

تصویر ابو عبد الرحمن الکردي

عوسمانی کوری عه فغان

که سایه تیی و سه رده مه که ی

نووسینی:

عه لی موحه ممه دسه لادب

وه رگیزی:

حه مید موحه ممه دسه بدوللا

عوسمانی کوری عه ففان

که سایه تیی و سه رده مه که ی

نووسینی:

عەلی موحەممەد سەللابی

وەرگیرانی:

حەمید موحەممەد عەبدوڵلا

بەناوی خۆی میهرەبان و دلنۆشان

ناوی کتیب: عوسمانی کوپری عەففان

نووسینی: عەلی موحەممەد سەللابی

وەرگیڕانی: حەمید موحەممەد عەبدوڵلا

ژمارەى سپاردن: (۱۲۷۴) سالى (۲۰۰۸)

نۆرەى چاپ: یەكەم

سالى چاپ: ۲۰۰۸

نەخشەسازى ناوەو: ئیدریس سیوہیلی

لە بلاوکراوەکانى: پرۆژەى (تیشک)، زنجیرە (۳۸)

www.tishkbooks.com

ناونیشانى پرۆژە لەسەر تۆپى ئینتەرنیّت :

info@tishkbooks.com

ئیمەیلی پرۆژە:

tishkbooks@yahoo.com

ماڤى لەچاپدانى ئەم بەرھەمە پارىزرارە بۆ پرۆژەى تیشک

به شی یه که م :

**عوسمانی کوری عه ففان (ذي النورین) له ژیان
مه که وه تا مه دینه ی منه ووهره**

باسی یه کهم: ناوو شوړه‌تو نه ژادو نازناوو ځیزان و پله و پایه ی

عوسمان له سهرده می نه فامیدا

یه کهم: ناوو شوړه‌تو نه ژادو نازناوی

۱- نهم که له پیاوه، ناوی عوسمانی کورې عه ففانی کورې نه بی عاسی کورې نومده یی کورې عه بدوله نافی کورې قوسه ی کورې کیلا به^(۱)، نه ژادی ده گاته وه به نه ژادی پیغه مبه ر عليه السلام له عه بدوله نافدا، دایکیشی ناوی نه روای کچی کوره یزی کورې ره بیعه ی کورې حه بیبی عه بدوله مسی کوری عه بدوله نافی کورې قوسه یه^(۲).

زویتری کورې بیکار، ده گپړیته وه که دایکی دایکی عوسمان واته (نه نکی) ناوی نومو حه کیمی به یزای کچی عه بدوله ته لیبه، نهم ژنه خوشکی هه قودای عه بدوله لای باوکی پیغه مبه ر عليه السلام، هه تا ده لین، نهم ژنه و عه بدوله لای به جک (دووانه) له دایک بوون، که واته دایکی عوسمان پورزای پیغه مبه ر عليه السلام و پیغه مبه ریش عليه السلام خالوزای نه وه، ناشکرایه دایکی عوسمان موسلمان بووه و له سهرده می جینشینایه تی عوسمانی کوریدا، کوچی دواپی کردووه و عوسمان خو ی هه لیگرتووه و ناشتویه تی^(۳)، به لام باوکی له سهرده می نه فامیده تا مردووه.

۲- شوړه‌تو ناوبانگی عوه‌سمان:

له سهرده می نه فامیدا پییان دهوت باوکی عمر، پاشان له روقیه ی کچی پیغه مبه ر عليه السلام کورپکی بوو، ناوی نا عه بدوله لایو کردی به کونیه ی خو ی و موسلمانانیش به (باوکی عه بدوله لای) بانگیان ده کرد^(۴).

۳- نازناوی:

عوسمان به (ذی النورین) ده ناسرا، واته خاوه نی دوو پړشنایی، به دره دینی عه ینی، له راځه ی سه حیچی بوخاریدا ده گپړیته وه^(۵)، که وتوویانه به (موهله بی نه بی سوفره)^(۶)

^۱ الطبقات لابن سعد (۵۳/۳)، الاصابه (۳۷۷/۴)، رقم (۵۴۶۳).

^۲ التمهید والبیان فی مقتل الشهید عثمان، محمد یی الاندلس، (۱۹).

^۳ الخلافة الراشدة والدولة الامریة، د. یی الیحي، (ص ۳۸۸).

^۴ التمهید والبیان فی مقتل الشهید عثمان، ص (۱۹).

^۵ شفرات الذهبی (۲۸۶/۷) الضوء اللامع (۱۰/۱۳۱).

^۶ وفیات الاعیان (۳۵۰/۵)، سیر اعلام النبلاء (۳۸۳/۴).

بۆچی به عوسمان دهوتری (ذي النورين)؟ ئەویش وتی: باوەڕ ناکەم هیچ کەسێ بوویتە مێردی دوو کچی هیچ پیغەمبەرێک ﷺ جگە لە عوسمان^(۱)، عەبدوللای عومەری ئەبانی جەعەفی دەلیت: حەسینی جەعەفی خاڵم پێی وتم: پۆلە ئەزانی بۆچی به عوسمانیان دەوت (ذي النورين)؟ منیش وتم: نا .. نازانم، ئەویش وتی: لەوەتەى خودای گەورە نادەمى دروست کردوو هەتا قیامەتیش کەسێ نییەو نابێت دوو کچی پیغەمبەرێکی خواستبێت، جگە لە نىمامى عوسمان، لەبەر ئەوە ناوی (ذي النورين)^(۲) ه. دەشڵێن عوسمان هەموو شەویک لە شەونویژدا قورئانی زۆر خوێندوو، بۆیە پێی دەوتریت "ذي النورين"، چونکە قورئان نوره، شەو هەستانیش نوریکی تره^(۳).

۴- لە دایکبوونی:

عوسمانی کۆری عەففان، شەش ساڵ دواى سالى فيل، لە مەککە لە دایکبووه^(۴). دەشڵێن لە تایف لە دایکبووه، پێنج ساڵ لە پیغەمبەر ﷺ منالتره لە تەمەندا^(۵).
 ۵- شیوهی روخساری:

پیاویک بووه نە کورت نە درێژ، پێستی تەنک و ناسک و ریشی پان و پۆر بووه، جومگە گەورە و ناوشان پان و قژپرو ریشیشی زەرد دەکرد. زوهری دەلیت: "عوسمان پیاویکی چوارشانە و پوومەت جوان و ناسک بووه، موی سەر سەری تەنک بووه و پێی بلاوو^(۶) لوتی قەلەمى و قنج بووه، ئەژنۆی قەبەو بالی هێندە شوڕ بووه دەگەشتە سەرپانی و لە دواوه قژی دەبەست، دانەکانی پێشی جوانترین ددان بووه، قژی لە خوار گۆنچکەیهوه بووه و

^۱ عمدة القارئ شرح صحيح البخاري (۲۰۱/۱۶).

^۲ سنن البيهقي (۷۳/۷).

^۳ عثمان بن عفان ذوالنورين، عباس العقاد، (ص ۷۹).

^۴ الاصابة (۳۷۷/۴)، رقم (۵۴۶۴).

^۵ عثمان بن عفان، صادق عرجون، (ص ۴۵).

^۶ تاريخ الطبري (۴۴۰/۵).

دهموچاوی پټکهوتوو بووه، بهلای زۆربهی خه‌لکه‌وه ره‌نگی سپی بووه، ده‌شلین ره‌نگی نه‌سمه‌ر بووه^(۱).

دووهم: خیزان و هاوسه‌ره‌کانی

عوسمان هه‌شت ژنی هیناوه، نهم ژنانه‌شی له‌دوای موسلمان‌بوونیان ماره‌کردوه، ژنه‌کانیشی نه‌مانه‌ن: (پروقیه‌ی کچی پیغه‌مبه‌ر ﷺ، که عه‌بدوللای لی بووه، پاشان ئوموکه‌لسومی کچی پیغه‌مبه‌ر ﷺ که دوای مردنی پروقیه خواستی. نه‌وانی تری بریتیبوون له‌فاخته‌ی کچی غه‌زوان، خوشکی عوتبه‌ی سه‌رۆک عه‌شیره‌تی غه‌زوان بوو، که عه‌بدوللای بچووکی لی بووه، پاشان ئوموعه‌مری کچی جوندوبی نه‌زدی هیناوه و عومه‌رو خالیدو نه‌بان و عه‌مرو مریه‌می لی بووه، هه‌روه‌ها فاتیمه‌ی کچی وه‌لید، که ئوموسه‌عیدی لی بووه، هه‌روه‌ها ئومو به‌نینی کچی عوبه‌یینه‌ی حیسنی هیناوه عه‌بدوله‌لیکی لی بووه، هه‌روه‌ها ره‌مله‌ی کچی شه‌بییه‌ی کوپری ره‌بیعه‌ی نه‌مه‌وی هیناوه عایشه‌و ئومو نه‌بان و ئومو عه‌مری لی بووه، دیاره‌ ره‌مله‌ موسولمان بووه و به‌یعه‌تی به‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ داوه، هه‌روه‌ها نا‌ئیله‌ی کچی فه‌رافیه‌ی که‌لبی هیناوه، هه‌رچه‌ند نا‌ئیله‌ له‌سه‌ر دینی گاور بووه، به‌لام به‌ر له‌وه‌ی شو بکات به‌ عوسمان موسلمان بووه و موسولمان بوونه‌که‌شی به‌باشی به‌ر‌په‌یه‌بردووه^(۲). به‌پیتی نهم زانیاریانه‌ نۆ کوپری هه‌بووه له‌ پینج ژنیان، که نه‌مانه‌ن:

۱- عه‌بدوللا، که له‌ پروقیه‌ بووه و دوو سال پینج کوچکردنیان بۆ مه‌دینه‌ له‌دایک‌بووه، کاتیک کوچیان کرد بۆ مه‌دینه‌ له‌گه‌ڵ خۆیاندا به‌ردوو‌یانه‌. له‌ سه‌ره‌تای ژبانی مه‌دینه‌دا که‌له‌شیریک نه‌ه‌نده‌ دنوکی دا له‌ پومه‌تی عه‌بدوللا، که ئه‌وکات منداڵ بوو، چاوی ته‌قاند، ورده‌ ورده‌ شوینی ده‌نوکی که‌له‌شیره‌که‌ بوو به‌ برین و دایه‌به‌ر هه‌تا دهموچاوی

^۱ صفة الصفوة (۱/۲۹۵)، صحیح التوثیق فی سیره‌ حیاة ذی النورین، (ص ۱۵).

^۲ تاریخ الطبری (۵/۴۴۱)، التمهید والبيان فی مقتل الشهید عثمان (ص ۱۹)، الامین ذی النورین عمود شاکر

ص(۳۶۴) ..

ههوی کردو هه‌ئاوساو له سالتی چواره‌می کۆچی، که ته‌مه‌نی شه‌ش سالان بوو^(۱)،

کۆچی دوا‌یی کرد

۲- عه‌بدوللای بچوکی هه‌بوو، له فاخته‌ی کچی غه‌زوان.

۳- عه‌مری هه‌بوو، له ئومو عه‌مری کچی جوندوب، عه‌مر فەرمووده‌شی له‌ده‌می باوکی و ئوسامه‌ی کوری زه‌ید، پیاویه‌ت کردووه. عه‌لی حه‌سین و سه‌عه‌یدی کوری موسه‌یب و نه‌بو زنادیش فەرمووده‌یان لی وهر‌گرتووه و فەرمووده‌کانیش که‌من.

۴- خالیدی هه‌بووه له ئومو عه‌مری کچی جوندوب.

۵- نه‌بانی هه‌بووه له ئومو عه‌مری کچی جوندوب، نه‌م نه‌بانه پێشه‌وایه‌و فه‌قیه‌ه‌و کونیه‌ی باوکی سه‌عه‌یدی هه‌بووه (أبو سعید). ماوه‌ی حوت سال بووه‌ته سه‌رۆکاری شاری مه‌دینه له سه‌رده‌می عه‌بدوله‌لیکی کوری مه‌رواندا، زه‌یدی کوری سابتیش هه‌ندی فەرمووده‌ی لی بیستووه، که ته‌ویش له باوکیه‌وه واته له عوسمان وهری گرتووه، یه‌کیک له‌و فەرموودانه ته‌مه‌یه، که پێغه‌مبه‌ر ﷺ فەرموویه‌تی: "هه‌رکه‌سی له سه‌ره‌تای هه‌موو پۆژتیک و سه‌ره‌تای هه‌موو شه‌وتیکدا، سی جار بلیت: "بسم الله الذي لا يضر مع اسمه شئ في الأرض ولا في السماء وهو السميع العليم"، نه‌و پۆژه تا ئیواره و ئیواره هه‌تا به‌یانی، نه‌و که‌سه‌ی که وتویه‌تی هه‌یج زیانیکی پی ناگات، نه‌و کاته‌ی نه‌بان نه‌م فەرمووده‌یه‌ی ده‌گیرایه‌وه خۆی تووشی بای شه‌له‌ل بوو بو وتی: وه‌للاهی نه‌و پۆژه‌ی تووشی نه‌م نه‌خۆشییه‌ بووم، پێشتر له بیرم چوبوو نه‌م زیکه‌ر بخوینم^(۲)، هه‌تا تووش بووم. نه‌بان له سه‌رده‌می خۆیدا به یه‌کیک له‌شه‌رعزانه‌کانی مه‌دینه نه‌ژمار ده‌کرا، له سالتی سه‌دو پێنجی کۆچی^(۳)، کۆچی دوا‌یی کرد.

۶- وه‌لیدی هه‌بووه له فاته‌می کچی وه‌لیدی عه‌بدولشه‌مسی موغه‌یره‌ی مه‌خزومی.

۷- سه‌عه‌یدیش هه‌ر له فاته‌می کچی وه‌لیدی مه‌خزومیه له‌سالتی په‌نجاو شه‌شی کۆچی و له‌سه‌رده‌می موعاویه‌دا کراوه‌ته والی خۆراسان.

^۱ الامین ذی النورین عمود شاکر، ص (۳۶۵)، التمهید والبیان ففی مقتل الشهید عثمان، (۱۹).

^۲ سنن الترمذی، کتاب الدعوات، رقم ( ) حدیث الصحیح.

^۳ سیر اعلام النبلاء (۲۵۳/۴) تاریخ القضاء، ص (۳۰۸).

۹- (عذنبهس)^(۱) ی هه‌بووه، له نائیلە ی کچی فەرافیسە، هه‌روه‌ها عوسمان، سائی هه‌شتای کۆچی، ره‌ملە ی کچی معاویە ی ئه‌بوسوفیانی خواستوه‌.

۱۔ مہریہ مہ، لہ ٹومو عہ مری کچی جوندوب۔

۳۔ عائشہ، لہ رہملہ کی کچی شہیدہ۔

۴۔ مہریمہ، لہ نائیلہ کی کچی فہرہ فیسہ۔

5- ئومۇمىي نىن، لە ئومۇمىي لۇلەلەد^(۲).

خوشکه کانیسی ته مانده:

^١ التمهيد والبيان في مقتل الشهيد عثمان، (ص ٢٠).

^٢ الامين ذوالنورين محمود شاكر، (ص٣٤٦).

^٣ الامين ذوالنورين محمود شاكر، (ص٣٤٦).

۱- وهلیدی کوری عوتبهی نه بی موعیت، که له پۆژی به دردا مهردانه باوکی خۆی کوشت، چونکه کافر بوو. له ناشته وایی حوده ییبه شدا وهلید له گهڵ عه ماری برایدا ده رچوون بۆ نه وهی نوموکه لSUMمی خوشکیان بگه پێننه وه که له نیسلام هه لگه پابه وه، به لام پیغه مبه ر ﷺ نه یه یشت بیگه پێننه وه و له مه که مه یه وه هه تا پۆژی پزگار کردنی شاره که هه مدیس موسلمان بوویه وه.

۲- عه ماریش له دایکه وه برایه تی و کاتیکی دره نگه موسلمان بووه.

۳- خالیدی کوری عوتبه ش.

خوشکه باوک جیازه کانیشی نه مانه ن:

۱- نوموکه لSUMمی کچی عه قبه ی نه بی موعیت، که له مه که موسلمان بووه هه ر له ویش کۆچی کردووه و په یانی داوه به پیغه مبه ر ﷺ. نه م ژنه، یه که مین ئافه ته دوا ی گه رانه وه ی پیغه مبه ر ﷺ بۆ مه دینه له دوا ی سولحی حوده ییبه کۆچی کردییت به ره و شاری مه دینه.

۲- نوموکه کیمی کچی عه قبه.

۳- هندی کچی عه قبه^(۱).

سینه م: پله و پایه ی عوسمان له سه رده می نه فامیدا

عوسمانی کوری عه فان - ره زای خوا ی لی بی ت - له سه رده می نه فامیدا به پزترین که سی تیره که ی خۆی بووه، ناویانگیکی بلندی هه بووه و ده و له مه ندیکی زۆر به شه رم و شکۆ بووه و هۆزه که ی به و په ری نه واز شه وه پزیران لیگرتووه و خوشیان ویستووه. له سه رده می نه فامیدا هه رگیز کړنوشی بۆ به تکهان نه بردووه و به هیچ شیوه یه که نزیک ی داوین پیسی نه که وتۆتووه و ئاره قی نه خوار دۆتووه و خۆی ده فه رموی ت: "ئاره ق عه قلی مرۆف تی که ده ات، عه قلیش نایا بترین خه لات ی خودایه بۆ مرۆف، پیویسته مرۆف شانازی به عه قلیه وه بکات نه که به ده ستی خۆی کاو لی بکات".

هه ره ها له سه رده می نه فامیدا گۆرانی هه رزه کارانه و کۆری گالته و گه پ، سه رنجی پانه کی شاهه. خۆی پاراستووه له ته ماشای هه موو پوتیه که^(۱)، په حه متی خودا برژی

^۱ الامین ذوالنورین عمود شاکر، (ص ۳۵۴).

به‌سەر عوسماندا زۆر به ناسانی خۆیان پێ ده‌ناسیڤ و ده‌فهرمویت: "گۆرانیم قه‌ت نه‌وتوه، مێ بازیشم نه‌کردوه، له‌وکاته‌وه‌ی په‌یمانم به‌ پێغه‌مبەر ﷺ داوه به‌ هیچ شێوه‌یه‌ك ده‌ستی راستم له‌ زه‌كهرم نه‌داوه، نه‌ له‌سه‌رده‌می نه‌قامی و نه‌ له‌سه‌رده‌می ئیسلامه‌تیدا ئاره‌قم نه‌خواردۆته‌وه‌ و داوێن پیسیشم نه‌کردوه" (٢).

عوسمان - په‌زای خودای لیبت - ماریفه‌تیکی باشی هه‌بووه له‌ كه‌لتووری عه‌ره‌دا، به‌تایبه‌ت: په‌چه‌له‌كناسی و په‌ندو سه‌ربورده‌ و پاژه‌كان. هه‌روه‌ها گه‌شتی زۆری كردوه به‌سەر زه‌ویداو چووه‌ته‌ شام و حه‌به‌شه، له‌ ناو گه‌له‌ ناعه‌ره‌به‌كانیشدا ژیاوه و سروشت و په‌فتاری ناسیوون (٣) و زۆربایه‌خی داوه به‌ بازرگانی كه‌ به‌ میرات له‌ باوكیه‌وه‌ بۆی به‌جێ ما‌بوو. به‌هۆی بازرگانیشه‌وه‌ سامانه‌كه‌ی تا ده‌هات په‌ره‌ی ده‌سه‌ندو بوو به‌یه‌كێك له‌و پیاوانه‌ی كه‌ ده‌ركه‌وتبوون له‌ هۆزی ئومه‌یه. له‌ناو قوره‌یشیدا رێزو حورمه‌تی مرۆڤ به‌ نه‌ندازه‌ی بری سامانه‌كه‌ی و ژماره‌ی كۆپویراو تیره‌كه‌یه‌وه‌ به‌ندبووه، له‌م پوانگه‌یه‌شه‌وه‌ عوسمان گه‌شتبووه چله‌پۆبه‌ی كۆمه‌لگا و خۆشه‌ویستییه‌کی زۆری به‌ده‌ست هێنا‌بوو له‌ ناو هۆزه‌كه‌یدا، ناسكترین قسه‌ش له‌ باره‌ی خۆشه‌ویستییه‌كه‌ی عوسمانه‌وه‌ ئهم دێره‌ شیعه‌یه، كه‌ هه‌رچی مانا و چه‌مکی ئه‌وین هه‌یه‌ تییدا به‌رجه‌سته ده‌ییت و ئافره‌تانی عه‌ره‌ب له‌ سه‌رده‌می نه‌فامیدا هه‌ركاتێك منداڵی خۆیان بلاواندايه‌ته‌وه، به‌ده‌نگی به‌رز ئهم دێره‌ شیعه‌یان ده‌وته‌وه:

خۆشم ده‌وییت به‌ په‌همان   وه‌ك خۆشه‌ویستی قوره‌یش بۆ عوسمان (٤)

^١ موسوعة التاريخ الاسلامي، أحمد شليي (١/٦١٨).

^٢ حلية الاولياء (١/٦٠)، (٦) الخبر الصحيح.

^٣ عبقرية عثمان للعقاد، (٧٢).

^٤ موسوعة التاريخ الاسلامي (١/٦١٨).

چوارهم: موسلمانبوونی

عوسمان، تهمه ننی سی و چوار سال بوو، کاتیک نه بویه کری سدیق بانگی کرد بو موسولمانبوون، عوسمانیش هیچ سستی و په کی و سهرلیکرنده وی له داواکمی نه بویه کر نه کردو خیرا وه لامی ده سته جینی بانگه که وی دایه وه. بهم به پیره وه چونه خیرایش، بوو به پیشینه به راییه کانی نیسلام و له مباره یه وه نه بو نیسحاق ده لیت: "یه که م که سینک که موسلمانبوو له دواي نه بویه کرو عه لی و زهیدی کوپی حاریسه، عوسمان بوو^(۱). به عوسمانه وه پیاوه موسلمانبووه کان بوون به چوار که س"، پیده چیت په له کردنی عوسمان له موسلمانبووندا له نه غامی نه و روداوه بیت که له کاتی گه پانه وه یدا له شام بینی. نه ویش کاتیک له گه ل ته لحه ی عوبه یدوللا چونه خزمهت پیغه مبه ر ﷺ و بوی گیرایه وه، پیغه مبه ریش ﷺ نیسلامی بو باسکردن و قورثانی به سهردا خویندن و مافه کانی نیسلامی تیگه یانندن و به لیتنی پاداشتی خودایی پیدان، هردو وکیان پروایان هیتا و باوهریان پیکرد، پاشان عوسمان وتی: "کاتیک نیمه له نیوان مه عان و زه رقادا بووین وه کو خه وتوو و ابووین، بانگی بوزیک بانگی کردین و وتی: نه ی خه وتوو ه کان، بیدار بینه وه، دلنیابن نه حمده له مه که که ده رکه وتوو، نیمه ییش که گه راینه وه یه کسه ر ناوی تزمان بیست"^(۲).

بینگومان نه م چیرۆکه له ناخی بیسه ره که یدا کاریگه ریه کی باشی به جیه ییشبوو، نه یده توانی خوی لی گیل بکات، له کاتیکدا راستیه که که رویشکه ی ده کرد به بهرچاوییه وه. کی بهر له گه یشتنی به شاریک، بیستیت پیغه مبه ریکی تیدا ده رکه وتوو و نه میش بو نه و شاره بجیت، کاتیکیش بجیتته شاره که وه هه موو راستی و گورانه کان به ده نگه وه ری هاوار بکه ن، نایا نیتر چ پیویستی به پارایی و دردۆنگی هه یه. مرؤ هه رچه نده مه زن بیت ناتوانیت ملکه چی حه ق و راستی نه بیت، هه رچه نده زبریش بیت هه میشه ویژدان و ناخی واژم واژم ده کات و گیزاو ده خوات، هه تا باوه ر ده هیئت یان ده مریت نه وسا قوتار ده بیت له تانه ی ویژدانی. عوسمان، که به خیرایی به پیر نیسلامه وه چوو، له نه غامی لاوازی و گیلیتی نه بوو، به لکو متمانده کی پته وو

^۱ السیمة النبویة لابن هشام (۱/ ۲۸۷ - ۲۸۹).

^۲ الطبقات لابن سعد (۳/ ۵۵).

بروایه کی بینگهردی هه‌بووه، قهت دوودلۆ گومانای نه‌بووه^(۱)، زۆر به هیمنی وردبوویهوه له‌م بانگه‌وازه نوییه که چاره‌سهری کیشه‌کانی ده‌کردو تیگه‌یشت نه‌م ئیسلامه بۆ سه‌ربه‌رزو و پوسوورییه و پساوی ده‌تارئینت .. ئیسلام بریتییه له‌خوداپه‌رستی و سه‌له‌مینه‌وه له‌هاویه‌ش په‌یدا کردن بۆ خودا .. ئیسلام بۆ خوداپه‌رستی و بێداربوونه‌ویه له‌ بێ ناگایی و هه‌لکشانه به‌ره‌و ناکاری به‌رزو ناوازه و تریزکردن له‌ هه‌موو په‌وشتیکی ناله‌بار. عوسمان، له‌دوای خۆی ته‌ماشای هۆزه‌که‌ی کرد^(۲)، هه‌ر هه‌موویان خه‌ریکی بت په‌رستی و گوشتی مرداره‌وه‌بوو خواردن بوون، به‌د ناوماڵ بوون و هه‌رچی هه‌رامه‌ سه‌له‌تیاان ده‌کردوه‌و به‌ناحق خۆینی یه‌کتریان ده‌پرشت و چنده‌ها شتی تری خراپیان ده‌کرد. له‌ولاشه‌وه موحه‌مه‌دی کورێ عه‌بدوللا عليه السلام ده‌ستپاک و پاستگۆیه‌و هه‌رچی ناکاری چاکه‌یه‌ تێیداوه‌ و هه‌رگیز خراپه‌ی لێوه‌ ده‌رنه‌که‌وتوه‌و په‌یمان شکین و گزیکار نه‌بووه‌و سه‌ره‌پای نه‌مه‌ بانگه‌وازی په‌رستنی خودای تاک و ته‌نیاو بێ هاویه‌ش ده‌کات، نامۆگاری شیرازه‌ی خزمایه‌تی و ناوماڵ چاکی و نوێژکردن و پۆژوگرتن و وازه‌یتان له‌ کۆیلایه‌تی کردن بۆ به‌ته‌کان ده‌کات^(۳). له‌به‌ر ئه‌وه‌ عوسمان له‌ سه‌ر ده‌ستی نه‌بوه‌که‌ر موسلمان بوو. ماویه‌کی زۆریش به‌سه‌ر ئیمانه‌که‌یدا تی نه‌په‌رپیوو، بوویه بانگه‌وازیکی به‌هێزو خۆگریکی به‌ نارام و که‌له‌پیاویکی پوگه‌ش و له‌ خۆبوردویه‌کی به‌پۆژو چاکه‌خوازییه‌کی نه‌رمونیان و به‌خشنده‌یه‌کی سنگ فراوان و خه‌مخۆریکی باورداران و هاوکاریکی بێ نه‌وایان، هه‌تا ئیسلام گه‌شته‌ دوا هه‌وارگه‌ی خۆی^(۴)، سه‌دان په‌زاو ره‌حه‌تی خودای لی بێت تا رۆژی دوا.

پینجه‌م: خواستنی روقیه‌ی گچی پینقه‌مه‌ر عليه السلام

موسلمانه‌کان شادمان بوون به‌ موسلمانبوونی ئیمامی عوسمان، له‌ نێوان خۆیان و ئیمامی عوسماندا په‌تی خۆشه‌ویستییان گرێداو بوونه‌ برای ئیمانی و خودای گه‌وره‌ش

^۱ جولة تاريخية في عصر الخلفاء الراشدين، (ص ۳۰۲).

^۲ مزيات العهد المكي، عادل عبدالغفور (۸۰۲/۲).

^۳ فتنة قتل عثمان، د. محمد عبدالله الغبان (۳۷/۱).

^۴ عثمان بن عفان، صادق عرجون، (ص ۵۳).

تاجی زیرینی خسته سهر سهری عوسمان به خواستنی کچی پیغه مبه ره کهی ﷺ،
چیرۆکی نهم خواستنهش ئاوه هابوو:

پیغه مبه ره ﷺ روقیه ی کچی دابوو به عوتبه ی ئه بوله هه ب و ئومو که لسو میشی
دابوو به عوتیه یی برای، هیشتا نه گوازا ربوونه وه، کاتیک سورته ی (تبت یدا)
هاته خواره وه. له دوا ی هاتنه خواره وه ی سورته کهش ئه بو له هه بی باوکیان و ئومو
جه میلی دایکیان که کچی به نی ئومه ییه و پیتی ده و ترا - حمالة الحطب - کۆل به کۆل،
وتیان به کوره کانیان ده بیته هه ردوو کتان له دوو کچه کهی موحه مده ﷺ جیا بینه وه،
ئه وانیش بهر له وه ی هاوسهریان بکه ن جیا بوونه وه ته لاقیان دان، نهم کارهش بوو به
چاکه یه کی تری خودای میهره بان بۆ هه ردوو کچه که و بوو به سهر شوڕیه کیش بۆ
کوره کانی ئه بو له هه ب^(۱). هه رکه عوسمان نهم هه والهی بیست، خه رکیوو له خوشیدا
بفریته، خیرا ده ستپیشخه ری کردو خوازینی روقیه ی کرد له پیغه مبه ره ﷺ، ئه ویش
لیی ماره کردو خه دیجه ی دایکی ئیمانداران به ربوکی بۆ کرد. ئه و ده مه عوسمان
پیکه و توو ترین گه نجی قوره یش بوو، روقیه هه موو به یانی و ئیواره یه ک له جوانی عوسمان
نه گه شایه وه و ئه لئین له کاتی گواستنه وه دا روقیه، و توویه تی

جوانترین ژنو میردیک هاتبیته بهرچاوی ئینسان

روقیه و میرده که ییتی، که پیتی ده وتری عوسمان^(۲).

عه بدولر هه مان قوره یشی ده لیت "پیغه مبه ره ﷺ چوه ته سهردانی روقیه ی کچی،
سه یره ده کات سهری عوسمان ده شوڕیت، ده فهرمویت "کچی خۆم چاک به بۆ ئه بو
عه بدوللا یه عنی عوسمان، چونکه له ناو هاوه لاندما زۆریه ی ره وشته کانی له ره وشتی من
ده چیت"^(۳).

ئوموجه میلی کچی هه رب و ئه بوله هه بی میردی پێیان وابوو، ته لاقدانی روقیه و ئوم
که لسو م ده بیته کیشه و ته نگوچه له مه و مالی پیغه مبه ره ﷺ پیتی سهرکز ده بن. به لام،

^۱ ذوالنورین عثمان بن عفان، محمد رشید رضا، (۱۲).

^۲ انساب الاشراف، (ص ۸۹).

^۳ رواه الطبرانی ورحالة ثقات ماله المیهی، الجمع رقم (۱۴۵۰۰).

به پیچه‌وانه‌وه خودای گه‌وره له کورانی نه‌وان باشتی بۆ هه‌لبژاردن و کردی به نسییان، نه‌وانیش به هالاوی دلّیان نه‌گه‌یشتنه خۆشییه‌کانیان، خودای گه‌وره مالّ و خیزانی پیغه‌مبهری ﷺ له‌وان خاویز کرده‌وه. هه‌میشه فەرمانی خودا، له‌جیتی خۆیدا جیبه‌جی ده‌بیّت^(۱).

شه‌شه‌م: چه‌رمه‌سه‌ری و کۆچکردن بۆ حه‌به‌شه

زۆر تاك و کۆمه‌ل و گه‌ل و ولاتیك به قۆناغی چه‌رمه‌سه‌ریدا گوزه‌ریانکردوه. نمونه‌ی نهم قۆناغه دژواره‌ش به‌سه‌ر هاوه‌له به‌ریزه‌کانی پیغه‌مبهردا تیپه‌ریوه و ناسۆری وایان چه‌شتوه شاخه سه‌رکه‌شه‌کانیش پێیان هه‌لناگیریت، به‌جاریك مالّ و خوینی خۆیان به‌ختکردوه له‌پێناو خودای گه‌وره‌دا. هه‌رچی خودای گه‌وره ویستویه‌تی نه‌غامیانداوه و بۆی کۆشاون، موسلمانان پله‌و پایه‌داره‌کانیش له‌م ناره‌حه‌تی و چه‌رمه‌سه‌ریانان بیه‌وی و بیه‌ش نه‌بوون. بۆ نمونه عوسمان که خاوه‌ن پله‌وپایه‌ی کۆمه‌لایه‌تی بووه، له‌ لایه‌ن حه‌که‌می نه‌بی عاسمی مامیه‌وه له‌ریگای سه‌رخستنی رییازی خودای گه‌وره‌دا نه‌شکه‌نجه دراوه. حه‌که‌م، به‌ گوریس عوسمانی شه‌ته‌ک ده‌دا و پێی ده‌وت "واز له‌ ناینی باوو باپیرانت نه‌هێنی بۆ ناینیکی ده‌ست هه‌لبه‌ست؟! سویندبیّت، به‌رت ناده‌م هه‌تا نه‌و ناینه‌ی هه‌لتگرتوه‌ فریتی نه‌ده‌یت" عوسمانیش، فەرمووی وه‌للّاهی بپراو بپره‌ی ناده‌م و لێی جودا نابه‌وه". که حه‌که‌می مامی تیگه‌یشت له‌دینداریه‌که‌یدا زۆر توندوتۆڵه‌ وازی لێ ناهێتی گوریسه‌که‌ی لێکرده‌وه و نازادبوو^(۲). به‌ هه‌مان شیوه‌ی عوسمان و پتریش نازارو نه‌شکه‌نجه‌ی موسلمانان ناهه‌مواربوو. بۆ نمونه یاسرو سومه‌یه‌ی خیزانی له‌ریتی نیسلامه‌تیدا کوژران. ته‌نانه‌ت پیغه‌مبهریش ﷺ نازارو نه‌شکه‌نجه‌ی سه‌ختی چه‌شت بۆیه‌ بیری له‌وه کردوه موسلمانان چی بکه‌ن و چۆن له‌م قۆناغه تاله‌ قورتار بن. خودای گه‌وره‌ش پیغه‌مبهر ﷺ رێنمایی کرد به‌ره‌و حه‌به‌شه‌ کۆچ بکه‌ن. بۆیه پیغه‌مبهر ﷺ به‌ موسلمانانی فەرموو "ئه‌گه‌ر بچوانیه‌ بۆ حه‌به‌شه‌ کاریکی باشتان ده‌کرد، چونکه‌ پادشایه‌کی سه‌رپاستیان هه‌یه‌و لای نه‌و که‌س زوڵمی لێ

^۱ دماء علی قمیص عصمان، د. ابراهیم الفتاوی، ص (۸۴).

^۲ التمهید والبيان في مقتل الشهيد عثمان، ص (۲۲).

ناكریت" ^(۱). بدم فەرموودەیهش كۆچكردن دەستی پێكرد، وهختێكى زانى دەستەیهكى زۆر له نێمانداران به نهێنى دزهیان كردووه بۆ دەرۆهێ شارى مەككە ^(۲)، هەندێكیان له رینگەى دەریاو هەندێكی تر به سواری و لاخ و نهوێتریش به پیاده خەریكەن دەكەونه پێ، پێغه مبهەر ﷺ تێر اما لەم كۆچكردنەو عوسمانی كورێ مەزەعونی كرده چاوساغيان و لەوێ گەشتەن كەنار دەریاری سوور، خودای گەورە یارمەتی دان و دوو بە لەمیان دەست كەوت ^(۳)، یەكی به نیو دینار سواری بوون، هاوكات قورەیش بە مەیان زانى خێرا وەدیوان كەوتن، بەلام كاتێك كە قورەیش زانیان ئەوان له ئاو كردهبووانە ئەوبەرەو.

یەكێك لەوانەى كۆچى كرد له جارى یەكەم و دووهمدا عوسمان بوو. ئەم هاوێلەى پێغه مبهەر، لەسالى پێنجەمى هاتنى ئیسلام، دووجار لەگەڵ روقیەى خێزانیدا كۆچى كرد. كاتێك لەگەڵ موسولمانەكانى تردا گەشتەن حەبەشە لەوێ به نارامى و ئازادى خوداپەرستى و دیندارى خۆیان دەكرد، تەنانت قورئان ئامازەى كردووه بۆ كۆچكردنى موسولمانە یەكەمینەكان كە چون بەرەو حەبەشە دەفەرموێت (وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ) (النحل: ۴۱).

قورتوبى له رېوايهى قەتادەو نووسىويەتى ئەم ئايەتە مەبەستى هاوێلانى پێغه مبهەر ﷺ، ئەو دەمەى دەچەوسانەو به دەستى موشرىكەكانەو ئازارىان دەچەشت، دەستەيەك له هاوێلان كۆچيان كرد بۆ حەبەشەو خودای گەورە بۆى كرده لانەى حەسانەو یەكەمین هەوارگەى كۆچكردن و بڕىكى زۆر دۆستى بۆ هاوێلان راكمرد ^(۴)، هەرۆك خۆى لەمبارەيەو فەرموێتى (قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ

^۱ الهجرة في القرآن الكريم، ص (۲۹۰)، السيرة النبوية لابن هشام (۴۱۳/۱).

^۲ دماء على قميص عصمان، ص (۱۵) الطبقات (۶۹/۲).

^۳ الطبقات (۲۰۴/۱)، تاريخ الطبري (۶۹/۲).

^۴ الجامع لاحكام القرآن القرطبي (۱۰۷/۱۰).

حَسَابٍ) (الزمر: ۱۰). تەنانت ئىبن عەباس دەلىت "ئەم ئايەتە مەبەستى جەغفەرى كۆرى ئەبوتاللىب و ئەو ھاوۋەلانىيە كە كۆچيان كەد لىكەلئىدا بۆ حەبەشە^(۱)".

يىگومان عوسمانى كۆرى عەففان - رەزاي خوداي لىبىت كەلگى زۆرى وەرگرت لەم كۆچكردنەو بىرىكى باش پەندو ئامۆزگارى لىوەرگرت و لە ميانەى دەسلەتتى خەلافەتتى خۆيدا بە كارى ھىتاو پىادەى كرد.

گىرگىزىن ئەو پەندو ئامۆزگارىيەش ئەمانەبوون:

۱- چەسپاوى و دامەزراوى عەقىدەى ئىمانداران، سەرەراى ئەو ھەموو ئەشكەنجەو خەشمەى كە دانەبارىيە سەريان لە لاين گومراو سەرسەرىيەكانى مەككەو، ئەمە خۆى لە خۆيدا نىشانەى ئىمان دروستى و دلپاكىيان بۆ خوداي گەورە پىشان ئەدات، ئاماژەى دەرۋون بەرزى و گيان پۆلايى ئەوان بوو، ئەم ئازارو ئەشكەنجەيان بە تەرزى لىكەدەدايەو كە ويژدانىيان ئاسوودە بىكات و عەقلى و دەرۋىيان ھىتور بىكاتەو، ئەوئەندە ئاواتەخوازى رەزاي خودا بوون گويىيان ئەندەدايە ئەو ئازارو سەتمەى كە دەگەيەنرەيە جەستەيان، چونكە باوەردارى راستەقىنەو بانگخوازى نىيازىاك ھەمىشەو ھەردەم غەم و پەژارە بۆ لايەنى رۆح دەخوات، ئەم بۆ لايەنى جەستە. ئەوان ئەوئەندە پەرىشانى خواستەكانى رۆح و گيانىيان بوون بە جۆرىكى و ھەا خواستەكانى لايەنى جەستەيان كە برىتييە لەپشووئان و سىك تىرگىردن و لەزەتچەشتن، ئەدەخستە بەر ئەندىشەى خۆيان، بەم تابلۆيە بانگەواز، سەردەكەوئىت و تارمايى و تارىكى نەقامى رادەمالىت^(۲).

۲- عوسمان - رەزاي خۆاي لىبىت - لە رىئەمىيەكانى پىغەمبەر ﷺ فېرى سۆزو دلھاوهرى بوو بەرامبەر ئومەتى ئىسلام، ئەم ھەستەش كاتىك گىزىگىدا كە خەلافەتتى پى بەخشا، پىشتىرىش لەسەردەمى مەدىنەو سەرەتاي پىغەمبەرەيەتتى ھەتا سەردەمى ئەبۇبەكر و عومەرىش بە چاوى دل و بەچاوى سەر، سۆزو مېھرەبانى ئەوانى دىيوو، كە چەندە بە پەرۋش بوون بۆ داينىگىردنى ئاسايش و ھەسانەوھى ھاوۋەلان، ھەر دەرەنجامى ئەم دىلئۆزىيەشبوو، كە پىغەمبەر ﷺ ئامۆزگارىيى كردن بچن بۆ سايەى پادشاھەكى

^۱ الجامع لاحكام للقراف للقرطبي (۲۴۰/۱۵).

^۲ السيرة النبوية للدكتور مصطفى السباعي، (۵۷).

دادور که له حبه شه‌یه و ستم له کهس ناکات کتومت هه‌رواش ده‌رچوو، له‌وی له‌رووی نایندارییه‌وه نازادبوونو له پوی ژیانیشه‌وه له باشت‌ترین جینگه‌دا میوانداری کران^(۱)، سا بۆیه پیغه‌مبه‌ر ﷺ به چاوی پێزو حورمه‌ته‌وه ته‌ماشای حبه‌شی ده‌کردو به ولاتیکی نارامی ناوه‌برد، بۆ بانگه‌وازو کۆمه‌له‌هاوه‌له‌که‌ی، وه‌کو قه‌لغان، سودی لیوه‌رگرت بۆ پاراستنی ئیمانداران. ئهم پێوره‌سمه‌ په‌روه‌رده‌یه‌کی پیغه‌مبه‌رانه‌یه بۆ گشت پیشه‌واکان و فه‌رمانپه‌وا موسلمانه‌کان له گشت سه‌رده‌می‌کدا هه‌تا بتوانن به‌رنامه‌پێژی دانایانه بکه‌ن و په‌هه‌نده‌کانی پاراستنی بانگه‌وازو بانگه‌وازکار له‌به‌رچاو بگرن و بگه‌رپن به شوین ناوچه‌یه‌کی ناران و گزرده تا بیکه‌ن به پایته‌ختیک بۆ بانگه‌وازو بیکه‌ن به ناوه‌ندیک بۆ بلاو‌کردنه‌وه‌ی باسو خواسته‌کان، نه‌گه‌ر ناوه‌ندی سه‌ره‌کی شکستی هیئا یان که‌وته مه‌ترسییه‌وه یاخود سه‌ربازو شوێشگیره‌کان دو‌چاری گرفت بوونه‌وه، ئه‌وکاته ناوه‌نده‌ دوره‌ ده‌سته‌کان کارو فرمانه‌کان جیبه‌جی بکه‌ن^(۲).

۳- عوسمان له پێنمايه‌کانی پیغه‌مبه‌ر ﷺ و کۆ چی حبه‌شه‌دا، فی‌ری ئه‌وه‌بوو که ترسو بیم به سه‌ختی پروه‌پرووی ئه‌و که‌سانه ده‌بیته‌وه که که‌سوکاری نزیکي پیشه‌وان، چونکه ناگو‌نجیت که‌سه تاییه‌ته‌کانی پیشه‌وا، خۆیان ماته‌ به‌دن له‌ناسۆریه‌کان و خه‌لکه‌ ره‌شو‌پوته‌که‌ش بخه‌یته‌ به‌رسزاو نازار. ئهم دیده‌ دوره‌، له‌ پێبازی پیغه‌مبه‌ر ﷺ^(۳) له‌به‌ر ئه‌وه کاتی‌ک عوسمان، ده‌سه‌لاتی خه‌لافه‌تی گرت‌ه ئه‌ستۆ خه‌زمه‌ نزیکه‌کانی خسته‌ پێشی سوپاو کردنی به که‌واسوری به‌ر له‌شکر، بۆ نمونه‌ عه‌بدو‌ل‌لای ئه‌بی سه‌رح له‌ پزگارکردنی ئه‌فه‌ریقاو عه‌بدو‌ل‌لای عامر، له‌ پزگارکردنی مه‌شری‌قدا له‌ پێشی پیشه‌وه‌ دانا، هه‌روه‌ها مه‌عاویه‌ی ناچار کرد له‌گه‌ڵ خه‌زانه‌که‌یدا له‌ پێشی سوپا‌به‌رزه‌فه‌که‌یه‌وه، سواری پشته‌ی که‌شتی ببیت، درێژه‌ی ئهم باسه‌ش له‌ باسی پزگارکردنه‌دا ده‌بینیت.

^۱ الهجرة في القرآن الكريم، ص (۳۱۲).

^۲ التربية القيادية، مغیر الغضبان (۳۳۳/۱).

^۳ السيرة النبوية للصلابي (۳۴۸/۱).

٤ - عوسمان، يه كه مين كهسه لهم نومه تدها كه به خاوخيزانه وه كوچى كرده وه بۆ حه به شه^(١)، پيغه مبه ر ﷺ ده فرمويت بۆ كوچى عوسمان و روقيه "خوداى گه وه هاميريان بيت دواى (لوط ﷺ) عوسمان يه كه مين كهسه كه به خاوخيزانه وه كوچى كرد بيت بۆ لاي خوداى گه وه"^(٢).

پروپاگه نديه كه شته كوچهرانى حه به شه، كه گوايه نه هلى مه كه كه موسلمان بوون، نه وانيش له خوشياندا گه رانه وه، كاتيك نزيكى مه كه كه بوونه وه هه واليان بۆ هات، نه وه دهنگوباسه درۆو ده له سه يه، نه مانيش به دالده ي هه نديك پياوى مه كه كه هاتنه ناو شارو هه نديكى تريان گه رانه وه وه همديس كوچيان كردوه بۆ حه به شه. عوسمان، يه كيك بوو له وه كه سانه ي له گه ل روقيه ي خيزانى له مه كه كه مانه وه^(٣) هه تا خوداى گه وه مۆله تي كوچ كردنى مه دينه ي دا، نه ويش كوچى كرد بۆ مه دينه. عوسمان له وه تي موسلمان بووه به هه موو جوړيك هۆگرى پيغه مبه ر ﷺ بووه، قه ت لى جودا نه بوته وه، مه گه ر به فرماني پيغه مبه ر ﷺ كوچى كرد بيت يان بۆ نيشيك رۆشت بيت. هيچ كه سيكيش به نه ندازه ي عوسمان، به هره مه ند نه بووه له به هره ي پيغه مبه ر ﷺ. عوسمان له هۆگريه كهيدا وه كو خه ليفه راشيدينه كان بوو، نه م خه ليفانه ش وه ك بليت، يه كه له دواى يه كه پالتوراوو تايبه ت وه ستنيشانكراو بوون، بۆ جينشينا يه تي^(٤). له راستيدا عوسمان، له سهر پرديكي مه حكه م بوو بۆ وه رگرتنى نه م تايينه پيرۆزه، هيچ هه واليكي تايبه تي و گشتى پيغه مبه رى ﷺ له ده ست ده رنه چوه، به هه مان شيوه له زه مانى هه ردوو خه ليفه به رپژه كه شدا ته نها ساتيك فرامۆش نه بووه، به گوزارشتيكي تر، نه وه كرداره ي كه نه مپۆ پيى ده وترى ريكخستن^(٥)، له ولاتي نيسلامدا نه يده هيشت له كيسى بچيت و له ده ست ده ر بچيت، به لكه يه كه به يه كه هه نگاوى پيشينه كانى خۆى له ژيانى كرده ييدا جيبه جى ده كرد.

^١ الصواعق المرسلة (١/٣١٤).

^٢ المعرفة والتاريخ (٣/٢٦٨) ضعيف الاسناد.

^٣ السيرة النبوية لابن هشام (١/٤٠٢).

^٤ عثمان بن عفان للعقاد، ص (٨٠).

^٥ عثمان بن عفان للعقاد، ص (٧٨).

باسی دووهم: ژبانی عوسمان - په‌زای خوای لیبیت - له‌گه‌ل قورئاندا

ئەو ریبازه پەرورده‌یه‌ی که عوسمان و گشت هاو‌ه‌له به‌ریزه‌کانی له‌سەر گۆشکرا، قورئانی پیرۆز بوو. ئەم قورئانه‌ش له لایەن پەرورده‌گاری جیهانه‌و داده‌بەزی و پی‌غه‌مبەری خۆشه‌ویستمان به‌سەر هه‌موو قسه‌کاندا قورئانی هه‌لب‌ژاردبوو .. زۆر سووریو له‌سەر ئەو‌ی که قورئان تاکه‌ مه‌رجه‌عو سه‌رچاوه‌بی‌ت و بک‌ریته تاکه‌ ریبازی پەرورده‌یه‌ی بۆ تاک و کۆی موس‌لمانان. له‌م روان‌گه‌یه‌شه‌وه، عوسمان، ئەو نایه‌ته پیرۆزانه‌ی له پی‌غه‌مبەر‌وه ﷺ وه‌ری گرت‌بوو، راسته‌وخۆ کاریگه‌ری به‌رچاوی له‌دا‌رشتنی که‌سایه‌تیدا هه‌بووه به‌ جوانی د‌لی خاوی‌ن کرد‌بووه. قورئان له‌گه‌ل ر‌ۆ‌حی عوسماندا کار‌لیکی کرد‌بوو به‌ جو‌ریکی وه‌ها که به‌ته‌واوی گو‌ری و کردی به‌ مر‌و‌ف‌ئ‌یکی تر به‌ خ‌و‌ی و ئامانج و په‌فتارو به‌هاو ماریفه‌تییه‌وه^(۱). ئیمامی عوسمان لکابوو به‌ ده‌قه‌کانی قورئانه‌وه، ئەبو عه‌بدو‌ره‌حمانی سه‌له‌می ده‌گ‌ی‌ریته‌وه‌و ده‌ل‌یت: "ئەو که‌سانه‌ی ئی‌مه‌یان ف‌ی‌ری قورئان کرد وه‌کو عوسمانی کو‌ری عه‌فان و عه‌بدو‌لل‌ای کو‌ری مه‌سعود و غه‌یری ئەمانه، هه‌ر کاتیک (۱۰) نایه‌تی قورئان ف‌ی‌ریو‌بن، یان وه‌ریان‌گرت‌بی‌ت له‌پی‌غه‌مبەر‌وه ﷺ به‌سه‌ریدا تینه‌په‌ریون هه‌تا به‌ چاکی زانیویانه، چ زانست و چ کرده‌یه‌کی تیدایه هه‌تا کاری پ‌ی‌ بکه‌ن". ئەبو‌عه‌بدوره‌حمان در‌ی‌وه‌ی پ‌ی‌ده‌دا و ده‌ل‌یت: "ده‌یانوت ئی‌مه که ف‌ی‌ری قورئان ده‌بو‌ین له هه‌مان کاتدا ف‌ی‌ری زانست و کرده‌وه‌که‌شی ده‌بو‌ین پ‌یکه‌وه، ب‌و‌یه ماوه‌یه‌کی زۆر سه‌رقا‌لی ف‌ی‌ریو‌نی یه‌ک سو‌ره‌ت ده‌بو‌ین"^(۲)، هه‌روه‌ک خودای گه‌وره ده‌فه‌رمو‌یت (کِتَابُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِّيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ)". (ص: ۲۹).

له عوسمان‌وه په‌یوایه‌ت کراوه، که پی‌غه‌مبەر ﷺ فه‌رمو‌یه‌تی "خیرکم من تعلم القرآن وعلمه"^(۳) عوسمان، هه‌موو قورئانی خو‌یند‌ۆته‌وه بۆ پی‌غه‌مبەر ﷺ، به‌ر له‌وه‌ی وه‌فات بکات. ده‌رکه‌وت‌و‌ترین قوتابی عوسمان له‌بواری ف‌ی‌رکردنی قورئانیشدا ئەبو

^۱ السيرة النبوية للصلاحي (۱/ ۱۴۵).

^۲ الفتاوى (۱۳/ ۱۷۷).

^۳ البخاري، فضائل القرآن، رقم (۵۰۲۷).

عەبدولرەحمانى سەلەمى و موغەيرەى ئەبى شەھاب و ئەبو ئەسود و زورەى كورى
 حوبەيشە^(۱). ھەر لە بارەى رىزى قورئانەو مېزوو، كۆمەللىك وتەى ئىمامى عوسمانى
 تۆماركردووه، بۆ نمونە دەفەرموئەت: "ئەگەر دلمان خاوين بىت ھەرگىز لە
 فەرمائىشتەكانى خوداى گەورە تىر نابىن"^(۲). ھەروەھا دەفەرموئەت: "پىم ناخۆشە
 رۆژىك تىپەرئەت بەسەرماو چاوم بە قورئان نەكەوئەت"^(۳). ھەروەھا دەفەرموئەت "لە
 دونيا سى شتم لەلا نازدارە: تىرکردنى برسپىھەكان .. پۆشتەکردنەوھى رەجالەكان..
 خوئىندنەوھى قورئان"^(۴). ھەروەھا دەفەرموئەت: "چار شت ھەيە بە روالەت (فەزەلە)،
 بەلام لە راستیدا (فەرزەن) نەوانىش: تىكەلاوى چاكەكاران فەزەلە، بەلام شۆتىكەوتنىان
 فەرزە. خوئىندنەوھى قورئان فەزەلە، بەلام ئىشپىنکردنى فەرزە. سەردانى گۆرستان فەزەلە،
 بەلام خۆئامادەکردن بۆ مردن فەرزە. سەردانى نەخۆش فەزەلە، بەلام وەسپەتکردن
 فەرزە"^(۵). ھەروەھا دەفەرموئەت: "دە بەلا ھەيە شتەكانى تر وئىران دەكات، زاناھەك
 پرسپارى لى نەكرىت، زانستىك كارى پىننەكرىت، بۆچوئىك پەسەند نەكرىت، تەفەنگىك
 تەقەى پى نەكرىت، مژگەوتىك نوئىزى تىدا نەكرىت، قورئانى موتالا - نەكرىت،
 سەرۋەتىك لى نەبەخشرىت، ولاخىك بارنەكرىت، زانستى كەموستى (زەھد) لەسپنەى
 دونياوئىستىكدا بىت، تەمەنىكى درىژ توئىشووى سەفەرى پى نەبىت"^(۶).
 عوسمان - رەزاي خاى لىبىت - قورئانەكەى خوداى گەورەى لەبەر بوو، ھەرگىز
 ژوورەكەى بى قورئان نەبوو، تەنانت لەمبارەيەو گەفۇگۆيان لەگەلدا كردووه و
 فەرموويەتى "ئەو قورئانە پىرۆزەو پىرۆزىكىش ھىناويەتى"^(۷). عوسمان، كۆچى دوايى
 نەكرد ھەتا قورئانەكەى بەردەستى لە ئەنجامى خوئىندنەوھى تىرپامان و ئەمدىودىوكردن،

^۱ تاريخ الاسلام، عهد الخلفاء الراشدين للذهبي، ص(۴۶۷).

^۲ الفتاوى (۱۲۲/۱۱)، البداية والنهاية (۲۲۵/۷).

^۳ البداية والنهاية (۲۲۵/۷)، فوائد الكلام، (ص ۲۷۵).

^۴ ارشاد العباد للاستعداد ليوم المعاد، (ص ۸۸).

^۵ المصدر نفسه (ص ۹۰)، فوائد الكلام (ص ۲۷۸).

^۶ المصدر نفسه (ص ۹۱)، فوائد الكلام (ص ۲۷۸).

^۷ البيان والتبيين في فضل الشهيد عثمان (۱۷۷/۳) فوائد الكلام، (ص ۲۷۳).

درا^(۱). ته ناهت خیزانی عوسمان له پوژی گه ماروډانیدا وتی: "یان بیکوژن یان وازی لی بهینن، وه للاهی له یهک رکاتی شه ونویژدا هه موو قورنانی خویندوه"^(۲).

عوسمان ئەو نايەتەى تىدا بەرجەستە بوو ھە خوداى گەورە دەفەر مویت: (أَمِنْ هُوَ قَانَتْ أَنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَانَمَا يَخْدَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولَئِكَ الْأَلْبَابِ) (الزمر: ٩). عوسمان، تاسقى شكا بوو لە لەزەتى قورئان، چەندىن سال قوتابى بەردەستى پىغەمبەر ﷺ بوو، لە دىدى قورئانەو تىگەىشتبوو كى خوداى راستەقىنەىو دەبىت پەرسەرتىت، چونكە پىغەمبەر ﷺ چەمكى نايەتە پىرۆزەكانى لە ناخیدا چاندبوو، بە ھەمان شىوہ پىغەمبەر ﷺ زۆر بە پەرۆش بوو كە ھاوەلانى لەسەر وىنەىەكى دروست بەرامبەر پەروردگارو مافەكانى پەروردە بكات، تا لە رىنگەى ئەم وىنەىەشەو بگەن بە كۆگای متمانەو باوەر. لەم لايەنەشەو عوسمان، گەشتە ئەو پادەىەى دىدو بۆچوونى خۆى بەرامبەر خوداى پەروردگارو بونەو و ژيانو بەھەشت و دۆزخ و قەزاو قەدەر ناخى مرۆڤو كىشمەكىشمى لەگەل شەيتاندا لە قورئان و سوننەتەكانى پىغەمبەرەو ھەلبەىنجىت و فەراھەم بىنىت. بۆ نمونە بەرامبەر بە خوداى گەورە بەو پەرى سوپاسەو ستايشى دەکرد، بەبى گەردو لەخاوين خاوينتر ناوى دەبرد، بە تاكو تەنياو بى شەرىكو بى كۆرۆ ھاوسەر لىى دەروانى، ھەروەھا نەخشەى بۆ رۆشناى بەنداىەتیبەكەى كىشابوو، بە تايبەت خودا پەرسەتیبەكەى لە چوارچىوہ دروستدا وىنا كەردبو^(٩)، بە ھەمان شىوہ تىروانىنى بۆ بونەوەر لە چەمكى قورئانەو و لە ژىر رۆشناى ئەم نايەتەو و ھەرگرتبوو (قُلْ أَنتُمْ لَكُمْ كُفْرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَندَادًا ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ) (فصلت: ٩). ھەروەھا بەرامبەر ژيانىش تىروانىنى وابوو ژيان ھەرچەندە درۆبىتەو ھەتەن ھەر كۆتابى دىت و دەپىتەو، خۆشيبەكان ھەرچەندە زۆرو گەورەبن ھەر كەم و

^١ البداية والنهاية (٢٢٥/٧).

^٢ البداية والنهاية (٢٢٥/٧).

تیببینی: لهو پکاته نیوژی که عوسمان هموو قورنانی تیدا خویندوه نیوژی تری نه کردوه. الخلافة الراشدة والدولة الاموية، (ص ۳۹۷).

^٣ منهج الرسول في غرس الروح الجهادية، ص (١٠/١٦).

بِئْرُخْن، لَه چاو ژيانی قيامه تدا. ئەمەشی لەم نايەتە وەرگرتبوو: (إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّى إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا..) (يونس: ۲۴).

هەر بەم دەستورە لە ژێر پۆشنای نايەتەکانی بەهەشت و دۆزەخدا دەپروانییە باسو خواسەکانی بەهەشت و ناگرو کردبوونی بەبناغەيەك بۆ خۆشی و ناخۆشییەکانی خۆی، بۆ ئەوەی لەبەرنامەکی خودای گەورە لا ئەدات و توشی گیرمەو کیشمە نەبیّت، لەم ناسۆیەو بۆمان دەرە کەوێت، عوسمان، بیروبووچوون و ژيانی هیندە قول و بەرینە هەموار ناکرێت. چونکە تێگەیشتنیکی بەرفراوانی هەبوو دەربارەی خودای گەورە و زۆر ترساو لە سزاو تۆلەیی ئەو، ئەمە جگە لەوەی کە بەباشی لە قەزاوقەدەر تێگەیشتبوو، ماناو مەبەستەکانی لە دلدا چەقیبوو شارەزای پلە و قۆناغەکان بوو بوو، دلایابوو کە زانستی خودای گەورە، دەوری هەموو شتیکی داو، وەک لەچەندین نايەتدا نامازەیی پێی کراو، لەوانەش: (..وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا..).

هەرشتیک بیته بوون لە ئەنجامی نووسینەکی خودای گەورەو، هەمیشە ئارەزووی بالایی ئەو، جێبەجێ دەبیّت، توانایەکی بێ سنووری هەیە بۆ بەدیھێنانی ئەو شتەیی کە دەیهوێت ببیّت، چونکە سەرەتای هەموو شتی ک دەگەرێتەو بۆ دروستکراوی خۆی.

عوسمان لە چەمک و پاڤە نايەتە قەدەرییەکان بیرو باوەری خۆی داچەسپاندبوو، سوود و کەلکیکی زۆری لێ بە دەستەینابوو، هەر بە هەمان شیوە ناخی خۆی و ئەوەکانی تری هەلسەنگاندبوو، دەیگوت دروستبوونی مەژۆ دەگەرێتەو بۆ دوو بنج و بنەما، بنجی یەكەم: کە دروستبوونی مەژۆ لەگل، پاشان خودای گەورە پێکیخست و گیانی کرد بە بەریدا. بنجی دوووەمیش: دروستبویەتی لە تۆرماو، وەکو خودای گەورە دەفەرموی: (الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ) (السجدة: ۷).

عوسمان، باش زانیبووی کە مەژۆ دروستکراوی خودای گەورەو بە دیمەنیکی جوان قەدو بالاییەکی پێکۆپی، سفت کراو. بە ژیری و گوتن و جیای کردۆتەو و پێزی لێگیراوە و هەرچی لە ئاسمان و پێسماندایە بۆی پامکراوە و پتر لە دروستکراوەکانی تر پێزی لێ گیراوە. تەنانەت مەژۆ بەسەرداری بوونەو، هەرەکانی تر ناسراوە و بەناردنی

پیغمبران له وانو بۆ نهوان ریزی لی گیراوه. ناسکترین چوارچیوهیه که خودای گهوره کیشایهتی بۆ ریزو نازی مرۆڤ نهویه که سهرجهم مرۆڤی کردۆته گرویه که بۆ خۆشهویستی و ریزلینانی خۆی، سروشتیشه نهم ریزه بهشونکهوتنی پیغمبران ﷺ بیتی، که پیشهیان بانگکردنی خهڵکه بۆ نیسلامهتی ههتا له دنیاو قیامهتا به نارامی و سهربریزی بژین و هسانهوهی دواړۆ وهکو ههلی بقۆزنهوه، ههروه که خودای گهوره پهیمانی داوه ژیان و گوزهرانی نهو کهسانهش پر له خۆشی بکات که کرداری چاک ده که نه و دهفرمویت "مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنشَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ". (النحل: ۹۷).

عوسمان - پهزای خوی لیبت - هه ره له بهرتیشکی نایهتهکانی قورنان پهگی کیشمهکیشمی نیوان مرۆڤ و شهیتانی بهچاکی ناسیبوو، که شهیتان دوژمنیکی سهرسهخته له پیشهوهو له دواوهو له راستهوهو لهچهپهوه پهلاماری مرۆڤ دهات، گزمهته دهکات و وهسوهسهو سهرپیچی دهخاته دلپهوهو کوانوی ئارهزووبازی مرۆڤ ههڵدهگیرسینیت، بۆیه به توندی پهناي به خودای گهوره بهستبوو، توانیشی له ژیانیدا سهرکهویت بهسهریدا، چونکه له چیرۆکی باوا ئادهم و شهیتان پهندی وهگرتهبوو، که بناغهی مرۆڤ و مرۆڤایهتییه. کهواته مرۆڤ شایانی نهویه بکهویت ههلهوه بۆیه پیویسته نیماندار بهقایمی پشت به خودای گهوره بهستیت و زۆر بایهخ به تهویهو گهراوه بدات و ههردهم داوای لیخۆشبوون بکات و دورهپه ریز بیت له ئیرهیی و گرنگی بدات به گفتوگۆی شیرین و قسهی باش له گهڵ هاوده مهکان و دهروبهره کهیدا، وه که خودای گهوره دهفرمویت: (وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزَغُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُّبِينًا) (الإسراء: ۵۳). خودای گهوره به نیسلام ریزی نا له عوسمان، پیتی ژیاو بۆی تیکۆشاو له پینگه یاندنی بنهماو لقهکانیدا به پیتی قورنان و سوننهت ههولیداو بوو بهیه کیک له پیشهوا چاوساغهکان و بوو به یه کیک لهوانهی نهخشهی ژیانیان بۆ خهڵکه دهکیشا، پیویسته خهڵکی وا بهستهی کردار و گوتاری عوسمان بیت، با نهو شمان له بیرمان نهچیت، عوسمان، نوسهری وههی بووه، له سهردهمی پیغمبردا ﷺ^(۱).

^۱ السياسة المالية لعثمان (ص ۲۲)، التبیین فی انساب القرشین، (ص ۹۴).

باسی سییه م؛ ئالودهیی ئیمامی عوسمان به پیغه مبهروه ﷺ له

مه دینه دا

ئەو پالپشته بەهێزە ی کاری کردە سەر کە سایەتی عوسمان و بەهرەکانی دەرخواست و وزە ی هەلقولاندو دەررونی پاکژ کردەو، هاوڕێیەتی و ئالودەیی پیغه مبهردا بوو ﷺ. عوسمان لەدوای موسلمان بوونی، هەمیشە وەک قوتابی لەبەردەست پیغه مبهردا بوو، هەر لە مەحکەمە لێی دوور نەکووتەو هەتا ژبانی مەدینەشی بەسەر برد، عوسمان دەررونی خۆی وا رێکخستبوو هەمیشە پەرۆشی قوتابخانەیی پیغه مبهرایەتی بوو بۆ گشت لقه جیاوازه‌کانی زانست، زۆریش سوربوو لەسەر فێربوونی قورتان و سوننەت لەسەر دەستی سەرداری مەروفاوەتی.

ئەو تە عوسمان خۆی باسی ھۆگریەکی خۆی دەکات بە پیغه مبهروه و دەڵێت "خودای گەورە بە راستی موحەممەدی ﷺ پەوانە کردو پەرەویشی لەگەڵدا نارد، منیش یەکیەک بووم لەوانە ی کە چووم بە پیری بانگەوازه‌کیەو بە باوەرم پێ کرد، لە سەرەتای ئیسلامدا دوجار کۆچم کردو خودای گەورە خەلاتی کردم بەزاوایەتی پیغه مبهره‌کی و منیش خستە سەر چاوانم" ^(۱).

بە راستی عوسمان لەسەر رێبازی قورتان پەرەردە کراو مامۆستاکی نێردراوی خودای گەورەبوو، یەکەمین ھەنگاوی پەرەردەیی عوسمان بریتیبوو لە دیدار و گفتوگۆی لەگەڵ پیغه مبهردا ﷺ، بەم دیدارەش گۆڕانیکی سەیر و شارەزاییکی کتێبەر ھاتە زینھنی و لەبازنە ی تاریکی دەرچوو بەرەو بازنە یەکی رۆوناک، ئیمانی وەرگرت و کوفری فریاد، ھێزو گورێکی وای ھاتە بەر کە بتوانی تە ھەموو تەنگ و چەلەمەو ناسۆرییەکانی ژبان ھەلبگریت لە پینا و ئیسلام و بیروباوەرە پەرۆزە کەیدا، سەرەرای کە سایەتی پیغه مبهردا ﷺ کە کاریگەرییەکی بەھێزی ھەبوو لە کیشکردنی دەرۆبەرەکی، خودای گەورە ھەلێ خستبوو کردبووی بە تەواوترین وێنە ی مەروفاوەتی ژبانی سەر زەویدا، ئەو نە گەورەیی دەنواند ببوێ خۆشەویستی خەلکی و بە سەرسۆرمانەو دەوریان لێ دەداو بە تاییبەت ھەوادارەکانی لە ھەر چارالاولە لێی دە مروشانەو و خۆیان پێو دەنوسان و ئەو

^۱ فضائل الصحابة لابی عبدالله أحمد بن حنبل (۵۹۷/۱)، اسنادە صحیح.

نه ٺهين و سهرساميه ناچاري ده كردن خوشيان بویت. هه چهند پيغه مېهر ﷺ جگه لهم
 گه وره ييه گه وره ييه كي تر ببوه خه لاتي نه ویش هه لسوکه وتي پيغه مېهر ييه تي و
 فرۆستاده يي بوو که له لايهن خوداي گه وره و نيگاي به سهردا ده خوینرايه وه و کرابووه
 بانگه وازکاري مرۆفایه تي بۆ سهر راسته شه قامي ئيسلامه تي، نهم په هه نده ش
 کاري گه ريه كي تايبه تمه ندي هه بووه له سهر باري دهرووني ئيمانداره کاني بهرده ستي.
 وه نه يیت ئيمانداران له بهر بهر ژه وه ندي خويان خوشيان ويستبيت وهك چۆن خه لکي
 سه رۆکي کيان خوش ده ویت. به لکه له بهر نه و دوو گه وره ييه بوو، يه کيک گه وره يي
 پيغه مېهر ييه تي، دوهم گه وره يي ره فتاري شيريني، واته دابه زيني نيگا و ساغ و
 سه لامه تي که سایه تيه که ي هه ردو کيان ليک ئالابوون و مرۆفایي مەزنيان دروست
 کردبوو نيتر دراوي کي مەزنيان بهرجه سته کردبوو. لهم رووه شه وه عوسمان، نه وين کي
 قول و بهر فراوان هه بوو له دليدا بهرام بهر نيتر دراوي مرۆفایه تي و مرۆفایي نيتر دراو نهم
 دوو چه مکه ي ناو ته ي يه ک کردبوو له هه ستي خويداو به توندي گرتي دابوو کردي به
 خالي وره چه ر خاني دل و دهرووني به ره و خوش ويستني خوداي گه وره و پيغه مېهر که ي
 ﷺ. عوسمان، نهم خوشه ويستيه ي کرد به دايه مۆي جولوه هه ست و هوشي، هه ر له
 سا يه ي نهم خوشه ويستيه شه وه بوو که نه وه ي يه که مي هاوه لانی بزوان و ببونه نه مامي
 په روهر ده ي ئيسلامه تي و مه کۆي ده رچووني وره ي به رزو هه نگاوي پيرۆز^(۱)، له هه مان
 کاتدا به هۆي هاوده مي په روهر ده ي پيغه مېهر وه ﷺ چه ندين دۆخي تري ئيماني
 به ده ست هاتوه، به تايبه ت بۆ عوسمان که فيرخوازي کي زيته ل بووه فيري قورنان و
 سوننه ت و نه حکامه کان و دهرون پاکی بووه.

عوسمان، له ماوه ي ئالوده بووني به پيغه مېهر ﷺ سهر گه رمي قالبوونه وه بووه له
 سوننه ته کاني ناشتي و غه زا کردن و بابيه ته کاني تر، هه رو هه نهم پيکه وه ژيانه بوو به
 ده سما يه ي عوسمان و خو ي پي رازان دبووه وه به جواني وه کو تيشکي کي پرشن گدار به کاري
 ده هينا له کاروباري غه زاو ناسيني سروشت و غه ريزه کاندا.

^۱ الامين ذوالنورين، عمود شاکر، (ص ۴۰).

له مه و دوا هه لوتیسته کانی عوسمان له گۆره پانی تیڤکۆشان و باری پامیاری و کۆمه لایه تی و نابووریدا پروون ده که یه نه وه به تایبته له قوناغی مه دینه دا که له خزمه تی پیغه مبه ردا ﷺ بووه.

یه که م: عوسمان له خزمه تی پیغه مبه ردا ﷺ له گۆره پانی تیڤکۆشاندا

پاش ئۆقره گرتن له شاری مه دینه پیغه مبه ر ﷺ ده ستوریکی دارشت بۆ چه سپاندنی ستوونه کانی ولاتی نیسلامی و هه ستا برایه تی خسته نیوان کۆچه ری و یاریده ده ران (أنصار)، هه ر کۆچه رێک نه نسارییه کی ده کرده برای خۆی، له م برایه تییه شدا عوسمان به ر نه ووسی کورپی سابیت که وت، پاشان هه ستا به دروستکردنی مزگه وتێک و په یماننامه یه کیشی له گه لّ جوله که کان به ست و بزوتنه وه ی پارتیزانی دامه زراندا و زۆر بایه خی به دروستکردنی کۆشکی نابووری و په روه ده کردن و فیترخوازی ده دا له کۆمه لگای مه دینه دا. عوسمان یه کێک بوو له ستوونه کانی ولاتی نیسلامی و هه رگیز دریغی نه ده کرد له مالّ و سه روه تدان و جگه له به در له گشت راویژو جهنگه کاندایه بشاداری هه بووه ^(۱).

۱- عوسمان و جهنگی به در

کاتی که موسلمانان ده رچوون بۆ غه زای به در، روقیه خانی که چی پیغه مبه ر ﷺ و خێزانی عوسمان نه خۆش بو، نه خۆشی سورێژه ی هه بوو، به تایبته له و کاته ی جاری رێگه گرتن له کاروانه که ی نه بو سو فیان درا روقیه له ناو جینگه دا که وتبوو، عوسمانیش به گورده مییه که وه هات له گه لّ پیغه مبه رو ﷺ هاوه لاندای ده ر بچیت که چی له لایه ن پیغه مبه روه ﷺ فرمان کرا که عوسمان لای روقیه بمینیتیه وه، چونکه زۆر نه خۆشه. عوسمانیش به سنگی کی فراوانه وه فه رمانه که ی وه رگرت، لای نه م هاوسه ره به رێژه ی به نارامی مایه وه و له نه نجامدا نه خۆشییه که زۆری بۆ هیئاو تارمایی مه رگ خۆی کیشا به سه ریدا و زۆر مه خابن نه و ده مه ی که وته گیان سپاردن زۆر په ریشان بوو بۆ دیداری پیغه مبه ر ﷺ که له به در بوو، هه روه ها بۆ دیتنی زهینه بی خوشکی که له مه که بوو، عوسمان شینی دانا و نه شککه و په ژاره په رده ی دلی ده بشارد ^(۲)، به م شیوه یه روقیه

^۱ الخلفاء الراشدون، عبدالوهاب النجار، (ص ۲۶۹).

^۲ نساء أهل النبی، أحمد خلیل جمعة، (ص ۴۹۱ - ۵۰۴).

مالئاوایی کرد له چرکه کانی ژیان و شایه تیدا بوو که تنها خدا تاک و تنیا شایانی په رستننه. موحه ممدی باوکیشی ﷺ فروستادهی خودای گه وره یه. روقیه له دنیا بپراو گه شته چینی بالاو هدر چنده باوکی نه بیینی و باوکیشی نامادهی ناشتنی نه بوو، کفن کړاو تهرمی پیروزی به شان هه لگپړاو میړده کەشی به داماوای به شوینیه وه بوو، هه تا گه یان دیانه گۆرستانی به قیعو له وی نیژرا.

به راستی فرمی سکی ته عزیزه باران لیژمدهی ده کردو کچی پیغه مبهړ ﷺ نیژرا زوړی نه برد جهنگاوهرانی به در گه پانه وه، زهیدی کوړی حاریسه ریشمه ی و شتره کە ی پیغه مبهړی ﷺ به دهسته وه بوو، خوش خوش مزگیننی سهرکو و تنی موسلمان و کوشتار کردنی "قاره مانه" بته پرسته کانی پاده گه یانده، موسلمانە کانی مه دینه به م هه والە ده موچاویان گه شایه وه، یه کیکیش له و خوشحالانه عوسمان بوو، به لام هه رچی کرد نهیتوانی تازیباری کوچی روقیه بشاریته وه، پیغه مبهړ ﷺ که وه فاتی روقیه ی بیست هه ستا چو بۆ گۆرستانی به قیعو له سهر گۆره کە ی وه ستاو لای خدا بۆی پارایه وه^(۱). عوسمانی کوړی عه فان، له و که سانه نه بوو به نه نقه ست له بهر دواکه و تنی یا له بهر که مته رخمه می نه چوو بیت بۆ به در، یان هه لها تبیت وه که خه لکیکی ناره زوویاز له سهری ده هوننه وه ته سهری لی ده دن. به لکه تنها نه و، ویستوو یه تی فرمانی پیغه مبهړ ﷺ جیبه جی بکات، هه تا نه و فزله به خشرا به نه هلی به در به هوی گوپرایه لی پیغه مبهړه وه ﷺ به هه مان شیوه عوسمانیش هاته ژیر نه و فزله، به لام پیغه مبهړ ﷺ له پریگا گه پان دیه وه بۆ نه وه ی به دیار کچه کە یه وه بمینیته وه، نه مهش خوی له خویدا گوپرایه لی یه واته هه مان فزلی گوپرایه لی هاوه لانی تری هه یه. هه روه ها عوسمان وه کیلی پیغه مبهړ ﷺ بووه، بۆ شاری مه دینه، نه مهش له لایه که ناشکرایه عوسمان وه کو نه وانی تر غه نیمه و پاداشتی بهرکو و ت له فزله و چاکه به شداره، چونکه ملکه چو گوپرایه لی پیغه مبهړی ﷺ کردوه^(۲).

عوسمانی کوړی عه بدوللای موه له ب ده لیت: پیاوینک له میسر وه هات بۆ حج کردن، وتی: نهی ئین و عومدر پرسیارکت لی ده که م به راستی وه لام به روه وه، نایا

^۱ دماء علی قمیص عثمان بن عفان (ص ۲۰).

^۲ کتاب الامامة، الرد علی الرافضة، للأصبهانی، (ص ۳۰۲).

راسته عوسمان له بهدر دواکهوتووه؟ نه هلی بهدر نییه؟ نه ویش وتی بهلّی له غه زای بهدر دا دیار نه بوو، بهلام نه واکاته رو قیده کچی پیغه مبهدر ﷺ، که خیزانی عوسمان بوون زور نه خوش بوو، به دیاریه وه مایه وه، پیغه مبه ریش ﷺ پیتی فهرموو پاداشتی پیاویتی هیه که جنگی بهدری کردیبت، پشکیک له غه نیمه تیشی ده که ویت^(۱).

دیسان نه بی وه هیله وه له عوسمانی کوری عه فانه وه ده گیرتته وه، عوسمان فهرموه تی پژی بهدر به جیمام، به بونهی کچه که ی پیغه مبه ره وه ﷺ، له دوایدا پشکیک غه نیمه یان پیدام، له دریوهی قسه کانیدا ده لیت: هه رکه سیک پیغه مبهدر ﷺ پشکی بداتی نه وه ناماده ی بهدر بووه^(۲)، به کوی رای زانایانیش عوسمان به نه هلی بهدر ده ژمیردیت^(۳).

۲- عوسمان و جنگی نوحد

له سه ره تای جنگی نوحد دا خودای گه وه سه رکه وتنی به خشی به موسلمانان و شمشیر کانیان برشتی خوی پری و گهر دنی موشریکه کانی له ت و پت کردو به عالمی ناشکرا هه ره سیانه ی ناو کوژران، نه و ژنانه ش، که گورانیان ده وت و ده فیان لی ده دا، که وتنه چریک و چاک و ده فکانیان فریدا و به زه بری شمشیر هه لزان به شاخه که داو لاقیان به ده ره وه بوو، بهلام تای ته رازووی جنگه که له ناکاو که وت بهو دیوداو هاو کی شه که ناوه ژوو بوویه وه، هوی نه مهش له بهر نه و تیر نه ندازانه بوو که پیغه مبهدر ﷺ له سه ره وی شاخه که وه سه نگه ری بو دیاری کرد بوون و پیتی فهرموون "نه نجامی شه ره که هه چون بوو نیوه سه نگه ر چول نه کن"، که چی نه وانیش هه له یان کردو که میکیان نه بیت هه موویان هاتنه گوره پانی شه ره که، کاتیکیش بیباوه ره کان ناوړپان دایه وه سهیر ده کن موسلمانان کان مه شغولتی کوژدنه وهی ده ست که وتن. خالیدی کوری وه لیدی سه ره له شکری چه کدارانی قوره ییش، له گه ل عیکریمه ی کوری نه بو جه هلاک هه لیان قوسته وه و بیریان کرده وه به نه سپ سواری بدن به سه ریاند او له نه نجامی نه مه شدا نه و بره تیر بازه ی

^۱ البخاری، رقم (۳۶۹۸).

^۲ الإمامة والرد على الرافضة، (ص ۳۰۴).

^۳ عثمان بن عفان، صادق عرجون، (ص ۴۷).

که به تکا و رجای نه میره که یان، عهبدو لّای کورې جوړېږ، مابوونه وه شهید کران. له نهځامی بیتاځایی موسلمانان، سدرله شکری موشریکه کان که خالید بوو، دای به سهر نهوانی تریشداو کوشتاری کردن و تاقمیک له موسلمانان که وتنه هه له داوان و له نزیك مه دینه شهید کران یه کیک لهو که سانه ی که نه گه راپه وه هه لهات له گزبه پانی شه په که هه تا هه ردو و لا، بلاوه یانکرد، عوسمانی کورې عه فان بوو. تاقمیکیش خو یان کرده قوچی قوربانی له بهر بلاو بوونه وه ی دهنگو ی شهید بوونی پیغه مبه ر ﷺ. نهو تاقمه ی که شکان و هه لهاتن عوسمانیشیان له گه لدا بوو، خودای گه وره به دهقی نایه ت گوزه شته ی لی کردن و هه تا قیامت به خشین، به پیی نه م نایه ته که ده فرمویت: (إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ) (آل عمران: ۱۵۵).

ته ماشا ده که ین خه لکانی هه وه سباز جگه له هه وای دهروونی خو یان هیچی تر په سه ندنا که ن و ناوی یه کیکیتر نابهن و تنه نا عوسمان تومه تبار ده که ن. نایا هه ر عوسمان هه لهات و نه گه راپه وه؟^(۱) نه گه ر واشی کردی، به هه له داچو نیکی دهروونی خو ی بووه، سه ره پای نه وه ش خودای گه وره له پاکردو وه کان خو شبووه، نیتر چی تیدا ما وه ته وه، حوکه که روضن و ناشکرایه و هیچ نا لوزی و گیزاویکی تیدا نییه. له دوا ی دابه زینی نه م نایه ته پیروزه نیتر هیچ گله ییه که له عوسمان ناکریت^(۲)، نهو نایه ته به سه که به دهقی قورنان خواد لی خو شبووه، تی کو شان و غه زاکانی تر شاهیدن که عوسمان چهن دی نازاو دلیر و دورر بووه لهو تومه تانه ی به نارپه و بو ی هه لده به سن.

۳- شه پری غه ته فان (ذی أمرة)

پیغه مبه ر ﷺ له گه ل چوارسه د ها وه لیدا هه نځاوی هه لگرت و عوسمانی کرده بریکاری خو ی بو به ری تو به ر دنی شاری مه دینه، پیغه مبه رو ها وه لانی پروشتن له (زبل قیسه) پیاوکی به ره ی دوزمنیان توش هات پییان دهوت (جباری خلی سعه لبه)، گرتیان و هی نایان بو لای پیغه مبه ر ﷺ نه ویش هه وال و دهنگو باسی هوزه که ی خو ی

^۱ الامین ذوالنورین، عمود شاکر، (ص ۴۹).

^۲ ذوالنورین مع النبی، د. عاطف لماخه، (ص ۳۲).

پیدان، وتی: هەرگیز نایەنە پێتان مادەم بیستویانە ئێوە هێرستان بۆ هیناون و هەلەتاون بۆ شاخەکان، من لەگەڵتان دێم، پێغەمبەر (ﷺ) ئیسلامی پێ راگەیاندا، ئەویش قبوڵی کردو موسلمان بوو، پێغەمبەریش (ﷺ) بە جۆزیک دەستی کردە ملی کە پێشتر بۆ هیچ کەسێک وەهای نەکردبوو، پاشان لەگەڵ بیلال دا ناردی و خۆیان بەرەو شاری مەدینە گەرانەو بەبێ ئەوەی تووشی هیچ کۆسپ و تەگەرەیهک بن. ئەم رووداوەش ماوەی (۱۱) رۆژی خایاند^(۱).

۴- لە جەنگی (ذات الرقاع)

هەواڵ گەشتە پێغەمبەر (ﷺ) کە کۆمەڵێک لە بەنی سەعلەبەو بەنی ئەغار لە غەتەفان دەیانەوێت بەدەن بەسەر مەدینەدا، پێغەمبەریش (ﷺ) بەخۆی و چوار سەد هاوڵەو دەرجوو بۆیان، کاتیەک گەشتە (سیرار) بەر لەوەی دەرێچن عوسمانی کردە چاودێری مەدینە، لەغەتەفان موسلمانان تووشی حەشاماتیکی زۆر هاتن و نزیکەیەکتری کەوتنەو، بەلام جەنگ لە نێوانیاندا رووی نەدا. ئەوەندە مەترسییان هەبوو بۆ سەریەکتر، پێغەمبەر (ﷺ) نوێژی ترسی بۆ کردن و پاشان لەشکرەکەی گەرانەو بە سەلامەتی و ئەم دوورکەوتنەو یەش لەمەدینە ماوەی ۱۵ رۆژی خایاند^(۲).

۵- لە پەیمانی ریزواندا

کاتیەک پێغەمبەر (ﷺ) لە حودەیبیە دابەزی بە پێویستی زانی نوێنەریکی تایبەتی بنێرێت بۆ لای قورەیش بۆ ئەوەی پارو نیازی ناشتیخوازانی موسولمانەکانیان پێ راگەیهێنێت، پێغەمبەر و یەشتی بەقورەیش بلیت بە تەهای کوشتار نییە و زۆر سوورە لەسەر رێزلیتانی شتە پێرۆزەکان و دەیهوێت مەراسیمی عەمرە بەجێبھێنێت و دواتر بگەرێتەو بۆ مەدینە. یەکەجار (خەراشی ئومەیدیە خوزاعی) دەستنیشانکرا بکریتە نوێنەر. خەراش، وشتیکی هەبوو پێیان دەوت (سەعلەب) بە نوێنەر ناردیان بە سواری سەعلەبەکە کاتیەک چوو مەککە قورەیش و شترەکیان سەربری و یەشتیان خۆشی بکوژن، بەلام حەبەشییەکان نەیانھێشت، خەراش ھاتەو و بەسەرھاتی خۆی گێراپەو

^۱ الروض الاوف (۱۳۷/۹)، الطبقات لابن سعد (۳۴/۲)، (۳۵).

^۲ الامین ذوالنورین عمود شاكر، (ص ۵۲، ۵۳).

پاشان پیغه مبهەر ﷺ ویستی نوینه ریکی تر بنیږت، له سه ره تادا عومهری خهتابی هلبوارد^(۱)، عومهریش داوای لیبور دنی کرد بۆ نه چوونی بۆ ناو قورهیش و ناماژهی کرد بۆ پیغه مبهەر ﷺ که عوسمان بنیږت له بری نهو^(۲)، پوسوران هه لآمه کهی خوی به به لگه وه خسته پروو، وه لآمه کهشی نه مه بوو "هه رکه سیک نزیکی قورهیشی دوژمن ببیته وه پیویسته بهرگری و دالدهی هه بی، نه مهش بۆ من دهست نادات".

عومهر ناماژهی کرد بۆ عوسمان، چونکه تیره کهی دهی پارێزن له نه زیه تی موشریکه کان و ده توانیت نامه کهی پیغه مبهەر بگهیه نیت^(۳) و وتی: "من خۆم ده زانم، تۆش چاک ده زانی نهی پیغه مبهەر ﷺ من دوژمنی قورهیشم و به نی عه دیش له وی نییه بهرگرم لی بکه، نه گهر پیشت خۆشه نه چه لایان". پیغه مبهەر ﷺ هیچی نهوت^(۴)، عومهر هه م وتی: "نهی پیغه مبهەر ﷺ پیاویکت نیشان نه ده م له مه کهه له من بهر پرت ره و هۆزه کهشی زۆر تر ره و دهشی پارێزن، نه ویش عوسمانه"، پیغه مبهەریش ﷺ عوسمانی بانگ کرد و پیتی فهرموو "برۆ بۆ لای قورهیش و پیتان بلێ ئیمه نه هاتووین بۆ شهرو کوشتاری هیچ لایه ک ته نیا بۆ نه وه هاتووین سهردانی که عبه بکهین و حورمه تی بنرخین و دیاریمان هینا وه و سه ری ده برین و ده گه پیننه وه".

عوسمانیش به نوینه رایه تی پیغه مبهەر پۆشت و گه شته (به لده ج) سه یرده کات قورهیش له ویت، و تیان بۆ کوێ ده چیت؟ نه ویش وتی: "پیغه مبهەر ﷺ ناردومی بۆ لای ئیوه بانگه یشتان بکه م بۆ ئیسلام و خوا په رستی و هه مووتان و هه رنه نیو دینی خوا وه، دلنیا بن خودای گه وه دینی خوی سه رده خات و پیغه مبه ره کهشی سه ر بلند ده کات، نه مه دوا هه مین ناگا داریتانه، نه گهر ئیوه زالبوون به سه ر پیغه مبه ردا ﷺ نه وا چیتان ویست بیکه ن، خۆ نه گهر نه و زه فهری به ئیوه برد نه وا به ئاره زووی خۆتانه نه گهر بیته ناو نه و باز نه ی که عاله می تیها تو وه یان به شه ر بین له گه لیا". "ئیوه فره و مؤلن، شه ر، شی و شیتالی کردوون و که سه دیاره کانی له ناو بر دوون".

^۱ غزوة الحديبية لابي فارس، (ص ۸۳).

^۲ المعازي محمد عمر الواقدي (۲/ ۶۰۰).

^۳ المصدر السابق.

^۴ المصدر السابق.

عوسمان فره ناموژگاری کردن، به لّام مه به سته که ی تهویان گهره که نه بوو، بۆیه وتیان باش گویمان لیبوو چیت وت، هه رگیز وانابیت و نابیت قهت بیتنه ناومان، به گوندهیی خۆمان ده تنیژینه وه بۆ لای هاوه له که وت پیتی بلن "نابیت به هیچ شیوهیه که بیتنه ناومان". تهیانی سه عدی کوری عاس هه ستا به ده می عوسمانه وه و پیشوازی لی کردو دالدهی داو وتی: "له کاری خۆت ده ست هه لمه گره، پاشان له سهر و لاخه که ی دابه زی و عوسمانی خسته سهر زینی ته سپه که ی خزی و خۆشی له پاشکۆوه سوار بوو، به م شیوهیه عوسمان چوه شاری مه که وه یه که یه که پیاوانی شار هاتنه خزمه تی و به خیره اتیان کرد، ته بو سوفیان و سه فوان و ته وانی تر، به لّام به رده وام پیتیان ده وت "نابی موحه مه ده بیتنه ناومان"^(۱). ته نانه ت موشریکه کان خولکی عوسمانیان کرد ته وانی که عبه ش بکات، عوسمانیش نه ی کرد^(۲)، هه ستا نامه ی پیغه مبه ری ﷺ گه یاند به چه وساوه کانی مه که وه مژده ی ده روی خیری پیدان و نامه یه کی زاره کی له وان وهرگرت بۆ پیغه مبه ر ﷺ که ته مه ی تیاوو "سه لامی نیمه بگه یه نه به پیغه مبه ر ﷺ پیتی بلن ته و خودایه ی ته وی هیناوه ته حوده یبیه هه ر به و جوژه ش ده توانیت بیهینیتته ناوه راستی مه که که ش"^(۳). له ناکاو پرویاگه نده یه که دزه ی کرده ناو موسلمانان گوایه عوسمان کوژراوه، پیغه مبه ر ﷺ بانگی هاوه لانی کرد بۆ ته وه ی په یانی بده نی بۆ کوشتنی موشریکه کان و رامالینیان، هاوه لانی ش هاتن به ده نگیه وه وه په یانی مردنیا پید^(۴)، ته نها جه دی کوری قهیس نه بیت چونکه دو رو بوو^(۵).

له پرویاوه تیککی تر دا په یمانه که له سهر نارامگرتن درا به پیغه مبه ر ﷺ^(۶)، پرویاوه تیککی تر باس له وه ده کات په یمانه که له سهر رانه کردن بوو^(۷)، ته مانه ش هه موو

^۱ زاد المعاد (۲۹۰/۳)، السیره النبویه لابن هشام (۳/۴۴۴).

^۲ زاد المعاد (۲۹۰/۳).

^۳ غزوة الحديبية لابي فارس، (ص ۸۳).

^۴ البخاري، رقم الحديث (۴۱۶۹).

^۵ السیره النبویه في ضوء المصادر الاصلية، (ص ۴۸۶).

^۶ البخاري، رقم الحديث (۴۱۶۹).

^۷ مسلم، رقم (۱۸۵۶).

نزيك و هاومانان. چونكه په يمانيان له سهر نارامگرتن و هه لنه هاتن و مردن به ستبوو^(۱)، يه كه م كهس نه بوسيناي عه بدوللای و هه بې نه سه دی بوو^(۲)، دواى نهم هاوه لان چوون له سهر په يمانه كې نهم په يمانياندا^(۳)، سه له مې نه كوه ع سى كهرېت په يمانيدا له سهره تاو ناوه راستو كوتايي^(۴)، پاشان پيغه مېهر ﷺ فهرمووى به ده ستى راستى خوى "نهمه ده ستى عوسمانه خستيه ناو نهو ده سته كې ترى"^(۵). ژماره ي نهو هاوه لانې په يمانيان لى وهرگيرا له ژير دره خته كه دا هه زارو چوارسه د هاوه ل بوون^(۶)، قورثانى پيروز باسى هاوه لانې په يمانى ژير دره ختى ريزوانى كردووه و ريزو نه وازشى نه وانه له قورثان و سوننه تدا هاتوه، و كه ده فهرموى (إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَمُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا) (الفتح: ۱۰).

جابرې كورې عه بدولل ده لىت "پيغه مېهر ﷺ له روى حوده ييبه فهرمووى پيمان (نيوه باشتين خه لكى سهرزه وين) نيغه ش هه زارو چوارسه د هاوه ل بووين، نه گهر چاوم باميه شويى درخه كه م نيشان ده دان"^(۷). نهم فهرمودانه به راشكاوى باسى ريزو حورمه تى هاوه لانې ژيردره ختى ريزوان ده كات، نه مكاته موسلمانان گشتيان له وى نه بوون، به لكو نه مه كومه ليكيان بوو كومه ليكي تريشيان له مه دينه و شوي نه كاني تر بوون.

هه ندى له شيعه كان ده ستيان گرتوه به فهرموده كاني پيغه مېهر وه كه له م په يمانه دا فهرموويه تى بو به رزك د نه وه ي پيگه ي عه لى به سهر عوسماندا، چونكه عه لى له ناو نهو خه لك و هاوه لانده بوو، كه نهم وتاره يان به سهر دا خوي تر ايه وه و يه كيكيش بوو له وانه ي

^۱ السيرة النبوية في ضوء المصادر الاصلية، (ص ۴۸۶).

^۲ المصدر نفسه.

^۳ زاد المعاد (۲۹۱/۳).

^۴ صحيح السيرة النبوية (ص ۴۰۴).

^۵ السيرة النبوية في ضوء المصادر الاصلية، (ص ۴۸۲).

^۶ مسلم، رقم (۱۴۸۵).

^۷ فتح الباري (۴۴۳/۷).

که له ژیر دره خته که دا په یمانی له گهل پیغه مبر به ست، لهو کاته دا عوسمان له وی نه بوو. ثم هله یی نجانه ی شیعہ پروپوچہ، چونکه پیغه مبر علیه السلام له باتی عوسمان په یمانی دا، که واته عوسمان هاوشانی نه وانه لهو خه لا تکر د نه دا، مبرهستی ثم فہرموودہ یه شئوہ نییہ پیزی هہندیکیان بدات به سہر نه وانی ترد^(۱). موحیسی تہبہری تایبہ قمہندی عوسمانی له چند پروویہ کہوہ باس کردوہ، یه کیک له وانه کہ گرنگی پیزی عوسمانان بو درده خات، نه ویه کہ پیغه مبر علیه السلام هہستاوہ دہستی پیروزی خوئی له شوینی دہستی عوسمان داناوہ، یه کیکی تر نه ویه عوسمان نوینہری نامہ ی پیغه مبر بوو علیه السلام بو مدککوہ موسلمانہ دہست به سہرہکانی شاری ناویراو. هہروہا پیغه مبر علیه السلام شایہتی دا بو عوسمان، کہ به بی مؤلہتی پیغه مبر تہواف ناکات^(۲)، له نہیاسی کوری سہلہ مہوہ هاتوہ نہویش له باوکیہوہ دلہیت: "پیغه مبر علیه السلام دہستیکی خستہ ناو نہو دہستہ کہی په یمانی به ست بو عوسمان، خہلکی وتیان پیروزی بیت، به نارامی و ناسایشی تہوافی خوئی کرد. پیغه مبر علیه السلام فہرمووی (عوسمان هہرچہند بمینیتہوہ تا من تہواف نہکم نہویش نایکات)^(۳)، له راستیدا ستہمہ عوسمان تۆمہت باریکریت لہبر نہوی له په یمانی ریزواندا په یمانی به پیغه مبر علیه السلام نہ داوہو له وی نامادہ نہ بوہ. ثم تۆمہتہ لہ سہروہندی هہلخرانی ناژاوہو فیتنہدا نوساوہ به کہ سایہتی عوسمانہوہ، تہنہا بو نہو مبرہستہش وتراوہ پایہکانی خہلافہتی نہو بروختن^(۴). لہ مہودوا دریزوہی ثم باسہ به نیزنی خودا دہیین، لہ نہنہسہوہ هاتوہ دلہیت "کاتیک پیغه مبر علیه السلام فہرمانی کرد به په یمانی ریزوان، عوسمانی کوری عہفانی به نوینہری خوئی نارد بو لای نہہلی مدککوہ، هاوہلان ہموویان په یمانیان داو نہویش فہرمووی (عوسمان وا لہ جیبہ جیکردنی نہمری خودا پیغه مبرہ کہی)". نہنہس دہستیکی کیشا بہزہ ویداو وتی "دہستی پیغه مبر علیه السلام بو عوسمان لہ دہستی ہموو هاوہلان باشتہر بوو کہ په یمانیان پی بہ ست"^(۵).

^۱ الرياض النظرية في مناقب العشرة، ص (۴۹۰، ۴۹۱)

^۲ المصدر نفسه (ص ۴۹۱)، في سند ضعيف.

^۳ ذوالنورين مع النبي، ص (۳۲).

^۴ سير السلف الصالحين (۱/۱۸۱)، اسنادہ ضعيف والحديث صحيح اسنن الترمذي، رقم (۳۷۰۲).

^۵ الصارم المسلول على شاتم الرسول، (ص ۱۰۹).

٦- تڪای عوسمان بۆ عبدوللای نهبی سهرج

عبدوللای نهبی سهرج، لای عوسمانی کورې عهفان خۆی په نادابوو هینای هدا له
 بهرده می پیغه مبهردا ﷺ وه ستاندی و وتی: "نهی پیغه مبهری خواد ﷺ په یان له
 عبدوللای وهرگره، پیغه مبهریش ﷺ سهری بهرز کرده وه سی جار ته ماشای کرد ههرسی
 جاره که هیمای ره تکرده وهی تیدابوو، پاشان په یانی لی وهرگرت و پرووی کرده
 هاوه لانی و فرمووی "نایا پیاو یکی به غیره تان تیا نه بوو ههستی بۆ نهو که سهی که
 سی جار ته ماشام کردو دهستم گرتوه له په یان پیدانی بیکوژیت". نهوانیش و تیان نهی
 پیغه مبهردا ﷺ نیمه چوزانین چی له دلی تودایه نهی بۆ به چاو نیشارهت بۆ نه کردین؟
 فرمووی "رهوا نییه بۆ پیغه مبهردا ﷺ به چاو، گزی بکات" ^(١). له پریوایه تیکی تردا
 هاتووو رۆژی فته چی مه که پیغه مبهردا ﷺ لیبورونی دهر کرد بۆ گشت خه لک، تنها بۆ
 چوار کهس نه بیئت، فرمووی "نهو چواره بکوژن نه گهر دهستان به دیواری که عبه شهوه
 بوو". نهوانهش: عیکریمه ی نه بوجهل، عبدوللای خه تهل، موقه یسی حویابه،
عبدوللای نهبی سهرج، بوون ^(٢). موسولمانه کان، عبدوللای خه تهلان دۆزییه وه خۆی
 هه لواسی بوو به دیواری که عبه دا، سه عیدی کورې حاریس و عه ماری یاسر بۆی چوونه
 پیش سه عید که و ته پیش عه مارو کوشتی.

به لام عیکریمه سواری که شتی بوو له ناو دهریاو تووشی ره شه بایه کی تیژ بوون،
 که شتییه وان که وتی "پوکه نه خودای تاک و تنها، لی ره دا بته کانمان ده سه لاتیان نییه و
 سودمان پی ناگه یه نن، عیکریمه وتی: وه للاهی ماده م له دهریا تنها خودای گه وره
 فریامان ده که ویت له وشکانیشدا جگه له نهو، که سی تر فریامان ناکه ویت. نهی خودا،
 به لاین بیئت نه گهر قوتارت کردم له م ناره ته نییه بچم بۆ لای موحه محمد ﷺ و کوژ نه دهم
 ههتا دهستم ده خمه ناو دهستی، ده زانم لیبورده و لیخو شبووه، نه و جا نیتر هاتوو
 موسلمان بوو.

^١ اخوان البیان فی تاریخ القران صابر ابو سلیمان، (ص ٧٩).

^٢ المصدر نفسه (ص ٧٩).

به لّام عهبدوللای نه بی سهرح لای عوسمان خۆی ماته داو کاتیک پیغه مبه‌ر ﷺ بانگی خه‌لکی کرد وهرن بۆ په‌ماندان، عوسمان عهبدوللای له‌گه‌ل خۆی هیناو له‌به‌رده‌می پیغه مبه‌ردا ﷺ رایگرت، پاشان نه‌وی باسمان کرد پرویدا^(۱). له‌ عهبدوللای کورپی عه‌باسه‌وه هاتوه ده‌لیت: "عهبدوللای نه‌بی سهرح، نووسه‌ری وه‌حی بوو لای پیغه مبه‌ر ﷺ، شه‌یتان سه‌ری لی‌شی‌واندو خۆی لکاند به‌ کافرا نه‌وه، بۆیه پیغه مبه‌ر ﷺ له‌ فه‌عی مه‌که‌دا فرمانی کرد بیکوژن، عوسمانیش په‌نای داو پیغه مبه‌ریش په‌ناکه‌ی قبول کرد"^(۲). نیینو نیسحاق باسی ئەم به‌سه‌ره‌اته‌ی کردوه ده‌لیت "پیغه مبه‌ر ﷺ فرمانیدا بیکوژن، چونکه موسلمانبوو، نووسه‌ری وه‌حی بوو، که‌چی هه‌ل‌گه‌رایه‌وه بوو به‌موشریک و گه‌رایه‌وه بۆ ناو قوره‌یش، له‌ دوا‌یدا پای کرد بۆ لای عوسمان په‌نای بدات، چونکه برای شیری عوسمان بوو، نه‌ویش گلی‌دایه‌وه هه‌تا خه‌لک هیتور بوونه‌وه و نه‌هلی مه‌که‌ ئاسایشیان گرت هینای بۆ لای پیغه مبه‌ر ﷺ". نیین هیشام ده‌لیت: "عومه‌ری کورپی خه‌تتاب عهبدوللای کرده‌وه به‌ والی هه‌ندی له‌ کاره‌کانی، پاشانیش عوسمان کردوه‌تی به‌ لی‌پرسراو"^(۳).

۷- جه‌نگی ته‌بوك

له‌سالی نۆی کۆچی هیره‌قل پرووی گه‌له‌کۆمه‌کاری شه‌په‌نگیزی خۆی چه‌رخاند به‌ره‌و ناوجه‌رگه‌ی نیوه‌دورگه‌ی عه‌ره‌بو به‌ ئاواتیکی پر تاسه‌وه زمانه‌ بلی‌سه‌ی بوو بۆ دوژمنایه‌تیکردنی موسولمانان و به‌دییه‌ینانی مه‌رامه‌کانی.. فرمانی کرد هیزه‌که‌ی ناماده‌باش بن و چاوه‌پوانی زه‌نگی ئوردو ئاپۆرا بن، له‌م باره‌یه‌وه هه‌والی جو‌راو جو‌ر، ده‌گه‌یه‌نرا به‌ پیغه مبه‌ر ﷺ له‌به‌ر نه‌وه بانگی سه‌رجه‌م هاوه‌لانی کردو فرمانی پیکردن خۆیان سازده‌ن بۆ تی‌کۆشان، نه‌وکاته‌ش هاوینیکی نه‌وه‌نده گه‌رم بوو شاخه‌کانی پوتال کردبوو، شاره‌کانیش به‌ده‌ست وشکه‌سالییه‌وه ده‌یان نالاند، له‌گه‌ل ئەم بارودۆخه‌شدا موسلمانان به‌ پر‌وای پۆلاینه‌وه هه‌ستان بۆ به‌ره‌نگاری و پێیان چزان به‌و

^۱ المصدر نفسه (ص ۸۰).

^۲ المصدر نفسه (ص ۸۰).

^۳ السيرة النبوية لابن هشام (۴/ ۵۷، ۵۸).

گه رما سه خته داو ده رچون بۆ غه زابا سهر بيا بانيه كي قريقاو داگير ساودا، كاتيكيش سهيريان كرد چه كو چيوي پيويست و خه رجي تيگوشانيان نيه و نه شيان ده زاني له كوي بينن؟ پيغه مبه ر عليه السلام هانيدان بۆ مال به خشين و هه ركه سيك به گويره ي كيسه ي خوي خيري هينا، ئافره تان ده ست و برديان كردو ئالتون و خشلي خويان هينا به ده ستى پيغه مبه ر عليه السلام، ده ركه وت نهم به خشينانه هه مووي له چاو پيداويستى له شكره كه زور كه مه و به ش ناكات. پيغه مبه ر عليه السلام ته ماشايه كي نه و ريزه دوورو دريژه ي مو جايده كاني كرد كه خويان سازداوه بۆ تيگوشان و فره مووي "هه ريه كي كه نه مانه بجاته ر ئ خوداي گه و ره لي خوي خوش ده بيت". ده ست به جي عوسمان نهم زايه له ي پيغه مبه ري عليه السلام وه رگرت و قبولي كردو خوي خسته به ر ليخوشبووني خوداي گه و ره هه ستا به ريخه ست و ئاماده كردني له شكره كه به جو ريك كه پيويستيان به ره شوو گوله نكيكيش نه ما، نه مه يه ته نكي و سه ختي كه عوسمان مالي تي دا به خشي ^(١).

نين و شه هابي زوهري ده ليت "عوسمان بۆ له شكري ته نگانه له غه زاي ته بو كدا نو سه دو چل و شتر و سه شت نه سه ي هينا كه ده كاته هه زار سه ر و لاخ، هه و ره ها ده هه زار ديناري هينا و له به رده مي پيغه مبه ردا عليه السلام هه لپريزا، پيغه مبه ريش عليه السلام به ده ستى موباره كي نه مدبو ديوي ده كردو ده يفه رموو "له مرؤ به دواوه عوسمان هه ر نيشيك بكات زه ره ر ناكات" ^(٢). به راستي عوسمان خاوه ني كاسه يه كي لپان لپه له به خشين ^(٣). عه بدولر هه جاني كوري حبان، چيرو كي نه و به خشينه مان بۆ باس ده كات و ده ليت "من له گه ل پيغه مبه ردا عليه السلام بووم، هاني ده داين بۆ مال به خشين بۆ له شكري ته نگانه، عوسمان هه ستاو وتي: نه ي پيغه مبه ر عليه السلام دوو سه د و شتر به خويان و جله كانيانه وه به سك و توره كه ي تيروه له پيناوي خوداي گه و ره دا ده به خشم، پاشان پيغه مبه ر عليه السلام پتر هانيدان بۆ به خشين، عوسمان هه ستاو وتي نه ي پيغه مبه ر عليه السلام سه ي سه د و شتر له سه ر من به خويان و جلو ئاليكيانه وه له ريگاي خودادا، من پيغه مبه رم عليه السلام بيني له سه ر

^١ فتح الباري (٦٧/٦)، خلفاء الرسول، ص (٢٥٠). العشرة المبشرون بالجنة (ص ٥٣).

^٢ سنن الترمذي رقم (٣٧٨٥)، صحيح النوثيق، (٢٦).

^٣ السيرة النبوية في ضوء المصادر الاصلية، (ص ٦١٥).

مینبهره که دابه‌زی و فەرمووی دواى ئەم کرداره عوسمان هیچی تری لەسەر نییه، دواى ئەم کرداره کرداری تر لەسەر عوسمان نییه" (۱).

لە عەبدولپەجمانی سەموره‌وه هاتووە دەلیت "وەختی رێکخستو ئامادەکردنی لەشکری تەنگانە، عوسمان هاتە بەردەمی پێغەمبەر ﷺ هەزار دیناری لە باخەلیدا هینا، پێغەمبەریش ﷺ بە دەستی موبارەکی ئەمدیو ئەودیوی دەکردو دەیفەرموو: ئیبنو عەفان لەمۆ بەدواوه هەچ کاریک بکات زیان ناکات. چەند جاریک ئەمەدی وتەوه" (۲). لێرەدا دەردەکەوتیت تاکە بەخشندهی ئەم ئومەتە تازەیه عوسمانە! پێغەمبەر ﷺ لە پیشی لەشکرەکەوه رۆیشت هەتا گەشتە شویتیک پێیاندهوت تەبوك، کە دەکەوتیت ناوهراستی رینگەى مەدینەو دیمەشقو لەویدا هەوالیکى خۆشیان بۆ هات ئەو هیرەقلەى کە ئوردویه سوپای هەلجەراننبوو بۆ شەری مانو نەمان لە دیمەشق درزو کەلین کەوتوو تە لێرانییه‌وه دیمەشقی بەجیهیلانوه بە دەستی بەتالی و هەولەکەى زێ دەرجوو، دوابەدوايان پێغەمبەر و ﷺ هاوێلان بۆ پەلاماریان دان و بەساغ و سەلامەتى گەرانەوه و عوسمانیش لە ئەزمون دەرجوو، ئایا عوسمان هیچی لەو ماله گەراندهوه بۆ خۆی، کاتیک بەدەژى هاتەوه؟ بێگومان نەخێر. حاشا ئەگەر وای کردبیت، عوسمان سایەو سیبەری هەبووه وەکو جاران لە بەخشیندا خێرا بووه و بۆ وەلامى هەموو بانگەوازیک کە پێغەمبەر ﷺ پەسەندى کردبیت لەپیشی هەمووان بووه، واتە هەمیشە دەمەزەرد بووه بۆ چۆرەینانی گیرفانی و زۆر بەسۆز بووه بۆمال بەخشین" (۳).

دووهەم: لە بارەى ژيانى کۆمەڵایەتییه‌وه لە مەدینەدا

۱- خواستنى ئوموکه‌لسوم لەسالى سیتی کۆچی

ئوموکه‌لسوم، کونییه‌یه‌و نازانریت ناوی تەواوی چیه، تەنها (حاکم) باسی کردوه ئەویش لە موسعەبه‌وه و دەلیت ناوی (ئومەیه) بووه و لە فاتمه‌گەرە تر بووه (۴). سەعیدی

^۱ سنن الترمذی، رقم (۳۷۰۰).

^۲ سنن الترمذی، رقم (۳۷۵۲).

^۳ خلفاء الرسول ﷺ (ص ۱۳۸)، العشرة المبشر بالجنة (ص ۳۱).

^۴ البوابة النبوية الشريفة، فاروق حمادة، (ص ۴۵، ۴۶).

کورې موسه بېش ده لیت "عوسمان، بیتو پیاو بوو له روقیه ی کچی پیغه مېر ﷺ، له وکاته شدا حفسه ی کچی نیمامی عومهریش بیتو ژن که وتېوو، جاريکیان عومهر دای به لای عوسمانداو پیتی وت حفسه ت ده ویت؟ عوسمان پیشر له پیغه مېر ﷺ ی بیستېوو، که به ته مایه تی، بویه هیچ وه لامیکی عومهری نه دایه وه، عومهریش دلگران بوو، نه موی باسکرد بو پیغه مېر ﷺ نه ویش پیتی فرموو "نایا له نهو چاکرت ده ویت؟ من حفسه ده خوازم و عوسمانیش له حفسه باشر ده خوازیت که نوموکه لسومه" ^(۱). له ریوایه تی بوخاریدا هاتووه، عومهر ده لیت "حفسه ی کچم بیتو ژن که وتېوو، له (خونه یسی سه می) که یه کیك بوو له هاوه لانی پیغه مېر ﷺ و له مه دینه کؤچی دواپی کردبوو". عومهر ده لیت "هاقه لای عوسمان و حفسه م خسته پیش چاوی و وتم: نه گهر حه ز بکه یت حفسه ت لی ماره ده کم، نه ویش وتی: با بیریک له خؤم بکه مه وه". چهند شه ویک چاوه ریم کرد، پاشان پیتی گه یشتم و وتی "واباشه لم رؤژانه ژن نه هیتم". عومهر ده لیت "گه شتم به نه بویه کری سدیق و پیم وت "نه گهر حه ز نه که یت حفسه ی کچمت لی ماره ده کم، نه بویه کر ماتېوو ده نگي نه کرد، منیش له وه لامه که ی عوسمان زیاتر دلگران بووم، پاش چهند شه ویک پیغه مېر ﷺ خوازیتنی کردو لیم ماره کرد، له دواپیدا نه بویه کر پیتی وتم: له وانه یه دلت گهردی گرتیت، که حفسه ت پیشنیار کردو منیش وه لام نه دایته وه، له بهر نه وه بوو زانیبوم که پیغه مېر ﷺ باسی کردووه و خؤناشکری من نه یتنی نه و بلاو که مه وه، خو نه گهر نه و نه یو یستایه من قبولم ده کرد" ^(۲). دایکی نیمانداران پاستگو ی گچی پاستگو (عانیشه) رودای میترد کرنی نوموکه لسوم به نیمامی عوسمان ریوات کردووه ده لیت "کاتیک پیغه مېر ﷺ نومو که لسومی دا به شوو فرمووی به نومو ته یمن: نوموکه لسومی کچم بخه ره ری و بیکه به بوک بو عوسمان و له پیشیه وه ده ف لیبده ن و یاری پی بکه ن". نومو نه یمن وای کردو دوا ی سی رؤژ پیغه مېر ﷺ هاته سهر دانی و چووه مال و پیتی فرموو "کچم میترده که ت چؤنه بو ت؟ وتی: باشر تین میترده" ^(۳). له نه بی هوره یه وه هاتووه،

^۱ مستدرک الحاکم (۴/۴۹)، الآثار لابی یوسف، رقم (۱۹۵۷).

^۲ رواه البخاری کتاب النکاح رقم (۵۱۲۲).

^۳ السیره النبویه لابی شهبة (۲/۲۳۱)، دماء علی قمیص عثمان، (ص ۲۲).

دهلّیت "پیغه مبهەر ﷺ له بهر ده رگای مزگه وتدا پاره ستابوو، فهرمووی: نهی عوسمان نهوه جویره نیله ههوالی پیدام که خودای گهواره ئوموکه لسموی کردۆته هاوسهرت، به نه ندازهی ماره بییه که ی روقیه و به هه مان شیوهی نهو مامه لهی له گه لدا بکهیت".
 نه مهش سالی سیی کۆچی روویدا^(۱).

۲- مردنی عهبدوللای کوری عوسمان

له مانگی جه مادی یه که می سالی چواره می کۆچی، عهبدوللای کوری عوسمان و کوری روقیه وهفاتی کرد، نهوکات عهبدوللای ته مهنی شش سال بو، پیغه مبهەر ﷺ نوژیی مردووی له سهر کردو عوسمان دایه یلایه ناو گۆره که ی^(۲)، نه مه داخو مهینه تییک بوو هاته ژیا نی عوسمان. نای ناره حهتی چند زۆره له ژیا نی بانگه واز کارانی خودادا.

۳- مردنی ئوموکه لسمو

ئوموکه لسمو، لای عوسمان مایه وه هتا له مانگی شهعبانی سالی نۆی کۆچی، کۆچی دوا یی کرد، هۆی مردنه کهشی نه خوشییه که بوو که پیوهی گیرۆده بو بوو، پیغه مبهەر ﷺ نوژیی له سهر کردو له سهر گۆره که ی دانیشیت. نه نه سی کوری مالیک ده گیریته وه و ده لّیت "پیغه مبههرم ﷺ بین یی له سهر گۆری ئوموکه لسمو دانیشتبوو، بینیم ههردوو چاوی فرمی سکی پیا نه هاته خواره وه". فهرمووی "نایا پیاویکتان تیدایه نه مشه و نزیک ی خیزانی نه که وتی بته وه"، نه بو ته له وتی: من، فهرمو ی "بچۆره ناو گۆره که ی"^(۳)، له یلای کچی قاتفی سه قه فی ده لّیت: "من یه کییک بووم له وانه ی ئوموکه لسمو مان شۆرد، یه که م شتی که که پیغه مبههر ﷺ پیی داین کفن بوو، پاشان کراس و سه رپۆش و که و او پاشان نه مانه ی پیچا به پۆشاکینکی تره وه، پیغه مبههر ﷺ له لای ده رگا که وه ستابوو پارچه پارچه کفنه که ی به نۆره دایه ده سمان^(۴). لای نیبن و سه عد هاتوه، که عه لی کوری نه بی تالیبو و فزلی کوری عه باس و ئوسامه ی کوری زهید، دابه زینه ناو گۆره که ی له گه ل نه بی ته له، نهو نافرته ی که شۆردی نه سمای کچی

^۱ سنن ابن ماجه رقم (۱۱۰)، وفیه عثمان بن خالد وهو ضعيف.

^۲ الکامل لابن الاثير (۱۳۰/۲)، دماء علی قميص عثمان، (ص ۲۲).

^۳ البخاري كتاب الجنائز رقم (۱۳۴۲).

^۴ سنن ابی داود رقم (۳۱۵۷).

عومەیسو و حەفسە ی کچی عەبدولموتەلیب بوو^(۱)، بەم کارەساتە عوسمان زۆر تەوسى کردو نینگەرانی پروی کرده دلۆ دەروونی بۆکوچی یە کجاری ئوموکه لاسوم، پیغه مەبر ﷺ زانی عوسمان دلشکاوه و پوخساری غەمبارە، لیتی تریک بوویه وه و فەرمووی "عوسمان ئەگەر کچی سینه مان هەبوا یە لیم مایه^(۲) دە کردی"^(۳)، ئەمە بەلگە یە لە سەر خۆشەویستی پیغه مەبر ﷺ بەرامبەر بە عوسمان و نیشانی ریزگرتنی عوسمانە و نەستۆ پاکی ئەو دەردە خات بە پیچەوانە ی ئەوانە ی تەفەنگ بە تاریکییە وه دەنێن و خویان پیوه گرتووه لە بەرامبەر عوسماندا، نیتەر قەدەری خودای گەوره وا گوزەری کردو فەرمانە کانی جیبە جی بوو، فەرمانە کانیشی بە هیچ کەسیک بەرپەرچ نادریتە وه^(۴).

سینهم: بەخشینه ئابوورییه کانی عوسمان لە بنیاتانی ولادت

عوسمان، یە کێک بوو لەو دەولە مەندانە ی که خودای گەوره دەولە مەندی و بازرگانی و مالتیکی فراوانی پی بەخشیبوو، ئەویش لە گوێرا یە لی و پەزامەندی خودای گەوره دا خەرچی دە کرد، هەتا وای لیها تەبوو لە بەخشندە ییدا پێش پێشانی دە کردو هەرگیز نەدە ترسا لە هەژاری، ئەو بەخشینه بی شومارانه ش ئەمانەن:

۱- کرینی بیری پۆمیه: ئەو دەمە ی پیغه مەبر ﷺ چوو مەدینە ی مەنوە ره، سەیر دە کات ناوی شیرین و سازگار کەمە و نییه، لە مەدینە شدا تەنیا بیری پۆمیه ناوی شیرینی هەیه و بەشی موسلمانان ناکات، فەرمووی "هەرکەسیک بیری پۆمیه بکریت، ئەو پەرداخی خۆی بە چاکترین شیوه دە خاتە پال پەرداخی موسلمانان لە بەهەشتدا"^(۵). هەر وه هەرمووی "بەهەشت بۆ ئەو کەسە ی بیری پۆمیه هەلده کە نیت"^(۶). بیری پۆمیه پێشتر کەس بە بی پاره ناوی لی نەدە خواردە وه، کاتیک کۆچەریه کان گەشتە شاری مەدینە سکا لای بی ناویان کرد، پیاویکی بەنی غیفاری بیریکی هەبوو پێیان دەوت مەدینە، بە کونە لە ناوه کە ی دەفرۆشت، پیغه مەبر ﷺ فەرمووی "دەیفروشی بە

^۱ الطبقات لابن سعد (۳۹/۸) الدوحة النبوية (ص ۴۸).

^۲ جمع الزوائد للهيثمی (۸۳/۹)، اسنادە حسن لماله من شواهد.

^۳ الخلفاء الراشدون اعمال و أحداث د. أمين القضاة (ص ۷۳).

^۴ صحيح النسائي للالباني (۷۶۶/۲).

^۵ أخرجه البخاري رقم (۲۷۷۸) معلقا وهو صحيح لشواهد.

کانیبه کی به ههشت؟"، نهویش وتی "خۆم مال و مندالم هیچمان نییه ئه مه نه بیّت"، دهنگوباس گهیه نرا به عوسمان، نهویش ههستا لیتی کپی به سی سهدو په نجا ههزار درههم، پاشان هاته خزمهتی پیغه مبهەر ﷺ وتی "ئایا ئه و مژده یه یه فرموته بۆ خاوهن بیره که به نسیمی منیش ده بیّت"، پیغه مبهەر ﷺ فرموی "به لّی". وتی: ئه و به خشیم به موسلمانان^(۱). ده شلین پۆمیه بیری جوویه ک بوو، ئاوه که ی ده فروشت به موسلمانان، عوسمانیش له جووه که ی کپی به بیست ههزار درههم و دای به ههزارو دهوله مه ندو ریواران^(۲).

۲- فراوانکردنی مزگه وتی پیغه مبهەر ﷺ

دوای ئه وه ی پیغه مبهەر ﷺ مزگه وتینکی دروستکرد له مه دینه. ورده ورده موسلمانان زۆر بوون و له مزگه وت گردبوونه وه بۆ نوێژه فره زه کان، بۆ وتاره کانی پیغه مبهەر ﷺ و فیروونی کاروباری نیسلا مه تی، هه رله مزگه وته وه ده رده چون بۆ غه زاو دواتریش ده گه رانه وه بۆ ئه و ی، مزگه وت به ته نگ و به چوک ده رده که وت، پیغه مبهەر ﷺ ئاره زووی کرینی ئه و پارچه زه ویه یی کرد که به ته نیشت مزگه وته وه بوو، بۆ ئه وه ی مزگه وتی پێ گه وره بکات، فرموی "هه رکه سیك پارچه زه و ی خێلی فلان که س بکړی و مزگه وتی پێ گه وره بکات به چاک ی، ئه وه به وینه ی مزگه وته که ی پێ ده به خشن له به هه شتدا". عوسمان له مال ئی نه ختی خۆ ی^(۳) و به بیست و پینج ههزار درههم، زه ویه که ی کپی یان به بیست ههزار درههم، پاشان خستیه سه ر مزگه وته که^(۴) و جینگه ی موسلمانانی فراوان کرد، ئه وانیش لیتی پازی بوون^(۵).

۳- له شکری ته نگانه و به خشنده یی عوسمان

وه ختیك پیغه مبهەر ﷺ ویستی بپرات بۆ غه زای ته بوک هانی هاوه له دهوله مه ندو سه رمایه داره کانی دا، که ئه و په ری وزه ی خۆیان بجه نه گه ر بۆ سازدانی له شکری ته نگانه

^۱ تحفة الاحوذی بشرح سنن الترمذی (۱/۱۹۶).

^۲ فتح الباری (۵/۴۰۸)، الحکمة فی الدعوة الی الله، ص (۲۳۱).

^۳ صحیح السنن الترمذی للالبانی (۳/۲۰۹)، رقم (۲۹۲۱).

^۴ صحیح السنن النسائی (۲/۷۶۶).

^۵ اعلام المسلمین لمحمد البیطار (۳/۴۱).

که خۆی پێکیخستبوو بۆ غەزای پۆمه‌کان، هاو‌ه‌لانی‌ش به‌ گۆی‌ره‌ی توانا مالیان به‌خشی،
به‌لام عوسمان به‌خشینیکی وای به‌خشی که‌س وێنه‌ی نه‌وی نه‌به‌خشی^(۱) - به‌ جوانی
ئه‌مه‌مان باسکرد له‌ جه‌نگی ته‌بوکدا -

---

^۱ الحکمة في الدعوة الى الله، (ص ۲۳۱).

۲- نوحود هیئور به‌روه جگه له پیغه‌مبه‌رو ﷺ راست‌گۆیه‌ك و شه‌هید هیچی ترت له‌سەر نییه.

ئه‌ن‌ه‌س ده‌لێت "پیغه‌مبه‌ر ﷺ چوو هه‌ر شاخی نوحود، ئه‌بویه‌ک‌رو عومه‌رو عوسمانی له‌گه‌ل‌دا بوو و نوحود هاته‌ له‌رزین. پیغه‌مبه‌ر ﷺ پیتی فهرموو نوحود دامه‌زری و ابزانم پیتی موباره‌کی پیاکی‌شا، بێجگه‌ له‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ راست‌گۆ شه‌هید هیچی ترت له‌سەر نییه" (۱).

۳- هیمن به‌ره‌و جگه‌ له‌ پیغه‌مبه‌رو ﷺ راست‌گۆ شه‌هید که‌سی ترت له‌سەر نییه ئه‌بو هوره‌یره ده‌لێت "پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌ سەر ئه‌شکه‌وتی حه‌را بوو، ئه‌بویه‌ک‌رو عومه‌رو عوسمان و عه‌لی و ته‌لحه‌و زوییری له‌گه‌ل‌دا بوو، به‌رده‌که‌ جولاً، پیغه‌مبه‌ر ﷺ فهرمووی "هیمن به‌، جگه‌ له‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ راست‌گۆ شه‌هید که‌سی ترت له‌سەر نییه" (۲).

۴- شه‌رمی عوسمان

له‌ یه‌حیای کورپی سه‌عیدی عاسه‌وه‌ هاتوه‌، ئه‌ویش له‌ سه‌عیدی باوکییه‌وه‌، ئه‌ویش له‌ عایشه‌و عوسمانه‌وه‌ وه‌ری گرتوه‌، جارێکیان ئه‌بویه‌ک‌ری سدیق، مۆله‌تی خواست بچێته‌ خزمه‌تی پیغه‌مبه‌ر ﷺ، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ له‌سەر جینگه‌که‌ی پاکش‌ابوو په‌رده‌یه‌کی خوری دابوو به‌ خۆیدا، عایشه‌ مۆله‌تی بۆ وه‌رگرت و ئه‌بویه‌ک‌ری سدیقیش هات و ئاتاجی خۆی جیبه‌جی کردو گه‌رایه‌وه‌، پاشان عومه‌ر داوای مۆله‌تی کرد، مۆله‌تی پێدراو پیغه‌مبه‌ر ﷺ خۆی تێک‌نه‌دابوو هه‌ر له‌سەر حاڵی پیشووی راکش‌ابوو، ئه‌ویش ئاتاجی خۆی جیبه‌جی کردو گه‌رایه‌وه‌، عوسمان ده‌لێت: پاشان من مۆله‌تم وه‌رگرت که‌ چومه‌ ژووره‌وه‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ هه‌ستا دانیش‌ت و فهرمووی به‌ عایشه‌ "خۆت داپۆشه‌و جله‌کانت بده‌ به‌ خۆت‌دا". عوسمان ده‌لێت: منیش ئاتاجم ته‌واو کردو گه‌رایه‌وه‌، عایشه‌ وتی: ئه‌ی نێردراوی خودای گه‌وره‌، تۆ نه‌و داچله‌کان و خۆکۆکردنه‌وه‌ی بۆ عوسمانت کرد، نه‌ت‌کرد بۆ ئه‌بویه‌ک‌رو عومه‌ر. پیغه‌مبه‌ریش ﷺ فهرمووی

۱ البخاري رقم (۳۶۹۷).

۲ البخاري رقم (۲۴۱۷).

"بەپراستی عوسمان پیاویکی شەرمەنە، دڵەخورتیی ئەوێم کرد بەم حالەوێ مۆلەتی بەدەم و پرووی نەبیّت ناتاجی خۆییم بۆ باس بکات" (۱).

۵- شەرمی فریشتەکان لە عوسمان

لە ئەبو سەلەمەدی کورپی عەبدولپەرەمانەوێ هاتووێ لە عانیشەوێ دەلیت: "جاریک پیغەمبەر ﷺ لە مائی مندا پاکشابوو، رانی یان ساقی دەرکەوتبوو، ئەبویەکر مۆلەتی خواست، مۆلەتی داو حالەتی خۆی تێک نەداو گفتوگۆی لەگەڵدا کرد، پاشان عومەر مۆلەتی خواست و مۆلەتی داو بە هەمان شیوەبوو گفتوگۆی لەگەڵ ئەویش کرد، پاشان عوسمان مۆلەتی خواست، پیغەمبەر ﷺ راست بوویەو دانیششت و خۆی داپۆشی و جلەکانی رێککرد، عوسمان هاتە ژوورەوێ گفتوگۆی لەگەڵ ئەویش کرد، (راوی دەلیت: نازاڤم ئەم کردارە هەمووی لە پۆژیکدا بوو یان چەند پۆژیک بوو)، دەلیت: کاتیکی عوسمان گەراپەوێ و تەم: ئەو پیغەمبەر ﷺ ئەبویەکر عومەر هاتن تۆ نەشلەزای و خۆت کۆنەکرەوێ، کەچی عوسمان هات هەستای دانیشیت و جلەکانت رێکوپێک کرد ئەویش فەرمووی "من چۆن شەرم نەکەم لە پیاویکی فریشتەکان شەرمی لێدەکەن" (۲).

مەناوی دەلیت پلەو پایەیی عوسمان، لەپلەیی شەرمەکەیدایە، شەرمیش لقیکیە لە شکۆدارییەوێ سەرچاوە دەرگرت، هەرکەسیکی شەرمی هەبیّت و بە جوانی ئەدای بکات و بێرخینیت، لەگەڵ ئەمەشدا دەرروونی خۆی بەکەم بزانیّت (خاکەسارییّت) ئەوێ وەک ئەوێ وەهاپە گەورەوێ گرانی خودای میهرەبان زāl بوویّت بەسەریداو دەرروونی خۆی بەکەمتەرخەم بزانیّت بەرامبەر خەلک و خودا، ئەم دوانەش گرانترین ناکاری بەندە نزیکیەکانن. هەر ئەم شەرم و خاکەسارییەش بوو عوسمانی بەرز کردەوێ سەرچەم دروستکراوەکانی خودای میهرەبان شەرمیان لێدەکرد، هەتا فریشتە و پیغەمبەرانیشت ﷺ ئەمەش بەرەمی خۆشەویستی و ترسانە لە خودای گەورە، هەرکەسیکی خودای گەورەری خۆش بویت هەموو دروستکراوەکان خۆشیان دەویت، هەرکەسیش لەخوا بترسیت هەموو شتیکی لێی دەرترسیت (۳).

۱. مسلم رقم (۲۴۰۲).

۲. مسلم رقم (۲۴۰۱).

۳. فیض القدير للمناوی (۳۰۲/۴).

۶- پاساڻترين كەس لە شەرم و شەڤدا عوسمانە

ئەنەسى كۆرى مالىك دەڻىت "پىڭغەمبەر ﷺ" فەرموویەتى: بە بەزەبىترين كەسى ئومەتەم ئەبوبەكرە، گورج و گۆلترين كەسى ئومەتەم لە دىنى خودادا عومەرە، پاساڻترين كەسى ئومەتەم عوسمانە، زاناڻترينيان بە ھەلال و ھەرام موغازى كۆرى جەبەلە، خۆينەوارترينيان بۆ قورئان ئوبەى كەعبە، شارەزاترينيان بە میرات زەيدى كۆرى سايبىتە، ھەموو ئومەتەك دەستپاكى ھەيە، دەستپاكى ئومەتى منىش ئەبوعوبەيدەى جەراھە" (۱).

دووھم: ھەوالەكانى پىڭغەمبەر ﷺ لە بارەى ئەو ئاژاوەيەى كە عوسمانى بەناھەق

تيا دەكوژرى

۱- ھەركەسىك لەسێ شت دەرباز ببیت ئەو پزگارى بوو.

عەبدوللاى ھەوالە دەڻىت "پىڭغەمبەر ﷺ" فەرموویەتى: (ھەركەسىك لەسێ شت

دەرباز ببیت ئەو بە پاستى پزگارى بوو - سێ جار ئەمەى فەرموو - يەكەم مردنى من،

دووھم دەجال، سێيەم كوشتنى خەلىفەى راست پەرۋەر بەخشندە) (۲)، ئاشكرايە ئەو

خەلىفەيەش كە بە خۆگرى و لەسەر ھەق رۆشتن كوژرا، ئىمامى عوسمان بوو.

فەرموودەكە ئاماژە بۆ ڕووداوى عوسمان دەكات، پىڭغەمبەرى خوداش باش دەيزانى كە

ئاژاوەيەكى گەورە بەرپۆيە، بۆيە گزنگى خۆپار استن رادەگەيەنیت، وريامان دەكاتەو

بەجەستەيان بەھەست يان بەھەلۆيست، نەكەوينە جوملەى شوڤارەكانەو، بەشداری

جەستەيى لەم ئاژاوەيەدا بریتیيە لە ھەلئان، ھوتەرەكردن و خەلك لى ھەلگەرانندنەو

كوشتن. لایەنى ھەلۆيستیش خويندەنەو تەماشاكردنى ناپەوا و ناھەقە بۆ پەرھەندەكانى

ئاژاوەكەو ھەلشێواندنیەتى، لەگەڵ ھەلۆيستی ناشرین نواندن و قسەى ناشايستەيە -

كەواتە ئەم فەرموودەى كە دەفەرمویت ھەركەسىك لەسێ شت دەرباز ببیت، ئەو

۱ مسند الامام أحمد باب مسند انس بن مالك (۱۲۴۹۳).

۲ المسند (۴/۱۹)، (۳/۴۶/۵) تحقيق أحمد شاكر.

پزگاری بووه. مردنی من و ده جال و کوشتنی خهلیفه‌ی راست روشتوو، به ناحق. هه موومان ده گریته وه و مدهستی ئومه ته و تایبته نییه به و چهند که سه‌ی که هه ستاون به ناژاوه که، واته هه ریه کمان به خراپی به شداری بکهین ئه وه ده ستمان ههیه تییدا^(۱).

۲- له پۆژده دا، ئه و سهر داپیچراوه ده کوژریت
 ئین عومهر ده لیت "پیغه مبه‌ر ﷺ" باسی هه لگیرسانی فیتنه و ناژاوه‌ی ده کرد،
 له پ پیاویک رابورد فهرمووی "له و پۆژده ئه و سهر داپیچراوه به ستم لیکراوی
 ده کوژریت". ده لیت: ته ماشامان کرد، که سهر داپیچراوه که عوسمانی کوپی عه‌فانه^(۲).

۳- له و پۆژده ئه وه، له سهر هیدایه‌ته
 له که عبی کوپی حویره وه ده لیت "پیغه مبه‌ر ﷺ" باسی هه لگیرسانی فیتنه و
 ناژاوه‌ی ده کرد، باسه‌که‌ی نزیک کرده وه له ناکا و پیاویک سهری داپیچابوو تیپه‌ری،
 پیغه مبه‌ر ﷺ فهرمووی: ئه و پیاوه له و پۆژده له سهر ئیسلام و هیدایه‌ته، منیش
 ده‌به‌ریم و په‌لی عوسمانم گرت و هی نام بۆ لای پیغه مبه‌ر ﷺ و تم ئه مه ده‌فرمویت؟
 فهرمووی "ئه مه ده‌لیم"^(۳).

۴- ناژاوه وه کو گرکان گلپه ده کات ئه مه و ئه و که سه‌ش که له گه‌لیدان له سهر حه‌قن
 له موهری بوهریه وه ده لیت "من له خزمه‌تی پیغه مبه‌ر دا ﷺ دانیشتبووم،
 فهرمووی: ناژاوه و فیتنه وه کو گرکان گلپه ده کات، ئه مه و ئه و که سه‌نه‌ش که له گه‌لیدان
 له سهر حه‌قن، ده لیت پوشتم نه‌ویم له جل و به‌رگی زه‌لامه‌که (که پیغه مبه‌ر ﷺ
 ناماژه‌ی بۆ کرد) سه‌یره‌که‌م عوسمانی کوپی عه‌فانه^(۴).

۵- ئه مه و هاوڕێکانی له سهر حه‌ق و هیدایه‌تن
 ئه‌بی نه‌شه‌س ده لیت "وتارییژه‌کان له خه‌لافه‌تی موعاویه‌دا هه‌ستان و گه‌توگۆیان
 ده‌کرد و وتوویژیان ده‌کرد، دوا هه‌مین وتارییژیان که قسه‌ی کرد موهری کوپی که عه‌ب

^۱ فتنة مقتل عثمان، د. محمد عبدالله الغبان (۴۴/۱).

^۲ فضائل الصحابة (۵۵۱/۱)، اسناد حسن.

^۳ صحيح سنن ابن ماجه (۲۴/۱).

^۴ المسند (۳۳/۵)، له طرق تقوية.

بوو، وتی: نه گهر نهو فرموده دیم نه بیستایه له پیغهمبره وه ﷺ هه لئه نه سام - بیستومه له پیغهمبره وه ﷺ باسی ناژاوه و نارپه حتی ده کردو دۆخه کی نزیك کرده وه، لهو کاته دا پیاویکی سهر داپیچراو تیپه پری و نهویش فرمووی: لهو پوژده دا نه مه و هاوړیکانی له سهر حق و هیدايه تن، منیش عوسمانم پرو به پروی هیئا و تم: نه مه نهی پیغهمبر ﷺ؟ فرمووی "نه مه" (۱).

۶- ده ست بگرن به ده سو دل پاک و هاوړیکانی به وه

له نه بو حه بیبه وه هاتوه، ده لیت "من چومه نهو خانوهی که نیمامی عوسمانی تیدا گه مارو درابوو، ناگادارم نه بو هورهیره مو له تی خواست له عوسمان، که قسه بکات. نیمامی عوسمان مو له تی دا، نهویش هه ستا و سواس و ستایشی خودای گوره ی کردو پاشان وتی: من بیستومه له پیغهمبره وه ﷺ فرمویه تی: نیوه دواي من توو شی ناژاوه و دو به ره کی ده بن، یه کیك له ناو خه لکه که وتی: نهی نیمه چی بکهین نهی پیغهمبر ﷺ؟ نهویش فرمووی: ده ست بگرن به ده ست و دلپاک و هاوړیکانی به وه، له م کاته شدا ناماژه ی کرد بو عوسمان" (۲).

۷- نه گهر دو رو وه کان ویستیان کراسه که ت داکه نن دايمه که نه

عه بدوللای نوعمانی به شیر نهویش له عایشه وه ده لیت "پیغهمبر ﷺ ناردی به شوین عوسماندا، پیغهمبر ﷺ به جوړیک پوی کرده عوسمان پیشت نه مان دیبو و بهو شیوه به پرو بکاته که سی تر، له دوا قسه دا که کردی کی شای به ناوشانی عوسماندا و فرمووی: نهی عوسمان له وانه به خودای گوره کراسیک بکاته بهرت، نه گهر مونافیه کان ویستیان له بهرت داکه نن، تو دای مه که نه هه تا ده گه یته من. سی جار نم قسه به ی فرمو - منیش و تم نهی دایکی نیمانداران نم فرموده به تا نیستا له کوئ بووه؟ عایشه وتی: وه للاهی له بیرم چوو بوو نه که و ته وه یادم، - ده لیت: هه والما به مو عاویه باوه پری نه کرد هه تا نوسراویکی په سمی بو دایکی نیمانداران ناردو وتی: نهو فرموده دیم بو بنوسه نهویش به نوسراویك بو نووسی و بوئ نارد" (۳).

^۱ مسند احمد رقم (۱۷۶۰۲).

^۲ فضائل الصحابة (۵۵۲/۱)، اسناد صحیح.

^۳ مسند احمد باقي مسندا لانصاری (۲۴۰۴۵).

۸ پیغەمبەر ﷺ گفتیكى لى وه رگرتووم ده بى خۆم بگرم و نارام بگرم له سهرى له نه بو سه هله وه نه ویش له عانیشه وه ده ئیت: پیغەمبەر ﷺ فرمودیه تی "هه ندی له هاوه لانه بۆ بانگ بکه، وتم: نه بویه کر فرمودی: نه خیر، وتم: عوسمان؟ فرمودی: به لى. کاتیک بانگمان کرد فرمودی به عایشه "برۆ نه ولاوه"، له گه ل عوسماندا که وته چرپه و کورمه و برمه، عوسمان رهنگی گۆرا، وه ختیک که وتینه رۆزی گه مارۆدانى خانه کهى عوسمان، وتان نهى نه میری نیماندران نایا شهر نه کهین له گه لیان؟ وتی: نه خیر، پیغەمبەر ﷺ په یانیکی لیوه رگرتووم که خۆم بگرم له سهرى ^(۱). له م فرمودیه یی که پیغەمبەر ﷺ چرپاندی به گوئی عوسماندا، سه رتاسه ر واتای خۆشه و یستییه بۆ عوسمان و په رۆشی پیغەمبەر ﷺ بۆ به رژه وه ندیی ئومه ته کهى له دواى خۆی، پیغەمبەر، پیشت هه والی هه ندی رۆوداوی وتوه که په یوه ندیی به دووبه ره کی و ئازاوه وه هه بووه و سه ره نجامی نه مانهش به کوشتنی نیمامی عوسمان کۆتایی دیت. پیغەمبەر مدهستی بووه نیشانه گه وره کانی نه م ئازاوه یه، سړو په نهان بیت، ته نانه ت نیمامی عوسمان ناشکرای نه کردو کهس هیچی لینده زانی. کاتیک پییان وت: بۆچی شهر نه کهین؟ وتی: نابیت، به لینه م داوه به پیغەمبەر ﷺ خۆراگرم له سه ر نه م به لایه ^(۲)، له م قسه یه دا ده ره که ویت پیغەمبەر ﷺ عوسمانی رینه مایی کردوه بۆ هه لویستیکی له بارو گونجاو له داکه وتنی ئازاوه که دا، له به ر نه وه ی کپ بکریته وه نه ک په ره ی پیبدریت و کلپه بکات، له هه ندی ریوایه تیشدا له و وته یه زیاتر هاتوه و چمکه کانی نه م فره ته نه یه ی تیا ناشکرا کراوه، وه ک پیغەمبەر ﷺ به عوسمانی فرموده "نه گه ر مونا فیه کان داوایان لی کردی نه و کراسه ی خودای گه وره کردویه تییه به رت دایبکه نیت، دای مده که نه" ^(۳).

کاکله ی نه م وه عدو په یانه که عوسمان باسی کردوه په یوه سته به ئازاوه که وه، وه سیه تی پی کراوه خۆی بگریت و کراسه کهى دانه که نیت، له فرموده و ده کان و کۆمه لیک نیشانه ی تره وه نه وه ده ره که ویت که عوسمان رۆژی له رۆژان ده بیتته خه لیفه. ته نه ا عوسمان، خۆی

^۱ فضائل الصحابة (۶۰/۱)، اسناده صحیح.

^۲ المصدر السابق.

^۳ فضائل الصحابة (۶۱۳/۱)، اسناده صحیح، الطبقات (۶۶/۳)، (۶۷).

ئەم راستیانەى دەزانى وەكو نەینىيەكى پىغەمبەر ﷺ لای خۆى پاراستبووى و
 نەيدەدرکەند. وەك دەرىشكەوتووہ كە فەرمووى بە عانىشە بچۆرە ئەولاوہ، واتاى
 ئەوہىە گەرەكى بووہ بە نەینىى و دووقۆلى قسەى بۆ بکات و كەسى تر لە ژوورەكەدا
 نەبىت، عوسمان پەنگى گۆرا ئەوہش بەلگەىە لەسەر سەختى و ناھەموارى ئاژاوہكە،
 عانىشە نەینىيەكان دەبەستىتەوہ بە ئاژاوہكەوہ، بۆيە عوسمان ھەموو لائەو پالەكان بۆ
 شەپکردن، لەچواردەورى خۆى پەتەكاتەوہ و كار دەگاتە ئەوہى بە ناحق ئىمامى
 عوسمان شەھىد بکەن، ھەروہا ئەم نەینىانە چەندىن ئاماژەى تر لەناواخندايە بۆ
 ئىمامى عوسمان، لەمەر داكەندنى كراسەكەى بەرى ھەلۆيىستى گونجاوو دروستى
 ھەبىت و حەقەن ئاژاوہىەك دەكەويىتە تەمەن و سەردەمى عوسمانەوہ لە كۆمەلەىك
 فەرمودەشدا بە راشكاوى ھاتوو بەلام بەنەينىى ھىشتەنەوہى وردەكارىيەكەى بۆ
 شارەنەوہى چەندىن شتى تری پەيوەندار بووہ، كە چەند ھىكمەتەك لەپاراستنى ئەم
 نەینىانەدا ھەيە. كاتەك عوسمان پەزى كوشتار دەكات لە كاتى گەمارۆدانەكەيدا لە
 خۆيەوہ نەيكردووہ، وەختەيكيش موناڤىقەكان، پىشنيارىيان كرد كە عوسمان واز لە
 خەلافەت بھىنەت، ئەو رافەى ھالى خۆى دەكات و رافەى وازنەھىنانى لە
 خەلافەتەكەشان بۆ دەكات. ئەم دوو ھەلۆيىستە مێژوونوسان و لىكۆلەرەوان پەرسىار
 دەكەن ھۆى چى بوو عوسمان وای كردو ئالۆزى دروست كرد؟^(١) لەراستیدا ئاژاوہى
 كوشتنى ناپەرەوای ئىمامى عوسمان لەكۆى ئەو پرووداوانەدايە كە پىغەمبەر ﷺ لە ژيانى
 خۆيدا باسى كردووہ و ھەوالى داوہ كە دىتە كايەوہ، ئەويش وەكو زانستىكى غەيب
 خودا نىشانیداوہ و فرمانىشى پى كرد بۆ خەلكى و بەتايبەت بۆ عوسمانى پۆشن بکاتەوہ و
 بەم شىوہەش چارەسەرى بکات و بە ھىمنى و گفتوگۆ مامەلەبکات و كوشتار نەكات و
 شەر ھەلگىرسىنەت^(٢). كەواتە نىوہ پۆكى ئەم ھەراو مەرافەيە بۆ عوسمان و بۆ خەلكى
 ناشكرا نەكراوہ و ھەتا پۆزى خۆى پارێزراوہ، عوسمانىش بە پىتى ئەو پەيمانەى دابووى
 جوولايەوہ.

^١ فتنة مقتل عثمان، عماد عبد الله الغبان (٤٨/١).

^٢ المصدر نفسه.

باسی پینجهم: عوسمان، له سهردهمی نه‌بویه‌کری صدیق و عومه‌ری فاروقدا

یه‌که‌م: له‌سهردهمی نه‌بویه‌کری صدیقدا

۱- له خه‌لافه‌تی نه‌بویه‌کرا، عوسمانی کورې عه‌فان، یه‌کی‌ک بووه له‌ئه‌ندامانی
راویژکاری له‌بابه‌ته هه‌نوکه‌یه‌یه‌کانی ولّاتدا. عوسمان، یه‌کی‌ک بووه له‌هاوه‌ل و
راویژیکراوه‌کانی نه‌بویه‌کرو راویژچوونه‌کانی له‌کی‌شه هه‌ره گرنه‌گه‌کاندا وه‌رگیراوه.
هه‌روه‌ها دووه‌مین که‌س بووه له‌باوه‌پیتیکراوه‌کانی لای نه‌بویه‌کری صدیق. عومه‌ری
خه‌تاب بۆ یه‌کلارده‌وه‌ی پرسه‌کان و تاو‌پرکردنی ته‌نگانه‌کان عوسمانی هه‌بووه بۆ له‌سه‌ر
خۆیی و نه‌رمونیانیی. عومه‌ر، وه‌زیری خه‌لافه‌تی صدیق بوو، عوسمانیش ئه‌مینداریی
گشتیی ده‌وله‌ته‌که‌ی بوو بوو، له‌هه‌مان‌کاتدا نووسه‌ری گه‌وره‌و شه‌ره‌فی مه‌زنی
خه‌لافه‌ت بووه^(۱). بۆ چوونه‌کانی عوسمان، لای نه‌بویه‌کری صدیق سه‌نگین بوو، دوا‌ی
ئه‌وه‌ی نه‌بویه‌کر سه‌رکه‌وت به‌سه‌ر بزوو‌تنه‌وه‌ی هه‌لگه‌پراوه‌کاندا ویستی پۆم قه‌لاچۆ
بکات و له‌شکریکی تیکۆشه‌ری ده‌رکرد بۆ چوارده‌وری ولّات و گه‌را به‌ناو خه‌لکداو
راویژی پێ‌کردن هه‌رچیان به‌باشزانی وتیان، نه‌بویه‌کر هه‌ر کۆلی نه‌دا، فه‌رمووی چیت‌ر
ده‌زانن؟ عوسمان وتی: من واده‌زاتم تۆ خه‌مخۆری ئه‌هلی ئهم دینه‌یت و زۆریش دلسۆزی
بۆیان، من بۆچونی‌کم هه‌یه بۆ به‌رژه‌وه‌ندی گشتیی، تۆ پێداگری به‌سه‌ر
ریشه‌کێشکردنیان، تۆ که‌سیکی پارا نیت^(۲). ته‌له‌و زوی‌ترو سه‌عدو نه‌بوعوبه‌یده‌و
سه‌عیدی زه‌یدو ئه‌وانه‌ی ئاماده‌ی کۆبونه‌وه‌که‌ بوون له‌کۆچه‌ری و ئه‌نسارییه‌یه‌کان، وتیان:
عوسمان راست ده‌کات، ئه‌ویش به‌گو‌یی کردو هه‌لی پاچین^(۳). جاریکی تر نه‌بویه‌کری
صدیق ویستی والیه‌ک بنی‌ریت بۆ به‌حه‌رین و له‌مباریه‌وه‌ راویژی کرد به‌هاوه‌لان،
عوسمان وتی: پیاوی‌ک بنی‌ره، که‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ ناردی‌تی بۆلایان و ئیسلامه‌تی و
گو‌یرایه‌لییان پێشکه‌ش کردی‌ت و بیناسن و بیانناسیت، هه‌روه‌ها بزائن خه‌لکی کو‌تیه

^۱ عثمان بن عفان صادق عرجون (ص ۵۸).

^۲ تاریخ دمشق لابن عساکر (۲/ ۶۳، ۶۴)، أبوبکر الصديق للصلابي (ص ۳۶۴).

^۳ أبوبکر الصديق للصلابي (ص ۳۶۴).

یہ عنی (عہلای کوری خەزەرەمی)، ئەبوبە کریش بەقسە ی عوسمانی کردو عەلای هەنارد
بۆ بەحرەین^(۱).

هەر وەها کاتێک نەخۆشی زۆری بۆ ئەبوبە کر هینا، کەوتە پراویژکردن بە خەلک، تا
بزانیت کێیان پێ خۆشە لەدوای ئەو فەرمانرەوایی بگریته دەست، ئەبوبە کر لە دوای
خۆی ناماژە ی کرد بۆ عومەر، پای عوسمانیش بۆ عومەر ئەمە بوو (ئە ی خودای گەورە
بەپێی ئەو زانیارییە ی من هەمە عومەر نەینییە کانی لە ناشکراکانی چاکترە، لە ناو
نێمەشدا لە عومەر چاکترمان نییە)^(۲)، ئەبوبە کریش وتی: پەحمەتی خودای لیبیت
وہللألهی ئەگەر بیکەمە فەرمانرەواتان نہیاریتان ناکات و دژتان ناوہستیتەوہ^(۳).

قەیرانیکی ئابووری لەسەردەمی ئەبوبە کری سدیقا

ئێبنو عەباس دەلالت "کەوتینە بێ بارانی لەسەردەمی سدیقا، خەلک کۆبوونەوہو
چوونە لای ئەبوبە کر وتیان: ئاسمان باران نابارینیت و زەویش هیچ سەوز ناکات، خەلکیش
لە تەنگانەو ناپەحەتی و ناسۆردان، ئەبوبە کریش فەرمو ی بچنەوہو خۆتان بگرن هیچتان
چنگ ناکەویت، بەلکە خودای گەورە بە ھۆی بەخشنەبیەکی گوشادەوہ دەوورتان لێ
بکاتەوہ، ئێبن عەباس دەلالت زۆری پێ نەچوو کاروانیی، بارەخواردنی ئیمامی عوسمان
ہاتەوہ، چی ھات باری سەد و شتر گەم بوو یان خواردن، خەلک ھوتەرەیان کردە بەر
دەرگای عوسمان و پڑان بەسەریدا. عوسمان ھاتە ناو حەشاماتە سەرمایەدارەکان و وتی
چیتان دەویت؟ وتیان وشکە سالییەو ئاسمان باران نابارینیت و زەوی سمچقە سەوز
ناکات و خەلکی لە سەختی ژياندا یە، بیستومانە تۆ باراشیتکی بێ شومارت لایە پیمان
بفرۆشە تا ئیمەش بلاوی کەینەوہ بە ناو موسلمانانداو بەشی ھەژاران بەین. ئەویش
فەرمو ی بەسەرچاو فەرموون بیکرن، سەرمایەدارەکان چوونە ژوورەوہو بارەکان لە مائی
عوسمان دانرابوون، ئادە ی بازەرگانەکان چەند قازانچم پێ دەدەن بەرامبەر ئەو بارانە ی کە

^۱ کنز العمال (۶۲۰/۵)، رقم (۱۴۰۹۳)، القیود الواردة علی سلطة الدولة عبدالله الکيلاني (ص ۱۶۹)،

تاریخ الطبری (۱۲۲/۴).

^۲ الکامل لابن الاثیر (۷۹/۲)، الخلفاء الراشدون عمود شاکر (ص ۱۰۱).

^۳ الکامل لابن الاثیر (۷۹/۲).

له شامه وه هیناومن؟ وتیان: ده به پانزه قازانج، وتی: فرۆشتوومه، وتیان: بازرگانی تری تیا نییه کی له ئیمه زیاتری داوه پیت؟ فهرمووی خودای گهوره زیاتری داوه پیم، بۆ ههر درهه میك ده درهه می داوه پیم، تایا ئیوه زیاتر ده ده؟ وتیان نه خیر نه وه لا، فهرمووی خودایه تو شاهید به من ئهم باره خواردنانه ده کم به خیر و سه ده قه بۆ موسلمانانه هه ژاره کان^(۱)، ئیبنو عبباس ده ئیت: له شهویدا پیغه مبه ر ﷺ له خه ودا بینی له سه ر ولا ختیکی نه بله ق بوو، که وایه کی نورینی له سه ر شانبوو دوو نه علی نورینی له پیدابوو قامچییه کی نورینی به ده سه ته وه بوو زۆر به په له بوو، وتم: نه ی پیغه مبه ر ﷺ زۆر تامه زرۆتم زۆر به تاسم بۆ فهرمایشته کانت بۆ کوئ خۆت تاو ده ده؟ فهرمو ی "نه ی ئیبنو عبباس به راستی عوسمان ئهو مالیه ی کردی به خیر خودا لئی قبول کردوه و بوکیکیان له به هه شتدا بۆ ریکه خستوه ده نگیان کردوین بۆ زه ما وه نده که ی"^(۲).

هه تا که ی سه رمایه په رسته کان و نه وانه ی بژیوی مرۆفه کان قۆرخ ده که ن بۆ ته ماعکاری و چاوچنۆکی گوئیان ناکه نه وه بۆ ئهم زایه له مه زنه عوسمانیه، بۆ نه وه ی بخریته دلیان و رابچه کین، رابچه کانیکی وایت سۆزو میهره بانی و زهنگی به زهیی و چاکه خوازی به رامبه ر به هه ژاران و بی نه وایان و هه تیوان و بیوه ژنان و داماو ده کان بکریته وه، ئهو هه ژارانه ی که کۆسپه کانی ژیان خوینی گوشیون، بۆ شه رابی دلپه قه مرپه لا تووه کان! ئای موسلمانانی ئهم سه رده مه، چه ند ئاتا جتان به عوسمانیکی تره، بۆ به خشینی مال و دارایی به سه ر هه ژارو مو حتا جه کاند، سۆزو دۆستایه تی و چاکه خوازی په خش بکاته وه له نیوانیاندا^(۳)، ته مه هه لۆیستی که له هه لۆیسته خیرۆمه ندیه کانی عوسمان، چونکه به به زه یترین که س حسیب ده کریت، به رامبه ر موسلمانان. به لام زۆریک له سه رمایه دارو بازرگانه کانی تر له خزیابین، وه ک خودای گهوره ده فهرمو ی: اَلْإِنْسَانُ لِرِطْفَى * اَنْ رَأَهُ اسْتَغْنَى (العلق: ۶ - ۷).

^۱ الرقة والبكاء لابن قدامة (ص ۱۹۰)، الخلفاء الراشدون حسن أيوب (ص ۱۹۱)، مشهيد الدار أحمد الحروف (ص ۲۱).

^۲ الرقة والبكاء (ص ۱۹۰).

^۳ عثمان بن عفان صادق عرجون (ص ۵۲).

نیشانەیهکی تری عوسمان ئەوێه دەوورترین کەس بوو لە دوووی و لە دوووی کانیس^(١).

دووهم: ئەسەردەمی عومەری فاروقدا

عوسمان، پلەو پایەیهکی بەرزى هەبوو لە ئیمامی عومەر، ئەگەر خەلکی بیان وێستایە پرسیاری شتێک لە عومەر بکەن، دەیناردن بۆ لای عوسمان و عەبدولپەرەحمانی کۆری عەوف، بەعوسمانیشیان دەوت، پاشکۆ (پاشکۆ: لەزمانی عەرەبیدا ئەو کەسەیه لە پشتی کەسیکی ترهه سواری و لاخێکی بوو، بەلام لە پووی دەسەلاتهوه، ئەم ناوه به کەسیک دوتریت کە حەزیکەن جێگەى سەرۆک بگرێتەوه)، عومەر لەگەڵ عوسماندا دەستیان نەشکایە بەسەر کاریکدا، دەچوونە لای عەباس و لەگەڵیدا دەبوون بە سیان^(٢)، جاریکیان واپوویدا عومەر چوو سەردانی پەرەیهت و دەیکردن بەسەرباز، کە پێیان دەوترا (سەربازی نازادی)، عوسمان هات و پرسیاری لێکردو وتی: چیت بیستوو؟ چیت دەوێت؟ عومەر جاریدا وەرن بۆ نوێژ، (الصلاة جامعة)، پاشان رایگەیاندا کە ئەمە کاریکی گرنه بۆ غەزای عێراق^(٣).

جاریکی تر ئەبوعوبەیدە، جوابی نارد بۆ عومەر بۆ ئەوێ هەنگاوینیت، بۆ پرزگارکردنی قودس، عومەر پاوێژی کرد بە خەلکی و عوسمان ناماژەى بۆ ئەوێ کرد با خۆمان قایم و قوڵ نەکەین و ئەسپ تاوێدەین، با بە هاكەزایی بچین بۆ ئەوێ بێتە پساوی و سەرشۆری بۆیان، وتی بە عومەر ئەگەر سەرقالی خۆنامادەکردن بیت و نەچیتە سەریان ئەوا واتێدەگەن تۆ لە بازویان دەترسیت و خۆت بۆ شەری ئەوان پێکەوه دەنیت، هیچ شتێک بەکەلک نایەت، جگە لەدەرچوون، بۆ ئەوێ دابارینە سەریان و بە سوکی بیانگرین و سەراندەیان لێ بستیین^(٤)، عومەریش هێرشبردنی پەسەند کرد و وای پێخۆش

^١ شهيد الدار (ص ٢٢، ٢٣).

^٢ تاريخ الطبري (٨٣/٤)، المرتضى للندوي، ص (١٣١) ..

^٣ عثمان بن عفان الخليفة الشاكر الجابر (ص ٦٣).

^٤ عثمان بن عفان محمد حسين هيكل (ص ٤٧)، نقلا عن السياسة المالية لعثمان بن عفان (ص ٢٤).

بوو به هه‌رزان بشکیتته‌وه به‌سه‌ر موسلماناندا، ئایا گه‌مارۆیان بده‌ین یان به‌سه‌ریاندا بده‌ین^(١).

پیشتریش له‌سه‌ره‌تای وه‌رگرتنی خه‌لافه‌تدا، ئیمامی عومه‌ر راوێژی کرد به‌هاوه‌له‌ دیاره‌کان بو‌ ده‌رماله‌ی خۆی له‌ به‌یتولمالی موسلمانان، عوسمان پێی وت: لیتی بخۆ به‌شی خه‌لکیشی لی‌ بده‌، به‌ راستی پله‌و پایه‌ی عوسمان له‌ خه‌لافه‌تی ئیمامی عومه‌ردا وه‌کو پله‌وپایه‌ی وه‌زیری ده‌سته‌راست وابوو، ده‌توانین ب‌لێین پله‌و پایه‌ی عومه‌ری هه‌بووه‌، له‌ خه‌لافه‌تی صدیقا که‌ بو‌ غه‌یری ئه‌و ده‌ستی نه‌دا‌بوو - ئه‌بویه‌که‌ به‌به‌زه‌یه‌ترین که‌سه‌بووه‌ به‌رامبه‌ر به‌ خه‌لک، عومه‌ر توندترین که‌س بووه‌ بو‌ حق سه‌ندن و ئایینی خودا، خودای گه‌وره‌ برپشتی عومه‌رو به‌زه‌یی ئه‌بویه‌که‌ی ئاوێته‌ یه‌که‌ کردبوو به‌ هه‌ردووکیان خه‌لافه‌تیکی راسته‌قینه‌و سیاسه‌تیکی دادوه‌رانه‌و پشستینیکی ئه‌ستوریان دروستکردبوو. عوسمان، له‌ سۆزو به‌زه‌ییدا، زۆر له‌ صدیق ده‌چوو. عومه‌ریش له‌سه‌ر رێبازی خۆی بوو له‌ توندوتۆڵیدا، کاتیکی کاری گرته‌ ده‌ست خودای گه‌وره‌ عوسمانی کرده‌ وه‌زیری یه‌که‌می خه‌لافه‌ته‌که‌ی بو‌ قه‌ره‌بووی به‌زه‌ی و سۆزی ئه‌بویه‌که‌ی صدیق، دیسانه‌وه‌ به‌ هه‌ردوکیانه‌وه‌ نمونه‌یه‌کی زیندوویان به‌رپا کرد، له‌ پوی رێکخه‌ستنی ده‌سه‌لات و به‌رپوه‌بردنی ئومه‌ته‌وه‌ که‌ وردترین سیاسه‌ت و دادوه‌ری بوو. خه‌لک چاک، ئه‌م پله‌و پایه‌ی عوسمانه‌ ده‌زانن له‌ خه‌لافه‌تی عومه‌ردا، هه‌ر عوسمان بوو ئاماژه‌ی کرد بو‌ عومه‌ر دیوان دروست بکات و میژوو به‌روار بنوسی‌ت، وه‌کو رپوايه‌ت کراوه‌.

١- دانانی دیوان

وه‌ختیک رزگارکردن په‌ره‌ی سه‌ندو سه‌روه‌ت و سامان ب‌ی شو‌ماربوو، عومه‌ر ده‌سته‌یه‌که‌ له‌هاوه‌لاتی کو‌کرده‌وه‌ بو‌ ئه‌وه‌ی سه‌باره‌ت به‌م داراییه‌، راوێژیان پ‌ی بکات، عوسمان وتی: داراییه‌کی زۆرمان هه‌یه‌، خه‌لکیش پرش و بلاوه‌، ئه‌گه‌ر ئاماریک نه‌نوسین بو‌ ئه‌وه‌ی بزاین ک‌ی وه‌ری ده‌گرێ‌ت و ک‌ی وه‌ری ناگرێ‌ت، ده‌که‌وینه‌ هه‌له‌و مه‌ترسییه‌وه‌و کاروباره‌کانمان گه‌نده‌ل ده‌بی‌ت. عومه‌ریش له‌سه‌ر بو‌چوونه‌که‌ی عوسمان ته‌ساله‌ی دا دیوان دا‌بنێ‌نو لیست دروست بکه‌ن بو‌ تۆمارکردنی ناوی خه‌لک^(٢).

^١ عثمان بن عفان الخليفة الشاکر (ص ٦٣).

^٢ تاریخ الطبری (٢٠٣/٥)، عثمان بن عفان، صادق عرجون (ص ٦٠).

۲- میژوو

له هەندێك پێوايه تدا هاتوو هەوكه سهی كه ئاماژەى كرد بۆ ئیمامى عومەر میژووی سالى كۆچى دابینیت و مانگی موحرەم بکاته سەرەتای سال، ئیمامى عوسمان بوو. ئەمەش پاش پێكکهوتن بوو لەسەر ئەوەی كه سەرەتای میژووی ئیسلامى، له كۆچى پێغه مبهروه دهست پێ بکەن ﷺ. چونكه لهو رۆژهوه حەق له ناحەق جیا کرایه وه هەلاویژا، چەندین بۆچوون هاته ئاراوه کام مانگ بکەنه سەرەتای سال؟ عوسمان وتی: وام پێ خۆشه موحرەم سەرەتای سال بیت، چونكه مانگی موحرەم يەكەم مانگیشه له ژماردندا، لهو مانگەدا خەلك له حەج دەگەرێنهوه، عومەر و هاوه له ئاماده بووه كان رازی بوون به بۆچوونهكەى عوسمان و پێریان لهسەر داو کرا به پەڕهوى بهروارى میژووی ئیسلام^(۱).

۳- زهوییه كانى باج و دهراصدت

عوسمان يەكێك بوو لهوانه پشستگیى عومەرى ده كرد كه زهوییه پزگارکراوه كان، دابهش نه کریت بهسەر سەریازەکاندا، بەلکە وهك دهسمایهیهك بهیژرێتهوه بۆ موسلمانه كان و نهوه كانى دواى خۆیان.

۴- حەج کردنى عوسمان له گەڵ دایكى ئیمانداراندا^(۲)

عومەرى کۆری خەتاب له سالى سیانزه کرایه خەلیفه، هەر لهو سالەدا عەبدولپەهمانى کۆری عوفى کرده سەر قافلەى حاجیان، دیسانهوه عومەر سالى بیست و سێ حەجی کردهوه، هەر لهو سالەدا پوخسەتێ دا به خێزانەکانى پێغه مبهر ﷺ بچن بۆ حەج و له که ژاوه دا هەلیان گرتن و عوسمان و عەبدولپەهمانى له گەلیان ئارد، عوسمان لهسەر ولاخهكەى دهڕۆشیت له پشتیانوه، نهیده هیشت كهس نزیکیان بکهوتنهوه و له هەر مهزلیك عومەر لایبدايه، ئەویش لایده دان. عوسمان و عەبدولپەهمان، له شیوێکدا دایان بهزاندن و خۆیان کهوتنه خواری شیوه کهوه بۆ ئەوەى كهس تێ نه پهریت بهسەریاندا^(۳).

^۱ عثمان بن عفان، صادق عرجون (ص ۶۰).

^۲ السياسة المالية لعثمان (ص ۲۵).

^۳ طبقات ابن سعد (۳/ ۱۳۴)، انساب الاشراف البلاذري (۱/ ۶۵، ۶۶) مجلة البحوث الاسلاميه العدد العاشر (ص ۲۶۳).

به شی دووهم:

**جینشینکردنی عوسمان و ریازی حوکمکردنی و
گرنگترین ناکاره که سییه کانی**

باسی یه کهم: جینشینکردنی عوسمان

یه کهم: پهیره وکردنی تیگه یشتنی عومهریانه له خه لافه تدا

عومهری کورې خهتاب بهردهوام بایهخی دهدا به یه کپیزی گهل و نایندهیان، ههتا دواهمین ساتهکانی ژیانی، ههرچهنده نازاری برینه ناسورهکانی ببوه کوسپ بۆی، بهلام ههلویستهکانی سهره مەرگی ده رمانیکی ههمیشه زیندون، چونکه له باوهری قول و دلسوزی و له خو بو و دووبیه وه سهرچاوهی گرتبوو^(۱). عومهری فاروق لهو ساته وهخته سهخته دا توانی رپچکه یه کی نوئ دابریوتت بو ده ستینشانکردنی خلافت، که پیشوتر نه بوو. نه مهش دیاره به لگه یه کی بهرچاوو داناییه کی روشنه له سهر سیاسه تی حوکمرانی ولاتی نیسلام. له وده مهی پیغه مبه ر ﷺ کوچی دواپی کرد، به راشکاو ی جیگره وهی دوا ی خۆی دیاری نه کرد، ههروه ها نه بوبه کر کوچی دواپی کرد به راویژکردن له نیوان گه و ره ها وه لاند ا عومهر کرا به جینشین. کاتیک عومهری فاروقیش له سهر به رهی مەرگ بوو داوا ی لیکرا جینشین دابنیت، ماوه یه ک بیر ی لیکرده وهو بریاریدا رپچکه یه کی تر بینیتته ناراه که له گهل نهو شوین و سهرده مه دا بگوغیت، خه لک به گشتی یه کده نگ و کۆک بوون له سهر ریزو فه لئی نه بوبه کر، دوا ی پیغه مبه ر ﷺ. هیچ نه گه ریکی ناکوکی و دووبه ره کی له م بواره دا نه بوو، به تایبته پیغه مبه ر ﷺ به کردارو گوftar نومته ی رپنمای ی کردبوو که نه بوبه کر شیاوی نه م کاره یه له دوا ی خۆی. به هه مان شیوه نه بوبه کری سدیقیش کاتیک عومهری کرده خلیفه باش ده یزانی که تیکر پای باوه رداران قه ناعه تیان وایه عومهر، له هه مووان به ریزتر و به هیزتره بو هه لگرتنی لیبرسراویتی پاش نه بوبه کر، بۆیه له پاش راویژی که له باوه رداران کردیانه خلیفه و هیچ که س و لایه ک نه یار نه بوو ئیجماع کرا له سهر په یمان پیدانی^(۲)، به لام رپچکه ی هه لباردنی خلیفه ی نوئ خرایه نه ستۆی ژماره یه کی دیاری کرا و له هاوه لانی پیغه مبه ر ﷺ واته خرایه دهستی (نه نجومه نی راویژکاران)، نه م دهسته یه ش له شه ش هاوه لدا قه تیس کرابوو، هه مووشیان شیاوی نهو کارو هه رمانه بوون که هه لئ سوپینن. هه رچهنده نه م شه ش

^۱ الخلیفة الفاروق عمر بن الخطاب، (ص ۱۶۱).

^۲ أولیات الفاروق، د. غالب عبدالکافی القرشي، (ص ۱۲۲).

هاوهله هممويان له يهك ناستدا نه بوون، عومهرى فارووق، شيتوازي ههلبژاردنو ماوه كهى بۆ ديارى كردن، ههروهها ژمارهى دهنگه بريارد ههروهه كهى بۆ ديارى كردن، ههروهها حوكمى كۆبونوه كهى دهستنيشانكردو چاره سهرى تهگه ره كانيشى بۆ روونكر دهنوه، گهر دهنگه كان بهرامبهر بوون چون چارهى بكهن، فرمانى دهركرد كه كۆمه لىك سهرى بازى خودايى، چاوداشتى رهوتى ههلبژاردنه كه بكهن و سزاي نهو كه سه بدن كه پيچه وانى پاى گشتى ده جولىته وه پيگريش بكهن له گه ره لاوژه نه هيلن هيچ كه سينك بچيته ژووره كه يان و گوڤيان لى بگريته و قسه كانى نه نجومه نو مه جليسى (نه هلى حهلو عهقد)^(١) دزهى پى نه كريت.

ليته دا په نده كانى پلان و بهرنامه كهى عومهر ليكه ده دهنوه:

١- عومهر، ژماره و ناوى نهو هاوه لانهى دهستنيشان كرد كه نه نجومه نى راويژكارى پيكرده هينن، ژماره يان شەش هاوه ل بوو: (عهلى كورپى نه بو تاليب، عوسمانى كورپى عه فان، عه بدولپه همانى كورپى عهوف، سه عدى كورپى نه بى وه قاص، زويپى كورپى عه وام و ته لمه كورپى عه بيه دوللا) بوون، به لام سه عىدى كورپى زهيديان تيا نه بوو كه له ده كه سه مژده پيتراره كانى به هه شته، پيده چيته، هه لاواردنى نهو له بهر نه وه بوويته كه له هوزى بهنى عه ديبه^(٢)، عومهر يش سوريو و له سهر دوور خستنه وهى خزمانى له فرمانه وايه تى، هه خۆى له بهر نه مهش سه عىدى جياكرده وه له ليستى پالتيوراوان و راويژكاران، چونكه خزمى نزيكى خۆى بوو^(٣).

٢- له شيتوازي ههلبژاردنى جيئشين (خه ليفه) دا، عومهر فرمانى پيكردن له مالى يه كيكياندا كۆ ببنه وه و راويژ بكهن، عه بدوللاى كورپى ئيمامى عومهر يشيان له گه ل بوو، ته نها وهك راويژ پيكر اوو هيچى تر، هيچ كاريكيان به عه بدوللا نه سپارد بوو. سوه ييبى رۆميشيان له ماوهى راويژ كردنه كه دا كرد بووه پيشنويزو ئيمامى خه لك. ئيمامى عومهر پيى فرموو: نهى صوه هيب، له م سى رۆژه دا ئيمامى بهر نويزى كردن به، بۆ

^١ اوليات الفاروق، د. غالب عبدالكافي القرشي، (ص ١٢٢).

^٢ البداية والنهاية (١٤٢/٤).

^٣ الخلفاء الراشدين المخالدي، (ص ٩٨).

ئەوھى يەككىك لەم شەش ھاوئە نەبىتتە ئىمامو پېشنوئۆو چانسى لەپالاوتنەكەدا بەرزىكاتەوھە بۆ خەلافەت^(۱). ھەرۋەھا عومەر فرمانى كرد بە مىقدادى كورى ئەسودو ئەبو تەلھەى ئەنسارى كە پارىزگارى و چاودىرى پەوتى ھەلبۇاردنەكە بىكەن^(۲).

۳- ماوھى ھەلبۇاردن يان راوئۆكردن: عومەرى فاروق، سى پۆزى ديارى كردو بە ماوھىيەكى گونجاوى زانى بۆ ديارىكردنى خەلىفە لەدواى خۆى، گەر لەمە زياتر بىت ماناى وايە درزى دووبەرەكى بەرفراوانتر دەبىت، بۆيە پىتى وتن "با خۆرى پۆزى چوارەم ھەلئەبىت، ئىوھ يەككىكتان نەكردىبىت بە ئەمىر"^(۳).

۴- ژمارەى ئەو دەنگانەى كە بەسە بۆ ھەلبۇاردنى خەلىفە: ئىبن وسەعد بە سەنەدىك كە پىاوەكانى ساغن، ھىئاوئەتتى، ئىمامى عومەر فەرموئەتتى بە سوھەب سى پۆز بەرنوئۆى بىكە بۆ خەلك، ئەم كۆمەلەش (شەش ھاوئەلەكە) بىر بدە لە مالىكدا ئەگەر يەكەدەنگ بوون لەسەر پىاويككىيانو يەككىكىيان لاسارى دەكرد، ئەوھ بدە لەگەردنى^(۴). عومەر، فەرمانى دا ئەو كەسەى دەپوئىت پىنچەوانەى ئەم دەستەيە بىجولئەتەوھە دارى دەستى موسلمانان بشكىنئىت و دووبەرەكى بىخاتە نىوانىانەوھەبىكوزن، لەژىر پۆشنابى ئەم فەرموودەيەى پىتغەمبەردا ﷺ "ئەگەر ئىوھ لەسەر يەككىك كۆك و تەبابوون كەسكىكى تر ھاتو وىستى دارى دەستان بشكىنئىت يان دووبەرەكى بىخاتە نىوانتەنەوھە ئەوا بىكوزن"^(۵).

ئەوھى لە پەراوھە مۆوويىيەكاندا ھاتوھە، گوايە ئىمامى عومەر فەرمانى كردوھە، بەكۆبوونەوھە راوئۆ كردن و وتوئەتتى ئەگەر پىنچىيان كۆك بوون لەسەر يەككىكىيانو دانەيەكان لارى كرد بە شمشىر بدەن لە گەردنى، ئەگەر چوارىيان كۆك بىن و پىاويككىيان ھەلبۇارد، بەلام دوانىيان لارى ھەبوو بدەن لە گەردنى ھەردووكىيان^(۶)، ئەمە پىوايەتتىكى نادروستەو سەنەدى تەواو نىيە. بەلكو لەو پىوايەتە ئاقۆلانەيە كە (ئەبو مىخنەقى

^۱ الخلافة والخلفاء الراشدون للبهنساوي (ص ۲۱۳).

^۲ أشهر مشاهير الاسلام في الحزب والسياسة (ص ۶۴۸).

^۳ الطبقات لابن سعد (۳/۳۶۴).

^۴ الطبقات لابن سعد (۳/۳۴۲).

^۵ مسلم (۳/۱۴۸۰).

^۶ تاريخ الطبري (۵/۲۲۶).

پافزی شیعه هه‌لی به‌ستوووه پیتچه‌وانه‌ی به‌لگه راسته‌قینه‌کانه‌و زۆر دووره له هه‌لسوکه‌وتی جوان و هه‌لویتستی په‌سهند، هه‌روه‌ها له‌مه‌ش زیاتر، نه‌بو میخه‌قی شیعه خۆی هه‌لی به‌ستوووه لکاندوویه‌تی به‌وته‌کانی نیمامی عومه‌روه، گوايه گوتوویه‌تی به‌سوه‌یب به‌سه‌ر نه‌هلی شو‌راوه (شه‌ش هاوه‌له‌که) راوه‌سته یه‌کیکیان یان دوايانیان لاموجیمیان کرد بده له‌گه‌ردنیا^(۱)، نه‌مه قسه‌یه‌کی بیمانایه! نیمامی عومه‌ر چۆن شتی وا ده‌لێت که خۆی چاک ده‌زانیت نه‌م شه‌شه هاوه‌له له هاوه‌له دیارو هه‌لکه‌وتوووه‌کانی پیغه‌مبه‌رن ﷺ و خۆی هه‌لی به‌ژاردوون بۆ نه‌م کاره. هه‌روه‌ها چاک ده‌یزانی نه‌مانه چهند به‌پێزو به‌حورمه‌تن^(۲). ئیبنو سه‌عد هی‌ناویه‌تی که نیمامی عومه‌ر فره‌مویه‌تی به‌نه‌هلی نه‌نسار^(۳)، ماوه‌ی سی‌رۆژ بیانکه‌نه ژووریکه‌وه، نه‌گه‌ر پیکه‌هتن باشه، نه‌گینا بده‌ن به‌سه‌ریانداو بده‌ن له‌گه‌ردنیا، نه‌م رپوایه‌ته پچه‌ر پچه‌ر هه‌یه له‌سه‌نده‌که‌یدا (سه‌ماکی کۆری حه‌ربی) تێدایه که لاوازه به‌رپوایه‌تی تریش گۆراوه^(۴).

۵- چۆنییه‌تی حوکم‌کردن له‌کاتی تێپه‌رین به‌دۆخی ناکۆکی و نارێکی. نیمامی عومه‌ر، وه‌سیه‌تی کرد به‌عه‌بدوللای کۆری ناماده‌ی نه‌و دانیه‌شته بی‌ت و هیچ کاروباریکی به‌ده‌ست نه‌بی‌ت، به‌لام پی‌وتن (نه‌گه‌ر سیانیا پازی بوون به‌سیانه‌که‌ی ترتان نه‌وکاته عه‌بدوللای، حوکم بدات به‌لایه‌کتان. عه‌بدوللای هه‌رلایه‌کی په‌سه‌ند کرد (له‌سی‌که‌سه‌که) ئیوه‌ش پیاویکیان هه‌لبژێرن، خۆ نه‌گه‌ر پازی نه‌بوون به‌حوکمی عه‌بدوللای، نه‌وه بچنه سه‌ر نه‌و لایه‌ی که عه‌بدولپه‌همانی عه‌وفی تێدایه. نیمامی عومه‌ر، عه‌بدولپه‌همانی به‌خاوه‌ن پریارو پیاویکی عاقل و سه‌ف کردو فره‌موی: باشترین خاوه‌ن پریار عه‌بدولپه‌همانی عه‌وفه‌و عاقلانه‌ پێگه له‌گرفته‌کان ده‌گری‌ت و که‌سیکی داناوه‌و خۆی گه‌وره‌ پارێزه‌رییه‌تی، جا گوئی بۆ بگرن^(۵).

^۱ تاریخ الطبری (۲۲۶/۵).

^۲ مرویات أبي مخنف في تاریخ الطبری، د. یحیی الیحي (ص ۱۷۰).

^۳ الطبقات لابن سعد (۳۴۲/۳).

^۴ مرویات أبي مخنف في تاریخ الطبری (۱۷۶).

^۵ تاریخ الطبری (۳۲۵/۵).

٦- بەرەيەك سەربازى كرده چاودىرى ھەلبۇاردنەكە، تا رېڭىرى لەنازاۋەو گەرەلاۋە بىكەن.

ئىمامى عومەر داۋاي لە ئەبو تەلھەي ئەنصارى كىردو پىتى فەرموو ئەي ئەبو تەلھە خوداي گەرە ئىتوھى بە ھۆي ئىسلامەو بەرزكردەو، پەنجا پىاۋي ئەنساى ھەلبۇترە با سەرىرشتى ئەم دەستەيە بىكەن و پاسەوانيان بىت ھەتا پىاۋىك لە خۇيان ھەلدەبۇترن^(١). ھەرۋەھا فەرموۋى بە مىقدادى كۆپى ئەسودە "ھەركاتىك منتان خستە گۆرەكەم، پاشان ئەم دەستەيە كۆيكەنەو لە مالىكدا ھەتا يەككە لەخۇيان ھەلدەبۇترن بەخەلىفە"^(٢).

٧- رېڭەدان بە فەرمانپروايى كەسىك كە كەسى لەو بەرپۇترىش ھەبىت. يەككە لەبەروبوومەكانى پروداۋى راۋىزكردن، رېڭەدانە بە گرتنە دەستى بەرپرسىارىتى لەلەين كەسىكەو كە لەھەمان كاتىشدا لەو پاىەدارتر ھەبوو، ھەرۋەك ئىمامى عومەر دەستەي راۋىزكارى كىرد بە شەش كەس و چاكىش دەيزانى ھەندىكىيان لە ھەندىكى تريان بەرپۇترن، ئەم جۆرە نەخشانە لەئىانى ئىمامى عومەردا ھەيە تەننەت لەو كاربەدەستانەي كە كىردوۋنى بە سەرىرشتىارى شارەكان بە چەندەھا شىۋە ھەلى سەنگاندوۋن تەنيا فەزلى دىندارى نەدەكردە پىتوەر، بەلكو زياتر دەگەرەپەو سەر فەرھەنگ و باكگراۋەندى سىياسى كەسەكان، لەگەل ئەوھشدا خۇي دەپاراست لەسەرىپچى شەرع، بۆ نمونە موغايىو موغەيرەي شوغبەو عەمرى كۆپى عاسى كىردە كاربەدەست، ھەرچەندە لە پروى دىندارى و زانىارىيەو لەوان بەرپۇتر ھەبوو، ھەرۋەھا ئەبو دەرەي كىردە والى شام و ئىبن مەسعودىشى كىردە والى كوفە^(٣).

٨- عومەر، لە نىۋان دىارىكىردن و دىارى نەكىردنى جىگرەوھى خۇيدا تىل نىشانىكى كىرد، ئىمامى عومەر، دىارىكىردن و دىارى نەكىردنى لە يەككەتدا كۆكردەو، واتە ۋەكو ئىمامى ئەبو بىكر پالىۋراۋى دەستىشان كىرد، بەلام بە راشكاۋى ئاماۋەي بۆ نەكىرد

^١ تاريخ الطبري (٢٥٥/٥).

^٢ المصدر السابق.

^٣ المدينة النبوية فجر الاسلام والعصر الراشدي (٩٧/٢).

به هه مان شیوهی پیغه مبهەر ﷺ، ئیمامی عومهریش شەش هاوێلی دیاری کردو داوای لیکردن لە نیۆ خۆیاندا راویۆ بکەن^(۱).

۹- راویۆکردن، تەنها لە دەنگدانی شەش هاوێله کەدا کورت هەلنەها توو و قەتیس بوو. ئیمامی عومەر، دەیزانی راویۆکردنە کە بە دەنگدانی ئەم شەش هاوێله کۆتایی نایەت، بەلگە دەبێت رای گشتی خەلکی مەدینە وەرگیرن. دانانی سێ پۆزیش بۆ راویۆ خۆی لەخۆیدا مۆلەتیک بۆ راویۆکردن و وەرگرتنی رای خەلک، تا بزانی کێ بێتە خەلیفە و کێیان پێ باشە بکریتە فەرمانڕەوا، ئەمەش بە پێی زۆرینەی دەنگی ئامادەبوانی شاری مەدینە کە شاری کۆچەریان و هاوێله مەزنەکانە. رای ئەو کەسە مەدینەبیانەش وەرگیرن کە لەشارو شوینی تر نیشتهجێ بوون، بۆ ئەوەی لە پێکەوتنە کەدا تەواوەری ئەوانی تر بن. مەدینە هەتا سالی (۲۳)ی کۆچی نۆزدوگای هاوێلان بوو و کەلە باوەروانی تیدا مابو، چونکە ئیمامی عومەر لە تەنیش خۆی هیشتبوونییەو و گیرى دابوون و مۆلەتی پێ نەدەدان کۆچ بکەن بۆ هەریمە ئازادکراوەکان^(۲).

۱۰- ئەنجومەنی راویۆکاری هاوێلانی پیغه مبهەر ﷺ بەرزترین دەسەلاتی سیاسی بوو، بەراستی ئیمامی عومەر شارەزای کەسایەتی ئەندامانی راویۆکاری بوو، بۆ ئەوەش بری دابوون کە لە نیۆان خۆیاندا خەلیفەیهک هەلبژێرن. ئەوەی گرنگەو دەبێت ئامارەى پێ بکریت ئەو یە هیچ کەسیک دەربارەى بریارە کەى ئیمامی عومەر نەیار نەبوو، چ لە دیاریکردنی ئەندامانی راویۆکارو چ لە وەسیەتەکانی، بە پێی ئەو بەلگەنەى کە لەبەردەستماندان و بەپێی بەلگە بیستراوەکانیش یەکیک نەبوو پەلپ و بیانوی هەبێت لەهەنگاوە کەى عومەر و تەنانەت پێشینیاریکی جیاوازتریش لەو کات و ساتەدا لەئارادا نەبوو، هەروەها هیچ کەسیکی یاخو کۆتەلە باز نەبوو و تا دواوەمین ساتەکانی ژیاى عومەر و لەدوای وەفات کردنیشی هیچ ئالۆزییەک بەدی نەکراوە، بەلکو بە پێچەوانەو هەر هەموو خەلک پازى بوون بەم تەگبیرە و پێیان وابوو ئەمە بەرژەوێندى کۆمەڵی

^۱ المدينة النبوية فجر الاسلام والعصر الراشدي (۹۷/۲).

^۲ المصدر السابق.

موسلمانانی تېدايه. ده‌توانين بلين عمومەر، هه‌یکه‌لیکی بالای سیاسیی داهینا که په‌یامیان هه‌لبژاردنی سەرۆکی ولات و دانانی خه‌لیفه‌بوو، نه‌مه‌ش خۆی له‌ خۆیدا رێک‌خستنی ده‌ستوریکیی تازه‌یه‌و بلیمه‌تی نیمامی عمومەر پیشان ده‌دات. نهم ته‌گبیره‌ش هه‌یج نارێکیه‌کی نییه‌ له‌گه‌ڵ بنه‌ما په‌سه‌نه‌کانی ئیسلامدا به‌ تاییه‌ت نه‌و به‌ندانیه‌ی په‌یوه‌سته به‌ راویژکردنه‌وه‌و دواتر ورده ورده حیکمه‌تی راویژکردنه‌که ده‌رکه‌وت و هه‌ره‌مه‌وو نه‌هلی شار له‌مزگه‌وتی گه‌وره په‌یماناندا. هه‌رله‌م میانه‌یه‌شدا جینگای نه‌و پرسیاره‌ نایته‌وه که به‌ میتشکی هه‌ندێ که‌سدا هاتوو "کێ نهم مافی داوه به‌ نیمامی عمومەر وابکات؟" یان عمومەر به‌لگه‌ی چی بووه بۆ نهم ته‌گبیره؟ نه‌وه‌نده به‌سه بزاین که گرویی موسلمانان و هاوه‌لان، پێی رازی بوون و لێی بێده‌نگ و پێخۆش‌حالبوون پێی، به‌ هه‌یج کلۆجیکیش ده‌نگی نا‌ره‌زایی نه‌بیستراوه، شتیکی زانراو و ئاساییشه‌وه نهم ته‌گبیره رای گشتیی له‌گه‌ڵدا بووه و کۆرا (الجماع) یه‌کیکه له‌سه‌رچاوه‌کانی شرع^(١). با نه‌وه‌شمان له‌بیر نه‌چیت، نیمامی عمومەر خۆشی خه‌لیفه‌یه‌کی گوی بۆ گیراو مه‌رجه‌ع بووه، ئیمه ده‌بیته جه‌خت بکه‌ینه‌وه له‌و بنه‌مایانه‌ی که نه‌ندامانی راویژکاری که به‌رزترین هه‌یکه‌لی سیاسین له‌ پڕتیمی حکومه‌تی ئیسلامدا، له‌سه‌رده‌می خه‌لیفه‌ راشیده‌کاندا ته‌سه‌له یان له‌سه‌رداوه، نهم هه‌یکه‌له‌ی نیمامی عمومەر ناوی لێنان نه‌وه‌نده که‌لکی له‌م ده‌سته هاوه‌له وه‌رگرت له‌ هه‌یج ده‌سته‌یه‌کی تری وه‌رنه‌گرت، بنه‌مای راویژکردنه‌ش له‌وه‌وه هاتوو که خودای گه‌وره مۆله‌تی به‌ راویژکردن داوه و پێغه‌مبه‌ریش ﷺ رایگه‌یانندوو. له‌ناو نیماندارانیشدا هه‌یج که‌سیک نه‌بووه شان بدات له‌ شانی نهم ده‌ هاوه‌له له‌ ته‌قواو سپارده‌پارێزیدا^(٢).

به‌م شیویه ژیانی نیمامی عمومەر کۆتایی هات و نه‌زری مردن و نازاری برینه‌که‌ی سه‌رقاڵی نه‌کرد له‌ ته‌گبیره‌و نه‌خشه‌کیشان بۆ کاروباری موسلمانان، پته‌وترین پڕتیمی راویژکردنی دامه‌زراند که هه‌یج که‌سیک پێشی نهم نه‌یکردبوو، بێگومان بناغه‌ی راویژکردن، قورئان و فره‌موده‌و کرداو گوشتار دا‌یر‌شتوو و پێغه‌مبه‌ر ﷺ ئیشی له‌سه‌ر

^١ نظام الحكم في الشريعة والتاريخ الاسلامي، طاهر القامی (١/٢٢٧، ٢٢٦).

^٢ المصدر نفسه.

کردوو و نه بوبه کړيش و هکو بڼه مایه کی دینی کاری پینکړدوو، که واته نیمامی عومەر شتی تازهی دانه هیناوه و کاره که شی ده ستینشان کړدنی رپیچکه ی هه لېژاردنی خه لیفه بوو، بۆ نهم کارهش ژماره یه کی دیاری کړاوی پیوه تایبته کړد، نهم شیوه بنیاتنانه نه پیغه مېهر ﷺ و نه نه بوبه کړ نه یان کړد بوو، به لکه یه که مین که س و یه که مین جار عومەر کړدی و زور باشیشی کړد، چونکه باشتړین رپیگه ی گونجاو بوو بۆ بارودڅخی هاو لاند له وکاته دا^(۱).

دووم: وه سیټی نیمامی عومەر بۆ خه لیفه که ی پاش خوی

نیمامی عومەر، (پره زای خوای لیبت) چهند وه سیټی کی گړنگی کړد بۆ نهو جینشیندی که دوا ی خوی ده بیته فرمانر ه و او پیښه وای نهم نوممه ته. ناوهر پوکی وه سیه ته کانیشی بهم شیوه یه بوو "وه سیټت پی" ده که م همیشه له خودای ته نهاو بی هاویدش بترسه، وه سیټت پی" ده که م، بهرامبەر کوچه ریبه یه که مه کان چاک بهو پیشینه یان له بهر چاو بگره، به هه مان شیوه بهرامبەر نه نسا ره کان چاک بهو کرداری باشیان قبول بکه و چاوپوخی له خراپه یان بکه، هه روه ها وه سیه ته پی" ده که م بۆ نه هلی شاره کان باش به، چونکه نه وان قه لغانی دوژمن و کانگای ده سکه وتن، به خوخی خو یان نه بیټ هیچ کاری کی گران مه ده به سهریاندا، وه سیه ته پی" ده که م بهرامبەر نه هلی ده شته کی باشبه، چونکه نه وانه عه ره بی ره سهن و که ره سه ی خاوی نیسلا من، له قه راغی مال و داراییان و بهر گره و بیده به هه ژاره کان یان، وه سیه ته بۆ ده که م بهرامبەر نه هلی زیمه (گا ورو جوله که) باش به له دواوه مه یان کوژه، زیاتر له وزه ی خو یان نه رک مه خه ره سهریان، نه گهر سهرانه ی خو یان به خوخی خو یاندا باشه، نه گینا به سوکی و سهرکزی لییان و بهر گره. وه سیه ته پی" ده که م له خودا بترسه و کو سپه بکه له بهر خاتری نهو، له خه شی بترسه و نه که ی گونا هت لی" بوه شیته وه. ناموژگاریت ده که م له خودای گه و ره بترسه و بۆ و بهر گرتنه و ی مافی خودای گه و ره له خه لک مه ترسه. وه سیه ته پی" ده که م، دادو ره به بۆ نوممه ت و گه له که ت، یه کلابه ره وه بۆ پیویستی و ته نگاویان، رپیژی ده و له مه نده کان مه ده به سهر هه ژاره کاند، نه گهر به یار مه تی خودای گه و ره بهم شیوه یه

^۱ اولیات الفاروق، د. غالب عبد الکافی القرشی (ص ۱۲۷).

بويت يېڭومان دلت سه لامهت ده بېت و گونا هه کانت هه لده وه رېت و کرداره کانت به چاکه
 کو تايی دیت، لای نهو خودایه ی که له په نهانه کان ده زانیت و له وردو کردی دلت
 ناگاداره و لی خوشبووه. فرمانت پی ده کهم هه رگیز له فرمانه کانی خودای گه وره
 دهر نه چیت و سنوور شکیتنی نه کهیت، توندوتول به له بهرام بهر سه ریچی کردن بو
 نزیکترین کهس یان دوورترین کهس. دهر باره ی هیچ تاوانباریک سۆز مه نوینه هه تا به
 نه ندازه ی تاوانه که ی میرازی ده گریت، با خه لکی لات یه کسان بن، باکت نه بېت حق
 ده که ویتسه سه رکی، بو ره زای خودای گه وره سه رزه نشتی خه لکی فراموش که، ده خیل
 بم خوشه ویستی و چاوبرسییه تی نهو داراییه ی که خودای گه وره پیت ده به خشیت وات لی
 نه کات به ش و مافی نیماندارانی لی نه ده یت و نه غز له خه لکی بکه یت و سته مکاریت
 له گه لیاندا، نه فسی خوت رابگره به نه ندازه ی نهو فراوانییه ی که خودا پی به خشیویت،
 به راستی ده چیتسه هه وارگه یه ک، هه وارگه ی دونیا و قیامه ته. نه گهر پوچیت به دونیا دا
 به بی گهر دی و دادپهروه ی به نه ندازه ی نهو گوشادییه ی خودا بو تی فرامه م دین نهو
 وازانه به ناو نیمان و په زامه ندی خودا دا پوشتوویت، خو نه گهر ثاره زووبازی زال بېت
 به سه رتا نهو به ناو خه شم و غه زه بی خودا دا پوچوویت. وه سیه تت پی ده کهم بوار نه ده یت
 به خوت و کهسی تریش زولم له نه هلی زیمه بکه ن، من وه سیه تت بو ده کهم و ناموژگاری
 تاییه تت ده کهم توش به م قسانه په زامه ندی خودای گه وره و پووسووری پوژی قیامه ت
 به ده ست بینه، من نهو ناموژگاری و پینمایانته بو هه لده بژیرم که خوم و کوره کهم
 له سه ری ده پوین و که لکمان لی وه رگرتوه، نه گهر نیش بکه ی به ناموژگارییه کام و
 وازیینیت له و کارانه ی قه ده غه ت لیده کهم، نهو چاک بزانه ده ست گرتوه به داهاتیکی
 فراوان و پشکیکی تیرو ته سه له وه، خو نه گهر پیاده ی نه که یت و پشتگوئی بخت و دوور
 نه که ویتسه وه له و کاره ناهه مو ارانه ی که خودای گه وره پی پازی نییه، نهو په رته وازه و
 له که دار ده بیت و به ره ره چی بوچوون و فرمانه کانت ده دریتسه وه، چونکه هه ره هه مو
 خه لکی له ثاره زوو هه وه سدا به شیان هه یه و شه ریکن، باش بزانه کاپولی تاوان نیبلیسه و
 سه به بکاری هه مو و تیاچونیکه، نیبلیس میلله تانی پیش توی سه ر لی شیواند هه تا
 بردینییه ناو ناگرو خراپترین شوین، قیزه ونترین سامانی که سیلک نه وه یه دوژمنی خودای

خۆش بویت و پېشەوای گوناھباری بیت و سواری بۆتەقەى حق بیت و قەلاچۆکردن و مەرگەساتى لەلا ئاسان بیت. ھەمیشە وتاریژی دەرونت بە، سۆتندت دەدەم بە خودا، بەزەبیت بیتەوہ بە کۆمەلى موسلمانانداو ریزی گەورەیان بگرەو سۆزت ھەبى بۆ بچوکیان و نتم بە بۆ زانیانیان، لە موسلمانان مەدە با زەلیل نەبن و نارەحتیان مەکە با تورە نەبن، بەشویاری خۆیان لى حەرام مەکە با ھەژار نەکەون، بە تۆیزی مەیان نیرە بەملاولادا با دوا براو نەبن، مەھیلە دارایی بیتە گۆی دەست دەولەمەندەکان، دەرگایان بەرودا دامەخە، نەوہ بەھیتزەکان لاوازەکان بچۆن. ئەمە وەسیتى منە بۆ تۆ، خودا دەکەم بە شایەت بەسەر تەوہ و ریزو سلاؤم ھەیە بۆت" (۱).

نەم وەسیەتە بە شێوہیەکی ئاسان و پەوان بەلگەییە لەسەر دووریانی ئیمامی عومەر لە بارەى حوکمرانی و بەرپۆەبردنەوہ، چونکە باسی پێبازو پڑیمی حوکمکردن و بەرپۆەبوردنی تۆکمە دەکات. لەناوہ پۆکی نەم وەسیتەدا کۆمەلێک بنەمای فرە بایەخدارى تێدایە حق وایە بکریتە گەلالەییەکی نەخت، لەبەر خاتری ئەو ھەمووہ پێساو پڕۆگرام و بنچینە بەنرخانەى کە تێیدا یەو حوکمەتێکی تۆکمەى لى دروست دەکریت لە پرووی ئایینی و سەربازى و ئابوری و کۆمەلایەتیەوہ، لە پېشەکی وەسیەتەکەدا ئەمانە ھاتوہ:

۱- پێداگری کردن بۆ تەقوا و ترسان لە خودای گەورە.

أ - وەسیەتى دەکرد بۆ زیاتر تەقوا و ترسان لە خودای گەورە لە ناشکر و پەنھاندا چ بە گوشتار یان بە کردار بیت، چونکە ھەر کەسێک تەقواى ھەبیت خودای گەورەش دەپارێزیت، ھەرکەسێک ترس و بیمى خودای لەدەدا بیت خودای گەورەش سایەناتى دەکات و پەرژینی بە چوار دەوردا دەکات (وەسیتت پى دەکەم، بترسە لەخودای تاكو تەنیاو بى شەرىک)، (وەسیتت پى دەکەم لەخودای گەورە بترسەو کۆسپەى لى بکە.. وەسیتت بیت تەقییە لەخودای گەورە بکە).

ب - تۆلەى خودایی بستیئە لە خزم و پێگانە "گۆی مەدەو باکت نەبى حق دەکەوتیتە سەرکى"، "لەمافەکانى خودای گەورەدا لۆمەى لۆمەکاران فەرامۆش بکە"، چونکە

^۱ الطبقات لابن سعد (۳۳۹/۹) البیان، والتبیین للجاحظ (۴۶/۲)، الکامل فی التاریخ (۲۱۰/۲)، الخلیفۃ الفاروق عمر بن خطاب للعاني، ص (۱۷۱، ۱۷۲).

سنووره كانى خوداى گهوره بىلگى شىرى له سىره، كه كرۆكى دىنه. ده بىت شىرى
پىوره بىت بۆ خىل ده رىاره گوفتارو كىدارىان، بى ناگى له شىرى، له بىرى
هه لوه شانى دىن و كۆمىلگى لى ده كه وىته وه.

ج - ده بى مۆڤ دامىز او بىت "چۆن فرمىت پى كراوه بهو شىويه دهق بگره"، جا
دهق گرتن زه روره تىكى دىنى و دىن بىه و پىوىسته به رىرس و فرمىان رىه اكان يه كه عىار
خىيانى پى برازىتنه وه، پاشان گه له كهى خىيانى پى مۆچىنن، وهك ده فرمىت "
به رده وهام نامۆزگارى دىرونى خۆت بكه"، يان ده لىت "رهمه ندى خودا و رۆزى دواى
به دهست بىنه".

۲- له گۆشهى سىاسهت و چه مكه كه يه وه

أ - خوگرتن و په يوهست بوون به دادپه روه رىبه وه، چونكه بنه ماى حوكم رانىيه. نه گىر
دادگى له ناو گه لدا پىاده بكرىت، چاوه گى ده سىلات و حوكم به هىزو به سام ده بىت،
دادگى سىاسى و كۆمىلگى بۆ ده سته بهر ده بىت و ده ولت سام و شكۆزى زىاتر ده بىت و
رىزى كاربه ده سته كان له ناخى خىل كىدا پىر ده بىت وهك ده فرمىت "وه سىت بىت
دادپه روه به" يان "به چاوتىكى يه كسان سىرى خىل بكه".

ب - بايه به مولىمانه يه كه مىنه كانى كۆچى و نه سار بده، چونكه نه وان
پىشىنانى نىسلىمان و عىقده و ده سىلاتى سىاسى له سىر شانى نه وان راسىكرابه وه و
داكوترا، هىر نه وان هه لگرو قه لغانى نىسلىمان بوون، وهك ده فرمىت "وه سىت بىت بۆ
كۆچى رىبه يه كه مىكان چاك بهو پىشىنه بىيان له بهر چاوه بگره، وه سىت بىت بۆ نه ساره كان
چاك بهو كرده وى چاكىان قبول بكه و چاوه له كه موكورىيان بپۆشه".

۳- له گۆشهى سىربازى و ناوه رۆكه كه يه وه.

أ - گرنگى بده به سىوا و ناماده سازىيان، به شىويه كى گوڭاو، به مەرجىك
گه رهرىن به رىسارىبه تى بخه يته نه سىزى خۆت، بۆ ده سته بهر كى دى ناسايشى ولت
سه لامه تىبه كانى، گرنگى بده به بنه بىر كى دى ناتاچى سىربازه موحاهىده كان، وهك
ده فرمىت "يه كلا به ره و بۆ ناتاچ و تەنگى موحاهىده كان".

ب - گىرنه دانى جهنگاوه ران بۆ ماوه يه كى دوور و دىز، نه وهك دابىر پىن له
خاوخىزانىان و وىل بن لىيان، چونكه سىره عىامه كهى ده بىته هۆى شىكه تى و پارابى و

هه‌ره‌سی مه‌عنه‌ویان، له‌به‌ر ئه‌وه زۆر پێویسته مۆله‌تی دیاری کراویان بدریتێ له کاتێکی دیاریکراودا، له‌پروویه‌که‌وه بۆ ئه‌وه‌ی پشوویه‌کی تیا بده‌ن و چالاکی خۆیان تازه بکه‌نه‌وه، له‌پروویه‌کی تریشه‌وه بگه‌ڕێنه‌وه ناو خێزان و منداڵی خۆیان بۆ ئه‌وه‌ی نه‌وه‌یان نه‌بێته‌وه و هه‌ک ده‌فه‌رموێت "له‌ ته‌نگی و نا‌په‌ه‌تیدا قه‌تییان مه‌که با دوا‌براوو زنجیره پچراو نه‌بن"، "وه‌سێت بێت بۆ ئه‌هلی شاره‌کان چاک به‌ ئه‌وانه قه‌لغانی نیسلا‌من".

ج - پێدانی موچه‌و به‌خشیش به‌ جه‌نگاوه‌رو سه‌ریازه‌کان به‌ گوێره‌ی پله‌و پایه‌یان، ئه‌مه‌ش دا‌لده‌و سه‌چاوه‌ی بژیوی چه‌سپاویان بۆ دیاری ده‌کات و پێگه‌یان بۆ خۆش ده‌کات زیاتر تیکۆشان بکه‌ن و بیرو هۆشیان گرفتاری پارو سه‌رمایه‌ کۆکردنه‌وه نه‌بێت، هه‌روه‌ها له‌که‌مه‌درا‌مه‌تی و نه‌داریش ده‌ریاز ببن. و هه‌ک ده‌فه‌رموێت "نا‌په‌ه‌تیان مه‌که‌و موچه‌ی مانگان‌ه‌یان پێ بده با زویر نه‌بن و له‌کاتی خۆیدا هه‌رگیز به‌خششیان لێ مه‌په‌ر با هه‌زارو قه‌رزار نه‌که‌ون".

٤- له‌ گۆشه‌ی ئابووری و دارایی و په‌ه‌نده‌کانیانه.

أ - گرنگیدان به‌ که‌له‌په‌ل به‌ خشینه‌وه له‌ ئێو خه‌لکدا، به‌ شیوه‌یه‌کی داده‌په‌روه‌رانه‌و پێوانه‌یه‌کی راسالانه. زۆر وریابه‌ له‌وه‌ی شه‌ه‌ک و که‌ره‌سه‌کان ببنه‌ به‌ش و سه‌رمایه‌ی چاوچنۆکه‌کان و چینه‌کانی تری لێ بێبه‌ری بێت و هه‌ک ده‌فه‌رموێت "سه‌رمایه‌ و داها‌ت مه‌که به‌ گۆی ده‌ستی ده‌وله‌مه‌نده‌کان".

ب - له‌ وزه‌ی خۆیان زیاتر ئه‌رك و زه‌حمه‌ت مه‌خه‌ سه‌ر شانی ئه‌هلی زیمه‌، به‌ تاییه‌تی نه‌گه‌ر رسوما‌تی با‌ج و سه‌رانه‌یان ته‌سلی‌م کرد و هه‌ک ده‌فه‌رموێت "پتر له‌ توانای خۆیان ئه‌رك مه‌خه‌ره سه‌ر شانیان نه‌گه‌ر سه‌رانه‌ی خۆیاندا".

ج - مافی بژیوی بۆ گشت لایه‌ک ته‌رخان بکری‌ت و زیاده‌ رو‌یی تیدا نه‌کری‌ت و نه‌پشی و نه‌ نه‌رژێ و ده‌ست هه‌ل بگه‌ری‌ت له‌و کارانه‌ی له‌ توانا به‌ده‌رن و هه‌ک ده‌فه‌رموێت "هیچ کاریک مه‌ده به‌سه‌ریاندا به‌ ئه‌ندازه‌ی تواناو خۆشی خۆیان نه‌بێت"، یان "له‌ قه‌راغی ما‌لو داراییان وه‌ر‌بگه‌ره‌و بیده به‌ هه‌زاره‌کانیان"^(١).

^١ الخليفة الفاروق عمر بن خطاب للعاني، (١٧٤، ١٧٥).

۵- له گۆشەي كۆمەلایەتی و مەبەستەكانییەوه.

أ - گرنگیدان بە گەل و سۆراغکردنی کاروباریان و پرکردنەوی ئاتاجیان و موچه و ماف پێدانیان لەبەخشینهكان، وەك دەفەرموێت "بەخشین و موچهكانیان لی مەگرەو لەكات و جینگای خۆیدا".

ب - خۆپاراستن لە ئاوێتەبوون و خۆش ویستنی دونیا و شوێنكەوتنی ئارەزووبازی، چونكە چەندەها قەیران و كێشەي تێدايە فەرمانپەرەواو شوانەكانە بەرەو هەڵدێرو كاولكاری دەبات و سەردەكێشیئت بۆ گەندەلی كۆمەلگا و بێ متمانەیی و پەيوەندییە مرۆفایەتییهكان دەشویئیت، وەك دەفەرموێت "دەخیلت بێ نەبیته كۆیلە و دۆستی ئەو داراییەي كە خودای گەورە دەبجێتە بەردەستت"، "ریزی دەولەمەندەكان نەدەي بەسەر هەزارەكاندا".

ج - ریزی میللەت بگرەو نتم بە بەرامبەریان و خاكەساریە بۆ گەورەو بچوكیان، چونكە ریزگرتن بەرزترین پەيوەندی كۆمەلایەتییهو هەنگاو دەنیئت بۆ ئاوێتەبوون و ئاوێزانی گەل و سەرکردەو لای یەكتر خۆشەویستیان دەكات. وەك دەفەرموێت "سوێندت دەدەم بە خودا، بەزەییئت بیتهوه بە كۆمەلای موسلمانداو مەزنی بدە بە پیرەكان و میهرەبانی بدە بە منداڵەكان و نتم بە بۆ زاناكان".

د - دەبیئت بەروی گەل و میللەتدا سنگت كراوہییئت ئەمەش بەگوێ گرتن لە سكاڵاكانیان و تۆلەسەندن لەهەندیکیان بۆ هەندیکی تریان دەبیئت، گەر وا نەكریئت پەيوەندی نیوان گەل و سەرۆك دەشیوێت و رێكخستنی كۆمەلگاش وێران دەبیئت، وەك دەفەرموێت "دەرگایان لی دامەخە ئەوێك بەهێزەكان لاوازەكان بۆن".

ه - بەدوای حەقدا رۆشتن و سوربوون لەسەر پیادەکردنی لەناو كۆمەلگادا لە گشت بارودۆخیكدا، چونكە پێداویستییهکی كۆمەلایەتییهو هەر دەبی بەرپا بكریئت، وەك دەفەرموێت "دەست بگرە بەحەق و راستییەوهو خۆت لادە لەگێژاو". "بەچاویکی یەكسان تەماشای خەلكی بكەو مەپرسە حەق دەكەوێتە سەركی"، واتە: تۆلە بسیئە لەوێ تۆلە دەكەوێتە سەری.

و - دووركەوتنەوه لە ستم بەهەموو شیوهو كلۆجییەك بە تاییبەت لەگەل ئەهلی زیمەدا، چونكە دادپەرورەری خواستراوه دەبی پیادە بكریئت لە نێوہندی گشت میللەتە

جياوازه كانى ولاتى ئىسلامدا بۆ ئىۋەدى ھەموان لەسايەى ئىسلامدا بىھسېنەۋە، ۋەك دەفەرموئىت "ۋەسېت بېت دەرفەت نەدەى نە بە خۆت و نە بە كەسى تىرىش زولم لە ئەھلى زېمە بىكرېت"، ۋاتە: گاۋرو جولەكە.

ز - بايەخدان بە خەلكى دەشتەكى و گزنگى پېندانىان، "ۋەسېت بېت بۆ خەلكى دەشتەكى چاكبە ئىۋان عەرەبى پەسەنن و كەرەسەى خاۋى ئىسلامن"^(۱).

ح - لە ناۋەپۆكى ۋەسېتەكەى ئىمامى عورمەدا ھاتوۋە كە ۋەعدى نەداۋە ھېچ كرىكارىكى بىيانى لە يەك سال زياتر لە ناۋ مەدىنەدا بېئىتتەۋە، بەلام بۆ كرىكارەكەى ئەبو موساى ئەشعەرى ۋەعدى پېدا چوار سال بېئىتتەۋە لەكۆتايىدا بەدەستى ئەو كرىكارە كە (ئەبو لوئلوئى فەيروزى) بوو شەھىد كرا^(۲).

سېيەم: دەستورى عەبدولرەھمانى كۆپى عەۋف لە بەرئىۋەبەردنى شورادا

۱- لىۋنەى راۋىژكردنى كۆكردەۋە

تازە بەتازە خەللك لە ناشتنى ئىمامى عومەر تەۋاۋ بوۋبون، بە خېراىى دەستەى راۋىژكارو ئەندامانى بالاى ھەلبۇاردەى ولات لە مالى عانىشەى داىكى ئىمانداران كۆبۈنەۋە، دەشلىن لە مالى فاتىمەى كچى قەيسى فەھرىدا كۆبۈنەۋەكە گرېندراۋە بۆ چارەسەركردنى گەۋرەترىن كېشە كە پروبەپروى ژيانى مۇسلمانان بۆتەۋە لەدۋاى كۆچى دۋاىى ئىمامى عومەر. ئەنجۈمەنەكە وتوۋىيان كىردو پاى خۇيان دەرپى بە يارمەتى خوداى گەۋرە گەشتەنە دېرېكى رېكو پېنك كە خۇيان بە تايىبەتى و مۇسلمانان بە گەشتى پېتى پازى بوون^(۳).

۲- كاتىك كەدەستەى راۋىژكاران كۆبۈنەۋە، عەبدولرەھمان تەنازول (دەست لى ھەلگرتن)ى خۆى راگەياندى پېتى وتن فەرمانەكە بىسپېن بە سى كەستان زوئېر وتى: مەن بەشى خۇم يان كارى خۇم دەبەخشم بە عدلى^(۴)، تەلەش وتى: مەنىش دەنگى خۇم دەبەخشم بە عوسمان، سەعدىش وتى: مەنىش دەنگى خۇم دەدەم بە عەبدولرەھمان،

^۱ الخليفة الفاروق للعاني، (ص ۱۷۳).

^۲ عصر الخلافة الراشدة (ص ۱۰۲).

^۳ عثمان بن عفان صادق عرجون (ص ۶۲، ۶۳).

^۴ البخاري، كتاب فضائل أصحاب النبي، رقم (۳۷۰۰).

تالیره‌دا پالتیوراوه‌کان بوون به سیان که بریتی بوون له‌عدلی و عوسمان و عەبدولپەرەمان، عەبدولپەرەمانیش وتی: کامتان له حوکمرانی هەڵدین و لیتی بیزارن منیش نه‌یدەم به نه‌وەتان، وه‌للاهی خەمی نیسلام و خودای گەورە دە‌که‌وێتە سەر، عەبدولپەرەمان، وا تێگەشت که ئەوان نەم، به له‌پیشتر و شیاوتر دە‌زانن بۆیه هەردووکیان بێدەنگ بوون. عەبدولپەرەمان وتی: نه‌یدەن به من وه‌للاهی من له نێوه شیاوتر نیم^(۱).

۳- عەبدولپەرەمانی کۆری عەوف که‌وته راپرسی بۆ جێبه‌جێکردنی کارەکانی دە‌سته‌ی راپوێژکاریی.

عەبدولپەرەمان، دوا‌به‌داوی کۆیو‌نه‌وی شەش پالتیوراوه‌که که له به‌یانی پۆژی یه‌کشەمه‌ ده‌ستیان پێ‌کردبوو، زۆر به ده‌ست‌برد که‌وته په‌یوه‌ندی‌کردن و راپوێژکردن و له‌م هەنگاوه‌ی به‌رده‌وام بوو سی پۆژی ته‌واو، هەتا به‌ره به‌یانی پۆژی چواره‌می مانگی چواره‌می مو‌حه‌ره‌م، که دوا پۆژی نه‌و مۆلته‌ بوو که نیمامی عومەر دیاری کردبوو. پاشان عەبدولپەرەمان به‌ عدلی کۆری ئەبی تالیب ده‌ستی پێ‌کرد و پیتی وت: ئەگەر په‌یمان بیت تۆ هەڵنه‌بۆی‌رین تۆ کێ هەڵنه‌بۆی‌ریت بۆ خەلافەت؟ عدلی وتی: عوسمانی کۆری عەفان هەڵنه‌بۆی‌رم، پاشان چو بۆ‌لای عوسمان و پیتی وت ئەگەر تۆ هەڵنه‌بۆیت و په‌یمان نه‌ده‌ینێ تۆ کێ هەڵنه‌بۆی‌ری وتی: عدلی کۆری ئەبی تالیب. دواي نەمه چوو بۆ‌لای یاره‌کانی ترو راپوێژی پێ‌کردن، عەبدولپەرەمان، به هەر باوه‌ر‌دارییه‌کی تر ده‌گەشت له شاری مه‌دینه‌دا رای وه‌رده‌گرت و پرسى پێ‌ ده‌کرد، هه‌روه‌ها پرسى به نه‌میری سه‌ربازو له‌شکره‌کان کردو نه‌و که‌سانه‌ش که هاتو‌نه‌ته شاری مه‌دینه، راپوێژکردنی عەبدولپەرەمان په‌ره‌ی سه‌ندو ته‌نانه‌ت راپوێژی کرد به‌و ئافره‌تانه‌ی که له په‌چه‌ی خۆیاندا بوون و رای وه‌رگرتن و رای مندال و کۆیله‌کانی مه‌دینه‌شی وه‌رگرت، سه‌ره‌نجام گه‌شته نه‌و راپیه‌ی که زۆرینه‌ی موس‌لمانان ئاماژه بۆ نیمامی عوسمان ده‌که‌ن و پرێ‌کیش هه‌بوون ئاماژه‌یان بۆ عدلی ده‌کرد. له‌نیوه‌شه‌وی، شه‌وی چوارشه‌مه عەبدولپەرەمان، چو بۆ مالتی میسوه‌ری مه‌خره‌مه‌ی خوشکه‌زای و دای له ده‌رگا، نه‌وکاته میسوه‌ر خه‌وتبوو^(۲) نه‌وه‌نده ده‌ی کرده

^۱ المصدر السابق.

^۲ الخلفاء الراشدون للمخالدی (ص ۱۰۶).

دهرگا ههتا خه بهری بوویه وه پیتی وت نه وه چیه نه لیتی خه وتوویت؟ وه لّاهی نه مشه و خه نه چۆته چاوم، ههسته برۆ زوپیرو سه عدم بۆ بانگ بکه، نه ویش بانگی کردن و عهبدولپه همان وتویتی له گه لدا کردن و راویتی پیکردن، پاشان وتی: برۆ عه لیم بۆ بانگ بکه، بانگم کردو گفتوگۆیان کرد ههتا شه و زرنگایه وه، پاشان عه لی گه پرایه وه، پاشان وتی: عوسمانم بۆ بانگ بکه، بانگم کردو گفتوگۆیان کرد ههتا بانگی به یانی^(۱).

۴- ریکه وتن له سه ر به یعه تان به نیمامی عوسمان

دوای نویتی به یانی کردیان به رۆژی به یعه تان، که دوا هه مین رۆژی مۆله ته که بوو، له مانگی حاجیان ۲۳/کۆچی/۶۴۴ زاینی، عهبدولپه همانی کورپی عه وف لای مینه به به ره که میزه ره که ی پیغه مبه ری ﷺ پینچابو به سه ری ه وه، پیاوانی ده سته ی راویتی کاری کۆ کرده وه سوه یی رۆمی نارد بۆ لای نه و کۆچه ری و نه نساریانه ی که له ماله و بوون و ناردی به شوین سه ره له شکره کاندای که له نیویاندا مو عاوییه له شام و عومه یی کورپی سه عد له حیمس و عه مری کورپی عاس له میسر، هه بوون. به پیتی ریوایه تی بوخاری نه مانیش هاو را بوون له گه ل نه خشه که ی عومه رو به ده م بانگه ی شته که وه هات بوون بۆ مه دینه^(۲). کاتیک کۆبوونه وه ده سته ی پیکرد، عهبدولپه همان، شایه تومانی هینا و ده سته ی کرد به وتاردان، پاشان فه رمو ی: نه ی عه لی من له راو بو چوونی خه لک تیرا ماوم و سه رنجم داوه که کهس به هاوشان و هاوسه نگی عوسمان نازانن، تو دلت گه رد نه گریت. پاشان فه رمو ی به عوسمان: به یعه تت ده ده می له سه ر سونه ته ی خودای گه وره و پیغه مبه ره که ی ﷺ و هه ردو و خه لیفه که ی دوای خۆی، به م شیویه عهبدولپه همان، په یانی داو هه موو کۆچه ری و نه نساره کان و نه میره کان و سه رجه م موسلمانان^(۳) به دوایدا په یماناندا به نیمامی عوسمان. له ریوایه تی خاوه نی (قهید البیان) دا هاتوه که عه لی کورپی نه بی تالیب یه که م کهس بووه که گفت و په یانی داوه به نیمامی عوسمان پاشان عهبدولپه همانی کورپی عه وف و باقی هاوه لان^(۴).

^۱ البخاری کتاب الاحکام، رقم (۷۲۰۷).

^۲ شهید الدار عثمان بن عفان، أحمد الخروف، (ص ۳۷).

^۳ البخاری کتاب الاحکام، رقم (۷۲۰۷).

^۴ التمهید والبيان (ص ۲۶).

۵- دانایی عەبدولپەرەمانی کۆری عەوف لە جێبەجێکردنی نەخشەی راویژکردنەدا. عەبدولپەرەمانی کۆری عەوف، ژیرانەو میرانەو بەناقاری بەرژەوهندیی گشتیدا نەخشەی راویژکردنەکی جێبەجێکردو نەیرد بە ناقاری بەرژەوهندی تایبەتی و سوودی تاکەکەسیدا، دەستی لە هەلپەرسی و تەماعکاری بەرداو پازی بوو بە خۆلادان لە بەرزترین پلەوپایەی دنیایی کە مەزقەکان هەلپەیی بۆ دەکەن، لەبەر ئەوەی هەلۆیست و دەنگی مۆسلمانان کۆک و تەبابێت. یەكەمین ئیش لە ئیشەکانی پێکخراوی دەستی راویژکاری بە هەلپەردانی کەسێک بۆ تەختی خەلافەت دەستی پێکردو کاروباری مۆسلمانان کەوتە سەر سەکی دەستاو دەست کردن. بەراستی عەبدولپەرەمان، ئەم ئیشە بە نەرمی و ئارام و تەگبیری جوان سازاندو بریکاریک بوو کە سەرکەوتنی لە جێبەجێکردنی پاسپارەیه‌کی مەزندا بە دەست هێنا.

ئەو هەنگاوانەی عەبدولپەرەمان نای ئەمانەیی خوارەو بوو:

۱- لەیەكەم دانیشتنی ئەنجومەنی راویژکاریدا بەرنامەیه‌کی ئاسانی دارپشت لەچارچێوەی ئەو مۆلەتەیی ئیمامی عومەر دیاری کردبوو، بەم بەرنامەیه‌ش توانی پای هەموو ئەندامانی دەستی راویژکاری وەرگری و بیاخاتە بەر تیشکو لێکۆڵینەو و راو بۆچوونی یەكە بەیەكەییانی زانی و ئەوانیش بەچارۆشنی لەسەر پلانی کەیی رۆشتن.

۲- نەفسی خۆی کوشت و لە مافی خۆی بۆ خەلافەت تەنازولی کرد، لەپێناو ئەوەی هەرچی گومانە لەسەری پرەوتتەو بەقایی دەستی گرت بەگوریسی ئەستوری متمانەو دڵنیاپێهە.

۳- هاتە سەر دواھەمین زانیارییەك کە لەلایەن ھاوێلانەو پێی گەیشتبوو، واتە گەشتە ئەنجامی راپرسییەكە. لەگەڵ ئەوەشدا بەردەوام راو بۆچوونەکانی تاوتوی دەکرد لەگەڵیان، هەتا لە کۆتاییدا سوکە هەلپەردانیکی پچرپچری کرد. ئیمامی عوسمان لەسەر رای سەعدی ئەبی وەقاس و زوبیری کۆری عەوام هەلپەرتدراو زۆرینەیی ئەندامە دەنگدەرەکانی تریشیان لەگەڵ بوو، عەبدولپەرەمانی کۆری عەوف کە سایەتی هەردوو پێشەوا عوسمان و عەلی بەلاوێ گرت بوو. لەناو ئەو دەستەپەش، کە ئیمامی عومەر پالۆتنی، ئەم دوانە لە ھاوێلیەتی پێغەمبەرەو لەکێشدا ھاوسەنگی یەكتر بوون،

ئەۋەشيان تيا دەرکەۋتېۋو كە ھېچ كاميان لارى لەۋى تريان نىيە، با پۆستەكەشى لەكىس بېچاۋىە .

۴- لەۋىۋى دەستەى پراۋىژكارەۋە عەبدولپەھمان گەراپەۋە بۆ سەر راى كەسە ماقولۋا خاۋەن بۆچۈنەكان، پاشان پىرسىارى لەعامەى خەلگە كۆيىلەكانىش كىردۈۋە، بۆى دەرکەۋتۈۋە زۆرىيەى زۆرى خەلگە كەس بە ھاۋشانو ھاۋتاي عوسمان نازانن، بۆيە پەيمانى پىتداۋ خەلگىش بە گىشتى پەيمانىان پىتدا^(۱).

عەبدولپەھمانى كۆپى عەۋف بە عاقلانەۋ دەستپاكىۋ دامەزراۋىۋ خۆ فەرامۆش كىردن خۆ تەراكىردن لە ھەلپەى خەلافەتۋ دەست ھەلگىرتن لە بەرزىتىن پەلەۋ پاىيە دىيائى تۈانى ئەۋ تەنگەۋ چەلەمەيە رامبائىتۋ سەرپەرشتى كارۋانى دەستەى پراۋىژكاران بە لىتھاتۋىۋىۋ بۆيىرىۋ پاستى بىكات، عەبدولپەھمان، شايانى گەۋرەتىن رېزۋ پىزانىنە^(۲)، ئىمامى زەھەبى دەلىت "نايابتىن كىردەۋى عەبدولپەھمان، ئەۋەيە نەفسى خۆى گىرتۋ خۆى بەركەنار كىرد لە كارەكە لەكاتى پراۋىژكىردنەكەداۋ ئومەتى سەرپىشك كىرد خۆيان ئەۋ كەسە ھەلپىزىن كە ئەھلى (ھەلۋ عەقد) ئامازەى پى دەكات، لەم بۈارەدا خەلگى رابوۋنۋ كىردىانە دەنگدانىكى سەرتاسەرى بۆ ئىمامى عوسمان، ئەگەر عەبدولپەھمان مەرامى بە خەلافەت ھەبۋايە بۆ بەرژەۋەندى خۆى خەرىك دەۋو، يان بۆ ئامۇزاكەى كە سەعدى كۆپى ئەبى ۋەقاسە كە نىيەكتىن كەسبوۋ لىيەۋە^(۳)، بەم شىۋەيە كارىك لەكارەكانى دەستەى بالائى پراۋىژكارى لەسەردەمى خەلىفە راشىدىنەكاندا پىادەكرا، ئەۋەبۈۋ كە خەلىفە لەرپىگەى دەستەى بالائى پراۋىژكارىيەۋە دىيارى كراۋ كەسىك كرا بە فەرمانپەرۋا لەدۋاى راپرسى گىشتىۋ پاشان پەيمانى گىشتى درا"^(۴).

^۱ عثمان بن عفان، صادق عرجون (ص ۷۰، ۷۱).

^۲ مجلة البحوث الاسلامية العدد (۱۰) ص(۲۵۵).

^۳ سير اعلام النبلاء شمس الدين الذهبي (۸۶/۱).

^۴ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة (ص ۲۷۸).

چوارەم: پۇخلەواتى پافىزى چىرۈكى راۋىژكردنەكەى بۇگەن كىردوۋە

لەمىژوۋى ئىسلامدا پۇخلەواتى شىعەو درۆ دەلەسەى پافىزى تەپپوۋەتە سەر يەك، يەككىك لەو پۇخلەواتانە چىرۈكى راۋىژكردنەكەىيە بەخەلىفەكردنى ئىمامى عوسمانە بۇ خەلافتە. رۆژھەلاتناسەكانىش ئەم كەلىنەيان قۇتۇتەوۋە. پەرەيان پىداۋەو زۆرىيەى مىژوۋونووسان و بىرمەندە تازەكانىش پىيى كاريگەر بوون، بەبى ئەوۋى سۇراغى رىيوايەتەكان بىكەن و لەسەندەو دەقەكان بىكۆلنەوۋە، لەنىو موسلماناندا بلاۋيان پىيىكردوۋە. مىژوۋوناسە شىعەو پافىزىيەكان زۆر گرنگيان داۋە بەباس و خواستى راۋىژكردنەكەو گرتنە دەستى پاىيەى خەلافتە لەلايەن ئىمامى عوسمانەوۋە. ئەوان ئەم بەسەرھاتەيان ئاخىيوە لەپۇخلەوات و درۆى شاخدار و تەننەت كۆمەلىيىكان لەمبارەيەوۋە پەرتوكيان نووسيوۋە. بۇ غونە (ئەبو مىخنەق) پەرتوكى شوراي نووسيوۋە، ھەرۋەھا ئىيىن و عوقدەو ئىيىن بابويە^(۱) وە ئىيىن و سەعد، نۆ رىيوايەتى ھىئاۋە لە رىيگەى واقيدىيەوۋە دەربارەى دەنگوباسى راۋىژكردنەكەو بەيىعتدان بە ئىمامى عوسمان و بەروارى دەست بەكاربوۋنى خەلافتەكە^(۲) و رىيوايەتى تىرى نىقل كىردوۋە لە رىيگەى عوبەيدوللاى كورپى موساۋە، ھەر لەشەھىدكردنى ئىمامى عومرو تايىبەتكردنى دەستەى راۋىژكارى لە شەش كەسدا، تا دەگاتە ۋەسىتتەكردنى بۇ غەلى و عوسمان، لەم رىيوايەتانەدا ھاتوۋە كە ئەگەر ھەركام لەغلى و عوسمان، كاروبارى خەلافتەيان گرتە دەست چى بىكەن و چى نەكەن؟ ھەر لەم رىيواتانەشدا ۋەسىت كراۋە بۇ سوھەبىي رۆمى كە بەوكارە ھەستىت كەپىيى سىپىردراۋە^(۳).

ھەرۋەھا بەلازىرى، دەنگوباسى راۋىژكردنەكەى دەستەى راۋىژكارو بەيىعتدانى بە ئىمامى عوسمان لە ئەبى مىخنەقەوۋە نىقل كىردوۋە^(۴)، ھىشامى كەلبى، يەككىكى ترە لەوانەى كە راۋىژكردنەكەى لە ئەبى مىخنەقەوۋە نىقل كىردوۋەو تەنھا پىشتى بە ئەم

^۱ الذريعة الى تصانيف الشيعة (۲۴۶/۱۴).

^۲ الطبقات الكبرى لابن سعد (۶۳/۳).

^۳ المصدر السابق (۳۴۰/۳).

^۴ اناب الاشراف البلاذري (۱۸/۵).

بهستوه^(۱) و له واقیدی^(۲) و عبدوللای کوری موساشهوه^(۳) شتی نقل کردوه، ته به ریش له م به سهرهاته دا پشتی بهستوه به چهند ریوایه تیک، که یه کیك له ریوایه تانه ریوایه تی نه بی میخنه قه^(۴)، نیبنو نه بی حه دیدیش هه ندیک پرودای چیرۆکی راویژ کردنه که ی گواستۆ ته وه له ریگه ی (نه حمه دی عبدول عه زیزی) یه وه^(۵) نه ویش له نقله که یدا ناماژه بۆ کتیبی شورای واقیدی ده کات^(۶).

سه یرده که ین گێرانه وه ی شیعه کان چهنده ها قسه و باسی نابه جی و هه لیت و په لیتی تێدایه و ریوایه ته کان سه روینیان نییه و بی به لگه ماونه ته وه، بۆ نمونه یه کیك له قسه و باسه پروپوچانه نه مه یه:

۱- هاوه لآن به خزم خزمینه له که دار ده کهن له کاروباری موسلماناندا، ریوایه ته کانی شیعه هاوه لآن به خزمه جیتی له که دار ده کهن له کاروباری موسلماناندا و تۆمه تی نه وه دروست ده کهن که عه لی رازی نه بووه عه بدولپه حمانی کوری عه وف کاری دیاریکردن و پالۆتنی خه لیفه راهه پرنیت. نه بو میخنه ق و هیشامی که لبی نه میش له باوکیه وه، نه حمه دی جه وه هری - هیناویانه ده لێن کاتی نیمامی عومه ر، عه بدولپه حمانی کوری عه وفی کرده حه که م و بریارده ر نه گه ر هه ردوتای ته رازوه که هاوسه نگ بوو، نالیه دا نیمامی عه لی زانی خه لافه تی له کیس چوه و به ری نه م ناکه ویت، چونکه عه بدولپه حمان له بهر زاوا و خه زووری نیوان خۆی و نیمامی عوسمان، بیگومان عوسمان پێشده خات^(۷). نیبن ته مییه وه لآمی نه م قسه یه ده داته وه، خزمایه تی نیوان عوسمان و عه بدولپه حمان به درۆ ده خاته وه و ده لیت: "عه بدولپه حمان نه برای عوسمانه و نه نامۆزایه تی، ته نانه ت له هۆزه که ششی نییه و به هیچ شیوه یه که سی یه کتر نین، به لکه عه بدولپه حمان تیره ی زوه ریه و عوسمان تیره ی به نی ئومه یه یه، تیره ی به نی زوه ره ش زیاته ر هاوسی به نی

^۱ المصدر السابق.

^۲ المصدر السابق.

^۳ المصدر السابق.

^۴ أثر التشيع على الروايات التاريخية، د. عبدالعزيز نور، ص (۳۲۱)، وهو العمدة في هذه الفقر.

^۵ شرح نهج البلاغة (۴۹/۹).

^۶ المصدر السابق (۱۵/۹).

^۷ أثر التشيع على الروايات التاريخية، (ص ۳۲۲).

هاشمين نهك بهنى نومديه، چونكه بهنى زوهره خالوانى پيغه مبهرن عليه السلام و ده فرمويټ به سهدى نه بى وه قاص (نهمه خالومه منداليس ده چيټه وه سهر خالوانى)^(۱)، ههروه ها پيغه مبهرن عليه السلام برايه تى نه خسته نيوان كوچهرىك و كوچهرىيه كى تر يان نه نساريك و نه نساريه كى تر، بهلكو برايه تى خستبووه نيوان كوچهرى و نه نسارى، عه بدولپه همانى عه وفى كوچهرى و سه عدى كورپ په بيه عى نه نسارى كرده براى يه كترى "^(۲) نه م وه لامه ي نيين و ته ييميه مه شهروه و سه لميټراوه له كتيبه نوسراوه كانداو هه موو نه هلى زانست و راستپهروه ده يزائن^(۳).

رپوايه ته كانى شيعه له سهر خزمایه تى عه بدولپه همان و عوسمان هه لبه ستراوه، گوايه عه بدولپه همان زاواو خه زوورى راستى و حقى له بير بردو ته وه. بيگومان له پويه كه وه سوزو عاتيفه ي پشت و باوكى نه ستورتره، تا سوزى زاواو خه زوورى. له پويه كى تر يشه وه په يوه ندى دنيايى و سروشتى له نيوان نه وه يه كه مى نيمانداراندا، واته (هاوه لان) په راويز خرابو هه رگيز وابه سته ي خزمایه تى و پشت و باوانى نه بوون، بهلكه پشتگوښيان خستوه، چيرى كى زاواو خه زوورى كه شيان نه وه بووه كه عه بدولپه همان نومو كه لسومى كچى عه قه بهى نه بى موعيتى خوشكى وه ليدى خواستوه^(۴).

۲- ده نگوى دروستبوونى حزبى نه مه وى و حزبى هاشمى بلاو ده كه نه وه.

رپوايه تى نه بى ميخنه ق نامازه بو پرودانى كيټشو ناژاوه ده كات له نيوان بهنى هاشم و بهنى نوميه دا له كاتى په يمان و بهيه تداندا به عوسمان. نه مهش زور نارپك و نادروسته و راست نيه، چونكه له مباره يه وه هيچ رپوايه تى كى دروست و لاوازش نه هاتوه^(۵)، نه نها نه وه هيه ميژووناسه كان ته شيان گرتوه به رپوايه ته كانى شيعه ي پافزيه وه، ده ستيان گرتوه به كلكى پالانته كانى شيعه وه و ليكدانه وه هه لمان له سهر رپوايه تى شيعه كان هه لچنيوه، واته وه ها بينش ده كهن، راويژى هاوه لانى پيغه مبهرن

^۱ صحيح سنن الترمزي (۲۲۰/۳)، رقم (۴۰۱۸).

^۲ البخاري كتاب المناقي الانتصار، رقم (۳۷۸۰).

^۳ منهاج السنة النبوية لابن تيمية (۲۷۱/۶).

^۴ الطبقات الكبرى (۱۲۷/۳).

^۵ الخلفاء الراشدون امين القضاة، (ص ۷۸، ۷۹).

ﷺ له دیاریکردنی خلیفه‌ی تازه‌دا به شیوه‌ی گێرمه‌و کێشمه‌ی عدشایه‌ری بووه‌و خه‌لک و هاوه‌لان بونه‌ته‌ دوو به‌ره‌وه‌و دروستبوونی حیزبی ئومه‌وی و حزبی هاشمی لی‌ که‌وتووته‌وه‌. ئه‌مه‌ بۆ‌چونیک‌ی نه‌ندیشه‌یی و ته‌لیسماوییه‌و نه‌نجامیک‌ی قه‌لبه‌و هیچ به‌لگه‌یه‌کی له‌سه‌ر نییه‌، هه‌رگیز شتی وا له‌و بارودۆخه‌ی هاوه‌لانی پێغه‌مبه‌ر ﷺ تیا ژیاوه‌ سه‌ری هه‌لنه‌داوه‌ له‌ کاتی‌که‌دا نه‌وان واته‌ (کۆچه‌ری و نه‌نسا‌ره‌کان) پ‌روبه‌پ‌رووی باوک و برا و نامۆزاو ک‌ور‌ی عه‌شیره‌تی خۆیان وه‌ستاونه‌ته‌وه‌ له‌سه‌ر دین، ناشکو‌نجی بیر له‌به‌ریابوونی نا‌کاری وه‌ها بکه‌ین له‌و به‌ریزانه‌، چونکه‌ نه‌وان هه‌موو شتی‌کی دنیا‌ییان ک‌رد‌بووه‌ قوربا‌نی سه‌لامه‌تی دینه‌که‌یان. قسه‌ی نا‌هه‌زان، به‌رامبه‌ر ئه‌م هاوه‌له‌ هه‌لکه‌وتووانه‌ی که‌ مژده‌ی به‌هه‌شتیان پێ‌دراوه‌، پ‌شت‌راست نابێته‌وه‌. پ‌رووداو به‌سه‌ره‌ات زۆره‌ له‌لایه‌ن هاوه‌لانه‌وه‌ که‌ ده‌یسه‌لمێنێت هاوه‌لان زۆر له‌وه‌ گه‌وره‌تری‌بون، که‌ خۆیان ب‌خه‌نه‌ سو‌چیک‌ی ته‌نگه‌به‌ری ناوه‌هاوه‌ بۆ چاره‌سه‌رکردنی کاروباره‌کانیان، چونکه‌ ئه‌م کێشه‌یه‌ کێشه‌ی نوێنه‌ری بنه‌ماله‌و عه‌شیره‌ت نه‌بووه‌، هه‌روه‌ها نه‌نجومه‌نی راویژکاری شایسته‌ی راویژکردن بوون، له‌ئیسلا‌مدا پایه‌دار بوون.

۳- نه‌و قسانه‌ی ده‌درینه‌ پال ئیمامی عه‌لی درۆو بوه‌تانه‌

ئیه‌ن و که‌سیر ده‌لێت "نه‌و باسه‌ی که‌ زۆریه‌ی میژوونوسان و که‌سانیه‌تر ئاماژه‌یان پێ‌ک‌ردوه‌ وه‌کو ئیه‌ن و جه‌برو غه‌یری ته‌ویش له‌ پێ‌شینه‌ی خۆیا‌نه‌وه‌ نه‌یان بیستوه‌، که‌ عه‌لی ک‌ور‌ی نه‌بی تا‌لیب و ته‌بیت‌ی به‌ عه‌بدول‌ره‌حمانی ک‌ور‌ عه‌وف "فیلت لی‌ک‌ردم و فریوت دام، عوسمانت ک‌رده‌ خه‌لیفه‌ له‌به‌ر ده‌ست‌په‌یه‌ه‌ندی زاوا و خه‌زووری و هه‌موو پ‌ۆژی که‌ین و به‌یتان ده‌به‌ست بۆ به‌رژه‌وه‌ندی خۆتان".

ته‌نانه‌ت عوسمان نه‌وه‌نده‌ ته‌له‌که‌ی ک‌رد به‌ عه‌بدول‌ره‌حمانی ک‌ور‌ی عه‌وف بۆ نه‌وه‌ی هه‌لی بۆ‌یریت بۆ خه‌لیفه‌یه‌تی، تا عه‌بدول‌ره‌حمان وتی: "إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُِ اللَّهُ فَمَن يَزِيدْهُ أَجْرًا عَظِيمًا". (الف‌تح: ۱۰)، که‌ ئه‌مه‌ درۆیه‌کی شاخ‌داره‌.

۴- له‌که‌دارکردنی عه‌مری ک‌ور‌ی عاس و موغه‌یره‌ی ک‌ور‌ی شو‌عه‌به‌

نه‌بو میخه‌نق له‌ پ‌یوایه‌تی پ‌روودا‌وی راویژ‌ک‌ردنه‌که‌دا باسی عه‌مری ک‌ور‌ی عاس و موغه‌یره‌ی ک‌ور‌ی شو‌عه‌به‌ ده‌کات، گوایه‌ ئه‌م دوانه‌ له‌به‌رده‌می ده‌رگای راویژ‌ک‌ردنه‌که‌دا

دانیشتوون و سه‌عد چوه به‌گزیاندا. نهم کرده‌ویه له خه‌لکی ره‌شوکی و عه‌وام ناوه‌شیته‌وه چ جایه له‌هاوه‌له به‌پریزه‌کان! باشه چۆن سه‌عد پییان ده‌لیت ده‌تانه‌ویت بلین ئیمه‌ش گوی ده‌گرین و نه‌هلی راویژکردن. خه‌لک زانیبوویان و لایان روژن بوو کئ نه‌هلی راویژه. نه‌گهر که‌سیک دیقه‌تی بدات روون ده‌بیته‌وه که ری‌بویه‌ته‌که‌ی نه‌بو می‌خنه‌ق هه‌ندیکی ره‌خنه‌و پلاره له‌هه‌نده‌که‌ی تری و به‌راشکاری بۆی ده‌رده‌که‌ویت که له‌گه‌ل بنه‌ما دروسته‌کاندا پیچه‌وانه‌یه. شته دزیوه‌کانی نه‌بی می‌خنه‌ق له‌ دیس ده‌رجوه، هه‌روه‌ک (یحی‌ی‌الحی) ئاماژه‌ی به‌ هه‌ندیک غوونه‌و نه‌زیله‌ کردوه نه‌وانه به‌سه‌ بۆرمان و هه‌له‌ه‌شاندنه‌وه‌ی ری‌بویه‌ته‌کانی نه‌بو می‌خنه‌ق و ناوه‌پۆکه‌کانی^(۱).

نهم خالانه ئاماژه‌یه‌کی سه‌رپی‌یی بوو که پزاهه‌ته کولتوری میژووی ئیسلامه‌وه و پرش و بلاو بۆته‌وه له‌ئه‌ده‌بیات و که‌لچهری ئیسلامداو کاریگه‌رییه‌کی دیاری کردوه‌ته‌ سه‌ر پی‌اوانی هه‌زوو خامه‌و میژوو.

۵- عوسمانی کوری عه‌فان شایسته‌ی خه‌لیفه‌یه‌تی بوو.

هیچ نیم‌انداریک گومانی له‌ ره‌بویه‌تی خلافه‌تی عوسمان و دروستی نهم خه‌لافه‌ته‌ نییه‌و که‌س ناتوانیته‌ تانه‌و ته‌شهری لی‌ بدات، جگه‌ له‌و که‌سانه‌ی که‌ دلیان تووشی ده‌خه‌ز بووه‌و گه‌نیوه. له‌ئه‌نجامی نه‌و کینه‌یه‌ی که‌ دلی ته‌نیوه هه‌له‌شه‌یی ده‌کات به‌رامبه‌ر هاوه‌لانی پیغه‌مبه‌ر ﷺ نه‌مه‌ش له‌ هیچ که‌سیکه‌وه داناکه‌ویت له‌شیعه‌ پافزییه‌کانه‌وه نه‌بیته‌. که‌ سه‌رمایه‌ی ژیا‌نی دونیا‌یان بۆته‌ جنیودان به‌هاوه‌لانو رق لی‌ بوونیان، گوی نه‌دان به‌و توانج و ته‌شهرانه‌ی ده‌یگر نه‌ه‌رسی جی نشینه‌که‌، چونکه‌ به‌ پوچ و به‌تالیان ده‌زانو و خه‌لافه‌ته‌که‌یان به‌سه‌قه‌ت و ناته‌واو ده‌زانن. چه‌ندین به‌لگه‌ی دروست و براره‌و ئاساری دیرین و ئاماژه‌ما هاتوه‌ له‌ باره‌ی شایسته‌یی و ره‌بویه‌تی خه‌لافه‌تی ئیمامی عوسمانه‌وه له‌وانه‌ش^(۲):

۱- نایه‌تی (وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ

^۱ مریان ابی عه‌ف (۱۷۹).

^۲ عقیده‌ أهل السنة في الصحابة ص (۶۶/۲).

خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (النور: ٥٥).^١ نهم نایه ته به دیوئکدا به لگه یه له سهر شایسته یی خه لافه تی نیمامی عوسمان، چونکه نهو لهو که سانه یه که خودای گه وره کردوویه تی به جینشین له زه ویداو جینگه پیی بته و کردووه له پوژانی خه لافه تیدا. عوسمان، ژیانیکی باشی به سهر بر دووه، له ناو خه لکیدا به شیویه کی دادپه روه رانه حوکی کردووه نوژه کانی به چاکی نه غجام داوه و زه کاتی مالی خوی ده ر کردووه و فرمانی کردووه به چاکو ریگری کردووه له خراپه. نهم نایه ته ش خوی له خویدا ناماژه یه بو دروستی و شایسته یی خه لافه تی نیمامی عوسمان^(١).

٢- (قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سَتُدْعُونَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ فَإِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا وَإِنْ تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا) (الفتح: ١٦).^٢ نهم نایه ته ش به پرویه کدا به لگه یه له سهر شیاوی خه لافه تی نیمامی عوسمان، چونکه ناوبراو بانگخوازی نه عرابه کان بو، که له دوا پیغه مبه ر وَعَلَى اللَّهِ ده عوهی خه لکیان ده کرد وه کو نه بوبه کری سدیق و نیمامی عومده ر نیمامی عوسمان، نه بوبه کر بانگی کردن بو جیهادی فارس و پوژم تورک، که واته نه گهر گوپراهه لی نهم سیانه به گوپره ی ده قی قورنان واجب بیّت، نه و خه لافه تیشیان ساغو سه لامه ته و خه لکیش لییان رازیه^(٣).

٣- نه بی موسا ده لیّت "پیغه مبه ر وَعَلَى اللَّهِ جاریکیان چوه ناو باخیک و فرمانی کرد به من ده رگاوانی باخه که بم، پیاویک هات و داوی مؤله تی کرد و فهرمووی: پیگه ی بده و مژده ی به هه شتی بده ری. سهیره که م عومده ر، پاشان یه کیکی تر هات و داوی مؤله تی کرد و فهرمووی: پیگه ی بده و مژده ی به هه شتی بده ری له سهر به لایه ک که تووشی ده بیّت، سهیره که م عوسمانه^(٣). نهم فهرموده یه ناماژه ی نه وه ی تیدایه که ههرسی خه لافه ته که ته رتیب کراوه و ریکه خراوه و هه والی نه و به لایه ش که تووشی نیمامی عوسمان دیت،

^١ عقیده اهل السنة في الصحابة ص (٦٥٦/٢).

^٢ الفصل في الملل والاهواء والنحل (١٠٩/٤ - ١١٠).

^٣ البخاري رقم (٣٦٩٥).

به واقعی هاته ریځگای، نه وه بوو له خانووه کې خوی گه مارژدرا هه تا نه وکاته ی به سته ملیکراوی شه هیدیان کرد^(۱).

نهم فرموده یه نیشانه یه که له نیشانه کانی پیغه مبهرایه تی و ناماژیه کیشه بۆ شه هیدبوونی عوسمان و لی رازی بوونی له لایه ن پیغه مبهراه وه. نه بوداود به سنده دیکي ته و او له جابری کوری عه بدوللاوه ریوایه تی کردوه، که پیغه مبهرا عَلَيْهِ السَّلَام فرمودیه تی: "پیاوکی چاک نهم شهو خه ویکي بینیه، نه بویه کر به پیغه مبهرا عَلَيْهِ السَّلَام کیشراوه، عومهریش به نه بویه کر کیشراوه، عوسمانیش به عومهر کیشراوه". جابر ده لیت: "کاتیک هه ستاین له لای پیغه مبهرا عَلَيْهِ السَّلَام وتمان نه و پیاوه چاکه پیغه مبهرا عَلَيْهِ السَّلَام خویه تی و نه و سیانهش که هه ندیکیان به هه ندیکیان کیشراون نه وانه ده بنه سه رکارو سه رپر رشتیاری نهم ناینه ی که خودا ناردوویه تی بۆ پیغه مبهرا عَلَيْهِ السَّلَام"^(۲).

۵- نه بو عه بدوللا حاکم، به سنده دی نه بی هورهیره ریوایه تی کردوه نه بی هورهیره ده لیت "بیستومه له پیغه مبهرا عَلَيْهِ السَّلَام فرمودیه تی به مزوانه ناژاوه و دوویه ره کی دانه که ویت، ده لیت نیمهش وتمان نه ی پیغه مبهرا عَلَيْهِ السَّلَام چارمان چییه؟ فرمودی: بده نه پال نه میرو هاوه له کانی، ناماژیه کرد بۆ عوسمان"^(۳). نهم فرموده یه موعجیزه یه کی ناشکرای پیغه مبهرا عَلَيْهِ السَّلَام، که پیغه مبهرایه تییه که ی ده سه لمینیت، کتومت نه و هه و الانه ی ناماژیه پیگردبوو له سه رده می خه لافه تی نیمامی عوسماندا به رپا بوو، ناژاوه کان به دیهاتن، له هه مان کاتدا نهم فرموده یه نیشانیکی تی دایه بۆ ره وایه تی و دروستی خه لافه تی نیمامی عوسمان، چونکه پیغه مبهرا عَلَيْهِ السَّلَام خه لکی رینومایی کردبوو که په یوه ست بن به عوسمانه وه، هه وائی نه وه شی دابوو له کاتی هه لقولینی ناژاوه و نا کوکییه کاندا له گه ل نه میری نیمانداران و پیشه واکه یان بن، فرمانی کرد به عوسمان ناوړ نه داته وه به ملاولادا و هه موولایه ک په یوه ندی پیوه بکه ن، چونکه له سه ر حقه و نه وانه ی که ده رچوون له ژیر فرمانی و گه له کو مده یان لی کرد له سه ر به تال بوون و زیاتر

^۱ عقیده أهل السنة في الصحابة ص (۶۵۷/۲).

^۲ سنن أبي داود (۵۱۳/۲).

^۳ المستدک (۹۹/۳).

خەلکی هیچ و پوچ و هه وه سبازبون. به راستی پیغه مبهەر ﷺ شایه تی دابوو که عوسمان هه میشه و بهرده وام له سهر حهق و هیدایه تهو لیی جودا ناییته وه^(۱).

۶- نهو عیسای تورمزی له رینگه ی عانیشه وه ریوایه تی کردووه، پیغه مبهەر ﷺ فەرموویه تی "نه ی عوسمان زۆر نزیکه و پێ ده چیت خودای گه وه کراسیک بکاته بهرت نه گهر ویستیان له بهرت دایکه نن، نه که ی دایکه نیت"^(۲). نا له م فەرمووده دا نامازه کراوه بۆ خه لافه تی نیمامی عوسمان به خواستنی وشه ی کراس واته کراس خوازه یه، ههروه ها وشه ی له بهرکردن، واته هه لباردن و پالۆتن، واته خودای گه وه ده تکاته جینشین، نه گهر خەلکی ویستیان لاتبه رن و دات پرن له خه لافه ت، تۆ خۆتی لی دامه پنه و کۆلی لی مه ده بۆ خاتری نه وان، چونکه تۆ له سهر حهقی و نه وان له سهر ناحهقن^(۳).

۷- تورموزی به سه نه دی نه بی سه هله ریوایه تی کردووه، نه بی سه هله ده لیت "عوسمان له رۆژی گه مارۆدانی ماله که ی پیتی وتم: پیغه مبهەر ﷺ په یانیکی لیوه رگرم، من خۆم ده گرم له سهر نه و په یانه و نایشکیتم^(۴). نه م قسه یه که ده لیت په یانی لیوه رگرم به عنی (وه سیه تی پێ کردم کراسه که م دانه که نم)، ههروه ک پیغه مبهەر ﷺ پیتی فەرمووه "نه گهر ویستیان کراسه که ت له بهر داکه نن داینه که نی". بۆیه نیمامی عوسمان ده لیت: ئارامی له سهر ده گرم و په یانه که ناشکیتم^(۵).

۸- نه بو عبده وللا ی حاکم به سه نه دی نه بی سه هله ریوایه تی کردووه له عه بدوللا ی عوسمانه وه نه ویش له عانیشه وه، پیغه مبهەر ﷺ فەرموویه تی "یه کینکم بۆ بانگ بکه ن". یان فەرموویه تی "نه وه یه کینک له هاوه له کام دیار نییه؟ عانیشه ده لی: وتم نه بو به کرت ده ویت، فەرمووی نه خیر. وتم: عومهرت ده وی؟ فەرمووی نه خیر. وتم عه لی نامۆزات ده وی؟ فەرمووی: نه خیر. وتم: که وابو عوسمانت ده وی؟ فەرمووی به لی. پاشان

^۱ عقیده اهل السنه والجماعة في الصحابة (۶۶۰/۲).

^۲ فضائل الصحابة (۶۱۳/۱).

^۳ الدين الخالص، محمد صديق حسن القنوجي البخاري (۴/۴۴۶).

^۴ فضائل الصحابة (۶۰۵/۱)، الترمذي (۵/۲۹۵).

^۵ تحفة الاحوذی، محمد عبدالرحمن المبارکفوري، (ص ۲۰۹/۱۰).

عوسمان هات و پیغه مبه‌ر ﷺ چرپاندی به گوئی عوسماندا و عوسمان ره‌نگی گۆزا، ده‌ئیت رۆژی گه‌مارۆدانی ماله‌که‌ی پیمان وت شهر بکه‌ین له‌گه‌لیان؟ وتی: نه‌خیر شهر مه‌که‌ن، پیغه مبه‌ر ﷺ په‌مانیکی لی وه‌رگرتوم، نارام ده‌گرم له‌سه‌ری و نه‌و په‌مانه‌ ناشکینم^(۱).
 نهم فهرموده‌یه و نه‌وه‌ی پیشووش دوو به‌لگه‌ی ناشکران له‌سه‌ر خه‌لافه‌تی ئیمامی عوسمان و هه‌ر که‌سیک نکولی له‌خه‌لافه‌ته‌که‌ی بکات و به‌ نه‌هلی به‌هه‌شت و به‌ شه‌هیدی نه‌زانیت، به‌زمان یان به‌ جووله‌ بی نه‌ده‌بی بکات به‌رانبه‌ری، نه‌وه‌ له‌ بازنه‌ی ئیمان و ئیسلام ده‌رجووه^(۲).

۹- به‌لگه‌یه‌کی تر هاتوو له‌سه‌ر شایسته‌یی ئیمامه‌ت و خه‌لافه‌تی عوسمان. ئیمامی بوخاری به‌سه‌نده‌ی ئیبن و عومه‌ر رپوایه‌تی کردوو ده‌ئیت "ئیمه‌ له‌سه‌رده‌می پیغه مبه‌ردا ﷺ هیچ که‌سیکمان به‌ هاوشانی نه‌بویه‌کر نه‌ده‌زانی، پاشان عومه‌ر پاشان عوسمان، نیت وازمان هیتابوو له‌ هاوه‌لانی پیغه مبه‌ر ﷺ که‌سیمان نه‌ده‌دا به‌سه‌ر که‌سی تریناندا، واته‌ هه‌مویمان به‌ هاوشانی یه‌کتری ده‌زانی^(۳)"، ئهمه‌ خۆی له‌ خۆیدا ناماژه‌یه‌ که‌ که‌ خودای گه‌وره‌ به‌ سروش و خورپه‌ تییگه‌یانده‌بون و ناخی ریک‌خسته‌بون که‌ چ بارودۆختیک ده‌سازینئ بۆ سه‌رۆکایه‌تی خه‌لافه‌ت له‌پاش پیغه مبه‌ره‌که‌ی ﷺ^(۴).

ئیبن ته‌یمیه‌ ده‌فه‌رموئیت "هه‌وال و ده‌نگوباسی نه‌وه‌ هاتوو که‌ له‌سه‌رده‌می پیغه مبه‌ردا ﷺ هاوه‌لان ریکو کۆک بوون له‌سه‌ر فه‌زلی نه‌بویه‌کر، پاشان له‌سه‌ر فه‌زلی عومه‌ر، پاشان له‌سه‌ر فه‌زلی عوسمان. هه‌روه‌ها رپوایه‌تیش کراوه‌ نهم هه‌واله‌ گه‌شتوو به‌ پیغه مبه‌ر ﷺ نا‌ره‌حه‌ت نه‌بووه‌ و نکولی لی نه‌کردوو، که‌واته‌ ده‌ده‌که‌وئیت نهم فه‌زل و پژه به‌ حه‌ق چه‌سپاوه‌، یاخود به‌ پای کۆچه‌ری و نه‌نساره‌کان چه‌سپاوه‌ له‌ سه‌رده‌می پیغه مبه‌ردا ﷺ و هیچ که‌سیک پیچه‌وانه‌ی نه‌و په‌مان و به‌ئینه‌ی که‌ دراوه‌ به‌ عوسمان نه‌جولاوه‌ته‌وه‌. هه‌روه‌ها هه‌موویان له‌دوای کۆچی ئیمامی عومه‌ر، په‌مانیاندا

^۱ فضائل الصحابة (۱/۶۰۵)، المستدرک (۳/۹۹).

^۲ الدين الخالص (۳/۴۴۶).

^۳ البخاري كتاب فضال اصحاب النبي رقم (۳۶۹۸).

^۴ عقيدة أهل السنة (۲/۶۶۲).

به نيمامي عوسمان به بي فريودان و ترساندن. هيچ كهس و لايله دژايه تي نهم
 سهرؤكايه تيبه ي نه كردووه و بهر هه لستبي نه بووه^(۱). ده قى نهم به ندانه ي كه باسمان كرد
 له مهويه ر هه موويان به لگه ي به هيزن و ناماژن بؤ لايقي و دروستي نيمامي عوسمان و
 خه لافه ته كه ي و هيچ دوو دلبيه كي تيدا نيبه و لاي نه وانه ي كه ده ستيان به قورنان و
 سوننه ته وه گرتووه هيچ گيرو گرتيكيان نيبه. هه ر نه مانه ش به خته وه رترين كه سن،
 چونكه كار به قورنان و سوننه ت ده كه ن و هه ر نه وانه ش نه هلي سوننه ت و جه ماعه تن.
 واجيشه له سهر هه موو موسلمانينك بيروپرواي وه هاييت كه نيمامي عوسمان شايسته و
 ره واي خه لافه ت بووه و به ته واره تي ته سليمي نه و به لگانه بيت كه له م باره يه وه
 هاتووه^(۲).

شه شه م: گریدانی کؤرا (الاجماع) له سهر خه لافه تي عوسمان

هه موو هاوه لاني پيغه مبه ر ﷺ و نه وانه ش كه دواي نه وان هاتوون و ريچكه ي
 نه وانيان گرتووه ته به ر، له نه هلي سوننه ت و جه ماعه ت يه كده نكن و كوكن له سهر نه وه ي
 كه نيمامي عوسمان، شياوترين كه سبووه بؤ جينشينايه تي پيغه مبه ر ﷺ له دواي
 نيمامي عومه ر. له م بواره شدا هيچ كهس نه يارو دژ نه بووه، به لكو هه ر هه موويان
 ملكه چ و پازي بوون، له به ر نه وه ي به شيويه كي ره ها نيمامي عوسمان به ريزترين
 دروستكراوي خودايه له دواي هه ردوو شيخه كه (نه بو به كرو عومه ر). ده سته يه كه له
 نه هلي زانسته و فهرموده يه كده نكن له سهر نه وه ي كه له دواي نيمامي عومه ر، نيمامي
 عوسمان شايه ني خه لافه ته. جگه له مانه ش هه نديك له و پاو بؤچوونه نه قل كراوانه
 نه مانه ن^(۳):

۱- نيبن و نه بي شه يبه به سه ندي حارسي كوري موحريب، رپوايه تي كردووه و ده لئيت:
 "له سهر ده مي نيمامي عومه ردا جه جم كردووه، هيچ لايله گوماني له وده نه بووه كه
 خه لافه ت دواي نيمامي عومه ر نيمامي عوسمانه"^(۴).

^۱ منهاج السنة النبوية لابن تيمية (۱۶۵/۳).

^۲ عقيدة أهل السنة والجماعة في الصحابة الكرام، د. ناصر بن علي (۶۶۴/۲).

^۳ المصدر نفسه (۶۶۴/۲).

^۴ المصنف (۵۸۸/۱۴).

۲- ئەبو نەعیمی ئەسفەھانی بە سەنەدی حوزەیفە رپوایەتی کردوو دەلیت: "من وهستا بوم له گەڵ ئیمامی عومەردا ئەژنۆم لکابو بە ئەژنۆیهوه، فەرمووی: قەومە کەت کێ بە خەلیفە ی خۆیان دەزانن له دوا ی من، منیش وتم: بە راستی خەڵکی کاروباری خۆیان دەخەنە ژێر دەستی عوسمانی کۆری عەفان"^(۱).

۳- حافزی زەهەبی له شەریکی کۆری عەبدوللای قازییهوه نقلی کردوو دەلیت "پێغه مەبر ﷺ وهفاتی کردو موسلمانان ئەبویه کریان کردە خەلیفە، خۆ ئەگەر زانیبیتیان یه کیکی تر هیه لهو بەرپزتر مەعنای وایه غەشیان کردوو، پاشان عومەریان کردە جیگره وهی ئەو، عومەریش هەرچی پێ کرا له دادگەری و راستی پیتی هەستا، هەتا وهفاتی کرد، پاشان کاره که بوو بەراویژکردن له نیوان شەش هاوهلی بەرپزدا ئەوانیش له سەر ئیمامی عوسمان رێککهوتن، ئەگەر زانیبیتیان که سینک هیه له عوسمان ئەویهتره، مەعنای وایه فیل و غەشیان کردوو، حاشا ئەوانەش پیاوی غەش کردن نین"^(۲).

نەم نووسراوانه پوونکردنەوه یه کی ناشکرای تێدایه که له ناو هاوه له کانی پێغه مەبردا ﷺ بلاوه و زراوه له ناو خۆیاندا که ئیمامی عوسمان بەرپزتره ئەویهتره بۆ خەلافەت. هیشتا ئیمامی عومەر مابوو زیندوو بوو که دەمیک بوو هاوه لانی دەیانزانی به گوێره ی هەندیک دهقی تیل نیشان و پر له ناواخن چۆن کاروباری خەلافەت رێک بخەن و خەلافەتی پێغه مەبر ﷺ له دوا ی ئیمامی عومەر چۆن دەبیته و کێ دەبیته خەلیفە. چاک دەیانزانی به شیوه یه کی رەها ئیمامی عوسمان بەرپزترین که سیانه له دوا ی ئەبویه کړو عومەر"^(۳).

۴- ئیبنو سەعد بە سەنەدی (نیزالی سەبره) رپوایەتی کردوو دەلیت "عەبدوللای کۆری مەسعود فەرمویه تی کاتی که عوسمان هەلبژێردا بۆ خەلافەت، باشتین زیندوو مان بوو، ئیمە کردمانه جی نشین و که مته رخه میشمان نه کردوو واته درتغیمان نه کردوو

^۱ کتاب الامامة والرد على الرافضة (۳۰۶).

^۲ میزان الاعتدال في نقد الرجال محمد بن عثمان الذهبي (۲/۲۷۳).

^۳ عقيدة أهل السنة والجماعة في الصحابة الكرام، د. ناصر بن علی عایض (۲/۶۶۶).

له كه سى باشترو له پيشتەر". له رپوايه تيكى تردا ده لیت: "باشترین زیندوومان كرده سهردارو در یغیشمان نه كړدوه"^(۱).

۵- حه سهنی كورې موحه ممدی زه عفهرانی ده لیت: "بیستومه له نیمامی شافیعی ده بوت: گشت خه لك كوك و ته بابوون له سهر خه لافه تی نه بوبه كرو نه بوبه كریش عومهری كرده خه لیفه و پاشان خه لافه كرا به راویژ كړدن و درایه ده ست شه ش كه س كه یه كینك له خویان بكه نه سهردار، نه وانیش عوسمانیان كرده جینشین - ره زای خوا له هه موویان"^(۲) - ههروه ها (نه بو حارسی كورې موحه ممدی مه قدیسی) و ته یه کی نقل كړدوه و نیمامی شافیعیش په سهنی كړدوه ده لیت: "چاك بزائن پی شه وای راسته قینه، دواي نیمامی عومهر به هه لېبژار دنی نه غجومه نی راویژ كاری و دیاری كړدنی عه بدولر همانی كورې عه وف نیمامی عوسمانه. عومهر عه بدولر همانی كرده نیمام و نه ویش عوسمانی كورې عه فانی پالاوت و هه لېبژارد. نی جماعی هاوه لانیسی هاته سهر و گشت هاوه لان رازی بوون و په میاناندا، بیروبوو چوونی عه بدولر همانی كورې عه وف بو دامه زراندن و چه سپاندنی خه لافه تی نیسلامی بوو، کاریشی بو نه وه كړدو نیمامی عوسمانیش هه تا شه هید كرا له جیبه جی كړدنی حق و راستی و له بینا كړدنی دادپه روه ری نه وه ستا"^(۳).

۶- نیبن ته میمه له نیمامی نه همه دوه رپوايه تی كړدوه فهرمویه تی "نه و یه كده نگی و كوزپایه ی كه هاوه لان كریان بو په میانان به نیمامی عوسمان هه رگیز بو په میانانی هیچ كه سیكی تر نه یان كړدوه و بو كه سی تر نه و نه ده یه كده ننگ نه بوون"^(۴).

۷- نه بو حه سهنی نه شعهری ده لیت "نیمامه تی عوسمان و خه لافه تی عوسمان، جیگیرو برپاوه بووه، له دواي نیمامی عومهر و به دانیشتن و راویژ كړدن له لایه ن هاوه لان و نه غجومه نی راویژ كارییه و نه وانه. نه وانیش نیمامی عومهر ده ست نی شاننی كړدبوون و هه موو یه كده ننگ و یه كړه ننگ بوون له سهر فزل و دادپه روه رییه كه ی"^(۵).

^۱ الطبقات الكبرى، (۶۳/۳).

^۲ مناقن الشامعي للبيهقي، (۴۳۴/۱).

^۳ الرد على الرافضة، (ص ۳۱۹).

^۴ منهاج السنة (۶۶/۳)، السنة للخلال، (ص ۳۲۰).

^۵ الابانة عن اصول الديانة، (ص ۶۸).

۸- عوسمان سابونی ده‌لٲت: "بٲروای پٲشین و نه‌هلی فهرموده رٲشنه له‌سهر ته‌رتیب و رٲنک‌خستنی خه‌لافه‌ت، هه‌موویان وتویانه یه‌که‌مین خه‌لیفه نه‌بویه‌کره، پاشان عومه‌ره و پاشان عوسمان خه‌لیفه‌یه به‌نیجماعی نه‌نجومه‌نی ر‌اویژکاری و نیجماعی هه‌موو هاوه‌لان و گشت لایه‌ک پٲی رازی بوون و کردوویانه‌ته خه‌لیفه‌ی خ‌ویان"^(۱).

۹- شه‌یخولئیس‌لام نیبن ته‌میه، ره‌حه‌ته‌ی خ‌وی لٲٲٲ ده‌لٲت: "هه‌موو موسلمانان و هاوه‌لان په‌یمان‌یان داوه به‌ نیمامی عوسمان و که‌س له‌ په‌یمان‌دانه‌که‌ی دوا نه‌که‌وتوو‌ه و هاوه‌له‌ خاوه‌ن شک‌وو دیارو به‌تواناکان پٲش هه‌مووان په‌یمان‌یان پٲداوه. نه‌وسا بوو به‌ پٲشه‌واو خه‌لیفه، گریمان واداب‌نٲن عه‌بدول‌په‌حمان و عه‌لی و هاوه‌له‌ دیارو هه‌لکه‌وتوو‌ه‌کان په‌یمان‌یان نه‌داوه‌تی، گهر و‌ابوویه نه‌ده‌بوو به‌ نیمام، به‌لام که‌ نیمامی عومه‌ر ر‌اویژی دایه ده‌ستی شه‌ش که‌سه‌که (عوسمان و عه‌لی و ته‌لحه و زویٲرو سه‌عدو عه‌بدول‌په‌حمان)، ته‌لحه و زویٲرو سه‌عد به‌ که‌یفی خ‌ویان ده‌ر‌چوون و ده‌ستیان لی‌ هه‌لگرت، عوسمان و عه‌لی عه‌بدول‌په‌حمان مانه‌وه، عه‌بدول‌په‌حمانیش خ‌لیفایه‌تی نه‌کردو عوسمان و عه‌لی مانه‌وه و یه‌کٲک له‌م دوو پٲاوه هه‌لٲٲٲ‌ر‌درا. به‌م شٲویه عه‌بدول‌په‌حمان سوٲندی خ‌وارد سی‌ ر‌وژ، ز‌ور نه‌خ‌وٲت و چاو له‌یه‌ک نه‌نٲت، ده‌ستی کرد به‌ ر‌اویژکردن به‌ پٲشینه یه‌که‌مینه‌کان و شوٲنکه‌وتوو‌ه چاکه‌خ‌وازه‌کان و ر‌اویژی کرد به‌ سهر له‌شکری تی‌ک‌وشه‌ران. ههر له‌و ساله‌شدا سه‌رجه‌م موسلمانان له‌گه‌ل نیمامی عومه‌ردا حه‌جیان ده‌کرد به‌ ک‌وی ده‌نگ ناما‌ژه‌یان کرد بو‌ خه‌لیفه‌یه‌تی عوسمان، ناشکرایه هه‌موویان عوسمانیان پٲش‌خست و په‌یمان‌یان پٲداو هیچ به‌ر‌ژه‌وه‌ندی و ته‌ماح‌ٲک نه‌بوو له‌ ناراداو هیچ ترس و ت‌وق‌ٲک‌یش له‌گ‌ور‌ٲدا نه‌بوو. بو‌یه ک‌ومه‌لٲک له‌پٲشه‌وا‌یان و پٲشینه‌کانی وه‌کو نه‌بو نه‌بوی سه‌خت‌یان‌ی و نه‌حه‌دی حه‌نبه‌ل و داره‌قوتنی و غه‌یری نه‌مانه ده‌لٲن "ههر که‌سی‌ک نیمامی عه‌لی بخاته پٲش نیمامی عوسمان، نه‌وه، موهاج‌رین و نه‌نسار به‌گ‌ٲل و گه‌م‌ژه‌و گ‌زیکار ده‌زانٲت. نه‌مه به‌ هٲ‌ز‌ترین به‌لگه‌یه که‌ نیمامی عوسمان نه‌وبه‌رترو نه‌ف‌زه‌ل‌ته‌ه، چونکه‌ هاوه‌لان و پٲشه‌وا‌یان به‌ ر‌اویژو هه‌لٲ‌زاردن پٲش‌یان خستوو‌ه.

۱۰- نیبن و که‌س‌یری ح‌اف‌ز - ره‌حه‌ته‌ی خ‌وی لی‌ بٲت - باسی نیجماعی هاوه‌لان ده‌گ‌ٲ‌رت‌ته‌وه له‌سهر خه‌لافه‌ته‌ی نیمامی عوسمان و ده‌لٲت "ر‌ی‌وا‌یه‌ت ک‌راوه که‌ نه‌هلی ر‌اویژ

^۱ عقیده السلف واصحاب الحديث فمن الرسالة المنبرية (۱/۱۳۹).

سه‌ره‌رشتی کاره‌که‌یان داوه‌ته ده‌ست عه‌بدول‌په‌حمان، بۆ‌ئوه‌ی هه‌ول ب‌دات و تۆ ب‌کو‌شی
 بۆ خاتری موس‌لمانان به‌پ‌یزترین که‌س ب‌کاته خه‌لیفه‌یان. عه‌بدول‌په‌حمانیش راپرسی
 کردووه و پرسپاری کردووه که کۆ شیاوه و به‌پ‌یزتره له‌ناو ده‌سته‌ی راپو‌ژکارانداو له
 خه‌لکی تریشی پرسپوه. هه‌ر هه‌موویان نیمامی عوسمانیان ده‌ست‌نیشان کردووه، هه‌تا
 عه‌بدول‌په‌حمان وتویه‌تی به نیمامی عه‌لی نه‌گه‌ر بزانی‌ت تۆ هه‌ل‌نا‌ب‌یزترین تۆ کۆ
 هه‌ل‌ده‌ب‌یزتری؟ وتویه‌تی عوسمان. هه‌روه‌ها وتویه‌تی به نیمامی عوسمان نه‌گه‌ر بزانی‌ت تۆ
 هه‌ل‌نا‌ب‌یزترین تۆ کۆ هه‌ل‌ده‌ب‌یزتریت؟ نه‌ویش و تویه‌تی عه‌لی. ده‌رکه‌وتووه نه‌م پرسپاره
 پ‌یش هه‌لا‌واردنی سۆ که‌سه‌که بووه. پاشان عه‌بدول‌په‌حمانیش کشایه‌وه و له‌گه‌ل سۆ
 که‌سه‌که‌ی تر‌داو به‌ج‌ییان هیشت بۆ دوو خاوه‌ن فه‌زله‌که (نیمامی عوسمان و نیمامی
 عه‌لی)، چونکه ترسی خوداو حه‌قی نی‌سلام که‌وت‌بووه به‌ریان. هه‌ر له‌به‌ر نه‌مه‌ش بوو که
 عه‌بدول‌په‌حمان، زۆر تیک‌کۆشا که به‌پ‌یزترین ب‌کاته خه‌لیفه بۆ نه‌م کاره. نه‌و، راپه‌ری و
 راپرسی کرد به خه‌لک ده‌رباره‌ی هه‌ردووکیان و ر‌ای موس‌لمانانی تاوتو‌ی کرد، له‌گه‌ل ر‌ای
 سه‌رکرده و قیاده‌کانداو به تیک‌را، عه‌بدول‌په‌حمان به‌په‌نه‌انی و به ناشکرا دانیشتنی کرد
 له‌گه‌لیان، هه‌تا خۆی گه‌یانده نه‌و ئافره‌تانه‌ی که له‌په‌رچه‌می خۆیاندا‌بوون و پرسپاری
 کرد له‌مندا‌لان له‌مه‌دره‌سه‌ی خۆیانداو پرسپاری کرد له‌و سوارو ده‌شته‌کیانه‌ی که
 ده‌هاتنه مه‌دینه. نه‌م هاوه‌له‌ی نه‌ندامی نه‌نجومه‌نی راپو‌ژکاری، له‌ماوه‌ی سۆ رۆژو سۆ
 شه‌ودا هه‌ر سه‌رقا‌لی نو‌یژو پارانه‌وه و نو‌یژی نی‌ستی‌خاره بووه، پرساری له پیاوماق‌ولا‌ن
 کرد، به‌لام که‌سی به‌رچاو نه‌که‌وت ب‌گاته ئاست نیمامی عوسمان و هاوشانی بی‌ت. کاتیک
 گه‌شته نه‌و شه‌وه‌ی که به‌یانیه‌که‌ی ده‌بووه رۆژی چواره‌م، واته (چواره‌م رۆژی کۆچی
 نیمامی عومه‌ر)، به‌ر له هه‌موو شت هات بۆ م‌ال‌ی می‌سوه‌ری کور‌ی مه‌خره‌مه‌ی
 خوشکه‌زای و پ‌ینی و ت "بانگی عوسمان و عه‌لیم بۆ بکه". نه‌ویش بانگی کردن و نه‌وانیش
 هاتنه لای عه‌بدول‌په‌حمان، هه‌وال‌ی پ‌یدان که پرسپاری کردووه له‌سه‌رجه‌م خه‌لک، که‌س له
 ئیوه به باش‌تر نازانن. پاشان به‌ل‌ئینی لی و هه‌رگرتن دویاره، نه‌گه‌ر هه‌رکامیان بوو به
 خه‌لیفه دادپه‌وره‌ر بی‌ت و هه‌ر کامیشیان فه‌رمان به‌سه‌ر مندا ب‌که‌ن، گو‌پ‌رایه‌ل و ملکه‌ج
 ده‌بم. پاشان رۆشت بۆ مزگه‌وت و می‌زه‌ره‌که‌ی پ‌یغه‌مبه‌ری ﷺ پ‌یچابوو به‌سه‌ریه‌وه و
 شم‌شیره‌که‌ی کرد به لاقه‌دی‌او ناردی به شو‌ین پیاوه دیاره‌کانی کۆچه‌ری و نه‌نساره‌کانداو
 به ده‌نگی به‌رز هاواری کرد "کۆب‌ینه‌وه بۆ نو‌یژ"، مزگه‌وت پر‌یوو له خه‌لک و ده‌گه‌ران به

شوین ئەوانی تردا. هەموویان ریزیان بەستو پێکخران بەجۆریک کە ئیمامی عوسمان جینگە بۆ نەمایەوه و لەخواری خەڵکەوه دانیشت. چونکە پیاویکی شەرمن بوو، پاشان عەبدولپەرەحمان چوو هەر مینبەرەکە پێغەمبەر ﷺ زۆر وەستاو پارانەوێهەکی زۆری کرد، پێشتر پارانەوێ وایان نەبیستبوو، پاشان قسە ی کردو وتی: ئە ی خەڵکی نەهێنی و ناشکرا پرسیارم لە هەمووتان کردووه نەمییستوو له هیچ کەسیکتان لەم دووپیاوه بە بەرێزتر بزانی (ئیمامی عەلی و ئیمامی عوسمان). عەبدولپەرەحمان وتی: عەلی هەستە وەرە لام، عەلیش هەستاو چوو لەبەردەمی مینبەرەکە وەستا. عەبدولپەرەحمان دەستی گرت و پیتی وت: پەیمانم پێ دەدەیت لەسەر قورئان و سوننەتی پێغەمبەر ﷺ و کردەوێ ئەبویەکو عومەر برۆیت؟ عەلیش وتی: نەوێلا، خودایە شایەت بە نەخێر. بەلام بەپیتی توانا وزە ی خۆم. عەبدولپەرەحمان دەستی بەردا و پاشان وتی: ئە ی عوسمان هەستە وەرە لام. عوسمان هەستاو چوو بەردەمی عەبدولپەرەحمان دەستی گرت و پیتی وت: ئایا پەیمانم پێ دەدەیت لەسەر قورئان و سوننەتی پێغەمبەر ﷺ و کردەوێ ئەبویەکو عومەر نەبجیت؟ وتی: بەئێ. عەبدولپەرەحمان سەری بەرزکردەوه رووه و سەفقی مزگوتەکەو دەستی لەناو دەستی عوسماندا بوو، وتی: ئە ی خودایە گوێ پادێرەو شایەت بە، ئە ی خودایە گوێ پادێرەو شایەت بە، ئە ی خودایە گوێ پادێرەو شایەت بە، ئە ی خودایە ئەو کارە ی کە لەگەردنی مندا بوو خستە گەردنی عوسمان. دەلیت: خەڵکی هوترەیان کردو کەلەکە بوون و پەیماناندا بە ئیمامەتی عوسمان، بەجۆریک کە لەبەردەمی مینبەرەکەدا دایان پۆشی. دەلیت: عەبدولپەرەحمان لە شوێنەکە پێغەمبەر ﷺ دانیشت و عوسمانیش لە پلە ی دووهم دانیشت لە خواری، خەڵک هاتن پۆل پۆل پەیمانان پێدا، یەکەم کەسیش عەلی کوپی ئەبی تالیب پەیمانی پێدا، ئەشەین دووهم کەس بووه.

ئەم نووسراوانە ی کە لەمەوینیش باسمان کرد، ئیجماعی ئەو ئیمانانە بوون کە ناویان برا، هەر هەموو رایەکان ئەو چەمکە دەگەینن و ئەو ناکۆکییە یەکلایی دەکەنەوه کە پەیمانان بە خیلافەتی ئیمامی عوسمان بە تێرو تەسەلی دراوه، بە پاک و پوختی بووه بە

خه لیفه. به ئیجماعی هاوه لآن هیچ که سیکیان نه یار نه بووه و دژایه تی نه کردووه و که س لهم په یانه دوا نه که وتوه^(۱).

حهو ته م: پیشخستنی عهلی به سهر عوسماندا حوکمی چییه؟

نه وهی که نه هلی سوننه و جهماعهت له سهری کوکن، نه وهیه "ههر که س فزلی عهلی بدات به سهر عوسماندا، نه وه هه لای کردووه و به گومراو بیدعه چی ناوی ده بن"^(۲)، ههر چنده هه ندیک له نه هلی عیلم زور به توندی نه دویت و ده لیتن ههر که س فزلی عهلی بدات به سهر عوسماندا و عهلی پیش بخت نه وه گومانی هدی له هاوه لانی پیغه مبه ر ﷺ که لهم نایینه خیانه تیان کردووه و عوسمانیان هه لبار دووه به سهر عهلیدا - په زای خودا له هه ردو وکیان -^(۳).

ئین ته یییه ده لیت بۆچوونی نه هلی سوننه و جهماعهت دامه زراوه له سهر فزلی و پیشخستنی ئیمامی عوسمان به سهر عهلیدا، ههر چنده لای جمهوری نه هلی سوننه و جهماعهت مه سه له ی عوسمان و عهلی بنه مایه ک نییه له بنه ماکانی دین، تا ههر که س پیچه وانه ی بیت به گومراو بیدعه چی بزانتیت. به لām نه و بابه ته ی که خه لکی پی گومرا ده بیت مه سه له ی خودی خه لافه ته که یه، نه هلی سوننه بیرو پروایان وایه دوا ی پیغه مبه ر ﷺ نه بو به کر خه لیفه و پاشان عومهر، پاشان عوسمان و پاشان عهلی، ههر که س توانج بگریته خه لافه تی هه ریه که لهم چوار خه لیفه یه له گویر ژیه که ی ده رمالی خو یان سه ر لی شیواو تره^(۴)، پاشان باسی رای زانیان ده کات له باره ی فزلی ئیمامی عوسمان به سهر ئیمامی عهلیدا، لهم رووه شه وه دوو ریوا یه ته هدی:

یه که م: ههر که س فزلی عهلی بدات به سهر عوسماندا نه وه له سوننه ت ده رچوه به ره و بیدعه، چونکه پیچه وانه ی ئیجماعی هاوه لانه له به ر نه وه ده لیتن ههر که س عهلی بخته پیش عوسمان نه و سوکایه تی به کوچه ریان و نه نسار کردووه. نه م ریوا یه ته له زیاتر

^۱ عقیده أهل النة والجماعة في الصحابة الكرام، د. ناصر بن علی عایض (۲/۶۷۱).

^۲ مجموعة الفتاوى (۱۰۱/۳، ۱۰۲).

^۳ حقبة من التاريخ، عثمان الخميس (ص ۶۵).

^۴ مجموعة الفتاوى (۱۰۱/۳، ۱۰۲).

له كه سيكه وه باس كراوه، وهك نه بو نه يوي سه ختياني و نه همه دي كوري هه بهل و داره
قوتني.

دووه م: ههركه س عهلي بخاته پيش عوسمان، واته فه زلي عهلي بدات به سه ر عوسماندا
بيدعه چيه^(۱)، چونكه عهلي و عوسمان هاوشاني يه كن و چون يه كن.

---

^۱ المصدر نفسه (۲۶۷/۴).

باسی دووهم: دستووری عوسمانی کوری عه‌فان له حوکمرانیدا

کاتیکی بیهیتی خه‌لافه‌ت درا به عوسمان، راسته‌وخۆ هه‌ستا له‌ناو خه‌لکدا وتاریکی خۆینه‌وه‌و تییدا سیاسه‌تی خۆی راگه‌یاندو ئه‌وه‌ی روونکرده‌وه که پابه‌ندی قورئان و سونه‌ت و په‌فتاری هه‌ردوو شیخه‌که ده‌بی‌ت، (ئه‌بویه‌کرو عومهر). هه‌روه‌ها له‌وتاره‌که‌یدا ئاماژه‌ی کردووه به‌وه‌ی به‌دانایی و هیمنی سه‌رۆکاری خه‌لک ده‌کات، به‌مه‌رجیک سنووری شه‌ری تی‌دا پارێزراوی‌ت. پاشان وریای کردنه‌وه له‌پشت به‌ستن به‌ دنیاو تیشکینه‌ره‌کانی، نه‌وه‌ک به‌کونه پیشه‌په‌کی و په‌قه‌به‌رایه‌تی و ئیره‌یی بردن له‌ناو‌خۆی‌اندو سه‌ره‌نجام ئومه‌ت به‌ره‌و ناکوکی و دووبه‌ره‌کی به‌جی‌ت. ئه‌مه‌ش ئاماژه‌ی‌ه‌ی ئه‌وه‌ی تی‌دایه که ئیمامی عوسمان بۆ ئه‌و دیوی په‌رده ده‌روانی‌ت به‌ به‌رچاوپروونی باسی ئه‌و شتانه‌ی ده‌کرد که له‌م ئومه‌ته‌دا به‌ هۆی ئاره‌زوویازی و نه‌هامه‌تی خه‌لکه‌وه دانه‌که‌وی‌ت. پاش ئه‌وه‌ی بیه‌ته‌تیشی پێ‌درا^(۱)، فه‌رمووی "پاش سوپاس و ستایشی خوای گه‌وره، من راسپێ‌درا‌م و قبولم کرد، باش بزائن من شوینکه‌وته‌م نه‌ک داهێنه‌ر، باش بزائن له‌دوای قورئان و سونه‌تی پیغه‌مبه‌ر ﷺ شتی سییه‌م شوین ئه‌و کردارانه ده‌که‌وم که پێش خه‌لافه‌تی من کوک و ته‌بابوون له‌سه‌ری و ده‌قیان پێوه‌ گرتووه، چونکه له‌ زاناگه‌وره‌کان وه‌ریان گرتووه. ده‌ست هه‌لده‌گرم له‌و شتانه‌ی که تاوانبار نا‌م له‌سه‌ری. چاک بزائن دونیا شیناییه‌کی ئال و جوانه‌و خه‌م‌لیه‌و زۆر که‌سی‌کیش ئه‌له‌های ده‌کات، به‌لام ئیوه‌ ئامی‌زی بۆ مه‌که‌نه‌وه‌و مه‌تانه‌ی پێ مه‌که‌ن، چونکه سیه‌ی له‌سه‌ر نییه‌و هه‌تا وازی لی نه‌هینن وازتان لی ناهێنی‌ت"^(۲). ئه‌و قسه‌یه‌ی که ده‌لی‌ت ئیمامی عوسمان له‌ وتاری یه‌که‌مه‌دا له‌رزیه‌و شه‌واوه‌و نه‌یزانی چی بلی‌ت و وتویه‌تی "خه‌لکینه‌ یه‌که‌م سه‌رکه‌وتن و سواربوون گرانه، نه‌گه‌ر مام وتاریکی چاکتان بۆ ده‌ده‌م" - ئه‌م قسه‌یه‌ خاوه‌نی کتیبی (العقد)^(۳) باسی کردووه جگه‌ له‌میش کتیبی (گرافه‌ الفوائد) باسی ده‌کات به‌لام سه‌نه‌ده‌کانی راست و دروست نییه‌و ناته‌واوه^(۴).

^۱ تحقیق مواقف الصحابة في الفتنة (۱/۳۹۲).

^۲ تاریخ الطبری (۵/۴۴۳).

^۳ المراد ابن عبد ربه‌ الأندلیس صاحب کتاب العقد الفريد وهو کتاب في طرق الأخبار والحکایات والنوادر ولا یهم بسند الخبر أو صحته.

^۴ خلافة عثمان بن عفان د. السلمي، ص (۳۴ - ۳۵)، والخبر من طریق الوافدی وهو متروک.

یه که م: نیمامی عوسمان نامهی نووسی بۆ کریکارو سه‌رۆکارو نه‌میری سه‌ریازه‌کان و خه‌لکی به‌گشتی، نیمامی عوسمان دانای نا به کارمه‌نده‌کانی نیمامی عومه‌رداو تا ماوه‌ی یه‌کسال که سیانی لانه‌بردو ئالوگۆزی پی نه‌کردن نه‌مشی له‌سه‌ر وه‌سیتی نیمامی عومه‌ر کرد. نه‌گهر ته‌ماشای نه‌و نامانه‌ش بکه‌یت که ده‌ینارد بۆ والی و کریکاره‌کانی به‌یتول مال و نه‌میری سه‌ریازه‌کان هه‌مووی له‌سه‌ر پی‌ره‌وی نه‌و ژیمه ده‌چوو که گهره‌کی بوو ژییانی ئومه‌تی له‌سه‌ر ریکبخت^(۱).

۱- یه‌که‌مین نامهی نووسی بۆ گشت والیه‌کان (نه‌میره‌کان) دوا‌ی سوپاس: خودای گهره‌ فەرمانی کردوو به‌ پیشه‌واکان وه‌کو شوان و سه‌پان بن ریگهی نه‌داوه‌ مله‌وپرن، بناغه‌ی نه‌م ئومه‌ته‌ والیه‌ راساله‌کان دروستیان کرد مله‌وپره‌کان دروستیان نه‌کرد. هیوای نه‌وه‌ هیه‌ والیه‌کان شوان ئاسا بن مله‌وپر ئاسا نه‌بن، خۆ نه‌گهر سنورتان به‌زاندوو واتان کرد نه‌و کاته‌ شهرم و نه‌مه‌ک هه‌لده‌گیریت باش بزائن دادپه‌روه‌رتین ژیان نه‌وه‌یه‌ که ئاو‌په‌ینه‌وه‌ له‌ کاروباری مو‌سلمانان و بزائن کیشه‌یان چیه‌ هه‌رچی‌یان ده‌که‌وئ پی‌یان به‌خشین و شتیکیش که‌وته‌ سه‌ریان به‌ چاکی لی‌یان وه‌رگرنه‌وه‌، پاشان چاوداشتی نه‌هلی زیمه‌ بکه‌ن، نه‌وه‌ی که‌ هی نه‌وانه‌ بیانه‌نی، نه‌وه‌ش ده‌که‌وئته‌ سه‌ریان لی‌یان بسینن له‌گه‌ل نه‌و دوژمنانه‌ی په‌شیمان ده‌بنه‌وه‌ به‌ ئارام بن^(۲).

تیبینی ده‌کریت نیمامی عوسمان، له‌نامه‌ ئاراسته‌کراوه‌کاندا جه‌ختی کردۆته‌وه‌ له‌ والی شاره‌کان که نه‌رکیان چیه‌ به‌رامبه‌ر جه‌ماوه‌ره‌کیان و ناشنای کردن که کاری فره‌ گرنگی نه‌وان سامان کو‌کردنه‌وه‌ نییه‌، به‌لکو خه‌مخۆری و چاودێری کردن و نوینه‌رایه‌تی کردنی به‌رژه‌وه‌ندیی خه‌لکه‌. له‌م پیناوه‌شدا نه‌و سیاسه‌ته‌ی رۆشن کرده‌وه‌، که سه‌ره‌رشته‌ی ئومه‌تی پی ده‌کریت نه‌ویش پیاده‌کردنی نه‌رکه‌کانی سه‌رشانیانه‌و مافدانه‌ به‌ ژێرده‌سته‌کانیان نه‌وسا ئومه‌ت ریکو راست ده‌بی‌ت، خۆ نه‌گهر والیه‌کان هه‌لشاخان و بوونه‌ مله‌وپرو هه‌موو خه‌م و په‌ژاره‌یه‌کیان بووه‌ مال و دارایی کو‌کردنه‌وه‌ نه‌وکاته‌ شهرم و سپارده‌و وه‌فا باوی نامینیت و ون ده‌بی‌ت. نامه‌کانی نیمامی عوسمان جه‌ختکردن بوو

^۱ تحقیق مواقف الصحابة - د. محمد أعزّون (۱/۳۹۳).

^۲ تاریخ الطبری (۵/۲۴۴).

له سەر جێبه جێکردنی دادپەرورەری له سیاسەت و ئابووری و کۆمەڵایەتی له میانەى
 حەقدان بەخاوەن حەقەکان و سەندنەوهی حەق لە حەقخۆران. ھەرۆھا بەرز ڕاگرتنی
 پەیامی سیاسەتی شوان ئاسا، ئەک فرە سامانی و چەوسانەوهی خەلک^(١)، ھەرۆھا
 ئاگاداری کردوون کە والییەکان لەخۆیان نەگۆڕین و نەبنە گوندەو ستەمکار، چونکە
 ڕەوشتە بەرزەکانی وەکو ئەمەک و مەتەنەو شەرم لەناودەچیت. ئەم ڕەوشتانەش
 گوریستیکی قائمە لەنیوان والی و گەلدا ھەتا چەسپاوو دامەزراو بیت، سەرۆک و جەماوەر
 نیوانیان باشو بە پێچەوانەو بە بێگومان بە دەستھێنانی ئەم ئامانجەش بە ھەولێانی
 گشت لایەک بەدی دیت کە مەبەستیان بیت ڕەزامەندی خودای گەرۆ و دادپەرورەری
 پیادە بکەیت.

ئەگەر والییەکان بۆ ڕەزامەندی خودای گەرۆ بەرپاکردنی عەدالەت تێکۆشان، ئەو
 گۆڕاوە و دۆستایەتی و شەرم و وەفا و ئەمانەتپارێزی پێشکەشی والی دەکەیت و
 ھەموو دەچنە سیبەری ئەم ئاکارە بە پێژانەو دور دەکەونەو لەو ڕەفتارە نابوت و
 خراپانەى کە ھەست و عەقل بریندار دەکات و دەمی جەماوەر پڕ دەکات لە گلەیی،
 پاشان ئیمامی عوسمان وەسیت دەکات کە دادوەرین بەسەر گەلەکەیانەو بەتۆڵە سەندن
 لەخراپەکارانیان و خەڵات کردنیان لە سەرچاکە کردنیان. ئیمامی عوسمان، ئاماژە دەکات
 بۆ خاڵێکی گەرم ئەویش ئەوێ بەرانبەر ئەو پەیمان و بەلێنانەى پێیان دراو و فادارین
 ئەو گەرمترین ھۆکاری سەرکەوتنە بەسەر دۆژمندا، ھەرۆک میژوون و سانسوینەواری
 ئەم ڕەوشتە بەرزەى موسلمانانیان ڕۆشن کردووە لە بەرپێوەبردن و جەنگ و غەزاکاندا^(٢).

٢- نامەکان بۆ سەرلەشکری جەنگاوەران

یەکەمین نامەیکە کە عوسمان، نووسی بۆ سەرلەشکرەکان لە ھەریەکانی ولات
 ئەمەبوو^(٣) "پاش سوپاسی خودای گەرۆ ئەى سەرلەشکر و فەرماندەکان، ئێو قەلغان و
 پەرژینی موسلمانان و ئەو کۆل و بارەى ئیمامی عومەر پێیداوون لە ئێمە شاراو نییە،

^١ الدولة الاممية في عصر الخلفاء - حمدى شاهين (ص ٢٤٦).

^٢ التاريخ الاسلامي مواقف وعبر - د. عبدالعزيز الحميدي (٣٦٩/١٢).

^٣ ھەریە دوووە دەستەکان.

به‌لکو به پای کۆمه‌لێک له‌ئیمه پێی داو، با له‌خۆده‌رچوون و سهرتان لی شیوانی هیچ کامی‌کتانم پێ نه‌گات، چونکه‌ خودای گه‌وره‌ سه‌ری لی ده‌شیوێنیت و ئیوه‌ لاده‌بات و که‌سی تر ده‌هی‌نیتته‌ جی‌گه‌تان، دیقه‌ت به‌ن پێشتر چۆن بوون هه‌روا بمێننه‌وه، منیش هه‌لده‌ستم به‌و کارانه‌ی که‌ خودای گه‌وره‌ پێی سپاردووم و به‌جیی دینم و له‌به‌رچاوی ده‌گرم" (١).

لهم نامهدا ناوێ ده‌داته‌وه‌ له‌و کارو فەرمانانه‌ی که‌ به‌ گۆرانی خه‌لیفه‌ گۆرانی به‌سه‌ردا نایه‌ت، چونکه‌ خه‌لیفه‌و والیه‌کانی تر له‌سه‌ر یه‌ک هیل ده‌چن نه‌ویش هه‌ستانه‌ به‌جیبه‌جی‌کردنی په‌یامی ئیسلام له‌ واقعی ژياندا، نه‌و قسه‌یه‌ی که‌ ده‌لێت: "نه‌و کۆل و باره‌ی ئیمامی عومه‌ر پێی داو، له‌ ئیمه‌ شاراه‌ نییه‌، به‌لکو به‌ ناگاداریی پیاوه‌ سالاره‌کانی ئیمه‌ پێی داو". ناماژه‌یه‌ بۆ په‌نابردنی خه‌لیفه‌کان بۆ راویژکردن و هه‌لسوکه‌وتی خۆنه‌ویستانه‌یان، نه‌و راستیه‌شیان لا ده‌رده‌خات که‌ کێشه‌و گپروگرفته‌کان به‌ دوورودریژی لای نه‌هلی (حه‌ل و عه‌قد) ناشکرا بووه‌، هه‌رکات خه‌لیفه‌یه‌ک لا چوێت و یه‌کی‌کی تر هاته‌بیتته‌ شوینی، له‌سه‌ر هه‌مان په‌یام چووه‌. له‌به‌ر نه‌وه‌ لای هه‌موان ناما‌ج‌ه‌که‌ روون بووه‌. نه‌و قسه‌یه‌شی که‌ ده‌لێت "له‌خۆتان مه‌گۆرێن خودا لێتان ده‌گۆرێ"، تی‌گه‌یشتنه‌ له‌ سونه‌تی خودای گه‌وره‌ له‌ بوونه‌وه‌ردا، خودای گه‌وره‌ یارمه‌تی و هاوکاری دۆسته‌کانی ده‌کات و ده‌یانپاریزێت و سه‌ریان ده‌خات به‌ مه‌رجێک په‌یوه‌ست بن به‌ شه‌ریعه‌ته‌وه‌، به‌ سۆزبن بۆ مرۆفه‌کان و ملکه‌چی فەرمانه‌کانی خودای گه‌وره‌ بن. خۆ نه‌گه‌ر لهم‌ حا‌له‌ ده‌رچوون و له‌خۆیان گۆران نه‌وا خودای گه‌وره‌ لێیان ده‌گۆرێت و نه‌مانه‌ لاده‌بات و خه‌لکی سامدارو پێ‌گه‌دارتر له‌جی‌گایان ده‌هی‌نیت (٢). هه‌روه‌ک ده‌فرموی (..إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِّنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ) (الرعد: ١١).

^١ تاریخ الطبری (٢٤٤/٥).

^٢ تاریخ الطبری (٣٧٠/١٢).

نیمامی عوسمان، نهوه دهخاتهوه بیریان که باش بزائن نهرکهکانیان چییه و دهبیئت لهسهر چی برۆن بۆ نهوهی دلتۆز بن و کاری شوانی به باشی بگرنه نهستۆ، وهکو چۆن نیش دهکهن بۆ نهفسی خۆیان^(۱).

۳- نووسینی نامه بۆ باجگرهکان

عوسمان، یهکهه نامهیهکه که نووسی بۆ باجگرهکان دواى سوپاسی خودای گهوره تییدا هاتوه "خودا خهڵکی به راستی و دروستی به دیهیتناوه و ههرچییهکیش حهق نهبیئت قبولی ناکات. نهوهی حهق و راسته وهری گرن، ههرچییهکیش مافه و شیاوه بیدهنهوه بهخاوهنهکهی. نهمانهت به نهمانهت بزائن و بیپاریژن، نهو دهستمایهیهی لهمنهوه پیتان دهگات، تاییهت نییه بهنیوه، بهلکه هاوبهشی نهوانی دهووبهرتانن. وهفاداربن و ستم لهههتیوو پهیمان پیدراوهکان مهکهن، چونکه خودای گهوره دهچیت بهگژ نهو کهسهی زولمیان لیدهکات^(۲). لهه نامهیهدا نهو کهسانهی کرابوونه سهپرهرشتیاری دارایی لهناو تاکهکانی ئومهتداو بویونه گیرفانی دهولت نامۆژگاری کرابوون که لهبهرژهوهندی گشتیدا خهرجی بکهن، نهوهشی بۆ رۆشنکردبوونهوه که خودای گهوره ههرچی راست و پهوا نهبیئت وهری ناگریت و حهقیش لهسهر وهفاو نهمانهتپاریزی وهستاوه. پاشان دوو تاقم له ناو گهلدا جیادهکاتهوه ههر دوکیان چهوساوهن، نهوانیش ههتیوو پهیمان لی وهرگیراو، وریایان دهکاتهوه دوورهپهریز بن له زولم لیکردنیا، چونکه خودای گهوره پاراستنی نهوانهی گرتووته نهستۆ^(۳)، ههرهها دهیخاته بیریان نهگهر زولم بکهن، خودای گهوره دهبیته دزیان و ناوپی داوتهوه له گۆشهیهکه لهگۆشه مهزنهکانی ئیسلام و بانگیان دهکات بۆ سهرخستنی چهوساوهکان ههرچی له کافزو پهیمان لیوهرگیراوهکانیش بیئت^(۴).

^۱ عثمان بن عفان - صادق عرجون (ص ۱۹۹).

^۲ تاریخ الطبری (۲۴۴/۵).

^۳ عثمان بن عفان - صادق مرجون (ص ۱۹۸).

^۴ التاریخ الاسلام (۳۷۱/۲۰).

۴- نامه‌یک بۆ هم‌موان (بۆ گشت لایه‌ك)

پاش سوپاسی خودای گه‌وره له‌راستیدا ئێوه پیتان راگه‌یه‌نراوه وابه‌سته‌و شوینکه‌وته‌ی قورئان و سوننه‌ت بن و دنیا له‌ خشته‌تان نه‌بات. چونکه‌ په‌یامی ئهم ئومه‌ته‌ زیاده‌ی ده‌خړیته‌ سه‌رو شتی تری پێوه‌ ده‌لکیت، به‌ تایبه‌تی کاتیك سی شت هاته‌ ناراو^(۱):

۱- نازو نیعمه‌تی زۆرو زه‌به‌ن.

۲- بالغ بوون و پینگه‌شتنی مندالی که‌نیزه‌که‌کان.

۳- خویندنه‌وه‌ی قورئان له‌ لایه‌ن عه‌ره‌بی لاوه‌کی و عه‌جه‌مه‌وه.

هه‌روه‌ك پێغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رموویه‌تی "بئ باوه‌ری له‌حالی نه‌بوونه‌وه (له‌ تینه‌گه‌شتنه‌وه) سه‌ر هه‌لده‌دات، ئه‌گه‌ر له‌ به‌ندو ئایه‌ته‌کانی دین شتیکیان لی ئالۆز بوو زۆر له‌ خۆیان ده‌که‌ن و بیدعه‌ دروست ده‌که‌ن".

لهم لێدوانه‌دا تێبینی ئه‌وه‌ ده‌که‌ین که‌ ئیمامی عوسمان ئومه‌تی به‌ گشتی هانداوه‌ شوینکه‌وته‌ی قورئان و فه‌رموده‌ بن و زۆر له‌ خۆیان نه‌که‌ن و شتی تازه‌ نه‌خه‌نه‌ ناو دینه‌وه‌، ناگاداریان ده‌کات ئه‌گه‌ر سی نه‌هامه‌تی پووی تیکردن ئه‌وه‌ حالیان خراپ ده‌بیت و له‌ چاکه‌وه‌ ده‌گۆریت (نازونیعمه‌تی زۆر که‌ نه‌فسی نینسان بایه‌لان ده‌کات و به‌ره‌و که‌شخه‌بازی پالی پێوه‌ ده‌ن و ده‌بیته‌ کۆسپی سه‌ر رینگه‌ی تیکۆشان و جیهاد و ده‌یچه‌رخینی به‌ره‌و به‌تالی و ته‌مه‌لی، ته‌نانه‌ت وای لێده‌کات چالاکیی هه‌لده‌وه‌شییت و هه‌لمه‌تی ده‌پوکییته‌وه‌، هه‌روه‌ها پینگه‌شتنی مندالی که‌نیزه‌که‌کان به‌ درێژایی میژوو ئهم ئومه‌ته‌یان گه‌ستوه‌. برینی ئه‌مانه‌ له‌ ناو کۆمه‌لگای ئیسلامدا له‌رووی سیاسی و ناینی و کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌ دیاره‌، هه‌روه‌ها قورئان خویندن له‌لایه‌ن عه‌ره‌بی ده‌شته‌کی و عه‌جه‌مه‌وه‌، لهم وته‌یه‌دا ئیمامی عوسمان مه‌به‌ستی سروشتی ده‌رونی عه‌ره‌بی ده‌شته‌کییه‌کانه‌ که‌ ده‌رون و شکن و دل په‌قن و رێنمایی قورئان ناگاته‌ شوینیکی باش له‌ دلێاندا، مه‌به‌ستی له‌عه‌جه‌مه‌کانیش ئه‌وه‌یه‌ ئه‌مانه‌ داب و نه‌ریتیان به‌ میرات بۆ جیماوه‌ و په‌وشتی کۆنیان پێوه‌ نووساوه‌، ئه‌مانه‌ دوری ده‌خاته‌ نێوان و قورئان و

^۱ تاریخ الطبری (۲۴۵/۱۲).

سوننهت. له راستیدا ههرواش بوو شوینهواری خراپی عه‌ره‌به ده‌شته‌کییه‌کانو خه‌وارچه‌کان ده‌رکه‌وتن که زۆر ده‌رون وشکو دل‌ه‌ق بوونو له هه‌مان کاتدا خوینه‌وارترین که‌سیشبوون بۆ قورئان به‌لام دووربوون له تیگه‌یشتنی، پاشان شوینه‌واری خراپی عه‌جه‌مه‌کانیش ده‌رکه‌وت که چهند دژایه‌تی ئیسلامیان کرد به‌وه‌ی مه‌زه‌به‌گه‌رییان هێنایه‌ ناوه‌و راوبۆچوونی زۆریان هه‌لبه‌ستو بوو به‌ موسیبه‌تی موسلمانان، زۆربه‌ی سه‌رلێشیواوه‌کان له‌مانه‌ بوونو له‌میژووی ئیسلامدا ترسناکترین پۆلیان هه‌بوو^(۱).

دووهم: سه‌رچاوه‌ی بالای ولات

ئیمامی عوسمان، رایگه‌یاند که سه‌رچاوه‌ی هه‌ره‌ بالای ولات په‌رتوکی خوداو سوننه‌تی پیغه‌مبه‌ر ﷺ و شوین پی‌هه‌لگرتنی هه‌ردوو شیخه‌که‌یه‌ (ئیمامی نه‌بویه‌کرو عومه‌ر) پاشان فه‌رمووی "من شوینکه‌وته‌م نه‌ک بیده‌چی، چاک بزانی بۆتان هه‌یه‌ سی شت له‌سه‌ر من حسیب بکه‌ن، قورئان و سوننه‌ت و شوینکه‌وتنی پیشینانی خۆم، به‌تایبه‌ت له‌و کاروباران‌ه‌ی که‌ئێه‌ رێکوپێک بوون له‌سه‌ری و کرده‌وتان پی‌کردووه‌"^(۲).

۱- سه‌رچاوه‌ی یه‌که‌مه‌م په‌رتوکه‌که‌ی خودای گه‌وره‌یه‌ هه‌روه‌ک خوای گه‌وره‌ ده‌فه‌رمویت: (إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا) (النساء: ۱۰۵).

په‌رتوکه‌که‌ی خودای گه‌وره‌ داباریوه‌ به‌سه‌ر نه‌و نه‌حکامه‌ شه‌رعیانه‌ی که‌ په‌یه‌وستن به‌ کاروباری ژیانه‌وه‌و بنه‌ماو حوکمه‌ پراوه‌کانی له‌خۆگرتووه‌، بۆ به‌رپێوه‌بردنی گشت شیوازه‌کانی ژیان و هه‌موو نه‌و شتانه‌شی بۆ موسلمانان روون کردۆته‌وه‌ که‌ پیتی ئاتاجن له‌ بنچینه‌کانی حوکمپانی بۆ نه‌وه‌ی به‌ پاک‌ی له‌سه‌ری بپۆن و بژین.

۲- سوننه‌تی راسته‌قینه‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ، نه‌و سوننه‌ته‌ خاویانه‌ی که‌ بنه‌ماکانی ئیسلام له‌ نه‌ستۆ ده‌گریته‌و هه‌ر له‌پروانگه‌ی فه‌رمووده‌وه‌ ده‌کریت شیوه‌ی جیبه‌جێکردن و پیاده‌کردنی نه‌حکامه‌کانی قورئان ده‌ریئین^(۳).

^۱ عثمان بن عفان - صادق عرجون (ص ۱۹۹).

^۲ تاریخ الطبری (۴۴۳/۵).

^۳ فقه التمكن في القرآن الكريم - الصلابي (ص ۴۳۲).

۳- شوینکه وتنی هەردوو شەپخە کە (نیمامی ئەبوبە کرە عومەر)^(۱)، پێغەمبەر ﷺ دەفەر مویت "وابەستە بن بەو دوانە ی کە لەدوای منەو دەین: ئەبوبە کرە عومەر"، دەوڵەتی عوسمان، ملکه چو پابەندی شەریعەتی شکۆداری نیسلام بوو و لەسەر وی هەموو بۆچوون و پرایە کەو دەیانو، دەوڵەتی نیسلامی بە دەوڵەتی شەریعەت ناسراو و وێنە یەکی پرشنگذاری دروست کردوو و نمونە یەکی زیندووی بەرچاوی هەبوو و هەموو دەزگاکانی ولات ملکه چی ئەحکامەکانی شەریعەتی نیسلام بوو، بە تاییەتی عەدالەت ڕێکی شەریعەت بوو نە پیشکەوت، وە نە لێی دواکەوتوو، چونکە کۆمەلگە کۆمەلگای هاوێلان بوو، حاکم و مەحکوم وەک یەک گوێڕایەلیان کردوو یە کە عجار بۆ خودای گەر و پێغەمبەر ﷺ پاشان بۆ خەلیفە، هەر وەک پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموون "هەمیشە گوێڕایەل بن بۆ چاکە و یاخی بن لە خرابە"^(۲) بالێ شەریعەت بەسەر دەوڵەتی خەلیفە کاندە سەنگین بوو و تاییە ئەندیی حوکمەتەکانیان بوو.

حوکمڕانی خەلیفە ڕاشیدەکان بە چەند تاییەتی یەک جیا دەکرێتەو لە حکومەکانی تر وەک:

۱- تاییە ئەندیی دیاری ولاتی خەلیفەکان، تێهەلکێشکردنی نێوان کاروباری دین و دنیا بوو، واتە دین و دنیا یان بە شتوێ یەکی حەکیمانە ناوێتە کردبوو.

۲- ولاتی خەلیفەکان خۆی خستوو ئە ژێر ڕکێفی ئەحکامەکانی شەرع.

۳- خەلافەتیان بەرەو یەکی تیی و یەکگرتنی جیهانی نیسلامیی بەرپۆ دەبرد^(۳).

سێیەم: مافی گەل لە دادگایی کردنی خەلیفەدا

گەل بۆی هەبوو لێ پرسینەو بەکات لە کاروبارەکانی خەلیفەدا، چونکە دەسەلاتی خەلیفە دەسەلاتێکی ڕەها نییە، بەلکە بەستراو بە دوو بەندەو.

۱- خەلیفە ناییت سەرپێچی دەقیکی ڕاشکاو بەکات، (دەقی قورئان و سوننەت)، ئەو کارە ی خەلیفە دەیکات، بە ڕێککەوتن بێت و لە گەل ناوێ ڕۆک و چەمکی نیسلامدا بگونجێت.

^۱ صحیح سنن الترمذی (۲۰۰/۳).

^۲ بخاری رقم (۷۱۴۵).

^۳ فقه الخلافة - للسهروري.

۲- نابیٔ پیچەوانەى ئەو شتانەبیٔ، کە ئومەتى ئیسلام لەسەرى پێککەوتوو نو نابیٔ بە مەیلی خۆی زیادەپەوی بکات. بە پێی ئەم دوو بەندە خەلیفەى ولاتی ئیسلام بریکارو جینگری ئومەتە، لەپیری گەلەو دەسلاتی بەرقەرار دەبیٔ و ماوەى حوکمرانی دیاری دەکریٔ و ئومەت دەتوانیٔ ئەم دەسلاتە پەرە پێدات و فراوانی بکات، بە هەمان شیوە دەتوانیٔ بەرتەسکیشی بکات یان مەرج و بەندی بۆ دابنیٔ هەركات بەرژووەندیەکانی تیدا بەدیکرد یان پەنایەکی چاکتری دۆزییەو بەپێوەبردنی فرمانەکانی خودای گەورە و سودی ئومەت^(۱)، بێگومان ئەم کارانەش بەدەستەى راویژووەکەسى لێزان دەکریٔ. ئیمامى عوسمان جەختی لەو دەکردەو کە ئومەت مافی لێپرسنەو و لێپێچینەو خەلیفەیان هەیه، هەرەوێک خۆی دەفەرمویٔ "ئەگەر لەپەرتووەکەى خودای گەورەدا دۆزیتانەو کە هەردوپیٔم بچەمە ناو کۆت و زنجیرەو، ئێو هەردو پیٔم بچەنە کۆت و زنجیرەو"، کۆمەلێک خۆپیشاندانیان کرد بۆ لێپێچینەو لەسەر هەندیک کردار کە پەخنیان هەبوو لێ، ئیمامى عوسمان ملکەچى کردو خواستەکانی قبوڵ کردو نکولی نەکرد لەم حەقەداو زۆر بەرێزەو نامادەیی خۆی دەربەری بۆ چاککردنی ئەو شتەى کە پێی دەچى هەلەى تیدا کردبیٔ و تیدا لەسەر هیدایەت نەرۆشتیٔ^(۲).

چوارەم: راویژکردن

یەکیکی تر لەبنچینە مسۆگەرەکانی دەولەتى ئیسلامى راویژکردنی والی و سەرلەشکرو کاربەدەستانی ولاتە لەگەل گەل و موسلماناندا هیچ دەستوریک نەدەن بەبى راویژکردن، خودای گەورە لەمبارەیهو دەفەرمویٔ "قَبِمَا رَحْمَةً مِّنَ اللَّهِ لَئِنْ لَّمْ يَكُنْ قَلْبًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَأَنْفَضُوهُ مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ (آل عمران: ۱۵۹)، هەرۆها دەفەرمویٔ "وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (الشورى: ۳۸).

^۱ الدولة السيادة - فتحي عبدالكريم (ص ۲۶۸).

^۲ الدولة السيادة (ص ۳۷۹).

ئىمامى عوسمان، له ده ولته كهيدا ليژنه يه كى بۆ راويژكردن دروست كردبوو له هاوه له مەزنەكانى پيغه مەبەر ﷺ ئەم ليژنه يەش له كۆچەريان و ئەنسار^(۱) پيڤكهاتبوو به راشكاوى داواى ده كرد له سەر له شكرو پۆليسه كان و ده يوت: "له سەر كارەكانتان بەردەوام بن و بە كۆچكردنى ئىمامى عومەر واز مەهيتن و مەيگۆزن. له هەرشتيڤكدا تەلخى و ئالۆزى هاته پيټان پەوانەى لای ئيمى بكن هەتا كۆيونەوه و راويژى له سەر بكەين و وه لامتان بدەينهوه"^(۲). سەرله شكەرەكان دەستيان گرتبوو بەم ياداشتهوه و هەركات بيان ويستايه هەنگاو بنين بۆ رزگار كردنى شويتنيك ئيزنيان وەرده گرت و راويژيان دەكرد، ئەويش هەلده ستا به رۆلى خۆى و هاوه لانی كۆدە كرده وه پرسى پيڤدەكرو دەنگى ئەژمار دەكردن دەنگى لى وەرده گرتن و نەخشەيه كى گونجاوى ليوەردەگرتن، پاشان مۆلەتى هەستانى دەدان جارتيك له جارن (عەبدوللای ئەبى سەرح) نووسراويكى نووسى بۆ ئىمامى عوسمان و داواى لى كردبوو مۆلى بدات دەورەبەرى ئەفريقا رزگار بكات^(۳)، لەبەر ئەوهى نزىكى دوورگەى رۆمەكانە. ئىمامى عوسمان دواى راويژكردن، وه لامى دايهوه و خەلكيكي زۆرى بۆ ناردن^(۴)، هەروەها موعاويەى كورپى ئەبوسوفيان كاتيڤ ويستى دوورگەى قوبروس رزگار بكات، نووسراويكى نووسى بۆ پابەرى بالاي گشت ئومەت، واتە خەليفە، داواى رينگەپيڤدانى كرد و وه لامى بۆ نەهاتهوه تا دواى دانىشتن و راويژكردن و باسى بابەتەكه، پاشان رينگەى بۆ كردهوه^(۵)، هەروەك ئىمامى عوسمان لەگەل هاوه له مەزنەكاندا دەيكرد، بۆ نمونە بۆ كۆكردنەوهى قورنان راويژى پيڤكردن، بۆ كوشتنى عەبدوللای كورپى ئىمامى عومەر له حەقى هورمزندا، بەمشيوهيه هەولئى داوه بۆ بنەبركردنى ئازاوه و كيڤشە قەزاييه كان. جگە لەمانەش له كۆمەلتيك هەلوپيست و پرووداودا كه بەرپۆشنى باسى دەكهين.

^۱ الادارة العسكرية في الدولة الاسلامية (ص ۳۷۹).

^۲ المصدر نفسه (ص ۲۷۷).

^۳ فتوح مصر (ص ۸۳).

^۴ المصدر نفسه (ص ۱۸۳).

^۵ المصدر نفسه.

پینجهم: دادپه‌روه‌ری و یه‌کسانی

یه‌کیک له‌ئامانجه‌کانی حکومه‌تی ئیسلام به‌ته‌نگه‌وه‌بوونی دامه‌زراندنی بته‌ماکانی پوژیمی ئیسلامه‌که‌پێگه‌خۆشده‌کات بۆ پێکه‌وه‌نانی کۆمه‌لگای موسلمانان و گرنه‌گرتن بته‌ماش دادپه‌روه‌ری و یه‌کسانییه‌. عوسمان نامهی نووسی بۆ خه‌لکی شاره‌کان و فه‌رمووی "فه‌رمان به‌چاکه‌بکه‌ن و پێگه‌ری له‌خراپه‌بکه‌ن، با هیچ موسلمانێک خۆی زه‌بوون نه‌کات من له‌گه‌ڵ لاوازو چه‌وساوه‌دام گه‌ر زوڵمی لی کراییت دژی هه‌موو یه‌هیزیکم"^(۱). به‌پراستی سیاسه‌تی ئیمامی عوسمان له‌سه‌ر دادپه‌روه‌ری ده‌پوشت، بۆ نمونه‌داری هه‌دی دا له‌ (وه‌لیدی کورپی عه‌قه‌به‌ی والی کوفه‌)، که‌برای دایکی خۆی بوو له‌سه‌ر شایه‌تی نه‌و شایه‌تانه‌ی وتیان مه‌ی خواردۆته‌وه‌، پاشان له‌والیه‌تی لایه‌رد، نه‌م چه‌ڕۆکه‌به‌دریژی ده‌بینن له‌مه‌ولاو نه‌بی موسای نه‌شه‌ری خسته‌جێگه‌که‌ی. ده‌گێرته‌وه‌جاریکیان ئیمامی عوسمان توپه‌بووه‌له‌خزمه‌تکاره‌که‌ی و گوئی باداووه‌نازاری پێکه‌یاننده‌وه‌، نه‌و شه‌وه‌ ئیمامی عوسمان نه‌یتوانیوه‌بخه‌وی به‌حواله‌وه‌هه‌تا بانگی خزمه‌تکاره‌که‌ی ده‌کات بۆ ژووره‌که‌ی خۆی و فه‌رمانی پێده‌کات تۆله‌ی خۆی بکاته‌وه‌و گوئی با بدات، له‌سه‌ره‌تادا خزمه‌تکاره‌که‌قه‌بوڵی نه‌کردووه‌و حاشای کردووه‌، ئیمامی عوسمان پێداگری ده‌کات، خزمه‌تکاره‌که‌ش به‌قه‌سی ده‌کات و گوئی خه‌لیفه‌با ده‌دات^(۲).

شه‌شهم: نازادیه‌کان

په‌یامی نازادی یه‌کیکه‌له‌ده‌ستپێکه‌بایه‌خداوه‌کانی حوکمرانی له‌سه‌رده‌می خه‌لیفه‌راشیدیینه‌کاندا. ئاینی ئیسلام ده‌سته‌به‌ری نازادیه‌کانی خه‌لکی به‌گشتیی کردووه‌له‌چوارچێوه‌ی سنووری شه‌رعی ئیسلامدا. خۆی پراستت ده‌وی بانگه‌وازی ئیسلام بۆ نازادکردنی خه‌لکه‌و به‌گشتیی ئاینیکی نازادبخو‌زای وه‌کو ئیسلام ده‌گه‌مه‌نه‌نونه‌ی هه‌بیّت له‌میژوودا.

^۱ تاریخ الطبری (۴/۱۴۱).

^۲ نظام الحكم في عهد خلفاء الراشدين - حمد محمد الصمد (۱۴۹).

له سەردەمی خەلیفە راشیدیئەکاندا نازادییەکان گشتی بوو، وەکو نازادیی بیروپرای نایینی (عەقیدە) و نازادی گوێزانەووە مافی ئارامی و ئاسایشکردن و پاراستنی خانووبەرە نازادی سامان^(۱)، دارایی تاکەکەسو نازادی راویۆچوون.

حەوتەم: پێگە و قەدەغەکردن

ئەمیری ئیمانداران ئیمامی عوسمان گرنگیدا بە قەدەغەکردن و پێگەیکردن لەهەندێک هەڵسوکەوت و کردەوی خراپ، ئەو کارانەش، کە قەدەغە کردبوو وەک:
 ۱- لاری هەبوو لە پۆشینی جلوبەرگی زەرد کراو یەکیەک لە پێگەییەکانی ئەو هەبوو نەگۆلی کرد لە (موحەممەدی کوپی جەعفەری ئەبی تالیب) کە جلوبەرگی زەرد کراو بکاتە بەری. لەئەبوهورەیرەو پیاویەت کراو دەتێت "ئیمامی عوسمان چوو بۆ حەج کردن بۆ مەککە، خێزانەکە (موحەممەدی کوپی جەعفەر) چوو لەگەڵ میژدە کەیدا تابه‌یانی مایەو، بەیانی کە موحەممەد دەرچوو بۆنی عەتری لێدەهات، و، خاویلییەکی (زەردکراو) و سوری تۆخی پێچابوو بە خۆیەو، خەلکی گەشتنە (مەلەل) شوێنێکە لە نێوان مەککە و مەدینە - پێش ئەو ئیوارە برۆن ئیمامی عوسمان موحەممەدی بینی قەڵس بوو، داخێکی هەلکێشا و فرموی ئایا (جلی زەرد کراو) دەکەیتە بەر لە کاتی کدا پێغەمبەر ﷺ نەهی لی کردوو؟"^(۲)

۲- نەگۆلی لەو ئافەرەتانه کردوو کە لە سوپی مانگانەدا بوون و ویستویانە بچن بۆ حەج یان عەمرە، تەنانت ئەو ژنانە کە بەو حالەبوون و دەچوون بۆ حەج یان عەمرە، دەبێگەراندنەو، عەبدولرەزاق لەموجاهیدەو ریاویەتی کردوو دەتێت: "ئیمامی عومەر و عوسمان ئەو جۆرە ئافەرەتانیان لەناوچە جوحفەو زیلحولەیفە دەگەراندەو.
 ۳- فرمانی دەکرد هەرچی کۆترە سەر بپریت. خەلکی مەنع کرد لە خەریکبوون بە کۆتربازی و کایە کۆترانەو بە تاییەتی کاتی ک بوو بە دیاردەیکە بەرچاو و گوزەرانی خەلک خۆش بوو، فرمانی دەکرد کە سەریان بپرین. ئیمامی بوخاری لەحەسەنەو

^۱ المصدر نفسه (۱۵۷ - ۱۵۸).

^۲ المسند رقم (۵۱۷).

پړوايه تې کردووه ده لیت: "بیستم له نیمامی عوسمان له وتاره کیدا نه مری ده کرد سه گه کان بکوژن و کوژره کان سهر برېن" (۱).

۴- یاری تاو لهی قه ده غه کردووه. نیمامی عوسمان یاری تاو لهی قه ده غه کردو فەرمانی کرد له مالی همرکه سیکندا هه بوو بیسوتینن. نیمامی به یه هقی له زوبه ید هه لته وه پړوايه تې کردووه، نیمامی عوسمان له سهر مینبر وتویه تې "نه ی خه لکینه ده خیلتان بم قوما ر مه کهن، (مه به سستی تاو له بو) پیم گه یشتووه کو مه لیک خه لک قوما ری هه یه، همرکه س له مالیایه تې با بیشکی تې یان بیسوتینن". جاریکی تر نیمامی عوسمان فەرمووی خه لکینه من له باره ی تاو له قسم بۆ کردن به لام و ابرازم فریتان نه داوه و ابریده که مه وه فەرمان بکه م باوه شیک پوشم بۆ بینن مالی نه و که سانه بسوتینم که تاو لهی تیدا یه" (۲).

۵- شارب هه رکردنی نه وانه ی گرفتیا ن لی داکه وتووه یان چه کیان راساندووه ته وه و خو یان نواندووه له شاری مه دینه دا. رینگریه کی تری نه وه بوو دژایه تې نه و که سانه ی ده کردو شارب هه دهری ده کردن، که ناژاو وه موشکیله یان دروست کردووه یان تفه نگیان له گهل خو یان هه لگرتووه له ناو شاردا. له سالمی کوری عه بدوللا وه پړوايه ت کراوه ده لیت "نیمامی عوسمان هیچ که سیکی له وانه قبول نه ده کرد که سهر به گو به ندو موشکیلاوین و نه وانه ش که چه کیان ده کرده شان و خو یان ده رده خست. عوسمان، جگه له گوچان هیچی تری قبول نه ده کرد" (۳).

۶- لی دانی نه وانه ی که مامی پیغه مبر ﷺ به که م ده زانن و سوکی ده که ن و لیی ده خوینن. له سهرده می خه لافه تې خویدا لی دانی کا برایه کی کرد که له ده مه قاله یه کدا سوکایه تې به عه باسی مامی پیغه مبر ﷺ کرد بوو، پیتیا ن وت "بۆ نه م لی دانه بیانوت هه یه؟ فەرمووی: پیغه مبر ﷺ مامی به گه وره و به ریز بزانی ت، نیمه ش مؤلّه ت بده ی ن

^۱ باب ذیح الحما م (الادب المفرد) رقم (۱۳۰۷).

^۲ السنن الکبری - کتاب الشهادات (۱۰/۲۱۵).

^۳ تاریخ الطبری (۶/۴۱۴).

خەلکی سوکایەتی پێ بکات و لێی بخوێنێ، هەرکەسێ وابکات و پێی پازیبێت ئەو
پێچەوانە ی رەوشتی پیغەمبەر ﷺ" (۱).

۷- ئارەقی یاساغ کردوو، چونکە باوکی پیسەکانە. ئیمامی نەسائی و بەیەهقی
لەسۆننەتەکانیاندا رپواتیانکردوو، ئیمامی عوسمانی کۆری عەفان فەرمویەتی
"دوورکەونەو لەمە، چونکە باوکی پیسییەکانە. پیاویک لەسەر دەمی پێش نیو
خودا پەرستی کردوو، ئافەرەتیک لێی ئالۆ و رەوتی لێ شیواندوو، رۆژی کەنیزە کە
خۆی دەنێرێ بە شوین پیاو کەدا پێی دەلێت خانە کەم بانگت دەکات، بۆ شایەتیدان،
پیاو کەش لە گەڵ کەنیزە کە چوو هەتا رۆشتە ژووری ئافەرەتە کە. لە دەرگای یە کەم
چۆتە ژوورەو، دوو هاتە رێگە، هەر وەها رۆشت هەتا گەشتە ئافەرەتیکێ جوان
جەو نەیک ئارەقی لەلابوو، خانە کە وتی: وەللاهی بۆ شایەتیدان بانگم نەکردوێت بۆ
ئەو بانگم کردوێت کە کاری سێکسێم لە گەڵدا بکەیت، یان پێکێک ئارەق بخۆیت، یان
ئەم مندالە بکویت، پیاو کە وتی: باشە جامیک لە ئارەقە کە دەخۆم، جامیکێ خوارد،
وتی: زیاترم بۆ تێکە وازی نەهێنا هەتا مەستبوو، لە گەڵ ژنە کە زینای کردو
مندالە کەشی کوشت، دوور کەونەو لە ئارەق وەللاهی مە خواردنەو و ئیماندارێ
هەرگیز پێکەو کۆنابنەو و هەمیشە یەکیکیان ئەوی تریان تاردەنیّت" (۲).

۸- وتارەکانی ئیمامی عوسمان و هەندیک لە حیکمەتەکانی لەناو خەلکدا

أ - وتاریک دەربارە ی رۆژی دوا یی و خۆسازدان بۆی.

حەسەنی بەسری دەلێت: "ئیمامی عوسمان وتاریکی دا پاش سوپاس و ستایشی
خودای گەرە فەرمووی: ئەی خەلکینە لە خودا بترسن، چونکە لەخودا ترسان
سەرما یە، ئاقلترین کەس ئەو یە سەر زەنشتی دەرونی خۆی بکات و بۆ دوا ی مەرگ
کار بکات و لە نوری خودای گەرە بە دەست یینێت بۆ رۆشنایی ناو گۆرە کە ی، با
هەموومان بترسین لەو ی خودای گەرە بە کویری حەرمان بکات و لە دنیا شدا چاوساغ
بووبین، فەرموودە تێر و تەسە لەکانی پیغەمبەر ﷺ بەسە بۆ کەسێ ناقل ئەو کەسانە ی

۱ المصدر نفسه (۵/۱۷/۴).

۲ سنن النسائي - كتاب الاشرية (ص ۵۳).

له دونیادا یاخی بوون له قیامتدا له شوینییکی دوروهه بانگ ده کرین". هه وره ها فرمویه تی "چاک بزائن هه رکه سیڅ خودای له گه لدا بیټ له هیچ شتیڅ باکی نییه و هه رکه سیڅیش خوی گه وره شکستی بکات نیتر هانا بۆ کوئ ده بات؟ چ په نایه کی ده ست ده که وی؟" (۱). له نیمامی عوسمانه وه ریوایت کراوه که پیغه مبه ر علیه السلام فرمویه تی "له پوژی په سلاندا توله ی ناژه لی کوژ ده سه نریت له ناژه لی شاخدار" (۲).

ب - وه بیر هیئانه وه ی په وشته به نرخه کان

نیمامی عوسمان ده فرمویټ: "وه لاهی نیمه هاوړ پیه تی پیغه مبه رمان کردوه و علیه السلام له مال و له دهر وه. نه و، له گه لمان سهر دانی نه خو شانی کردوه و مردوی ناشتوه، له گه لمان غه زای کردوه و بۆ ناړه حه تی زوړو که م، سهر خو شی لیڅ کردوین و دلی داوینه ته وه، که چی خه لکانیڅ هه ن من فیری په وشته کانی نه و ده که ن به لام پیده چیټ هه رگیز پیغه مبه ریان علیه السلام نه دی بیټ" (۳).

ج - نه و حیکمه تانه ی که له ناو خه لکدا باوه.

نیمامی عوسمان ده لیټ: "نه گه ر دلمان پاک و خاویټ بیټ هه رگیز له فرمایشته کانی خودای گه وره تیر نابین و تاسقیمان ناشکی" (۴)، هه وره ها ده لیټ: "هیچ گونا هیڅکی په نهانی ناشارد ریټه وه نیلا خودای گه وره له سه ر شاشه ی ده موچاو یان به ده له و سوتانه وه ی زمانی خاوه نه که ی، ناشکرای ده کات" (۵).

هه وره ها ده لیټ: "هه لپ و ماش بۆ دنیا تاریکی دلّه به لام غه م و په ژاره بۆ قیامت رو شنایی دلّه" (۶). هه وره ها ده لیټ: "له پوژانی ناژاوه و ناشویدا له خودای گه وره

^۱ صحیح التوثیق فی سیره وحیاء ذی النورین (ص ۱۰۷).

^۲ الموعظة الحديثیو رقم (۵۲۰).

^۳ صحیح التوثیق فی سیره وحیاء ذی النورین (ص ۱۰۷).

^۴ جامع العلوم والحکم (ص ۳۶۲).

^۵ فوائد الکلام للخلفاء الکرام (ص ۲۸۹).

^۶ الاستعداد لیوم المعاد (ص ۹).

دەپارتمەنە ئەگەر زولم کردیبت لیم خوش بیټ، خو ئەگەر زولمیشم لیکرایبت
لەهەموو کەس دەبوورم دەییەخشم"^(۱).

هەروەها دەلیت: "هەمووشت بەلایەکی هەیه و هەموو بەهرەیک دوژمنیکی هەیه،
بەلای ئەم دینە و دوژمنی ئەم بەهرە ی ئیسلامە (توانجگرو داخ لەدڵەکانیەتی)، چونکە
کاتیەک دەتان بینن خۆشییان لیتان نایەت و هەرگرتیک بیته ریتان پیتان خۆشە.
ناحزەکان وەکو نەعامەکان وان".

کاتیەک عەبدوللای کورێ زویبێر لە رزگارکردنی ئەفریقا گەرایەو ئیمامی عوسمان
فەرمانی پیکرد و تارتیک بدات، پاشان کە عەبدوللای لە وتارەکی بویەو ئیمامی عوسمان
فەرمووی "بە گۆرە ی کەسایەتی باوک و براکان، ژن بخوازن"، لە نەوەکانی ئەبویە کردا
هیچ کورپیکم نەدیو نەوئەدی عەبدوللای لیتی بچیت، عەبدوللای کورێ زویبێر کورێ
ئەسمای کچی ئیمامی ئەبویە کرد، مەبەستی ئەو بوو، کە عەبدوللای لە باپیری چوو لە
زیرەکی و بۆیری و لەزمان پاراویدا"^(۲).

هەروەها دەلیت: "هیچ کەسیک نییە کاریک بکاتە پیشە ی خۆی ئیلا خدای گەرە
بەرگی ئەو ئیش و هەرمانە دەکاتە بەری"^(۳). هەروەها دەلیت: "ئیماندار لەتویی پینج
ترسدا یە، یە کە میان ترسی خدای گەرە کە ئیمانەکی لی نەسینیتەو، دووهم ترسان لە
فریشتە پاکەکان، کە گوناھەکانی لەسەر دەنووسن و رۆژی قیامت پیتی رسوا دەبیټ،
سیهههه ترسان لە شەیتان کە کردووەکانی لی هەلنەو شینیتەو. چوارەم ترسان لە
فریشتە ی گیان کیشان کە لەناکاو گیانی نەکیشت و ئەم لەبی ناگاییدا بیټ، پینجەم
ترسان لە دنیا کە فریوی نەدات و مەشغولی نەکات"^(۴).

هەروەها دەلیت "تام و چیژی عیبادەتم لە چوارشتا بەدی کردووە، یە کەم
لەجیبەجیکردنی فەرزەکانی خدای گەرەدا، دووهم دوورکەوتنەو لەحەرمانەکان،

^۱ جمع الامثال (۲۰/۴۵۳).

^۲ فوائد الکلام (ص ۲۷۱).

^۳ الراهد للامام الاحمد (۱۵۸).

^۴ فوائد الکلام الخلفاء الکرام (ص ۲۷۸).

سییم فرمانکردن به چاکه و چاوه‌روانی پاداشته‌کەیی، چوارەم نەهی کردن له خراپە و خۆپاراستن له خەشمی خودای گەورە"، هەرەها دە‌ئیت: "نەوێندە بەسە بۆ تۆ ھەسودە کانت پیشدەخۆن و تۆش دلشادی"^(۱).

۶- نیمامی عوسمان لە گەڵ شیعرو شاعیراندا

ھەرچەندە تەمەنی خەلافەتی عوسمان، ماوێەکی دوورودرێژی خایاندووە، کەچی ھیچ سەرچاوە و کتێبێک نایە باسی پەیوەندی نێوان نیمامی عوسمان و شیعرو شاعیری کردبێت، جگە لە کتێبی (النزار القلیل). لەم کتێبەدا ھاتووە کە نیمامی عوسمان ھۆگری پێگە و شوێنی ئەو پەیاوە بوو، کە پێغەمبەر ﷺ چەمکەکانی ڕۆشن کردۆتەووە و پێشینانی وەکو نیمامی ئەبوبەکر و عومەر لەسەری ڕۆشتوون. بێگومان ھەریەک لەمانە توانایەکی زۆریان ھەبوو، بۆ نمونە نیمامی ئەبوبەکر ناسراوە بە شارەزای ڕەچەڵەک و شارەزاییەکی باشیشی ھەبوو. دەربارەیی شیعرو خۆی شیعرو دەرشتوو، نیمامی عومەریش ناسراوە بە ھاندەری شیعرو شاعیران و ھەروەستە رووبەر و ھەر کێش و گرفتێک بووبێتەو بە دوودێر شیعرو وەلامی داوێتەووە و ھەلی کردووە، گەر لەمە زیاتر لەسەری ڕۆژین دەر ئەکەوێت کە شاعیربوو. ئەگەر خەلیفەیی سییم نیمامی عوسمان یان بە شیعرو نەدایەت و شاعیرانی لەخۆی نزیک نەکردبێتەووە، ئەوا شەھیدکردنەکەیی لە لایەن ناھەزە بێ ناستەکانییەووە دەرگای شیعری کردووە لە شاعیران و لەوکاتەدا شیعری سیاسی ھاتە ئاراوە. بە تایبەت بۆ شەھادەتی عوسمان گریانێکی زۆری شاعیران بە شیعرو قەتارەیی بەستوو.

بەلام نیمامی عوسمان پەیوەندی لەگەڵ شاعیراندا نەبوو، کاریگەر نەبوو پێیان لەسەردەمی ئەمدا شاعیرەکان وازیان ھێناو لەشارو کۆشکی خەلافەتی دەرچوون بەرەو دەشت، ھەرچەند ھەندێ بەیتی لێو پیاوێت کراوە وەکو

چاک بزانی ھیچ سیفەتی وەکو سیفەتی خودا نایە

سیفەتی خودای گەورە ئاشکرایە بابێ باوەڕیش مل نەدا.

ئەوێ گشت ھەرامەکانی چەشت تەمەکەیی ڕۆیی

^۱ المصدر نفسه.

گوناهو سەرشۆری ماوه‌تەوه له‌گەڵ پەنجەپۆیی

سەرەنجامی خراپەکاری هاویشتنە بەربارە

بێ خێرە ئەو لەزەتە ی کۆتاییە کە ی ئارە^(١)

ئەو پۆژە ی کە هەرچی و پەرچییه کان هەلیان کوتایە سەری کە بیکۆژن فەرمووی:

مەرگ دەبینم پیاو بە پێزە کان هەڵدەگرێ

بەلام سەرکەشەکانیش پەنایەکیان دەست ناکەوێ لە شارو لەدی^(٢).

کاتی ئابڵوقەیاندا لە خانوو کە ی خۆیدا فەرمووی:

خاوەن مال لە مالهو دەرگاشی لی داخراوە

کێتۆیک هاتوو مەرگ لە سەر لوتکە کە ی دانراو^(٣).

دلی گوشاد دەرون والّا دەرکات تا تێر ئەبێ

ئەوێندە هۆگری دەبێ هەژاری هەژار دەبێ

هیچ تەنگوچە لە مەیه کە نییه کە تووشت بێ

نیللا شادومانی بە دوا دا دی گەر سەبەرت هەبێ

نیمامی عوسمان سزای خستوو سەر شیعیری جنیوودان و داشۆرین. هەروەها ئەو

شیعەراندەشی کە پێچەوانە ی ئە حکامی شەریعەت بوو، وە پێخۆش خال بوو گۆی بیستی

شیعیری چاک و مەرۆڤ دۆستانە و ئاین پەرەرانە بیّت^(٤).

^١ شعراء الخلفاء - نیال تیسیر الحماش (ص ٢٧).

^٢ البداية والنهاية (١٠٢/٧).

^٣ المصدر نفسه.

^٤ ادب صدر لاسلام - واضح الصمد (ص ١٠٢).

باسی سییه م: گرنگترین ناکاره کانی (سیفاتی)

عوسمان، به که سایه تیه کی رابه رو پیشهوا له قه لّم ده دریت و به سیفه تی رابه ری کی خوداناسیش ستایش ده کریت، نیمه که سایه تی نهم پیشه وایه به چند ربه وشتیک کورت ده کهینه وه هندیکیشی به دوورو دریژی باس ده کهین.

گرنگترین سیفه تی نیمامی عوسمان باوه ربون به خودای گه وره بووه و بره وایه کی قایمی به پژی دواپی هه بووه. هه وره ها شاره زاییده کی باشیشی له شه ریعه تدا هه بووه و متمانه یه کی سه نگی نی به خودای گه وره هه بووه. عوسمان، له کار کرد و ویدا راستگو بووه و لیاقه تی هه موو کاریکی هه بوو له هه لویست ده برینیشدا بویره مه رد بووه، له ژانیی دونیادا کم ویست بووه له تیکۆشاندا عه ودائی قوربانیدان بووه، له به رامبه ر خه لکدا خا که سار بووه و نامۆزگاریی خه لکی وه رگرتوه، خوگرو هیمه تی به رز بووه نیراده ی به هیز بووه توانای بریاردانی هه بووه. له کیشه و گرفته کاندادا په ره ره بووه توانای فیترکردن و سازدانی کادیری هه بووه جگه له مانهش سیفه تی جوامیری هه بووه هه ر به هوی نهم سیفه ته قیادیانه شه وه توانیویه تی پاریزگاری له ولات بکات و خروقاته کان قه لاچۆ بکات. عوسمان، به فه زل و کۆمه کی خودای گه وره نومه تی سه رخست به ره و نامانجه نه خشه بۆکیشراره کان به چند قوناغیکی پته و گرنگترین نه و سیفه تانه ی که هه ولماندا تیشک بجهینه سه ری نه مانه ن:

یه که م: لیژانی و لیها تووی له رینمایي کردن و راهیناندا

نیمامی عوسمان به یه که له زانا گه وره کان ده ناسریت له زانیی قورنان و سونه تدا، له مه ولا باسی چالاکییه فیهیه کانی ده کهین له بواری دادگا و دارایی و جهاددا، نیمامی عوسمان زۆر په رۆش بووه بۆ شوینکه وتنی رینمایي کانی پیغه مبه ر ﷺ و نه بو به کوه عومه ر.

عه بدوللای کورپی عه دی پویه تی کردوه بۆ عروه ی کورپی زویتر که میسه وه ری کورپی مه خز مه وه عه بدولپه همانی کورپی نه سه وه پتیان وتوه وه نه وه ناتوانیت به خالت بلیّ قسه له که ل نیمامی عوسماندا بکات له باره ی وه لیدی کورپی عه قبه وه که زۆربه ی خه لکی گله یی له کرده وه کانی ده کهن، عه بدوللا ده لیّت: کاتی نیمامی عوسمان ده ره چو

بۆ نوپۇز پىڭگەم يىڭرت و پىم گوت ئىشىكىم پىتە. فەرموى كابرا پەنادە گىرم بە خدا لەتو
 دەلەيت: گەرامەو كاتىك نوپۇز بەربو لای مىسور و ئىبن و عەبدى يەغوت دانىشتىم و
 قسەكەم بۆ گىپرانەو و تيان چى و ت؟ بە راستى تۆ راسپاردەى خۆت گەياندو، من
 ھەر دانىشتىبوم پەيامنىرى ئىمامى عوسمان ھات بانگى كردم و تيان خۆت گىرۆدە كرد،
 منىش پۆشتىم گەشتە خزمەتى فەرموى نىشەكەت چىيە؟ دەلەيت شاھە تومام ھىنا و
 پاشان وتم: خۇداى گەورە پىغەمبەرى ﷺ بە راستى نارد و كىتبى پۆشنىشى بۆ
 دابەزاند، من يەككە بووم لەوانەى كە چوم بە دەمىو و ولامى خۇداو پىغەمبەرم
 ﷺ دابەو و رىئامىيەكەم خستە سەر سەرم، راستى زۆرىنەى خەلك زەمى و لىد
 دەكەن، ھەقە تۆش دارى ھەدى بەسەردا بسەپىنى، دەلەيت عوسمان، پىي فەرموم،
 خوشكەزاكەم تۆ پىغەمبەرت ﷺ دىو، وتم: نەخىر، بەلام پوختەى زانستەكەم پى
 گەشتو، لەگەل بىروباو ەرەكەدا. وەكو چۆن بە منداكىكى تازەپىنگەيشتو گەشتىت،
 دەلەيت ئىمامى عوسمان شاھە تومانى ھىنا و پاشان فەرموى: دواى سوپاسى خۇداى
 گەورە، كاتىك خۇداى گەورە پىغەمبەرى ﷺ نارد بە راست و دروستى من يەككە بووم
 لەوانەى كە چوم بە پىرى خۇداو پىغەمبەرو ﷺ، بروام ھىنا بەو پەيامەى كە بۆى
 دەھات، پاشان دوجار كۆچم كرد و ئەو شەرەفەشم پى بەخىرا بووم بە زاواى پىغەمبەر
 ﷺ، پەيامنىش پىدا، وەللاھى قەت سەرىپچىم نەكردو وە گزىم لى نەكردو وە ھەتا
 كۆچى كرد، پاشان ئەبوبەكر كرا بە جىنشىن پەيام پىدا وە سەرىپچى ئەویشم نەكردو وە،
 غەشم لى نەكردو وە. پاشان عومەر كرايە جىنشىن، وەللاھى سەرىپچى و گزىم لەویش
 نەكردو وە، ھەتا كۆچيان كرد. پاشان خۇداى گەورە خۆمى كرده جىنشىن ئايا ئىو ئەو
 ھاوكارى و وەفادارىم نادەنەو كە من دەمدا بە ئەوان؟ واتە ئەو پۆلەى من دەمگىپا بۆ
 ئەوان دەبىت ئىو ھەش بىگىپن بۆ من، دەلەيت: منىش وتم وايە راستەكەيت، فەرموى
 ئەم قسانە چىيە كە لە ئىو وە پىم دەگات، ئەو ھەش كە باست كرد لە بارەى وەلىدەو بە
 ئىزنى خۇدا سزاي دەدەم بە ھەقيانەت، دەلەيت چل قامچى دا لەو لىدو ئەمرى كرد بە
 عەلى جەلەكەى لىبەت ئەویش داركارى كرد^(۱).

^۱ فضائل الصحابة (۵۹۷/۱).

عوسمان، هۆگری پیغه مبهەر ﷺ بوو پینمایی وزانسته که ی کردبووه زانایه کی گهوره
 بۆ قازانچی دین و دنیا، نیمامی عوسمان لیزان و به توانابوو له به پێوه بهردنی گه له کهیدا
 به شیوهیه کی به رهه مدار ناراسته ی ده کردن و نه که کانی پێ نیشان ده دان و بۆ چوونه
 کامل بووه کانی له زانست و نه زموون و بهر خوداندا پیتشکesh ده کردن ههتا له بواری
 بانگخوازی و پهروه ده کردن و تیکۆشاندا سازی ده دان بۆ دیداری پهروه ردگاریان.
 یه کیکی تر له ته وجیهاتی نیمامی عوسمان، نهو باسه یه که له وتاری به خهلیفه بووندا
 فهرمووی "خه لکینه ئیوه له کۆشک و ته لاردان و ههوارگهتان ناوه دانه بابیه چاکی و پاکی
 برن ههروهک زانیان له بهری بهیاندان یان له پری ئیواره دا گیانکیش هاته سهرتان، چاک
 بزانی دنیا تیهه لکیش کراوه له گه ل فیزو له خۆبایی بوندا، ژیا نی دنیا فریوتان نه دات و
 سهرسهریه کان به لی بوردیه ی و خودا فریوتان نه ده و پهنده وهرگرن لهو شتانه ی به سهرتانا
 تیه په ریوه و قۆل هه لمان و له مسو و بی ناگا مهن. کوا پۆله کانی دنیا و براکانی خۆ هه
 سهرقالتی دنیا بوون و نه مدیوو نه ودیوتان پێ ده کردو ناوه دانیان ده کرده وه و رایان
 ده بوارد. نایا ده توانن بیته فهرمان که واته دنیا به شیوه یه کی چاک به پری بکه ن^(۱)،
 خودای گهوره ده فهرمو ی "وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ
 فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيحُ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا *
 (الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا)
 (الکھف: ۴۵ - ۴۶).

له م وتاره دا خهلیفه ی سیهم مه بهستی نه وه بوو خه لکی ناراسته بکات و هانی بدات
 بۆ ههنگاوه لگرتن به ره و خودای گهوره به شیوه یه که زۆر پاپای دنیا نه بن، هه
 نه مهش گونجاو بوو که له و وتاره دا بوتری، چونکه له و کاته دا ئیسلام له پشوداندا بووه و
 که وتبووه ناو جهرگه ی هه ریتمه پر له ته لارو کۆشکه کان و شاره گه وه کان پر زگار کرابوو
 دنیا به به هره و نیعمه ته کانییه وه نامیزی کردبووه و خه لکی که وتبوونه کی به رک ی و
 که رتی تاییه ت هاتبووه ناراو، جگه له هاوه لانی پیغه مبهەر ﷺ وتاره که بۆ نه وانی تر
 زۆر شیاوو گونجاو بوو. له نیمامی عوسمانه وه چه ن دین فهرموده ریوایه ت کراوه که ئوممه ت

^۱ البداية والنهاية (ص ۱۵۳/۷).

که لکی لی وهرده گرت، وه کو نه بو عه بدولر هجانی سه له می بۆمان باس ده کات، لهو فرموده یه ش که له نیمامی عوسمانی بیستوه و کاری پیکردوه سه عدی عوبه یدیش له عه بدولر هجانی وه گرتوه، که پیغه مبه ر ﷺ فرمویه تی: "باشترین کهستان نهو که سه یه قورئان زانییت و خه لکی فیر بکات" ^(۱)، ده لیت: "نه بو عه بدولر هجان له حوجره ی نیمامی عوسماندا فیری قورئان بووه، هه تا حه جاج ده لیت: "نیمامی عوسمان نهو که سه بوو منی گه یانده نه م پله و پایه ی نیستا" ^(۲) له ریوایه تی شوعبه دا هاتوه نه بو عه بدولر هجان ده لیت: "نیمامی عوسمان منی گه یانده نه م پله و پایه، چونکه به چاکی فیری قورئانی کردبوو، نیمامی عوسمان گه لیک فرموده ی پیغه مبه ری ﷺ ریوایه ت کردوه، فرموده کانیش نه مانه ن:

۱- بایه خدان به ده ستنوژ

نیمامی عوسمان له سه ر سه کۆیه ک ده ستنوژی شت و فرموی فرموده یه کتان بۆ ده گیرمه وه که له پیغه مبه ر ﷺ بیستوه، نه گه ر له ترسی نهو نایه ته ی قورئان نه بوایه بۆم باس نه ده کردن، بیستومه که پیغه مبه ر ﷺ ده یفه رموو "هه رکه س ده ستنوژیکی باش بگرت و پاشان بچیت بۆ مزگه وت نوژ بکات به جه ماعه ت له م نوژوه تا نوژیکی تر که ده یکات خودای گه وره له گونا هه کانی نیوانیان ده بوریت" ^(۳).

۲- لاسایی کردنه وه ی پیغه مبه ر ﷺ له ده ستنوژ گرتندا

له حیمرا نی کوپی نه بان ی عوسمانه وه ده لیت جار یکیان نیمامی عوسمان داوای ناوی کرد و ده ستی کرد به ده ستنوژ گرتن، ده ستی شوژدو ناوی را دا له ده م و لوتی و مشی کرد و پاشان سی جار ده موچاوی شوژدو هه ردوو بالیشی سی جار شوژدو ده ستی هیئا به سه ریدا، پاشان پیتی شت و له کۆتاییدا پیکه نی و فرموی پیغه مبه ر ﷺ دیوه له م پارچه زه مینه دا داوای ناوی کرد و وه کو چۆن من ده ستنوژم شت له به رچاوتان، ناوه ها نه ویش ده ستنوژی گرت، پاشان پیکه نی و فرموی نه وه بۆچی نا پرسن چی منی

^۱ بخاری رقم (۵۰۴۸).

^۲ الکفاءة الادارية في السياسة الشرعية للقادری (ص ۹۳).

^۳ مسند احمد رقم (۴۰۰).

خستۆته پيڭكهين؟ وتيان به چي پي نهكهنی نهی پيڭغه مېهر ﷺ؟ فرموی هدر بهنده يهك دهستنيوژی گرت، كه ده موچاوی شت هدر تاوانیكي به پوخسار كرديت دهسپيته وه، هدركات باله كانی شت، گوناھی باله كانی دهسپيته وه، كاتيک مهسحي سهري كړدو پيښه كانی شت به هه مان شيوه^(۱).

۳- دهستنيوژ يه كيځكه له تاوان شوره كان

له نيمامي عوسمانه وه ده لیت "پيڭغه مېهر ﷺ" فرمويه تی: هدر كهس دهستنيوژيكي تيرو ته سهل بگريت بهوشيويهی كه خدای گه وړه فرماني كړدوه و نوژه فدرزه كانی بكات، ده بيته هوې هلوهريني گوناھی نهم نوژ تا نهونوژهی تري^(۲).

۴- دهستنيوژيک و دوو پركات نوژ، تاوانه كان دهسپيته وه

نيمامي عوسمان، له سهر كورسييهك بوو، بانگي ناوی كړد، ناوه كي كړد به سهر دهستی راستيداو شوړدي، پاشان دهستی خسته ناو دفره كهو سيچار دهستی شت و سي جاری تر رومه تی شت، دواي نهوې ناوی رادا له دهم و لوتي و پاشان بالي هه تا نهيشكي سيچار شت و پاشان دهستی هينا به سهريداو هه تا قوله پي، سي جار پيكانی شت. پاشان فرموی: "بيستومه له پيڭغه مېهر ﷺ" فرمويه تی: "هركهس دهستنيوژيک وه كو نهم دهستنيوژهی من بگريت و پاشان دوو پركات نوژ بكات و دا لږه و وردو كړد نه كات تييدا، نهوا خدای گه وړه له گوناھی رابردو داهاتووی خوش ده بيت^(۳)".

۵- وشه ي نيه تپاكي و وشه ي تهقوا (خودا پرستي) (خوپاريزي)

نيمامي عوسمان ده لیت بيستومه له پيڭغه مېهر وه ﷺ فرمويه تی "من وشه يهك ده زام، هدر بهنده يهك له دله وه به راستي بيلي خدای گه وړه هدرگيز نا يخاته ناو ناگروه، عومهری كوپي خه تتاب وتی: من پيت بلنم چييه؟، نهو وشه يه نييه تپاكيه، كه

^۱ مسند احمد رقم (۴۱۵).

^۲ مسند احمد رقم (۴۰۶).

^۳ مسند احمد رقم (۴۱۸).

خودای گهوره، پیڼغه مبهرو هاوه لانی پڼوه په یوه ست کردووه و وشه کس وشه ی - ته قوا -
یه که پیڼغه مبهرو ﷺ زور هه ولیدا مامه کدی له سهره مهرگا بیلیت" (۱).

۶- چاک ناسینی خودای گهوره مروؤ ده خاته به ده شته وه

له نیمامی عوسمانه وه نه ویش له پیڼغه مبهروه وه ﷺ فهرمویه تی "هه رکه س بریت و
به چاکی زانیبیتی جگه له خودا، خودایه کی تر نییه، نه وه ده چیت به ده شته وه" (۲).

۷- حه سته نات و باقیات

له حارسی خزمه تکاری نیمامی عوسمانه وه هاتووه، ده لیت روؤژیک نیمامی عوسمان
دانیشت و نیمه ش دانیشتین له ده وری و بانگیبزه که هات، نیمام داوای ناوی کرد له
قاییکدا، که یه ک دو مشتی تیدا بو، ده ستونیژی گرت. پاشان فهرمو ی پیڼغه مبهرو ﷺ
دیوه ده ستونیژی گرتووه وه کو چۆن من گرتم له بهرچاوتان، پاشان فهرمویه تی "هه رکه س
ده ستونیژی کی وه کو نهم ده ستونیژه بگریت ونویژه که ی بکات، نویژی نیوه پو ههرچی
تاوانی کردووه له به یانی تا نیوه پو ده سپرته وه، که نویژی عه سری کرد تاوانی نیوه پو ی تا
عه سری ده سپرته وه که مه غریبی کرد عه سر تا مه غریبی ده سپرته وه، که نویژی عیشای
کرد مه غریب تا عیشای ده سپرته وه خو نه گهر شه و مایه وه بو گالته و گپ، هه سته
ده ستونیژی گرت و نویژی به یانی کرد گونا هی عیشا تا به یانی ده سپرته وه، نه مانه
حه سته ناتن و خراپه کانی مروؤ ده سپرته وه". وتیان نه مانه حه سته نات نه ی باقیاتی چیه؟
فهرمو ی: باقیاتیشی نه مانه یه (لا اله الا الله، الحمد لله، الله اکبر، لاحول ولا قوة الا
بالله) (۳).

۸- تر سناکی درؤ کردن به ده م پیڼغه مبهروه وه ﷺ

له نیمامی عوسمانه وه ده لیت "پیڼغه مبهرو ﷺ فهرمویه تی: هه رکه س به نه نه سته
درؤ به ده م منه وه بکات، با مالتیک له ناو ناگر بو خوی دانیته و دیاری بکات" (۴).

۱ مسند احمد رقم (۴۴۷).

۲ مسند احمد رقم (۴۶۴).

۳ مسند احمد رقم (۵۱۳).

۴ مسند احمد رقم (۵۰۷).

له دلقراوانی نیمامی عوسمان له کړین و فرۆشتندا، نه وهش ده گه یه نیت که به خشنده و لیږورده بووه و دهستی له دنیا شتووه و دنیا پرېگر نه بووه له پیاډه کړدنې ره وشته بهرزه کانیډا، هه روه ها عوسمان، هه رگیز خو ویستی نه کړدوه و به دواى بهرزه و نډیه کانیډا ویل نه بووه.

چوارم: نهرم و نیانی

خودای گه وره منته ده کات به سر پتغه مېر دا ﷺ که پژی پېداوه و سیفه تی نهرمون نیانی پی به خشیوه، نهرم و نیانی به زه یی خودایه بۆ پتغه مېر و مرؤقه کانی تریش و دهر مویت "قِيمًا رَحْمَةً مِّنَ اللَّهِ لَئِنْ لَّمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ..."^(۱).

له م نایه ته وه دهر ده که ویست سیفه تی نهرم و نیانی په حمی خودای گه وره یه و ده ی کاته پژو و پژی بۆ نه و به ندانه ی که خو ی ثاره زوی لییان هیه، پتغه مېر ﷺ له سیفه تدا به شی زوری هه بووه، په حمه تیک بووه له خودای گه وره وه بۆ نه و به ندانه ی که پتغه مېر یان ﷺ بۆ په وانه کراوه.

له سۆنگه ی نه م نایه ته وه نه و چه مکه فام ده کړیت که هه رکس به نهرم و نیان بناسریت خه لکی خوشیان ده ویت و له ده وری کۆ ده بنه وه و گوپی بۆ ده گرن و نه مرو نه هییه کانی قبول ده کن، نهرمون نیانی یه کی که له و نا کاره به رزانه ی که نیمامی عوسمان پی پیناسه ده کړیت، که به رامېر گه له که ی نهرم و دلها ور بووه له وه تر ساوه که سیك ناره حه ت و بیتا قه ت بیت و نه م پی نه زانی بیت یان به گویره ی پی نیست و ه لامی ناتاجی خه لکی نه دابیت ته وه، بویه زو و ه والی خه لکی ده پرسى و چه و ساوه کانی سه رده خست و حه ق و توله ی له ده سه لاتداره کان ده سه ند وه.

پینجه م: لیږور دن و چا وېوشی

له عیمرانی کړی عه دوللای کړی ته له وه ده لیت "نیمامی عوسمان جاریک چو و بۆ نویژی به یانی له و دهر گایه ی که گوزه ری بو و چویه ژو وره وه و سه یر ده کات به رده رگا که قه ربالغه و فهر موی: ته ماشاکه ن، هه مو یان ته ماشایان کړد پیاو یک بوخه نجه ری کی

^۱ الکفاءة الادارية (ص ۸۹).

هه‌لگرتبوو، پیتی فەرموو ئەوێ چیه؟ کابرا وتی: دەمەویت بێکۆژم، فەرموی: سوێحانە‌للا، قور بەسەرت لەبەرچی دەمکۆژیت؟ وتی: کرێکارە‌کانت (پۆلیس) زولمیان لی کردووم لەیەمەن، فەرموی: نایا تۆ زولمە‌کەت گەیان‌دوو‌تە من و منیش بیویژدانیم کردییت یان نادادیم کردییت بەرامبەرت و پشتی ئەوم گرتتییت تا تۆ هەقی ئەوم لی بکەیتە‌و؟ فەرموی بە ئەوانە‌ی چواردە‌وری ئێوێ ئە‌لین چی؟ وتیان ئە‌ی ئە‌میری ئیمانداران ئە‌مە دوژمنیکە‌و خودا تۆ‌ی پاراست لیتی. فەرموی ئە‌مە بە‌ندە‌یە‌کە‌و ویستی گونا‌هێک بکات، خۆ‌ی گە‌وره‌ لایدا لیم، پڕۆ‌یە‌کیک یینە‌ کە‌فاله‌تت بکات جاریکی تر نە‌یتە‌وێ شاری مە‌دینە‌ هە‌تا من خە‌لیفە‌ی موسلمانان بم، ئە‌ویش پیا‌ویکی هۆ‌زه‌‌کە‌ی خۆ‌ی هێ‌تار بوو‌یە‌کە‌‌فی‌لی و ئیمامی عوسمانیش پێ‌گە‌ی بۆ‌ چۆ‌ل کرد و نازادی کرد^(١).

ئە‌م چا‌وپۆ‌شییە‌ مە‌زنە‌ هەر لە‌ئە‌میری ئیمانداران، عوسمانی کورپی عە‌فان، دە‌وێ‌شێ‌تە‌وێ. ئە‌و کە‌سە‌ی ویستی بیکۆ‌ژی‌ت ئە‌م عە‌فوی کرد وە‌ک دە‌زانین لی‌بور‌دن لە‌ دە‌سه‌لاتدا پە‌وشتی‌کی زۆ‌ر بە‌نرخە‌ لە‌پە‌وشتی مە‌ردان. ئە‌م ئا‌کارە‌ بە‌لگە‌یە‌ لە‌سەر خۆ‌دا‌رپن لە‌خود‌ویستی و سە‌رسام نە‌بوون بە‌خودی خۆ‌ی و گۆ‌ینە‌دانە‌ بە‌ دۆ‌نیا و ئامێ‌ز‌کردنە‌وێ‌یە‌ بۆ‌ قیامە‌ت. ئە‌و پە‌وشتە‌یە‌‌کی‌کە‌ لە‌ کردارە‌ هەرە‌چاکە‌‌کان و پلە‌و پایە‌ی خا‌وێ‌نە‌‌کە‌ی لە‌ئاخیرە‌‌تدا دە‌‌پازینی‌تە‌وێ‌ و سیاسە‌تی‌کی حە‌کیمانە‌‌شە‌ لە‌دۆ‌نیادا. وە‌ختی‌ک ئە‌و کابرایە‌ ویستی دە‌ست‌دری‌ژی بکات ئە‌گەر بکۆ‌ژرایە‌ یان سزایە‌کی سە‌ختی بە‌سە‌ردا بە‌رایە‌ پێ‌دە‌چێ‌ت ئازا‌وێ‌‌کە‌ی دژ‌واری لی بکە‌وتایە‌تە‌وێ‌ و هۆ‌زه‌‌کە‌ی بکە‌وتایە‌تە‌ خۆ‌ و هەر کات بۆ‌یان بپە‌خسایە‌ تۆ‌لە‌یان بک‌ردایە‌تە‌وێ‌. بە‌لام لی‌بور‌دنە‌‌کە‌ وای لە‌ئە‌ندامانی هۆ‌زه‌‌کە‌ی و خە‌لکی بە‌ گشتیی کرد، کە‌ خراپ‌چوون بە‌ گۆ‌یدا و پە‌زیلیان کرد. بە‌م شێ‌وێ‌‌یە‌ ئازا‌وێ‌ بە‌ر لە‌هە‌لگێ‌رسانی دام‌رکایە‌وێ‌ و خا‌وێ‌ عە‌فویش دلی هە‌مووانی بۆ‌ لای خۆ‌ی کە‌مە‌ن کیش کرد و بوو بە‌ خا‌وێ‌ رێ‌زو خۆ‌شە‌ویستی^(٢).

^١ التاریخ الاسلام (١٧/٢٢١٨).

^٢ التاریخ الاسلام (١٧/٢٢٢).

شه شه: خاكه ساری (ته وازوع)

خودای گهوره ده فرمویٔ "وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا" (الفرقان: ۶۳)، خودای گهوره سیفته تی خاكه ساری کردوه به دیارترین سیفته تی بنده نیمانداره کان، به راستی خلیفه تی پیشه ننگ، نیمامی عوسمان له ممداندها ناسراو بووه و سهرچاوهی شم سیفته ته له نیازپاکییه وه ههلقولاوه، له عه بدوللای رومیه وه هاتوه ده لیت "نیمامی عوسمان ههركات شهو ههلسایه بو شهونیژ خوی ناوی دهستونیژه که ی هه لده گرت پییان دهوت بوچی خزمه تکاره کانت هه لئاسینی؟ فرموی: "نه خیر شهو بو پشودانی نه وانه" ^(۱)، نه مه نمونده که، که پر له به زه بی بووه، له گه ل نه وه شدا که ته مهنی گهوره بووه و پله ی کومه لایه تیشی بهرز بووه، هه رچهنده خزمه تکار رامکراوی گهوره که یه تی، له شه ودا خوی خزمه تی خوی کردوه و بهر دهسته کانی خه به نه کردو ته وه. لیته دا پییوسته گشت لایه که نه وه بزائن نه و که سه ی که خودای گهوره که ی کردوه خزمه ت بکات، با بزاین نه ویش مرؤفه وو و زه یه کی دیاری کراوی هه یه بو نیشکردن و وه کو نیمه هه ست و سوژی هه یه ده بی مشوری بخویت و ناسانکاری بو بکه یت، پشوی ته و او وه گریت له خه وتن و نیشکردندا. نیمامی عوسمان نه ونده ی بی فیزو خاكه سار بووه به رامبه ر عه باسی مامی پیغه مبه ر ^(۲) و ^(۳) ده لایدا داده به زی، هه تا عه باس ون ده بو له چاو وه کو پیرو شکزیه که بو نه وه ی که مامی پیغه مبه ر ^(۴) و ^(۵).

حه وته م: شه رم و داوینپاکی

شه رمکردن به ناویانگترین ئاکاری نیمامی عوسمانه، له هه مووی نازارتیش نه و سیفته ته قه شه ننگه بوو، که خودای گهوره پیی جوان کردبوو، ببووه سهرچاوه یه کی به پییت و چاوگه یه کی پرسوزو به زه بی. نیمامی عوسمان له هه موو که س به شه رم تریوو ^(۶)، هه سه نی به سری باسی سه رده می نیمامی عوسمان ده کات، که چهند به شه رم بووه و

^۱ فضائل الصحابة رقم (۷۴۲).

^۲ البین فی اناب القریش (۱۵۳).

^۳ عثمان بن عفان - صادق عرجون، (ص ۴۸ - ۴۹).

دهلّیت "جاری وا هه‌بووه له‌مالی خۆیان بووه ده‌رگا داخرا‌بوو جله‌کانی دانه‌که‌ندووه تا به‌تواوه‌تی ئاو بکات به‌خۆیدا، ئه‌و شه‌رمه‌ وای لێ‌کرد‌بوو پشتی راست نه‌کاته‌وه قه‌د قنچ نه‌روات به‌پێوه، یه‌کێک له‌هه‌لوێسته شه‌رمه‌کانی که (بوانه) رپوایه‌تی کردووه، که‌ خێزانی ئیمامی عوسمان که‌نیزه‌ی هه‌بووه دهلّیت: ئیمامی عوسمان کاتی‌ک خۆی به‌شتایه جله‌کا‌مان بۆ ده‌بردو پێی ده‌وتین ته‌ماشام مه‌که‌ن، چونکه‌ دروست نییه.

به‌ راستی چه‌ندین فه‌رموده‌ی پێغه‌مبه‌ر ﷺ رپوایه‌ت کراوه له‌باره‌ی شه‌رمی ئیمامی عوسمانه‌وه، هه‌روه‌ها له‌ باره‌ی داوێن پاکیشیه‌وه. عوسمان، زۆر دوور بووه له‌په‌وشته خراپه‌کان، له‌م بواره‌دا به‌ که‌یفی خۆت ستایشی بکه‌و په‌سه‌ندی بده‌روه مه‌ترسه، چونکه‌ هه‌رگیز رپگه‌ی داوێن پیسی نه‌ناسیوه نه‌ له‌سه‌رده‌می نه‌فامیداو نه‌له سه‌رده‌می ئیسلامدا، خۆی ده‌فه‌رموێت "قه‌ت گۆرانیم نه‌وتوووه درۆو ده‌له‌سه‌م نه‌کردوو، له‌وه‌تی په‌یمانداوه به‌ پێغه‌مبه‌ر ﷺ به‌ ده‌ستی راستم زه‌که‌رم نه‌گرتوو، نه‌ نه‌فامی و نه‌ له‌ئیسلامدا ئاره‌قم نه‌خواردوو نه‌ له‌ نه‌فامی نه‌له ئیسلامدا زینام نه‌کردوو" (۱).

هه‌شته‌م: سه‌خواه‌ت و ده‌ستکراوه‌یی

ئیمامی عوسمان ده‌ستکراوه‌ترین و سه‌خواه‌تمه‌ندترین که‌سی ئه‌م ئومه‌ته‌یه، چه‌ندین هه‌لوێست و شوێنه‌واری له‌مباریه‌وه هه‌یه‌و به‌رده‌وام ده‌گه‌شیته‌وه به‌نیو چاوانی میژووی ئیسلامه‌وه، با‌سمان کردوه عوسمان چی کرد له‌جنگی ته‌بوکدا، هه‌روه‌ها چۆن بیری رۆمییه‌ی سه‌ندو مزگه‌وتی پێغه‌مبه‌ری ﷺ فراوان کردو له‌ سه‌رده‌می نه‌بو به‌کردا کاروانه‌که‌ی به‌کۆڵ و باره‌که‌ی کرده خێرو هه‌موو هه‌ینییه‌ک کۆیله‌یه‌کی ئازاد ده‌کرد له‌به‌ر خاتری خودای گه‌وره. سه‌رجه‌م ئه‌و کۆیلانه‌ی که‌ ئازادی کرد‌بوون نزیکه‌ی دوو هه‌زارو چوارسه‌د کۆیله‌ بوون (۲)، رپوایه‌ت کراوه که‌ په‌نجا هه‌زاری به‌لای ته‌له‌ی کورپی عوبه‌یدو‌للاوه بووه، ته‌له‌ پێی وت: پاره‌که‌م بۆ په‌یدا کردویت، فه‌رموو لێم بگره، ئیمامی عوسمان پێی فه‌رموو بیبه‌ بۆ خۆت با بێته‌ دیاری و خه‌لاتت.

^۱ صحیح التوثیق (ص ۴۴).

^۲ الصواعق المحرقة - لابن حجر المیثمی (۳۲۷/۱).

سیفەتی سەخاوەت و مالداری نیشانەیک بوو لە کەسایەتی کردەیی ئیمامی عوسمان، هەموو مال و سامانەکی تەرخان کردبوو بۆ خزمەتی دینی خودا و ھەرگیز چروکی نەکردوو لە پێکخستنی ولاتی ئیسلام، جیھاد و خزمەتی کۆمەلگا تاکە مەبەستی ئەو بوو.

نۆیەم: دلیری و بۆیری

ئیمامی عوسمان بە دلێرو بۆیر دەژمێردرێت بە لێگەش لە سەر ئەمە:

١- دەرچوونەکانی بۆ جیھادە لە پێناوی خودای گەورە

نامادەی هەموو دیمەنەکانی جیھاد بوو، لە گەڵ پێغەمبەر (ﷺ) نە گەر لە کەداری کەن بە دواکەوتنی لە شەری بەدر پێشتر روپان کردوو کە بە فەرمانی پێغەمبەر (ﷺ) دواکەوت، لە سەر فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ) بە یەکیەک لە ھاوێلانێ بەدر حسیبی بۆ کراو پشکی پێدراو لە پاداشتی غزا کەش بەشدار بوو، لە پاش قسەی پێغەمبەر (ﷺ) قسەی تر زیادەییو ناخوات.

٢- نوێنەری پێغەمبەر (ﷺ) بوو لە ناشتەوایی خودەیبییەدا

ئیمامی عوسمان نوێنەری داخوایەکانی پێغەمبەر (ﷺ) بوو، پۆشت بۆ ناو ھۆزی قورەیش باش باش دەیزانی چی بە سەردێت، بەلام قارەمانی و جوامیڕییەکی ھەلی پێچاو کردی بە گوێراپەڵ و نوێنەری پێغەمبەر (ﷺ)، ھەرکەس لە ویاوردۆخەدا نوێنەرایەتی قبول بکات کەواتە دلیریە کە قارەمانییەکی دەگمەنە، راستە فەرمانی لە پێغەمبەرەو ھێ (ﷺ) بەلام بۆیرو جوامیڕیشی پێوە دیارە، چونکە پیاوی تر سنۆک و عادی پێی نەدەکرا^(١).

٣- خۆکردنە قوربانی (نەفسی خۆی کردە پەرژینی نەفسی خەلکی)

کاتیەک ئیمامی عوسمان لە مالاھەکی خۆیدا گەمارۆ درا، لە دین دەرچوووەکان داوایان لێکرد لە خەلافەت واز بێنیت و چارەیکەکی تری نییە نە گەرنا دەیکوژن، یان خۆی بداتە کەناریک و فەرمان پەوایەکی تەسلیمی ئەم دەستە بەکات، ئیمامی عوسمانیش لە سەر ھەلوێستی خۆی بەردەوام بوو، خۆی کردە قوربانی و فیدا بە مەرجێک خەلافەتە کە

^١ الامین ذوالنورین (ص ١٩٤ - ١٩٦).

نه که ویتته دهست نهم جوړه خه لکانه که به ناره زووی خوځیان خه لکی هه لېږتیرن و که سانی تر لایبهن یان خه خلافت له بهری نه و که سه دا دابکه نن که نوممت هه لی بژاردوه و نهم کرداره بیټته داب و نهریت و رسوم^(۱). بویه له سهر هه لویتستی خوی به رده وام بوو هه رچند مهرگی خوی له شمشیږی که ماروچییه کانداهه بیینی، نه و که سانه ی نهم هه لویتستانه ده نویتن له راستیدا نازاو بویرن و خاوهن حقه ن، چونکه که سی ترسنوک و دونیاویست هه رگیز هه لویتستی له م شپوه نانویتیت، چونکه ژیان لای خه لکی ترسنوک له پله وپایه به ریتزتره، به لکو له هه موو دنیا ش گه وره تره نهم پیداکری و جه سوریه ی نیمامی عوسمان نواندنی به ره می نیمانی به هیږبوو، به خدای گه وره پوژی دواپی، هه ر نه مهش وای لی کردبوو گالته ی به هه موو شته کانیان دهات و ته نانه ت گالته ی به خودی ژیان دهات^(۲).

۴- ټیکوڅان به مالو سامان

ټیکوڅان به گیان خراوه ته پال ټیکوڅانی مالو سامان له هندی شویتنیشدا پیشخراوه، خدای گه وره ده فرموی: (لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا) (النساء: ۹۵). چندين ثایه تمان هه یه که به راوردی سامان ده کات و نزیکی ده خاته وه له گیان به خشین، نه و که سانه ی مالو سامان ده به خشن له بهر خاتری خدای گه وره وه سه خاوه ت ده که ن نه وانه مواهییدن.

نیمامی عوسمان نه وه نده مالی به خشیبوو هه تا پیغه مبه ر ﷺ دوجار فرموی "نیت له مړو به دواوه عوسمان هه رکاریک بکات زهره ناکات"^(۳). له که ل نهم سه خاوه ته شدا دلیرو بویر بووه له مردن نه ترساوه و پرویه پروی باتل بوته وه له ململانییه کانداهه جهنگ و له سه رخو بووه ته نانه ت گه وجه کانی ش به مه ده زانن^(۴).

^۱ الامین ذی النورین (ص ۱۹۷).

^۲ جولة تاريخية في عصر خلفاء الراشدين - عماد وکیل (ص ۳۰۴).

^۳ سنن الترمذی (۳۷۸۵).

^۴ جولة تاريخية في عصر خلفاء الراشدين - عماد وکیل (ص ۳۰۴).

دەيەم : بېرىاردەرو يەكلاكرەو بوو

سيفەتى بېرىاردان و تەسەللەدان لە كەسايەتى عوسماندا رەسەن و ديار بوو، بۆ نمونە كاتىك ئىمامى ئەبويەكر ئىسلامى بۆ باس كرد، فەرموى عوسمان قوپرەسەرت تۆ پياويكى بېرىاردەرى و پياويكى يەكگەرەيت، لەبەر خاترى پرۆ پوچ حق لە تۆ شاراوە نىيە، ئەم بىتەنە چىن ھۆزەكەى مەن و تۆ دەيان پەرستەن^(١).

ھەرەھا لە سالى (٢٦)ى كۆچيدا ئىمامى عوسمان رووبەرى مزگەوتى كەعبەى زىاد كەرد و فراوانى كەرد و زەوى ھەندىك خەلكى كرى، بەلام ھەندىكى تر لاسارىيان كەرد، ئىمامى عوسمان خانووەكانى پروو خاندەن و نر خەكەى خستە بەيتولمال، ئەوانىش گازەرەيان لى كىشا، ئىمامى عوسمان فەرمانى كەرد زىندانىيان بکەن و فەرموى "ئەزانن بۆچى بەرانبەر مەن ئەوئەندە پروودارن و قارەمانن، ئەو لەسەر خۆى و ھىمنى مەنە بۆيە بە مەن دەوێرن، خۆ ئىمامى عومەر پيشووتر ئەم كارەى كەردووە و نەتان توانيوە فزە بکەن"^(٢)، پاشان عەبدوللای كورپى خالیدی ئەيد، يەكێك بوو لەوانەى كە قەسەى لەگەڵ كەرد و لەسەر قەسەى ئەو، ئازادى كەرد.

يەكێكى تر لەو ھەلوستانەى كە بەلگەيە لەسەر بېرىاردەرى ئىمامى عوسمان، پاراستنى رێكخراوى خەلافەتى بوو كە نەيدەھيشت كەرت بىيەت و ھەلامى ياخيبيووەكانى نەدايەووە بەرگى خەلافەتى دانەكەندو دەستى لەكار نەكىشايەووە. بەم كەردارەش دريژەى بە رێكخستنى خەلافەت و پىنگەى دەولەتى ئىسلامى داووە دامودەزگای ولاتى نەشيواندووە، خۆ ئەگەر بە قەسەى ياخي بووەكانى بکەردايە خۆى بەركەنار بکەردايەو چارەنووسى موسلمانانى بەدايەتە دەستى ئەوانە ئەو كاتە پلەو پایەى خەلافەت و خەلیفە دەبوو گەمەى دەستى وێڵ و گەوجەكان و گەندەلى و پشيوپى دەكەوتە نێو موسلمانان و ولات وێران دەبوو، دەسەلاتى سەر سەريەكان زال دەبوو بەسەر دەسەلاتى فەرمانرەوا و دادپەرورەكاندا، بە راستى ئىمامى عوسمان زۆر وردبوو ئەگەر بە قەسەى ئەوانى بکەردايەو داواكارى ئەوانى جيبەجى بکەردايە ئەمە دەبوو

^١ عثمان بن عفان - صادق عرجون (ص ٤٧).

^٢ تاريخ الطبري (٢٥٠/٥).

سوننەت و پىسومو ھەركات گەلىك بىيان وىستايە پىشەواكەى خۇيان لادەبرد. نەگبەتى دەكەوتە نىوان ئومەت لە باتى خەرىكبوون بە دوژمنەو ھەرقال دەبوون بە خۇيانەو، ئەمەش نزیكترین ھۆكارى لاوازبوون و ھەرەس ھىننە، لەبەر ئەو ھىمامى عوسمان جگە لە گىيانى خۇى ھىچى تری دەست نەكەوت بىيكا تە قوربانى ئومەتەكەى و بە پۇخى خۇى نەبىت نەيزانى چۆن ئومەت بپارىزىت، بۆيە گىيانى خۇى خستە لاو ھەو خۇى فیداکرد و دەستورى خەلافەتى ھەلنەو ھەشاندەو، چونكە دەبوو خەلافەت دەستادەست پروات و نەشوتىنرى و نەبىتە گالتە جارې، بىگومان ئەم کردەو ھەى ھىمامى عوسمان زۆر گەورەو بەھىزەو ھىچ پىاویكى تر ناتوانىت كاری وا بکات بە مەرجىك ھەموو گەل و جەماوەرەكەى ئىختىاریان دابوو دەستى خۇى و نازادبوو چى بکات، ھىمامى عوسمان زیانى كەم و شەرى ئەھو ھەلئەو، یەكەمین كەسە كە بە گىيانى خۇى داکۆكى دەسلەتلى خەلافەتى کردوو^(۱)، دواتر پونتر باسى دەكەین.

یازدە ھەم: ئارامگرتن و خۆگىریەكەى

ھىمامى عوسمان، بە سیفەتى ئارامگرتن دەناسرىت و كەسىكى خۆگىریو ھەلگەشمان بۆ ئەم تارىفە ئەو ھە كاتىك ئازاو ھە گەرەلاوژەكە ھەلۆیستىكى دانسقى نواند بۆ بنەپرکردنى ئەو پروداوانەى كە خۇى و موسلمانان گىرۆدەى بوون، ھەستا نمونە ھەمیشە زىندووى نواند خۇى كەردە فیدای سەلامەتى و ھىشتەنەو ھە قەوارەى كۆمەللىك و حورمەتى ئومەتلىكى پاراست لە شەرى خۆكۆزى و خوین پشتنى موسلمانان بە ناحەق، ئەگەر خۆویست بوایدەو گویى لە جەماوەر نەبوایدە دەیتوانى خۇى دەرباز بکات و گەلەكەى خۇى بەھىلئەو، بىگومان مەسلەھەتچى و خۆویست بوایدە ئەو ھەندە لەخۆ بوردو و نەدەبوو، دەیتوانى خەلافەتیان بداتى و دەست بنىت بە دەسلەتەكە ھەو ھەبىخاتە گەردنى یاخیبوو ھەكان، بەلام وىستى كاروبارى ئومەت و ژيانى گەل نەكەوتتە ھەمەمەتى و فەسادەو، بۆیە خۇى كەردە بەرخى قوربانى و جەماوەرەى نەشلەقاند، راپىگەیانند كە بەسەبرو ئارامى پروبەرووى ئەم یاخیبە سەركەشەنە دەبىتەو ھە تەمىسلى ئەو ئایەتەى خوای گەورە دەكات^(۲)، "الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ

^۱ تحقیق موافق الصحابة من الفتنة (۱۴۷۴).

^۲ المصدر نفسه (۱۴۷۲).

إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ". (آل عمران: ۱۷۳). ئىمامى عوسمان ئيمان پتەوو دەروون گەورەبوو بەرچاۋ پۇشنىكى كارامەبوو خۇگرىيەكى ھەلگەوتەبوو بە شىۋەيەك بوو دەستى لەگيانو نەفسى خۇي ھەلگرت بۇ سەلامەتى خۇيىن و ژيانى ئومەتەكەي، پىۋىستە گەورەترىن پىزۇ قەدرى بۇ بنرخىنرىت لەلايەن موسلمانانەو.

ئىبن تەيمىيە دەلىت "ناشكرايە بە چەندىن رىنگاي رىۋايەت ھاتوۋە كە ئىمامى عوسمان سەلامەتتىن كەس بوۋە دەربارەي خۇيىن رىشتىن و ئارامگرتتىن كەسش بوۋە بەرامبەر ئەو كەسەي كە يىئەدەبى دەكات لە كەرامەتيدا، بەرامبەر ئەو كەسەش كە ھەول دەدات بۇ خۇيىن رىشتىن". كاتىك گەمارۇيان دابو ھەلپ و ماشيان دەكرد بۇ شەھىد كەردنى لىشى پوون بوو كە دەيكوژن موسلمانان ھاتىن يارمەتى بەدەن و بىپارىژىن، فەرمانى كەرد بە خەلگەو بە ھاۋەلان واز لەكوشتارو شەپكەردن بىئىن و كەسيان لى نەكوژن، وتيان قورىان بىرۇ بۇ شارى مەككەو دوور كەوۋە فەرموۋى "ناپە كەسىك لەوانەي ئازاۋە دەخەنە ھەرمەۋە". وتيان پىتى دە بىرۇ بۇ شام، فەرموۋى "شارى كۆچكەردىم بەجى ناهىلەم"، وتيان پىتى دەبا شەپيان لەگەل بەكەين؟ فەرموۋى "خۇم ناكەمە يەكەمەن كەس شەشپىر ھەلگىشم لە ئومەتى پىغەمبەر ﷺ براكوژى بەكەم". ئارامى گرت ھەتا بەناھەق شەھىد كراو بوو بە بەرىزترىن كەس لاي ھەمووان^(۱).

دوازەيەم: دادپەرۋەرىيەكەي

سىفەتتىكى تىرى عوسمان، ئاكارى دادپەرۋەرىيە. لەعوبەيدوللاي كوپى عدەي كوپى خىيارەو ھاتوۋە كە چوۋەتە ژوۋرەكەي ئىمامى عوسمان لەكاتى گەمارۇكەدا پىتى وتوۋە تۇ پىشەۋايەكى دادپەرۋەرىت و ئەم نەھامەتییە دابارىۋە بەسەرتا لايەقى ئىمامىيىكى گەندەلە. عەبدولپەھمانى كوپى عودەيس بەرنوژىمان دەكات مەن ئەچم لەگەل ئەودا نوژۇ دەكەم، ئىمامى عوسمان پىتى فەرموۋ نوژۇ چاكترىن ئىشىكە كە مەژۇ بىيكات، ئەگەر خەلگى باشبوو بۇت تۇش لەگەلئان باش بە ئەگەر خراپ بوو دووركەوۋەرەو لە خراپەيان^(۲).

^۱ منهاج السنة (۲۰۱۳، ۲۰۳).

^۲ بخاري، رقم (۸۸۵).

له ئیبنو شەیبەووە بەسەنەد ڕیوایەت کراوە دەلیت "نیمامی عوسمان جاریکیان چوووە لای خزمەتکارە کەمی ئالیکە دەدا بە حوشرەکان، شتیکی لە ئالیکە کەدا بینى پیتی ناخۆش بوو، بۆیە گوێی خزمەتکارە کەمی بادا لە دوایدا پەشیمان بوویەووە و فەرمووی بە خزمەتکارە کەمی تۆلەى لى بکاتەووە، خزمەتکارە کەمى نەیکرد، وازی لى نەهینا هەتا گوێی نیمامی عوسمانی گرت و بایدا، فەرمووی دەستت توندکە تا ئەندازەى نازارە کەمی خۆت، پاشان نیمامی عوسمان فەرموى: ئۆخەى تۆلەیه کەم لى سەنرایەووە پێش ئەوێ لە قیامەت تۆلەم لى بکریتەووە^(۱).

سیانزەیهەم: عیبادهتە کەمى - خواپەرستییە کەمى

نیمامی عوسمان یەکیك بوو لەوانەى، کە زۆر ئەکۆشا لە عیبادهت، لەچەند ڕینگەیه کەووە ڕیوایەت کراوە کە لەڕۆژانى حەجدا لای بەردە ڕەشە کە هەموو قورئانى خوێندۆتووە لەیەك ڕکات نۆیژدا، ئەمەش نەریتی بووە^(۲)، لە ئیبنو عومەرەووە ڕیوایەت کراوە دەفەرمویت: (أَمَّنْ هُوَ قَانَتْ آثَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةً رَبِّهِ..)، دەلیت: "ئەو کەسەى کە ئەم نایەتەى باس کردووە نیمامی عوسمانە، ئیبنو عەباس دەلیت: (وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا أَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلَى مَوْلَاهُ أَيْنَمَا يُوَجِّهُهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوِي هُوَ وَمَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) (النحل: ۷۶). دەلیت "مەبەستى نیمامى عوسمانە^(۳)، نیمامى عوسمان شەوى هەینی دەستى دەکرد بە قورئان خوێندن، شەوى پێنج شەممە تەواوى دەکرد^(۴)، بەدریژایی سالا بە ڕۆژوو بووە، دواى سەر خەوى سەرەتای شەو، هەموو شەویك هەڵدەستا بۆ شەونۆیژ^(۵).

^۱ أخبار المدينة - لأبن شيبه (۲۳۶/۳).

^۲ صباغات الكبرى (۷۶/۳).

^۳ تفسير ابن كثير (۴/۴۷).

^۴ تفسير ابن كثير (۲/۵۷۹).

^۵ علو الرحمة (۳/۹۳).

چواردەهەم: لە خوا ترسان و گریان سەرکۆنەکردنی دەروونی خۆی

لە یەکیەک لە وتارەکانی عوسماندا هاتوووە فەرمویەتی "ئەو خەڵکی ئەو لە خوا بترسن، چونکە لە خودا ترسان سەرمایە و دەستکەوتە، ئاقلترین کەس ئەو کە سەدە سەرکۆنە دەروونی خۆی بکات، نیش بۆ دواى مردنی بکات، لە نوری خودای گەورە بەشی خۆی بچڕێت بۆ پۆشنایی گۆرەکە، بترسن لەوەی خودای گەورە بە کوێری حەشرتان بکات، کەچی چاویشتان ساغ بوو" (١). رپوایەت کراوە لەنیمامی عوسمانەووە فەرمویەتی: "ئەگەر لە نێوان بەهەشت و دۆزەخدا بێ نازام بەرەو کامیان فەرمانم پێ دەکرێت، خۆزگە خۆلەمیش بوومایە پیش ئەوەی بزانم بۆ کامیان ڕەوانە دەکڕیم، هەركات باسی دواڕۆژی بکردایە ڕۆحی ڕادەچلەکی و پێلۆوەکانی چاوی جۆگە فرمیسکی دەبەست و دەکوته خەیاڵ و ئەندێشە ڕاستبۆنەوێ نێو گۆڕو ملی دەنا بەرەو حساب و کیتاب" (٢).

لە هانیی خۆمەتکاری نیمامی عوسمانەووە هاتوووە، دەلیت: نیمامی عوسمان هەركات لەسەر گۆرێک بوەستایە دەگرایا هەتا ڕیشی موبارەکە تەڕ دەبوو، پێیان دەوت یادی بەهەشت و دۆزەخ دەکەیت و لەم شوێنەدا دەگریت؟ لە وەلامدا دەیوت: پێغه مەبر ﷺ فەرمویەتی "گۆڕ یە کە مەین مەنزلی پەسلانە، هەرکەس ڕزگاری ببیت لێی ئەو ڕزگاری بوو، هەرچی بەدوای گۆڕدا بیت ئاسانترە، خۆ ئەگەر ڕزگاری نەبێ لێی ئەو هەرچی بەدوای گۆڕدا بیت سەخت و گرانترە". دەلیت وتی: پێغه مەبر ﷺ فەرمویەتی: "وەللاهی هیچ ڕوداوێک نییە لە گۆڕ سامناکتر و دۆراتر بیت". هەر وەها وتی "پێغه مەبر ﷺ فەرمویەتی "داوای لێخۆشبوون بکەن بۆ براکەتان و لە خودا بپارێنەوێ زمانی هەلبێنیت، چونکە نیستا ڕزگاری لێ دەکەن" (٣)، ئەم چەمکە نیمامی عوسمان بەرامبەر خودای گەورە نوچی پێدا دا بوو، بەم تێگەیشتنەووە دەژیا نێمەش پێویستمان بەم چەمکە هەیە بۆ ئەوەی زیندوو ببینەووە و زەکانی پێ بته قینەو.

^١ صحیح والتوفیق فی سیرة وحیة ذی النورین - محمدي متحی سید (ص ١٠٧).

^٢ نظام الحکم فی عهد الخلفاء - حمد عماد الصمد (٢٠٥).

^٣ فضائل الصحابة رقم ٧٧٣.

پازدیهه؛ که موستییه کهی - زوهد

ئیمامی عوسمان که سیکی دهوله مەندو سەرمایه دار بووه کهچی چەندین هەوائی لی دهگیرنوه که هەموویان بەلگەن لەسەر زوهدو دۆنیانەویستی نەو، لەحمیدی کۆری نەعیمەو هاتوو، دەلیت "ئیمامی عومەرو عوسمان جاریکیان دەعوەت کران بۆ سەر خوانیك کاتی پیکهوه چوون، ئیمامی عوسمان وتی بە ئیمامی عومەر نامادە ی خوانیك بووین خۆزگە نەهاتینایە، وتی: بۆ؟ وتی: دەترسم کهش و فشان تیا دروست بیت" (۱).
لە بواری سەخواوەت و مالداریدا بۆچوونی وابوو سەخواوەت بە شانازی کردن و خۆهەلکێشان و زۆرخۆری و باشخۆری نیە، بەلکو بریتییه لە خەر جکردنی بی زیادەپۆی و سوپاسی خاوەن نیعمەت بکەیت و دەستکراوە بیت بەرامبەر خەلک، ئەمەش بەلگەیه لەسەر زوهدی ئیمامی عوسمان، یەکیکی تر لە نمونەکانی ئەمەیه که ئیمامی ئەحمەد ریاویەتی کردوو لە پرێگە ی مەیمونی کۆری مەهرانەو دەلیت "هەمەدانی پیی راگەیاندم که ئیمامی عوسمانی دیوہ سواری هیستریك بووہ و خزمەتکارەکی لە پاشکۆیەوہ بووہ بەمەرجیك ئەو دەمە خەلیفە بووہ" (۲)، هەرۆهە لە ریاویەتی هەمەدانی هیناویەتی دەلیت "ئیمامی عوسمانی دیوہ لە مزگەوت خەوتووہ بە عاباکە ی خۆیەوہ و هیچ کەسیکی بەدەرۆه نەبووہ لە هەمان کاتدا خەلیفە ی موسلمانانیش بووہ". هەرۆهە لە ریاویەتی شەرحییلی کۆری موسلیمەوہ هیناویەتی که ئیمامی عوسمان چیشت و خۆراکی داوہ بە خەلکی لە خۆراکی بەیتولمال و چووەتەوہ بۆ مائی خۆیان سەرکەو زەیتی خواردووہ" (۳).

ئەمانە چەند نمونەیهکی درەوشاوەن لە زوهدو قەناعەتی عوسمان، زوهدەکی نەیدەهیتلا ئاوڕ بەداتەوہ بۆ تەماع و زۆرکردن و سەرسامی هیچ شتیك نەبووہ، هەركات دەوله مەندوبایە زوهدەکی رایدەچلەکاندو هۆشمەندانە کاری دەکرد، خۆی دەبویرا لەو داراییە زۆرە ی که مەوۆ فریو دەدات و سەرنجی بۆ لای تام و چیژەکان رادەکیشیت،

^۱ تاریخ الاسدي (۱۷، ۱۸/۴۸).

^۲ الزهد (ص ۱۲۷).

^۳ المصدر نفسه (ص ۱۲۷).

ئىمامى عوسمان ھەق بوو سەرمايەدارىكى زاھىد بىت، چونكە بە تىرو تەسەلى تىگەشتىبوو لە ناسىنى خوداى گەرە زالبوبوبو بەسەر دەرۋونىداو پۇژى دوايى لە زىھنىدا زۆر شەكۋداربوو، ھەرۋەھا دۇنياشى لا كەم و بچوك بوو، ھەرۋەھا گەرەترىن كەلەپپاۋ بوو لەئىسلامدا كە ھىزى ئىمان زال بىت بەسەر شەھەت و ئارەزوويدا. عوسمان، ببو ھەمۇنەيەك بۆ گشت دەۋلەمەندەكان لەيەك كاتدا توانى دەۋلەمەند بىت و زاھىدش بىت.

شازدەيەم: ھەوالى خەلكى دەپرسى

ئىمامى عوسمان كەسىكى دلسۆزو مېھرەبان بوو و زۆر پىرسىارى ھالى مۇسلمانانى كىرە، گىرەكانىنى زانىو و لە نادىارەكان شارەزا بوو و سەرەخۆشى لە لىقەومان كىرە و ھەوالى نەخۆشەكانى زانىو.

ئىمامى ئەھمەد لە مۇساي كۆرى تەلھەو پىۋايەتى كىرە، دەلىت: "ئىمامى عوسمانم دىو لەسەر مېنەبەر ھەوالى خەلكى پىرسىو و پىرسىارى وەزە و نىخى لى دەكرەن"^(۱)، ئىبن سەد لە تەبەقاتدا پىۋايەتى كىرە دەلىت: "ئىمامى عوسمانم دىو پۇژى ھەينى لە مال دەچو و پۇشاكى زەردى لەبەردا بوو، چو و تە سەر مېنەبەر دانىشتو و بانگىز بانگى داو ئەمىش و تارى داو و پىرسىارى دەر بارەى خەلكى دەكرە، كى سەفەرى كىرە كى لەسەفەر گەرەپاۋەتەو كى نەخۆشە؟"^(۲)، كەواتە ئىمامى عوسمان زۆر گوتى داو و تە كاروبارى گەلەكەى و ھەر كەسىكىش ئاتاج بوايە، پىداۋىستى دەرە كىرە بەخىشى پىر بوو بۆ تىكۆشەرەكان، لە عورەى كۆرى زوئىرەو پىۋايەت كراو دەلىت "مىن لەسەردەمى عوسماندا بووم، ھىچ مۇسلماننىك نەبوو لەبەيتۇمال بەشى نەبىت"^(۳).

^۱ فضائل الصحابة، رقم (۸۱۲).

^۲ الطبقات (۵۹/۳).

^۳ المنصف في الحديث لابن شيبه (۱۰۲۳/۳).

هه ژده یه م: دیاری کردنی پسرۆو لیژانه کان

مه به ست له دیاری کردنی پسرۆی دابه شکردنی کاره کانه به سهر کریکاره کاند، به شیوه یه که نه و نه رکهی بخریته نه ستۆ شاره زا بیته تیدا به بی که مه ترخه می و سهره پۆی کردن بۆ کاریکی تر. دابه شکردنی نه رک و وه زیفه سونه تهی گهردونی خودای گهره یه، ده ستووری پیغه مبه ر ﷺ جینشینه کانه، له سهرده می نیامی عوسماندا هه رمانه کان دابه شکرابوون به سهر موسلمانه کاند به گویره ی لیها تووی و لیژانیان له بواری دارایی، سوپا، داده وه ری کردن، سهر به رشتی ویلایه ته کان، زۆ به وردی پسرۆه کانی دیاری کردبو به م کاره سیفه تهی رابه ری نیام و سهر که وتنی ولاتی خوله فا نه سه لمینرا، نه مه ش به گونجانی سونه تهی گهردوونی و سونه تهی شه ری بوو^(۱)

نۆزه یه م: سو دوه رگرتن له سه لیقه داره کان

سو دمه ندبوون له به هره داران و پینمایی کردنی ئومه ت بۆ ریزگرتن له سه لیقه ی خۆیان و دانانیان له شوینی خۆیاندا و پشتگو ی نه خستنیان و سو دوه رگرتن له توانا و پسرۆپیان بوو به هه وتنی سهر بلندی خه لافه ت و په لهاویشن و ئاوه دان کردنه وه ی سهرزه وی و هه ل خستنی پینشتینی نه م ئومه ته له گشت رو به کی چاک و پاکه وه^(۲). بۆ نمونه نیامی عوسمان سوودی وه رگرتوه له شاره زایی زهیدی کوپی سابیت و نه و لیژنه یه ی له گه لیدابوو بۆ کۆکردنه وه ی قورنان له سهر یه ک پیت.

نه مانه کۆمه لێک سیفه ت و ئاکار بوون که باس مان کرد له که سایه تهی نیامی عوسمان نه وه ده سه لمینین که جیگه ی خۆیه تهی رابه رو پینشه نگ و پیشه وای موسلمانان بیته و چراهه که رینگاو ریبازی پیغه مبه ر ﷺ جینشینه کانی رۆشن ده کاته وه له سه رانه ری ژیاندا.

ناسینی ئاکاره کانی خوله فای راشیدین و هه ولدان بۆ شوینکه وتنیان هه نگاو یکی پیروژه، چونکه نه وانه رابه ریکی خودا ناسبوون نه وانه بوون که توانیان گه ل به ره و نامانجه بنه رته ییه کان به نه و چمکه کانی نه م نایینه قایم و قول بکه ن، کارکردن بۆ دروست کردنی

^۱ الکفاءة الادارية (ص ۱۱۷)

^۲ الکفاءة الادارية (ص ۱۵۷)

رابهري خوداناس و ئيماندار خيرو بهره كهت و برژيني به سهر گهل و ولاتدا. رابهري
 راسته قينهش نهويه توندوتول بيت بو حوكم كردن به شهرعي خوداو گهل ناراسته بكات
 بو به كارهي ناني تواناو وزه كانيان و ئيسلام بكات به پرژيني دل و جهسته ي و به پرخسارو
 ناوه پروك به عه قيده و شريععت به دين و دهولت ئيسلام جي به جى بكات و خه مى
 ئيواره و به ياني عه قيده ي گه له كه ي بيت و هه ولئى چاره سه ري كي شه كانيان بدات و
 له مپه ره كان بنه بر بكات.

به‌شی سییه‌م :

**داموده‌زگای دارایی و قه‌زایی له سه‌رده‌می نیمامی
عوسماندا**

باسى يەكەم: دەرگاى دارايى

كاتىك نىمامى عوسمان خەلافەتى گرتەدەست، ھەرچەند پىگەى دا بە موسلمانان سامان پىكەوۋە بىنن و كۆشك و تەلار دروست بىكەن و دەشتى پان پۆر تاپۆ بىكەن، كەچى سىياسەتەكانى نىمامى عومەرى لەپرووى دارايىيەو نەگۆرى. توندوتۆلى نىمامى عومەر بەسەر چوو، خەلك ترسو و تۆقيان نەما، چونكە لەسەردەمى نىمامى عومەردا ھەموو كەس زىاد لەبەشى خۆى ئەوۋى ھەيىوايە لىتى دەسەندرا، بە راستى سەردەمى نىمامى عوسمان سەردەمى نەرمى و فراوانى بوو لەسەر موسلمانان^(۱).

يەكەم: ئەو سىياسەتە دارايىيەى نىمامى عوسمان بانگەشەى بۆ دەكرد ئەوۋەبوو، نوسراوئىكى ئاراستەى والىيەكان و پۆلىسەكانى باج كەرد و بەسەر ھەمواندا گشتاندى. لەم نووسراوۋەدا بنەماكانى سىياسەتى دارايى گشتىي لەسەر ئەم پەگەزانە بنەرەت كرابوو:

- ۱- جىبەجىكەردنى سىياسەتى گشتىي دارايى نىسلامى.
- ۲- كارى پۆلىسەكانى گومرگ نەكرىتە كارى چاودىرىي، نەركى والىيەكان تىكەل بە پۆلىسەكان نەكرىت.
- ۳- ئەو باجەى دەكەوتتە سەر موسلمانان بۆ بەيتومال بىت.
- ۴- پىدانى دەرماڵە بە موسلمانان لەبەيتومال.
- ۵- وەرگرتنى ئەو سەرئانەيەى دەكەوتتە سەر ئەھلى زىمە.
- ۶- پۆلىسەكانى گومرگ ئەمىن و بەئەمەك و دەست پاك بن.
- ۷- ھەر سەرپىچىيەكى دارايى پوویدا، ئەو ھەموو نىعمەتەكانى خەلك ھەلدەشىنئىتەو.

ئەم بنەمايانە بە دوورو درىژى باس دەكەين^(۲)

^۱ مبادئ الاقتصاد الاسلام - سعاد ابراهيم (ص ۲۱۷)

^۲ السياسة المالية لعثمان - قطب ابراهيم (ص ۶۱).

۱- مذهبستی نیمامی عوسمان له جیبه جیکردنی سیاسه تی گشتیی دارایی:

بیگو مان خلیفه ی سییم زور پرورش بوو له سر جیبه جیکردنی ده ستورو حوکی خودای گه وړه و پیغه مبر وَعَلَيْهِ و سیاسه تی همدوو خلیفه که ی پیشوو نه بویه کرو عومر، هرچی له قورثان و سونه تی پیغه مبردا وَعَلَيْهِ بو پیاده ی ده کرد به تاییه تی نه و به ندانه ی که په یوه ندی به سیاسه تی دارایی و حوکه کانییه وه هیه، نیمامی عومریش هه ستا به پهره پیدانی ده زگا کانی دارایی و بنه ماو ریسا کانی بۆ داکوتاو سرچاوه نابورییه کانی زیاد کردو خهرجی تری بۆ پیکه وه نا، نیمامی عوه سمایش ریگه کانی گرته بهرو له هندی کاریشدا نیججیهادی تازه ی کرد به تاییه تی نه و گورانانه ی که نیججیهاد هه لده گرن.

عوسمان، له بوا ری دارایی و هه موو بواره کانی تر دا حوکی خودای گه وړه ی پیاده ده کرد له زه ویدا. نه و، به جوانی سهرپه رشتی زه کاتی ده کرد بۆ به یتومال و دابه شی ده کرد به سر موسته حقه کاند، سهرانه ی له نه هلی کیتاب وهرده گرت بۆ به یتومال، به مکاره ش نه هلی کیتاب مافو بهرزه و هندیان ده که وته نه ستوی ده ولته تی نیسلام و ده پاریزرانو ناسایشیان بۆ ده سته بهرده کراو خزمه تگوزاری پتویستیان بۆ دابین ده کرا، هه وړه ها مو جاهی ده کان ده سته که وتی جه نگیان ده بر دو پینج یه کیان ده نارد بۆ به یتومال، نه ویش دابه شی ده کرد به سر هه تیوو هه ژارو ریپوارو داماو اندا، جگه له مەش ده سکه و ته کان له پیناوی خیر و چاکه دا خرج ده کرا. (وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِّن شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِن كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ...) (الأنفال: ۴۱).

سیاسه تی گشتیی دارایی سهرده می خولفای راشیدین و عوسمان تاییه ت بوو، چونکه پابه ندی نیسلام و جیبه جیکردنی بنه ما نابورییه کانی نه م ناینه بوون. ده ستوری خهرجکردنیش بۆ بلا و کردنه وه ی په یامی نیسلام و به یداخی خۆشی موسلمانان بوو خهرجکردنه که شی خرابووه ژیر رکیفی نیسلام، له بهر نه وه ی نه که و نه نیسرافکردن، خودای گه وړه ش خه لکی موسریفی خۆش ناویت، خهرجکردنی گیل و گه واله کان قه ده غه ده کات و ریگه نادات مال و سامان بکه و یته ژیر چنگیان، دارایی گشتیی سهرچاوه

ئابورییه کان پیشکشی چینه لاوازه کانی ده کردو بهیتولمالیش داراییه کی چاک و خاوینی دوور له گزی کۆکردبۆوه و سهراوهی داهاته کانی له حهرام پاراستبوو، بۆیه خودای گهوره بیت و بهره که تی تی خستبوو.

۲- نهرکی والیه کان ناویتهی پۆلیسه کانی گومرگ نه کریت:

نیمامی عوسمان، له نامه ی والیه کاندای ناگاداری کردبوون که کاری پۆلیسه کانی گومرگی بهیتولمال تیکه لاوی نهرکی والیه کان نه کریت، چونکه نهرکی والیه کان چاواشتی گه لهو نهرکی پۆلیسه کانی گومرگ کۆکردنه وهی باج و خهراجی موسلمانانه، ناییت هیچ لایه کیان سنووری خۆیان بههزینن به تایبته والیه کان سنووری دهسه لاتی خۆیان بزائن و سهلاحیه تیان هه بیته. بۆ دیاریکردنی سنووری دهسه لاتی والیه کان^(۱)، شههزانه کان له فرموده کانی پیغه مبهه وَعَلَى و سهرده می راشیدین نهرکه کانی والیان هه له تینجاوه و سنووری دهسه لاتیان بۆ دیاریکردوون که نه مانه ن لهم ده بهنده دا کورت کراونه تهوه.

۱- پاراستنی دین له سهه رهو بنه ما بته وانه ی که مه حکه م کراوه و پیشینانی نومته له سهه ری پۆشتوون.

۲- جیه جی کردنی حوکمه کانی دین له نیوان ناکۆکه کاندای یه کلاکردنه وهی کیشه و قهیرانی مه رافه جیه کان به شیه یه که زولمی زالم بگه ریتته وه و مافی مه زلوم به سهه ریتته وه و ویزدان ناسوده بیته.

۳- پاریزگاری ته نانه ت هیلکه یه که و مورویه که بکریته و نه هیلریت بدزریته و زایه بیته، تا خه لکی بتوانن بلاو ببنه وه و دلنیا بن له سهه رو مالیان.

۴- سزا وهه رگرتن بۆ قه دهغه کراوه کانی خودای گه وه و خۆپاراستن له نه تکه کردن و له ناویردن و فهوتانندن.

۵- قایم کردنی که له به ره کان به قه لغانیکی بته و هیزیکی به زه بهر هه تا دوژمنان تروسکایه که به دی نه که ن، حه رامیک پیشیل بکه ن یان خوینی موسلمانیک یان زه مییه که به ناحق برژینن.

^۱ السياسة المالية لعثمان (ص ۶۲).

٦- له‌ناوبردنی ئەو کەسانە ی دژایەتی نیسلام دەکەن دواى دەعوەتکردن یان نیسلامى خۆى راگەیه‌نیت یان بچیتە بەرەى ئەهلى زیمى.

٧- پۆلیسەکانى گومرگ خێرو زەکات و سەرانه بە‌گوێرەى دەقى نیسلام وەربگرن و دوور بکە‌ونه‌وه له‌ترساندن و سته‌مکردن.

٨- دەست پێوه‌گرتنى ئەو بە‌خشش و دەستمايه‌ى دەدریتە بە‌یتولمال نه‌ زیاده‌پره‌وى و نه‌ په‌زیلى تیدا نه‌کریت و له‌کات و شوینى خۆیدا خەرج بکریت.

٩- خەلیفه‌ خۆى سەرپه‌رشتى کاروباره‌کان بکات و بارودۆخه‌کان هه‌لبه‌سه‌نگینیت و به‌ سیاسه‌تى گشتییى را‌بگات و نه‌یداته دەست کەسى تر^(١).

١٠- نامۆزگارى نه‌مینه‌داره‌کان و وتارییژه‌کان بکات و ئەو کارانه‌ بداته‌ ده‌ستیان که‌ تیییدا کارامه‌ و شاره‌زان و داراییش بداته‌ ده‌ست ئەوانه‌ى ده‌ستپاکن و به‌ گوێرەى لیژانى کەسه‌کان کاره‌کان دابه‌ش بکات.

به‌ کورتى ئەرکى سەرشانى خەلیفه‌ له‌ مه‌رجى به‌یعه‌تدا سەرچاوه‌ ده‌گرێ و به‌یعه‌تیش دوو جوگه‌ى لى‌ ده‌بیته‌وه که‌ پارێزگارى دین و پارێزگارى دونیایه^(٢)، ئەم دوانه‌ خەم و ئاواتى پێغه‌مبه‌ر ﷺ و جێنشینەکانى بووه، ئیمامى ماوه‌ردى و فه‌رائى هاوچه‌رخى یه‌ک‌رابوون له‌ ده‌ستنیشانکردنى ئەرکه‌کانى خەلیفه^(٣)، ئەم ئیجتیهاده‌ بۆ سەرده‌مى ئەوان ته‌واو و گونجاوه‌، به‌لام ناکریت به‌رژه‌وه‌ندى گه‌ل له‌خاڵ و ژماره‌کانى نه‌واندا قەتیس بکە‌ین یاخود تیپوانینى زانایه‌کى هاوچه‌رخ بێنن و بیکه‌ینه‌ پێوه‌ره‌و به‌رنامه‌یه‌کى هه‌میشه‌یى، به‌لکه‌ پێویسته‌ ئەرکه‌کانى ئیمام دیارى بکە‌ین و له‌سه‌ر دوو په‌گه‌زى گشتییى دايمه‌زێنین که‌ پارێزگارى دین و سیاسه‌تى دونیا بیت. پێویسته‌ لیژنه‌یه‌ک له‌زانایانى سەرده‌م کاره‌کان دیارى بکە‌ن و په‌ره‌ به‌پرای شه‌رعزانه‌کان بده‌ن و هه‌ر شتی‌ک گونجاوى ئەم سەرده‌میه‌ هه‌لیبۆیترن و به‌ مه‌رجێک به‌نده‌کانیان پێچه‌وانه‌ى ده‌قى قورئان و سونه‌ت نه‌بیت و ئەحکامه‌کانى نیسلام پێشیل نه‌کات^(٤).

^١ الأحكام السلطانية والولايات الدينية - ابو حسن المارودي (ص ١٦ - ١٧).

^٢ مقدمة ابن خلدون، (ص ١٩١).

^٣ الخلافة بين التنظير والتطبيق - محمد المرادوي (ص ٦٦).

^٤ السياسة المالية لعثمان (ص ٦٣).

۳- وەرگرتنى ئەو باجو خىراتەى دەكەۋىتە سەر مۇسلمانان بۇ بەيتومال، بە شىۋەيەكى دروست:

پۇلىسەكانى خىرات و باج نویتەرى ولات بوون و لەنىو بىنەو بردهى بەيتومالدا بوون، ئەو بەندانەى دەكەۋتە سەر مۇسلمانان بەشىۋەيەكى پەوا وەريان دەگرت و ئەو مافانەش دەكەۋتە سەريان بە شىۋەيەكى جوان پىيان دەدان، ھەركاتىش زىادە گىرىيان بىكرادىە لە باجى بەيتومالدا بەستەم دەشكايەۋە بەسەر جەماۋەرداۋ بارى ناتاقەت دەكەۋتە سەرشانىان، بۇيە پىتغەمبەر ﷺ ئاگادارى كىرەبوون كە زىادەپەۋى و زىادەگىرى نەكەن لەئەركەكانى بەيتومالدا زۆر بەتوندى نەھى كىرەۋە لەباجگرو كىركارەكانى زەكات زىادەگىرى بىكەن، دەبو ئاسانكارى بىكەن لەزەكاتى بەروبوۋمداۋ سەختگىر نەبن^(۱).

۴- دەرماۋە مۇچەدان بە مۇسلمانان لە بەيتومال:

مۇچەى بەيتومال بۇ مۇسلمانان راستەوخۇ دەبىت، بۇ ئومۇنە بەخشىنەۋەى زەكات بۇ مۇستەھقەكان بوو ئەو داھاتە بى شومارەى كە دەكەۋىتە ژىر دەسەلاتى لىۋنەى مۇچەپىدان، دابەشى دەكات بەسەر گشت مۇسلماناندا.

رىگەى دوۋەم بە شىۋازىكى ناراستەوخۇ دەبىت، ۋەكو بەخشىنە گشتىيەكان كە بۇ خزمەتگوزارى گشتىيى بەكار دىت و لەئاتاجىيە گشتىيەكاندا خەرج دەكرىت. لەھەردوۋ جۆرە خەرجكردنەكەدا پىۋىستە بە شىۋەيەكى رىكو پىك خەرج بىكرىت، دروست نىيە بەخشىنى راستەوخۇ پىچەۋانەى بىنەماكانى نىسلام سەرف بىكرىت و لەبەر خۆشەۋىستىيى و نىزىكى و بەرژەۋەندى بىكرىت بە ھەندى كەسو لە ھەندىكى تر بشاردريتەۋە يان لىي كەمبىكرىتەۋە، دروست نىيە ئەو بەخشىنە لەكاتى دىارىكرەۋى خۆى دوا بىكرىت يان زۆر گىر بىكرىت و ۋەك گىردانى زالمەكان كە مۇچە دوا دەخەن و لىي دەپىرەن و نايگەيەنن بەخەلك. دروست نىيە بەخشىنى ناراستەوخۇش بۇ قازانچى تاكەكەس خەرج بىكرىت، بەلكو دەبىت بۇ سەرچەم جەماۋەرىت و گەل لىي بەھرمەندىت^(۲).

^۱ المصدر نفسه (ص ۶۴).

^۲ المصدر نفسه (ص ۶۵).

۵- وەرگرتنى ئەو سەرانبەيى دە كەۋىتتە ئەستۆي ئەھلى زىمە، دروست نىيە ئەھلى زىمە بچەۋسىنىرىتتەۋە لەكاتى وەرگرتنى سەرانبەدا، چونكە ئەوانە ئەھلى كىتابىن و لە ۋلاتى ئىسلامدا نىشتەجى دە كرىن و چاۋدىرى دە كرىن و مافەكانىيان دە كەۋىتتە ئەستۆي ئىسلام تا ئەۋكاتى بەردەۋام بن لەسەرانبەدان، پىغەمبەر ﷺ لە بارەيانەۋە ۋەسىتى كىردوۋە، غەبدوللای كۆپى ئەرقەمى كىردۆتە سەرپەرشتىارىيان و فەرموئەتى "ھەركەس بىيىتە سەرپەرشتىارى ئەھلى زىمە دۆل و دەرونى پاك نەبىت لەگەلئان، لەپۇژى قىامەتدا مە دەبە مكولى"^(۱). بۆ زىاتىر دۇنيابوون لەچاۋدىرى و خزمەتى ئەھلى زىمە نىمامى عومەرى خەتاب لەسەرەمەرگىدا ۋەسىتى كىردوۋە لەبارەيانەۋە فەرموئەتى "ۋەسىت دەكەم بۆ خەلىفەى دۋاى خۆم كە چاكتر بىت بەرامبەر ئەھلى زىمە و پەيمانىيان نەشكىنن و لەبىخەبەرى نەيان كۆۋىت و زىاد لەتۋاناي خۇيان ئەرك نەخاتە سەرشانىيان"^(۲).

ئەگەر پۇلىسەكانى سەرانبە، نازارى زىمىيەكان بەن يان ئەركى زىاد لەھەدى خۇيان بچەنە سەرشانىيان، يان سزايان بەن ياخود سەرانبە لە پىرو پەككەۋتەكان ۋەرىگىر يان ئەو كەسانەى تۋاناي كاريان نىيە، يان سەرانبە بىيىنن لەو زىمىيانەى كە موسلمان بوون، ئەمانە جۆرىكن لەجۆرەكانى سىتەم. ھەروەك خەلىفەى سىيەم نىمامى عوسمان لەنامەۋ نوسراۋەكاندا پۇلىسەكانى باجو سەرانبەى ئاگادار كىردبوو كە سىتەم نەكەن، ئەمەشى لەپىنمەيەكانى پىغەمبەر ﷺ ۋەرگرتبوو^(۳). لەسەرانبە، زىاترىش باجى ئەو زەۋيانەيە كە ئەھلى زىمە دەيان ھىناۋ زەۋىيەكانىيان دەكىلاۋ مولكانەيان دەدا، ئەمەش خۇى لەخۇيدا سەرچاۋەيەك بوو بۆ بەيتولمال، پىۋىستە مولك سىنەكان تىبىنى و پەچاۋى ھەق بىكەن و نرخیكى شىاۋى بۆ دابىنن بە گوئىرەى دەرامەتى زەۋىيەكە، ھەروەھا پەچاۋى ئەو بىنەمايانە بىكەن، كە لەپىۋانەكىردندا بەكاردىت، چونكە خۇگىل كىردن لەھەموۋى يان لەھەندىكى زولمە لەكشتىارەكانى ئەھلى زىمە، كەرەسەكانى پىۋانەكىردنىش ئەم چاۋرەيە واتە دەبىت كەرەسەكان دابىن كرابىت بۆ جوتىارەكان ئەۋجا پىۋىرت.

^۱ المنتخب من السنة (ص ۲۶۱).

^۲ السياسة المالية لعثمان (ص ۶۴).

^۳ المصدر نفسه.

۱- نامیره کانی گه شه کردن و پاراستنی ده غل و دانیان پی بدری و کهره سه کانی زهوی خوشکردنیاں بو ده سته بهر بکریت.

۲- نهو شتانهش که په یوه ندی به خودی کشتوکالوه هدی و ده کو جوری دانه ویلوه بهر بووم و فیات گران و فیات هرزان لیک جیا بکریته وه.

۳- نهو شتانهش که په یوه ندی به ناودیریه وه هدی، ده بیت کشتوکالی ناویرژین و ناودیران جیا بکریته وه له کشتوکالی باران و باراناو.

۴- نابیت له مولکانه وهرگرتندا پرگیری بکریت و هیچی تیدا نه هیلریته وه، ده بیت به گورهی زهوی ناسه کان لیان وهریگریت له جوتیاره کان نه که له نیوه کارو ره شوړوته کان^(۱).

نه گهر ده ولتهی نیسلامی په پمانیک یان گریبه ستیکی سولخی کرد له گهل نه هلی کیتابدا پیویسته پولیسه کانی مولکانه و باج په یوه ست بن به و مهرجانه وه که له گریبه سته که دا هاتووه و نرخ سهرانه و مولکانه کی تیا دیاری کراوه. ده بیت موسلمانان پیکولې په پمانیان بن و به نه مه که بن.

۶- زولم له هه تیو نه که نه

هه تیوه کان مافیان هدی له دارایی گشتیی، به پتی دهقی قورثانی پیوژ یه کیکن له موسته حقه کانی زه کات، وک خودای گه وره ده فرمویت: (إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ) (التوبة: ۶۰).

به هه مان شیوه پینج یه کی ده سکه و ته کانی شپری ده دریتی، هه وره که خودای گه وره له قورثاندا ناماژهی پیکردوه، هه وره ها پشکی هدی له بهیتولمالدا، مندالان به گشتی و منداله هه تیوه کان به تاییه تی به شیان هدی، خو نه گهر منداله هه تیوه که ده وله مه ند بوو زه کاتی فرز ده خریته سهر سامانه کی، پیویسته پولیسه کانی زه کات به شیوه یه کی دادوه ری و به پیرانه زه کاته که وهرگرن و نه که ونه په ریژی زولم و گزیکردن و ناحقه تی تیدا نه که نه^(۲).

^۱ المصدر نفسه (ص ۶۷).

^۲ السياسة المالية لعثمان (ص ۶۸).

۷- پۆلیسه کانی گومرگ و خیرات، ده‌ستپاک و وه‌فادار بن

خودای گه‌وره ده‌فرمویت: (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ...)، خودای گه‌وره ده‌فرمویت: (وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ) (المؤمنون: ۸).

خه‌لیفه‌ی راشیدین نیمامی عوسمان، داوای کرد له پۆلیسه‌کانی خیرات و باج که خویان برازی‌ننه‌وه به ده‌ستپاک‌ی و وه‌فاداری، نه‌مه‌شی به ناکاریکی گرنگی هه‌موو نه‌و که‌سانه ده‌زانی که سه‌رقال بوون به دارایی گشتیییه‌وه، خۆ نه‌گه‌ر نه‌م په‌وشتانه‌یان تیندا به‌دی نه‌کریت، بی‌گومان سته‌م له‌خه‌لک و له‌به‌یتولمالیش ده‌که‌ن و موچه‌خۆره‌کانیش تووشی نه‌و سته‌مه ده‌بن، نه‌وکاته په‌یه‌وندیی نیوان مرۆڅو به‌یتولمال تیکو پینک ده‌شکیت، له‌باره‌ی نه‌م په‌وشتانه‌وه قورثانی پیرۆزو فه‌رمایشته‌کانی پیغه‌مبه‌ر ﷺ ناگاهیداوه به هه‌لسورپینه‌رانی دارایی ده‌ستپاکو نه‌مانه‌تپاریزو به‌وه‌فا بن، هه‌ر به‌م جۆره نیمامی عوسمانیش داوای کردووه له‌پۆلیسه‌کانی خیرات و باجو که سه‌نگین و وه‌فادار بن، هه‌روه‌ک له‌نووسراوه‌کانیدا هاتووه که چاکن به‌رامبه‌ر گه‌ل و جه‌ماوه‌رو مافه‌کانی به‌یتولمالیش به‌تیروته‌سه‌لی به‌پاریزن، به‌رامبه‌ر موچه‌خۆره‌کانیش زیاده‌په‌وی و که‌موکوری نه‌نوینن، به‌رامبه‌ر نه‌هلی زیمه‌ش نه‌رم و نیان بن و هه‌لسوکه‌وتی باش بکه‌ن و نه‌و به‌ندانه جیبه‌جی بکه‌ن که له‌روونکردنه‌وه‌ی سه‌رانده‌دا هاتووه^(۱).

۸- شوینه‌واری به‌هره بی‌شوماره‌کان له‌سه‌ر په‌وتی ئوممه‌ت:

نییه‌و نه‌هاتووه که نیمامی عوسمان خه‌لکی گشتییی فه‌رامۆش کردییت و چاوپرۆشی نه‌کردبن، به‌لکو ناگاداری کردون که دنیا سه‌ره‌نجیان نه‌بات و شه‌یدای له‌زه‌ت و پابواردنه‌کانی نه‌بن، ترسی هه‌بووه نه‌م خۆشگوزه‌رانییه سه‌ر بکی‌شیت بۆ بیدعه‌گه‌ری هه‌روه‌ک پی‌شتر ناماژه‌ی پیکردبوو که سی شت هاته‌ ئاراوه مه‌ترسی دروست ده‌بییت، یه‌که‌م کامه‌رانی و خۆشگوزه‌رانی، دوهمه‌م بالتعبوونی مندائی که‌نیزه‌که‌کان، سی‌یه‌م قورئاخوینه‌ ناعه‌ره‌به‌کان^(۲).

^۱ السياسة المالية لعثمان (ص ۶۹).

^۲ تاریخ الطبری (۲۴۵/۵).

نیمامی عوسمان دهرکی کردبوو خوشگوزهرانی و ناوهدانی بو هندی کهس ده بیته
هوی لادان و لاسارکردنی، چونکه سهروهت و سامانی هه لږاو تاکه کانی کۆمهل ته مهل و
گهندهل ده کات و ماله کهی له پابواردن و تهوه نسدا خه رج ده کات^(۱)، ههروهک خودای
گهوره ده فهرموی: (وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا
الْقَوْلُ فَدَمَرْنَاهَا تَدْمِيرًا) (الإسراء: ۱۶).

۹- بهراوردیک له نیوان سیاسهتی عومهری و سیاسهتی عوسمانی:

ئهو سیاسهته داراییه ی نیمامی عوسمان رایگه یاندبوو، زۆر لهو سیاسهته داراییه
ده چوو که نیمامی عومهر جیبه جیتی ده کرد، نیمامی عوسمان له سه رهتای گرتنه دهستی
ده سه لاتنی خه لافه تدا فهرموی "ده بیته دارایی گشتیی له ژیر سی بهری سی مه رجدا بیته،
یه کهم حق وه برگیریت به حه قیانه تیش خه رجی بکات، دووهم له شوینی خۆیدا سه رفی
بکات، سی یهم بو شتی حه رام و قه ده غه کراو خه رج نه کریت"^(۲). کهواته سیاسهتی
عومهر و سیاسهتی عوسمان هه ردوکیان له یهک بلوره وه دره وشابونه وه، نهویش بلوری
نیسه لام و بنه ماو په گه زه کانی بو^(۳).

دووهم: ئاموزگارییه کانی له بهاری ده ستوری زه کاتدان و پوونکردنه وهی

له مانگی په مه زاندا نیمامی عوسمان فهرموی: "ئه م مانگه مانگی زه کاتدانه،
هه ره کهس قه رزی به لاوه یه، با بیداته وه به خاوه نه کهی هه تا زه کاتی مال و سامانه کیان
به دن و نیوه ش زه کاتی خۆتان ده ربکه ن، هه ره کهس پاره ی له ده ستدا نییه داوای هیچی لی
ناکری، مه گه ر خۆی هه ز له خیر بکات، هه ره کهس نیسته لی وه ربگیری هه تا
مانگیکی تر وه ختان وه خت نیتر لیی وه رنا گرین".

نیبراهیمی کوپی سه عد ده لیته "ئه و مانگه مانگی په مه زان بو"^(۴). نهو عوبه یده
ده لیته: "له هندی نه سه ردا هاتوه ئه و مانگه ی نیمامی عوسمان خه لکی لی ئاگادار

^۱ السياسة المالية لعثمان (ص ۷۰).

^۲ السياسة المالية لعمر بن الخطاب - قطب ابراهيم (ص ۲۳).

^۳ السياسة المالية لعثمان (ص ۷۶).

^۴ الأموال لأبي عبيد (ص ۲۳۴).

کرده‌وه مانگی موحرره‌م بوو"^(۱). ثم ناگادارییه‌ی نیمامی عوسمان جه‌خت لهم
به‌رنامانه ده‌کاته‌وه:

۱- دانانی ده‌ستوری زه‌کاتی سالانه بو به‌رپویه‌بردنی فهرزی زه‌کات، جگه له‌زه‌کاتی
کشتوکال، چونکه ثم زه‌کاته به‌پیتی حاسلاته. ثم ده‌ستوره‌ش له‌و وته‌یه‌دایه که خوی
که فهرموویه‌تی "ههرکه‌س زه‌کاتی سامانه‌که‌ی ثم مانگه وهرگیرا، تا سالتیکی تری
هه‌مان مانگ لیتی وهرناگیریتته‌وه".

۲- نه‌گهر له‌سه‌ر قسه‌ی نه‌بوعوبه‌یده به‌چین ده‌بیئت مانگی موحرره‌م بکه‌ین به‌مانگی
زه‌کات دان، چونکه نیمامی عوسمان ویستویه‌تی سالتی کوژدنده‌وی داهاتی نیسلام ریک
هاوتای سالتی کوژی بکات، پتویسته له‌سه‌ر موسلمانان دوا‌ی گوزه‌رکردنی سالتیکی
کوژی نه‌گهر مهرجه‌کانی زه‌کات به‌دی هاتبوو، زه‌کاتی مال و سامانه‌که‌یان ده‌ربکه‌ن.
۳- نیمامی عوسمان، جاری خه‌لکیدا که قاسه‌ی زه‌کاتیان حسیب بکه‌ن و داوا‌ی
لینکردن نه‌و قهرزانه‌ی به‌سه‌ریان‌هویه بیژیرن و له‌زیاده‌که‌ی زه‌کات ده‌ربکه‌ن^(۲)،
له‌وانه‌یه ویستبیتی خه‌لک هانبدات قهرزه‌کانیان بیژیرن و وه‌فایان هه‌بیئت به‌رامبه‌ر
خاوه‌ن قهرزه‌کان بو نه‌وه‌ی قهرزه‌کان بنه‌پر بکریئت و قهرزکردن نه‌کریئت دیارده‌یه‌کی
کۆمه‌لایه‌تی و ماله‌کانیان ملکه‌چی زه‌کات بکه‌ن و حسابی داهات و سامانی خویان
بکه‌ن^(۳).

۴- نیمامی عوسمان ده‌فهرمویت "ههرکه‌س پاره‌ی نه‌بیئت داوا‌ی هیچی لی ناکریئت،
مه‌گهر خوی هه‌ز له‌خیر بکات، به‌م وته‌یه ده‌رگای له‌خیر و به‌خشین کردۆته‌وه، وادیاریبوو
هه‌ندۆ له‌موسلمانان زه‌کات ناکه‌ویته سه‌ریان به‌لکو ماله‌که‌یان به‌خیر و ته‌به‌پروغ
ده‌رده‌گریئت و ده‌دریته به‌یتومال، نه‌ویش لییان وهرده‌گریئت و ده‌یخاته تویی سه‌رچاوه‌کانی
زه‌کات، ده‌ولت له‌هه‌مان نه‌و خه‌رجییانه‌دا خه‌رجی ده‌کات که زه‌کاتی تیدا خه‌رج
ده‌گریئت. هه‌روه‌ها نه‌و وته‌یه‌ش: که ده‌لیت: "ههرکه‌س لیمان وهرگرت جاریکی تر لیتی

^۱ المصدر نفسه (ص ۵۳۵).

^۲ السياسة المالية لعثمان (ص ۷۶).

^۳ السياسة المالية لعثمان (ص ۷۷).

وهرناگرين، مه گهر خوی هز له خیری زیاده بکات"، مه بهست نهو بهو بهیتومال تویزی ناخاته سهر کهس. بۆ زه کاتی ئالتون و زیویش ده بو خاوهن مالّ خوی بیهیئت و بهینی خوی و خودای خوی زه کاته کهی ده ربکات، به لّام نهو زه کاتهی خاوهنه کهی ناچار ده کری بیهیئت زه کاتی مه پرومالات و کیلگه و باخ و نهو جورانه یه، نیمامی عوسمان مالّ و سامانی شاراو دهو ده رنه که و تووی به جی ده هیلا بۆ خاوهن مالّ تا خوی وه کیل بیت و لیشی وهرنه ده گرتن به دلّیکی پاک و بی خهوش نه بوايه نهو شتانهش بریتیبوون له ئالتون و زیو که ره سهی بازرگانی و هه ندی شتی تری به نرخ^(۱).

نه بو عوبه یده لهم باره یه وه ده لّیت "نایا ئیوه نازانن پیغه مبه ر ﷺ زه کات سیئی ده نارد بۆ زه کاتی ئاژه لّ به تویزی یان به ره زامه ندی خویان، ههروه ها نیمامه کانی دوی نهویش هه ر وایان کرد، هه تا نهو که سانه ی زه کاتی ئاژه لّیان مهنع کردو نه یاندا نیمامی نه بو به کر شه ری له گه لدا کردن"، نه له پیغه مبه ر ﷺ نه له خوله فای راشیدینه وه نه هاتوو ده نه بیستراوه که خه لکیان ناچار کرد بیت به زۆرو فشار، زه کاتی شه که بی گیان و نه جو لا وه کانیا ن و هه رگرت بیت، مه گهر خاوهن مالّه که به خۆشی و ره زامه ندی خوی هینابیت، به لّی زه کاتی نه که وی به لّام خاوهن مالّ خوی وه کیله، واته: نه مانه تی لای خاوهن مالّه و پیوسته له سهریان خویان حسابی بکه ن و زه کاتی ده ربکه ن، چونکه نهو مولک و سامانه ی له سیبه ری نارامش و ناسایشی ولّاتدا ده ست که و تووه و له نه نجامی به یعه ته که یه وه ژیا نی بۆ دا بین کرا وه و بی ترس پۆشتوو وه بیخه م خه و تووه، به لّام زه کاتی ئاژه لّ حوکمی خوی هه یه و حوکمه که شی به پیی ژماره و دیتنه^(۲).

به رنامه ی نیمامی عوسمان له باره ی داراییه وه

۱- رای نیمامی عوسمان ده رباره ی نهو قه رزانه ی زه کاتیا ن ده که ویت

له سانیبی کورپی زه یده وه هاتوو نیمامی عوسمان و تویه تی "زه کاتی نهو قه رزه ی که له بهر ده و له مه ندی و شه رم کردن و هه رگرتنه وه یه دوا خستوو وه هه ر کات ناره زووت هه بو و هه ری ده گریته وه خۆت پشتگویت خستوو نهو زه کاتی ده که ویت، ههروه ها نهو پاره یی له کاسبی و پیشه یه کدایه نهو زه کاتی ده که ویت".

^۱ الاموال لابی عبید (ص ۵۳۷).

^۲ الاموال لابی عبید (ص ۵۳۷).

له ئیمامی عوسمانهوه هاتوو دهفرمویت "زه کاتی ئهو قهرزه بدن، که له بهر تیژی و بی ناتاجی، له قهرزازی ناسیننه وهو پیوستان پیتی نییه" ^(۱). لهم وتهی ئیمامی عوسمانهوه دهرده که مویت، زه کات واجبه له سهر ئهو قهرزهی خاوهن قهرزه که له بهر تیژی و شهرمو بی ناتاجی وهی ناگریتهوه. به لام له بهر ره ههندی تر داوای ناکاتهوه، یاخود داویهتی به قهرز بۆ مه بهستی کاسپی و شهراکهت، یان پیشهیهکی پئی نه بجامه دات و له قازانجه کهی شهریکه و خاوهن قهرز له بهر قازانجه کهی گوپی له پاره کهی نییه و وهی ناگریتهوه ^(۲).

۲- ئىمامى عوسمان، خەرجى زەكاتى جىڭگۇركى پى دەكردو بۇ بەرژەۋەندى گىشتىى خەرجى دەكرد، بۇ ئىۋونە: داھاتى زەكاتى خەرج دەكرد بۇ غەزاۋ جەنگو ھەروەھا پىۋىستىى تر، بۇ ئەۋەى ئاتاجى جەنگو خەلگ مەيسەر بىت، ئىمامى گەلىش مافى ئەۋەى ھەىە زەكات لەخەرجىيەكەۋە بۇ خەرجىيەكى تر بگوازىتەۋە لە شوئىنكى پىۋىستى تردا سەرفى پكات^(۳).

نەم گۆرپانە، نە پېچەوانەى پەيامى ئىسلامە و نە گۆرپىنى سوننەتە، چونكە ئىمامە كە كەردوويەتى پېشەنگو رەنگرېژە. نەسلى زەكات پركردنەوہى كەلىتى موسلمانانە ھەتتا ھەندى راپوژچون ھەيە باس لەو دەھەكات، زەكات سەرف دەكرىت لەپېناوای خوداو دەدرىت بە موحاھىدانى رېگەى ئىسلام، چونكە ئەوانە خوڤان تەرخان دەكەن بۆ تېكۆشان و دەست ھەلدەگرن لە كارو كەسابەت، ئەمەش ئەو نەگەيەنيت خەلك ھانبدات بۆ تەمەلى و بى ئىشى لەبەر ئەو نەم گۆرپە بەرژەوہندى ئىسلاميان داوہ بەسەر بەرژەوہندى دەروونى خوڤانداو وازيان لە كارى شەخسى ھېناوہو لە بواريكى گرنگتر و فراوانتردا كار دەكەن، ئەویش بەرزپاگرتنى وشەى (لا الہ الا اللہ) و بلاوكردنەوہى پەيامى ئىسلامە لە شارو شوپنەكاندا، ھەندى لەزانايان پېيان وايە دروستە زەكات سەرف بكرىت لەم گروپانەو لەسوودە گشتىيەكاندا⁽⁴⁾.

^١ المنتخب من السنة (ص ٣٠٦).

^٢ السياسة المالية لعثمان (٧٩).

^٣ السياسة المالية لعثمان (٧٩).

^٤ السياسة المالية لعثمان (ص ٨١).

ئىمامى عوسمان سونەتتىكى تازەى داھىنا ھەستا خواردن و خواردنەوى لەپەمەزاند لە مزگەوت دادەناو دەیفەرموو بەو کەسە خوداپەرستانەى کە لە مزگەوت دەمانەو، بەو ھەزارو مېوانانەى خۆيان دەگرت و بە شەرم بوون، نان بۆن^(۱).

۴- دروستکردنی میوانخانه له یاره‌ی زه‌کات بۆ میوانداری

۵- له یاره‌ی به‌یتومال موچه‌ی به‌گشت کوټله‌کان دده‌ا.

^۱ تاریخ الطبى (۲۴۵/۵).

^٢ السياسة المالية لعثمان (ص ٨٢ - ٨٣).

^۳ تاریخ الطبری (۵/۲۷۳).

هیچ له موچهو بژیویان کهم بکاتهوه^(۱)، بهزۆری ئەو پارەیی که دابهشی دهکرد بهسەر کۆیلهکاندا له زیادهی خیری زهکات بوو، به ئیعتیباری ئەوهی که پشکیان ههیه له زهکاتدا، چونکه کۆیله دهکهوێته جوملهی ههشت تاقمهی نایهتی زهکات خودای گهوره دهفرمویت (وفی الرقاب)، ههر ئەم دهقهش بوو بهقاسهی رزگارکردنیان^(۲).

سێیهه: پینجیهکی دهستکهوتی غهزا

جیهاد لهسهردهمی پێغه مبهروه ﷺ دهستی پێکردووه و ههر بهردهوام بوو تا سهردهمی خهلیفه سێیهه ئیمامی عوسمان، مه بهست و نیازه کهشی بلاوکردنهوهی پهیمانی ئیسلام و پهرسه نندنی خاکی ولاتی ئیسلام بووه، بهتایبهت فتوحاتی سهردهمی ئیمامی عوسمان دهسکهوتی زۆرترو بیشومار بۆ بهیتولمال ههڵدراوه تهوه، پینج یهکی دهسکهوتی غهزاکانیش دهدریته بهیتولمال، ههروهک سهراڤی نههلی کیتاب که له بارمتهی مانهوه لهسهر دینی خۆیان و پاراستنیان له شهرو قهیران دهیاندا بهیتولمال. لێره دا په یوه ندییهک له نێوان فتوحاتی ئیسلامی و بهیتولمالدا ههست پێ دهکهین، بهیتولمال له سهردهمی ئیمامی عوسماندا ههڵدهستا به پاره خهرجکردن بۆ فتوحات و موچهی دها به لهشکهرهکان به گوێرهی پلهی سهربازییان و چهکو چۆلی بۆ دهسهندن، نهوانیش سهرو مال و گیانیان دهکرده قوربانی، ههراکات سهراڤهتن بهاتایهته ئاراوه پێویست بوو لهسهری ئەو نههلی کیتابانهی موسلمان نابن سهراڤه بدهن و مولکانهی زهوی و زاریان بدهن، نهوانهش که موسلمان دهبوون زهکات دهیگرتهوه گهر سامانه کهیان بگهشتایه ههدهی زهکات و مهراجهکانی تیا بهدی بکرایه. ناشکرایه ئیسلامهتی هیچ کهس دانابهستری ههتا زهکات نه دات گهر کهوته بهر زهکاتدان، ئەم داهاتانهش هه مووی که رهستن بۆ خواستهکانی دهولهتی ئیسلامی، خودای گهورهش دهستکهوتی غهزای ههلاک کردووه بۆ موسلمانان دابهشی پینجی بکهن چواری بۆ جهنگاوه ران یه کیکی بۆ بهیتولمال^(۳).

^۱ المصدر نفسه (۲۷۵/۵).

^۲ السياسة المالية لعثمان (ص ۸۴).

^۳ السياسة المالية لعثمان (ص ۸۵ - ۸۷).

هەندى لەو بابەتەى کە ئىمامى عوسمان هێنايه سياستى جێبه جێ کردنى دارايى گشتيهوه له بارهى پێنجيه کى غه نيمه وه.

۱- له سهرده مى ئىمامى عوسماندا، مندا لان پشکيان نه بوو له دهستکهوتى جيهادا. له ته مىمى کورى مه هرييه وه هاتوو ده لئى "له رزگار کردنى دووهم جارى نه سکهنده ريه دا به شداريم کرد، به لام پشکيان نه دامى هه تا خه ريكبوو له نيوان هۆزى من و قوره يشدا ده مه قاله رپوودات، هەندى له خه لکه که وتيان جواب بنيرن بۆ بوئه بوزه رپى غيفارى و عوقبه ي کورى عامرى جوه نه نى هه ردو کيان ها وه لئى پيغه مبه رن ﷺ، پرسى ريان لئى بکه ن، ئايا مندا ل پشکى ده که وى يان نا؟ له وه لامدا وتيان: نه گه ر ده موچاويان موى ليده رها تبه و، واته خه تيان دا بو نه و پشکيان به نه ن، نه وانيش ديقه تيان دام خه تم دا بو پشکيان پيدام^(۱)، که واته پشکى دهستکهوت (غه نيمه) نادرئيت به مندا ل و ئافه رت به لکو شتيکى که ميان ده درئيتى به بۆ نه ي ها وکارى و ده ستوريان له غه زادا هه ر نه م خاله ش پياده کرا وه له سهرده مى پيغه مبه ردا ﷺ^(۲).

۲- له سهرده مى ئىمامى عوسماندا وه کو سهرده مى پيغه مبه ر ﷺ که ره سته ي کوژرا و ده درايه بکوژه که، واته ده ي ماشيه وه. ماشينه وه يه عنى هه ر مو سلما نيک کافرئکى بکوشتايه له غه زادا هه مو و که لويه ل و لاخ و که ره سه کانى کوژرا وه که ي ده درايه بکوژه که ي، کاتى خوژيشى پيغه مبه ر ﷺ ماشينه وه ي بريارد او به بۆ بکوژه که ي، وه ک نه بى قه تاده له پيغه مبه ر وه ﷺ رپوايه تى کرد وه، که رۆژى حونه ين فه رمويه تى "هه رکه س کافرئک بکوژئ و به لگه ي ئاشکرا ي هه بئ، نه وه با که لويه لى کوژرا وه که ماشيته وه"^(۳)، که لکى نه م فه رموده يه نه وه يه که ناکرئ بکوژ هيج ماشيته وه، هه تا به لگه ي دروستى نه بيت که نه م کوشتويه تى^(۴)، ته نانه ت نه گه ر دوو که س بۆ به کيشه يان و هه ردولا ده يان وت من کوشتومه، بۆ نه وکه سه يه که کوشتويه تى، له دوا ي

^۱ فتوحات المصر و اخبارها (ص ۱۲۱).

^۲ السياسة المالية لعثمان (ص ۹۳).

^۳ بخارى - كتاب المغازي رقم ۴۳۲۲.

^۴ السياسة المالية لعثمان (ص ۹۲).

راپه پړینی شاری نه سکه نده ریه نه م حالته پوویدا، کاتې رومه کان هاتن به سهر له شکرې (مه نویلی حصا) چونه ناو نه سکه نده ریه وه، عمر ریگه ی بۆ چۆل کردن ههتا گه شتنه نزیکې، به جاریک نه هلی شار لییان هاتنه دهست و خودای گه ورهش خویانیدا به گژ خویانداو له نه سکه نده ریه به ده چوون و که لویه کی شارو شوینه کانی تریان پی بوو تریان نان ههتا گه شتنه گوندیک و لایاندا دهستیان کرد به ئاره ق خوار نه وه و نانیان خواردو تالانی خویان کرد، عمر پوویه پویان نه بویه وه ههتا گه شتنه (نفیوس) لهوشکانی و له ده ریا جهنگا له گه لیدا، پاشان له ده ریا په رینه وه، نه مان و نه وان له بویه ده ریا روویه پووی یه کتر بوونه وه و دریه یان به شه ردا یه کیکیان ناوی به تریق بوو له سهر نه سپیک بوو، تفه نیکې به نالتون روپوشکراوی پی بوو سنکی ده ریه پاندو لهزه وی رومدا بوو هاواری ده کرد کئ دیته بهر بهرکانی، پیایکی خه لکی زوید ناوی (حومل) بوو کونیه ی (نه با مه زجه حی) هه بوو، هاته مهیدانی کی بهر کیکه وه و ماویه کی زۆر شه پریان کرد، پاشان به تریق رمه که ی فره داو شمشیر کی هه لگرت حوملش رمه که ی فره داو شمشیری هه لگرت، عمر هاواری کرد نه با مه زجه جوابی دایه وه، به ئی قوریان، خه لکه کهش له سهر که ناری نیل بوون و ریزیان به ستبوو ماویه که کیسه کیشیان کرد به شمشیر، پاشان به تریق هه لته می دایه و خوی لادا پاشان (حومل) خه نه ریک له بنده ستیدابوو ده ریه پیتناو دای له گه ردن دوژمنه که ی و شاده ماری ملی بری و خستی و کهوته سهری، پاشان هه رچی که لویه لی هه بوو ماشیه وه بۆ خوی پاشان حومل دواي چهند رۆژیک کۆچی دوايی کرد، ئینجا موسلمانان زوریان بۆ هینان له نه سکه نده ریه ده ریان کردن و جاریکی تر خودای گه وره بۆی رزگار کردنه وه له کۆتایشدا (مه نویلی حصایش) کوزرا^(۱).

۳- بری دهستکه وت و پشکی بهیتومال له یه کیک له فتوحاته کانی عوساندا له ریوايه ته که ی عه بدوله لیکی کورپی مه سله مه وه له غهیری نه ویشه وه هاتوه ده ئین "کاتې له گه ل عه بدوله لای کورپی سه عدا نه فریقمان رزگار کردو پیتنجیه کی دهستکه وته که مان دانا بۆ بهیتومال و له نیتوان خۆشاندا پشکی سواره کان گه شته سی هزار دینار، دوو هه زاری بۆ ولا خه که وه زاریشی بۆ سواره که پیاده کانیش هه ریه که یان

^۱ فتوحات مصر و اخبارها (ص ۱۱۹ - ۱۲۰).

هزار دینار^(۱)، پاش که می‌ک سدر بازیکمان مرد ناوی (زات‌لحه‌مام) بوو، وه‌کو میراتی هزار دیناره‌کیان به‌خشی به که سوکاره‌که‌ی".

هه‌روه‌ها له‌ریوایه‌تی عوسمانی کوری سالددا هاتوو ده‌لیت "سوپای عه‌بدوللای کوری سه‌عد ژماره‌یان بیست هزار جه‌نگاوه‌ر بووه، وه‌ک ناشکرایه پی‌نج یه‌کی ره‌وانه‌ی به‌یتولمال کراوه، به‌گویره‌ی نایه‌تی (وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِّنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسُهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ...)، به‌همان شیوه له‌سهرده‌می نی‌مامی نه‌بویه‌کردو عومهریشدا پی‌نج یه‌کی ده‌به‌خشی به‌ئالویه‌یت و‌چوار پشکه‌که‌ی تری ده‌دا به‌جه‌نگاوه‌ران، هه‌ر موجه‌یدیک سیّ هه‌زاری پیّ ده‌درا نه‌گه‌ر سواربویه پیاده‌کانیش هزار دینار نه‌گه‌ر به‌گشتی پی‌نج یه‌کو و‌چواره‌شه‌که به‌سهریه‌که‌وه حساب بکه‌ین وه‌ک له‌دو ریوایه‌ته‌که‌دا هاتوو بری ده‌ستکه‌وتی نه‌و رزگارکرده ده‌گاته (۱۶) ملیون دینار بۆ سواره‌کان، (۸) ملیون دینار بۆ پی‌اوه‌کان، که‌واته بری ده‌ستکه‌وته‌که یه‌کسانه به‌ (۲۴) ملیون دینار نه‌م ژماره‌یه و‌چوار به‌شه‌که‌یه له‌گه‌ل پی‌نج یه‌که‌که‌ی به‌یتولمالدا ده‌گاته (۲۴) ملیون دینار^(۲).

۴- سهر‌فکردنی پی‌نجیه‌کی ده‌ستکه‌وت بۆ به‌رژه‌وه‌ندی گشتیی

پی‌نجیه‌کی ده‌ستکه‌وتی غه‌زا به‌گویره‌ی ده‌قی نایه‌ت سهر‌ف ده‌کریت بۆ پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ و‌خزمه‌ نزیکه‌کانی و‌هه‌تیوو داماوو پی‌بوارن. له‌پاش کۆچی دوا‌یی پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ پشکی پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ و‌خزمه‌ نزیکه‌کانی ره‌وانه‌ی به‌یتولمال ده‌کرا بۆ نه‌وه‌ی سهر‌ف بکریت بۆ چه‌ک و‌ته‌قه‌مه‌نی، نی‌مامی عوسمان نه‌م رایه‌ی جیبه‌جیّ ده‌کرد، پشکی پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ و‌خزمه‌ نزیکه‌کانی سهر‌ف ده‌کرد بۆ تفاق و‌که‌سهره‌ی فتوحات، که‌جیهاد له‌سهرده‌می نه‌ودا گه‌شتبوه‌ لوتکه^(۳).

۵- سهر‌که‌وتنی سی‌اسه‌تی دارایی له‌هه‌روه‌زیکردنی فتوحاتدا

له‌ناواخنی نه‌و ململانییه‌ی نی‌مامی عوسمان پرویه‌رووی بوویه‌وه، هه‌ندی ولاتی رزگارکراوی شکستیان خواردوو هه‌لگه‌رابوونه‌وه، نی‌مامی عوسمان به‌چاکی توانی نه‌و

^۱ المصدر نفسه (ص ۱۲۵).

^۲ السياسة المالية لعثمان (ص ۹۵).

^۳ السياسة المالية لعثمان (ص ۹۷).

ولاتانه‌ی په‌یانیان شکاندووه و کوټی به‌لینه‌کانیان پساندووه، ناچاران بکات بیښه هیڅو مل بدن بڅوکه‌کې، له ژیر کاریگه‌ری هم فتوحاتانه‌دا که موسلمانان به ده‌ستیان هیڅا ده‌کریت بلین پیکه‌وه‌نانی سیاسه‌تی گشتی داریی که پابه‌ندی رزگار‌کردنه‌کان بوو کاریکی گونجاوو پیویست بوو، چونکه غه‌زاکان پیویستیان به هاوکاری و هره‌وه‌زی بوو تا بتوانیت ناما‌نجه‌کانی به‌دی بینیت، له‌به‌رامبه‌ریشدا فتوحاته‌کانیش قاسه‌ی به‌یتومالیان ده‌بوژانده‌وه به‌سه‌رانو مول‌کانه‌و زه‌کات و ده‌ستکه‌وتی جه‌نگ.. هتد. ده‌بووه سه‌رچاوه‌ی داهاتی به‌یتومال^(۱).

چواره‌م: داهاتی گشتی سه‌رانه له سه‌رده‌می نیمامی عوسماندا

۱- جی‌گیر‌کردنی رپوره‌می سه‌رانه له سه‌رده‌می نیمامی عوسماندا.
جی‌گیر‌بوونی حوکه‌کانی سه‌رانو و ریساو ده‌ستوره‌کې له سه‌رده‌می نیمامی عومه‌ردا ده‌ستی پیکراو له‌سه‌رده‌می نیمامی عوسماندا به ته‌واوه‌تی کوژه‌کرایه‌وه و خزی سه‌رپه‌رشتی ده‌کردو له‌سه‌ر پره‌کې رپیکه‌که‌وت له‌گه‌ل نه‌هلی کیتابدا، ولاتیش بیډه‌نگ ده‌بوو له‌و په‌یمان و سول‌حه‌ی که پیشتر به‌سترا‌بووه‌وه دانیشی ده‌نا به سول‌حه تازه‌کاندا له به‌رامبه‌ریشدا ده‌ولت ده‌چووه بارمته‌ی ژیان و مافی شو که‌سانه‌ی سه‌رانه ده‌دن هتا ملکه‌چی سه‌رانه بن^(۲).

۲- چند نمونه‌یک له داهاتی شو سه‌رانه‌یه‌ی ره‌وانه‌ی به‌یتومال ده‌کرا.

أ - وه‌لیدی کوری عه‌قه‌به کاتئ والی کوفه بوو هه‌ستا غه‌زای نازه‌ربایجانی کردو رزگاریی کردن، له‌سه‌رده‌می نیمامی عوسمانداو له‌گه‌ل خه‌لکه‌که‌یدا له‌سه‌ر هه‌شت هزار درهم سول‌حی له‌گه‌ل کردن، که له‌دوای وه‌فاتی نیمامی عومه‌ر سه‌رانه‌که‌یان گیر‌دا‌بوو بویه وه‌لیدیش به له‌شکره‌وه چووه سه‌ریان و ملکه‌چی کردنه‌وه سه‌رانه‌یان دا^(۳).

ب - کاتیک نیمامی عوسمان عب‌دول‌لای کوری سه‌عدی ناراسته‌ی نه‌فریقا کرد نه‌وانیش سول‌حیان کرد له‌گه‌ل جه‌رجیر، هزار هزار دیناریان قه‌راردا یان پینچ سه‌د

^۱ المصدر نفسه (ص ۹۹).

^۲ المصدر نفسه (ص ۱۰۳).

^۳ تاریخ الطبری (۲۴۶/۵).

ههزار یان بیست ههزار، عهبدووللای کوری سه‌عیدیش له‌سه‌ر سیّ سه‌د قینتار ئالتون سولّحی له‌گه‌ل کردن، (له‌وانه‌یه ئهم بپه ئه‌وه‌نده‌ی مه‌بله‌غی یه‌که‌م بیّت)^(۱).
ج - سولّحی قوبروسیش هه‌ر به سه‌رانه کرا که هه‌وت ^{سه‌هزار} هه‌زار دینار بوو ته‌سلیمی ده‌ستی موسلمانان کرا^(۲).

د - سه‌عدی کوری سالتج سولّحی له‌گه‌ل ئه‌هلی نه‌جران، کرد هه‌ندی جار سه‌د هه‌زاریان ده‌دا ده‌یان وت به ئه‌وه‌نده سولّح ده‌که‌ین هه‌ندی جاری تر به دووسه‌د هه‌زار، جاری واش هه‌بوو به سیّ سه‌د هه‌زار، هه‌ر به‌م جوّره عه‌بدووللای کوری عامر زال بوو به‌سه‌ر نه‌یسار بورداو له‌وێشه‌وه چوو بۆ (سه‌رخه‌س بۆ ناو خه‌لکی مرو) ناوێریوانیکیان نارد له‌ایان که ئیبن و حاته‌می باهیلی بوو له‌گه‌ل مه‌رزه‌بانی مرو، له‌سه‌ر هه‌زار هه‌زار دره‌م سولّحیان کرد، رایه‌کی تر ده‌لێت له‌سه‌ر شه‌ست هه‌زار دره‌م سولّحیان کرد^(۳).
و - نه‌حه‌نفی کوری قه‌یسیش چو بۆ (به‌لّخ) و ئابلقه‌ی دان، خه‌لکه‌که هاتن و سولّحیان کرد له‌سه‌ر چوار سه‌د هه‌زارو ئازادیان کردن، ئامۆزاکه‌ی که ئوسه‌یدی کوری موته‌شه‌میس بوو کردی به‌سه‌روکاریان هه‌تا پارهی سولّحه‌که‌یان لیّ بسینیت^(۴).

۳- ئیمامی عوسمان نوسراوه‌که‌ی پێغه‌مبه‌ری ﷺ بۆ خه‌لکی نه‌جران جێبه‌جی کرد. پێغه‌مبه‌ر ﷺ بێده‌نگ بوو له‌سه‌ر کۆمه‌لێک مه‌رج که دانران بۆ ئه‌هلی نه‌جران و نه‌وانیش مه‌رجیان دانا، ئه‌ویش نووسراویکی بۆ نووسین و مه‌رجه‌کانی تیا پۆشن کردبووه‌وه، سه‌رانه‌که‌شی بۆ دیاری کردبوون، هه‌روه‌ک ئیمامی ئه‌بویه‌کر به هه‌مان مه‌رجه‌کانی پێشووتر، نووسراویکی بۆ نووسین و پاشانیش ئیمامی عومه‌ریش سه‌رانه‌ی لی‌وه‌رگرتن و له نه‌جرانی یه‌مه‌ن باری پێکردن و له نه‌جرانی عی‌راق نیشته‌جیی کردن، چونکه مه‌ترسییان هه‌بوو بۆ سه‌ر موسلمانان^(۵).

^۱ تاریخ الطبري (۲۵۵/۵).

^۲ المصدر نفسه (۲۶۱/۵).

^۳ تاریخ الطبري (۳۱۸/۵).

^۴ تاریخ الطبري (۳۰۷/۵).

^۵ الحزاج لأبي يوسف (ص ۷۴).

له پاش سپاردنی نیمامی عومەر، نیمامی عوسمان نامهیه کی نووسی بۆ وه لیدی کورپی عهقه به، که وه کیلی بوو له نهجران (بهناوی خودای دههندهو دلۆقان: له بهندهی خوداوه نیمامی عوسمان نه میری نیمانداران بۆ وه لیدی کورپی عهقه به، سهلام و عهلیکم، من ستایشی نهو خودایه دهکم که جگه لهخۆی زیاتر خودایه کی تر نییه له نهرزو ناسماندا، له پاشان نوسقوف و ناکیب و سوراتی نههلی نهجران له عیراق هاتوونه ته لام و سکا لایان کردووه و مه رجه کانی نیمامی عومهریان نیشان داوم، واده زاتم تنگیان پی هه لچنراوه له لایهن موسلمانانه وه، من سی حوله له سه رانه که یان ده شکینم و لاده بهم له بهر خاتری خودای گه وره، وه فادار ده بم بۆیان به رام بهر نهو زه ویانه ی که نیمامی عومهر پییداون، له باتی زه وییه کانی خۆیان له یه مهن، تۆش چای خیرت لییان بیت، نه وانه نههلی زیمهن له نیوان نیمه و نه وانداناشنایه تی هه یه، برپاوه په رپی نهو کیتابانه ی که نیمامی عومهر بۆی نووسیون، چی تیدایه جیبه جی بکه و حه قی خۆیان پی بده، وه سه لام)، نه مه له نیوه ی کو له مانگی سالی بیست و حه وتی کۆچیدا بوو^(۱).

له نوسراوه که ی نیمامی عوسماندا چه ند کارێک فەرمانی پی کرا.

أ - نیمامی عوسمان به رام بهر نهو په یانه ی که دابووی به پیغه مبه ر ﷺ و هه ردوو هاوه له که ی وه فای هه بوو، نه مه ش له به رنامه ی نیسلا مه وه هه لقولا وه، که هه رکه س په یانیکی دا یان گفت دا ده بیت وه فای هه بیت به رام بهری.

ب - نیمامی عوسمان، سه رانه ی له سه ر سووک کردن و نه رزه کانی خۆیانی پییدانه وه و داوی کرد له وه لیدی کورپی عهقه به وه فای هه بی به رانه ر نهو خالانه ی که له نووسراوه که ی نیمامی عومهردا هاتووه و چای خیرت لییان بیت، چونکه نه وانه نههلی زیمهن^(۲).

۴- تا نههلی کیتاب سه رانه بدهن له نه ستۆی موسلمانان دان.

دوا ی سه رکه وتنی عه مری کورپی عاس له نه سه کنده ریه، خه لکی شاره کانی کۆکرده وه بۆ نه وه ی له نزیکه وه بزانی ت له میانه ی شه ردا تووشی چی هاتوون، خه لکی

^۱ السياسة المالية لعثمان (ص ۱۰۵).

^۲ المصدر نفسه.

شاره‌كان هاتن به تاييهت نه‌وانه‌ی كه له‌سه‌ر په‌يمانی خۆيان مابوون، وتیان ئيمه له‌سه‌ر سولنجی خۆمان ماوين، به‌لام نهم هه‌ره‌سناكانه‌ی (رۆم) داويانه به‌سه‌رمانداو ناژه‌ل و كه‌لوپه‌ليان فهرهود كردوين، وا ئيستاش واين له‌ژير ده‌ستی تۆدا به‌خۆمان و سامانمانه‌وه، عه‌مری كورپی عاس هه‌موو نه‌و كه‌لوپه‌ل و شه‌كانه‌ی بۆ گه‌رانده‌وه كه ده‌يان به‌لگه‌يان له‌سه‌ری هه‌بوو، هه‌ندیکيشيان وتیان به‌ عه‌مری كورپی عاس په‌وا نيه‌يه بۆ تۆ نه‌وه‌ی به‌سه‌رماندا هاتوو تۆش پيمان بکه‌یت، ده‌بی ئيه‌وش شه‌رمان له‌سه‌ر بکه‌ن، چونکه ئيمه له‌ زيمه‌ی ئيه‌وداين و په‌يمانان نه‌شکاندوو. ته‌ماشاکه ده‌ستووری سه‌رانه چۆن مافيان ته‌رتيب ده‌کات كه موسلمانان ناچار ده‌کات په‌يه‌وست بن و له‌بری سه‌رانه‌که‌يان پاريزگاری ژيانيان بکه‌ن، هه‌رچه‌ند نه‌هلی زيمه به‌شداریی ته‌رکی ولا‌تی موسلمانان ناکه‌ن، واته بۆ مافه‌کانی خۆيان سه‌رانه ده‌ده‌ن، يه‌کێک له‌مافه‌کانيان پاريزگاری کردنيانه‌و مافی چاوديري کردنيانه، بۆيه عه‌مری كورپی عاس له‌سه‌ر نه‌مانه بي‌ده‌نگ بوو مال و كه‌لوپه‌که‌ی بۆ گه‌رانده‌وه^(١).

هـ- به‌شداریی نه‌هلی زيمه له‌ ته‌نگوچه‌له‌مه گشتييه‌کاندا له‌ سه‌رده‌می ئيمامي عوسمان.

نه‌وه‌ی باسده‌کری له‌باره‌ی رزگارکردنی دووهم جاري نه‌سکه‌نده‌رييه‌وه له‌خه‌لافه‌تی ئيمامي عوسماندا له‌ باره‌ی سه‌رانه‌وه، نه‌وه‌يه كه (صاحيب نه‌خنا) كه ناوی (گاله‌مايه) هاته لای عه‌مری كورپی عاس وتی: پيم بلێ هه‌ر كه‌سي‌کمان چه‌ندی سه‌رانه‌ی ده‌که‌ويته سه‌ر بۆ نه‌وه‌ی بي‌دات؟ عه‌م وتی: ئيه‌و ده‌خيله‌ی ئيمه‌ن، نه‌گه‌ر زۆرمان بۆهات زۆرتان بۆ دینين، نه‌گه‌ر کارمان له‌به‌ر بروات له‌سه‌رتان سووک ده‌که‌ين (صاحيب نه‌خنا) توپه‌ بوو چوو بۆ لای رۆمه‌کان و هي‌نانی بۆ سه‌ر موسلمانان، خودای گه‌وره‌ شکاندن و هه‌ره‌سی پێ هي‌نان، (صاحيب نه‌خنا) نه‌سير کراو هي‌نایان بۆ لای عه‌مری كورپی عاس، خه‌لك وتیان بي‌کوژه، وتی: نه‌خیر نايکوژم، ده‌لێن کاتێ هي‌نایان بۆ لای عه‌م به‌ رووی خۆش و کراوه‌وه روی تي‌کردو که‌وايه‌کی ته‌رخه‌وانی کرده به‌ری و پێی وت: نه‌وه‌نده‌ی خه‌لکی سه‌رانه‌مان بۆ بي‌نه‌و پرۆ، پاشان پێی وت نه‌گه‌ر بېرايه‌يت بۆ لای پادشای رۆم چی

^١ السياسة المالية لعثمان (ص ١٠٦).

لی ده کردی؟ وتی: نه گهر بیرایم بۆ لای نهو دهیکوشتم، پاشان وتی: هاوئه کانی منت کوشتوه کهچی من لیّت ده بورم^۱، نه گهر قسه کانی عه مری کوری عاس شی بکهینه وه که ده لیّت "ئیه ده خیهی ئیمه، نه گهر زۆرمان بۆ بیّت زۆرتان بۆ دینین، نه گهر بارمان سوک بیّت، بارتان سوک ده کهین"، کۆمه لیک بهرنامه ی سیاسییانه ی دارایی هه لده یئنجین به نیسبه ت خه لکی ناموسلمانه وه له سه رده می ئیمامی عوسماندا له وانه: **ا - نه هلی زیمه به شی خویان هیه له به یتمالی موسلمانان، بهرامبه ر نهو سه رانه یه ی که واسلی ده کهن، نه وانیش ده خیه ی به یتمالان.**

ب - به شی نه هلی زیمه به گویره ی نهو ته نگوچه له مه یه ده پیوری که تووشی ولاتی نیسلام ده بیّت، نه گهر نا په حه تییه که گه وه بوو پری سه رانه کهش بهرز ده بیته وه نه گهر نا په حه تییه کان کهم بوو، پری سه رانه کهش کهم ده کات.

ج - گوپرانکاری سه رانه دان له گه ل هه لکشان و داشکانی سه خت و دژواری حوکمدا، گریدرابوو به بهرنامه ی به شداریکردنی داراییه وه له لایه ن هاوولاتیانی ولاته که وه به گویره ی سه ختی و دژوارییه که، به شیوه یه ک هه رکه سی به نه ندازه ی توانای خۆی به شداری ده کردو به پیی جۆری سه ختی و دژوارییه کهش باجو سه رانه داده نرا به شیوه یه کی دادپهروه رانه و له ژیر سیبه ری نهو وه سیته نه ی که پیغه مبه ر ﷺ کردبووی ده رباره ی نه هلی زیمه که هه لسوکه وتان باش بیّت له گه لیان^(۲).

پینجه م: داها تی گشتی و مولکانه ی ده یه ک له سه رده می ئیمامی عوسماندا

۱- مولکانه

له سه رده می ئیمامی عوسماندا فتوحاتی نیسلامی زۆرو فراوان بوو، له نه نجامدا زهویه کشتوکالییه کانی شاره پزگارکراوه کان کهوتنه نامیزی ده ولته ی نیسلامیه وه، ئیمامی عومه ر به ده ست کهوتی (فه یئی) موسلمانان حسابی ده کرد، نهو نه هلی کیتابانه ی که سوربوون له سه ر دینی خویان بمیننه وه زهویه که ی خۆی پی ده دانه وه ده یان کرد به کشتوکال و ئیمامی عوسمانیش مولکانه و زه کاتی لی ده سندن و ده یکرده

^۱ فتوحالمصر تأخبارها (ص ۱۰۲).

^۲ السياسة المالية لعثمان (ص ۱۰۷).

نیو بهیتومالی موسلمانانوه، مولکانه‌ی زهوی ببوه سه‌راوه‌ی داهاتی بهیتومال به‌هۆی دریزبونوه‌ی فتوحاتی ئیسلامیه‌وه لهو سه‌رده‌مه‌دا^(۱).

۲- دهیه‌کی بازرگانی

ده‌ستوری دهیه‌ک له‌سه‌رده‌می فاروقدا دامه‌زراوه و له‌سه‌رده‌می عوسماندا پێساو بنه‌ماکانی چینگیرکراوه. له‌سه‌رده‌می عوسماندا له‌ نه‌جامی گه‌وره‌بوونی پروبه‌ری ده‌وله‌تی ئیسلامی به‌هۆی فتوحاته‌وه، دهیه‌ک، داهاتی بهیتومالی پێ زیاد کراو به‌هۆی زۆربوونی سامان و دارایی لای زۆرینه‌ی خه‌لک بووه هۆی به‌هیزبوونی هیزی کپین و فرۆشتن به‌ تایبەت له‌سالانی سه‌ره‌تادا که پێی ده‌وتری سالانی ئاسایش و ئارامی، زیادبوونی هیزی کپین و فرۆشتن خواستی له‌سه‌ر شه‌که‌کان دروست کردو خواسته‌کانیش پێگه‌یان خۆش کرد بۆ چالاکی‌بوونی هاتنه‌ ناوه‌ی شه‌که‌کان هه‌تا وای لێهات بکه‌وێته ژێر بریاری دهیه‌کی بازرگانی، چونکه مه‌رجه‌کانی دهیه‌کی بازرگانی هاته‌ کایه‌وه، یه‌کیکی تر له‌هۆکاره‌کانی بریاری دهیه‌کی بازرگانی به‌رزبوونه‌وی نرخ بوو، چونکه به‌رزبوونه‌وی نرخ سه‌رده‌کیشت بۆ زیادکردنی قازانج و ده‌سه‌ت، له‌وکاته‌شدا شه‌که‌کان به‌ پێی نرخه‌کانیان دیاری ده‌کرین نه‌ک به‌پێی جوژه‌کانیان^(۲).

شه‌شه‌م: سیاسه‌تی ئیمامی عوسمان له‌ تاپۆکردنی زه‌ویدا

ئیمامی نه‌بو به‌کر، له‌سه‌ر سیاسه‌تی پێغه‌مبه‌ر ﷺ ده‌چوو له‌ جێبه‌جێ کردنی تاپۆکردنی زه‌یدا، به‌ مه‌به‌ستی پاککردنه‌وی زه‌وی و ده‌ره‌یانی، زوبیری کورپی عه‌وام له‌نیوان جو‌رف و قه‌ناتدا پارچه‌یه‌ک زه‌وی مردوی بچپی و پاکی کرده‌وه^(۳)، مه‌جاعی کورپی مه‌راره‌ی حه‌نه‌فی زه‌وی خه‌زعه‌می پچپی و چاکی کرد بۆ خۆی و ویستی زه‌ویه‌کانیش پاککاته‌وه، به‌لام خۆی لێ لا‌دا، له‌به‌ر نه‌یاری و نا‌ره‌زایه‌تی ئیمامی عومه‌ر هه‌روه‌ها عوبه‌یینه‌ی کورپی حسنی فه‌زاری و نه‌قره‌عی کورپی حابیس ته‌میمی ویستیان پارچه‌ زه‌ویه‌ک کرک و بێ که‌لک پاککه‌نه‌وه‌و ده‌ری به‌هێتن، به‌لام وازیان لێ هێنا له‌به‌ر

^۱ المصدر نفسه (ص ۱۱۳).

^۲ المصدر نفسه (۱۲۳).

^۳ الطبقات الكبرى لابن سعد (۱۰۴/۳).

بۆچۈنەكەي ئىمامى عومەر، كە پىيى وابوو ئەم جۆرە كەسانە تازە موسلمان نين هەتا بەم زەويانە دلتەوايى بىكرىن، ئىمامى عومەر فەموى پىغەمبەر ﷺ دلتەوايى خەلكى دەكرد لەپۆژىكدا ئىسلام لاواز بوو ئىستا خوداى گەورە ئىسلامى سەربەرز كەدەوہ برۆن ھەولئى خۆتان بىخەنە گەپو كارى خۆتان بىكەن، ئاشكرايە نارازىيەكەي ئىمامى عومەر لەسەر تاپۆكردنى زەوى نەبوو، بەلكو مەبەستى رېگىرى كردن لەوكەسانە بوو كە پىيىستيان بە دلتەوايى نىيە، چونكە موسلمانى پىشىنن بە پىچەوانەوہ بە مەبەستى چاككردنو دەرھىنانى پەرەي بە تاپۆ كردنو دابرىنى زەوى دەدا، چونكە لەسەر رەوشتى پىغەمبەر ﷺ دەچوون، تەنانەت پىغەمبەر بەئاشكرا رايگەياند وتى "ئەي خەلكىنە ھەر كەس زەوييەكى مردو زيندوو بىكاتەوہ دەردىت بە خۆي"^(۱)، ھەرچەند چەندىن قسەو قسەلۆك ھەيە گوايە ئىمامى عومەر مولكدارى و تاپۆى زەوى تاييەتتيەتى زەوى لابردەوہ نەيھىشتووہ^(۲)، پىوايەتتيكى لاوازش ھەيە لەمبارەيەوہ كە ماوہى بۆ تاپۆكردنو مولكدارى داناوہ ماوہكەشى سى سالى بووہ، بەلام ئەوہ سەلماوہ كە ئىمامى عومەر زەوييەكى مردوى تاپۆ كردووہ لەسەر خەوانى كۆپى جوبىرو ھەموو زەوييەكانى عەقيقى تاپۆ كردووہ لەسەر زوبىرى كۆپى عەوام، زەوى بەنبەعشى داوہ بە ئىمامى عەلى كە ئاويكى فرەي لەبەر دەرپۆشت، ئىمامى عەلىش كەردى بەوہقف بۆ ھەزاران^(۳). كاتىك ئىمامى عوسمان خەلافەتى گرتە دەست تاپۆ كردنو مولكدارى زەوى فراوان كەرد بە تاييەت لە ناوچە رىزگار كراوہ كاندا، ھەرچەندە زۆريەي مولكدارەكان زەوييەكانى خۆيان بەجى ھىلاو ھەلھاتن، دەولەتتش ھەستا بە بەرھەمھىنانى زەوييە بورەكان، بىرئىكىشى تاپۆكرد لەخەللك بۆ ئەوہى بە بايەرى نەمىننەتەوہ^(۴)، ئىمامى ئەحمەد واى بۆ دەچىت زەوييە رەشەكانى تاپۆى كەردىت لەسەر خەللك، بىگومان زەويە بورەكان زۆريەيان دەكەونە نىو زەويە رەشەكانەوہ (نەكىلراوہكان)، سالاڤتە لەسەردەمى ئىمامى عوسماندا

^۱ عصر الخلافة الراشدة للعمرى (ص ۲۲۰).

^۲ المصدر نفسه (۲۲۰).

^۳ المصدر نفسه (۲۲۲).

^۴ المصدر نفسه (۲۲۳).

ورده ورده مولكانه‌ی بايهره‌كان به‌رز بوويه‌وه له‌نۆ مليۆن دره‌مه‌وه بۆ په‌نجايه‌ ميلۆن دره‌م، نه‌مه‌ش به‌لگه‌يه له‌سه‌ر سه‌ركه‌وتنى سياسه‌تى ئيمامى عوسمان، سه‌رچاوه‌كان باسى ليستى نه‌و ناوانه ده‌كه‌ن كه ئيمامى عوسمان زه‌وى بۆ تاپۆ كردون، زۆربه‌يان قوره‌يشى نين، له‌مه‌شه‌وه ده‌رده‌كه‌ويّت كه تاپۆكردنى به‌رفراوان كردوو نه‌و كه‌سانه‌ش سوودمه‌ندبوون و زه‌ويان وه‌رگرتوو. له‌وانه‌ش:

۱- عه‌بدوّللاى كورپى مه‌سعود (زه‌وييه‌ك له نيتوان روبارى نيلى و سه‌دادا).

۲- عه‌ممارى كورپى ياسر له ئه‌سيتينيا.

۳- خه‌بابى كورپى نه‌ره‌تى ته‌ميمى له سه‌عنه‌بى، گونديكه له سه‌واد.

۴- عه‌دى كورپى خاته‌مى تانى، له (ره‌وحا) گونديكه له گونده‌كانى به‌غدا لاي پرووبارى عه‌به‌س.

۵- سه‌عدى كورپى نه‌بى وه‌قاصى زوه‌رى قوره‌يشى له گوندى (هورمز).

۶- زويپى كورپى عه‌وام لاي بىرى فارس.

۷- نوسامه‌ى كورپى زه‌يدى كه‌لبى.

۸- سه‌عيدى كورپى زه‌يدى عه‌دى قوره‌يش.

۹- جه‌ريرى كورپى عه‌بدوّللاى به‌جه‌لى لاي كه‌نارى فورات.

۱۰- ئيبن وه‌بار.

۱۱- ته‌لمه‌ى كورپى عه‌بدوّللاى ته‌ميمى قوره‌يش له (نه‌شاستيح).

۱۲- وائيلي كورپى حيجرى خه‌زره‌مى (زه‌وييه‌كانى ته‌والى گوندى زه‌راره له كوفه).

۱۳- خاليدى كورپى عوتوفه‌ى قه‌تاعى پارچه زه‌وييه‌ك بوو له حه‌مام ته‌عيون له

كوفه.

۱۴- نه‌شه‌سى كورپى قه‌يسى كيندى زه‌وى (گيز ناباز) شوپنيكه له نيتوان كوفه‌و

قاسيه.

۱۵- نه‌بوميربه‌دى حه‌نه‌فى (زه‌وييه‌ك بوو له هواز له‌سه‌ر روبارى تيرى).

۱۶- نافيعى كورپى حارسى كيندى سه‌قه‌فى (له به‌سه‌ره).

۱۷- نه‌بو موساى نه‌شه‌رى (له حه‌مامى عه‌مه‌ره).

۱۸- عوسمانى كورپى نه‌بى عاصى سه‌قه‌فى (له به‌سه‌ره).

دیاره ئاواره بوونی خاوهن ئەم زهویانه و په وکردنیان وهای کردووه که زهوییه کانیان حوکمی زهوی مردوی هه بیته، بۆیه ئیمامی عوسمانیش داویه تی بهو که سانه و تاپۆی کردووه له سهریان بۆ نه وهی زیندووی بکه نه وه و مشوری بچۆن، مه عاوییهی کوری سوفیانیش چهند پارچه زهوییه کی له قه راغی شاری شام دا بۆی و جیای کرده وه بۆ نه وهی بیگاته ناوه دانی و سهنگهر بۆ بهر په رچدانه وهی هێرشه کانی رۆم، ههروه ها چهند پارچه یه کیشی دا بۆی له ئەنتاکیه به پوخسته ی ئیمامی عوسمان، هه ندیک ی تریش له قه لیقله، به لām تاپۆ کردنی فده هک بۆ مهروانی کوری حه که م به پێگه یه کی راست و دروست ریاویته نه کراوه، ده شلێن نه و که سه ی فده هکی تاپۆ کرد بۆ مهروان مه عاوییه ی نه بوسوفیان بوو^(۱).

سیاسه تی ئیمامی عوسمان له تاپۆ کردنی زهویدا، دا بین کردنی دا هاتی که بوو بۆ به ی تومال، موسلمانانیش له گه ل مولکانه که شدا زه کاتیان ده دا به به ی تومال، گهر مه رجه کانی زه کاتی تیا به دی بهاتی ه ئیمامی عوسمان سه رکه و توبو له سیاسه تی تاپۆ کردنی زه ویدا و سه رچاوه ی دا هاتی ده و له تی له جاران زیاتر کرد، به تاییه ت له مولکه کانی عیراقدا و دارایی نه و زهویانه گه شته په نجا هه زار دره هم پاش نه وهی له سه رده می عومه ری فارووقدا (۹۰۰) هه زار بوو^(۲).

حه وته م: سیاسه تی ئیمامی عوسمان له پاوه ن کردنی زه ویدا

کۆمه لێ که زهوی هه بوون، عوسمان تاییه تی کرد بوون بۆ له وه راندنی نه و و لاخ و و شترانه ی که له ژێر شوانکاره یی ده و له تدا بوون، هه ر له م میانه یه شدا هه میشه بیری به لای پاراستنی دۆلی نه قیعه وه بوو، که ئیمامی نه بویه کوه عومه ر له خه لافه تی خۆیاندا پاوه نیان کرد بوو، ههروه ک پێغه مبه ر ﷺ پێشوو تر قۆرخ ی کرد بوو بۆ هێسته ر ه کانی به ی تومال^(۳)، نه و دۆله درێژه که ی هه شتا کلیۆمه تر بوو ده که و یته با کوری شاری مه دینه، له بهر زۆر بوونی نه و و شتر و و لاخانه ی که له جیهادا که و تبه و ه ژێر ده سته ده و له ت، ناوچه پاوه نه کراوه کانیش له سه رده می ئیمامی عومه ردا زۆر زۆر بوون.

^۱ عصر الخلافة الراشدة (ص ۲۲۵).

^۲ السياسة المالية لعثمان (ص ۱۱۸).

^۳ سنن أبي داود - الکلبانی (۵۹۵/۲).

هەر بهم دهستورره زهوى په‌بزه‌يان پاهه‌ن كرد بۆ ئاژه‌له‌كانى زه‌كاته‌و (هه‌ناى) خزمه‌تكارىان كرده سه‌ربه‌رشتىارىان، ئىمامى عوسمان وه‌سيتى پى‌كرد كه بۆ هه‌ژاران دلى فراوان بى‌ت و بى‌انكاته شوان و سه‌پانى ئه‌م ئاژه‌لان، هه‌روه‌ها زه‌ويه‌كى ترى له به‌نى سه‌عله‌ب پاهه‌ن كرد، هه‌رچه‌ند زۆر پى‌ويستىان پى‌ي هه‌بوو، فه‌رموى ئه‌م زه‌ويه زه‌وى خوداى گه‌وره‌يه پاهه‌ن‌يش ده‌كرى بۆ ئاژه‌له‌كانى به‌يتومال كه هى خوداى گه‌وره‌يه^(١).

به هۆى په‌رسه‌ندنى قه‌له‌مه‌وى و خه‌لافه‌ت و زىادبوونى فتوحاته‌وه، ئىمامى عوسمان رىيازى پى‌شىنانى خۆى پىاده‌كرد له پاهه‌ن كردنى زه‌ويدا. زه‌ويه پاهه‌نه‌كانىشى خستبووه خزمه‌نى خىرو خوشى موسلمانانه‌وه هه‌تا گه‌ل و په‌عيه‌تى زىاد ده‌بوو پاهه‌ن‌يشى فراوان ده‌كرد، وه‌ك و تراوه شتىك له‌ئه‌سلدا بۆ ئاتاج خه‌لل بى‌ت هه‌تا ئاتاج و پى‌ويستىت زىاتر بى‌تت ئه‌و شته زىاد بكه‌يت دروسته، كاتى خۆى ئىمامى ئه‌بويه‌كه‌و عومه‌ر پاهه‌ن‌يان ده‌كرد كه‌س نكولى نه‌ده‌كرن، ئىمامى عوسمان‌يش پاهه‌نه‌كانى زۆر ده‌كرد له‌به‌ر زۆرى وشتر و مه‌روو مالا‌تى زه‌كاته‌و هىچ كه‌س ره‌خنه‌ى لى نه‌ده‌گرت و بى‌انووى نه‌بوو، هه‌رچه‌نده له لايه‌ن شوانه‌كانه‌وه هه‌ندى گرفت هات ئاراوه، كه‌واته ئه‌و پاهه‌ن كردنه‌ى ئىمامى ئه‌بويه‌كه‌و عومه‌رو عوسمان كرديانه نكولى نه‌كرد به‌رامبه‌ريان و له‌دژيان، خۆى له خۆيدا ئىجماعى هاوه‌لان ده‌گه‌يه‌نيت^(٢)، ئىبنو قودامه‌ش له‌مباريه‌وه باسى ئىجماعى كردووه.

هه‌شته‌م: جوهره‌كانى خه‌رجى گشتى له سه‌رده‌مى عوسماندا

١- ئىمامى عوسمان له‌به‌يتومالى موسلمانان هىچ شتىكى وه‌رنه‌گرت، چونكه له ناو هۆزى قوره‌يشدا مال و سامانى له گشتيان زۆتر بووه، له هه‌موويان گورج و گوژتر بوو له‌بازرگانيدا و خىرو سه‌ده‌قه‌ى ده‌دا به ده‌ورو به‌ره‌كه‌ى له مالى تايبه‌تى خۆى.

٢- موچه‌دان به والىيه‌كان به‌پى‌پى پله‌كانيان له به‌يتومال:

له سه‌رده‌مى ئىمامى عوسماندا خه‌لافه‌تى ئىسلامى دابه‌ش كرابوو بۆ چه‌ند ويلايه‌تيك، هه‌ر ويلايه‌تيكىش والىيه‌كى بۆ دانرابوو، به گوێره‌ى پله‌ى خۆى موچه‌ى پى

^١ نظام الخلافة في الفكر الاسلامي، د. مصطفى حلمي (ص ٧٨).

^٢ نظام الاراض في صدر الدولة الاسلامية (ص ١٦٩).

ده دراو کاروباری ویلايه ته کهش ده قاو دهق له چوارچیوهی نه حکامه کانی شریعه تی نیسلامدا قه تیسی کرابوو، نه گهر خلیفه نوینه ری نه ناردايه بۆ داهاتی ویلايه ته کان، ده بو نه هلی باجو و ده رامهت چاودیری سه رچاوه کانی ویلايه ت بکات، داهاته کانیش سه رانه و مولکانه و زه کات و ده یه کی بازرگانی و... هتد، بوو که له نه نجامدا خه رج ده کرا بۆ کاروباری ویلايه ته کان و زیاده کهشی بۆ به ییتومالی موسلمانان له مه دینه، په وانه ده کرا ته نها زه کات نه بیّت که له ده وه له مه نده کان و هرده گیراو ده درا به هه ژاره کانی ویلايه ته که^(۱).

۳- موچه ی سه ربازه کان به گویره ی پله و پایه یان.

به ییتومال موچه ی سه ربازه موجهیده کانی به پیتی پله کانیان ده داو له ده سته که وتی جیهادیش پشکی دیاریکراوی ده دانی و به هه مان شیوه سه ربازی ویلايه ته کانیش موچه یان بۆ برابووه، بۆ نمونه نیمامی عوسمان، نوسراویکی نارد بۆ سه ربازه موجهیده کانی میسرو بۆ عه بدوللای کوری سه عدی والی میسر نوسراوه کهشی نه مه بوو "چاک ده زانم سه ربازه کانی نه سه که نده ریه چۆن رۆمه کان تا نیستا دوچار په یانیان شکاندوه به پرویاند، وریای نه سه که نده ریه بن زۆر به توندوتۆلی ناگاداری بن موچه و بۆیویان به دلّی خوین بده ری و نیسراحه تیان پی بده، با واجبه کانیان له شهش مانگ تینه په ری"^(۲).

۴- خه رچی گشتیی بۆ هه جکردن له به ییتومال

خه رچی گشتیی له سه رده می عوسماندا بۆ حاجیان و کرینی پۆشاکي که عبه له قوماشو (قیباطي) قوماشی که له که تان، چنراوی میسره^(۳).

۵- بوجه ی نۆزه نه کردنه و هی بینای مزگه وتی پیغه مبه ر ﷺ، نیمامی عوسمان گفتوگۆی کرد له گه لّ خه لکدا له سه رته ی خه لافه تیدا بۆ نۆزه نه کردن و فراوانکردنی مزگه وتی پیغه مبه ر ﷺ که ته نگ و ترش بوو، به تایبه تی له نویژی هه یینیدا به بۆنه ی فتوحات و زۆربوونی خه لافه ته وه چیگه ی نه مابوو، شاری مه دینهش گه وره و

^۱ السياسة المالية لعثمان (ص ۱۳۰).

^۲ المصدر نفسه (۱۴۰).

^۳ المصدر نفسه (ص ۱۴۰ - ۱۴۱).

که‌له که بووه، یه که مجار له سهر روخانی مزگه‌وت و به‌رین کردنی نیمامی عوسمان نوژیی نیوه‌وژی کرد بۆ خه‌لکی، پاشان چوو ه سهر مینه‌ره که و سوپاس و ستایشی خودای کردو پاشان فرموی: "ئه‌ی خه‌لکینه من ده‌مه‌وی مزگه‌وتی پیغه‌مبه‌ر ﷺ بروخینم و گه‌ره‌ی بکه‌م، شایه‌تم بیستومه له پیغه‌مبه‌ر ﷺ ده‌یفه‌رموو" هه‌ر که سی مزگه‌وتی دروست بکات خودای گه‌وره له به‌ه‌شتدا مالیکی بۆ دروست ده‌کات" پیش منیش پیشه‌واکانی تر له‌م جو‌ره کاره‌دا ده‌ستپیش‌خه‌رییان کردوو، ئه‌م مزگه‌وته‌یان زیادو فراوان کردوو، که نیمامی عومه‌ره، راویژم به‌ئه‌ه‌لی ره‌نیش کردوو هه‌ر هه‌موویان یه‌که‌ه‌نگو کوکن له‌سهر رووخاندن و نوژه‌نکردنه‌وو فراوان‌کردنی ئه‌م مزگه‌وته"، خه‌لکه‌کش به‌جاری ده‌ستخو‌شییان لی کردو دعای خیریان بۆ کرد که روژ بویه‌وه کریکاره‌کانی بانگ کردو ده‌ستی پیکردو خودی خو‌شی له‌گه‌لیاندا بو^(۱).

۶- له‌به‌یتولمال بریک پاره‌ی ته‌رخان کرد بۆ فراوان‌کردنی مزگه‌وتی که‌عبه‌.

مزگه‌وتی که‌عبه له‌سه‌رده‌می پیغه‌مبه‌ردا ﷺ دروستکرا بو به‌لام بی ده‌رفه‌ت بو په‌نایه‌کی به‌رته‌سکی هه‌بوو خه‌لکی نوژییان تیا ده‌کرد، له‌سه‌رده‌می نیمامی نه‌بویه‌کردا مزگه‌وت هه‌روا مایه‌وه، له‌سه‌رده‌می نیمامی عومه‌ریشدا هه‌ستا مزگه‌وته‌که‌ی فراوان کردو بریک زه‌وی کړی له‌ده‌وره‌به‌ری که‌عبه و پاکی کرده‌وه و خسته‌یه سه‌ری و کوئه دیواریکی کرد به‌هه‌رچوار لایداو گله‌وییکی رۆشنی تی خست بۆ شه‌وانی نوژی‌خوینه‌کان، به‌لام مزگه‌وته‌که له‌چاو حاجیه‌کاندا ته‌سک و به‌رته‌نگ بو به‌تایبه‌ت دوا‌ی فتوحاتی ئیسلامی و فراوان‌بوونی قه‌له‌مه‌ره‌وی خه‌لافه‌ت، خه‌لکی موسلمان پۆل پۆل ده‌هاتنه که‌عبه بۆ به‌جیه‌نانی فهرزی هه‌ج، دووباره مزگه‌وت به‌رته‌سک بویه‌وه له‌سه‌رده‌می نیمامی عوسماندا، ئه‌ویش هه‌ستا به‌خسته‌که‌ی نیمامی عومه‌ر پرکه‌یه‌که زه‌وی خسته سه‌ری و که‌عبه‌ی به‌رین کردو به‌کوئه دیواریک چواره‌وری گرت به‌ئه‌ندازه‌ی به‌رزی بالایی پیاویک^(۲)، هه‌ر به‌م شیوه‌یه والیه‌یه‌کان مزگه‌وتیان له‌ویلایه‌ته‌کانی خو‌یاندا

^۱ البداية والنهاية (۸۰/۷).

^۲ تاريخ الطبري (۲۵۰/۵).

فراوان ده کردو له بهیتومال مه سروفيان ده کيتشا، بۆ نمونه مزگهوتي (نهره جه)يان دروستکردو مزگهوتي (نيسته خر)يان دروست کرد له فتوحاتي مه شريقد^(۱).

۷- پاره دان بۆ دروستکردنی يه کهم پاپۆري دهريايي.

بهيتومال پشکيکی تهرخان کرد بۆ دروستکردنی يه کهم پاپۆري دهريايي له سهرده مي ئيمامي عوسماندا، له مهولا باسي نهو پاپۆره ده کهم چ رۆليکی هه بووه له فتوحاتي ئيسلاميدا^(۲).

۸- پاره دان بۆ گۆرپيني که ناري له شوعه ييه وه بۆ جدده

له سالي (۲۶)ي کۆچي نه هلي مه که که قسه يان کرد له گه ل ئيمامي عوسمان له باره ي گۆرپيني دهشت و که ناري شوعه ييه وه که ناريکی کۆني مه که که يه له سهرده مي نه فامييه وه بۆ که ناري جدده که ئيستا هه يه، ئيمامي عوسمان چو بۆ جدده و شوينه که ي بيني و فهرماني کرد که ناره که بگۆرن، هه تا چوه ناو ده رياکه و خۆي لي شۆردو فهرموي نه م ناوه پيرۆزه هه مووتان بچه ناوي و مه له ي تيا بکه ن، به لام با ده ربي کورتان له پيدا بيت، پاشان به ريگهي عه سه فاندا له جدده وه ده رچو به ره و مه دينه، خه لکی له و سهرده مه دا وازيان له که ناري شوعه ييه هينا، به لام که ناري جدده هه تا ئيستا به رده وامه و بووه ته به نده ريک بۆ مه که که ي پيرۆز.

۹- پاره دان بۆ هه لکه ندني بير بۆ موسلمانان له بهيتومال^(۳)

يه کيکی تر له و ئيشانه ي که بهيتومال پاره ي بۆ سهرف ده کرد، له سهرده مي ئيمامي عوسماندا هه لکه ندني بير بوو بۆ موسلمانان، له مه دينه بيرى نهريسياني هه لکه ند سالي (۳۰)ي کۆچي، کاتيک ئيمامي عوسمان له سهر قه راغي بيره که دانيشتبوو، مستيله که ي پيغه مبه ر ﷺ له په نجهيدا بوو، داخرا له په نجه ي و که وته ناو بيره که وه، هه رچي ناوي تيدا بوو هه لي گۆزي به لام نه يدۆزيه وه، پاره يه که ي زۆري دانا بۆ هه رکه سي بۆي بدۆزيتيه وه، خه م و په ژايه که ي زۆري بۆ هه لکيتشا، به لام ناو مي د بوو مستيله يه که ي تري

^۱ السياسة المالية لعثمان (ص ۱۴۷ - ۱۴۸).

^۲ المصدر نفسه (۱۴۸).

^۳ ذوالنورين عثمان بن عفان، حمد رشيد (ص ۲۶).

به‌وینه‌ی نه‌و دروست کرد له زیوو (محمد رسول الله) ی لئی هه‌لکۆلێ و کردیه ده‌ستی، هه‌تا شه‌هید کرا، هه‌ر له ده‌ستیا بوو داینه‌که‌ند دواتر نازانریت کئی بردی^(١).

١٠- پاره‌سه‌رفکردن بۆ ئامانجه به‌رزه‌کانی ئیسلام

له‌ورده‌کاری خه‌رجیه گشتیه‌یه‌کانی به‌یتولمال به‌شیککی باش پاره‌ی ته‌رخان کردووه، بۆ ئامانجه هه‌ره به‌رزه‌کانی ولاتی ئیسلام. سه‌ره‌پای نه‌و مه‌سروفا ته‌ی بۆ به‌رپوه‌بردنی خه‌لافه‌ت و به‌رژه‌وه‌ندیی گه‌ل خه‌رج ده‌کرا، له هه‌مان کاتدا پاره سه‌رف کراوه بۆ بلا‌وکردنه‌وه‌ی په‌یامی ئیسلام بۆ به‌رزراگرتنی ناوی خودا، دوباره پاره سه‌رف کراوه بۆ بلا‌وکردنه‌وه‌ی په‌یامی ئیسلام بۆ به‌رزراگرتنی ناوی خوداوه پاره سه‌رف ده‌کرا بۆ دروستکردنی پاپۆرو نۆژه‌نکردنه‌وه‌ی فراوان کردنی که‌عبه‌و ناوه‌دانکردنه‌وه‌ی کۆمه‌لێ مزگه‌وتی تازه و موچه‌دان به بانگۆیژه‌کان و والیه‌کان و دادوه‌ره‌کان و سه‌ربازو پۆلیسه‌کانی خه‌لافه‌ت، هه‌روه‌ها بۆ قافله‌و کاروانی حاجیان و پۆشته‌کردنه‌وه‌ی مزگه‌وتی که‌عبه، که روگه‌ی ئیسلامه‌و پاره‌ی ده‌دا بۆ که‌ندنی بیرو بۆ نیشه‌جی بوان و رێبواران هه‌تا لیتی به‌هه‌رمه‌ند بن، نه‌م مه‌سروفا ته گشتیه‌یه‌کان له‌دا هاتی زه‌کات و پینج یه‌کی ده‌ستکه‌وتی جه‌نگ ده‌رده‌هات، هه‌ریه‌م ده‌ستوره موچه‌ی بریبه‌وه‌و بۆ چینه‌لاوازه‌کانی کۆمه‌لگا وه‌کو (هه‌ژاران، بینه‌وایان، هه‌تیوان، غه‌ریب و رێبواران، کۆیله‌کان)^(٢).

نۆیه‌م: به‌رده‌وامبوون له‌سه‌ر به‌رنامه‌ی به‌خشیش و به‌خشین

دریژه‌دان به‌ نێزامی به‌خشین و له‌سه‌رده‌می ئیمامی عوسماندا به‌رده‌وامبوو وه‌کو سه‌رده‌می ئیمامی عومه‌ر، زۆر بایه‌خی ده‌دا به‌و که‌سانه‌ی که ده‌ستپێشخه‌ریان کردبوو له موسلمانبووندا و کردبووی به‌ بناغه‌یه‌ک بۆ موچه‌و به‌خشیشیان له‌مباریه‌وه نووسی بۆ والیه‌که‌ی کوفه‌و فه‌رموی "دوای سوپاسی خودای گه‌وره‌و سه‌له‌وات له‌سه‌ر گیانی پێغه‌مبه‌ر ﷺ، نه‌و خه‌لکه‌ی که زوتر موسلمان بووه‌و ده‌ست پێشخه‌ریان کردووه‌و بونه‌ته پێشینانی نه‌م دینه‌و شارو شوینه‌کانیان پێ رزگار کراوه رێزی تاییه‌تیان هه‌یه، وریایان به‌ نه‌وانه‌ی ئیستا به‌ هۆی نه‌وانه‌وه هاتنه‌ به‌ره‌هم و

^١ البداية والنهاية (١٦١/٧).

^٢ السياسة المالية لعثمان (ص ١٥٠).

شویتنکه و تهی نهوانن جگه لهو کهسانه‌ی که که‌متهرخه‌مییان کردووه و نه‌رکی ئیسلامیان جیبه‌جی نه‌کردووه، هه‌ر یه‌کیان له‌ شویتنی گونجاوی خۆیاندا دابنێ و بۆتۆی خۆیان به‌دری به‌ گوێره‌ی نیسبی خۆیان، باش بزانه‌ زانیاریت له‌ باره‌ی خه‌لکه‌وه‌ ده‌تگه‌یه‌نیته‌ دادپه‌روه‌ری^(۱).

کاتی فتوحاتی ئیسلام به‌رفراوان بوو سه‌رچاوه‌ی دارایی خه‌لافه‌ت زۆرو زه‌وه‌ندبوو، نه‌مه‌ وای کرد ئیمامی عوسمان خه‌زینه‌و گیرفانی بۆ دروست کردو بووه‌ هۆی زیادکردنی موچه‌و بۆتۆی موجاهیده‌کان و بۆ هه‌ر یه‌کیکیان سه‌د دره‌مه‌ی ده‌دايه، ئیمامی عوسمان یه‌که‌مه‌ین خه‌لیفه‌یه‌ به‌خشش و موچه‌ی خه‌لکی زیاد کردو بووه‌ سوننه‌تیک بۆ خه‌لیفه‌کانی پاش خۆی^(۲).

حه‌سه‌ن ده‌لی "شایه‌تی نه‌وه‌م چارده‌ریکی ئیمامی عوسمان چاری نه‌دا نه‌یوت: نه‌ی خه‌لکینه‌ وه‌رن جل و پۆشاک‌ی خۆتان به‌رن، خه‌لکیش چون به‌رگ و پۆشاکیان هینا، پاشان چاریداو وتی: خۆراکیکی بيشومار هه‌لپژابوو خیراتیکی فره‌ی که‌له‌که‌ بوو هه‌لدرابوووه‌، هه‌یج موسلمانێ له‌و خه‌لافه‌ته‌دا نه‌ته‌ترسا له‌ موسلمانیک‌ی تر، چونکه‌ ئیمامی عوسمان دالده‌ده‌رو سه‌رخه‌ری خه‌لک بوو، زۆر گرنگی ده‌دا به‌ پاسه‌وانی و چاودیری فه‌رمانی ده‌کرد به‌سه‌ر له‌شکه‌ره‌کان، موچه‌و خۆراک و پێژلینان به‌ده‌ن به‌ موجاهیده‌ ئیشکگرو پاسه‌وانه‌کان^(۳).

ده‌یه‌م: شوینه‌راوی خه‌رمانی دارایی له‌سه‌ر ژیا‌نی کۆمه‌لایه‌تی و نابووری

له‌ سه‌رده‌می ئیمامی عوسماندا باج و ده‌رامه‌ت زۆربوو، له‌هه‌موو لایه‌که‌وه‌ مال و سامان ده‌هاته‌ به‌رده‌ستیان، نه‌ویش هه‌ستا گه‌نجینه‌ی بۆ دروست کرد، نه‌م خه‌زینه‌یه‌ کاریگه‌ری هه‌بوو له‌سه‌ر ره‌وتی کۆمه‌لایه‌تی و نابووری، له‌نه‌بی ئیسه‌حاقه‌وه‌ هاتووه‌ که‌ باوای داویه‌تی به‌ لای ئیمامی عوسماندا پیتی فه‌رمووه‌ یا شیخ چهند سه‌ر خیرانی؟ نه‌ویش وتویه‌تی نه‌وه‌نده‌ که‌سین، فه‌رمویه‌تی ئیبه‌م بۆ تۆ پانه‌زه‌مان داناوه‌ یه‌عنی هه‌زارو پینج سه‌د دره‌م، بۆ مندا له‌کانیش یه‌کی سه‌د دره‌م.

^۱ تاریخ الطبری (۵/ ۲۸۰).

^۲ تاریخ الطبری (۵/ ۲۴۵).

^۳ فتوح مصر (ص ۱۹۲).

له موحه مەدی کۆری هیلالی مەدینییه وه هاتوو ده‌لتی "باوکم بۆی باسکردم نه‌ویش له‌نه‌نکمه‌وه وه‌ری گرتبوو که نه‌نکم هاتۆچۆی مالتی نیمامی عوسمانی ده‌کرد، ماوه‌یه‌ک نه‌نکم نه‌چوو بۆ مالتی نیمامی عوسمان، وتبووی به‌ خێزانه‌که‌ی، نه‌ری فلان که‌س دیار نییه‌، خێزانه‌که‌شی وتبووی نه‌مشه‌و کۆپیکێ بووه‌، نه‌نکم ده‌لتی په‌نجای دره‌هم و شه‌قیقه‌یه‌کی بۆ ناردم (جلو به‌رگی منداڵانه‌)، فه‌رمووی نه‌مه‌ به‌خششی منداڵه‌که‌ته‌و نه‌وه‌ش جلو به‌رگیه‌تی، که‌ سالتی تێپه‌راند به‌ شه‌که‌ی ده‌که‌ین به‌سه‌د دره‌هم^(۱)، وه‌کو نه‌و ژن و منداڵانه‌ی له‌ مەدینه‌دا موچه‌و پۆشاکمان بۆ دا‌ین کردوون"^(۲).

کاتێ موگینی کۆری عه‌مری هیلالی که‌ سه‌ر له‌شکریو هه‌ستا به‌ موچه‌دان بۆ نه‌و سوپایه‌ی که‌ هاوده‌ستی و هاوێی بوون ژماره‌شیان چوار هه‌زار سه‌رباز بوو، بۆ هه‌ریه‌که‌یان چوار هه‌زار دره‌همی پێدان وه‌کو هاندان و ده‌ستخۆشی کردنیان، عه‌بدوڵلای کۆری عامر که‌ والی به‌صره‌ بوو، نه‌م بپه‌ پاره‌یه‌ی به‌ زۆر زانی بۆیه‌ هه‌والی گه‌یانده‌ نیمامی عوسمان، نه‌ویش پێگه‌ی داو پێی خۆشبوو، وتی: "هه‌ر کۆمه‌کێ له‌ پێناوی خوای گه‌وره‌دا بێت دروسته‌و باشه‌"^(۳).

نیمامی عوسمان هه‌ستا موچه‌ی موچه‌یه‌که‌ شه‌هیده‌کانی کرده‌ میراتی شه‌هیدانه‌، بۆ کچ و خیزانه‌کانیان، زوپی‌ری کۆری عه‌وام وتی به‌ نیمامی عوسمان عه‌بدوڵلای کۆری مه‌سه‌ود شه‌هید بووه‌، موچه‌که‌یم به‌ده‌ری بۆ منداڵه‌کانی، نه‌وان پێویستیان به‌ به‌یتوالماله‌ و ئاتاجن پێی نه‌ویش پانزه‌ هه‌زاری پێدا، له‌گه‌ل نه‌م کاره‌شدا بزووته‌وه‌ی کشتوکالێ و پێشه‌سازی له‌م سه‌رده‌مه‌دا چوست و چالاک بوو به‌ هۆی نه‌و نازو نیعمه‌ته‌ زۆره‌ی که‌ خودای گه‌وره‌ رشتبووی به‌سه‌ر موسه‌لماناندا له‌ نه‌نجامی فتوحاتی ولاتانی تر، موسه‌لمانان به‌ گشتی و شاری مەدینه‌ به‌ تاییه‌تی خۆشگوزه‌رانی و ناوه‌دانییان تێکه‌وتبوو باج و ده‌رامه‌تێکی نه‌ختینه‌ی شاره‌کانی به‌رکه‌وتبوو که‌ نیوه‌ دوورگه‌ی عه‌ره‌بی پێشتر به‌ خۆیه‌وه‌ نه‌یدیبوو، له‌مه‌ش زیاتر موسه‌لمانان ده‌رکیان به‌ ژیاو

^۱ الادارة العسكرية (۲/۷۶۸).

^۲ الطبقات (۳/۲۹۸).

^۳ الاوائل للعکریة (۲/۲۶، ۲۷).

شارستانییه تی گهلانی تر کردوه، نه‌ندازه‌یه‌کی باشیان لی قۆسته‌وه به تاییه‌ت له‌سه‌رده‌می نیمامی عوسماندا به شیوه‌یه‌کی تیرو ته‌سه‌ل وه‌ریان گرت، ته‌نا‌نه‌ت هه‌ندی له‌هاوه‌لان کۆشک وه‌وارگهی گه‌وره‌یان دروست کرد، نه‌و که‌سانه‌ش که‌ماندوبوون له‌بنیاتنانی ژیا‌نی کۆمه‌لایه‌تی و نابووری ولاتی نی‌سلامدا پشکیان هه‌بوو له‌داهاتی بوجه‌ی نی‌سلامدا^(۱).

یازده‌یه‌م: نیمامی عوسمان و به‌خششی به‌یتولمال و که‌سوکاره‌که‌ی

له‌لایه‌ن بی سهر و به‌ره‌کانه‌وه به‌تاییه‌ت خه‌واربجه‌کان، نیمامی عوسمان به‌وه تۆمه‌تبار ده‌کرا که‌له‌به‌یتولمال زیاده‌روی ده‌کات و زۆربه‌ی هه‌ره‌ زۆری به‌خزمه‌کانی ده‌دات، نه‌م تۆمه‌ته‌بوو به‌هه‌لمه‌تیکی پروپاگه‌نده‌و به‌سه‌رۆکایه‌تی سه‌به‌نی و شیعه‌رافزیه‌کان که‌دوژمنی نیمامی عوسمان بوون پشتگیری لی کراو به‌شینه‌یی نه‌م تۆمه‌ته‌دزی کرده‌ناو می‌ژووی نی‌سلام وه‌هه‌رچه‌ند قسه‌یه‌کی بی سهر و به‌رو درۆیه‌هه‌ندی له‌می‌ژوونووسان و بیرمه‌ندان به‌راست وه‌ریان گرتوه‌و. چونکه‌شه‌ری واته‌وات بوو دژی نیمامی عه‌سمان نه‌وه‌ی که‌چه‌سپاوه‌ده‌رباره‌ی موچه‌و به‌خششی عوسمان بۆ خزمه‌کانی نه‌م کارانه‌یه‌که‌به‌ (بیاوچاکی ده‌ژمی‌زی نه‌ک به‌گزی کاری).

۱- نیمامی عوسمان سه‌رمایه‌و سامانیکی بی شوماری هه‌بوو کردبوویه‌نامرازی شیرازه‌ی خزمایه‌تی و که‌سوکاره‌که‌ی پی ده‌هه‌سانده‌وه‌و خه‌لاتی جۆراو جۆری ده‌دانی، به‌لام خراپه‌کیله‌کان رقیان لی هه‌لده‌گرت و بوه‌تانیان بۆ ده‌کردو ده‌یان وت: گشت پاره‌ی به‌یتولمال ته‌خشان و په‌خشان پی‌ده‌کات، نیمامی عوسمانیش له‌هه‌لو‌یستی‌کدا وه‌لامی دانه‌وه‌و وتی "من که‌سوکاری خۆم خۆش ده‌ویت و خه‌لاتیان ده‌که‌م، خۆشه‌ویستی من بۆ خزماتم هه‌رگیز وام لی‌ناکات، هاوسۆزیان بم له‌زولمداو ده‌مارگیریم بۆیان به‌لکو من نه‌و مافانه‌یان ده‌گرمه‌نه‌ستۆ که‌ده‌که‌ویته‌سه‌رم.. به‌خشش و موچه‌که‌یشم له‌مالی هه‌لاتی خۆم ده‌رده‌که‌م ته‌یانه‌می و مال و سامانی هیچ موسلمانن بۆ خۆم که‌سوکارم به‌هه‌لال نازام، هه‌روه‌کو جاران خه‌لات و به‌خششی عه‌نتیکه‌له‌سه‌روه‌تی ئاره‌قی نیوچاوانم ده‌به‌خشتم به‌خزماتم وه‌که‌له‌سه‌رده‌می پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ و نه‌بویه‌کرو عومهردا

^۱ الحضارة العربية الإسلامية، د. وضاح الحمد (ص ۱۱۴).

کردومه، من نه مړه له چاو جاراند ا ره زيل و بهر چاوته نگم، نه تانه وئ به سر ته مه نياند
تيه پر م ته مه نم به سر بچي و مال و دارايي خوم به جي بيلم و به شي خرمانی لي
نه دم؟^(۱)

لارو لاساره کان هره چي بزائن له تومت و بوهتان و تيان و کرديان، به راستي نيمامي
عوسمان زه وي و ساماني خوي دابه شده کرد به سر به ني توميه و سهرتا له نه وه کاني نه بي
عاصوه دهستي پي ده کردو يه کي ده هه زاري پيدان، پاشان دهيدا به پياوه کاني خيالي
حه که م نه مانه سد هه زاريان بهر که هوت، پاشان دهيدا به نه وه کاني خوي و به شي به ني
عاص و به ني عهيص و به ني حهربي ديارى کردبو^(۲)، نه دم ده قانه و غهيري نه مانه ش له و
قسانه ي که راست و دروستن له باسي فزلي تيروپري نيمامي عوسماندا به لگهن،
بهر بهر چدانه وي نه واته واته ي هله ده به سترا، گوايه له به ي تومال نيسرافى کردو وه و زوري
بو خوي و خر مه کاني خرچ کردو وه کوشکي پي دروست کردو وه نه مانه هه موويان
حيکايه تي بي ره شه و له قاون نه و که سه ي بوي هه لبه ستووه زوري شي بو هه لپشتووه،
ناشکرايه نيمامي عوسمان به ري و خاوينه له و تومتانه ي دهيده نه پالي، نيين و ته ييه
ده فده موي "به شي خرمدان لاي هه ندى له شه ر عزانه کان کارتيکي په سنده و به باشي
ده زانن، چونکه که سوکاري نيمامن وه که سه ن و نه بوسه ور و تويانه، هه روه که پيغه مبه ر
ﷺ به شي خر مه کاني خوي ددها به حوكمي نه وي که پيغه مبه ر ﷺ حاکمي ولا ته و
خر مه کاني خاوه ن ريزو حورمه ت بوون، له ژيانى پيغه مبه ردا ﷺ له دواى وه فات
کردني شي هه ر به ريزبوون، لاي خه ليفه کاني پاش خوي، چونکه سه ر خستني خه ليفه و
خو کردنه قوربانى ده سه لاتي زياترو زياتر که سوکاره که ي ده يکات هه تا خه لکي تر".

نيين ته ييه ده لي "تيکراي نه وانه ي فەرمان په وييان کردو وه دواى نيمامي عومه ر
هه ندى له خرمانى خويان خلات کردو وه يان به پله و پايه يان به مال و سامان". ده لي
"نه وي که نيمامي عوسمان ده ييه خشى له مال و دارايي له روانگه ي سي هوکاره وه بو،
يه که م خوي کريکاري به ي تومال بو، کريکاريش هه رچند ده وله مه ند بيت به شي خوي

^۱ تاريخ الطبري (۳۵۶/۵).

^۲ المصدر نفسه (۳۵۶/۵).

هەر ده‌که‌وی، دووهم خزمی نزیکى ئیمامى خه‌لافه‌ت بوون، سییه‌م خزمانى ئیمامى عوسمان زۆرو فره‌بوون، وه‌کو هۆزى نه‌بویه‌کرو عومهر که‌م نه‌بوون بۆیه‌ ده‌بوو موچه‌و ده‌سه‌لاتیان بداتى له‌وان زیاتر، نه‌گهر ئیمامى عوسمان کارى واشى کردبیت به‌لگه‌ی دروستى خۆى هه‌یه^(۱).

۲- له‌ میژووی ته‌به‌ریدا هاتوه، که ئیمامى عوسمان فره‌مانیداوه‌ عه‌بدوللای کورێ سه‌عدى کورێ نه‌بى سه‌رح له‌ میسر بگه‌رپه‌ته‌وه‌و به‌چى بۆ رزگارکردنى تونس، پینى فره‌موو نه‌گهر خودای گه‌وره‌ له‌ سه‌ر ده‌ستى تۆ نه‌فریقای رزگار کرد هه‌رچی ده‌ستکه‌وتتان هه‌بوو یه‌ک له‌ پینجى دیارى بی‌ت بۆ تۆ، نه‌ویش به‌ خۆى و سوپاکه‌یه‌وه‌ ده‌رچوو تا خاکی میسرین بری و دزه‌یان کرده‌ خاکی نه‌فریقاو رزگاریان کرد به‌ ده‌شت و چیاوه‌، ده‌ستکه‌وته‌که‌یان دابه‌ش کرد به‌سه‌ر موچه‌یه‌که‌کانداو یه‌ک له‌پینجیان دا به‌ عه‌بدوللای چوار له‌ پینجى نارد بۆ ئیمامى عوسمان به‌ (ئین و وه‌تیمه‌ نه‌زریدا)، که‌سیکی تری له‌گه‌لدا بوو که‌ گه‌یشته‌ لای ئیمام شکاتى کرد له‌ عه‌بدوللای که‌ نه‌وه‌نده‌و نه‌وه‌نده‌ی بردوه‌و بۆ خۆى نه‌ویش پینى وتن "من خۆم پیمداوه‌ نه‌گهر پیتان ناخۆشه‌ ده‌یگه‌رپینمه‌وه‌، وتیان پیمان ناخۆشه‌ ئیمامى عوسمان فره‌مانى کرد به‌ عه‌بدوللای بیگه‌رپینیتته‌وه‌ بۆیان نه‌ویش گه‌راندیه‌وه‌"^(۲)، له‌ سونه‌تدا هاتوه‌ دیارى و خه‌لات بۆ نه‌و که‌سانه‌ی که‌ ماندوو شه‌که‌ت ده‌بن و ناسۆرى ده‌چیژن له‌ تیکۆشاندا دروسته^(۳).

۳- هه‌ندى له‌ پینج یه‌ک و مه‌رو مالأت مایه‌وه‌ له‌ رزگارکردنى نه‌فریقادا، نه‌و که‌لویه‌لانه‌ به‌ نا‌په‌حه‌ت ده‌گوازرایه‌وه‌ بۆ شارى مه‌دینه‌ بۆیه‌ مه‌روان به‌سه‌د هه‌زار دره‌م کړی به‌ پارهى کاش، به‌لام هه‌ندى هه‌ر مایه‌وه‌، مه‌روان به‌ر له‌گشتى رۆشت مژده‌ی رزگارکردنى دا به‌ ئیمامى عوسمان و نه‌وکات موسلمانان له‌کاتیکى زۆر ناسک و ترسو دل‌ه‌راویدا بوون، ناخۆغه‌زای نه‌فریقا چۆن ده‌بى، ئیمامى عوسمان نه‌و به‌شه‌ که‌لویه‌لانه‌ی که‌ مابوو به‌مژدانه‌ به‌خشى به‌ مه‌روان، که‌واته‌ ئیمام بۆى هه‌یه‌ مژدانه‌ی مژده‌هین بدات

^۱ منهاج السنة (۱۸۷/۳، ۱۸۸).

^۲ تاریخ الطبری (۲۵۳/۵).

^۳ فصل الخطاب فی مواقف الاصحاب (ص ۸۴).

به ئەندازەى ماندوووبونو جوړى مژده‌که، تەنیا ئەم جوړه به‌خششانه راسته له‌سیره‌ى نىمامى عوسماندا به‌تاييه‌ت بۆ مه‌روان نه‌وه‌ى که ده‌لێن پيښجيه‌کى ته‌فرىقاي داوه به مه‌روان درۆيه^(١)، به‌لێ نىمامى عوسمان سۆزو به‌زه‌يى زۆر بووه بۆ که‌سوکارى، به‌لام وای لى نه‌کردوه گزى بکات و حه‌رام خۆرى و گه‌نده‌لێ بکات، هه‌ر له‌باره‌ى داراييه‌وه جگه له‌م قسه‌يه‌ش چهنده‌ها درۆى شاخدارو پرپوچيان خزانده‌وته په‌رتوکه ميژووييه‌کانه‌وه هه‌مووشى ده‌ست هه‌لبه‌ستى سه‌به‌نى و شيعه رافزييه‌کانى له‌پشته‌وه بووه.

ژياننامه‌ى نىمامى عوسمان سه‌باره‌ت به‌ خزمه‌کانى ميه‌ره‌بان بووه، نه‌و فەرمووده‌يه‌ى خوداي گه‌وره‌ى جيبه‌جى کردوه که ده‌فه‌رمويّت "قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ وَمَن يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ" (الشورى: ٢٣). وه‌ک ده‌فه‌رمويّت (وَأَتِذَا الْقُرْبَىٰ حَقُّهُ)، هه‌روه‌ها لاسايى پيښمه‌به‌ر ﷺ کردوه ته‌وه‌و سیره‌ى نه‌و جيبه‌جى کردوه هيچ که‌سيکى تر نه‌وه‌نده‌ى عوسمان شاره‌زاي ئاکارو گوڤتارى پيښمه‌به‌ر ﷺ نه‌بووه، بۆيه زۆر ته‌مسيلي نه‌وه‌ى کردوه، هيچ که‌سى له‌ خه‌لکى زه‌مانى خۆى به‌ ئەندازەى نه‌و شاره‌زاي فيقه‌و شەرع نه‌بووه، که خزمان مافى چييان هه‌يه، نىمامى عوسمان ديويه‌تى که‌پيښمه‌به‌ر ﷺ به‌ شيکى وای دا به‌ عه‌باسى مامى به‌ هيچ که‌سيکى تری نه‌دا، نىمامى عه‌لى که‌ ئامۆزای بوو، کردى به‌ کاربه‌ده‌ست، که‌واته ده‌بى ده‌رس له‌ پيښمه‌به‌ر ﷺ وه‌ر بگريڻ، چونکه باشترين پيښه‌نگه بۆ سه‌رجه‌م موسلمانان^(٢).

نيبوو که‌سير ده‌لێ "نىمامى عوسمان پياويکى ئاکار به‌رزو خاوه‌ن شه‌رميکى زۆر بووه و سه‌خييه‌کى به‌ ليشاويو له‌به‌ر خاترى خوداي گه‌وره سۆزى خزمایه‌تى زۆر بووه و هه‌مووجارى به‌شى داوڻ بۆ نه‌وه‌ى به‌له‌زه‌تى ئەم دونيا په‌وته نيه‌يه دلایان راگير بکات و مه‌ديليان بچۆش بۆ ژيانى قيامه‌ت و نه‌وه‌نده را نه‌که‌ن به‌ دواى دونيادا". هه‌روه‌ک پيښمه‌به‌ر ﷺ به‌شى خه‌لکانىکى ده‌داو وازى له‌ که‌سانىکى تر ده‌هينا به‌ بۆنه‌ى نه‌و نىمانه پته‌وه‌ى که له‌دلنياندا جينگير بووه، به‌ هۆى ئەم په‌وستانه‌وه خه‌لکانىک

^١ المصدر نفسه.

^٢ البداية والنهاية (٧/ ٢٠١).

ره‌خنه‌وگاژنده‌یان ده‌گرته ئیمامی عوسمان وه‌کو. خه‌وار بجه‌کان ره‌خنه‌یان گرت له پیغه‌مبهر ﷺ^(۱).

له جابری کورپی عه‌بدوللاوه هاتوو ده‌لئی "جاریکیان پیغه‌مبهر ﷺ له جو‌عرازیه ده‌ستکه‌وتی دابه‌ش ده‌کرد، له پرێکدا پیاویک پیی وت دادوه‌ریه له‌خودا بترسه، پیغه‌مبهریش ﷺ فه‌رموی: قور به‌سه‌رت گهر من دادوه‌ر نه‌بم"^(۲)، له‌سۆنگهی ئەم به‌ل‌گانه‌وه ئیمامی عوسمان پاساوی خزم و دۆسته‌که‌ی خۆی ده‌هینایه‌وه و ئەم و ته‌یه‌شی درکانه‌د لای ده‌سته‌ی راویژکاران، وتی "هه‌وائی خۆم و ده‌سه‌لاته‌که‌متان ده‌ده‌م" هه‌ردوو خه‌لیفه‌که‌ی پیش من له‌خۆیان و که‌سوکاریان ده‌بچری بۆ ره‌زامه‌ندی خودای گه‌وره‌و، پیغه‌مبهریش ﷺ به‌شی خزمه‌کانی ده‌دا، من خۆم له‌ ناو هۆزی عه‌یله‌دا بووم بژێوتیان نه‌بوو هه‌زار بوون ده‌ستم لی درپونه‌ته‌وه و شتیکی پێویستم داوه‌ پێیان نه‌گه‌ر نه‌زانن هه‌لەم کردوو به‌یگه‌ر پێننه‌وه"^(۳)، ئێین و ته‌یمیه‌ په‌دی نه‌وانه ده‌داته‌وه که ئیمامی عوسمان تۆمه‌تبار ده‌که‌ن، که زیاده‌و به‌خششی داوه به‌ که‌سوکاری له‌به‌یتومال، ده‌لئی "وتویانه له‌به‌یتومال سامانیکی زۆری به‌خشیه‌و به‌ خزمانی ته‌نانه‌ت چوارسه‌د هه‌زار دیناری داوه به‌ چوار که‌سی قوره‌یش که زاوای بوون، ده هه‌زار هه‌زار دیناری داوه به‌ مه‌روان، ئاده‌ی به‌ل‌گه‌یه‌کی راست و دروست پێنن و راستیه‌که‌مان نیشان ده‌ن".

به‌لئی ئیمامی عوسمان به‌خشنده بووه بۆ خزم و بیه‌گانه‌و سه‌رحه‌م موسلمانان، چاکه‌خواز بووه، به‌لام ئەم ژمارانه پێویستیان به‌ ده‌قیکی چه‌سپاو هه‌یه، پاشان دووباره ده‌لئی "ئه‌مانه درۆی ناشکران، نه عوسمان و نه هیچ خه‌لیفه‌یه‌کی راشیدین نه‌وه‌نده پاره‌یان نه‌داوه به‌ هیچ که‌س"^(۴).

^۱ المصدر نفسه.

^۲ البخاري - كتاب فرض الخمس.

^۳ الطبقات الكبرى (۱۶/۳).

^۴ منهاج السنة (۱۹۰/۳).

باسی دووم: دوزگای داوهری و هندی هه ئهینجانی فیهی

سهرده می زین نورهین به دریزه پیدانی سهرده می پیغه مبه‌ر عَلَيْهِ السَّلَام ده ژمیردی که جی نشینیکی هیممت به‌رزو دره‌شاهه بووه و ژور پابه‌ندی ژیانامه‌ی پیغه مبه‌ر عَلَيْهِ السَّلَام بووه، سهرده می راشیدین سهرده میکی گشتگیر بوو، به‌لام داموده‌زگای داوهری تایبعت بووه به داوهرییانه‌ی که له‌سهرده می پیغه مبه‌ردا عَلَيْهِ السَّلَام کراوه، له‌گهل هه‌موو به‌ندو بر‌گه‌کانیداو گشت ره‌هه‌نده‌کانی جیبه‌جی کراوه و ده‌ق و چه‌مه‌که‌کانی پیاده کراوه، گرنگی سهرده می راشیدین له‌رووی داوهریه‌وه له‌کاره بنه‌رپه‌تییه‌کاندا ده‌رکه‌وتوو بوو، وه‌کو:

- ۱- پاریزگاری کردن له‌و به‌ندو بر‌گانه‌ی که سهرده می پیغه مبه‌ر عَلَيْهِ السَّلَام له‌رووی داوهریه‌وه کاری پی کراوه شوین پی هه‌لگریان بوو، په‌یوه‌ست بوو پییان‌ه‌وه.
- ۲- دانانی لیژنه‌یه‌کی داوهری بۆ پته‌وکردنی پایه‌کانی خه‌لافه‌ت که ولات فراوان بووه و رووبه‌ری تازه‌گه‌ری و نوێکاری جۆراو جۆر بۆته‌وه^(۱).

ئیمامی عومهر به‌ یارمه‌تی خودای گه‌وره و بلیمه‌تی له‌بن نه‌هاتوویی، توانی ده‌زگا دادوهریه‌کانی خه‌لافه‌ت گه‌شه پی بدات و زیادی کات و رێساو بنه‌مای بۆ دابنیت، ئیمامی عوسمانیش سودی زۆری لی وهرگرت له‌دامه‌زراندنی دادوهری دیاری کردنی موچه و پسپۆریان له‌بواره قه‌زایه‌کاندا و ده‌ستنیشانکردنی دادوهری نه‌رکه‌کانی و ناوبردنی نه‌و سهرچاوانه‌ی قازی حوکمی پیده‌کات به‌ پیی به‌لگه‌کان، وه‌کو چۆن پیشت ده‌زگا دادوهریه‌کانی سهرده می نه‌بو به‌کرو عومهر هه‌لسوکه‌وتیان ده‌کرد بۆ نه‌م سهرده‌مه عوسمانیه‌ش که‌لکی لی وهرده‌گیرا، نه‌و ده‌مه‌ی ئیمامی عوسمان بو به‌ خه‌لیفه‌داوهره‌کانی مه‌دینه‌ عه‌لی کورپی نه‌بی تالیب و زه‌یدی کوری سابت و سانییی کورپی زه‌یده، هه‌ندی له‌ لی‌کۆله‌وه‌ران ده‌لێن ئیمامی عوسمان هه‌چ کیشه‌یه‌کی قه‌زایی فهرامۆش نه‌کردوو و نه‌یه‌شتوو سهر به‌خۆ بیت بۆ هه‌چ قازییه‌ک وه‌ک سهرده‌می ئیمامی عومهر وابوو به‌لکو به‌تایبعت ده‌یروانییه‌ کیشه‌کان و راویژی تیا ده‌کرد له‌گه‌ل قازی و هاوه‌له‌کاندا نه‌گهر هاو‌رپا‌بونایه ئیحمزای ده‌کرد، خۆ نه‌گهر هاو‌را نه‌بوونایه بۆ

^۱ تاریخ القضاء فی الاسلام للزحلی (ص ۸۳ - ۸۴).

چوونه که یانی موتالا ده کرد، پاشان فەرمانی ده رکرد بۆ کاره که، وه هەر سێ قازیه که یی مه دینه ی هیشته وه و کردنی به راویژکاری یاسایی، هەر قهیرانی که بهاتییه ته پێش راویژی به خه لکانی تریش ده کرد، هه ندیک وا ده بینن ده قێکی راشکا و نییه که نیمامی عوسمان قازیه کانی مه دینه ی نازاد کرد بیست، به لکو به پێچه وانه وه کردونی به هاوکاری خۆی و دانیشی ناوه به بریاره یاساییه کانی نیمامی عومهر دا، ته نیا چاوی خشان دووه به کۆمه لێ پرۆژه بریاردا به راویژی نه وانی تر. نیمامی به یه هه قی له سووننه که ییدا هیناویه تی که وه کیع له باره ی قازیه کاندایه عه بدولپه همانی کورپی سه عده وه وه ری گرتوه ده لێت "باپیرم بۆی باس کردم وتی: نیمامی عوسمان دیوه له مزگه وتدا دوو ناکو که هاتنه لای، فەرمووی به یه کیان هه سته برۆ عه لیم بۆ بانگ بکه، به وی تری وت هه سته برۆ بانگی ته لحه و زویپرو عه بدروپه همان بۆ بکه، هه موویان هاتن و فەرمووی ناده ی سکا لای خۆتان بکه، پاشان گوئی لی گرتن وتویژی کرد له گه ل هاوه لان، فەرمووی راویژ بکه نه به عه لی گه ر حوکمه که هاوسه نگی حوکمی عه لی بوایه خۆشی واژی ده کرد، گه ر پێچه وانه بوایه تی رامانی تیا ده کردو به بیوه یی کۆتاییان پێ ده هینا، نه بیستراوه که عوسمان کرابیته قازی مه دینه هه تا نه و رۆژه ی شه هید کراوه."

له میژووی ته به ریدا هاتوه له باسی پۆلیسه کانی خه لافه تدا، که زهیدی کوری سابیت قازیه که بووه له قازیه کان، که واته زهیدی به قازیه تی هیلاوه ته وه، مۆله تی یاسایی پێداوه که داوه ری کێشه کان بکات، به پیتی نه م ده قه و ده قه که ی پێشو و ده توانین پارسه نگی هه ردوو کیان بدهینه وه به وه ی نیمامی عوسمان قازیه کانی مه دینه ی لا نه بردو و به رکه ناری نه کردوون، هه ندی کێشه ی هه ره مه زنی تایه ت کردبوو به خۆی و نه وانی تری کردبووه راویژی نه وان، وێرای راویژکردن به هاوه لان و خاوه ن راکان^(۱)، هه ر به مشیوه یه داوه ری دامه زراند بۆ هه ری مه کانی تریش بۆ نه مونه که عبی کورپی سوپه ی کرده قازی به صره، هه ندی جاریش داوه ری ده دایه ده ستی والیه کان، کاتی که عبی له سه ر کار لا برد به هه مان شیوه یه عه لای کورپی نه مده یی کرده والی و قازی سه نعان. ده رکه وتوه هه ندی له والیه کان خۆیان قازیان هه لپژاردووه بۆ شه ره کان، هه تا

^۱ النظم الاسلامیه (۱/۳۷۸).

جەماوەریان پتر بووبی قازیش زیادى کردووه، له نووسینهکانى ئیمامى عوسماندا هاتوو
 نووسیویەتى بۆ والى شارەکان و ئەمیری موحاهیدان که ناتاج و کەلەبەرى موسلمانان پر
 بکەنەوه، لەمەوه بۆمان دەسەلمی که دانانى قازى مافىكى تايبەتى والییهکانەو
 بەکردهویش ئەنجامیان داوه و ئەو کەسانەیان دیارى کردووه که سەلیقەى داوهرى
 ھەبویت، ئەو سەردەمە نامەگۆرینەوه ھەبووه لەنیوان قازییەکاندا بۆ چارەسەرى
 کیشەکان، ھەموویان لەگەڵ ئیمامى عوسماندا نامەگۆرینەوھیان ھەبووه وەکو خەلیفەى
 خەلافەت^(۱).

- ئیبن و عومەر دەستى له داوهرى ھەلڤەگرت کاتى ئیمامى عوسمان پتتى وت ببە
 قازى له نیوان خەلکدا، ئەویش له وەلامدا وتى: ھەرگیز داوهرى نیوان ھیچ دوو کەسى
 ناکەم و ئیمامەتى دوو پیاویش ناکەم، ئەى نەتبیس توو پێغەمبەر ﷺ ھىچى فەرمووه،
 ئیمامى عوسمانیش چاوپۆشى لىکردو وتى: ئەم ھەوالە بەکەس نەدەیت^(۲).

- دروستکردنى خانەى داد بۆ داوهرى کردن، ھەندى پەرتوکی میژوویى باسى ئەوه
 دەکەن یەکیک لەشوینەوارەکانى ئیمامى عوسمان دروستکردنى دادگایەك بوو بۆ داوهرى
 کردن، لەو ریوایەتەدا دەرکەوتووہ که ئیبن و عەساکیر ریوایەتى کردووه لەئەبى صالحى
 خزمەتکاری عەباسەوه، دەلى: (عەباس ناردەمى بۆ لای ئیمامى عوسمان بانگی بکەم که
 چووم، لەخانەى دادگا بوو خەریکی داوهرى بوو)، بەپتتى ئەم ریوایەتە ئیمامى عوسمان
 یەکەمین کەس بووہ که دادگای بۆ داوهرى دروست کردووه، چونکە دوو خەلیفەکەى
 پێشوو له مزگەوت دادەنیشان بۆ داوهرى کردن^(۳).

ناودارترین قازییەکانى خیلافەتى ئیمامى عوسمان

۱- زەیدى کوڤى سابیت له شارى مەدینە.

۲- ئەبو دەرەدا له دیمەشق.

۳- شورەیح له کوفە.

^۱ الولاية على البلدان (۹۲/۲).

^۲ مسند امام أحمد رقم (۴۷۵).

^۳ أشهر شاهیة الاسلام (۷۴۰/۴).

۴- ئەبو موسای ئەشعەرى لە بەسرە لە پالّ والییەتیە کەیدا.

۵- کەعبی کۆری سوره لە بەسرە.

۶- ئومامە لە سەنعا.

۷- یەعلای کۆری ئومەیه لە یەمەن.

۸- عوسمانی کۆری قەیس لە میسر^(۱).

وێرە ئەمانە خەلیفە عوسمان کۆمەڵی فێقی لە بواری سزادا بەجی هێشتوو، هەرەها لە بابەت تۆڵەکردنەوه و کەتندن و تەمی کردن و کۆمەڵی عیبادهت و مامەڵە ی پۆژانە پای (فێقی) خۆی بەجێهێشتوو، ئەمانە شوێنەواریکی رون لە فێرگە فێقییەکاندا، ئەمانەش هەندێ لەو بێرێرو فەتوایانەیه لە بواری شەرعدا، کە ئیمامی عوسمان لەبارەیانەوه فەرماشتی داوه:

۱- یەکەمین کێشەیه کە هاتە پێگەی ئیمامی عوسمان کێشە ی کوشتن بوو (قەتل) یە کەم کێشەیه کە رووبەرۆی ئیمامی عوسمان بوو یەوه مەسەلە ی کوشتنی عەبدوللای کۆری ئیمامی عومەر بوو، کە هێرش کردبوو سەر کچەکی ئەبی لؤلؤلئ بکۆژی ئیمامی عومەر و ئەو کچە ی کوشتبو، کەبرای گاوریشی کوشتبو کە ناوی جوفەینەبوو و لە گەڵ هورمزان، واتە ئەم سیانە ی کوشتوو، کە هەر سیانیان هاو دەست و هاو پای ئەبو لؤلؤلئ بکۆژی ئیمامی عومەر بوون -خودا باشتەرەزانی-^(۲).

ئیمامی عومەر فەرمانی کرد، عوبەیدوللای زیندانی بکەن هەتا خەلیفە ی دوا ی خۆی دیت با ئەو حوکم بدات بەسەریا، لەدواییدا ئیمامی عوسمان کرا بە خەلیفە، یەکەم حوکمی هاتە بەردەستی لە بارە ی کوشتارە کە ی عوبەیدوللای بوو (ئیمامی عەلی) وتی: ئەمە دادپەرۆری نییه واز لە عوبەیدوللای بهێنریت فەرمانی کرد بیکۆژن، هەندێ لە موهاجیرین و تیان دۆینی باوکی کۆژراوه ئەمڕۆش کۆره کە ی بکۆژن کاریکی دژواره، عەمری کۆری عاص وتی: ئە ی ئەمیری ئیمانداران خودای گەوره تۆ ی لەم رووداوه پاراستوو لەسەر دەمی تۆدا روینە داوه تۆش خۆتی لی دوور خەرەوه، ئیمامی عوسمان

^۱ عصر الخلافة الراشدة (ص ۱۵۹ - ۱۶۰).

^۲ البداية والنهاية (۷/ ۱۵۴).

ههستا له مالّو سامانی خۆی خوینی کوژراوه‌کانی بژاردو کێشه‌که‌ی چاره‌سه‌ر کرد، کوژراوه‌کانیش وارییان نه‌بوو، بۆیه‌ خوینه‌که‌ درایه‌ به‌یتومالو عوبه‌یدولّای نازاد کرد^(۱)، رېوايه‌تيك له‌ته‌به‌ريدا هاتوه‌ که قومازبانی کورې هورمزان له عوبه‌يدولّا خوش بووه، له نه‌بی مه‌نصوره‌وه هاتوه‌ ده‌لّی بیستم له قوماز بان باسی کوشتنی باوکی ده‌کرد ده‌یوت کاتّی عه‌جه‌مه‌کان هاتنه‌ شاری مه‌دینه هه‌ندیکیان چونه‌ په‌نای عه‌ره‌به‌کانو مانه‌وه له مه‌دینه، جارێک نه‌با لوتلونی فه‌یروزی دای به‌لای باوکمدا خنجه‌ریکی دووسه‌ره‌ی پێ بوو راسانديه‌وه له باوکم، باوکم وتی: له‌م شاره‌ نارامدا نه‌م خنجه‌ره‌ت بۆچییه‌؟ نه‌ویش وتی: خوم پێوه‌ گرتوه‌ له‌و کاته‌دا پیاویکیش نه‌م دیه‌نه‌ی بیني، پاشان کاتّی درا له ئیمامی عومهر، پیاوه‌که‌ وتی: نه‌م خنجه‌ره‌م به‌ هورمزانوه‌ دیوه، نه‌و داویه‌تی به‌ فه‌یروزی، عوبه‌يدولّاش ملی ناو چو هورمزانێ باوکمی کوشت، کاتّی ئیمامی عوسمان خه‌لافه‌تی گه‌رت ده‌ست بانگی کردم و لای خۆی داینام، پاشان وتی: کورې خۆم نه‌مه باوکی تۆی کوشتوه‌و تۆش له‌ئێمه‌ نزیکتری بۆ باوکت هه‌سته‌ برۆ بیکوژه، من هه‌ستام و هه‌موو خه‌لکیش هاوړای من بوون که‌س نکولی نه‌ده‌کرد، ته‌نیا تکایان لێ ده‌کردم و داوای عه‌فوێان لێ ده‌کردم، وتم: نایا بۆ من نییه‌ بیکوژم، وتیان: به‌لّی، هه‌موویان لۆمه‌ی عوبه‌يدولّایان ده‌کرد، وتم: نایا رېم لێده‌گرن بیکوژم؟ وتیان: نه‌خێر، هه‌ر سه‌ره‌زه‌نشتیان ده‌کرد، پاشان عه‌فوم کردو وازم لێ هیئا، هه‌موویان به‌جاری هه‌لیان گه‌رم و به‌رزیان کردمه‌وه، به‌ کۆلی هاوه‌له‌کان گه‌شتمه‌وه مال^(۲)، هیچ دژایه‌تییه‌ک نییه‌ له‌ نێوان نه‌م دوو رېوايه‌ته‌دا، واته‌ له‌ لایه‌ن واریسه‌وه عه‌فو کراوه‌یان ئیمامی عوسمان خوینه‌که‌ی داوه‌ به‌ میراتگه‌ره‌کانی خۆی قومازبات مافی تۆله‌سه‌ندنی هه‌بوو، به‌لام هاوه‌له‌کان تکایان لێ کردو نه‌ویش قبوّلێ کردو ئیمامی عوسمانیش خوینه‌که‌ی بژارد، سه‌ره‌ړای نه‌مه‌ش خه‌لیفه، که ده‌سه‌لاتی یاسایی به‌ده‌سته، عوبه‌يدولّای عه‌فو کرد، بێگومان حوکمی خه‌لیفه ده‌خریته‌ پێش حوکمی وارسه‌کان هه‌رچه‌ند عوبه‌يدولّا سه‌رپێچی خه‌لیفه‌ی کردبوو، به‌لام خه‌لیفه عه‌فوی کردو

^۱ المصدر نفسه (۱۵۴/۷).

^۲ تاريخ الطبري (۲۴۳/۵).

خوینده‌کە‌ی بۆ‌ بژارد، ئە‌م کاره‌ هه‌ڵه‌ی که‌ عوبه‌یدو‌للا کردی بوو به‌ مایه‌ی دروستکردنی کاریکی دژوار بۆ‌ سەر‌شانی خه‌لافه‌ت، ده‌بوو ئە‌و تۆره‌ بدۆ‌زرتنه‌وه‌، که‌ په‌یوه‌ندیان هه‌یه‌ به‌ کوشتنی ئیمامی عومره‌وه‌ له‌ودیو په‌رده‌وه‌ ده‌ستیان هه‌یه‌ له‌م کاره‌ دزیوه‌دا، واته‌ (شه‌هیدکردنی ئیمامی عومه‌ر)، پاشان هاته‌ن سەر‌ چاره‌سەر‌کردنی کوشتنی جوفه‌ینه‌و که‌چه‌کە‌ی ئە‌با لوئلوئی مه‌جوسی قاتل، هه‌یچکامیان وارسیان نه‌بوو بۆ‌یه‌ حوکم درایه‌ ده‌ستی خه‌لیفه‌، نه‌ویش لی‌بور‌دنی هه‌ل‌بژارد.

به‌ گوێره‌ی ر‌یوايه‌ت و سه‌رچاوه‌می‌ژوو‌یه‌کان ئە‌و خنجه‌ره‌ی ئیمامی عومه‌ری پ‌ی‌ شه‌هید کرا به‌ ده‌ستی هورمزان و جوفه‌ینه‌وه‌ ب‌ینه‌راوه‌، دوو هاوه‌ل‌ شایه‌تیان له‌سه‌ر ئە‌م حاله‌ته‌ داوه‌ (عه‌بدول‌په‌همانی کور‌ی عه‌وف و عه‌بدول‌په‌همانی کور‌ی ئە‌بویه‌کر) بوون ر‌یوايه‌ته‌که‌ی عه‌بدول‌په‌همانی ئە‌بویه‌کر ئە‌وه‌ ده‌گه‌یه‌نی‌ که‌ ئە‌با لوئلوئی فه‌یروزی له‌گه‌ل ئە‌م دوو که‌سه‌دا هه‌ر چ‌یه‌چ‌ریان کردووه‌ ده‌لێ "کاتێ‌ من دام به‌لایاندا ئە‌م خنجه‌ره‌ له‌به‌ینیاندا که‌وته‌ خواره‌وه‌ له‌دوای شه‌هیدکردنی ئیمامی عومه‌ر سه‌یره‌که‌م هه‌ر ئە‌و خنجه‌ره‌یه‌، که‌ من ب‌ینیم که‌وته‌ خواره‌وه‌، که‌واته‌ هورمزان و جوفه‌ینه‌ شایانی کوشتن بوون، به‌لام که‌چه‌کە‌ی ئە‌با‌لوئلوئه‌، به‌ هه‌ڵه‌ کوژرا عوبه‌یدو‌للا وای ده‌زانی ئە‌م که‌چه‌ ده‌ستی له‌م کاره‌دا هه‌یه‌و چه‌کی بۆ‌ باوکی شاردووه‌ته‌وه‌، ب‌ینگومان که‌س به‌ قه‌تلی هه‌ڵه‌ ناکوژرتنه‌وه‌^(۱).

۲- کوشتنی د‌زو سه‌ره‌ریه‌کان

هه‌ندێ‌ گه‌نجی خه‌لکی کوفه‌ له‌ویلايه‌تی وه‌لیدی کور‌ی عه‌قه‌به‌ نوکه‌ ر‌میان ده‌دا له‌ئێ‌ین و حوسه‌یمانی خوزاعی و زاماریان کردبوو کۆله‌واریان کردبوو، نه‌ویش به‌ شمشیره‌کە‌ی هه‌ستاوه‌ته‌وه‌ بۆ‌یان کاتێ‌ زانی زۆرن ده‌ستی کردبوو به‌ هات و هاوار ئە‌وانیش وت‌بوویان: ب‌ێ‌ده‌نگه‌ بۆ‌ ئە‌وه‌ سی‌خو‌ر‌مه‌ت لی‌ ده‌ده‌ین، ترسی شه‌و له‌ گیانت ده‌ر‌ب‌جی، ئە‌بی سوره‌یمی خوزاعی هات‌بوو به‌سه‌ر ئە‌م دۆ‌خه‌داو سه‌یره‌کا حوسه‌یمان هاوای ده‌کرد ئە‌وانیش له‌دا‌خا کوشتیان خه‌لکی به‌مه‌یان زانی و ده‌وریان دان و گرت‌نیان، سه‌یرکه‌ن (زوهه‌یری کور‌ی جوندوبی نه‌زدی و مو‌په‌عی نه‌سه‌دی و شوبه‌یلی کور‌ی ئە‌بی

^۱ طبقات الکبری (۳/ ۳۵۰، ۳۵۵).

نەزدى و كەسانىكى ترن ئەبى شۈرەيىچ و كۈرەكەى بونە شايتە بەسەريانەو، بۆ چار
 ەسەرى ئەم خويىنە وەلىد نوسراوئىكى نارد بۆ ئىمامى عوسمان ئەوئىش وتى: بيانكوژە،
 وەلىدئىش لەبەر دەرگای كۆشكد لەرەحەبە كوشتنى.

۳- پياوئىك، بازارگانىكى كوشت بۆ ئەوئى مائەكەى ببات

ئەمە لە خەلافەتى ئىمامى عوسماندا پويدا و تۆلەكەئىشى كوشتنەوئى بكوژەكە بوو
 لە بريد^(۱).

۴- سزای جادوگەر

لە سەردەمى ئىمامى عوسماندا كەنيزەكئىكى حەفصەى داىكى موسلمانان جادوى
 كردبوو لە حەفصە و دانى نا بە جادووەكەيدا، حەفصە فەرمانى كرد بە عەبدولپەرەحمان
 كۈرۈ زەيد بىكوژئ، ئەوئىش ەستا كوشتى، ئىمامى عوسمان نكولى كرد لەم كارە،
 ئىبن و عومەر وتى: بۆچى پئت ناخۆشە و لۆمەى داىكى ئىماندارن دەكەيت لەبەر خاترى
 ژئىكى جادو گەر، كە خۆشى ئىعترافى كردووە، پاشان ئىمامى عوسمان بئدەنگ بوو
 چىتر نكولى لە كارەكە نەكرد، بەلام نكولى لەوە كرد، كە حەفصە مافى خەلىفەى پئشئىل
 كردووە بە كەيفى خۆى سزای تاوانبارى داو، لەكاتئىكد سزادان تاييەتە بە ئىمامەو،
 وتەكەى ئىبن و عومەر بەلگەيە لەسەر ئەوئى كە ئىمامى عوسمان نكولى نەكردووە، لە
 كارەكە، بەلام نكولى لە بپيارەكە كردووە، واتە حوكمەكە راستەو گومان و تەلخى تيا
 نىيە^(۲).

۵- تاوانى كوئىر

كوئىر لەگەل چاوساغدا وەكو ئامئىرئىك وايە بە دەستى چاوساغەكەو، چونكە بە
 قسەى ئەو دەجولئتەووەو بئناگايە لە دەوروبەرى خۆى، ئەگەر لە ەلئسوكەوتيدا
 زيانئىكد، ناكئى ئەو زيانەى پئى بئژئردئ، چونكە نايىنايە، كەواتە ئەگەر بكەوئت
 بەسەرەكەسئىكد يان شئىكد بەبئى مەبەست و ئاگادارى خۆى ئەوا تاوانەكەى قەرەبووى
 نىيە، ئىمامى عوسمان دەفەرموئت: (هەرەكەسى لەگەل كوئىرئىكد دابئىشى يان نزىكى

^۱ عصر الخلافة الراشدين (ص ۱۵۳).

^۲ موسوعة فقه عثمان بن عفان، (ص ۱۶۹ - ۱۷۰).

بیټه وهو زیانیکی لی بکه ویت له لایه ن کویره که وه نه وه قهره بووی نییه)، خو نه گهر ده سټکیشه چاوساغه که نه و تاوانه ی پی نه نجام بدات نه وه ده سټکیشه که تاوانباره^(۱).

۶- سزای دوو شهرکهری یه کتر کوژ

شهر و مدرافه ی نیوان چهند که سیکی شهره نگیژ که په لاماری یه کتر ده دن هر زیانیکی لی که وته وه واجبه توله یان لی بسینری، چونکه تاوانی ده سټه نقه سته و هر یه که یان سووره له سهر لیدان و کوشتنی نه وی تر، نیمامی عوسمان ده لی: (نه گهر دوو شهرکهر به گژ یه کدا هاتن هر زام و زیانیکی که وته نیوانیان توله ی خو ی هدیو ده بی سزا وهر بگرن)^(۲).

۷- سته مکردن له ناژه لان

نه گهر سته مکره له ناژه لیک پیویسته نرخ ی نه و ناژه له وه کو قهره بوو بدری به خاوه نه که ی، له عوقبه ی کوړی عامروه هاتووه که له سهرده می نیمامی عوسماندا کابرایه که سه گیتی راوه کی زور در ی کوشت، هشت سده دره میان لی سهند، نیمامی عوسمان ناچاری کرد نه و پاره بژاردنه بدات، پیاوکی تر سه گیتی کوشتو بیست و شتریان لی سهند له باتییا^(۳).

۸- بهر په رچدانه وه ی چته و شه و کوټ

نه گهر که سی ده سټد ریژی بکاته سهر مال و ناموسی که سینک یان زیان بگه یه نیټ به ژیان و گیانی که سینک، زولم لیکراویش له گهر مه ی تاوانه که دا ده ست بکاته وه و بیکوژی، نه وه خوینی ناکه ویت سهر و خوینی کوژ راوه که به فیرو ده چیت، له په رتوکی (موحه لای نیبن و هه زمد) دا هاتووه: (پیاویک کابرایه کی بینی له گهل خیزانه کهیدا به خراپی، ده سټبه جی کوشتی، سکا لایان گه یانده نیمامی عوسمان نه ویش خوینه که ی به فیرو دا).

^۱ المصدر نفسه (ص ۹۹).

^۲ المصدر نفسه (ص ۱۰۰).

^۳ المصدر نفسه (ص ۱۰۲).

۹- داری همدان لهو هه لگه پراوانه ی، که په شیمان ده بنه وه^(۱)

داری همدد نادری له هه لگه پراوه هه تا سی جار په شیمان نه بیته وه، خو نه گهر هه سوربوو له سهر هه لگه پراوه که ی نه وه ده کوژری، وه کو روویداوه، عه بدوللای کوپری مه سعو له کوفه کومه لئ پیای گرت که له نیسلام هه لگه رابوونه وه و قسه و باسه کانی موسه یله مه ی دروژنیان ده پازانده وه و ده نرخاند، هه ستا نوسراویکی نارد بو نه میری نیمانداران نیمامی عوسمان، نهویش فرموی ناینی نیسلام و شایه تومانیان عه رز بکه، نه گهر وهریان گرت و دووریان گرت له موسه یله مه مه یان کوژه، به پیچه وانه وه بیان بیانکوژه، هه ندیکیان نیسلامیان قبول کردو نه وانی تر ره تیان کرده وه و موسه یله مه یان سه رده خت، نهویش کوشتنی.

۱۰- خه لکم زور کوشتوه نایا بوم هه یه په شیمان بېمه وه؟

پیایک وتی: به نیمامی عوسمان نه ی نه میری نیمانداران من خه لکم کوشتوه نایا بوم هه یه پاشگه ز بېمه وه و ته و به بکه م؟ نهویش سه رده تا ثم سوره ته ی خوینده وه به سه ریا: (حم) * تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ * غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطُّوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِلَهَ الْمَصِيرِ (غافر: ۱-۳). پاشان پیی وت: عیباده ت بکه و ناو مید مه به، شایانی باسه ته و به کردن تا وانه کان لای خودا ده سپیته وه، به لام مافی که سه کان هه ر ده بی بدریته وه به خاوه نه کانیان یان گوزشته ی لی بکه ن^(۲).

۱۱- داری همدد له مه یخوړه کان

وهك ده زانین پیغه مېهر ﷺ داری همدی داوه لهو که سه ی، که نازاده و مه ی ده خواته وه، هه دده که شی چل جه لده، لیدانه که ش به نه عل و چمکی جلویه گ ده بیت، بو سوکایه تی پیکردنی، نه بوبه کریش هه روا ی کردوه، عومهریش له سه رده تای خه لافه تدا هه ر به مشیویه بووه، پاشان زوری پینه چوو به راویژی هاوه لآن نیمامی عومهر کردی به هه شتا جه لده، چلی بو زیاد کرد، چونکه خه لکی گالته یان به چل جه لده هات و لیتی

^۱ المصدر نفسه (ص ۱۳۰).

^۲ المصدر نفسه (ص ۹۳).

نده ترسان، نیمامی عوسمانیش هندی جار چل جهلدی لیداون هندی جاریش هشتا جهلدی لیداون، نهمهشی به ههوانته نهکردوو، بهلکو لهرقی نارهقخورهکان کردوویهتی، بۆغوونه داری همدی نهداوه لهو کهسانهی که تینکهوتوو و ههلهیان کردوو، بهلام داری داوه لهو کهسانهی که خویان پیوه گرتوو، نهوانهی ههلهیان کردوو، چل جهلدد بووه، بهلام خویپوهگرتووکان هشتا جهلدد بووه، چلی یه کهم داری همدد بووه، چلی دووه تمینکردن بووه^(۱).

۱۲- پیادهکردنی داری همدد لهسهر برای دایکی خۆی (وهلیدی کوری عهقه به) له حوصهینی کوری مونزیره وه هاتوو دهلی: لای عوسمان دانگیشتبوم وهلیدیان هیتا دوو پیاو شایهتییان دا لهسهری، که نارهقی خواردوو، یهکیان (حمران) بوو، وتی: وهلید نارهقی خواردوو، نهوی تریان بینیبووی پشاهوتهوه، نیمامی عوسمان فهرمووی: (کهسی ساغ ناریشتهوه ههتا نهخواتهوه)، نهی عهلی ههسته جهلددی لییده، عهلی وتی: به عهبدوللای کوری جهعفر ههسته جهلدی لییده، نهویش جهلدی لیداو نیمامی عهلی دهیژمارد، ههتا گهشته چل جهلد، وتی: پرایگرن، پیغه مبهتر عليه السلام چل جهلدی داوه له نارهقخۆر، نه بویه کریش ههر چل جهلدی به کار هیتاوه، بهلام نیمامی عومهر ههشتای به کارهیتاوه، هه مووشیان سوننه ته لای منیش نهمهی خۆم پی باشتره که چل داره^(۲). له م باسه دا نهوه تیده گهین داری همدد لهسهر نارهقخۆر بۆ ته می کردن و وازهیتانه بۆ نهوهی کۆلی لیبدات و خه لکی تریش ترسیان وه بهر بیت، نهوهش ده رکهوتوو که نیمامی عوسمان له جیبه جی کردنی تۆله و مافدا به هیز بووه و گویی نهداوه ته لۆمه ی لۆمه کاران، وهلید برای دایکی خۆی بووه حوکی شهرعی به سهردا سه پاند نه مهش باشترین کرده و هی کار به دهستانه^(۳).

۱۳- دزی کردنی مندال

سزای دهسپهرین لهسهر مندالی دز، پیاده ناکری نه گهر منداله که بالغ و ژيرو نازادو شاره زابه حهرام و هه لال نه بووی، مندالیکیان هیتا بۆ لای نیمامی عوسمان دزی

^۱ المصدر نفسه.

^۲ شرح نوويي علما صحيح المسلم - كتاب المدوه (۱۱/۲۱۶).

^۳ ولاية الشرطة في الامم - د. نمر الحيداتي (ص ۱۰۵).

کردبوو، فەرمووی سەیری موی بەری بکەن ئەگەر موی لێ نەهاتبوو وازی لێ بێنن، لە ئەنجامدا بەریان داو دەستیان نەبێ، چونکە مووی لێ نەهاتبوو^(١).

١٤- زیندانی کردن بۆ تەمبێخوازی

سەنابی کورپی حارسى بورجەمى لەسەردەمى وەلیدی کورپی عەقەبەدا لە تیرەى نەنصاری سەگێکی بە ئەمانەت هێنابوو، پێیان دەوت (قەرەحان) و پراوی بزغۆی پێ دەکرد، لای خۆی قەتییى کردوو نەبێگەراندەوه بۆیان ئەنصارییه کان هۆتەرەیان کردە سەری و کردیانە گالەو لە دەستیان هەڵپروکاند و بردیانەوه، کابراش جێنۆی پێدان و دایشۆرین، کاتی ئیمامى عوسمان بەمەى زانی ناردی بە شوێن سەنابدا و بەلێدان تەمبێ کرد و زیندانی کرد، ئەم کابرایە وازی لە جێنۆدان نەهێنا بۆیە کردیانە زیندان و هەر لە زیندانییدا مرد^(٢).

١٥- ئازاردانی ئەو کە سەندى پووێدەر و جێنۆ دەدەن و سوکایەتى دەکەن

ئیمامى عوسمان جێنۆی ئاشکرا و رووبەر و تەمبێکردوو وە دەدەى لێ داوه، پیاویك و تەبووی بە یەکیکی تر (ئەى ئیبن و شامە دایکتدا و پێى بکەم) واتە (زینا بکەم) یان (زینای دایکتەم کردوو) کاتی ئیمامى عوسمان لەم مەسەلەیهى کۆلییهوه، کابراکە وتی: زۆر ناپەرەختی کردوم و ئاگام لە خۆم نەبووه، ئیمامى عوسمان ئەمەى کرد داری دەدەى لێبەدەن و گوێی ئەدا بە بیانوو کەى^(٣).

١٦- سزای زیناکەر

ئەگەر سەلمێنرا پیاوی یان ژنێ زینای کردوو، لە هەمان کاتدا ئازادە و هاوسەرى خۆشى هەیه، سزا کە بەردبارانە هەتا دەمرێ، ئافەرەتێکی شودار لە سەردەمى ئیمامى عوسماندا زینای کردبوو، ئیمامى عوسمان بپاریدا بەردبارانیکەن تەننات خۆی نامادەى بەردبارانە کە بوو^(٤).

^١ صحیح التوثیق (ص ٧٧).

^٢ تاریخ الطبری (٥/ ٤٢٠).

^٣ موسوعة فقه عثمان (ص ٢٤٧).

^٤ المصدر نفسه (ص ١٨٤).

۱۷- تەمىنكردن بە تەراکردن و دەرکردن

هەوال گەشت بە ئىمامى عوسمان، كە ئىبن و حوبكەى ھندى خەرىكى نەیرنجە، نەیرنج وەكو جادوو وایە، جادوش نىيە، ئىمامى عوسمان نامەى نارد بۆ لای وەلىدى كۆرى عەقەبە پەرسىارى نەیرنج بکات لە حوبكە، ئەگەر دانى پىيانا، كە كردویتی ئەوا ئازارى بدات و تەمىتى بکات، وەلىد پەرسىارى لى کرد، چونكە وتى: بۆخۆشى و بىتاقەتى كردومە، ئىمامى عوسمان فەرمانى کرد لىدانى بکەن و هەوالیش بدەن بە خەلکى، وەلىد نامەكەى ئىمامى عوسمانى خۆیندەو، كە فەرموبووی: (هەرکەسى جددى بوو بەرامبەرتان ئىوێش جددى بن بەرانبەرى، ئامانتان بىم گالته جار مەبن و وریای گالته جاریش بن، چونكە خەلکى تر دەچنە سەر پەفتارەکانى ئەو گالته جارانه). خەلکى سەریان سورما لەم ئامۆژگارىيە بۆیە وەلىد توپە بوو هەستا لەگەڵ ئەو كەسانەى كە دەچوون بەرەو شام، كەعبى زى حوبكەو مالیکى كۆرى عەبدوللای نارد لەگەڵیان نامەیه كىشى نووسى بۆ ئىمامى عوسمان، چونكە ئەم دوانە لەسەرىك بیروباوەر بوون^(۱).

۱۸- دوورخستنه‌وه‌ى خەلکى لە تەرمەكەى عەباس

لە عەبدولرەحمانى كۆرى یەزیدەو هاتوو، دەلى: كاتى تەرمى عەباسى مامى پیغەمبەریان ﷺ هیئا بۆ مردوشۆر، خەلکى كەلەكەبوونە سەر یەكو بردیان بۆ گۆرستانى بەقیع و نوێژیان لەسەر کرد، حەشاماتىكى زۆر هاتبوو قەرەبالغى وامان نەدیبوون كەس نەیدەتوانى لە دارمەیتەكەى نزىك بىتەو، چونكە بەنى هاشم رێگەیان هەلچنى بوو دەر فەتیان نەیهشتبوو وە بۆ كەسى تر كاتى هەلیان گرت بۆ ناو گۆرەكەى جەنجالیان كرده سەرى، ئىمامى عوسمان ئەمەى بىنى پۆلىسى نارد خەلکیان دوور خستنه‌وه‌و پالیان پیو نان و بەنى هاشم ناشتیان و ئەلحەدیان بۆ دانا^(۲)، ئەمە بەلگەیه لەسەر ئەوێ كە پیاوانى پۆلىس زۆربوون، لە سەردەمى ئىمامى عوسماندا لای هەندى لە میژوونوسان^(۳) وایە ئىمامى عوسمان یەكەمین خەلیفە بوو پۆلىسى داناو و نەركى

^۱ تاریخ الطبري (۵/ ۴۱۹).

^۲ الطبقات (۴/ ۳۲).

^۳ المصدر نفسه (ص ۱۰۶).

سەرپەرشتى ئەم كارەشى بە ۰ ئىبن قونفوزى كۆپى غومەيرى قورەيشى) سپارد^(۱)، كە ھاۋەلىكى كۆچەرىيە، لە كوفەش عەبدولپەرھمانى ئەسەدى كردبوو سەرپەرشتىيارى پۆلىسەكان، ھەروەھا سەرۆكايەتى پۆلىسى شامى دابوو بە نوصەيرى كۆپى عەبدولپەرھمان ئەۋكاتەى معاويەى ئەبى سوفيان والى بوو لە شامدا^(۲).

ناشكرابە لە دواى ئىمامى ئەبوبەكرو غومەر ھىچ جىنشىنىك ۋەكو ئىمامى عوسمان ياساى ئىسلامىي پىادە نەكردوو بە يەكسانى، ئىتر تاوانبارەكە خزم بىت يان بىگەنە، ھەزار بىت يان دەۋلەمەند، ماقول بىت يان گەدا، وپراى ئەۋەى ھەر مافو چاكەكارىيەك كەوتىبىتە ئەستۆى بى گرىۋ گۆل جىبەجىيى كردوو، ئەو شانازىيە بەسە بۆ ئىمامى عوسمان، كە حوكمپانىيەكەى بە خەلافەتى راشىدىن ئەژماردەكرىت^(۳).

دووھم: عىبادەت ۋە ئەسۋكەۋتى

۱- ئىمامى عوسمان لە موناۋ عەرەفە چوار ركاتى تەۋا نوپۇى كرد

لە ھەجكردنى سالى (۲۹)ى كۆچى، ئىمامى عوسمان چوار ركات نوپۇى كرد بۆ خەلىكى، يەكى ھات بۆ لاي عەبدولپەرھمانى كۆپى عەۋف، وتى: ئايا زانىۋتە براكتە چى كردوو؟ واتە ئىمامى عوسمان چوار ركات نوپۇى بۆ خەلىك كردوو، عەبدولپەرھمان خۆى دوو ركات نوپۇى بۆ خەلىك كردبوو، ھەستا چوو بۆ لاي عوسمان وپىي وت: ئايا تۆ لەگەل پىغەمبەر ﷺ لەم شوپىنەدا دوو ركات نوپۇت نەكرد؟ وتى: بەلى، پاشان وتى: ئايا تۆ لەگەل ئەبوبەكرو غومەردا لەم شوپىنەدا دوو ركات نوپۇت نەكرد؟ وتى: بەلى، وتى: ئايا تۆ لەسەرەتاي خەلافەتەكەدا دوو ركاتت نەكرد؟ وتى: بەلى، پاشان وتى: ئەى عەبدولپەرھمان گويم لى بگرە، پىم گەشتوو ھەندى حاجى ئەھلى يەمەن ۋە خەلىكى نەزان، سالى رابردو و تويانە نوپۇى خەلىكى ئەم شارە دەبىت دوو ركات بىت ۋە ئىمامى عوسمان نوپۇيان بۆ بكات، بەلام بۆ خەلىكى ئەملاۋا دەبى چوار ركات بىكەن، منىش كەسوكارم لىرەيە لەمەككە ۋە خەلىكى ئىرەم، وتم ۋا باشە چوار ركات بىكەم، بۆ ئەۋەى ئەو

^۱ تأريخ خليفة بن خياط (ص ۱۷۹).

^۲ ولاية الشرطة في الاسلام (ص ۱۰۵).

^۳ تحقيق مواقف الصحابة في الفتنة (۱/ ۴۰۹).

رایه‌ی که وتووه ته می‌شکی خه‌لکی جی‌گیو نه‌بی، من کوچه‌ری نیم لی‌ره‌دا، چونکه ژنی‌کم له‌گه‌ل خۆم هی‌ناوه، مالتی‌کیشم له تایف هه‌یه، ده‌توانم زۆر به ناسانی بگه‌ریمه‌وه ناوی، عه‌بدول‌په‌همان وتی: نه‌مانه‌ی وتت هی‌چی به‌هانه نه‌بوون تۆ ده‌لتی که سوکارم لی‌ره‌یه، به‌لام مال و مندا‌لت له مه‌دینه‌یه‌و خه‌لکی نه‌و شاره‌ی که تییدا نی‌شته‌جیتی، هه‌روه‌ها ده‌لتی مالتی‌کم هه‌یه له تایف خۆ له مه‌ککه بو تایف سێ شه‌و ری‌گه‌یه‌و تۆش تایفی نیت، ده‌لتی هه‌ندی حاجی ناویان وتووه، له کاتی پی‌غه‌مبه‌ردا ﷺ س‌روش داده‌به‌زی و موس‌لمانانیش جیلی یه‌که‌م‌بوون، هه‌ر دوو رکاتیان کردووه، له‌سه‌رده‌می نه‌بویه‌کرو عه‌مه‌ریشدا که نی‌سلام ترۆقی کرد‌بوو هه‌ر دوو رکات نو‌یژ کراوه، نی‌مامی عوس‌مان وتی: نه‌مه رایه‌که‌و وای بو ده‌چم، عه‌بدول‌په‌همان هه‌ستاو چو، گه‌شت به‌ نی‌ن و مه‌سعود، نی‌ن و مه‌سعودیش وتی: نه‌بو مو‌حه‌مه‌د واته (عه‌بدول‌په‌همان) جگه له‌وه‌ی ده‌زام هی‌چیت هه‌یه؟ وتی: نه‌خێر، به‌لام من چی بکه‌م، وتی: نه‌و کاره بکه جار‌ان کرد‌وته، عه‌بدول‌په‌همان وتی: دو‌به‌ره‌کی ده‌که‌و‌یتته‌وه، من بی‌ستومه عوس‌مان چوار رکاتی کرد‌وه، به‌لام من دوو رکاتم کرد‌وه بو خه‌لکی، ده‌لتیم با نی‌تر چوار رکات بک‌ریت، نی‌ن و مه‌سعودیش وتی: من که بی‌ستم عوس‌مان چوار رکاتی کرد‌وه منیش چوار رکاتم بو کرد‌ن^(۱).

نی‌مامی عوس‌مان مه‌به‌سته‌که‌ی خۆی پی‌اده کرد و چوار رکات نو‌یژی بو کرد‌ن، چونکه دل‌هاوه‌ری موس‌لمانان بوو بو نه‌وه‌ی تووشی ق‌ره و نا‌کوکی نه‌بن له دین‌داریدا یه‌ک‌گرت‌و‌وب‌ن، پاسا‌وی گو‌نجا‌وی هی‌نایه‌وه بو کاره‌که‌ی که پال پی‌توه‌رنه‌ره‌کانی چی بوون، کاتی نی‌مامی عوس‌مان رای خۆی خسته‌ پ‌وو عه‌بدول‌په‌همانیش چ‌ووه سه‌ر رایه‌که‌ی و چوار رکاتی کرد بو هاوه‌له‌کانی به‌هه‌مان شی‌وه نی‌ن و مه‌سعودیش کردی، سه‌رجه‌م هاوه‌لانی‌ش شو‌ینی که‌وت‌ن و نکولی‌یان لی نه‌کرد، چونکه نی‌مامی عوس‌مان پی‌شه‌نگی‌کی فه‌قیه‌ه و ده‌بی شو‌ین پی‌ی هه‌لب‌گرین له سنووری شه‌ردا، خۆ نه‌گه‌ر نه‌و کاره‌ی که کردی پی‌چه‌وانه‌ی شه‌رعبا‌یه هه‌رگیز نه‌ده‌کرا، نه‌ده‌گو‌نجا هاوه‌لان شو‌ینی بکه‌ون^(۲)، نه‌و بو‌چ‌و‌وانه‌ی

^۱ تاریخ الطبری (۲۶۸/۵).

^۲ عثمان بن عفان، صادق عرجون (ص ۱۹۲).

ئىمامى عوسمان ھىنايەتتە بۇ غەبدولرەھمان بەلگەبۇن لەسەر دروستى ئامانجەكەي، ئەگەر بەوردى تەماشاي ئەم كارە بگەين و بە نەيتىيەكانى ئەم دىنە بى پىتوين، بۇمان دەردەكەوئىت چوار ركاتەكەي ئىمامى عوسمان لە كورت كوردنەكەي زەرورتر بوو، چونكە راوبۇچونىكى وا ھاتە ئاراوہ كە لە سەردەمى پىغەمبەر ﷺ و ئەبۇبەكرە عومەردا نەبوو، لەوہ ترسا موسلمانەكان تووشى دووبەرەكى و ناكۆكى بىن، لە نوڤۇدا، بە تايىبەت عەرەبە وشك ھەلاتوہەكان كە سەرقالى پىوانەكردنى گوندەكانى خۇيان بوون، كە چەندى دوورە لە مەككەوہو يەكەم ھەنگاوى خۇيان دەژمارد، ئىمامى عوسمان ويستى ئەم بارە دژوارە يەكلا بكاتەوہو موسلمانە لاوازەكان تى نەكەون، بە قەناعەتەوہ گرژى و ئالۆزى دەروونى خۇي پەواندەوہ وتى: كەسوكارم لە مەككەيە مالىشم لە تايغە، چاوپروان دەكرا لە دواى حەج لە تايغ لاىداو بمىتتەوہ، بۇيە چوار ركاتەكەي بەباش زانى، ئەم دەرەنجامە وردكارى بوو لە دىن و شارەزايى بوو لە حىكمەتەكانى^(۱)، ھەرۋەھا دەستەيەك لە ھاوہلان رايان وايە نوڤۇ دەبى چوار ركات بىت، لە سەفەردا ۋەكو (عائىشە، ئىمامى عوسمان، سەلمان و چواردە ھاوہلى تر)^(۲)، ئىمامى عوسمان كورتكردنەوہى نوڤۇ لە سەفەردا بە واجب نازانى، ھەر ۋەك فوqەھى مەدىنەش رايان وايە نوڤۇ كورتكردنەوہ واجب نىيە، ئىمامى مالىك و شافىئەش بە ھەمان شىوہ، ئەم مەسەلە مەسەلەيەكى ئىجتىھادى و راي زانايانە لەبەر ئەوہ جىاوازى لەئىتوانياندا ھەيە لەناو ئەمانەشدا ئىمامى عوسمان، لەمبارەيەوہ راي ئاوايە دەلى: ناكړى لەسەر ئەم راو كۆششە كەس كافەر كەين يان فاسقى كەين^(۳).

ئىبن و مەسعودىش^(۴) دەلى: دووبەرەكى و شەر خراپ و دژوارە، يان دەلى من دووبەرەكىم پى سەختە^(۵)، سوننەت و چاوپۆشنى ئەوہيە لە بابەتى ئىجتىھادى رايەكاندا

^۱ المصدر نفسه (ص ۱۹۴).

^۲ كتاب الامامة والرد على الرافضة للأصفهاني، (ص ۳۱۲).

^۳ الرياض النضرة (ص ۵۶۶).

^۴ تاريخ الطبري (۲/ ۲۶۸).

^۵ القواعد الفقهية للندوي (ص ۳۳۶).

خۆمان دەرپاز بکهین له دووبه‌ره‌کی و ناکۆکی، وه ده‌ستخۆشی بکهین له وه که‌سه‌ی ده‌ی‌پ‌یت‌ه‌وه و یه‌کلای ده‌کاته‌وه^(۱)، به‌تایبه‌ت ته‌م بارودۆخ‌ه‌ی، که داسه‌پاوه به‌سه‌رماندا کاته زێ‌پ‌ینه‌کانی به‌ فێرۆ نه‌ده‌ین به‌لکو تێکۆشین به‌ره‌نگاری مەملانی دژواره‌کان بیه‌نه‌وه^(۲)، ئیبن و مه‌سعود و عه‌بدول‌په‌حمانی کۆری عه‌وف چه‌نده‌ها جار له‌ دوا‌ی ئیمامی عوسمان‌ه‌وه نوێ‌یان کردووه ته‌م کاره‌ خۆی له‌ خۆیدا په‌رۆشی هاوه‌لان ده‌رده‌خات، که کۆده‌نگی و یه‌ک‌گرتوویی په‌شتیک بووه له‌ ره‌وشته به‌رزه‌کانی نه‌وه‌ی یه‌که‌م، واته‌: (هاوه‌له به‌پێزه‌کان).

۲- له‌ پۆژی هه‌ینیدا ئیمامی عوسمان بانگی دووه‌می زیاد کرد پیغه‌مبه‌ر ﷺ ده‌فه‌رموی (ده‌ست بگرن به‌ سوننه‌تی من و سوننه‌تی جێنشینه‌کانه‌وه^(۳)، که له‌دوا‌ی من دین)، ده‌ست‌گرتن به‌ سوننه‌تی خه‌لیفه‌کانه‌وه به‌ندیکه‌و فه‌رمانی پێکراوه، بێگومان ئیمامی عوسمانیش یه‌کیکه‌ له‌ جێنشینه‌کان و به‌رژه‌وه‌ندی موسولمانانی له‌وه‌دا به‌دی ده‌کرد که بانگی دووه‌می نوێژی هه‌یینه‌ی زیاد بکات بۆ نه‌وه‌ی خه‌لکی ناگادار بکاته‌وه له‌ نزویکه‌بوونه‌وه‌ی کاتی نوێژی هه‌یینه‌ی، ته‌مه له‌ نه‌جمی گه‌وره‌بوونی شاری مه‌دینه‌و په‌ره‌سه‌ندنی بوو، سه‌رحه‌م هاوه‌لانی‌ش بێده‌نگ بوون و ره‌زامه‌ندیان نیشاندا و هیچ که‌سیش سه‌رپێچی تیا نه‌کرد، هه‌ر له‌ سه‌رده‌می ئیمامی عه‌لییه‌وه هه‌تاکو ته‌م‌پۆ که‌س نکولی نه‌کردووه، که‌واته ئیجماعی موسلمانانی له‌سه‌ره^(۴)، له‌ شه‌رعیشدا جێگه‌ی ده‌یینه‌وه، وه‌کو بانگی به‌یانیان وایه‌و هه‌ر به‌و پێوانه‌یه‌ش ئیمامی عوسمان پێوا‌ی^(۵)، ئیمامی عوسمان ته‌م سوننه‌ته‌ی له‌ سونه‌ته‌کانی پیغه‌مبه‌ر ﷺ هه‌له‌پنج‌اوه، وه‌کو بانگی به‌یانیان وایه‌، که ده‌دریت بۆ نه‌وه‌ی خه‌وتوو‌ه‌کان بێدار ببه‌نه‌وه و هه‌ستاوه‌کانیش ئاماده‌بن و رۆژگه‌ره‌کانیش پارشیو بکه‌ن، واته‌ ته‌م سوننه‌ته‌ له‌به‌ر گه‌راوی سوننه‌تی پیغه‌مبه‌ره ﷺ.

^۱ فقه‌ الأولويات، محمد الوکيلي (۱۶۹).

^۲ الفكر الإسلامي بين المثالية والتطبيق، کامل شریف (ص ۲۹).

^۳ سنن أبي داود، کتاب السنة رقم (۴۶۰۷).

^۴ حقیة من التاريخ عثمان الحميش، (ص ۸۸).

^۵ المصدر نفسه.

زانایان جیاوازییان ههیه له کاتی وتنی ئەم بانگە ئایا بخریتە پیش هاتنی کاتی نیوهرۆ وەکو بانگی یەكەمی بەیانی، کە پیش وەختی بەیانی دەدریت یان بخریتە دواى نیوهرۆ؟ حافزى ئیبنو حەجەر دەلئ: دەبى بکەوێتە ناو کاتەكە، چونکە بۆ راگەیانندن کاتە، لە ئەسڵدا بۆ ئاگادارکردنەوی کاتی نوێژ داهێنراوە، واتە وەکو نوێژەکانى تر دەبێت پى بخریتە کاتەكەى، واتە دواى نیوهرۆ، ئەوسا بانگەكە بدریت، وە کاتی هاتنى نوێژى هەینیش بیهستری بەم بانگەوه)، تاكو ئیستا ئەم بانگە کارى پى دەکری و لەبەردەم وتارخوێنەکاندا دەوتریتەوهو بیانوویدەك نییه هەلئى وەشیتیتەوه، تیببینى، هەندئ ویردو سلاوات و پارانەوه دەکری لە ناوچەکاندا پیشهاتنى وەختى هەینى، کەچى لە شوێنانى تر نییه کەواتە لەم دوو حالەتەدا، واتە بانگەكە دواى نیوهرۆبێت یان پیش نیوهرۆ، شوێنکەوتنى هاوہەلان و پیشینەکان راست و دروستە^(۱).

رای دووہم، ئەوانەى دەلئین پیش هاتنى کاتەكە بانگە بدریت، چونکە پێیان وایە ئەم بانگە وەکو بانگی بەیانی وایە، بۆ راگەیانندن و ئاگادارکردنەویە، خو ئەگەر لە دواى هاتنى کاتەكە بێت ئەو مەبەستەكەى خو نەپێکاوه و هەندئ لە کاتی هەینیش دەبات، ئەمەش پێچەوانەى سوننەتە، وەکو ئیبنو حەجەر دەلئ: شوێنکەوتنى هاوہەلان و پیشینەکان راست و دروستە^(۲).

۳- ئیمامى عوسمان لەوہتى موسلمان بووہ هەموو رۆژئ خوئ شۆردووہ

ئیمامى عوسمان لەو رۆژەوہى کە موسلمان بووہ هەموو رۆژئ خوئ شۆردووہ، جارێکیان بەرنوێژى بەیانی کردو ئەیزانى لەشى گران بووہ، کاتئ رۆژئ لئ بوویەوہ سەیرەکا جەلەکانى تەرە، وتى: خەلکینە بەرنوێژى بەیانیم بۆ کردوون و ئەمزانیوہ لەشم گران بووہ، هەستەن با نوێژەكە دووبارە بکەینەوہ^(۳)، ئەوانەى نوێژى بەیانیان لە پشت سەریوہ کردبوو، نوێژەكەیان بە جەماعت گەراندهوہ^(۴).

^۱ فتح الباري (۴/۳۴۵).

^۲ السنة والبلاغة - عبدالله باعلوى المحضرمي (۱۳۲ - ۱۳۳).

^۳ موسوعة فقه عثمان بن عفان ص (۱۹۰).

^۴ المصدر نفسه، (ص ۱۹۲).

۴- کړنوشی قورثان خویندن

نیمامی عوسمان پټی و ابوو کړنوشی قورثان خویندن واجبه له سهر نهو کهسه ی که پټگه یوه و بالغ بووه، قورثان ده خوینټی، یان دانیشته ووهو گوټی لی نه گری، به لام نهو کهسه ی به نیازی گوټگرتن دانه نیشتیټ کړنوشی له سهر نییه، جارټکیان نیمامی عوسمان دای به لای قورثان خوینټیکدا، خوینته واره که سوره تی سه جده ی خویند، بو نه و هی نیمامی عوسمان کړنوش ببات له گه لیا، نیمامی عوسمان وتی: (کړنوش بو یه کیټکه گوټی رادیټی و مه به سستی گوټگرتن بیت)^(۱)، پاشان رژیشت، ریوایت کراوه که نیمامی عوسمان فدرمویه تی: نه گهر ثافره تی حه یزدار گوټی گرت بو قورثان و کړنوشی هاته بهر گوټی، با سهره له قهیه ک بکات و له کیسی نه چی، به لام با کړنوشه که ی وه کو کړنوشی نویژ نه بیت^(۲).

۵- کردنی نویژی هینی له که ناره کاند

له یسی کوری سهد ده لئ: بیگومان هه موو شاریک یان لادیټه ک کومه لئ خه لکی تیدایه و واجیسه نویژی هینی بکه ن، له سهرده می نیمامی عومهر دا خه لکی میسرو که ناره کانی له شوینټیکدا کوده بوونه ووهو نویژی هینیان ده کرد، به لام له سهرده می نیمامی عوسماندا موله ت دران هه کومه لټکیان له شوینی خویاندا جه ماعت بکه ن نهو خه لکانه هاوه لیشیان تیدابوو^(۳).

۶- پشودانی نیمامی عوسمان له وتار خویندندا

له قه تاده وه هاتوه که پیغه مبر ﷺ نه بویه کرو عومهر و عوسمان له رژی هینیدا وتاریان به پیوه خویندوه، له دوا پیدا به پیوه وهستان بو نیمامی عوسمان ناره حه ت بوو، سهره تای وتاره که به پیوه ده وهستاو ټینجا، پشوی ده داو پاشان هه لده ستایه وه، له سهرده می مه عاویه دا وتاری یه که می به دانیشته وه ده خویندو دووه هم به پیوه^(۴).

^۱ المصدر نفسه، (ص ۱۶۸)

^۲ المصدر نفسه.

^۳ فتح الباری (۲/ ۴۴۱).

^۴ الخلافة الراشدين، محي اليحي (ص ۴۴۴).

۷- نیمامی عوسمان قنوتی خسته پیش رکوع

نه‌س ده‌ئێ: یه‌که‌مین که‌سێ قنوتی خسته پیش رکوع و هه‌میشه وای ده‌کرد نیمامی عوسمان بوو، بۆ نه‌وه‌ی خه‌لکی فریای پکاتی یه‌که‌م بکه‌ون^(۱).

۸- شاره‌زاترین که‌سبووه له نه‌حکامه‌کانی هه‌جدا

موحه‌مه‌دی سیرین ده‌ئێ: (خه‌لکی له‌وه دلتیابوون که شاره‌زاترین که‌س له بواری هه‌جدا نیمامی عوسمانه، پاشان عه‌بدوڵڵای کوپی عومه‌ر)^(۲).

۹- قه‌ده‌غه‌کردنی ئیحرامبه‌ستن پیش وه‌ختی خۆی

کاتی عه‌بدوڵڵای کوپی عامر خۆراسانی رزگار کرد، وتی: ئه‌م سه‌رکه‌وتنه له خوداوه‌یه‌و ده‌بی‌ت سوپاسی‌کی کرده‌یی بکه‌م، سوپاسه‌که‌شم نه‌وه‌یه له خۆراسانه‌وه ئیحرام ده‌به‌ستم بۆ عه‌مره‌م کردن، ئه‌حنه‌فی کوپی قه‌یسی کرده‌ جی‌گه‌ری خۆی بۆ خۆراسان کاتی عه‌مره‌که‌ی ته‌واو کرد هات بۆ لای نیمامی عوسمان ته‌وساله‌ش بوو که عوسمانی تیا شه‌هید کرا، بۆی باس کرد، نیمامیش وتی: خۆت به‌ عه‌مره‌م کردن فریوداوه، چونکه له خۆراسانه‌وه ئیحرامت به‌ستوه به‌ره‌و مه‌که‌که، واته (کاره‌که‌ت دروست نییه)^(۳).

۱۰- سه‌فه‌ری عیده‌دار بۆ هه‌ج و عه‌مره

نه‌وه‌ی ئاشکرایه عیده‌دار نابێ له هه‌یج کوێ بمی‌نیت‌ه‌وه، جگه له‌ماله‌که‌ی خۆی، هه‌تا عیده‌که‌ی ته‌واو ده‌بی‌ت، وه نابێت سه‌فه‌ر بکات، چونکه له‌وانه‌یه مانه‌وه‌ی به‌سه‌ردا بی‌ت له‌ مالی غه‌یری خۆی بمی‌نیت‌ه‌وه، بی‌گومان هه‌یج به‌بی سه‌فه‌ر نابێ و ناکرێ، له‌به‌ر نه‌وه نیمامی عوسمان پیی وابوو عیده‌دار پتی‌یست ناکات هه‌ج بکات هه‌تا له عیده‌دا بی‌ت، نیمامی عوسمان حاجی و عامری عیده‌داری له جوحفه‌و زیل حوله‌یفه ده‌گه‌رانده‌وه^(۴).

^۱ المصدر نفسه (ص ۴۴۴).

^۲ موسوعة فقه عثمان بن عفان ص (۱۱۲).

^۳ سنن البيهقي (۳۱/۵).

^۴ موسوعة فقه عثمان بن عفان ص (۱۱۲).

۱۱- (حەج و عەمرە پێکەوه)، پێی باش نەبوو حەج و عەمرە پێکەوه بکەیت

ئیمامی عوسمان حەج و عەمرە پێکەوه قەدەغە دەکرد وای پێی باشبوو لەیە ککاتدا یەکیکیان بکەیت، ئەمە باشترە، خۆ ئەگەر لەیە ککاتیشدا هەردوکیان پێکەوه بکەیت باتڵ نییە، ناشکرایە هەرکەسێی ویستی حەج و عەمرە پێکەوه بکات خۆی سەرپشکە، بەلام ئیمامی عوسمان پێی وابوو تەک یەت باشترە تا دووان، لە مەروانی کۆری حەجە مەوه هاتووە دەڵێ: لە گەڵ عوسمان و عەلیدا بووم، ئیمامی عوسمان نەهی دەکرد لە حەج و عەمرە پێکەوه، عەلی ئەم وتە یەیی بیست لە بەیکی کرد، بۆ حەج و عەمرە بەجاری، وتی: سوننەتی پێغەمبەر ﷺ فەرماویش ناکەم، بۆ هیچ کەسێ، عوسمانیش لاری نەبوو بەرامبەر کارە کە عەلی، چونکە عەلی ترسی ئەوهی هەبوو نەهی و قەدەغە کە عوسمان بگاتە حەرامکردن و قبوڵ نەبوون لای خەلکی و چیت حەج و عەمرە پێکەوه نەکرێ، کاتی وتی: واز لە سوننەتی پێغەمبەر ﷺ ناهێتم^(۱)، بۆ کەس، بۆ ئەوهی ناشکرای کات حەج و عەمرە پێکەوه دروستەو سوننەتیکی کارپێکراوه، کەواتە عوسمان و عەلی هەردوولایان ئیجتیهادیان کردوو و پاداشتی خۆیان هەیە^(۲)، وتیوێ کە میان سوودی زۆری هەبوو، وەکو ناخافتنی زانایان وابو لە گەڵ خەلیفە و لاتدا ئیجتیهادی زانایان بە تاییبەت لەو بابەتە نەهی راویزچوون هەڵدەگری، هیچ موجتەهیدیک ناتوانی موجتەهیدیکی تر ناچار بکات بۆ وەرگرتنی بۆچوونەکانی، چونکە ئیمامی عوسمان بێدەنگ بوو لە ناستی ئیمامی عەلی، ئەوهشی تێدایە زانست دەکەوتتە پیش قسەو کردووه^(۳).

۱۲- خواردنی گۆشتی نیچیر لە کاتی ئیحرامدا

دروست نییە بۆ ئیحرام بەستوو گۆشتی ئەو نیچیرە بخوات کە راوکراوه و هەڵاڵ گۆشتیشە، لە عەبدولپەحمانی کۆری حاتەبەوه هاتوو، کە عەبدولپەحمان لە گەڵ عوسماندا عەمرە پێکەوه کاتی گەشتنە (رەوجا) گۆشتی بالندەیه کیان بۆ هیئا،

^۱ بخاری کتاب الحج، رقم (۱۲۶۳).

^۲ شهيد الدار عثمان بن عفان (ص ۸۶).

^۳ المصدر نفسه.

ئىمامى عوسمان فەرموى بەوان بىخۆن خۆى بەباشى نەزانى بىخوات، عەمرى كۆرى
عاص وتى: ئايا ئىمە شتې بىخۆن كە تۆ ناخۆى؟ فەرموى: مەن وەكو ئىوھ نىم، ئەو
بەبۆنەى مەنەو راوى كەردووە لەبەر خاترى مەن بوو^(۱).

جاریكى تر ئەم رووداوە روویدا، عەبدوللای كۆرى عامرى رەبیعە دەلتى: ئىمامى
عوسمان دىوھ لە عەرەج ئىحرامى بەستوووە دەموچاوى بە پارچە قوماشىكى نەرخەوانى
داپۆشیو، گۆشتى نىچىرىكىان بۆ ھىنا فەرموى بەھاوھلەكانى لىتى بىخۆن، وتیان ئەى تۆ
ناخۆیت؟ فەرموى مەن وەكو ئىوھ نىم، چونكە ئەم نىچىرە لەبەر خاترى مەن راوكراو^(۲).

۱۳- قەلىسبون بە خواستنى دوو خەزم لەیدەك ھاوسەریدا

(خەلال) لەرىگەى نىسحاقوھ ھىناوئەتى ئەویش لە باوكیئەو، كە ئەبوھەكرو
عومەرو عوسمان نىگەرەن و بىتاقەت بوون بە خواستنى دوو ئافەرەتى خەزمى یەكتر لەیدەك
كاتدا، واتە: دوو ئافەرەتى خەزم لای پیاویك لە یەككاتدا، ئەوھەك بىتتە ماھى
دوژمناھەتى و دەردەدەلتى باوانیان^(۳).

۱۴- لە بارەى شیرپێدانەوھ

عەبدولرەزاق لە ئىبن و جوردەبەوھ ئەویش لە ئىبن و شەھایەوھ رىوایەتى كەردووە،
دەلتى: (ئىمامى عوسمان چەندىن ژن و مێردى لەیدەك جیا كەردووەتەو كە ھاوسەرى یەكتر
بوون بە شاھىدى قەسەى ئافەرەتىكى رەش پىست كە شیرى دابوو پىیان، واتە پیاوو ژنەكە
خوشك و براى شیرى یەكتر بوون)^(۴).

۱۵- لە بارەى خولەوھ (خاشاكردن)

لە رۆبەیعى كچى موعەدەزەوھ ھاتووە، دەلتى: (مەن و كۆرەكەى مامم ھاوسەربووين،
دەمەقالىيەك كەوتە نىوانان، و تەم پىتى ھەموو شتې بۆ تۆ بەس لىم جیا بەرەو و رىگەم
بە برۆم، وتى: زۆر باشە، دەيكەم، ھەموو شتەكانى لى سەندەم، تەنەت

^۱ مرسوعة فقه عثمان بن عفان.

^۲ سنن البیهقي (۱۹۱/۵).

^۳ الخلافة الراشدة، د. محى المحی (۴۴۹).

^۴ الفتح (۱۸/۵).

پیتخه فه که یشم، هاتم بۆ لای نیمامی عوسمان سهیره کهم گه مارۆ دراوه، سکا لام کرد،
 فرموی نهو مه رجه حسیبه داتناوه هه موو شتیکت لی ده سینئ هه تا تهوقه که ی
 سه ریشته)، له ریوایه تیکی تردا ده لئ: حاشام کرد له میرده کهم، ته نانه ت تهوقه که ی
 سه ریشم بۆ گه رانده وه، نیمامی عوسمان رازی بوو^(۱).

۱۶- عازیه تی گرتن له سه ر ئافره تی شوو مردوو واجبه

عازیه تی نهویه واز به ینیت له خو جوانکردن لهو خانووه ی میرده که ی تیا مردوو ه
 ده رنه چی و بجی له شوینیکی تر به ینیت وه مه گه ر زه وره تیک پیشهاتی، ده کری به رۆژ
 بۆ ئاتاجه کانی له مال ده ر بچیت، به لام شهو له هیچ کوی نه باته سه ر^(۲)، له فوره یعه ی
 کچی مالیکی خوشکی نه بی سه عیدی خودریه وه هاتوه ده لئ: نهو ژنه ی هاته لای
 پیغه مبه ر ﷺ سکا لای کرد، وتی: (میرده کهم له مال ده ر جووه به دوا ی به لینی کدا به لام
 به تهوشن کوشتیوانه، پیاوه کهم هیچ خه رچی و شوینیکی هه سانه وه ی بۆ من به جی
 نه هیشتوه، نایا بگه ریمه وه ناو باوانم؟ پیغه مبه ر ﷺ فرموی: به لئ)، ئافره ته که
 ده لئ: چوومه ده ره وه بانگی کردم فرموی: (چۆنت وت؟) منیش بۆم گیرایه وه،
 فرموی: (له ماله که تدا میهنه وه هه تا وه عده که ت ته واو ده بیته)، ده لئ: چوار مانگ و
 ده رۆژ مامه وه، پاشان که نیمامی عوسمان بوو به جینشین ناردی به دوامدا و نه م باسه ی
 لی پرسم منیش بۆم گیرایه و نه ویش نه م سونه ته ی وه رگرت و حوكمی پیکرد، له به ر نه وه
 نیمامی عوسمان زۆر توندوتۆل بوو له سه ر مانه وه ی ئافره تی شوو مردوو له ماله که ی
 خویدا جارێکیان ئافره تیک پیاوه که ی مردو عازیه تی بۆ گرت، له م ماوه یه دا سه ردانی
 که سوکاری خۆی کرد، تیریکی وێل لێید هه والیان هینا بۆ نیمامی عوسمان کاتی
 تیگه شت که شوو مردوو، وتی: بیبه نه وه بۆ ماله که ی خۆی و ئافره ته که ش پیکرابوو^(۳).

^۱ الخلافة الراشدين، د. يحيى الحلي (٤٤٩).

^۲ موسوعة فتنه عثمان بن عفان (ص ٢٤٤).

^۳ المصدر نفسه (ص ٢٢٤).

۱۷- مەيخوازە بە مەبەستى ژن و مېردايەتى نەبى

پياويك ھاتە لاي ئىمامى عوسمان، ئىمامى عوسمان سواری و لاخىك بوو، وتى: ئەي خەلىفە ئىشىكىم ھەيە بە تۆ، فەرموى: ئىستاپەلەمە ئەگەر زەرورى لە پاشكۆمەوہ سواریە ھەتا كارەكەت بۆ جېبەجى بكم، كابرا سوار بوو لە پاشكۆيەوہ وتى: دراوسىيەكم تورپە بووہ ژنەكەي خۆي تەلاقداوہو ئىستاتووشى نارەھەتى و نىگەرانى بووہ، منىش دەمەوى بە پارەي خۆم ژنەكەي مارە بكم و دواي جوت بوون تەلاقى بدەم، واتە: (مارە بەجاشىكم) بۆ ئەوہي بگەرپتەوہ لاي مېردەكەي، ئىمامى عوسمان پىي فەرمو: (نەيخوازي بەمارە برىنى ژن و مېردايەتى نەبى و مەبەستى ھاوسەرىت نەبى)، واتە: (بۆ ھەللاكردن نەيخوازي)^(۱).

۱۸- تەلاقى سەرخۆش

ئىمامى عوسمان پىي وابوو ھەرچى قسەو گوتهي سەرخۆشە ھەمووي بەفېرۆ دەچى و پەيمانى پى نابەستى و كرېبەستى پى ھەلئاوہشتىتەوہو برىارى پىوہرناگىرئ و تەلاقىشى ناكەوي ھەتا دىتەوہ دۆخى ئاسايى خۆي، چونكە نازانى چى دەلى و گەرەكىشى نىيە وابلى، ھىچ تەكلىفكى ناكەويتە سەر كە ئاگاي لە خۆي نەبى. ئىمامى عوسمان دەلى: (شىت و سەرخۆش تەلەقيان ناكەويت)^(۲).

۱۹- ھىبەي باوك بۆ منداڵەكەي (بەخشى باوك بۆ منداڵ)

ئەگەر باوك لە مالى خۆي برىكى بىبەخشى بە منداڵىكى، دەبى شايتى بگرى، ئەگەر بە شاھىدى شايت مالىكەي پى بىبەخشى ئەوہ دەيتە مالى منداڵەكەو دەيكەويت، دروستىشە، ئەو بەخشىشە لاي باوكى بىنيتەوہ بە مالى منداڵەكەش بناسرى، ئىمامى عوسمان فەرموويەتى: ھەر كەسى مىش ھەنگى بىبەخشى بە منداڵىكى و منداڵەكە بائغ نەبوويت، پىي ناشىت ھەتا شايت ئەگرى بۆ بەخشىنەكەي، خۆ ئەگەر شايت نەگرى و تەسلىمى منداڵەكەي نەكات، ئەو بەخشىكى نەگونجاوہ، واتە نايكەويت.

^۱ المصدر نفسه، (ص ۸۱).

^۲ الفتاوى (۶۶/۳۳).

ئىمامى عوسمان دەرەرمۇي: (ھەندى كەس خەللات دەرەخشى بە مندالى ئەگەر مندالەكە مرد، ئەللى مالى خۆمە، ئەگە خۆى بىرى بە بەخشى مىندالەكەى دەرزانى، بەخشىش و خەللات نادىرى بە مىندال ھەتا خەللاتەكە جىيا ئەكرىتەو ھە مالى باوكى)^(۱).

۲۰- قاتى خستنه سەر گىل و گەوال (سەفەھە)

ئىمامى عوسمان پىنى وابو قاتى بىرىتە سەر گىل و گەوال، ەبىدوللاى كورى جەغفەر زەوىيەكى كرى بە برى شەست ھەزار دىنار كاتى ەلى ئەبى تالىب بىستى وتى: ئەو زەوىيە ئەو پارە ناڭى، ەبىدوللا خۆيداو ھە گىلى و خەلەتاو ھە پارەى بەزايە داو، ەلى خۆى گەيانە لای ئىمامى عوسمان داوای لى کرد قاتى بىخاتە سەر ەبىدوللاى جەغفەر، لەبەر خراپ بەكارھىتەنى سامانەكەى، ەبىدوللاش خىرا چو بۆ لای زوبىر كە بازىرگانىكى لىزان بوو پىنى وت: زەوىيەكم كرىو بە شەست ھەزار دىنار، مامەەلىم چو ە بۆ لای ئىمامى عوسمان بۆ ئەو ە قاتى بىخاتە سەرم، زوبىرىش وتى: مەن دەرەمە شەرىكت، ئىمامى ەلى گەشتە ئىمامى عوسمان وتى: برازاكەم زەوىيەكى كرىو بەشەست ھەزار دىنار، مەن بەنەعلەكانى خۆم نايكەم، دەرەى قاتى بىخەتە سەرى، زوبىرىش چو بۆ لای ئىمامى عوسمان وتى: مەن شەرىكى ەبىدوللام، ئىمامى عوسمان وتى بە ئىمامى ەلى مەن چۆن قاتى بىخەمە سەر كەسىك كە زوبىر شەرىكى بىت^(۲)، واتە ناتوانىن ھوكم بەسەر ەبىدوللاما بەدەين كە خۆى داو ھە گىلى و خەلەفاو، چوئەكە زوبىر شەرىكىيەتى زوبىرىش بازىرگانىكى سەردەرچو ە لە سەودا مامەلەدا پىاوىكى لىزانە.

۲۱- قاتى خستنه سەر موفلىس (باخەل خالى)

ئىمامى عوسمان پىنى وابو قاتى بىرىتە سەر موفلىس ە لەگەل قاتى خستنه سەرىدا خاوەن قەرەزەكان دەرەتوان سامان و دارايىيەكەى بە گۆزەى قەرەزەكەيان دابەش بىكەن، ئەگەر شەكە سىنارىيەكەى لامابو خاوەن شەكەكە دەرەتوانى شەكەى بىاتەو ە مامەلەكە ھەلەشىنەتەو^(۳)، چوئەكە بەخاوەنەكەى رەوايە ئەك بەكرىكارە موفلىسەكە^(۴).

^۱ الفتاوى (۱۵۴/۳۱).

^۲ سنن البىھقى (۶/۶۶۱).

^۳ سنن البىھقى (۶/۴۶).

^۴ مروعة فقه عثمان بن عفان (ص ۱۱۹).

۲۲- حەرامکردنی قۆرغ کردن (ئىحتکار)

ئىمامى عوسمان قۆرغکردنى قەدەغە کردووه^(۱)، ھەروەھا قۆرغکردنى مەوادى خواردەمەنى و ناخواردەمەنى بەيەك چاۋ سەير کردووه، پېتابووه قۆرغکردن بە فراوانى باسکراۋە ناوگىرى تيا نەکراۋە، چونکە لە ھەرمودەکانى پېغەمبەر ﷺ بە شىۋەيەكى رەھا قۆرغکردن باسکراۋە، ھەمووشتى دەگرىتتەۋە، ھەرچەندە لای کۆى زانايان سنوردار کراۋە، حوکمى جياۋازى بۆ دەبرپاۋە، بەلام ھەردەقى پەھابى لەسەر پەھابى خۆى دەمىنپىتتەۋە^(۲).

۲۳- وشترى وىل بوو (ونبوو)

مالىك رىۋايەتى کردووه لە ئىبنو شەھابەۋە كە وشترى وىل بوو لە سەردەمى ئىمامى عومرەدا سوودى لى ۋەرگىراۋە و نازادبوۋە كەسى نەبىردوۋە بۆ خۆى، بەلكو كەلكى گشتى لى ۋەرگىراۋە ھەتا سەردەمى ئىمامى عوسمان، ئىمامى عوسمان ھەرمانى کرد جاپ بەدن بۆ ئەو وشترانەى كە ونبوو وىلن، گەر خاۋەنيان نەبوو بيان فرۆشن ھەر كاتى خاۋەنى ھاتە پوو، فىاتەكەى دەدەينەۋە^(۳)، كەدەۋەكەى ئىمامى عومەر جىبەجى کردنى ھەرمودەى دروست بوون لە زەيدى كورپى خالىدى جوھەينىيەۋە ھاتوۋە، دەلى: دەشتەكەى ھاتە خزمەتى پېغەمبەر ﷺ پرسیارى شتى دۆزراۋەى لىکرد، پېغەمبەر ﷺ ھەرموى: (جاپى بۆ بدەو ناۋى دەفرەكە بىبەو ناۋى دەمەۋانەكەى بىبەو پاشان سالى لەسەر يەك جاپى بۆ بدە، گەر خاۋەنى بۆ پەيداۋو بىدەرەۋە، ئەگىنا بىبە بۆ خۆت). وتى: ئەى مەرى گمبوو؟ ھەرموى: (ئەۋە بۆ تۆيە يان بۆ براكتە يان بۆ گورگە). وتى: ئەى وشترى گمبوو؟ ھەرموى: (چىتە بەسەرەۋە ناۋى خۆى و پىتلاۋى خۆى پىيە، دەچى گەلا دار دەخوات و ئاۋ دەخوات ھەتا خاۋەنى خۆى دەدۆزىتتەۋە)^(۴).

^۱ موطأ مالك (۲/۶۵۱).

^۲ موسوعة فتنة عثمان بن عفان، (ص ۱۵).

^۳ موطأ مالك (ص ۶۴۸).

^۴ بخاري كتاب اللقطة رقم (۲۴۲۷).

حهجوى زانا پٽيوايه ٺهو ئيجتیهادهى ئيمامى عوسمان لهسهر بهرژهوندی گشتیى بنیات نراوه، لهسهردهمى ئيمامى عوسماندا خهلكى تهماحيان كردهبوه وشترهكانو كنهيان لى دهكرد بويه فروشتنى^(۱).

عبدالسهلام سلیمان بهرپهرجى ټم پاساوه دهدهاتهوه دهليت: (كارىكى دژواره خویمان بدهین بدهست پاساوهكهى هجوى زاناوه، چونكه پرستهى بهرژهوندیى گشتیى شهرع دای نهناوه و ناماژهى پى نهكردووه، نه دانى پیا ناوه نه ههلیشى دههشیښتهوه جگه لهو بهرژهوندهیانهى كه پیغهمبهر ﷺ رهامهندی لهسهر ههپوه، ناکرى فروشتنى وشتره ونبووهكان به بهرژهوندهیى گشتیى دابنیتین، مادهم پروپهپرووی دهق دهبیتهوه).

لیږدها بۆمان دهردهكهویت ئيجتیهادهى ئيمامى عوسمان كتومت بهستراوه به بهرژهوندهیى گشتییهوه ټم کیشهیه لهو بابهتانهیه كه ئيجتیهاد ههلهگري و حوكمهكهى گوزرانى بهسهردا دیت، به گوزرانى كاتو بارودوخو شوین وپراى بهرژهوندهى خاوهن وشتره گمبوهكان ههركاتى هاتنه پروو وشترهكهیان دهدهنهوه یان فیاتهكهیان دهدهنهوه، واته: وشترهكهیان نرخهكهى وهكو نهمانهتيك وايه كهى پهيداېوون دهیبهنهوه، بیگومان ئيمامى عوسمان ناماځی ټهوهپوو بهرژهوندهى گشتیى پهچاو بکات، خو نهگهر وشترهكان وهكو جارن بمایهتهوه تووشى لهناوچوونو فهوتان دهپوون، چونكه خهلكى بهجورئ رهفتاریان گوزراپوو وایان لیهاپوو دهستدریځیان دهكرده سهر وشتره ونبووهكان بويه ئيمامى عوسمان بهم كردهويه پڼگه لى برپڼو بالههستى كردن^(۲).

۲۴- ئافرهتى تهلاقدراوى نهخوشى سهرهمرگ میراتبهره

عبدالپههمانى كوپرى عهوف ژنهكهى تهلاقدرا، لهو كاتهدا كه له نهخوشى سهرهمرگدا بوو، ههر بهو نهخوشینهش مرد، ئيمامى عوسمان ژنه تهلاقدراوهكهى كرده میراتبهرى عبدالپههمان هههچهنده ماوهى عیددهكهشى تهواو بوو بوو، رپوايت كراوه شورهیخ نوسراویكى نووسى بۆ عومهرى كوپرى خهتتاب له بارهى پیاویكهوه كه سى

^۱ الفكر السامي (۱/۲۴۵).

^۲ الاجتهاد في الفقه الاسلامي، (ص ۱۴۳).

به سبب ژنده کړی ته لاق داييت، له کاتي ته لاق دانه کدا پياوه که نه خوښ بووييت، واته: (نه خوښی سهره مەرگ) نيمامي عومر وه لامي دايه وه فمرموي: (نه و نافرته ته لاق دراوه ميراتي ده که وي مادهم عيدهی ته لاق دانه کي ته و او نه بووييت گهر عيده کي ته و او کرديت نايکه وي)، کوی هاوه لان يه کده نگ بوون له سهر نه وي ته لاق داني نه خوښی سهره مەرگ گرتي هاوسه ريه تي ناپزيتي و لاينبات.

نيمامي عومر ماوهی عيده کي بؤ ديارى کرد، به لام نيمامي عوسمان ماوهی بؤ ديارى نه کرد، وتي: ژني ته لاق دراوی نه خوښی سهره مەرگ عيدهی ته و او کردي يان ته و او نه کردي ميراتي ده که وي. هه چنده ده کيک نيه بگه ريتنه وه سهری، له مباره يه وه هوکاري نهم حوکمهش هه لسوکه وتي ميړده که و ناوه پوکي مده سته که ديارى ده کات، چونکه پياو له نه خوښی سهره مەرگدا ييت و ژنه کي ته لاق بدات دياره نه مه بؤ بيپه رى کردن و بيپه شکردني ژنه که نيعتبار ده کريت و بؤ ده ست وه ده رکړنه^(۱).

۲۵- نافرتهی ته لاق دراو مادهم عيدهی ته و او نه بؤ ميراتي ده که وي

نيمامي عوسمان ده فمرموي: (نه و ژن و ميړدهی له يه ک جيا بوونه ته وه، به لام يه کيان بهر له ته و او بووني ماوهی عيده ته لاق دان ده مريت، نه وه ميراتي يه کتر ده بن)، واته: هه تا عيده که ته و او نه بؤ هه وارسى يه کترن، ينگومان عيدهی ته لاق يش به هيزو پاکبوونه حساب ده کريت، خو نه گهر ماوهی عيده که دريژهی کيشاو دره نگ که و ته هيز وارسيه که هه بهر ده و امه هه تا به ته و او پاک ده يته وه، هه باني کورى موونقيز ژنه کي خو ته لاق دا، له و کاته شدا ژنه که منال به بهر يوو شيرى ده دايه، له پاکيشدا بوو، حقه ده مانگ عيدهی ژمارد نه که و ته هيز، چونکه شير پيدانه که پيگي هيزى نه دان له و ماوه يه دا هه بان نه خوښ که و ت، له دواى نه و حقه ده مانگ که تيپه رى بوو به سهر ته لاق دانه کدا وتيان گهر بمرين ژنه که ت ميرات ده بات، وتي: بيه بؤ لای نيمامي عوسمان، برديان و سکا لای خو کرد (که ژنه کي ته لاق دا وه)، حقه ده مانگ نه که و تو وه ته هيزو عيده کي ته و او نه بووه منيش نه خو شم گهر بمرم ميراتي ده که وي؟

^۱ تاريخ التشريع الاسلامي للحضري، (ص ۱۱۶)

ئەو كاتە عەلى كۆرپى ئەبوتالىبو زەيدى كۆرپى سابىت لە لای ئىمامى عوسمان بوون پىتى
 فەرموو، ئىيە چى دەللىن؟ وتیان: پىمانوایە ئەم پیاوہ بمرئ ژنەكە میراتی دەبات، گەر
 ژنەكە بمرئ پیاوہكە میراتی دەبات، چونكە ئەو ژنە پیر نییە هەتا لە حەیز بەسرابییت،
 لەو كچانەش نییە نەكەویتیە حەیز ئەو ژنە بە حەیز عیددە دەژمیرئ هەتا حەیزەكەى
 درئژ ببییتەوہ وارسىەكەشى درئژدەبییتەوہ، حەبان گەرپیاوہ ناو كەسوكارى و مندالەكەى
 لە ژنەكە وەرگرتەوہ كاتئ ژنەكە لە شیردان كەوت، كەوتە حەیزو حەیزی تریشى تەواو
 كرد، بەلام پىش ئەوہى بكەویتیە حەیزی سییەم حەبان مرد ژنە میراتی بەركەوت و حەبان
 بە میردى ئەو حساب كراو ئەجارە عیددەى شو مەردوى دەژمارد^(١).

٢٦- مندالی هینراو میراتی دەكەویتی

ئەگەر ئافەرەتێك لە دەستى بئى باوہرەن هەلەتات و مندالیكى لەگەل خۆى هینراو
 سووریش بوو لەسەر ئەوہى كە مندالی خۆیەتى باوہر بە قسەكەى ناکریت و نابییتە
 میراتبەرى هەتا شاھیدو بەلگە نەهینیت كە مندالی خۆیەتى، لە مەبارەيەوہ ئىمامى
 عوسمان راویئوى كرد بە ھاوہلان ھەر ھاوہلئ بۆچوونى خۆى وت، ئىمامى عوسمان
 فەرموى: كەواتە ئەم مالو سامانەى خودای گەورە پىیداوين ھىچ كەسئ بۆى نییە بەبئى
 بەلگەو شاھید بییات، مندالی ھینراویش بەبئى بەلگەو شاھید میراتی ناكەویتی^(٢).

ئەم خالانەى باسمان كردن ھەندێك بوون لە ئىجتىھاداتى زین نورەین كە كاریگەرى
 ھەبوو لەسەر دامودەزگا قەزاییەكان لە بواری تۆلەسەندنو سزاو دارى ھەددو
 تەمىكردندا، ھەروەھا شوینەواری ھەبوو لەسەر فیرگە فیقھییەكان، ئەم ئىجتىھاداتەى
 ئىمامى عوسمان بەلگەن لەسەر فراوانى ئاسۆى زانست و چەمكى وردى فیقھى ئىسلام و
 فامكردنى بنەماكانى شەرىعى پرشنگدارى ئىسلام، ئىمامى عوسمان جىنشینیكى
 تیگەشتوو بوو كردوہەكانى مەشخەلئى ئومەد بوو، سەرخەرى ئاینى ئىسلام بوو،
 سەرى ئىسلامى بەرز كردهوہ.

^١ سنن البیھقى، (٤١٩/٧).

^٢ موعوہ فقہ عثمان بن عفان، (٢٨).

به‌شی چواره‌م:

فتوحاته‌کانی سه‌رده‌می نیمامی عوسمان

هه‌والتی شه‌هیدبوونی نیمامی عومەر دوژمنه‌کانی ئیسلامی خێزه‌دا به‌ تاییه‌ت ئه‌و گه‌لانه‌ی که‌ هه‌له‌په‌یان بوو بۆ گه‌راندنه‌وه‌ی مولک و ده‌سه‌لاتیان وه‌کو (فارس و رۆم) به‌ر له‌ گشتیی یه‌زوگوردی پاشای فارسه‌کان له‌ پایته‌ختی شاری فەرغه‌نه‌وه‌ ده‌ستی کرد به‌ پیلان دانان و نه‌خشه‌سازی، هه‌ریه‌م ده‌ستوره‌ مله‌وره‌کانی رۆمیش که‌ وازیان له‌ ولاتی شام په‌یه‌نرابوو له‌ قوسته‌نتینییه‌ی پایته‌ختی بی‌زه‌نتینییه‌کان ته‌نگیان پێ هه‌له‌چنرابوو ده‌ستیان کرد به‌ گه‌ره‌خستنی ئه‌و نامرازانه‌ی که‌ یارده‌یان ده‌دات بۆ گه‌رانه‌وه‌ی مولک و سامانه‌که‌یان، بۆ ئه‌م مه‌رامه‌ گلاوانه‌ پاشاوه‌ی سوپای رۆم له‌ شاری ئه‌سکه‌نده‌رییه‌ی ولاتی میسر خۆیان قایم کردبوون به‌ ته‌مای هه‌له‌یکبوون، هه‌رچه‌ند له‌ سه‌رده‌می نیمامی عومهردا عه‌مری کوپی عاص داوای کرد له‌ نیمامی عومهر مۆله‌تی بدات میسر پاکسازی بکاته‌وه‌ له‌ رۆمه‌کان و ئه‌و مه‌غه‌نیق و ته‌قه‌مه‌نیانه‌ بشکینێ که‌ له‌سه‌ر قه‌لاکانیان دایانه‌ستوه‌^(۱)، به‌لام نه‌کرا، له‌ سه‌رده‌می نیمامی عوسماندا رۆمه‌کان به‌سه‌روکایه‌تی هه‌ره‌قل عه‌زمیان جه‌زم کرد که‌ شه‌رپێکی خۆیناوی بکه‌ن و یه‌ک سه‌ربازی رۆمی دوانه‌که‌وێت و هه‌یزی ده‌ریایی و ه‌رگرن و سێ سه‌د که‌شتی له‌ چه‌کو سه‌رباز باریکه‌ن و خودی هه‌ره‌قل به‌شداریی شه‌ر بکات و هه‌موو هه‌یزو توانای ئابووری سه‌ربازی و بجه‌نه‌ کار ئه‌مه‌شیان به‌ واقعی کرد، به‌لام نیمامی عوسمان به‌ جه‌سووری و جه‌ربه‌زی و یه‌کالایی روبه‌روویان بوویه‌وه‌ و سیاسه‌تیکی ناوازه‌ی به‌کاره‌ینا له‌م خالانه‌دا به‌رجه‌سته ده‌بی:

۱- ملکه‌چه‌پێکردنی فارس و رۆمه‌ یاخه‌یبه‌وه‌کان و گه‌ی‌رانه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی ئیسلامی بۆ شاره‌کانیان.

۲- بنه‌ماکانی یه‌کپیزی ولاتی پیاده‌ کرد و موسلمانانی کرده‌ پاسه‌وانی خه‌لافه‌ت.

۳- درێژه‌دان به‌ رزگارکردن و تیکۆشانی شاره‌کانی ده‌روبه‌ریان بۆ ئه‌وه‌ی ده‌ستیان به‌رێ له‌ دراوسێکانیان.

۴- دروستکردنی هه‌یزی سه‌ربازی ده‌ریایی بۆ کۆمه‌کی سوپای ئیسلام، له‌وکاته‌شدا هه‌وارگه‌ی سه‌ربازی و مه‌کۆی چه‌ک و تفاقای سوپای ئیسلام له‌سه‌رده‌می عوسماندا

^۱ الخلافة والخلفاء الراشدين، ص (۲۲۲).

ده كهوته شاره هه ره گه وره كان، وه كو سه ربازگه ی عیراق له كوفه و به صره، سه ربازگه ی
شام له دیمه شق، پاش نه وه ی هه موو شام كهوته ژیر رکیفی مه عاویه، سه ربازگه ی میسر
له (فیسطاط) بوو، نه م سه ربازگانه هه لده ستان به پاراستنی خه لافه تی نیسلام و
گه یاندنی فتوحات و بلا و کردنه وه ی په یامی نیسلام به هه موو جیهاندا^(۱).

---

^۱ عثمان بن عفان، صادق عرجون ص (۱۹۹ - ۲۰۰).

باسی یه کهم: فتوحاته کانی ئیمامی عوسمان له رووی خۆر هه لات هه

یه کهم: رزگار کردنی نازربایجان له لایه ن ههلی کوفه وه سالی ۲۴ کۆچی

موجاهیدانی نههلی کوفه رزگار کردنی (رهیی و نازربایجان)یان پی سپێردرابوو، ده ههزار موجاهیدی تر په یوه ندی پتوه کردن شهش ههزاریان له نازه ربیجانه وه هات و چوار ههزاره کهشی له شاری رهیی وه هات، سوپای کوفه خۆی چل ههزار موجاهید بوو، هه موو سالی ده ههزاریان ده خسته جیهاده وه، واته هه ر موجاهیدیك چوار سال جارێ غه زای به رده کهوت، له و کاته شدا کوفه که و تبه وه ژێر ده سه لاتتی وه لیدی کورپی عه قبه، خه لکی ناره بیجان راه پینیان کردو سولحه کهی نیوان خۆیان و حوزه یفه یی یه مانییان هه لوه شانه وه، له سه رده می ئیمامی عومه ریشدا کوده تایان کردبوو دژی عوقبه ی کورپی فره قده دی والییان، بۆیه ئیمامی عوسمان فره مانئ کرد به وه لید جیهادیان بکات، نه ویش له شکرێکی بۆ ئاماده کردن، پێشه کی ده سته یه ک موجاهیدی به سه ر و کایه تی سه لمانی کورپی ره بیعه ناردو پاشان خۆی به کۆمه لتیکی زۆر موجاهیده وه هی رشی بۆ بردن، خه لکی نازربایجان به هه لوه داوان هاتنو و تیان له سه ر ریککه و تنه کهی خۆمان که به ستمانه له گه ل حوزه یفه ماوین و په یمانشکینئ نا کهین، وه لیدیش چوو به ده میانه وه گوێراه لیه کانی وه رگرتو له سه ر په یمانه کهی پێشوو ریککه و تنو و سوپا که یان بلا وه پی کرد، له پاشان هه ندی پارتیزانی ده سته پی کرد، وه لید عه بدوللای شوبه یلی نه جمه سی به چوار ههزار سه ربازه وه نارد بۆ سه ر ئه رمه نییه کان ملکه چی کردنو به ده سته پی له ده سته که و ته وه گه رایه وه، پاشان وه لید به سوپا که یه وه گه رایه وه کوفه، به لام نههلی نازربایجان له په سا یاخی ده بوون، نه شه سی کورپی قه یس، که والی نازه ربیجان بوو نوسراوێکی نارد بۆ وه لیدی کوری عه قبه، نه ویش له شکرێکی سوپای کوفه ی بۆ ره وانه کرد، نه شه سه که و ته وێزه ی هه لاته و وه یاخیبو وه کان، تیکوپێکی شکاندن و داوای سولحه کهی یه که مجاریان کرده وه، نه ویش سولحه ی له گه ل کردن، نه شه سه ترسا له وه ی جارێکی تر یاخی ببه نه وه، هه سته کۆمه لتی یه ده کی عه ره بی بۆ دانانو موچه ی بۆ دیاری کردنو ناوی له دیوان تۆمار کردنو فره مانئ پیکردن ده وه بکه ن، کاتئ سه عیدی کوری عاص کرا به والی دیسانه وه نههلی نازربایجان هه لگه رانه وه یاخیبوون، نه ویش جه ریری عه بدوللای به جلی به له شکرێکه وه نارد هه ریانو تیکو شکاندنو

سهردهسته که ی کوشتن، پاشان بارودوخ ناسایی بووه و زۆرینه ی خه لکی ناوچه که فیری قورنان و ئیسلام بوون، به لام شاری ره یی یاخیبوون و هه لگه رانه وه، نیمامی عوسمان فرمانی کرد به نه بو موسای شه شعری که والی کوفه بوو نه وکاته، ته مییان بکات، نه ویش هه ستا کوره یزه ی کوری که عبی نه نصاری نارد هه ریان و فتمی کردن^(۱).

دووهم: پوچه لکرده وه ی بزافی رۆمه کان له لایهن سوپاکه ی کوفه وه

کاتی وه لیدی کوه پی عه قه به کاره گرنگه کانی خۆی ته واو کرد، له نازربيجان گه راپه وه به ره و موسل، نیمامی عوسمان فرمانی پی کرد و تی: (پاش سوپاسی خودای گه وه و سلاوات له سهر پیغه مبه ر ﷺ مه عاویه هه والی داومه تی که رۆمه کان خۆیان گورج کردۆته وه و نا پۆره یان به ستوه بو کوشتاری موسلمانان، هه ر نه م نوسراوه تی گه یشت پیایکی دلیرو بویرو ناوخاس له گه ل هه شت هه زار موجهیددا یان نو هه زار یان ده هه زار دابنیره بۆیان له و شوین و ریگایه وه که نامه به ره که ی منی پیا هاتوه، له کۆتاییدا بیته ی بن)^(۲).

وه لید هه ستایه سه ری و سوپاسی خوی گه وه ی کرد، پاشان وتی: (ته ی موجهیدان خودای گه وه موسلمانانی تاقیکرده وه به گه رانه وه ی نه و شارانه ی که یاخیبوون و خۆیان بیباوه ر کد بووه هه ندی شاری تریشی به ده مه وه رزگار کرد بۆمان، که پیشتر له ژیر رکیفی موسلماناندا نه بوون، وه ده سته کوه و سه لامه تی کرده پاداشتیان، سوپاس بۆ په روه ردگاری جیهان ئیستاش ته میری نیمانداران فرمانی پی کرد ووم هه شت تا ده هه زار موجهیدتان بده مه لا و بچه یارمه تی و ده ستواری براکانتان له شام، چونکه رۆمه کان هه لیان کوتاوه ته سه ریان، ئیوه ش له م پاداشته گه وه یه خۆتان بیبه ش مه که ن، له گه ل سه لمانی کوری ره بیعه ی باهیلیدا بجن)، یه که سه ر موجهیدان بریوون و هه شت هه زار موجهید خۆی خسته لاوه و رۆیشتن، له گه ل سوپای شامدا به ره و رۆمه کان ملیان نا، هه تا گه یشتنه خاکی رۆم، سه ره له شکرێ سوپای شام حه بیبی کوری مه سه له مه ی کوری خالیدی فه ری بوو. ده ستیان کرد به په لاماردانی رۆمه کان، له کۆتاییدا توره که یان

^۱ الخلافة والخلفاء الراشدين، ص (۲۲۴).

^۲ تاریخ الطبری (۲۴۷/۵).

پېږبو له دهستکوتو به کهیفی خوځيان کهنيزه کيان هيڼاوه و چەندین قەلای قامیان رزگار کرد^(۱).

له جیهادو تیڅوژانه کانی وهلیددا هەندیک گێڤەر وه ده‌ئین شه‌عیمان دیوه له‌لای موحه‌مه‌دی کوږی عومه‌ری کوږی وه‌لیدی عه‌قه‌به دانیشتبوو، موحه‌مه‌د باسی جیهاده‌کانی مه‌سله‌مه‌ی کوږی عه‌بدوله‌لیکی ده‌کرد، شه‌عبیش فه‌رموی: ئیوه باسی چیده‌که‌ن، گەر جیهادو ویلایه‌ته‌که‌ی وه‌لیدتان بدیایه باسی که‌سی ترتان نه‌ده‌کرد نه‌وه‌نده لی‌هاتوو‌بووه هەر کاتی پ‌ر‌وشتایه که‌مه‌ترخه‌می نه‌ده‌کرد، هیچ که‌سی گه‌مه‌ی پ‌ی نه‌کردوه هه‌تا له کار دورخایه‌وه^(۲).

سییه‌م: نازادکردنی ته‌به‌رستان له لایه‌ن سه‌عیدی کوږی عاصه‌وه، سالی (۳۰)ی

کوڭچی

سه‌عیدی کوږی عاص به مه‌به‌ستی رزگارکردنی خۆراسان هه‌نگاوی ناو حوزه‌ی‌فه‌ی یه‌مانی و کو‌مه‌ل‌ئ‌ی یاوه‌ری وه‌کو حه‌سه‌ن و حوسه‌ین و عه‌بدوللای عه‌باس و عه‌بدوللای عومه‌رو عه‌بدوللای عه‌مرو عه‌بدوللای زوبی‌ری له‌گه‌ل‌دا بو، له هه‌مانکاتدا عه‌بدوللای عام‌ریش له به‌سه‌رو هه‌نگاوی ناو ده‌رچوو بۆ پ‌ر‌گارکردنی خۆراسان، عه‌بدوللای زوتر گه‌یشته نه‌برشه‌هرو له‌وی دابه‌زی، کاتی سه‌عید نه‌م هه‌واله‌ی بیست چوو له قومیس دابه‌زی و حوزه‌ی‌فه‌ سول‌حی له‌گه‌ل‌ کردن، پاشان چون بۆ جورجان و سول‌حی له‌گه‌ل‌ نه‌وانیش کرد به دووسه‌د هه‌زار، پاشان چوون بۆ (طه‌هیس)، نه‌م سی‌ شاره‌ ده‌که‌ونه سنوری ته‌به‌رستان، پاشان ر‌و‌شتن به‌ره‌و شاری جورجان که ده‌که‌و‌یتته سه‌ر که‌ناری سه‌خوم، له‌گه‌ل‌ نه‌هله‌که‌یدا به شه‌ره‌اتن و که‌وتنه‌ نا په‌حه‌تییه‌وه‌و نو‌ی‌ژی ترسیان کردو سه‌عید نو‌ی‌ژی ترسی بۆ کردن و نه‌وانیش شه‌رپان ده‌کردن له‌و ر‌و‌ژه‌دا سه‌عید موش‌ریکیکی گرتو به‌گوریس به‌ستییه‌وه، له‌پ‌ر شمشیرکیکی له‌بن بالی ده‌ره‌ی‌ناو گرتیان پاشان موس‌لمانان زۆریان بۆ هی‌نان گه‌مار‌ویان دان نه‌وانیش داوای ناشتییان کرد به‌مه‌رجی که‌سیان لی نه‌کوژن، نه‌مانیش سول‌حیان قبول‌ کردو قه‌لاکانیان رزگار کردو هه‌رچی تیا‌بوو

^۱ المصدر نفسه.

^۲ عثمان بن عفان، صادق عرجون، ص (۲۰۱).

به‌ده‌ستکه‌وت بردیان، پیاویکی به‌نی فهد سندوقیکی دۆزییه‌وه کیلیل درابوو، وای‌ده‌زانی گه‌وه‌ری یتدایه، هه‌والیان دا به‌سه‌عید بانگی کابرای کردو سندوقه‌که‌ی هیناو قوفله‌که‌یان شکاند سه‌یرده‌که‌ن سندوقیکی تری یتدایه، خه‌رقه‌یه‌کی زه‌ردی ئیترانی یتدایه‌ واته (کمیل ورد)^(۱).

چوارهم: هه‌لهاتنی یه‌زگوردی پاشای فارسه‌کان به‌ره‌و خۆراسان

عه‌بدوڵلای کورپی عامر له‌ به‌سه‌روه ده‌رچوو بۆ رزگارکردنی ولاتی فارسه‌کان و له‌ نه‌جمادا یه‌زگورد هه‌لهات و رای کرد، ئین و عامریش مه‌جاشعی کورپی مه‌سعودی سوله‌می نارد به‌ شوینیدا و هه‌تا کرمان چوو به‌دوایدا، پاشان چوو یه‌رجان و یه‌زگورد رای کرد بۆ خۆراسان^(۲).

پینجه‌م: کوشتنی یه‌زگورد پاشای فارس، سالی (۲۱)ی کۆچی

گێڕانه‌وه‌ی جیاواز هه‌یه له‌ باسی کوشتنی یه‌زگوردا، ئین و ئیسحاق ده‌لتی: (یه‌زگورد له‌ کرمان رای کرد له‌گه‌ل ده‌سته‌ودایه‌ره‌که‌یدا، بۆ شاری مرو له‌وئ داوای کرد له‌ خه‌لکی مرو، به‌لام جینگه‌یان نه‌کرده‌وه له‌ترسی خۆیان، هه‌ستا جوابی نارد بۆ تورکه‌کان، که‌ هاوکاری بکه‌ن و په‌نای به‌ن، نه‌وانیش گالته‌یان پێ کردو هێرشیان کرده‌ سه‌ری و ده‌سته‌که‌یان لێ کوشت و شپزه‌یان کردن، یه‌زگورد به‌ته‌نیا خۆی کرد به‌ مائی ناشه‌وانیکدا خۆی شارد‌وه له‌ مائیکی شاری مرو له‌سه‌ر که‌ناری ده‌ریاری مه‌رغاب شه‌وئ له‌وئ مایه‌وه‌ و خه‌وی لیکه‌وت و ناشه‌وانه‌که‌ کوشتی).

لای ته‌به‌ری له‌ ریوایه‌تیکدا هاتوه‌ که‌ یه‌زگورد به‌رله‌وه‌ی عه‌ره‌به‌کان بگه‌نه‌ نه‌و ناوه، له‌ کرمان ده‌رچوو و ملی پینگه‌ی گرتوه‌ به‌ره‌و ته‌به‌رسین و قوه‌میستان، له‌ویشه‌وه‌ هه‌تا شاری مرو چوو به‌ چوار هه‌زار چه‌کداره‌وه بۆ نه‌وه‌ی له‌ نه‌هلی خۆراسان ئاپۆرایه‌ک کۆبکاته‌وه‌و راپیچی شه‌ری عه‌ره‌بیان بکات و بیان کوژیت، له‌وئ هه‌لده‌ته‌قی به‌دوو فه‌رمانه‌ی رق نه‌ستوو و ئیره‌خوازدا، هه‌ردوکیان تینوی خۆینی یه‌کترن، یه‌کیان ناوی به‌رازه‌ نه‌و تریان ناوی سنجان، هه‌یچکامیان ملیان بۆ نه‌دا، یه‌زگورد هه‌لده‌سه‌ی به‌راز

^۱ تاریخ الطبری (۲۷۰/۵).

^۲ المصدر نفسه (۲۸۸/۵).

دەكاته خۆی و دەیلاوینى سنجاریش ئیره‌بیان پیده‌بات، به‌راز وا لیده‌كات شالای سنجار بدات و یه‌زگورد خۆیشی کنه‌ی لی ده‌کرد، سنجانیس هه‌ولئ ده‌دا یه‌زگورد بکوژئ، نهم هه‌ولئ كه‌وته‌به‌ر گوئی یه‌كئ له ژنه‌كانی یه‌زگورد، یه‌زگوردیش هه‌ستا كۆمه‌لئ ژنی نارد بۆلای به‌راز، كه من ناماده‌باشم بۆ كوشتنی سنجان، نهم قسه‌یه بلا‌بوویه‌وه، سنجان بیستی هه‌زه‌ری خۆی وه‌رگرت و له‌شكرتکی كۆكرده‌وه، وه‌كو له‌شكره‌كه‌ی به‌رازو یه‌زگورد رووی كرده نهم كۆشكه‌ی یه‌زگوردی تیدا میوانه، كاتئ به‌راز نهمه‌ی زانی گه‌رایه‌وه دواوه له‌به‌ر زۆری له‌شكره‌كه‌ی سینجان، یه‌زگوردیش زۆر ترساو تۆقی لهم له‌شكره، هه‌ستا به‌ جلویه‌رگی نه‌ناسراویه‌وه وه‌كو هه‌ژارئ یان نافرته‌ئ له كۆشكه‌كه ده‌رچوو به‌تاقی ته‌نیا هاته ده‌ره‌وه، بۆنه‌وه‌ی خۆی رزگار بكات، نه‌ندازه‌ی دوو فهرسه‌خ رویشته هه‌تا گه‌یشته ناشئ و چوو هۆده‌ی ناشه‌كه‌و به‌ شه‌كه‌تی و ماندوویه‌تی دانیشته، كاتئ ناشه‌وانه‌كه‌ بینی روخساریکی شاهانه‌و هه‌جولئیکی ماقولانه‌ی هه‌یه جیگه‌یه‌کی بۆ داخست و نان و خۆراکی بۆ هیناو یه‌زدگورد نانی خوارد و شه‌وو رۆژتیک له‌وی مایه‌وه ناشه‌وانه‌كه‌ داوا‌ی لی‌كرد فهرمانیکی به‌سه‌ردا بدا، هه‌ستا تاجه‌كه‌ی خۆی پئ به‌خشی كه به‌ گه‌وه‌ر ده‌وری گیرابوو، ناشه‌وانه‌كه‌ ده‌ستی بۆ نه‌برد و قبولئ نه‌كرد، وتی: من چوار دره‌همم به‌سه‌ لهم شاره‌دا بۆ نه‌وه‌ی خواردن و خواردنه‌وه‌ی پی بکړم، نه‌همم بۆچییه؟ یه‌زگورد وتی: پاره‌م پئ نییه، ناشه‌وانه‌كه‌ خزمه‌تی كرد هه‌تا بیناگابوو، هه‌ستا ته‌وریکی دا به‌نه‌خشی ته‌ویلیداو كوشتی و سه‌ری هه‌لا هه‌لا كرد، هه‌رچی جلویه‌رگ و تاج و شتی پی‌بوو لی‌ی كرده‌وه و لاکه‌كه‌ی فێدایه نهم جۆگه‌له‌ی كه ناوی ناشه‌كه‌ی ده‌دێرا، له‌وی ناوساو به‌ستی به‌داریکه‌وه كه له‌ چه‌مه‌كه‌ روابوو، بۆ نه‌وه‌ی خه‌لكی جه‌سته‌كه‌ی ببینن و نه‌نیشئ.

له‌ ریوايه‌تیکی تردا هاتوه، كه‌ توركه‌كان هاتوون و دۆزیویانه‌ته‌وه و سه‌یره‌كن كوژراوه، شه‌كه‌كانیان بردوه، هه‌ستا‌ون ناشه‌وانه‌كه‌و خاوخیزانیان كوشتوه، یه‌زگوردیان خستوه‌ته‌ نیو تابوت و بردوویانه‌ته‌وه بۆ نه‌سته‌خر^(۱)، ته‌به‌ری دوو ریوايه‌تی دوورودریژی هیناوه، یه‌كه‌میان له‌ دووهم دریژتره‌و پر له‌ دله‌راوکی و شتوان شیوو

^۱ تاریخ الطبری (۲۹۷/۵).

ته گهره، که هاتووه ته ریځگه یی یه زگورد هه تا هیوا پراو بوو^(۱)، یه زگورد وتی: بهو که سه ی که ده ویست بیکوژی و ه کو له هه ندی ریوایه تدا هاتووه، قوربه سهرتان له په راوی نیتمه دا هاتووه هه رکه سی هه ولی کوشتنی پادشایان بدات خودای گه وره هه ر له دونیادا دهیسوتیتنی و له قیامه تیشدا دهیسوتیتنی، مه مکورن بمه ن بو دیهقان یان رهوانه ی ناو عه ره بم بکه ن، چونکه نهوان شهرم له پادشا ده که ن^(۲)، پادشایه تی یه زگورد بیست سال بوو چوار سالیان به نارامی به ریځکرد، نه ویتري شارو شار رای ده کرد، له ترسی نیسلام و گه له که ی، یه زگورد دوا هه مین پادشای فارس بوو له دونیادا به شیوه یه کی ره ها^(۳)، پا کو بیځگه ردی بو خودای خاوه ن مه زنی و مولکی دونیا، پادشا راسته قینه هه ر نه وه، که هه میشه زیندووه و قهت نامری و هیچ خودایه ک نییه جگه له نه و، هه موو شتی له ناو ده چی، جگه له روخساری نه و حوکم حوکمی نه وه بو لای نه ویش ده گه ریځنه وه، پیڅه مبه ر ﷺ فرمویه تی له باره ی پادشای فارس و رومه کانه وه: "نه گه ر قه یسه ر تیاچوو قه یسه ریځی تر نایه ت له دوا ی، نه گه ر کیسرا تیاچوو، کیسرایه کی تر نایه ت له دوا ی، سویند به ویه گیانی منی به دهسته خه زینه ی نه وانه ده دریت له ریځگه ی خودادا"^(۴).

شه شم: گا وره کان پرسه یان راگه یان د بو یه زگورد له دوا ی کوشتنی

هه والی کوشتنی یه زگورد گه یشت به پیاوړی کی مه تران که نه هوازی بوو، به لام له شاری مرو داده نیشت و پییان دهوت (نیلیا) هه ستا هه رچی گاوری نه و چواره وره هه یه کوی کرده وه و هه والی کوشتنی یه زگوردی پاشای فارسی کوری شه هریاری کوری کیسرای پیدان و تی: خو تان ده زانن شه هریایش کوری نه و شیرینه نیمانداریه که چاکه و مه ردا یه تی هه بووه بو مان و تا نیستا نمونه ی نییه له چاکیدا، وه با پیرانیشی واته کیسرا، زور چاک بووه به رامبه ر گاورو له سه رده می نه ودا گا وره کان گه شتنه نه و په ری

^۱ الاکتفاء الکلاعی (۴/۱۷۷).

^۲ المصدر نفسه (۴/۱۸۸).

^۳ خلافة عثمان: د. محمد السلمي، ص (۵۷).

^۴ مسلم في الفت (۲۹۱۸، ۲۹۱۹).

پټزو حورمهت كه پيشتړ له ژيړ دهسه لاتى پادشاكاني تردا دهستيان نه ده كهوت،
تهنانه ت هندی كهنيسه يشى بؤ دروست كردون، بؤيه پټويسته پرسه ي خؤمان بگړين،
چونكه خؤى و باوو باپړاني چاكه ي زؤريان هه يه به سهرمانه وه، به تايي به تى شيرينى
نه كنى زؤرچا كېووه بؤ گا وره كان، پټم باشه سندوقي كى به ردين هه لكؤلن و تهرمه كه ي
تيا بپاريزين و به مهراسيم بينيژين، گا وره كان وتيان رامن له گه ل راي تؤد ايه، مه تران
فهرمانى كرد له ناوه راستى باخي كدا له شارى مرو به رديكيان بؤ هه لكؤلن و
تهرمه كه يان له روباره كه ده رهي ناو كفنيان كردو خستيانه تابوت و به شان هي تايان و
خستنيان ه سندوقه به رده كه و ناشتيان^(۱).

حه وتهم: فتوحاتى عه بدوللای كورې عامر، سالى (۳۱) ي كؤچى

له سالى ۳۱ كؤچى عه بدوللای كورې عامريان دهستني شان كرد بؤ رزگار كړدى
خؤراسان، نه و يش پؤيشتو (نه بر شهرو تورس و بيوردو نه ساي رزگار كړدو له وي شه وه هدا
سهرخس چوو خه لكى (مرو) ش سولحيان له گه ل كرد، له ريوايه تى (سه كه نى كورې
قه تاده ي عور به نيدا) هاتو وه ده لى: عه بدوللای كورې عامر ولاتى فارسى رزگار كړدو
گه رايه وه بؤ به سروه (شهريكى كورې حارسى) كرده سهرؤكى نه سته خپ شهريكيش
مزگه وتي كى دروست كرد، پياوي كى خيلى به نى ته ميمى به ناوى (نه حنه فى كورې قه يس)
چو وه لاي عه بدوللای كورې عامرو وتى: دوه ژمنه كانت له ترس و سامى تؤ راده كه ن،
فشاره كانيش له به رده متا زؤرن و وادياره خوداي گه وره ش هه ميشه سهرت ده خات و
دينه كه ي خؤى به تؤ پرشكؤ ده كات، باشوايه ههنگاو بنييت و پرؤى، عه بدوللآش خؤى
كؤكرده وه له شكرى سازداو (زياد) ي كرده سهرؤكى به سروه خؤى و له شكر به ره و كرمان
به رى كه وتن، پاشان بؤ خؤراسان هه ندى نه لئن به ريگه ي نه سيفه كاندا چو وه به ره و
خؤراسانو (مه جاشعى كورې مه سعودى سوله مى) كړدو وه به سهرؤكى كرمان،
عه بدوللآ پرو به ري كى پانى گرت و نزيكه ي هه شتا فهرسه خ ده بوو، پاشان پؤشتو وه بؤ
ته به سين به نيازى نه بر شه ره، كه شاري كى نه يسا بوره نه حنه فى كورې قه يس له پيش
هه مو له شكره كانه وه بووه، پاشان عه بدوللآ چو وه بؤ قوه ميستان و له وي شه وه بؤ

^۱ تاريخ الطبري (۳۰۴/۵).

ئەبرشەھر لەوئ تووشی (هەباتیلەکان) بوو کە هەرات بوون (ئەحنەفی کوپری قەیس) شکاندن^(۱)، عەبدوللا چوو بە نەیسابور لە ریوایەتیکدا هاتوو (کە عەبدوللا چوو ئەبرشەھر ئەوکاتە شارە کە کرابوو دوو بەشەو نێوێ بەدەستی (عەتو) وە بوو نێو کەئ تری بە دەستی (کەنارا) بوو، لەگەڵ نەساو تووس، عەبدوللاش نەبتوانیو بە ئاسانی بپەریتەو بە شاری مرو بۆیە سولحی لەگەڵ (کەنارا) دا کردوو، (کەنارا) یش ئەبا سەلتی کوپری خۆی و سەلیمی برازای وەکو بارمەتە لەگەڵ ناردوو، عەبدوللاش ئیبن و خازمی نارد بەرەو هەراتەکان و حاتەمی کوپری نوعمانی نارد بەرەو مرو خۆشی دوو کوپەر کەئ کەنارای بردو چوو لای نوعمانی ئەسقوفی گاوو لەوئ هەردوکیانی بەردا^(۲)، عەبدوللا شارەکانی چواردوری ئەبرشەھری رزگارکرد، وەکو (توس و بیوردو نەساو حومران) هەتا دەگاتە سەرخەس، عەبدوللا ئەسوەدی کەلسومی ناردوو بە بێهەق کە شانگژە فەرسەخ دورە لە ئەبرشەھر بەلام ئەسود شەھید کرا، پیاویکی دیندار بوو هاوڕیتی گیانی عەبدوللا بوو، عەبدوللا توانی زال بیت بەسەر نەیسابوریشداو لەوێشەو چوو بەرەو سەرخەس خەلکی مرو بەسەرپەرشتی حاتەمی کوپری نوعمان سولحیان کرد، ئەوکاتە (مەرزەبان) سەرۆکیان بوو.

هەشتەم: رزگارکردنی باب و بلە بخەر، لە سالی ۲۲ی کۆچی^(۳)

ئیمامی عوسمان نامە نووسی بۆ سەعدی کوپری عاص، کە شاری باب رزگار بکات، نامە نووسی بۆ عەبدولپەرەمانی کوپری رەبیعە کە سەرکەوتوو بوو بەسەر بابدا نووسیبووی: (خەلکی باب لە خۆیان دەرچوون و پێیویستە گەمارۆ بخەیتە سەریان بەلام نابوتیان مەکە، چونکە لەوانەیە گیرۆدە بن، عەبدولپەرەمانیش لە سنوویکی گونجاودا گەمارۆی خستە سەریان، لە سالی نویدا باب رزگار کرا هەتا بلەنجەر و مەنجه نیک و تۆپیان لەسەر بانەکانی دابەست^(۴)، هەرکەسێ نزیک بکەوتایەتەو گرمۆلەیان دەکردو زۆر بەپل

^۱ المصدر نفسه.

^۲ المصدر نفسه.

^۳ المصدر نفسه.

^۴ مەنجه نیک: نغو نامیرقە کە بقرە هەلەدات.

بون^(۱)، پاشان تورکه‌کان خۆیان خسته لاوه بۆ شه‌ری موسلمانانه‌کان و بله‌نجه‌ریش هه‌لگه‌رایه‌وه و هاته پالێان له‌م شه‌ره‌دا عه‌بدولپه‌همان که نازناوی (ذوالنور)ه پێکرا، موسلمانان په‌رته‌وازه بوون، سه‌لمانی بۆی عه‌بدولپه‌همان پاشه‌کشی پێ کردو و له‌ شاری باب ده‌ری کردو و له‌ رێگه‌ی خه‌زه‌روه‌ له‌ گه‌یلانو جورجانه‌وه ده‌رچوون، ئه‌م له‌شکه‌ره ته‌بی هوره‌یره‌و سه‌لمانی فارسیشی تێدا‌بوو، ته‌رمی عه‌بدولپه‌همانی له‌ به‌رده‌ستی خه‌لکه‌که‌ مایه‌وه‌و به‌ مه‌راسیمێکی باش ناشتیان و تا ئێستاش خه‌لکی لێی ده‌پارێنه‌وه‌و نوێژه‌بارانه‌ی پێ ده‌که‌ن^(۲).

۱- کوشتنی یه‌زیدی کۆری مه‌عاویه

سوپای نه‌هلی کوفه‌ غه‌زای بله‌نجه‌ریان کرد، چه‌ند سالی دۆی به‌ خه‌لیفه‌بوونی ئیمامی عوسمان، وه‌ له‌و شه‌ره‌دا هه‌یج منداڵێکیان هه‌تیو نه‌خست و هه‌یج ژنیکیان بیوه‌ژن نه‌خست، دوو پۆژ پێش چوونه‌ناو شاری بله‌نجه‌ر یه‌زیدی کۆری مه‌عاویه‌ خه‌ونیکی بینی له‌ خه‌ویا ئاسکیکی بینی هاته ژێر بالێ زۆرجوان بوو، خۆی پێچابوو به‌ عاباکه‌یه‌وه، پاشان یه‌زیدی هه‌ینابو بۆ سه‌ر قه‌بری چوارکه‌س، که‌ قه‌بره‌کانیان زۆر رێکوپێک بوو، که‌ پۆژ بوویه‌وه شه‌ر ده‌ستی پێکرد خه‌لکی بله‌نجه‌ر به‌ژێر که‌پنه‌کی له‌گه‌ڵ تورکه‌کان هه‌رشیان هه‌یناو به‌ردێکیان مانی به‌سه‌ری یه‌زیدی کۆری مه‌عاویه‌دا سه‌ری قلیشاو نه‌هه‌نده‌ خوینی لێهات، جله‌کانی به‌خوین په‌نگراو سوور بوو، له‌ کۆتاییدا رۆحی سپارد هه‌واڵ گه‌یشت به‌ ئیمامی عوسمان وتی: (انا لله وانا الیه راجعون) سه‌ره‌نجامی شه‌ره‌که‌ش سوپای نه‌هلی کوفه‌ شه‌پزه‌ بوون، خۆدای گه‌وره‌ غه‌زایان لێ قبول بکات و لێیان خۆش بێت^(۳).

۲- خوینی سوور چه‌ند جوانه‌ به‌ (ته‌ختی سپی) یه‌وه

عه‌مری کۆری عوتبه‌ ده‌یوت به‌ که‌وا سپیه‌که‌ی چه‌ند جوانه‌ خوینی سوور به‌ ته‌ختی سپایه‌ته‌وه، کاتی له‌گه‌ڵ دۆزمندا تێک پێژان عه‌مر بریندار بوو، که‌واکه‌ی خۆی بینی به‌و خوینه‌ سووره‌وه، که‌ هه‌زی ده‌کرد په‌نگی پێوه‌ بگری و شه‌هید بێت^(۴).

^۱ تاریخ الطبری (۳۰۸/۵).

^۲ تاریخ الطبری (۳۰۹/۵).

^۳ تاریخ الطبری (۳۱۱/۵).

^۴ المصدر نفسه (۳۱۰/۵).

۳- ورېجې پدله خوین زور جوانه به جل و بهرگهوه

قهره شمع هم موو جاري دهیوت و ورېجې پدله خوین زور جوانه به جل و بهرگهوه، کاتې پوژي تی رزان هاته پیښهوه قهره شمع نه وښه شپې کرد هتا به حربه هلدراو خویناوی بوو، جله کانی وا دهرده کهوت که تهخته کهی سپیبه و به پهنگی سوو گولدار کراوه، خه لکه کهی که به غیره تی قهره شمع شپیان ده کرد هتا شهید بوو نه وانش شکان^(۱).

۴- نه مانهش وه کو خومان دهرن

تورکه کان لم شپردا به شداریان کردو خویان له باخه چرو پره کاند شاردبووه، ده ترسان و بروایان وابو موسلمانان گولله نایانېږي، کابرایه کی تورک له زه مښکدا خوی حه شاردابو، تیریکي ته قاند موسلمانیکي کوشت، به دهنگی بهرز هاواری کرد نه مانهش وه کو خومان دهرن، نیر بوجی لییان دهرن، تورکه کان به جاري شالویان هیناوه له گه هدد دهرچوون و شپې تاوی سهند، به لام عه بدولپه حمان نه چله کا هتا شهید کرا^(۲).

۵- نهی بنه مالهی سلمان خوتان بگرن

له ریوایه تی کدا هاتوه، کاتې عه بدولپه حمان شهید کرا سلمانن برای نالاکه ی هه لگرتو شپې کرد، یه کی هاواری ده کرد (نهی بنه مالهی سلمان خوتان بگرن) سلماننیش وتی: دوزانمان تیا به دی ناکړي، پاشان سلمان له گه ل نه بی هورهیره دا له ناوچه ی گهیلانوه بهره و جورجان^(۳) گه رایه وه، دواي نه وهی عه بدولپه حمانی برای ناشت له داوینن شاری بله نجر^(۴)، بهم پاشه کشه یه سلمان پاشاوهی سوپای براکه ی قوتار کرد^(۵). مه حمود شین خه تاب ده لی: نهو پاشه کشه یه سلمان وه کو شپې کردن وابو له و روژه دا، چونکه له دؤخی فشاری دوزمن و ته نگیدابوون و نه کسه یان لیکه وتبوو، گیانیان

^۱ المصدر نفسه.

^۲ قادة فتح الاسلامیة فی أرمینیه، محمود شیت خطاب، ص (۱۵۱).

^۳ جورجان: شاریکه له نیوان طبرستان خوراسان.

^۴ معجم البلدان (۲/۲۷۸).

^۵ قادة فتح الاسلام فی أرمینیه ص (۱۵۱).

بهربارد بوو، پاشه كشه كه بۆ هانا بردن بو بۆته وهی بتوانن جاريكی تر هه لكوتنه وه سهریان، له راستیدا سهلمانی كورپی ره بیه به فهرمانی خهلیفه عوسمان هاتبوو بۆ هاوكاری عهبدولپه حمانی برای مه عقول نه بوو، لهم شه په دا بیهیته وه وه له شكرو چهكو چۆله كانیسی له شاری (باب) بیت، نه یشده كرا له سهره تا وه عهبدولپه حمانی برای به جی بیلئ لهو شه په نه گریسه دا، كه پیوستیان به تاكه سهریازیکیش هه بوو چ جای فرماندهیه کی تا وه ها، ئیتر چۆن ده بیت لهو كاته ناسكه دا به جیتیان بیلئت، میژوونوسه دیرینه كان نهو حاله یان به ههرهس كردن لیکدا وه ته وه جیاوازی نیوان (ههرهس) و (دالده دان) ناكهن، چونكه شله شارین، (ههرهس) واته به جیهیشتنی گۆره پانی شه، به بی نه خشه و به بی قاید، ثم جۆره كاره ساته، به لام (دالده دان) به جیهیشتنی گۆره پانی شه په به پی پلانیک کی دارپژراو به فهرمانی فرمانده، ثم جۆره دالده دان تابلویه كه له تابلۆکانی شه پر كردن و نامانجه كیشی پشودان و به هیژ كردنه وهی تونایه و زۆر كردنی سهریازو چهكو كه ره سهی شه پر كردنه، هیوادارم میژوونوسان نه كه ونه هه لهی رافه كردنه وه جیاوازی نیوان ههرهس و دالده دان بكهن، چونكه ثم دوو وشهیه واتایان زۆر دووره له یه كتره وه^(۱).

نۆیه م: یه كه مینجار گینچهن گه وته نیوان نه هلی كوفه و نه هلی شام له سالی ۳۲ ی

كوچی

دوای شه هیدبوونی عهبدورپه حمان ئیمامی عوسمانیش كۆمه کی نارد بۆ موجهیدان به سه ره كایه تی حه بیسی كورپی مه سه له مه كاتی سه لمان و حه بیب به یه گ گه یشت له سه ر فرمانده یی بوو به مشتمرپیان، نه هلی شام وتیان نه دهین له گهر دنی سه لمان، خه لكانیکی تر وتیان: ئیمه ش نه دهین له گهر دنی حه بیب و ده ستان لی ناگه پرینینه وه، پیایکی نه هلی كوفه كه ناوی (نهوسن موغهر) بوو، وتی: (نه گهر ده ست به رن بۆ سه لمان ئیمه ش ده دهین له گهر دنی حه بیب، نه گهر بچنه لای ئیمامی عوسمان ئیمه ش ده چینه لای و دوای بریاری سهلمانی فرماندهی خۆمان ده كهوین، چونكه نه میری گشت له شكه كانه و قسه ی قبوله و ئیمه ش سهریازی بریاره كانی نهوین، چهن دین شه وو رۆژه پی

^۱ المصدر نفسه، ص (۱۵۲ - ۱۵۳).

کۆلی ئەوین، بەرھەحالّ موسلمانان توانییان تاقمە یاخیبووەکان تەمى بکەن، بە یارمەتی خودای گەورە، پاشان کەلەپیاوی وەکو حوزەیفە یەمانی کە سەرئەللی غەزاکانی سوپای کوفە بوو لەسێ غەزای گەورەدا بەشداری کردوو و سییەمین غەزای ھاوکاتی شەھادەتی ئیمامی عوسمان بوو^(۱).

دەیهەم: فتوحاتی عەبدوللای کۆری عامر، سالی ۳۲ی کۆچی

فتوحاتەکانی بریتیبوون لە رزگارکردنی شاری مرو، تالقان، فاریابە، جورجان، توخارستان، عەبدوللای ئەحنەفی کۆری قەیسە هەنارد بۆ سەر شاری مرو ئەویش گەمارۆی دان ئەوانیش هەلمەتیاڵ هینا، بەلام بە دەستی موسلمانان شکان و تەنگیاڵ پى هەلچنراو خزاندىانە ناو قەلاکانیان لە پر دەنگى ھاواری کرد (ئەى گەلى عەرەب ئەو دەرنەچوون کە ئیمە دەمانناسین، گەر بمانزانیبا ئەمەى ئیستان ئیمە شتیکی ترمان دەکردن بەلام مۆلەتمان بدەن هەتا ئیوارەو بگەڕێنەو بارەگاكانتان، ئەحنەف گەپایەو دواو، کە پۆژ بوویەو دای بەسەریاندا، پیاویکی عەجەم ھات و نوسراویکی هینا، وتی: "من نیتدراوم پەنام بدەن، ئەوانیش پەنایاندا سەیردەکەن فurstادەى مەرزەبانی پاشای شاری مرو و برازیەتیی وەرگێڕپەتیی (مترجم) و لە لایەن مەرزەبانەو ھاتوو بۆ لای ئەحنەف، مەرزەبان نوسیبووی (بۆ فەرماندەى سوپا، ئیمە سوپاسی ئەو خودایە دەکەین کە ھەموو شارو گوندەکانی بەدەستە، بەلکو ھەموو مۆلکی دنیای بەدەستە، ئارەزووی ئە ھەرکەسێ بیّت با سەرشۆریش بیّت سەر بلندی دەکاتەو، گەر ئارەزوویی ئە ھەرکەسێک ھەبیّت باسەر بەرزیش بیّت، سەرشۆری دەکاتەو، ئەو خودایە بانگمان دەکات بۆ سولح و براپەتیی و باپیری من دیندار بوو و پیغەمبەرەکەى ئیوہش مەزفیتی بەرێزو بەقوربە، من بەخیرھاتنتان دەکەم و مژدەى سولح و ناشیتان دەدەم، نامادەم شەست ھەزار درھەم سەرانەشتان بدەم، ئیوہش رازی بن، ئەو جوتە مۆلکەى، کە باوکی باوکى لەسەر جەزەبە دراو لە لایەن کیسراو، بیخەنە ژێر رکیفم مۆلکەکانیش دوو پارچە زووی ئاوەدان و پر لەپیاو کاتی خۆی بە زولم برابوو لە تۆلەى نیازەکەى باپیرمدا کە دەبیست سەری ئەو مارە سەرخۆرە پان بکاتەو، کە رێگەى لە

^۱ التاریخ الطبری (۳۱۱/۵).

عالم بری بو، وه هیچ سدرانه یهك له كه سوکاری من مه سینن و سه رۆكایه تیش له بنه ماله ی من دهرمه كهن، گهر ئیوه ئەم خالانەم بۆ جێبه جێ بکه ن منیش سدرانه ی سالانه دده م، ئەو نێردراوه ش (ماهی) برا زامه ناردوومه بۆ لات، بۆ ئەوه ی متمانە م پێ بکه ی ت).

ئەحنە فیش بە م شێوه یه وه لامی دایه وه نووسی: (بەناوی خودای گه و ره دلۆژان، له ئەحنە فی کورێ قەیسێ قایدی سوپاوه، بۆ (بازانی مه رزه بان) له شاری مرو، وه بۆ گه و ره پیاوانی هاوشانی، سلاو له و كه سه ی شوین پێنماییه کانی ئیسلام ده كه ویت، وه له خودا ده ترسی، ماهه کی برا زات گه شته لامان و مه رجه کانتەم پیشانی موسلمانان دا، چونکه من و ئەوان له م بریاره وه لامه دا یه کسانین، ئەوانیش به مشیوه یه وه لامت دده نه وه، ئەو پێشنیارانه ی کردوته بۆ مه به سه کانی خۆت و زه و ییه کشتوکالێیه کان و ئەو زولمه ی که کيسرا کردویه تی له باپیرت له تۆله ی ئەوه ی به ره ره چی گه نه ده لی و ناله باریه کانی داوه ته وه پیش هه موو شتی زه و ییه کان هی خودا و پێغه مبه ره ﷺ و خودای گه و ره ده ییه خشی به و كه سانه ی که مه یلی هیه بۆی، تۆش ده بی موسلمانان سه رخه یت و دوژمنه کانیان بروخینی به خۆت و زه یژه کانی چواره ورته وه، ده بی موسلمانان سه رخه یت و پێوستان هه بوو ده بی پشتیوانییان لی بکه ی ت، وه ئەگه ر گه له كه ت وستان له په نای تۆدا زیان بگه یه نن به موسلمانان ده بی قبولی نه كه ی ت، ئەگه ر ئەم خواستانه به جێ بێنیت یاداشتێکی وات بۆ ده نووسم دوا ی خۆشیم كه س سدرانه نه سینتی له تۆو هیچ خزمیکی نزیکت، ئەگه ر موسلمان بیت و شوین پێنماییه کانی پێغه مەر ﷺ بکه ویت، ئەوا وه کو هه موو موسلمانن مافی بژێوی و پله و پایه ت هیه و ده بیته هاوشان و برای ئیمه و له مرۆ به دوا وه تۆ ده كه ویته نه ستۆی من و بارکم و سه رجه م موسلمانان، به شاهیدی جوزی کورێ مه عاویده و حه مزه ی کورێ هه رماش و حومه یدی کورێ خه یاری مازنیان و عه یازی کورێ وه رقای نه سه و ی، نووسه ره كه شمان، که که یسانی خزمه تکاری خێلی سه عله به، رۆژی یه که شه مه مانگی موحه رپه رم)، له دوایدا ئەحنە فی کورێ قەیسێ به ره رسی سوپا به مستیله که ی مۆری کرد، که وشه ی (نعبد الله ی لی هه لکۆلێبوو واته (به س خودا ده په رستم)^(۱).

^۱ تاریخ الطبری (۳۱۶/۵).

یازدهیم: شهرى نه حنهف له گهڼ توخارستان و جوزجان و تاله قان و فاریاب

عبداللای کورې عامر له گهڼ خه لکى مرو سولخى کردو نه حنهفى به چوار ههزار سهربازه وه نارد بؤ توخارستان و نهویش ههتا کؤشکه کانى خؤى چوو، له ولاره نه هلى توخارستان و جوزجان و تالقان و فاریاب به ههزار چه کداره وه سدنګه ریان ګرتېبوو بؤ بهر نګارى، ههوال گدېشت به نه حنهف، نهوان، که له کؤمه کارى ده کهن، نه حنه فیش راوړئى کرد به سهربازه کانى، يه کئ وئى: با بګه پړېښه وه، يه کئکى تر وئى: با له نګه ر بګرېنو خؤمان مه لاس دهين، يه کئکى تر وئى: با بچين به ګزياندا، ده مه و ئئواره نه حنهف سورېکى خوارد به ناو له شکر داو گوئ قولاخى بؤ چوونه کانيان بوو، به لای خه لکى (خه باو) دا تېپه پرى پياوړى کيان په پکه چه وړه ي ده برژاندو باسى دوژمنانى ده کرد هه نديکيان ده يان وت: نهو بؤ چوونه باشه به يانى هيرشيان بؤ بکه مين و پرويه پرويان ببينه وه، کابراى نانچى وئى: نه گه ر په لاماريان بده ين زؤر سه هوين، نایا ده گوغئ ده سته و يه خه ي دوژمن ببينه وه له شوئنى قايمکراوى خؤياندا به ژماره يه کى که مه و نهوانيش ئوردويه کن نه گه ر شتى وا بکه مين له ريشال دهرمان ده هئتن، به لام باشترين پلان نه وه يه، بچينه ئئوان دهر يای ميرغاب و که ژى ميرغاب، دولای خؤمان زامن که مين ئيتر دوژمن هه رچهند زؤرين زياتمان پئ ناگه يه نن، نه حنهف نه م قسه يه ي په سهند کردو خؤى و سهربازه کانى پيچايه وه پړؤن، به لام خه لکى مرو به ئئنيان پيدان که يارمه تيان ده دن و شانبه شانى نهوان شهر ده کهن، نه حنهف وئى: پيم ناخؤشه يارمه تى له موشريک وه رګرم، بهس به کرئى يارمه تيمان بده ن، نه گه ر ئيمه سرکه وتين به ئين و کرئى خؤمان جيبه جئ ده که ين بؤتان، نه گه ر نهوان سرکه وتن ئيوه به رګرى له خؤتان بکه ن، نوئزى عه سر هاته پئشه وه به په له په لى موشريکه کان ده ستيان کرد به تئکرژان، هه ردوولا خؤيان ګرت ههتا به يانى، نه حنه فیش هه ر نه م دوویره ي له بهر خؤيه وه ده وته وه:

نه وه ي گه نجه و لاوه و مندالئ نييه

هه قى خؤيه تى ترسى له مردن نييه.

له ريوايه تئکدا هاتوه: ههتا شه ودا هاتوه هه ر شهربان کردوه، پاشان خودای ګه وړه هه ر هسى پئهيئنان و موسلمانان دوايان که وتن، ههتا (رسکن) دوانزه فدرسه خ له قه لا کانى نه حنه فوه دووړبوو، هه ر له م کاته شدا مه رزه بان پاشای شارى مرو چاوه پروانى

بارودۆخی موسلمانانی ده کرد بۆ رێکخستنی بهنده کانی سولحه کەیان، کاتی ئەحنەف سەرکەوتنی بە دەستەیتنا دوو پیاوی نارد بۆ لای مەرزەبان وتی: پێیان قسەى لەگەڵ مەکەن هەتا قۆلبەستى دەکەن، کە چوون وایان کرد مەرزەبان تێگەشت ئەمانە سەرکەوتوون بۆیە وا دەکەن، بەلێنى پێدان هەرچی بەندی رێککەوتننامە کە یە جێبەجێى بکات، ئەوانیش وازیان لى هێنا پاشان ئەحنەف ئەقرەعى حابسى لەگەڵ دەستە گەنجە زوگورده کاندایان رەوانە کرد بۆ حورجان و شەریان لەگەڵ کردن و دایان مالتین و جەربەزەکانیان کوشت، خودای گەورە موسلمانانی سەرخست و دوژمنانی شکاند.^(۱)

کوسەیری ئەهسەلى دەلێت: هەورە ئاودارەکان کردیانە پەهێلە، لاوان لە گۆرەپانی حورجان کردیانە قەرەهێلە بەرەو دوو کۆشک هاتن لە رستاق و خوت، فەرماندە کەیان دوو ئەقرەع بوو بە جوت، پاش سەرکەوتن ئەحنەف لە مرو دەرچوو بەرەو بەلخ و ئابلقەى دان خەلکە کەش سولحیان هەلبژارد لەسەر چوارەد هەزار، ئەویش قبولى کرد و ئوسەیدی کۆری مۆتەشەمىسى نامۆزای کردە ناویژیوانى ئەم سولحه، پاشان رۆشت بۆ خاریزم هەتا زستان لەوئى مایەوه، پاشان وتی: بە هاوێلە کانی بەرنامەتان چیه؟ عومەرى کۆری مەعدیه وتی: کارى پێت ناکرێ وازی لى بێنە، بچۆ بۆ ئەوکارەى لەبەرت دەروات.

ئەحنەف فەرمانى کرد کۆچ بکەن، ئەوانیش گەڕانەوه بۆ بەلخ سەیرەکا نامۆزاکەى پارەى سولحه کەى وەرگرتووه میهرەجانى شارى بەلخى بەسەردا هاتووه و خەلکە کە دیارییان بۆ هێناوه دیارییه کانیى قاپى ئالتون و زیو پارەى زیادە و کەلوپەل و پۆشاک بووه، ئەویش وتوویهتى ئێمە لەسەر ئەم شتانه سولحمان نەکردووه و تویانە ئەم شتانه خۆمان لەم رۆژانەدا دروستى دەکەین و رێکى دەخەین و دەیکەنە دیارى و خەلات بۆ ئەو کەسانەى کە پایه دارو بەرێژن، چونکە میهرەجانە، ئەویش وتبوی من تێناگەم لەم کارە و پێشم ناخۆشە دیارییه کانتان بگەرێنمەوه لەوانەیه وەرگرتیشى کارىکى ناسایى بێت، بەلام گلى دەدەمەوه و هەتا پرسىار دەکەم لەسەروى خۆم، ئەحنەفیش ئەم هەوالەى بیست پرسىارى کرد لە خەلکى بەلخ ئەوانیش هەمان وەلامیان دایەوه، وتی: ئەم

^۱ تاریخ الطبری (۳۱۷/۵).

که ره سانه بیهن بۆ لای نه میری گشتییی عهبدوللای کورپی عامر کاتئ بردیان و باسه که یان بۆ گێرپایه وه وتی: (نه ی ئه بو به حر (واته نه حنهف) نه مانه هه مووی بۆ تۆیه، بیبه بۆ خۆت، وتی: پێویستم پێی نییه، وتی: نه ی میسمار تۆ باوهشی پیا که باوهشی پیا کردو بردی^(۱).

سیازدهیه م: هه ر لیڤه وه ئیحرامی عه مره ده به ستم بۆ شوکرانه بژیری خودای گه وره واته له (نه یسابوره وه)

کاتئ نه حنهف گه رپایه وه بۆ لای عهبدوللای عامر خه لکی ده یان وت به عهبدوللای نه وه نده فتوحات بۆ تۆ ده ستیدا وه بۆ هه یج که سیکی تر ده ستی نه دا وه، ولاتی فارس و کرمان و سبجستان و خوراسانت رزگار کرد وه، وتی: راست ده که ن منیش هه ر له م شوینه وه ئیحرامی عه مره ده به ستم بۆ سوپاسگوزاری خودای گه وره، واته (له نه یسابوره وه) دوا ی عه مره که گه یشت به نیمامی عوسمان، نیمامی عوسمانیش سه رکۆنه ی کرد له سه ر ئیحرام به ستنه که ی، فه رموی: بریا عه مره که ت به رپکی بکردایه و له شوین و کاتی خۆی ئیحرامت به ستایه و له شوینی تایبه تی خۆی ئیحرامت بپۆشایه^(۲).

چواردهیه م: هه ره سی قارن له خۆراسان

کاتئ عهبدوللای کورپی عامر له غه زای خۆراسان گه رپایه وه قه یسی کورپی هه یسه می کرده سه رۆکی خۆراسان و قارن به چل هه زار تورکه وه هێرشی بۆ هینان، عهبدوللای حازمی سوله می-یش به چوار هه زار سه ربازه وه به ره نگاریان بوویه وه، له پێشدا شه ش سه د سه ربازی نارد بۆیان و فه رمانی پێ کردن نوکی په مه کاریان وه کو مه شخه ل ناگرین بکه ن و له نیوه شه ودا په لاماریان به دن، شه وئ په لاماریان دان و ژله ژاندنیان و مه شغو لیان کردن، عهبدوللای کورپی حازمیش له ملا و له ولا وه حاته ی موشریکه کانی دا نه وانیش زهنده قیان چو و رایان کرد، موسلمانان دوا یان که وتن و کوشتاریان کردن، ته نانه ت قارنیش کوژرا و که نیزه ک و سامانیکی بی شوماریان ده ست که وت، پاشان

^۱ تاریخ الطبري (۳۱۹/۵).

^۲ البداية والنهاية (۱۶۷/۷).

عەبدوللای حازم مژدەى گەياند بە عەبدوللای عامر ئەویش دەستخۆشى لى کردو کردى
بە سەرۆكى خۆراسان^(۱).

ئابەم شىئەىە ئىمامى عوسمان پووبەرووى ياخی بووہکانى خۆرہەلات بووہوہو
فتوحاتى پەرہ پىداو ھىرشى دوزمنان زيانى نہ گەياند بە باھوى موسلمانان و ھىممەتى
خەلىفەى نەروشانە، چونکە کەلە پىاوى ئەم گۆرہ پانە بوو، لىبراو بە ھەلۆيست بوو بە
خىرايى کارەکانى تاووتوى دەکردو بە سانايى فرياي دەکەوت و بە گوێرەى لىھاتوويى
کارەکانى دابەش دەکرد، وەکو لە رووداوہ ريزکراوہکانى ميژووى تەبەرى و نىبن و کەسرو
يەغلادا دەرکەوتووہ، بىنگومان بە ھەلپژاردنى قايدى شياو بەرنامەى سفت ئەم
سەرکەوتنانە بەدى ھاتون، سەختى و ناسۆرى جىھاد لە ئاراستەکردنە کەيدايە، کە چۆن
پلانى گونجاوى بۆ دابنريت و ريگە لە ناشوبە ھەمەجۆرەکان بگيريت، سەيرەکەين
چارەسەرى زۆرہەزۆرى کۆسپ و تەگەرەکان کەوتە زەمانى ئىمامى عوسمان، ئەویش بە
زانيارى وردو ھىممەتى لىزانى و خىرايى و ھىزى کەسايەتى و بەرچاوپرونى پووبەرويان
بووہوہ، پاش خوداي گەورە ئىمامى عوسمان گەورەترين فەزلى ھەيدە لە رىکخستنى
بنەماکانى خەلافەتدا سەرەپاي ئەو ھەموو نارەحەتى و ژاوەژاوەى دواى شەھيدبوونى
ئىمامى عومەر ھاتە ئاراوہ، بەروبوومى ھەلۆيستە جوانەکانى ئىمامى عوسمان ئەمانە
بوون:

۱- ھىنانە ھىلى ياخىبووہکان و گىرپانەوہى دەسەلاتى خەلافەت بۆ ناويان.

۲- زيادکردنى فتوحاتى ئىسلام لە شارەکانى پاشکۆى ياخىبووہکان بۆ ئەوہى
ديوارىک دروست بکەن لە چوارەورىيان و جارىکى تر سىخورەکان ئازاوە نەنئەوہ.

۳- دروستکردنى چەقى دادگا ھەتا موسلمانان وەکو پەرژين خەلافەتى ئىسلامى
بەنەنەوہ.

ئايا دەرکريت ئەم ھەموو فتوحاتە پان و بەرينەو ئەم سىياسەتە پردانايىيە کە لە
ھەرمەکاندا بەرپاي کردووہ بە لاوازی و بى توانايى و پاراپايى نەنجام درايت^(۲)، وەکو ئەو

^۱ المصدر نفسه (۱۶۷/۷).

^۲ تحقيق موافق الصحابة (۴۰۸/۱، ۴۰۹).

که سانه‌ی که تۆمه‌ت و پروپاگه‌نده ده‌دهنه پال ئیمامی عوسمان و ده‌ستیان گرتووه به کلکی رپیویه‌ته‌کانی رافزی و شیعو رۆژه‌لاتناسه‌کانه‌وه و رپیازه چه‌وته‌ک‌ه‌ی نه‌وانه‌یان گرتووه به‌ر.

پازده‌یه‌م: ک‌ی رابه‌رایه‌تی فتوحاته‌کانی خۆره‌له‌لاتی کردووه؟

له سهرده‌می ئیمامی عوسماندا (ئه‌حنه‌فی کور‌ی قه‌یس) رابه‌ری هه‌ره مه‌زنی فتوحاتی خۆره‌لات بوو، وام به‌باشزانی تیشک ب‌خه‌مه سه‌ر ژیا‌نی هه‌ندئ له رابه‌رانی سهرده‌می ئیمامی عوسمان، چونکه ئیمه باسی ر‌زگارکردن ده‌که‌ین، ده‌بی باسی ر‌زگارکه‌ره‌کانیش ب‌که‌ین، له‌وه‌رماندانه‌ش ئه‌حنه‌فی قه‌یس‌مان هه‌لب‌ژارد.

١- ره‌چه‌له‌ک‌و که‌سوکاری

ناوی (ئه‌حنه‌فی کور‌ی قه‌یسی کور‌ی مه‌عاویه‌ی کور‌ی حوصه‌ینی کور‌ی حه‌فصی کور‌ی عوباده‌ی ته‌میمیم)یه، ده‌شل‌ین ناوی (سه‌خره)^(١) دایکی ناوی حه‌بیبه‌ی کچی عه‌مری کور‌ی قور‌تب‌ی باهیلییه^(٢)، دایکی خوشکی ئه‌خته‌می شه‌جعه‌انه، ئه‌حنه‌ف زۆر جار‌ی شانازی به‌م خاله‌یه‌وه ده‌کرد، ده‌یوت (ک‌ی خالۆ‌ی وه‌کو خالۆ‌ی منی هه‌یه؟)^(٣).

٢- ژیا‌نی

ئه‌حنه‌ف یه‌کیکه له تاب‌عییه مه‌زنه‌کان و یه‌کیکه له شکۆداره‌کان و پیاویکی قسه‌پۆشتو ماقول‌ی هۆزه‌که‌ی بووه^(٤) و سه‌رداری خه‌لکی به‌سه‌ر بووه^(٥)، لای سه‌رجه‌م جه‌ماوه‌ر جینگه‌ی متمانه بووه و یه‌کیکه بووه له ژیه‌و هه‌لکه‌وتووه‌کان و خاوه‌ن دین و ئاوه‌زابووه زانایه‌کی زمان پاراو بووه^(٦)، که‌له‌پیاویکی له‌سه‌ر خۆ لی‌زان بووه به‌نهرم و نیا‌ن ناسراوه، به‌ل‌کو نمونه‌ی شیعر‌ی شاعیران بووه پ‌تیا‌ن هه‌لداوه و وتوو‌یا‌نه:

^١ جهرة انساب العرب ص(٢١٧).

^٢ قادة فتح السند و أفغانستان، محمود خطاب، ص(٢٥٨).

^٣ جهرة انساب العرب ص(٢١٢).

^٤ قادة فتح المسند و أفغانستان ص(٢٥٨).

^٥ الاصابة (١٠٣/١).

^٦ قادة فتح المسند و أفغانستان ص(٣٠٤).

چاوه‌کان که ئیښو قهیس ده‌بینن

له‌شهرما ده‌ترسنو سهردادنه‌وینن

خالیډی کوری صه‌فوان له باره‌ی نه‌حنه‌فه‌وه ده‌لئ: "نه‌حنه‌ف له پیاوماقولئ رای ده‌کرد، که‌چی پیاوماقولئ به‌شوین نه‌ودا رای ده‌کرد" (۱).

هه‌ندیك له ناكارو ره‌فتاره به‌پیژه‌کانی ده‌خه‌ینه پروو:

۱- هیمن و له‌سه‌خۆیه‌که‌ی

پیاویکی له‌سهر خۆو هیمن و بووه‌و غوونه‌ی نارامگری بووه، پرسیاریان لئ کرد له‌سهر خۆی چییه؟ وتی: قبول کردنی زه‌لیلویه له‌گه‌ل سهردا هه‌رکاتیک خه‌لکی سهرسام بایه له هیمنیه‌که‌ی ده‌یوت: نه‌وه‌ی له ناخی ئیوه‌دایه له ناخی مندا نییه، به‌س نارام گرتن ده‌زانم، نه‌وه‌نده له قه‌یسی کورپی مینقه‌رییه‌وه (۲) فیژی له‌سهرخۆی بووم له هیچ که‌سیکی تره‌وه فیژ نه‌بووم، برازا که‌ی بکوژی کوره‌که‌ی هیئایه به‌رده‌می نه‌حنه‌فی قه‌یس به که‌له‌پچه‌کراوی بۆ نه‌وه‌ی تۆله‌ی لئ بکاته‌وه، قه‌یس وتی: بۆ نه‌م گه‌نجه‌تان به‌ستوه‌ته‌وه، پاشان رووی کرده گه‌نجه‌که‌و وتی: کاریکي زۆر خراپت کردووه و ژماره‌ی خزمه‌کانت که‌مکردووه هیژی خۆت لاواز کردووه و دلی دوژمنت خۆش کردووه، ناله‌باریت به‌رانبه‌ر هۆزه‌که‌ت کردووه، پاشان وتی "ریڭه‌ی بۆ چۆلکه‌ن با پروات بۆ لای دایکی کوژراوه‌که‌و خۆینی کوره‌که‌می لئ بسینن، نه‌مه زۆر داماره‌وه، پاشان بکوژه‌که به‌ره‌للا کردو رویشت، قه‌یس خۆی ته‌نگه‌تاو نه‌کردو لۆچ نه‌که‌وته ناوچاوی (۳).

پیاویك وتی: به نه‌حنه‌ف (فیژی هیمنیم بکه)، وتی: (هیمنی بریتییه له زه‌لیلی، ئایا خۆت ده‌گری له‌سهر زه‌لیلی؟ من خۆم هیمن نیم، به‌لام خۆم کپ ده‌که‌مه‌وه) (۴)، هه‌ر له باره‌ی هیمنیه‌وه پیاویك جینیوی ده‌دا به نه‌حنه‌ف نه‌ویش بیده‌نگی راگرت، پیاوه‌که دووباره‌ی کرده‌وه هه‌تا سی‌جار نه‌م هه‌ر بیده‌نگ بوو، پیاوه‌که وتی: چه‌ند گه‌مه‌یه

^۱ المصدر نفسه (۳۰۴).

^۲ الاستعاب (۱۲۹۴/۳).

^۳ زفيات الاعيان (۱۸۸/۲).

^۴ قادة فتح السند وأفغانستان ص (۳۰۶).

ته شهه کانی منی تیا مه وجوده بویه ناتوانی وه لآمم بداته وه، نه حنهف وتویه تی ههرکه سی له سهر تانه یهک نارام نه گری با چاک بزانیّت چه ندین تانه ی تری بهرگویی ده که وی، قینیک په نگ بده یته وه زور له وه باشتره بکه ویته له وه خه ستره، وه هیمنی و له سه رخویه که ی سهر باری تواناو هیزبوه نهک لاوازی و بی ده سه لاتی بیّت، له هه ندی جاردا شه ری گپروی کردوه، جاریکیان پیاویک پیی وت: نه ی نه حنهف له سهر خویه که ت کوا؟ وتی: له لای خودای گه وره یه^(۱).

۲- ناوه زوو ژیرییه که ی

نه حنهف پیاویکی ژيرو سەنگین بووه، وتویه تی: (ههرکه سی چوار ره وشتی هه بی نهو که له پیاوی تیره که ی خویه تی، ۱- گهر دیندار بیّت و دینه که ی ریگری خراپه ی لی بکات، ۲- ره چه له کی هه بی و پاریزگاری لی بکات، به ناکاری جوان، ۳- ناوه زایه کی هه بی سهر په رشتی بکات، ۴- شهرمی هه بی و بیگه ری نیته وه)^(۲)، دیسان ده لی: (عه قل باشتین هاوده مه، نه دهب باشتین که له پوره هاوکاری باشتین نه رمو نیاییه)^(۳)، ده لی: (ههرگیز باسی هیچ که سی کم به خراپی نه کردوه له پاشمله)، کاتی ناوی که سیکیان بر دایه له لای ده یوت: (وازی لی یینن رزقی خوی ده خوات و نا کامی خوی ته و او ده کات)^(۴).

برازایه کی هه بوو ددانی ده نیشتاو هاواری ده کرد، نه حنهف وتی: (ماوه ی سی سآله چاوم نازاری هه یه و باش نابین لی که س باس نه کردوه و هاوارم نه کردوه)^(۵)، ده لی: (ههرکه سی سهره گلله ی کرد بیّت له گه لآ به شیوازی خۆم وه لآمم داوه ته وه، نه گهر له سه رو خۆمه وه بیّت ریژم لی گرتوه نه گهر له خوار خۆمه وه بیّت، سۆزم بوی جولاهه و به به زه یی

^۱ المصدر نفسه ص (۳۰۶).

^۲ المصدر نفسه ص (۳۰۶).

^۳ تهذيب ابن عساكر (۱۹/۷).

^۴ المصدر نفسه (۲۱/۷).

^۵ المصدر نفسه (۱۶/۷).

بووم، له گه لیا ته گهر هاوشانی خۆم بوو ییت به هیمنی و له سه رخۆیی فه زلی خۆم داوه به سه ریا^(۱).

۳- زانسته کەمی

زانایه کی متمانه دارو بیخه وش و کهم نوتق بووه و له نیما می عومره و عوسمان و عه لی و نه بو زه^(۲) فهرموده ی ریوایه ت کردووه، هه سه نی به سه ری و عوروه ی کور ی زو بیژیش فهرموده یان لی ریوایه ت کردووه، له سه رده می مه عاو یه دا یه کێک بووه له شه رعزانه کان.

۴- داناییه کەمی

پیاویکی دانا و پر حیکمه ت بووه و نامۆژگاریی به پیژنی خه لکی کردووه، پر سیاریان لی کرد (جوامیتری چییه؟) وتی: "له خدا ترسان و خۆگریه"، ماوه یه ک یه ده نگ بوو پاشان وتی: "گهر که سی روه خساری جوان بی، به لام لیبوردنی نه بیته جوانییه که ی به ریشه نه، با شترین ره وش بۆ گه نه یه، که له خدا ترس و لیبورده بیته"^(۳).

هه ره ها ده لی: "چله پۆیه ی ره وش ته به رزی له شپۆزای ناخاوتندا ده رده که ویت، گو تن هیه چ خیریکی تیا نییه هه تا کرده ی به دوا دا نه یه ت، روه خساری جوان به بی مه عریفه ت هیه چی تیا به سه ر نییه، هیه چ سامانی به بی به خشنده یی که لکی نییه، هاو پیته تی به بی وه فا سوودی نییه، شه رعزانی به بی ته قوا پا داشتی نییه، خیر و سه ده قه به بی نه ته پاکی قبول نییه"^(۴)

ده لی: "هه ر چاکه یه کم بۆ لوابیته له شوین و کاتی خۆدا پیشوا زیم لی کردووه"^(۵)، ده لی: "پێکه نیینی زۆر سام و شکۆیی خاوه نه که ی ده بات، سو عبه تی زۆر جوامیتری خاوه نه که ی کال ده کاته مه، هه رکه سی ته شک به هه رکار یکه وه بگری، نه وکاره ده بیته

^۱ قادة فتح السند و افغانستان ص (۳۰۷).

^۲ طبقات ابن سعد (۹۳/۷).

^۳ المصدر نفسه.

^۴ تهذيب ابن عساكر (۱۹/۷، ۲۰).

^۵ البداية النهاية (۳۳۱/۷).

ناونیشیانی" ^(۱)، ده‌لن: "نافرهت و چیشټ دوورخه‌نوه له کۆږو کۆمه‌لمان، چونکه من پرغه له‌و که‌سه‌ی که به‌ژنانی و ورگن ناسراوه، لای من جوامی‌تریه پیاو بتوانی خوی بگری له‌ حه‌نای خواردن و چیشټ به‌تایبه‌تی نه‌وکاتانه‌ی که حه‌زی لییه‌تی و برسییه‌تی" ^(۲)، ده‌لن: "که‌وره‌یی مرؤڤ له‌وه‌دایه هاو‌نشین‌ی ره‌شوروته‌کان بیټ، هه‌رکه‌سی له‌سه‌ر زمانی عامه‌ی خه‌لک نه‌بیټه‌ که‌وره، به‌ زمانی که‌سان‌ی یان تاقمی نابیټه‌ که‌وره" ^(۳).

۵- زمان پارویه‌که‌ی

مرؤڤی‌کی خوشخوان و شیرین که‌لام بووه ^(۴) جاری‌کیان وتاری ده‌داو گوتی: "پاش سوپاس و ستایشی خدای که‌وره، نه‌ی کۆمه‌لی تیره‌ی نه‌زدی و ربیعه‌ ئیوه‌ برای دینی ئیتمه‌ن و له‌ باواندا هاوبه‌شمانن و برای پاسی‌تمانن له‌ره‌چه‌له‌ک و داها‌ت و مولکدا دراوس‌یمانن و بۆ دوژمنان پشتیوانانن، وه‌للا‌هی نه‌زدی به‌سه‌ره‌ له‌ ته‌میمی کوفه‌ به‌ریز تره‌ له‌لام، نه‌زدی کوفه‌ له‌ ته‌میمی شام به‌ریزتره‌ له‌لام نه‌گه‌ر لیزگی هه‌سوودی له‌ سنگتان هه‌لب‌یټ بی‌گومان‌ن سامان و دارایی ئیتمه‌ فراوانه‌ بۆ هه‌ردولامان" ^(۵).

له‌ راستیدا نه‌حنه‌ف قسه‌ قوت و به‌لگه‌ روژن و مه‌نتیق‌ ژان بووه، جاری‌کیات هات بۆ سول‌حی کی‌شه‌ی خوین، دانیش‌توان ده‌ستیان کرد به‌ گفتوگۆ و تیان دوو خوینی لی ده‌سی‌نین، نه‌حنه‌فیش وتی: نه‌م حوکه‌ ته‌نیا بۆخوتانه‌و نابیټه‌ بریار‌یکی گشتیی، پاشان بی‌ده‌نگ وتی: "نه‌و تۆله‌یه‌ی ده‌تانه‌وی من ده‌تان ده‌می به‌س شتی‌کتان پی ده‌لیم، خدای که‌وره بریاریداوه‌ خوینی له‌باتی خوینی‌ک، پی‌غه‌مبه‌ریش ﷺ به‌ هه‌مان شیوه‌ یه‌ک خوینی داناوه، که‌چی ئیوه‌ دوو خوین داوا ده‌که‌ن نه‌ی ناترسن یه‌کی له‌ ئیوه‌

^۱ وفیات الاعیان لابن خلکان ص (۱۸۷/۲).

^۲ وفیات الاعیان (۱۸۸/۲).

^۳ قادة فتح السند و افغانستان ص (۳۰۹).

^۴ المصدر نفسه.

^۵ المصدر نفسه.

خوینیک برژینئۆ و تۆلەتان لی بىسەنرى ئەو كاتە خەلكى لىتان خوش نايىت هەتا ئەم دەستورەى خۆتان جىيەجى نەكەن بەسەرتاندا؟ وتیان با بەيەك خوین واز يىنن^(۱).
جاریکیان ئەحنەف گوئی لە پیاویك بوو دەيوت نایەبە خەیاڵدا وەسەم كەن یان لۆمەم بكەن، ئەحنەف وتی: "بەراستی تۆ ئەرخەیانى لەو گرییەى كە ماقولانی شەكەت كردووە"^(۲).

۶- خۆنەویستی و نتمییه كەى

ئەحنەف هەرچى بۆخۆى پیتی خوشبوايە بۆ خەلكیش پیتی خوشبوو، تەنانەت ئەركى خەلكى دەخستە سەرشانى خۆى و لە چاكەو پیاوەتیدا دەروونی خۆى پاكژ كردبوو، بە پاكى هەرەوێ كەسانى تری دەكرد، كاتى ئەحنەف هات بۆ لای ئىمامى عومەر لە شارى مەدینە ئىمامى عومەر خەلاتىكى پێشكەش كرد وتی: (ئەى ئەمیری ئىمانداران وەللاهی ئىمە بیابان و هەردمان نەبرپوێ شوو رۆژمان نەچریوێ بۆ خەلات و دیارى، من ناتاجم پیتی نییە)، بەم هەلۆیستە چاكى و پاكى ئەحنەف پتر بوو^(۳).

۷- بەسپاردەییەكەى

ئەحنەف بە سپاردەبوو، نموونەى سپاردەپاریزبوو، وەكو زووتر باسمان كرد كاتى برازاكەى لەناشتەوايى ئەهلى بەلخدا بریكى زۆر قاپى ئالتون و زیو پارەو كەلوپەل و پۆشاکی هینايە بەردەستى، ئەحنەفیش پرسىارى ئەم شەكانەى كرد، برازاكەى گفتوگۆكەى بۆ گیرایەو (كە بەلخییەكان لە جەژنانەى میهرەجانى خۆیاندا^(۴) بە دیارى هیناویانە بۆیان و ئەمیش بەترسو لەرزەوێ گلی داوەتەوێ ناخۆ خەللا یان حەرام) ئەحنەفیش پرسىارى لیكردن هەمان وەلامیان دایەو، وتی: (بیبەن بۆ خزمەتى رابەرى گشتى لەشكرەكان، عەبدوللای كورى عامر بە جوانى بۆى باس بكەن)، عەبدوللا وتی: (ئەى ئەحنەف ئەمانە وەرگرە هی تۆیە)، ئەویش وتی: (من پتویستم پیتی نییە)،

^۱ وفات الأعيان (۱۸۱/۲).

^۲ المصدر نفسه.

^۳ تهذيب ابن عساکر (۱۲/۷).

^۴ جەژنەى فەرەسەكانە.

نه‌حنهف زۆر قه‌ل‌س بوو به‌ خه‌لات و ديارى ته‌نيا پشكى غه‌نيمه‌ى وه‌رده‌گرت و چاوبرسى نه‌بوو^(۱).

۸- هيتواشى و نه‌سپايه‌كه‌ى

نه‌حنهف زۆر هيتواش و به‌نه‌سپايى بوو، ده‌ستى نه‌نه‌برده هيج كارى هه‌تا هه‌زار لي‌كدانه‌وه‌ى بۆ نه‌كردايه، وتيان نه‌ى نه‌بو به‌حر تۆ خاوو هيتواشى، وتى: (من ده‌روونى خۆم له‌سه‌ر سى شت راهي‌ناه، كه‌ په‌له‌پروژه‌يان بۆ بكه‌م، ۱- نو‌يژكردن كه‌ هاته‌پ يش دواى نه‌خه‌م، ۲- ناشتنى جه‌نازه له‌ كاتى خۆى نه‌سپه‌رده‌ى بكه‌م، ۳- به‌شودانى كچ نه‌گه‌ر كه‌سي‌كى هاوتاي خۆى هاته‌ خوازي‌تنى لى‌ى ماره‌ بكه‌م)^(۲).

۹- له‌خواترسان و خۆپاري‌زه‌كه‌ى

نه‌حنهف نيم‌انداري‌كى له‌خواترس و خۆپاري‌ز بوو به‌ گورجى هاته‌ نامي‌زي نايىنى نيسلام و هۆزه‌كه‌يشى به‌ ري‌نمائيه‌كانى موسلمانان بوون^(۳) نه‌حنهف ببوه بانگخوازه‌كانى به‌رايى به‌ نه‌وپه‌رى هيتو بزي‌وييه‌وه، له‌سه‌ر بي‌روباوه‌رى خۆى چه‌سپاوه‌بوو به‌تاييه‌تى له‌وكاته‌ى كه‌ زۆربه‌ى عه‌ره‌به‌كان له‌دواى كو‌چى پي‌غه‌مبه‌ر ﷺ هه‌لگه‌رانه‌وه، له‌ ژيانيدا به‌چاكي تي‌كو‌شاوه بۆ به‌رگري و بلاوكردنه‌وه‌ى په‌يامى نيسلام و له‌م پي‌ناهه‌دا سه‌خت‌ترين ناسۆرى چه‌شتوه، حه‌سه‌نى به‌سرى ده‌لى: (هيج كه‌سي‌كم نه‌ديوه نه‌وه‌نده‌ى نه‌حنهف هيتاو به‌ري‌ز بي‌ت)^(۴)، نه‌حنهف ده‌لى: (عومه‌رى خه‌تاب ماوه‌ى سالى لاي خۆى گلي دامه‌وه له‌ شارى مه‌دينه‌و هه‌موو شه‌وو پوژي‌ك سه‌ردانى ده‌كرد، هيج كارو گوتاري‌كى خراپى تيا به‌دى نه‌كردم)^(۵).

زۆر به‌ وردى تاقيكرايه‌وه له‌ پالاوتنى ئيمامى عومه‌ر سه‌ركه‌وتنى به‌ده‌سته‌هينا، ئيمامى عومه‌ر نوسراوي‌كى پيادا نارد بۆ نه‌ميري به‌سه‌ر^(۶) و نووسي‌بووى (نه‌حنهف

^۱ قادة فتح المسند وأفغانستان ص(۳۱۳).

^۲ طبقات ابن سعد (۹۶/۷).

^۳ شذرات الذهب في أخبار من ذهب - أبو فلاح عبدالحى (۷۸/۱).

^۴ البداية والنهاية (۳۳۱/۷).

^۵ قادة فتح المسند وأفغانستان ص(۳۱۴).

^۶ المصدر نفسه (۳۱۴).

بەپێژو پیاوماقولی ئەهلی بەسرهیهو ئەبو موسای ئەشعەری ناگادار کردبوو کە راویژ لەگەڵ ئەحنەفدا بکات بۆ کارەکانی و گوی بۆ قسەیی بگرییت، نێمامی عومەر دواي سەرکەوتنە کەمی رووبەرپو پیتی وت: (تۆم تاقیکردەوهو هەلەم سەنگاندیت، جگە لە چاکەکاری هیچی ترم تیا بەدی نەکردی، بۆم دەرکەوت ناشکراکانت چاکە، تەکا دەکەم بەنەهانییەکانیشت وەکو ناشکراکانت بییت)^(۱).

بەرپاستی ئەحنەف پیاویکی پاسبان بوو، شەوانە شەونویژی دەکردو هەتا بەری بەیانی دەگریا، پەنجەیی دەخستە سەر چاراکەیی و دەبیوت بە ئەفسی خۆی: (گەر تۆ لەسەر ناگری ئەم چرایە خۆت پێ نەگیری ئیدی چۆن لەسەر ناگری پرکلبەیی دۆزەخ خۆت رادەگریت؟!)^(۲). وتیان پیتی تۆ زۆر روژوو دەگریت گەدەت تەنک دەبییت و بریندار دەبییت، وتی: مەن ساری دەدەم بۆ سەفەرێکی پر برسێیەتی و دووردیژ^(۳)، ئەحنەف کرا بە سەرۆکی خۆراسان لەکاتی شەری فارسەکاندا، شەویکی کرپۆه تووشی لەشگرانی بوو هەموو سەربازو پاسەوانەکانی خەتبوون هەستا گەرا بەدواي ئاودا پیتی چوو بە چلێکدا خوین لە قاجی هات، هەرکۆلی ئەدا هەندێ بەفری دەستکەوت وردی کردو خۆی پێ شۆرد^(۴)، هەرکاتی لای چۆل بوايە داواي قورئانی دەکرد، وەکو پیتی نانی خۆی، لە نزاکانیدا دەبیوت: (ئەي خودایە ئەگەر لێم خۆش بییت ئەو خۆت باشی لێدەزانی، ئەگەر سزاشم بەدەیت هەر خۆت باشی لێدەزانی)، نزایەکی تری ئەمەبوو: (ئەي خودایە دڵنایییەکی وەهام پێ ببەخشە زەحمەتەکانی دونیام لەلا ئاسان بکات)، جاریک جەنازەیهک درا بەلایدا، وتی: (زەحمەتی خودا لەو کەسەیی ئەفسی خۆی ئامادە دەکات بۆ روژکی ئاوهەا)^(۵)، وتویەتی (سەرم سوپدەمیئێم لەو مەروئەیی کە دووجار بە بۆری میزدا هاتوو کەچی لە خۆی بابییەو فیز دەکات)^(۶).

^۱ طبقات ابن سعید (۹۴/۷).

^۲ البداية والنهاية (۳۳۱/۷).

^۳ طبقات ابن سعید (۹۴/۷).

^۴ المصدر نفسه (۹۴/۷).

^۵ تهذيب ابن عساکر (۱۶/۷).

^۶ البداية والنهاية (۳۳۱/۷).

نەم خالانە ھەندیک بوو لە ڕەوشتە دانسقەکانی ئەحنەف، کە ھەموو خەلکی خوشیان دەویست و متمانەیان پێی ھەبوو بە چاوی ڕێژەو تەماشایان دەکرد، بێگومان نەم ڕەوشتانە لە ھەرکەسیکدا بۆخەملێ دەبیستە خاوەن کەسایەتیەکی بەھێزو ناوی لە ھەموو کات و شوێنیکدا دەگەشتەو، زۆر بە دەگمەن زەمان دەبیستە خاوەنی کەسایەتی وەکو ئەحنەف^(۱)، لە سەردەمی ئیمامی عوسماندا رابەری فتوحات بوو لە کاری فەرماندەبیدا سەرئەڵ بوو رزگارکەری ولاتانی خۆرھەلات بوو، لە نەخشەکیشان و دەرکردنی بریاری خێرادا سەرکەوتوو بوو لە پیشی پێشەوای لەشکریدا بوو، بەم ھیممەتە بەرزانە پلان و بریارە سەربازییەکانی دەردەکرد لە بواری کردەبیدا شوێنەواریکی کاریگەری بەجی ھێشتوو، چونکە لە کاتی بریاردا ئەوپەری توانای خۆی خستوو تە کارو راپوێژی کردوو بە دنیادییەکان، بەلکو شەوانە بە نەینی گەشتی کردوو بەناو سەربازەکانداو گوێی گرتوو لە رابوون و چوونیان ئەگەر بۆچونیک شیاوی بەرگوێ بکەوتایە دەستبەجی کاری پێدەکرد، گرنگ نەبوو بەلایەو ھیکمەت لە چ دەفریکدایە، نەم فەرماندەبە لەسەردەمی ئیمامی عوسماندا بە ئاوەزوو بە شمشیرەکی پیکەو دۆزمنی دەشکاند، سەکۆیەکی مەزنی گرتبوو لە دلیری و بۆیری، چەندین جار خۆی ئیشکی دەگرت بۆ ئەوێ سەربازەکانی بە ئاسوودەیی بۆخەون زۆر بەھەردار بوو لە خۆشاردنەویدا، خۆی و لەشکرەکی لە زۆر ناسۆری و نارەحەتیەکی لاداو^(۲).

ئەحنەف پیاویکی مەزن بوو لە پیاوێکانی ئوممەتی ئیسلام، ئومەتیک بوو لەناو پیاوانداو سەرۆک و رابەری ئەھلی خۆرھەلات بوو، وەکو ئیمامی عومەر پێی دەوت تۆ گەوەر و سەرۆکی^(۳).

باسی ئەحنەف درێژە پێدا، بەلام شایانیەتی، چونکە جوان مەردیکە لەفەرماندەکانی فتوحاتی سەردەمی ئیمامی عوسمان و یەکیک بوو لە ریکخەرانێ ژبانی سەردەمی خەلیفە سییەم، قوربەسەری ئەوانە تیرەلار و تیرەکانیان دەگرە خەلافەتی ئیمامی عوسمان و فەرماندە سۆرشیگێرەکانی، بۆ نمونە ئەحنەف.

^۱ قادة فتح السند وأفغانستان، ص (۳۱۶).

^۲ المصدر نفسه (۳۲۰).

^۳ المصدر نفسه (۳۲۲).

باسی دووهم: فتوحاته کانی شام

یه کهم: فتوحاتی حه بیبی کوری مه سله مهی فه هری

وه کو پیشتر باسمان کرد له سهره تای ده سته کاربوونی نیمامی عوسماندا رۆمه کان مرخیان له موسولمانان خۆش کردبوو به ئاپۆزایه کی زۆره وه، بۆیه نیمامی عوسمان نامه ی نووسی بۆ وه لیدی کوری عه قبه که یارمه تی برایانی شام بدات، نه ویش به ههشت ههزار سهرباز یارمه تی دا به قیاده یی سهلمانی کوری ره یبعی باهیلی، توانییان زهفر به رۆمه کان بهرنو دهریانکه ن له خاکی خۆیان هه ندیکیان ده سته سهر کردو ده سته کوتیان لی گرتن، جاریکی تر رۆمه کان له گه ل تورکه کان گه له کۆمه یان کرد بۆ لیدانی موسولمانان له تۆله ی ئه رمینییه دا که موسولمانان فه تحیان کردبوو، حه بیبی مه سله مه ش پلانی بۆ داوه که ی دوژمنان دا رشت و شهو چوه سهر (مروییانی) سهر کرده یان کاتێ خێزانه که ی حه بیب ئه م نه خشه یه ی بیست وتی: به لێنی چیت داوه؟ حه بیب وتی: یا سورا دیقه ی مروییانی یان به ههشت.. که شهو داها ت چوه سهر مۆریانی سهر کرده هینایه دهر، پاشان ژنه که ی خه بهری بوویه وه سهرکا میرده که ی له ماڵ نه ماوه، حه بیب تیکۆشانه کانی به ریکۆپیکی ئه نجامدا وه سهرکه وتنی له ناوچه کانی ئه رمینییه و ئازربایجان به سولج و به کوشتا ر به ده سته ی هیناوه^(۱)، حه بیب یه کێکه له فه رمانده دیاره کانی شه ری ئه رمینییه و بیژه نتینییه کان و له خه باتیدا سوپایه کی زه به لاحی دوژمنی تیکۆپیک شکاندوو و بری قه لاو شاری گه وریه ی رزگار کردوو، ههروه ها غه زای شه ره نگیزه کانی عیراقی کردوو، وه له ده قه ربی رۆمدا کۆمه لێ قه لای رزگار کردوو^(۲)، وه کو شمشان و مه لاتیه .. هتد.

له سالی (۲۵) کۆچی مه عاویه ش غه زای رۆمه کانی کرد هدا (عه موریه) ی گرت واته ئه و قه لایه ی که ده که ویتته نیوان ئه نتاکییه و ته رتوسه وه، له ویدا کۆمه لێک له خه لکی شام و جه زییه ی ئه سیر کرد، له هاوینی داها تووشدا قه یسی کوری حوری

^۱ الدولة الإسلامية في عصر الخلفاء الراشدين - حمد شاهين، ص(۲۵۲).

^۲ حروب الاسلام في الشام في عهد الخلفاء الراشدين - محمد أحمد باشميل ص(۵۷۷).

عهبهسی غهزاکانی تری رۆمیه‌کانی کردو دواى شه‌ر هه‌ندئ قه‌لاى نزیکی نه‌تاکیه‌ی
رووخاند، بۆ شه‌وی به‌ که‌لکی رۆمه‌کان نه‌یه‌ت^(١).

دووهم: یه‌که‌مین که‌سی که‌ مۆله‌تى شه‌ری ده‌ریاییدا نیمامی عوسمان بوو

کاتێ مه‌عاویه‌ی نه‌بی سوڤیان نه‌میری شام بوو، پرووی نا له‌ نیمامی عومه‌رو
پیداگری کرد. که‌ شه‌ری ده‌ریایی بکات. له‌گه‌ل رۆمه‌کان، چونکه‌ زۆر نزیکن له‌ شاری
حیمصه‌وه ته‌نانه‌ت گونده‌کانی حیمص گوڤیان له‌ وه‌په‌ی سه‌گ و قوکه‌ی که‌له‌شیر
رۆمه‌کانه‌، ده‌یویست نیمامی عومه‌ر رازی بکات، شه‌ویش نو‌سراوێکی نووسی بۆ
عه‌مری کو‌ری عاص داواى لێ کرد با‌سی بارودۆخی ده‌ریاو ده‌ریاوانی بۆ بنو‌سنیت،
نیمامی عومه‌ر نو‌وسی‌بووی له‌ باره‌ی ده‌ریاوه‌ من ده‌رونم کینگل ده‌خوات، عه‌مریش
بۆی نو‌سی (من شه‌وه‌نده‌ی ده‌زانم دروستکراوێکی بجو‌وک، که‌ مرۆقه‌ سواری
دروستکراوێکی گه‌وره‌ ده‌بی‌ت، هه‌رکه‌ چووه‌ ناوی دلی په‌ل په‌ل ده‌بی‌ت، وه‌ختی
ئه‌زنه‌کیدا بجێ عه‌قلى لاده‌جی، له‌ ده‌ریادا متمانه‌که‌م ده‌بی‌ته‌وه‌ گو‌مان زۆر ده‌بی‌ت شه‌و
مرۆقه‌ وه‌کو کرمی به‌ پیره‌داریکه‌وه‌ بێ ئاوه‌هایه‌ نه‌گه‌ر نه‌ملاولا بکات نغ‌رۆ ده‌بی‌ت،
ئه‌گه‌ر په‌رسیه‌وه‌ نه‌بله‌ق ده‌بی‌ت).

ئه‌م وه‌لامه‌ وای کرد له‌ نیمامی عومه‌ر شه‌ری ده‌ریا قه‌ده‌غه‌ بکات و نووسی بۆ
مه‌عاویه‌ (نه‌خیر سو‌یند به‌و که‌سه‌ی مو‌حه‌مه‌دی به‌راستی نار‌دووه‌ هیچ مو‌سلمانێ
ناخه‌مه‌ ناو ده‌ریا، وه‌لا‌هی تا‌که‌ مو‌سلمانێکم له‌ هه‌موو کول‌ورو گه‌نجینه‌ی رۆم له‌لا
به‌پ‌زتره‌، وریابه‌ پ‌یشنیا‌ری کا‌ری وام لا مه‌که‌، خۆت باشه‌زانی چه‌ندین جا‌ر داواى ئه‌م
کا‌ره‌م لێ کراوه‌ به‌لام ری‌گه‌م نه‌داوه‌)^(٢)، ئه‌م خواسته‌ له‌ ناخی مه‌عاویه‌دا هه‌ر
ده‌رنه‌چوو‌بوو سه‌ره‌پای تالا‌وی رۆمه‌کان که‌ ده‌هات به‌ روویداو زۆر مه‌به‌ستی بوو
شا‌ره‌کانیان فه‌تح بکات، بۆیه‌ له‌ خه‌لافه‌تى نیمامی عوسماندا مه‌عاویه‌ پ‌یشنیا‌ره‌که‌ی
جا‌ریکی تر خسته‌ به‌ریاس و لی‌کۆلینه‌وه‌ لای نیمامی عوسمان، شه‌ویش وتی: (خۆت
شاهیدی نیمامی عومه‌ر چۆن وه‌لامی دا‌یته‌وه‌ له‌ باره‌ی شه‌ری ده‌ریاوه‌)، جا‌ریکی تر

^١ الدولة الإسلامية في عصر الخلفاء الراشدين، ص(٢٥٣).

^٢ تاريخ الطبري (٢٥٨/٥).

نوسراویکی نووسی بۆ نیمامی عوسمانو باسی ئاسان پەڕینەوێ دەریای بۆ کرد بۆ قوبروص، ئەویش نووسی (ئەگەر خاوخیزانەکی خۆت دەخەیتە دەریاوە ئەوا مۆلەتت دەدەم شەڕی دەریایی بکەیت ئەگینا نابێ بچیتە ناوی و بپەڕیتەو) ^(۱).

هەروەها ئەم مەرجەشی بۆ معاویە دانا (هیچ سەربازێک ئەبات بە خۆشی خۆی نەبێت و نازادی رایان بدات، پاشان ئەوانە ی که حەزە کەن تیروپشکیان بۆ بکات، یەك سەرباز هەلنەبۆتێری بە کەیفی سەربازە کە نەبێ)، کاتێ معاویە وەلامەکی بە دەست گەیشت دەستی کرد بە پەڕینەوێ بەرەو قوبروص ^(۲) و خەڵکی قەراغ دەریای ناگادار کردووە کە بەلامەکان ئامادەباش بکەن و نزیکێ رۆخی دەریای بکەنەو بەتایبەتی بۆ قەراغی قەلای عەکا، بۆ ئەوێ بێتتە هەوارگە مانەوێ سەربازەکان، بەم چەشنە معاویە کەسی بەتۆبزی نەبرد و سوپایەکی گەورە کردە ئەو بەرەو بۆ شەڕ کردن ^(۳)، ئەم کرداری پەڕینەوێ بەلگەو نمونە یە کە موسلمانان دوونیای لەزەتەکانی دنیا لەلایان بێبایەخ بوو، هەرگیز بۆی نەکۆشاون، هەرچەندە دەرگاگانی دوونیایان بە ئەواو لێ کرابوو و ئەو نازو نەعمەتەکانی رۆابوو بەسەریاندا، چونکە وا گۆشکرا بوون، کە نازو لە زەتەکانی خودای گەورە باشتر و بەردەوامترە تا هێ دنیا، ئەم شانە بۆ سەرخستنی ئیسلام و بەرپاکردنی دادوەری و بلاوکردنەوێ پەیمانی چاکسازی دروست کرابوو و هەلێبۆتێردا بوون و بە راشکاوی دینیان جێبەجێ دەکرد بۆ ئەوێ دوژمنان کوێرای بەسەر چاویاندا بێت، بیروپروایان وابوو ناوەرۆکی ئەم پەیمانە راست و دروستە بریتییە لە تیکۆشان لە پێناو بەدەستەینانی رەزامەندی خودای گەورەدا، خۆ ئەگەر کەمتەرخەمیەکیان کردبایە لە گەیانندی ئیسلامدا تەمەلێیان کردبایە بەبێ هۆ، خودای گەورە سەربەزری دوئیای لێ دەسەندنەوێ لە رۆژی پەسلانیشدا لە پاداشت بێبەشی دەکردن، بۆیە لەم ئەرکە پێرۆزەدا کێپێکیان دەکردو لە پیشی معاویەو بوون. پێدەچێ فەرمودەکە ی ئومو حەرام لە دلی معاویەدا گەشە ی کردبێ و لە ئەندێشەیاندا رەنگی دابێتەوێ پالتی پێتو نابێت بۆچوونە ناو دەریا و غەزاکردن و بە

^۱ الادارة العسكرية في الدولة الاسلامية (۵۳۸/۲).

^۲ المصدر نفسه (۵۳۸/۲).

^۳ جولة تاريخية في عصر خلفاء الراشدين، ص (۳۵۸).

موجبیزه‌ی فرموده‌ی پیغمبر ﷺ هم غذایش که‌وته کوتای زستانی سالی بیست و هشتی کوچی بهرام‌بدر (۶۴۹) زاینی^(۱)، بدم چه‌شنه موسلمانان له شامه‌وه به‌ره و قیروص چوون و له مینای عکا دابه‌زین و نومو حرام که‌وته خواروو ملی شکار مرد^(۲) له دورگه که ناشتیان، مردنه‌کی بوو به ناویشانی نه و فیداکارییه‌ی که موسلمانان بۆ بلاوکردنه‌وه‌ی نیسلام به‌خشییان، تا ئیستاش گۆره‌کی دیاره و پیتی ده‌وتری (گۆری نافرته رساله‌که)^(۳).

پیشی نهم غه‌زایه مه‌عایه کۆبوونه‌وه‌ی کرد به هاوه‌لانو راویژی کرد به‌م که‌له‌پیاوانه (نه‌بو نه‌یوبی خالیدی زه‌یدی نه‌نصاری، نه‌بوده‌ردا، نه‌بوزه‌پری غیغاری، عوباده‌ی کورپی صامت، وانسیله‌ی ئوسقوف، عه‌بدوللای کورپی بوشری مازنی و شه‌دادی کورپی نه‌وس و میقدادی نه‌سوه‌دو که‌عبی حیبرو جوبه‌یری کورپی نه‌فیر)⁽⁴⁾، هه‌نگاری یه‌که‌م نامه‌یان نارد بۆ خه‌لکی قوربوس و بۆیان رۆشکرده‌نوه که ئیتمه بۆ ده‌سته‌به‌سه‌راگرتنی دورگه‌ی قوبروس غه‌زاتان له‌گه‌ڵ ناکه‌ین⁽⁵⁾، به‌لکو ده‌مانه‌وی بانگه‌یشتتان بکه‌ین بۆ نایینی خوداو پاراستنی سنووری ولاتی نیسلام له‌شامدا، هه‌روه‌ها بێزه‌نتیه‌کان بنکه‌یان له‌ ناوچه‌ی ئیوه‌دا داناوه له‌ کاتی له‌شکرکیشیدا لای ئیوه‌ پشوو ده‌ده‌ن و خه‌لکی ئیوه‌ش له‌گه‌ڵ خۆیان راپێچی شه‌ر ده‌که‌ن، به‌م چه‌شنه ئیوه هه‌رچه‌شن بۆ ولاتانی شام و مه‌ترسیستان لی ده‌کری، که‌واته نه‌گه‌ر موسلمانان له‌ بێوه‌ی دورگه‌که‌تان دڵ نارام نه‌بن و نه‌تان خه‌نه ژێر رکیفی خۆیان نه‌وا ده‌بنه‌ خنجه‌ریکی ژه‌هراوی له‌ پشتیانوه⁽⁶⁾.

له‌ وه‌لامدا دانیشتوانی دورگه‌که ته‌سلیمی ئیراده‌ی شو‌رشیگێره‌کانی نیسلام نه‌بوون و ولاتی خۆیان خامۆش نه‌کرد، به‌لکو خۆیان له‌ قه‌لاکانیان قایم کردو رووبه‌روو بوونه‌ویه‌یان

١ المصدر نفسه.

^٢ البداية والنهاية (١٥٩/٧).

^٣ جولة تاريخية في عصر خلفاء الراشدين، ص (٣٥٩).

^٤ المصدر نفسه.

^٥ المصدر نفسه.

٦ المصدر نفسه.

هه‌ل‌ب‌وارد، چونکه چاوه‌پوانی رۆمه‌کان بوون به‌رگریان لی بکه‌ن و پشتیوانییان لی بکه‌ن^(۱).

سینهم: خۆبه‌ده‌سته‌وه‌دان و سولج کردن

موسلمانان به‌ره و پایته‌ختی قوبروس که (قوسته‌نتینییه) یه ملیان ناو له چهند کاژیریکی که‌مدا نابلقه‌یاند، به‌لام خه‌لکه‌که‌ی داوای سولحیان کرد نه‌وانیش پازی بوون و چهند مه‌رجیکیان بۆ دانان له به‌رامبه‌ر مه‌رجه‌کانی نه‌واندا مه‌رجی قوبروسییه‌کانیش نه‌وه‌بوو که موسلمانان داوایان لی نه‌کن به‌رانبه‌ر رۆمه‌کان شه‌ر بکه‌ن، چونکه چاریان نا‌کنه‌و له گۆریان نایه‌ن، به‌لام مه‌رجی موسلمانانه‌کان نه‌مانه‌بوو: ۱- نه‌گه‌ر خه‌لکی دورگی قوبروس هێرشیان برده‌ سه‌ر دوژمن موسلمانان له‌سه‌ریان نا‌که‌نه‌وه.

۲- موسلمانان نا‌گادار بکه‌نه‌وه له جموجولی رۆمه‌کان.

۳- سالانه‌ هه‌وت هه‌زارو دووسه‌د دینار بده‌ن.

۴- موسلمانان له ریگی دورگی قوبروسه‌وه په‌لاماری دوژمنانی خۆی بدات.

۵- یارمه‌تی رۆمه‌کان نه‌ده‌ن و نه‌پینیان بۆ نا‌شکرا نه‌کن، گه‌ر مه‌رامیان هه‌بوو له داوی ته‌م سولحه‌ موسلمانان گه‌رانه‌وه بۆ ولاتی شام^(۲).

ته‌م هه‌لمه‌ته‌ سه‌لماندی که موسلمانان له شه‌ری ده‌ریاییدا به‌تواناو لی‌هه‌اتوون، هه‌روه‌ها هه‌لیکی باشی ره‌خساند بۆ ته‌زماندی موجهیدان که له‌مه‌ودوا بچه‌ نیو شه‌ری ده‌ریاره‌وه له‌گه‌ل ولاته‌کانی چواره‌وری شامدا یان ولاتانی^(۳).

چواره‌م: عه‌بدوللای کورپی قه‌یس فه‌رمانده‌ی که‌شتییه ئیسلامییه‌کان بوو له شامدا

معاویه عه‌بدوللای کورپی قه‌یسی هاوپه‌یمانی تیره‌ی فه‌زاره‌ی کرده‌ سه‌رده‌سته‌ی شه‌ری ده‌ریایی، ته‌ویش په‌نجای غه‌زای ده‌ریایی کرد، له نیوان شاتییه‌وه شافییه‌داو هه‌یج سه‌ربازیکی نغره‌ نه‌کرد، ته‌نانه‌ت نه‌که‌وته ناوه‌که‌ش و هه‌میشه له خودا ده‌پارایه‌وه سه‌لامه‌تی و ناسوده‌یی بکاته به‌شی سه‌ربازه‌کانی و به ترسو بیمی ده‌ریا تاقییان نه‌کاته‌وه، خودای گه‌وره‌ش به‌دلی ته‌وی کرد.

^۱ المصدر نفسه.

^۲ تاریخ الطبری (۲۶۱/۵).

^۳ جولة تاریخیة فی عصر خلفاء الراشدين، ص (۳۵۸ - ۳۵۹).

جاریک خۆی به تهنه رۆشت بۆ نزیکێ دوژمن، بۆ کۆکردنهوی زانیاری له ناوچهی (مهرفا)ی ولاتی رۆمهکان لهویدا سوالکهرهکانی مهرفای بهداماوی بینی و به کزوماتی دانیشتبوون، عهبدوللا بهزهیی جۆشاو خێری پێکردن، ژنیکی له سوالکهرهکان گهراپهوه بۆ گوندهکهی خۆی و وتی: به پیاوهکانی ناوایی دهنگویاسی عهبدوللا دهزانن؟ وتیان له کوێیه؟ وتی: له (مهرفایه)، وتیان: ئهی دوژمنی خودا تۆ چۆن عهبدوللا دهناسی؟ ئهویش ترساندی و توپهی کردن وتی: ئیوه زۆر لهوه کهمترن عهبدوللا بترسی لێتان، ئهوانیش به جاری خروشان و هێرشیان هێنايه سهری، ئهویش ههتاتوانی درێغی له شهپرکردنیا نهکرد، بهلام عهبدوللا پێکرا، زۆری پێ نهچوو ترازوی شهپر بهودیودا ههستایهوه هاوهلانی عهبدوللا به لێشاو هاتن بهسهروکایهتی سوفیانی کورێ عهوفی نهزدی، که جێگهی عهبدوللا بوو تیک رژان و بهشهپر هاتن، سوفیانیخ خۆش خۆش گالتهی به سهربازهکانی دهکردو تهشهری لێ دهدان، بۆ ئهوهی دهماخیان گهرمییو زیاتر ههلبچن، لهناکاو کهنیزهکهکی عهبدوللا وتی: ئهی هاوار عهبدوللا شههید بوو، سوفیان وتی: دهلێتی چی؟ وتی: دهلێم به تهوژم پهلاماریان بدن دادهمالێن، سوفیان بهبێ لوتبهرزێ وازی له نهخشهکانی خۆی هێناو چوه سهر پلانی تهوژم بردن و به جاری لهناویان بردن، موسولمانان لهو شهپهدا تهزینو شهپهکه بووبه دوا ساتی تهمهنی عهبدوللاش⁽¹⁾.

وترا بهو ژنه‌ی که رۆمه‌کانی خرۆشاندە سەر عەبدوللّا، چۆن عەبدوللّا ناسی؟ وتی:
کاتێ داوای خێرم لێکرد وەکو بازرگان وابوو، کاتێ بەشی دام وەکو پادشا وابوو،
تێگەیشتم ئەمە عەبدوللای قەیسە^(۲).

خودای گه‌وره به‌م چه‌شنه ویستی عه‌بدوللّا بی‌گه‌یه‌نیّ به‌شه‌هیدی و بۆیه ده‌رفته‌تی بۆ ره‌خساند له‌م شه‌ره‌دا شه‌هید ببیّ و سومعه‌ی موسلمانان له‌شه‌ری ده‌ریابیدا له‌که‌دار نه‌بیّت، عه‌بدوللّا خۆی به‌تاقی ته‌نیا که‌وتبووه په‌یجوری دوژمن و سۆزاغی ده‌کردن، به‌لام شه‌و ژنه‌ به‌وردی ته‌ماشای کردو ده‌رکی پیکردو بوو به‌سیخوری، له‌بینینی یه‌که‌مدا رواله‌تی له‌بازرگانیکی ناسایی ده‌چوو، له‌دووه‌مدا وه‌کو پادشاه‌که‌ ده‌ستی

^۱ تاریخ الطبى (۲۶۰/۵).

^٢ تاريخ الطبى (٢٦٠/٥).

دړیپه وه لمو حالته دا هیمای سهر کرده که ی و رابه ریه که ی ناشکر ابو، نم ژنه ده یزانی
نم فرمانده دوژمنه کانی خوی داغان ده کات و پیاوینکی چاونه ترسه، نم رابه ره
سیاسیه له گهل بیباوه رانیشدا نمونده دلغراوان و به خشنده بوو هه تا خوی و
باره گاکانیشی بۆ دوژمن ناشکرا کرد، بیگومان ویستی خودای گه وړه لم شه هیدیه دا
ده بوو هر جیه جی بیت، چونکه خودای گه وړه کرد بووی به خه لاتتی، رابه رانی
نیسلامی همیشه نمونه ی هر به رزیان به خودی خویان تو مار کردووه بۆ نموه ی
سهر که وتنی بالا له سهر دهستی توان به دی بیت و گیانی خویان به خت بکه ن، پیښه نگی
چاکه بۆ پاشینه کانی خویان، پروانه نم فرمانده جهر به زه به خودی خوی هه ستاوه به
کوکر دهنه وه ی زانیاری له باره ی دوژمنه وه نه یکر دووه به نهرکی سهرشانی
سهر بازه کانی و مترسی نموه شی له ریگه دا بووه بکه ویته داوی دوژمنه وه گیر وده بیت،
که چی گه مده ی به رچی خوی کردووه، هه ووه ها به م کاره ناوازه یه ره وشته به رزه کانی
نیسلامی نواندووه، ته نانه ت له گهل ژنیکی بیباوه ری دوژمندا سهر مایه ی خوی پیداوه،
که به نرخترین مالی دنیا یه و مروژ شانازی پیوه ده کات، پیښتریش له گهل سهر بازو
به رده سته کانی خویدا ته نک بووه به سۆز بووه، قهت توندوتیو لووت به رز نه بووه
سهر نه نشتی هاوه لانی نه کردووه هه رگیز زویر نه بووه لییان، هه رکاتی قسه یه ک دلگران ی
کرد بیت گهش بین بووه، دلنیا بووه ته مومژ هه رده ره ویتته وه، هه رگیز نمونده خوی فهرز
نه کردووه به سهر سهر بازه کاند او نه وانش کاره کان گهنده ل بکه ن و گزی لی بکه ن،
هه ووه ها سوفیانی جیگریشی فرمانده یه کی چاک و لیها توو بووه، نمو بابته ش که
لاقرتی کردووه به سهر بازه کانی به پیویستی زانیوه بۆ هاندان و خیزدانیان، هه ووه ها تازه
به تازه ببووه سهر له شکر یان و نهرکی سهر بازی گرتبووه نه ستو ده بوو گورو تینیکیان به
به ردا بکات و غیره تیان بچوشینی.

هه ووه ها سوفیان له وهرگر تنی قسه ی حه قدا فیزی نه کردووه کاتی که نیزه که که پیی
وت نمو پلانه بگره به ر که نه میره که مان (عبدوللا) ده یگرته به رو پیاده ی ده کرد.
سوفیان به بی لوتبه رزی به قسه ی کرد، هه رچند رای که نیزه یه ک بوو نم گو یگرته،
نمونه یه که له خونه ویستی و ساده یی ناکاریکی په سهند له تو یژی یه که می نیسلامدا به م
ره وشته جوانانه فتوحاته کان به رقه راره بووه فرمانده کان له نیداره ی ولاتدا سهر که وتنیان

بە دەست ھېناو، ماشەللا لە نەوھەکانی جیلی یەكەم، شۆرەتیان تاكوێ چووه، دورترین رینگه بریوهو چەندەھا ملھوپی سەر زھوی پی داتەپیوھ ھاوھەلان دەست و پێیان بەھاوکاری ھەزاران سپی بوو^(۱).

پینچەم: قوبروسییهکان سولحەکیان پێشیل کرد

لە سالتی سی و دووی کۆچیدا قوبروسییهکان کەوتنە ژێر فشاری رۆمەکان و ناچاریان کردن بە گەلەکەشی یارمەتی سوپای رۆم بدەن بۆ لیدانی ولاتی موسلمانان ئەوانیش چوونە پال دەنگیان و بەمەش کەلینیان خستە مەرجەکانی سولحەکەو، موعاویەش بەم خیانەتە زانی، بۆیە بریاریدا دەست بگرتی بەسەر دورگە قوبروسداو بیخاتە ژێر دەسەلاتی خۆی، ھەر بۆیە ھێرشیکێ پرپەلی کردە سەریان و بە گرتن و بە کوشتن تەفرو تونای کردن، سوپای موعاویە لە لایە کەوھو سوپای عەبدوللای کورێ سەعدیش لە لایەکی ترەوھ لە ئەنجامدا چە کداریکێ زۆریان کوشت و کەنیزە و سامانیکی زۆریان دەست کەوت^(۲) و حاکمی قوبروس ناچار کرا خۆی بدات بە دەستەو، ئەویش تەسلیم بوو پاشان سولحی کرد، موعاویەش قبوڵی کرد لەسەر سولحی یەكەم^(۳)، ئەجارە موعاویە بەبی پاسەوان بەجێ نەھێشتن، شاندیک میلیشیای بەجێھێشت لەناویاندا بۆ ئەوێ بەرەستێ شالۆی دوژمنان بکەن و دورگەکە لە ئاریشە بپاریزن و ئارامیش تیا بەرقەرار کەن و کەسیکی تر بیر لە سەرکەشی نەکاتەو، لەمەزیاتریش دوانزە ھەزار سەربازی بۆ رەوانە کردن و شاندیکێ دروست کردو مزگەوتی بۆ دروست کردن و موچەو بژێوی بۆ تەرخان کردن، بەم شێوھە دورگە، کە ئاسایش بوویەوھو خەتەری شالۆی رۆمەکان کۆتایی پێھات، ھۆکاری گەورە مانوھە موسلمانان لە دورگە قوبروس ئەوھو موسلمانان باش دەیانزانێ قوبروسیەکان لە بەرامبەر خواستەکانی رۆمدا ھیچیان پێناکری و توانای سەربازیان لاوازەو رۆمەکان بە کاریان دەھێنن بۆ بەرژوھەندیەکانی خۆیان موسلمانەکانیش بەئەرکی خۆیان زانی کە لە ستم و جەوری رۆمەکان بیانپاریزن و

^۱ تاریخ الطبری (۴۰۲/۱۲).

^۲ جولة تاریخیة، ص (۳۵۹ - ۳۶۰).

^۳ البلاذري ص (۱۵۸).

له چا وچنۆکی بیژه تئیه کان دوریان خه نه وه، ئیسماعیلی کۆری عه یاش ده لێ: "خه لکی قوبروس بیده سه لآت و چه وساوه ی ده ستی رۆمه کان بوون، به خۆیان و ژنه کانیا نه وه، ئه رکێ سه رشانی ئیمه ی موسولمان بوو به رگریان لێ بکه ین و پارێزگاریان لێ بکه ن" (۱).

شه شه م: مرۆڤ نه گه ر تاوان بکات بێ ره واجه لای خودای گه و ره

له میانه ی غه زای قوبروسدا باسی نه بی ده ردا هاتوه، کاتی چاوی به که نه یه ی دوژمنان که وتوه گریاوه و وتویه تی (مرۆڤ چه ند بێ ره واجه لای خودای گه و ره نه گه ر سه ریچی خودا بکات، ته ماشا که ن گه له کانی رۆم چه ند زال و کوی خابوون به رامبه ر ناحه زه کانیا ن، به لآم ئیستا وازیان له فەرمانه کانی خودای گه و ره هینا وه سه ریچی کردوه بزانه چییان به سه ر هاتوه) (۲).

له رپوایه تیکی تردا هاتوه جویهیری کۆری نه فی و تویه تی به نه بو ده ردا بۆچی له م رۆژه دا که ئیسلام و موسلمانان سه ره به رزن تو ده گریت؟ نه ویش وتویه تی: قوپه سه رت نه م گه له کاتی خۆی به زه بریوون پادشایان هه بوو، که چی فەرمانه کانی خودایان زایه کرد، ئاوه هیان لێ به سه رهات خودای گه و ره کۆیله ی زال کردوه به سه ریاندا هه رگه لێ کۆیله زال بیت به سه ریا نه وه خیری تیا نه ماوه، ئای مرۆڤ چه ند بی ره واجه که ناهه رمانی خودا بکات (۳).

نه م تیرامانه ی نه بو ده ردا نموونه یه که له به ره چا و پونی و حالێ بوون له فەرمانه کانی خودای میهره بان نه م هاوه له ده گری و داخ هه لده کیشی بۆ نه و که سانه ی له ناستی حق نابینان و سه مسایان نه ماوه، باجه که ی به چاره ره شی و ژان ده ده نه وه له پادشایی وه خلبونه ته وه بۆ پسوایی، له نه جمای سه رکه شی و فیزکردندا، نه گه ر ئاوه زیان هه بایه بیتلام جیم ده هاتنه ناو بازنه ی ئیسلام و مولک و مالیان ده پارێزراو ده که وتنه سیبه ری ئیسلامه وه، نه م ته فره غه قو له ی (نه بی ده ردا) وینه یه که له سۆزو به زه یی که له ناخی

^۱ جولة تاریخیة، ص (۳۶۱).

^۲ تاریخ الطبری (۳۶۹/۱۲).

^۳ البداية والنهاية (۱۵۹/۷).

مرۆڤدا سهرهه‌لده‌دات و به فرمیسك به‌رجه‌سته ده‌بیت و شرۆڤه ده‌كریت، نه‌بو ده‌ردا به‌زه‌بیه‌كه‌ی خۆی به‌حه‌سره‌ت گوزارشت كرد، كه‌ بۆچی نه‌م گه‌له‌ له‌سه‌ر گومپرایی و بیباوه‌ری یه‌كده‌نگن و بونه‌ته‌ دوژمن و ناحه‌زی خۆیان، موسلمان چه‌ند پیتی خۆشه‌ تاكیكى تریته‌ ناو ئیسلام، نه‌بوده‌ردایش نه‌وه‌نده‌ نیگه‌ران بوو بیباوه‌ران له‌ گومپراییدا بێنینه‌وه‌، چونكه‌ ده‌یزانی چ سزایه‌كى سه‌خت چاوه‌پێشانه‌ له‌ رۆژی په‌سلاندا سهره‌پرای زه‌لیلی و ئاواره‌یی و پرسیایى دونیایان^(۱).

حه‌وته‌م: عوباده‌ی كورێ سامیت ده‌سكه‌وتی قوبروسی دابه‌شكرد

عوباده‌ی كورێ سامت وتی: به‌ مه‌عاویه‌ تۆ له‌ غه‌زای حونه‌یندا له‌ گه‌ل پێغه‌مبه‌ر ﷺ بوویت، خه‌لكی گله‌بیان له‌ دابه‌شكردنی ده‌سكه‌وت هه‌بوو، پێغه‌مبه‌ریش ﷺ بركه‌یده‌ك بێچووه‌ و شتری گرتبوو، فه‌رمووی (ئه‌م ده‌سكه‌وته‌ی كه‌ خودای گه‌وره‌ به‌خشویه‌تی به‌ ئیوه‌ هیچی بۆ من نییه‌، پێنج یه‌كی نه‌بی، پێنج یه‌كه‌كه‌ش ده‌گه‌رێنمه‌وه‌ بۆتان و ده‌تان ده‌م).

ئه‌ی مه‌عاویه‌ له‌ خوا بترسه‌و ده‌سكه‌وته‌كان وه‌كو خۆی دابه‌ش بكه‌، سنوور شكێنی مه‌كه‌، مه‌عاویه‌ش وتی: تۆ ده‌كه‌م به‌ هه‌كه‌م، چونكه‌ له‌ شامدا له‌ تۆ به‌رپێزترم ده‌ست ناكه‌وئ و تۆش به‌ نه‌نازه‌ دابه‌شی بكه‌و له‌خودا بترسه‌، عوباده‌ش له‌ نێوان سه‌ریازه‌كاندا دابه‌شی كردو نه‌بوده‌رداو نه‌بو ئومامه‌ش یارمه‌تیاندا^(۲).

^۱ التاریخ الاسلامی (۳۹۷/۱۲).

^۲ الریاض النظرة فی مناقب العشرة لابی جعفر أحمد، ص (۵۶۱).

باسی سییه م: فتوحاتی له شکره کان له رووی میسره وه یه که م: بهر په رچدانه وهی یاخیبووه کانی نه سکه نده رییه

رۆمه کان زۆر پټیان داخبوو نه سکه نده رییه یان له کیس چوه، خۆیان مه لاسدا بوو هه لئ بقۆزنه وهو بیگه پښه وه نامیژی خۆیان دهستیان کرد به هاندانی خه لک بو گیره شیوینی و یاخیبوون^(۱)، به تاییه ت رۆمه کان پروایان وابوو که ناتوان به ناسایش بژین نه گهر نه سکه نده رییه نه خه نه وه سهر مولکی خۆیان، ورده ورده مه رامه که یان سهری گرت و بشیویان نایه وه له و لاشه وه نامه یان نووسی بو قوسته تینی کوری هیرقل و سکالای سهر شوپی رۆمه کان و نه عره ته ی موسلمانان کرد^(۲)، له م کاته شدا ئیمامی عوسمان عه مری کوری عاصی له سهر کار لا برد بوو، له شاری میسردا و عه بدوللای کوری سه عدی نه بی سهر حی کرد بوو جیگری، ههر له ماوه یه دا (مه نویل حه سا) ی فرمانده ی سویای رۆمه کان هات بوو بو گه رانه وهی نه سکه نده رییه و لیدانی موسلمانان به سویایه کی سهر بازی و سی سده که شتی باره هل گه روه که هه موویان پر بوون له چه ک و ته قه مه نی و چه کدار^(۳)، کاتئ خه لکی میسر هه والیان بیست نامه یان نووسی بو خه لیفه و داویان کرد عه مری کوری عاص بگه پښته وه بو نه وهی بهر نه نگاری سویا شه ره نگیزه که ی رۆمه کان بیته وه، چونکه عه مر باشده زانی بیان به زینئ و سامیکی گرانی هه یه له دلپاندا، خه لیفه ش دیسانه وه عه مری کوری عاصی بو ناردنه وهو به پله ی نه میری، (مه نویل حه سا) یش به خۆی و سویا که یه وه نه سکه نده رییه یان فره ود کردو به ویرانی جیان هیلو چون بو لادیکانی ده ور به ری هه تا چه پای که ن، عه مری کوری عاصیش ریگه ی بو والا کردن بو نه وهی له ناو گهنده لئ و کاولکاریدا رۆبچن و دئی خه لکی میسر پر بیته له تور به یی و قین به رام به ریان و هاوسۆزییه که یان پسیت، سویای مه نویل هه تا میسری خواره وه چوون که س بهر نه نگاریان نه بوویه وه، ههندي له هاوه لان ترسیان لی نشت، به لام عه مر رایه کی تری هه بوو دهیوت لییان گه رین بابزانین چی ده که ن، بیگومان مالو

^۱ الکامل لابن الاثير.

^۲ جولة تاريخية، ص (۳۳۵).

^۳ المصدر نفسه.

ژيانی خه لکی به تالان ده به نو ده کهونه ناو بی عه قلییه وهو خویان قیزه ون ده که نو ده بوغزین هه رکاتی ئیمه بینه ده ست لیان میسریه کان یارمه تیمان ده دن، ناوه پوکی بوچونه که ی عمر نه مه بوو (وازیان لی بینه با بینه نزیکه کان، نه مانه شپه تن، بدن به لای هه ناوه دانیه کدا تالانی ده که ن له نه نجامیشدا خویان خویان سه رشور ده که ن)^(۱).
 نه م بوچونه به راست ده رچوو، رومه کان نابوت بوون و بوونه چه ته ی شاران و میسریه کانیش هه راسان بوون و به ته مای رزگار که ری بوون^(۲)، (مه نویل حه سا) گه شته نقیوس، عه مریش خوی نا به یه که وه بو روویه پروو بوونه و یان و هه ردولا له لای قه لای نقیوس له سه ر که ناری رویاری نیل به یه که گه یشتو هه لگزان به یه که کدا به لام شیرانه، به لام کاتی شه ر تاوی گرت، عه مری کوری عاص خوی فریدایه ناو ریزی دوژمنان و ولاغه که ی برده مو لگه ی ولاخه کانیان و شمشیره که ی برده ناو شمشیره کانیان و ده ستی کرد به کوشت و بری نه ندا مه کانیان و ملی پاله وانه کانی قرتاند، تیریک دای له ولاخه که ی و بوو به پیاده، کاتی موسلمانان گیانبازی عه مریان بینی به دلکی شیر ناساوه چونه ناو جه رگه ی دوژمن و له شریخه ی شمشیر نه سله مینه وه^(۳) به جار ی هیممه تی رومه کان داته پیوو هیژیان چزاو هه له اتن به ره و قه لاکانی نه سه که نده رییه و له پال پایه نه ستوره کاند خویان شاره وه بو نه وه ی له تارمایی مه رگ رزگار بن^(۴)، له نسکوی رومه کاند میسریه کانیش یارمه تیپاندان و ویران کارییه کانی ولاته که یان چاک کرده وه پرده روخوا وه ناکیان نوره نکرده وه و شادیان ده رپری بوسه رکه وتنی موسلمانان به هه موو شیوه یه که کومه کیان هیئا بویان^(۵)، چونکه حورمه تیان بو گه رایه وه و مالیان سه لامه ت بوو، له دوا ییدا عه مر شورایه کی کرد به ده وری شارداو مه غه نیقی دابه ست له سه ری و په ناگه و قه له کانی روخاند، بو نه وه ی بی بایه خی بکات و خه لکه که ی پی چاوشکین

^۱ جولة تاریخیة ص (۳۳۶).

^۲ المصدر نفسه (۳۳۶).

^۳ المصدر نفسه (۳۳۸).

^۴ البلاذري ص (۶۹).

^۵ جولة تاریخیة ص (۳۳۸).

بکات و حه‌شارگه‌یان نه‌هیلّی، موسلمانان به شمشیری برشتاوییه‌وه هاتنه‌وه و قاره‌مانه‌کانی رۆمیان کوشت و بیده‌سه‌لّته‌کانیان دیل کرد و پاشماوه‌شیان هه‌لّهات به‌ره‌وه ده‌ریاو ویتلبوون.

(مه‌نویلل حه‌سا) یه‌کیک بوو له ژماره‌ی کوژراوه‌کان و تاقه‌که‌سی دۆژمن نه‌مابوو بیتته‌رینگه‌یان^(۱)، پاشان عه‌مر فەرمانی کرد له‌و جینگه‌ی شه‌ره‌که‌ی تیا ته‌واوبوو مزگه‌وتی دروست بکه‌ن به‌ناوی (مزگه‌وتی ره‌حه‌مه) به‌م چه‌شنه‌نارامش گه‌پایه‌وه بۆ پایته‌ختی نازادکراو دلی هاوولا‌تییانی ئۆقره‌ی گرت و ئاواره‌کانیش هاتنه‌وه ناوماڵ و خاکی خۆیان، یه‌کی له‌وانه (بنیامین) بوو، که له‌رینگه‌ی قیبتیه‌وه گه‌پایه‌وه هاته‌ خزمه‌تی عه‌مرو داوای لی کرد به‌خراپی هه‌لسوکه‌وت نه‌کات له‌گه‌ل قیبتیه‌کاندا، چونکه‌نه‌وان له‌سه‌ر په‌یمانی خۆیان ماونه‌ته‌وه که‌مه‌ترخه‌مییان نه‌کردوه له‌ئهرکه‌کانیان، تکاشی لی کرد جاریکی تر سولّح له‌گه‌ل رۆمه‌کان مۆر نه‌کات، بنیامین وتی: هه‌رکاتێ مردم له‌که‌نیسه‌ی به‌خه‌نس بمنیژن^(۲)، میسریه‌کان به‌جاری له‌به‌رزایی و نزماییه‌وه هاتن بۆ سوپاسکردنی عه‌مرو سوپاکه‌ی و داوایان لیکرد ماڵ و سامان و ئاژه‌له‌کانیان که‌رۆمه‌کان به‌فه‌رهود بردویانه‌و نیستا له‌به‌رده‌ستی ئیوه‌دایه‌ بمانده‌نه‌وه و نیتر له‌مه‌ولا ئیمه‌ دۆست و گوی له‌مشتی ئیوه‌ین و په‌یمان شکینی ناکه‌ین و جهماوه‌ری ئیوه‌ین، عه‌مریش وتی: هه‌رکه‌سیکتان به‌لگه‌و شاهیدی هه‌بی و مالی خۆی به‌رۆشنی بناسی بۆی ده‌گه‌رپنمه‌وه، به‌م ته‌رزه‌ نه‌سکه‌نده‌رییه‌ سه‌رانسه‌ر بوو به‌نارامگه‌، به‌شی رۆژه‌لّات له‌ژێر ده‌ستی موسلمانان بوو و پرای باشوره‌که‌ی، به‌لام به‌شی رۆژئاوای عه‌مر به‌فه‌تح کردنی به‌ره‌و ته‌رابلوس و زۆیله‌نارامی کرده‌وه، خه‌لکی ئهم‌شارانه‌ش ملکه‌چی سولّح و سه‌رانه‌بوون، به‌لام به‌شی باکوری له‌ژێر چنگی رۆمه‌کان بوو، موسلمانان وانه‌یه‌کی وایان پێدا‌رابوو بیر له‌گه‌رانه‌وه نه‌که‌نه‌وه، گه‌ر بیریشیان لی بکردایه‌ته‌وه ئه‌ی هو تا به‌خت یاوه‌ریان ببایه‌، چونکه‌ته‌نزیمه‌کانی نه‌سکه‌نده‌رییه‌یان نه‌مابوو سوپای ئیسلام زیته‌ل و وریابوو^(۳).

^۱ المصدر نفسه (۳۳۸).

^۲ المصدر نفسه (۳۴۰).

^۳ المصدر نفسه، ص (۳۴۱).

دووه م: رزگارکردنی شاره‌کانی نه‌ویه

له‌پاش مۆلّت وەرگرتن له‌نیمامی عوسمان، عه‌مری کورپی عاص به‌رنامه‌ی داپشت بۆ رزگارکردنی شاره‌کانی نه‌ویه، له‌و ناوچه‌یه‌شدا که‌وتنه شه‌رپکه‌وه موسلمانان پتی رانه‌هاتبوون، (شه‌ری چاوته‌قاندن)بوو، هه‌ردوولا رپکو راست تیریان ده‌ته‌قاند بۆ چاوی یه‌کتر، هه‌تا کوێرده‌بوون، نه‌نجامی نه‌م شه‌ره به‌ کوێرکردنی سه‌دو په‌نجا چاو کۆتایی هات، پاشان نه‌وان داوای سولحیان کرد، به‌لام عه‌مری کورپی عاص قبوڵی کردو مه‌رجی قورسی په‌تکرده‌وه^(۱)، هه‌روه‌ها ئیبنو سه‌عد بوو به‌ فه‌رمانه‌ی نه‌ویه‌ری غه‌زی میسر له‌ سالی (۳۱)ی کۆچی و کۆمه‌لێ که‌له‌پیاوو خه‌لکی نه‌ویه‌ری تیا کۆژراو چاوی زۆریک له‌ موسلمانان پیکرا، شاعیره‌که‌یان ده‌لیت:

هیچ چاوی پۆژی وه‌کو پۆژی چاوته‌قاندنی نه‌دیوه^(۲).

ته‌نانه‌ت هیستهره سه‌رکه‌شه‌کانیش به‌رگی غیره‌تیان له‌به‌ر که‌نیوه

خه‌لکی نه‌ویه‌ر داوای ناگره‌سته‌یان کرد له‌ عه‌بدوللای کورپی سه‌عد، نه‌ویش قبوڵی کرد بۆ ماوه‌ی شه‌ش سه‌ده مایه‌وه‌و له‌ سای نه‌و ناگره‌سته‌نه‌دا شاره‌کان به‌ سه‌ریه‌خۆیی و هاوولاتیان به‌ هیمنی ژیان و شاری نه‌ویه بوو به‌ گۆزه‌ری بازرگانیی و ده‌سته‌یه‌ک خزمه‌تکار هه‌موار کرا بۆ راژه‌ی ولاتی ئیسلامی و موسلمانان، خه‌لکی نه‌ویه له‌ نه‌نجامی تیکه‌لاوی و نزیککی زۆریان لی موسلمان بوو^(۳).

سێیه‌م: رزگارکردنی نه‌ه‌ریقا

نیازی عه‌مری کورپی عاس له‌و غه‌زایه‌دا رزگارکردنی به‌رقه‌و ته‌رابلوس و ناچه‌کانی تری لیبیا بوو، توانی نه‌م شارانه رزگار بکات و تاغوتی تیا بروخینێ و دلێ به‌نده‌کان یه‌کلایی بکاته‌وه بۆ خوای گه‌وه‌رو ریچکه چه‌وته‌کانیان بۆ رۆشن بکاته‌وه و که‌له‌چهری جودا کردنه‌وی چاک و خراپیان بۆ پوون بکاته‌وه، ورده ورده بارودۆخی دروست بوو به‌ نازادی رای خۆیان ده‌رده‌به‌ری و نوری ئیسلام گۆنگیدا له‌ ناویانداو تاریکی بته‌هرستی و

^۱ الخلافة والخلفاء الراشدين ص(۲۲۹).

^۲ قادة فتح البلاد المغرب (۶۱/۱).

^۳ الخلافة والخلفاء الراشدين ص(۲۴۹).

نەفامى دېنى داو لە بەندايەتى دروستکراوەکانەو بەرزبۆنەو بە بەندايەتى دروستکاری مەزن^(۱).

لە بارەى غەزای عەبدوللای کورپى سەعدەو دکتۆر صالح مستەفا دەلیت: لە سالى (۲۶)ى کۆچى واتە سالى (۶۴۶) زاینى عەمرى کورپى عاص لە ئەمیری لابرۆ عەبدوللای کورپى سەعد کرا بە ئەمیر، ئەویش کەتیبەى (جرائد الخیلى) نارد بۆ تەمىکردنى ناوچەکانى پەرەوێزى ئەفریقا و دەورەبەرى^(۲) و مەبەستیان تونس بوو زیاتر، ئەم پارتیزانییه وەکو دەستپێکى رزگارکردنى ئەفریقا وابوو، بۆ کۆکردنەوى زانیاری هێزو توانای دروژمنان بوو، ئەم کەتیبە (جرائد الخیلى) تاقیمێکى پەنجوری بوو، کە لە سیاسەتى سەربازیدا بەر لە سوپا دەنێردرێن بۆ تاقیبات و سۆراغ کردن وەکو چاوى دەولەت، کاتى زانیاری تیرو تەسەل لە بارەى ئەفریقاوە بەدەست هات ژمارەى سەربازو برى هێزو پێگەى جوگرافى ستراتیژیەتیان هەژمار کرا، عەبدوللای نامەى نارد بۆ ئیمامى عوسمان و زانیاری تەواوى ئەفریقای بۆ نووسى و داواى مۆلەتى رزگارکردنى کرد، ئیمامى عوسمانیش داواکەى پەسەند کرد، دکتۆر صالح مستەفا دەلیت: (کاتى عەبدوللای داواى رزگارکردنى ئەفریقای کرد لە ئیمامى عوسمان، ئەویش سەرچەم هاوەلانى کۆکردو راوێژی پێکردن رایان وابوو رزگارى بکات تەنیا ئەبو ئەعوەر ئەبێت پێچەوانەى ئەوان بوو، چونکە لەسەر رایەکەى ئیمامى عومەر مابوو، کە وتبووى با هیچ موسلمانى ئەفریقا رزگار نەکات)، ئیمامى عوسمان لەسەر یە کەدەنگى هاوەلان شەپورى جیهادى لێداو مەدینەى پایتەخى خەلافەتى تاودا بۆ کۆکردنەوى جیهادى گیان و مال و شاندىکى بەجەرگى لى رێکخستن و ناردنى بۆ میسر بۆ غەزای ئەفریقا بە قیادەبى عەبدوللای کورپى سەعد.

رزگارکردنى ئەفریقا زۆر بە بایەخەو سەیر کراو، گرنگى تایبەتى پێدراو، لەبەر ئەوەى ئەو موحاهیدانەى، کە چوون بۆ گۆرەپانى ئەم غەزایە، پرپوو لە هاوەلە بەرپێزەکان و گەنجە تازە پێگەیشتووەکانى ئالو بەیت و کورپانى ئەنسارى و موهاجیرین

^۱ الشرق والتسامي بحركة الفتح الاسلامي، ص(۱۸۹).

^۲ ليبيا من الفتح العربي ص(۱۰)، انتقال الخلافة الفاطمية الى مصر د. صالح مصطفى مفتاح.

بوون، وه كو (حه سهنو حه سهنو عه بدوللاى عه باسو ئه بنو جه عفهرو هاوه لآنى تر)،
 وئپراى ئه مهش شهش سهد پياوى تيرهى (مههر) له گهلان ده رچوه ههوت سهد پياوئتر
 له تيرهى (غه نپ) وهوت سهدى تر له تيرهى (مه يده عان)، دواى ريكخستيان واته
 دواى ريكخستنى ئه م تيرانه ئيمامى عوسمان وتاريكى بۆدان و ده مه زهردى كردنه وه بۆ
 جيهاد كردن، وتى پئيان: (حارسى كورپى هه كه م ده كه م به ئه ميرتان هه تا ده گنه لاي
 عه بدوللا له وئى ئه و ئه ميرتانه و ده تانسپيئرم به خوداى گه و ره)، ده ئين ئيمامى عوسمان به
 هه زار و شتر يارمه تى ئه م غه زايه دى داوه، كاتى ئه م سوپايه گه شته ميسر يه كسهر چونه
 ريزى سوپاكه دى عه بدوللاو له ريگه دى فستاته وه ههنگاويان ناو سنوورى ميسروليبيايان
 برى، ژماره يان به بيست هه زار سه رباز مه زنده ده كرا، وه ختئ برقه يان گرت عوتبه دى
 كورپى نافيعة فه هريش هاته پالان به خۆى و له شكره كه يه وه تووشى هيچ كۆسپئ
 نه بوون و مه رجه كانى عه مرى كورپى عاصيان نه شكاند، خه لگى برقهش وه فايان هه بوو
 به رامبه ر په يمانه كه يان ته نانه ت بارچاوه شى سه رانهش نه چوه ناويان، خۆيان سه رانه يان
 هئنا بۆ ميسر، عه مرى كورپى عاص ده رباره دى ئه مه كدارى خه لگى برقه وتويه تى
 (نه گه ر مالم له حيجاز نه بوايه له برقه ده مامه وه هيچ قيبتييه كى ميسرى په يمانى له
 ئه ستۆى مندا نيبه خه لگى برقه نه يئت ئه وانه په يماندارن و به وه فان)^(١)، به م چه شنه
 هه لمه ت به ره و ئه فريقا چوو، عه بدوللا هئزه كانى ترى گرته ئه ستۆى خۆى و هه تا
 نه گه يشت به مه به ستى خۆى كۆلى نه داو پئش خۆى ريگه وبانه كانى تاقيب كردو
 چاوه كانى نارد بۆ كۆكردنه وه دى زانيارى و ده زگاكانى ريكخستنى خسته گهرو حسابى بۆ
 گشت ره هه نده كان كردو قه ره وئى بۆ گرتن و پلانى دا پشت بۆ له پريكدادات به
 سه رياندا، چالاكى ده زگا ريكخستنه كان ئه وه بوو، كه گه له كه شتى ئيمپارتۆريه تى
 رۆميان ناشكرا كرد له كه نارى ده رىاى ليبيادا له نزيك شارى ته رابلوس خۆيان مه لاس
 داوبوو سه نكه ريان گرتبوو، زۆرى پئى نه چوو ئه و كه شتيانه بوونه ده سته كه وتى
 موسلمانان و پتر له سهد سه ربازيشيان به ديل گرت، ئه مهش يه كه مين ده ستى كه وتى
 رزگار كردنى ئه فريقا بوو^(٢)، پاشان گه شته ئه فريقاو له وئى چاوه كانى خه لافه تى له

^١ ليبيا من الفتح العربي ص (١٠)، انتقال الخلافة الفاطمية الى مصر ص (٣٩).

^٢ الشرف والتسامي بحركة الفتح الاصلاح ص (١٩١).

هه‌موو قۆلێكه‌وه‌ ب‌لا‌و‌ك‌رده‌وه‌ هه‌تا‌ گه‌شتنه‌ شاری سه‌بیل‌ه‌و‌ له‌ویدا رووبه‌رووی سوپای نه‌فریقا بوونه‌وه‌ كه‌ جه‌رجیر پاشا سه‌رله‌شكریان بوو، ژماره‌ی سه‌ربازی نه‌وان سه‌دو بیست هه‌زار بوو، سه‌ره‌تا له‌ نیوان عه‌بدوڵڵای سه‌عدو جه‌رجیردا، كه‌ دوو سوپا سالاریبون، نامه‌گۆڕینه‌وه‌و‌ ناخاوتنی دووبه‌دوو هاته‌ کایه‌وه‌، ناوه‌ڕۆکی نامه‌کانیش رو‌ن‌ك‌رده‌وه‌ی په‌یامی نیسلا‌م‌و‌ بانگه‌یشت‌ك‌ردنی جه‌رجیر بوو بۆ نه‌وه‌ی ته‌سلیمی فه‌رمانه‌کانی خودای گه‌وره‌ بییت یان سه‌رانه‌ بدات و له‌ سه‌ر دینی خۆی بمینیتسه‌وه‌، به‌لام جه‌رجیر هه‌موو پی‌ش‌نیاره‌کانی ڕه‌د ك‌رده‌وه‌و‌ فیز به‌ری نه‌دا، چونكه‌ خۆی و سه‌ربازه‌کانی له‌ خۆبایی بوون، بۆیه‌ جه‌نگ له‌ نیوان هه‌ردوولا بۆ ماوه‌ی چهند رۆژی ك‌له‌ی سه‌ندو یارمه‌تی له‌ لایه‌ن عه‌بدوڵڵای زوپی‌ره‌وه‌ گه‌یشت به‌ موسلمانان و به‌ له‌ ناوچوونی جه‌رجیر شه‌ره‌كه‌ كۆتایی هات^(١)، رۆمه‌كان په‌ندیان له‌ ده‌ره‌نجامی ئه‌م شه‌ره‌ وهرگرت و خه‌لكی سه‌بیته‌ش ترس و له‌رز دا‌ی‌گ‌رت‌ن‌و‌ نامه‌ی ت‌كا‌خ‌وا‌زی‌یان بۆ یه‌ك‌تری ده‌نووسی و یه‌ك‌تریان له‌ سام و بیمی عه‌بدوڵڵا ناگادار ك‌رده‌وه‌و‌ ده‌سته‌ودامانی یه‌ك‌تر ده‌بوون.

به‌لێ‌نیاندا سێ سه‌د قینتار ئالتون وه‌كو سه‌رانه‌ ره‌وانه‌ بكه‌ن بۆیان به‌ مه‌رجی بگه‌ڕێنه‌وه‌و‌ بیانو نه‌گرن، له‌ هه‌ندێ ریوایه‌تدا هاتوه‌، كه‌ نامه‌ده‌بوون سالانه سه‌د قینتار سه‌رانه‌ بده‌ن به‌ مه‌رجی موسلمانان ده‌رچن له‌ شاره‌كه‌یان، عه‌بدوڵڵاش وه‌ری گرتو قه‌ولی كرد، شه‌ر له‌ گه‌ڵ نه‌فریقا درێژه‌ی كێشاو له‌ په‌سا یارمه‌تییان بۆ ده‌هات و موسلمانان خۆیان بۆ یه‌ك‌لایی ك‌رده‌وه‌، عه‌بدوڵڵا نه‌خشه‌یه‌کی دا‌ر‌ش‌، و‌تی: سه‌به‌ینی شاندی‌کی به‌جه‌رگ له‌ خیمه‌كان با بمیننه‌وه‌ ساغ و ئیسراحت بن، ئیمه‌ش هه‌لكوتینه‌ سه‌ر باره‌گا‌ک‌انیان و هه‌راسانیان بكه‌ین و به‌ شه‌كه‌تییان بگه‌ڕێنه‌وه‌ خیمه‌و‌ بنه‌كه‌کانیان، پاشان ئه‌م مو‌جا‌ه‌یده‌ تازه‌ وچانه‌ كه‌ ده‌ست و پێ‌یان سپییه‌ بایینه‌ سه‌ریان، به‌لكو خودای گه‌وره‌ سه‌رمان خات به‌ سه‌ریاندا، بۆ ئه‌م نه‌خشه‌یه‌ راوێژی كرد به‌ هاوه‌له‌ دیاره‌كان نه‌وانیش ته‌س‌اله‌یان له‌ سه‌ردا. بۆ سه‌به‌ینی عه‌بدوڵڵا به‌رنامه‌كه‌ی خۆی به‌كارهێناو شاندی‌کی گل دا‌یه‌وه‌و‌ نه‌وانی تری برده‌ به‌ری شه‌ر هه‌تا نیوه‌پۆ شه‌ر به‌رده‌وام بوو به‌ سه‌ختی له‌ دوا‌ی‌ نیوه‌پۆ رۆمه‌كان ویستی‌ان و وه‌كو نه‌ریتی جاران بگه‌ڕێنه‌وه‌

^١ البداية والنهاية (١٥٨/٧).

پشوو بدەن، بەلام عەبدوللای کۆری زوپیڤر دەستی لە کۆڵ نەکردنەوه هەتا کفتی کردن، نینجا گەڕاپەوهو هەردولا چەکیان فێداو ماندوو بوون ئالەوساتەدا موحاییدە هەلگرتووەکانیان (واتە ئەو هەموو موحاییدە تاییەت کرابوون بەو چالاکیە) خستە گەڕو هەلمەتیاں بردە سەریان، ئەفریقیەکان پێیان نەزانین هەتا چوونە ناویان و دەستیان کرد بە (الله اکبر) و نەیان هێشت دەست بکەنەوه دایان بەسەریانداو جەرگیر لە لایەن عەبدوللای زیڤرەوه کوزراو رۆمەکان تێکۆپێک شکان تەنانەت کچەکە ی جەرگیر بە کەنیزە گیرا، پاشان چوونە ناو شار رزگاریان کرد ئەوەندە سامانیان دەست کەوت کە پێشتر نەیان دیبوو، پشکی سوارەکان هەر سواری سێ هەزار دینارو هی پیادەکانیش هەر پیادە یەکیش هەزار دینار بوو، پاشان هیژەکیان بەناو شاردا بلاوکردهوهو لەوێشەوه بەرەو قەفسە رۆشتن و دەستکەوت و ئەسیریان گرت و دوامەنزلیان بردە قەلای ئەجم عەبدوللا شارەکانی تری بە گەمارۆ فەتح کردو سولحیان کرد لەگەڵیان، عەبدوللاش کچەکە ی جەرگیری بەخشی و نین و سەعدی نارد بۆ لای ئیمامی عوسمان مزگینێ بداتی کە ئەفریقا فەتح کراوە^(۱).

چوارەم: پالەوانیەتی عەبدوللای کۆری زوپیڤر لە رزگارکردنی ئەفریقادا

عەبدوللای کۆری زوپیڤر گیانبازیهکی بێ وێنە ی هەیه لە نازایەتیدا وەکو نین و کەسیر باسی دەکات و دەلێت: (کاتی موسلمانان ویستیان ئەفریقا رزگار بکەن، بیست هەزار سەربازبوون و عەبدوللای کۆری سەعدی ئەبی سەرح ئەمیریان بوو، لە ریزی سوپاکەیدا عەبدوللای کۆری عومەر و عەبدوللای کۆری زوپیڤر تێداوو، سوپای جەرگیر پادشای بەربەریەکان سەد و بیست هەزار سەرباز بوو، هەتا دەلێن دووسەد هەزار بوو، کاتی هەردولا دەستەویەخە بوونەوه سوپای ئەوان یە کسەر حاتە ی موسلمانان داو خستنیانە هەلۆستیکێ زۆر ناسۆرو تۆقینەر)، عەبدوللای کۆری زوپیڤر دەلێ: (تەماشای جەرگیر پادشام دەکرد لە کەوانوی ریزەکانەوه سواری برزونی بوو بوو دوو کەنیزەش بە پەری تاوس باوەشینیان دەکردو سیبەریان بۆ کردبوو، چووم بۆلای عەبدوللای کۆری سەعد داوام لێکرد دەستەیک سەربازم لەگەڵ بنیڤرت لە دواوه

^۱ الکامل لابن اثیر (۴/۲).

بمباریزن، دهمه وی جهرجیر بکوژم، نهویش دهسته یه کوری جهره زه ی له گه لما ناردو
 فهرمانی پینکردن، که له پشته وه بمباریزن، منیش روژستم و ریزه کانم قاژ کرد، و
 تیگه یشتن من دهرۆم له پاشاکه یان ده پاریمه وه و سکا لام هه یه، کاتئ لئی نزیک بوونه وه
 ههستی به دوژمنایه تی من کرد بۆیه به سهر برزونه که یه وه رای کردو منیش دوا ی که وتم
 گرتم و به په مه که م له تو په تم کردو سهرم له لاشه جیا کرده وه، سه ره که یم کرد به نوکی
 په مه که مداو جاری (الله اکبر) م لیدا، کاتی به ربه ره کان هم دیمه نه یان بینی پرش و بلاو
 بوون و هه له اتن، وه کو قازو قولنگ ده یان قیژاند، موسلمانانیش که وتنه دوا یان و
 دهسته که وتی باش و که ره سه ی زۆریان به دهسته یینا، و تپرای که نیزه و نه سیر).

ئین و که سیر ده لئ: (نهم گیان بازیه ی عه بدوللا یه که مین هه لۆسته که نه به ردی و
 که سایه تی نه وی تیا درده که ویت)^(۱)، نهم فیدا کاریه جۆری که له به ره سه ته کردنی
 ناواته به رزه کانی مرۆڤو خۆجانه به ناسنی سوردا سهرباری نه وه ی پیشت مره شقی وای
 نه کردبوو، ته مه نه یی بیست و هه وت سالان بوو، یه که مین پالنه وانیه ت بوو نواندی و
 کاریکی دنیای خه یالات بوو هینایه بوون، وه که ده لئین مو غاره مه ی کرد، چونکه
 فیدا کاریه که ی پرپوو له دردۆنگی و به حال و نه حال دلنیا یی تیدا بوو به پیوه دانگی
 خه لکی رشۆکی (خۆکوژی بوو)، نهم گیان بازیه که به شیوه ی مو غامه رات کردی له دوو
 بۆچوونه وه سهرچاوه ی گرتبوو:

۱- سه درده که ویت و پادشاکه یان ده کوژیت و سهر بازه کانی په رته وازه ده بن که نه ریتیان
 وایه پادشا نه ما هه ریه که به لایه کدا ده روات، به مه ش موسلمانان ده پاریزرین له شه ری
 خۆیناوی و درندایه تی دوژمن.

۲- یان شه هید ده ییت و ده گاته دیداری خودای گه وره و پله ی پیاوچاکان به ده ست
 دینئ، که تاسه مه ندیان ده کردو بیباوه پروان ده تو قینئ و ترسو له رزیان هه لده قۆلی و
 دوژمن وای حالئ ده بی موسلمانان گشتی به م ته رزه به جهرگن، که واته هه قه تاجی دلیری
 بخه ریته سهر نه و که سانه ی، که مو غامه ره ده که نو خۆیان ده هاونه ته نوری شه ر، هه روه ها
 بینگومان هه یچ که سی ناتوانئ بگاته نه و بلیمه تییه جگه له و پیاوانه ی که بۆچوونیان وایه

^۱ البداية والنهاية (۷/۱۵۸).

به ههشت له‌ودوی ئهم فیداکارییه‌وه موشتاکی دیداری خودای گهورهن وێرای نه‌مه‌ش عه‌بدوڵڵا زگوردو ته‌مه‌ن کال بوو خۆشی و خه‌له‌تینه‌ره‌کانی دنیا پێکۆلتی نه‌کردبوو، به‌لکو زۆر به‌ئاواتی ئهو میواندارییه‌وه بوو که خودای گهوره‌ گه‌تی داوه به‌ تیکۆشه‌رانی رێبازه‌که‌ی یان سه‌ریان ده‌خات یان به‌هه‌شتیان پێشکه‌ش ده‌کات^(۱)، خودا کردی به‌ سه‌رکه‌وتن کۆتایی هاتو به‌ریه‌ره‌کان به‌ قاقیژو هه‌له‌هاتن موسلمانان تاربانان، هه‌رچه‌نده‌ زۆریان لی کوشتو لێشیان به‌دیل گرتن، ئهم سه‌رکه‌وتنه‌ وینه‌یه‌ک بوو له‌ گه‌ته‌کانی خودای گهوره‌ که داویه‌تی به‌ دۆسته‌ باوه‌روداره‌کان له‌ ته‌نگ و چه‌له‌مه‌ قوتاری کردن و له‌ که‌نده‌لانیك ده‌ربازی کردن، چونکه‌ دوژمن شه‌ش ئه‌وه‌نده‌ی ئه‌وان له‌ ژماره‌و توانادا زۆر بوون، ده‌بوو له‌ هه‌موو لایه‌که‌وه‌ شه‌ریان له‌گه‌لدا بکه‌ن، نه‌مه‌ش کاریکی دژواربوو بۆ سوپایه‌کی بجووک وه‌ک ده‌لێن قورسترین شه‌رگه‌ بوو که‌ پروبه‌پرووی بوونه‌وه‌، به‌لام گیانبازیکی نمونه‌یی ده‌گه‌مه‌ن، ترازووی شه‌ره‌که‌ی گۆپی و شه‌ر به‌ئاراسته‌ی سه‌رکه‌وتندا چوو^(۲)، با له‌ بیرمان نه‌چی ئهو نه‌به‌ردانه‌ی که‌ له‌ پشته‌وه‌ پاسه‌وانی عه‌بدوڵڵایان ده‌کرد کوپی یه‌کانی یه‌ک و فیداکاریبوون هه‌رچه‌ند میژوو ناوی تۆمار نه‌کردوون، به‌لام تابلویان هه‌تا دنیا ماوه‌ به‌ زیندوویی ده‌میینه‌وه‌، چونکه‌ بوونه‌ته‌ مایه‌ی شانازی بۆ ئه‌مه‌تی ئیسلام، له‌ رۆژی په‌سلانیشدا به‌ نازو نیه‌مه‌ته‌کانی به‌هه‌شت فه‌ریح ده‌بنه‌وه‌^(۳).

پێنجه‌م: شه‌ری (ذات الصواری)

رۆمه‌کان له‌ شه‌ری نه‌فریقادا زه‌ریه‌یه‌کی گورچک پریان لی که‌وتو ده‌ریاکانیان که‌ونه‌ مه‌ترسییه‌وه‌و گه‌له‌ که‌شتی موسلمانان بالی کێشابوو به‌سه‌ر ده‌ریای ناوه‌راستداو هه‌ر له‌ رودس هه‌تا به‌رقه‌یان کۆنترۆڵ کردبوو، قوسته‌نتینی کوپی هیه‌ر قه‌له‌ که‌شتیه‌کانی کۆکرده‌وه‌ به‌ هه‌زاره‌ریزه‌وه‌ هاتن بۆ لێدانی موسلمانان و بۆ ئه‌وه‌ی هه‌قی زیانه‌ که‌له‌که‌بووه‌کانی وشکانی وه‌رگرنه‌وه‌، ئیمامی عوسمانیش فه‌رمانی کرد به‌ریه‌ستیان

^۱ التاريخ الاسلامي (۱۲/۳۹۰).

^۲ التاريخ الاسلامي (۱۲/۳۹۲).

^۳ المصدر نفسه.

بکهن، بهره‌لستیان بکهن، معاویەش کەشتیە باره‌لگره‌کانی شامی به قیاده‌ی بوسری کوری نەرتات هەنارد لەگەڵ کەشتیەکانی میسردا به قیاده‌ی عەبدوللای کوری سەعدی ئەبی سەرح و به سوپا سالاری خۆی، ژمارە‌ی کەشتیەکان دووسە دانەبوو، نازاترین موچاھیدی بەئەزمونی لەگەڵ خۆی بردو پێشتریش پەندیان به دوژمن دادابوو، هەرچەندە ژمارەیان کەمبوو، بەلام دوژمن لە ناخیاندا بێ نەرز و کونی بوو عەزمی ئەوانیان لەلا وردو خاش بوو.

موسڵمانان بەرەو دەریا چوون بە هیوای سەرخستنی نایینی ئیسلام و ریشە‌کێش کردنی دوژمنانی دین و رامالینی سام و قوربی رۆمەکان، ئەم شەرە لەبەر چەند ھۆکاریک ھاتە کایەوہ:

۱- بۆ وەلامدانەوہی لێدانە بەزەبرەکانی موسڵمان بوو، کە دژ بەرۆمەکان لە ئەفریقا وەشان‌دبویان.

۲- رۆمەکان گیران کردبوو، لە کەناری رۆژھەلات و باشوور، بە ھۆی گەلە‌کەشتی موسڵمانانەوہ کە رینگەیان لێ برپیوون.

۳- رۆمەکان دەترسان گەلە‌کەشتی موسڵمانان دەست بگری بەسەر قوستەنتەنیەدا.

۴- قوستەنتین ویستی سام و شکۆی خۆی بێنیتەوہ پاش دۆرانە وشکانیی و دەریایەکانی لە شام و میسرو کەناری برقە.

۵- ویستیان شەرپکی بیتامان بکەن و دەست بکێشن بەسەر دەریای ناوہ‌راستدا و ھەلکوتنە سەر کەنارەکانی عەرەبی و جەختیشیان کردبووہوہ لە سەرکەوتن.

۶- زۆر مەبەستیان بوو ئەسکەندەرییە بکەویتەوہ ناو قەلەمپەوی خۆیان، چونکە بەنرخ بوو لە لایان و کاتی خۆشی نامە‌ی بەلێننامەیان نووسی بوو بۆ قوستەنتین^(۱).

ئەم شەرە لە کوێو لە چ جینگایەک روویدا؟

میژوونوسەکان یەک وەلام نین لە دیاری کردنی دەقاودە‌قی شوینی روودانی شەرە‌کەو سەرچاوہ عەرەبییەکانیش دیارییان نەکردووہ تەنیا یەک سەرچاوہ نەبیت بە وردی دیاری دەکات، سەرچاوہ‌یەکی تر دەلتی بەرەو ئەو شوینە چوون، لە کتێبی (فتح مصر

^۱ ذات الصواری - شوقی أبو خلیل ص (۶۰ - ۶۱).

واخبارها)^(۱) هاتوو ده‌لئ: (عبداللای کورې سەعد وتویه‌تی هەوالم پینگە‌یشتووە کە هیرقل بە هەزار کەشتی بارهه‌لگره‌و هاتوو‌ته‌ نەم بەره‌و... بە‌لام شوینی شەپه‌کە‌ی دیاری نە‌کردووە)، هەروە‌ها کتیبی (تە‌به‌ری)^(۲) لە‌به‌سه‌ره‌اتی سالی (۳۱)ی کۆچی شە‌پری (ذات الصواری) باس کردووە و ناما‌ژە‌ی بە‌ ده‌سته‌که‌وتی موسلمانان کردووە لە‌ رۆ‌مه‌کان، لە‌ ئە‌فریقا و ده‌لئ: (بە‌ ئۆردوو‌یه‌که‌وه‌ هاتن هەرگیز رۆ‌م ئە‌وه‌نده‌ گلێ‌ر نە‌بوو)، لە‌ کتیبی (الکامل فی‌ التاریخ)^(۳) شوین و روودا‌ی باس‌نه‌کردووە، بە‌لام هۆ‌کاره‌کانی باس‌کردووە، کە‌ موسلمانان ویستوو‌یانە‌ بیکه‌نه‌ په‌نایه‌کی قایم بۆ‌ سه‌رکه‌وتنی خۆیان بە‌ تایبه‌تی لە‌ ئە‌فریقا، لە‌ کتیبی (البدايه والنهایه)^(۴) هاتوو کاتێ‌ عبداللای لە‌ شە‌پری فه‌ره‌نجی و به‌ربه‌ره‌کانی ئە‌فریقا سه‌رکه‌وت رۆ‌مه‌کان لە‌ لای قوسته‌نتینی کورې هیرقل بە‌ ناپۆ‌رایي کۆ‌بوونە‌وه‌ ته‌که‌یری گه‌له‌کۆ‌مه‌یان کردو بە‌ لی‌شاو په‌لاماری موسلمانانیا‌ن داو پێ‌نج سه‌د کە‌شتی بارهه‌لگریان له‌گه‌ل خۆیاندا هینابوو بۆ‌ بنه‌پرکردنی عبداللای له‌شکه‌ره‌کی کتیبی (تاریخ الامم الاسلامیه)^(۵) باسی شوینی شە‌په‌کە‌ی نە‌کردووە^(۶)، دکتۆ‌ر شه‌وقی ئە‌بو خه‌لیل جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ شە‌په‌که‌ لە‌ که‌ناری ئە‌سکه‌نده‌رییه‌ روویداوه‌ به‌پێ‌ی نە‌م نیشانانه‌.

۱- لە‌ کتیبی (النجوم الزاهرة فی‌ ملوک مصر والقاهرة)^(۷) به‌ جوانی باسی شە‌پری (ذات الصواری) کردوو‌و له‌ ده‌ریایه‌ک نزیکي ئە‌سکه‌نده‌رییه‌ رویداوه‌.

۲- (تاریخ ابن‌ خلدون)^(۸) هاتوو، کە‌ عبداللای کورې سە‌عد سه‌رکه‌وت به‌سه‌ر شاره‌کاندا و ئە‌وانیش هاتنه‌ ژێ‌ر رکێ‌فی، پاشان گه‌رانه‌وه‌ بۆ‌ میسر، قوسته‌نتین به‌ شه‌ش سه‌د کە‌شتی بارهه‌لگره‌و هیرشی هینا بۆ‌ سه‌ر شاری ئە‌سکه‌نده‌رییه‌ بۆ‌ شه‌پرکردن.

^۱ المصدر نفسه (٦١).

^۲ المصدر نفسه (٦١).

^۳ تاریخ الطبری (٢٩٠/٥).

^۴ البداية والنهاية (١٦٣/٧).

^۵ (٢٩/٢) للشيخ الحصري.

^۶ ذات الصواری ص (٦٢).

^۷ النجوم الزاهرة (٨٠/١).

^۸ تاریخ ابن‌ الخلدون (٤٦٨/٢).

سەرچاوه عه‌ره‌بیه‌کائیم تاوتوتیی کردووه هیچیان شوینی روودانی شه‌په‌که‌یان دیاری نه‌کردووه، به‌لام زیانی رۆمه‌کان روونه، بۆ زانیاری گه‌له‌که‌شتی رۆمه‌کان به‌ نه‌زموون بوون و سهرداری ده‌ریای ناوه‌راست بوون و به‌ خۆیاندا ده‌په‌رمویه‌وه‌شالۆر به‌ینه‌ سهر که‌ناره‌کانی ولاتی نیسلاو و زۆر به‌ په‌رۆشبوون بۆ گه‌رانه‌وه‌ی شاری نه‌سکه‌نده‌رییه‌ بۆ حوکمپانی خۆیان، چونکه‌ نه‌سکه‌نده‌رییه‌ بایه‌خیکی گرنگی هه‌بوو له‌ ناخیاندا و به‌ لی‌ننامه‌شیان هه‌بوو له‌ گه‌ل هاوولاتیانی و ده‌ست بگرنه‌وه‌ به‌سهر ده‌ریای له‌کیس چویان و لانه‌ی موسلمانان بشیون، سهرچاوه‌ بیانییه‌کان ده‌لێن شوینی شه‌په‌ی (ذات الصواری) (فونیکه) بووه، فونیکه‌ش ده‌که‌ویتته‌ خۆرئاوای شاری نه‌سکه‌نده‌رییه‌ له‌ نزیک شاری (موسی مه‌تروح) بووه.

کاره‌ساته‌کانی ئەم شه‌په‌

مالیکی کورپی نه‌وسی هه‌ده‌کان ده‌لێ: له‌ شه‌په‌ی (ذات الصواری) من له‌ گه‌لیان بووم، له‌ ده‌ریا به‌یه‌که‌ گه‌شتن، ته‌ماشای که‌شتیه‌ به‌ باره‌ه‌لگه‌رکه‌گمان کرد هه‌رگیز شتی وامان نه‌دیوو له‌ وه‌خته‌شدا په‌شه‌بایه‌که‌ لی‌ی هه‌لگردين له‌به‌رژه‌وه‌ندی رۆمدا بوو، ماوه‌یه‌که‌ خۆمان گێردا و نه‌وان له‌ ئی‌مه‌ کۆبوونه‌وه، پاشان بایه‌که‌ که‌پ بوو، وتمان به‌ رۆمه‌کان بارێک‌بکه‌وین و ناشتی بکه‌ین، وتیان ناشتی چی ئی‌مه‌ تۆله‌مان ده‌وئ، پاشان وتمان گه‌ر هه‌زده‌که‌ن با به‌جینه‌ وشکانی شه‌په‌ بکه‌ین، ناماده‌یشین له‌ ده‌ریا شه‌په‌تان له‌ گه‌ل بکه‌ین، ده‌لێ هه‌موویان به‌ جاری قوولاندیان، وتیان نه‌خێر ئاو، ئاو، ده‌رده‌که‌ویت که‌ زۆر له‌ خۆیان رابینیوه‌ له‌ شه‌په‌ی ده‌ریاییدا کارامه‌ بوون و له‌ گه‌ل جموجوله‌کانیدا ژیاون و خێرو بی‌ریان هه‌لگوشیوه‌ به‌ دلنیا‌یه‌وه‌ چاوه‌پروانی سهرکه‌وتن بوون موسلمانه‌کانیش تازه‌ به‌تازه‌ ها‌ته‌بوونه‌ شه‌په‌ی ده‌ریاییه‌وه^(١)، به‌ره‌هه‌حاله‌ شه‌په‌ داگیرساو موسلمانان شه‌په‌زهبوون فه‌رمانده‌که‌یان وتی: به‌ هاوه‌لانی با راپۆژی بکه‌ین؟ وتیان با دو‌ژمن تاقیکه‌ینه‌وه‌ خۆمان زاخاوده‌ین شه‌وئ راپۆژ ده‌که‌ین که‌ شه‌و داها‌ت ده‌ستیان کرد به‌ نو‌یژو پارانه‌وه‌و یادی خودای گه‌وره‌و زۆر کوشان وه‌کو شاره‌ هه‌نگ زه‌ریان ده‌هات، خه‌ریک‌بوو که‌شتیه‌کان له‌ شه‌پۆلی ده‌نگیان بجولێ، به‌لام رۆمه‌کان ده‌ستیان

^١ ذات الصواری ص (٦٦).

کرد به دوزه له لیدان و سه ما کردن، که رۆژبوویه وه قوسته نین ویستی دهست پیشخهری بکات و دهست بوه شینن، به لām عهبدو لالی کوری سهد دواى بهرنوژی به یانی راویژی کرد به پیاوه ناودارو به نه زمونه کانی و پلانیکیان دارشت به ههر جوریک بیئت شه په که ببه نه دهره وهی ده ریا، نه مهش به قورسی ده لوی! عهبدو لالا فه رمانی کرد به سه ربازه کان نزیک ببه نه وه له کهشتی دوژمن و نینجا (بۆقه پیاوه کان) بچنه ناو دهریا که وه لژی ره وه کهشتیه کانی ههر دوولا به گوریسی نه ستور گریده پیکه وه، کهشتیه کانیش ژماره یان (۱۲۰۰) کهشتی بوو به ستیان به یه که وه وه کو پارچه یه که زهویان لی کرد، عهبدو لالاش په یتا په یتا موسلمانانی هانده داو گوروتینی پیده دان و دهی وت قورشان بخوینن سوره تی (أنفال) بخوینن ثایه ته کانی پرّه له خۆگری و له نگه رگرتن^(۱)، رۆمه کان ده ستیان کرد به شه ر، چونکه سه رکه وتن مسۆگه ر بوو له دلیانداو به خه یالی خۆیان موسلمانانان شکاندوه سه ره تا شه ره که له سه ر ههر دوولا دژواربوو خوینیکی بی شومار رژی ده ریاو ثاوه که ی سوربوو، رووه که ی به تهرم داپوشرا نه وه نده کوژرا به تاییه تی له رۆمه کان هه ژمار نه ده کرا، هه تا میژوونوسی بیژهننننی (فیوفانس) نه مه شه ره به یه رموکی دووه ناوده بات^(۲)، ته به ریش به م چه شنه باسی ده کات و ده لیئت: (خوین ناوی ده ریا که ی روپوش کرد به رهنگی سوور) هه ولیاندا کهشتی قایدی موسلمانان نغو بکه ن، نزیکبوونه وه و زغیریکی که مه نیان هه لدا بۆ کهشتیه که ی عهبدو لالو راپیچی بکه ن، به لām عهلقه مه ی کوری یه زیدی غه ته فی به مه ی زانی و به شمشیره که ی زغیره که ی بچری^(۳)، ههرچه نده باره که سه خت بوو، که چی موسلمانان پییان له جینی خۆی نه خزانو نارامیان گرت خودای گه ورهش سه رکه وتنی بۆ ناردن ته نانه ت نزیکبوو قوسته نینننی پادشایان نه سیر که ن، به لām که بیینی هیژه که ی هه ره سی کرد هه له ات و شه پۆلی ناو سه ربازه کانی دایه که ناری ده ریاو گه له کهشتیه که ی پارچه پارچه بوو، به جه سته ی بریندارو دلی پر له داخه وه سه ری شوپر کردو خۆی قوردا بۆ دوورگی سه قلیه^(۴)، که

^۱ المصدر نفسه ص(۶۷).

^۲ المصدر نفسه ص(۶۷).

^۳ تاریخ الطبری (۵/۲۹۳).

^۴ تاریخ ابن خلدون (۲/۴۶۸).

سوکاره کەمی پرسپاری سەرکەوتنیان لێ کرد وتی گاوار نە دەستمایەیی ماوه نە پیاو،
موسلمانان هەتا هەرکەوی چۆریان کەیفی خۆیان بوو بەربەست نەما لە رێگایان^(١).

دەرەنجامەکانی شەری (ذات الصواری)

١- یە کەمێن شەری مان و نەمان بوو تووشی هاتن و بە ئیمان و ئارام و نەخشەیی ورد
بەلای خۆیاندا پارسەنگییاندا یەو بە گوریس گۆرە پانیکیان دروست کرد و بە مەرگ ساتی
رۆمەکان کۆتایی هات.

٢- بەرنامەیی ریشە کێشکردنی موسلمانان بوو لە سیاسەتی رۆمەکاندا و هەروەها بۆ
گەڕاندنەوێ میسرو رکیفکردنی ولاتی شام بوو، بەلام شکان و تەنانت ناوی دەریای
رۆمیەشیان سەپێدەو بۆ هەتا هەتایەو شارەکانی قوبروس و کپین و کورسیکا و سەردینیا و
سەقلیە و جوزرو بلیاردیشیان دا بە دەستەو موسلمانان هەتا جنو و مەرسیلیا چوون.
٣- قوستەنتین کۆژراو قوستەنتینی چوارەمین جیگە گرتەو بە ئیزنی خودا
هێرشێکی تر دێتە کایەو بۆ گرتنی قوستەنتینی ئیستاش.

٤- لە پێش شەڕکردن خاوەن کردنەوێ دڵ و دەروون گەنگەرە بۆ سەرکەوتن بە زمانی
نەمڕۆ پێی دوتریت (مەعنەویات وەرگرتن) (خۆشەخەرنەو) ئەم کارەش بە چەشنیک
بیت دلت یەکلایی بکەیتەو بۆ خودای گەرە هەموو ئامرازە دۆنیاییەکان حازر
بکەیت و بەکوێ لە خودای کەرەسەکان بپاریتەو و سەل لە کۆسپەکان نەکەیتەو بە
هیممەتی بەرز رووبەرپووی بچی، ئەم شەڕ و کارەساتانە هەموویان دەرس و پەندەن بۆ ئێمە
نەخوازە لێ ژیا و سەرگۆزشتەیی هاوێلان بیت کە لەسەدا سەد پێشەنگن بۆ ئێمە^(٢).

٥- دەریاری ناوەرپاست بوو بە دەریای ئیسلامیی و گەلە کەشتی موسلمانان بوو بە
سەرداری، گەلە کەشییە کەشیان بو داگیرکاری و قەل و پەل کردن نەبوو، بەلکو بۆ
شکاندنی سامی موشریکین و گەیانندی پەيامی ئیسلام بوو.

٦- موسلمانان شارەزای دەریاوانی و کەشتی گەڕی بوون و لە شەڕی دەریایی کارامە
بوون، هەروەها شارەزای گەردون ناسیش بوون و پەییوەندی ئێوان گەردوون و دەریایان

^١ المصدر نفسه.

^٢ ذات الصواری (٧١ - ٧٢).

کشف کردو کامیترای (نیستیرلاب) و (بوسله‌ی فله‌کیان) دروست کردو رۆژئاواییه‌کانی وه‌کو (کریستۆفه‌ر کولومبوس و وامریکۆ فیسبوش) له‌پشکنینه‌کانیاندا به‌کاریان هینا^(۱).

۷- ئەم سەرکه‌وتنه‌ وینیه‌که‌ له‌ سەرکه‌وتنی بیرویاوه‌ر به‌سەر زانیاری سەربازی و چه‌کداری و ته‌قه‌مه‌نیدا، سەیره‌که‌ین پاش ئەزموون و شاره‌زایی سەربازی زۆرو چه‌کی به‌هێز رۆمه‌کان دۆزان و موسلمانەکان له‌چاو ئەوان نه‌ به‌کام بوون له‌ گشت پرویه‌که‌وه‌، که‌چی که‌ مه‌که‌ سەرکه‌وت به‌سەر زۆره‌که‌دا، پاشان سه‌لیقه‌ی فهرمانده‌کان وه‌ک (عه‌بدوڵلای کۆری سه‌عدی ئەبی سه‌رح) ده‌وری دووه‌می گیرا له‌سەرکه‌وتنیاندا، هه‌روه‌ها ئەم شه‌ره‌ نمونه‌یه‌که‌ له‌ مه‌رگبازی و خۆبه‌ختکردن^(۲).

شه‌هم: گرنه‌ترین په‌ندو سووده‌کانی فتوحاتی ئیمامی عوسمان

۱- به‌دییه‌اتنی به‌ئێنی خودای گه‌وره‌ بۆ باوه‌رداران

ئین و که‌سیر له‌ باسی ئیمامی عوسماندا ده‌لێ: (خودای گه‌وره‌ له‌سەر ده‌ستی عوسمان کۆمه‌لێ هه‌ریم و شاری رزگار کردو قه‌له‌مه‌ره‌وی ئیسلامیی پی زیاد کردو خه‌لافه‌تی پیغه‌مبه‌ری ﷺ درێژکرده‌وه‌ و په‌یامی ئیسلامیی به‌رۆژه‌لات و رۆژئاوای زه‌وی گه‌یانداو شروقه‌ی ئەم نایه‌ته‌ی به‌دییارچاوی هاوه‌لانه‌وه‌ به‌رجه‌سته‌ کرد، ده‌فهرموێ (هُوَ الْوَيْلُ أَوْسَلْ رَسُولُهُ بِالْمُهَنْدِي وَدِينِ الْخَقِّ لِيُقَهَّرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ) (التوبه: ۳۳).

هه‌ر له‌م باره‌یه‌وه‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ ده‌فهرموێ (ئه‌گه‌ر قه‌یسه‌ر له‌ناوچوو قه‌یسه‌ریکی تر نایه‌ت دوا‌ی ئەو، ئه‌گه‌ر کیسه‌راش له‌ناوچوو کیسه‌رایه‌تی تر نایه‌ت له‌دوا‌ی، سویند به‌وه‌ی گیانی منی به‌ده‌سته‌ خه‌زینه‌ی هه‌ردووکیان له‌ ریگه‌ی خودادا ده‌به‌خشریته‌وه‌)^(۳)، ئەم ده‌قانه‌ له‌ دونیای واقعی‌دا به‌دی هاتوو سه‌لما^(۴).

^۱ المصدر نفسه (۷۶).

^۲ التاريخ الاسلامي (۴۰۷/۱۲).

^۳ مسلم - كتاب الفتا رقم (۲۹۱۸ - ۲۹۱۹)

^۴ البداية والنهاية (۲۱۶/۷).

۲- له هونهری جهنگ و سیاسه تدای پی گهشت

جاران له ناو گهل و هۆزه كاندا شهر له پیناوی مولكدارى و دهستدریژی كردن ههڵدهگیرسا، به لām له سهرده مى پیغه مبهړ ﷺ خهلیفه كانی له پیناوی په یامدا دهكراو موسلمانان دهیانویست جیهان وشیار بکه نه وه و مرۆقه كان بکه نه به بندهی خودای گه وه و هرزه چهوته كان رامالانو عه قیده ی بته رستی و ناگر په رستی بنه بر بکه نه، ثم بانگه وازهش هه به شهر كردن نه كراوه، بهلكو سى شتیان خستووته بهردهم خهلكان بو نه وه ی لیبی هه لبریزان یان موسلمانبوون یان سهرانه دان یان شهر كردن، زۆریه ی زۆریان موسلمان بوون یان هه لبرارد ته نهان نه بیته، كه كینه بازو داخ له دل بوون، یان نهوانه ی سهر به گینچه ل و ناژاوه گیربوون نه مانهش پیوستیان به مۆچاندن هه بووه^(۱).

۳- له سهرده مى نیمامی عومهردا تۆمارگهی سهریازی حكومی دانراو له سهرده مى عوسمان دریوه ی پیدرا

شهری قادسیه بوو به هۆكارێك، كه نیمامی عومهر بریاری كردنه وه ی تۆمارگهی سهریازی بدات و فرمانی كرد هه رچی سوارچاك و به نه زموون و لیها توو كارامه ی هه ریمه كانه به خۆیان و ولاخ و چه كیانه وه بۆم بینن^(۲)، نه گه به خۆشی خۆیان هاتن باشه نه گینا به زۆر بیانه یین و خیرا وهر نه وه، ته نهانته یهك دانه شیان له بیر نه كهن، كاتی كۆی كردنه وه كردنی به سهریازی میری و ناو نووسی كردن و مووچه ی بۆ برینه وه، رێكخست و دیوانی سهرۆكایه تی و تۆمارگهی سهریازی پێكه وه به سته وه.

له سهرده مى نیمامی عوسماندا سهریازه كانی سهریشك كرد بۆ به شداری غه زاكان به تاییه تی نه و غه زایه ی كه مۆلته تی دا به معاویه و شهر ی ده ریایی تیا كرد له هه مان كاتیشدا تۆمارگهی سهریازی كرده وه و بزاڤی فتوحاتی ناو نووس كرد و مووچه ی بۆ دیاری كردن، به لām به تۆپزی نه بوو^(۳).

۴- نیمامی عوسمان بایه خی به سنووری خه لافه تی نیسلام ده دا

^۱ عصر الخلفاء الراشدين، د. عبد الحمید بحیت، ص (۲۱۶).

^۲ اتحاد الوفاء، ص (۷۰).

^۳ النظم الاسلامیة، صبحی صالح (۴۸۹).

دوای سیاسه‌تی بهرگریکردن له ولّاتی نیسلام به‌پرووی دوژمناندا، هاتنه سهر فراوانکردنی خه‌لافه‌ت به‌تاییه‌ت له سهرده‌می نیمامی عوسماندا، نیمامی عوسمان به سهربازه چاونه‌ترسو داکوکیکاره‌کان قه‌له‌م‌پرهو خه‌لافه‌تی پانو به‌رین کردو که له‌بهره‌کانی سواغداو سنووری ولّاتی په‌رژین کرد وتی: (پاش سوپاسی خوداو سه‌له‌وات له‌سهر پی‌نغه‌مبهر ﷺ نپوه په‌رژینی نیسلامنو خه‌مخوژی موسلمانان نه‌و شتانه‌ی، که نیمامی عومهر پیتی داوون له نیتمه شاراوه نییه، به‌لکو به راویژی نیتمه کردویه‌تی هیچکامتان جی گۆرکی و نه‌ملاونه‌ولا نه‌کهن، چونکه خودای گه‌وره نه‌و به‌خششده‌ی داویه‌تی پیتان لیتان ده‌سی‌نیتته‌وهو لاتان ده‌بات و هیتر ده‌یه‌نیتته‌وهو شوینتان، جاران چۆن بوون هه‌روا بن منیش به پیتی نه‌و توانایه‌ی خودا داویه‌تی پیم ده‌ست گیرۆیتان ده‌که‌مو کاروباری خه‌لافه‌تی پی به‌رپتوه ده‌بهم^(۱).

نیمامی عوسمان قایم‌کردنی که‌له‌بهره‌کانی شامو جه‌زیرهو دورگه‌کانی سپارد به معاویهو پیتی وت درزه‌کانی شمشاتیش یان خۆت یان که‌سیکی تر قایمی بکه‌ن نه‌وانه‌ی بۆ داسپیره‌که دلیرن و تاسه‌مه‌ندی جیهادن، وه له فروفیتلی رۆم شاره‌زان^(۲)، هه‌روه‌ها نامه‌ی نویسی بۆ معاویه که درزو که‌له‌بهری نه‌تاکیه‌ش بخاته نه‌ستۆی شانديک و هه‌ر گرویه‌که بووه زه‌حه‌متی رینگه‌یان نه‌وانیش زه‌حه‌متی بده‌ن^(۳)، نیمامی عوسمان زۆر وریای که‌له‌بهره‌کانی ده‌کردو فه‌رمانده‌ی شاره‌زای بۆ ده‌رنارد^(۴)، کاتیکیش معاویه غه‌زای عمورییه‌ی کردو نه‌و قه‌له‌یه‌ی گرت که ده‌که‌ویته نیتان نه‌تاکیه‌یه و نه‌توسه‌وه هه‌ستا شاندی له سهربازی شامو جه‌زیرهو قنسرینی بۆ داناو فه‌رمانی کرد له‌ویدا بیه‌ننه‌وهو له گه‌رانه‌وه‌ی سوپای نیسلامدا له پشته‌وه بمان پارێزن، پاشان دوای سالتی یان دووسال یه‌زیدی کوپی حه‌ری عه‌به‌سی^(۵) (نه‌ندامه‌کانی ریک‌خسته‌و هیزه به‌رگرییه‌ی)‌کانی

^۱ تاریخ الطبری (۲۴۴/۵).

^۲ الادارة العسكرية في الدولة الاسلامية (۴۶۶/۲).

^۳ فتوح البلدان - البلاذري (۱۷۵/۱).

^۴ الخراج وصناعة الكتابة لابن قدامة، ص (۴۱۳).

^۵ الادارة العسكرية في الدولة الاسلامية (۴۶۶/۲).

له گهل خۆی برد بۆ ولاتی رۆم کاتی گهراپهوه، به هه مان شیوه شانیدیکی چروپیری بهدوای خۆیانوه بهجی هیشت، وهکو معاویهی بهرپوه بهرو نهزموندار^(۱)، هه ر بهم چهشنه نیمامی عوسمان نامهی نووسی بۆ عهبدوللای نهبی سهرح و فهرمانی پیکرد که له بهرهکانی نهسکهندهرییه بهسهربازه چاونهترسهکان بگریت و خوش خوش بهدلیاتیان پی بکات و خۆراک و موچهیان بداتی بۆ نهوهی بی تاقت و داپراو نهبن، پاشان پی و ت: (وریای نهسکهندهرییه به نهوانه دووچار پهیمان شکینیان کردوه، سهربازه شارهزاکان رهوانه بکه بۆیان و سهربازهکان وه رهس و بی دهرامدت مهکه)، بهجی هیشتنی شانیدیکی چاونهترسی سهربازه دلیرهکان له شاره رزگارکراوهکاندا نه ریتیکی فهرماندهکانی سهردهمی نیمامی عوسمان بوو نهو شانده قهلاکانیان نۆژن ده کردهوه و سهنگهریان لیدهداو چه ندين بنکهو باره گاشیان تیا دا دروست ده کرد، بۆ نهونه نهو قهلايانهی که مهعاویه دهستی پیا هیئا قهلاکانی فورات بوو، وهکو (سمیسات، مهلتیه، شمشات، کومنج و قالیقی)، نه م قهلايانه له رزگارکردنی نه رمینییه به دهستیان هیئاو تازه کرانه وهو بوونه شوینی نیشه جی کردن^(۲)، بۆ نهونه حهیبی مهسله مهی فههری ههزار سهربازی گیانه سه ره دهستی هیژه بهرگرییهکانی له قهلا قالیقلا نیشه جی کرد^(۳)، له هه مان کاتدا به ریه ست کردنی که له بهرکانی شامیشی پی سپێردرابوو، هه ر بهم شیویه کاتی به پانی کوری عازیب قهزوینی رزگار کرد پینج سه د سه ربازی به جهرگو فهرماندهیکی تیا به جی هیشت و پارچه زهوییه کی بیخواوه نی بۆ پچرین، نهوانیش به بیرو کشتوکال ناوه دانیان کردهوه^(۴)، کاتی سه عیدی کوری عاسیش ته میسه ی^(۵) رزگار کرد ههزار سهربازی تییدا به جی هیشت^(۶)، ههروه ها نهو قهلايانه ش که رزگار کران سه ربازیان تیا به جی هیلرا، نیمامی عوسمان گرنگی ده دا به بهرپوه بردنی

^۱ المصدر نفسه (۴/۶۷).

^۲ من تاریخ الالتحصنات، محمد عبدالهادي ص (۴۳۴).

^۳ فتوح البلدان (۱/۲۳۴).

^۴ الادارة العسكرية (۲/۶۹).

^۵ تقيسة: شاركة لة تقبرستان.

^۶ الادارة العسكرية (۲/۶۹).

هیزی ریکخستن و بهرگری^(۱)، ئاسانکاری بۆ ده کردن و فرماندهی به سه لیکه ی بۆ دیاری ده کردن، هاوکاری ده کردن یه کئ له هاوکارییه کانیان نه وه بوو معاویه له مهنه ج پردیکی دروست کرد بۆ هاتووچۆی ریکخستن هکان، ههروه ها غه زای رۆمه کانی دایه دهستی معاویه و فرمانده یکی به هیزی ریکخستن، که معاویه ی عه وفی بوو، هیزی ریکخستن و هیزی بهرگری له سه رده می نیما می عوسماندا چ له ده ریابئ یان له وشکانی در یغییان نه کردوه^(۲).

۵- دابه شکردنی دهستکه وته کان له نیوان خه لکی عیراق و شامدا

حه بیی مه سله مه توانی رۆمه کان ته فروتونا بکات له نه رمینییه بهرله وه ی یارمه تی وه لیدی کور ی عه قه به ی له کوفه وه پئ بگات، هه تا سوپای کوفه هات سوپای شام سه رکه وتن و دهستکه وتیان گرتبوو، بۆ دابه شکردنی دهستکه وتی شه ره که رایه ک دروستبوو ئایا به شی کوفه ی تیدا یه یان نا؟ حه بیی کتابی نووسی بۆ معاویه نه ویش نووسی بۆ عوسمانی خه لیفه وه هه وائی پیدا نه ویش حوکمی ده رکرد نه هلی شام به شی نه هلی عیراق به دن واته کوفه له دهستکه وته کان، حه بیب حوکمه ی که ی خوینده وه هه موویان وتیان گو ئه رایه لئ و ملکه چیمان هه یه بۆ نه میری نیمانداران نیما می عوسمان، پاشان برا به شیان کرد^(۳).

۶- په رۆشی یه کده نگ ی بوون له به ره هه لستی دو ژمندا

له سه رده می نیما می عوسماندا عه بدوللای کور ی عامیر قه یسی کور ی هه یسه می کرده جیگی ری خۆی، پاش ماوه یه ک (قارن) ئاپۆرایه کی کۆ کرده وه زیاتر له چل هه زار سه رباز ده بوو به ریکگای (تبسین) وه هات و شالۆی هیئا بۆ موسلمانان، قه یسیش راویژی کرد به عه بدوللای حازم وتی: تۆرات چییه ؟ وتی من پیم باشه شار چۆل که یین، چونکه من نه میرم مۆله تنامه ی عه بدوللای عامیریشم پییه، که من نه میری شه ری خۆراسان بم، نامه یه کی ساخته کاری ده ره یئا، قه یسی نه میر پیی ناخۆشبوو مله جه ری

^۱ الادارة العسكرية في الدولة الاسلامية (۲/ ۴۷۰).

^۲ المصدر نفسه (۲/ ۴۷۰).

^۳ الفتوح ابن اعثم (۱/ ۳۴۱، ۳۴۲).

بکات و ناژاوه دروست بکات ههستا شاره‌که‌ی به‌جی هیشته^(۱)، ئهم کاره‌ی به‌لاوه باشتربوو ههتا دووبه‌ره‌کی و ناژاوه بکات و ریزی موسلمان شهق بکات و هوره‌ی سه‌ریازه‌کان بیۆکیئیتته‌وه، که‌چی ئه‌نجامی شه‌په‌که‌ش به‌سه‌رکه‌وتنی موسلمانان دوا‌یی هات^(۲).

۷- ئهو مه‌رده‌ی له‌ به‌نده‌کانی سوڵحدا سه‌ریازه‌کان پتو‌یستیان بوو

له‌ سه‌رده‌می عوسماندا فتوحات ته‌شه‌نه‌ی کردو هه‌ندیکیان به‌ سوڵح فه‌تح ده‌کرد، مه‌رجی‌کی پتو‌یستیان له‌ سوڵحه‌کاندا تۆمار ده‌کرد، ئه‌ویش یارمه‌تیدانی سوپابوو له‌ لایه‌ن خه‌لکی شاره‌کانه‌وه به‌ خواردن و ناژه‌لو که‌ره‌سه‌ی جه‌نگی بۆ ئه‌وه‌ی نامی‌ری رزگارکردنیان له‌به‌رده‌ستدا بی‌ت له‌ ناوه‌ندی سه‌رکه‌ردایه‌تییه‌وه داوا‌ی زه‌کات و خه‌راجیان له‌و شارانه‌ نه‌ده‌کرد، چونکه‌ ده‌یاندا به‌ سه‌ریازه‌کانی نێو خۆیان و نه‌یان ده‌برد بۆ سه‌رو^(۳).

۸- کۆکردنه‌وه‌ی زانیاری له‌ باره‌ی دوژمنه‌وه

فتوحاته‌کانی ئیمامی عوسمان زۆر گرنگی ده‌دا به‌ ده‌زگا زانیارییه‌کان و لیتی ده‌کۆلییه‌وه^(۴) و زۆر بایه‌خی ده‌دا به‌ چاوه‌کانی خه‌لافه‌ت، واته‌: (هه‌والگه‌ری) به‌ وردی دوژمنی ده‌خوینده‌وه^(۵)، هه‌رکاتێ به‌یعه‌تی وه‌رگرتبایه له‌ به‌لێنده‌ره‌کان به‌و مه‌رجه ده‌یکرد موسلمانان ئاگادار بکه‌نه‌وه له‌ مه‌رامه‌کانی دوژمن و وریای سه‌لامه‌تیان بکه‌ن^(۶).

۹- عه‌بدو‌په‌ره‌مانی ره‌بیعه‌ی باهیلی یه‌کیک بوو له‌ فه‌رمانده‌کانی فتوحات له

سه‌رده‌می ئیمامی عوسماندا

^۱ الادارة العسكرية (۸۹/۱)، نقلا عن تاريخ الطبري.

^۲ المصدر نفسه.

^۳ الطبقات (۵۹/۳).

^۴ الادارة العسكرية (۴۰۳/۱).

^۵ تاريخ يعقوبي (۱۱۶/۲).

^۶ الادارة العسكرية (۴۰۳/۱).

عەبدورپەرەھمان فەرماندەییەکی چاوەترسبوو لە ئاستیکی بەرزدا، بیروباوەڕیکی ئەستووری ھەبوو، بە خودای گەرۆ و پێغەمبەرەکی ﷺ پلەیی فەرماندەو پلەیی سەربازی بۆ ئەو تەوھیری نەبوو، وێرایی ئەمەش پێشپەرەو شەرەزان بوو، بۆیە کرا بە والی و فەرماندەیی شاری (باب الابواب) دواي مردنی سوراقەیی کۆری عەمر، ھەتا شەھیدبوو لە پلەیی خۆی دانەبەزێنرا، بە بەردەوامی نامەگۆڕپنەوێی ھەبوو لە گەڵ پایتەختداو زۆر سەرقاڵی کەرەستەکانی شەری سوارچاکی بوو ھەرگیز گزی و ساختەکاری نەکردوو و لە پشتمەو خنجەری نەوہ شاندوو و ^(١) شوینەواری دێرینی بە جی ھێشتوو لە (باب الابواب) و باشووری دەریای خەزو رۆژھەلاتی، چالاکییەکانیشی ھێورکردنەوێ بارودۆخی خەڵک و بەریاکردنی دادو گەشەپێدان بوو تەنانەت ئەو نەندە ئارانێ کردۆتەو کردوویەتی بە ناوہندی بڵاوکردنەوێ پەيامی ئیسلام و رزگارکردنی باکور، سەرەرای مەینەتی و بالە شەپخاوەکان، ئیسلامی لە ناوچە بێوہەدا دامەزاند ھەتا ئیستاش ^(٢) یەکی لە یادگارییە زیندووہەکانی کە لاپەرەکانی میژوو نووسیویانە ئەمەییە کاتی سوپاکەیی دەبات و راستەوخۆ دەچیتە شاری (باب) شەریار پاشا پیتی دەلی: ئەتەوێ چی بکەیت؟ دەلی بەلەنجەر و تورک دەوێ، دەلی: ئیمە ناشتین لە گەلیان لە شاری ئیمەوہ مەچن بۆیان، ئەویش وتی: بەلام ئیمە لییان رازی نین دەبی ھەر بچینە، مالاەکانیان، با بزانی کەسانیکم لە گەلداہ ئەگەر بیفەرمانی ئەمیرە کەمان نەبیت ھەتا بەنداوی رەدەم کە لە ولاتی سینە دەیان بەم، وتی: ئەوان چ کەسیکن؟ وتی: کەسانیکن ھاوہەلی پێغەمبەریان کردوو و ﷺ بە دلپاکی ھاتوونەتە ناو ئیسلام و لە نەفامیدا شەرم و نەتمان ھەبوو ئیستاش زیادی کردوو و جیھاد بوو تە پێشەیان و سەرکەوتن بوو تە ھاوڕێیان مەگەر لییان بگۆڕی ئەگینا ھەمیشە بالادەستن ^(٣).

عەبدورپەرەھمان توانی شەری بەلەنجەر بکات و تورکەکان بشکینێ، تورکەکان و تەبوویان موسلمانەکان فریشتەیان ھیناوە ئەگینا پەل خورديان نەدەکردین، بە روسووری و

^١ قادة المفتاح الاسلامي في ارمينية، ص (١٥٥).

^٢ المصدر نفسه ص (١٥٨).

^٣ الكامل لبن الثير (٢٩/٣)، تاريخ الطبري (١٤٦/٦).

سهرکه وتوویی گه رایه وه دواي نه وهی دووسده فهرسه خ له بله نجر دورکه وتبووه و تاقه سهریازیکیان لی شهید نه کرا، سهریازه کانی سهرکه وتنیان مسۆگهر بو^(۱)، چونکه مه عنه ویاتیان به خوداو دینه که ی به رزبوو، که چی گهلانی تر بی مه ده نو بی هیمه مه مابونه وه، بۆیه موسلمانان سهرده که وتن به سهریان وه کو زانراوه تورکه کان به بی شهر هه لها تن له سامی نه مان^(۲)، عه بدورپه همان له سهر بورا قی ته قواو نه توار ی چاک بوو تنانه ت هه لویستی له گه ل دۆراوانیش هه رچاک بوو مروثیکی به سپارده و نه مه کدار بوو، پادشای باب نامه به ریکی نارد بوو بۆ لای پادشای سین به دیارییه که وه، بهر له وهی موسلمانان ولاتی باب رزگار بکه ن، نامه بهر هاته وه سهیره کا ده ور گۆراوه چوه لای پادشاکه ی خویان و دیارییه کی پر له یاقوتی سوری له وسهر وه بۆ هینابوو لای پاشای سین، نه و کاته ش عه بدورپه همان پادشا بوو، پادشاکه (شهریار) دیارییه که ی وه رگرت و دای به دهستی عه بدورپه همان وه یه کسه ر پیی دایه وه پادشا سهری سورما وتی: (نه مه یاقوته باشرین کانه ی نه م ولاته یه، به لکو له ولاته که به نرخته، سویند به خوا نیوه له حاکمه کانی نالی کیسرا خو شه ویسترن له لای من، نه گهر له کوړی سولتانی نه وانه ا بومایه و نه م یاقوته یان دیبایه له ده ستمیان هه لده پورکانه، سویند بی به خودا جگه له و کارانه ی که پادشا گه وره که تان واته خه لیفه فدرمانی پی کردوه هیچی تر ناکه م)^(۳)، نه م پاشایه ناهه قی نه بوو سه رسامی ده یگرت، چونکه به در یژایی ته مه نی له ململانی و گزیکاری و ئالۆزیدا زیاه، واقیعه که ی پر بووه له زولم و ناهه قی، کاتی فدرمانده یکی به نه مه کو چاوتیر ده بیئنی راده چله کی و پادشا خراپه کاره کان و سامانه تالان کراوه کان دیته وه بیری، بۆیه به م وشانه گوزارشت له ناخی خوی ده کات^(۴)، عه بدورپه همان ده یزانی زه وتکردنی نه و یاقوته که نرخه که ی له ژماره نایه ت نه پشکی خۆیه تی و نه هی به یئولمال، نه وه نده به رچاو سیرف بوو جیاوازی نه ده خسته نیوان یاقوت و خۆل، چونکه

^۱ تاریخ الطبری (۱۴۶/۵).

^۲ قادة الفتح الاسلام في أرمينية، ص (۱۵۰).

^۳ تاریخ الطبری (۱۴۸/۵).

^۴ قادة الفتح الاسلام في أرمينية، ص (۱۵۴).

خۆی به خشنده بوو له خواترس و خۆپاریز بوو، شاره زای کرۆکی دین بوو، خۆی نه ده کرده خاوهن پوش و په لاشی دنیا، نهم پیاوه ته مهنی خۆی له سه ربازیدا ته واو کردو له سائی (۳۲) ی کۆچی له ناوچه بله نجهر شه هید کرا^(۱)، عه بدورپه هان فەرماندهی فتوحاتی سه رده می عوسمانه و هاوه لئی پیغه مبه ر ﷺ بووه و دره نگ موسولمان بووه.

۱۰- سه لمانی کورپی ره بیعه ی باهیلی یه کیک بوو له فەرمانده کانی فتوحاتی

سه رده می عوسمان

نهم هاوه له مه زنه یه که مین دادوهی کوفه بووه، له لایهن نیمامی عومه ره وه به هه مان شیوه نیمامی عوسمانیش له کاتی والیه تی سه عدی کورپی نه بی وه قاسدا کردی به داداوهی کوفه و به شداریی شهرپی قادسیه ی کردووه و له دوایدا کراوه ته داوهی مه دائین، هه رکه سی شیوا نه بیته ناکریتته دادوه به تاییه ت له رۆژانی عومه ردا، هه موو که سیکیش نه ده کرا به دادوهی کوفه، چونکه پرپوو له پیاوی هه لکه وتوو ی عه ره ب و هاوه لئی گه و ره گه و ره، نهم له لایه که وه له لایه کی تریشه وه چه ندین هۆزو تیره جوړ به جوړی تیدابوو، که واته سه لمان زانسته که ی لیژمه ی کردووه دینداریه که ی بیخه وش بووه و له ناوه زای خۆی به هه ره مه ند بووه که سایه تییه که ی به هیز بووه و جیگه ی متمانه ی گشت لایه ک بووه، هه ر به و چه شنه بوو به ناو برژیوانی ده سته که وته کانی رزگار کردنی مه دائین و شهرپی باب، نه مه ش به لگه یه کی تره له سه ر سه لیه ی به ربلاوی، نهم که له پیاوه راساله، هه موو سائی حه جی کردووه، هه ندی له گه و ره تابیعییه کان فەرمووده یان لی ریوایه ت کردووه، له رپووی ناکاره به ریزه کانه وه، دلقراوان و به خشنده و راستگۆ و چاکه خوازو وه فادارو به ریز بووه، هه رچی بۆ خۆی پیی خۆشبوایه بۆ خه لگیش پیی خۆش بووه، کاتی پله ی شه هیدی به رکه وت نه پاره و نه مولک و نه که سه ری به جینه هیشت و وێپای نه وه ی سه رتا پای ژیا نی له تیکۆشان و دادوهی و سه رداریی برده سه ر، جاریکیان نیمامی عوسمان نامه ی نارد بۆ وه لیدی کورپی عه قه به ی بریکاری، له کوفه فەرمانی پی کردبوو تیدا که شاندى سه ربازی چاونه ترسی سوپای کوفه هه واله بکات بۆ لای سوپای نه هلی شام و پیاویکی بلیمه ت و دیندارو جه ره به بکاته

^۱ قادة الفتح الاسلام في أرمينية، عمود شيت خطاب، ص (۱۵۸).

فرماندهیان، وهلیدیش بهیّ دوودلی سەلمانی هەلبژارد بۆ سەرۆکایەتیکردنی ئەم کارە
 سەختە، هەرچەندە ژمارەیهک زۆر فرماندەهی تریش هەبوو، لەبەر ئەوە سەلمان
 نمونەیهکی پێکەوتوو بوو لە ئەزمووندارێ و زەبرەشیینی و پالەوانی و پێرای ئەم
 سیفاتانەش خوداناس و خۆپارێز بوو، واقعیەن پالەوانێکی بە هەڵمەت و پێشڕەو بوو، لە
 هونەری جەنگدا شارەزابوو، بە هۆی بەرخودانەووە چەندەها ئەزموون و سەربوردە
 هەبوو لە سەرکردایەتی لەشکرو لێدانی جومگەو شادەمارەکاندا تیرنەنداز بوو^(١)، لە
 سوارچاکیدا بەتایبەت لە هێستەر بەریدا لێزان بوو، لە هەموو شارەکانەووە هێستری
 کویتی دەهینا بۆ نێمادی عومەر و قاشاوی دەداو مەشقی جیهادی پێ دەکردن^(٢)، بۆ
 نمونە لە کوفە چوار هەزار هێستری قیتی هەبوو لە کاتی پێویستدا بەکاری دەهێنان و
 دزی دوژمنیان پێ سەرکوت دەکرد^(٣)، لە سوارچاکیدا ئەوەندە لێزان بوو خۆی دەلێ:
 (بەم شمشیرەم سەد جەللادی قەلغان لەبەرم کوشتوو، هیچیان موسلمان نەبوون،
 نەمەشتوو هیچ کامیانم دەست بەرپێتەووە هۆمان هۆکانم لەگەڵدا بکات)، لەگەڵ
 موشریک و بێباورد نەبێت شەری لەگەڵ کەسی تر نەکردوووە لە گۆڕەپاندا خۆی مەڵاس
 نەداووە قەرەوێ گرتوووە شەقی لێ هەستاندوووە بەفروفتێل شەری نەکردوووە^(٤)، بە
 راستی نمونەێ موحاهیدێکی راستگۆ پاداشت ویست بوو، چونکە تێکۆشانهکی بۆ
 بەرزکردنەووە (لااله الا الله محمد رسول الله) بوووە نەدەکەوتە بەر ئەندێشەێ لەکوێ و
 بەچی مێشکی دەپێشێ لە دواھەمین شەریدا بە تافەێ خۆینی برینەسۆدارەکانی کەو^(٥)،
 بەلام شمشیرەکی لە دەست نەکەوت و لە سالی (٣٢) ی کۆچی یان (٣٣) ی کۆچی،
 شەھید کرا^(٦).

^١ تهذيب ابن عساكر (٢١٠/٦) تاريخ الطبري (٣٠٩/٥).

^٢ قادة الفتح الاسلام في ارمينية، ص (١٦٩).

^٣ اسد الغابه في معروفة الصحابة، لابن الاثير (٣٢٧/٢).

^٤ الاستيعاب في معروفة الاصحاب (٦٣٣/٢).

^٥ قادة الفتح الاسلام في ارمينية، ص (١٧٠).

^٦ المصدر نفسه (١٧١).

قوربی نهم کهله پیاوه نه مانده بوون: (شه‌رعزان بوو، فهرموده ناس بوو، قازییه کی دادپه وره ربوو، ده‌ستپاکیکی بی له که بوو، به‌رپوه به‌ریکی گورج و گۆل بوو، سوارچاکیکی گیانزابوو، فهرمانده‌یکی فاتیح بوو، پالنه‌وانیکی شه‌هید بوو)، سه‌لمانی کوری ره‌بیعه‌ی باهیلی^(۱).

۱۱- حه‌بیبی کوری مه‌سله‌می فهری یه‌کیکه له فهرمانده‌کانی فتوحاتی سهرده‌می نیمامی عوسمان

حه‌بیب ههرچهند تازه سال بوو و له گۆره‌پانیکه‌وه ده‌یگوازته‌وه بو گۆره‌پانیکی تر، جاری رزگار که ربووو جاریکی تر یارمه‌تیده‌ر بووه و هه‌میشه سهرکه‌وتن هاوپه‌یمان بووه، چوینته ههر شه‌رێک براوه بووه، چوو بو خزمه‌تی پیغه‌مبه‌ر ﷺ به موجاهیدی بو شاری مه‌دینه و نه‌و رۆژه مندال بوو، وه به‌شداری غه‌زای ته‌بوکی کردوو له ژیر به‌یداخی پیغه‌مبه‌ردا ﷺ و به‌م غه‌زایه ده‌ستی کرد به جیهاد و ته‌مه‌نی تازه پیتی نابووو بیست سالان، کاتی نیمامی عومهر بینی له‌شی به‌هیزه و زۆر به‌گورجی ده‌پلیسکیته‌وه به تاقیکردنه‌ویه‌کی کرده‌یی تاقیکرده‌وه تا بو‌ی ده‌رکه‌وی چ جو‌ره پیاویتیکه، بو‌یه پینشیری کرد گه‌نجینه‌ی دارایی یان گه‌نجینه‌ی چه‌ک و ته‌قه‌مه‌نی بگریته نه‌ستو، نه‌ویش چه‌که‌کی هه‌لبژارد و خۆی دوورگرت له دارایی، فه‌زلدانی چه‌ک به‌سهر داراییدا یه‌کیکبوو له نیشانه‌کانی سهرکرده‌یی و نه‌وینی سهربازی قولپی ده‌دا له قولایی ده‌روونیدا، حه‌بیب بوو به سهرداری قیاده‌ی کردوس له شه‌ری یهرموکی مان و نه‌ماندا و ته‌مه‌نی بیست و چوار سالان بوو، نهم کارانه ناشیره‌بوو، بو ده‌رکه‌وتنی هیماکانی قیاده‌یی له سپیده‌ی گه‌نجی و لاویتییدا.

نیمامی عومهر کردی به والی عه‌جه (جه‌زیره) له به‌رپوه به‌ردن و کاری نیداریدا عومهر به ناسانی نه‌و پله‌و پایه بلندانه‌ی به هه‌موو که‌سیک نه‌ته‌دا، چونکه نیمامی عومهر پا‌ه‌ندی کۆمه‌لێ سیفاتی دیاریکراو بو له‌ده‌ست‌نیشانکردنی سهرکرده‌دا له که‌م پیاویتی‌که‌دا هه‌بوو، له دوايشدا نیمام کردی به والی نه‌رمینیه و نازر بیجان، که دوو ناوچه‌ی چه‌پ و دووره ده‌ستو قیاده‌کردنیا نه‌وپه‌ری دژواره، ونکه به نا‌په‌حت

^۱ قادة الفتح الاسلام في أرمينية، ص (۱۷۲).

خەلگەكەي رېتىشمە دەكرىت و زۆر دوورن لە بنكە سەرەكیی و پېشكەوتووەكانی موسلمانان، مومارەسەى ئىدارە و فەرماندارى كردووە لەسەر دەمى ئىمامى عوسماندا هەتا حەزىكەيت ئازابوو، لە پېشپەرەيدا پېشپەرەيىكى كاملېبوو، كاتى رووى كردە شەپرى موريان بە شەش هەزار سەربازووە موريانەكان حەفتا هەزار بوون، حەبیب وتى: بەوانەى لە گەلێدابوون: ئەگەر ئەوان خۆيان بگرن و ئێوێش خۆتان بگرن، ئێوێ ئەوبەرترن بەلای خوداو هەتا ئەوان، ئەگەر ئەوان خۆيان گرت و ئێوێ هەراو هورياتان كرد ئەوكاتە خودا لە گەل ئارامگرانیە، شەوى دەستەوێەخەبوونەووە وتى: (ئەى خودایە هەلھاتنى مانگ دواخە، بارانى ئەم شەو بەگرەووەو خويىنى ھاوێلەكانم رانەدەى، بە شەھید قبوليان بكەى، خودای گەورە فەتخى كرد بۆى)^(۱)، يەكى لە ھۆكارى سەرکەوتنى بەسەر دوژمندا لە پال فاکتەرە ئىمانىيەكەدا ھېرشبردنى شەبوو، كە لە پر دايان بەسەر دوژمنداو وەريان داتەپاندو پاشان پشتيان ھەلگەرد^(۲)، كەسايەتییەكى زیندوو و نمونەيى ھەبوو بۆ سەربازەكانى، لە ئازايەتى پېشپەرەيدا كەوا سوورى بەرلەشكربوو لە پېشى پېشەوہ دەيووت پييان شوينمكەون، لە نەخشەكانى دواوہ خۆى نە ئەھيلايەوہ و عەودالى سەلامەتى و بيوەيى نەبوو كاتى بريارى يەكجاريە لە مۇريان رۆژ بكاتەوہ ژنەكەى گوتى لیبو ئەم بريارەيدا پيى و ت: شوينمان كوى بيت؟ وتى: مالى سوراديقى موريان، ئەو شەو حەبیب چووہ موريان و ھەركەسى ھاتە ريگەى كوشتى، كاتى گەشتە مالى سورادىق سەيرەكا ژنەكەى پيش ئەم گەيشتووەتە ئەوى^(۳) تەنيا حەبیب پالەوان نەبوو، بەلكو ژنەكەشى پالەوان بوو، بە كەردوہ بویرەكانى جوانترين نمونەى دەنواند بۆ سەربازەكانى، بەلكو خيزانەكەى نمونەيەكى تربوو، وەكو پالەوان شوینەواری خۆيەختكردن و فیداكارى ھەبوو^(۴).

^۱ تہذیب ابن عساکر (۳۷/۴).

^٢ قادة الفتح الاسلام في أرمينية، ص (١٨٩).

^٣ قادة الفتح الاسلامي في ارمينية، المصدر نفسه.

^٤ المصدر نفسه.

حەبیب راویژی بە پیاوەکانی دەکردو بۆچوونیی وەر دەگرتن، بە بۆچوونی تر کاریگەر نەبوو، بەلکو بە دانایی بۆچوونی پیاوەکانی دەقۆستەو، هەرچیەکی بە باش بزانیایە پیاوەی دەکردو پوختهکە ی جێبەجێ دەکرد، لە پال نەمەشدا دانیشتنی راویژکارانی دەبەست پێش شەپکردن، وە لە کاتی شەپکردن و لە پاشیشدا، رۆژتیکیان گوێ لێبوو یەکێ لە پیاوەکانی دەیوت نەگەر من یەکێ بومایە لەوانەی کە حەبیب گوێ بۆ راویژی دەگری، ناماژە ی هەرمانیکم بۆ دەکرد کە سەرکەوتن و سەرلەندیمان بە ئیزنی خودا بە دەست بەیتنایە^(١)، حەبیب گوێی لە قسەکە بوو، وتی بە هاوێڵەکی راویژەکت چییە؟ وتی: من پێشنیارم ئەویە هەموو ئەسپسوارەکان بچن لە پێشمانەو، پاشان سەربازەکان بکەوێ دەوای ئەسپەکان و لە نیوێ شەو داو دەست بکەن بە شەپکردن، لەگەڵ بەری بەیاندا تۆش بە رهشایی سەربازەکانەو هێرش بەیتن باوازان یارمەتیمان بۆ هاتوو، خودای گەورە ترس دەخاتە دڵیان و بەوترسە هەرس دینن، یەکسەر حەبیب گازی ئەسپسوارەکانی کردو لە شەوێکی شەوێ زەنگی باراناویدا بەرپێ خستو پاشان خۆی کەوتە پێ لە دەوای ئەسپ سوارەکان، بەلام نەرتی وایو لە سپێدە بەیانیدا دەچوو سەر دوژمن خۆی و هاوێڵانی هەلمەتیان برد، دوژمن تێکشکاو دەستکەوتیکی زۆریان بەرکەوت^(٢)، حەبیب خاوەنی فێل بوو، بیری دەکردهو و پلانی دادەنا، پاشان راویژی دەکرد بە پیاوەکانی و ئینجا دەچوو گۆرەپانی شەروەو هەموو زانیاری جۆراو جۆری لەسەر دوژمن دروینە دەکرد، پاشان نەخشەی سەربازی لەسەر، شارەزایی و چاروونیی دادەنا.

کارە جیهادییەکانی حەبیب لەسەر نەخشەییکی رێکخراو بوو نەک نەخشەییکی بێسەرۆبەر، بۆیە سەرکەوتن بێو بەیداخی، لە ترسناکترین گۆرەپانی شەپدا، لە پال نەمەشدا کە نیشانی سەرکەردەیی و لێهاتوویی هەبوو پیاویکی ئیمانداربوو ئیماندا بەستراو بوو، هەرکاتێ رووبەر و دوژمن بواوەتەو یان پەلاماری قەلایەکی بێلایە حەزی دەکرە، بێلای: (لا حول ولا قوة الا بالله العظیم)^(٣).

^١ تهذيب ابن عساکر (٣٧/٤).

^٢ قادة الفتح الاسلامي في ارمينية (ص ١٩٠).

^٣ تهذيب ابن عساکر (٣/٤).

بهراستی حبيب سەردارىكى ناوازه‌بوو، هەموو سىفاتەكانى فەرماندەى ناوازه‌ى تىابوو (سروشتى پرپوو لە بەهرە، زانستىكى بەئەزموونى هەبوو، ئەزموونى كرده‌ى هەبوو^(١))، متمانەى بە خوداى گەوره زۆربوو، حبيب شيرپوو بۆ فتوحاتى ئىسلامىي و چالاكىيەكانى لەبەر ناكريت، بيگومان نايابترين فەرماندەى فەتح بوو لە سەرده‌ى ئىمامى عوسماندا، ئەم فەرماندە گەوره‌يه سالى (٤٢)ى كۆچى وه‌فاتى كرد، لە تەمەنى (٥٤) سالىدا، ژيانى لە ژمارەى سالدا كەمبووه، بەلام لە تيرازى كرده‌وه جوامييره‌كاندا زۆربوو، تەمەنى كەم بووه، بەلام شويته‌واره‌كانى بە دريوايى سالتو سەده ريزگرتووه‌كان هەرده‌ميئن، خوداى گەوره لەم هاوه‌له مەزنە رازى بيّت، كە فەرماندەيه‌كى سىاسى به‌هيزبوو، كورپى رۆژى تەنگانەو فەرماندەيه‌كى رزگاركر بوو، حبيبى كورپى مەسلەمەى فەهرى^(٢).

^١ قادة الفتح الاسلام في أرمينية، ص (١٩٢).

^٢ المصدر نفسه.

باسى چۈرەم: گەۋەرتىن شانازى بۇ ئىمامى عوسمان ئەۋەيە ئوممەتى
كۆكرەۋە لەسەرىيەك پەرتووك (قورئان)

يەكەم: ئەۋقۇئاغانى كە تېپەرى بەسەر نووسىنەۋى قورئانى پىرۇزدا

۱- قۇئاغى يەكەم لەسەردەمى پىتغەمبەردا ﷺ

بەبەلگەى گومان بې سەلىتىراۋە كە پىتغەمبەر ﷺ فەرمانى كىرۋە بە نووسىنەۋى
ئەۋقورئانەى كە دابەزىۋەتە سەرى، سەلىتىراۋە كە پىتغەمبەر ﷺ نووسەرى ھەبۋە يان
كۆمەللى نووسەرى ھەبۋە نىگايان بۇ نووسىۋە، ھەتا زەيدى كۆرى سابىت بە نازناۋى
نووسەرى پىتغەمبەر ﷺ ناۋى دەكرۋە، چۈنكە تايىبەتكراۋە پىسپۆرپۋە لە
نووسىنەۋى نىگادا، ئىمامى بوخارى بەشىكى تەرخانكرۋە لەكتىبى (فەزلى
قورئاندا) بە ناۋىشانى نووسەرانى پىتغەمبەر ﷺ ۋە لە دوو فەرموۋەدا باسى دەكات.
۱- ئەبۋبەكر ۋەتى بە زەيد (تۆنىگات دەنۋوسى بۇ پىتغەمبەر ﷺ) ^(۱).

۲- (براۋ) دەللى ئايەتى (لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) دابەزى، پىتغەمبەر
ﷺ فەرمۋى (بانگى زەيدىم بۇ بىكەن ۋ پارچەدارىكى تەختە ۋ پارچە ئاسنىكەم بۇ
بىنن ^(۲)).

ھەرۋەھا پىتغەمبەر ﷺ پىش كۆچكرن قورئانى دەنۋوسى، ئەۋانەش كە بۇيان
دەنۋوسى عەبدوللەى كۆرى سەعدى ئەبى سەرح بوۋ، لە دۋاىيدا دىن ھەلگەراپەۋە،
پاشان سالى فەتھى مەككە مۇسلمان بوۋىۋە، ئەمە چىرۆكىكى زراۋى ھەيە - باسەم
كرۋە - ئەۋى زانراۋە ھەرچۈر خەلىفە راشىدە، كە قورئان نوسيان بوۋە، بىگومان
قورئانپان لە مەككە نوسىۋەتەۋە ئەۋى ئاشكرابە كە قورئان لە سەردەمى مەككە
نوسراۋەتەۋە بە بەلگەى چىرۆكى مۇسلمانبونى ئىمامى عومەر، كە دەچىتە مالى
خوشكەكەى و سەيردەكا نووسراۋىكى بەدەستەۋەيە سورەتى (طە)ى تيا نووسراۋە
خوداى گەۋرە باش دەيزانى ئەم قورئانە پىرە لە پەرتووكىكىدا كۆدەكرىتەۋە بۇيە
دەيفەرمۋە: (رَسُولٌ مِّنَ اللَّهِ يَتْلُو صُحُفًا مُّطَهَّرَةً) (البىنە: ۲).

^۱ البخارى، كتاب الفضائل القرآن رقم (۴۹۸۶).

^۲ البخارى، كتاب الفضائل القرآن رقم (۸۵۹۳).

کاتئ پیغه مبهەر ﷺ کۆچی دواپی کرد، قورئان هەر هه مووی نووسرابوو هه، به لام لهیه ک پهرتوکدا کۆنه کرابوو هه، له سهر گه لای (په لی) دارخوماو به ردی سپی تهنگ و له سنگی پیاوانیشدا ده رخ کرابوو، له گه ل شهوی، که له په راو سنگدا هه لگیرابوو، جوهره ئیل هه موو سالتئ جارئ له گه ل پیغه مبهردا ﷺ ده وری ده کرده هه، شهو سالتئ که کۆچی دواپی کردو پۆحی سپارد دوو جار ده وری کرده هه له گه لیا^(۱)، پیده چی پیغه مبهەر ﷺ قورئانی لهیه ک په راودا کۆنه کردیته وه له بهر شهوی چاوپروانی هاتنی شهردنه وهی هه ندئ حوکم یان هه ندئ ده قئ کردیته کاتئ ئاکامی تهواو بوو، خودای گه وهره سروشی کرد بۆ خوله فای راشیدین هه ستن به م کاره وه فایان هه بی بهرام بهر شهو به لینه راسته ی که خودا داویه تی به ئومه تی موحه مده ﷺ که پاریزگاری له م قورئانه بکات بۆ ئومه تی موحه مده ﷺ و پاراستنی خستوه ته شه ستۆی خۆی (جل جلاله)^(۲).

۲- قۆناغی دووهم له سهرده می ئیمامی نه بو به کردا

ریزی موسلمان هه شه هیده کانی شه ری یه مامه زۆربه یان قورئان له به ره کان بوون، له بهر خاتری شه مه ئیمامی نه بو به کر هه ستا راویژی کرد له گه ل ئیمامی عومه ر بۆ کۆکردنه وهی قورئان، قورئانی له په لی دارخورماو پارچه ئیسک و پارچه کاغه زو سنگی پیاوان کۆ کرده وه^(۳)، ئیمامی نه بو به کر شه م کاره گرنگه مه زنه ی سپارد به هاوه لی پرشکو زهیدی کوپی سابیتی نه نصاری، زهیدی کوپی سابیت خۆی دهیگیریتته وه ده لیت: (ئیمامی نه بو به کر ناردی به شهینمدا بۆ شه ری نه هلی یه مامه چووم سهیره که م عومه ری کوپی خه تتاب له لایه تی، ئیمامی نه بو به کر وتی: عومه ر هاتوه بۆ لام ده لئ له رۆژی یه مامه دا زۆربه ی قورئاغوینه کان کوژراون و کوشتن دوریتنه ی کردون، منیش ترسی شه وه م ههیه قورئاغوینه کان گشتیان به کوشتن بچن، له گۆره پانی شه رداو زۆربه ی ئایه ته کانی قورئاغان له کیس بچی، من پیم باشه لیژنه یه دروست بکهین بۆ کۆکردنه وهی قورئان، منیش وتم: به ئیمامی عومه ر چۆن کاریک ده کهیت که پیغه مبهر

^۱ البخاری، کتاب الفضائل القرآن رقم (۴۹۹۸).

^۲ المدينة النبویه فجر والعصر الراشدی، ص (۲۴۰)، نقلا عن فتح الباری (۱۲/۹).

^۳ حروب الردة و بناء الدولة الاسلامیه - أحمد سعید، ص (۱۴۵).

ﷺ نه يکړدوه؟ عومەر وتی: وه ﷻ نه مه کار يکي خيږه، عومەر وازی له پروونکړنه وه نه هيڼاو بوی شي کړدمه وه وه تا سنگم فراوان بوو بۆ نه و کاره ي که سنگي عومهری بۆ فراوان بووه.

نه وړنمائيانم به دی کړد، که عومەر به دی کړدبوو، زه يد ده لئ: نيمامي نه بويه کړ وتی: نه ی زه يد تۆ پياويکي گهنج و ژيري و له تۆ شياوترمان نييه و تۆش نيگات نووسيوه ته وه بۆ پيغه مېهر ﷺ جا شوين دۆزی قورئان بکه و بيچنه وه وه و کۆی که روه، زه يد وتی: وه ﷻ که ژي له که ژه کان بگوازمه وه به لامه وه سوکتره له وه ی روم لی بنين قورئان کۆبکه موه، گه را به دواي قورئانداو له په لی دارخورماو تاشه به ردو سنگي پياوان و چه رد و ته ختمه نيسقانه کان چنييه وه و کۆی کړدوه، ده لئ: لای نه بی حوزه يفه ی نه نصاری دواهمين سوره تمان که سوره ته ی ته بويه ده ست که وت و لای غه يری نه و نه بوو (لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَّحِيمٌ) (التوبة: ۱۲۸)، هه تا سوره ته که ته واو ده بيت، نه و په رتو که قورئانه لای نه بويه کړ بوو، هه تا کۆچی دواي کړد، پاشان لای عومەر بوو هه تا کۆچی دواي کړد، پاشان لای حه فصه ی کچی عومەر ما يوه^(۱).

قؤناغی دووه می کۆکړدنه وه ی قورئان له نه نجامي هه ندی هۆ هاته ئاراوه:

أ - کۆکړدنه وه ی قورئانی پيرۆز له نه نجامي ترسان له تياچوونی قورئان به بۆنه ی مه رگی ژماره يه کی زۆر له قورئاغوينه کان له شه ری هه لگه راوه کاند، نه مه به لگه يه، که قورئاغوين و زانايانی نه وده مه له پيشی خه لگه وه بوون بۆ کړداری چاکه و جيهاد کړدن، بۆ به رزکړدنه وه ی قوربی نيسلام و موسلمانان به په فتارو هزوو شمشيره کانيان نه وانه باشترينی ده سته ی ئومعت بوون پتويسته شوين پيشيان هه لېگرين.

ب - کۆکړدنه وه ی قورئان له سه ر بنه ماي (به رژه وه ندی گشتی و به ربلاو) هاته گۆری، به لگه شان وته کی نيمامي عومره که وتی به نيمامي نه بويه کړ، وه ختی نه بويه کړ پرسياری ليکړد چۆن نيشيک بکه ين، که پيغه مېهر ﷺ نه يکړد بيت، وتی: (نه مه خيږو

^۱ البخاري، رقم (۴۹۸۶).

چاكهيه)، له هه ندى رىوايه تدا هاتوو كه ئىمامى عومەر پىتى وتوو: (ئەم كارە خىرەو بەرژەوهندىيى موسلمانانى تىدايه)، ئىمامى ئەبوبەكرىش هەمان وەلامى زەيدى كورى سابىتى دايهو كاتى هەمان پرسىارى لىكرد، ئەگەر ئەم رىوايه تە پاست بىت، كه وشەى (بەرژەوهندى) تيايه يان پاست نەبى وەكو يەك وايه، چونكه گوزارشت دانەو - پاساودانەو بە وشەى (خىرو چاكە) خودى ماناى بەرژەوهندىش هەلەدەگريت له پاستيشدا كۆكردنەو، قورئان بەرژەوهندىيى موسلمانانى تىدايه، سەرەتاى ئەم كارە لەسەر (بەرژەوهندىيى گشتىيى و بەربلاو) بنەرەتەكەى دامەزرا، پاشان كۆدەنگى (ئىجماع)ى لەسەر بەسترا دواى ئەو، هەموو لاىەك دانى پيدا ناو برىارىيان دا بە قسەى راشكاو يان دركاو، ئەم كارەش كارى كۆكردنەو، قورئانە، بەلگەيه لەسەر دروستىتى (بەرژەوهندى گشتىيى و بەربلاو) وە بكريتە پەيژەيهك بۆ گەيشتن بە كۆدەنگى، ئەمە بە نىسبەت ئەوانەى دەيكەن بە بەلگە، هەرەها لە پەراوەكانى ئسولتى فيقهدا برىارى لەسەر دراو و ناماژەى پىكراو^(١).

ج - تايبە ئەندىيە بنچىنەيهەكانى زەيدى كورى سابىت چىبوو، كه ئەم كارە گرنەگى پى سپىدرا.

ئىمامى ئەبوبەكر زەيدى كورى سابىتى هەلبۆارد بۆ ئەم كارە زۆر گرنەگە، چونكه ئەم تايبە ئەندىيە بنچىنەيهەكانى تيا بەدى دەكرد، بۆ رىكخستنى ئەم كارە:

أ - ئەودەمە زەيد گەنج بوو، تەمەنى (٢١) سال بوو زۆر چالاكبوو، بۆيه ئەم خواستەى لىتى داوا كرا.

ب - لەبەر ئەو، زۆر دەرگەوتوبوو بە باشى قورئانى دەرڤەكردبوو، يەكى بوو لەوانەى كه خوداى گەورە ئاوەزايكى ترازى پى بەخشىبوو رىگەى چاكەى بۆ ئاسان كەردبوو.

ج - لەبەر ئەو، جىگەى متمانەبوو قەت لە جىگەى تۆمەت و گومانانەبوو. كارەكانى رەوا بوو و دەررونى خەلكى ئۆقرەى گرتبوو بەرامبەرى، دلپان پىتى خۆشبوو.

^١ الاجتماع في الفقه الاسلام، - عبدالسلام السليمانى، ص(١٢٧)

د - خۆی نووسه‌ری نیگا بو زانیاری باش و له میژینه‌ی هه‌بوو له‌م بواره‌داو به‌کرده‌وه
 نهم کاره‌ی موماره‌سه کردبووه نامۆ نه‌بوو له‌م کاره‌دا، یه‌که‌مجاره‌ی نه‌بوو^(۱).

ه - له‌گه‌ڵ نه‌مانه‌شدا یه‌کیک بووه له‌و چوار که‌سه‌ی که له سه‌رده‌می پێغه‌مبه‌ردا
 ﷺ قورئانیان کۆکردوه‌ته‌وه، له‌ قه‌تاده‌وه هاتوه‌وه ده‌ڵێ: پرسیارم کرد له‌ نه‌نه‌سی کورپی
 مالیک، کێ قورئانی کۆکردوه‌وه له سه‌رده‌می پێغه‌مبه‌ردا ﷺ؟ وتی: چوار که‌سه‌بوون،
 هه‌رچواریان نه‌نصاری بوون، ئوبه‌ی کورپی که‌عب و موعازی کورپی زه‌ید و زه‌یدی کورپی
 سابیت و نه‌بو زه‌ید^(۲)، نه‌و شێوازه‌ی که زه‌یدی کورپی سابیت گرتبوویه به‌ر بۆ
 کۆکردنه‌وه‌ی قورئان هیچ ئایه‌تیکی قورئانی وه‌رنه‌گرت هه‌تا به‌ نوسراوی نه‌یدی، له
 سه‌رده‌م له به‌رده‌ستی پێغه‌مبه‌ردا ﷺ نه‌نوسرایه‌ت و هاوه‌لانیشت له‌به‌ریان نه‌کردی،
 هه‌رگیز به‌له‌به‌رکراوی وازی نه‌هێناوه به‌ نوسراوی نه‌بیست له‌ ترسی نه‌وه‌ی نه‌وه‌کو له
 ده‌رخکردنه‌که‌دا هه‌له‌ یان نه‌ندیشه‌ی تیکه‌وتبی، دوباره هیچ ئایه‌تیکی له‌که‌س
 وه‌رنه‌گرتوه‌وه، که‌ بۆی هێنا، هه‌تا دوو شاهید شایه‌تییان بۆ نه‌دا، که‌ نهم ئایه‌ته
 له‌به‌رده‌ستی پێغه‌مبه‌ردا ﷺ نووسراوه‌ته‌وه‌و به‌و شێوه‌شه که هاتوه‌ته‌ خواره‌وه^(۳)،
 زه‌ید له‌سه‌ر نهم رێبازه به‌رده‌وامبوو بۆ کۆکردنه‌وه‌ی قورئان، زۆر سلی ده‌کرده‌وه زۆر
 وردبوو له‌ پشکنین و تیراماندا^(۴).

جیاوازی نێوان نووسراوه‌کانی سه‌رده‌می پێغه‌مبه‌ر ﷺ و سه‌رده‌می نه‌بویه‌کر
 جیاوازی نێوان نووسراوه‌کانی سه‌رده‌می پێغه‌مبه‌ر ﷺ و نووسراوه‌کانی سه‌رده‌می
 نیمامی نه‌بویه‌کر: قورئان له سه‌رده‌می پێغه‌مبه‌ردا ﷺ نووسرابوووه، به‌لام پارچه
 پارچه بوو، له‌ کاغه‌زو ته‌خته‌و په‌لی دارخورماو قوماش و توێکڵ و که‌ره‌سه‌ی تر نووسراوه
 هه‌موو ئایه‌ته‌کانی پیکه‌وه کۆنه‌کرا بووه‌وه له‌یه‌ک سوره‌ت و سپاره‌دا، به‌لام
 کۆکردنه‌وه‌که‌ی سه‌رده‌می نه‌بویه‌کر له‌ نووسینه‌وه‌ی قورئان نه‌وه‌بوو هه‌موو سوره‌تیکی له

^۱ التفوق والنجابة على نهج الصحابة حمد العجمي، ص (۷۳).

^۲ سير اعلام النبلاء الامام الذهبي (۴۳۱/۲).

^۳ التفوق والنجابة على نهج الصحابة، ص (۷۴).

^۴ الانشراح ورفع الضيف بسيرة أبي بكر الصديق للصلابي، ص (۲۰۶).

په پړاو کېدا نو سرايه وه و سوره ته کان پټ کړ خان و نايه ته کان به گوږه ی شو شپوه يه ی له به رده م پټغه مبه ردا ﷺ له به ريان کړد بوو، ريکخستنی هر سوره تيکيان له په پړاو کېدا نو سيبه وه، نه رکي زه يدي کوري سابي تيش نه وه بوو نو سراوه کاني سهرده می پټغه مبه ر ﷺ له په رتو کېدا بنو سيته وه، هر سوره تي نايه ته کاني ريکبخات و يه له دواي يه ک به جه ختلي کړاوي و چه سپاوي^(۱).

۳- قزناغی سيپه م له کړکړدنه وهی قورثاندا له سهرده می نيمامی عوسماندا يه که م: هوکاري کړکړدنه وهی قورثان له سهرده می نيمامی عوسمان، له نه نه سی کوري ماليکه وه هاتووه، که حوزيفه ی يه مانی هاته خزمه تی نيمامی عوسمان له کاتي فتمی نه رمينيه و نازربيجان که نه هلی عيراق کرديان، حوزيفه زور ليويه باربوو، چونکه خه لکی جوړاو جوړ قورثانيان ده خوینده وه، بويه حوزيفه وتی: نهی نه میري نيمانداران نه م نومه ته خه ريکه له کتابه که ی خودای گه ورده نا کوکی تی ده که ويټ، وه کو نا کوکيه که ی گاوو جووله که، نيمامی عوسمانيش نامه ی نارد بو لای حه فسه ی کچی عومر که نه و په رتو که قورثانه ی لايه تی بو مان بنيری، هندی نوسخه ی له به ر ده گرینه وه بوی ده نيړينه وه، حه فسه ش ناردی بوی، نيمامی عوسمان نه مری کړد به زه يدي کوري سابي ت و عه بدوللای کوري زوييرو سه عيدي کوري عاصو عه بدورپه حمان کوري حاريس که نوسخه ی له به ر بگرنه وه، نيمامی عوسمان وتی: به م تاقمه قوره يشيانه: نه گه ر نيوه له گه ل زه يدي کوري سابي ت ناته بابيستان بو دروست بوو له شتيکی نه م قورثانه دا نه وکاته به زمانی قوره يش بی نووسن، چونکه قورثان به زمانی نه وان هاتووه ته خواره وه سا نه وانيش وایان کړد هه تا چند نوسخه يان له به ري په رتو که قورثانه که گرته وه، پاشان عوسمان په رتو که که ی گه رانده وه بو حه فسه، پاشان بو هر قولی نوسخه يه ک له و په رتو که ی ره وانه کړدو فرماني کړد هر په راوو په رتو کېکی تر که قورثانی تيا نو سراوه بيسوتينن و نه م قورثانه لای خويان بيهي لته وه^(۲).

له م گفتوگو راست و دروسته حوزيفه و نيمامی عوسمان نه م خالانه و رده گرین:

^۱ المدينة النبوية فجر الاسلام والعصر الراشدي (۲/۲۴۱).

^۲ البخاري، كتاب فضائل القرآن رقم (۴۹۸۷).

أ - ئەو ھۆكاری كە عوسمانی ھەلئنا قورئان كۆيكاتەو ھەرچەند بەرپۆكۆپێکی كۆكرابوو ھەو لە سەردەمی ئەبویەكری صدیقدا، بریتی بوو لە جیاوازی و ناكۆکی خۆیندەو ھەو قورئان لە لایەن موسلمانە خۆینەوارەكان تەنانت ناكۆکی لە خۆیندەو ھەو نزیك بوو سەر بکیشیت بۆ مەترسیدارترین ئاژاوو دووبەرەکی لە کیتابەکی خودای گەرەدا، كە بناغەدی شەریعەتەو كۆلەکی دینەو بنەرەتی تەلاری ئومەتە بۆ سیاسەت و ڕەوشت و كۆمەلایەتی، ھەتا وای لێھاتبوو ھەندێ لە قورئاغۆینەكان دەیان وت بەواتی تر: خۆیندەو ھەو كە من لە خۆیندەو ھەو كە تۆ باشتر، بۆیە حوزەیفە دلەخوڕپە دای گرت و بە ھەلەداوان ھات بۆلای خەلیفەو پێشەوای موسلمانان و داوای لێكرد فریای ئومەت بکەوێت بەرلەو ھەو توشی ناكۆکی و دووبەرەکی ببن و بە شەرپین و کار لە کار بترازی و فیتنە بۆ ھەلگیرسی و دەسکاری دەقی قورئانە کە بکریت و نایەت و وشەکانی لە ریگەو جینگە خۆی، لابدریت، وەكو لە نیو گاوارو جولە کە کان روویدا و ھەرگەلی لەوی تر جودا بوو ھەو کتابی بۆ خۆی داڕشت.

ب - ئەم گفتوگۆ راست و دروستە گومان پرە کە قورئانی پیرۆزی لەیەك پەرتووکدا كۆکردەو ھەو بەیەك نەپرەدا ھۆندییەو ھەو سەریەك شیوہزار پێکیخست، ھەموو ئومەتی ئیسلام بە چاکی رێککەوتوون لەسەری قبوڵیان کردووە، ئەو نووسراو ھەو لەم پەرتووکە دایە خودی ئەو قورئانیە کە لە پێغەمبەرەو ﷺ بیستراو ھەو وەرگیراوە وەكو ئەو قورئانە وایە کە دەستپاکی نیگاھینەر (جوہرەنیل) ھیناویەتی، ئەم پەرتووکە قورئانەش لە ژێر چاودێری خەلیفە یەكەم ئەبویەكری صدیقدا كۆکراوەتەو ھەو نووسراو، پاشان داویەتی بە دەستی عومەری کۆپی خەتاب دواي خۆی، کاتێ عومەر ئاکامی نزیكبوو ھەو دەسلاتی خەلافەتیشی نەدا بوو دەست کەسێکی دیاریکراو، بەلکو کارەکی کرد بە راویژکردن دەستەبەك ھاوہلی ھەلبارد، کە پێغەمبەر ﷺ لییان رازی بوو، وەسیەتی کرد ئەم پەرتووکە قورئانە بەدەن دەستی خەفصە دایکی ئیمانداران، ئیمامی عوسمانیش لە كۆکردنەو ھەو نووسینەو ھەو قورئاندا سەرئنجی خستبوو سەر ئەم پەرتووکەو پەرتووکێ رەسمی و سەرتاسەری لی گرتەو ھەو فەرمانی کرد بە چوار قورئان خۆینی ناودار، کە بە وردی قورئانیان لەبەربو بە باشی پیتەکانیان دەرەبیری و بە جوانی

دهياځوینډهوه له شیکردنهوهو زاراههکې تیځه‌یشتبون، سیانیاڼ قوره‌یشی و یه‌کیان نه‌نصاری بوو، نه‌ویش زهیدی کورې سابیت بوو که خاوه‌نی کۆکردنه‌وی یه‌که‌مه له سهرده‌می نه‌بویه‌کړدا به ناشی‌ره‌ی نیمامی عومهر قورثان بکه‌ن به‌یکه شیوه‌زار، له هندی ریویاه‌تدا نه‌و که‌سانه‌ی که نیمامی عوسمان فهرمانی پیکردن، نه‌م قورثانه بنووسنه‌وه دوانزه پیاو بوون نوبه‌ی کورې که‌عبو نه‌وانی تر قوره‌یشو نه‌نصاری بوون^(۱).

ج - دهره‌نجامه‌که‌ی نه‌مه‌یه: فتوحات له‌سهرده‌می نیمامی عوسماندا به مؤلّت وهرگرتن بووه فهرمانی له‌سهردراره، پریاری سهریازی له مه‌دینه‌وه دهرچوه‌وه هه‌موو لایه‌نه‌کانی نیسلام گوئ له مشتی فهرمانی خلیفه بوون نه‌مه‌ش به‌لگه له‌سهر کۆده‌نگی هه‌موو هاوه‌لان و شوینکه‌وتوان له هه‌موو هدریمه‌کاندا که خه‌لافه‌تی نیمامی عوسمان ته‌واوه بیخه‌وشه‌وه، به په‌له هاتنی حوزه‌یفه‌ی یه‌مانی بۆ مه‌دینه بۆ نه‌هیشتنو قه‌لاچۆکردنی ناکۆکی خه‌لکی له خویندنه‌وه‌ی قورثاندا، هه‌روه‌ها به‌لگه‌شه که بابه‌ته شهرعییه گه‌وره‌کان راویژی خه‌لیفه‌ی بۆ ده‌کرا له مه‌دینه، شاری مه‌دینه به‌رده‌وام هیلانه‌ی سونه‌ت و مؤلگه‌ی هاوه‌له شهرعزانه‌کان بووه^(۲).

دووهم: راویژکردن به‌هاوه‌لان بۆ کۆکردنه‌وه‌ی قورثان

نیمامی عوسمان موهاجیرینو نه‌نصاری کۆکردنه‌وه‌و راویژی پیکردن و چه‌ندین چاوساغی نومه‌ت و پیښه‌وای بلیمه‌ت و هاوه‌لئ به‌ماریفه‌تی گاز کرد، وه له سهروی هه‌مووشیانه‌وه عدلی کورې نه‌بی تالیب و نیمامی عوسمان نه‌م پرۆه‌ی خسته به‌رچاوی هه‌لبیژدراوانی نومه‌ت و سهرداره ریښاندراوه ریښاندهره‌کانو له‌م کاره بکۆلنه‌وه‌و تاوتوی بکه‌ن، شروقه‌یان کردو له‌گه‌ل یه‌کتر په‌یقین بۆ نه‌وه‌ی بۆچوونی یه‌کتر بزانون به گهرمی هاتن به پیر بۆچوونه‌که‌ی نیمامی عوسمانه‌وه به ئاسته‌م درزی نه‌بوو گومان بچیته دلئ نیماندارانه‌وه، له‌م پرۆه‌یه‌دا له ههر چوار قورنه‌ی زه‌ویدا به‌ستنی نیجماعی هاوه‌لان ناشکرا کرا بۆ خه‌لکی، به‌هیچ کلۆجی له‌و رۆژدا که‌سی دهرنه‌که‌وت پیچه‌وانه‌و

^۱ عثمان بن عفان صادق عرجون، ص (۱۷۱).

^۲ المدينة النبویه فجر الاسلام والعصر الراشدی (۲/۲۴۴).

دژی ئەم کارە بێت تاقە کەسێ نێیه نە یاری کردبێت، چونکە قورئان لە تاکە کانی نۆمەت
 شاراوە نێیه، چ جایی ئەوەی لە زاناو پیشەوای هەلکەوتووی نۆمەت^(۱)، ئیمامی عوسمان
 لە کۆکردنەوەی قورئاندا شتیکی تازە ی دانەهێناوە، بەلکو بەر لە ئەم ئەبویە کە ئەمە ی
 کردبوو، وە بە بۆچوونی دەروونی خۆی نەیکرد بە راویژی هاوێلان کردی و پەزامەندیان
 دەربری و وتیان بۆچوونە کەت زۆرباشە، دووبارە وتیان زۆر جوانە، واتە: کۆکردنەوەی
 قورئان لە چەند نۆسخە کدا بە یەک زار^(۲)، موصعبی کۆپی سەعد گەشت بە هەندێ
 هاوێلێ پیغەمبەر ﷺ کاتی ئیمامی عوسمان فەرمانی کرد پەرتوکه کانی تر بسوتینن،
 دەبینی ئەم کارەیان بەلاو سەیرە و اقیان و پرمایە^(۳)، ئیمامی عدلیش نەهی کرد
 لەوانە ی رەخنەیان دەگرت و گلەییان دەکرد، وتی: (ئە ی خەلکینە بێژ مەکن لە
 عوسمان و قسە ی چاک نەبێت هیچی تر مەلێن وەللاهی ئەم کارە ی لە خۆیە و نە کردووە
 کۆمەلێ زانای شارەزای لە ئێمە کۆکردووە و ئینجا ئەم کارە ی کرد، وەللاهی منیش
 بێمە خەلیفە ئەو کارە ی ئەو دەکەم^(۴)، دوا ی گردبوونە وە ی ئەم کۆمەلە بەرێژە کە باشترین
 مەروفی نۆمەتەن لەسەر یەک قورئانی و یەک زاری پیرۆز کارە کە پۆشن بوویە وە بۆ گشت
 لایە ک تەنیا بۆ هەوەسباز نەبێت، وە پێویستە لەسەر هەموو موسوڵمانێک رازی بێت بەم
 ئیشە ی کە ئیمامی عوسمان ئەفراندی و قورئانی پێ پارێزرا^(۵).

قورتوبی لە کتێبی تەفسیرە کەیدا دەلێ: ئیمامی عوسمان ئەم کارە ی کرد (قورئانی
 لەبەر قورئانە کە ی حەفصە گرتە وە بە یەک شێوە بە یەک نۆسخە بە هەر چوارلادا
 بلاوی کردووە و نووسینە کانی تری سوتان)، دوا ی ئەوە ی کە موهاجیرین و ئەنصارو
 کە لە پیاوانی ئیسلامی کۆکردووە و راویژی پێکردن، ئەوانیش رێککەوتن لەسەر ئەم
 خۆیتندنە ناسراو بە وە ی ئیستا، کە بە راستی و سابیتی لە پیغەمبەر ﷺ وەرگیراو وە

^۱ عثمان بن عفان صادق عرجون، ص (۱۷۵).

^۲ فتنة مقتل عثمان بن عفان (۷۸/۱).

^۳ التأريخ الصغير للبخاري (۹۴/۱)، اسنادة حسن لغیره.

^۴ فتح الباري (۱۸/۹)، اسنادة صحيح.

^۵ فتنة مقتل عثمان بن عفان (۷۸/۱).

بیستراوه، غهیری ئەم شیوازیان خسته لاوه، هەموویان بۆچونەکی عوسمانیان بە راست زانی، چونکە بۆچونیککی فزەپرو هاوجوتی نیسلام بوو^(۱).

جیاوازی نێوان کۆکردنەوی ئەبوبەکر و کۆکردنەوی عوسمان

ئێین و تین دەلێ: (جیاوازی نێوان کۆکردنەوی ئەبوبەکر و کۆکردنەوی عوسمان ئەوەبوو، کۆکردنەوی ئەبوبەکر ئەوەبوو دەترسا شتی لە قورئان نەمیستی بە هۆی تەمانی هەلگرەکانییەوه، چونکە ئەوکاتە لە یەک شوێن و پەراودا کۆنەکرا بوو هەستا لە چەند پەراویکی ریکوپیکی ئایەتی سورەتەکانی کۆکردەوه و بەپێیەکی که لە پیغەمبەر ﷺ وەرێشانگرتبوو، بەلام کۆکردنەوی ئیمامی عوسمان لەبەر ئەوەبوو ناکۆکی دروست بوو بوو لە خوێندنەوی قورئاندا و هەرکەس بە جۆری دەخوێندەوه و هەتا هەرکەس بەو شیوەزاری خۆی دەخوێندەوه، زارەکانیش چەند زۆرن ئەمە وای کردبوو هەندێ دەبیوت بە هەندیککی تر خوێندنەوه کە تۆ هەلەیه، بۆیه ترسا کار لەکار بترازی، نوسخی گرتەوه لەو پەرتوکە قورئانەو کردی بە یەک جۆر قورئان و سورەتەکانی ریکخست و هەموو زارەکانی خسته لاوه و بە قورسی هاتە سەرشیوەزاری قورەیش بە بیانووی ئەوەی قورئان بەم زاراوه دابەزیوه هەرچەند لە سەرەتای دابەزینی قورئاندا خوێندنەوی قورئان فراوان بوو بە زارەکانی تر دەخوێنرایەوه، بۆ ئەوەی گەزەندەو ئەستەمی دروست نەبێت، عوسمان زانی ئەو پیتوتسییهش نەماوه قورئانی خسته سەر یەک شیوەزارو قەتییسی کرد، قازی ئەبوبەکر باقلانی دەلێ: ئیمامی عوسمان نەبیوست خۆدی ئەم قورئانە لە نێوان دووبەرگدا کۆیکاتەوه، بەلکو ویستی خۆدی ئەم قورئانە لە سەر شیوازی خوێندنەوه و زاراوه سابتەکانی پیغەمبەر ﷺ کۆیکاتەوه، هەرچی ترە هەلەو شیونیتەوه و بچنە سەر پەرتوکە قورئانی که پیشخستن و دواخستن ئایەتی تیا نەبێت و چەمک و ماناکە و هەکو رۆژی دابەزینی مینیتەوه نووسینی ئایەتەکانی نەشیونیت هەستا بە پیت و دەنگ و شیوەزاری قورەیشی وێنە گرت و بە ئایەت جیگیری کرد و خوێندنەوه لەبەرکردنی فەرز کرد، ترسی ئەوەی گەندەلی و سۆی تینەکەنەوێت دواي خۆی.

حارسی موحاسبی دەلێ: لای خەلکی و باوه که ئیمامی عوسمان کۆکەرەوهی قورئانە، بەلام وانییه، بەلکو عوسمان خەلکی خسته سەر یەک شیواز خوێندنەوه لەسەر

^۱ الجامع الاحکام القرآن (۸۸/۱).

بۆچۈنى خۆى و سەرجهم موهاجىرىن و ئەنصارەكان ھەستان كۆبونەو ھە راوئۇيان كرد له ترسى ئاژاوه و فەرتەنەى ئەھلى عىراق و ئەھلى شام كاتى ناكۆكى كەوتە نىوانيان لەسەر پىتەكانى خويندەنەوى قورئان، بەلام پيش ئەم مشتومرە قورئان بە پىنوس و خويندەنەو جىاوازەكان دەخوئىرايەو ھەو ھەوت جۆرە خويندەنەو ئازادەى كە قورئانى پى ھاتە خوارەو دەوترايەو، پاشان ئەو كەسەى كۆى كەدەو دەزەنى كەردو پرستەى بۆ كرد ئەبوو بەكرى صديق بوو، پاشان نىمامى عوسمان، نىمامى عەلى دەلئەت: (ئەگەر منىش بمبە خەلىفە ئەو كارەى كە عوسمان كەردى بە پەرتوكە قورئانەكان منىش دەمكەرد)، واتە ھەموویم لەسەر يەك شىواز دەچەسپاند^(۱).

قورئەى دەلئەت: ئەگەر بوترى بۆ نىمامى عوسمان خەلكى كۆكردو ھەوتەو رىزىكەردن لەسەر يەك پەرتوك و يەك شىواز خويندەنەو؟ خۆپيشتر ئەبو بەكر ئەمەى كەدو ھەو لەم كارە بوو ھەوتەو؟ پى دوترى عوسمان نەى وىستوو ھەو كارە خەلكى كۆ بكاتەو لە ھۆنىنەو يەك پەرتوكى قورئان، بەلكو ئەنئەرى بە دواى پەرتوكە كەى ھەفصە داو دەلئە ئەو پەرتوكە مان بۆ بنئە با برئ نوسخەى لەبەر بگىرنەو ھەو دەىگەر پىنەو ھەوت؟ عوسمان ئەم كارەى لەبەر ئەو ھەو كەرد خەلكى ناكۆكى كەوتبەو نىوانيان لە شىو ھەو خويندەنەوى قورئاندا بەھۆى پرش و بلاوى زانايان و ھاوئەلان بە شارەكاندا ئەم ناكۆكىيەش تاوى سەندبوو جىابى و شوبھە ھەلئەنابوو، لە نىوان ئەھلى عىراق و ئەھلى شامدا ئەو رووداوە روويدا كە حوزەىفە گىئارەو^(۲).

سەئىم: ئاىا پەرتوكە قورئانەكەنى عوسمان لەسەر ھەر ھەوت پىتەكە بوو ھەموو يان دەگرتەو؟

شىخى لىكۆلەر (صادقى عرجون راى واىە كە پەرتوكە كەى صديق لە بنەرەتدا كراو ھە پەرتوكى پيشەنگ و ئەسلى و ئىجماعى مۇسلمانانى لەسەر بەستراو، ھەوت پىتەكەى گرتو ھەوتە خۆى كە لە فەرمودەى صەحىحدا ھاتو ھەوتە نەشكرایە قورئان بەو ھەوت پىتە دابەزىو، بەلام لەسەر يەك پىتە نوسراو ھەوتەو ئەو پىتەشيان ھەلئەردو كە

^۱ عثمان بن عفان، صادق عرجون، ص (۱۷۸).

^۲ الجامع لاحكام القرآن (۸۷/۱).

عامدی پاشین (خەلف) دەیانخویندەووە دەیانوتەووە پێغەمبەرش ﷺ لە کۆتایی ژیا نیدا ئۆقرە ی لەسەر گرتبوو، ئەم حەوت پیتە ی کە قورئانی پێدە خوینتری، یە کەم بۆ ئاسانکاری ئومەت پەیدا بوو، پاشان حوکمە کە ی هەلگیرا کاتی قورئان بڵاوە ی کردو خەلکی هەمە جۆر هاتن بە ناو یە کداو هەر یە کێ بە زاری قسە ی دە کرد، نیتێ کاری پێنە کرا.

ئیمامی تە حاوی دە لێ: (خویندەووە ی قورئان بە حەوت پیتی جیاواز دە ست شل کردن بوو بۆ خەلکی لە پیتە کاندای، چونکە نە یان دە توانی لە قورئان تێ بگە ن بە شیوە زاری خوێان نە بوا یە لە بەر ئەو ی نە خوینە وار بوون و کە میکیان نە بۆ سە وادیان نە بوو، کاتی سە یرکە ن بۆ خاوە ن زارە کانی تر سە ختە قورئانە کە بگۆرێ بۆ زارە کە ی خوێ ئە گەر ئە مە ش پە وایە، چونکە نە یدە توانی سازی کات بە نا پە حە تیە کە دژ و اتەر نە بوا یە، بۆ یە وە لا ترا دە برپینی قورئان بە گو تنی جیا جیا بۆ فرا و اغوازی ها تە ئارا وە بە مە رجی مانا و مە بە ستە کە ی تێ ک نە چیت، وە بە مچۆرە مایە وە هە تا زۆریە ی زۆریان نوسییانە وە بە زاری خوێان، بە لām هە موو زارە کانیان گێ پرایە وە بۆ زارو زمانی پێغە مبەر ﷺ بە م گە زە پێ وایان بۆ ئەو ی دە برپین و ئاخا و تنە کە ی پارێ زرا و بیت نیتێ دە رفە تیان نە ما پێنجە و انە ی ئە م شیوە زارە بیخوینە وە، ئین و عە بدول بێ دە لێ: (ما وە یە ک بە حەوت پیت دە خوینترایە وە (بە زاری جیاواز جیاواز) ئە مە بۆ کاتیکی تایبە ت و زەرورە تێ ک بوو وای دە خوا ست، پاشان ئە م زەرورە تە هە لگیرا و حوکمی ئە م حەوت پیتە ش هە لگیرا و قورئان گە پرایە وە سە ر یە ک پیت و بە یە ک زار دە خوینترایە وە^(۱)، تە بە ری دە لێ ت: (خویندەووە ی قورئان لە سەر حەوت پیتی جیاواز واجب نە کرا وە، لە سەر ئومە ت بە لکو مۆ لە تە و روخستە بۆ یان، کاتی ها وە لāن بینیان ئومە ت و خە ریکە دووبەرە کێ و نا کۆکی دە کە ویتە نێ وانیان و لە سە ر یە ک پیت و یە کجۆر خویندەووە رێ کنا کە ون هە ستان کۆ دە نگیان بە ستو و یە ک دە نگێ و کۆ پرایان گرێ دا لە سەر یە ک شیوازی قورئان، بێ گومان کۆ دە نگێ ئە مانە ش بە هیچ شیوە یە ک گومرایی تیا نییە^(۲)، ئە م پیتە ی کە قورئانی پێ

^۱ عثمان بن عفان، صادق عرجون، ص (۱۸۰).

^۲ المصدر نفسه.

نوسرا کۆدهنگی گومان بری له سهر کراوه هه موو قورئانه کانی تر له مهوه نقل کراوه، ههر
 ههوت جوړه خویندنه وه که ی کۆ کردوه تهوه له یه کجۆرداو جوړه کهشی نه مهیه، که
 دهیناسین و ده بخوینینه وه به ده ماو دهم نقل کراوه له پیغه مبهروه وَعَلَيْهِ ههرچهند نهو
 خویندنه وانهی، که له فرموده دا هاتوه ئهم جوړه خویندنه وه یه نییهو بهم پیتانه
 نه نوسراوه^(۱).

قورتوبی ده‌لێت: (زۆری زاناگانان وه‌کو داودی و ئیبنو ئەبی صوفرو جگه له‌مانه‌ش ده‌لێن ئەو حه‌وت جۆره‌ خۆینه‌وه‌یه‌ی که ده‌درێته پالی حه‌وت قورئان خۆینه‌که ئەو حه‌وت جۆره‌ خۆینه‌وه‌یه‌ی نییه‌ که هاوه‌لان روخسه‌تیان پێدراوه‌، به‌ راستی قورئان گهریزنایه‌وه‌ سه‌ر یه‌ك پیت له‌و حه‌وت پیتوه‌ پیته‌ که‌ش ئەوه‌یه‌ که قورئانی له‌سه‌ر کۆکرایه‌وه‌^(٢)، زیه‌کترین بۆچوون له‌ چه‌مکی ئیحه‌وه - به‌ برۆای خۆمان - له‌ مانای پیته‌کاندا ئەو بۆچوونه‌یه‌ که ده‌لێ: (ئهم پیتانه پاراوترین و ناسراوترین زاری عه‌ره‌بن، که قورئانی پێ نه‌خشیترراوه‌، قاسمی کورپی سه‌لام و ئیبنو عه‌تیوه‌ کۆمه‌لێ له‌ که‌له‌ پیاوان رایان وایه‌)^(٣).

چوارەم: ژمارەى ئەو پەرتوگە قورئانانى كە ئىمامى عوسمان ئاردى بۇ شارەكانى كاتى ئىمامى عوسمان لە كۆكردنەووە لەبەر گرتنەووەى پەرتوگە قورئانەكان بويەووە بۇ ھەر ئاسۆيەك قورئانىكى رەوانەكردو فەرمىانى پىكردن ھەر قورئانى پىچەوانەى نەم نىژدراوويە بە جۆرىكى تر نووسراوہ بيسوتيتنن، جياوازى ھەيە لە ژمارەى ئەو قورئانانى كە پەخشى كەردووە بەسەر شارەكاندا دەلێن چواردانەبوو زۆربەى زانايان لەسەر نەم ژمارەيە كۆران، دەلێن پىنج دانەبوو، دەلێن شەش دانەبوو، دەلێن ھەوت دانە بوو، دەشلێن ھەشت دانەبوو، ئەوێ كە دەلێ چوار دانەبوو، قورئانىكى لە مەدينە ھىشتووہ ئەوہو قورئانىكى ئاردووە بۇ شامو يەككىكى بۇ كوفەو يەككىكى تەريش بۇ بەصرە، ئەوہش دەلێ پىنج دانەبوو، ئەو چواروہ يەككىكى بۇ خۆى داناوہ بە تابەت،

١ المصدر نفسه.

^٢ الجامع الأحكام القرآن (٧٩/١).

^٣ الاتفاق للسيوطي (١٤٤/١ - ١٤٨).

بۆ شەش دانەكە ئىختىلاف ھەيە دەلتىن يەككىكى ناردوۋە بۆ بەحرەين، بۆ ھەشتەكەش دەلتىن ئەو قورئانە بوۋە، كە خۆى دەيخوئىندەۋە ۋەختى شەھىد كرا لەبەردەستىابو^(۱)، لەگەل ھەموو قورئانىكدا رېبەرىكى دەنارد بۆ ئەۋەى خەلكى شارەزای خوئىندەۋەى بىكات ۋە بەگوئىرەى ئەو وئىنە پىتەنە بى خوئىنئىتەۋە، كە ھەلەى واردوۋە پەسەندى كردوۋە، بەپىئى فەرمودەى سەحىح ۋە متەۋاتەر، عەبدوللەى كورپى سائىبى كرده ھامپراى قورئانەكەى مەككە، موعەيرەى كورپى شەھابى كرده ھامپراى قورئانەكەى شام ۋە بو عەبدورپەرھمانى سەلەمى كرده ھامپراى قورئانەكەى كوفە ۋە عامرى كورپى قەيسى كرده ھامپراى قورئانەكەى بەصرە ۋە فەرمانى كرد بە زەيدى كورپى سابىت بۆ مەدینەى بخوئىنئىتەۋە^(۲).

پىنچەم: دژە ھەلوئىستى عەبدوللەى كورپى مەسعود بەرامبەر قورئانەكەى عوسمان
نەسەلماۋە گوايە ئىبن ۋ مەسعود لەم كارەدا پىنچەوانە ۋ دژايەتى عوسمانى كردوۋە، ھەرچىيەك لەم بارەيەۋە رىۋايەت كراۋە سەنەدەكانى پەرپوتە ئەو رىۋايەتەنەش بەرپوتە، كە ئەم باسەى ترغاجانۋەتە خۆى.

سەلماۋە كە ئىبن ۋ مەسعود گەراۋەتەۋە سەر رىككەۋەتنى ھاۋەلان لە كۆكردنەۋەى قورئانداۋ لارى نەبوۋە، بەو ئىجماعە تەنانت ھەستاۋە لە ناو خەلكدا مزگىنى ئەم كارەى داۋە ۋە فەرمانى پىكردوۋن بگەپتەۋە سەر ئىجماعى موسلمانان^(۳)، ۋ تويەتى خوداى گەورە ھەرگىز زانست ھەلئاپروكىنى لە دەستمان، ۋە ھەرگىز خوداى گەورە ئومەتى موحەمەد ﷺ لەسەر گومپرايى كۆناكاتەۋە، ئىۋەش ۋەرنە سەر ئەو كارەى كە ئەوان كۆبوۋنەۋە لەسەرى، ھەق ئەۋەيە ئەوان لەسەرى بوۋن، ۋە ئەم قسانەشى نووسىيى بۆ ئىمامى عوسمان^(۴).

^۱ أعضاء البيان في تاريخ القران، ص (۷۷).

^۲ المصدر نفسه (۷۸).

^۳ فتنة مقتل عثمان بن عفان (۷۸/۱).

^۴ فتنة مقتل عثمان بن عفان (۷۹/۱).

ئىبنو كەسىر ھىتتاويەتى كە ئىبنو مەسعود گەپراۋەتەۋە بۆ ھەماھەنگى ئەوان^(۱)، ئىمامى زەھەبىش جەختى لەسەر ئەم گەپراۋەتەۋە كىرۋەتەۋە دەلئى: (ۋارىدېۋە كە ئىبنو مەسعود بەم كارە رازى بوۋە شۆئىنى عوسمان كەۋتوۋە سوپاس بۆ خوا^(۲))، چىتر ئاۋر مەدەنەۋە بۆ ئەو نوسراۋەى تەھا حىيئ، كە نوۋسىۋىيەتى لە باسى مەسەلەى نوۋسىنەۋەى قورئان و پەيۋەندى عوسمان لەگەل ئىبنو مەسعوددا كە بە شىۋازىكى ژەھراۋىي دایرشتوۋە چەندىن ئەتۋارى تىايە لە رۆژھەلاتناسەكانى مامۆستاي ۋەرىگرتوۋە^(۳)، ئەۋانەنىش پىيان لەسەر رىۋايەتە پەپوتەكان و رافزەيەكان داگرتوۋە لە شىۋاندن و ئالۋسكاندىنى پەيۋەندى نىۋان ھاۋەلان (رەزاي خودا لەھەر ھەموۋيان)^(۴)، ئىبنو مەسعود ئەو ئىبنو مەسعودەيە، كە نوۋىۋى قەصرى لە مونا ۋاز لىھىنا لە ترسى ئەۋەى ئاۋاۋە دوۋبەرەكى ئەكەۋىتەۋە بە پىچەۋانەۋە شۆئىنى خەلىفەى ھەلگرت، ئايا چاۋەپى ئەۋەى لى دەكرى بچىتە سەر مەنبەرۋ خەلكى ھانبدات بۆ دوۋبەرەكى و ناكۆكى، لەھەمان كاتدا خۆى وتۋىتەتى (دوۋبەرەكى و ناكۆكى شەرە)^(۵)، مېژۋونۋوسە رافزىيەكان كۆمەللى رىۋايەتە ھەلبەستوۋە داۋيانەتە پال ئىبنو مەسعود، كە گۋايە ھەلۋەستەى كىرۋە بەرامبەر عوسمان دژايەتى كىرۋە، لەو درۆۋ دەلەسانەدا ۋا دەردەكەۋىت ھاۋەلان گىرۋەكى كىنەبازو ناتەباۋ شەرەت بوون، پاشقولىان لەيەكداۋە زىمانىان شىۋە لە قەسەكردندان ئەم رىۋايەتە قىزەۋەن لەبەردەم رەخنى بابەتى و ھىۋردا خۆيان ناگىرن و زەۋقى ئىماندارو ئاۋەزۋى پىگەيشتوۋ رەزى دەكاتەۋە، رافزىيەكان گۈمانى درۆۋ شايبەتى دەلەسەيان دروست كىرۋە، كە ئىبنو مەسعود تەشەرى لە عوسمان داۋە بە كافرى زانىۋە، عوسمانىش برىارى داۋە ئەۋەندەى لىي بىرى ھەتا دەمرى، ئەمە درۆيەكى شاخدارە لەسەر ئىبنو مەسعود، زانىيانى نەقل دەزانن

^۱ البداية والنهاية (۷/۲۲۸).

^۲ سير اعلام النبلاء (۱/۳۴۹).

^۳ الفتنة الكبرى (۱/۱۵۹).

^۴ فتنة مقتل عثمان بن عفان (۱/۸۰).

^۵ عبدالل بن مسعود، عبدالستار الشيخ، ص (۳۵۵).

ئىبن و مەسعود قەت عوسمانى تەكفیر نەكردوو، بەلگە پاش ئەوێ بەیعدەتى خەلافەتى دا بە عوسمان عەبدوللای كۆرپ مەسعود لە مەدینەو چو بۆ كوفە كاتى كە گەشتە ئەوى سۆپاس و ستایشى خودای گەورەى كردو پاشان وتى: ئەمیری ئیمانداران عومەرى كۆرپ خەتتاب كۆچى دواى كرد لەناومان هیچ رۆژىك نەدیو، ئەو نەدى ئەو رۆژە لوشكەى گریان هاتى، ئیمەى هاوێلانى موحەممەد ﷺ پاش سپاردنى ئیمامى عومەر.

كۆبووینەو سەرمان نەلەقاندو دەستمان نەدا لە سنگمان بۆ باشتەین كەسمان نەبیت كە بتوانیت ئەم رێگەى بە باشى بپێ و گت نەكات، هەر بۆیە بەیعدەقاندا بە ئەمیری ئیمانداران عوسمان و ئەویش پەیمانى پێداین^(١).

ئەم لێدوانە پۆشنە گەورەترین بەلگەى لەسەر پەلەوپایە بڵندی ئیمامى عوسمان لە دلى ئىبن و مەسعودو سەرچەم هاوێلندا ئەو هاوێلەى كە خودای گەورە تاريفیان دەكات و لىیان رازى، زۆرچاك تىگەیشتبون لە مانای (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا)، وەكانى عەبدوللای كۆرپ مەسعود راست و پەوان بوو حەقیقەتى لیل نەبوو سەیرەكەین چەند لە قەناعەتو هەلقولابو لە هەستى خاوتنى دەرھاتبوو، نە لە ترسانە لە زەلیلیدا نەى وتبوو، بەھەرەمەكى قسەى فری نەدابوو بۆ فریودان و گۆلمەز نەبوو یاخود بۆ ئەو نەبوو پەلەو پایەى كى چنگ كەوئ لەم خەلافەتە تازەدا، ئەو شتىكى بەلگە نەویست و روونە، كە قینیك و كینەى كە لە دلى هیچكامیاندا نەبوو، بەرامبەر بە ئەوى تر، گەر شتىكیش رویدا بێت لە پیناوى هەق و بەرژەو نەدى موسلماناندا بوو^(٢)، بە پەیزەى چەمكى نامۆزگارییدا گوزەرى كردوو بە نامۆزگاریی پەعیەت حساب كراو، بەلام ئەو تۆمەتانەى رافزیەكان و ئەلقەلەگوینەكانیان هەلیدەبەستن كە ئیمامى عوسمان داویدەتى لە ئىبن و مەسعود هەتا مردوو، ئەمە درۆیە بە یەكەدەنگى هەموو ئەهلى عیلم.

^١ طبقات ابن سعد (٦٣/٣).

^٢ عبدالله بن مسعود، ص (٣٢٤).

نه بویه کری کوری نه لعه ره بی ده لیت: (لیدانگردنی نیین و مه سعودو به خشیش لیگرتنه وهی قسه یه کی ناماقولته و شایه تی درویه^(۱))، رافزیه کان بویان نییه به چیرۆکی نیین و مه سعود تانه و ته شهر بدن له عوسمان، چونکه نه لیتی داوه و نه گرانی خستووه ته سهری، به پیچه وانه وه ریژی لی ده گرت و له شویینی مه زنی خوی دایده نا ههروه ها نیین و مه سعود زور توندوتۆل بوو بۆ گوپرایه لی نه و نیما مه ی که به یعه تی پیدابوو، قه ناعه ت و پرواشی وابوو که باشتین که سه له ناو موسلماناندا، بۆیه به یعه تی پید^(۲).

حه وته م: تیگه یشتنی هاوه لآن له نایه ته کانی قه ده غه گردنی دو به ره کی و نا کۆکی. خدای گه وه ده فهرمویت: (وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ) (الأنعام: ۱۵۳)، سیراتی موسه قیم واته قورنان و نیسلام و فرچک نه و فرچکه ی خدای گه وه ناده میزادی له سهر نه فراندوه، ریچکه واته هه وه سبازی و بیدعه و کوتله گه ری و زیاده پۆیی، مواهید ده لی: (وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ) واته بیدعه و گۆتره و گومان و گومرای^(۳)، خدای گه وه نه هی کردوه له م نومه ته که وه کو گه لانی پیشوو بکه ونه داوی دو به ره کی و نا کۆکی و تیره گه ری سهره پای نه وه ی به لگه ی رۆشنمان بۆ ها تووه و کیتابمان له لایه ن خداه وه بۆ دابه زیوه، خدای گه وه ده فهرمو: (وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ) (آل عمران: ۱۰۵)، ههروه ها نه هی کردوه له نومه ت وه کو موشریکین بن نه وانه ی نایینیان گۆری په لپه لیان کرد، خدای گه وه ده فهرمو: (فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ* مُنِيبِينَ إِلَيْهِ وَاتَّقُوهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ* مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيعًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ) (الروم: ۳۰ - ۳۲).

^۱ العواصم من القواصم، ص (۶۳).

^۲ عقيدة أهل السنة والجماعة في الصحابة الكرام (۱۰۶۶/۳).

^۳ تفسير معاهد، ص (۲۲۷).

پیغمبر ﷺ رایگه یاندوه که دوره پهریز بن له وانهی دینیان تالوگور کردوهو بوونه ته گروو حیزی جیواز^(۱)، خودای گه وره ده فهرموئ: (إِنَّ الدِّنَّيَ فَرَّقُوا دَنِيَهُمْ وَكَانُوا شِعَاعاً لِّسَنَتِ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ نَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ) (الأنعام: ۱۵۹).

له میانهی چیرۆکی کۆکردنهوی قورنان له سهرده می عوسماندا مه دای تیگه یشتنی هاوه لآن له مهر نایه ته کانی نه هیکردن له دووبه ره کی و گه ره لاوژه ده رده که ویت، که جوانی خوین پاراستوهو سلیمان کردوه ته وه له گه ره لاوژه و چه مکی خوین قول کردبوو، له مباره یه وه نهم نایه تانه یان پیاده ده کرد به کرده وه، کاتی حوزه یفه سه روبه ندی گه ره لاوژه و ناکوکی به رگویی که وت له خویندنهوی قورناندا کتوپر خوی گه یانده شاری مه دینه و هه لیدا به تیمامی عوسمان چی بینیه و چی بیستوه، عوسمان ده سته جی هه ستا به ده میه وه و تاریکی دا بۆ خه لکی و ناگاداری کردنه وه له دوومانی نهم گه ره لاوژه یه و راویژی کرد به هاوه لآن، که چاره سه ریک دانین بۆ نهم مهینه ته ی سه ری هه لداوه، تیمامی عوسمان له ماوه یه کی زۆر که مدا کاره که ی بخت به باریکدا و ده رگای نه و گه ره لاوژه یه داخست، که خه ریکبوو هه لگیرسی، تیمامی عوسمان یه که بچار هه ستا به کۆکردنهوی هه موو قورنانه نووسراوه کان و سه رله نوی له دووتویی یه ک قورناندا نووسییه وه به گویره ی له سه رچاوه باوه رپیتکراوه کان په رتوکه قورنانه که ی نه بو به کر به مشیه یه ده رگای ناکوکی داخست.

به داخستنی ده رگای ناژاوه و دووبه ره کی موسلمانان زۆر شادومان بوون، هه رچه ند مونافیه کان پیشیان ده خواردو مزگینییان ده دا به ده رکه وتنی سه روبه ندی گه ره لاوژه و شه رزه یی زۆر ده میتک بوو چاوه رپیان ده کردو بۆ ده کۆشان، کاتی گه ره لاوژه و خراپه به باری خیرا هه لقاویزکرا و درزی نه ما بۆ مونافیه کان چاوی پیا بگێرن و کنه ی تیا بکه ن، بۆیه زیاتر کینه یان هه لگرت له تیمامی عوسمان و شانیان کرد به پرپیاگهنده کردن له سه ری و کاره باشه کانیان به خراپ له قه لثم ده داو بۆ سه پاندنی نهم کاره شیان ته نافیکی کاکله موشه بیان ته ند له تیمامی عوسمان، بۆ نه وه ی ته شه ری لی بده ن و ریگه

^۱ دراسات في الاهراء والفرق والبدع، ناصر العقل (۴۹).

بههونون بۆ ئەوێ كودەتای لى بكن، هەستان خەلكيان بە شىوێهەك تىدەگەيانە ئەم كارە، واتە: (كۆكرنەوێ قورئان لەيەك جۆر پىت و خويندەنەوێدا) كارىكى ناھەموارەو پىترىستە لى بەدەنگ بىين^(١)، ھاوێلانیش رەزای خودايان لى بىت نەيانەپشت ھىچ قورئاغوينى لەسەر شىوازە خويندەنەوێ كەى خۆى بىينىتەو، بەلكو ھەر ھەموويان ھىنا سەر يەكجۆرە خويندەنەوێ يەك جۆر پىت و يەك ريزو يەك ئامانج نەمەوانەيەكى گەورەيە كە لە لىكدانەوێ مىژووى خولەفای راشىديندا دەخوينىنەو سەرەپاى ئەوێ ژيانيان بە پەندو وانەو پىشەنگى ئاھەنگى كراو^(٢)، پىغەمبەر ﷺ دەفەرموى: (خوداى گەورە بە سى شت لىتان رازى دەبىت، بى پەرستو ھىچ شتى مەكەنە ھاوبەشى، دەست بگرن بە گورىسى خوداوە واتە (قورئان) ئاكوۆكى جياى نەكەن، ئامۆژگارى ئەوانە بكن كە خوداى گەورە دەيكاتە سەردارتان)^(٣)، رىگەى دەستگرن بە گورىسى خوداوە ئەوێ پابەندى قورئان و سوننەتەكانى پىغەمبەر بىن بنچىنەى دىنە، بەلكو مەحكەمەترىن بنچىنەى ئەم دىنە مەزنىيە، ئىبن و تەيمىيە دەلى: (بنچىنەى ھەرەگەوێرى ئىسلام ئەوێ پابەندى قورئان و سوننەت پىغەمبەر ﷺ بىن).

خوداى گەورە دەستگرتنى بە قورئان و سوننەت زۆر بە ھەند باس كردووە لە قورئانداو زۆر بەسەختىش سەركۆنەى ئەوانە دەكات، كە (قورئان و سوننەت) دەخەنە لاو، وەكو گاورو جوولەكەو جگە لەمانەش، ھەرەھا پىغەمبەرىش ﷺ زۆر بەمەزنى وەسىيەتى بەم كارە كردووە لە جىگەى تايبەت و گشتىدا^٤.

ھەر لەبەر ئەمەيە خوداى گەورە فەرمانى كردووە بە پىغەمبەرەكەى ﷺ كە بە ھەموو شىوێھەك پارىزگارى گلىرى و ھۆگرى و براى موسلمانان بكات، نەھى لىكردووە كە شتى بكات روى ئەم دىنە پىرۆزە لىل و تەلخ بكات، بە راستى ئەو دووبەرەكى و داپران و داپاچىن و يەكتر برىنەى ئىستا ھەموو ھۆكارى پابەند نەبوونە بە قورئان و

^١ فتنۃ مقتل عثمان بن عفان (٨٢/١).

^٢ المصدر نفسه (٨٣/١).

^٣ سند أحمد (٢/١، ٢٦).

^٤ مجموع الفتاوى (٣٥٩/٢٢).

سوننه ته وه فەرامۆش کردنیانە، دەبینین ریزی موسلمانان شەقاری تیکەوتووه، یەکیتیان کزبووهو بوونه ته گرو حیزبی جوداو هەریە کەشیان دلخۆشە بە بەرنامە ی خۆی^(۱)، یە کگرتووی موسلمانان و یەکیتیان خواستیکی شەرعییەو مەبەستیکی گەورە یە لە مەبەستەکانی شەریعت بەلکو گرنگترین ھۆکاری سەقامگیرکردنی دینە کە ی خودای گەورە یە، ئیمەش داسپیراوین کە حقو راستی پاریزین، پتووستە ھەلوو تیکۆشانی بانگخوازەکان پتر بیت و رابەری بزوتنەو ئیسلامییەکان و زانیان و فیرخووانی زانست ھیمەت بکەن بۆ چاکسازی کە راستەقینە یی نە ک دوو پەلە یی، شیخ عەبدوررەحمان سەعدی دەلێ: جیھاد دوو جۆرە، جیھادیکیان مەبەست تیدا چاککردنی باری موسلمانانەو چاکسازی کردنە لە بیروباوەرو پەروشت و ئاداب و ھەموو کاروبارە دینی و دنیاییەکان، پەرورە دە زانستیەکان ئەم جۆرە جیھادە بنەرەتە بۆ پیکەو نانو دامەزراندنی جۆری دوویم کە جیھادی کە مەبەست تیدا رێگرتنە لە دەستدریزی کە رانی دوژمنی ئیسلام و موسلمانان وە ک کافران و مونا فیقین و چەپەکان و ھەموو دوژمنەکانی تر، ئەم جۆرەش دە کرای بە دوو لقەو، جیھادکردن بە بەلگەو مەدرە ک و زمان، جیھادکردن بە چەکی گونجاو لە کات و شوینی خۆیدا^(۲).

پاشان بابەتیکی سەر بە خۆی نووسیو لە ژێر ناویشانی (ئەو جیھادە ی، کە پە یووستە بە موسلمانەو ئەو یە، کە ھەستی بە دروستکردنی دۆستایەتی و یە ک دەنگی و یە ک دروشمی)^(۳) پاش ئەو ی ئایات و فەرمودە لە م بارە یەو دە ھینیتەو دەلێ: (گەورە ترین جیھاد ئەو یە تێ بکۆشی بۆ بە دیھینانی ئەم بنجینە یە)، (دلی موسلمانان رێک خەیت و لە سەر دینداری گلێرییان بکەیتەو بەرژە وەندی دین و دنیا یان بۆ دەستە بەر بکەیت)^(۴). لە بەر ئەو سەیر دە کە ی دەست گرتن بەو ئامرازانە ی بەرەو یە ک دلی موسلمانان دە مانبات و ریزیان یە کگرتو دە کات گەورە ترین جیھادە، چونکە ئەم

^۱ تبصیر المؤمنین بفقہ انصر والتمکین للصلاہی، ص (۳۰۷).

^۲ وجوب التعاون بین المسلمین للسعدی، ص (۵).

^۳ المصدر نفسه.

^۴ وجوب التعاون بین المسلمین للسعدی، ص (۵).

هەنگاوه زۆر گرنگە بۆ سەربلندی موسلمانان و راستکردنەوهی ولاتیان، شەرعی خودا
ببێتە حاکمیان، سەیری چەمکی خولەفای راشیدی بکە، کە لە نایابترین وێنەدا ئەم
یەكگرتنە دەرهوشیتەوه، بۆ نمونە ئیمامی عوسمان ئوممەتی ئیسلامی لەسەر یەك
شیواز قورئان کۆکردەوه.

به‌شی پینجه‌م :

داموده‌زگای ویلایه‌ته‌کان له‌سه‌رده‌می عوسماندا

باسی یه کهم: هه ریمه کانی ولات له سه رده می عوسمانداو سیاسه تی له گه ل واییه کاندایه کهم: مه کهکی پیروز

کاتێ عومهری کورێ خهتتاب کۆچی دوا یی کرد، خالی دی کورێ عاصی کورێ هیشامی کورێ موغهریه ی مه خزومی کرد بووه والی شاری مه کهک^(١)، پاشان عوسمان ماوه یه کی کهم هیشتییه وه، به لام قورس بوو به لایه وه خالی دی بۆ دیاری بکات و بیهیلتیه وه، پاشان ههستا لای برد، باسی هوکاری لابردنه که ی نه کراوه، بۆ؟ هه لێژاردنی والی مه کهک یه کی که بوو له کاره هه ره گرنکه کانی، ده ولته تی نیشامی عوسمان له دوا ی لابردنی خالی دی عه لی کورێ ره بیعه ی کورێ عه بدول عوزای کرده والی مه کهک، پاشان له دوا ی نه میش کۆمه لێ نه میری کرد به والی مه کهک، هه رچه ند دیاری کردنی ماوه ی واییه کان قورس بوو له سه رشانی یه کێ له وانه عه بدول لای کورێ عه مر ی هه زره می بوو، نه م پیاوه یه کی که بوو له واییه کانی نیشامی عوسمان له سه ره مه کهک، هه روه ها ده که کان نه و هه واله یان گه یاندوه، که عوسمان جاریکی تر خالی دی کورێ هیشامی گه راندوه ته وه بۆ سه رشاری مه کهکو بووه ته والی هه ندێ سه رچاوه ی تر جه ختیات کردوه ته وه که وه ختێ نیشامی عوسمان کۆچی دوا یی کردوه وه خالی دی والی^(٢)، مه کهک بووه عه لی هه ستاوه لای بردوه وه یه کی که تری کردوه ته والی، به ریوا یه تیکی تر سه لماوه کاتێ عوسمان به ناحق کوژرا^(٣)، عه بدول لای کورێ خه زره می وایی مه کهک بووه، شاری مه کهک تابه ته ندیی ناسایش و سه قامگیر ی هه بوو سه رباری نه و هه موو نا ژاوه یه ی که و ته بووه شاره کانی تر له دوا دوا یی خه لافه تی عوسماندا^(٤).

^١ ته جری د اسماء الصحابة الإمام الذهبي، ص (١٥١).

^٢ الولاية على البلدان في عصر الخلفاء الراشدين، د. عبدالعزیز العمري (١٦٦/١).

^٣ لغاية الإرب في فنون الادب للنویری (٧٢/٢).

^٤ الولاية على البلدان (١٦٧/١).

دووم: مەدینەى منەوەرە

مەدینەى منەوەرە لە سەر دەمی عوسماندا یەکیك بوو لە شارە گەورەکانى ئىسلام و چەقى خەلافەت بوو، نوێنەرى شارە جۆر بە جۆرە کان دەهاتنە ئەوێ لە گەڵ سەربازەکانى ئىسلامدا، زۆربەى کەلەپیاوانى هاو ئەلانى موهاجیرین و ئەنسار تێدا نیشتەجێ بوون لەبەر ئەمانە بایەخێكى تاییبەتى هەبوو، عوسمان بە درێژایی حوکمی خەلافەتە کەى لە مەدینە نیشتەجێ بوو، هەوائى خۆشى ناخۆشى خەلکە کەى دەزانی^(۱) و سۆراغى دەکردن، ئەنەت پرسیارى نرخی شەمە کە خۆراکییەکانى لێدەکردن، دەنگوباسى هاوولاتیانى دەپرسى، هەركاتى عوسمان سەفەرى حەجى بەکردایە یەکى لە هاو ئەلانى دەکردە بریکارى خۆى، هەتا دەگەڕایەو زۆربەى جار زەیدى کۆرى سابیى دەکردە بریکارى خۆى^(۲)، لە شارى مەدینە بەیتومال و دیوانى مۆجەو بەخششى تێدا بوو، وەکو شارانى تر.

مەدینە لە هەموو شارە ئىسلامییەکانىتر زیاتر ئاسایش و کەپ بوو، لە ماوەى خەلافەتى عوسماندا جگە لەو پروداوانەى کە لە پۆژانى دواى خەلافەتیدا روویدا، هیچ کارەساتێكى تیا روو نەداو، لە کۆتاییدا بارودۆخى خەلکى دواى هاتنى لەشکرى ئازاوە گێڕی و گەمارۆدانى مالى ئىمامى عوسمان تێکچوو هەندى لە هاو ئەلە مەزنەکان دەرچوون بەملاولادا^(۳).

سێهەم: بەحرەین و یەمامە

کاتى عومەرى کۆرى خەتاب کۆچى دواى کرد، عوسمانى کۆرى ئەبى عاصى سەقەفى والى بەحرەین بوو، عوسمانیش ماوەیەکى کەم بێدەنگ بوو لەسەرى لە رىوایەتەکان وادەردەکەوێت، کە عوسمانى کۆرى عاص هەتا سێ سال دواى بەیعتدان بە عوسمان هەر والى بەحرەین بوو، واتە هەتا سالى ۲۷ى کۆچى، چونکە بە خۆى و سوپاکەیهو لە گەڵ سوپای بەسەردا بەشداریى هەندى فتوحاتى کردووە^(۴)، دیارە ئەو

^۱ تاریخ المدین (۹۶۱/۳، ۹۶۲).

^۲ الولاية على البلدان (۱/۱۶۸، ۱۹۶).

^۳ المصدر نفسه (۱/۱۶۹).

^۴ تاریخ الخلیفة بن خیاط، ص (۱۵۹)، الولاية على البلدان (۱/۱۹۶).

هه‌وه‌زییه‌ی له‌ نێوان ویلایه‌تی به‌حه‌رین و ویلایه‌تی به‌سه‌رده‌دا ده‌ستی پێ‌ کردبوو له‌ سه‌رده‌می ئیمامی عومه‌رده‌دا به‌سه‌ترابوو، له‌ سه‌رده‌می ئیمامی عوسماندا په‌ره‌ی سه‌ندو تۆکمه‌بوو، به‌تایبه‌تی دوا‌ی والیه‌تی عه‌بدوڵڵای کو‌ری عام‌ری کو‌ری کوره‌یز له‌سه‌ر به‌سه‌ره^(١)، ئاشکرایه‌ کارگێ‌ری به‌حه‌رین یه‌کێ‌ له‌ تابیعه‌ینه‌ گو‌ی‌پ‌ایه‌له‌کان بوو بۆ عه‌بدوڵڵای کو‌ری عام‌ری والی به‌سه‌ره‌، ده‌قه‌ می‌ژوو‌ییه‌کان ئاماژه‌یان کردووه‌ به‌ شو‌ینکه‌وته‌یی به‌حه‌رین به‌رامبه‌ر به‌سه‌ره‌ - هه‌تا شه‌وه‌نده‌ ماڵ‌ له‌یه‌که‌بون عه‌بدوڵڵای کو‌ری عام‌ر له‌ لایه‌ن خۆیه‌وه‌ کارگێ‌ری بۆ به‌حه‌رین دیاری ده‌کرد^(٢)، یه‌کێ‌ له‌ تو‌یژه‌ره‌وه‌کان شه‌م ته‌عاروفه‌ جه‌خت ده‌کاته‌وه‌ ده‌لێ‌: (له‌ سه‌رده‌می عوسماندا، که‌ خه‌لیفه‌ی سی‌هه‌مه‌ به‌حه‌رین نوسابوو به‌ به‌سه‌روه‌ به‌ تاییه‌ت له‌م دوا‌یی‌ده‌دا که‌ به‌سه‌ره‌ بوو به‌ بنکه‌یه‌ک بۆ رزگارکردنی وڵاتی فارس و باشووری ئێ‌ران و ویلایه‌تی به‌حه‌رین بو به‌ پاشکۆ‌ی ویلایه‌تی به‌سه‌ره‌، شیرازه‌ی نێوان به‌سه‌ره‌ و به‌حه‌رین توندوتۆ‌ژ کرا^(٣)، پاشان باسی والیه‌کانی به‌حه‌رین ده‌کات، که‌ له‌ لایه‌ن عوسمانه‌وه‌ دانراون وه‌کو مه‌روانی کو‌ری حه‌که‌م و عه‌بدوڵڵای کو‌ری سو‌را‌ده^(٤)، له‌ سه‌رده‌می عوسماندا به‌حه‌رین رۆ‌ژنکی گه‌وره‌ی هه‌بوو له‌ رزگارکردنه‌کاندا^(٥)، بارودۆ‌خی به‌حه‌رین له‌ سه‌رده‌می عوسماندا هه‌تا وه‌فات کردنی سه‌قامگیر بوو، به‌لام یه‌مامه‌ له‌ سه‌رده‌می عومه‌رده‌دا تابیعی ویلایه‌تی به‌حه‌رین و عه‌مان بوو هه‌تا راده‌یه‌کی زۆ‌ر، به‌لکو‌ والی به‌حه‌رین هه‌ندێ‌ جار شه‌میری بۆ یه‌مامه‌ ده‌نارد، به‌لام له‌ سه‌رده‌می عوسماندا شه‌وه‌ی ده‌رکه‌وتووه‌ شه‌مه‌یه‌ که‌ یه‌مامه‌ له‌ لایه‌ن عوسمانه‌وه‌ راسته‌وخۆ والی بۆ دانراوه‌، له‌ رودا‌ی ئا‌ژاوه‌چییه‌کاندا دوا‌ی کوشتنی ئیمامی عوسمان باسی کراوه‌ به‌ تاییه‌ت شه‌و په‌رتو‌کانه‌ی که‌ هه‌لچوون بۆ کوشتنی ناحه‌قی ئیمامی عوسمان^(٦).

^١ الطبقات لابن سعد (٤٤/٥).

^٢ الولاية على البلدان (١٦٩/١).

^٣ البحرين في صدر الاسلام عبدالرحمن بن النجم ص (١٤١).

^٤ الولاية على البلدان (١٧٠/١).

^٥ المصدر نفسه.

^٦ المصدر نفسه.

چوارهم: يه مهن و هه زه مهوت

کاتئ نيمامي عومدر کؤچي دوايي کرد يه علای کورې عويينه ي کرده والي به سره وه يه مهن کاتئ يه علا له ريگهي يه مهن بؤ مه دينه ده گه راپيه وه، پاشان له لايهن عوسمانه وه هه والي وه فاتي عومدرو به يعدت پيداني تازهي پي راکه يه نرا، نهویش به يعه تي داو نيمامي عوسمان له لايهن خوييه وه کردی به سر په رشتياري (سهنعار) له سر واليه تي سهنعا به رده وامبوو هه تا وه فاتي عوسمان^(۱)، ههروه ها عه بدوللای کورې ره بيعی کرده والي شاري يه مهن، به دريژايي خه لافه ته که ي به رکهار نه کرا^(۲)، وه که ده رکه وتوه هه ندي والي تر بوونه ته والي شاره کاني يه مهن، به لام سرچاوه سهره کيه کان رشديان خستوه ته سهر نم دوو واليه، له راستيدا سرچاوه کان دريژه يان نه داوه به باسو خواسي يه مهن و قسه يان زؤر له سر نه کردوه به تاييه ت له سرده مي خه لافه تي نيمامي عوسماندا، ههروه که چؤن به که مي باسي نامه گؤرينه وي نيوان عوسمان و ويلايه ته که ي يه مهن يان کردوه، جگه له و کاره گشتيانه ي که به نامه نار دوويه تي بؤ سرجه م ويلايه ته کانيتر و لقي تريان^(۳)، نهوه ي زانراوه خه لکی يه مهن له ماوه ي ده سه لاتي عوسماندا گوپرايه لي و ملکه چييان هه بووه بؤ نه ميره کانيان، به لگهش له سر نه مه نهويه که ريوايه ت کراوه عوسمان پياويکی سه قه في نارد بؤ يه مهن کاتئ گه راپيه وه، نيمامي عوسمان پرسياري نهو خه لکه ي ليکرد، پياوه که وتي: خه لکانيتکم بيني (چيان داوا بکرايه پتيان نه دره هق بوايه يان ناهق)^(۴)، وه که زانراوه ژماره يه که له تيره يه مهن يه کان کؤچيان کردوه له کاتي فتوحاته کاني سرده مي عومدرا بؤ شاره ئيسلامييه تازه کان ئيتير عيراق بيت يان ميسر يان شام به م چه شنه پيه وندي يه مهن و خه لکه کاني به م شارانه وه به دريژايي سرده مي عوسمان نه پساوه، ناشکرايه تاقمي له جوله که کاني يه مهن رؤلتيکی نه گريسيان هه بوو له هه لگيرساني نهو کيچه له ي که له دوا

^۱ تاريخ الطبري (۴۴۲/۵).

^۲ تاريخ خليفة بن خياط، ص (۱۷۹).

^۳ الولاية على البلدان (۱۷۱/۱).

^۴ تاريخ اليمن السياسي في العصر الاسلامي، حسن سليمان، ص (۷۹).

دوایی سهرده می عوسماندا رویداو عوسمانی تیا شههید کرا، له سدرووی هه مووشیانوه (نهو سهرسهریانه بوون، که ناژاوه که یان گیترا) به داسی عهبدوئلای کوری سه به ء، له دوای کوشتنی عوسمان کۆمهلی له والیه کان یه مهنیان به جی هیشت و هاتن بۆ حیجاز بۆ به شداریکردنی نهو ناریشانهی هاتووه ته پیش وه کو یه علای کوری عویه یینهو عهبدوئلای کوری ره بیعه^(۱).

پینجه م: ویلایه تی شام

نهو ده موی عوسمان هاته سهر خهلافهت مهعاویه والی زۆریه ی زۆری شام بوو، عوسمانیش لیی بیده نگ بوو دانی پیا^(۲)، وه کو بیده نگ بوو له سهر والیه کانێ تر، واته هه ندی والی له دوای وه فاتی عومهر له سهر کاری خۆیان مانوه، بۆ نمونه وه کو یه مهن و به حرهین و میسرو هیتیش.

ناریشه کان په رهیان سه ندو هه ندی ناوچه ی تر خرایه نه ستۆی مهعاویه هه تا مهعاویه بوو به والی سهرانسهری ولاتی شام، به لکو بوو به به هیترین والی عوسمان و زۆرتین جه ماوه ری هه بوو، به تاییهت له سهره تای خهلافهتی عوسماندا، ههروه ها له شام هه ندی والی تری هه بوو یه کێ له وانه عومهری کوری سه عدی نه نصاری بوو، که والی حیمص بوو، له پله و پایه دا (مکانه) لای عوسمان له گه ل مهعاویه ی کوری نه بی سوفیانداندا مونا فه سه ی ده کرد، به لام عومهر تووشی نه خۆشییه ک بوو په کی که وت له ریک خستی ویلایه ته که ی بۆیه داوای کرد له نیمامی عوسمان نیعفا ی بکات و نه ویش نیعفا ی کردو ویلایه ته که ی خسته نه ستۆی مهعاویه ی نه بوسوفیان، به مهش جه ماوه ری مهعاویه زیادی کردو هه تا حیمص درێژ بوویه وه، که پیشتر عه بدورپه همانی کوری خالیدی کوری وه لید والی بوو^(۳)، تییدا ههروه ها عهلقه مه ی کوری میحره ز که والی فهله ستین بوو مرد.

عوسمان ویلایه ته که ی خسته پال ویلایه ته که ی مهعاویه دوو سال دوای خهلافهتی عوسمان هه ره موو شام بوو به ویلایه تی مهعاویه و کرا به والی په های شام به درێژایی

^۱ تاریخ الطبری (۴۴۲/۵).

^۲ تاریخ خلیفه بن خیاط، ص (۱۵۵).

^۳ تاریخ الطبری (۴۴۲/۵).

ساله کانی خه لافه تی عوسمان به والیه تی مایه وه هتا عوسمان کۆچی دوابی کرد^(۱)، ماوه ی والیه تی مه عاویه به سهر شامدا پره له رووداوو ناریشه، چونکه شام گرتگرتین ناوچه ی جیهادکردن بوو و پیرای نه مهش له ناوخۆیدا بارودۆخه که ی نا سه قامگیرو دانه مه زراو بوو، نیسلام سهرپه رشتی ده کردو پۆمه کان زۆر به گهرمی ههولیان ده دا گرژی و ناکۆکی

بوروژینن، تیدا، هه رچهنده شام پاشکۆی زهویه ره شه کان بوو، که مولکی رۆمه کانه، بهم چهشنه ده رگا کراوه بوو له بهردهم مه عاویه دا لهو قۆلانه وه جیهاد بکات، پێشتر باسمان کردوو، مه عاویه له کۆتایی خه لافه تی عوسماندا له ولاتی نیسلامدا قورساییه کی سیاسی هه بوو یه کی بوو لهو والیانه ی که عوسمان کۆبوونه وه ی له گه له کردو راویژی پێکرد له کاتی سهره له دانی داستانی ناژاوه گێژیدا مه عاویه هه ندی بۆچوونی تاییه تی خسته روو ئاراسته ی عوسمانی کرد^(۲) لهو کۆبوونه وه دا، به ئیزنی خودا باسی ده که ی.

شه شه م: ئه رمینییه

بۆیه که عجار له سهرده می عوسماندا سوپای نیسلامی رووی کرده ئه رمینییه یه که مین له شکری نیسلامیش رووی کرده نهو ناوچه یه له ولاتی شامه وه، چونکه نزیکترین ویلایه ت بوو لییه وه، به پێشپه روی هه بیبی کورپی مه سه له مه ی فه هری بوو سوپا که شی نزیکه ی هه شت هه زار سهر باز بوو نه م سوپایه توانی شوین گه لێکی زۆر له ئه رمینییه رزگار بکات، ته نیا نه و کاته نه بیته، که هه بیب هه سته به مه ترسی کرد له نه عجامی پالپشتی کردنی ئاپۆرایه کی پۆمی که ده یانویست یارمه تی ئه رمه نه کان به دن له دژی موسلمان هه کان، له بهر نه وه داوای کۆمه کی سهر بازی کرد له خه لیفه نه ویش فه رمانی کرد له شکریکی کوفه به سهر کردایه تی سه لمانی کورپی ره بیعه ی نه له باهلی نزیکه ی شهش هه زار پیاوی سهر باز بوو چوونه هاوکاریان^(۳)، له دوا ی نه مهش کی شه یه ک له نیوان هه بیبی کورپی مه سه له مه و سه لمانی کورپی ره بیعه دا روویدا و ئیمامی عوسمان هه لوه سته ی

^۱ المصدر نفسه (۵/۴۴۳).

^۲ الولاية على البلدان (۱/۱۷۶).

^۳ الطبقات (۶/۱۳۱).

کرد، له سهری و ههستا نوسراویکی نووسی^(۱)، که سهلمان بپیته نه میری نهرمینییه^(۲)، پاشان سهلمانی کوری ره بیعه نهرمینییه بری و دوورکه وتهوه پاشان ولاتی خهزه ریشی به فاتیحی و سهرکه وتوویی بری، ته نانهت شه پکی خوتناوی پرویدا له نیوان سوپاکهی که (ده ههزار سهریاز بوو) له گهلا سوپای پادشای خهزه ردا که سوپاکهی سی سهد ههزار سهریاز بوو، وه کو ریوايه ته کان دهیگیر نهوه، سهلمان و سهریازه کانی کوژران، نیمامی عوسمان جاریکی تر نوسراویکی نووسی بو حه بییی کوری مه سهله مه، که بجیت بو شاره کانی نهرمینییه، نهویش به خوی و سوپاکه یهوه پرووی تیکردو شوینه کانی بو جاری دووهم رزگار کردهوه، موسلمانان هاتن به پیرییه وه وهندی په یانی له گهلا نه هلی شاره که دا به ست^(۳)، پاشان عوسمان پیتی باشبوو که نهو روو بکاته که له بهره کانی دوورگه، چونکه زور شاره زایه له دوورگه داو به تواناو لیژان بوو، حوزه یفه یه مانی خسته شوینه که ی خوی و پرای نهوه ی والی نازریجان بوو ههستا به نه نجامدانی کومه لئ غهزا بهره شاره کانی خهزه له نهرمینییه^(۴)، دای سالتیک عوسمان حه بییی لابر دو موغه بری کوری شو عبه ی کرده والی نهرمینییه ههتا عوسمان کچی دای کرد له یه کاتدا والی نهرمینییه و ناریجان^(۵) بوو نه و ویلايه ته ولاتیک تازو بوو عوسمان خسته پال ولاتی نیسلا می، له (ویلايه تی نهرمینییه) موسلمانان تووشی ناسوری سخت بوون له رزگار کردن و ریک خستن و سه قامگیر کردنی کاروباره کانیدا^(۶).

حه وته م: ویلايه تی میسر

والی میسر له خه لافه تی عومه ری کوری خه تتابدا عه مری کوری عاص بوو که ماوه ی چوار سال حوکمی کردن^(۷)، نهوکاته ش عومه ر کچی دای کرد، عه مر والبی

^۱ الخراج و وصناعة الكتاب، قلامین جعفر، (۳۲۶).

^۲ القنوح بن أعثم (۱۱۲/۲).

^۳ الولاية على البلدان (۱۷۷/۱).

^۴ الولادة على البلدان (۱۷۷/۱).

^۵ تأريخ اليعقوب (۱۶۸/۲)، الولاية على البلدان (۱۷۷/۱).

^۶ الولاية على البلدان (۱۷۷/۱).

^۷ النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة، د. جمال الدين بردي (۷۷/۱).

میسر بوو، عوسمانیش له سهره‌تای خه‌لافه‌تیدا ماوه‌یه‌کی کهم بیډه‌نگ بوو له‌سهری و عه‌بدوللای کورپی نه‌بی سهرحیش^(۱) له هه‌ندی له چمکی شاره‌کانی میسر‌هوه له کاروباره‌کانیدا یارمه‌تی ده‌دان، چونکه هاوړپیی عه‌مری کورپی عاص بوو له رۆژانی رزگارکردنی فله‌ستینه‌وه هه‌تا رزگارکردنی میسر^(۲)، له تاقمی سهرکرده‌کانی بوو به‌شداری هه‌بوو له‌گه‌لیا، عوسمانیش ده‌ستنیسانی کردو دای مه‌زراند^(۳)، واته (نه‌بی سهرح) بوو به کارگیري به‌شیک له‌ناوچه‌ی سه‌عیدی میسر.

ده‌رکه‌وتوو عه‌مری کورپی عاص و عه‌بدوللای کورپی سه‌عیدی کورپی نه‌بی سهرح هه‌ندی نا‌کوکی پرویدا له دیدو بۆ‌چوونیا‌ندا، عه‌مری کورپی عاص نوینه‌ری نارد بۆ لای عوسمان دوا‌ی نه‌وی به‌یعه‌تی خه‌لافه‌تی پیدابوو، داوا‌ی لی‌کرد عه‌بدوللای نه‌بی سهرح له ویلایه‌تی (سه‌عید) لابات، عوسمانیش ره‌فزی داوا‌که‌ی کردو باسی نه‌وی بۆ کرد، که عومه‌ر عه‌بدوللای نه‌بی سهرحی کردوو‌ته والی و کاریکی واشی نه‌کردوو پتویست به لابردن بکات، عه‌مر زۆر پیداکری کرد بۆ لابردنی نه‌بی سهرح، عوسمانیش زۆر پیداکری کرد له‌سهر به‌قسه نه‌کردنی، نه‌غجایی پیداکری هه‌ردوولایان له‌سهر پای خۆی، عوسمان پتیی باشبوو عه‌مر له ویلایه‌تی میسر لابات و عه‌بدوللای کورپی نه‌بی سهرح بخاته جی‌گه‌ی نه‌مه‌ی به گونجاو زانی، نه‌م کاره‌شی کرد^(۴)، له‌و بارود‌وخه‌شدا رۆمه‌کان ده‌ستیان کردبوو به هیرش کردن بۆ سه‌ندنه‌وی نه‌سکه‌نده‌رییه و پکی‌فکردنی هه‌ستان هه‌موو نه‌و موسلمانانه‌یان کوشت که تییدا‌یه، بۆیه نه‌میری ئیماندار (عوسمان) به پتویستی زانی عه‌مری کورپی عاص بکاته فه‌رمانده‌ی سوپای میسر، بۆ رزگارکردنی نه‌سکه‌نده‌رییه سهرله‌نوێ ده‌ست بگری‌ت به‌سهر سوپای رۆمدا، به فیعلی نه‌مه‌شی کرد^(۵)، نه‌م باسه‌م به دووردریژی کردوو له باسی فتوحاتدا، پاشان عوسمان ویستی

^۱ سیر اعلام النبلاء (۳۳/۱).

^۲ المصدر نفسه.

^۳ ولاية مصر للکندی، ص (۳۳) فتوح مصر وأخبارها ص (۱۷۳).

^۴ الولاية على البلدان (۱/۱۷۸).

^۵ الولاية على البلدان (۱۷۸، ۱۷۹).

عەمر بکاتەوه بە والی ویلایەتی هەرچوارلای میسرو جەنگەکانی و عەبدوللای ئەبی سەرح بکاتە کاربەدەستی باج بەلام عەمر ڕفزی ئەم کارە کرد، لەو سەرەمەدا خەریکبوو دەنگوناوی ویلایەتی عەمر لە میسردا دەرکەوێت و بیستری ئەوئەندە کارابوو لە ماوەی خەلافەتی عوسماندا جگە لە رۆڵە جیهادییەکانی کە باسکراوە، وەک بەرپەرچدانەوی رۆم و تارنانیان لەئەسکەندەرییە و جیگیرکردنی ناسایش لە سەرانسەری میسردا و رۆڵی بەرچاوی هەبوو. مەسەلە ی ئەو خەراجە کە مشتومڕ و بۆچوونی جیاوازی خستە نێوان عوسمان و عەمری کورپی عاص دواي لابرەنی جاری دوووەمی عەمر بوو تازە بووبوو بە والی ئەسکەندەرییە یاخود لە کاتی ویلایەتی ئەسکەندەرییەدا بوو کە زۆریە رایەکان وادەلێن^(۱)، لە ئەنجامی ئەوێ عەمر پێشنیارەکی ئیمامی عوسمانی رەت کردەوه، کە فەرمووی (عەمر بێتە والی بەسەر شارەکانەوه عەبدوللای ئەبی سەرح بکاتە باج سێن)، ئەویش نەیکرد بۆ جاری دوووەمی عوسمان بریاریدا عەبدوللای ئەبی سەرح بکاتە والی میسرو بە رەسمی کرابە بەرپەرچەری فیعلی ویلایەتی میسر بە شارو داھات و هەموو کاروبارەکانییەوه^(۲)، لە سەرەتاوه میسر هێوو سەقامگیر بوو، لە سەرەتای دەستبەکاربوونیەوه هەتا ناژاوەچییهکان ناژاوەکیان هەلخزان وەک عەبدوللای کورپی سەبەئو ئەوانیتر هەرکە هاتە میسر خەلکەکی وروژاند، ئەمانەو گوی ئەمشتەکانیان رۆلێکی گەورەیان هەبوو لە کوشتنی ئیمامی عوسماندا^(۳)، لەمەودوا بە درێژیی بایسی دەکەین.

هەشتەم: ویلایەتی بەسەر

کاتی ئیمامی عومەر شەھید کرا، ئەبو موسای ئەشعەری والی بەسەر بوو، کۆمەڵگەی بەسەر ئەو دەمە کۆمەڵی گۆرانکاری بنەرەتی تیا هاتبوو ئاراوه، لە ڕووی پینکەتە دانیشتوان کۆمەڵگاوە و پیرای ئەمەش بەسەر ببوو گەورەترین سەربازگەیی ئیسلامیی، چونکە ژمارەیهک لە ھۆزەکان کۆچیان کردبوو، بۆ ئەوێ، سەربازەکانی زۆر

^۱ الولاية على البلدان (۱/۱۷۹)، فتوح البلدان، ص (۲۱۷).

^۲ الولاية على البلدان (۱/۷۹).

^۳ المصدر نفسه.

شویئیکیان رزگار کردبوو، بزم چه‌شنه به‌سره بایه‌خیکی تایبته‌تی به‌ده‌ست هیئا، له سه‌ره‌تای خه‌لافه‌تی عوسماندا^(۱)، خه‌لکه‌کەش سه‌رقالی ئیشی تایبته‌تی خویان بوون له پال نه‌نجامدانی کاروباره‌ گشتیه‌کان وه‌کو جیهادو شتی تر، به‌مۆزه‌ والیه‌تی کردنی ئەم جۆره‌ ناوچانه‌و ئەو هه‌ریمانه‌ش که له چوارده‌وریه‌تی به‌کاریکی زۆر گرنگ هه‌موار ده‌کریت، هه‌روا کاریکی ناسایی نییه‌ ده‌بی سه‌لیقه‌یه‌کی له‌بارت هه‌بی بۆ به‌پێکردنی بارودۆخی ئەم ویلایه‌تانه‌، له‌وانه‌یه‌ عومهری خه‌تاب ده‌رکی به‌ تواناو لی‌هاته‌وویی ئەبی موسا کردی‌ت بۆ والیه‌تی و ویلایه‌تی به‌سره‌ هه‌ر بۆیه‌ وه‌سیتی کردبوو خه‌لیفه‌کی پاش خۆی که ده‌ست به‌رداری ئەبا موسای نه‌شعه‌ری نه‌بی و له‌ ویلایه‌ت بی‌هێل‌یت‌وه‌ هه‌تا چوار سال‌ دوا‌ی کۆچی دوا‌یی خۆی^(۲)، ماوه‌ی والیه‌تی ئەبو موسا بۆ به‌سره‌ هه‌رپه‌ته‌ جیهادو لی‌دان ده‌ست وه‌شاندن، که خه‌لکی به‌سره‌ رۆلیان تیا‌ده‌گیرا ئەبو موسای نه‌شعه‌ری هه‌لکه‌وت و ده‌رکه‌وت و ده‌نگی دایه‌وه‌.

به‌ رزگارکردنی ژماره‌یه‌ک شوین و پێگه‌ی ولاتی فارس، وێرای ئەمه‌ش شوین موسلمانانی قایم کرد له‌ پێگه‌ رزگارکراوه‌کانی پێش‌وودا، واته‌ ئەو شوینانه‌ی که ده‌یانویست په‌یمان شکینی بکه‌ن دوا‌ی وه‌فاتی ئیمامی عومهر ئەبو موسا هه‌ستا به‌ غه‌زاکردنیان و ئیسلامی له‌و سوچانه‌دا جێگیر کرد^(۳)، له‌ پال ئەمه‌شدا که به‌ توانا‌ بوو له‌ فتوحاتدا هه‌ستاه‌ به‌ رۆل‌یکی گرنگ‌تر له‌ ریک‌خستنی ناودیری و هه‌لکه‌ندنی جۆگه‌و روباره‌کان له‌ به‌سره‌ له‌ ساته‌ وه‌ختی ویلایه‌تی خۆیدا، له‌سه‌رده‌ی ئیمامی عوسماندا، هه‌ستاه‌ به‌ هه‌لکه‌ندنی که‌نالی‌ک بۆ ده‌سته‌به‌رکردنی ناوی خواردنه‌وه‌ بۆ به‌سره‌ له‌ دوا‌ی خۆشی خه‌لک کردبوویانه‌ سه‌رچاوه‌ی ناوی خواردنیان، هه‌روه‌ها ده‌ستی کرد به‌ پرۆژه‌کانی هه‌لکه‌ندنی کۆمه‌ل‌ت که‌ناری‌تر، به‌لام له‌ والیه‌تی لابر‌او هیشتا ته‌واوی نه‌کردبوو^(۴)، عه‌بدوللای کور‌ی عامری جێگه‌وه‌ی هه‌ستا به‌ ته‌واوکردنی^(۱)، ئەبی موسا

^۱ التنظيمات الاجتماعية والاقتصادية في البصرة، صالح العلمي، ص (١٤).

^۲ سير اعلام النبلاء (٣٩١/٢)، الولاية على البلدان (١٨٦/١).

^۳ الولاية على البلدان (١٨٧/١).

^۴ المصدر نفسه.

زۆر بەردەوام نەبوو، ماوە درێژ نەبوو لەسەر والیەتی بەسەر، چونکە عوسمان سالی (٢٩) ی کۆچی لایبرد^(٢)، وەکو زۆرینەی ڕیوايەتەکان پارسەنگیان داوە، عەبدوللای کۆری عامری کۆری کورەیزی خستە جیگەکە، میژوونووسەکان ژمارەیک ڕیوايەتیان هێناوە لە بارەى لا بردنى ئەبى موسا و لیژەدا کورتى دەکەینەو: کێشەیکە ڕاس بوویەو لە نێوان ئەبى موسا و سەریازەکانى بەسەرەدا، (رای جیاواز هەدیە لەسەر ھۆکارەکەى)، کۆمەڵی لە خەلکی بەسەر هاتنە خزمەت نیامى عوسمان و سکاڵایان کرد، ئەبى موسا لا بیات و پێیان وت: (نێمە ھەرھەموومان ھەزناکەین پرسیارمان لى بکەیت دەربارەى ئەبى موسا، لایبەو کەسیکی تر بچە شوینی)، عوسمان وتی: ھەز بەکى دەکەن؟ وتیان: ھەرکەس دا بنیت لە جیگەى ئەو قبوڵمانە، داوایان کرد لە نیامى عوسمان کەسیکی قورەیشى بکاتە والیان^(٣)، عوسمانیش ئەبى موسای لا برد و عەبدوللای کۆری عامری کردە والیان لە شوینی ئەو، ئالیزەدا ھیکمەتى ئەبى موسا درەوشایەو وەو سەنگفراوانى و گوێزپارەلێ فەرمانى خەلیفەکەى خۆى وەرگرت، ئەبى موسا زۆر پەرۆشى والیەتى نەبوو، وەکو ھەندێک واک گومان دەبەن کاتى ھەوالتى لا بردن و دانانى عەبدوللای کۆری عامر لە شوینەکەى، پێگەیشت ھەستا چوو ھەر مەینبەر و سوپاسى خۆداى کرد و پاشان وەسفی عەبدوللای کۆری عامری کرد، کە گەنجیکی تازە لا بوو تەمەنى (٢٥) سال بوو، ئەبى موسا بەم شێوہە مەدحى کرد و وتی: (گەنجیکی خالوان چاک و ماموان چاک و باپیران چاکەو لە ھۆزى قورەیشەو ھاتوو ھە ناوتان مال و ژیان دەپژنن بەسەرتاندا)^(٤)، عوسمان توانی لەو بارودۆخە سەختەدا کە ویلايەتى بەسەرەى پیا تێپەرى والیہەکی تازەى بۆ بەسەرە دامەزراند و ھەموولایەن و پارچەکانى پێى رازیبوون و بەم شێوہە ریزی خۆیان توندوتۆڵ کرد بەرامبەر دوژمنان، زیاتر لەمەش ئەو لا بردنە رێژیک بوو بۆ ئەبى موسا بە پێچەوانەى ئەو عەوامانەى بە سوکایەتییان دەزانى، وەکو ئەوانەى، کە ئەلقەلەگویی ھەرچى و پەرچیەکان و بیرۆکە یاخى و وێڵبووەکان بوون، لە دەروونى خۆیاندا بەخراییان

^١ المصدر نفسه.

^٢ تاریخ الطبری (٢٦٤/٥).

^٣ المصدر نفسه.

^٤ المصدر نفسه (٢٦٦/٥)، سیر اعلام النبلاء (١٩/٣).

دهزانی و ناوو ناتۆرهیان ده دایه پالتی و نهنگییان پێوه ده پێچا^(۱)، کاتێ عهبدوللای کۆری عامریش بوو به والی بهسره شاره که به بارودۆخیکێ سهختدا ده پۆیشت، ئه مه وای له عوسمان کرد که گۆپانیکی بنه پهرتی بکات له ئیداره ی ویلایه ته که دا، ههستا ههریمه کانی به حرهین و عومانی خسته پال بهسره دایه دهستی عهبدوللای کۆری عامر، بۆ نهوهی بپیته خاوهن دهسهلاتیکێ بههیز ههتا بتوانی پووبه پرووی ئه و مملاتیانه بوهستیتتهوه که هاتووته پێشی له و ماوه یه دا، ئه م دانه پال له کاریگهریکێ گهوره ی هه بوو بۆ بههیزبوون و جه ماوه رگری عهبدوللای کۆری عامر له روویه کی تره وه کاریگهری هه بوو بۆ خودی بهسره بوو به یه کێ له پیتته خته سه قامگیره کانی ئیسلامی و هۆزه کان له هه موو لایه که وه له جاران زۆرتر کۆچیان ده کرد بۆ ئه و^(۲)، به م چه شنه ئیشوکاری ویلایه ت زیادی کرد چ له رووی دیوان و چ له رووی ریکخستنی کاروباره جۆربه جۆره کانی تره وه ویلایه ت له رووی به پتیه به رایه تی و دارایی و ئاسایش و جگه له مانه ش، ههنگاوی نا ویلایه تی بهسره وه ههریمه کانی و خودی عهبدوللای کۆری عامر فتوحاتی مه زنیان کردو راسته وخۆ دوا ی دهستبه کاربوونی و والیه تییه که ی عهبدوللا به ماوه یه ک پێش کوشتنی ئه میری ئیمانداران ئیمامی عوسمان کۆتایی هات^(۳)، بهسره له رۆژگاری عهبدوللای کۆری عامر دا پایه یه کی ناوازی به دهست هینا له ناو ویلایه ته ئیسلامیه کاندا له ئه نجامی هاوخه می و ئاو پدانه وه ی عوسمانی خه لیفه و له ئه نجامی رزگار کردن و فراوانبوونی له هه موو بواره کانداه، بوو به ناوه ندیکێ ئیداری ده و له مه ندو زۆربه ی ناوچه ئیسلامیه کان خێرو بێریان تیا ده چنییه وه^(۴)، عهبدوللای کۆری عامر به پررسی دابه شکردنی ناوچه جۆربه جۆره کانی سه ر به ویلایه ته که ی بوو به ریککه وتنی له میژینه ی له گه ل ئیمامی عوسماندا، به مجۆره به پرسیاری تییه که ی زۆر گه و ره بوو، عهبدوللا خۆی فرمانده بوو خۆی ئه میری هه لده بژاردو دیاری ده کردن بۆ ناوچه کانی پاشکۆی ویلایه ته که ی، گرنگترینیان عومان و به حرهین و سجستان و خۆراسان و فارس و

^۱ الولاية على البلدان (۱/۱۸۹).

^۲ التنظيمات الاجتماعية والاقتصادية في الحرة في القرن الاول الهجري صالح العلي ص (۱۶۱).

^۳ الولاية على البلدان (۱/۱۸۹).

^۴ المصدر نفسه (۱/۱۹۳).

تههواز بوو، نهم ناوچانهش چهندين شاري جياوازو مهمله كه تي فراواني تيدا بوو^(۱)، نازو گوتيز هه بوو له نيوان نه ميرو دارو غه كاندا له كاتي كه وه بو كاتي كي ترو له شويني كه وه بو شويني كي تر به پتي بهر وه هندی نهو روزه، وهك ناشكرايه له روزه گاري عه بدوللاي عامردا به يتومالي به سره داهاتي زيادي كردو خه رجيشي زيادي كرد، بهر پرسی به يتومال له سرده مي عوسمان زيادي كوپي نه بي سوفيان بوو، نهم زياده له باتي عه بدوللاي كوپي عامر هندی پر روزه هه لكه ندني رووباره كاني نه نجامداوه^(۲)، ههروه ها له ويلايه تي عه بدوللاي كوپي عامر سكه ي درهم له سرانسه ري فارسي سدر به ويلايه تي به سره لي دراو وشه ي عه ربه ي لي نوسرا، له ماوه ي نيوان سالي ۳۰ ي كوجي تا ۳۵ ي كوجي^(۳)، عه بدوللا له روزه ي كه مي چونه به سره وه له دلي زورينه ي خه لك ي به سره دا خوشه ويست بوو، هه رجه نده له چواره هوري قسه لوك ده كرا كه گوايه عوسمان له بهر خزميه تي كرد وويه تي به والي، بيتا قه تي ده كرد، به لام نه هلي به سره به گه رمي شويني كه وتبون^(۴)، له م په سهند كردنه دا بومان درده كه وي ت، كه ويلايه تي به سره له سرده مي عوسماندا له دوو پياودا كورتي هه لته يناوه نه وانه ش نه بو موساي نه شعري و عه بدوللاي كوپي عامر، هه ري كه له م دوانه ش رولتي كي سهره كييان هه بوو له ري ككردني كاروباري به سره رو ده ورو به ره كهيدا^(۵).

نويه م: ويلايه تي كوفه

كاتي به يعه تي خه لافه ت درا به عوسمان موغه يره ي كوپي شوعبه والي كوفه بوو، له دوا دوايي سرده مي عومهدرا واليه تي گرتبوه ده ست^(۶)، عوسمان هه ستا موغه يره ي كوپي شوعبه ي لا بردو سه عدي نه بي وه قاصي خسته شوينه كه ي، باسي هو ي لا برده كه شي كراوه، كه به وه سيه تي عومهر لا براوه، عومهر وه سي تي كرد بو

^۱ نهاية الإرب (۴۳۳/۱۹).

^۲ الولاية على البلدان (۱۹۴/۱).

^۳ الدراهم الاسلامية، و داد على القزاز ص (۱۴).

^۴ الولاية على البلدان (۱۹۴/۱).

^۵ المصدر نفسه (۱۹۵/۱).

^۶ تاريخ الطبري (۲۳۹/۵).

خهلیفه که‌ی پاش خۆ‌ی که سه‌عدی کور‌ی نه‌بی وه‌قاص بکاته والی کوفه له‌بهر نه‌وه‌ی عومهر له ناخیری خه‌لافه‌ته‌که‌یدا سه‌عدی له والیه‌تی کوفه لابردبوو وتبووی (من له‌بهر گزی و ناله‌باری سه‌عدم لانه‌بردووه، وه‌سیه‌ت ده‌که‌م بۆ خه‌لیفه‌که‌ی پاش خۆم بیخاته‌وه کوفه به والیه‌تی)^(۱)، سه‌عدی نه‌بی وه‌قاص بوو به والی کوفه و بریاری دامه‌زراندنی‌شی به‌هاوبه‌شی نیتوان سه‌عدو عه‌بدو‌ل‌لای کور‌ی مه‌سعود بوو، واته هه‌ردووکیان هاوبه‌ش بوون له ئی‌داره‌کردنی کوفه‌دا، سه‌عد بۆ نوێ‌و سه‌ری‌ازه‌کان عه‌بدو‌ل‌ل‌اش بۆ به‌یتومال^(۲)، سه‌عدی نه‌بی وه‌قاص خاوه‌نی سه‌لیقه، له‌به‌ر‌پێ‌وه‌بردنی کوفه‌دا، هه‌روه‌ها شاره‌زاییه‌کی ته‌واوی هه‌بوو له کاروباری هاو‌و‌لا‌تیان و سه‌ری‌ازه‌کان و ده‌روونی دانیشه‌توانه‌که‌یدا^(۳)، چونکه له سه‌رده‌می عومهر‌دا خۆ‌ی دامه‌زرینه‌ری ویلایه‌تی کوفه بوو.

ئه‌و کارو‌و‌چا‌ل‌کیانه‌ی سه‌عد له ماوه‌ی والیه‌تییه‌که‌یدا پیتی هه‌ستا له سه‌رده‌می عوسمان‌دا نه‌وه‌بوو سه‌ردانی نه‌و ده‌قه‌رانه‌ی کرد که سه‌ر به ویلایه‌تی کوفه‌یه‌و هه‌ندێ کار‌ی بۆ کردن، له‌وانه ئاو‌دێ‌ری بوو کارو ئاتاجی رێ‌ک‌خه‌ستن بوو، که زه‌بتی کرد بۆیان، له سالی (۲۵)ی کۆچی^(۴)، هه‌روه‌ها هه‌ستا به دامه‌زراندنی کۆمه‌ڵی نه‌میرو کاربه‌ده‌ستی تازه له (هه‌مه‌دان) و ده‌وروبه‌ری، ماوه‌ی والیه‌تی سه‌عدی نه‌بی وه‌قاص درێژه‌ی نه‌بوو، چونکه له نیتوان نه‌و عه‌بدو‌ل‌لای مه‌سعود‌دا نا‌کوکی هاته ئاراهه، عه‌بدو‌ل‌لای کور‌ی مه‌سعود سه‌ر‌په‌ر‌شته‌یاری به‌یتومال بوو، سه‌عد هه‌ندێ پارهی قه‌رز کردبوو له عه‌بدو‌ل‌لای کور‌ی مه‌سعود هه‌تا کاتیکی دیاری کراو، کاتی قه‌رز‌بژاردنه‌که هاته پێ‌شو سه‌عد نه‌یتوانی قه‌رز‌که به‌ژێ‌ری عه‌بدو‌ل‌لای کور‌ی مه‌سعود هات و داوای قه‌رز‌که‌ی لێ کرد، بوو به ده‌مه‌قه‌ریان و خه‌لک لی‌یان کۆ‌بوو‌یه‌وه، بۆیه عوسمان بریاریدا سه‌عد لا‌ب‌بات و عه‌بدو‌ل‌لای کور‌ی مه‌سعود به‌ی‌لتیه‌وه، سزای سه‌عد لابردنه‌که‌ی بوو، سزای عه‌بدو‌ل‌ل‌اش هی‌شته‌وه‌ی بوو له‌سه‌ر کاره‌که‌ی، وه‌کو نه‌به‌ری وتویه‌تی^(۵): «ئهم چیرۆکه به‌ل‌گه‌یه له‌سه‌ر

^۱ المصدر نفسه (۲۲۵/۵).

^۲ تاریخ الطبري (۲۵۰/۵)، الولاية على البلدان (۱۹۶/۱).

^۳ عثمان بن عفان، صادق عرجون ص (۱۰۵)، الولاية على البلدان (۱۹۶/۱).

^۴ الولاية على البلدان (۱۹۷/۱).

^۵ تاریخ الطبري (۲۵۱/۵).

خۆپاریزی ئەم دوو هاوێلە، بەلگەیه لەسەر موختاجی سەعد بۆ مالاو بۆیوی و کەم ژێانی بۆیه ناچار بووه له بەیتولمال قەرزی کردووه، هەروەها بەلگەیه لەسەر پەڕیشانی عەبدوللای کۆری مەسعود بۆ پاراستنی سامانی موسلمانان و پەرۆشی بۆ گەڕاندنەوهی قەرزه کانی، گەرچی کەوتیبێتە لای سەعد، کە والی کوفە و حاکمیەتی، والیەتی سەعد لەسەر کوفە سالتیک و مانگێ بوو^(١)، دواى لابردنی سەعد عوسمان وەلیدی کۆری عەقەبەى ئەبى موعیتی کردە والی کوفە پێشتر بەر لەوهی بێتتە والی کوفە فرماندەى سوپایەك بوو له سوپاكانی ئەبویه کر له ئوردون، پاشان عومەر کردوویەتی بە سەرکاری عەرەبە کانی دورگه^(٢)، له کۆتایی خەلافەتی عومەر و بەرایى خەلافەتی عوسماندا وەلید یەکیك بوو له فرماندەى سەربازەکانی کوفە، جیهادی زۆری کردووه لهو جێگەو رێگەیانەدا^(٣) فرماندەى ئەو هەریمانەبوو بەر لەوهی له کوفە دامەزرایت و بکریتتە والی کوفە، خاوەنى شارەزایی بوو، دەربارەى کوفە و هەریمەکانی و سەربازەکانی و کاروبارە هەمەچەشنەکانی نەریتی خولەفای راشیدین وابوو خاوەن خێرەیان هەڵدەبژاردو بەسەر ئەوانی تردا، له کاتی پێویستدا والی تازه و لیها توویان داده مەزراند.

عوسمان وەلیدی کۆری عەقەبەى هەلبژارد بۆ ویلايەتی کوفە، زۆریەى ئەوانەى له بارەى دامەزراندنی عوسمانەوه نووسیویانە نووسەرانی پیشوویان ئەمانەى دواى هەولێ ئەوەیانداوه ئیمامی عوسمان تۆمەتبار بکەن له دامەزراندنی وەلید بۆ کوفە و دەلێن: (عوسمان بۆیه وەلیدی کردووه به والی کوفە برای دایکی خۆی بوو)^(٤)، ئەمە تەشەریکی راستەوخۆی تێدایە بۆ ئیمامی عوسمان^(٥)، لەسەرەتای والیەتی وەلیددا عەبدوللای کۆری مەسعود هاوێشی بوو سەرپەرشتیاری بەیتولمال بوو، هەتا ئەوکاتە مشتومڕی کەوتە نێوان وەلید و عەبدوللای کۆری مەسعود لەسەر کاریك، کە پەییوەندیی بە داھاتی ولاتەوه بوو کێشە کەیان بەرزکردەوه بۆ لای ئیمامی عوسمان بۆ ئەوەی باشیان

^١ المصدر نفسه (٥/٢٥٠).

^٢ المصدر نفسه (١/٢٥١).

^٣ الولاية على البلدان (١/١٩٨).

^٤ المصدر نفسه (١/١٩٨).

^٥ انظر الا تهامات التي القاها (طه حسين، في كتابه الفتنة الكبرى) (١/٩٤).

بۆ دابنى، نىمامى عوسمان واى به باشزانى ويلايه ته كهو به يتولمال يهك چاو بكا ته وه
يه كگرتوى بكات و بيداته ده ستي وه ليدو عه بدوللاى كورى مه سعودى لابرڊ، بيروپرواى
وابو به رژه وه ندى گشتى له وه دايه^(۱)، كه شهريكى و دوويه شيه كه نه هيت ته وه، وه ليد
مايه وه له كوفه وه له دلى خه لكى كوفه دا خوشه ويست بوو، خانوه كهى ده رگاي پتوه
نه بوو^(۲)، له هه موو كاتي كدا خه لك ده هاتنه مالى بۆ حه لى كيشه كانيان و به باشى
هه لده ستا به نه ركى سه رشانى و هه تا هه ندى رووداو هاته گوڤڤ له كوفه، كه هه ندى
كىنه بازو داخ له دل نايانه وه بۆى، رووداو كهش شه وه بوو كۆمه لى گه نجى سه رسه رى
هه ستان به كوشتنى نين و حوسه يان، وه ليديش به ره زامه ندى عوسمان تۆله لى له م گه نج
ده سترى ژى كه رانه كرده وه كوشتنى، له و رووداو به دوواه كه سوكارى نه م گه نجانه، كه
تاوانبار بوون خزمه كانيان پروپاگه نده يان رازانده وه له سه ر وه ليدى كورى عه قه به و
هه ولىان ده دا راوى هه لده كانى وه ليد بكن، به هه موو توانايه كه نه ينگرييان ده كرد،
خاوه ن كوژراوه كان توانييان قه زيبه لى دژايه تى وه ليد گه شه پى بكن، يه كى له و
هه ولىانه شه وه بوو وتيان ناره قى خواردوه، به م بۆنه يه وه دارى حه ددى ليدراو له واليه تى
كوفه لابر، موئامه ره چيه كان نه مه يان ده ويست^(۳)، له مه ودوا به وردى باسى قه زيه لى
ناره ق خواردنه كهى وه ليد ده كه مين له باسى واليه كانى نىمامى عوسماندا (ان شاو الله)،
دواى لابر دنى وه ليد عوسمان نامه يه كى نارد بۆ شه هلى كوفه و نووسى بووى: له به نده لى
خواوه عوسمان نه ميرى نيمانداران بۆ خه لكى كوفه سلاو، پاش شه وه لى وه ليدى كورى
عه قه به م كرده واليتان، ويستى سه رپيتچى بكات ريگام نه دا، هاته وه سه ر ريگاي راست،
نيستا له باشتري پياوه كانى هۆزه كهى خۆيه تى، پيم وتبوو باش بيت له گه لتان و هيچم
به نتيوه نه وتبووه بۆ شه وى بكن، هه ر كه خيترو چا كهى بۆ رژاندى له خراپه دورى گرتن و
له چا كه كرندا لى بردنه وه نتيوه به خراپه كردن به نه ينى تاوانبارتان كرد، خوا له نتيوه

^۱ عثمان بن عفان، صادق عرجون ص (۱۰۸).

^۲ تاريخ الطبري (۲۵۱/۵).

^۳ الولاية على البلدان (۲۰۱/۱).

زاناتره. ئیستاش سه‌عیدی کوری عاص ده‌که‌مه نه‌میرتان^(۱)، سکا‌لای نه‌هلی کوفه ده‌باره‌ی وه‌لیدو لابر‌دنی نه‌لقه‌یه‌ک بوو له‌و زنجیره سکا‌ل‌و لابر‌دنه دو‌رو‌در‌ژانه‌ی که نه‌هلی کوفه‌ته‌شکیان پتوه‌گرتبوو به‌رام‌به‌ر به‌نه‌میره‌کانیان^(۲)، زۆری‌ک له‌خه‌لکی کوفه په‌ستو تو‌وره بوون بۆ لابر‌دنی وه‌لید، دوا‌ی وه‌لید نی‌مامی عوسمان سه‌عیدی کوری عاصی دیاری کرد بۆ نه‌میری کوفه سالی (۳۰) کوچی، نه‌وکاته سه‌عید نی‌شته‌جینی مه‌دینه بوو باری کرد بۆ کوفه، نو‌ینه‌ری نه‌هلی کوفه بوو به‌هام‌رای سه‌عید، نو‌ینه‌ره‌که‌ش نه‌و که‌سه بوو، که‌هاته لای که‌هاته لای نی‌مامی عوسمان و سکا‌ل‌ای له وه‌لید کردو نه‌شته‌ری نه‌خه‌عی و غه‌یری نه‌ویشیان له‌گه‌ل بوو^(۳)، کاتی سه‌عید گه‌شته کوفه چوو ه‌س‌ر مینه‌به‌ره‌که‌و سو‌پاسی خودای کردو ستایشی پی‌غه‌مبه‌ری ﷺ کرد، پاشان وتی: (وه‌للّاه‌ی من نی‌ردراوم بۆ لای ئتوه، به‌لام پی‌م ناخۆشه‌و بی‌تاقه‌تم پی‌ی به‌لام (ناچارم که‌فرمانم پی‌کرا فرمان به‌رداریم) نایا ده‌زانن نا‌ژاوه‌لوت و چاوه‌کانی هی‌ناوه‌ته دیار وه‌للّاه‌ی نه‌کی‌شم به‌ناو چاویا ه‌تا قه‌لا‌چۆی ده‌که‌م یان ته‌می‌ی ده‌که‌م، نه‌م‌پۆ من جله‌و‌گیری ده‌روونی خۆم)، پاشان له‌مینه‌به‌ره‌که‌ دابه‌زی^(۴).

له‌پا‌قی نه‌م وتاره‌دا بۆمان ده‌رده‌که‌وی که‌سه‌عید ده‌رکی به‌سه‌روبه‌ندی نا‌ژاوه‌کردبوو، که‌له‌کوفه‌سه‌ری هه‌ل‌داوه‌پیش نه‌ماره‌تی نه‌م ده‌ستی پی‌ک‌ردوه^(۵)، هه‌روه‌ها وتاره‌که‌ی هه‌ره‌شه‌نامی‌ز بوو بۆ نا‌ژاوه‌چییه‌کان و جه‌سور بوو بۆ بنه‌رپر‌کردنی نه‌و نا‌ژاوه‌یه، که‌هه‌ستی به‌سه‌ره‌تا‌که‌ی کردبوو، سه‌عید توانی کاره‌کانی ری‌ک‌ب‌خات و نه‌می‌رو والی بۆ گشت شارو شو‌ینه‌کانی سه‌ر به‌کوفه‌دیاری بکات و کاروباریان سه‌رله‌نو‌ی ساز بکات^(۶)، کۆمه‌ل‌ئ غه‌زای سه‌رکه‌وتوویی کرد، وه‌کو له‌باسی فتوحات‌دا با‌سمان کردوه،

^۱ تاریخ الطبری (۲۸۰/۵).

^۲ الولاية على البلدان (۲۰۶/۱).

^۳ تاریخ الطبری (۲۸۰/۵).

^۴ تاریخ الطبری (۲۸۰/۵).

^۵ الولاية على البلدان (۲۷/۱).

^۶ المصدر نفسه (۲۰۸/۱).

پاشان بەرەبەرە ئاژاوە و فیتنە سەری ھەلدا کە لە کوفە سالی (٣٣) کۆچی، بە دوورودریژی باسی دەکەین.

نەشتەری کۆری نەخەعی موناھەرەیکە تەندەوێ دژی سەعیدی کۆری عاص بە کۆمەڵی خەلکی پەشۆکی و نەفام، نەشتەر فریبی دان و بوونە ھاودەنگی نەشتەر، بۆ بەرکەنارکردن و لابردنی سەعید، سەرەتا داوایان کرد لە ئیمامی عوسمان سەعید بگۆڕێ بە یەکیکی تر، سەعیدیش والیەک بوو لەو والیانە یەکە زووتر نەھلی کوفە رەخنەیان لێدەگرت و بیانوی لابردنیان دەگرت، وەکو کردیان بە سەعیدی ئەبی وەقاص و وەلیدی کۆری عەقەبەو جگە لەمانەش، بەرکەنارکردنی سەعید و ھاوشیوەکانی شۆرشێک بوو کۆدەتایەک بوو ھەرچی و پەرچی پەڕچییەکان چەکیان بۆ ھەلگرت و ئەم کردارە رابردوویەکی گەندەڵە لە میژووی کوفەدا، بەلکو لە ھەموو میژووی ئیسلامدا نەھلی کوفە ھۆکاریکی حەقیقیشیان بەدەستەو نەبوو تەنیا ھۆکارە کە گەشەسەندنی ئەو بارە ناھەموارە بوو، کە دەروونی خەلکی ناخراپو، بە گومان و بوھتان بە تەئسیری جارچیەکان و بە فیتی ھەلگەراوەکان، ئیمامی عوسمان فەرمانی دەرکرد ئەو موسای نەشعەری بێتتە والی کوفە و سەعیدی کۆری عاص لابریت بە خواستی ھەندی لە نەھلی کوفە، ئەو موساش کاروباری ویلايەتی گرتە دەست و تاریکی خۆیندەوێ بۆ نەھلی کوفە و تی: (ئەو خەلکینە پامەپەرن بۆ ئەم جۆرە کارانەو مەگەپێنەو سەر بابەتی ئاوەھا پابەندی کۆمەڵی موسلمانان بن و گوێرایەڵ بن ئامانتان بۆ ھەرگیز پەلە مەکەن ئارامگربن، چونکە ئێوە ئەمیرتان ھەیە، وتیان نوێژمان بۆ بکە، وتی: نایکەم ھەتا گوێرایەڵی و ملکەچی نەکەن بۆ ئیمامی عوسمان، وتیان ئەوا گوێرایەڵ و گوێلەمشتی عوسمانین)^(١)، عوسمان نوسراویکی نووسی بۆ نەھلی کوفە (بسم الله الرحمن الرحيم، پاشان ئەو کەسە، کە خۆتان ھەلئان بۆارد کردومە بە ئەمیرتان، رزگارم کردن لە سەعید و ئەللاھی نەرمونیانی خومتان بۆ پادەخەم، سەبری خۆمتان بۆ شل دەکەم، بە کۆششی خۆم چاکسازیتان دەکەم، ھەرشتی ئێوە پێتان خۆشبیت و داواتان کردیبت، زانییبت گوناھی تیا نییە بۆم کردوون، ھەرشتیکیش پێتان ناخۆش بیت زانییبت

^١ تاریخ الطبری (٣٣٩/٥).

گوناهی تیا نییه چاوپۆشیم کردوون، نه‌مانه‌شم له‌وکاته‌دا کردووه، که ئیوه پیتان خۆشبووه بۆ نه‌وه‌ی هیچ گله‌ییتان به‌سه‌رمه‌وه نه‌ییت^(۱).

ئه‌بو موسا به‌هه‌میشه‌یی والی کوفه‌ بوو هه‌تا شه‌هیدبوونی ئیمامی عوسمان^(۲) به‌م جوړه‌ ویلایه‌تی کوفه‌ له‌ سه‌رده‌می عوسماندا پینج والی گۆزیوه‌ یه‌که‌مین موغه‌یره‌ی کۆری شوعه‌بو دواه‌مین ئه‌بو موسای نه‌شعه‌ری بوو، له‌ ماوه‌ی والیه‌تی هه‌ریه‌ک له‌ مانه‌شدا ژماره‌یه‌ک رووداوو کاره‌سات روویداوه‌و کاریگه‌ری راسته‌وخۆیان هه‌بووه‌ له‌سه‌ر په‌وتی ولاتی نیسلامی، نا‌ژاوه‌و فیتنه‌ له‌ کوفه‌ چه‌که‌ره‌ی کردو به‌ناو دانیشه‌توانه‌که‌یدا په‌لی راخست و لێ خۆنندن و به‌ره‌هلستکاری ئه‌میره‌کان بوو به‌ نه‌ریتی خه‌لکه‌که‌ی و زۆرجار ئه‌میریان ره‌فز ده‌کرده‌وه‌ به‌ که‌یفی خۆیان، بۆ نمونه‌ شکاتیان کرد له‌ سه‌عدی نه‌بی وه‌قاص، شکاتیان کرد له‌ وه‌لیدی عه‌قه‌به‌، سه‌عیدی کۆری عاصیان ده‌رکرد، هه‌ر ئه‌مانه‌بوون پیش عوسمان عومه‌ریان وه‌په‌س کردبوو، هه‌ندی له‌ خه‌لکی کوفه‌ پۆلێکی راسته‌وخۆ سه‌ره‌کیان هه‌بوو له‌ کوشتنی ئیمامی عوسماندا، شایانی باسه‌ که‌ هه‌ندی ویلایه‌تی لقی سه‌ر به‌ ویلایه‌تی کوفه‌ بوون، وه‌کو ته‌برستان و نازیریجان و هه‌ندی ناوچه‌ی تری باکوور له‌ شاره‌کانی فارس^(۳)، ئه‌و گرێیه‌ی، که‌ ئه‌م ویلایه‌تانه‌ی ده‌به‌ست به‌ کوفه‌وه‌ ئه‌وه‌بوو والیه‌کانی کوفه‌ وه‌کو سه‌عیدی کۆری عاص ئه‌وان ده‌چوون له‌ ناحیه‌کانی کوفه‌ فتوحاتیان ده‌کردو له‌ کاتی سه‌رپێچیدا خه‌لکه‌که‌یان ته‌می ده‌کردو ده‌یان مۆچاندن، ئه‌م ویلایه‌ته‌ فه‌رعیانه‌ ده‌وریکی خول خواردوو یان هه‌بوو به‌ کوفه‌وه^(۴).

له‌ میانه‌ی باسی ویلایه‌ته‌ نیسلامییه‌کانی سه‌رده‌می عوسماندا بۆمان ده‌رده‌که‌وی هه‌ندی ویلایه‌ت هه‌بووه‌ له‌ زه‌تی له‌ سه‌قامگیری وه‌رگرتووه‌و به‌ درێژایی سه‌رده‌می ئیمامی عوسمان وه‌ک ئه‌و ویلایه‌تانه‌ی، که‌ که‌وتوونه‌ته‌ ده‌قه‌ری عه‌ره‌بی وه‌کو به‌حه‌زین و یه‌مه‌ن و مه‌که‌و تاتیف و غه‌یری ئه‌مانه‌، هه‌روه‌ها شامیش، له‌ زه‌تی له‌ سه‌قامگیری

^۱ تأریخ الطبری (۳۴۳/۵).

^۲ المصدر نفسه.

^۳ الولايات علی البلدان (۲۱۳/۱).

^۴ المصدر نفسه.

وه رگرتوه، له خه لافه تی عوسماندا، به لّام به سره خه لکه که ی له گه لّ عه بدوللای کورپی
 عامری والیاندا هه ر سهرقالی فتوحات بوون، به لّام میسرو به سره له دوا دواپی
 خه لافه تی عوسماندا پرپوو له گیره و کی شه به م چه شنه فیتنه له هه ردووکیاندا سه ری
 هه لّدا، کۆمه لّی له خه لکی نه م دوو شوینه هاتن بۆ گرتنی مه دینه و کوشتنی ئیمامی
 عوسمان له باتی غه زای دوژمنان بکه ن هاتن بۆ غه زای پایته ختی ئیسلام^(۱).

---

^۱ المصدر نفسه (۲۱۴/۱).

باسی دووهم: سیاسه‌تی عوسمان له‌گه‌ن والیه‌کاندا بو دیاریکردنی مافه‌کانیان و نه‌رکه‌کانیان

یه‌که‌م: سیاسه‌تی عوسمان له‌گه‌ن والیه‌کاندا

نیمامی عوسمان له سهره‌تای سالی (۲۴)ی کۆچیدا ده‌سه‌لاتی خه‌لافه‌تی گرتە ده‌ست، نه‌وکاته والیه‌کانی عومەر له شاره ئیسلامیه‌کاندا بلاوه‌یان کردبوو، عوسمانیش سالیکی ته‌واو بێده‌نگ بوو له‌والیه‌تییان، پاشان ده‌ستی دایه‌ لابرده‌ن و دامه‌زراندن له شاره‌کاندا به‌گوێره‌ی نه‌و ده‌سه‌لاته‌ی پێیدرابوو، هه‌روه‌ها به‌ پیتی نه‌و به‌رژه‌وه‌ندیانه‌ی، که‌ په‌چاوی کردبوو بو‌ موسلمانان، له‌وانه‌یه‌ عوسمان که‌وتبێته‌ شوینی وه‌سیتی نیمامی عومەر، که‌ وه‌سیتی پێکردبوو له‌ سالی زیاتر بێده‌نگ مه‌که‌ بو‌ هیچ کارگیریکم، به‌لام بو‌ نه‌بو‌ موسا چوار سال بێده‌نگ بکه‌^(۱)، عوسمان له‌ سیاسه‌تیدا به‌رامبه‌ر والیه‌کان له‌ زۆریه‌ی هه‌لسوکه‌وته‌کاندا گرنگی ده‌دا به‌ پراویزی هاهه‌لان، هه‌روه‌ها هه‌ندێ ویلایه‌تی ده‌خسته‌ سه‌ر ویلایه‌ته‌کانی تر، چونکه‌ به‌رژه‌وه‌ندیی موسلمانانی تیا به‌دی ده‌کرد، له‌به‌ر نه‌وه‌ هه‌ندێ له‌ والیه‌کانی دامه‌زراندوه‌ بو‌ ماوه‌یه‌کی دیاریکراو له‌ هه‌ندێ ناوچه‌دا، به‌م ته‌رزه‌ به‌حه‌رینه‌ی خسته‌ پال به‌سه‌ره‌و هه‌ندێ ویلایه‌تی شامی خسته‌ سه‌ر نه‌وانی تر به‌ بۆنه‌ی مردنی هه‌ندێ له‌ والیه‌کان یان به‌ بۆنه‌ی ده‌ست له‌کارکی‌شانه‌وه‌ی هه‌ندێ له‌ والیه‌کان، عوسمان هه‌میشه‌ نامۆژگاریی والیه‌کانی ده‌کرد دادپه‌روه‌ر بنو له‌ نیو خه‌لکدا به‌ به‌زه‌یی بن، یه‌که‌مین نوسراویک که‌ نووسی بو‌ والیه‌کان دای به‌یعه‌ت پێدانی خه‌لافه‌ت، نه‌مه‌بوو (پاش سوپاسی خودای گه‌وره‌، خودای گه‌وره‌ فه‌رمانی کردوو پێشه‌واکان خه‌مخۆرو شوانی خه‌لکی بنو نه‌یانچه‌وسینه‌وه‌و دیکتاتۆر نه‌بن به‌سه‌ریان‌وه‌، نه‌وه‌لی ئه‌م ئومه‌ته‌ په‌وشتیان دلسۆزانه‌ بووه‌ نه‌ک مله‌وپرانه‌، زۆر نزیکه‌ پێشه‌واکان ببه‌ن چه‌وسینه‌ر نه‌به‌ن غه‌مخۆر نه‌گه‌ر سه‌ته‌می وایان کرد شه‌رم و ه‌فاو نه‌مانه‌ت بارده‌کات، ئایا ده‌زانن پوخته‌ترین ژیا‌نتان نه‌وه‌یه‌ که‌ له‌ کاروباری موسلمانان وردبینه‌وه‌ له‌ هه‌رکۆیدا قه‌رزاری گه‌ل بوون بیان ده‌نه‌وه‌، نه‌گه‌ر هه‌قیان که‌وتوه‌ته‌ سه‌ر لییان وه‌رگریته‌وه‌، پاشان ناوڕپه‌ده‌نه‌وه‌ له‌ نه‌ه‌لی زیمه‌ نه‌وه‌ی

^۱ سیر أعلام النبلاء (۳۹۱/۲).

مافی خۆیانه بیانده نه وه و نه وه شی که وتو ته سه ریان لییان وهرگر نه وه، پاشان نه و دوژمنانه ی په شیمان بوونه ته وه و هفا درده پرن بۆیان^(۱).

له و لیدوانه دا ده بینن عوسمان کۆمه لێ رینمای سیاسی ده ستنیشان کردووه بۆ والیه کان و به پتووستی زانیوه له سه ری بۆن، مافه کانی موسلمانان بده نه وه و نه رکی خۆیان بجه نه سه ریان و مافه کانی نه هلی زیمه بده نه وه و نه رکی خۆیان بجه نه سه ریان، وه فایان هه بی له گه ل دوژمناندا و بۆ هه قی هه موولایه ک دادپهروه ر بن نابێ خه ون و خه یاللیان سامان بچرین بی^(۲)، به هه مان شتوه عوسمان نوسراویکی نووسی بۆ کار به ده سه ته کانی و هه ندێ زانیاری تایبه تی بۆ نووسین ده رباره ی نه و کاروباره تازانه ی که په یوه ندی هه یه به ئیداره ی ویلایه ته کانه وه، وێری نوسراوه گشتیه کانی تر، که زانیاری نوێ تیا ده نووسی و ده بوو گشت لایه ک په یوه ست بی^(۳) پتیه وه، یه کێ له په یوه ستبوونه گشتیه یانه نه وه بوو خه لکی په یوه ست کرد له هه موو ویلایه ته کاندا ده ست بگرن به و قورئانه ی که له مه دینه نوسراوه ته وه^(۴) به دیار چاوی هاوه له به رتزه کانه، به م ده ستوره قورئانی هه نارد بۆ کوفه و به سه ره مه ککه و میسرو شام و به حره ین و یه مهن و جه زیره، هه موویانی خسته سه ر قورئانه که ی مه دینه و فه رمانی کرد هه موو قورئانه نووسراوه کانی تر کۆیکه نه وه و ناگری بده ن، نه مه ش به کۆده نگی هاوه لانی مه دینه کرا، هه روه ک ئیمامی عه لی گێراویه تیه وه^(۵)، عوسمان زۆر په رۆش بوو بۆ مونا فسه کردنی نه مه ره کان له نیو خۆیاندا بۆ جیهاد و رزگار کردنی شاره کان، هه ربۆیه نوسراویکی نووسی بۆ عه بدو للای کورێ عامر که والی به سه ریه یو، بۆ سه عیده کورێ عاص له کوفه پتێ وتبوون (هه رکامتان پێشتر بچه خۆراسان نه وتانه ده که مه نه میری خۆراسان نه مه ش بوو به پالنه ری بۆ عه بدو للای، که خۆراسان فه تح بکات و سه عیده کورێ عاسیش فه قی ته برستانی کرد^(۶). عوسمان هه ندێ جار کۆمه لێ مه رجی داده نا بۆ نه وه ی له

^۱ تاریخ الطبری (۲۴۴/۵).

^۲ الولايات علی البلدان (۲۱۵/۱).

^۳ تاریخ المدینه، أبوزید البصري (۹۹۷/۳).

^۴ المصدر نفسه (۹۹۵/۳ - ۹۹۶).

^۵ تاریخ یعقوبی (۱۶۶/۲).

هه‌ئسوکه‌وتیدا به‌رژوه‌ندی موسلمانان له به‌رچاو بگرت، بۆ نمونه مه‌عاویه‌ی ئه‌بی سوفیان نوسراویکی بۆ نارد بۆ ئه‌وه‌ی رینگه‌ی بدات شه‌ری ده‌ریای بکات، عوسمانیش نووسی بۆ: ئه‌گه‌ر خۆت و خێزان و ماله‌که‌ت ده‌به‌یته‌ ناو ده‌ریا ئه‌وا سه‌ربازه‌کانیش به‌ ناوی، هه‌تا خاوه‌خێزانت له‌ پێشا نه‌به‌یت نابێ که‌س بجه‌یته‌ ناو ده‌ریا ئه‌ویش چوه‌ ده‌ریاو خێزانه‌که‌ی له‌ گه‌ڵ خۆی برد^(۱).

دووه‌م: ئه‌و شیوازانە کە عوسمان به‌کاریده‌هینا بۆ چاودێریکردنی کاربه‌ده‌سته‌کانی و سۆراغی ده‌نگوباسیان پێده‌کرد

عوسمان کۆمه‌ڵی شیوازی گرتبووه‌ به‌ر بۆ چاودێریکردنی والیه‌کانی، هه‌روه‌ها بۆ زانینی حال و نه‌حه‌والیان، یه‌کێ له‌و شیوازانە

۱- ئاماده‌بوونی له‌ وه‌رزێ حه‌جکردندا

ئیمامی عوسمان په‌رۆش بوو بۆ حه‌ج کردن و گه‌شتن به‌ حاجیان بۆ ئه‌وه‌ی گۆی بیستی سه‌کالایان بێت و پرسیاوی دادوه‌ری والیه‌کانیان لێ بکات، بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ش داوای ده‌کرد له‌کاربه‌ده‌سته‌کانی له‌ وه‌رزێ حه‌جدا له‌ باره‌ی بارودۆخی خۆیانوه‌ نامه‌ی بۆ بنێرن، هه‌روه‌ها نووسی بۆ شاره‌کانیش له‌ هه‌موو وه‌رزیکێ حه‌جدا له‌ باره‌ی کاربه‌ده‌ستانوه‌ نامه‌ی بنێرن و شکاتیان له‌ کێ هه‌یه‌ تیا بنووسن^(۲)، ئه‌م کاره‌ به‌رده‌وامبوو، سه‌ره‌تا له‌ سه‌رده‌می عومه‌ره‌وه‌ ده‌ستی پێ کرد له‌ سه‌رده‌می عوسماندا درێژه‌ی پێدرا، وه‌کو دیداریکی سالانه‌ له‌ نیوان خه‌لیفه‌و والی و جه‌ماوه‌ردا ده‌به‌سترا^(۳).

۲- پرسیاوی له‌ رێبواران ده‌کرد، که‌ له‌ شارو ویلایه‌ته‌کانوه‌ ده‌هاتن ئه‌م رینگه‌یان پرسیاوه‌ به‌ ئاسانه‌ترین شیوه‌ داده‌نرێت، که‌ ئه‌رکی نه‌ده‌خسته‌ سه‌ر شانی خه‌لیفه‌کان زۆر، زۆربه‌ی حاره‌ به‌ پێشه‌کی و بێ ئاگاداری ده‌هاتن زانراوه‌، که‌ خوله‌فای راشیدین هه‌ر چواریان کاریان به‌م شیوه‌یه‌ کردووه‌، بونی خه‌لیفه‌ له‌ مه‌دنیه‌ی منه‌وه‌ره‌ خۆی له‌ خۆیدا

^۱ الولايات البلدان (۲۱۶/۱)، الخراج وصناعة الكتاب ص (۳۰۶).

^۲ الولايات البلدان (۲۱۶/۱)، نقلا عن تاریخ الطبری.

^۳ أعصر نفسه (۲۱۶/۱).

ببوه ھۆکارئىكى يارمەتيدەر بۆ ھەرسى خەلىفەكە، چونكە نویتەرى شویتانی بە ئاسانى دەبینى، كاتى دەھاتن بۆ زیارەت، بە تاییەتى لە ھەرزى ھەجدا^(۱).

۳- پەيامنیرى ھەبوو لەناو ئەھلى شارەكان، نوسراویان بۆ دەنوسى ھەوالیان دەدایە، عوسمانیش دەچوو بە پیر ئەو نوسراوانە کە بۆی دەھات لە لایەن ھاوولاتیانی خەلکی شارەكانەو، لە سکاڵاكانیانى دەکۆلییەو، بە ھەمان شێوہ عوسمان پیتشوازی کرد لەو نوسراوہى ئەھلى کوفہ بۆیان نارد، ھەروەھا ئەو نوسراوہش کە ئەھلى میسر بۆیان نارد، ھەروەھا نوسراوہکەى ئەھلى شام، عوسمان لەنوسراوہكان وردبویوہو چارەسەرى دەکردن^(۲).

۴- ناردنى لیژنەى پشکین (مفتش) بۆ ویلايەتەكان عوسمان ژمارەيەك پشکیتەرى رەوانە کرد بۆ ھەندى ویلايەتەكان بۆ زانینى حال و بالیان و شارەزابوون لەو پروپاگەندەى کە دەکرا بۆ والییەكان بەرامبەر لە گەلەكانیان، ئەم لیژنە بە راپۆرتى تێرو تەسلەوہ لە بارەى وەزعی ھاوولاتیانەوہ دەگەراندەو^(۳)، بۆ ئەم مەبەستە عەماری کورپی یاسرى نارد بۆ میسرو موحمەدى کورپی مەسلەمەى نارد بۆ کوفہ، ئوسامەى کورپی زەیدى نارد بۆ بەسرە، عەبدوللای کورپی عومەرى نارد بۆ شام، وێرای ئەمانەش کۆمەلئ پیاوی تری نارد بۆ شویتەکانى دیکە^(۴).

۵- سەفەرکردن بۆ ویلايەتەكان و پرسىارکردن لە بارودۆخیان، راستەوخۆ عوسمان لە کاتى ھەجدا سەردانى مەککەى دەکرد و پرسىارى گوزەرانى لیدەکردن، وتووێژى دەکرد لە گەل و الییەکاندا و لە گەل حاجى شارەکاندا، و پرسىارى حال و ژيانى لى دەکردن.

۶- داواى نویتەرى دەکرد لە ویلايەتەكانەوہ بێن بۆ ئەوہى پرسىار بکات لە والى و ئەمیرەكانیان.

^۱ الولاية على البلدان (۲/۲۱۷).

^۲ المصدر نفسه (۱/۲۱۷).

^۳ المصدر نفسه.

^۴ المصدر نفسه.

خەلیفە راشیدینەکان زۆرجار داویان دەکرد لە والییەکان، کە کەسانێک لە خەڵکی
شارەکان بنیڕن بۆیان، بۆ ئەوەی پرسیاریان لێ بکەن، عومەر و عوسمان و علی چەندین
جار ئەمەیان کردووە، بەلام ئەبوبەکر سەرقاتی کاروباری جیهادبوو نەیدەپەرژایە سەر
ئەم کارە، هەروەها ئەمەنی خەلافەتەکەمی کەمبوو، بۆیە کەم لەم کارانەمی کردووە^(١).
٧- بانگهێشتکردنی والییەکان و پرسیارکردن لە ئەحوالی شارەکان.

ئەم شێواژە مەشهور بوو لە سەردەمانی هەر چوار خەلیفە راشیدینە کە داو پەيوەندی
بەردەوام هەبوو لە نێوان عوسمان و والییەکاندا بۆ باسی کاروبارە هەمەچەشنەکانی
وڵات، گرنگترین ئەم پەيوەندییانەش ئەو کۆبوونەوانەبوون، کە عوسمان دەییەست لە گەڵ
والییەکاندا لە مەدینە و بانگهێشتی والی بەسەر و کوفە و شام و میسرو غەیری
ئەمانەشی کرد، هەروەها بانگهێشتی هاوێڵە مەزنەکانی کردو کۆبوونەوێکی لە گەڵدا
بەستو و سەروێندی ئازاوێ تاووتوێ کرد لە گەڵیان، کە تازە سەری هەڵدابوو، پای
والییەکانی وەرگرت لە بارە ئازاو و چوونیهتی چارەسەرکردنی بەو هەر والییە کە بۆ
چونیکێ دەربری بۆ چارەسەرکردنی ئەم دیاردەیه^(٢).

٨- نامەگۆڕینەو لە گەڵ والییەکان.

داوای راپۆرتی لێدەکردن لە بارە گوزەرانی گەلو ئەحوالی شارەکانیانەو ئەم
شێوێهە لە سەردەمانی هەر چوار خەلیفە راشیدینە کە داو مەشهور بوو، زۆر بە گەرمی
ئەم شێوێهە لە سەردەمانی ئەبوبەکر و عەلیدا پیادە دەکرا^(٣)، ئەم رێگەیه گرنگترین شێواز
بوو کە عوسمان لە سەری دەڕۆشت بۆ چاودێری و بەدواداچوونی والییەکانی، عوسمان
جەسوربوو لەسەر ئەوەی والییەکان هەستن بە ئەرکەکانیان لە سەرپێچییەکان ناگاداری
بکەنەو، بۆ ئەوەی بەپیتی زانیاری خۆی رێنماییان بکات هەڵەکانیان بۆ راست کاتەو،
ئەگەر سەملا لەسەر والییەکان کە سەرپێچییەکیان کردووە فەرمانی سزادانی داو بەبێ
ئەوەی بڕوانیشتە چالاکییەکانی و گومانە باشەکان، بۆ نمونە هەددی ئارەقخواردنەو دا

^١ الولاية على البلدان (١٢٢/٢).

^٢ المصدر نفسه (١٢٣/٢).

^٣ المصدر نفسه (١٢٢/٢).

له وه لیدی کوری عهقه به دواى به ديهاتنى مهرجه کان به بى نهوهى پروانیتته نهوهى ثایا شاهیده کان راستگۆن یان به پیچه وانهوه^(۱) دواى هدد لیدان له والیه تی کوفهش لایرد^(۲)، قوناغ قوناغ نوسراوی ده نووسی بۆ نههلی شاره کان و والی تازهی بۆ داده مەزراندن بۆ نهوهی په یامه کانی خلیفه جیبه جی دبکات، ههروه ها زۆر جارێ نوسراوی ده نارد بۆ عامه ی خه لک له شاره کان و نامۆزگاری ده کردن بۆ نهوهی له گه ل والیه کان کاروباری گه ل ئاسان بکه ن، یه کى له و نوسراوانه که ناردی بۆ شاره کان و هه ریمه کان تییدا وتبووی (پاش سوپاسی خودا، من کار به ده ستم هه لبژاردووه که له هه موو مه راسیمیکدا سه ردانم بکات، ئاگاداری بارو دۆخه که ییم، له و رۆژه وهی ده سه لاتم گرته وه ده ست فه رمانم به چاکه کردووه و رینگیم له خراپه کردووه، که مه تر خه میم به رامبه ر هیه چ شتی و هیه چ که سی نه کردووه ئیلا مافی خۆیم پێداوه، نه بۆ خۆم نه بۆ خێزان ه که م هیه چ مافی که م بریار نه داوه پێش گه له که م، نه گه ر که سی به بێنا گایی من لیتی درا بیته یان جنیوی پی درا بی و له من په نهان بیته، با دادی خۆی بکات هه ر که سی سکالا یه کی هیه له مه راسیمیکدا با بیته بۆ لام مافی خۆی وه رگریت، یان له خۆم یان له کار به ده سه که م یان بمان به خشیت خودای گه و ره پاداشتی به خشنده کان ده دا ته وه.

کاتێ نووسراوه که ی له شاره کانا خۆیندرایه وه خه لک ده ستیان کرد به گریان و دوعای خێریان کرد بۆ ئیمامی عوسمان^(۳).

سێیه م: ماف و حه قی والیه کان

له سه رده می خه لیفه راشیدی نه کانا بریار درا بوو، که والیه کان مافی جۆرا و جۆریان هه یه وه هه ندیکیان په یه ونه دی به گه ل و جه ما وه ره وه هه یه وه هه ندیکیشیان په یه ونه دی به خه لیفه وه هه یه، وێرای مافه کانی تر که په یه ونه دی به به یه توما له وه هه بوو، هه موو نه و مافه ماددی و مه عنه ویا نه به پله ی یه که م ئاما نجی ها وکاری کردنی والیه کانه بۆ

^۱ المصدر نفسه (۱۲۶/۲).

^۲ المصدر نفسه (۲۱۷/۲).

^۳ تاریخ الطری (۳۴۹/۵).

به‌جینگه‌یاندنی واجباتی خو‌یان و خزمه‌ت‌کردن به‌رژه‌وه‌ندیی گشتیی، گرن‌گترین مافه‌کانیش نه‌مانه‌ن:

۱- له‌ گونا‌هو سه‌ری‌پ‌چیدا گو‌پ‌رایه‌لیان نه‌که‌ن.

خودای گه‌وره ده‌فرموی: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا) (النساء: ۵۹).

قورتبی ده‌لیت: (له‌ نایه‌ته‌کانی پ‌ش‌وودا به‌ والیه‌کان ده‌ستی پ‌ی‌ کردو فرمانی پ‌یکردن نه‌مانه‌ت‌پ‌اری‌زین و له‌ نیوان خه‌ل‌کدا داد‌گه‌رین، له‌م نایه‌ته‌دا فرمانی کردوو به‌ په‌عیه‌ت گو‌پ‌رایه‌لی خودای گه‌وره بن و به‌ر له‌ هه‌موو که‌سی فرمانه‌کانی به‌رجه‌سته بکه‌ن و دوور که‌وتنه‌وه له‌ نه‌هییه‌کانی، پاشان گو‌پ‌رایه‌لی پ‌یغه‌مبه‌ر ﷺ بکه‌ن، له‌و کارانه‌ی فرمانی پ‌یکردوو یان قه‌ده‌غدی کردوو، پاشان گو‌پ‌رایه‌لی نه‌میره‌کان بکه‌ن، نه‌مه‌ش له‌سه‌ر پای کۆماری هاوه‌لان و نه‌بی هوره‌یره و نیبن و عه‌باس و جگه‌ له‌مانه‌ش^(۱)، له‌ سه‌رده‌می راشیدیندا کۆمه‌ل‌گهی نیسلا‌می به‌ گشتیی، شه‌ریعه‌تی له‌ سه‌رووی هه‌موانه‌وه داناه‌ حاکم و مه‌حکوم سه‌ری بۆ که‌ج کردوو، له‌به‌ر نه‌وه گو‌پ‌رایه‌لی حاکم و نه‌میره‌کان به‌ستراوه به‌ گو‌پ‌رایه‌لی خودای گه‌وره و پ‌یغه‌مبه‌ره‌که‌یه‌وه ﷺ، هه‌روه‌ک پ‌یغه‌مبه‌ر ﷺ ده‌فرموی (نابی گو‌پ‌رایه‌لی له‌ تاواندا بک‌ریت، گو‌پ‌رایه‌لی به‌س له‌ چاکه‌دا ده‌ک‌ریت)^(۲).

۲- به‌خشینی نامۆ‌زگاری بۆ والیه‌کان.

له‌ روان‌گهی فرمان به‌ چاکه‌و ر‌یگری له‌ خراپه‌وه، یه‌کی‌که‌ له‌و بنه‌په‌تانه‌ی، که‌ سه‌رجه‌م نومه‌ت ناشایه‌تی و ده‌یخو‌ین‌یه‌وه و چه‌ندین نه‌مری له‌سه‌ر هاتوو له‌ دووتویی قورنان و فرمووده‌کانی پ‌یغه‌مبه‌ردا ﷺ و به‌ شیوه‌یه‌کی گشتیی ناما‌ژه‌یان پ‌یکردوو، نه‌ویه‌ فرمان به‌ چاکه‌و ر‌یگری له‌ خراپه‌، بکه‌ن به‌ تابه‌تی والیه‌کان فرمووده‌کانی پ‌یغه‌مبه‌ر ﷺ فرمانی کردوو که‌ نامۆ‌زگاریان بکه‌ن، واته‌ نامۆ‌زگاری والیه‌کان

^۱ تفسیر القرطبي (۲۵۹/۵).

^۲ البخاري كتاب الاحکام رقم (۷۱۴۵).

خەلیفە راشیدینییه کان هەر چواریان نهریتیان وابوو نوسراویان دەنوسی بۆ والییەکانیان
و بە بەردەوامی

نامۆزگارییان دەکردن ئەو دەقانهی لەمبارەیهوه هاتوون زۆرن بە ناره‌حه‌تی هه‌ژمار
دەکرێن و جهم ده‌کرێن^(١).

٣- پێیۆسته له‌سه‌ر گه‌ل هه‌وائی راست و دروست بگه‌یه‌نن به‌ والی، هه‌واله‌کان راست
بن، نیت له‌ باره‌ی بارودۆخی گشتیی خه‌لكه‌وه‌ بیٔ، یان له‌ باره‌ی هه‌وائی دوژمنه‌وه‌ بیٔ
یان له‌ باره‌ی بریکاره‌کانی والیی و فەرمانبهره‌کانیی هه‌یه‌، به‌ پیتی توانا په‌له‌ی تیا
بکریٔ به‌ تاییه‌ت ئەو ره‌وشانه‌ی په‌یوه‌ندی به‌ جه‌نگ و هه‌وائی دوژمنه‌وه‌ هه‌یه‌،
ئه‌وانه‌ش که‌ په‌یوه‌ندی به‌ کاربه‌ده‌ست و غه‌یری ئه‌مانه‌شه‌وه‌ هه‌یه‌، ئه‌مه‌ش له‌ سۆنگه‌ی
هاوکاری کردن له‌ به‌رپرسیاریه‌تی والیدا ده‌کریت بۆ ره‌چاوکردنی به‌رژه‌وه‌ندی گشتیی
ئومه‌ت^(٢).

٤- پشتیوانی کردنی والی له‌ هه‌لۆیسته‌کانیدا.

کاتی ئاژاوه‌ به‌رپابوو سه‌رانی ئاژاوه‌گیر داویان کرد له‌ عوسمان هه‌ندئ له‌ والییەکان
لاببات و به‌رکه‌ناریان بکات، ئیمامی عوسمان ئه‌مه‌ی په‌فز کرد، ئه‌م به‌ قسه‌نه‌کردنه‌ بۆ
خزمه‌تی نامانجی گشتیی ولاتی ئیسلامی بوو، بۆ رێگرتن له‌شه‌لقاندنی بارودۆخ بوو،
مانای ئه‌وه‌ نه‌بوو ئاو له‌ سکاڵای جه‌ماوه‌ر ناداته‌وه‌و به‌ بێ لێکۆڵینه‌وه‌ پتشیگری له‌
والییەکان ده‌کات، به‌لکو ئه‌م به‌قسه‌نه‌کردنه‌ی خوله‌فا دواي لێکدانه‌وه‌و لێکۆڵینه‌وه‌ی
ئهو سکاڵایانه‌ بووه‌و دواي لێپێچینه‌وه‌ی ورد بووه‌، لیژنه‌ی تاییه‌تییان له‌ هاوه‌لان
ناردوه‌و بۆ لێکۆڵینه‌وه‌ی ئه‌و کێشانه‌، له‌ هه‌مان کاتدا پشتیوانی کردن له‌ والی واجیبک
بووه‌ له‌ لایه‌ن خه‌لیفه‌وه‌، هه‌روه‌ها واجیبش بووه‌ له‌ لایه‌ن گه‌له‌وه‌، پێیۆست بووه‌ له‌سه‌ر
خه‌لك رێزیان لی‌ بگرتن و بیان نرخین^(٣)، عوسمان هه‌ندئ والی لابردوه‌و دواي ئه‌وه‌ی بۆی
ده‌رکه‌وتوه‌، که‌ به‌رژه‌وه‌ندی جه‌ماوه‌ری تێدایه‌.

^١ الولاية على البلدان (٥٦/٢).

^٢ المصدر نفسه (٥٧/٢).

^٣ المصدر نفسه (٨٥/٢).

۵- دواى لابرډنى والييه كان ده بى هەر رېزيان لى بگيريت

عوسمان رېزى گرتووه له نه بو موساى نه شعهرى و عه مرى كورپى عاص، دواى لابرډنيشيان، بهلكو تيبينى ده كه مين عوسمان راويژى به عه مرى كورپى عاص كردووه له مه سله گه وړه كانى ولاتدا دواى لابرډنى، نه مه ريزيكي گه وړه بو له عوسمانوه بو نه و والييه نهى كه له ويلايه تدارى لايږدبوو.

۶- موچه و درماله والييه كان

يه كى له مافى والييه كان نه و موچه يه بو كه پتي ده ثيان، بهرنامه ي نازوخه و موچه ي كاربه ده سته كان بوو، كه خليفه راشيدينه كان ريكيكه وتبون له سهرى و لاسايى پيغه مبهريان عليه السلام ده ركدووه و چاويان له و ده كرد، ته نانه ت ريوايه ته كان باسى موچه ي هندنئ له كاربه ده سته كانى كردووه، چه مكى نه م ريوايه تانه نه مديه هه موو كاربه ده ستان موچه و درماله يان هه بووه، به دريژايى سهرده مى راشيدينه كان، زوريه ي نه و ريوايه تانه ي له م باره يه وه هاتوون به پله ي يه كه م رشديان خستووه ته سهر سهرده مى نيمامى عومهر، ته نانه ت باسى نازوخه ي هندنئ له والييه كانى نه و سهرده مه ده كهن، عوسمان و عه ليش له سهر ناكارى دوو خليفه كه ي پيشى خويان ده وړويشتن بو پياده كړدنئ نازوخه ي كارگيږو والييه كان، به لام له سهرده مى نيمامى عوسماندا به خشيش پيدان و درماله زور فراوان و بهرین بوو بو خه لك به گشتيى و بو والييه كان به تاييه تى، به پتي نه و داهاته زياده ي ده هاته نيو به يتولمال له نه نجامى فتوحاتى والييه كانى عوسمان له خوړه لات و نه رمينييه و نه فريقاو شوينه كانى تر، بهلكو عوسمان موكافه نه ي براوه ي ده به خشى به بريكاره تاييه ت و ليها تووه كانى، بو غوونه پينج له پينج يه كى ده سته كه وتى فته ي باكوورى نه فريقاى دا به عه بدوللاى كورپى سعه دى نه بى سهرح له پاداشتى نه و فته ده دا، به م چه شنه پتي و تبوو: (نه گهر خوداى گه وړه سبه يني نه فريقاى له سهر ده ستي توه فتح كرد له و ده سته كه وتى به ده ستي ده هيني پينج له پينجى بو توه، وه كو خه لاتى^۱)، به هه ر حال ده بى پيدانى ناروخه و موچه ي كاربه ده سته كان، به جوړيك بيت پتويستيان تير بكات، بيياك بن له خه لكى، نه م

^۱ تاريخ الطبري (۲۵۲/۵).

به‌رنامه‌یه (به‌رنامه‌ی موچه و خۆراکدان به والیه‌کان) پیغه‌مبه‌ر ﷺ ره‌نگی رشتوه، خه‌لیفه راشیدینه‌کان له‌سه‌ری پۆشتوون، هه‌تا سه‌رکاره‌کان بی‌یاک و بوون له مال و دارایی خه‌لک و یه‌کلا بوونه‌وه بۆ کارکردن و به‌رژه‌وه‌ندی ده‌ولت^(۱).

چواره‌م: نه‌رکی والیه‌کان

۱- پیاده‌کردنی ناین دیارترین نه‌رکیان بووه

أ - بلاوکردنه‌وه‌ی نایینی نیسلام له نیتو خه‌لکدا، هه‌رچهند نه‌و سه‌رده‌مه تاییه‌ت کرابوو بۆ فتوحاتی گه‌وره‌ گه‌وره، پتیوست بوو والیه‌یه فەرمانداره‌کان به جوانی، که ناین له ولاته‌ رزگارکراوه‌کاندا بلاوکه‌نه‌وه‌و پشت نه‌ستوورین به‌و هاوه‌لانه‌ی له‌گه‌لێاندایه، والیه‌یه‌کان به‌م موهیمه‌یه هه‌لده‌ستان و تپرای که‌سانیک که هاریکاری ده‌کردن له سه‌ره‌تای فه‌تحدا، له سه‌رده‌می نه‌بویه‌کردا، پاشان نه‌مه له سه‌رده‌می عومه‌ردا شاره‌کان پشتیان ده‌به‌ست به‌مامۆستاو شه‌رعزانه‌کان، که بۆیان په‌وانه ده‌کرا، دوا‌ی په‌ره‌سەندنو بنیاتنانی شاره نوێیه‌کان له ماوه‌ی دوا کۆتایی خه‌لافه‌تی عومه‌ردا جه‌خت کرایه‌وه له ره‌وانه‌کردنی مامۆستای ناینیه‌یه‌کان، وه له ماوه‌ی خه‌لافه‌تی عوسمان و عه‌لیشدا له به‌ر زۆری ژماره‌ی دانیش‌توان له شاره‌گه‌وره‌کانداو زۆری ته‌له‌به‌ی عیلم و سه‌رقالی والیه‌یه‌کان به‌ په‌روه‌شه جیاوازه‌کانه‌وه‌و فراوانی ویلایه‌ته‌کانیان که هه‌موویان شوێنکه‌وته‌ی یه‌ک ویلایه‌ت بوون ژماره‌یه‌ک له شاره‌کان و پتیوستیان به شه‌رعزان و مامۆستا هه‌بوو^(۲).

ب - نیکامه‌ی نوێژکردن

خه‌لیفه‌کان خودی خۆیان به‌ درێژایی سه‌رده‌می هه‌ر چوار خه‌لیفه‌که هه‌لده‌ستان بۆ به‌جێ‌کردنی نوێژی هه‌ینی و جه‌ماعه‌ت و جه‌ژنه‌کان له‌و شارانه‌ی که تیدا هوکمرانیان ده‌کردو و تاربان بۆ خه‌لک ده‌دا له هه‌ینی و جه‌ژنه‌کان و بۆنه‌کاندا، به هه‌مان شێوه جی‌گه‌ره‌کانیشیان له شاره‌کاندا به‌م موهیمه‌یه هه‌لده‌ستان، به‌ رێژایی سه‌رده‌می خه‌لیفه‌کانی راشیدین له‌ناو خه‌لکدا خۆیان و تاربان ده‌داو نیکامه‌تیا له نوێژدا ده‌کرد^(۳).

^۱ الولاية على البلدان (۶۴/۲).

^۲ الولاية على البلدان (۶۶/۲).

^۳ الولاية على البلدان (۳۷/۲).

ج - پاراستنی بنه‌ماکانی ناین

خه‌لیفه‌کانی راشیدین دواى وه‌فاتی پیغه‌مبەر ﷺ هه‌ستیان کردووه به‌گه‌وره‌یی ئەو ئەمرکەى خراوه‌ته‌ نه‌ستۆیان بۆ پاراستنی دین له‌ سەر بنه‌ما دروسته‌کانی ئەو بنه‌مایانه‌ى که‌ دابه‌زیوه‌ بۆ پیغه‌مبەر ﷺ تێکۆشان و لی‌پراون بۆ زیندوو‌کردنه‌وه‌ى سوننه‌تى پیغه‌مبەر ﷺ، بنه‌برکردنى بیدعه‌و کارکردن بۆ به‌رزپاگرتنى نایینى خوداو ریزی پیغه‌مبهره‌که‌ى ﷺ و به‌ره‌رچى ئەو ده‌ستکیسانه‌ بده‌نه‌وه‌ که‌ ده‌یانه‌وێ پۆخ‌له‌وات ب‌خه‌نه‌ ناو ئەم دینه‌، نى‌مامى عوسمان کارى کرد بۆ نووسینه‌وه‌ى قورئانى پیرۆزو نوسخه‌ى لێ گه‌يانده‌ به‌ شاره‌کان و فەرمانى کرد به‌ والیه‌کانى ئەو قورئانه‌ نووسراوانه‌ى تر که‌ لای خه‌لکه‌ بی‌سو‌تینن له‌ پیناو پاراستنى گرن‌گرتن بنه‌ماکانى دیندا که‌ قورئانى پیرۆزه^(۱).

والیه‌کانى عوسمان کۆشش‌یکى زۆریان به‌خشى بۆ به‌ره‌نگارى ئەو سه‌به‌نیانه‌ى که‌ راوب‌چوونى نامۆیان ه‌ینابووه‌ ناو نی‌سلام، ته‌نگیان پى ه‌ه‌ل‌چینین و تاربان نان^(۲)، به‌ شیوه‌یه‌گى گشتیى پاراستو پارێزگارىی ئەم دینه‌و ریزگرتنى، گرن‌گرتن ئەمرکى سه‌رشانى والیه‌کان بوو^(۳).

د - نه‌خشه‌گرتن و ته‌لارى مزگه‌وت

کاتى پیغه‌مبەر ﷺ گه‌شته (قوبا)، هه‌ستا به‌ دروستکردنى یه‌که‌مین مزگه‌وتى نی‌سلام تییدا، له‌ دواى دروستکردنى مزگه‌وتى شارى مه‌دینه‌، ده‌ستى کرد به‌ دروستکردنى بینای مزگه‌وتى قوبا، خه‌لیفه‌ راشیدینه‌کانیش به‌ هه‌مان شیوه‌ به‌رده‌وامبوون له‌سەر دروستکردنى مزگه‌وت له‌ شارو پیت‌ه‌خته‌کان و شوپنه‌ رزگارکراوه‌کان گه‌رچى والیه‌کان هه‌ل‌نه‌ستاون به‌ بنیاتنانى هه‌ر هه‌موو مزگه‌وته‌کان، به‌لام پۆل‌یکى مه‌زنیان هه‌بووه‌ له‌ بنیاتنانى مزگه‌وته‌ سه‌ره‌کییه‌کاندا له‌ زۆریه‌ى مزگه‌وتى ئەو ناوچه‌ى سه‌ر به‌ ویلایه‌ته‌کانیان به‌تایبه‌ت له‌ دروستکردنى مزگه‌وته‌ گه‌وره‌کان.

^۱ تاریخ المدینة (۳/ ۹۹۶ - ۹۹۹).

^۲ عبدالله بن سبا وأثر فی أحداث النفس، سلمان العودة، ص (۲۱۴).

^۳ الولاية على البلدان (۶۹/۲).

ه - ئاسانکاری بۆ پەوشی حەج

والی ھەرمەکان و شارەکان لە سەرەتای ئیسلامدا بەرپرسبوون لە ئاسانکاری رەوشتی حەج لە ویلايەتەکانی خۆیاندا و سەلامەتییان داوین دەکرد بۆ حاجییەکان، والییەکان ھاریکاری ئەمیرەکانیان دەکرد بۆ قافلەى حەج و ماوەى سەفەرى حەجى بۆ دیاری دەکردن و هیچ حاجییە لە شارى خۆى دەرنەدەچوو بە مۆلەتى والى نەبێت، ھەندى لە ئەمیرەکان بە رێکخستنى تەدارەك وازیان نەدەھێنا بەلکو ھەیانبوو کاری بۆ رێکخستنى داينکردنى ناو دەکرد لەو رێگایانەى کە حاجییەکان پێیدا دەپۆشتن، ئەو ە بەدووللای کورپی کورەیزە ناوی داوین کردبوو لە رێگەى حاجییەکانى بەسەرەدا، کاتى کارگێرێ ئىمامى عوسمان بوو لەسەر ئەو رێگایەى کە لە بەسەرە دەچێتە مەککە^(۱). شەرعزانەکان لە دواى ئەم کارە جەختیان کردووەتەو، کە ئاسانکاری بۆ حاجیان، کاریکە لە ئەرکەکانى والییەکان بۆ بەرامبەر شارەکانى خۆى، ماوەردى دەلێ: (ئاسانکاری بۆ حاجیان و مەراسیمى حەج، یەکیکە لە ئەرکەکانى ویلايەتگەری، چونکە لە جوملەى ئەو یارمەتییانەى کە دەخرێتە ئەستۆى ئەمیر)^(۲).

و - جێبەجێکردنى سزا شەرعییەکان

جێبەجێکردنى سزا لەسەر سەرپێچیکەرانى فەرمانى خوداو سوننەتى پیغەمبەرەکەى ﷺ و اجیبى دینی بوو و خراوەتە ئەستۆى والییەکان، بەلکو یەکیک بوو لە کارە سپێردراوەکانى سەرشانیان، نیتەر ئەو سزایە لەسەر سەرپێچییەك بێت کە دەبێتە کۆسپی مۆسڵمانان بە گشتى یاخود ئەو سەرپێچییانەبێت کە دەبێتە زیان بۆ گرۆیەكى دیاریکراو^(۳)، ئىمامى عوسمان و والییەکانى ھەستاون بە جێبەجێکردنى سزا شەرعییەکان لە سەردەمى خۆیاندا.

۲- سەرەوتنى خەلک لە شارەکانى خۆیاندا

پارێزگاریکردنى ئاسایشى خەلک لە ویلايەتەکاندا، یەکیکە لە ئەرکە ھەرە گەورەکانى ئەستۆى والى، لە پێناو دەستەبەرکردنى ئەم کارەدا دەبى والى ھەستى بە

^۱ الولاية على البلدان (۱۹۲/۲).

^۲ الاحکام السلطانية، أبو الحسن الماوردي ص (۳۳).

^۳ السياسة الشرعية لأبن تیمیة، ص (۶۶).

ژماره يهك كاروبارى تر ، بۆمۈنە گرنگىرىنيان جىبە جىڭ كىردنى سزايە لەسەر تاوانباران و لە پى دەرىچەۋەكان^(۱)، سزا بۆ ئەو تاوانانەى كە ژيانى خەلگ و مال و سامانيان دەخاتە مەترىسيەۋە، بەم چەشنە رووداۋە ئەمىنيەكان كەمدەبىت و كۈشت و دزى و رىڭرى و ناژاۋە نامىنى، بەلكو ئاسايش وا بەرقەرار دەبى خەلگ بەرامبەر خەلگانى تر قەسى نابه جى و بوھتان و بۆ ھاۋىشت نامىنى، جىبە جىڭ كىردنى سزا، رىڭرى دەكات، لە دەمدىزىبى ئەدەبى بۆ سەر خەلگ، ھەروەھا ناموس و شەرەفيان دەپاريزىت، تەمىنكىردنى ژيانى خەلگ و پاراستنى ھەندىكيان لە ھەندىكى تريان ئەركى سەرشانى واليەكان بوو، بەلكو كارگىرەكان بە فەرمانى خەلىفەكان كاريان بۆ زامىنكىردنى ئاسايشى جانەۋەر و كەۋەمارو دۈپشكى وىلاتەكەى ژىر دەستيان كىردوۋە، بەلازرى دەلىت: كارگىر نىسبىن نوسراۋىكى نووسى بۆ مەعاۋىە، ئەوكاتە مەعاۋىە والى شام و جەزىرە بوو، سكالاي نووسى بوو، كە كۆمەللى لە موسلمانان دۈپشكى ژيانى پى تال كىردوۋن، ئەۋىش نووسى بۆى، فەرمانى پىكىردبوو سكالايان بىردە لاي، كە كۆمەللى لە موسلمانان بەدەست دۈپشكەۋە گىرۋە بوۋن، ئەۋىش داۋاي لى كىردن چاكىن بەرامبەرى دۈپشكەكانى شارەكەو خۆمان بىپاريزىن و ھەموو شەۋىك ئەزكار بخوئىت ئەۋانىش بە قەسيان كىرد، بەلام دۈپشكەكان زىانەخشبوۋن بۆيە فەرمانى كىرد بىيانكۆژن^(۲).

۳- تىكۆشان لەبەر خاترى خودا

تايبەتمەندى ھەردەيارى سەردەمى خەلىفە راشىدىنەكان ئەۋەبوو واليەكان فەرماندارى جىھادبوۋن لە شارو ناۋچەكاندا، ھەر بەم شىۋە بە واليەكان لە سەردەمى عوسماندا رۆللىكى گەۋرەيان ھەبوو لە فتوحاتەكاندا يەكلى لەۋانە عەبدوللاى كۆرى عامرى كۆرىزى موعەيرەى كۆرى شوغەبە ئەبو موساى ئەشعەرى بوو ئەمانە فەتھيان گەيانە خۆرەلات، عەبدوللاى كۆرى سەعدى ئەبى سەرحىش فەتھى گەيانە باكۆرى ئەفرىقا، مەعاۋىەى كۆرى ئەبى سۇفيانىش فەتھى گەيانە چوارقورنەى ئەرمىنيە و ولاتى رۆم، گىشتان باش دەزانىن ئەمىرەكان لە سەردەمى خەلىفە راشىدىنيەكاندا

^۱ الولاية على البلدان (۷۱/۲).

^۲ فتوحات البلدان، البلازرى، ص (۱۸۳).

وټپرای به پټوه بردنی ویلايه ته کانیان مواهیده بوون بڼ قوله کانی دوژمن و خویان نه خله فاندووه له کاره پټ سپیږدراوه کانیان دوانه که وتوون، بڼ سڼ جیهاد کردن هاوپیچی کڅمه لټی کاری ده ستنیشان کراوه، که خزمهت به کاروباری گشتی ده کات، سرچاوه میڅووییه کان ناماڅه یان بڼ گرنګترین نهو کارانه کردووه، که له لایه نه میره کانه وه ریڅکراوه نه غامدراوه وه کو:

أ - ناردنی خڅبه ختکه ران بڼ جیهاد له لایه نه میره کانه وه.

والی یه مهن و به حره یو و مه ککه و عومان مواهیده کانیان په وانه ده کرد له ماوه ی تافی سرده می نه بویه کرو عومده و عوسماندا^(۱).

ب - بهرګری کردن له ویلايهت دڅی دوژمنانان.

والیه کانی شام به ره لټستی رڅمه کانیان ده کرد به درټایی سرده می خه لیفه راشیدینه کان، هه روه ها هه ر به م جوړه والیه کانی عیراق به ره لټستی فارسه کانیان ده کرد هه تا بویان هه لکه ووت دوا هه مین پادشای فارسیان کوش له سرده می عوسمانی کوږی عه فاند.

ج - په رڅینګردن و قایم کردن و لات.

نیمامی عوسمان فرمانی ده کرد به په رڅین کردن که ناره کان و کون به ګردنیان، هه روه ها (مووچه برینه وه بڼ نهو سهر بازان هی له و شوینانه دا ده میینه وه بڼ نه وه ی پرین له جوامیږی و هیمه ته تی پیاوانه)^(۲).

د - به دوا د اچوون، واته که و تنه په یجوړو سڅراغ کردن هه والی دوژمن.

والیه کان هه لده ستان به سڅراغ کردن هه والی دوژمنان و ناراسته ی به روه ونډیه کانیان ده دڅزییه وه و خالی هه ره گرنګیان دیاری ده کرد و په دیان ده گرت و ده یانتوانی ریزی دوژمنان بشیوین و چاو (سیخوږ) بچیتن له ناویاندا که سهر به خویان بیت.

ه - به هیمه ته تی نه سپه کان شاره کانیان ده پاراست.

^۱ الولایة علی البلدان (۷۲/۲).

^۲ المصدر نفسه (۷۳/۲).

ئەسپ بايەخىكى تايىبەتى ھەبوو لە جىھاددا، مۇسلىمانان بايەخيان دەدا بە مۆچاندىن مەشق پىئىكرى ئەسپ، ۋە لە رۆژگارى پىئىغەمبەردا ﷺ زۆر گرنگيان پىدەدا پاشان نىمامى عومەر سىياسەتتىكى گىشتىگىرى دارىشت، بۆ زۆرۇ زەۋەندىكرى ئەسپ بۆ جىھادكرىن لە شارە ئىسلامىيەكاندا^(۱)، ھەروەھا نىمامى عوسمانىش لەسەر ھەمان سىياسەتى عومەر دەچو لە بايەخدان بە ئەسپ ئەم ئەسپانە ئامادەباش دەكران بۆ بەرگرى كىتوپ لە ۋلاتى ئىسلامىي.

ۋ- راھىتئانى مېردمنداڤان ۋ ئامادەكرىنيان بۆ جىھاد.

سەردەمى خەلىفە راشىدىنەكان ئەمىرەكان بايەخيان دەدا بە پەرۋەردەى مىنداڤان راھىتئانىان بۆ ژيانى جىھادى ئايندە.

ز- برەۋدان بە تۆمارگەى سەربازىي واتە (دىۋانى سەربازىي).

عوسمان لە سەر پەيۋەى سىياسەتى عومەر دەچو، لە گرنگىدان بە دىۋانى سەربازىي، نىمامى عوسمان زۆر گرنگى دەدا بە دىۋانى شارەكان، چونكە بېرۋاپى ۋابو خەلكى شارەكان زۆر پىئوسىتيان بە زەبتكرىن ھەيە، بە تايىبەت ئەو شارانەى كە نىزىكن لە دوۋژمنەۋە، چونكە ئەم شارانە پىئوسىتيان بە سەرباز ھەيە بە بەردەۋامى، ۋالىيەكان بەرپرسيارى راستەوخۆ بوون، لە دىۋانى سەربازىي شارو ھەرىمەكەياندا ھەرچەندە ھەندى فەرمانبەرى تر سەرىرشتى ئەم كارەيان دەكرى، بەلام ۋالىيەكان راستەوخۆ ئەم كارەيان دەكرى، چونكە ئەمىرى جەنگ بوون، بەرپرسيارىيەتيان بەرامبەر دىۋانى شارەكەيان ۋەكو بەرپرسيارىيەتى خەلىفە ۋابو، بەو پىيەى نوينەرى خەلىفە بوون^(۲).

ح - جىبەجى كرىنى پەيماننامەكان.

بۆ پەرەسەندىنى فتوحاتى ئىسلامىي، لە سەردەمى خەلىفە راشىدىنەكاندا لەگەڭ دوژمناندا نامەيان دەگۆرپىيەۋە، ھەروەھا لەگەڭ خەلكى ۋلاتە فەتھكراۋەكاندا، ۋەتوژيان دەكرى ئەمىرەكان ۋىراي سەركردايەتى كرىنى سەربازەكان بەرپرسى يەكەمىش بوون لە گرپىيەستەكاندا، بۆ نمۇنە سولھكرىن ۋ جىبەجىكرىنى^(۳).

^۱ الولاية على البلدان (۷۴/۲).

^۲ الولاية على البلدان (۷۵/۲).

^۳ المصدر نفسه (۷۵/۲).

۴- کۆشش کردن بۆ دەستەبەرکردنی ئازوخەى خەلک

خەلیفە راشیدیئەکان لە سەردەمى ئەبویە کرى صدیقدا رینگەیه کى تازهیان کیشا بۆ پەخشکردنەوێ بەخشیش و کەلپەل بەسەر موسلماناندا، بە گوێرەى ئەو داھاتەى، کە دەستى بەیتولمال دەکەوت لەسەر تەوھ دابەشکردن و پێدان کاتى بۆ دیارى نەکرابوو، بەلام لە سەردەمى ئىمامى عومەردا گۆرانی بەسەردا ھات، گۆرانی کەش کەوتە دواى دانانى تۆمارگاكان لە شارە جیاواژەکاندا، لەم سەردەمەدا دەستیان کرد بە دابەشکردنى کەلپەکان بە شتوازیكى دەورى رىکوپىک مانگانە دابەش دەکرا، عوسمانیش ھەمان بەرنامەى پیاوێ کرد، خەلیفە و والییەکان لە سەردەمى خۆیاندا بە دابینکردنى خۆراک و کەلپەل و شەمەکەو نەوھستان، بەلکو شوێنى نیشتەجى بوون و دابەشکردنى زەوى بو بە کارى ھەرە گرنكى دامودەزگاكانیان، ھەرۆھا ئەمیرەکان سەرپەرشتى دابەشکردنى خانووەکانیان دەکرد لە شارو شوێنە رزگارکراوەکاندا^(۱).

۵- دامەزراندنى فەرمانبەر و کارمەندەکان

دامەزراندنى کارمەندو فەرمانبەرەکان لەو کارانەى، کە سەر بە ویلايەتە، پتویستبوو لەسەر شانى والییەکان بۆ شایيەکان پڕ بکەنەو، ئەوکاتە ویلايەت بە زۆرى لە شارىكى سەرەكى پتکەدەھات و شارو ھەرىجەکانى تر دەخرايە پال بۆ ئەو دەخرانە پال سەرى بە ویلايەتەکان، چونکە پتویستیان بە رىکخستنى رەوشەکانیان ھەبوو، والییەکان ھاریکاری دەکران لە لایەن کارمەندو فەرمانبەرانی ئەو ناوچەو، لە سەردەمى عوسماندا ئەو کارمەندانەى سەر بە ویلايەت بوون وایان لىھات بوو حوکمى ناوچەى کى گەورەیان دەکرد، وردە وردە ویلايەتەکان فراوان بوون لە ئەنجامى فەتحکردن بۆیە ھەرىجى گەورە گەورە، خرایە سەریان کە پىشتەر سنورداربوون، وەکو بەسەر و کوفەو شام و غەیری ئەمانەش بەم چەشنە دابەشکردنى کارمەند بۆ بەرپۆبەرایەتیەکان و رىکخستنیان کاریكى گەورە بوو لە کارە گرنگەکانى ویلايەت کە والییەکان پتێ ھەلەستان.

۶- پەچاوکردنى ئەھلى زیمە

خاترگرتنى ئەھلى زیمەو ریزگرتنیان و ریزگرتن لە پەیماننامەکانیان و ھەستان بە مافە شەریعیەکانیان و داواکردنى ئەو ئەرکانەى دەکەوتە سەریان و سۆراغ کردنى

^۱ الولاية على البلدان (۷۹/۲).

گوزهرانیان و تۆلهسه‌ندن له‌و که‌سانه‌ی زولمیان لی ده‌که‌ن به بی ناوگیری، به‌پیتی
فرمانی شهرم نهم کارانه‌ی نهرکی سهرشانی والیه‌که‌نه^(۱).

۷- راویژکردن به‌خاوه‌ن په‌ئیه‌کان له‌ویلايه‌ته‌کان

خه‌لیفه‌کان له‌سهر په‌یره‌وی پیغه‌مبه‌ر ﷺ ده‌چوون له‌راویژکردن به‌نه‌هلی په‌ئی،
هم‌مو جارێک به‌گه‌رم و گوپی دانیشتیان ده‌به‌ست بۆ هاوه‌له‌ گه‌وره‌کان و له
کاروباره‌کاندا راویژیان پیده‌کردن^(۲)، ههر به‌م شیوه‌یه‌ فرمانیان ده‌کرد به‌ والیه‌کان
راویژ بکه‌ن له‌گه‌ل خاوه‌ن په‌ئی شاره‌کانی خۆیان، والیه‌کانیش نه‌مه‌یان جیبه‌جی
ده‌کردو مه‌جلیسیان ده‌گرت بۆ خه‌لکانی خاوه‌ن نه‌زموون و په‌ئی^(۳).

۸- ئاوردانه‌وه‌ له‌ پێداویستی ئاوه‌دان‌کردنه‌وه‌ی ویلايه‌ت

له‌ خه‌لیفه‌ راشیدینه‌کان و والیه‌کانیه‌وه‌ زانراوه‌ که‌ بایه‌خیان داوه‌ به‌ ئاتاجی
دانیشتوان له‌ پووی بیناسازی و کشتوکالییه‌وه‌ هه‌ستاون، به‌ هه‌لکه‌ندنی بیرو کارێز
ته‌نها له‌ به‌سه‌ردا نا، به‌لکو له‌ شوینه‌کانی تردا که‌ زۆرن^(۴).

۹- په‌چاوکردنی باری کۆمه‌لایه‌تی دانیشتوانی ویلايه‌ت

والیه‌کان له‌ سۆنگه‌ی پێنمایه‌یه‌کانی ئیسلامی گشتگیره‌وه‌ په‌چاوی نهم‌ بواره‌یان
کردوه‌ به‌ هم‌مو ورده‌کارییه‌کانیه‌وه‌، به‌ تایبه‌ت والیه‌کانی نه‌و سه‌رده‌مه‌ به‌
ئاراسته‌کاری خه‌لیفه‌ راشیدینه‌کان به‌ هه‌ندێ کاری کۆمه‌لایه‌تی هه‌ستاون، که‌ سه‌خته
به‌لای نه‌و که‌سانه‌ی که‌ پایه‌ی وایان هه‌بن هه‌ستن به‌و جوژه‌ کارانه‌، سه‌رکرده‌ی تر پیتی
هه‌لناسی خه‌لیفه‌کان زۆر په‌روۆشبوون له‌ سهر نه‌وه‌ی که‌ خه‌لکان له‌ شوینی خۆیاندا
دابنین و به‌ نه‌ندازه‌ی زه‌حمه‌تی خۆیان بیانترخینن و ریزی نه‌هلی شه‌ره‌ف و پێشینه‌کانی
ئیسلام بگرن^(۵)، جارێک کارگیره‌که‌ی عوسمان له‌سهر شاری کوفه‌ نوسراویکی نووسی بۆ
عوسمان و سکالای کرد له‌ ده‌ستی ده‌شته‌کی و لادییه‌کان که‌ بوونه‌ته‌ زه‌حمه‌ت بۆ نه‌هلی

^۱ الولاية على البلدان (۸۰/۲).

^۲ المصدر نفسه.

^۳ الولاية على البلدان (۸۰/۲).

^۴ المصدر نفسه (۸۱/۲).

^۵ المصدر نفسه (۸۲/۲)، تاریخ الطبری (۲۸۰/۵).

شهره‌فو نه‌هلی پیشینه‌کانی نیسلام، عوسمانیش بۆی نووسی (پاش سویاسی خودای گه‌وره، فەزلی نه‌هلی پیشین و زووه‌اتووکان، که خودای گه‌وره نهم ولاتانه‌ی له‌سه‌ر ده‌ستیان فەتح کرد، بده به‌سه‌ر نه‌وانیت‌دا، چونکه نه‌مانه پیش‌ه‌ون و نه‌وانیت‌ر شوینکه‌وته‌ی نه‌مان، هه‌روه‌ها نه‌وان له‌گه‌یانندی نهم حه‌قه‌دا ته‌مه‌لییان کردووه پیتی هه‌لنه‌ستاو و نه‌مان پیتی هه‌ستاو، قوربی هه‌موو یه‌کیکیان بپاریزه‌و حه‌قی شه‌ری خۆیان بده به‌هه‌ر هه‌موویان، چونکه شه‌ره‌زایی ده‌باره‌ی خه‌لک ده‌تگه‌یه‌نیت به‌دادپه‌روه‌ری^(۱).

۱۰- کاته‌کانی کاری (ده‌وامی) والی

مه‌شه‌وره له‌وه‌لیدی کورپی عه‌قه‌به‌ والی عوسمانه‌وه له‌شاری کوفه‌ که خانووه‌که‌ی ده‌رگای نه‌بووه، له‌هه‌موو کاتیکدا پیش‌وازی له‌خه‌لک کردووه، نه‌مه‌ش به‌لگه‌یه له‌سه‌ر تام‌کردنی ئازادی موراجعه‌کردنی نه‌میر به‌بێ ته‌گه‌ره‌و به‌بێ ماته‌ل کردن^(۲)، والی به‌شیکی خانووه‌که‌ی هه‌میشه‌ کراوه‌بوو بۆ خه‌لک، هه‌رکاتی بیانیسته‌یه ده‌هاتنه‌ خزمه‌تی نه‌و به‌شه‌خانوه‌ مال‌و مندالی تیا نه‌بووه.

^۱ الولاية على البلدان (۸۲/۲).

^۲ المصدر نفسه.

باسی سییه م: حه قیقه تی والیه کانی عوسمان

میژوونوسه کان زۆر باسی نهوه ده کهن که عوسمان سۆزو خۆشه ویستی هه بووه بۆ خزمه کانی و زالی کردوون به سهر نه زمه ی حوکمدا له سهرده می خزیدا په خنه و گله یی زۆربه ی خه لکی وروژاوه به رامبه ری، هاوولاتیان هاتنه جۆش و په خنه یان لیگرت بۆ نه وه ی خزمه کانی خۆی له کاروباری ولّات ده ستیان کۆتا کهن^(۱)، ئیمامی عوسمان ده ستیان پی کۆتا بکات، نه و خزمانه ی که عوسمان کردبوونیه والی، یه که مینیان مه عاویه و دووه میان عه بدوللای نه بی سهرح، سییه میان وه لیدی کورپی عه قه به، چواره م سه عیدی کورپی عاص و پیتجهم عه بدوللای کورپی عامر بوو، نه م پیتجهمی عوسمان کردنی به والی ههر هه موویان خزمی خۆی بوون، به گومانی خۆیان (میژوونوسه کان)، نه مه تانه یه له سهر عوسمان، با ته ماشا بکه ین، یه که مین جارێ والیه کانی عوسمان کی بوون، نه بو موسای نه شعهری و قه عقاعی کورپی عه مرو جابری کورپی موزنه ی و حه بیسی کورپی مه سلهمه و عه بدورپه جمانی کورپی خالیدو نه بو نه عوه ری سه لماو حه کیمی کورپی سه لامه و نه شعسه ی کورپی قه یسو جه ریری عه بدوللای به جه لی و عه ینه ی کورپی نوها سو مالیکی کورپی حه بیبو نووسه ریری عه جه لی و سانیسی کورپی نه قره ع و سه عیدی کورپی قه یسو سه لمانی کورپی په بیعه و خونه یسی کورپی حویه ش، نه حنه فی کورپی قه یسو عه بدورپه جمانی کورپی نه بیعه و به علی کورپی مونیه^(۲) و عه بدوللای کورپی عه مری حه زره می و عه لی کورپی ره بیعه ی عه بدول عوزا، نه مانه والیه کانی عوسمان بوون، که واته نه گهر ناماریک بکه ین ژماره ی والیه کان هه ژده والی بووه، به دلنیا ییه وه پیتجیان له به نی ئومه یه یه و شایسته ی والیه تیش بوون، هه روه ها باش ده زانین پیتجهمبه ر ﷺ له ناو تیره کان زیاتر به نی ئومه یه ی ده کرده والی هه تا که سانی تر، پاشان ده لیم نه م والیانه هه ر پیتجیان له یه ک کاتدا والی نه بوون، به لکو عوسمان وه لیدی کورپی عه قه به ی کرده والی و پاشان لایردو سه عیدی کورپی عاسی کرده والی، نه م پیتجهم هاوکات والی نه بوون، عوسمان هیشتا مابوو دووباره سه عیدی کورپی عاصیشی لایرد کاتێ عوسمان

^۱ الدولة الاموية المغتری علیها، ص (۱۵۹).

^۲ وهو یعلی بن امیه بن ابي عبیده التمیمی، سیر اعلام النبلاء (۱۰۰/۳).

شهیدکرا له بهنی نومهیه له م سیانه زیاتر والییان نه بوو، نهویش مه عاوییه و عه بدوللای
سه عدی نه بی سهرح و عه بدوللای عامری کوره یزو هیچی تر عوسمان و ه لیدی عه قه به و
سه عیدی عاصی لابرډ، به لām له چ شویتنی لایرډ؟ له و کوفه یه ی که عومر سه عدی
نه بی وه قاصی تیا لابرډ، کوفه به هیچ والیه ک رازی نه بووه، کاتنی عوسمان والیه کانی
کوفه ی لابرډ له بهر نه وه نه بووه والیه کان ناله بار بوون، به لکو شاره که ناله بار بوو،
نه مه ش له که یه به ناوچاوی شاره که وه^(۱).

پیغه مبر عليه السلام بهنی نومه یه ی له ژبانی خویدا به کاره یتناوه دوا ی نهویش خه لیفه کان
به کاریان ه یتان و گو یتان نه داوه ته خزمایه تی، بۆ نمونه نه بوبه کرو عومر هیچ تیره که
نییه له تیره کانی قوره یش نه ونده ی بنه مالهی عه بدی شمس کارگیږی (کارمه ند) یان
هه بی بۆ پیغه مبر عليه السلام، چونکه نه وان زور زور بوون، شه رف و سهر داریان تیدا بوو،
پیغه مبر عليه السلام عتابی کورپی نوسه یی نه بی عاصی کوردو ته کارگیږی مه که کو نه بی
سوفیانی کورپی هه ربی کرده کارگیږی نه جران و خالیدی مورپی سه عیدی کرده
سهر په رشتیاری صده قاتی به نی مه زبه ج و نه بانی کورپی سه عیدی کرده سهر کرده ی
هه ندی سربه و پاشان کردی به کارگیږی به هه رین، عوسمانیش هیچ به نی نومه یه یه کی
کار به ده ست نه کرد نه وان نه بی که پیغه مبر عليه السلام کردنی، یان ها وره که زه کانیان، یان
پیایوی هو زه کانیان، به هه مان شیوه نه بوبه کرو عومریش له دوا ی نه و نه بوبه کریش
یه زیدی کورپی نه بی سوفیانی کرده نه میری فته ی شام، عومریش ثیقاری له سهر کردو
پاشان عومر مه عاوییه ی برای کرده والی^(۲).

نه و پرسیاره ی که خوی ده هاو یته ریگه مان ثایا نه م والی نومه ویانه شایسته ی
والیه تی بوون یان نا؟ له مه ودوا شایه تی نه هلی عیلم دینین ده ریاره ی نه م والیه تی که
عوسمان کردونی به والی (ان شاء الله)، عوسمان خه لیفه یه کی راشیده و چاوی لیده کرئ و
کر داره کانی پیشینه یه کی ده ستووریه له ناو نومه تدا، چۆن عومر دابیکی دا هیتا بۆ
دوا ی خوی، که خزمه نزیکه کانی دوور ده خسته وه له ده سه لات، عوسمانیش دابیکی

^۱ حقه من التأریخ ص (۷۵).

^۲ منهاج السنة (۱۷۶، ۱۷۵/۳).

هیتایه کایهوه بۆ دواى خۆى که خزمه‌کانى نزیکى ده‌سه‌لآت ده‌کردوه ته‌گهر شایسته‌و لێه‌شاه‌وبونایه، هه‌رکه‌سێ شوێن ئاکارى عوسمان بکه‌وێت با دلتیابێت له‌ شیاوی به‌رپێوه‌بردنى عوسمان ته‌و په‌خانه‌ى که کراوه‌ته‌ گله‌بى له‌سه‌ر عوسمان له‌ بازنه‌ى موباح ده‌رناچێت^(١).

ته‌و والیانى که عوسمان کردنى به‌ والى له‌ خزمه‌کانى خۆى، سابت بووه، ته‌و والیان هه‌یه‌توو و توانای به‌رپێوه‌بردنى کاروبارى ویلايه‌تیا هه‌بووه و خودای گه‌وره زۆریه‌ى شارانى له‌سه‌ر ده‌ستى ته‌وان فه‌تح کردوه و له‌ ناو گه‌له‌که‌یاندا به‌ په‌فتارى دادگه‌رانه‌و چاکه‌خا‌زى رو‌یشتون، ته‌نانه‌ت هه‌ندیکیان مه‌هامى ویلايه‌ت گه‌رییان پیاده‌کردوه پیشت له‌سه‌رده‌مى نه‌بویه‌کرو عومه‌ردا^(٢).

با پروانینه و ته‌ى ته‌هلى عیلم له‌ باره‌ى ته‌م والیانوه:

یه‌که‌م: مه‌عاویه‌ى کوپى نه‌بى سوفیانی کوپى حه‌ربى ئومه‌وى

نوسه‌ره‌کان فه‌زلیکی بی‌شوومارى ته‌م هاوه‌له‌ به‌رپێزه‌یان باس کردوه، ته‌مه‌ش نه‌ختی‌کیتى وه‌کو:

١- له‌ قورئانى پێرژه‌وه، مه‌عاویه‌ به‌شداری جه‌نگى حونه‌ینى کوردوه، خودای گه‌وره ده‌فه‌رمو‌یت: (ثُمَّ أُنْزِلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ) (التوبة: ٢٦). مه‌عاویه‌ش یه‌کی‌کبوو له‌وانى به‌شداری غه‌زای حونه‌ینى کوردوه یه‌کی‌که‌ له‌و ئیماندارانه‌ى که خودای گه‌وره دلتارامى باراند به‌سه‌ریاندا له‌ گه‌ل پێغه‌مبه‌ردا ﷺ^(٣).

٢- له‌ سونه‌تدا هاتوه، پێغه‌مبه‌ر ﷺ پاراوه‌ته‌وه بۆ مه‌عاویه‌ یه‌کێ له‌ دوعا‌کانى ته‌مه‌یه (ئه‌ى خودایه‌ بیکه‌ به‌چاوساغی خێرو رێنمایى بکه‌یت بۆ خێرو خه‌ل‌کانیش به‌هۆى ته‌مه‌وه رێنمایى بکه‌یت)^(٤)، دوعایه‌کى تری پێغه‌مبه‌ر ﷺ ته‌مه‌یه (ئه‌ى

^١ الاساس في السنة وفقها - سعيد هوى (١٦٧٥/٤).

^٢ تحقيق مواقف الصحابة من الفتنة (٤١٧/١).

^٣ مرويا خلافة معاوية في تاريخ الطبري خالد الفيث ص (٢٣).

^٤ صحيح سنن الترمزي للالباني (٢٣٦/٣).

خودایه مه‌عاویه فی‌ری کتاب و حساب بکه‌یت و له عه‌زاب بی پارێزه^(۱)، پێغه‌مبه‌ر ﷺ فرمویه‌تی: (یه‌که‌مین سوپایه‌ک که له رینگه‌ی ده‌ریاوه غه‌زا ده‌که‌ن کارێکی وا ده‌که‌ن شایانی به‌هه‌شت و خۆیان ده‌سه‌پێنن بۆ به‌هه‌شت)^(۲)، ئومو حه‌رام وتی: نه‌ی پێغه‌مبه‌ر ﷺ منیان تێدایه‌ فرمووی (تۆشیا‌ن تێدایه‌)، پێغه‌مبه‌ر ﷺ فرمویه‌تی: (یه‌که‌مین سوپایه‌ک له ئومه‌تی من که شاری قه‌یسه‌ر غه‌زا ده‌که‌ن خودا لێیان خۆش بووه‌)، ئومو حه‌رام ده‌لێ و تم: (ئایا منی تێدایه‌ نه‌ی پێغه‌مبه‌ر ﷺ؟ فرمووی: (نه‌خێر)^(۳)، موهه‌له‌ب^(۴) ده‌لێ: له‌م فرموده‌یه‌دا نرخ و قوربی مه‌عاویه‌مان بۆ ده‌رده‌که‌وی، چونکه‌ یه‌که‌مین که‌سه‌بو له‌ رینگای ده‌ریاوه غه‌زای کردووه‌^(۵).

۳- سه‌نای نه‌ه‌لی عیلم ده‌ریاره‌ی مه‌عاویه‌.

أ - سه‌نای عه‌بدو‌ل‌لای کورپی عه‌باس.

وترا به‌ ئیبن و عه‌باس ئایا زانیوته مه‌عاویه‌ی نه‌میری ئیمانداران یه‌ک رکات نوێژی وێتر ده‌کات، وتی: (مه‌عاویه‌ شه‌رعزانه‌)^(۶)، لێره‌دا ده‌کرێ هه‌ندێ له‌و مه‌سائیه‌ فیه‌هیا‌نه‌ باس بکه‌ن، که مه‌عاویه‌ کردویه‌تی و شوێنه‌واری به‌جێ هێشتووه‌.

- لێوه‌ی ده‌گێڕنه‌وه‌، که یه‌ک رکات نوێژی وێتری کردووه‌.

- لێوه‌ی گێڕاوه‌ته‌وه‌ (نوێژه‌بارانه‌ی به‌و که‌سانه‌ کردووه‌، که چاکه‌ کاریان لێی خوێنراوه‌ته‌وه‌)^(۷).

- لێوه‌ی ده‌گێڕنه‌وه‌ (به‌ ده‌رکه‌کردنی نیومه‌ن گه‌نم سه‌رفیتره‌ی قبول کردووه‌)^(۸).

^۱ م‌وراد الطعان (۲/۷)، اسناده حسن.

^۲ أوجبوا: اي فعلوا فعلا وجبت لهم الجنة، فتح الباري (۶/۱۲۱).

^۳ البخاري، رقم (۲۹۲۴)

^۴ المهلب بن أحمد الاندلسي، منصف شرح صحيح البخاري، توفي (۴۳۵هـ).

^۵ فتح الباري (۶/۱۲۰).

^۶ فتح الباري (۷/۱۳۰).

^۷ المغني لابن قدامة (۳/۳۴۶).

^۸ زاد المعاد (۲/۱۹).

- لیوهی ده‌گیژنه‌وه (که بو‌غۆش کردنی له‌شی به سوننه‌ت زانیوه بو‌ نه‌وانه‌ی که ده‌یان‌ه‌وی ئی‌حرام بیه‌ستن^(۱)).

- (ک‌رین و فرۆشتنی عه‌له‌کانی مه‌که‌کی به دروست زانیوه)^(۲).

- ژن و می‌ردی جیا‌کردوه‌ته‌وه^(۳)، به ه‌وی نه‌خۆشی (عونه‌وه)^(۴) بیه‌گونی.

- (ته‌لاقی سه‌رخۆشی خسته‌وه).

- (موسلمان‌ی له‌ تۆ‌له‌ی کافردا نه‌کوشتوه).

- بکوژی زیندانی کردوه، هه‌تا خاوه‌ن خوین هاتوه^(۵).

ب - سه‌نای عه‌بدوللای کوری موباره‌ک ده‌باره‌ی مه‌عاویه.

عه‌بدوللای کوری موباره‌ک ده‌لای: معاویه لای ئی‌مه سام و شکۆی هه‌بوو، هه‌رکه‌سی‌کمان بینیی‌تیمان قسه‌یه‌کی نابه‌جی کراییت به‌رامبه‌ری ده‌مه‌کو‌تی بی‌ژه‌رکه‌مان کردوه، واته: (ئی‌مه‌ی هاوه‌لان)^(۶).

ج - سه‌نای شه‌مه‌دی کوری حه‌نبه‌ل.

پرسیار کرا له‌ نیمامی شه‌مه‌د و تیان ره‌حه‌متی خودات لی‌بی‌ت ده‌باره‌ی شه‌م و ته‌یه‌چی ده‌لی‌ت، که ده‌لی‌ت: نالی‌م مه‌عاویه نوسه‌ری وه‌حی بووه و نالی‌م خالۆی ئی‌ماندارانه، چونکه شه‌م به‌زری شمشیر داو‌ری کردوه^(۷)، شه‌مه‌دیش وتی: (شه‌م قسه‌یه و ته‌یه‌کی خراب و هه‌لی‌ت و په‌لی‌ته‌و له‌ که‌سانیک ده‌وه‌شیت‌ه‌وه که‌وا نه‌فام‌ن و دانایش‌ن وازنا‌هیت‌ن و پروپالانت‌ه‌ی خۆیان بلا‌و ده‌که‌نه‌وه به‌ نی‌و خه‌ل‌کدا)^(۸).

^۱ المغنی (۷۷/۵).

^۲ المصدر نفسه (۳۶۶/۶).

^۳ القاموس المحیط (۱۵۷۰).

^۴ مرويا خلافة معاوية في تاريخ الطبري خالد الغيث ص (۲۳).

^۵ المصدر نفسه، ص (۲۹).

^۶ مريات خلافة معاوية ص (۲۹).

^۷ مريات خلافة معاوية ص (۲۹).

^۸ السنة للخلال، تحقيق عطف الزاهراني (۴۳۴/۲).

د - سەنای قازی ئیبنولعەرەبی دەربارە ی مەعاویە .

ئىبنول عەرەبی باسی ئەو خەسلەتەنە دەکات، کە لە مەعاویەدا کۆبوووەو وەك ..) هەستاو بە پاراستنی کە لە بەرەکانی دوژمن و کونێری کردوو، سەربازەکانی سەرخستوو بەسەر دوژمنداو زالبوو بەسەر سیاسەتی بەرپۆوەبردنی خەلکدا^(۱)، موحیبەدینی خەتیب ئەم دەقە ی روژن کردوو تەووە دەلتی: (مەعاویە ئەو ئەندە خاوەن هیممەت بوو هەمیشە بایەخی بە زالبوون داو بەسەر دوژمندا ئەوکاتە ی لە گەڵ عەلیدا لە صفین لە شەری (من منە) دا بوو هەپەشە ی ناردە سەر پاشای رۆمەکان، چونکە هەوالتی پێ گەشتبوو کە پادشای رۆم بە کۆمەلتی سەربازی گەرەو نزیك بوو تەو لە سنوور^(۲)، لێرەدا ئین و کەسیر دەلتی: (پادشای رۆم تەماحی کردبوو مەعاویە پراکێشی بۆ لای خۆی مەعاویەش ترساندی و رسوای کردو سەبازەکانی بۆ هەلجەرانندو جۆشی دان)، کاتێ پادشای رۆم بینی مەعاویە سەرقالی شەپکردنە هەستا نزیکی هەندێ لە شارەکان بوویووە بە کۆمەلتی سەربازی زۆرەووە تەماحی کردبوو و لالتی

ئیسلا م، مەعاویەش نووسی بۆی وەللاهی ئەگەر دەست هەلنەگری و نەگەرپێتەووە بۆ شارەکە ی خۆت، ئە ی نەفرەت لێکراو ئەوا خۆم و نامۆزا کەم تەمیت دەکەین، لە هەموو شارەکان دەرت دەکەین و سەرزەویت لێ تەسک دەکەینەووە کە چەند فراوانە، لەبەر ئەمە پادشای رۆم ترساو نوێنەری ناردو داوای ناگربەستی کرد^(۳).

ه - سەنای ئیبنو تەیمیە دەربارە ی مەعاویە

ئینو تەیمیە دەربارە ی مەعاویە دەلتی: ..) سابت بوو بە تەواتور کە پێغەمبەر ﷺ مەعاویە ی کردوو تە ئەمیر کەم کە سێکیشی دەکرد بە ئەمیر، هەروەها جیهادی لە گەڵ پێغەمبەر ﷺ کردوو، ئەمەین بوو لە لای پێغەمبەر ﷺ وەحی بۆ نووسیووە، هەرگیز پێغەمبەر ﷺ لە نووسینی وەحیدا تۆمەتباری نەکردوو، عومەری کۆری خەتاب کردووەتی بە وەلی، کە عومەر شارەزاترین کەسبوو لە پیاواناسیدا خودای گەرە حەقی

^۱ العواصم من القواصم، ص (۲۱۰ - ۲۱۱).

^۲ مریات خلافة معاوية ص (۳۱).

^۳ البداية والنهاية (۱۱۹/۸).

خستبووه سهر دلو زمانی عومهر، ههرگیز له والیه تییه کهیدا گلهیی له معاویه نه بووه^(۱).

و - سەنای نینو کەسیر دەربارەى معاویه.

نینو کەسیر دەربارەى ئەو دەلێ: (هەموو گەل و میلەت کۆدەنگبوون لەسەر بەیعدەت پێدانی سالی چل و یەکی کۆچی، معاویه سەر بە خۆ بوو لە دەسلەتە کەیدا، لەو ماوه دوورەدا هەتا ئەو سالی وەفاتی تێدا کرد، بەردەوام بوو، لە جیهادکردن لەسەر ولاتی دۆزمنان هەر بە خەمی وشەى (لااله الا الله) بوو، ئالاکى هەر شەکاوه بوو لە دەستی نەکەوت، لە هەر چوار چەمکی زەویەوه خیرات دەهاته بەردەستى موسلمانان لە ناسودەیی و دادپەروریدا بوون، لە لیبوردن و چاپۆشى بوو بەشیان)، دیسانەوه دەلێ: (معاویه لەسەر خۆ^(۲) و دامەزراو بوو، سەرکەردەبوو سەیدبوو لەناو خەلکیدا، دەستى گۆشادبوو دادگەر و هەلکەوتوو بوو)^(۳)، دیسانە دەلێ: (ناکاری سیرەى پاکبوو، لیبوردنى چاکبوو، چاپۆشى جوان بوو، پەردەپێدانی زۆر بوو، پەرحەمتى خواى لیبت^(۴)).

۴- معاویه فرمودەى رىوايەت کردووه.

معاویه بە یەكێك لەوانە هەژمار دەكری كە گەشتووەتە شەره‌ف‌ى رىوايەت كردن لە پێغەمبەرەوه ﷺ، ئەمەش لە پای ئەوه‌ى پەيوەستى پێغەمبەر ﷺ بووه دواى فەتخى مەككە، لەبەر ئەوه‌ى خەزورى بووه و نووسەرى بووه معاویه (١٦٣) فرمودەى لە پێغەمبەرەوه ﷺ رىوايەت کردووه بوخارى و موسليم لەسەر چوار فرمودەيان ئيتيفاقيان هەيه، بوخارى بە تەنها چوار فرمودەى لێوه هیناوه، موسليميش پێنج فرمودەى لە رێگەى ئەوه‌وه پێگەيشتووه^(۵)، سیرەى معاویه لە گەل گەلدا لە کاتى

^۱ الفتاوى (٤/٤٧٢)، البداية والنهاية (٨/١٢٢)، سير اعلام النبلاء (٣/١٢٩).

^۲ أفراد ابن أبي الدنيا، وأبو بكر بن أبي عاصم تصنيفاً في حلم معاوية.

^۳ البداية والنهاية (٨/١١٨).

^۴ المصدر نفسه (٨/١٢٦).

^۵ مرويات خلافة معاوية في التأريخ الطبري، ص (٣٣).

دهسه لاتیدا باشتین سیره‌ی والیه‌کان بووه و خه‌لکی زۆر خوشیان ویستووه و به فرموده‌ی صه‌حیح سابت بووه، که پیغه‌مبەر ﷺ فرمویه‌تی: (باشترین پیشه‌واتان - واته حاکمتان - ئەوانەن که خوشتان ده‌وێن و ئەوانیش ئێوه‌یان خوش ده‌وێت، ئێوه دوعای خیریان بۆ ده‌کەن و ئەوانیش دوعای خیر بۆ ئێوه ده‌کەن، نه‌گریستین پیشه‌واتان ئەوانەن که رقتان لیانە و ئەوانیش رقیان لیانە، نه‌فره‌تیان لی ده‌کەن و ئەوانیش نه‌فره‌ت له ئێوه ده‌کەن)^(۱)

باسی مه‌عاویه به‌م قسه‌یه‌ی قازی ئەبویه‌کری ئیبنولعه‌ره‌بی کۆتایی پی دینین ده‌لی: (عومەر کردی به‌ والی و سه‌رانسه‌ری شامی دایه ده‌ستی، عوسمانیش په‌سه‌ندی له‌سه‌ر کرد، به‌لکو ئەبویه‌کریش کردی به‌ والی له‌به‌ر ئەوه‌ی یه‌زیدی برای کردبووه والی و یه‌زیدیش مه‌عاویه‌ی کرده جیگری خۆی، عومهریش په‌سه‌ندی کرد، چونکه په‌یوه‌ندی به‌ خه‌لافه‌تی ئەبویه‌کروه هه‌بوو، جیگروه‌ی والیه‌ک بوو، که ئەبویه‌کر داینا‌بوو، سا عوسمان دوا‌ی عومەر هات و ئەویش په‌سه‌ندی کرد).

بروانه ئەم زنجیره ئەلقه‌کانی چەند ئەستوره^(۲)، سابت بووه که پیغه‌مبەر ﷺ کردوویه‌تی به‌ نووسه‌ری خۆی ئەمه ببووه سه‌نده‌ی والیه‌تییه‌که‌ی، ئەوه‌نده خه‌لک کۆیویه‌وه بۆ کاربه‌ده‌سته‌کردنی مه‌عاویه بۆ هیچ که‌سیکی تر له‌ پێشی ئەم یان له‌ دوا‌ی ئەم ئەوه‌نده کۆنه‌بووه‌یه‌وه، پیغه‌مبەر ﷺ پێی رازی بوو، پاش ئەمیش هه‌ر سی خه‌لیفه‌که‌ پێی رازی بوون، پاشان که سولح کرا حه‌سه‌نی کورپی عه‌لی سیبته‌ی پیغه‌مبەر ﷺ ئیقراری خه‌لافه‌تی بۆ کرد^(۳).

دووهم: عه‌بدوللای کورپی عامری کورپی کوره‌یزی

ناوی عه‌بدوللای کورپی عامری کورپی کوره‌یزی کورپی ربیعه‌ی کورپی شه‌مسی کورپی عه‌بدوی مه‌نافی کورپی قوصه‌ی قوره‌یشی عه‌بشه‌مییه^(۴)، له‌ سه‌رده‌می پیغه‌مبەر دا

^۱ مسلم، کتاب الإمامة رقم (۶۵).

^۲ العواصم من القواصم، ص (۸۲).

^۳ المدينة المنورة، فجر الاسلام والعصر الراشدی، (۲/۲۱۶).

^۴ البداية والنهاية (۹۱/۸).

ﷺ له دایکبووه، له سالتی چواره می کوچی^(۱)، کاتئ پیغهمبهر ﷺ له سالتی حهوتهمی کوچیدا عهمره ی قهزاوی کردو چوه مهککه عهبدوللایان هه لگرت و هینایان بۆ لای پیغهمبهر ﷺ نیبن و حه جهر دهلتی: (.. عهبدوللا بایشکی داو ده می کرده وه، پیغهمبهر ﷺ تفی کرده ناوده می، فهرمووی نه مه کورپی سوله مییه، وتیان بهلتی فهرمووی: نه مه وینه یه که له نیحه، کاتئ پیغهمبهر ﷺ تفه که ی کرده ناو ده می و سپاردی به خودای گه وره، نه ویش تفه که ی پیغهمبهری ﷺ قوتدا)، دهلتی: نه و عهبدوللا یه بوو به ناودتیر، چاره سهری هیچ زه ویه کی نه کردوو نیللا ناوی تیا ده رکه وتوو و بوته به راو^(۲).

عهبدوللای کورپی عامر هیچ پایه یه کی نیداری و عهسکه ری نه کردبوو، ههتا بوو به والی بهسره، له سالتی (۲۹) ی کوچی (۶۴۹) زاینی، کورپی خالتی نیمامی عوسمان بوو، چونکه دایکی عوسمان نهروای کچی کوره یز بوو، دایکی عهبدوللاش له تیره ی بهنی سولهیم^(۳) بوو، کاتئ کرا به والی بهسره ته مهنی بیست و چوار بیست و پینج سال بوو^(۴)، ههر والیی بهسره بوو ههتا کوشتنی نیمامی عوسمان کاتئ ههوالی شهیدبوونی نیمامی عوسمانی پیگه یشت به سوپایه کی زه به لاح خۆی سازداو ههرچی چهک و چۆلی هه بوو، ههلتی گرت و رویش بۆ مهککه، پاشان گه رایه وه بۆ بهسره وه له کاره ساتی شه پری جه مهل به شداری کرد به لام به شداری کاره ساتی سه فیننی نه کرد، ههرچه ند (قهلقه شه ند) ی باسی شه وه ده کات که له شه پری سه فیندا به لایه نگر و هاوسۆزی له گه ل مهعاویه دا بوو^(۵)، له خهلافهتی مهعاویه دا ماوه ی سئ سال نیماره تی به ده ست بوو، پاشان لایردو له مه دینه نیشته جئ بوو، له سالتی (۵۷) ی کوچی ههر له وئ وه فاتئ کرد^(۶). له ربوایه تی نیبن و قوته یبه دا له مهککه وه فاتئ کردوو له شاخی عه ره فات

^۱ تهذيب التهذيب (۲۷۲/۵).

^۲ سير اعلام النبلاء (۱۹/۳)، تهذيب التهذيب (۲۷۳/۵)، أسر الغابة (۲۹۳/۳) رقم (۳۰۳۱).

^۳ الطبقات (۳۱/۵)، تهذيب التهذيب (۲۷۲/۵).

^۴ البداية والنهاية (۹۱/۸).

^۵ مجلة مؤرخ العربي رقم (۲۱) ص (۱۲۸).

^۶ سير اعلام النبلاء (۱۲/۳).

نیژراوه له سالتی (۵۹) ی کۆچی^(۱)، نینو سهعد په سنی ده داتهوه دهلتی: (عبدوللّاه شه‌ریف بووه سه‌خی بووه، که‌ریم بووه،، دارایی و مندالتی زۆر بووه، زۆر ه‌زی به ناوه دان‌کردنه‌وه بووه)^(۲).

نینو ه‌ج‌هر له باره‌یه‌وه دهلتی: (عبدوللّاه به‌خ‌ش‌نده‌وه به‌ر‌یز بوو با‌ش‌ترین که‌س‌بوو)^(۳)، بو‌یر بوو^(۴)، عبدوللّاه کور‌ی عام‌ر شو‌ینه‌واری په‌سه‌ندی ه‌یه^(۵)، له فتوح‌ات‌دا توانی نا‌واتی فار‌سه‌کان بنه‌ر ب‌کات به‌ شی‌وه‌یه‌کی تی‌رو ته‌سه‌ل، نه‌وکاته‌ی ده‌ستی گ‌رت به‌سه‌ر دوا‌ه‌مین کۆسی نا‌واتی فار‌سه‌ کۆنه‌کان‌دا، چون‌که دوا‌ه‌مین پا‌د‌ش‌ای فار‌سه‌کانی له بی‌خ ده‌ره‌ینا، که ی‌ه‌ز‌گ‌ورد پا‌ش‌ای کور‌ی شه‌ه‌ریاری کور‌ی کی‌س‌را بوو، ه‌رز‌ا‌دو مه‌هری برای رۆ‌س‌ته‌م، ته‌م دوا‌نه ده‌یان وی‌ست مو‌عه‌اره‌زه‌یه‌کی فار‌سی دژی مو‌س‌ل‌مانان به‌ر‌پا ب‌که‌ن، وی‌ر‌ای ته‌مانه‌ش عبدوللّاه عام‌ر له کاروباری ئی‌دار‌یی و سه‌ری‌از‌یش‌دا ور‌ده‌کار‌بوو، زۆر گ‌ر‌نگ‌ی ده‌دا به‌ مه‌عه‌اریفه ئی‌س‌لام‌یه‌کان، ری‌وا‌یه‌ت‌ک‌را‌وه که فه‌رم‌وده‌ی له پی‌غه‌م‌به‌ره‌وه ﷺ ری‌وا‌یه‌ت ک‌رد‌وه‌وه، نینو قو‌ته‌یه‌یه دهلتی: (له ی‌ه‌ک فه‌رم‌وده زی‌ات‌ر فه‌رم‌وده‌ی ری‌وا‌یه‌تی نه‌ک‌رد‌وه‌وه)^(۶)، له پی‌غه‌م‌به‌ره‌وه ﷺ ج‌گ‌ه له‌م فه‌رم‌وده‌یه له‌گ‌شت ک‌ی‌تاب‌ه فه‌رم‌وده‌یه‌کان‌دا هی‌چ‌ی ت‌ری ری‌وا‌یه‌ت نه‌ک‌رد‌وه‌وه)^(۷)، ته‌و فه‌رم‌وده‌یه‌ش که ری‌وا‌یه‌تی ک‌رد‌وه‌وه نینو قانع و نینو من‌ده له ری‌گ‌ه‌ی مو‌ص‌عه‌بی زو‌بی‌ره‌وه ری‌وا‌یه‌تیان ک‌رد‌وه‌وه: با‌وک‌م بۆی گ‌ی‌ر‌ام‌ه‌وه له با‌ی‌ر‌مه‌وه مو‌ص‌عه‌بی کور‌ی ساب‌یتی کور‌ی ه‌ن‌زه‌له‌ی کور‌ی قه‌یس ته‌و‌یش له عبدوللّاه زو‌بی‌ره‌وه ته‌و‌یش عبدوللّاه عام‌ره، که پی‌غه‌م‌به‌ر ﷺ فه‌رم‌وی (ه‌ه‌ر‌که‌سی له پ‌ی‌نا‌و مال‌و حال‌ی خو‌یدا ب‌کو‌ژ‌ری ته‌وه شه‌ه‌یده)^(۸).

^۱ المعارف لابن قتیبة، ص (۳۲۱).

^۲ مجلة المؤرخ العربي رقم (۲۱)، ص (۱۲۹).

^۳ تهذيب التهذيب (۲۷۲/۵).

^۴ العقد الفريد (۲۹۳/۱ - ۲۹۴).

^۵ صبح الأعشى في ضاعة الانشاء، أبو العباس القلقشندي (۴۵۰/۱ - ۴۵۱).

^۶ المعارف، ص (۳۲۱).

^۷ المصدر نفسه.

^۸ الحاكم في المستدرس (۶۳۹/۳)، اسناده ضعيف له مايقويه في الباب.

چاکسازیه نابوریه کانی عهبدوئلای عامر له بهسره‌دا

ناوی عهبدوئلای کوری عامر نزیك و هاوپیچی ژماره‌یهك چاكسازیه له بهسره، كه‌مته‌رخه‌میشی نه‌كردوه له هه‌لسوكه‌وته سه‌ربازیه ده‌گه‌من نمونه‌یه‌كانیدا، لهو ژماره سه‌ركه‌وتنه‌یه كه تو‌ماری كرد سه‌ركه‌وته‌كه‌ی بوو به‌سه‌ر ناگه‌یه‌سته‌كاندا پاشاوه داته‌پیوه‌كانیانی ریشه‌كیش كردو ده‌ستی گرت به‌سه‌ر ناواته‌كانی یه‌زگورددا.

چاكسازیه نابوریه‌كانی نمونه‌یهك بوو له بایه‌خدان و بره‌ودان به‌بازاری به‌سره، نه‌م بازاره‌ی به‌پاره‌ی خۆی كۆی و به‌خشی به‌هاوولاتیان^(۱)، بازاره‌كه‌ش له ناوه‌پاستی به‌سره‌دا بوو، به‌پیتی نه‌و به‌لگه‌یه‌ی كه‌ خه‌لیفه (بن‌خه‌یات) باسی كردوه، بازاره‌كه‌ له‌سه‌ر لیواری نه‌و رووباره‌بوو كه‌ له‌ ناوه‌پاستی شاردایه، نه‌مه‌ رایه‌کی جوانه‌ چونكه‌ بازار ناوه‌ندیکی گرنگه‌و له‌ ناوه‌پاستی شاردایه، له‌وانه‌یه‌ دیارترین كاره‌ چاكسازیه‌كانی له‌ به‌سره‌دا له‌ بواری ناودان و ناوداشتیدا بی‌ت، عه‌بدوئلای عامر زۆر گرنگی ده‌دا به‌م‌بواره‌.

ئیه‌ن و قوته‌یه‌یه‌ باسی نه‌وه‌ ده‌كات كه‌ عه‌بدوئلای عامر له‌ به‌سره‌ دوو رووباری هه‌لكه‌ندن یه‌كێكیان له‌ خۆره‌ه‌لات و نه‌وی تریان پیتی ده‌وتری (نومو عه‌بدوئلای) به‌ ناوی دایکی عه‌بدوئلایه‌ ناو‌راوه‌^(۲)، عه‌بدوئلایه‌ فرمانی كرد به‌ زیادی كۆری نه‌بی سو‌فیان (نه‌بله‌) بكه‌ن، نه‌وكاته‌ زیاد سه‌ره‌رشتیاری دیوان و به‌یتومال بوو له‌ لایه‌ن عه‌بدوئلای كۆری عامره‌وه، هه‌ركاتی عه‌بدوئلایه‌ پرۆشتایه‌ بۆ فتوحات زیادی له‌ شوینی خۆی داده‌نا^(۳)، خه‌لیفه‌ی كۆری خه‌یات باسی نه‌وه‌ ده‌كات، كه‌ زیاد رووباری نه‌بله‌ی كه‌ندوه، هه‌تا گه‌شته‌ كۆتایی شاخه‌كه‌، نه‌وه‌ی سه‌ره‌رشتی هه‌لكه‌ندنه‌كه‌ی زیادی ده‌كرد عه‌بدوپره‌همانی كۆری نه‌بویه‌كر بوو^(۴)، كاتی عه‌بدوپره‌همان ناوه‌كه‌ی رادا، نه‌سپه‌كه‌ی

^۱ الطبقات الكبرى (۷۳/۵)، مجلة المؤرخ العربي هي العمدة في ترجمتي لعبدالله بن عامر، حيث استفدت من الاستاذ محمد حمادي جزاره الله خيرا.

^۲ مجلة مؤرخ العربي، رقم ۲۱، محمد محادي، ص (۱۳۴).

^۳ فتوح البلدان للبلاذري، ص (۳۵۱).

^۴ تاريخ خليفة بن خياط.

غارداو خەریکبوو ئاوه که پیشی بداتهوه^(۱)، عەبدوڵلای عامر حەوزێکی هەلکەندو ناوی دایکی خۆی لیتا و پێیان دەوت حەوزی دایکی عەبدوڵلا^(۲)، بەلازری باسی ئەوه دەکات که عەبدوڵلای کورپی عامر روباریکی هەلکەندو سەرپەرشتی کاری کەندنەکی سپارد بە بەردەستەکی، که ناوی (نافز) بوو، نافز سەرکەوتوو بوو له کارەکیدای بۆیه، پیتی دەلێن روباری (نافز)^(۳)، هەروەها روباری مۆرە هەبوو، چونکە عەبدوڵلای مۆرە سەرپەرشتی دەکرد بۆ عەبدوڵلای عامر، کۆیلە نەبویه کەری صدیق بوو^(۴)، هەروەها بەسره روباری ئەساویرە هەبوو، که عەبدوڵلا خۆی کەندی بۆیان، بەلازری باسی روباری (قورە) دەکات، دەلێ: (قورە) ناماژەیه بۆ قورە کورپی حەیانێ باهیلی، هەروەها روباریکی کۆن هەبوو، دایکی عەبدوڵلای عامر^(۵) سەندی و کردی بەخێر بۆ فریاگوزاری ئەهلی بەسره^(۶).

لەم پیشینەیهی باسمان کرد بۆمان روون دەبێتەوه، که عەبدوڵلای عامر زۆر برەوی داوه بە کەندنی روبار و چەم، له پێناوی ئەوهی گەشه بە کشتوکال بەدات، که بنەمای ژیاانی ئابوورییه، وێرایی ئەوهی بەسره شوێنێکی ستراتیژییه به نێسبەت رێگە بازەرگانییه کەنەوه، له رووی سەبارزییهوه وهکو بنکەیهکی فتوحاتی ئیسلامیی له خۆرهلە لاتدا دەکری تێبینی مه‌دای ئاره‌زووی عەبدوڵلای عامر بکه‌مین له چاکسازیدا له‌م وتیه‌دا ده‌لێ: ئەگەر بۆم بڕەخسایه ئەوێندە ئاوم دابین دەکرد ئافره‌تان به‌سواری ولاخه‌کانیان بچونایه بۆ پێداوێتسییه‌کانیان ئاویان لی نەپرایه هەتا تەوافی مه‌که‌کیان ده‌کرد، واته‌: (له‌ به‌سره‌وه هەتا مه‌که‌که‌ ناوی لی نەپرایه)^(۷).

^۱ فتوح البلدان ص (۳۵۱).

^۲ مجلة مؤرخ العربي رقم (۲۱)، عبدالله بن عامر، ص (۱۳۴).

^۳ مجلة مؤرخ العربي الرقم (۲۱)، (۱۳۵)، فتوح البلدان، ص (۳۵۴).

^۴ مجلة مؤرخ العربي الرقم (۲۱)، (۱۳۶)، فتوح البلدان، ص (۳۵۴).

^۵ مجلة مؤرخ العربي الرقم (۲۱)، ص (۱۳۵).

^۶ فتوح البلدان، ص (۳۵۴، ۳۵۳).

^۷ المعارف لابن قتيبة، ص (۳۲۱).

له راستیدا چاکسازییه کان گرنکی فتوحاتی خۆره‌للاتی له دلتی عەبدوللادا کەم نەکردەووە و فەرمانۆشی نەکرد، ئەوکاتە بەسەرە بوو بە بنکە یەکی سەربازیی بۆ خەلافەت له پووێ و لاتانی خۆره‌للاتەو، دکتۆر صالح عەلی ناماژە بۆ ئەو دەکات کە فتوحاتە پان و پۆرەکان وای کرد بوو داھاتی بەسەرە زیاد بکات خۆشگوزەرائی تەشەنە بکات باری ئابووری چاک بکات، وەھانی بازرگان و پیاوێ کاسبەکانی دا کە بازارپتیژی بکەن، بەم شێوەیە ژبانی شارستانی بەخێراییی له بەسەرەدا گەشەیی کرد^(١)، دۆخی دارایی له ئیمارەتی بەسەرەدا زۆر باش بوو له دەرئەنجامی فتوحاتە فراوانەکانی خۆره‌للات وە چالاکیی ئابووری بازرگانیی بەسەرە زیادی کرد، ئاسایش بەرقەرار بوو، عەبدوللای عامر پیاویکی خاکەسار بوو دەرگای له پووێ خەلکدا کراوێبوو، هەستا سزای دەرگاوانەکانی داووە و فەرمانی پێی کردون، کە نە شەو نە رۆژ دەرگاکی دانەخەن^(٢)، له راستیدا عەبدوللای عامر بوو بە خاوەنی ناویانگێکی گەورە له بەسەرەدا، ئیبن و سەعد دەلتی: خەلک هەر دەلتین: ئیبن و عامر وتی ئیبن و عامر کردی^(٣)، ئەمە له دەرئەنجامی کردارە چاکسازییه کانەووە بوو و ئاکاری پەسەندبوو و گەل زۆر خۆشیان ویستوو^(٤)، عەبدوللای عامر له بەسەرەمایەو هەتا کوشتنی ئیمامی عوسمان^(٥).

ئەمە عەبدوللای کورێی عامر بوو، یەکیکە له والییەکانی عوسمان ئەو بوو روباری بەسەرە شەقکردو کەندی، یەکەمین کەسبوو له کێوی عەرەفات حەوزی کردوو و چاوگە ئاوەکانی تێرژاندوو^(٦)، ئەو پیاوێ بە کە چاکەکاری و ئەوینی له دلتی خەلکیدا هەبوو و نینکاری ناکرێ وەکو ئیبن و تەیمییه^(٧) دەلتی: زەھەبی له بارەییەو دەلتی: (یەکیکە له

^١ التنظيمات الاجتماعية والاقتصادية، ص (٣٠ - ٣١).

^٢ مجلة مؤرخ العربي العدد (٢١) عبدالله بن عامر - محمد عادي، ص (١٣٨).

^٣ الطبقات (٣٣/٥).

^٤ مجلة مؤرخ العربي العدد (٢١) عبدالله بن عامر - محمد عادي، ص (١٣٨).

^٥ البداية والنهاية (٩١/٨).

^٦ المصدر نفسه.

^٧ منهاج السنة (١٨٩/٣، ١٩٠).

نهمیره هه ره گه وره کانی نیسلام و دلیرترین و سه خیرترینانه نهم و نیانی و له سه رخویی تیدا بووه^(۱).

سینهم: وه لیدی کوری عهقه به

ناوی وه لیدی کوری عهقه به ی کوری نه بی موعیتی کوری نه بی عه مری کوری نومه یه ی کوری عهبدی شه مسی کوری عهبدی مه نافه، پیتی دهوتری نه بو وه هبی نومه ی، ها وه لیه تی که مېووه^(۲)، برای دایکی عوسمانه، وه لیدی کوری عهقه به یه کی که له پیاوانی ولاتی

نیسلامی له سه رده می نه بو به کرو عومهدا، نهم دوانه که که سی شیوا نه مانه تپاریزیان هه لده بژارد بۆ کاره کانیان له ناو پیاواندا، نه مهش بو به گه وره ترین هوکار بۆ بلا بوونه وه ی به ره که تی نیسلام له فراوانترین چوارچیوه دا له سه رده می نهم دوانه دا، وه لید جی که ی متمانه و بایه خی هه ردو و خه لیفه که بووه، کاتی هه ردو و کیاتن لیوه شاوه یی و نیمانراستییان^(۳) تیا به دی کرد کۆمه لئ کاروباری پرپایه خیان دایه دهستی و یه که مین که سبو نامه ی نه یی نیوان خه لیفه و (خالیدی کوری وه لیدی) سه رله شکری هه لگرتوه له رووداوی (المزار) دژی فارسه کان^(۴) له سالی (۱۲) کۆچی، پاشان وه کو یارمه تی ده ریک ناردی بۆ یارمه تیدانی عیازی کوری غوغی فه ری^(۵)، له سالی (۱۳) کۆچی سه ده قاتی خوزاعه ی کۆده کرده وه، پاشان کاتی نه بو به کر عه زمی کرد فه قی شام بکات، وه لید وه کو عه مری کوری عاص و ابو و به لایه وه له متمانه و حورمه ت و که رامتدا بۆیه نامه ی نووسی بۆ عه مری کوری عاص و نامه شی نووسی بۆ وه لیدی کوری عهقه به و بانگه یشتی کردن بۆ سه رکردایه تی سوپای جیهاد، عه مری کوری عاص به یداخی لیوا ی نیسلامی هه لگرت به ره و فه له ستین، وه لیدیش بو به

^۱ سیر اعلام النبلاء (۲۱/۳).

^۲ سیر اعلام النبلاء (۴۱۲/۳، ۴۱۳).

^۳ فصل الخطاب فی موافق الاصحاب، محمد صالح الفرسی، ص (۷۸).

^۴ تاریخ الطبری (۱۶۸/۴).

^۵ اعصر نفسه (۱۹۴/۴).

فرمانداری خۆرهه‌لاتی نوردون^(۱)، پاشان ده‌بینین وه‌لید له سالی (۱۵)ی کۆچی له سه‌رده‌می عومه‌ردا نه‌میری مه‌مله‌که‌تی به‌نی ته‌غلیب و عه‌ره‌بی جه‌زیره‌ بووه^(۲)، له‌م ویلایه‌ته‌دا پشته‌وه‌ی موجه‌یدنی پاراستوه‌ له ولاتانی شام نه‌وه‌کو له پشته‌وه‌ دزه‌یان بۆ بکه‌ن، وه‌لید هه‌لی ده‌قۆزتوه‌ له ویلایه‌ته‌که‌یدا هه‌میشه‌ جمه‌ی ده‌هات و پرپوو له کاری جه‌هادی جه‌نگی و کاری ئیداری بانگه‌وازکاریک بوو بۆ رێبازی خودا، شیتوازو حیکمه‌ت و نامۆزگاریی چاکی به‌کار ده‌هێنا بۆ نه‌وه‌ی گاوه‌کانی ئیادو به‌نی ته‌غله‌ب بێنه‌ ناو نیسه‌لمه‌وه^(۳)، به‌م رابردوه‌و شه‌کۆداری وه‌لید هات و له خه‌لافه‌تی ئیمامی عوسماندا کرایه‌ والی کوفه‌و باشترین والی کوفه‌ش بوو نه‌رمو نیان و دادگه‌رو چاکه‌خوازبوو، سوپاکه‌شی له ماوه‌ی والیه‌تییه‌که‌یدا به‌ ناسۆیی خۆره‌ه‌لاتدا ده‌هاتن و ده‌چوون، به‌ فاتحی و سه‌رکه‌وتویی بۆ هاتوویی، هه‌روه‌ک گه‌ره‌ترین قازی نیسه‌لام له میژوودا له پرووی زانست و فه‌زڵ و ویژدانه‌وه‌ شایه‌تی بۆ داوه‌ به‌بی ناگاداری خۆی نه‌ویش ئیمامی شه‌عییه^(۴)، که‌ تا بیه‌یه‌کی به‌رێزه‌ وه‌سفی غه‌زاو نه‌ماره‌ته‌که‌ی وه‌لید ده‌کات به‌م وته‌یه‌ (کاتێ باسی غه‌زای مه‌سه‌له‌مه‌ی کۆری عه‌بدول مه‌لیکیان^(۵) بۆ ده‌کرد وتی: (نه‌گه‌ر غه‌زاو نه‌ماره‌تی وه‌لیدتتان بیه‌ینایه‌ له‌مه‌ زیاترتان ده‌وت) غه‌زای ده‌کرد هه‌تا کوێ و کوێ نه‌ده‌وه‌ستا هه‌رگیز که‌مه‌ترخه‌می نه‌کردوه‌، که‌س گه‌مه‌ی پێ نه‌کردوه‌ هه‌تا له‌ کاره‌که‌ی لا به‌راوه^(۶)، وه‌لید خۆشه‌ویسته‌ترین خه‌لک بوو له‌ناو خه‌لکدا و نه‌رمونیان بوو به‌رامبه‌ریان، پێنج سالێ تێپه‌ری و خانوه‌که‌ی ده‌رگای پێوه‌ نه‌بوو^(۷)، عوسمان ده‌لێ: (له‌به‌ر براهه‌تی وه‌لیدم نه‌کردوه‌ به‌ والی، له‌به‌ر نه‌وه‌ کردومه‌ کۆری ئومو حه‌کیمی به‌یزای پوری پێغه‌مبه‌ر ﷺ و جه‌مکی باوکیه‌تی)، کردنه‌ والیش ئیجتیه‌اده‌، عومه‌ر

^۱ فصل الخطاب في موافق الاصحاب، ص (۷۸).

^۲ تاريخ الطبري (۲۸/۵ - ۲۹).

^۳ فصل الخطاب في موافق الاصحاب، ص (۷۸).

^۴ المصدر نفسه.

^۵ مسلمة بن عبدالمليک بن مروان احد قادة الفاتحين كوفي سنة ۱۲۰هـ.

^۶ التمهيد والتبيان، ص (۴۰).

^۷ تاريخ الطبري (۲۵۱/۵).

سعدی ثعبی وه قاصی له سهر کار لابر دو له خواری نه وهی کرد به والی، پله و پایهی که متر بوو^(۱).

نمایشکردنی سیره ی نهم هاو له بهر پزوه نهم پالوانه نیسلامیه مه زنه جیگهی متمانهی همر سئ خلیفه راشیدینه کانه و گومانی تیا نییه، نه ونده شیای و یلایه ته نه و گومانانه ده سرتته وه که گوايه نایهت دابه زیوه له دژ و ناوی ناوه فاسق و ناره قی خواردووه، نهم قسه و قسه لۆکانه پیویستی به لیکۆلینه وه هدی، نهم دوو قسه لۆکهت بۆ لیکده ده مه وه^(۲).

نایا سابت بووه که وه لید نایهت دابه زیوه له دژ و خوی گه و ره ده فرمویت: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ) (الحجرات: ۶).

بۆ نهم چیرۆکه راوییه کان نووسیویانه و ده لێن (پینغه مبه ر ﷺ) وه لیدی کوری عه قه به ی ناردووه بۆ به نی موسته له ق بۆ کۆکردنه وه ی صه ده قه، زۆری پینغه چوو وه لید هه والی هینا وه ته وه، که به نی موسته له ق هه لگه راونه ته وه و حاشا ده کهن له صه ده قه دان به نی موسته له قیش چوون به دهم وه لیده وه وه لیدیش ترساندونی و گوئی نه گرتووه بۆ قسه کانیا و گه را وه ته وه له ناویان و هه والی پاشگه زیوونه وه ی داوه به پینغه مبه ر ﷺ، پینغه مبه ریش ﷺ خالیدی کوری وه لید ده نیریت و فرمانی پینده کات که ته مینان بکات، به نی موسته له قیش پئی راده گه یین که ده ستیان له نیسلام بهر نه داوه، پاشان نهم نایه ته دابه زی^(۳)، ژماره یه ک ریوايه تی تر هاتووه، به لام نهم چیرۆکه سه نه دیکی گه یینرا و صه حیحه نییه^(۴)، چیرۆکه که له وه که متره وه سفی بکه یین بلێن سه نه ده که ی لاوازه، خۆ نه گه ر سه نه دی لاوازی و هه رگرین له و کاره باشانه ی، که حه رامی پئی حه لال ناییت و حه لالی پئی حه رام ناییت نه و سه نه دی لاواز له چیرۆکی وه لیددا وه رناگرین،

^۱ العواصم من القواصم، ص (۸۶).

^۲ فصل الخطاب فی موافق الأصحاب، ص (۷۹).

^۳ المدينة النبویه فجر الاسلام (۱۷۶/۲).

^۴ أعصر نفسه.

چونکه هدرامی حەلال دەکات، وهسفی پیاوی به خرابی دهکات که هاوهالی پێغه مبه ره ﷺ حەلال نییه بۆ ساتیکیش بیته ناو بنریت فاسق، ئیمه چۆن سه نه دی لاواز قبول ده که مین ئهم نایه ته خۆی باسی جهختکردن و سۆراغکردنی هه وال دهکات، نه وسا قبول ده کری، ههروه ها ئهم نایه ته مه به ردی بناغی زانستی ریوایه تی کردنی داناو^(۱)، چیرۆکی وه لیدی کورپی عه قه به و نه و قسه و قسه لۆکانه ی دهیده نه پالی قبول ناکری، هه تا هه والیککی سه حیحی دهق راست و سه نه د دروستی نه بیته، چونکه ئهم ریوایه ته به فاسق ناوی ده بات، ئهمه ته شه ره و شلگیری تیا ناکری و قبول ناکری، نه گه ر پیاویکی ئهم سه رده مه که پانگزه سه ده دوا ی سه رده می بانگه وازی نیسلامه به م سیفه ته وه سف بکریته قبول ناکری و نیتر چۆن شلگیری ده کری بۆ قبول کردنی نه و سیفه ته که بدریته پال پیاویک که له سه رده می پێغه مبه رایه تیدا ژیا بی و له سه رده می خه لیفه راشیدینه کاندای ژیا بیته و کۆمه لته کاری ترسناکی نا هه مواری بجه یته نه ستۆ، ئهم چیرۆکه و روودا وه کانی په یوه ندیی به عه قیده ی نیسلامیه وه هیه، هه والی ئهم بابته له میژووی نیسلامدا نایته شلگیری بکریته له وه رگرتنیدا، وه کو شلگیری ده کری له مه ر وه رگرتنی نه و هه والانه ی په یوه ندیی به نا وه دانی و شارستانییه وه هیه، پاشان وه لیدی کورپی عه قه به په کینکه له پیاوانی فتوحات زۆربه ی نه و ته شه رانه ی ده گیریه نیسلام بۆ ئهم گرۆ خه لکه یه، هه ندی له میژوونوسان واگومان ده بن نه وانه به نا چاری موسلمان بوون و نیمان نه چو وه ته دنیان، ئهمه ییڭومان گومانیککی پوچه له^(۲)، ده نگوباسی وه لیدی کورپی عه قه به راوییه کان پرپیاگه نده یان ته خستو وه نه و نه ده هه وه سی مه زه به یی و سیاسیی و گۆلمه زی تیا کرا وه با سه که ی شیواندو وه، ورده ورده بو وه ته گۆره پانی پرکه به ری چیرۆکنو وه سه کان بۆ ده رخستنی توانا ده ست هه لبه ستن و سه لماندنی بلیمه تی نه ده بی^(۳) تاوانکارییان، نه وه ی که لیله و ته لئه له لای راوییه کان ناردنی وه لیدی کورپی عه قه به یه بۆ کۆکردنه وه ی خیراتی به نی موسته له ق، له باره ی ته مه ن مندالی وه لیده وه

^۱ المدينة المنورة فجر الاسلام (۱۸۲/۲).

^۲ المدينة المنورة فجر الاسلام (۱۷۳/۲).

^۳ المصدر نفسه.

لهو کاته دا قسه يه کي سهند گه يه ټنراوی پياوه سيقه داره کان هه يه بهر په رچي ډگر ريوايه ته ده داته وه، که هه لښه ستراوه ده ټيټ: وه ليدی کورې عهقه به پژوی فته می مه که مندال بووه، هه رکه سی له ته منی ښودا بووايه پيغه مېر عليه السلام به بريکاري خوی وه کو کارگيږي نه يده نارد بۆ هيچ لايه ک، له فهايزی کورې موحه مده دی روقاوه نه ویش له جه عفه رې کورې برقانه وه نه ویش له سابتی کورې حه جاجی کيلاييه وه، نه ویش له عه بدوللای هه مه داناييه وه، نه ویش له وه ليدی کورې عهقه به وه ده ټي: (کاتې پيغه مېر عليه السلام فته می مه که می کرد، خه لکی مه که منداله کانی خويانيان هينا بۆ پيغه مېر عليه السلام دهستی ده هينا به سهريانداو دوعای خيږي بۆ ده کردن، منيان هينا بۆ لای و منيش به خه لوق بوون خوځ کرابووم، دهستی نه هينا به سه رمدا له بهر نه وهی دايکم خه لوقی ليډابووم، دهستی پيا نه هينام له بهر خاتري خه لوقه که^(۱)، ښم چيرۆکه هه وه سبازی مه زه بهی باری پيکر دووه، وه ليد ښه مه وی و عوسمانيه ښه که سهی ناوی وه ليدی ناشيرن کردوه به چيرۆکی هاتنه خواره وهی نايه تی (ان جاو کم فاسق) شيعه يه کي رافزيه ناوی (موحه مده دی کورې سائيبي که لبي) يه، ښين و حه جه ر ده باره ی ښم پياوه ده ټي: (کوفه دوو درؤزنی تيډايه لۆکه که يان (پاکه که يان) موحه مده دی که لبييه وو دوا هه مينه که يان (سه دی) يه^(۲)، وه ليدی هه لښاردووه بۆ ښم چيرۆکه، چونکه په يوه ندي هه بووه به کوکردنه وهی خيږاته وه، وه ليد له سه رده می ښه بيه کردا کاری کوکردنه وهی زه کات و سه ده قاتی خوزاعه ی کردووه (قوطاعه)، له سه رده می عومهدا کاری کوکردنه وهی سه ده قاتی به نی ته غلبه و جه زي ره ی کردووه، شيعه کان به بۆنه ی چيرۆکه که ی وه ليد هه تانه شيان داوه له عوسمان و عه ييداريان کردووه^(۳)، ښمه ښينکاری ښه ناکه ين که ښم نايته به بۆنه ی ناوه پۆکی چيرۆکی به نی موسته له قوه دابه زی، به لام ښه وهی ښمه نکولی ليډه که ين ښه يه، که وه ليد به فاسق وه سف کرايټ له م نايه ته دا، چونکه فرموده ی (ان جاو کم فاسق) به سيغه ی نه کيره هاتووه هه موان ده گريته وه ده ست نيشان

^۱ مسند أحمد (۳۲/۴).

^۲ المدينة المنورة فجر الاسلام (۱۷۹/۲).

^۳ المصدر نفسه (۱۸۰/۲).

نه‌کراوه، چونکه نه‌کیره له سیاقی شهرتدا هات گشتگیره هه‌روه‌ک گشتگیره نه‌گهر که‌وته سیاقی نه‌فی نه‌گهر راستبێ وای کردبیت^(۱).

داری هه‌ددان له وه‌لیدی کورێ عه‌قه‌به له‌سه‌ر ئاره‌ق خواردنه‌وه

به‌لام هه‌ددان له وه‌لید له‌سه‌ر ئاره‌ق به‌ری‌وايه‌تی بوخاری و موسلیم سابت بووه، که عوسمانداری هه‌ددی لێداوه دواي نه‌وه‌ی شایه‌ت شایه‌تی له‌سه‌رداوه، نه‌مه‌ گله‌یی نییه له‌سه‌ر عوسمان، به‌لکو مناقیبیکه له مناقیبه‌کانی عوسمان^(۲)، که هه‌ستاوه داری هه‌ددی لێداوه له نه‌میری کوفه لایه‌ردووه بوخاری باسی نه‌م به‌سه‌رهاته‌ی کردووه له (بابی مه‌ناقیبه‌کانی عوسماندا)، نیمامی عه‌لی ده‌لێت: (ئێوه ئه‌و تانانه‌ی ده‌یده‌ن له عوسمان وه‌کو ئه‌و که‌سه وایه پم بدات له خۆی بۆ نه‌وه‌ی هێزی خۆی بکوژێ)^(۳)، عوسمان تاوانی چیه‌ ده‌رباره‌ی پیاویک له‌سه‌ر په‌فتاره‌که‌ی داری هه‌ددی لێداویت و له‌سه‌ر والیه‌تی لایه‌ردبیت، عوسمان تاوانی چیه‌ له‌وه‌ی به‌ریابووه له کاروبارماندا^(۴)، پاشان نه‌م جوژه رووداوه ته‌نیا له سه‌رده‌می عوسماندا تاین نه‌بووه، له هه‌یج سه‌رده‌میکی تردا نه‌بوویت، به‌لکو پێشتریش هه‌بووه له سه‌رده‌می عومه‌ردا که باسکراوه که قومه‌دای کورێ مه‌زعون، هاوه‌لیه‌تیشی هه‌بووه، که‌چی ئاره‌قی خواردووه له هه‌مانکادا نه‌میری به‌حریه‌نیش بووه له لایه‌ن عومه‌ره‌وه، نه‌ویش هه‌ددی لێداوه له‌سه‌ر کار لایه‌رد^(۵)، هه‌ندێ له میژوونووسان ده‌لێن سابت نییه، که وه‌لید ئاره‌قی خواردبیت، حافق له (الاصابه‌)دا ده‌لێت: هه‌ندێ له خه‌لکی نه‌هلی کوفه غه‌ره‌زیان لێگرت و به ناحه‌قی شایه‌تیان له‌سه‌رداوه^(۶)، ئین و خه‌لدون ئاماژه‌ی بۆ نه‌م رووداوه کردووه ده‌لێ: (به‌رده‌وام پرپه‌لاڵه‌ته - واته له‌سه‌رکارمه‌نده‌کانی عوسمان له لایه‌ن ئاژاوه‌چیه‌کان - ته‌شه‌نه‌ی کردووه شه‌پۆلی داوه وه‌لیدی کورێ عه‌قه‌به‌یان تۆمه‌تبار کردووه به ئاره‌ق‌خواردن و

^۱ المدينة المنورة فجر الاسلام (۲/ ۱۸۰).

^۲ البخاري، كتاب مناصب عثمان.

^۳ الردء: هو العون، تاريخ الطبري (۵/ ۲۷۸).

^۴ تحقيق موافق الصحابة في الفتنة (۱/ ۴۲۱).

^۵ العواصم من القواصم، ص (۹۳).

^۶ اصابة (۳/ ۱۳۸).

جەماعەتییکی خەلکی کوفە شایەتییان داوە لەسەری، عوسمانیش داری حەددی لێداو لەسەر کار لایەرد^(١)، ئەوەی تەبەری باسی کردووە بە دووردیژی، کە کورانیك کە هی ئەبی زەینەب و ئەبی مۆرەع و جوندیی کۆری زوهرە بوون، چۆنە سەر مائی ئیبن و حوسەیمان و کوشتیان، شۆرەحی خوزاعی، کە هاوێڵە شایەتی لەسەر دان و کۆرە کە ئەبو شۆرەیحیش شایەتی لەسەر دان - چونکە دراوسیتی ئیبن و حوسەیمان بوون - وەلیدیش تۆلە ی لئ سەندنەو، باوکی ئەم کۆژراوانە تەلەو داویان نایەو، بۆ وەلید و دەستیان کرد بە مۆراقەبە ی جەجولەکانی، جاریکیان ئەبو زوییدی شاعیر بوو بە میوانی وەلید، کە کابرایەکی گاور بوو لە هۆزی بەنی تەغلیبی خالوانی بوو لەسەر دەستی وەلید موسلمانبوو، ئەم میوانە بە نارەقخۆر ناسراو بوو، هەندێ گێل و گەمژە قسەیان دەکرد لەسەر هاوڕێیەتی ئەبو زویید لە لایەن وەلیدەو نالەم کاتەدا ئەبو زەینەب و ئەبو مۆرەع باشتەین هەلیان قۆستەو، کردیان بە قاو و قاو روشتن بۆ مەدینە، چۆنە لای ئیمامی عوسمان و شایەتییان دا لەسەر وەلید کە نارەقی خواردووە، ئەوان بینییوانە نارەقی هەلێناوەتەو، ولیدیان لە کوفە هێناوە سۆیندی خوارد بۆ عوسمان و هەوالتی مەرامی ئەم دوانە ی پێگەیاندا، عوسمان وتی: (حدودی خودای گەورەت بەسەردا جێبەجێ دەکەم، با ئەو شایەتە ناهەق بیژانە بکەوێت ناو ئاگر بڕاکەم خۆت بگرە)^(٢)، (محب الدین الخکیب) دەلێ: ئەو زیادهی کە لە ریوایەتی موسلیمدات هاتووە، کە وەلیدی هاتووە، دوو رکات نوێژی بەیانی کردووە، پاشان وتیوەتی بۆتان زیاد بکەم، لە رێگەی ئیمامی ئەحمەدەو هاتووە، کە وەلید نوێژی بەیانی چوار رکاتی کردووە، ئەمە بە شاهیدی شایەتەکان نەسەلماوە نەوتراوە، ئەمە قسە ی (حچینی) چیرۆکیگێڕەو کە یەو خۆی شایەت نییە و لە شایەتەکانیشی نەبیستووە، لە کاتی ئەم رووداوە پرگومانەدا ئەم چیرۆکنووسە قسە ی لێوەرناگیریت^(٣).

^١ تاریخ ابن خلدون (٤٧٣/٢)، فصل الخطاب فی موافق الاصحاب، ص (٨١).

^٢ تاریخ الطبری (٢٧٧/٥).

^٣ العواصم من القواصم، ص (٩٦ - ٩٧).

ولهید والی عوسمان بوو له سهر کوفه، وهلیدی کورپی عهقه به پیاوړتیا موجهیدو فاتحیه، نو دادگهره مدزومهیه که هرکاریکی خاوتنی توانیبت نه نجامی داوه بو که له کدی، پاشان به چاوی خزی بینی پیاو خراپان پروپاگهنده ده کهن بو پیاو چاکان و باتله کانیش گوئی بو ده گیرینو په سهند ده کهن، هستا دواي کوشتنی نیمامی نیمامی عوسمان دوره پریز بوو له خه لک و کهناری گرت، له شیوکیکا داپرابوو له ژاوه ژاوی کومه لگا بانزه میل دور که و ته وه له شارو له زهوی نهو دورگی، که جیهادی تیا کردو بانگه وازی خه لکی تیا کرد بو نیسلامه تی له سهرده می عومر داوه^(۱) دوری گرت له هه موو نهو شپانه ی که روویدا له نیوان عه لی و معاویه دا، هر له شیوه کدی خزی مردو هر له ویش نیژا له سالی (۶۱) ی کۆچی، ده شلین له رۆژگاری معاویه دا مردووه^(۲)

چوارهم: سه عیدی کورپی عاص

ناوی سه عیدی کورپی عاصی نومه یه ی کورپی عهبدی شه مسی کورپی عهبدی مه نافی قورهیشی نومه ویه^(۳)، نیبو و حاتم ده لئ: (هاوه لیه تی کردووه دواي وهلیدی کورپی عهقه به بوو ته والی کوفه و یه کی که له زمانپاراوه کانی قورهیش، له بهر نه مه عوسمان ده ستنی شانی کردووه بو نویسنه وهی قورثان، له جومله ی نهوانه ی که دیاری کردوون)، نه نه سی کورپی مالیک ده لئ: عوسمان فره مانی کرد به زهیدی کورپی ساییت و عه بدوللای کورپی زویتر و سه عیدی کورپی عاص و عه بدورپه حمانی کورپی حارسی کورپی هیشام که قورثان له په راوه کاندای بنوسنه وه و نویسنه ی لی بگرته وه، عوسمان وتی: به سیانه قورهیشیه که (نه گهر نیوه و زهیدی کورپی ساییت له شتیکی قورثاندا ناکوکیان بو دروست بوو نهوا به زمانی قورهیش بینوسنه وه^(۴))، نیمای عه ربه ی قورثان له سهر زمانو به پتی زمانی سه عیدی کورپی عاص ساغ کرایه وه، چونکه سه عید زور شپوه زاری له

^۱ المصدر نفسه، ص (۹۴).

^۲ البداية النهایة (۸/۲۱۶).

^۳ البداية النهایة (۸/۸۷).

^۴ البخاری، کتاب فضائل القرآن رقم (۴۹۸۷).

زاری پیغمه مبر ﷺ ده چوو، زاری سه عید به زاری پیغمه مبر ﷺ ده شوپها، نو سال ته مه نی به سه بر دوه له سه رده می پیغمه مبرایه تیدا ﷺ، باوکی له روژی به دردا به موشریکی کوژراو عه لی کوری نه بی تالیب کوشتی^(۱).

گوئی بگره بو نهم هه واله بزانه نیمانی چهند به هیزه، ریوایت کراوه که عومهری کوری خه تتاب وتویه تی به سه عیدی کوری عاص باوکتیم نه کوشت، ته نها عاصی کوری هیشامی خالتم کوشت، سه عید وتی: نه گهر بت کوشتایه تو له سه ر حق بوویت و باوکم له سه ر ناحق، عومهر سه رسام بوو به وه لامه که ی.

له روژگاری والیه تی کوفه دا غه زای ته برستانی کردو فته می کرد، غه زای جورجانیشی کردو حوزه یفه و جگه له مهش هاوه لی تر سه ربازی شو بوون^(۲)، به چاکه و که ره مداری به نایانگ بوو، هه تا سوالکمر داوای شتی لیکردوه هیچی پی نه بووه بیداتی چهن دیک ی وسته ووه بۆ نووسیوه که بیده نی^(۳)، سه عید زور پیی خوشبووه تو رami موسلمانان کو بکاته وه و قه لسه بووه به ناژاوه و فیتنه و رای ده کرد لی، عوسمان له دوا و ه لیدی کوری عه قبه کردی به والی کوفه، وه جاریکیش بوو به نوینه ری مه دینه، کاتی گه پرایه وه بو کوفه ناژاوه چیه کان سه نگه ریان لی گرت و سه ربازیان هی نایه ریگا و ریگریان لی کردو نه یانیه شت بیتته ناو کوفه گه پرایه وه له مه دینه دا مایه وه شو که سانه ی ریگریان لی کرد که بگه ریته وه بو ویلایه ته که ی هه ر نه وانه بوون که نیمامی عوسمانیان کوشت، و پرای نه وانهش له شه ری جه مه ل و سه فین دووره په ریژ بوو هانی نه هلی شه ری جه مه لی ده دا که دانیشن و ده رنه چن بو شه پرکردن^(۴). نانه مه ژیاننامه ی خاوه ن که ره م و نازایه تی و جیهاد و خوشخوانیک بووه ده شوپها به خوشخوانی پیغمه مبر ﷺ، سه عید نهم قورنانه په راوه ی که نه مرۆ ئیمه ده بخوینینه وه بو زهیدی کوری ساییتی ده خوینده وه، وردبه ره وه له م مه ناقیبه ساباتنه ی که به ریوایه تی سه حیح چه سپاوه، به راوردی بکه له گه ل نه و

^۱ المدينة المنورة فجر الاسلام (۲/۲۱۱).

^۲ المصدر نفسه.

^۳ الاصابة ترجمة (۳۲۶۸).

^۴ الطبقات (۵/۳۴).

پروپاگەندانى، كە دەيدەنە پالى و هيچ بەلگەيە كيان نىيە، رايىنە بزانە كى دەنگۆى پىدەكا، بۆت دەردەكەوى كە ئەم قسەو قسەلۆكانە دوو پەلەن، چونكە دوو شتى دژ بەيەك لەيەك پىاودا كۆكراوئەو - سەخاوت و پەزىلى، دانايى و نادانى تىكۆشەر و تىشكاو مەعقول نىيە ئەم شتانە لە پىاويكى ساغ و سەلىمدا كۆيىتەو^(۱) ھەندى رىوايەت كە سەنەدىكيان نىيە وا گومان دەبەن كاتى سەعيد بوو بە والى كوفە دواى وەلید ھەندى لە كۆيلەكان، ناپەزايان دەريى وتيان:

ئەى ھاوار وەلید لابرا

سەعيدە برسەيكرمان بۆ ھات

مەندەكە كەمتر ئەكات و زياد ناكات^(۲)

ئەمە ناپەزايەكى دەستەلەبەستەو چىرۆكىكى داتاشاروھ بىگومان^(۳)، چونكە كۆيلەكان لە سالى (۳۰) كۆچىدا بوو، واتە: ئەسەرەكانى شەر زمانى غەرەبىيان بەباشى نەدەزانى بەلكو ئەم نىوھ دىرپانە قسەى شىعرە لەبەر ئەوھى سەعيدى كورپى عاص بەناويانگ بوو لە نانبدەيى و بەرچاوتىرىدا، چۆن دەپۆرى بە چاوبرسى وەسف بكرىت، ئەگەر شاعيران و خەلك وەلید بە كەرمدارى وەسف بكن، بىگومان سەعيد غموندەيە لە بەخشندەيى و دەست گۆشادىدا كەرەم^(۴)، بە سەعيديان وتووھ شىلەى ھەنگوين فەرز دەق لە بارەى كەرەمىيەوھە باس دەكات و دەلى:

ترى الغر الجاحج من قریش اذا ما الامر في الحدثن عالا

قياما ينظرون الى سعيد كانهم يرون به هلالا^(۵)

ئەگەر لە يەكەم ھاتنى سەعيددا بۆ كوفە كۆيلەكان ئەم ناپەزايەيانەى دەريپىي كۆيلەكان چۆن سىياسەتى سەعيديان زانى نايا بۆ برسى كردن ھاتووھ يان بۆ تىركردن ھاتووھ، ئەوھى نامۆيە ئەوھى پراويىەكان ئەم ھەوالە دەگەينن بە سىياقەك ھەندىكى

^۱ المدينة المنورة فجر الاسلام (۲/۲۱۲).

^۲ تاريخ الطبري (۵/۲۷۹).

^۳ المدينة المنورة فجر الاسلام (۲/۲۱۲).

^۴ المدينة المنورة فجر الاسلام (۲/۲۱۲).

^۵ البداية والنهاية (۸/۸۸).

په‌خه له هه‌نده‌كه‌ی تری ده‌گری‌و ده‌لێن عوسمان سه‌عیدی كرده‌ والی كوفه‌و سپره‌یه‌کی دادگه‌ری تیا به‌سه‌ر برد، به‌لام هه‌ندێ له‌ كۆیله‌كان (ئه‌سپره‌كانی) شه‌ری (ریخ‌ریان)^(١)، نا‌ره‌زاییان ده‌ره‌بری باشه‌ ده‌گونجی سپره‌ی دادگه‌ری ئه‌سپره‌كان به‌ برسیكه‌ر وه‌سفیان كرده‌بیت!

سه‌عید زۆر خێرۆمه‌ندبووه‌و هه‌موو كه‌سی لێی به‌هه‌رمه‌ند بووه‌، باراندویه‌تی به‌سه‌ریاندا، سپره‌ دادگه‌رانه‌كه‌ی هه‌موو چاكه‌خوازییه‌كانی گرتبووه‌^(٢)، په‌همه‌تی خودا له‌ میژوونووسه‌ كۆنه‌كان، هه‌میشه‌ گومانی باشیان بردووه‌ به‌ خوێنه‌رو ریوایه‌ته‌ دژبه‌یه‌كه‌كانیان كۆكردووه‌ته‌وه‌و نووسیویانه‌، وایان داناوه‌ كه‌ خوێنه‌ر له‌ هه‌موو سه‌رده‌میكه‌دا ده‌توانی قسه‌ی له‌پرو لاوز له‌ قه‌لمو جیا بكاته‌وه‌ میژوونووسه‌كان بۆیه‌ راست و نا‌راستیان نووسیوه‌ به‌ بیانی ئه‌وه‌ی ئه‌وان نووسراو بۆ سه‌رده‌می خوێان ده‌نووسنه‌وه‌، ئه‌مه‌یان نه‌زانیوه‌، كه‌ لهم سه‌رده‌مانه‌دا خوێنه‌ر گوێ بۆ ئه‌وانه‌ ده‌گری كه‌ به‌ شه‌و چیلكه‌ ده‌چنه‌وه‌ (تفه‌نگ به‌ تاریکییه‌وه‌ ده‌نێن)^(٣)، ئین و سه‌عید له‌ وه‌رگێڕانی سه‌عیدا به‌بێ سه‌نه‌د ریوایه‌تی كرده‌وه‌، ده‌لێت: (وتیانه‌ كاتێ سه‌عید به‌ والیه‌تی هات بۆ كوفه‌ - گه‌نجیكه‌ی خۆشگوزه‌ران دیاربوو كه‌ وێنه‌ی نه‌بوو، وتی: ناچه‌ سه‌ر مینه‌به‌ره‌كه‌ هه‌تا پاك نه‌كړیته‌وه‌، فه‌رمانیدا شۆردیان و له‌سه‌ر مینه‌به‌ره‌كه‌ وتی: ئه‌م ره‌شاییه‌ بیستانی غولامیكه‌ی قوره‌یشه‌ ئه‌وانیش له‌لای عوسمان شكاتیان لی كرد)^(٤)، ئه‌م قسه‌یه‌ راست نییه‌، چونكه‌ نه‌دراوه‌ته‌ پال هیچ كه‌سی و سه‌نه‌دی نییه‌، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئه‌و سه‌عیدی كورێ عاصه‌ی كه‌ قیاده‌ی سوپای جیهاد و فتوحاتی ده‌كرد وانه‌بوو، كه‌ قسه‌كه‌ران وه‌سفیان كرده‌وه‌، پاشان ئین و سه‌عد ئه‌م قسه‌یه‌ی سه‌عیدی له‌سه‌ر زمانی نه‌شته‌ری كورێ مالیكه‌ی كورێ حاریسه‌وه‌ ریوایه‌ت كرده‌وه‌، ئه‌وكاته‌ بۆ نه‌شته‌ر ریگه‌ی گرت له‌ سه‌عیدی كورێ عاص و نه‌ی هیشت بیته‌ ناو كوفه‌وه‌، دواي چه‌ند سالتی كه‌ والی بوو له‌ كوفه‌، نه‌شته‌ر وتی: ئه‌مه‌ سه‌عیدی كورێ عاصه‌ هاتووه‌ بۆ ناوتان وا گومان

^١ تاریخ الطبری (٢٧٩/٥).

^٢ المدينة المنورة فجر الاسلام (٢١٣/٢).

^٣ فجر المدينة المنورة فجر السلام (٢١٣/٢).

^٤ المصدر نفسه (٢١٣/٢)، الطبقات (٣٢/٥).

دهبات كه (نهم رهشاييه بيستانى چهند غولاميكى قورهيشه، نهم رهشاييه شويى له دايكبووتانه و بنكهى رمهكانتانه و لانهى باباپيرانتانه)^(۱).

ماليكى كورى حارس كه به نهشتهر ناوزده دهكرى نازاوهچى بووه، يه كيك بوو له سهركردهكانى نهو خهوارجانهى كه گهماروى عوسمانيان داو كوشتيان، شتيكى نامو نيبه، كه نهمانه قسه لوكيان هه لده به ست و درويان دانه تاشى بو جوشاندنى رقى خه لك، نهگهر نهم رستهيه و تراييت نهوانه و تويانه، كه هه لگهرانه وه له خه لافهت، چونكه نهمانه نهم بوچوونه سهقه تهيان وه رگرت و كه چ حالى بوون، چونكه كهوتنه شوين نه ميرهكانى عيراق به تاييهت نه ميرهكانى كوفه كه دژى قورهيش بوون، چونكه دهرمارگيرى خيلايه تى لهم رستهيه دا به روژنى دهر كهوتوه^(۲)، نيمامى زه هه بى له باره ي سه عيده وه ده لئى: نه ميريكى شريف و حه داد و په سه نكراو له سهر خو و خاون عه قل و سه ليقه بوو بو واليه تى زور شياو بوو^(۳)، به لام قسه ي به ره هه لستكاران و نهوانه ي توانج دهگر نه عوسمان بو نه وه ي سه عيده كورى عاصى كرد و وه ته كار به ده ستى كوفه بوو به راپه رين و كار گه شته نه وه ي خه لكى كوفه سه عيديان دهر كرد^(۴)، دهر كردنى سه عيده له لايه ن خه لكى كوفه وه ماناى نه وه نيبه سه عيده تاوانيكي واى كرد و وه پتيويستى به دهر كردن هه بووه، ههر كه سى كوفه بناسى و له دهنگوباسى راميينى ده زانى كه خه لكه كه ي گازنده كارو سكالاجى بوون له واليه كانى خويان به بى بيانوى شهرعى و زه ريه كه هوكار، ته نانهت عومهرى كورى خه تاب له باره يانه وه وتويه تى: (خه لكى كوفه بيتزاريان كردم و تووشى ته نگ و چه له مه يان كردم، له كه س رازى نابن و كه سيش لييان رازى نيبه، چاك نابن و كه سيش له سهريان چاك نيبه)^(۵)، له گيترانه وه يه كيتردا هاتوه

^۱ المصدر نفصه (۲/۲۱۴).

^۲ فجر المدينة المنورة فجر السلام (۲/۲۱۴).

^۳ السير اعلام النبلاء (۳/۴۴۷).

^۴ تاريخ الطبري (۵/۲۷۹).

^۵ المعرفة والتاريخ، للفسوى (۲/۷۵۴).

خه‌لکی کوفه وتویه‌تی: "نا‌ره‌ه‌تیان‌کردووم"^(۱)، نه‌گه‌ر که‌سی‌کی توندوتیژ بکه‌مه کاربه‌ده‌ست به‌سه‌ریان‌ه‌وه نه‌وه سکا‌لای له‌ده‌ست ده‌که‌ن له‌لام"^(۲).

سه‌عید وتویه‌تی: (بۆ میوان و هام‌نشین‌ه‌کانم سی‌شت ده‌که‌و‌یت‌ه سه‌رم، هه‌ر که‌ن‌زیک بوویه‌وه ده‌گه‌شیمه‌ بۆی نه‌گه‌ر دانیش‌ت در‌نی بۆ ده‌ده‌م، نه‌گه‌ر قسه‌ی کرد پ‌روی تی ده‌که‌م)، وتویه‌تی به‌کو‌ره‌که‌ی خوا پا‌داشت ده‌داته‌وه نه‌گه‌ر دوو شه‌رخ‌واز هاته‌نه لات و یه‌کیان ده‌م و چاوی خوینی پ‌یدا نه‌چ‌وپ‌یا یه‌ک‌سه‌ر پشتیوانیت کردو حه‌قت پ‌یدا سو‌یند به‌خ‌زدا هه‌ر هه‌موو ماله‌که‌ت بده‌ی به‌وی تریان هه‌ر قه‌رزاری ده‌بیت، (نه‌ی کو‌ری خ‌وم سو‌عه‌بت له‌گه‌ل که‌سی به‌ر‌یزدا مه‌که، چون‌که رقت لی هه‌ل‌ده‌گر‌یت، له‌گه‌ل خو‌یریشدا سو‌عه‌بت مه‌که له‌لای سو‌وک ده‌بیت) ر‌وژیک ناه‌ره‌ه‌تی‌کی خوداناس چوو بۆ لای سه‌عید، که نه‌میری کوفه بوون نه‌ویش ر‌یزی ل‌نگرت و چاکه‌ی کرد به‌رام‌به‌ری، ژنه‌که وتی: خودای گه‌وره وای له تو کردووه ئاتاجت به له نیم نه‌بی به هه‌میشه‌یی منه‌ت و له نه‌ستۆی که‌ره‌مه‌کاندا نه‌گه‌ر نیعه‌متی به‌خ‌شنده‌یه‌ک ل‌اب‌ج‌یت تو سه‌به‌بی بۆ گه‌راندنه‌وه‌ی، کاتێ سه‌عید سه‌ره‌مه‌رگی هات من‌داله‌کانی ک‌و‌کرده‌وه و پ‌یی وتن (هاو‌ر‌پ‌یکام ته‌نها ده‌مو‌چاوی منیان لی ون ده‌بیت، نه‌وه‌ی من پ‌یم ده‌گه‌یان‌دن پ‌یان بگه‌یه‌نه‌وه نه‌وه‌نده شتیان بده‌نی که داوای شت نه‌که‌ن له که‌سی تر، چون‌که پ‌یاو نه‌گه‌ر داوای پ‌یداو‌یستیه‌کانی کرد بنه‌ما‌کانی به دامه‌زراوی نام‌ینی و له‌سالی (۵۸) ک‌و‌چی وه‌فاتیه‌کردووه ده‌ل‌ین له‌سالی (۵۷) و نه‌ش‌ل‌ین له (۵۹) ک‌و‌چی وایی کردووه^(۳).

پ‌ین‌جه‌م: عه‌بدو‌ل‌لای کو‌ری سه‌عدی کو‌ری نه‌بی سه‌رح

به زۆری می‌ژوو‌ن‌و‌سه‌کان نه‌مه‌یان هاو‌پ‌ی‌چ کردووه کاتێ باسی عه‌بدو‌ل‌لای نه‌بی سه‌رح و به نه‌میر‌کردنه‌که‌ی ده‌که‌ن له لایه‌ن عوسمان‌ه‌وه بۆ ویلایه‌تی میسر ده‌ل‌ین: (عوسمان عه‌بدو‌ل‌لای نه‌بی سه‌رحی کرده والی میسرو برای شیرى خوى بوو)^(۴)، نه‌م

^۱ تحقیق موافق الصحابة في الفتنة (۱/۴۲۳).

^۲ المنهاج لابن تیمیة (۳/۱۸۸).

^۳ البداية والنهاية (۸/۹۰).

^۴ انظر: الكامل، لابن الاثير (۳/۸۸).

دهسته واژه‌یه (برای شیرى خۆى بوو) له باسکردنى والییه‌تیکه‌یدا که هاوییتج کراوه تیل نیشانیکهو گوزارشت له تۆمه‌تباردنى ئیمامى عوسمان ده‌کات له لایهن میژووناسه‌کانه‌وه، گوايه له بهر برای شیریه‌تى کردوویه‌تى به والى میسر، نهو بۆچوونه‌ى میژوونووسه‌کان ده‌ریان‌پریوه راست نییه، بۆ نه‌وه‌ى به‌ریه‌رچى نه‌وانه بده‌ینه‌وه، که تانه‌و ته‌شهر ده‌ده‌ن له نه‌میری ئیمانداران عوسمانى کورپى عه‌ففان، کۆششى ئهم سوارچاکه‌ى تیره‌ى به‌نى عامرى کورپى لوئه‌یه ده‌خه‌ینه روو^(۱) واته: (عه‌بدوللای نه‌بى سه‌رح) عه‌بدوللای خیره‌و زانیاریه‌کى ته‌واوى هه‌بوو له باره‌ى میسر و ناحیه‌کانیه‌وه له‌نه‌نجامى به‌شداریکردنى له‌گه‌ڵ سوپای عه‌مردا که رزگاریان کرد، هه‌روه‌ها له نه‌نجامى والییه‌تى کردنى له هه‌ندى له ناحیه‌کانى میسر، وه له کاتى خه‌لافه‌تى ئیمامى عومهدا، سه‌عید کاربه‌ده‌ستى میسر بوو^(۲)، هه‌روه‌ها له سه‌ره‌تای خه‌لافه‌تى عوسمانیشدا، نه‌و شته‌ى عه‌بدوللای شایسته‌ى نه‌میری کرد سالتیک والى میسر بووه، به‌هێزترین پالێوراو بوو بۆ ئهم ویلايه‌ته‌ دواى عه‌مرى کورپى عاص له نه‌نجامى پسپۆریه‌کانى، ده‌رکه‌وتوووه عه‌بدوللای نه‌بى سه‌رح توانیویه‌تى داها‌تى میسر رێکوپێک بکات و زیاترى کات له‌و داها‌ته‌ى که عه‌مرى کورپى عاص کۆى ده‌کرده‌وه جارن، له‌وانه‌یه هۆکارى نه‌مه‌ش نه‌وه‌بێت عه‌بدوللای کورپى سه‌عد هه‌نگاوى بۆ سیاسه‌تى دارایی گۆزى بێت، به‌م چه‌شنه که‌ره‌سه‌کانى داها‌ت که‌له‌که‌بوو له میسر^(۳)، عه‌بدوللای کورپى سه‌عد له کاتى والییه‌تیدا هه‌ستاه به جیه‌ها‌کردن له کۆمه‌لێ شوتیندا، فتوحاتى هه‌مه‌چه‌شنه‌ى هه‌بووه قوربیکى زۆرى هه‌بووه، یه‌کى له غه‌زاکانى غه‌زای نه‌فریقابوو سالى (۲۷)ى کۆچى و فه‌تحیشى کردو پادشای نه‌فریقاش که ناوى جهرجیره کوژراو له‌م غه‌زایه‌دا کۆمه‌لێ هاوه‌ڵ هاوپرێ بوون، وه‌کو عه‌بدوللای کورپى زوبێرو عه‌بدوللای کورپى عومه‌رو عه‌بدوللای کورپى عه‌مرو غه‌یرى نه‌مانه‌ش، ئهم غه‌زایه به سولح کردن له‌گه‌ڵ به‌ترىقى نه‌فریقادا له‌سه‌ر پێدانى سه‌رانه به موسلمانان^(۴)،

^۱ فصل الخطاب في موافق الأصحاب، ص (۷۷).

^۲ تحقیق موافق الصحابة في الفتنة، ص (۴۱۸).

^۳ الولاية على البلدان (۱/۱۸۰).

^۴ فتوح مصر وأخبارها، ص (۱۸۳)، والولاية على البلدان (۱/۱۸۰).

کۆتایی هات عەبدوللای ئەبی سەرح گەڕایەووە بۆ ئەفریقا جاریکی تر لەویدا ئیسلامی چەسپاند لە سالی (٣٣)ی کۆچی^(١)، هەروەها گرنگترین کارەکانی ئەبی سەرح غەزای ولاتی نووبەییە کە پێی دەوتری غەزای ئەسەویدە یان غەزای حەبەشە لای هەندی لە میژووناسان ئەم غەزایە سالی (٣١) کۆچی رویدا، شەڕیکی خویناوی لە نیوان سەربازی موسلمانان و سەربازەکانی نووبەدا رویدا، کۆمەڵی لە موسلمانان پێکران لەبەر ئەوەی ئەهلی نووبە پادەکی بوون لە تیرهاوێشتندا، ئەم غەزایە بە سولح کۆتایی هات کە لە نیوان عەبدوللای ئەبی سەرح و خەلکی نووبەدا بەستراو سەرانیەکی دیاریکراو دیاری کرا^(٢)، عەبدوللای سەعد بە یەکم فەرماندەیی موسلمان دەژمیاردی کە توانیویەتی نووبە تێک بشکێنێ، سەربازەکانی بکوژی و سەرانی بەسەپینی بەسەریاندا، بارودۆخە کە سەقامگیربوو لە رۆژگاری ئەودا ناشتی هەبوو لە نیوان موسلمانان و نووبەدا، هەروەها گرنگترین کارەکانی عەبدوللای کۆری سەعد غەزای (ذات الصواری) بوو موسلمانانەکان بەسەر رۆمدا سەرکەوتن، والیەتی عەبدوللای لەسەر میسر بە گشتیی پەسەند بوو لە لای میسریەکان و شتی خراپیان لێ نەدیووە^(٣)، ئیمامی زەهەبی لە بارەییەو دەلی: (دەستدریژی نەکردوو و کاریکی نەکردوو و رەخنە لێ بگرن و یەکیکە لە پیاو ئەقلەکان و بەخشندەترینیان بوو)^(٤)، سەرەتای ویلیەتی میسر لە ئەوێ دەسەلاتدا هێوو سەقامگیر بوو هەتا ئەو کاتەی ئازاوەچی گومانیان وروژاند وەکو عەبدوللای کۆری سەبە، عەبدوللای سەبە کاتی گەشتە میسر خەلکی شەلقاند، هەر ئەمانەو ئەلقە لە گوێکانیان رۆژیککی گەوهریان هەبوو لە کوشتنی ئیمامی عوسماندا هەروە کە چۆن بارودۆخی میسریان هەلق و بەلق کرد لە ئەنجامی دەکردنی والی شەری خۆیان گروییەکی تر بە رینگەییەکی ناشەری دەستیان کێشا بەسەر رەوشی ولاتی میسردا، ئەم ئازاوەچیانە بۆیان ریککەوت ئەو ماوێە ناپەحەتی و ناپەزاییان لە دلی

^١ النجوم الزهراء (٨٠/١).

^٢ الولاية على البلدان (١٨١/١)، وفتح مصر وأخبارها، ص ١٨٨.

^٣ الخطط (٢٩٩/١).

^٤ سير أعلام النبلاء (٣٤/٣).

خه لکدا بلاؤ کرده وه له دژی عوسمانی خلیفه، فیل و فرایان نایه وه و درۆ ده له سهیان هه لخت و بلاؤیان کرده وه^(۱)، له مهولا باسی ده کهین (ان شاء الله).

کاتی ناژاوهی کوشتنی عوسمان بهرپا بوو عهبدوللای نهی سهرج دووری گرت و له عهسقلان نیشته جی بوو یان له رهملهی فهلهستین به غهوی به سه نه دی سه حیح ریوایه تی کرده وه له یه زیدی نهی حه بیبه وه ده لئ: (نهی سهرج رۆشت بۆ رهملهی فهلهستین کاتی نوژی به یانی ده کرد، وتی: نهی خودایه دواهمین کارم بکهی به نوژی به یانی، ده ستونژی گرت و پاشان نوژی کرد و سهلامی لای راستی دایه وه، ویستی سهلامی لای چه پ بداته وه خودای گه وه گیانی کیشار کوچی دواپی کرد)^(۲).

شه شه م: مهروانی کوری حه کهم و باوکی

مهروانی کوری حه کهم یه کیک بوو له خزمه تایبهت و ههره نزیکه کانی عوسمانه له هه موویان زیاتر شیرازی قایی هه بوو له گه ل سهنتری خهلافهت و په یوه ندیدارترین که سبوو به و روداوانه ی که بوبوو ره شه بای یه کیتی نیسلامی، له سه رده می عوسماندا نه یین پۆش و باوه پیکراوی ده ولت بوو، یاخود مۆره لگری پادشا بوو^(۳)، به دلنیا یه وه مهروان راویژکاری تایبهتی نه بوو، بۆ نه و خهلیفه یی که راویژی به هاوه له گه وه کان و گچ که کان ده کرد و هه رگیز له پیوانی راویژچوون دوره پهریژ نه بوو، ههروه ها مهروان نه و وه زیره نه بوو که هه موو ده سه لاتی ده ولتی له ژیر رکیفدا بیته و هه موو شتی له ژیر ده ستدا بیته، ته نیا نه وه نه ده هه بوو نوو سه ریکی خهلیفه بوو، نه مهش وه زیه فه یه که بوو بایه خی نه م وه زیه فه یه له ژیر ده ستی خهلیفه دا بوو به مۆله تی خهلیفه نوو سه راوه کان مۆر ده کران، به لام نه و پر و پا گهنده ی که عوسمانی تیوه گلاوه و خه لکی لی وروژاندوه گوایه تیمامی عوسمان ویستویه تی دوا ی خۆی خهلافهت بگوازیته وه بۆ بنه ماله به نی نومه یه، گریمانه یه که و هیچ راستیه کی تیا نییه و له واقیعه شدا ده رکهوت دوا ی قوناغیکی دژوارو خهلافه تی که وته ده ستی به نی نومه یه مهروان هیچ ده ورکی ناشیرینی له مه دا نه بوو، پاشان عوسمان نه وه نه ده که سایه تی لاواز نه بوو هه تا بوار بلۆی

^۱ الولاية على البلدان (۱/۱۸۶).

^۲ الاصابة ترجمة ۴۷۱۱، وسیر اعلام النبلاء (۳/۳۵).

^۳ عثمان بن عفان، لصا دق عرجون، ص (۱۱۷).

بۆ نووسره که ی نهو نه دازه یه ی که راوییه کان ده ماندویانه^(۱)، مهروانی کوری که کهم هیچ تاوانیکی نییه نه گهر له ژیا نی پیغه مبهردا عَلَيْهِ السَّلَام بالغ نه بوونی به ئیتیفاقی نه هلی زانست، به لکو ته مهنی ده سالان بوو یان لهو ده وردها، مهروان موسلمان بوو قورئاغویین و شهرعزان بوو له دین تیگه یشتوبوو له پیش نهو ی ناژاوه روویدات به هیچ شتیکی خراب تۆمه تبارنه کرابوو، تاره خنه ی لی بگیرین تیمامی عوسمان تاوانی نییه له هه لسه نگاندنیدا کردویه تی به نووسه ری خۆی، سهیره که فیتنه تووشی که سی هات له مهروان نه فزه لتر بوو^(۲)، نهویش بوو گوایه پیغه مبهردا عَلَيْهِ السَّلَام باوکی مهروانی راوناوه (دهر کردوو) سه نه دو مه تنی نه م قسه یه لاوازه، شیخولئیسلا م ئیبن و ته ییمیه سه رنجی نه مه ی داوه لاوازی و پوچه لی نه م هه والهی روونکردوو ته وه^(۳)، که مهروان به زانست و شهرعزان و دادگهر پیناس ده کری و پیاوما قولیکه له ساداتی گه نجانی قوره یش به تایبه تی کاتی نه ستیره ی به ختی بلندبووه وه له سه رده می عوسماندا، تیمامی مالیک شاهیدی فیه ی بۆ داوه له کیتابی (موطأ) دا قه زاوه ت و فتواکانی کردوو به به لگه و له کۆمه لی شویندا، ههروه ها له شه ش کیتابه سونه کاند که له به رده ستی تیمامه کانی نه هلی سونه تدا فتواکانی مهروان هاتوو و کاری پی ده که ن^(۴)، تیمامی نه محمد له باره یه وه ده لی: (لای مهروان قه زاوه ت هه بووه و شوین قه زاکانی عومه ری کوری خه تتاب که وتوو^(۵)، مهروان خوینه روارترین که سبووه بۆ قورئان و ههروه ها فه رموده ی شه ریفی ریوایه تی کردوو وه له هه ندی له هاوه له مه شه ره کان وه هه ندیکیشیان له نهو ریوایه تیان کردوو^(۶)، ههروه ها هه ندی له تابعین فه رموده یان لی ریوایه ت کردوو زۆر په رۆشبووه بۆ دۆزینه وه ی سونه ت و کارپیکردنی، له یسی کوری سه عد فقه یی میسه ره به سه نه دی خۆی ریوایه تی کردوو، که، مهروان له ناشتی جه نازه یه کدا

^۱ لئدولة الامریة المفتی علیها، لعمدی شاهین، ص ۱۶۰.

^۲ منهاج السنة (۱۹۷/۳).

^۳ المصدر نفسه (۱۹۵/۳ - ۱۹۶).

^۴ الدولة الامریة المفتی علیها، ص ۱۶۹.

^۵ الیدایة والنهاية (۲۶۰/۸).

^۶ الیدایة والنهاية (۲۶۰/۸).

ناماده‌بوو کاتیک نویژی له‌سەر کرا، مەروان هەستاو رویشت، ئەبی هورەبەرە وتی: قیراتیکی خیری دەست کەوت و قیراتیکی خیری لەکیس چوو^(۱)، مەروان گەراپەوهو لەسەر هەردوو ئەژنۆی دانیشت، ئەوە‌ندە دانیشت هەتا خۆی مۆلەتی دا^(۲)، لە پێشەکی فەتحو‌لباریدا هاتوو، دە‌ئێن مەروانی کۆری حەکەمی کۆری ئەبی عاصی کۆری نۆمە‌یهی کۆرە مامی عوسمان پێغەمبەری ﷺ دیوێ ئەگەر ئەمە سابت بێت نێتر کە‌لێنیک نامینێتەوه بۆ دە‌مدرژی کردن^(۳)، نێبەو کە‌سیر دە‌ئێت: لای خە‌لکانیکی زۆر مەروان هاو‌ە‌لە لە‌بەر ئەوە‌ی لە ژیا‌نی پێغەمبەردا ﷺ لە دایک‌بوو^(۴)، مەروان بوو‌ە‌ته والی مە‌دینە لە لایەن مە‌عاویە‌ی ئە‌بوسوفیانە‌وه، توندوتیژی‌بوو بە‌رامبەر فاسقە‌کان و دژی دیارە‌ی رابواردن و گالته‌وگە‌پ^(۵) بوون لە‌گە‌ڵ گە‌له‌کیدا داد‌گەر بوو سلی دە‌کرد لە موحامە‌له کردن بۆ خزمە‌کانی، یاخود یە‌کی لە خزمە‌کانی نۆم و شکوکی خراپ بە‌کار به‌‌ئێن، عە‌بدو‌رپە‌حمانی کۆری حە‌کەمی برای مەروان زللە‌یه‌کی کێشا بە‌ خزمە‌تکاریکی ئە‌هلی مە‌دینە‌دا، کە کاری حناکی دە‌کرد لە‌و ماو‌ە‌یه‌ی کە مەروان والی مە‌دینە بوو، (حناکە) کە سکالای کرد لای مەروان ئە‌ویش عە‌بدو‌رپە‌حمانی برای هێناو لە بە‌رامبە‌ری (حە‌ناگە) دا دایناو پێی وت زللە‌کە‌ی پیا کێشەرە‌وه (حە‌ناگە) کە وتی: وە‌للّاه‌ی من بۆ ئە‌مە شکاتم نە‌کردوو ئە‌نیا ویستوو‌مە تێی بگە‌یه‌نم کە لە‌سە‌روی ئە‌مە‌وه سولتان هە‌یه‌و سە‌رم دە‌خات بە‌سە‌ریدا، من دە‌یبه‌خشم بە‌تۆ، مەروان وتی: قبو‌لی ناکە‌م حە‌قی خۆت وە‌گرە، وتی: وە‌للّاه‌ی زللە‌ی لی نادم، بە‌لام دە‌یبه‌خشم بە‌تۆ بە‌خودا دە‌یناکە‌م، مەروان وتی: وە‌للّاه‌ی من نامە‌وی و پێ‌زانی نیم ئە‌گەر حە‌قی خۆت دە‌به‌خشی بیه‌شخە‌ به‌و کە‌سە‌ی لێ‌یدا‌ی یان بیه‌خشە‌ به‌ خودای گە‌وره، وتی: باشە دە‌یبه‌خشم بە‌ خودای گە‌وره، عە‌بدو‌رپە‌حمان شی‌ع‌ریکی جینیوباری وت بە‌ مە‌روانی باریدا لە‌سەر ئە‌م حاله‌ته^۰، ئە‌م وینه‌ جوانە‌ نمۆ‌نه‌یه‌ لە زانست و داد و فیه‌قه و دینداری مەروان زۆر جیا‌وازی هە‌یه لە‌گە‌ڵ ئە‌و

^۱ المصدر نفسه (۲۶۰/۸)، والمصدر رقم (۴۴۵۳)، (۴۶۵۰).

^۲ الدولة الاموية المقترى عليها، ص (۳۰۰). البدايه والنهائيه (۲۶۰/۸).

^۳ فتح الباري (۱۶۴/۳)، وأباطيل يجب أن تحمى من التاريخ، ص (۳۵۴).

^۴ البدايه والنهائيه (۲۵۹/۸).

^۵ الدولة الاموية المقترى عليها، ص (۳۰۰).

وینە ناشیر^۱ ینەى كه هەندى ميژوونوس و راوى بۆ دەنە خشين، ئەوانە كۆشش دەكەن بۆ شيواندننى ژيانى ئەم پياوھ تەنانەت كاتى مردنەكە شيان شيواندوو، هەوليانداوھ ئەوھش لەكەدار بكن، گوايە خيژانەكەى، كە ناوى ئومو خاليدى كورپى يەزىدى كورپى مەعاويە - بە بەرمال خنكاندويەتى ياخود ژەھرخواردى كردوو، گوايە مەروان لە ناو كۆمەلنى خەلكدا جنيوى بە كورپى ئەو ژنە داوھ، ئەم چيرۆكەو پەھەندەكانى لە پەگەزى دژيەك دروست كراوھ، هەر لەسەرەتاي گيژانەوھەكەدا ئەلتي ئەفسانەيەكەو ئەنديشەى پيرەژنەكان هەلتي بەستووھو پاشان دەماودەم هاتووھ، ئەم قسەلۆكانە بۆ چەنەبازىو لەكەداركردنى سومەدى ئەم بنەمالە پلەوپايەدارەيە، هەروەھا حەسودى بردنە بەو سەرورەييەى كە مەروان دەستى كەوتووھ^(۲)، نايا مەروان بەشيۆيەكى ئاسايى مردووھ يان بە توشهاتنى تاعون، يان بە خنكانى خيژانەكەى، هەلەق و پەلەقى ريوايەتەكان بەلگەيە لەسەر ئەوھى كە راستييەكەى نەزانراوھ، ئەو ريوايەتانەى كە پييان وايە خيژانەكەى خنكاندويەتى بە دەستى خۆى يان بەواسيەتى كە نيزەكەكانييەو ئەمە باوھپينكراو نيبە، چونكە ئەم ژنە خانمىكى شەريف بووھ لە خانەوادەى عەبدى شەمس بووھو ميژدەكەشى خزمى نزيكى بووھ ئەمە لە ژنە شەريفەكان ناوھشيتتەو پاشان ئيمە هيچ ئەسەرئىكمان نەدى باسى ئەم تيرۆرە بكات، وە لەم خانەوادەيدا هيچ ناكۆكييەك نەبووھ، هەتا پتيويست بە تۆلەسەندنەوھ بكات، خاليدى كورپى مەروان بوو بە خاوەن مەكانەت لای عەبدولەليك، هيچ پالئەرى نيبە بۆ ئەم حالەتە هەتا ئەم ژنە پەنا بۆ قەتل ببات^(۳)، لای هەندى لە ئەھلى عيلم باسكراوھ كە مەروان دواھەمين قسەيەك كە كردوويەتى وتويەتى: (بەھەشت دەدرى بەوكەسەى كە دەترسى لە ئاگرى دۆزەخ)، نەقشى مستيلەكەى ئەمەبوو (العزە للە)، دەلئين (أمنت بالعزیز الرحيم)^(۴)، ئيبن وقەيم دەلئى: (قسەو باسى زەمى وەليدو زەمى مەروانى كورپى حەكەم هەموو درۆيە)^(۵).

^۱ الدولة الأموية المقترى عليها، ص (۳۰۰).

^۲ البداية والنهاية (۲۵۹/۸).

^۳ الدولة الأموية المقترى عليها، ص (۲۰۱).

^۴ البداية والنهاية (۲۶۲/۸).

^۵ المنار المنيف، ص ۱۱۷، وفصل الخطاب في مواقف الأصحاب، ص (۷۷).

جه وتهم: ثایا عوسمان موجه لهی هیچ خزمیکی خوی کردوو له سهر حسابی
موسلمانان؟ *هه رۆح رازی کردی که سیک*

نه گهر عوسمان موجه لهی هیچ خزمیکی نزیکي خوی بکردایه له سهر حسابی
 موسلمانان نهوا موجه مه دی کوری حوزیفه ی رهیبی خوی (واته داردهسته که ی)
 نه به ترین که سبوو بۆ موجه له کردن، به پیچه وانوهه خلیفه قهت ریگهی نه داوه
 شتی بسپێردی به که سی که شایسته ی نه بیّت، وه کو وتویه تی: (نه ی کوری خۆم نه گهر
 لیّت رازی یم، پاشان داوای کاره مه ندیم لی بکهیت ده تخمه سهر کار، به لام تۆ لهو
 ناسته دا نیت ئیستا)^(۱)، بۆ نه وه وای نه وتوه، که رقی له کوره که ی بیّت یان بیزار بیّت
 له دهستی خۆ کاتی سازیداو پهروه ده ی کردو پیی گه یاند، کاری پێداو وه زیفه ی
 به خشی، کاتی مۆله تی دا ده ریچی بۆ میسر^(۲)، به رنامه ی به کاره یتانی پیاوه
 لی ها تووه کان بۆ رووداوه کان له لای نه عوسمانه وه هه مان رهو به رنامه یه بوو، که له
 پیغه مبه ره وه عَلَيْهِ السَّلَام وه ریگرتبوو، پیغه مبه ر عَلَيْهِ السَّلَام له دواسته کانی ژیا نیدا. سوپایه کی بۆ
 غه زای رۆمه کان سازدا بوو، نوسامه ی کردبوو به به رپرسی سوپا^(۳)، پیغه مبه ر عَلَيْهِ السَّلَام
 وه فاتی کردو نه بویه کر سوپاکه ی نه شیواندو ره وانه ی کردن، به لام هه ندی له ها وه لان
 هه زیان ده کرد نوسامه بگۆرئو فره مانده یه کی لی ها توو تر بخته جیگه ی، نیمامی
 عومهر له مباره یه وه قسه ی کرد تا بزانی نه بویه کر رای چۆنه؟ کاتی نه بویه کر نه م
 قسه یه ی بیست تو په بوو وتی به نیمامی عومهر، نه ی عومهر پیغه مبه ر عَلَيْهِ السَّلَام کردویه تی
 به سوپادارو تۆ به من ده ئینی لایبه^(۴)، نیمامی عوسمان خودی خۆی وه لامی نه م
 دیار یکر نه ی دایه وه له به رده م کۆمه لئ له زانای سه حا بی دا وتی: (که سی کم نه کردوو به
 سوپادار هه تا نه قل و هۆشی کۆ نه بوه ته وه باش پی نه گه یوه لی رازی نه بووم، نه مانه
 ها وپیشه ی نه وانن پرسیاریان لی بکه ن، نه وان هه ها ونشینیانن پرسیاریان لی بکه ن، له
 پیش منیشه وه رووداوی وا ها تبوه کایه وه، نه وه ی به من ده ئین به پیغه مبه ر عَلَيْهِ السَّلَام

^۱ تحقیق موافق الصحابة في الفتنة (۲۴۷/۱).

^۲ المصدر نفسه (۲۴۷/۱) وتأريخ الطبري (۴۱۶/۵).

^۳ تحقیق مواقف الصحابة في الفتنة (۲۴۷/۱)، تأريخ الطبري (۴۱۶/۵).

^۴ تأريخ الطبري (۴۶/۵).

وتراوه لهو ده‌مه‌ی ئوسامه‌ی کرده سوپادار ئایا وانه‌بوو؟!، وتیان به‌ئێ، ئه‌مانه‌ خه‌لك عه‌بیدار نه‌كه‌ن به‌بێ ئه‌وه‌ی شروقه‌ی بكه‌ن^(١)، پێم ده‌ئێن هه‌یج كه‌سێ نه‌كه‌ی به‌كاربه‌ده‌ست ئیلا پیاوێكی گه‌وره‌و به‌ته‌مه‌ن نه‌بیته‌، كه‌چی پێغه‌مبه‌ر ﷺ عه‌تایی كۆری ئوسه‌یدی كرده‌ والی مه‌كه‌كه‌ ته‌مه‌نی (٢٠) ساڵن بوو^(٢)، والی شاره‌كان له‌ سه‌رده‌می عوسماندا جاهیل نه‌بوون به‌ كاروباری شه‌رع كه‌مه‌ترخه‌مییان نه‌كردوه‌و له‌ دیندا نه‌گه‌ر گوناهێکیان هه‌بووبی چه‌ندقات چاكه‌یان هه‌بووه‌، وێرای ئه‌وه‌ی كه‌ خراپه‌و تاوانی ئه‌مانه‌ ده‌شگه‌رپه‌ته‌وه‌ بۆ سه‌ر خۆیان، هه‌یج كاریگه‌رییه‌كی نییه‌ له‌ سه‌ر كۆمه‌لگای ئیسلامیدا، ئیمه‌ سوڤاغی شوینه‌واری والیه‌كانی رۆژگاری ئیمامی عوسمانان كرد له‌ ویلایه‌ته‌كاندا، بینیمان سوڤی زۆر گه‌وره‌یان هه‌بووه‌ بۆ ئیسلام و موسته‌لمانان و سه‌دان هه‌زار كه‌س له‌سه‌ر ده‌ستی ئه‌م والیانه‌ هه‌یدایه‌تی پێ به‌خه‌شراوه‌ بۆ ئیسلام و به‌ هۆی فتوحاتیانه‌وه‌ چه‌ندین هه‌ریمی فراوان خراوه‌ته‌ پال خه‌لافه‌تی ئیسلام، نه‌گه‌ر ئه‌مانه‌ ئازاو دیندار نه‌بونایه‌ نه‌ جیهادیان ده‌كردو نه‌ رابه‌رایه‌تی سوپای جیهادیان ده‌كرد، كه‌ له‌ سه‌نگه‌ری مان و نه‌مان و ده‌سته‌لگرتن ئیسراحت و له‌زه‌تی دونیادا كرده‌و ئیمه‌ شوین دۆزی سیره‌ی ئه‌م والیانه‌مان كرد هه‌ریه‌كه‌یان فه‌تحیك یان چه‌ند فه‌تحیكی هه‌یه‌، له‌و روه‌وه‌ی كه‌ دراوسێی ویلایه‌ته‌كه‌ی بووه‌ له‌گه‌ڵ ئه‌مه‌شدا مه‌ناقیب و سیفاتێ چاكی وایان هه‌بووه‌ شایسته‌ی فەرمانده‌یی بوون^(٣)، ئه‌وی بگه‌رپه‌ته‌وه‌ بۆ راستی رۆن له‌ رووداوه‌ میژویه‌كاندا و سوڤاغی سیره‌ی ئه‌و پیاوانه‌ بكات، كه‌ ئیمامی عوسمانی خه‌لیفه‌ی ئیمانداران (ذی النورین) پشتی پێده‌به‌ستن ر‌ه‌زای خودایان لێبیته‌، جیهاده‌كانیان شوینه‌واری جوانی به‌جێ هه‌شته‌وه‌ له‌ میژووی بانگه‌وازی ئیسلامیدا، ئه‌مانه‌ش به‌ ئیداره‌ی چاك و رێكپه‌یک به‌ده‌ست هاتوه‌، به‌ هۆی ئه‌و ده‌رئه‌نجامه‌ بووه‌، كه‌ به‌ هه‌نای ئوممه‌ت و سه‌رفرازییه‌كانیه‌وه‌ بوون، هه‌ركه‌سێ میژوویان به‌ باشی

^١ المصدر نفسه (٣٥٥/٥).

^٢ البداية والنهاية (١٨٧/٧).

^٣ المدينة المنورة فجر الإسلام (٢١١/٣).

بڅوښتته وه ناتوانې ځوې بگړۍ و سهرسامۍ و شانازی دهرنه برې، (نه گهر بهوردی سهیری نه و سهرده مهی میژووی نیسلام بکات)^(۱).

عوسمان و والیه کانی سهرقالتی بهرپه رږدانه وهی دوزمن و تارنانیان بوون، نه مه ریځگهی لی نه گرتوون که نه توانن قه له مړه وی ولاتی نیسلامی فراوانکه نو له ناوچه تازه کاند ا جه ماوهری زورکه ن، والیه کان کاریگه ریبه کی راسته وڅویان هه بوو له رووداوه کانی ناژاوه داو تۆمه ت ناراسته می نه وان کراوه ده سترژی کراوه ته سهریان له لایه ن خه لکه وه، به لام نیمه رووداوتکی دیاریکراو به سهر هاتیکمان نه دی و ده ست نه کهوت که نه م والیانه سته میان له یه کی کردیت، که زور کهس و ا گومان ده به نو پروپاگنده ی بۆ ده که ن ههروه عوسمان تۆمه تبار ده که ن به کاربه ده سترکردنی خزمه کانی ځوې نه م پروپاگنده یه مان پوچهل کرده وه، به هه مان شیوه ده بینن عوسمان ته مه لئی نه کردوه له ناموژگاریی تومته له کاربه ده سترکردنی نه و که سانه ی که شایسته ی والیه تین سهره رای نه وه ش عوسمان والیه کانی بیوه ی نه بوون له و تۆمه تانه ی که ناراسته یان کرا له لایه ن ناژاوه چییه کانه وه له کاتی خؤیدا.

ههروه ها عوسمان سه لامه ت نه بوو له و توپژه ره وانه ی که له کیتابه ناراست و بیویژدانه کانیاندا نویسیوانه له سهرده می عوسماندا به تاییه ت توپژه ره وه بیدعه چییه کان که له ځویانه وه حوکمیان ده رکردوه و گوئیان به لیکولینه وه نه داوه، یان له رووداوو دیارده کاند ا گوئیان نه داوه به سهرچاوه متمانده داره کان زوربه ی زوریان که وتونه ته نیو ریوايه ته لاوازو رافزیسه کانه وه، حوکمی پوچهل و زولمیان له حقه ی خه لیفه راشیددا عوسمانی کوپی عه فان هه لچنیوه، بۆ نمونه ته ها حسین له کتیبه کهیدا به ناوی (فیتنه ی کوبرا).

پهزا عه بدوپره همان له کتیبی (الادارة والحرب)، سوبی صالح له کتیبی (النظم للاسلامي) مهوله وی حسین له کتیبی (تراث الخلفاء الراشدين في الفقه والقضاء)، توفیق الیوزکی له کتیبی (دراسات في النظم العربي والاسلامي)، موحه مه د نه له لمه م له کتیبی (تأريخ البحرين في القرن الاول الهجري)، بدوي اللطيف له کتیبی (النظم

^۱ حاشیه المنتقي من منهاج الامتدال، ص (۳۹۰).

الاسلامية)، وه محمد الرئيس له كيتبى (النضريات السياسية) على حسن الخريوطلى له كيتبى (الاسلام والخلافة) نه بوئه على مهودودى له كيتبى (الملك والخلافة)، سديد قوتب له كيتبى (العدالة الاجتماعية) ، غه يرى نه مانهش به راستى عوسمان نهو خهليفه مهزلومهيه كه به بيانوى خزمه كانى، پيشووه كان درويان بو داتاشيوه پاشينانيش بيويژدانبيان بهرامبهر نواندووه^(۱).

---

^۱ الولاية على البلدان (۱/۳۲۲ - ۳۳۲).

باسی چوارەم: حەقیقەتی پەیوەندیی نیوان ئەبو زەهڕی غیفاری و عوسمان

پەكەم: تێئیکرای چیرۆکەكە

داخەلدەلەکانی عوسمان دەستیان کرد بە پروگاکەندەکردن، کە ئیمامی عوسمان ئەبوزەهڕی نەفی کردووە بۆ رەبزە، هەندێ لە میژوونوسان و گومان دەبن کە ئیبنو سەودا، واتە عەبدوللای کۆری سەبەء گەشتوو بە ئەبوزەهڕ لە شام و ئەبو زەهڕ پێبازی قەناعەت و زوهدی بۆشی کردووەتەووە باسی هاوخمی هەزاران و واجبیتی سەرفکردنی دارایی زیادهی کردووە، بە تاییبەت ئەو داراییە کە لە پێویستی زیاده هەروەها پەخنە لە مەعایە گرتووە، عوبادە کۆری صامت گرتوویەتی هیناویەتی بۆ لای مەعایە پێی وتوووە وەلامی ئەم کابرایە ئەبازەر ناردوویەتی بۆ لات، مەعایە ئەبوزەهڕی لە شام دەرکرد^(۱)، ئەحمەد ئەمین هەولێ داوێ کە رووی لەیە کچوونی بۆچوونی ئەبوزەهڕ بۆچوونی مەزەکی فارسی بدۆزێتەووە، دەرێ رووی لەیە کچوونیان هەیه و دیارە ئیبنو سەبەء لە یەمەن بوو سەردانی عێراقی کردووە فارشەکانیش لە یەمەن و عێراقدا هەبوون، پێش ئیسلام لەوانەیه ئەبوزەهڕ لە پێگەی ئیبنو سەودا^{سەودا} ئەم هەزەری مەزەکی پێگەشتییت لە مەزەکییەکانی عێراقووە وەری گرتبێ پەپەوی کردییت بە نیازێکی باشەووە بە بیروباوەڕێکی پتەووە^(۲)، هەرچی دەوترێ لە چیرۆکی ئەبی زەهڕ دڵنیابە پروپالانتەیهی دەپێسن لەسەر ئیمامی عوسمان، چونکە پوچەلەو بووەلەو لەسەر رێبازی دەروست هەلنەچنراوە، هەرچی دەوترێ دەربارە پەیوەندیی ئەبوزەهڕ بە ئیبنو سەوداوە پوچەلەو رێی تێناچی^(۳)، راستییەکی ئەوێه کە ئەبوزەهڕ بە ئارەزووی خۆی هەواری بەست لە رەبزە، ئەمەش بە هۆی ئەو نیجیتهادەووەبوو لە چەمکی ئایەتیک کە هاوێلان پێچەوانە ئەم شەرئەیان دەکرد، ئەبوزەهڕ زۆر جەسوربوو لەسەر پای خۆی کەس هاوێنگی نەبوو لەسەر پایەکی داوای کرد، بچیت بۆ رەبزە^(۴)، رەبزە شوێنێکە لە

^۱ المدينة المنورة فجر الإسلام (۲/ ۲۱۶، ۲۱۷).

^۲ فجر الإسلام، ص (۱۱۰).

^۳ المدينة المنورة فجر الإسلام (۲/ ۲۱۶، ۲۱۷).

^۴ فجر الإسلام، ص (۱۱۰).

ریځگای نیوان عیراق و مه ککه دایه، که نارگرتنه کدی له په بزه نه فی کردن و دورو خستنه وه و تۆران نه بوو، یان مانه وهی ده سته سهری نه بوو، خلیفه فرمانی به سهردا نه کرد له رایه کدی خوی ده ست هه لېگری، چونکه به دیو کدا مه قبول بوو، هه روه ها موسلمانانیشی ناچار نه کرد دهستی پیوه بگرن^(۱)، راسترین ریوایه تی هم چیرۆکی نه بوزه په نه وهیه که نیمامی بوخاری له صه حیه کهیدا هیناویه تی له زهیدی کړی وه هه به وه ده لئی به په بزه دا گوزهرم کرد گه شتم به نه بی زهرو وتم پیتی چی توی هیناوه بو هم شوینه؟ وتی: من له شام بووم له گه ل مه عاویه نارېک بوین بووین له نایه تی (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن كَثِيرًا مِّنَ الْأَخْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ) (التوبة: ۳۴).

مه عاویه دهیوت هم نایه ته مه به سستی نه هلی کیتابه و باسی نه وان ده کات، منیش ده لیم باسی نیمه و نه وانیش ده کات مه به سستی هه ردو ولامانه، جیاوازی نیوان من و نه و له سهر نه مه بوو نوسراویکی نووسی بو نیمامی عوسمان و شکاتی لیکردم، نیمامی عوسمانیش بوی نوسیم بچم بو مه دینه، منیش چوم بو لای و خه لکی زور لیم کوبوونه وه، وه بلتی له وه ویش نه یانینیموم، منیش وه زعه کهم باسکرد بو عوسمان، نه ویش وتی پیم نه گهر حه زده کهیت پرۆ بو په بزه لیمانه وه نزیکی، نه و گفتوگو یه هیناومی بو نیره، نه گهر عه بدیکی حه به شی فرمان بکات به سهرمدا گوئی بو ده گرم و گوپیله لی ده کهم^(۲)، هم نه سهره ناماژه بو کومه لئی په وشتی گرنه ده کات وه کو:

۱- زهیدی کړی وه هب پرسیری لی کردووه بو نه وهی بکولیتته وه له و پر و پاگه ندانه ی کینه بازه کانی عوسمان بلاوی ده که نه وه، نایا عوسمان نه بوزه ری نه فی کردووه یان به ناره زووی خوی نه شوینه ی هه لېزار دووه، وه کو له سیاقی ناخفتنه که دا هاتووه نه بوزه په دوا ی نه وهی خه لک لیتی کوبوویه وه و پرسیریان لی ده کرد بو ده رچووه له شام، له ده قی گفتوگو که دا نه هاتووه، که نیمامی عوسمان فرمانی به سهردا کرد بیت بچیت بو په بزه،

^۱ المدينة المنورة فجر الاسلام (۲/۲۱۷).

^۲ البخاري، كتاب الزكاة، باب ما ادي زكاته، رقم (۱۴۰۶).

به لکو خۆی به ئاره زووی خۆی چوو به پشٹیوانی نهم رایه نهمه ههیه، که ئیبن و حه جهر له عه بدوللای حامته وه باسی نه وه ده کات که ده لئ: (له گه ل نه بوزه ردا چوومه لای ئیمامی عوسمان و سه ری داخستبو نه بوزه ر وتی: وه للاهی من له وانه نیم یه عنی خه واریج، نه ویش وتی: ئیمه ناردوو مانه به شوین تۆدا بۆ نه وه ی بیته ئا واما ئمان له مه دینه دا، وتی: من پیویستم به م شوینه نییه مۆله تم بده بچم بۆ ره بزه، وتی: باشه) (۱).

۲- نه و قسه یه ی، که ده لئ من له شام بووم هوکاری نیشته جیبوونی شامی روون کردوو هته وه، که (أبو لیلی) له ریگهی زهیدی کوری وه هبه وه هیناویه تی ده لئ: نه بوزه ر پی پی وتم پیغه مبه ر ﷺ پی پی فهرموم: (نه گهر ته لاری مه دینه گه شته (سلعا) سه لعه ن کۆچ بکه بۆ شام)، کاتی بینا گه شته سه لعا روشتم بۆ شامو له ویدا نیشته جی بووم (۲)، له ریوایه تیکی تردا دایکی ئومو زه ره ده لئ: (وه للاهی عوسمان نه بوزه ری دهر نه کرد بۆ ره بزه، به لام پیغه مبه ر ﷺ فهرمووی نه گهر بینا گه شته سه لعا ده رچۆ له مه دینه) (۳).

۳- چیرۆکی نه بی زه ره له مه سه له ی داراییدا ئیجتیهادیکی کردوو له چه مکی نهم نایه ته پیرو زه دا (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن كَثِيرًا مِّنَ الْأَخْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ * يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كُنْتُمْ لَأَنفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ) (التوبة: ۳۴ - ۳۵).

ئیمامی بوخاری له نه بوزه ره وه ریوایه تی کردوو، که نه بوزه ر نهم نایه ته ی کردبو وه به لگه و ته فسیری نهم هه ره شه یه ی کردوو له ده وه مه نده کانو (يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا) خه لکی پی ده ترساند، له نه حنه فی قه یسه وه هاتوو که نه بوزه ر قسه ی کردوو و تویه تی (له ناو کۆمه لئ پیاو ماقولئ قوره یشدا دانیشتبووم پیاو یکی قۆ نه رمو بیچم نه رمو پۆشاک نه رم هات، هه تا هاته راست سه ریانو سه لامی کرد، پاشان وتی: مژده بده ن به زێرداره کان (۴)، که به ردی گهرم داخ ده کریت له ناو ناگری دۆزه خداو پیاندا ده چێنریت،

۱ فتح الباری (۲۷۴/۳).

۲ المدينة المنورة فجر الإسلام (۲/۲۱۹).

۳ سير اعلام النبلاء (۲/۷۲)، الإسناد صحيح.

۴ الرضف: الهجرة المعاة وأحدا رضة.

پاشان نهوبه رده گهرمه ده خنه سدر گوی مه مکيان هتا له ناوشانيانوه دهرده چی^(۱)، ده خريته سدر پشتيان هتا له مه مکيانوه دهرده چی و ده کونه زه لالت^(۲)، پاشان پشتي هه لکردو لای ستونیکدا دانيشت، منيش دواي که وتم و چوم دانيشتم له لای، من نه مده زانی نه مه کييه پيم وت: نه م جه ماعه تم وا ديته بهرچاو که نه و قسانه ی تويان پي ناخوشبوو نه ویش وتی: نه وانه هيچ نه قلبيان نييه)، نه بوزه نه م فرموده يه ييغه مبه ر عليه السلام ده کرده به لگه، پيغه مبه ر عليه السلام فرموده تی: (پيمخوشه نه و نه ده ی نوحد نالتوم هه بایه هه موویم نه به خشی سی دیناری نه بی)^(۳).

۴- کوماری هاوه لان پيچه وانه ی نه بوزه نه بوون و نه و هه ره شه شيان ده برده وه بو نه و که سانه ی که زه کاتيان منع کردوه و نه و فرموده يان ده کرده به لگه که نه بو سه عیدی خودری ريوايه تی کردوه ده لی: پيغه مبه ر عليه السلام له پينج هوقه به لاهه سه ده قه ی هه یه له پينج زود به و لاهه سه ده قه ی هه یه له پينج ويسق به و لاهه سه ده قه ی هه یه^(۴)، حافزی نيين و حه جهر ده لی: چه مکی نه م فرموده يه نه و به هه رچی له پينج زياتر بوو سه ده قه ی ديته سهر، به گشتی نه و مانايه هه لده گری، هه موو مالئ سه ده قه ی ده که ويته سهر، به لام هيچ هه ره شه نييه له سهر خاوه نه که ی، هه رمالئک دواي سه ده قه لی ده کردن، مايه وه پيی ناوتری که نز^(۵)، نيين و روشد ده لی: هه رچی له پينج که متر بيت زه کاتی نا که ويته سهر خوی حقی خوی ليده رکرد هه رگيز به که نز ناژميژدرين وه للاهی وه سفی زه کات کراوه، هه رشتي وه سف بکری له فره زه کانی مال و درایی قه ت به دوايدا زه م نايه ت له روويه کی تره وه له سهر نه و شته ی که به بونه يه وه وه سفی کراوه نه ویش داراييه^(۶)، حافز ده لی: به پوختی ده توانين بلين هه رشتي سه ده قه ی نه که ويته سهر پيی ناوتری که نز، چونکه بهر چاوپوشي که وتوه، نه و شته ی

^۱ غرض: العظم الدقيق الذي على طرف الكتف او على اکتف.

^۲ يتزلزل: يضطرب ويحرك.

^۳ البخاري، كتاب الزکاة، رقم (۱۴۰۷).

^۴ البخاري، كتاب الزکاة، رقم (۱۴۰۵).

^۵ فتح الباري (۲۷۲/۳).

^۶ فتنة مقتل عثمان (رضی الله عنه) (۱۰۷/۱).

زەكاتى لى دەرەدەكرى بە ھەمان شىۋە بە كەنز ناژمىردىت، چونكە بە دەرکردنى ئەندازەى فەرەكە خاۋىن و بەخشاۋ بوۋە، ئىتر پىتى ناوترى كەنز^(۱)، ئىبن و عەبدولبەر دەلى: كۆدەنگ لەسەر ئەۋەن كەنزى سەرکۆنەكراۋ ئەۋەىە زەكاتى لى دەرەكرى ئەم فەرمودەىەى ئەبى ھورەيرەيان كەردوۋە بە شاىەت كە دەفەرموى: (ئەگەر زەكاتى مالىكەت دا ئەۋە واجبى سەرشانت جىبەجى كەردوۋە)، كەس پىچەۋانەى ئەم رايە نىيە، گروىك زاهىد ئەبى ۋەكو ئەبوزەر^(۲).

۵- لە ۋانەىە تەفسىرى مەزھەبى ئەبوزەر لە بەخشىندا ۋەكو ئىمامى ئەحمەد لە شەدادى كورى ئەۋسەۋە رىۋايەتى كەردوۋە دەلى ئەبوزەر فەرمودەى لە پىغەمبەرەۋە ﷺ بىستوۋە تىپرە تىابوۋە پاشان ئەبوزەر رۆشتوۋە بۆ ناۋ ھۆزەكەى خۆى و سەلامى لى كەردون لەۋانەىە ئەبوزەرپىش تىپرەۋى كەردىت لە سەريان، پاشان پىغەمبەر ﷺ لە دواىيدا پوخسەتى تىاداۋە، بەلام ئەبوزەر نەى بىستوۋە بۆىە ئەبوزەر بە شروۋە توندەكەۋە نوساۋە^(۳).

۶- ئەۋ قسەى كە دەلى ئەگەر ئارەزوت ھەىە خۆت بەدە ئەۋ كەنارە، تۆ لە ئىمەۋە نزىكى، ئەمە بەلگەىە، كە ئىمامى عوسمان داۋاى كەردوۋە لە ئەبوزەر خۆى لەمەدىنە لابات، بە نەرم و نىانى داۋاى لى كەردوۋە ئەمرى بەسەردا نەكەردوۋە ئەۋ شۆىنەشى بۆ دىارىى نەكەردبوۋ كە بۆى چوبوۋ ئەگەر ئەبوزەر دەرچوۋنەكەى پەفز كەردباىە ئىمامى عوسمانىش زۆرى لى نەكەرد بەلام ئەبوزەر گۆپراپەلى خەلىفە بوۋ، چونكە لە كۆتايى فەرمودەكەدا دەلى: ئەگەر بەندەىەكى حەبەشى بىتتە ئەمىرم گۆتى بۆ دەگرم و گۆپراپەلى دەكەم^(۴)، ئەمەش بەلگەىە كە ئەبوزەر بە ئازاۋە نانەۋە قەلس بوۋە پىتى ناشىرىن بوۋە ھەلگەپىتتەۋە لە ئىمامى بەىەت پىدراۋ، ئىبن و سەعد رىۋايەتى كەردوۋە، كە خەلكانىكى ئەھلى كوفە وتىۋانە بە ئەبوزەر كە لە پەبزە بوۋە ئەم پىاۋە، واتە

^۱ المصدر نفسه.

^۲ فتح الباري (۲۷۳/۳).

^۳ المسند (۱۲۵/۵).

^۴ البخاري، رقم (۱۴۰۶).

ئىمامى عوسمان واى پىكردى و وهاو و وهاى كرووه، نايا تۆ ئالايەك ھەلئناكەى لە دژى - واتە بەشەر نايەت - وتى: نەخىر نەگەر عوسمان لە خۆرھەلاتەو ھەلئمات بۆ خۆرئاوا بە قسەى دەكەم، گوپرايەلئى دەم^(۱).

۷- ھۆكارى لادانى ئەبوزەر لە شارى مەدينە نەگەر خۆى پۆشتىبى ياخود بە خواستى عوسمان بووبىت، ئەو ھەبوو فیتىنە دەستى پىكردو لە ھەرىمەكانداو سەرى ھەلئدابو كىنە بازەكان قسەى دووپەلەيان بلأوكردەو و وىستيان سوود وەرگرن لە ئىنكارىيەكەى ئەبوزەر، كە لكابو بە مەزھەب و رایەكەى خۆيەو و نامادە نەبوو لىتى جودا بىتەو، بۆيە عوسمان واى بەباش زانى پالئانى خراپەيەك بختە پىش بەدەستھىتئانى بەرژەو ھەندىيەك لەبەرئەو مانەو ھى ئەبوزەر لە مەدينەدا بەرژەو ھەندىيەكى گەورەى تىدأبوو كە زانستەكەى بلأو بكتەو لە نىو فىرخوازانى زانستدا وىراى ئەمەش ئىمامى عوسمان ئەو ھى پىباشترىبو دەست بنى بەو ناكۆكىيەو، كە لە ئەبوزەر بە بۆنەى ئەو ھى كە بەتوندى دەستى گرتووە بە مەزھەبەكەيەو لەم بابەتەدا.

دوستان دەست

۸- ئەبوبەكرى كورپى ئەلئەدرەبى دەلئى: ئەبوزەر پىاويكى زاهىد بوو، خەلكى دەبينى لە ولاخى سواری و جلوبەگو كەشخەدا برەويان سەندوو كە ئەم شتانەى دەبينى نكولى و گلەبى لئى دەكرد، دەبوست ئەو شتانە ھەمووى لايبات لە ژىر دەستيان كە پىويستيان پىئى نىيە، لە نىوان ئەبوزەر و مەعاويە و تەوئىزى دروست بوو لە شام، پاشان گەپرايەو بۆ مەدينە خەلك لىتى كۆبونەو، ھەستا ئەم رىگەى گرتە بەرو چوو بۆ پەبزە، عوسمان پىئى وت ئەگەر دورە پەرىز بىت باشە، واتە تۆ لەسەر مەزھەبىكى بۆ ئەو ناشى تىكەلأوى خەلك بىت، ھەركەسىكى تر لەسەر ئەم بۆچونەى ئەبوزەر بوايە وا پىويستى دەكرد وەك ئەو تاك بىتەو تىكەلأوى خەلكى نەكات ھەركەسىك حەزى كەربايە دەيتوانى بچ یتە سەر ھزرى ئەو، چونكە لە شەرعدا حەرام نەبوو، ئەبوزەر بە زاهىدىكى بەرىز دەرچوو، شارى مەدينەى بە جىھىشت ھەردوو لايان لەسەر خىرو بەرەكەت و فەزل بوو، حالئى ئەبوزەر ئەفزەلتر بوو، بەلام بە ھەموو خەلك دەستى نەئەدا ئەگەر بچونەتايە سەر ئەو

^۱ الطبقات (۲۲۷/۴).

مەزھەبە تیا ئەچوون پاك و بېگەردى بۆ ئەو خودايەى كە جىگەو رىگەيان
پىكەدەخات^(۱).

ئىبنولعەرەبى دەلى: لە نىوان ئەبى دەرداۋ مەعاۋىدەدا وتوۋىژ روۋىداۋە، ئەبو دەردا
زاھىدىكى بەرپىز بوۋە قازى ئەوان بوۋە لە شام كاتى توندوتۆلى كىردوۋە لە ھەقداد
رىچكەكەى ئىمامى عومەرى ھەلبۇاردوۋە لە نىۋ خەلگدا، تەھەمولىيان نەكردوۋە، بۆيە
لە قازىيەتى لايان بىردوۋە گەپاۋەتەۋە بۆ مەدەينە، ئەم كارانە ھەموۋى بەرژەۋەندىي
تىدا ھەبوۋە، لەكەۋپەلە نىيە بۆ دىن، بە ھىچ سەبارەتتە تەئسىر ناكاتە سەر پەلەۋپايەى
ھىچ مۇسلماننى، ئەبو دەرداۋ ئەبوزەر لە ھەموۋى عەبىي بەرىن، عوسمان بەرىنەۋ
گەرەترىن بەرائەتى ھەيەو زۆر خاۋىنە، ھەكەسى رىۋايەتى ئەو بىكات كە ئەبو زەرى
نەفى كىردوۋە يان بلى ھۆكارىك بوۋە ئەو قسانە ھەموۋى پوچە^(۲).

۹- ھىچ يەككى لە ھاۋەلەن نەيوتوۋە بە ئەبوزەر تۆ ھەلەى لە پاكەتدا، چۈنكە
مەزھەبىكى پەسەندىكراۋبوۋ بۆ ھەركەسى بىتوانىيە، عوسمان فەرمانى نەكرد بە
ئەبوزەر پاشگەزىيەتەۋە لە مەزھەبەكەى تەنبا داۋاي لىكرد كە ۋاز بىننى لە گازندەكردن
لەو كەسانەى كە مالۋ سامانى ھەللىيان دەست كەوتوۋە، كەسانى ھەن رىۋايەتتە
كىردوۋە، كە عوسمان نەھى كىردوۋە لە ئەبوزەر بۆ ھەتتا ھەتايە فتۋا بدات، ئەم رىۋايەتە
نەگەشتوۋەتە پەلەى خەبەرى صەھىح^(۳)، ئەۋەى كە راستە لاي ئىمامى بوخارى ئەمەيە،
كە ئەبوزەر وتۈيەتى ئەگەر پەتى قەنارە بىخەنە گەردنمۇ پاشان بىتاسىنن مەن ھەر ئەو
فەرمايىشتە جىبەجى دەكەم، كە لە پىغەمبەرم بىستوۋە بەر لەۋەى سەرزەنشت بىكرىم
جىبەجى دەكەم^(۴) ھەر لە بوخارىدا رىۋايەت نەكراۋە، كە ۋانىيە ئىمامى عوسمان نەھى
كىردىتتە لە ئەبوزەر كە فتۋا نەدات، چۈنكە نەھى كىردن لە ھاۋەلەن كە فتۋا نەدەن بەبى
دىارىكىردنى بابەت كارىكى ھەروا ئاسان نىيە^(۵).

^۱ العواصم من القواصم، ص (۷۷).

^۲ المصدر نفسه، ص (۷۹).

^۳ المدينة المنورة، فجر الاسلام (۲/۲۲۳).

^۴ البخاري، كتاب العلم، باب العلم قبل القول والعمل (۱/۲۹).

^۵ المدينة المنورة، فجر الاسلام (۲/۲۲۴).

۱۰- نه‌گهر عوسمان نه‌هی فتوای لیّ کردبیّ به په‌هایی یان شوینییکی بو هه‌لبار دبیّت، که که‌سی تیا نه‌بینیّت یان له مه‌دینه سجنی کردبیّت یان مه‌نعی هاتن ناو مه‌دینه‌ی لیّ کردبیّت، به‌لام نیزنی داوه له شوینییکدا هه‌وار بگریّ که زور خه‌لکی به‌ویدا گوزهر ده‌کن، چونکه په‌بزه مه‌نزلیک بووه له مه‌نزلی حاجیه‌کانی عیراق، نه‌بوزه‌ر ده‌ست و پیوه‌ند بوو له‌گه‌ل مه‌دینه، نویژی له مزگه‌وتی پیغه‌مبه‌ر ﷺ، ده‌کرد عوسمان پیی وت نه‌گهر له‌کار لاجیت تو ههر له ئیمه‌وه نزیکي، په‌بزه دوور نه‌بوو له مه‌دینه، پاوه‌نی وشتی سه‌ده‌قه دراوسی پی بوو، له‌به‌ر نه‌وه ریوایه‌ت کراوه، که نیمامی عوسمان نه‌و ناوچه‌یه‌ی بحری بوو جیایی کردبووه له باوکی عانیشه‌ی وه‌رگرتبوو دابووی به کویله‌کان و بژیوی وه‌کو شه‌رتانه پی ده‌دان، په‌بزه باشتین مه‌نزلی بوو له‌سه‌ر ریگی مه‌که‌(۱)، نیمامی ته‌به‌ری دوا‌ی نه‌وه‌ی باسی نه‌و هه‌والانه ده‌کات، که نه‌بوزه‌ر به ناره‌زووی خوی که‌نارگیری گرتووه ده‌لی: (نه‌وانی تر هوکاری نه‌م دورگرتنه‌ی نه‌بوزه‌ریان بردووه‌ته‌وه بو شتی جو‌راو جو‌ر شتی نه‌شیاو، پیم خوش نییه باسیان بکه‌م)^(۲)، راستی میژوویی ده‌لی: نیمامی عوسمان نه‌بوزه‌ری نه‌فی نه‌کردووه، به‌لکو مؤله‌تی داوه، که نه‌و مؤله‌تی خواستووه، به‌لام دوژمنه‌کانی عوسمان پروپاگنده ده‌کن، که عوسمان نه‌فی کردووه، ههر بویه کاتێ غالبی قه‌تان پرسیاری کرد له حه‌سه‌نی به‌سری ئایا نیمامی عوسمان نه‌بوزه‌ری ده‌رکرد؟ حه‌سه‌ن وتی: نه‌خیر، په‌نا ده‌گرم به‌خوا^(۳)، نه‌و ریوایه‌تانه‌ی که ده‌لین عوسمان نه‌فی کردووه بو په‌بزه سه‌نه‌ده‌که‌ی لاوازه له ده‌ردی کوشنده رزگاری نه‌بووه، سه‌ره‌پای نه‌وه‌ش ده‌قه‌که‌ی لاری و لاساری ریوایه‌ته په‌سه‌نده‌کان ده‌کات، که رۆشنیان کردووه‌ته‌وه نه‌بوزه‌ر داوای مؤله‌تی ده‌رچوونی کردووه بو په‌بزه عوسمانیش ئیزنی داوه^(۴)، به‌لکو نیمامی عوسمان ناردی به شوینیداو داوای کرد له شام بکه‌رپه‌ته‌وه بو نه‌وه‌ی ببیته دراوسی له مه‌دینه‌دا^(۵)، نه‌میش پیی وتووه:

^۱ تاریخ الطبری (۲۸۹/۵).

^۲ المصدر نفسه (۲۸۶/۵).

^۳ التّاریخ المدینه، ابن شبت، ص (۱۰۳۷)، اسناده صحیح.

^۴ فتنة مقتل عثمان (رضی الله عنه) (۱۱۰/۱).

^۵ تاریخ المدینه، ص (۱۰۳۶ - ۱۰۳۷)، اسناده حسن.

لای من بپینهوه به میانیان دده دین به لاتداو ئیواران ده گه پینهوه لات^(۱)، نایا که سی نه مه بلئی نه فی ده کات؟^(۲) هیچ ریوایه تیک و ده قیک نییه له سدر نه فی کردنی ته نیا نه و ریوایه ته نه بی که ئین و سه عد ریوایه تی کردوه، بورهیده ی کوری سوفیان نه سه له می له ریوایه ته که دایه، که حافزی ئین و حه جهر له باره یه وه ده لئ: که سیکی به هیتر نییه و په فزیشی هیه، نایا ریوایه تی رافزی وهرده گری له کاتییدا پیچه وانیه ریوایه ته سه حیح و سه نه کان بیت^(۳)؟ رافزییه کان نه م چیرۆکه یان قۆزته وه به گلاوترین قۆستنه وه، کردویانه به پروپالانتیه، که ئیمامی عوسمان نه بوزه ری نه فی کردوه بو په بزه و نه مه یان کردوه ته عه یب به سه رییه وه له لایه ن نه وانیه لئی هه لگه پانه وه یاخود نه وانیه هه لگه پانه وه یان سه بوغ کرد جوانیان کرد^(۴)، به مه عوسمان عه یبدار ده کهن، ئین و موته هه ری حولی رافزی که له سالی (۷۲۶) مردوه، عوسمانی له که دار کردوه به م رووداوه، به لکو نه وه شی زیاد کردوه، که عوسمان داویه تی له نه بوزه ری لیدانی گورچک بر^(۵).

شیخول ئیسلام ئین و ته ییمیه ره دی داوه ته وه، په دیککی به هیتری گلیر^(۶)، سه له فی نه م نه مته له سدر نه م راستییه چوون، کاتی و ترا به سه نه نی به سری، نایا ئیمامی عوسمان نه بوزه ری ده کرد؟ وتی: نه خیر، معار الله^(۷)، ئین و سیرین نه گه ر باسیان به کردایه له لای، که عوسمان نه بوزه ری هه نارد و ده ری کرد، نه م سه ده ی به گونا هیککی گه وره ده زانی، ده یوت خوی به ئاره زووی خوی ده رچووه، عوسمان نه ینارد ووه^(۸)، وه کو له ریوایه ته سه حیح سه نه ده کان پیشت باس مان کرد نه بوزه ری کاتی بینی خه لکی زور لئی خرۆشا وه ته وه ترسی فیتنه ی لی نیشته نه مه ی باس کریو ئیمامی عوسمان، وه کو بلئی

^۱ الطبقات، لابن سعد (۲۲۶ - ۲۲۷).

^۲ فتنة مقتل عثمان، (رضي الله عنه) (۱/۱۱۱).

^۳ المصدر نفسه.

^۴ المصدر نفسه.

^۵ منهاج السنة لابن تيمية (۱۸۳/۶).

^۶ المصدر نفسه (۲۷۱/۶ - ۳۵۵).

^۷ تاريخ المدينة (۱۰۳۷)، اسناده صحيح.

^۸ تاريخ المدينة (۱۰۳۷)، اسناده صحيح.

داوای دهرچوونی لږی کرد، نیمامی عوسمانیش پیی وت نه گهر حز ده کهیت خو بده
که ناری تو نریکی له نیمه^(۱).

دووه: پوچی گومانی، کاریگری نیین سبه ئی له سهر نه بوزهر

سعيد نه فغانی له کتیبه کهیدا به ناوی (عائیشو سیاست) نووسیویه تی نیینو
سبه نه رولیکي گهره ی هه بوو له فیتنه که داو هه موو مونامه ره کان و فیتنه و
داستانه کانی دا که وتووی بهر بابوونی نیوان هاوه لآن ده خرته پالی نهو، سعاد پیی
وابو نه م گه له کومدی محکم بووه نه هره پهنه خه بیره کانی شه و غونیاان پیوه کی شاوه و
نه خشه کانیان کونړ کردوه به گرمی پیمانیاان له سهر داوه هتا بهروبوومی له گشت
هه ریمه کاند شین بوو، بویه بهم ناویشانه نووسیویه تی (نیینو سبه نه پاله وانیکي
شاراوه و ترسناکه)^(۲) وادیاره رولیکي نیینو سبه نه رولیکي کابوس بووه لای نه فغانی له وده
که وه سفی ده کات که پیاوړیکي ته و په پری زیره ک و فیراسه ت (الفراسه) دروست و تیره مان
دوو رو فیلزان و جینگای خو که ره وه بووه له ناودلی خه لکدا^(۳)، قسه کان ده بری و ده لئ:
یه کیکه له قاره مانه کانی ریک خراوی ته لمودی ی نه نیی نا مانغیشی که مکردنی ده ولته تی
نیسلا مه^(۴) خه ریکه بریار بدات که نیینو سبه نه بۆ به ره ژه وندی ولاتی رومه کان کاری
کردوه، که موسلمانان له فتریه کی که مدا دوو ولاتی گرنگیاان له بیخ دهره ینا نهو
دوانه ش میسرو شام بوو، جگه له مانه ش شارانی تری ناوه پاستیاان رزگار کرد، چالاکی
نیینو سبه نه چه ندین بواری گرتبوه خو ی له پرووی دینی و سیاسی و جهنگوه^(۵)، نهو
پیی وایه که نیینو سبه نه و سهرکه وتوو بووه، به هه موو شیوه کانی سهرکه وتن له
دیداره کهیدا له گه ل نه بوزه ردا له دریزه ی نه م دیداره ی که هونیویه ته وه له سهر میزاجی
نه بوزهر، نه وه یارمه تی نیینو سبه نه دا له سهر نه م کاریگریه تی گه یستنه
زورباشه که ی بوو له روانگهی میزاجی خه لک و هه واله راست و ریک خراوه کانی بوون نه م

^۱ البخاری، کتاب الزکاة رقم (۱۴۰۶).

^۲ عائشة والسیاسة ص (۶۰).

^۳ تاریخ الطبری (۲۸۵/۵).

^۴ البداية والنهاية (۱۷۰/۷، ۱۸۰).

^۵ البخاری، رقم (۱۴۰۶).

گومانه واته کاریگه‌ری ئیبنو سه‌به‌ه له‌سه‌ر نه‌بوزه‌ر په‌مه‌ی نییه‌و له‌ راستیه‌وه دووره له‌ چهند روویه‌که‌وه:

أ - کاتێ مه‌عاویه سکالای بیروئوچوونی نه‌بوزه‌ری گه‌یانده نیمامی عوسمان، هیچ ناماژه‌یه‌کی تیا نه‌بوو، که ئیبنو سه‌به‌ه کاریگه‌ریی تێ کردییته، معاویه به‌ نه‌وه‌نده وازی هینا (نه‌بو زهر گێچه‌لم پێ نه‌گێڕێ و بۆچوونی ته‌مه‌و نه‌وه‌یه)^(۱).

ب - ئیبنو که‌سیر باسی نه‌و جیاوازییه‌ی نیوان نه‌بوزه‌رو مه‌عاویه ده‌کات، له‌ شام چهند جار له‌ کتێبه‌که‌یدا، به‌لام له‌ هیچ کامیاندا ناوی ئیبنو سه‌به‌ه نه‌هیناوه^(۲).

ج - له‌ سه‌حیحی بوخاریدا نه‌و وتویژه‌ی هیناوه که ناماژه بۆ نه‌سلێ جیاوازیی نیوان نه‌بوزه‌رو مه‌عاویه ده‌کات، به‌لام هیچ ناماژه‌یه‌کی تیدا نییه بۆ ئیبنو سه‌به‌ه نه‌ له‌ نزیکه‌وه نه‌ له‌ نه‌دوور^(۳).

د - له‌ به‌ناویانگترین نه‌و کتێبانیه‌ی که ژياننامه‌ی هاوه‌لان باس ده‌کات گفتوگۆی نیوان مه‌عاویه و نه‌بوزه‌ریان هیناوه، پاشان هه‌وارگرته‌ی له‌ په‌ژه به‌لام کاریگه‌ری ئیبنو سه‌به‌ه له‌سه‌ر نه‌بوزه‌ر به‌ هیچ شێوه‌یه‌ک باسنه‌کراوه^(۴).

ه - به‌لکو به‌ ته‌به‌ریدا هه‌واله‌که به‌م شێوه‌یه هاتوه نه‌وانه گله‌یی ده‌که‌ن له‌ معاویه له‌مباریه‌وه واته: ناردنه‌وه‌ی نه‌بوزه‌ر بۆ مه‌دینه له‌ لایه‌ن معاویه‌وه باسیان کردوه له‌م چیرۆکه‌دا که ئیبنو سه‌به‌و هاتوه‌ته شام و دیداری له‌گه‌ڵ نه‌بوزه‌ر به‌ستوه‌و دیویه‌تی^(۵) نه‌م هه‌واله‌ی که ته‌به‌ری هیناویه‌تی درۆیه‌و بووه‌له‌یه رووداوه میژوویه‌کانی نه‌و زه‌مه‌نه به‌ درۆ ده‌خه‌نه‌وه، با روونی که‌ینه‌وه:

- باس له‌وه ده‌که‌ن که ئیبنو سه‌به‌ه له‌ سه‌رده‌می عوسماندا موسولمان بووه،

جوله‌که‌یه‌کی خه‌لکی مه‌دینه بووه چالاکییه مال‌و وێرانکه‌ره‌کانی له‌ حه‌جازه ده‌ست

^۱ تاریخ الطبری (۲۸۵/۵).

^۲ البداية والنهاية (۱۷۰/۷ - ۱۸۰).

^۳ البخاري، رقم (۱۶۰۶).

^۴ عبدالله بن سبأ واثره في احداث الفتنة، ص (۵۱).

^۵ تاریخ الطبری (۲۸۵/۵).

پي ٿي ڪردووه، به ڏام باسي نه وهان نه ڪردووه ڪه به ڪهس گهشتبي ڀان ڪهس پيئي
گهشتبي له حيجاز.

- يه ڪه ڄار له به سره ده رڪهوت دواي سي سال نه ميريه تي عه بدوللاي عامر،
عه بدوللاش دواي نه بو موساي نه شعده ري هات سالي (۲۹) ڪوچي بهم شيويه (۳۲)
ڪوچي له به سره ده ده رڪهوت، عه بدوللاي عامر له روڙي عده رفه له به سره ده ريڪرد.
- ده ٿين روي ڪرده ڪوفه له وي هيلڪهي ڪردو بيچروي هه ٿهينا خه لڪي هاندا
له مو عاويه بيگومان ماويه ڪه له شام مايه وه بو نه وي حالي پيا وه ڪاني بزاني له وي
پيلانه ڪاني دابر ٿيڙي و ڄار نامه ڪهي بلا و ڪاته وه، نه گهر خسته يه ڪه دابنين بو ٿين و
سه به له دوا دواي (۳۳) ڪوچي بيلايه نه ڪهي ناساند له شام.

نه وي خوينده ري به ريز، چي ده ٿي ڪه زانيت ريوايه ته صه حيه ڪه ڪان ده ٿين نه بوزه
و توڙه ڪهي له گهڙ مه عاويه ده له سالي (۳۰) به ستوهه گهرا وه ته وه بو مه دينه له په بزه
له سالي (۳۱) ڪوچي ڀان (۳۲) ڪوچي مردووه، ماناي وايه ٿين و سه به له وي
ڪاته ده ده رڪهوت وه^(۱)، ڪه نه بوزه ٻه ٿيندا مردووه ٿيڙ چوڻ يه ڪريان ديوه، چوڻ ٿين و
سه به پيئي گهشتوه؟ به راستي نه بوزه ٻه له نزيڪ و نه له دور ڪاري گهر نه بو وه به
رايه ڪاني عه بدوللاي ڪوري سه به ٿي جوله ڪه وه، له په بزه مايه وه هتا وه فاتي ڪرد،
نامه ده وي هيج شتي ڪي روودا وه ڪاني نازا وه گيڙي نه بو^(۲)، پاشان نه بوزه ٻه
فرمودانه ريوايه ڪردووه ڪه نه وي له خه لڪ ده ڪات بجه نه ناو فيتنه وه^(۳)، ٿيڙ چوڻ
خوي ده چي ته ناو فيتنه وه.

**سنيهم: ڪوچي دوايي نه بوزه، ٿيمامي عوسمان خيزان و منداله ڪاني نه بوزه ري
هينايه ناو خيزان و منداله ڪاني خويه وه**

له غده زاي ته بو ڪدا و ترا به پيغه مبر ﷺ نه بوزه ٻه جيما وه و شتره ڪهي ته مه له
دواي خستوه، فرموي (وازي لي ٻين نه گهر خيڙي نه وي تيڏا بيت نه وا خوداي گه وه
ده يگه يه نيٽ بيتان، خو نه گهر واش نه بي نه وا خوداي گه وه رزگاري ڪردن لي نه بوزه ٻه

^۱ المدينة المنورة فجر الإسلام (۲/۲۲۵).

^۲ أحداث الفتنة الأولى بين الصحابة في ضوء قواعد المرح والتعديل، د. عبدالعزيز دخان، ص (۱۷۴).

^۳ المصدر نفسه.

چاوه‌پیتی و شتره‌که‌ی بوو^(۱)، کاتیک زانی دواي خست که‌لوپه‌له‌که‌ی داگرت و خستیه سهر پشتی خزی، پاشان که‌وته شوین پیتی پیغه‌مبه‌ر ﷺ، به پیتی پیغه‌مبه‌ر ﷺ له مه‌نزلیک لایداو یه‌کی له موسلمانان نه‌بوزه‌پی بینی، پیغه‌مبه‌ر ﷺ فرموی (له‌خودا ده‌پاریمه‌وه نه‌وه نه‌بوزه‌پی بیت)^(۲)، کاتی خه‌لکه‌که‌ی لیتی وردبوونه‌وه وتیان نه‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ وه‌لاهی نه‌وه نه‌بوزه‌په، پیغه‌مبه‌ر ﷺ فرموی (خودا په‌حم بکات به نه‌بوزه‌پ، به تنیا ری ده‌کات، به تنیاش ده‌مری هه‌ر به تنیاش زیندوو ده‌بیته‌وه)^(۳).

زه‌مان تیپه‌ری و سهرده‌می نیمامی عوسمان هاته پیشه‌وه نه‌بوزه‌پ له په‌بزه مایه‌وه کاتی سهره‌مه‌رگی هات وه‌سیه‌تی کرد به خیزان و غولامه‌که‌ی، نه‌گه‌ر مردم بمشون و کفنم بکه‌ن، پاشان هه‌لمگرن مبه‌ن له‌سهر چه‌قی نه‌و ریگیایه‌دامنین یه‌که‌مین کاروان دای به‌لاتاندا پییان بلین نه‌مه نه‌بو زه‌په. کاتی مرد وایان پینکرد چون وتبووی، کاروانی یه‌که‌م ده‌رکه‌وت لییان، به نه‌بوزه‌ریان نه‌زانی خه‌ریک بوو ولاخه‌کانیان پی بخاته سهر داره‌مه‌یته‌که‌ی، نیبو و مه‌سعود له‌و پوله‌دا بوو، که خه‌لکی کوفه بوون، وتی: نه‌مه کییه؟ وتیان: جه‌نازه‌ری نه‌بوزه‌په، نیبو و مه‌سعود هاواری کردو گریاو وتی: پیغه‌مبه‌ر ﷺ راستی فرموو، فرموی (خودا په‌حم بکات به نه‌بوزه‌پ، به تنیا ده‌پرات و به تنیا ده‌مری و به‌تنیاش زیندوو ده‌بیته‌وه)^(۴).

شوردراو کفن کراو نوژیان له‌سهر کردو ناشتیان، کاتی ویستیان بچن که‌چه‌که‌ی پیتی وتن نه‌بوزه‌پ سه‌لامی لی کردوون و سویندی خواردووو ئیوه نه‌چن هه‌تا نان ده‌خون، نه‌وانیش به‌قسه‌یان کردن باره‌که‌یان برد هه‌تا گه‌شته مه‌که‌وه هه‌والی مردنی نه‌بوزه‌ریان دا به نیمامی عوسمان، نه‌ویش که‌چه‌که‌ی هیئا بو ناوما‌ل و منداله‌که‌ی^(۵)، له‌ریوایه‌تی‌کدا هاتووو.. کاتی ناشتویانه و گه‌شته مه‌که‌وه هه‌واله‌که‌یان دا به عوسمان، وتی: خودای گه‌وره په‌حم بکات به نه‌بوزه‌پ، لیشی خوش بیت، که چوو په‌بزه به‌زی،

^۱ تلوم علی بصیر: تمهل.

^۲ کت آبادر: لفظه لفظ الامر ومعناه الاعاء: أرجو الله أن تكون ابادر.

^۳ السير النبوية، لابن هشام (۱۷۸/۴).

^۴ السير النبوية، لابن هشام (۴۷۸/۴).

^۵ التمهيد والبيان في مقتل الشهيد عثمان ص (۸۷، ۸۸).

کاتی زانی دەرچوو ریځگهی په بزه‌ی گرتنه به‌رو خیزان و مندا له‌کانی برد بوناو خیزانی
خوی و عوسمان به‌رو مەدینه گه‌رایه‌وه و نیمه‌ش به‌رو عیراق^(۱).

---

^۱ تاریخ الطبری (۳۱۴/۵).

بەشى شەشەم :

ھۆكاری فیتنەى كوشتنى عوسمان

باسی یه کهم: گرنگیدان به تاوتویکردنی رووداوه کانی فیتنه ی کوشتنی عوسمان و نهو کاره ساتانه ی که به دواپیده ات و حکمه ت له هه والدان ی پیغه مبه ر ﷺ بۆ به دوا دا چوونی
یه کهم: بایه خی لیکنۆلینه وه ی رووداوه کانی کوشتنی عوسمان و نهو کاره ساتانه ی هاتن به دوا پیده له جه مه ل و سه فین

جگه له مانهش له زۆریه ی زۆری زانایان و پیشیناندا هاتوه، که فرمانیان کردوه به زمانگرتن له دهم و هردان له ورده کارییه کانی نهو شهپانه ی کهوته نیوان هاوه لآن، حوکه که یان به جۆ بهیلتن بۆ خودای دادگهرو دانو ویرای نهو هه لۆیسته ش پازی بن له هه ردوولایان و بیروباوه پری وابوه که نهوان موخته هیدن و به ئیزنی خودا هه ردوولایان به پاداشتن، که واته خۆتان پیاریژن له توانج لیدان و کهوتنه ویزیان و لی خۆتیندیان، چونکه سه رده کیشتی بۆ ته شهردان له شه ریعه تیش، خۆیان هه لۆیستیان نه رتی بووه، نهو هه لۆیسته شیان بۆ ئیمه رهوا نه بینیه، بۆ نمونه له عومه ری عه بدولعه زیزه وه ریوایه ت کراوه، که پرسپاری لیکرا ده رباره ی شه پکه رانی ته هلی سه فین، وتی: (نهوه خۆیتیک بوو خودای گه وره دهستی منی لی خاوتن کردوه، پیشم خۆش نییه زمانم هه لژه نم پییدا)^(۱)، پرسپار کرا له یه کیکی تر له پیشینان له مباره یه وه بهم ئایه ته وه لامی دایه وه وتی: (تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ) (البقرة: ۱۳۴)، نهو خۆ لیباردن و نه هیکردنه بۆ تینه کهوتن، له بهر هۆیه که، هۆیه کهش نهو مه ترسییه که به سامان کرد که تووشی توانج تیگرتن و لیی خۆتیندن و لی هه لته کاندنیان نه بین، بکه وینه بهر خه شم و سزای خودا، خۆ نه گه ر نهو ترسو عیله ته لابه ی، وا دیاره باسکردنی نهو شه ره گله یی تیا نییه و لیکنۆلینه وه ی قه یناکا، که واته گه ر قسه و توژی نه وه بکه ی، ورده کاری بکه ین لهو رووداوه ی کهوته نیوانیان سه رناکیشتی بۆ توانج گرتن له هیچ شتیه که، باسی نهو رووداوه هیچ گازنده یه کی تیدا نییه و قوڵبوونه له هۆکارو پالنده ر کانی و به وردی تاوتوی کردنی و ده رنه نجام و خواسته کانی له سه ر کۆمه لگه ی هاوه لآن کیشه نییه، پاشان له سه ر پاشینانی نهوانیش، زانایان نوسراویان

^۱ حلیه الاولیاء (۹/۱۱۴)، وعون المعبود (۱۲/۲۷۴).

ههيه دهريارهى ئاژاوه بۆ نمونه ئيبنو كهسيرو تهبهري و جگه له مانهش، له بارهى رووداوى ئەو ماوهيهى كه تهلهه له ميژووى ئيسلامدا، بۆ زۆربهى ئەو كيشانهى كه پهيوه ندى ههيه، بعم ماوهيهوه چهندين بهشيان داناوه، ههياهه رۆشتوو تا سنووى تاوتويكردى يه كى لهم دووبهريه، يان ههردولايان، به پشتبهستن بهو دهق و ريوايه تانهى كه راست و ناپاست تيك ئالاوه^(١)، ليره دا چهند هۆكاريك ههيه، كه بانگهيشتى زانايانى نههلى سوننه و فيرخوازانى زانسته كه يان دهكات، كه خويان دابهيلن بۆ قولايى فيتنهى بهو مەرجهى، كه بكۆلنهوه له هۆكارهكان و رابمئن له دهقى تويزينهوه و ورده كارييه كاني، ئەو هۆكارنهش نه مانه:

١- نوسراوه كاني ئەم سهرده مهى، كه له بهرپابوونى فيتنهى نيوان هاوه لآن دهكۆلنهوه دهكرين به سى جۆرهوه:

أ - ئەو نووسراوانهى كه خوينه ره كاني له سهه چه شتهى هزرى رۆژاوايى پهروه ده دهكات، ئەم نوسراوانه كينه يان ههيه له ميژووى ئيسلام يان شاره زايه كى نهوتويان له ميژووى ئيسلامدانيه، شتيكى جوانى تيدا نابيين، دهچن توانج و ته شهر له هاوه لآن و تابيعين دهدهن به شيوازيك راژهى ئامانجه كاني دوژمنانى ئيسلامى دهكهن، داخ له دلّه كاني دهحهوينهوه، ئەوانهى ههستاون به باسى رووداوه كاني ئەم ماوهيه و راڤهى وايان كردوو، كه ته شهر بدريت له ههر هه موو هاوه لآن، دهستيان وه شاندوو له رهگو ريشالئى ئيسلام، ههروه ها ئەو رووداوانه يانه كردوو به كيشمه كيشى سياسى و كردويانه به هه لپهى كورسى و مه نسه ب و هاوه لانيان دارنيوه له ئيمان و تهقوا و راستگويى، خستونيان به بارى دونياويستى و عه شقى كورسى و هه لپه رستى و خوين و رشتنى كهسيان به خيالدا نههاتوو، گيان له دهستدان و فهرود كردنى سامانيان به گرفت نه زانيوه هه رچى هه رامه هه لاليان كردوو ئەمانه شيان له پينا و به دهسته كه وتنى سه رو كايه تى و ده سه لاتدابوه يه كيك لهو نووسه رانهى، كه بايه لاني گرتويه تى (ته ها حسين) بووه له كتيبي (الفتنه الكبرى)^(٢) به راستى ئەم كتيبه فيتنهى كوبرايه له سهه نهقلى رۆله تازه پيگه يشتوووه كاني مو سلمانان، ته ها حسين چوو هه پروپالائتهى

^١ أحداث وأحاديث فتنة الهرج، د. عبدالعزيز دخان، ص(٧٩).

^٢ انظر: الفتنة الكبرى، على ونبوه.

هەلبەستووە بۆ ھاوھەڵان و درەدۆنگی خستووەتە نیهتیا، بە تۆمەتی دەرەزبازی تاوانباری کردون لەبەر خاتری ئامانجەکانی دوژمنانی ئیسلام و موسلمانان^(١)، زۆر کەسێک کاریگەربوو، بە ڕێپازەکی دەرکەوتووە ئەمانە و ھاوشیوەکانیان پشتیان بەستووە بەو ڕیوایەتە میژوووییانە کە میژوونوسان ھێناویانە وەکو تەبەری و ئین و عەساکیر جگە لەئەمانە، بەلام قەلەوو لەریان ھۆندووەتووە راست و درۆیان تێکەلاو کردووە بەبێ ڕەچاوەکردنی سروشتی خودی میژوونوسەکان، کە بە چ شێوەیە نوسراویان نووسیوو و ھەستاون قسەکانی ئەوانیان نقل کردوو، ئەمەش خۆی لە خۆیدا ھەلەییەکی گەورەییە^(٢)، ئەم جۆرە نوسراوانە کاریگەرن بە ھزری رافزی و ئەو کیتابە شیعەگەرییە رافزییانە کە میژووی ئیسلامی پێ نووسراوە^(٣)، رافزییەکان دەستیان کردوو بە نالەباری و نیشتون بە پیساییەو لە نوسراوە میژووییەکانیاندا، کە بۆ میژووی ئیسلامیان نووسیوو، ھەرەک لە ڕیوایەت و ھەوالەکانی کەلبی^(٤) و ئەبی میخەنق^(٥) و نەصری کۆری فراھمی مینقەریدا ھاتوو^(٦)، ئین و حیاان دەلتی: کەلبی سەبەئی یەکیک بوو لەوانە کە دەپوت: (ئین و عەدی دەلتی: ئەبو میخەنف شیعەییەکی موختەریقە سۆرازی^(٧) کوشندەییە^(٧)، خەلکی کوفەییە سالی ١٥٧ کۆچی مردوو. کتیبی زۆرە وەکو (الردة، الجمل، الصغین) زەھەبی دەلتی: (مزاهیمی مینقەری رافزییەکی سەر سەختە مەرەخەسی کەن)، لە سالی (٢١٢)ی کۆچی مردوو کتیبەکانی ئەمانەن (وقعة صغین، الجمل، مقتل الحسين، میزان الاعتدال)، ئەوێ کە بە نووسراو ھاتوو ھەتا لای

^١ أحداث وأحاديث فتنة المروج، ص (٨٠).

^٢ أحداث وأحاديث فتنة المروج، ص (٨١).

^٣ أحداث وأحاديث فتنة المروج، ص (٨١).

^٤ محمد بن السائب الكلبي، قال ابن حبان كان سبني من أولئك الذين يقولون: ان عليا لم يموت وانه راجع الى الدنيا، توفي نة (١٤٦) هـ، میزان الاعتدال (٥٥٨/٣) وابن أبي حاتم، المرح والتعديل (٢٧٠/٧، ٢٧١).

^٥ لوط بن يحيى بن سعيد بن مضاف الأزدي، من أهل الكوفة، قال ابن عدي: شيعي عتق صاحب أخبارهم توفي سنة (١٥٧) هـ، له تصانيف كثيرة منها الردة، الجمل، صغين وغيرها.

^٦ نصر بن مزاحم بن سيار المنقري الكوفي قال الذهبي: رافضي وتركوه، توفي نة (٢١٢) هـ، ومن كتبه، وقعة صغيت، وهو مطبوع والجمل ومقتل الحسين، میزان الاعتدال (٢٥٣/٤).

^٧ أصول مذهب الشيعة الامامية، لناصر الغفاري (١٤٥٧/٣).

تەبەرىش لە مێژووناوە کەیدان بەلام تەبەری کاتێ باسی مێژوووە کە دەکات دەیداته پال
 ئەم کەسانە، ئەهلی عیلمیش گەر وریا بێت گێڕانەوی ئەو کەسانە دەناسیت، هەروەها
 لە کتێبەکانی مەسعودیەدا لە (مروج الذهب) دا، لە یەعقوبیەدا لە مێژوووە کەیدا..
 مامۆستا (محي الدين الخطيب) لە پەراوێزی (العواصم) دا ناماژە کردووە، کە
 نووسینەوی مێژوو لە دواي دەولەتی ئەمەوی دەستی پیکردوووە دەستە شاراوەکان و
 کوتلەبازە نەگریسەکان لە ژێر پەردەي شیعەگەریدا رۆژێکی زیان هەبوو لە کوژاندنەوی
 مەشخەلەکانی چاکە و سەرورەییەکانی مێژووی ئیسلامی، وە لاپەرە گەنگدارەکانیان
 رەش کردووە^(١)، پوخل کردووە، هەركەسێ کتیبی (العواصم من القواصم) بە سەرەنجەو
 بخرۆنیتەو کە ئیبنولعەرەبی دایناوە ئەم فڕو فێلەو تەلەکەبازیەي بۆ دەردەکەوئ،
 (محب الدين الخطيب) پەراوێکی نایابی نووسیوە، تەماشاکەن شێخەکانی رافزی
 هەزاران لاپەرەیان رەش کردووەتەو بە جێتودان و لاقرتیکردن بە ئەفزەلترین سەددەیک
 کە مەروفايەتی ناسیبیتی، هەموو کات و کۆششی خۆیان بە فێرۆداوەبۆ ناشیرین کردنی
 مێژووی موسلمانان^(٢)، ئەم باسو بانورە کە گالەي دەمی رافزیەکانەو دڵەغێتارەو لەو
 کتیبە مێژووییانەدا هاتوو کە رافزیەکان نووسیویانە، یان بەشدارییان تیا کردووە، لە
 هەندێ هەوالۆ دەست هەلبەستیاندا دەیینرێ لە کتیبە هەدیسەکانیاندا وەکو کافی و
 بیحارو ئەو باسانەش کە شێخە کۆنەکانیان نووسیویانە، وەکو (أحقاق الحق) و لە بواری
 فەرمودەشدا وەکو (کیتابی الغدیر) ئەم مێژوووە رەشە تاریکە بۆ گەنە ناقولایە بووەتە
 مەرجەع کە دوژمنانی ئیسلام لە رۆژەهلاتناس و ئەوەکانی تر نووسیویانە، ئەم گڕۆپە لە
 لایەنی رۆحییەو هەرهسیان هێنابوو، ئەو کەسەي وای دەزانی و وای پێ باشبوو کە
 رۆژتاوا پیشەنگی بێ، سەرەشقی لە رۆژتاوايیەکان وەرەگرت، هەرچی بە خامەي
 رۆژەهلاتناسەکان نوسرایەو وەری گرت و قوتی داو کردی بە سەرچاو وە کانیای خۆی
 بیري ئەوانی هەلچنی و گومانەکانی بلاوکردنەو لە ولاتی موسلماناندا، ئەمەش
 شۆینەواریکی ترسناکی بەجێهێشت لە هزری موسلمانان و ژیارەکەیاندا.

^١ المصدر نفسه (١٤٥٨/٣).

^٢ اصول مذهب الشيعة الامامية (١٤٥٨/٣).

ره تکرده وهی ئەم هەموو پۆخڵەواتە شتیکی پێیستە، لێکۆڵینەوهی ئاویزان بوونی بیرو بۆچوونی رۆژەلاتناسەکان بە شیعە گەری، خۆی بۆ خۆی بابەتیکی هەندو جێگە ی تێرامانەو پێیستی بە تاتویکردن و بەدواداچوون هەیه ن دەرکەوتوو دەرژمنە بیباوەرکان سودیان لە گومان و دووڵییەکانی رافزی و درۆ دەلەسەکانیان وەرگرتوو، کە دژی ئیسلام و موسلمانان کردویانە لە زەمانی ئیمامی ئیبنو حەزمەو (م - ٤٥٦ - کۆچی)^(١).

ب - کتێبە نوسراوەکانی زانایانی ئەم سەردەمە ی ئومەت، ئەمانە بە گشتیی بەکەلکەن، بەلام شێوازی نمایشکردنی رووداوەکان و شروەکردنیا بۆ هەلۆیستی هەندئ لە هاوەلان و تابیعین زۆریان بێویژدانی پێوێه، بۆ نمونە ئەو نووسینانە ی ئەبوعەلای مەودودی لە کتێبی (الخلافة والملك)، ئەو نوسراوانە ی شیخ موحەممەد ئەبو زەهرە لە هەردوو کتێبی (تاریخ الامم الاسلامية)، (الامام زيد بن علي) ئەم دوو کتێبە پڕ پڕ لە رەخنەو گازندە کردن لە پلەو پایە ی هەندئ لە هاوەلان و تەشەردان لە خەلیفەکانی بەنی ئومەیهو سوکایەتی پێکردن و داشۆرینیان، لە هەموو رەفتاریکی پەسەند یان کاریکی باش^(٢)، دیارە نمونە ی ئەم زانایانە هەرگیز نەکۆڵیونەتەو لە رێوایەتە میژوویەکان، خلیسکاوەتە ئا و رێوایەتە رافزییە شیعەکان و لە ئێمەشیان تێکداو.

ج - نوسراوی ترمان هەیه، نووسەرەکانیان هەولیان داو، کە رێبازی زانایانی زامو بیمار بگرنە بەر لە هەلسەنگاندنی رێوایەتە میژوویەکانداو بە ئاقاری فەرمودە ی زانەکاندا باسی بکەن و لەسەر بنەماکانی رێبازی فەرمودە زانی نمایشی بکەن، لە رووی دەق و سەندەدەو لە پێناوی ئەو ی ساغ و نهخۆش راست و چەپەل لەیدە هەلاویژ بکەن، لەم کتێبە نوسراوەدا هەوالتیکی زۆر باش و زەحمەتیکی پێ زانراو هەیه بۆ وەستانەو بەرەبەری ئەم پۆخڵەواتەو رووداوەکانی بە شروەتیەکی راستی لێکدەداتەو کە بە جۆریک بیت لەگەڵ فەزلی هاوەلاندا پێک هەلپژژان نەکات و دژی ئیمان و جیهادیان نەبیت^(٣).

^١ اصول مذهب التشيع (١٤٥٩/٣).

^٢ أحداث وأحاديث فتنة المرح، ص (٨١).

^٣ أحداث وأحاديث فتنة المرح، ص (٨١).

ئەو كەتئە نوسراو زۆرباشانەش نوسراوەكانى يوسف العشى له (تارىخ الدولة الاموية) نوسراوەكانى محب الدين الخطيب، كه كردويه تى به پەراوێزى (العواصم من القواصم)، كه هى ئەبوبە كرى كورې ئەلەهرەبىيە، نوسىنە كەى (صادق عرجون) له كەتئە (عثمان بن عفان) نوسىنەكانى دكتور سەلمان بن حمد العود له كەتئە (عبدالله بن سبأ) واشرە فى احداث الفتنة فى صدر الاسلام) نوسىنەكانى محمد أنحزون له كەتئە (تحقيق موافق الصحابة فى الفتنة) نوسىنەكانى عوسمان ئەلخەمىش له كەتئە (حقبة من التاريخ) نوسىنەكانى دكتور محمد حسن وەاب له كەتئە (المدينة النبوية فجر الاسلام والعصر الراشدي) لىكۆلەينەوەكانى محب الدين و پەراوێزە نىشان شەكەنەكانى كه لەسەر كەتئە (العواصم من القواصم والمنقبي) كردويه تى، جگە لەمانەش ئەو كەتئە و تۆيژىنەوە نامانەى كه لەسەر خودى ئەم رەبازە دەوژن، ئاشكرايە لەم روونكرنەوە زۆر پێويستە چەندەها دانراو نوسراو كەتئە بێنە ئاراو بۆ بەرپەرچدانەوێ ئەم مێژوو كاوڵ كەرو مێژوو ئاوەژوو كەرانه بەریتەوە كه مێژووى نىسلاو و پلەو پایەى هاوەلانیان هەلشیوتووە هەتا لىكۆلەينەوەى كى وردى رووداوەكان نەكریت و چۆمال نەكریت و هەموو هەوال و رىوايەتەكان نەدرين له بێژەنگ و به ترازووى زام و تىمار نەكیشرين و راستى و ناراستى لەهەك جودا نەكریتەوە^(۱)، راستىيەكان دەركاكون له نىبن و تەمىيەو هاتوو دەلئ: (ئەگەر بیدەچىيەك دەرکەوت، بەشتى پرپوچ لەكەدارى كردن، واتە هاوەلان و تابەين ئەو دەركاى بۆ مەكەنەو و رینگەى بۆ ئاچوڤ مەكەن، دەبێ باسى بەلگەكان بكرين به شىوہەكى دادوہرانەو زانستیانە بۆ پوچەلكرنەوہى رايەكانيان)^(۲).

ئىمامى زەھەبى لە مەبارەيەو مەزھەبىكى ترى هەيە بانگەشەى ئەو دەكات ئەو كەتئەنى كه درۆو شىواندى پلەو حورمەتى هاوەلانى تىدايە بسوتيتريت، دەلئ: پرپار وايە وازبەيتريت لەو رووداوەى كەوتووە نىوان هاوەلان و ئاگادارين كه براكوژىيەكەيان لە پەراو نامىلكەكاندا بە بەردەوامى دەدریت بە گويماندان و دەيجونەو، بەلام زۆربەى زۆرى گيرپانەوەكانى (بەرپەرچى) و زەعيفەو هەندىكىشى درۆيە، ئەمەى لەبەردەستى

^۱ المصدر نفسه، (۸۳).

^۲ منهاج السنة (۱۹۲/۳).

ئىمە زانا ياندایە وا پىتويست دەکات لولى کەين و بيشارينه وه، بەلکو وا باشە بیدرپىنەن و فېرى دەين بۆ ئەوێ دلمان بىخەوش بىت و بەرامبەر هاوہلەن و خۆشەويستى و پەزەمەندىمان ھەلقولت بۆيان^(۱)، نىمامى زەھەبى لە قسەکانیدا سودىكى مەزغان پىدەگەينى، کە بە راشکاوى دەلتى: زۆرى ئەو نووسىنانەى لەم بارەيەوہ نوسراون لە کىتب و نامىلەکو نووسراوہ کاندە درۆو شايتەى ناھەق و دەست ھەلبەستە لەسەر پىزى ھاوہلەن، ھەرچەند زەھەبى پىشنىيارى سوتانى ئەو کىتبانە دەکات، بەلام ناپۆرئ، چونکە ئەو کىتبانە بلەوہيان کردووە، چەندىن يانەى چاپ و پەخش چەندجارى چاپيان کردووەتەوہ، لە لايەن مەرام گلەوہکانەوہ، چارەسە نەماوہ تەنيا دروستکردنى ناوہنىدىكى ليکۆلینەوہ تاووتويژ کردن نەبىت، تا ھەرچى ھەلەو درۆو چەواشەکارى ھەيە تىيدا روونى کەينەوہ بۆ ئەوێ نەوہکانى موسلمانان پاريزراو بن لە لادانى رەوشت و عەقيدە^(۲).

۲- ئاوردانەوہ لە باسى فیتنەى کوشتنى عوسمان و ئەو رووداوانەى نوساوە پىتوێ بە ناشکرا ھۆکارەکانى فیتنەى راستەقىنەمان بۆ دەردەخات، ئىتر ئەم ھۆکارانە ناوخۆيى بن يان دەرەکى، ليکۆلینەوہى ئەم بابەتە دەبىتە ھۆى زانىنى کارىگەرى ئەو پىلانانەى کە بۆنەتە ھۆکارى بەرپاويى رووداوەکان، ئا لىرەدا ئەوئەندە ھۆکار ھەيە لەمباسەدا دەبى پلەدارى بکەين و رىکبەخەين، ھەرکەسى چمكى لەو نوسراوانەى خويندبىتەوہ کە لە بارەى ئەم فیتنەوہ نووسراوہ تىدەگات کەلەکۆمەکارىيە کە زۆر گەورەبووہ و رەنگ پىزى بۆ کراوہ و ناگىرەستەکان و گاورو جولەکەکان و دوورپووەکان دەستيان کردووە بە يە کدا بۆ جىبە جىکردنى، ئەم کىشەگەلە کۆمەى دوژمنانى ئومەتى ئىسلامە لە ھەموو قۆناغەکانى مێژووى دوورودرێژدا^(۳)، خۆ ئەگەر فاکتەرى لاوازی ناوخۆيى نەبوايە ئەم گەلەکۆمەکارىيە سەرکەوتنى بەدەست نەدەھيئا، ئەم بى ھىزىيە ناوہکىيە دالەدى سەرکەوتنى موناھەرە کەيدا، کەواتە پەوايە لە سەردەمى ھاوہلەن بکۆلینەوہ بە تايبەت

^۱ سیر اعلام النبلاء (۹۲/۱۰).

^۲ أحداث وأحاديث فتنة المرح، ص (۸۴).

^۳ أحداث وأحاديث فتنة المرح، ص (۸۳).

ئەم فیتنە، واجیبکە لە واجبەکان لە پێناو ناسینی ھۆکارەکانی لاوازبونی ئومەتی ئیسلامیی و دیاریکردنی ئەو خالانە، کە ھەرەسی ئومەتی تیا بەرجەستە دەبێت، بە ھیوای ئەوەی ئاینەدە ئومەتی پێ تیمار بکەین و لە لەزمەکانی ژیان دوری خەینەو^(۱) ئەو رووداو گەورانە هاتنە کایەو لە فیتنە کوشتنی ئیمامی عوسمانداو ئەو کارەساتانە هات بە دوایدا پپیوستی بە لیکۆلینەو ھەیکە قۆل و لەسەر خۆ ھەبە بۆ ئەوەی لە و چەردە میژووییە وانە پەند دەربھێنن و ئیستامانی پێ پۆشن بکەینەو بۆ ئەوەی بیکەینە ریتنمایی بۆ ھەولە توندوتۆڵە کافان بۆ گەرانەو ھەیکە خەلافەتی راشیدین لەسەر ریبازی پیغەمبەرەن (درودی خویان لەسەر بیت)، ھەتا مرقایەتی

بە دینی خودا و شەرعی ھەیکە بە ختەوەر ببین و لەبەدبەختی و تەنگوچەلەمەو زەلکاو بێنە دەرەو، کە بە ھۆی دوورکەوتنەو ھیان لە شەری خودا تێی کەوتوون.

دووھم: ھیکە تەکانی ھەوالتی پوودانی ئەم رووداو لە لایەن پیغەمبەرەو ﷺ

پیغەمبەر ﷺ لە زۆر فەرمودە ھەیکە کیدا ھەوالتی داو کە ئەم ئومەتە ناکۆکی و کوشتار دەکەوێتە ئیوانیان و ئەو رووداوانە ھەژمار کردووە کە ناماژە دەکەن بۆ ئەم رووداوانە بە گشتیی و بە دوورودریژی و ھەموو جۆرەکانی نامرازی ھەوالدانە لەمبارە ھەیکە بە کارھێناو لە باسکردنی ھۆکارەکانی فیتنەدا، یاخود دەرئەنجامەکانی یاخود ھەندێ لە کارەساتەکانی و لە ھەلومەرجەکانی یاخود بۆ کێ ھەلەدەگیرسی و شتی تریش، زۆربە ئەم روونکردنەوانە لە ھەلەمە پرسیاری ئەو ھاوێلە بەپێزانەدا دەدرا ھەیکە، کە دەیاغخستە بەردەمی، ئەوان دەست لە دەست بوون و ئەو نیعمەتە ھەیکە گەورەیان دەچەشت کە خودای گەورە پێی بەخشیون، ئەویش نیعمەتی برا ھەیکە و یەکپیزی و یەکدەنگی بوو، ھاوێلەن تەرپۆشتن پرسیاریان لەو دەکرد ئەگەر ئەم نیعمەتە تیا بچیت یان کوتای بییت چی بکەن، پیغەمبەریش ﷺ بە ھەیکە فیری دەکردن ئەم برا ھەیکە تاسەر نابیت، پێی باشبوو و پەرورەدەیان بکات، نامادە ھەیکە فیتنەو ناسۆریان تیدا بیت و بەرگە ھەیکە بگرن بۆ ئەوەی بە باشی ھەلەسو کەوت بکەن گەر روژی لە روژان خودای تەقدیری کاریکە وای کرد فیتنەدا کەوێت، بۆ ئەوەی پەلەقاژە بکەن لە ھەیکە خۆیدا چارەسەری بکەن، لە

^۱ المصدر نفسه ، ص(۸۵).

نه نجامی سهرنجدانی سهرجهم فەرموده کانی پیغه مبهەر ﷺ، که له باسکردنی فیتنه دا هاتوون په نجه بۆ ئەم حوکمانه راده کێشت^(۱):

۱- پیغه مبهەر ﷺ ئەم فیتنه و رووداوانه باس ده کات مهبهستی نهوهیه نومهت لهو ریایی و ناماده باشی په روهرده بکات، بۆ نهوهی به باش هه لسوکه وت بکات، گهر روژی روودانی ئەم فیتنه یه هاته پیش بۆ نهوهی دهستوبرد بکات له کاتی خۆیدا چاره سهری بکات.

۲- لهم فەرمودانه دا ناماژه کراوه بۆ ئەو که سانهی هه لئ دهخپێن نهوانه له گۆریه که بهروو کهش ئیماندارو قایم و قوڵن به لام عه قلیان لایداوه و دلیان چه رخواه نهوانه به گشتی له دۆخیکدان ده رک ناکهن و ناحالین^(۲).

۳- ئەم فیتنه نه پهرده له روو هه لده مالتی و دلتی ئیماندارانی داده کوتی و ئیمانیا ن پتی زیاد ده کات و هانان ده دات بۆ فەرمانکردن به چاکه و ریگریکردن له خراپه ن ئەم فیتنه نه جوړیکن له تاقیکردنه وه دهرونی پی جیگر ده بیئت ناخی پی خاوین ده کریتنه وه و تیکۆشانی ده خریتنه سهر لهو کاتانه دا خیر ده ناسیت و فرمانی پی ده که یه و شه ر ده ناسین و دووری لیده گرین^(۳).

۴- ئەم هه والانه ی له باره ی ئەم فیتنه وه هاتوه له ناوه رۆکیدا سه له مینه وه یه کی توندوتوڵی هه لگرتوه که تتی نه کهوین یان به هیچ شیوه یه ک خو مان له قهره ی نه ده یه ن، چونکه باوه ردارانی ئەم نومه ته له هاوه لان و غه ییری نه مانه ش کاتئ هه والیک پیغه مبهەر ﷺ ده بیستن تی ده گهن که هه یانه کوشتاری له ده ست ده رده چیت و هه شیانه وابه ستی دونیا یه و هه یانه واز له جیهاد ده یین به هه مان شیوه بابه تی تریان هه یه له ناخیا ندا کۆمه لئ هه ست ده بزا بۆ رووبه روو بوونه وه ی ئەم فیتنه یه هه ریه که یان ده یان وت به لکو من لئی ده ربازم هه لۆیستیان هاته سهر نه وه ی ترسیان لی نیش ت درێژه بکی شیت و بکه ونه ئەم قهیرانه وه به بی ناگایی و نه زانی - ترس له مباره یه وه گه وهره ترین

^۱ أحداث وأحادیث فتنة الهرج، ص (۶۸).

^۲ الوحدة الإسلامية، لمحمد ابو زهرة، ص (۱۳۷).

^۳ المصدر نفسه، ص (۱۳۶ - ۱۳۷).

رینگای دهربازبوونه^(۱)، نینو تهیمییه دهلئی دواى شهوى کۆمهلئی فهرموده‌ی مهرموده‌ی هاتوو له‌به‌ربابوونی ئەم ناکۆکییه‌داو ئەم دووبه‌ره‌کییه‌دا له‌ناو ئوممه‌تی ئیسلامدا:

(ئەم چەمکە لە پێغه‌مبەرەوه ﷺ لەبەر کراوه به چەند شیوه‌یه‌ک باسکراوه هەموویان ئاماژە دەکەن بۆ ئەو دووبه‌ره‌کی و گەڕەلاوژییە، کە بەرپا دەبێت له‌ ناو ئوممه‌تی ئیسلامدا، بۆیه ئوممه‌تی لێ هۆشیار کردوو‌ه‌ته‌وه هەتا ئەو کەسانەى خودای گەوره‌ حەزده‌کا به‌ سه‌لامه‌تییان بۆ شه‌وى دهرباز بێن)^(۲).

۵- هەوال له‌ باره‌ی ئەم فیتنه‌وه به‌وردی رینگای دهربازبوونی ده‌ستنیشان کردوو‌ه‌ مرۆڤ هەرچەند زۆر زۆر سل بکاته‌وه له‌ مه‌ترسییه‌ک کە هەرپه‌شه‌ی لێده‌کات، گەر ئەم مه‌ترسییه‌ی بۆ ده‌ستنیشان نه‌کرایت یان چۆنیه‌تی به‌ربابوونی بۆ روون نه‌کرایته‌وه، شه‌و پێشبینی ئەو رینگایانه‌ ناکات کە لێیه‌وه رووده‌دات، سروشتی ئەو کێشه‌و قه‌یرانه‌ی کە دێته‌ پێشی بۆ روون نابێته‌وه، به‌لکو ده‌که‌وێته ئەو مه‌ترسییه‌ی کە لێی ده‌ترسی به‌بێ شه‌وى مه‌به‌ستی که‌وتنی هه‌بیته‌وه‌ست پێ بکات^(۳).

۶- هەواله‌کانی روودانی ئەم فیتنه‌یه له‌ هه‌ندێ فهرموده‌دا نزیک کراوه‌ته‌وه له‌ناوبردنی هۆکاره‌کانی یاخود رۆشنکردنه‌وه‌ی ده‌ره‌نجامه‌کانی یان هه‌لوێستی موسلمان تییدا، ئەمه سوودی بۆ موسلمان هه‌یه، یان بۆ ئوممه‌ت به‌ گشتی له‌ ره‌چاوه‌کردنی هۆکاره‌کانی فیتنه‌ یان به‌یاردان به‌سه‌ر رووداویکی دیاریکراو له‌ نه‌نجامی تیروانیی ده‌ره‌نجامه‌کانی یان وه‌رگرتنی هه‌لوێستیکی دروست هەر له‌ سه‌ره‌تاوه‌.

۷- پاشان ئەم هەوالانه به‌لگه‌یه‌کی ناشکرای تییدا له‌سه‌ر راستی و دروستی په‌یامی پێغه‌مبەر ﷺ و نێردراویه‌که‌ی، ئیمانی ئەو هاوه‌لانه‌ی پێ زیادبوو کە ئەم فهرمودانه‌یان بیستوو، پاشان واتای فهرموده‌کانیان به‌ چاوی خۆیان بینی له‌ ژیانی رۆژانه‌یاندا دواى ماوه‌یه‌ک، ئیمانی هه‌موو ئیماندارێکی پێ زیادبوو له‌ هه‌موو شارو

^۱ أحداث وأحاديث فتنة الهرج، ص (۶۹).

^۲ المصدر نفسه، ص (۷۰).

^۳ المصدر نفسه.

سەردەمەكاندا، رووداوەكانى ئەو فیتنەو دووبەرەكییەى كە پېغەمبەر ﷺ ھەوالى بەرپابوونى دابوو بەرپابوو^(۱).

دكتور عبدولعەزیز صەغیری فەرمودەكانى فیتنەى كۆكردوو ەتەو ەستاو ە بە لیکۆلینەو ەى و جیا کردنەو ەى صەحیح لە زەعیف، لە کیتابە کەیدا (أحداث أحاديث فتنة الهرج) ن پاشان لە فەرمودە صەحیحە کان کۆمەلەى مانای دەرھێناو لە چەمکەكانى ئەم فەرمودانەدا وەکو:

۱- فیتنە کەوتنەو ە سونەتى خودایە، لەناو ئوممەتاندا، لەم ئوممەتەشدا ەتا رۆژى قیامەت ئەو فیتنەى ەش وەکو پارچە شەوێكى تاریک و ئەموسەتە چاو شەو ەزەنگ ەەر کەسى دەستى تى وەردا، لە دونیاو ناخیرەتدا تیا دەچى، ەەرکە سەیکیش دەستى لى بگریتەو ە رزگار دەبیت لەو ە ناچیت ەىچ کەسى ەلۆیستى باش بختە روو، ئەو کەسانە نەبیت کە خودای گەورە بە زانست وشیاری کردبەو ە بە تەقوا توێشەبەرەى پیداییت، بە ئیزنى خۆى رینمایى کردبیت، بۆ ئەو حەقەى کە ناکۆن تییداو ویل بوو لىیان^(۲).

۲- لەم فەرمودانەو ە ئەو ەاتوو ە کە فیتنەى کوشتارو شەركردن لە نیوان موسلماناندا کارێكى واقیعییەو ە مەجالى تیدا نییەو رێگایەك نییە بۆ نكولى کردنى و بەنامۆ ناوبردنى.

بە رووداوەكانى نیوان ەاو ەلآن و تابەین دەستى پى کردوو بەسەردەم و قۆناغەكانى ئیسلامدا تێپەریو ە ەتا ئەمپۆ، بەلام پتویست وایە ەۆکارەكانى ئەم کوشتارە بناسین بۆ ئەو ەى تێو ە گلیین یان ەول بەدەین، بۆ کوژاندنەو ەى ناگرى فیتنە کە ەەركاتى لە شارى موسلماناندا بلاو ەى کرد، نابیت موسلمان ەلۆیستى دەست بگرە بە کلاوى خۆتەو ەى ەبیت.

۳- ئەم فیتانەش رەحمى خودایە بۆ ئەم ئوممەتە کە ەەر لە دونیادا لە گوناھەکانیان خۆش دەبیت، ئەو کوشتارو فیتنەى ەى کە دەباریتە گۆرەپانى ژیان و ئەو بومەلەرزانەى کە دیتە پێش تەنیا بۆ وەرىنى گوناھەکان دیت و بۆ پاکبوونەو ەى موسلمانە.

^۱ المصدر نفسه.

^۲ المصدر نفسه، ص (۳۴۵).

۴- له هەندى لىم فەرمودانەدا ناماژەيەكى ئاشكراو پاشكاو ھەيە، زۆربەى ئەم
فیتانە لە رووى رۆژەھەلاتەو سەرھەلەدات ھەروەك بە واقعى بىنيمان فیتنەى يەكەم
لە كوفەو ئەزەنەكى داوہ دەستى پىكردووہ لە بەسەرەو، فیتنەى شەرى جەمەل لەوى
روويدا.

۵- لە ھەلگىرسانى فیتنەدا گرۆيەك دىنيان دەفرۆشن، بە كالاىەكى بى نەرزى
دونىاو شەھەوات و شوبوھات دەبىتە حاكيمان و ايان لى دىت ئەھلى ئىسلامى راستيان
لەلا نامۆ دەبىت لە ھەلسوكەوت و ئاكارىاندا، ئەوانەى دەستيان دەگرن بە دىنيانەوہ
ھەروەكو ئەوانەيان لى دىت، كە پشكۆيان بە مشت ھەلگرتوہ، ياخود دەكەونە سەر
درك و دال، بەلام خۆگرو چاولە پاداشت و بەرامبەر نىش و ئازارى ئەو ناپەھەتيانەى كە
لە پىناوى دىنەكەيان پىيان دەگات و باوہريان وايە، كە راستە.

۶- لە فیتنەدا خوداى گەورە گرۆيەك لە خەلكى دەپارىزىت و ئالكىن بە فیتنەوہ
دەستيان بە خوینی موسلمانان رەنگ ناكەن و ھەولەدەن ئاشتى بچەنە نيوانەوہ
بانگەشەى خەلك دەكەن، بۆ بنەما دروستەكانى ئىسلام لە برايتى و بەزەيى خوازىي، بە
بىگومان ھەلۆيستيان ناوازەيە لە ناوہراستى ئاپۆرەيەكى كەفو كولۆوى
ھەوہسبازىيەكى پىاردەردا^(۱).

۷- لە فیتنەدا زمان رۆلۆيكى ترسناك دەگىڤى كە لەشمشیر بەپرشتە، بەلكو زمان
زۆربەى جار دەبىتە ھەلگىرسىنەرى فیتنەو بەلا، زۆرجارى وشەيەكى نەگريس كە لە دەم
دەردەچىت ئاگرىك لە دلدا دادەگىرسىنىت و ھەستە كىبەوہكانى دەرون ھەلەكۆلینن و
ھەلەچىنىت و سۆزەكان داغان دەكات و دەبىتە ھۆى فیتنەيەكى لا بەلا^(۲).

۸- لە فیتنەدا زانست كەمدەكات يان بە مردنى زانايان يان بە ماتبونيان يان بە
گۆشەگىر يان بۆ ئەوہى بىوہى بىنين ياخود بۆ ئەوہى خەلك دەستيان لە كۆلكەنەوہ بە
بۆنەى ھۆكارىكەوہ، ئا لەوكاتەدا نەفامىيەت دەبىتە فەرمانرەواو خەلكى سەرۆكى نەفام
و نەشارەزا دەدۆزنەوہ ئەوانىش بە نەزانى فتوايان بۆ دەدەن سەر لەخۆيان و ئەوانىش

^۱ أحداث وأحاديث فتنة الهرج، ص (۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸).

^۲ أحداث وأحاديث فتنة الهرج، ص (۳۴۸).

ده‌شیوینن و رووه‌یی‌زه‌کان واته خه‌لکی ئاست نزم و سهرسهری ده‌بنه گه‌وه‌ری خه‌لکی و گه‌مژه‌کان به‌رز ده‌بنه‌وه به‌سهر بلنده‌کاندا^(۱).

۹- ئالمه‌م فهرموده‌اندا هاتووه، که خودای گه‌وره گره‌نتی داوه به پیغه‌مبه‌ر ﷺ، که نهم نومه‌ته به برسییه‌تی و گرانی و بی‌بارانی نافه‌وتیئن، دوژمن ناکات به سهره‌خوریان، واته به هه‌میشه‌یی و هه‌تا هه‌تایی دوژمن زال نابیته به‌سهریاندا هه‌رچهند نه‌و دوژمنه تواناو زه‌برو زه‌نگی هه‌بیته، به‌لام نه‌وکارهی که خودای گه‌وره گه‌نتی نه‌داوه به پیغه‌مبه‌ر ﷺ نه‌وه‌یه، که نومه‌ت دووبه‌ره‌کی و ناکۆکی تی نه‌که‌ویت، نه‌مه نه‌و ده‌رگایه‌یه که دوژمنی ده‌ره‌کی لییه‌وه دیته ژووره‌وه که‌واته نه‌گهر نومه‌ت دووبه‌ره‌کی که‌وته نیوانیان و هه‌ندیکیان هه‌ندیکیانی کوشت و نامرازه‌کانی کارامه‌و هیزی تیدا لاوازیبو، مه‌رامه‌کانی دوژمن ده‌ستی دا نه‌وکاته خیر و خۆشی به‌خۆپایی ده‌پوات، کۆتایی نایه‌ت هه‌تا نه‌گه‌رپیتته‌وه بۆ به‌رجه‌سته‌کردنی هیژ به‌یه‌که‌گرتن و کۆکردنه‌وه‌ی گشت لایه‌ک له‌سهر یه‌که‌ده‌نگ و حوکم به‌شه‌رعی خودای گه‌وره نه‌که‌ن^(۲).

۱۰- له‌ فهرموده‌کاندا، که ده‌لئ: فیتنه به‌ریا ده‌بیته و به‌رده‌وام ده‌بیته نه‌وه‌ی لی فام ده‌کریت که تاقمینی لادهر، له‌ رینماییه‌کانی ئیسلام ده‌رده‌که‌ون و نه‌هلی باتل سهرده‌رده‌هیته‌ت و داده‌چه‌سپیت.

۱۱- له‌ فیتنه‌دا ره‌وشتی خه‌لکی گۆپانی به‌سهردا دیت و نازوگوێز ده‌کات و خه‌لکی بۆ کرداری چاکه‌ زاheid ده‌بیته و له‌ پرۆژه‌ی چاکه‌کاریدا که‌م ویست ده‌بیته له‌ نیوان خه‌لکدا دوژمنایه‌تی و قین و کینه‌بازی ده‌که‌ویتته‌وه و چاکه‌و خراپه‌ تیکه‌ل ده‌بن.

۱۲- له‌ فهرموده‌کاندا هاتووه، که پیش نهم فیتنه‌یه ئاسایش و سه‌قامگیری و چاکسازی بارودۆخی خه‌لکی له‌ پرووی ماددی و ئۆقره‌ ده‌سته‌به‌ر ده‌بیته ته‌نانه‌ت سوار له‌ عیراقه‌وه هه‌تا مه‌که‌که ده‌پوات ناوړناده‌وه مه‌گهر ریگه‌ی لی تیک به‌جیت، نهم حاله‌ته‌ش له‌ سهرده‌می عوسماندا هاته‌ دی، به‌ راستی سهرده‌می سه‌قامگیری و

^۱ أحداث وأحادیث فتنه‌ المهرج، ص(۳۴۸).

^۲ أحداث وأحادیث فتنه‌ المهرج، ص(۳۴۸).

ئاسايش و ليشاوى سامان و خيرات بوو، پاشان فيتتهى ههرج روويدا بارودوخه كهى
 ناوه ژو كردووه ههتا كار گهشته نه وهى بارى ئاسايش بوو به ترس.
 ۱۳- له فيتته دا خه لكى ههلبژارده و ناقل و خاوه ن رهئى ده كوژرئ و هه رچى و په رچى
 ده مينيتته وه نه چاك به چاك ده زانن و نه خراپه به خراپه ده زانن^(۱).

---

^۱ أحداث وأحاديث فتنة المهرج، ص (۳۴۹، ۳۵۰).

باسى دووم : ھۆكۈمەت كۈچىنى قۇتقۇزغۇچى ئېسىل

ئىمامى زوھرى دەلتى: عوسمان دوانزە سال ئەمىرى ئىمىنداران و فەرمانرەوايان بوو، شەش سالى يەكەمى خەلكى ھېچ گلەبىھە كيان لى نەبوو، لە ئىمامى عومەر زياتر خۆشەويستى ھەبوو بۆ قورەيش، چونكە ئىمامى عومەر توندوتۆل بوو بەرامبەريان، بەلام ئىمامى عوسمان دلتەرم بوو بۆيان و خزمایەتى دەکردن و سەرکیشى دەکردن، پاشان دواى ئەمە فیتنە بەرپابوو مېژوونوسە موسلمانەكان رووداوەكانى شەشمى دووھى خەلافەتى عوسمان لە (۳۰ - ۳۵) ى كۆچى بە فیتنە ناو دەبەن، دريژەى كيشا ھەتا شەھیدکردنى ئىمامى عوسمان^(۱)، موسلمانان لە خەلافەتى ئەبوبەكر و عومەر و سەرەتای خەلافەتى عوسماندا كۆك بوون و ھېچ ناكۆكىيەك نەبوو لە ئىتوانياندا، پاشان لە دواى خەلافەتى عوسماندا بەسەرھاتىك روويدا، جۆرە تەفرەقەيەكى دروست كردو تاقمىك لە ئەھلى فیتنە و زولم تووشى ناكۆكى بوون^(۲)، كۆمەلگەى ئىسلامى لە خەلافەتى صدیق و فارووق نېوہى يەكەمى عوسماندا ئەم شەقلانەيان پېتوہ ديار بوو، وەكو:

۱- به شیوه‌ی کی گشتی نهو کۆمه‌لگه‌یه کۆمه‌لگه‌یه‌کی موسلمان بوو، به هه‌موو ماناکانی نیسلامه‌تی و باوه‌ربوون به خوداو رۆژی دوا‌یی زۆر قول بوو، به جدی و به رۆشنی هه‌ل‌سوکه‌وته‌کانی نیسلامیان جیبه‌جی ده‌کرد، به ئاشکرا په‌یوه‌ستی بوون، که‌متر ریژه‌ی گونا‌ه به‌دی ده‌کړی له‌ناو نهو کۆمه‌لگه‌دا به درێوا‌یی میژوو دینداری ژیا‌نی خه‌لکی بوو ئایین شتیکی په‌راوی‌زخراو نه‌بوو، جار جاره بگه‌رپننه‌وه سه‌ری، به‌لکو ژیا‌نی خه‌لکی به‌س دینداری بوو گیانیان له‌ دروشمیکی په‌رستندا قه‌تیسیان نه‌کردبوو، زۆر په‌رۆشبوون له‌سه‌ر رویه‌کی سه‌حیح پیاده‌ی بکه‌ن، نیسلام ببوه هه‌ل‌سوکه‌وت و نه‌تواریان بووه جیگه‌ بایه‌خ و په‌خنه‌و راو به‌هاو په‌یوه‌ندی کۆمه‌لایه‌تی و گرێی خیزانی و کاسه‌و سی‌ی دراوسیه‌تی و کپین و فروشتن و کۆچوبار کردنیان له‌ شانه‌کانی زه‌ویداو کردبویانه کۆششیان له‌ ده‌سته‌هاتی بژێوریداو نه‌مانه‌تی مامه‌له‌کردن و خه‌غۆری

^١ مجموعة الفتاوى (١٣/٣٠).

^٢ طبقات ابن سعد (٣٩/١، ٤٧)، البداية والنهاية (١٤٤/٧ - ١٤٩)، والخلفاء الراشدين للخالدي،

بههيزه كان بوو بۆ بيهيزه كان و فرمان به چاكه و ريگري له خراپه كردن و چاوديري و مهزهنه حاكم و واليه كان بوو، نه مانه ماناي وا نيه كه هه موو تاكيكي نهو كۆمه لگايه نهو رهوشانه هه بوويت، بهلكو له ژيانى دنيادا هه رگيز بهرجهسته نابى له تاك به تاكي كۆمه لدا، له هيج كۆمه لگه يه كى مرؤفايه تيشدا، له كۆمه لگه ي پيغه مبهردا ﷺ، وه كو له قورئاندا باسى هاتوو دوو پوه كان به ئاشكرا ئيسلامه تى خۆيان ده رپييوو، به لام له ناخى دلنيادا

دوژمنى بوون، وه ئيمان لاوازه شيان تيدا بووه و گزيكارو و رگدراو و ترسنوك و گلاوچى، به لام نهو تاقيمانه هيج قورسا يه كان نيه له كۆمه لگه داوه هيج توانايه كيان نه بوو پهوتى كۆمه لگه ئاستهنگ كه، چونكه تهوژمى پاته كيوو تهوژمى ئيمانداره، ئيمانداره دروست و موحا هيده خۆ به ختكه رانى پيگه خودا بوو به مال و گيان و پابه ندى زانياريه كانى ئيسلام بوون^(۱).

۲- نهو كۆمه لگه يه بوو به بهرزرترين واتاي راسته قينه ئومه تيان بهرجهسته كردو بوونه نمونەى هه ره بهرزي ئومه تى ئيسلام نهو كۆمه لگه يه كۆمه لى مرؤفه بوون كه يهك زمانى و يهك نيشتمانى و يهك بهرژه و هه ندى كۆى نه كردبو نهوه، بهلكو نهو په يوه ندى يانه په يوه ندى مرؤفه كان بوون له سه رده مى نه فاميدا، خۆ نه گه ر له سه ر نهو په يوه ندى يانه چوبان ده بو نه كۆمه لگه يه كى جا هيلى، به لام ئومه ت به واتا يهك خودا ناسيه كه و يهك په روه رد گاريه كه و نهو ئومه ته يه كه گري كوي ره و نيوانيان عه قيده يه به بى نه وه و گوي بده نه زمان و ره گه زو رهنگ و نيشتمان و بهرژه و هه ندى، نهو په يوه ندى يه ئيمان يه ي له ئومه تى ئيسلامدا به ديهات له ميژو وى هيج گه ليكدا به دى نه هاتوو، ئومه تى ئيسلامى نهو ئومه ته يه كه له سه ر ده مارگري نيشتمان و په گه زو په ركه و بهرژه و هه ندى هاو سيه يى و نه مشتانه دانه مه زراوه، بهلكو له سه ر گري بده نده كانى عه قيده بنيات نراوه، په يوه ندى خستبووه نيوان عه ره بى و حه به شى و رۆمى و فارسى، په يوه ندى خستبووه نيوان خه لكى شاره فه تحكراوه كان و خه لكه فاتيه كان له سه ر بنه رته ي برايه تى كامل له دينداريدا، نهو چه مكه ي ئومه تى ئيسلام بهرجهسته يان كرد دريژترين ته مه نى

^۱ كيف نكتب التاريخ الاسلامي، ص(۱۰۰).

هه‌بوو له‌وه‌تی زه‌وی دروست‌کراوه، ماوه‌ی سه‌ره‌تای ئیسلام گولدارترین ماوه‌بوو رازاوه‌ترین ته‌مه‌ن بووه، که هه‌ر هه‌موو ماناو مه‌به‌سته‌کانی ئیسلامی تیدا به‌رجه‌سته بووه، به‌شێوه‌یه‌ک ئومه‌تیا‌ن وێنا کرد له‌پێشدا نمونه‌ی نه‌بووه‌ و ناشیئت.

۳- کۆمه‌لگه‌یه‌کی ته‌خلاق‌ی بوو له‌سه‌ر رێسایه‌کی ته‌خلاق‌ی روون و درێژ‌خایه‌ن راوه‌ستابوو له‌ ژێر رکێفی فه‌رمان و ئاراسته‌یه‌کی په‌رستندایه‌ نه‌و رێسای ته‌خلاق‌یی نه‌و کۆمه‌لگه‌یه‌ ته‌نها په‌یوه‌ندی په‌گه‌زی نه‌ده‌خواست، به‌لکو له‌ رووی ته‌خلاقیه‌وه گه‌وره‌ترین شه‌ق‌لی نه‌م کۆمه‌لگه‌یه‌ نه‌وه‌بوو ده‌م رووت و سیخو‌ری تیدا نه‌بوو تینکه‌لایه‌ی بی‌سه‌روبه‌ری تیدا نه‌بوو خا‌لی بوو له‌و شتانه‌ی که شه‌رم و شکو ده‌پوشینن چ به‌کرده‌وه بیت یا‌ن به‌قه‌سه یا‌ن به‌نیشاره‌ت، خا‌لی بوو له‌ داوین پیسی تا‌کو ته‌را نه‌بیئت، که به‌شێوه‌یه‌کی ره‌ها هیچ کۆمه‌لگه‌یه‌ لێی بی‌به‌ش ناییئت، به‌لام رێسا ته‌خلاقیه‌که زۆر له‌وه فراوان‌تربوو که له‌ پیوه‌ندی دوو په‌گه‌زدا قه‌تیس بکریئت، به‌لکو سیاسه‌ت و ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی و ه‌زرو گوزارشتی ده‌گرتنه‌ستۆ، حوکه‌مه‌که له‌سه‌ر ته‌خلاق‌یاتی ئیسلام بنیات نرابوو، په‌یوه‌ندی نیوان تا‌که‌کانی نه‌و کۆمه‌لگه‌یه‌ له‌سه‌ راست‌گویی و نه‌مانه‌تباری‌زی و نیازپاکی و هاوکاری و خۆشه‌ویستی ده‌چوو به‌پێوه نه‌پاشمله نه‌توانج و نه‌دوو‌زمانی و نه‌بووه‌تان‌کردنی نامووسی تیدا نه‌بوو^(۱).

۴- کۆمه‌لگه‌یه‌کی جدیی بوو سه‌رقا‌لی مه‌شه‌خه‌له‌ به‌رزه‌کان بوو نه‌ک کاره‌ بی‌بایه‌خ و بی‌نه‌رزشه‌کان، جدیش پێویستی به‌ گرژی و مۆنی و زبری نییه، به‌لکو به‌ گیانیکی هیممه‌ت به‌رزی و زیندو‌و‌کردنه‌وه‌ی هیممه‌ت و هاندانی خه‌لک بووه له‌سه‌ر چالاکی و بزوتن و کارکردن، گرنگیدانیان زۆر بلند‌تر و ورد‌تر بووه له‌و واقیعه‌ هه‌ست پێکراوه‌ی که له‌به‌رچاویان بووه، نیشانه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی ده‌ست به‌تا‌ل و ته‌وه‌زه‌لی تیا نه‌بووه، که له‌مال و رینگاوبانه‌کاندا پالی لی‌ بدنه‌وه یا‌ن به‌ به‌لاش بگه‌ریئن، وه‌ک نه‌و که‌سانه‌ی کاتی خۆیا‌نی پی‌ ده‌کوژن له‌ تاوی بی‌کاری و فها‌غو به‌تا‌لی^(۲).

۵- کۆمه‌لگه‌یه‌ک بوو بۆ کارکردن توندو‌تۆ‌ل بوو له‌ هه‌موو روویه‌که‌وه گیانی سه‌ربازیه‌تی به‌ ئاشکرا ره‌نگیدا‌بووه‌وه، ته‌نیا له‌شه‌ردا سه‌ریاز نه‌بوون، به‌لکو له‌ گشت

^۱ کیف نکتب التاریخ الاسلامی، ص (۱۰۲).

^۲ المصدر نفسه.

بواره کاندای سهرباز بوون، نه گهر جیهاد بۆ ره زای خودا بهاتایه ته ناراووه برپیکمی زۆر گهوره له ژيانی نهم کۆمه‌لگه‌یه بۆ ته‌رخان ده‌کرا، له هه‌موو لایه‌نه‌کانه‌وه و تاکه‌کانی نهم کۆمه‌لگه‌یه قۆلێ کارکردنی هه‌لمالێ بوو، به تایبته نهم چرکه‌ساته‌ی داوای کاریان لێ بکرایه سهره‌پای نه‌وه‌ی پیوستیان به مه‌شقی سهربازی و مه‌ده‌نی نه‌بوو خۆیان به کاریگه‌ری ده‌روونی خۆیان پرپر ده‌بوون له پالنه‌ره‌کان و چالاکیی خۆیان ده‌به‌خشی له گشت بوارێکدا^(۱).

۶- کۆمه‌لگه‌یه‌کی عیبادته کاربوون رۆحی عیبادته کردن به‌روونی له هه‌لسوکه‌وتیاندا ره‌نگیدا و یوه‌وه ته‌نیا له جیبه‌جێکردنی فهرزه‌کان و سوننه‌ته‌کاندا کورتی هه‌لنه‌هێنابوو، به‌لکو له پیاده‌کردنی سهرجه‌م کاره‌کاندا بۆ ره‌زامه‌ندی خودا ده‌جولانه‌وه، کارکردن له هه‌ست و بۆچونیا‌ندا عیبادته بوو به گیانی عیبادته کارییه‌وه جیبه‌جێیان ده‌کرد حاکمه‌کان سهرۆکاری گه‌لیان به رۆحی عیبادته‌وه ده‌کرد نهم مامۆستایه‌ی که قوتابی فێری قورئان ده‌کردو خه‌لکی شاره‌زای دینداری ده‌کرد به رۆحی عیبادته‌وه فێری ده‌کردن بازرگانه‌کان ره‌چاوی فهرمانه‌کانی خودایان ده‌کرد له مامه‌له‌و کرپن و فرستندا به رۆحی عیبادته‌وه ده‌یان کرد می‌رده‌کان سهر به‌رستی ماله‌کانی خۆیان ده‌کرده‌وه وه‌کو عیبادته، هاوسه‌ره‌کانیش چاوداشتی مالتی می‌رده‌کانیان ده‌کرد به رۆحی عیبادته‌وه، نه‌مانه‌ش بۆ جیبه‌جێکردنی ته‌وجیهاته‌کانی پیغه‌مبه‌ر ﷺ بوو، که ده‌فه‌رموی: هه‌مووتان شوانن و هه‌مووشتان به‌رپرسیارن له‌به‌رده‌ستان^(۲).

نه‌مانه گرنه‌گرتین ئادگاره‌کانی سهرده‌می صدیق و خوله‌فای راشیدین بوو سه‌یر بکه‌ین هه‌تا له سهرده‌می پیغه‌مبه‌راتیه‌تی ﷺ نزیک ده‌بینه‌وه نهم نیشانانه به‌هێزو به‌ته‌ون، هه‌تا له سهرده‌می پیغه‌مبه‌رایه‌تی به‌ره‌و خوار بێن، نهم نیشانانه لاوازه‌ی ده‌بیت، نهم ئادگاران وایان کردبوو کۆمه‌لگه‌یه‌کی موسلمان و ساغ له به‌رزترین ئاسۆه دیار بکه‌ویت، نهم ماوه‌یه به ماوه‌یه‌کی نموونه‌یی ناوه‌زه‌ ده‌کری، له می‌ژووی نیسلا‌میدا، هه‌ر نه‌مه‌ش وای کرد نهم دینه به خێراییه‌کی سهرسو‌رمان بلاو بێته‌وه به گشت لایه‌کدا،

^۱ المصدر نفسه.

^۲ المصدر نفسه.

بزووتنه‌وهی فته‌کردنه‌کانیش خیرترین بزووتنه‌وهی فته‌تح بووه له میژوودا به چه‌شنیک بوو له ماوه‌ی په‌نجا سالدا بوون به‌خاوه‌نی زه‌وییه‌که هه‌ر له زه‌ریای رۆژناواوه هه‌تا هندی رۆژه‌لاتیان به‌ده‌سته‌وه‌بوو، نه‌مه‌ دیارییه‌که که تۆرمارگه‌و قه‌واره‌ی تێدا به‌رجه‌سته بوو، هه‌روه‌ها خه‌لکی به‌لیشاو له‌ولاته‌رزگارکراوه‌کانه‌وه به‌بی‌زه‌خت و زۆر، به‌راستی نه‌و خۆپه‌وشتانه‌ی کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامی له‌سه‌ر بنیات نرابوو، شایانی نه‌و روخساره‌جوان و غوونه‌زیندووه‌بوو نزیک‌ترین که‌س له‌ئیسلامه‌وه نه‌وه‌یه که وینه‌سه‌رسوپمان و دره‌وشاوه‌جێبه‌جێ بکات و پیتی خۆش بیته‌هه‌میشه‌ئیسلام له‌گه‌ردن و نه‌ستویدا بیته‌^(۱).

لێ‌پامانی نه‌و ماوه‌ میژوویه‌ پێویسته‌ له‌ ده‌روونی لێ‌کۆله‌ردا سروشتیکی وادروست بکات و ناماژه‌فای وابه‌جێ بیته‌ئێته‌که ئیسلام دینیکی واقعییه‌و قاییلی جێبه‌جێ کردنه، له‌جیهانی وافییدا به‌هه‌موو غونه‌بالاکانییه‌وه، ئیسلام میسالییه‌تێک نییه، به‌هه‌واوه‌هه‌لبه‌سترا بیته‌له‌سه‌ر نه‌رزی وافییدا جێبه‌جێ نه‌کریت و ته‌نها بۆ هیواخوازی و ئاوات‌بردن دابه‌زی بیته‌، به‌لکو میسالییه‌کی واقعییه‌و له‌بۆاری به‌رجه‌سته‌کردن‌دا به‌جێبه‌جێ ده‌کریت، نه‌گه‌ر مڕۆڤ به‌گه‌رم و گۆپی و به‌واجبی شانی بداته‌به‌ر به‌جوه‌دی خۆی حه‌قی خۆی بدات، پاشان سروشتیکی واهه‌رگرت و نه‌و چاکه‌یه‌ی جاری توانی بی‌کات یان نه‌وه‌ی مڕۆڤی توانی بی‌کات تۆش ده‌توانی بی‌که‌یت له‌به‌ر نه‌وه‌ی مڕۆڤه‌کان له‌ناستی‌کدا گه‌شتیان مڕۆڤ، هه‌میشه‌ مڕۆڤ ده‌توانی هه‌ولێ سهرکه‌وتن بدات، جار له‌دوای جار خۆ نه‌گه‌ر لێ به‌رێن هه‌لده‌کشێن و سهرکه‌وتن و له‌نگه‌رگرتن به‌ده‌ست دین^(۲)، وه‌کو خودای گه‌وره‌ ده‌فرمویته‌: (وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ) (النور: ۵۵).

نه‌و کاروبارانه‌ی که هاریکاری موسلمانان ده‌کات بۆ گه‌رانه‌وه‌ی خه‌لافه‌تی راشیدی ناسینی نه‌و فاکته‌رانه‌یه‌ زانینی نه‌و هۆکارانه‌یه‌ که ببووه‌له‌مپه‌ری رووخان و لابرینی بۆ

^۱ کیف نکتب التاریخ الاسلامی، ص (۱۰۳).

^۲ المصدر نفسه (۱۰۳، ۳۰۴).

ئەوھى كار بىكەين بۆ فريدانى دەست بىگىن بەو ھۆكارانى كە خودا كىرۋىيەتى بە پەيژىيەك بۆ رىزىگرتنى ئەم ئومەتە، لەم بۆنەيەو دەمەوئ بە دورودرىژى ھۆكارەكانى بەناھەق كوشتنى ئىمامى عوسمان شى بىكەمەو، چونكە بايەخىكى ئەوتۆى ھەي، گىرنگىرەن ھۆكارەكانىش ئەمانەن:

يەكەم: خۆشگوزەرانى و شوئىنەوارەكانى لەناو كۆمەلگادا

پىغەمبەر ﷺ ھاوھالانى خۆى دى، كە چەند ناسۆرىيان چەشتووھ و ھەمىشە دەيانالاند بە دەست ھەژارى و ناستەنگەكانى ژيان و بىنەوايىيەو، ئەوئىش رايىدەھىنان و دلى دەدانەو، پاشان ھەوالى پىدان ئەم دۆخەي ئىوھى تىدايە درىژە ناكىشى و گەنجىنەكانى دونىاو، خىرو بىرەكەيتان بۆ دەكرىتەو، ناگەھىشى پى دەدان، كە سەرقالى خۆشگوزەرانى نەبن، لە كىرداى چاكەو جىھاد دورتان نەخاتەو، لەزەت و خۆشىيەكانى دونىا كەمەندكىشتان نەكات بەرەو باوھشكردن بە رابواردن و مەتاعە پرەوتەنىيەكانىدا^(۱)، عومەرى كوپى خەتتاب لەم ناگادارىيانە باش ھالى بوو بوو، سىياسىيەتى وابوو بەرەستى دەكرد لە موسلمانان نەكەونە لەزەمەكانى فىتنەي مالى دارايى و باق و برىقەكانى دونىا، زۆر ھەولتى دەدا بۆ رىزىگرتن لە موسلمانان كە لە ولاتانى ئەملاولادا پرش و بلاو نەبنەو، ئەگەر بەرژەوھەندىيەكى ئەوتۆ نەھاتايەتە پىشيان رىنگى نەئەدان بلاو بىكەن بەملاولادا، مەگەر پىويستى يەخەي بىگرتايە، بەلام ھەرگىز رىنگى گەورە ھاوھالان و موھاجىرىن و ئەنسارەكانى دانىشتوانى مەدىنەي نەئەدا بە ھىچ سەبارەتلىك مۆلەتى نەئەدان^(۲)، بىنگومان ئەوكارەي عومەر پەسەندى كىرەبوو بەلگەيە لەسەر ھەست و دەركى ئىمامى عومەر و ترسانى، لە بلاو بوونەوھى موسلمانان لە شارىكدا كە ھەموو جۆرە خىرو خۆشگوزەرانىيەكى تيا دەستەبەر بويت و بە ھەموو رەنگى رازابىتەوھ ئەوكاتە دونىا خۆى بىكىشى بەسەر دلىانداو قىامەتيان بۆگەن بىكات^(۳)، پاشان سەردەمى عوسمان ھاتە كايەوھ و فتوحات بە خۆرھەلات و خۆرئاوادا

^۱ أحداث وأحاديث فتنة الهرج، ص(۵۵۹).

^۲ المصدر نفسه، ص(۵۶۵).

^۳ المصدر نفسه.

پهري سهندو مالو دارايي قهتاره‌ي به‌ست بؤ به‌يتولمال له ده‌ستكه‌وت و به‌خششي خودايي و ده‌ستي خه‌لكي پرپوو له خيرات و نه‌زراق^(۱)، پون و ناشكرايه نازو نيعمه‌ت و خيران و داهاتي فتوحاته‌كان شوينه‌واري ده‌ركه‌وت له‌سهر ژياني كۆمه‌لگه‌و مؤركي خۆي چه‌سپاند هه‌ركاتي‌كيش خوشگوزه‌رانيي و هه‌رزاني و هاوماناكاني خه‌لكي سه‌رقالي دنيا كردو گيره‌ده‌يان ده‌كات و سواري سه‌ريان ده‌بيت، هه‌روه‌ها ده‌بيت هه‌سه‌ي مونا‌فه‌سه‌و كينه‌بازي به‌تاييه‌ت له نيوان نه‌وانه‌ي كه ئيمان له دلنياندا ره‌گي دانه‌كوتاه‌و ته‌قوا نه‌تواوه‌ته‌وه له ناخياندا وه‌كو نه‌عرايه ده‌شته‌كييه‌كان و كه‌له ره‌قه‌كان، موسلمانانه‌كان ولا‌تانيان رزگار كردو نه‌وه‌ي نه‌و گه‌لانه‌ي، كه به‌ناز په‌روه‌رده كرابوون و خوشگوزه‌ران بوون و هاتوونه‌ته ناو بازنه‌ي ئيسلام و ته‌مه‌نيكي دوورورديزيان له باق و بريقي دنيا و تريفه‌كانيدا به‌سهر بردووه‌ه ئالوالي دنيايان چه‌شتووه‌و كرده‌ويانه‌ته مه‌به‌ست و هيواي خويان و كي پركيان له‌سهر كرده‌وه، عوسمان ده‌ركي به‌م دياريده‌يه كردو ناگايي بلاوكرده‌وه، كه سه‌ره‌نجامي كاري نه‌م ئومه‌ته به‌م زووانه ده‌گورپي و ديواديو ده‌بيت، له‌و نامانه‌دا ناگاداري كرده‌وه‌كه، كه ناراسته‌ي جه‌ماوه‌ره‌ي ده‌كرد، ده‌يوت: كاري نه‌م ئومه‌ته به‌ره‌و تازه‌بابه‌تي و بيدعه‌كاري ده‌پوات نه‌گه‌ر سي شتتان تي‌دا كۆبوويه‌وه، خوشگوزه‌راني و نيعمه‌ت زوري، پينگه‌يشتنى مندا‌لاني كه‌نيزه‌كه‌كان (سبايا) خويندنه‌وه‌ي قورشان له لايه‌ن نه‌عرايي و عه‌جه‌مه‌كانه‌وه^(۲)، له باره‌ي خوشگوزه‌راني و نيعمه‌ته‌ي زورييه‌وه هه‌سه‌ني به‌سري - كه خۆي به چاره‌سهر بينيويه‌تي - باسي بارودۆخي نه‌و كۆمه‌لگه‌و ليشاوي خيرات و كه‌له‌كه‌بووني سامان و ناشكوري خه‌لك و نه‌و بارودۆخه‌ي، كه خه‌لكي سازيان دابوو ده‌لييت: گه‌شتوم به خزمه‌تي عوسمان نه‌وكاته‌ي نه‌كه‌وتبووه ناو فيتنه‌وه كه‌م رۆژي هه‌يه به‌سهر موسلماناندا تي‌هه‌ري بيت و موسلمانان خيرو ده‌ستكه‌وتيان كۆنه‌كرد بيت و دابه‌ش نه‌كرد بيت، ئيمامي عوسمان پيي ده‌وتن نه‌ي گروي موسلمانان و هه‌رن بؤ خه‌لاته‌كانتان و به ناره‌زوي خوتان ليي هه‌لگه‌رن به ليشاو، پاشان پيي ده‌وتن و هه‌رن بؤ رۆن و بؤ هه‌نگوين

^۱ المصدر نفسه.

^۲ تاريخ الطبري (٢٤٥/٥).

به خشيش و پيداويستى بهرده وامه و هديه، خۆراك هه‌ل‌دراوه‌ته‌وه دوزمن په‌رژين كراوه
كامه‌رانى كه‌وتوو‌ته به‌رده‌ستمان و خي‌رات زۆره ..

ئه‌وه ده‌مه شمشير له‌سه‌ر ئه‌هلى ئيسلام خرابوو هه‌يلانه‌وه، له لايه‌ن دوزمنه‌وه، به‌لام
خويان هه‌ليان كي‌شابوو بۆ گيانى خويان، وه‌للأه‌ى خه‌لكى هه‌تا ئه‌مپۆش هه‌ليان
كي‌شاهه، سويند به‌خودا من ده‌زانم ئه‌وه شمشيره خۆشگوزه‌رانييه هه‌تا رۆژى قيامه‌ت هه‌ر
له‌كاردايه‌وه هه‌لكي‌شراوه^(١)، به‌لام بالغبوني مندا‌لانى موسلمانان له كه‌نيزه‌كه‌كان

ئه‌مانه ده‌ستيان دايه راباردن و تو‌په‌يى و كاره‌كانيان له هه‌ره‌هي‌دا وينا ده‌كرد، يه‌كه‌مين

خراپه‌يه‌ك كه له مه‌دينه‌دا به‌دياركه‌وت كاتى دونيا پ‌ژابوو به‌سه‌ريانداو خه‌لكى
گه‌شتبووه ئه‌وه سه‌رى كامه‌رانى ژيانى برىتى بوو له كۆتريازى و نيشانه شكاندن و
تيربازى^(٢)، عوسمانيش پياويكى تيره‌ى (له‌بى) كرده سه‌ره‌رشتياريان له سالى
هه‌شته‌مى خه‌لافه‌تيدا^(٣) و كه‌وانى تيره‌هاويشته‌كاني شكاندو پ‌اوى نان و گومى كردن^(٤)،
پاشان له‌ناو خه‌لكدا ناوى تري و مي‌وزگرتن نه‌شونغاي كرد عوسمان پياويكى
به‌عاسايه‌كه‌وه نارده سه‌ريان و كردى به چاو‌دي‌ريان بۆ ئه‌وه‌ى ري‌نگريان بكات، كاتى ئه‌م
گوشينه‌ بروزى كرد، نيمامى عوسمان سكالاي كرد له لاي ده‌ورو به‌ره‌كه‌ى، ئه‌وانيش
كۆيوونه‌وه له‌سه‌ر جه‌لد ليدانى ئه‌وانه‌ى كارى گوشين ده‌كهن، چه‌ند كه‌سيكى لى گرتن و
جه‌لدى ليدان، پاشان نيمامى عوسمان كه‌سى له‌وانه نه‌ده‌گرت كه شه‌رپك ده‌كهن يان
چه‌ك ده‌رده‌خن له‌ناو مه‌دينه‌دا ئيللا نه‌فى ده‌كردن، له شارى مه‌دينه باوكى ئه‌م لا‌وانه
كرديان به هه‌راو هوريا^(٥) و نيمامى عوسمان له مه‌دينه هه‌ستا و تى: (خه‌لكى له باره‌ى
ئه‌وانه‌وه قسه‌ى هه‌ليت و په‌ليتيان پى راگه‌ياندوم ئايا ده‌زانن من ده‌رونى خۆم جله‌وگير
كردوه به له‌قاوى له قاوم كردوه باشيزانن به‌لا بردنى جله‌وه‌كه ده‌رونم جۆش ده‌درت و

^١ البداية والنهاية (٣٣٤/٧).

^٢ قوس البئق الذمي يرمى به.

^٣ أى في السنة الشافية من خلافته.

^٤ تاريخ الطبري (٤١٥/٥).

^٥ المصدر نفسه (٤١٥/٥).

به قايملکردنی دانهسه کنى^(۱) له نيمهوه ههتا ئيهوه وهكو دووسهري گوريسهك وايه ههر كهسى شوين من بكهوى نهگهيهغهوه نهو كارهى كه دروستهوه چاكه، ههر كهسيكيش شوينم نهكهوى خوى به ههلدیردا دهبات، ئايا دهزانن ههموو كهسيك له رۆژى قيامهتدا شوڤيريكو شاهيدىكى لهگهلايه شوڤيرهكه بهفهرمانى خوداى گهوره لىي دهخوڤئو شاهيدهكهيش شايهتى كردارهكانى دهداث، ههكهسى به تهماى خودايه مزگيئنى لىي بيت، ههر كهسيكيش چاوى له دونياهه نهوه زيانباره^(۲).

بهم شيويهه عوسمان نهو كهلهپياوه خودا ناسهبوو نهو خهليفه راشيدهبوو، كه به واجبى خوى ههستاو ليپيچينهوهكانيش سهركۆنه كردنى كۆڤه دهولههمندهكان بوو نهو كۆڤانهى كه دهستان دابوه جۆره زيانىكى بى هودهيه ورهوش سستى، نهو لاپى بوانه خوڤان دابوه پال ههچىو پهچىو ناحالييهكان ههروهها به نيسبهت خوڤندنهوهى قورنان له لايهن عهدهبه دهشتهكويهكانو عهدهمهكانهوه به شيويهكى ناشكرا چينيكا لهناو كۆمهلگهى موسلماناندا دروست بوو به دياركهوتن، قورنانيان دهخوڤندو ههزيان له پاداشتى نهبوو، به تهماى پاداشت نهبوون، بهلكو ههزيان له پيچهوانهه نهو كارانهبوو، كه خهليفه پيى خوڤبوو تهخيصى دهکردن^(۳)، پيويسته تيبينى نهوه بكهين نهو گۆڤانكارىانهى كه تهزرهكهى دهركهوت يهكهجار له دهورووبهري دهولهتى ئيسلامى بوو، پاشان دههه كيشاو به سكه خشه خوى كرد به پايتهختى ولاتى ئيسلامدا، ههر نهههش بو واى كرد له نيمامى عوسمان له وتارهكانيدا بيري موسلمانان بخاتهوه كه زۆر پيويسته وريابن لهبهه خاترى دونياو پوشو پهلاشهكانى خوڤان لهبههين نهبن، له يهكى له وتارهكانيدا نهههه وتوه: (خوداى گهوره بۆيه دونياى داوه به ئيهه بۆ نهوهى قيامهتى پى بخوازن بۆ نهوهى نهيداوه پيتان پالى پيهه بدهن و له ناميڤى بگرن دونيا تيادهچيت قيامهت ههتا ههتايهه، نهو دونيا ونبووه فريوتان نهداث و له دونياى هههميشههيه مهشغولتان نهكات وريابن با خوداى گهوره غيرههتى نهجۆشى پابهندى

^۱ أي من الكيع، وهو: المنع.

^۲ تحقيق مواقف الصحابة في الفتنة (۱/۳۶۱).

^۳ الوثائق السياسية في العهد والخلافة الراشدة، ص (۳۹۲).

کۆمه‌لئ موسلمانان بنو خۆتان مه‌که‌ن به‌ چه‌ند حزبی‌که‌وه^(۱)، پاشان ئه‌م ئایه‌ته‌ی خویند: (وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ) (ئەل عمران: ۱۰۳).

له‌ بارودۆخیکی ئاوه‌هادا که‌ خێروخۆشی هه‌ل‌ژاییت دونه‌یا په‌هیلێی کردییت به‌سه‌ر موسلمانانداو له‌ دوا‌ی رزگارکردنی هه‌ریمه‌کان ده‌ستیان به‌تال‌ بووییت و ئه‌رخه‌یان بن له‌ مال‌ و ژیا‌نیان و هه‌ستان ده‌ستیان‌کرد به‌ په‌خنه‌گرتن و توانج‌دان له‌ خه‌لیفه^(۲)، لی‌ره‌دا زانی‌مان خۆشگوزه‌رانی و ره‌فاهییه‌ت چ‌ پۆل‌ئیکی هه‌بوو له‌ خێزه‌دانی فیتنه‌دا، دووباره‌ لی‌ره‌دا نی‌ستا باش تی‌ده‌گه‌ین له‌و وته‌یه‌ی عوسمان، که‌ وتی به‌ عه‌بدوره‌حمانی کو‌ری ره‌بیعه‌ که‌ له‌ ده‌روازه‌ی شاری (باب) بوو^(۳)، وتی: (گه‌لی باب‌ زۆر م‌ر هه‌لاتوون و ورگیان که‌ندوو‌ه‌ته‌وه‌ لی‌یان ب‌گه‌روه‌، به‌لام موسلمانان کزۆل‌ مه‌که‌، چونکه‌ من ده‌ترسم تووشی به‌لا‌و نا‌ره‌حه‌تی ب‌ن)^(۴)، دوا‌هه‌مین وتاری عوسمان که‌ نام‌ۆزگاری موسلمانانی کرد دوا‌ی ئه‌وه‌ی ده‌رگای دونه‌یا کرابوو به‌پرویاندا وتی: (نا‌گاداربن دونه‌یای له‌ناو‌چوو ف‌ریوتان نه‌دات و له‌ دونه‌یای هه‌میشه‌یی مه‌شغو‌لتان نه‌کات.. خۆتان بی‌اری‌زن له‌ گورانه‌ تازه‌بابه‌ته‌کانی ئه‌م سه‌رده‌مه‌ پابه‌ندی گ‌رۆی موسلمانان بن و ده‌سته‌ ده‌سته‌ و حزب‌ حزب له‌یه‌که‌ دامه‌پ‌رێن)^(۵).

دووه‌م: سه‌روشتی ئه‌و گۆرانه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ی له‌ سه‌رده‌می ئیمامی عوسماندا هاته‌ کایه‌وه‌

کۆمه‌لئ گۆرانکاری کۆمه‌لایه‌تی قول‌ روویداو به‌ چه‌شنیک بوو ئه‌وه‌نده‌ به‌هێزو گورج و گۆل بوو که‌ زۆریه‌ی خه‌لکی تی‌بی‌یان نه‌ده‌کرد ته‌نانه‌ت به‌م شیوه‌ توندوتی‌ژه‌ ته‌قییه‌وه‌و له‌ نیوه‌ی دووه‌می خه‌لافه‌تی عوسماندا ده‌رکه‌وت ترو‌پکی هه‌لقولانه‌که‌ی

^۱ أحداث و احادیث فتنة المرح، ص(۵۶۷).

^۲ تحقیق مواقف الصحابة في الفتنة (۱/۳۶۲).

^۳ المقصود بالباب منطقة في جات أذربيجان تسمى الدربند، معجم البلدان (۱/۳۰۳).

^۴ تحقیق مواقف الصحابة في الفتنة (۱/۳۶۲).

^۵ تحقیق مواقف الصحابة في الفتنة (۱/۳۶۲).

گهشته نهوهی هه‌لگه‌رانه‌وه له ئیمامی عوسمان و شه‌هیدیان کرد^(۱)، کاتی ده‌وله‌تی ئیسلامیی ته‌شه‌نه‌ی کرد به بۆنه‌ی رایه‌له‌ی بزوتنه‌وه‌ی فته‌ح کردنه‌وه گۆرانی پێکهاته‌یی کۆمه‌لگه‌ هاته‌ ناوه‌وه‌ تالی تر که‌وتنه‌ نیو کۆمه‌لگه‌ی پرخیتری موسلمانان، چونکه‌ ئهم خه‌لافه‌ته‌ له‌ پووی پویه‌رو مروّقه‌وه‌ په‌ره‌ی سه‌ندو له‌سه‌ر پارچه‌ زه‌وی ئهم خه‌لافه‌ته‌ فراوانه‌ چهن‌دین ره‌گه‌زو په‌نگ و زمان که‌لچه‌رو نه‌ریت و ناکارو ته‌فکارو عه‌قیده‌وه‌ هونه‌ری نه‌ده‌بی و بیناسازی و ناگاداریی تر بوونه‌ میراتگری، له‌سه‌ر ته‌ختایی ئهم پارچه‌ چنراوه‌ په‌نگی برسکاو پچه‌ر پچه‌ری خواری خێچ ده‌رکه‌وتبوو ببوه‌ قوماشیکی ناریکو نه‌لواو وای لیته‌اتبوو ببوو کۆمه‌لگه‌یه‌کی نا‌ره‌گه‌زو پێکه‌وه‌ نه‌شیاو له‌ پێکهاته‌ی ته‌نینه‌که‌یدا به‌ تاییه‌تی له‌ شاره‌ گه‌وره‌کاندا له‌به‌ر پێنگه‌و گرنگییان، له‌م شارانه‌وه‌ سوپای رزگارکردن به‌ پێ ده‌خران و ده‌چوون و ده‌گه‌رانه‌وه‌ به‌ ژماره‌یه‌کی که‌مه‌تره‌وه‌، چونکه‌ لییان مرده‌بوو لیشیان کوژرابوون له‌ باتی نه‌مانه‌دا یان له‌مان زۆتر خه‌لکیکی زۆر له‌ گه‌نج و کوپانی ناوچه‌ رزگارکراوه‌کانه‌وه‌ ده‌هاتن بۆ شاره‌ گه‌وره‌کان و هه‌کو فارس و تورک و رۆم قیبتی و کورد و به‌ریه‌ر، زۆریه‌ی نه‌وانه‌ هاتن فارس و گاوری عه‌ره‌ب غه‌یره‌ی نه‌مانه‌ بوو^(۲)، و هه‌کو جوله‌که‌کان، زۆریه‌ی دانیشته‌وانی ئهم شاره‌ گه‌ورانه‌ نه‌وانه‌بوون که‌ به‌شدارییان کرد له‌ بزوتنه‌وه‌ی فتوحاتی ئیسلامیدا، پاشان له‌م شارانه‌دا نیشته‌جێ بوون، زۆریه‌ی زۆری ئهم که‌سانه‌ش له‌ تیره‌ عه‌ره‌بیه‌کان بوون له‌ باکوورو باشووره‌وه‌ نه‌مانه‌ له‌ داب و نه‌ریتی هاوه‌لانیان نه‌ده‌زانی به‌واتایه‌کی‌وردتر، نه‌مانه‌ له‌ سه‌رده‌ستی پێغه‌مبه‌ر ﷺ و جیلی یه‌که‌می هاوه‌لان په‌روه‌رده‌ی پێیستیان وه‌رنه‌گرتبوو، باش گۆش نه‌درا‌بوون به‌ هۆی سه‌رقالییان به‌ فتوحاته‌وه‌ یان به‌ هۆی که‌مبوونه‌وه‌ی هاوه‌لانه‌وه‌، بۆیه‌ گۆرانکاریی له‌ چنراوی کۆمه‌لگه‌ی مروّقایه‌تی نه‌و کۆمه‌لگه‌یه‌دا هاته‌ کایه‌وه‌، که‌ له‌ جیلی یه‌که‌م پێشینان و دانیشته‌وانی وڵاته‌ رزگارکراوه‌کان و نه‌عرا‌به‌کان و گاورو جوله‌که‌کانه‌وه‌ پێکه‌اتبوون عه‌ره‌به‌ ده‌شته‌کییه‌کان به‌ر له‌ گشتی هه‌لگه‌رانه‌وه‌وه‌ له‌ پووی چنراوی سه‌قافی نه‌و کۆمه‌لگه‌یه‌وه‌

^۱ الدولة الاموية المقتدى عليها، ص (۱۶۶).

^۲ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة، ص (۳۷۹).

گۆپرانکاری تی کەوت و لە بواری پاختنی ژیان و بۆیوی کۆمەلگەوه لە پووی
دەرکەوتنی جۆریکی تازه لە لادان و لە قبوڵ کردنی پڕوپالانتەوه گۆپرانکاری پوویدا^(۱).

۱- ئەو گۆپرانانەی کەوتە چنراوی کۆمەلگەوی مەزفایەتی ئەو سەردەمە

أ - ئەم چنراوە کۆمەلایەتییه لە کۆمەلانی کەرتی جیا جیا پێکھاتبوو، کەرتی
پیشینان، کە لە ھاوولان و ئەو کەسانە پێکھاتبوو کە چاودیری ھاوولان بووبوو بە
خەلاتیان و شەرفی ئەوانیان بەرکەوتبوو، بەلام ئەم کەرتە وردە وردە کەمیان کردو
و شکاویان ھات، بە ھۆی مردن و شەھیدبوونەوه لە گۆپەپانی فتوحاتەکاندا، یان بە ھۆی
پرش و بلاووبوونیان لە شارەکاندا ئەمانە وای کردبوو کە مەیکیان مابوونەوه و
نیشتمانیان لە شارەرزگارکراوەکاندا لە شارە گەورەکانی وەکو بەسەر و کوفە و شام و
میسرو ئەمانەدا بلاوویان کردبوو، ھەندیکیشیان لە نیوہ دورگەیی عەرەبییدا دەرچوون،
پاشان جاریکی تر گەرانەوه ناوی^(۲).

ب - دانیشتوانی ناوچەرزگارکراوەکان ئەمانە زۆرینەی ئەو کۆمەلگەیانە
پێکدەھێنا لە چاوەنەوانەیی کە پیشتر موسلمانان بووبون، ئەمەش بە ھۆی بزوتنەوهی
فەتح کردنەوه، کۆمەلگەیی ئیسلامیی پیشینەکانی بوو بە کەمایەتی ھەرچەندە
رۆلێکی بەرچاویان ھەبوو لەبەرپێوەبردنی ولاتداو کاریگەری ناکارو رەوشت و ھزرو
زمانەویان ھەبوو لەگەڵ ئەم تەئسیراتانەدا بە کەمینە گوزارشت دەکران، ئەم کەرتە واتە
کەرتی دانیشتوانی ناوچەرزگارکراوەکان، لە نیشتمانیبووندا کەمتەرخەم بوون، گەڕۆک
بوون، بەتایبەت لە دەقەری خۆیاندا ئۆقەرەیان نەدەگرت، سەرەپای ئەمەش ھەندیکیان
لە شارەکانی خەلافەتی ئیسلامی، نازو گۆیزیان دەکردو ھەندیکێ تریان لە شارە
گەورەکانی خەلافەت یان لە پایتەختی دەولەت نیشتمانی دەبوون، بە شێوەی کەنیزەو
کۆیلە لە خزمەتی میرەکانیاندا بوون یان بە شێوەی ئالوویری بازرگان و مەعاریفی و
نیداری و ھیچ یاسایەکیش نەبوو رێگرییان بکات، لەم ئەمەرو سەرە، ئەگەر ھاندەران
کۆمەک نەکرا بن ئەو عەجەمانەیی کە لە شارەرزگارکراوەکانەوه ھاتبوون خێراترین کەس

^۱ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة، ص (۳۸۰).

^۲ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة، ص (۳۸۰).

بوون بۆ فیتنه نانهوه^(۱)، چونکه زۆرینهی عهجه مه كان له گهڵ داخ له دله كان ميلله ته داخ له دله كان بوو، جا نه مانه زۆر گورج بوون بۆ فیتنه هه لگيرساندن له سه ر زۆر هۆكارێك، وه كو:

- نه فامیه تیای، زۆریه یان تازه به تازه له کافریه تی وازیان هی نابوو، نه و مو لگ و ده سه لات دارییه ی که هه یانبوو نه و عیزه ته ی هه یانبوو لی تیان سه نرابوو و رفی نرابوو له به رده ستیان.

- زۆریه که می شاره زاییان هه بوو له دیندا به هۆی عهجه میه تی و شتی تره وه .
- ده مارگیری و رقبوونه وه له عه ره ب.

- چه ندین تا قمیان هه بوو به به هانه ها تبوونه ناو ئیسلام له ترسی شمشیرو سه رانه دان، له ناوه رۆکیاندا ته له که و شه ریان هه لگرتبوو به رامبه ر ئیسلام و مو سلما نان سا بۆیه زۆر به خیرایی خۆیان ده کوتا بۆ هه موو فیتنه یه ک.
- ته ماحی هه وه سه بازه كان له م جو ره که سانه دا، چونکه نه م گریانه یان تی دابوو، دنه ی ده دان و ریگیان بۆ خۆشه کردن^(۲).

ج - که رتی سییهم عه ره به ده شته کییه كان بوو، نه مانه به دانیشتوانی بیابانه كان ناسرا و بوون، نه مانه ش وه كو باقی مه نه ی خه لگ و ابوون، مو سلما نانی خودا ناسییان تی دابوو وه کافرو مو نافیقیشیان تی دابوو، نه و ده رده یان هه بوو، وه كو خودای گه و ره ده فره مویت: (الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَبِقَاقًا وَاجِدُ رُحْمًا أَلَا يَعْلَمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ) (التوبه: ۹۷). نه مه ش له به ر نه وه یه ره قترین دۆ و گرژترین سروه ت و وشکترین قسه یان هه بوو، له به ر نه م ره وشتانه شایه نی نه وه بوون، که سنووره کانی قورئان نه زانن و له که وشه نی شه رع و نه حکام و جیهاد ده رچن^(۳)، نه مانه به پلترین که سه بوون له فیتنه بازیدا، گورجو گۆلییه که شیان له به ر نه م هۆیانه:
- زۆریه که می شارزای دین بوون.

^۱ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة، ص (۳۸۰).

^۲ دراسات في الأهواء والفرق وابدع، ناصر العقل، ص (۱۶۱).

^۳ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة، ص (۳۸۰)، نقلا عن الشوكاني فتح القدير (۳۹۵/۲ - ۳۹۷).

- هەریەکی لەوان زۆر لە خۆی بایى دەبوو ئەگەر چەردەیه کۆرتانی بزانیا، ئیتەر وای دەزانی بەو زانستە کەمە بوو تە زانا.

- وشکبوون بەرامبەر زانایان و نەدەچوونە خزمەتیان و دیداریان، چاویان لى نەدەکردن.

- خەلکی چاوچنۆک فریبی دەدان و نەفامیەتی و گێلیە تێکەى دەپەتاند.

- تیژی سروشت و هەلپەتەیان لە شارستانیەت و تێکەلاوی خەلک، گومانى خراپ بردن بە خەلکی بەبى ئەوەى بیانناسن ئەمە سروشتى هەموو دەشتەکییە کە لە هەموو سەردەم و شوێنێکدا.

- لە دینداریدا زۆر توندوویژەریوون و بەبى زانستى پێویست زیادەپەڕەویان دەکرد بۆیە زۆربەى خەوارىج لەمانەیه^(١).

لەناو ئەم ئەعراپیانەدا پیاوانێک بەدیارکەوتن بە قورئاخوین ناسرابوون، بەلام لە سنوورى قورئاخوین دەرچووبوون و مانای قورئاخوینى جارانى نەئەداو لە چەمکی وشە کە دەرچووبوون ئەو قورئاخوینانە ناماژەیه کە بوو ئەو کەسانەى تاییەتبوون بە قورئان خویندەنەوه، کە لە توێى ئەو واقعەدا بەلگەو چەمکی رقیان دەرەهینا، هەیانبوو لەسەر رییازی خەوارىج بوو بە رینگەیه کى تاییەت بە خۆیان قورئانیان لیکدەدایەوه هەشیانبوو زاھیدبوو حەقیقەتى ئەو قورئانە تینەئەگەشت کە دەبخویندەوه و نەیدەتوانى بساچى لەگەڵ واقعیى کۆمەلگەدا^(٢)، ئەم قورئاخوینە ناھالیانە زۆر بە پلبوون بۆ فیتنەنانەوه، ئەمەش لەبەر ئەم ھۆکارانە:

- زۆرتوندووتیژیوون لە نەزەعی دینداریدا سەرەپای ئەوەى کەم تینگەشتبوون لە دین و زوو غیرەتیان بۆ دین دەجۆشا بەبى چاوپۆشنى و زانیاری و ئارەزوو عاتیفە خێزەى دەدان بە ناوی غیرەتواندن بۆ دین بەبى ئەوەى سەیری ئەنجامە کەى بکەن، لە ریساکانى شەرع تى ئەگەشتبوون وەکو لادانى زیان و بەدەستھێنانى سوود و بەرژووەندى نایین.

- لە خۆبایبوونی هەریەکیان بەو چەند ئایەت و فەرمودانەى کە دەیانزانى بەبى فێقھو چاوپۆشنى و دەھات بە خەیاڵیاندا کە ئەھلى زانستن، بە کەیفى خۆیان گریبان

^١ دراسات في الاهواء والفرق والبدع، ص (١٦٦).

^٢ درات في عهد النبوة والخلافة الراشدة، ص (٣٨١).

ده کرده وه گرتیان ده به ست له بهر ژه وه ندییه کانی موسلماناندا فتویان ده داو فتویان هه لده وه شانده وه، له بهر ژه وه ندییه خه لکی موسلماناندا.

- به نیسبته زانایان و پیشه وایانه وه وا تیده گه یشت گه شتونه ته پله ی بیباکی له ژانست و فیهی زانایان له ژیر دروشمی نیمه پیاین و نهوانیش پیاون.

- هندی سهرۆکی نه زانیان کردبووه موفتی خۆیان و دوریان گرتبوو له زانایان و پیشه وایان.

- نه مانه خه لکی هه وه سبازبوو سهرانی بیدعه و فیتنه بوون زۆریه ی زۆریان له ته له که باز بوون، به هه له داوان ده چوون بۆ لای قورئاغۆینه کان سهریانی له ده شتواندو سهرگرمیان ده کردن و نه زعه دیندارییه که یان ده قۆسته وه تیاند و غیره تیان ده ورورژاندن به بی چاوپۆشنی.

- نه فامبوون به رپساکانی و بنه ماکانی به لکه وه نه حکامه کانی فیتنه بازی^(۱).

د - کهرتی هه بوو یاخود تا قمی هه بوو له چنراوی نه و کۆمه لگه ئیسلامیه ده که پیش هه مووان له دین هه لگه رابونه وه، نه مانه له ئیسلامدا ژانیکی که میان به سهر بردبوو، به لām ناچاربوون لایه نگری بکه ن نیمه نکولی نه وه ناکه ین که هه یانبوووه سولحاو بووه وه دروونی خاوتین بووه، که سانیکی به رتیزان هه بووه، به لām هه یانبوووه تام و چیژی ئیسلامی نه چه شتبوو هه رچه نه ده خۆی دابوو پال ئیسلام، به لām هه ر به عه قلیه ته که ی جارانییه وه ده ژیاو له سهر نه فسییه ته خۆی بوو، که بهر له ئیسلام له سهری ده رۆشت له سهر دارو باینکه خیله کایه تییه که ی بوو، که ده مارگیری گیژی ده دا، وایان ده زانی ئیسلام نه چوو ته ناویان یاخود وایان ده زانی هیچ دژایه تییه که نییه له نیوان نه و زانیاریانه ی نه وان ده یزان و زانیاری ئیسلامدا و نه و هه لسوکه وته ی ده یانکرد له واقیعه ده به پالنه ره خیله کییه کان ده یان کرد^(۲)، چند تا قمی که له هه لگه راوه کان ره گه زیکی پته ویان پتکه ییتابوو له بهر یا کردنی هه لومه رجی فیتنه دا، هه لگه راوه کان له سهر ده می نیمامی نه بو به کړو نیمامی عومه ردا پرویدابوو، به لām شتیکی تازه هاته کایه وه نه ویش جیاوازی سیاسه ته ی نیمامی عوسمان بوو له سیاسه ته ی دوو خه لیفه که ی

^۱ دراسات في الاهواء والفرق والبدع، ص (۱۶۳).

^۲ دراسات في عهد النب و الخلافة الراشدة، ص (۳۸۱).

پیش خۆی بهرامبەر هه‌لگه‌پاوه‌كان، نه‌بویه‌كر نوسراوێكى نووسى بۆ كارگێژه‌كانى: كه پشت نه‌به‌ستى به هه‌لگه‌پاوه‌كان له‌جيهاددا، له شه‌پى دوژمناندا جه‌ختى ده‌كرده‌وه له خالیدی كورپى وه‌لیدو عه‌یاضی كورپى غه‌م، كه نایبێت كه‌سى له هه‌لگه‌پاوه‌كان غه‌زایان له‌گه‌لدا بكات هه‌تا خۆی نه‌ستۆ پاکی بۆ نه‌كات^(١)، له سه‌رده‌مى خۆیدا هه‌لگه‌پاوه‌ی نه‌ده‌كرده‌وه به شاهید ئیمامى شه‌عبى ده‌لێ: نه‌بویه‌كر له غه‌زاكانیدا پشتى به هه‌یج كه‌سیكى نه‌هه‌لى هه‌لگه‌پاوه‌كان نه‌به‌ستوو هه‌تا كۆچى دواى كردوه^(٢)، له‌به‌ر نه‌وه هه‌ندێك له هه‌لگه‌پاوه‌كان دواى نه‌وه‌ی به چاكى موسلمان بوونه‌وه هه‌ر شه‌رمیان ده‌كرده‌وه دیمانه‌ی نه‌بویه‌كرى صدیق بكهن، بۆ نمونه‌ى توله‌یه‌ى كورپى خووه‌لد هاته مه‌كه‌كه بۆ عه‌مه‌ره‌ كردن، به‌لام نه‌یتوانى پڕویه‌پى نه‌بویه‌كر بیته‌وه له نزیکه‌وه ببینى هه‌تا كۆچى دواى كرد^(٣).

له خه‌لافه‌تى عومه‌ردا ئه‌م سیاسه‌ته كزى كرد بهرامبەر هه‌لگه‌پاوه‌كان، نه‌هه‌لى هه‌لگه‌پاوه‌كانى ره‌وانه‌ كرد بۆلێدانی شام و عێراق^(٤) له پۆشتنى سوپای ئه‌بى وه‌قاصدا له شه‌پى قادسیه‌دا قه‌یسی كورپى مه‌كسوحى مورادى و عه‌مى كورپى مه‌عدیه‌یه كروبى تێدا‌بوو، حه‌ماسه‌تى خه‌لكیان هه‌لده‌گیرساندو هه‌ستیانی ده‌بزواند ئه‌مه‌ دواى نه‌وه‌ی، كه ئیمامى عومه‌ر مۆلّه‌تى دا به نه‌هه‌لى هه‌لگه‌پاوه‌، كه به‌شداریی غه‌زا بكهن^(٥)، ئه‌م ده‌رچوونه له سیاسه‌تى نه‌بویه‌كر لای عومه‌ر وێپرای جۆره‌ حه‌زه‌رو ئاگاهى و له بیه‌ژه‌نگدانێك بوو له بنه‌ماو مه‌رجه به‌ندكراوه‌كان ده‌نه‌ه‌چوو، له رێسا هه‌ژماركراوه‌كان به‌ده‌ر نه‌بوو، نه‌هه‌لى هه‌لگه‌پاوه‌كان نه‌ده‌بوونه سه‌ره‌له‌شكرى سه‌د سه‌رباز، له‌به‌ر نه‌وه سه‌عد ناچاربوو قه‌یسی كورپى مه‌كشوح بكاته ئامرى حه‌فتا سه‌ربازو بۆ شالۆى عه‌جه‌مه‌كان هه‌تا له شه‌ویكى نه‌موسته‌چاودا له وێژه‌ ده‌ریان به‌یئیت^(٦).

^١ عبدالله بن سبأ وأثره في أحداث الفتنة، ص (١٥٥).

^٢ البداية والنهاية (٣٤٧/٦).

^٣ التاريخ الاسلامي (٥٩/٩).

^٤ عبدالله بن سبأ وأثره في أحداث الفتنة، ص (١٥٦).

^٥ عبدالله بن سبأ وأثره في أحداث الفتنة، ص (١٥٦).

^٦ تاريخ الطبري (٣٨٢/٤).

پاشان عوسمان هات له سیاسه تی هه لگه پراوه کان پیتی وابوو کارگیتپی نهو زه کاتهی، که هه لگه پراوه ی تیادا بهرپابوو رۆیشتوووه به سه رچوووه، چونکه پیتی وابوو نه م سهرده مه قوتاربوون له وانه ی هه لگه پراوه ته ووه خلتیهان نه ماوه، عوسمان ئیجتهیادی کرد نه هلی هه لگه پراوه ی کرده کاربه دهست و کاری پی سپیران و به چاکبوو سهیری ده کردن، به لام شیای نهوه نه بوون، به لکو خراپی و ناله بارییان زیادی کردوو نهو وتهیان په پیره ی کرد که کابرا گوته نی

من و عومهر سه گه کانی خۆمان تیر کردو
نهو سه گانهش به که لبه و چنگول زاماریان کردوه^(۱).

دهرته نجامی به کارهینانی هه لگه پراوه کان له لایهن عوسمانه وه له کوفه له بهر نهو بهوو، که خه لکه که ی گۆراو به ره و چاکسازی ههنگاوی ناو عه بدورپه همانی کورپی ره بیعه بوو به سه ره لشکریان، که له غه زای تورکه کاندای پیکرا، نهو عه بدورپه همانی که له سهرده می عورمه دا غه زای ده کردو په رته وازه ی ده کردن، ته نانهت تورکه کان دهیان وت: (هه رکاتی نهو پیاه واته (عه بدورپه همان) هاتیه ته په لارمار فریشته یه کی له گه لدا بووه، نه یه یشتوووه بری و بهرگری لی کردوووه)^(۲).

کۆمه لێ ناسار به شیوه یه کی ناشکرا ده رده که وت لهو فیتنه یه ی که به کوشتنی ئیمامی عوسمان کۆتایی هات، هه ر بۆیه ناوی نهو تاوانبارانه ی ده ستیان هه بوو له خوینی عوسماندا نهو پیاه وانه بوون، که سه ر به و خیلانه بوون که له تیرازی هه لگه پراوه کاندای بوو، بۆ نمونه (سودانی کورپی حه مرانی سکونی و قه تیره ی کورپی فلانی سکونی و حه کیمی کورپی جه بله ی عه بدی) یه^(۳).

ه - گاوو جوله که کان بریککی زۆریان ده رکران له جه زیره ی عه ره بی له شاره گه وره کاندای نیشته جیبوون وه کو کوفه و به سه ره، به تاییه ته ی جوله که کان به پیتی سروشتی خۆیان له هه موو شاره پان و به رینه کاندای بلاوه یان کردبوو، به پیتی فتوحاته کان و خه ریکی

^۱ عبدالله بن سبا وأثر في أحداث الفتنة، ص (۱۵۷).

^۲ تاریخ الطبری (۱۴۶/۵).

^۳ عبدالله بن سبا وأثر في أحداث الفتنة، ص (۱۵۷).

پیشه زړاوه دوو په ژمه کې خویان بوونو سهرقالتی که سابه تی دورووی، خویان بوون،
 نهویش زالبوون به سهر دارابیدا به هم موو که ره سه جیاوازه کانو مونامره کردن بۆ برینی
 نهو دهستی که دهستی درېژکردوه بۆ یارمه تی موسلمانان^(۱)، له مه ولا باسی رۆلی
 جوله که ده کهین به نیزنی خودا.

۲- پیکهاته ی دارشتنی نهو کۆمه لگه له رووی شارستانییه وه.

له پال نهو نالساکاو مرۆفیه دا نالساکاو یه کی تری هه بوو، که مه ترسی له م که متر
 نه بوو، نهویش نالساکاو و تیکچرژاوی بوو، به شیوه یه که بوو چنده ها که لچه رو
 نه فکارو نیزامو بیروباوه ری جیاواز له گه ل ژماره ی مرۆفیه کانداه لده قولاو سهری
 دهرده هینا، واته له گه ل ژماره ی دانیش تونده ژماره ی که لچه رو هزره کانیش زیادی کرد،
 نه مهش بووه باریکی زه به لاج به سهر شانی کۆمه لگه ی نیسلامییه وه، نهوه ی زیاتر
 قوربه که ی خست کرده وه سهره پای نهوه ی موسلمانان تیکه لاوی پیکهاته و دارژاوی
 کۆمه لگه ی شاره زا رزگارکراوه کان بوون، به م شیوه یه له ناو جهرگی میلله تانی ترده
 ژیان و ژن و ژغوازیان له گه ل کردن و فیزی زمانیان بوون و جلویه رگی نهوانیان کرده به رو
 داب و نه ریتی نهوانیان په پیره ی ده کرد و پرای نه م تیک نالانه له بهرام به ردا کاریگه رییان
 له سهر هاوولاتیانی شاره رزگارکراوه کان سنووردار بوو لهو ماوه نوویه ره یه داو لهو
 به ره به یانه دا^(۲)، هاوولاتیانی نهو شاره رزگارکراوه پشکیکی فره یان له په روه رده ی
 نیسلامه تی وهر نه گرتبوو به باشی له کرۆکه که تی نه گه یشتبوون و له کیانی نیسلام
 پاراو نه بوونه وه، وه کو هاوه لانی کۆچه ری و نه نساری تینویان نه شکابوو، هه روه ها نهو
 خیله عه ره بانه ی که تیکه لاوی خه لکی شارو ولاته رزگارکراوه کان بوون، نیسلام
 له نگه ری گرت له ناوه ندی نه م خیله جیاوازانده دا، له بۆته یه کدا بۆ ماوه یه کی دیاریکراو
 نهوه ی زۆر پیویسته بیخه یه بهر باسو و تپرامان نهوه یه که پرۆسه ی فیزکردن و
 په روه رده کردن، که بنچینه یه کی قایمو پتموه کۆچه ره یه کان و نه نساره کان رابه رایه تییان
 ده کرد توانای نه بوو فامی نه م پۆل پۆله گه ورانه ی نه ده کردو نه یه ده توانی هه موویان له

^۱ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة، ص (۳۸۱).

^۲ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة، ص (۳۸۱).

نامیژ بگریت، مه‌والیه‌کانیش کۆله‌کان له ئەفکارو دابو نەریتی جارانی خۆیان دەرئەچووون، که سەرده‌می نەفامی لەسەری بوون، ئەمەش دەگەرێتەوه بۆ ناهاوسەنگی له نێوان بزوتنەوه‌ی فراوانی ناسۆیی رزگارکردنی ولاتان فراوانبوونی سەرنشینیداو له ژماره‌ی هاوولاتیاندا له فیژکردنی خەلک و تیژگیانندیان له کیتابی خوداو سوننەتی پیغمبەر ﷺ بزوتنەوه‌ی جیهاد دەبوو داعی و مامۆستای له‌گەڵدا بوایه‌و هامرای بوایه، بۆ ئەوه‌ی خەلکی تیژگیه‌نن له شەرع و دین هەتا ترازوی پەرورده‌ لاره‌سەنگ نەبیّت و ژاوه‌ژاو نەکه‌وێتە ریزی ئیسلامیه‌کانه‌وه‌ درز نەکه‌وێتە نێوان رزگارکەرەکان و دانیشتوانی زه‌وییه‌ رزگارکراوه‌کانه‌وه‌ بییته‌ هۆکاری بەربابوونی دیارده‌ سلبیه‌کان و کار بکاته‌ ریزی هەلپیکراوی مۆسلمانان و یه‌کییتی سیاسی و فیکریان^(۱)، ئەگەر له‌ مه‌یدانی زانست و پەرورده‌ی ئیسلامیدا گەرم و گۆری و ماندو هەبیّت ئەم لایه‌نه‌ سلبیه‌ کاریگەری نابیّت هەرچەنده‌ پەرەسەندن له‌ زه‌ویدا خێراو فراوان بیّت، عێراق و دەورووبەری و ولاتانی شام له‌ چەند سالتیکی که‌مدا رزگار کران و له‌ توانای وزه‌ی مۆرفایه‌تیدا نه‌بوو له‌ مه‌یدانی زانست و پەرورده‌کردندا ئیستیعابی ئەو ماوه‌ زۆره‌ لێشاهه‌ بکات و ته‌علیمیان بدات، له‌ دانیشتوانی ئەو ناوچانه‌^(۲)، هۆکاری ئەمەش ئەوه‌یه‌ ئەو هاوولاتیانە‌ی که‌ پتویست بوو هەست به‌ ئەم راسپارده‌یه‌ خەلکی فیزی زانست بکەن و پەرورده‌ی بکەن و زۆریه‌ی زۆریان له‌ گۆرپه‌پانی جیهاددا شه‌هید کرابوون و چەند که‌سیکی که‌ میان لی مابوووه‌ پرشو بلاو بووبوون و ئەو مۆسلمانانە‌ی ئاره‌زوویان ده‌کرد فیزی زانست بن له‌ ده‌وریان کۆبوونه‌وه‌ پاشان چینی تایبەین ده‌رکه‌وت، ئەمانه‌ش ئەوه‌نده‌ ملکه‌ج بوون هەر له‌ سەرتاوه‌ له‌ گۆرپه‌پانی جیهاددا شه‌هید کران^(۳)، ئەو سەرده‌مه‌ پێشه‌واو هاوه‌لی پتویستی زه‌مان نه‌مابوو هەتا ته‌عالیمی ئیسلامیی بجیتن له‌ ناخی زۆریه‌ی خەلکه‌که‌دا وێرای ئەو که‌لێنانە‌ی ده‌رکه‌وتبوو وه‌کو که‌لێنی هزری دیارده‌ی سلبی که‌ دزه‌ی کردبووه‌ ناو رێبازی ئیسلام ئەمانه‌ شوێنه‌واریان هەبوو له‌

^۱ تحقیق مواقف الصحابة في الفتنة (۱/۳۵۸).

^۲ تحقیق مواقف الصحابة في الفتنة (۱/۳۵۸).

^۳ الیمن في صدر الاسلام للشجاع، ص(۳۳۴).

ناجینگرکردنی ناسایشی ولاتداو له سالانی دوا دوايي خهلافهتی نیمامی عوسماندا به
 ناله می ناشکرا ده رکهوت^(۱).

۳- تیگه یشتنی نهو هیه کی تازه

له کومه لگه ی نیسلامیدا گوزرانیکی گه وړه روویدا، چونکه جیلپکی تازه له خه لک
 پیگه یشتن و هه ریه که یان پله و پایه یه کی کومه لایه تی بو خوی ده سته بر کرد، وه کو جیلی
 هاوه لآن نه بوون جیلپک بوون له سهرده می کدا ده زیان جیا وازبوو له وه سفه کانی هاوه لآن
 نهم جيله به گشتی به وه ده خه ملینریت له خوار جیلی یه که مه وهن^(۲) و شه که تی
 دروستکردنی دیواری ده ولت و راگیرکردنیاں له سهر شان نه بوو، خویان نه دابووه ژیر
 باری گران، جیلی یه که می موسلمانان به هیزی نیمان و تیگه یشتنی دروست له
 ناوه پوکی عه قیده ی نیسلام و ناماده باشی ته و او بو ملکه چکردنی نه فس بو ده ستوری
 نیسلام، که له قورثان و سوننه ت به رجه سته کراوه ده ناسراو جیا ده کرایه وه، نهم شه قله
 تایبه تانه زور به ده گمن له جیلی تازه پیگه یشتوودا ههستی پی ده کرا، که له نه غجای
 فتوحاتی فراوان پیگه شتبوون، نه مانه ته ماعی تاکره وییان تیا ده رکه و تبوو، ده مارگیری
 په گه زو هوزایه تییاں تیا زیندوو بووه، هه ندیکیشیاں خلته یه کی زور له خلته و
 نیشتووه کانی سهرده می نه فامیه تییاں تیا بووه، وه کو هاوه لآن له عه قیده ی دروستی
 نیسلامه تی به هره مهنه نه بوو بوون، له سهرده می پیغه مبه ر ﷺ له بهر زورییاں له بهر
 سهرقالتی هاوه لآن به جهنگی رزگارکردن و فتوحاتی تازه وه^(۳)، هاوه لآن که مترین
 نارپه حه تی و ناژاوه یان هه بووه له وانه ی دواي نه وان هاتوون، چونکه هه تا دوورترین له سهر
 ده می پیغه مبه رایه تی ﷺ زورترین ناژاوه و دووبه ره کی ده که یین^(۴)، جیلی
 تازه پیگه شتوو رازی نابیت بهرو بارودوخه ی که جیلی پیشووی خوی پی ناسراوه خو
 ده گرن بهو شتانه ی که نه وان وازیان لی هیناوه، وای لی دیت به ناوه زیکی تازه و

^۱ تحقیق مواقف الصحابة في الفتنة (۳۵۹/۱).

^۲ الدولة الأموية، يوسف العش، ص (۱۳۲).

^۳ تحقیق مواقف الصحابة في الفتنة (۳۵۶/۱).

^۴ ذوالنورین عثمان بن عفان، مال الله، ص (۹۹).

بۆچونئىكى تازەوۈ ژيان لىكبدەنەوۈ، لىكدانەوۈكەش دوورە لەو عەقلىيەتەي كە لەسەردەمى خەلىفە راشىدینەكاندا كارى پى كراو، واى لىدیت لەو ئەقلىيەتە تى ناگات و ناتوانى قومى لىبدات و ھەول نادات گوى بگرى بۆ دانايىيەكانى^(۱) ھەر لەبەر ئەمەيە لادەرەكان خۆيان دەخزىنە پال جىلى تازە بۆ گالدىنى فیتنەو ئازاۋە.

۴- نامادەباشى ئەو كۆمەلگەيە بۆ قبولكردى پروپاگەندە بەم چەشنە لە ئەنجامى ئالساكواى و تىكەلاوى نەگوڭاۋ ناپىكى لە دارشتنى كۆمەلگەدا دەر ك بەم ھالەتە دەكەين و دەبىت ساز دەدرىت بۆ لەرەلەر و نامادەبى بۆ گىرمەو كىشەي گوتى ھەلدەخات بۆ ۋەرگرتنى قسەوباس و قسەلۆك و پروپاگەندە^(۲) و ھاشەو ھوشە ۋەكو ئىبن و تەيمىيە بە جوانى گوزارشتى ئەو كۆمەلگەيە دەكات و دەلتى: (بۆيە خەلكى لە سەردەمى ئەبوبەكرو عومەر ھەردوكيان فەرمان كرابو بە موسلمانان شوپىن پى ئەوان ھەلبىگرن، ۋەكو پىغەمبەر ﷺ فەرمووبوى بىكونە شوپىن ھەنگاۋى ئەو دوانەي كە دواى من دىن، ئەبوبەكرو عومەر، نزيكترىن سەردەم بوو لە دابەزىنى پەيام و ئىمان و چاكەخاۋى زۆر مەزن بوو و لاىان لەسەر رىۋوشونى پىغەمبەر ﷺ بەجىيان ھىتاۋەو زۆر چەسپاوبوۋە لە دلىيايدا ھەرگىز نەدەكەوتنە فیتنەو بە تايىبەت لە ھوكمى دادپەرۋەرەندەدا، بەلام كاتى كەوتنە دواۋاى خەلافەتى ئىمامى عوسمان و خەلافەتى عدلى دەرۋونى خاۋىن ئەما، چونكە بەشى سىيەم زۆر بوو، كە خەلكى دەرۋون سەرزەنشتكەرە (نفس اللوامە)، ئەمانەش كارى چاك و كارى خراپيان ھەلدەشتاۋا پىكەوۈ ئارەزووبارزى و دېرۋىنگى لەگەل ئىمان و دىندا ئاۋىتە بوو، ئەم دەردە گەشتە ھەندى والى و ھەندى شوان و چاۋساغ، پاشان ئەم بەشە تەشەنەي كىردو ئەوانەي چاك و خراپيان تىكەلاۋ دەكرد، لە دوايدا ئەو فیتنەيە سەرى ھەلدا كە بوو ھۆى ئەو پىشھاتەي كە روۋىدا كە گوپرايەلى و تەقۋاكەيان بزاردە دەكرد و تىكەلاۋى جۆرە ھەۋەسىكيان كىردبوو لە ھەردوۋلاۋە خەلكيان تاۋانبار دەكرد ھەريەكەشيان پاساۋى بۆ خۆى دەھىنايەوۈ، بەۋپىتۋدانگەي فەرمانى بە چاكە دەكردو رىگىرى لە خراپە دەكرد، بەس ئەو لەگەل ھەق و دادۋەرىدايە لەگەل ئەم راقەكردنەدا

^۱ الدولة الأموية، يوسف العشى، ص (۱۳۳).

^۲ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة، ص (۳۸۲).

جۆره ئاره زوویهك و جۆره گومانئىكى تىدابوو، چونكه بۆ هه وهسى دهروونى خۆيان پاكانهيان ده كرد، هه رچهند به ريه كيان راست تر بوايه له به ره كهى تر^(١)، ئهم واقيعه زۆر به جوانى لهو گفتوگۆيه دا روون ده بێته وه كه له نىوان ئه مېرى ئيمانداران عه لى كو پۆي ئه بى تاليب و يه كنى له شۆينكه وته كانيدا روويدا پياوه كه وتى: ئه وه چيه موسلمانان له سه رده مى تۆدا دووبه ره كى و ناكۆكيان تىكه وته وه، له سه رده مى ئه بويه كرو عومهر دا نه يان ده كرد؟ عه ليش وتى: له به ر ئه وهى ئه بويه كرو عومهر خه ليفه ي پياوى وه كو من بوون منيش ئه مپۆ خه ليفه ي پياوى وه كو تۆم^(٢)، ئه مېرى ئيمانداران عوسمان دركى كرد بوو، كه چى ده سوپي ته وه له نا وه ندى كۆمه لگه كه بۆيه له نامه كهيدا نووسى بۆ واليه كان و تبوى: (پاش سوپاسى خوداى گه وه به راس تى ميلله ت گه زرا وه به بلا وه كردن و پاشان روويكردۆ ته شه رو خراپه و سى شتيش را يپنچى كرد وه دونياى كار يگه ر هه وه سى تاين بوو ئاره زووى گورج، داخ و مه راقى هه لگيرا و خه ري كه و زۆرنزي كه ئه مه انه هه لبين و وى رانى به رپا بيت)^(٣).

سىيهم: هاتنى ئيمامى عوسمان له دواى ئيمامى عومهر

هاتنى عوسمان راسته وخۆ دواى عومهر و جياوازى نىوان سروش تيان ئه مه واى كرد شىوازى هه لسو كه وتيان جياواز بيت، له گه ل گه لدا و به ريگه ي تا يبه تى خۆيان مامه له له گه ل خه لدا بكه ن، سه يره كه ين عومهر به هيزيكي پته وو تۆكه كارى ده كرد، به توندى مو حاسه به ي نه فسى خۆى ده كرد، هى ژي ر ده سته كانيشى، واته گه له كه ي، به هه مان شيوه ده كرد، به لام ئيمامى عوسمان سروش تى نه رم و ته يبعه تى ناسك بوو له ئاكاريدا ئه و سه رزه نشته ي نه ده كرد له دهروونى خۆى و له كه سانى به رده ستى، كه ئيمامى عومهر ده يكرد و نه رته وى لي ده گرتن، ته نه انت عوسمان ده يوت به نه فسى خۆى په حمه تى خودا له عومهر كى ئه وهى پى ده كرى، كه ئيمامى عومهر كردى^(٤)، خه لكى له شوتى يه كه مى

^١ مجموعة فتاوى ابن التيمية (١٤٨/٢٨ - ١٤٩).

^٢ مقدمة ابن خلدون، ص (١٨٩).

^٣ الشهيد والبيان، ص (٦٤).

^٤ تاريخ الطبري (٤١٨/٥).

واته نۆ سالدیه‌تی، ئەوێش قورەیشە دەیانەویە ئەم سامانی خودایە بە کۆمەك بەرن و کەسی تر نەبیات هەتا کۆپی خەتتاب مایبێت شتی وا نایبێت من بەم گەلە سەرلێندەوێ و جوان و راوەستاوم، دەست دەگرم بە گەردنی قورەیشەو^(۱) و بەربەستیان دەکەم با نەکەوێ ناگری دۆزەخ^(۲).

عومەر دەترسا لەم هاوێلانە کە بلāوێ بکەن بە ناوشارە رزگارکراوەکاندا و لەو زەوییە پان و بەرینەدا زایە ببن و لە چاکەکاری دابەڕێنن پیاویکی کۆچەری کە یەکیک بوو لەوانە ی لە مەدینە گیردراو بوو داوای مۆلەتی دەرچوونی کرد، عومەریش وەلāمی داوێ، ئەو خێرو پاداشتی دەست کەوتووێ لەو غەزایانە ی کە لەگەڵ پیغەمبەر^ﷺ دا کەوتووێ سەر و زیادەوێ لە غەزاکانی ئەمپۆت باشترە بۆت، ئایا دوانیا نابینی و دەرکی پێ ناکەین^(۳)، هەرچەند ئەو تۆ نابینی، بەلāم، کە ئیمامی عوسمان هات رێگە ی دەرچوونی بۆ ناچۆغ کردن و نەرم و نیان بوو لەگەڵیان، ئیمامی شەعبی دەلێ: کاتی ئیمامی عوسمان بوو بە فەرمانرەوا رێگە ی بۆ چۆلکردن ئەوانیش دەرچوون بەملاولادا و بە شاراندا، خەلکی لێیان خێ بووێو، کۆمەل کۆمەل، بەمەش عوسمان لە عومەر خۆشەویستەر بوو لەلایان^(۴)، ئەنجامی ئەم بلāوێکردنە چەند پیاویکی قورەیشی لە شارەکاندا بوونە سەرمایه‌دار و خەلکیش بوونە دەسەودایەرەیان، بەردەستیان^(۵)، لە رێوایەتی تردا کاتی عوسمان کرا بە فەرمانرەوا ئەو رێگرییە ی لێ نەدەکردن، کە عومەر دەیکرد، ئەوانیش کۆچیان کرد بە شاراندا کاتی دوانیا و شارانیان بینی و خەلکیش ئەوانی دەست کەوت و بینی هەرکەسیان هەژار و نەدار بوو نێعمەتی ئیسلامی بەر نەکوێبوو بوونتە مورید و بەردەستیان ئەم هاوێلانە گمبون لە ئاپۆرای خەلکدا.

^۱ الخلائیم: جمع حلقوم.

^۲ تاریخ الطبری (۴۱۳/۵).

^۳ المصدر نفسه (۴۱۴/۵).

^۴ المصدر نفسه.

^۵ المصدر نفسه.

یەكەمەین لاوازییەك (وهن) كەوتە ئیسلام و یەكەمەین فیتنەییەك كەوتە ناو عامەى
خەلكى هیچ ھۆكارىك نەبوو نەم بلاوبوونەوہیە نەبیّت^(۱).

پنجەم: دەمارگیرى نەقامى

ئىبنو خەلدون دەلى: كاتىك فتوحات گەشتووتە تروپك و مىللەت بى شومار
بىر بواوہرى خەلیفە جیھانگیر بوو، عەرەبىش دابەزىيە ناو شارەكان لە چوارچۆوہى ئەو
گەلانەى خۆياندا وەكو بەسرەو كوفەو شام و مىسر ئەمانە تايبەتبوون بە ھاوہلىيەتى
پىغەمبەر ﷺ و ھاوپیەتییان کردبوو لە شوین ھەنگاوہەكانى دەچوون و دەستیان گرتبوو
بە سوننەتەكانییەوہ، وەكو كۆچەرى و ئەنسارو خەلكى قورەیش ئەھلى حىجازو ئەوانە
كە سوودمەند بووبوون وەكو ئەمان، بەلام سەرچەم عەرەبەكانى بنەمالەى بەكرى كۆرى
وانىل و عەبدول قەیس و ھەموو بنەمالەى رەبیعەو ئەزدو كەندەو خوزاعەو ئەوانى تریش،
ئەمانە ھاو دەمى و ھاوہلىيەتییەى پىغەمبەریان ﷺ بەر نەكەتبوو كەمىكان نەبیّت،
ئەمانە دەستیان ھەبوو لە فتوحاتدا پىشتەر ھەر ئەمەشیان بۆ خۆیان بە باش دەزانى كە
فتوحات بكەن و تپرای ئەو دیندارییەى دەیان کردو كەسە بەرپزەكانیان دەناسى و رەچاویان
دەکرد ھەرگیز بەدھۆشو دەھشەیان نەكردوہ دەربارەى كارى پىغەمبەرایەتى و
ھاتنەخوارەوہى نیگای ھامەشۆى فریشتە، كاتى ئەم شوینكەوتن و تەباییە كزى کردو
بارودۆخ ھەندى شتى لە بیر بردنەوہو دوژمن زەلیل بوو، پادشای ولات گەلەگەت بوو
ئەوكاتە دەمارەكانى نەقامى جەمیان کردو سەیرەكەن كۆچەرى و ئەنسارو
قورەیشییەكان و ئەوانى تر بوونەتە سەرۆكیان دەرونیان بىزار بوو دەستیان داہ
تەوہلاى، ئەمەش كەوتە سەردەمى عوسمان بە ئاشكرا تواغیان دەدا لە والییەكانى
عوسمان لە شارەكانداو بە چورتەو بە ھەنگاو رەخنەیان دەگرتو گلەبیان دەکرد، لە
گوپرایەلیدا سستییان دەکردو بە لىژمە داواى زولم و زۆرو لەكارلابردنیان لى دەکردو
گلەبى و گازندەیان ھەلدەپژا بەرانبەر نیمامى عوسمان و لەناو دارو دەستەكانى خۆياندا
قسەو قسەلۆكیان بلاو دەكردەو بە زولم دەیانگەیان دەقۆلەكانى ترو بە زولم شروڤەیان
دەکرد، ھەتا تەشەنەى كرد بۆ بەركەنارکردنى عوسمان، ئەگەر ئەمیرەكانى لەسەر كار

^۱ المصدر نفسه.

لانهبات، ئىمامى عوسمانىش نوڭنەرى نارد بۆ شارەكان كە دەنگوباسى بۆ يېڭنەو، ئەوانىش گەرەنەو و تيان: ئىمە نكولى ھىچ شتېكمان نەكرد لەبەرچاوى موسلمانان و عەوامەكان و بەرپەرچى ھىچمان نەدايەو^(۱).

شەشەم: وەستانى فتوحات

كاتى فتوحات راوہستاو كۆتايى پېتھات، لە دواوایى سەردەمى ئىمامى عوسماندا لەبەر بەرەستە مەروىيەكان يان سەروشتىيەكان و ھەنگاو نەنان بە پرووى فارسەكاندا يان بە پرووى باكورى ولاتى شام و روى نەفرىقادا ئەوكاتە دەستكەوتەكانىش لە شوڭىنى خۆيدا و شكاوى ھات جا ئەغرابەكان پەرسىاريان دەكرد نایا دەستكەوتە كۆنەكان چى پى كرا؟ خۆيان دەزانن^(۲)، چەندىن پەروپاگەندەى پوچەل بۆلەوويەو ھەمووشى عوسمانى پى تۆمەتبار دەكرا، كە گوايە عوسمان لە زەويە و ھەقكراوہكان بە كەيفى خۆى بەكاردىنى و بە پى ئارەزووى خۆى و بۆ ھەركەسى مەيلى لى بىت بەشېكى بۆ دەپچرەت، ئەمەش كاريگەرييەكى ھەبوو لەسەر دلى ئەغرابەكان نەخاسە زۆريەى زۆريان بەبىكار مابونەو، دەم بەتال بون نيوەى كاتى خۆيان بە خواردن و خەوتن بەسەر دەبردو نيوەى تەريشى بە توييە كردنى سىياسەتى دەولەتەو، قەسەكردن لە بارەى مامەلەى ئىمامى عوسمانەو، كە سەبەبىيەكان شەنيان دەكرد، يەككىكى لەكار گىرەكانى عوسمان دەركى كرد بەم ھاشو ھوشە ئەويش عەبدوللەى كورپى عامر بوو، ناماژەى كرد بۆ خەليفە لەوكاتەى خەليفە بانگى وەزىرو راويشكارانى خۆى كرد كە لە راوبۆچوونەكانىدا ئىجتىھاد بكەن، تەيىنى دا بە خەليفە كە فەرمان بكات بە خەلكى جىھاد بكەن و نىلەيان بدات بۆ غەزا كردن ھەتا دالغەو ھەمى ھىچ كاميان نەبىتە سىو بداتە سەريان و نەبىتە گەندەى ولاخەكانيان^(۳)، لەو كەش و ھەوايەدا كە باس و خواس بوو لای ھاوولاتيان گەرەنەو لە غەزاكردن و بە باشىش ھالى نەبوو لە دىن و دەلوا ھەموو خراپەيەكيان لى داكەوت، ئەوئەندە بەس بوو ئەو ئەغرابيانە بچولتەرت و يەيەكجار

^۱ تاريخ ابن خلدون (۲/۴۷۷).

^۲ تحقيق مواقف الصحابة في الفتنة (۱/۳۴۴).

^۳ تاريخ الطبري (۲/۳۴۰).

ئاراستە بىكرىن ئىتەر ئەوان ھەلڧەچوون بىگرەو بەردەو فىتنەيان ھەلڧەنو خان، بە كرده وەش
 ئەمە روويدا، چونكە ئەعرابە كان، بە ھۆى راو ھەستانى فتوحاتەو ەستېشخەرىيان كرد
 لە ئانسەرى فىتنەى يەكەمداو بوونە ھۆيەك لە ھۆكارەكانى گرسەندنى و بەرپابوونى^(۱).

ھەوتەم: بەھەلە تىگەيشتن لە وەرە

وەرە لە شەرىعەتدا خاوتەن بىرىتيە لە ەستەھلگرتن وازەيتان لەو شتانەى كە
 ھېچ گوناھىكى تىدا نىيە، لە ترسى ئەوەى نەكو گوناھىكى تىدا بىت، لەبنەرەتدا وەرە
 لەسەر شتە موباحەكان ھەلڧەگىرى بۆ خودا و لەبەر خودا، وەرەكردن شتىكى شەخسىيە
 ئەگەر مەرؤف بىخاتە سەر دەروونى خۆى دروستەو باشە، بەلام راست نىيە و دروست نىيە
 بىسەپىنىت بەسەر كەسانى تردا، ترساناكرىن جۆرەكانى وەرە ئەو وەرە نەفامانەى كە
 موباح ەرام دەكات يان فەرزى دەكات ئەم جۆرەيان بوو تا قىمى فىتنەكەران تىتى كەوتن،
 ئەوكاتە دۆزمنانى ئىسلام لەو رۆژەدا ئەم ھەلەيان قۆستەو ەو ەستى ئەمانەيان رەفاندو
 فويان تىكردو دەماندىان، وايان دەزانى ئەوكارانەى كە موباحەو بەرژەو ەندىي تىدايەو
 عوسمان دەيكات دەرجوونە لە ئىسلام و گۆرپىنى سونەتى پىش خۆيەتى، ئەم بابەتەيان
 گەورە كرد لە چاوى نەفامەكانداو خويى خەلىفە عوسمانيان بە ئىباح زانى و يارمەتى
 ئىباحەيان دەداو دەرگاي فىتنەيان لە موسلمانان كردهو ەتا ئەمەرؤ، ئەم وەرە
 نەفامانە لە ھەلسوكەوتى ھەندى موسلماندا ئەمەرؤش دەبىنرىت ئەوانەى سورن لەسەر
 گونجاندنى ئەحكامەكانى ئىسلام بە گۆيرەى ەزورقى خۆيان يان بەپىتى خو نەرىت و
 لاسايى خۆيان^(۲).

ھەشتەم: تەماعى تەماعاران

لە جىلى دوو ەمى ئەوەى ھاو ەلاندا، ئەوانەى كە گوزارشتيان لە تازە كردهو ەو
 نوپىكردهو ەى ھوكم و ئىدارە دەكرد، ئەم نەفامانەو ھاوچەشنەكانيان وايان دەزانى رپىگاي
 بەردەميان داخراو ەو تەنراو ە، عادەتەش وايە ھەركاتى تەماعاران بۆ تەماعى خۆيان
 ھەناسە ھەلمىنىكىيان دەست نەكەت ئەوا دەچنە نىو بازنى ئەو كارانەى گۆرانكارى

^۱ تحقيق مواقف الصحابة في الفتنة، ص (۳۵۳).

^۲ الأساس في السنة (۱۶۷۶/۴).

دروست ده کات و گۆم لیل ده کات، چاره سه رکردنی کاروباری نهم چینه زور گرنگه
نه و په پری گرنگه^(۱).

نۆیه م: موثامه رهی کینه بازه کان

چه نده ها دوو پرووی داخ له دل هاتبوونه ناو نیسلام و دلیان پرپر بوو له کینه و گلهیی و
گازنده و ده هوبازی و نه یان ده توانی نهم خاله لاوازانه بدوزنه وه که له شه قارییه وه بتوان
فیتنه ی لی تاو دهن، به لام که سانیکیان ده ست که وت به گوی قولاغوه و گویی بو
ده گرتن و له شوینه واری نه مانده، نه مدش به ریا بوو، که بینیمان^(۲)، به راستی پیشتر
باسی کیانی جوله که و گاورو فارس مان کرد، نه مانه هه موویان ناسراون که هوکاری قین و
کینه و غه رهن، له سه ر نیسلام و ولاتی نیسلامی.. به لام نیتمه لی ردها نه و گرویه باس
ده که مین که داری حه دو ته می کردنیان به سه ر هاتبوو به بۆنه ی تاوانیکه وه که له ناو
جهرگهی ولاتدا کردبوویان و خه لیفه ش یان والیه کان له هه ندی له شاره کاندایان
دابوون به تاییه ت له به سه رو کوفه و میسو و مه دینه جوله که و گاورو فارس و که سوکاری
تاوانبار که داخ له دل بوون، چند ده ستیه ک له خه لکیان قوسته وه و ته نزم کرد زوریه ی
زوریان له نه عرابه کان بوون نه وانه ی که له م دینه تی نه گه شت بوون له سه ر حه قیقیه تی
خوی، تا قیمیک دروست بوو بو نهم داخله دلانه که به خه لکی شه ر نه گیزو خراپه کار
ده ناسراون به شاهیدی نه وانه ی که بینییان، به راستی به سه رسه ری نه هلی شاره کان
وه سفکراون^(۳)، چونکه نه مانه گور که می شعی عه ره ب بوون^(۴)، نه مانه بی نه رزش خه لک
بوون، له شه ر نه گیزی یه که ده نگ بوون^(۵)، نه مانه نا حالی و کالقامبوون له هیه حالی
نده بوون^(۶)، نه مانه خو پیری و په ته پری تیره قه ره جه کان بوون^(۷)، نه مانه نه هلی

^۱ أحداث وأحداث قننه المرح، ص (۵۱۷).

^۲ المصدر نفسه.

^۳ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة، ص (۳۹۲).

^۴ المصدر نفسه.

^۵ الطبقات (۷۱/۳)، هذا وجف ابن سعد.

^۶ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة، ص (۳۹۲).

^۷ شذرات الذهب (۴۰/۱)، هذا وجف ابن العماد.

وشكهه‌لهاو، بئ سەروەرو كەللە ڕەق و ھەرچی و پەرچی خێلەكان بوو، خوێری و ریسواو ئەملاو ئەولا بوون^(۱)، ئەمانە نامێری شەیتانی بوون^(۲)، ناوی عەبدوللای كۆری سەبەئی سەنعانی یەھودی بوو، لە جوملەی ئەم داخەلەدا دواپراوەدا بوون كە دەخەزیان گرتبوو لە سەرچاوەكاندا بە چەندبارە كراوەیی ناوی دەبریت.

عەبدوللای جولەكە بوو، پاشان موسلمان بوو بەلام دەستی لە مەرامە گلاوەكانی ھەلنەگرتبوو، ھاتوچۆی دەکرد، لە نیتوان شارە ئیسلامییەكاندا بەو ئیعتیبارە ی كە تاكێكە لە موسلمانەكان^(۳)، لەمەولا باسی دەكەین لە توێژینەوێكە سەریخۆدا بە ئیزنی خودا.

دەيەم: نەخشەسازییەکی توندوتۆڵ بۆ وروژاندنی گلهیی و گازندە لەعوسمان كۆمەلگە ھەمیشە نامادەییە بۆ وەرگرانی پرۆیاگەندەو قسەلۆك لە ئەنجامی كۆمەلای ھۆكارو نامرازی ناوخۆیی، ھەروەھا گۆڕەپانەكە نامادەباشكرابوو پێكھاتە ی كۆمەلگەكەش شایانی رووبەرووی خروقات بوو، فیتنەچیەكان كۆبوونەو و ڕێكەوتن لەسەر تەشەردان لە ئەمیرەكان بە بیانووی فەرمانكردن بە چاكەو ڕێگریكردن لە خراپە بۆ ئەوێ خەلكی كێشكەن بۆ ناو ریزەكانی خۆیان، ڕەخنەو تەشەردان گەشتە عوسمانیش و خودی عوسمان توانجبار كرا بەو پێیە رابەری یەكەمی دەولەتە ئەگەر ئەو گازندانە ھەژمار بكەین كە برەویان پێ دەداو ڕەواجیان پێدەدا لە دژی خەلیفەو تەشەریان لێدەدا پێی دەكری لە پێنج كۆمەلەدا ریزەبندی بكەین:

۱- ھەلۆستە شەخسیەكان پێش فەرمانڕەوایی خەلافەت (واتە غایب بوونی لە ھەندی غەزاو پێگەكان).

۲- سیاسەتی داراییەكە ی - بەخشینەكانی، پاوێنەكان.

۳- سیاسەتی ئیداریە كردهییەكانی، كار بە دەستی كردنی خۆمەكانی، رێبازە ی كار بە دەستكردنی لە كەسەكاندا.

^۱ شرح صحيح مسلم (۱۵/۱۴۸، ۱۴۹).

^۲ تاريخ الطبري (۵/۳۲۷).

^۳ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة.

۴- ئىجتىھاده تايىبەتايىبەكانى يان ئىجتىھادهكانى بۆ بەرژەۋەندىي ئومەت (ۋەكو چوار ركات كردن لە مينا كۆكردنەۋەي قورنان، گەورە كردنى لە مزگەوتەكان.
 ۵- ھەلسوكەوتى لەگەل ھەندى لە ھاۋەلاندە ۋەكو عەمارو ئەبى زەرپو ئىبنو مەسعود^(۱).

ھەلۆيىستى ئىمامى عوسمان رۆشن كراۋەتەۋە لە ھەموو ئەو شتەنى رووبەرپروويان دەكردەۋە، لە شوئىن و كاتى خۆيداۋ گازندەي ھىچكاميان نەماۋە جگە لە عەمار، لەمەولا باسى دەكەين (ان شاء الله)، چەندىن زىادە خراۋەتە سەر پرووداۋى دەرخستنى گازندەكانى ئەو گلەبىيانە كە كراۋە لە عوسمان ئىتر لە سەردەمى خۆيدا بىت ئەو دەمەي ئاراستەيان كەردوۋە، ئەۋىش لە كاتى خۆيدا ۋەلامى داۋەتەۋە يان لە دوايىدا بۆيان ھەلبەستوۋە لە لاين رەۋى و كىتاب نوسەكانەۋە، ئەمانە راست نىن و نەگەتەنراۋنەتە ئەنازەيەك كە بىيىتە باعيسى كوشتنى^(۲)، ئەو گلەبىيانەي پىشوو باسكراۋن و نوسراۋەتەۋە لە مېژوۋى تەبەرى ۋەغىرى ئەۋىشدا لە كىتبە مېژوۋىيەكان و رىۋايەتە ۋەرگىراۋەكان لە رىنگەي نەفكارەكان ھەۋالەدەرە لە پروولاۋازەكان بوۋە، بەتايىبەت پافزىيەكان، ئەم رافزىيانە بەردەوام بەلايەكى ناگەھان بوون، لەسەر حەقىقەتەكانى سىرەي خولەفاۋ پىشەۋايان، بە تايىبەت لە قۇناغى بگەرە بەردەۋە فىتەندا، زۆر بەداخەۋە سىرەي ئىمامى عوسمانى ئەمىرى ئىمانداران كۆمايەكى بى شومارى بەركەوت لە بگەرە بەردە رىۋايەتى رووداۋەكانى تر پەر ھەلەن، كە پۆخلەۋات لەسەر رىبازى (ھەرچى پىتو لكا لولى دەدا) ھەندىكە لەو شىۋاندو دەستكارىيەي خراۋەتە سەر سىرەي درەۋشاۋەي ئىمامى عوسمان، ناشرىن كەردنى پىاۋە بەنرخەكان لە ئەنجامى ئىرەيى و داخ لە دلى بۆ سوكاپەتى و ناۋزپاندن و لەكەداركەردن.

ئىمامى عوسمان خۇدى خۆى دەركى بەم ھالەتە كەرد كاتى نوسراۋىكى نوسى بۆ ئەمىرەكانى وتى: (پاش سوپاسى خۇداي گەورە، مىللەت لەبلاۋەكەردنىدا گەزراۋە

^۱ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة، ص (۳۹۴).

^۲ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة، ص (۳۹۴).

خزاوه ته ناو شهړو، نه زعه ده کات بڼ خراپه، سږ شتیش وای لږ کردووه دونیای سهرغځکتش و ناره زووی خیراو رفیتراو داخو مهراقی پیشدراو^(۱).

نیبول عمره بی ده لږ دهر باره ی نهو ره خانه به گشتی ده لږت: (به زولم وتویانه و خوځان به ریوایه تی دروزه کانه وه به ستوه)^(۲)، ده لږن نیمامی عوسمان له قه له مړه یه کهیدا زالم و ناله باره ی هه بووه، نه مانه هه مووی له رووی سنده دو ده قه وه باتله و بڼ بنه مایه، نیبول ته یی به روشتی کردووه ته وه، که نیمامی عوسمان بڼ گونا هه نیبه ده لږ: (ریسایه کی گشتی و گشتگر بڼ نه م رووداوانه نه مایه هېچ که سږ که نیبه بیرو رو یا وه ږی و ایبت جگه له پیغه مېهر ﷺ که سږ که نیبه ته مانه ده بیټ ته مانه ده خلیفه کان و غه یری نه وانیش ده کړی هه لږه یان کردیبت و گونا هیان لږدا که وتبی و ته و به یان لږ کردیبت، به لام نه مانه به هڅی حه سندناتی زوړیانه وه پاک بوونه ته وه، هه روه ها به چندین موسیبه تی گونا هه شوړ تاقی کراونه ته وه، به شتی تر پاک بوونه ته وه هه موو نهو شتانه ی که نقلی ده کهن له باره ی عوسمان وه مه به ستیان نه وه یه بی که نه هه له و تاوان، نیمامی عوسمان چندنه ها هڅکاری لیخو شېوونی بڼ هاته کایه وه له چند روویه کی زوره وه وه کو ده ست پیسخه ری کردنی له پروا هیانانداو له بهر نیمان و جیهاد و شتی تر له گوړپرایه لږیه کانی، جڼگر بووه، که پیغه مېهر ﷺ شایه تی داوه بڼ عوسمان، به لکو مژده ی به هه شتی پږداوه له سهر به لږیه که گیروده ی ده بیټ^(۳)، هه روه ها ته و به ی کردووه له هه موو نهو شتانه ی که کردبوویانه ره خنه و گازنده له سهری وه تووشی به لږیه کی گه وره بوو خودای گه وره هه موو گونا هه کانی پی شوړده وه، نه ویش سهری گرت هه تا به مدزلومی و به ناحق شهید کرا، نه مه گه وره تین به لږیه بڼ سپینه وه ی گونا هه کان)^(۴).

^۱ التمهید والبیان، ص (۶۴).

^۲ العواصم من القواصم، (۶۱ - ۶۳).

^۳ مسلم، کتاب فضائل الصحابة، (۴/ ۱۸۶۷، ۱۸۶۹).

^۴ ذوالنورین عثمان بن عفان، عمد مال الله، ص (۶۳).

یازدهیم: به کارهیتانی شو نامرازو شیتوازه‌ی که خه‌لکی وروژاند

گرنگترین شو شیتوازه پروپاگه‌نده‌ی راته‌کینه‌ربوو به شیه‌یه‌ک وشه‌کانی پروپاگه‌نده‌و هاشوهوشه‌ی زوریان ده‌پسایه‌وه، خه‌لکیان دنه ده‌داو دیمانه‌و مشتومری به‌رامبه‌ریان به به‌رچاوی خه‌لکوه ده‌کرد، له‌گه‌ل خه‌لیفه‌و تانه‌یان ده‌دا، له‌ والیه‌کانی و ساخته‌کاریان ده‌کرد، له‌ نامه‌و نویسنده‌و له‌سهر زمانی هاوه‌لان درویان هه‌لده‌به‌ست به ناوی نه‌وانه‌وه به ناوی عایشه‌و عه‌لی و ته‌لحه‌و زوبیره‌وه، پروپالانته‌یان ده‌کرد گوایه عه‌لی نه‌بی تالیب شیاوتره‌ بۆ خه‌لیفه‌یی و شو میراتگره‌ دوا‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ و له به‌سره‌و کوفه‌و میسر فیرقه‌یان ریک‌خستبوو چوار فیرقه‌ بوو له‌ شاره‌کان، نه‌مه‌ به‌لگه‌یه له‌سهر پیلاندانانی پیشه‌وخت نه‌هلی مه‌دینه‌ وایان ده‌زانی و نه‌ندیشه‌یان وابوو نه‌مانه‌ به بانگه‌یشتی هاوه‌لان هاتوون و له‌ خو‌یانه‌وه نه‌هاتوون نه‌م رووداوانه‌یان هه‌لکشان هه‌تا گه‌یاندیانه‌ قه‌تل^(۱) نه‌وه‌نده‌ جولان‌دیان قه‌تلی لی‌ که‌وته‌وه له‌ پال نه‌م شیتوازه‌دا.. کۆمه‌لی دروشیان به‌کارهیتاوه‌ ته‌کبیریان ده‌کرد ده‌یان وت جیهاد دژی به‌زالم بوو ده‌که‌ین ده‌یان وت به‌ فرمان کردن به‌ چاکه‌و ریگری کردن له‌ خراپه‌ هه‌ستاوین داوا‌ی گۆرینی عوسمانیان کرد نه‌وه‌نده‌ بویریان دریژه‌ پیتداو داخو‌زیان کرد به‌لکو‌ په‌له‌یان کرد له‌ کوشتنی خه‌لیفه‌ به‌تایبه‌تی کاتی هه‌والیان پیگه‌شت که‌ خه‌لکی شاره‌کان هاتوون بۆ پشتیوانی خه‌لیفه‌ نه‌مه‌ حه‌ماسه‌تی تاو سه‌ندو زیاد کرد بۆ نه‌وه‌ی ته‌نگ به‌ خه‌لیفه هه‌لچن و بیته‌پیتن هاندان بکه‌ن بۆ کوشتنی، ئیتر به‌ هه‌ره‌ژکارێک بیت^(۲).

دوانزه‌یه‌م: شوینه‌واری سه‌به‌ئیه‌کان له‌ رووداوه‌کانی فیتنه‌که‌دا

۱- نایا سه‌به‌ئیه‌کان حه‌قیقه‌ته‌ یان نه‌ندیشه‌یه‌ گشت زانایانی پیشوو کۆرایان هه‌یه له‌سهر بوونی سه‌به‌ئیه‌کان به‌ بی‌ ناوگیری، به‌لام که‌سانێکی که‌م له‌ زانایانی نه‌م چه‌رخه که‌ زۆربه‌یان شیعه‌ن سه‌ره‌پێچی شو راستیه‌ ده‌که‌ن، ئینکاری بوونی ده‌که‌ن و بیانوی ئینکارییه‌ که‌شیان نه‌وه‌یه که‌ نه‌م ناوه‌ (سه‌به‌ئی) دا‌هینراوه‌ له‌ خه‌یالییه‌کانی عومه‌ری کوری سه‌یفی ته‌میمیه‌، عومه‌ریش شو که‌سه‌یه‌، که‌ هه‌ندئ له‌ زانایانی پیاواناس

^۱ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة، ص(۴۰۱)، كتاب الإنقاذ من وعادي الإنقاذ للتاريخ الإسلامي.

^۲ المصدر نفسه ص(۴۰۲).

خویان لی پاراستوو له بواړی ریوايه تی فرموده دا، قسه یان لی وهرنه گرتوو، نهی نهوه نیه زانایان قسه کانی عومهریان به به لگه داناوه هواله کانی به راست زانراوه، وه ده زانین لای نیینو عه ساکیر ریوايه تی زور هاتووو باسی عه بدوللای کورې سبه و ده کات، راویه کانش عومهری کورې سیف نییه، نه لبانی حوکمی داوه به سهر هندی کیدا که راسته نیتر له کتیبی فیرقه کاندایا کتیبی (ریجال) دا یان کتیبی فرموده، به لام ناوی عومهری کورې سیهی تیدا نییه له نریک و نه له دور دکتور سلمان نه لعوده له کتیبه کیدا به ندی کی به نونیشانی عه بدوللای سبه و شوتنه واره کانی له رووداوه کانی فیتنه هه لگیرسانیدا له قوناعی یه کممی نیسلان هندی که تویژه روان گومان ده کهن له بوونی عه بدوللای کورې سبه ^(۱) ده لین، که که سایه تییه کی وه مییه و نینکاری بوونی ده کهن، به بی به لگه و ده لیل نه وانهی نینکاری که سایه تی نیینو سبه ده کهن تاقمی که ره ژه لاتناس و پرک له تویژه ره وه عه به کان و زوری زوری شیعه هاوچه رخه کان نه وهی جیگهی سهرسامیه هم ره ژه لاتناسانو کلکه کانیان له رافزیه کان و ناموکاری هم سهرده مهی خومان نینکاری که سایه تی عه بدوللای کورې سبه ده کهن و به که سایه تییه کی وه می داده نیینو ناماژه به بوونی ناکه ن نه مانه له نه قامی و بی شه رمیدا تا چ رادده یه که شتون کتیبه میژوویه کان و کتیبی گروهه کان پر پره له ته رجه مه و باسی عه بدوللای، راویه کان کارو کرده وه که یان نه قل کردووو دهنگوباسی عه بدوللای چین چین که وتوو ته سهریه که له ناسوی کتیبه کاندایا، میژوونووسان و فرموده زانه کان و نووسهری کتیبه کانی نه لفیره و میله و نیحل و ته به قات و ته ده ب و نه نساب و نه وانهی وجودی سبه نییه کان روشن ده که نه وه عه بدوللای کورې سبه ده کهن له کتیبه کانی نه هلی سوننه دا ناوی براوه و باسکراوه که سایه تییه کی راسته و وجودی هیه، هه روه که له کتیبه شیعه یه کاندایا ده که وتوو که که سایه تییه کی میژووی حقیقه ته له بهر هم راستیانه هواله کانی فیتنه و ژلی عه بدوللای کورې سبه ده کهن له میژووی نیامی ته به ریدا باس نه کراوه بهس تنه نه خراوه ته پال ریوايه ته کانی عه مری ته میمی به لکو له ریوايه تی زور راویدا

^۱ عبدالله بن سبا الملقب بابین الشواء، یهودی من صفاء، أظهر اسلام فیزمن عثمان بن عفان ظهر له نشاط ملحوظ فی الشام والعراق ومصر خاصة.

هاتوو، به لکو ههوالی بلاوه له ریوایه تی زانایانی پېشودا، له ههردوو کتیبی رووداوه میژوییه کانی نیسلام و راوېچوونی فیه ق و نیحه له کاند ا له و ماوه یه دا به راشکاو ی باسی کراوه، ته نیا نه وه هیه میژووی نیمامی ته به ری جیاوازیه کی هیه له وانی تر باب ته که ی به فراوانی باسکردوو و زور به دوو رو دریی شیکردوو و ته وه، با ناگادارین گومان و دوو دلی له م رووداوانه، که هیچ سه نه دو به لگه یه کیان نییه، مانای نه وه ده گه یه نیّت هه موو نه م هه والانه ده پوخت و هه ره س دینیت و زانایان و هه والده ره کانی به گیل و دروزن ده رده چن و راستیه میژوییه کان ده شیویت و ناوه ژوو ده بیت، نه وه که بچو نیکی راسته و که مهنه ده به نمونه یه کی هه لپینجانی عقلی وشک و رووت روویه رووی نه وه هه موو ده ق و ریوایه ته لی شاوه زه فر به ره بوه ستنه وه، نایا نه وه راستیه و مهنه جیه به نمونه ی لپه ریه ک پشت بکهینه گشت سه رچاوه گه وره کانی زانایانی پېشو، زانایانی دوا یی، که هه ره هه موویان سه لماندوویانه که عه بدوللای کوری سه به و که سایه تییه کی واقعییه^(۱)، باسی نیبن و سه به و له کیتبی نه هلی سووننه دا زور هاتوو، وه کو نه عشاری هه مه دانی^(۲)، که شاعیر یکی فارسییه و یه کیکه له شه رزانه قورثاغوینه کان، به لام شیعی و توه و به شاعیر ناسراوه نیمامی زه هبه ی ده لیت شاعیر یکی به ناویانگی خوشخوانه و خوداناسی کی به ریزه له سالی ی کوچی کورزاوه به زمانی خو ی باسی سه به نییه کانی کردوو و موختاری کوری نه بی عوبهیدی سه قه فی و ده ستو داریه ره که ی داشوریوه که نه هلی کوفه بوون، دوا ی نه وه ی له گه ل پیاوه ماقوله کانی نه هلی کوفه رای کرد بۆ به سره و به م شیوه یه دایشورین و تی: "من شایه تم، که نیوه سه به نین، من ده زانم نیوه دارده ستی کوفرو چاک ده تان ناسم"^(۳).

نالییه دا ریوایه تی کمان له نیمامی شه عیبیه وه که له سالی (۱۰۳) ی کوچی مردوو نه وه ده گه یه نیّت که یه که مین که سیك دروی هه لبه ست و دیعایه ی کرد عه بدوللای کوری سه به بو^(۴)، هه روه ها نیبن و حه بیب^(۱)، که ناوی موحه مده دی کوری حه بیبه کوری

^۱ تحقیق مواقف الصحابة في الفتنة (۷۰/۱).

^۲ هو عبدالرحمن بن عبدالله بن الحارث الهمداني، المعروف شاعر فارسي أحد الفقهاء القراء لکته قال الشعر وعرف به، قال الذهبي، شاعر مضطرب، كان متعبدا فاضلا قتل عام (۸۳)هـ.

^۳ دیوان: أعشى همدان، (۱۴۸).

^۴ تاریخ دمشق، لابن عساکر (۳۳/۹).

نومده‌ی هاشمیه زانایه له زانستی نه‌سه‌ب و هه‌وآ و زمان و شیعردا، له سالی (٢٤٥)ی کۆچی مردوو و باسی عه‌بدوللای سبه‌ه ده‌کات و به‌یه‌کێک له کورانی حه‌به‌شه‌ی حساب ده‌کات^(١) هه‌روه‌ها نه‌بو عاصمی خۆشه‌ویستی کورپی نه‌حرم که له سالی (٢٥٣) کۆچی مردوو.

هه‌وآی سوتاندنی ئیمامی عه‌لی ریوایه‌ت ده‌کات که کۆمه‌لای له سه‌به‌ئیه‌کانی سوتاندوو، له‌کیته‌ی (الاستقامه) دا^(٣)، هه‌روه‌ها جاحیز^(٤)، که له سالی (٢٥٥) کۆچی مردوو یه‌کێکه له سه‌رته‌له‌کان ئاماژه بو عه‌بدوللای سه‌به‌نی^(٥) ده‌کات و ریوایه‌ته‌که‌شی پێش ئیبن و سه‌به‌ه نییه، وه‌کو دکتۆر جه‌واد عه‌لی تیگه‌یشتوو^(٦)، که کارزار مۆیان به‌م ده‌مان لا ده‌روان لا ده‌خانیلا هه‌وآ ده‌بێت نه‌م ده‌سه‌لمیته‌ت^(٧)، وه‌شی زه‌ندیق دوور نییه له عه‌بدوللای کورپی سه‌به‌ه دارو ده‌سته‌که‌ی، ئیبن و ته‌یمیه ده‌لای: (په‌یره‌وی رافزیه‌کان و به‌رنامه‌یان له عه‌بدوللای کورپی سه‌به‌نی زه‌ندیق‌ه‌وه سه‌رچاوه‌ی گرتوو)^(٨)، ئیمامی زه‌هه‌بی ده‌لایته: عه‌بدوللای کورپی سه‌به‌نی تیژپه‌ری زه‌نده‌قییه‌کانه، سه‌رلیشیواوو سه‌ر لی شیوینه‌ره^(٩)، ئیبن و حه‌جه‌ر ده‌لای: عه‌بدوللای کورپی سه‌به‌ه له تیژپه‌ری زه‌ندیق‌ه‌کانه، ده‌سته و دائیره‌یه‌کی هه‌بووه پێیان و تراوه سه‌به‌ئیه‌کان بیروباوه‌ریان وایه، که عه‌لی نه‌بی تالیب خودایه‌تی تێدایه‌و

^١ محمد بن حبيب بن أمية الهاشمي، عالم بالانساب والاضبار واللغة والشعر، توفي عام (٣٤٥هـ)، تاريخ بغداد (٢٧٧/٢).

^٢ الحجر، لابن حبيب، ص (٣٠٨)، عبدالله بن سبأ، العودة ص (٥٣).

^٣ هو خشيش بن أكرم بن الأسود النسائي، ترجم له الذهبي، تذكرة الحفاظ (٥٥١/٢).

^٤ هو عمر بن بحر بن محبوب الكتابي، من أئمة الادب والعلم، توفي عام (٣٥٥هـ).

^٥ البيان والتبيين (٨١/٣).

^٦ تحقيق مواقف الصحابة (٢٩٠/١)، عبدالله بن سبأ، للعودة، ص (٥٣).

^٧ تحقيق مواقف الصحابة (٢٩٠/١).

^٨ مجموعة الفتاوى (٤٨٣/٢٨).

^٩ ميزان الاعتدال للذهبي (٤٣٦/٣).

خودايه، عه‌لېش له‌سهرده‌مى خه‌لافه‌تېى خۇيدا سوتاندنى به‌ ناگر^(۱)، باسى عه‌بدوللای سبه‌به له‌ کتېبه‌کانى جه‌رح و ته‌عديدا هاتووه و ئېن و حېبان که له‌ سالى (۳۵۴) ى کوچى مردووه ده‌لېت: که‌لبى موحه‌مه‌دى کوپى سائېى ئېخبارى سبه‌ئېيه و يه‌کېکه له‌ پياوه‌کانى عه‌بدوللای کوپى سبه‌به و يه‌کېکه له‌وانه‌ى که ده‌لېن عه‌لى نه‌مردووه ده‌گه‌رېته‌وه بۆ دونيا پېش هه‌ستانى قيامه‌ت، نه‌گه‌ر هه‌ورېک بېېنن ده‌لېن نه‌مېرى ئېمانداران عه‌لى تېدايه^(۲)، هه‌روه‌ها کتېبه‌کانى ره‌چه‌له‌کناسى جه‌خت ده‌که‌نوه له‌ ناوى سبه‌ئېيه‌کان، که نه‌سبه‌ته بۆ لای عه‌بدوللای کوپى سبه‌به بۆ نمونه کيتابى (الانساب للسماعى)^(۳)، که له‌ سالى (۵۶۲) ى کوچى مردووه^(۴)، ئېن و عه‌ساکېر که له‌ سالى (۵۱۷) ى کوچى مردووه، به‌م شېويه پېناسه‌ى عه‌بدوللای سبه‌به ده‌کات، ده‌لېت: عه‌بدوللای کوپى سبه‌به، که سبه‌ئېيه‌کان ده‌درېته پالې و نه‌مانه‌ش تېرېه‌رى رافزېيه‌کانن، عه‌بدوللای له‌ نه‌سلدا يه‌مه‌ئېيه و جووله‌که‌يه و به‌بانا ئېسلام بووه^(۵)، عه‌مرى کوپى سهرف تاکه سهرچاوه‌يه‌ک، که هه‌والې عه‌بدوللای کوپى گېرپايتته‌وه، سهره‌که‌ين ئېن و عه‌باس و عه‌ساکېر له‌ ميژووه‌که‌ياندا هه‌ندې رېوايه‌تيان هېناوه، که عه‌رمى سه‌فى هه‌ر تېدا نېيه، نه‌م رېوايه‌تانه عه‌بدوللای سبه‌به ده‌سه‌لمېنن و جه‌خت له‌ هه‌واله‌کانى ده‌که‌نوه^(۶)، شېخ ئېسلام ئېن و ته‌مېيه، که له‌ سالى (۷۲۸) ى کوچى مردووه باس ده‌کات، که نه‌سلې رافزېيه‌کان له‌ مونافېقه زه‌ندېقه‌کانه‌وه و داهېنراو داشى عه‌بدوللای سبه‌به‌ئى زه‌ندېقه‌و زېاده ره‌وييان له‌ عه‌ليدا ناشکرا کردووه، داواى ئېمامه‌تيان کردووه ده‌قى قورنانيان پيدا وتووه بانگه‌شه‌ى بېنگونه‌ى عه‌لييان کردووه^(۷)، شاتېى، که له‌ سالى (۷۹۰) ى کوچى مردووه^(۸)، ناماژه‌ى کردووه که

^۱ لسان میزان، (۲۹۰/۳)، (۳۸۹).

^۲ الحجر وحسن (۲۵۳/۳).

^۳ عبدالکریم بم عه‌د المعانى، توفى عام (۵۶۳) ه، و تذکره الحفاظ (۱۳۱۶/۴).

^۴ الاناب (۲۴/۷).

^۵ تاريخ دمشق (۳۲۸/۹)، (۳۲۹).

^۶ تحقيق مواقف الصحابة (۲۹۸/۱).

^۷ مجموع الفتاوى (۴۳۵/۴).

بیدعدهی سەبەئیی لەو بیدعە بیروباوەرپایانەیە، کە پەییوەستە بە ھەبوونی خودایەکی تر لەگەڵ خودادا، ئەمە بیدعەییە کە جیاوازی لە بیدعەکانی ترو قسەوباسەکانی تر^(۱)، لە کیتابی (خَطَط)ی مەقریزیدا کە لە سالتی سالتی (۸۴۵) کۆچی مردوووە دەڵێ: عەبدوللای کورە سەبەئە لە زەمانی عەلیدا ھاتوو بیدعەیی داتاشیووە وتوویەتی عەلی وەسیەتی خەلیفەیی پێ کراوە، عەلی دەگەریتەووە بۆ دنیا، گیانی عەلی دەچیتە قالیی خەلکی تریان نوسخەیی لەبەر دەگیریتەووە^(۲)، بەلام سەرچاوەکانی شیعیە ئەوانە کە باسی عەبدوللای سەبەئیان کردوووە ئەمانەن کەشی لە موحمەدی عەولەوییەووە ریوایەتی کردوووە دەڵێ: سەعدی کورێ عەبدوللا بۆی گێڕامەووە ئەویش لە یەعقوبی کورێ یەزیدەووە، موحمەدی کورێ عیسا ئەمیش لە عەلی کورێ مەزیارەووە ئەویش لە قوزالە کورێ ئەیوبی ئەزیدیەووە ئەویش لە ئەبانی کورێ عوسمانەووە دەڵێ: بیستم لە ئەبا عەبدوللا دەیوت: خودا لەعەنتی کردوووە لە عەبدوللای کورێ سەبەئ، چونکە ئەو عەبدوللایە بانگەشەیی ئەوێ کرد، کە ئەمیری ئیمانداران عەلی خۆی خودایە، وەللایە ئەمیری ئیمانداران بەندەییەکی گۆڕپایەلی خودایە، وەیل بۆ ئەوێ درۆمان پێوە دەلکینێ و درۆمان بۆ دەکات، خەلکانێک ھەن شتی وا دەڵێن بە ناوی ئیمەووە ئیمە لە دلی خۆشاندا نایلیین و ئەمان وتوووە، ئیمە دەگەریتەووە بۆ لای خودا، تەبەرا دەکەین لەوانە^(۳). ئەم ریوایەتە لە رووی سەنەدەووە صدحیحە^(۴)، لە کیتابی (المخصل)دا قومی ئەم ھەوالەیی ریوایەت کردوووە بەلام گەیانندووویەتی سەنەدێکی تر، بەلام خاوەنی (روضات الجنات) باسی ئین و سەبەئیی کردوووە لای خۆی لەسەر زمانی ئەو راستگۆ باوەرپێنکراوەی کە لەعەنتی کردوووە لە ئین و سەبەئەو لەبەر تۆمەتی درۆکردن و ساخەکاری و گازەرگیشانی نەینییەکان و شروئەکردنی ناپرسەن (التأویل)^(۵)، دکتۆر

^۱ ابراهیم بن موسی، محمد الفرائطی، توفی عام (۷۹۰)ھ.

^۲ الاعتصام (۱۹۷/۳).

^۳ المواعظ والاعتبار (۳/۳۵۶، ۳۵۷).

^۴ رجال الکشی (۱/۳۲۴).

^۵ عبدالله بن سیا الحقیقە المجهول، محمد علی المعلم (ص ۳۰).

^۶ عبدالله بن با، العودە، ص (۶۲).

(سلمان العودة) له کتیبہ کہیدا باسی کۆمەلێ لەو دەقانه دەکات، که کتیبە شیعەییەکان و ریوایەتەکانیان فوداوە ناخنیویانە، لە عەبدوللای کوری سەبەنەو، ئەم دەقانه لەو سێقه تۆمار کراوە کان دەچیت، که مۆتەئەخیری شیعە نووسیویانە هەولێ ئەو دەدەن، که ئینکاری عەبدوللای سەبە بکەن یان دوولێ بێنە هەوالەکانییەو بە بەلگە کال و کرچ و سەرچاوەی زەعیف و ئەو سەرچاوانە ی که هەوالەکان دەگێرێتەو^(۱)، که سایەتی ئین و سەبەو حەقیقەتێکی میژوووییە هیچ لیلیەکی تێدا نییە لە سەرچاوە سوننییەکان و لە سەرچاوە شیعەییەکاندا چ ئەوانە ی کۆن یان تازەکانیان وەکو یەک باسی عەبدوللای دەکەن.

هەر وەها لای زۆرینە ی رۆژەلاتناسەکان وەکو (فلهاوزن)^(۲)، فان فولتن^(۳)، لیفی دیلافیدا^(۴)، جولد تسهیر^(۵)، و رینولد نکلسن^(۶)، دواين رونلڤسن^(۷)، هەتا کو ئیستاش ئین و سەبەو جینگە ی گومانەو بە ئەفسانە دەزانێ، لای دەستەبەکی کەم لە رۆژەلاتناسەکان وەکو (کیتانی و بردنارد لويس)^(۸)، فرید لندر المتأرجع^(۹) با ئەو هەش بزانین ئیمە پشت بە ئەمانە نابهستین لە رووداوەکانی میژوووماندا، ئەو ی سەرچاوەکان سەلماندوویانە، بریاریان داوە سەرچاوە کۆنەکان یان تازەکان لای سوننی و شیعە جەختی ئەو دەکەنەو کەئ یین و سەبەو جودی هەبەو جودەکەشی ریوایەتە میژوییەکان جەختی لێدەکەنەو، وە کتابةکانی عەقیدە بە لیزمە باسی دەکات، کتیبەکانی فەرمودەو پیاوان و مۆڤو وێژەو زمان، باسی دەکەن و زۆری لیکۆلەرو توێژەری

^۱ المصدر نفسه.

^۲ الخوارج والشيعة، يوليوس فلهاوزن، ص (۱۷۰).

^۳ السيادة العربية والشيعة والاسرائيليات، ص (۸۰) فان فولتن.

^۴ تحقيق مواقف الصحابة (۳۱۲/۱).

^۵ العقيدة والشرعة تلامسية جولد شهير، ص (۲۹).

^۶ تاريخ العرب الادبي في الماهلية و صدر الاسلامي، ص (۲۳۵).

^۷ عقيدة الشيعة، ص (۵۸).

^۸ أصول الاسماعيلية، ص (۸۶).

^۹ تحقيق مواقف الصحابة (۳۱۲/۱).

فهرموده ناسه‌کان له‌سه‌ر ئەم راستییه‌ کۆکن، دەرکه‌وتووێه‌ یه‌که‌مین که‌سی که‌ گومانی کرد له‌ وجودی عه‌بدوللای کورێ سه‌به‌ه‌ هه‌ندێ له‌ رۆژه‌لاتناسه‌کان بوون، پاشان زۆرینه‌ی شیعه‌ پالېشتی ئەم بۆچوونه‌یان کرد به‌ تایبه‌تی موحه‌دیه‌سه‌کانیان، به‌لکو هه‌ندیکیان ئینکاری یه‌که‌جاره‌کی ئیبن و سه‌به‌نیان کرد که‌ مرۆفی وا هه‌ر نه‌بووه‌، پاشان هه‌ندێ توێژه‌ری عه‌ره‌بی ئەم سه‌رده‌مه‌ نه‌وانه‌ی که‌ سه‌رسامن بپروبووچوونی رۆژه‌لاتناسه‌کان دەرکه‌وتن ئەمه‌یا رستوو، نه‌وانه‌ش کاریگه‌رن به‌ کتێبه‌کانی شیعه‌و موحه‌دیه‌سه‌کان، به‌لام ئەمانه‌ هه‌ره‌مه‌وویان هیچ به‌لگه‌یه‌کیان پێ نییه‌و پالېشتیان نییه‌ ته‌نیا گومان و ئینکارییه‌ ئەم گومانه‌شیان داوه‌ته‌ پال نه‌ندی‌شه‌و واهیمه‌و گریمان^(۱)، هه‌رکه‌سی ده‌یه‌وێت به‌ فراوانی به‌چێته‌وه‌ ناو ئەو سه‌رچاوه‌و مه‌رجه‌عانه‌ی که‌سوونی و شیعه‌و رۆژه‌لاتناسه‌کان نووسیویانه‌، له‌ ئیبن و سه‌به‌و باسیان کردوو، با بگه‌رێته‌وه‌ سه‌ر ئەم کتێبانه‌ (تحقیق موافق الصحابه‌ فی الفتنه‌) له‌نووسینی دکتۆر عه‌مد أمخزون، عبدالله بن سبا واپه‌رھ فی احداپ الفتنه‌ فی صدر الاسلام له‌نووسینی دکتۆر سلیمان بن حمد العوده‌.

۲- رۆلی عه‌بدوللای کورێ سه‌به‌ه‌ له‌ جولا‌ندنه‌وه‌ی فیتنه‌که‌دا.

له‌ سالانی کۆتایی خه‌لافه‌تی عوسماندا له‌ ناسۆی خه‌لافه‌ته‌وه‌ شله‌ژان سه‌ری هه‌لدا له‌ ناو کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامیدا له‌ نه‌جمای هۆکاره‌کانی ئەو گۆرانه‌ی که‌ باسمان کرد، هه‌ندێ له‌ جوله‌که‌کان بۆ هه‌لی ده‌گه‌ران دەرکه‌وتنی هه‌لچوه‌کان که‌ بوونه‌ که‌ره‌سه‌ی فیتنه‌و نه‌وانه‌ی که‌ به‌ ناشکرا موسلمان بوون و له‌ ژێره‌وه‌ وانه‌بوون، بۆ خۆپاراستن ئیسلامیان وه‌رگرتبوو، یه‌کێ له‌م جوله‌کانه‌ عه‌بدوللای کورێ سه‌به‌و بوو، که‌ به‌ ئیبن و سه‌ودا ناسراوه‌، ئەگه‌ر لێ خوێندن و فوتیکردنی عه‌بدوللای سه‌به‌ه‌ دروست نه‌بێت وه‌کو هه‌ندێ له‌ پێداگره‌کان رۆله‌که‌ی له‌ فیتنه‌بازیدا^(۲) هه‌ل ده‌ئاوسێنن هه‌ر به‌ جوړه‌ش دروست نییه‌ بکریته‌ گومان و دوودلی و رۆله‌که‌ی به‌ سوک و بێ قایله‌ت سه‌یر بکریت، که‌ چ ده‌وریکی هه‌بوو له‌ هه‌لگیرسانی فیتنه‌دا وه‌کو که‌ره‌سه‌یه‌ک له‌ که‌ره‌سه‌کانی فیتنه‌، که‌ به‌لکو

^۱ المصدر نفسه.

^۲ مثال سعيد الافغاني في كتابه (عائيشة والسياسة).

ناهه موارتيرين و ترسناكتيرين ھۆكاری فیتنه كه بوو هەرچهنده كهش و دۆخه كه ساز درابوو بۆ فیتنه و كۆمهلتی ھۆكاری تر دهستواری بوو، مه بهست لهو كارانهی ئین و سه به و كردی نه و راوپیرو باوه رپه بوو، كه بانگه شهی بۆ ده كردو خۆی هه لیده بهست به كه یفی خۆی و دلّه جووله كه یی به كینه بازه كه یه وه دروستی ده كردو رێكیده خست و بۆ مه رامه كانی ره و اجی پیده داو دهی هۆنده وه و نامانجه كانی پی ده چاند، نه و كابرایه ده ستیك بوو له كۆمه لگهی ئیسلامیداو ئیره یی به سهر بلندی و یه كیتیی موسلمانان ده بردو ناگری فیتنه ی هه لده خشان و تۆوی دووبه ره کی ده چاند له نیوان تاكه كانی موسلمانانده نهم كابرایه له جووله ی نه و ھۆكارانه بوو كه بوونه مایه ی كوشتنی نیمامی عوسمان و نومهت بوو به گرو گرو و حیزب حیزب^(۱).

پوخته ی نه م قه ناعه تانه ی عه بدوللا كه هاوردی له سهره تاوه كۆمه لتی ده ستپێکی راست و جوانی هیئا، به لام په یامییکی بو ده له و خرابی له سهر بنیات ناو له لای كالا فام و تیژپه رپه كان و هه وه سبازه كان رازان دییه وه ره و اجی پیدایا، له صه وه رینگه یه ك له رینگه كانی خوار و خپچی خوش كرد، به لام كه سانی چواره وری باش حالی نه ده بوون له رایه كانی بۆیه كۆبوونه وه له لای نه ویش ده رگای قورنانی بۆ كردنه وه به مه رامه گلاوه كانی قورنانی بۆ ته ئویل كردن و به م چه شنه وتی: (سهرم سوپ ده می نیت له و كه سانه ی گومانیان وایه عیسا ده گه رپتته وه كه چی باوه ریان نییه موحه مده ده گه رپتته وه، خوی گه وه ده فهرموی: (إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَى مَعَادٍ)، كه واته موحه مده زیاتر شایه نی گه رانه ویه هه تا عیسا)^(۲)، هه وه ها رینگه یه کی قیاسی فاسدی كرده وه بۆ بانگه شه كردن له سهر ئیسا پات كرده نی وه سیه تی پیغه مبه ر ﷺ بۆ عدلی، كه عدلی میراتگری جیگره وه ی بیته، به م قسه یه پاساوی ده هیئا نه وه، كه (هه زار پیغه مبه ر هه بووه، هه ر پیغه مبه ر یكیش جیگره وه ی هه بووه، عدلیش جیگره وه ی موحه مده ﷺ)، پاشان ده یوت: (موحه مده ﷺ دوا هه مین پیغه مبه ر، عدلیش دوا هه مین جیگره وه یه)^(۳)،

^۱ تحقیق مواقف الصحابة (۳۲۷/۱).

^۲ تاریخ الطبری (۳۴۷/۵).

^۳ المصدر نفسه.

کاتی ئەم بۆچونانە لە ناخی شوێنکەوتەکانیدا جیگە ی گرت نێتر هەنگاوی نا بۆ نامانجە
نەخشە کێشراوە کانی، ئەویش دەرجوونی خەڵکە لە فەرمانی خەلیفە عوسمان، ئەم حەزو
ناواتەش لە ناخی هەندئ لەو کەسانە ی چوارە وەریدا سەری گرت، ئەویش پیتی وت:
(باشە کێ لەو زالمترە، وەسیەتی پیغەمبەر ﷺ بشکێنێ و پێی بخاتە سەر وەسیەتی
پیغەمبەر ﷺ، خۆی بکاتە فەرمانرەوای ئومەت)، پاشان پیتی وتن، کە عوسمان ئەم
خەلافەتە ی بە ناحق وەرگرتوو، چونکە لە وەسیەتی پیغەمبەر ﷺ لایداوە، راپەرن بۆ
راستکردنەو ی ئەم کارەو بیجولێنن و دەست بکەن بە توانجدان لە والییە کانی عوسمان و
فەرمان بکەن بە چاکەو رێگری بکەن لە خراپە خەڵکیش مەیلی دەسوپی بەلاتاندا و
بانگیان بکەن بۆ ئەم کارە گرنگە^(۱)، بەم شێوەیە جارچییه کانی پرش و بلاو کردو کتاب و
نووسراوی نووسی بۆ ئەوانە، کە نالەباربوون لە شارەکاندا ئەوانیش بۆیان دەنووسییه وە،
رایە کە ی خۆیانیان بە نەینی دەهێشتە وە لەسەریشە وە خۆیان و نیشان دەدا، کە فەرمان
بە چاکەو رێگری لە خراپە دەکەن، نامەیان دەنووسی بۆ خەڵکی شارەکان بە نووسینی ک
بوو کە هەرچی نەنگی و خواری والییەکان بوو تیایدا دەنووسی و براکانیشیان لە شارەکان
بەم چەشنە وەلامی یەکتریان دەدا یە وە، لەم شارە وە بۆ ئەو شار بەم دەستوورە ئەم
جارچییه یانە هەر یە کە یان لە شاری خۆیدا بلاویان دەکرده وە بۆ ئەو ی بیته چەرساتی
خەڵکی شارو بە پانتایی زهویدا پەخش ببیته وە، ئەمانە ئەو مەبەستە یان هەبوو کە
دەربریان نەدە کرد پیچەوانە ی ئەو شتە دەجولانە وە کە رایان گەیانده بوو، بە پەنھانی
کاریان دەکرد خۆیان دەر نەخست ئەهلی میسر و تیان (نیمە سەلامەتین لەو شتانە ی
کە ئەوان پیو ی گیرۆدە بوون، ئەهلی مەدینە لە هەرھەموو شارەکانە وە نامە ی گلەیی و
شوئاری هات بۆیان و تیان نیمە سەلامەتین لەو شتانە ی خەڵکی تیی کە و توون)، لەم
دەقە وە ئەو شێوازە دەر دەکە ویت کە عەبدوللای کور ی سەبەء پەیرەو ی کردو وە ئەویش
وێستوویە تی کە کێشەو ناکۆکی بخاتە ناو خەڵکی لەنێوان دوو هاوێ لە چاوی
خەڵکدا^(۲).

^۱ المصدر نفسه.

^۲ تاریخ الطبری (۳۴۸/۵).

یەکیکیان دابنیت بە حەق لی زەوتکراو و مەزلۆم ئەویش (عەلی)یە، دووھەمیشیان دابنیت بە حەقخۆر ئەویش عوسمانە، پاشان دوای ئەمە هەولێ داوھ خەلکی بیزوینیت بە تاییەتی لە کوفەدا دژی ئەمیری والییەکان بە ناوی فەرمانکردن بە چاکەو رێگری کردن لە خراپە، ئەمانەش بۆ بچوکتێن رووداو دەرۆشانە سەر والییەکان و دەروژان، باش بزانی عەبدوللا زۆر گرنگی دەدا بەو عەرەبانەیی کە کەرەسەییەکی خاوەبوون و لە باربوون بۆ بەجێهێنانی پیلانەکانی ئەعراپە قورئانغۆینەکانیان هەڵدەناو نیشتیایان دەکردن بە ناوی فەرمان کردن بە چاکەو رێگری کردن لە خراپە و تەماعبازەکانیان بە پروپاگەندەیی پەقادی و دەست هەلبەست هەیهەجان پێ دەکردن و دیانەیتانە چەپۆکان لە دژی ئیمامی عوسمان، بۆ نمونە دەیان وت: عوسمان هەرگۆی بە خزمەکانی خۆی دەدات و بە لێشاو لە بەیتولمالی موسلمانان پێ دەبەخشی و پاوەن قۆرغ دەکات بۆ خۆی و شتی تر لەو تۆمەت و تەشەرانی کە دەروونی غەوغاچیەکانی پێ دەبزا لە دژی عوسمان، پاشان ئەم کابرایە دەستەو تاییە کە خۆی تیزە دەدا بۆ ناردنی نامەو گەیانندی هەوالە خراپە هەراسانکەرەکان لە شاری خۆیانەو بۆ شارەکانی تر بە هەمان شێوە خەلکی هەموو شارەکان وایان دەکردەو بارودۆخ ئەوەندە خراپ بوو زیاتر هەلناگری و بارودۆخ تەواو تێکچوو، ئەوەی کە سوودی لە بارودۆخەکە وەرگرت سەبەئییەکان بوو، چونکە خەلکی قسەکانی ئەمانی هەواندو کەلکی ئەوەیان وەرگرت کە بلیسەیی ناگری فیتنە هەلگیرسێت لەناو کۆمەلگەی ئیسلامیدا^(۱)، ئیمامی عوسمانیش هەستی کرد بەم حالەتە کە شتێک لە ژبانی شارەکاندا هەیهو گێژی دەدەن و تۆمەت دراو بەشەر و ناژاو، بۆیە وتی: (وہللاہی ناشی فیتنە ئەگەر پێ دەستی پێ کردووہ خۆشبەختی بۆ ئیمامی عوسمان ئەگەر بمرێ، بەلام دەستکاریی نەکا و نەبچوینیت)^(۲).

ئەو شۆینە کە ئێبنو سەبەء کردی بە هیلانە لە میسر بوو لە میسریشدا کە سائیک هەبوو دەرنگۆیان دەتەندەو دژی عوسمان، خەلکی دنە دەدا، کە روو بکەنە شاری مەدینە و روژاندنی فیتنە بینوی ئەوەی، کە عوسمان بە ناحەق خەلافەتی گرتووەتە دەست و عەلی

^۱ الدولة الامریة، یوسف العث، ص(۶۸)، و تحقیق مواقف الصحابة (۱/۳۳۰).

^۲ تاریخ الطبری (۵/۳۵۰).

یان به جیگره وهی پیغه مبه‌ر ﷺ حساب ده‌کردو باسی وه‌لی عه‌هدی پیغه مبه‌ری ﷺ،
 مبه‌به‌ستی ئیمامی عدلی بوو^(۱)، به نووسینێک قۆپی کرد له‌ خه‌لکه‌که‌ ئیدیعیای نه‌وه‌ی
 کرد که ئهم نوسراوه‌ له‌ هاوه‌له‌ مه‌زنه‌کانه‌وه‌ رییایه‌ت کراوه‌، ته‌نانه‌ت چوو بۆ لای
 نه‌عرا به‌کانی مه‌دینه‌ی منه‌وره‌ کۆبوونه‌وه‌ی کرد له‌گه‌ل هاوه‌لانه‌دا که‌سی ده‌ست نه‌که‌وت
 پشتی بگریو له‌سه‌ری بیته‌و ته‌به‌ریان کرد، له‌و نامه‌و کیتابه‌نه‌ی که‌ درابوه‌ پالیان و به‌
 ناوی نه‌وانه‌وه‌ بلاوی کردبووه‌وه‌، که‌ خه‌لکی هان به‌دن له‌سه‌ر ئیمامی عوسمان^(۲)،
 ئیمامی عوسمانیش هاته‌ رێگی ئهم نا‌اوه‌ چپانه‌و هه‌ق و ناهه‌قی بۆ لێکدانه‌وه‌، به‌لکو
 وتووێژی له‌گه‌ل کردن ده‌رباره‌ی نه‌و شتانه‌ی دابوویانه‌ پالی و به‌ره‌رچی درۆ
 هه‌لبه‌سته‌کانیانی دایه‌وه‌، کاره‌ راست و دروسته‌کانی بۆ لیخن کردن، هه‌تا یه‌کی له‌
 نه‌عرا بییه‌کان که‌ مالیکی کورێ ته‌شته‌ری نه‌خه‌عی بوو وتی: له‌وانه‌یه‌ ئهمه‌ فیلتیک
 بیته‌و به‌سه‌ر ئیوه‌دا بیته‌^(۳) ئیمامی زه‌هه‌بی ده‌لیته‌ عه‌بدوللای کورێ سه‌به‌ه
 هه‌لگیرسینه‌ری فیتنه‌یه‌ له‌ میسر داو نه‌و تۆوی دووبه‌ره‌کی میخنه‌ت و ته‌نگو چه‌له‌مه‌ی
 چاندووه‌و به‌شاندوویه‌تی به‌سه‌ر والیه‌کاندا به‌سه‌ر ئیمامی عوسماندا^(۴) له‌م کاره‌شدا
 ئیبن و سه‌به‌ه ته‌نیا نه‌بووه‌، به‌لکو کاره‌کانی له‌ ناواخنی تۆرپیکدا بووه‌ له‌
 موئامه‌ره‌چیه‌کان و هه‌زار پیته‌ک بووه‌ له‌ دروستکردنی شیوازه‌کانی فیل و ته‌له‌که‌و
 ساخته‌چیه‌تی و چینیو دۆزینه‌وه‌ی نه‌عرا ب و قورئاخوینه‌کانیاند و غه‌یری ته‌مانه‌ش
 ئیبن و که‌سیر رییایه‌تی کردووه‌ که‌ یه‌کیک له‌ هۆکاره‌کانی هاندان له‌دژی عوسمان و
 هه‌لنانی حزبه‌کان بۆ سه‌ر عوسمان ده‌رکه‌وتنی عه‌بدوللای سه‌به‌ه و رۆشتنی بوو به‌ره‌و
 میسرو بلاوکردنه‌وه‌ی نه‌و قسانه‌بوو که‌ له‌لایه‌ن ده‌روونی خۆی به‌وه‌ دایتا‌شیبوو
 هه‌لبه‌سته‌بوو، خه‌لکیکی زۆری نه‌ه‌لی میسری پێ مویته‌لا بوو^(۵)، میژوونوس و زانا

^۱ تحقیق مراقف الصحابة (۱/۳۳۰)، تاریخ الطبری (۵/۳۴۸).

^۲ تحقیق مراقف الصحابة (۱/۳۳۰)، تاریخ الطبری (۵/۳۶۵).

^۳ تحقیق مراقف الصحابة (۱/۳۳۱).

^۴ المصدر نفسه (۱/۳۳۸).

^۵ البداية والنهاية (۷/۱۶۷، ۱۶۸).

ناوداره کانی پېشین و نهم نوممه تهو پاشینه کهیشی ریکن له سهر نه وهی عه بدوللای سبه و
 له ناو موسلماناندا به کومهلئ بیروبا وهرو هزاره وه ده رکه وت و پلانی سبه نهییه کانی کیشا
 بۆ نه وهی موسلمانان له دینه کهیان دورکه ونه وهو پېچی تیده ن و له گوپراه لئ
 نیمامه کهیان ده رچن و دووبه رکهی و نا کوکی بخنه نیوان موسلمانان، کومهلئ خه لکی
 ناژاوه چی له ده وری کۆبوویه وهو تاقمی سبه نی لی پیک هات نه و سبه نهییه ی که
 ناسراوه به هۆکارئ له هۆکاره کانی نه و فیتنه ییه که به کوشتن نه میری نیمانداران
 عوسمان کۆتایی هات، نه وهی ناشکرا بووه له پیلانی سبه نهییه کان نه وهیه، که زور
 ته نزمیمان هه بووه، زور لیژان بوون له ناراسته کردن و په خش کردنه وهی
 بیروبوچوونه کانیا ندا بۆ نه وهی بییته جله و کیشی پروپاگه نده کانی و کاریگری بخته نیوان
 ناژاوه چی و کالقام شوانه کان هه روه ها زور چالاک بوون له دروستکردنی لق و شانه له
 به سره و کوفه و میسرو ده مارگیری خیلایه تییان ده قۆسته وه وه مه کۆی ناره زایی
 نه عراب و کۆیله و ژیرده سته کانیا ن ده وروژاند زور لیژان بوون بۆ نه و شوینانه ی که له
 ژیا نی خو یاندا هه ساسن و به چی هه ساسییا ن به رز ده بییته وه^(۱).

۱ تحقیق مواقف الصحابة في الفتنة، ص (۳۳۹).

به‌شی‌حه‌وته‌م :

کوشتنی‌عوسمانی‌کوری‌عه‌فان

باسی یه کهم: هه لگیسانی فیتنه

درۆزنه داخ له دله کان له لابردن و بهرکه نارکردنی وهلیدی کۆری عهقه بهدا سهرکهوتن و له والیهتی کوفه لایان بردو عوسمانیش سهعیدی کۆری عاصی دهستنیشان کردو کردی به والی تازهی کوفه، کاتی سهعید گهشته ویلایهتی کوفه چوو به سهر مینه بهر کهو سوپاس و ستایشی خودای کردو وتی: (نایا دهزانن فیتنه و ناژاوه سهری ده رهینا و له ناوتاندا؟ وه لّاهی نه کیشم به رومه تیدا ههتا له بیخ ده ری ده هیتم، یان زان ده بیته به سهرمدا نه و رۆژه ده بهمه جله وگیری دهروونی خۆم)^(۱).

پاشان سهعید سهردانی نه هلی کوفه ی کردو نه حوالی پرسین و راوبۆچوونی خه لکی هه لسه نگاند ده رک ی کرد فیتنه قوول رۆچوو کۆمه لێ خه واریج و داخ له دل و دوژمنی ئیسلام تۆبه لیان به ستوو، بۆ فیّله و ته له کهو ناژاوه نانه وه، شوان و هه رچی و په رچی و نه عراب و ناژاوه چییه کان چوونه ته سهر قه ناعه تیان^(۲)، سهعیدیش نامه یه کی نووسی بۆ نه میری ئیمانداران عوسمان و هه والی نه و وه زعه هه له ق و به له قه ی کوفه ی تییدا یه نووسی بوی: (نه هلی کوفه کاروباره کانیا ن هه لشیواندوو و شلۆغ کردوو، خه لکی ماقول و به شه رف په راویژ خراوه پێشین و میژینه کانیا ن فره امۆش کردوو و نه وه ی دهنگ ی سواره پاشینه پاشکۆکان و نه عرابه ره جاله کانه ته نانه ت که سیکی ماقول و نه زمووندار ی تییدا نییه!..)، ئیمامی عوسمانیش به م شیویه وه لامی دایه وه، نامه یه کی بۆ ناردو داوای لیّ کردبوو بارودۆخی خه لکی ریک بخته وه و له سهر بنه مای جیهاد و پێشینیه یی پۆلێنیا ن بکاته وه و نه هلی عیلم و راستگۆ جیهاد بخته پێشی نه وانی تره وه، تییدا نووسی بوی: (نه هلی ده ستپێشخه رو پێشینیه کان بجه پێشی نه وانی تره و فه زلیان به ده به سهر نه وانی تره و، چونکه خودای گه وه ره له سهر ده ستی نه مانه شارو ولاتانی رزگار کرد، نه وانه ی که دوا ی نه مانه چوونه ته نه و ولاتانه و پاش فه تحکردن تیّی چوون وه کو نه عرابه کان بجه دوا ی پێشینیه موجهیده کان مه گه ره نه و پێشینانه ی، که سستییا ن کردوو له جیهاد و گه یاندنی حه ق و پێی هه لنه ستاون و پاشینه کانیا ن کردوو یه تی،

^۱ تاریخ الطبری (۳۸۰/۵).

^۲ الخلفاء الراشدون، للخالدی، ص (۱۳۳).

پینگەى ھەموو مەزھەبىي پەيغەمبەر ھەقى ھەر ھەموويان بە دادپەروەرىي بډە، چونکە ناسينى کەسايەتتى مەزھەبىي ھەتەگەيەننيت بە دادپەروەرىي نيتوانيان^(۱).

سەعد ھەستە بە جىبەجىيەکردنى تەوجىيەتەکانى عوسمان و ھەوالى دا بە خەلىفە کەچى کردووە و چۆنى کردووە، عوسمان ھەستە ئەھلى (جل و عەقد)ى کۆکردووە لە مەدينە و ھەوالى بارودۆخى کوفەى پيدان و باسى داچوونى فیتنە کەى کوفەى بۆ کردن، و پراى لىپچىنە و ھەکانى سەعيدى کورى عاص کە رووبەرووى بوو تەو، ئەوانيش وتيان: (کارىکى پەسەندت کردووە پىکاوتە، ئەھلى فیتنە چاوشکين بکەو بۆ ھىچ شتى و مەياغە پيشى خەلکانى ترو خواردە مەنى و بۆيويان مەدەرئ و کارىکيان پى مەسپىرە کە شايستەيان نەبىت، چونکە ئەگەر کارىک بەدەيتە دەستيان و شايستەيان نەبىت ئەوکاتە جىبەجىيە ناکەن، بەلکو کاولى دەکەن)، ئىمامى عوسمانيش وتى بەوان: (ئەى ئەھلى مەدينە خەلکى مليان ناوە بەرەو فیتنە ئىوھش خۆتان ئامادە کەن بۆ رووبەروو بوونەو، دەست بگرن بە خەقەو بەم زوانە ھەوالى فیتنە دەبيستەو يەک بەدە کيتان بۆ دەگىر مەو)^(۲).

يەكەم: ھەوەسبازەکان ئازاريان دەچەشت بە چاکسازىيەکان

خەلکى رەشوکى و شوان و عەرەبە و شکەکان پەست و نارەحەتى ئەو ھەوون ھاوئە پيشينەکان و تىکۆشەرەکان و زانايان و خواناسەکان و ستەمدیدەکانيان دەخستە پيشى ئەوان و فەزليان دەدا بەسەريانداو بانگ دەکران بۆ کۆر و دانىشتن و راويژکردن و سەرۆکايەتى و ايان لى ھاتبو و رەخنە و گلەبىيان دەگرتە ئەو والييانەى کە ئەمانەى پيش دەخست و راويژى پيدەکردن و ئەم کارەيان بەفەرق و جياوازيى دادەناو بە وشکى و ناخييان حسيب دەکرد بۆ خۆيان و بەبى رەواجى و نادانيان دادەنا بۆ خۆيان، مەزھەبى کينەبازو دوا براو ھەکان ئەم رايەيان قۆستەو لە دلى خۆيانداو بيژارى و نارازىيەتيان چاند لە دەروونى خەلکدا دژى خەلىفە و دەولەت و کارەکانى سەعيدى کورى عاصيان رەفز کردەو و پىرپاگەندەيان لە دژى سەعيد بلاقردەو لە نيتوان خەلکيدا، خەلکى کوفە بە

^۱ تاريخ الطبري (۳۸۰/۵).

^۲ المصدر نفسه (۳۸۱/۵).

گشتیی قسه و قسه لۆکی ئەم داخ لە دلانە رهفر کردهوه، به ده‌رچوونیان دانانو به قسه‌یان نه‌کردن، به‌لام داخ له دله‌کان لێی بیده‌نگبوون و در‌دۆنگیه‌که‌یان شارده‌وه و ده‌بریان نه‌ده‌کرد، چونکه زۆریه‌ی زۆری موسلمانان په‌زی قسه‌ی ئەوانی ده‌کرد، به‌لام به‌ نه‌ینی لایه‌نگره‌ عه‌ربه‌ ده‌شته‌کیه‌کان و غه‌وغاچیه‌کان و داخ له دله‌ هه‌لخه‌له‌ تێنراوه‌کانیان تی ده‌گه‌یاند^(۱)، دوژمنه‌ سه‌رسه‌خته‌کان له‌ جووله‌که‌و گا‌ورو نا‌گه‌یه‌رسته‌کان مونا‌مه‌ریان ده‌کرد له‌ دژی ئیسلام و موسلمانان و په‌وپا‌گه‌نده‌ی در‌ۆینه‌یان ب‌لا‌وده‌کرده‌وه له‌ دژی خه‌لیفه‌و والیه‌کان و ئەو هه‌له‌و سه‌هوانه‌یان ده‌چنیه‌وه که له هه‌ندێکیان ده‌ده‌که‌وت له‌ نه‌جامی هه‌یه‌جانی عامه‌ی خه‌لکی له‌ دژیان و سه‌دان در‌و ساختمو ده‌ست هه‌لبه‌ستیان پێوه ده‌لکاند ئاما‌جیشیان ب‌لا‌و‌کردنه‌وه‌ی فه‌وزاو به‌ره‌للایی و قول‌کردنه‌وه‌ی ته‌فرقه‌ بوو له‌ نیوان موسلماناندا ئەمانه‌شیان بۆ خزمه‌ت‌کردنی کینه‌و داخ و غه‌یری خۆیان بوو دژی ئەو ئیسلامه‌ی که زالبو‌بوو به‌سه‌ر دیانه‌ته‌ پو‌چه‌له‌که‌یاند‌او ن‌ی‌زامی حو‌کمی ئیسلام ده‌سه‌لاتی رو‌خاند‌بوون و هه‌لقه‌ی ولاتی دابوو، ده‌ستی کێش‌ابوو به‌ سه‌ر سوپا‌که‌یاند‌ا، ئەم دوژمنانه‌ خۆیان ساز‌دابوو بۆ به‌ ده‌سته‌ینانی مه‌رامه‌کانیان، ئەم سه‌رسه‌خته‌ له‌ خه‌لکی ره‌شۆکی شو‌ان و گیل و گه‌مه‌زه‌ پێکهات‌بوون، داخ له‌ دله‌کانیش چوارده‌وریان گرت‌بوون و ته‌مییان ده‌کردن و تی‌ژیان ده‌کردنه‌وه‌و خێزه‌یان ده‌دان دژی خه‌لیفه‌ یان یه‌کیک له‌ ئەمیره‌کانی، ئەم دوژمنانه‌ کۆمه‌له‌یه‌کی نه‌ینیان پێکه‌وه‌نا که پر چه‌په‌لی بوو ئەو که‌سانه‌یان کرده‌ ئەندامی ئەم کۆمه‌له‌یه‌ که ده‌هاتن به‌ ده‌میانه‌وه‌و بو‌بوون به‌ شوینکه‌وته‌یان له‌ شاره‌ گه‌وره‌کان و هه‌ری‌مه‌ تازه‌کان و تۆری په‌یوه‌ندیی نیوانیان کرد‌بووه‌ نه‌ینی^(۲) و گه‌وره‌ترین لق‌ی ئەم ده‌سته‌ گلا‌وه‌ له‌ کوفه‌و به‌سه‌رو میسر بوو، له‌ شام و مه‌دینه‌ی منه‌وره‌ش هه‌ندی ئەندامیان هه‌بوو^(۳).

^۱ الخلفاء الراشدون، للخالدي، ص(۱۳۴).

^۲ الخلفاء الراشدون، للخالدي، ص(۱۴).

^۳ المصدر نفسه ص(۱۲۴).

دووه؛ عه‌بدوللای سبه‌ئی جووله‌که سهرده‌سته‌ی عه‌صابه‌کان بوو

عه‌بدوللای سبه‌ئی تاوانکار وه‌سیه‌تی کردبوو بۆ شوینکه‌وته‌کانی له‌ ناو نه‌و کۆمه‌له‌ سربیه‌ نه‌گریسه‌دا که له‌ هه‌موو شاره‌کاندا بلأوه‌یان کردبوو، پیتی وتن: (راپه‌رن له‌م پیناوه‌داو بولتین و سهره‌تا ده‌ست بکه‌ن به‌ توانج و ته‌شهردان له‌ والی و نه‌میره‌کان و نه‌و کاربه‌ده‌ستانه‌ی که خه‌لیفه‌ ده‌ستنیسانی کردوون و بشلتن فه‌رمان به‌ چاکه‌و ریگری له‌ خراپه‌ ده‌که‌ین^(۱))، بۆ نه‌وه‌ی سهرنجی خه‌لکی رابکیتشن به‌ لای خۆتانداو بانگه‌شه‌یان بکه‌ن بۆ نه‌م شو‌رشه‌)، عه‌بدوللای سبه‌ء جارچییه‌کانی پرش و بلأو پینکرد به‌ شاره‌کانداو نامه‌ی نووسی بۆ شوینکه‌وته‌کانی نه‌وانه‌ی، که گه‌نده‌ل بوون له‌ شاره‌کانداو خۆیان دابوو پال عه‌بدوللأ، نه‌وانیش وه‌لامی نامه‌که‌یان ده‌دایه‌وه‌، عه‌بدوللأ شوینکه‌وته‌کانی ده‌جولاند له‌ شوینه‌کانی تر به‌راو بۆچونه‌کانی و بانگی لایه‌نگره‌کانی ده‌کرد به‌ نه‌ینی بۆ نه‌وه‌ی هه‌لگه‌رپنه‌وه‌ له‌ والیی و خه‌لیفه‌ کار بکه‌ن، بۆ لابرینی عوسمان له‌سهر خه‌لافه‌تی نه‌م دوژمنانه‌ به‌ رواله‌ت وایان ده‌رده‌خست که فه‌رمان به‌ چاکه‌ و ریگری له‌ خراپه‌ ده‌که‌ن، بۆ نه‌وه‌ی کار بکه‌نه‌ سهر ده‌روونی خه‌لکی و سهرنجی خه‌لک رابکیتشن و فریبیان بده‌ن، شوین که‌وته‌کانی نیبن و سبه‌ء ده‌ستیان کرد به‌ درۆ هۆنینه‌وه‌و هه‌لبه‌ستن له‌باره‌ی هه‌له‌و عه‌یبی نه‌میرو والیه‌کان و له‌ کاتی‌کدا بلأویان ده‌کرده‌وه‌و ده‌یان گهراند به‌ شاره‌کانداو بۆ یه‌کتییان نارد خه‌لکی نه‌م شاره‌ کیتابی لی خویندنی ده‌نووسی و ده‌ینارد بۆ شاریکی ترو پری ده‌کرد له‌ درۆ ده‌له‌سه‌، خه‌لکی شاره‌کانیش نه‌م نوسراوه‌ ساخته‌کارییه‌یان ده‌خوینده‌وه‌ به‌سهر خه‌لکداو گشتیی عه‌یب گرتن و هه‌له‌ دۆزینه‌وه‌ی والیه‌و نه‌میره‌کان بوو ده‌یان بیست بۆ نه‌وه‌ی نه‌وانیش گوی هه‌لخه‌ن بۆ ته‌نگی و هه‌له‌ی والیه‌کان خه‌لکی شاره‌کانی تر ده‌یان وت ئیمه‌ شوکر سه‌لامه‌تین له‌و نا‌ره‌حه‌تیانه‌ی هاتوو به‌سهر موسلماناندا هیچ کیشه‌یه‌ کمان نییه‌، به‌لام نه‌و قسانه‌ی ده‌یان بیست ته‌صدیقیان ده‌کردو ده‌یان هه‌واند، ئا به‌م شیوه‌یه‌ سه‌به‌نییه‌کان زه‌ویان گه‌نده‌ل کرد، سه‌ریان له‌ موسلمانان شیواندو دروشیمان له‌ت و په‌ت کرد ناجۆریان خسته‌ نیاو براهه‌تی و یه‌کیته‌ی خه‌لکه‌وه‌ خه‌لکیان دنه‌داو هه‌لیان چاند دژی

^۱ تاریخ الطبری (۳۴۸/۵).

والی و نه‌میره‌کان و چندین نیفتیراو پالانته‌یان بلآو کرده‌وه دژی خودی عوسمانی خه‌لیفه، نا به‌م تاوانه ریک‌خراوه موتالاکراوه، که به‌ویه‌ری لیژانییه‌وه چنرابوو نه‌و شته‌یان ده‌یوست که ده‌ریان نه‌ده‌خست و نه‌و مه‌رامه‌یان ده‌شارده‌وه، که بانگه‌وازیان بۆ نه‌ده‌کرد، نامانجیان لابرندی نیمامی عوسمان و ده‌ست‌گرتن به‌ سهر ده‌وله‌تی نیسلامدا^(۱) بوون نیبن و سه‌به‌ء رویی کرده‌ شام بۆ نه‌وه‌ی سهر له‌ هه‌ندی که‌سی نه‌وی بشیونیت و سهره‌نجیان راکیشیت، به‌لام سهرکه‌وتنی به‌ده‌ست نه‌هینا و نامانجه‌ شه‌یتانییه‌که‌ی به‌دی نه‌هات، چونکه‌ مه‌عاویه له‌ که‌میندا بوو^(۲) به‌ ته‌وه‌ره‌ی خۆیه‌وه بوو، چوه به‌سره بۆ نه‌وه‌ی شوینکه‌وتوو سنوریه‌زینه‌کان و داخ له‌دله‌کان و شوانه گه‌مه‌کان هه‌ل‌خزینئ نه‌وکاته والی به‌سهر عه‌بدوڵلای کورپی عامری کوره‌یز بوو پیاویکی بریاربه‌ده‌ست و دادوهر و راسال بوو، کاتی نیبن و سه‌به‌ء گه‌شته به‌سره چوه مالتی پیاویکی پیس و ناله‌بار که به‌ شه‌قاوه و چته ناسراوبوو نه‌ویش هه‌کیمی کورپی جه‌بله بوو^(۳)، هه‌وال گه‌یشت به‌ عه‌بدوڵلای عامر، که پیاویکی نامۆ لای هه‌کیمی کورپی جه‌بله لایداوه میوانی نه‌وه، هه‌کیمی کوری جه‌بله پیاویکی دزو جه‌رده‌بوو، کاتئ سوپاکانی جیهاد گه‌رانه‌وه بۆ به‌سره، هه‌کیم خۆی دواخست و نه‌گه‌رایه‌وه بۆ نه‌وه‌ی له‌ ولاتی فارسه‌کاندا فساد بنیته‌وه و غیره‌تی نه‌هلی زیمه‌ بجه‌لینیت و ده‌ستدریژی بکه‌نه سهرزه‌وی موسلمانان و به‌ که‌یفی خۆیان لیئ بپرن، نه‌هلی زیمه‌و موسلمانان سکا‌لایان گه‌یانه‌ نیمامی عوسمان نه‌ویش نوسراویکی نووسی بۆ عه‌بدوڵلا عامر پئی وتبوو: (هه‌کیمی کورپی جه‌بله) زیندانی بکه‌و مه‌هیله‌ بجیتته ده‌ره‌وه، هه‌تا نه‌قل و هوّشی ده‌رده‌که‌ویت، عه‌بدوڵلای عامریش له‌ خانوه‌که‌ی خۆیدا زیندانی کردو نه‌یده‌توانی له‌ به‌سره ده‌ریجیت، نا له‌ کاته‌ی که‌ هه‌کیمی کوری جه‌بله‌ی دزو جه‌رده له‌ ژیر مانه‌وه‌ی زۆر کاریدا بوو، له‌ خانوه‌که‌ی خۆیدا، عه‌بدوڵلا سه‌به‌ئی جوله‌که‌ لایدا لای و رابه‌رایه‌تی^(۴) و کینه‌و داخ و

^۱ الخلفاء الراشدون، للخالدي، ص(۱۲۶).

^۲ المصدر نفسه.

^۳ المصدر نفسه (۱۲۸).

^۴ الأزعر: سین الخلق.

گازنده و یاخیبوونه که ی حد کیمی قۆسته وه و سازیدا بۆ مه رامه کانی، حد کیمی جه بله بوو به داردهستی ئیبنو سه بهء له به سه ره دا، حد کیمیش هه ستا سه سه خته له ری ده رجوه کان هاوچه شنی خۆی ناساند به ئیبنو سه بهء، ئیبنو سه به ئیش نه فکاره کانی خۆی چاند له ناخیدا و کردنی به سه ربازی کۆمه له سپیه نه گریسه که ی، ئیبنو سه بهء کاتێ عه بدوللای عامر زانی به ئیبنو سه بهء بانگی کردو پیی وت تۆ کیی؟ وتی: من عه بدوللای سه به ئم، پیاویکی نه هلی کیتا بم و نیسلامم بۆ باسکراوه منیش موسلمان بووم، باسی په نای تۆم بۆ کراوه و هه زم به سایه ی تۆیه و ها توومه ته لاتان، عه بدوللای عامر وتی: ئەم قسانه چییه لیتی ده بیستم له ویلایه تی من ده رچۆ برۆ، عه بدوللا له به سه ره ده ری کردو ئیبنو سه بهء به سه ره ی به جیه ئیش، دوا ی ئه وه ی چهند پیاویک و چهند شوین که وته یه کی تیا به جیه ئیلا و کردنی به لقیکی حزبی سه به ئی جووله که، ئیبنو سه بهء چوو بۆ کوفه و له وێ کۆمه لێ پیاوی موخه ریفی ده ست که وت و ناماده باش بوون بۆ پیشوازی کردنی و سازیدان و کردنی به حزب و جه ماعه تی خۆی و له وێ هیلانه ی دروست کردو هیلکه ی کردو جووجه له ی هه لئینا و کاوی کردو فه سادی نایه وه، کۆمه لێ خه لکی گه مژه و گاوان و لۆره هه زیان پی کردو خۆیان دایه پالی به تاییه تی ئه وانه ی که داخ له دل و تاوانبار و یاخیبووه کان بووه، ئیبنو سه بهء و په یوه ندی نهینی پیکه وه دروستکرد له نیوان بنکه که ی خۆی و شوینکه وته کانیدا له مه دینه و به سه ره و کوفه و میسر، عه بدوللا پیاوه کانی ده سوراند له نیوان ئەم شارانه دا^(۱)، هه ول و کۆششی ئیبنو سه بهء و دارو ده سه کانی ماوه ی شه ش سالی خایاندو کاره شه یتان ناسا کانیان له سالی سیدا دهستی پیکردو له کۆتایی سالی سی و پینجی کوشتنی ئیمامی عوسماندا سه رکه وتن و له درێژایی خه لافه تی ئیمامی عه لیدا هه ر فه سادیان ده خسته وه، سه به ئیه کان بریارندا سه ره تای فیتنه که یان له کوفه ده ست پی بکه ن^(۲).

^۱ الخلفاء الراشدون، للخالدي، ص (۱۲۹).

^۲ المصدر نفسه، ص (۱۳۰).

سینهم: نه هلی فیتنه له مه جلیسی سه عیدی کوری عاصدا فسادو ناژاوه یان ده نایه وه.

روژئ له روژانی سالی (۳۳) ی کوچی سه عیدی کوری عاص له دانیشتنیکی گشتیدا دانیش و عامه ی خه لکی له چواره وری بوو، له نیوان خویاندا گفتوگو یان ده کردو مشتومریان ده کرد، نه م خه واریجه سه به نیییه یانه دزه یان کرده ناو نه م مه جلیسه و کاریان بوؤ فسادو ویران کردنی ده کردو ناگری فیتنه یان خوښ ده کردن قسه و وتوؤ هات و چو له و دانیشتنه دا، له نیوان سه عیدو یه کی له ناماده بواندا، که خونه یسی کوری حویه یسی نه سدی قسه یه ک دروست بوو، گرفت که و ته نیوانیان و رای جیاوازیان هه بوو، حموت خه واریجیش که فیتنه چی بوون، ناژاوه گیر یوون له وی دانیشتبوون، نه وانه ش جون دوی نه زدی بوکه کوپه دزه که ی خوی کوشتی به هو ی نه وه ی، که به شداری کردبوو له کی شه ی پیاوکوژیداو یه کیکی تریان نه شته ری نه خه عی بووه، نیبو نه لکه واو بووه، صه عه عه ی کوری صوحان بوو، نه م فیتنه بازانه نه م هه له یان گرته وه هه ستان بو لیدانی خونه یسی نه سدی له مه جلیسه که داو باوکی خونه یسی هه ستاو یارمه تی داو رزگاری کرد لیاندا سه عیدیش هه ولیدا ده ستیان بگریت و له یه کتری نه دهن ده ستیان هه لنه گرت و کورو باویکان بورانده وه و رایان کرد به لیدان له ولاوه خیل ی نه سه د هاتن بو توله کردنه وه ی نه وه کانیان و خه ریک بوو جه نگ بکه ویتنه نیوان هه ردوو گرویه که، به لام سه عید توانی کاره کانی چاک بکات و ناشتیا کاته وه^(۱) کاتی نیمامی عوسمان به م رووداوه ی زانی داوای کرد له سه عید که نه و مه وزوعه به دانایی چاره سه ر بکات و فیتنه بازه کان بخاته ته نگه به رییه وه هه تا ده توانیت، خه واریجه فتوله کان روشتنه وه بو مالی خویان و ده ستیان کرد به بلاو کردنه وه ی پرویا گهنده ندوه درؤ بوختانیا ن هه لیه ستن له دژی سه عیدو له دژی عوسمان و دژی پیاوما قولی نه هلی کوفه، کوفه بیزارو بوو لیان و داوایان کرد له سه عید سزایان بدات و توله یان لی بسینیت، سه عیدیش پی و تن عوسمان قه ده غه ی کاری وایکرووه لیم، نه گه ر هه زده که ن سزایان بده م هه وال بدهن به نیمامی عوسمان، نه شراف و راساله کانی نه هلی کوفه نوسراو یکیان نووسی بو نیمامی

^۱ تاریخ الطبری (۲۲۳/۵).

عوسمان دهرباره‌ی ئەم چەند کەسەو داوایان لێ کرد لە کوفە دەریان بکات و دوریان خاتەو، چونکە ئەمانە شەرفروۆش و کاوڵکەری موفسیدن، عوسمانیش فەرمانی کرد بە سەعیدی کوری عاص والی خۆی لە کوفە دەریان بکات، ئەمانەش دە پانزە پیاو بوون و سەعید بە فەرمانی عوسمان ناردنی بۆ شام، بۆ ژێر دەستی مەعاویەو عوسمان لە بارە‌ی ئەمانەو نوێژەکانی نووسێ بۆ مەعاویە، پێی وت: (ئەهلی کوفە چەند کەسێک دەنێرن بۆ ژێر دەستی تۆ، ئەوانە بۆ فیتنەو گێچەڵ دروستکراون چاودێرییان بکەو دەستەمۆیان بکەو گیران بە، ئەگەر زانیت ژیر بوون و ئەفامن داوایان قبوڵ بکە)^(١)، ئەوانە‌ی کە بە تەواوی دوور خرایەو بۆ شام ئەمانەبوون، ئەستەری نەخەعی و جوندویی ئەزدی و سەعصەعی صوحان و کومەیلی کۆری زیاد و عومەری کۆری چابی ئوئێب و ئەلکەواو بوون^(٢).

چوارەم: فیتنەبازەکان دوو خرابوونەو بۆ لای مەعاویە

کاتێ ئەمانە گەشتنە لای مەعاویە بە خێری هێنان و لە کەنیسە‌یەک کە پێی دەوترا کەنیسە‌ی مەریەم داینیشاندن و بە فەرمانی عوسمان چیان لە گەڵ کرابوو لە عێراق ئەویش بۆی دەستەبەر کردن و بەردەوام نانی بەیانی و ئێواری لە گەڵ دەخواردن رۆژی پێی و تن ئێو گۆڕیەکن لە عەرەبوو ددان و زمانتان هەییو لە ئیسلام تێگەشتوون و پێی بەشەرەف بوون و بەسەرگەلانی تردا سەرکەوتوون و پلەو میراتەکەیتان بەرکەوتوو، لەبەری هەساوێتەو پێم گەشتوو ئێو رەخنە دەگرن لە هۆزی قورەیش و رقتانە لییان، ئەگەر قورەیش نەبایە ئێو شە‌ی یەکیک بوون لە کۆیلەو سەرشۆڕشەکان وەکو جارانی قورەیش^(٣).

ئیمامی عوسمان هەستی کردبوو کە مەعاویە بۆ کێشە زمان پاراو و خۆشخوانەو لەسەر خۆیەو بە ئارامەو خاوەنی ژیری و رەئیی پەسەندەو ئاوەزایەکی وای هەییە دەتوانێت رووبەرپووی فیتنە ببێتەو هەر بۆیە کاتێ کێشەکان دروست بوون و رایەکانیان ناشکرا

^١ تاریخ الطبری (٣٢٤/٥).

^٢ الخلفاء الراشدون، ص (١٣١).

^٣ تاریخ الطبری (٣٢٤/٥).

بوو ناردنی بۆ لای معاویہ بۆ ئەوێ بنه‌بری بکات به‌ کرده‌وه‌ش معاویہ هه‌رچی توانی و هه‌رچی زانی سه‌رفی کرد بۆ قه‌ناعه‌ت پی‌کردنی ئەم که‌سانه‌، له‌ سه‌ره‌تاوه‌ ریزی لی گرتن و تیکه‌لاوی کردن و له‌ گه‌لیاندا دانیشتوو له‌ نه‌تییه‌که‌یان تیگه‌یشت له‌ ماوه‌ی ئەو دانیشتنانه‌دا پیش ئەوێ حوکم بدات به‌سه‌ریاندا گرژی و ناهه‌مواری نیوان خۆی و ئەوانی رامالی تیبینی کرد که‌ نه‌عه‌ره‌ته‌ی خیلگه‌رییه‌ ده‌یانجولێنیت و شه‌هوه‌تی حوکم و ده‌سه‌لات گرتنه‌ ده‌ست ده‌یان و روژنیت هه‌میشه‌ لهم دوو گۆشه‌وه‌ جیوه‌زی ده‌کران.

یه‌که‌م: کاریگه‌ری نیسلام له‌ بنیاتنانی عیززه‌تی عه‌ره‌بدا.

دووه‌م: رۆلی قوره‌یش له‌ بلاوکردنه‌وه‌ی نیسلام و هه‌لگرتنی نا‌ره‌حه‌تییه‌کانی. ماده‌م نیسلام شوینده‌ستی دیاره‌ له‌ پیکه‌وه‌نانی عه‌ره‌بدا پیویسته‌ و ریایی و چاودێری ئەوه‌ بکه‌ن و پاشان وێنه‌ی عه‌ره‌ب له‌ پیش چاوی خۆتان دابنێن و باش بزائن به‌ هۆی نیسلامه‌وه‌ که‌ وتن به‌ باری یه‌ک ئومه‌تیداو چوونه‌ ژیر رکیفی یه‌ک ئیمامه‌وه‌ ژیا‌نی بی‌ سه‌روبه‌رو خوین‌پرشتن و خیلگه‌رایه‌تی بۆگه‌ن کردو‌یان واز لی‌ه‌ینا کوتایی پێهات^(١)، پاشان معاویه‌ درێژه‌ی به‌ قسه‌کانیداو پێی وتن ئیمامه‌کانتان بۆ ئیوه‌ لهم رۆژدا قه‌لغانه‌ بۆتان^(٢) ته‌قه‌مه‌که‌ن له‌ قه‌لغانی خۆتان، ئیمامه‌کانی ئەمه‌رپۆتان خۆیان ده‌گرن گه‌ر زولمیشیان لی بکه‌ن و ته‌حه‌مولی ناتا‌جه‌کانتان ده‌که‌ن و ژیا‌نتان بۆ فه‌راهه‌م ده‌که‌ن، وه‌للاهی نه‌گه‌ر واز نه‌ه‌ینن خودای گه‌وره‌ به‌لایه‌کتان به‌سه‌ر دینیت، جه‌زه‌به‌تان بدات، پاشان ئیوه‌ش خۆتان ناگرن، ئینجا ده‌بنه‌ برا‌به‌شتان له‌و مال‌و سامانه‌ی که‌ به‌ هه‌ناسه‌ساردی په‌یداتان کردووه‌ له‌ ژیا‌نی دونه‌یاو پاش مردنیشتان.

پیاویکی له‌و تاقمه‌ وتی: ئەوێ که‌ وت له‌ باره‌ی قوره‌یشه‌وه‌، قوره‌یش زۆرینه‌ی عه‌ره‌ب نییه‌ و له‌ سه‌رده‌می نه‌فامیشدا به‌هێز نه‌بوو هه‌تا لی‌یان بترسین ئەوێ که‌ وت له‌ باره‌ی ئیمامه‌کا‌نان قه‌لغان نه‌گه‌ر قه‌لغانه‌کان کونبوون تیره‌ده‌گاته‌ ئیمه‌ش، معاویه‌ وتی: ئیستا ئیوه‌م بۆ ده‌رکه‌وت باش ده‌زانم بی‌ ته‌قلی ئیوه‌ی فریو داوه‌، تۆش وتاریژی

^١ معاوية بن أبي سفيان، لمخبر الغضبان، (١٠١).

^٢ جنة، وقاية.

نەم تاقمەى، بەلّام ئەقلىت تيا بەدى ناکەم، مەن پەيامى ئىسلامت بۆ دەرخینەم و ئىسلامت دەخمەمەو یادت، کەچى تۆ باسى سەردەمى نەقامى دەکەیت، مەن نامۆزگارىت دەکەم، کەچى تۆ واپەر دەکەیتەمەو ئەو قەلغانەى لەبەرتایە کون کونین دەبیت ئەوەى ئیمانى درزى تۆ بچیت بەرەو بەهەشت ناچیت، خودای گەورە ئەو کەسانە سەرشۆرکات کارى ئیو بە چاک و پەسەند دەزانیت و دەچیتە لای پېشەواکەتان^(۱).

مەعاویە بەو ناماژە سەرىپپیانە تىگەشت کە ئەمانە قەناعەت ناھینن پېویستە رافەیه کى تېرە تەسەلى واقیعی قورەیشیان بۆ بکات، یەکەنجار وتى: (تۆ بگەن ھەرچەند گومان نابەم تۆ بگەن، قورەیش سەربلند نەبوو نە لەسەردەمى نەقامى و نە لە سەردەمى ئىسلامدا، تەنیا بە رەحمى خوا نەبیت، زۆرىنەى عەرەب نییە و لە عەرەبەکانیش بەھیتەر نییە، بەلّام قورەیش رەچەلە کى لە عەرەبەکان بەریترەرە و رەگەزى پاکوخواوین ترە، وریاکردنەو لىوان گەورەترە و جوامیرى لىوان تەواوترە و لەو کاتەى کە خەلکى یەکتە دەخوارد لە سەردەمى نەقامى قورەیش بە ھۆى ئەو خودایەى کە غیرەتى دا بە ھەرکەسى زەلیل نابیت و ھەرکەسىکى بەرزکردەو بە ئاسان ناخريت، بەرەقانى دەکرد لە خۆى، ئایا دەزانن ھەرچى عەرەب و عەجەم و رەش و سوور ھەیه زەمان پیتەى داو لە شارى خۆیداو بەبى بەشکراو بە ھۆى ولاتەکەییەو تەنیا قورەیش نەبیت، ھەرکەسىک فیلکى کردبیت لییان داوى بۆ داخستون خودای گەورە سەرشۆر کەردووەو پوچەلئى کردووە، ھەتا ئەوکاتەى خودای گەورە ویستى کەسە بەریتەرەکان و شۆینکەوتەى دینەکەى قوتار کات لە ھیچ و پوچى دونیاو گەرانەو قیامەت بۆ ئەم مەبەستەش بە چاکترین دروستکراوى خۆى رازى بوو کە قورەیشى بوو، پاشان ئەم دەسەلاتەو ئەم مەملەکەتە لەسەر ئەوان بنیات نراو و خەلافەت دراو دەستی ئەوان بۆ کەس شیاو نییە بۆ ئەوان نەبیت ھەر بۆ ئەوان گونجاو، خودای گەورە پەرژینی کردوون، چونکە ئەوان لەسەر دینی ئەون خودای گەورە لەسەردەمى نەقامیشدا پاراستبوونى لەو مەلیکانەى کە ئیو دەچەوساندەو و کردبوونى بە کۆیلە، قور بەسەر تۆو رەفیقەکانت، خۆزگە جگە لە تۆ کەسىکى تەرتان قەسەى بکردایە، بەلّام تۆ دەستت

^۱ تاریخ الطبری (۳۲۴/۵).

پيكرد خۆت ههله قورتينيت، بهس تۆ نهى سه عهسه عه گونده كهى تۆ خراپترين ناوايى
 عه ره بيهو بوگه نترين گياى لى سهوز ده بيت، وا له قولترين دۆلداو خراپترين گونده له
 شهرايدا زۆر عه زيه تدهرى دراوسين و هيچ ماقول و ناينيكى تيا نيشته جى نه بووه، ئيلا
 قسهى پى و توهه جينوى پي دراوه و هه ميه شه جينوى گه نيوى به سه ره وه بووه و قه بهيحترين
 عه ره بن له ناو ناتۆردا گه ليكن پرن له نه زعهى خيل گه رى^(١) ئيوه دراوسينى ده ستنوس و
 كرداره كاني فارس، هه تا نه و كاتهى بانگه وازى پيغه مبه رتان وَعَلَيْهِمُ پيگه يشت و نه م
 بانگه وازه ناوه ژوى كردوه ئيوه خه لكى كى ياخى و كيوى بوون و غه ريب بوون به م ژيانه ن
 له عه مان^(٢)، به حه ريه ن ئۆقه رتان نه گرت هه تا خه لكه كهى كرده هاويه شى بانگه وازى
 پيغه مبه ر وَعَلَيْهِمُ ئيوه ش به شدار بوون، تۆ خراپترين كه سى هۆزه كه تى هه تا نه و كاتهى
 ئيسلام ده ريخستى و تيكه لاوى ده ور به رى كردى و زالى كرد به سه ر نه و گه لانهى كه
 كوئخات بوون، ئيستا ش ملت ناوه و ده ته وى لاروخوارى بخه يته دينى خودا وه ئومه ت
 به ره و رسوايى و مالتو يرانى به به يت، قوره يش به تۆ ناكه وي ت و زيانيان پى ناگات و هيچ
 شتيك ريگهى كاره كانيان لى ناگري ته وه له به شيان كه م ناكاته وه، شه يتان له ئيوه بيتا كا
 نيه و ده زانى ئيوه له ناو ئومه تدا شه رانى و نه گبه تن و به هۆى ئيوه وه خه لكى فريب
 ده كات، شه يتان پاله و انتانه و گه ر دن گيرتان بووه و، ده زانيت كه ناتوانى نه و بريا ره ره
 بكاته وه كه خوداى گه و ره بريا رى له سه ر داوه و هيچ كاريكى پى نادري ته وه كه خودا
 ويستى هه بيت له سه رى، ناگه ن به هيچ ناواتيك به هۆى شه رو ئازا وه ئيلا خوداى
 گه و ره له مه خراپترو رسواتر تان به سه ر دينيت، پاشان هه ستاو رۆشت و به جينى هيشتن،
 ده ستيان كرد به بيتنه و به رده و ناخى نه وانى به م خالانه هه لپشت^(٣)، ئابه م چه شه نه
 مه عاويه هه رچى له توانايدا هه بوو له هزرو رۆشن بيري سياست بو قه ناعه ت پيكر دنيان
 خه رجى كردو به خشى.

^١ النزاع: جمع نزيع وهو الغريب.

^٢ الشطير: الغريب.

^٣ تاريخ الطبري (٣٢٦/٥).

لهسهره تاوه وهزعی قورهیشی بۆ باسکردن له سهردهمی نهفامی و سهردهمی ئیسلامیدا - ههروهها له خێل و تیره ی ئهم كهسانه كۆلیوه، كه وهزعیان چۆنبوه له سهردهمی نهفامیدا كه چهند گیرۆدهبون به دهس خراپی كهش و ههواو گژوگیای بۆگهناوییهوه له رووی سروشتهوه، پاشان رسواو نهلقهلهگویتی فارس بوون، له رووی سیاسیهوه ههتا خودای گهوره به هۆی ئیسلامهوه بهرپزی کردن غیرهتیک بوو دواى زهلیلی و بهرزیهك بوو دواى دهستهو خواری، ههروهها تیشکی خسته سهر صهعهعهی وتارییژی ئهم تاقمه، كه چۆن چۆنی دیرخیزی کردوه، له وهلامدانهوی بانگهوازی ئیسلامدا وهژهكهی هاتوهته ناو دین و ئهو یاخی بووه، پاشان گهراوتهوه هاتوهته نامیزی ئیسلام بۆ جاری دوهم ئیسلام بهرزی کردوهتهوه دواى ئهوهی لاریی کرد، ههروهها مهعاویه پیلانهکانی صهعهعهی كهشف و به چ جورى دهیانهویت فیتنه بجهنهوهو دهیانهویت دینی خودا لاروخوار بکهن.

به راستی شهیتان داینه مۆی ئهم فیتنهیه بوو، بزۆینهی ئهم گێچهلهبوو، بهم شیوهیه میژووی ئهم ئوممهته پهیههستکراوو به خوداوه، پاشان به ئیسلام و عهقیدهوه، ئینجا پۆخلکاری ئهم كهسانه دهركهوت و له دوایدا رسواشی کردن، مهعاویه خستهکانی پیلانهکانیانی دهرخست، كه پهیههندی بهسهردهمی نهفامیهوه ههیه^(۱) و رهگی کۆنی ههیه، له دواهمین دانیشتنی مهعاویه ئهم تاقمهدا مهعاویه هاته بهردهمیان و بهدوورودریژی وتویژی لهگهڵ کردن، پاشان وتی: (ئهی براینه وهلامی باشم بدهنهوه یان بیدهنگ بن و بیرى لى بکهنهوه بزانی چی سوودی خۆتان و كهسهكانتانى تیدایه و سودی تیرهكەتانى تیدایه و سودی گروى مومسلمانانى تیدایه و بهدواى ئهو سوودانهدا بگهڕین، خۆتان به باشی دهژین و ئهوانى تریش له پالتاندا دهژین)، صهعهعه وتی: (تۆ شیاوی ئهم دهسهلاته نیت و هیچ ریزیکت نییه بهسهرمانهوه ههتا له سهڕیپچیدا بهگویت بکهین).

مهعاویه وتی: ئهوه نییه من لهسهره تاوه فهرمانتان پى دهكهم كه له خودا بترسو گوێپرایه لى بکهن و گوێپرایه لى پێغه مبهرهكهى ﷺ بکهن و دهست بگرن به گوریسی

^۱ معاوية بن ابي سفيان، للغضبان، ص(۱۱۱).

خوداوهو دووبه‌ره‌کی مه‌نینه‌وه. وتیان: نه‌خێر، تۆ فرمان به‌ ته‌فره‌قه‌و پێچه‌وانه‌ی نامه‌ی پێغه‌مبه‌ر ﷺ ده‌که‌یت! وتی: (من نیستا فرمانتان پی ده‌که‌م له‌ خودا بترسن و گوێزایه‌لی خودا پێغه‌مبه‌ر ﷺ بن، نه‌گه‌ر پێچه‌وانه‌ی نه‌مهم و توه‌و ته‌وبه‌ ده‌که‌م و په‌شیمانم، ده‌ست بگرن به‌ گرۆی موسلمانانه‌وه‌و ته‌فره‌قه‌ فرێدنه‌و رێزیگرن له‌ ئیمامه‌کانتان و به‌ پێی تواناتان هاوکاریان بکه‌ن، له‌ کاری چاکه‌داو نامۆزگاریان بکه‌ن به‌ نه‌رمی له‌وکارانه‌ی نادرسته‌).

صه‌عه‌عه‌ وتی: (ئیمه‌ داوا له‌ تۆ ده‌که‌ین ده‌ست له‌ کاره‌که‌ت هه‌لبه‌گه‌ر له‌ نیو موسلماناندا له‌ تۆ شیاوتر هه‌یه‌)، مه‌عاویه‌ وتی: کێ هه‌یه‌؟ وتیان: نه‌و که‌سه‌ هه‌یه‌ که‌ باوکی له‌ پیش باوکی توه‌یه‌ له‌ ئیسلامداو خۆشی زۆر له‌ پێشتره‌ له‌ ئیسلامه‌تیدا هه‌تا تۆ، مه‌عاویه‌ وتی: وه‌للاهی من له‌ ئیسلامدا پێشینه‌بیم هه‌یه‌ غه‌یری منیش که‌سانیک هه‌ن له‌ من له‌ پێشترن، به‌لام له‌ سه‌رده‌می مندا که‌سیک نه‌بووه‌ ده‌ستی بشکێت به‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که‌ من کردوومه‌، له‌ من به‌هێزتر بی‌ت عورمه‌ی کوری خه‌تتابیش ئهم سیفه‌ته‌ی تیا به‌دی کردووم، نه‌گه‌ر که‌سیکی تر هه‌بوایه‌ له‌ من به‌هێزو سه‌لیقه‌دارتر عومه‌ر نه‌یده‌کردمه‌ سه‌ره‌رشتیار هه‌واده‌ت، نه‌ک من هیچ که‌سیکی تری نه‌ده‌کرده‌ کاربه‌ده‌ست نه‌گه‌ر شیاو نه‌بوایه‌، هه‌روه‌ها هیچ رووداوێکم لێدا نه‌که‌وتوه‌و که‌ پێویست بکات ده‌ست له‌ کاره‌که‌م هه‌لگرم نه‌گه‌ر خودای گه‌وره‌ش بیه‌وێت ده‌ست هه‌لگرم ده‌پاریتمه‌وه‌ له‌ خودا یه‌کێک بخاته‌ جینگه‌م، له‌ من باشر بی‌ت، نه‌گه‌ر موسلمانان و ئه‌میری ئیمانداران بیانیه‌وێت من ده‌ست هه‌لگرم به‌ده‌ست خه‌لیفه‌ نووسراوێکم بۆ بی‌ت ده‌ست هه‌لگرم ده‌ست له‌ کار ده‌کێشمه‌وه‌، جوانه‌ زۆر جوانه‌ خۆکێشانه‌وه‌و هاوشیوه‌کانی ئاواتی شه‌یتانه‌و مه‌رامی ئه‌وه‌ لهم پێیه‌ بروات ده‌بینن نه‌گه‌ر کاروبار به‌ نه‌ندیشه‌و بۆچوونی ئیوه‌ بجێت به‌رپوه‌ کاروباری ئه‌هلی ئیسلام شه‌وو رۆژیک ناخایه‌نیت، به‌لام ئه‌وه‌ی باشه‌ خودای گه‌وره‌ خۆی بریار ده‌دات و به‌رپوه‌ی ده‌بات و کاره‌کانی جی جیه‌جی ده‌بی‌ت، شه‌یدی چاکه‌ بن و چاک بلێن، وتیان تۆ شایسته‌ی فرمان ره‌وایی نیت، مه‌عاویه‌ وتی: بزائن خودای گه‌وره‌ بالاده‌ستی و ته‌نگه‌چه‌له‌مه‌ی زۆره‌، من ده‌ترسم له‌ سه‌ره‌نجامی ئیوه‌، که‌ بکه‌ونه‌ شوین هه‌نگاوه‌کانی شه‌یتان هه‌تا واتان لی دیت گوێزایه‌لی کردنی شه‌یتان و سه‌رپێچیکردنی ره‌همان به‌ هه‌لال و چاک بزائن، لهم دونیا پرپوچه‌دا بکه‌ونه‌ به‌ر عه‌زایی

خودایی له سهره‌تای شه و کاره‌ی دهستان تیداوه و رسوایی هه‌تاهه‌تایی بی به‌سهرتانا، له کۆتاییدا هه‌ستا په‌لاماریان داو ریش و قۆی سهریان راکیشا، مه‌عاویه وتی: به‌سه وا مه‌که‌ن، نه‌مه خاکی کوفه نییه وه‌للاهی نه‌گهر شه‌هلی شام بتان بینن، ناوه‌ها ده‌که‌ن به من و منیش ئیمامی نه‌وانم شه‌وکاته من ناتوانم قه‌ده‌غه‌یان بکه‌م ده‌تان کۆژن قبول ناکه‌ن، خودا ده‌زانیت ده‌سو ده‌هه‌نه‌تان هه‌مووی له‌یه‌که ده‌چیت، پاشان هه‌ستا له ناویان و رۆشت، وتی: (وه‌للاهی ئیتر نایه‌مه ناتوان به هیچ جزیرک تا من ماموم).^(۱)

نه‌مه دواهه‌مین مه‌حاوه‌له‌بوو، که مه‌عاویه‌ی نه‌میری شام هه‌موو کۆششی خۆی تیدا سهرف کردو هیمنی و رۆشن‌بیری میشکی خۆی تیا به‌کار هینا بۆ شه‌وه‌ی هه‌لایان و یریت له فیتنه‌گه‌ری و بانگی کردن بۆ له‌خواترسان و گوێراپه‌لی کردن و ده‌ستگرتن به جه‌ماعه‌تی موسلمانانه‌وه دووربکه‌ونه‌وه له ته‌فره‌قه.

نه‌وانیش دروشه‌که‌یان به ده‌نگی به‌رز ده‌وتوو ده‌یان وت مافی گوێراپه‌لێت نییه له‌سه‌رپێچی خودای گه‌وره‌دا^(۲)، به هیمنیه گه‌وره‌که‌ی و سنگه فراوانه‌که‌ی چوه ناویان و نامۆزگاریی کردن و بیری خسته‌نه‌وه که فهرمانی سه‌رپێچی خودای گه‌وره‌یان پی ناکات و به گوێره‌ی گومانی خرابی نه‌وان ته‌وبه‌ی کرد له‌و تاوانه‌ی که کردویه‌تی گهر واییت، پاشان دووباره بانگه‌یشتی کردن بۆ گوێراپه‌لی خوداو هاتنه ناو گروێ موسلمانان و دوورکه‌وته‌نه‌وه له په‌رت و بلاوکردنی دروشم و به‌کیته‌ی ئوممه‌ت، نه‌گهر نامۆزگارییه‌کان له‌گه‌لایان ده‌دۆزرینه‌وه، ده‌بوو دل‌گیری نه‌م هه‌لسوکه‌وته جوانه بن به‌و نه‌رم و نیانییه کار بکه‌ین و شه‌رمه‌زاریی هیمنی مه‌عاویه بن، به‌لام نه‌وان شه‌و جۆره مامه‌له‌یان به لاوازی و بی ده‌سه‌لاتی ده‌زانی به تایبه‌تی که به شیوه‌یه‌کی نه‌رم و شه‌سپایی مامه‌له‌ی له‌گه‌ل ده‌کردن و به‌سه‌کاماتی نامۆزگاریی ده‌کردن، ناله‌م سۆنگه‌وه بواریان ده‌ستکه‌وت و بۆ ره‌خسا نه‌یینه‌یه‌کانی دلی خۆیان ده‌ر بخه‌ن نازادانه رای خۆیان بلین، وتیان ئیمه فهرمان به‌تۆ ده‌که‌ین که ده‌ست له‌کاری فهرمان‌ره‌وایی هه‌لگه‌ره‌و له ناو موسلماناندا له‌تۆ شیاوتر هه‌یه، مه‌عاویه کتوێر تیگه‌یشت له سپی ناو دلیان پیتی

^۱ تاریخ الطبری (۳۳۰/۵ - ۳۳۱).

^۲ المصدر نفسه (۳۳۰/۵).

خۆشبوو ئەو لایەنە تاریگە بزانیّت بۆ ئەوەی بزانیّت کى ھەلیان دەسورپینیّت و دار دەستی کین و کى ئەم توانج و غەمزە دارپۆزراوانە دەخاتە میشکیان، بەلام ئەوان ئەو شتانەیان دەشاردەو، کە ھەشاریان دابوو تەنیا ئاماژەیان بۆ ئەوە دەکرد کە پێیان خۆشبوو، کە مەعاویە دەست لە کار بکێشیتەو، بۆ کە سیکى تر، کە لەو بەرپۆزترە و باوکى لە باوکى ئەفزەلتر، پاشان مەعاویە زیاترو زیاتر خۆى دەگرت، ھەرچەند ئەوان شیوازیکی دەم روتانەیان لە گەلدا پیادە دەکردو فەرمانیان دەکرد مەعاویە دەست لە کار ھەلگرى.

ئالێردا روالەتى دیدى مەعاویە بە جوانى دەخەینە روون بەرامبەر حوکمو ئەمیریەتى و رابەرایەتى و قیادەکردن، مەعاویە بە کورتى جوابى دانەو لە شەش خالدا، کە گرنگ و بنەرەتین:

۱- دەست پێشخەرى و پێشینیەى ھەبوو لە ئیسلامدا و پارێزەرى کە لە بەرەکانى شام بوو، دواى مردنى یەزیدی کورپى.

۲- لەناو موسلماناندا لەو بەرپۆزتر و ئەفزەلتر و چاکتر و ئەوبەرتر و ستمدیدهتر ھەبوو، بەلام من بە ھیزتربووم بە برشتربووم بۆ پاراستنى کە لەبەرە گەورەکانى ئیسلام لە شام لەوێتى مەعاویە بوو تە سەرکاری شام توانیویەتى ریکبخت و سیاسەتمەدارى کات و لەناخیان تیگەشتوو و چوو تە دلّیان و خۆشیان و یستوو.

۳- ئەو ترازوو ھەساسو ئەو پێوانە ورد کێشەى کە والییەکانى پى دەکێشرا عومەرى کورپى خەتاب بوو، کە بۆ رەزامەندى خودای گەورە گوئی لە لۆمەى لۆمە کاران نەدەگرت، ئەگەر لە مەعاویەدا ھەلیت و پەلیت و سەرپێچى و لاوازی و لادانى شک بەردایە لای دەبرد و فەسلێ دەکرد، بە درێژایى خەلافەتى عومەر والى بوو و تاقە روژیک لانەبراو، ھەر ھە پێغەمبەر ﷺ کردویەتى بە سەرپەرشتیاری ھەندى لە کارەکانى و کردویەتى بە نووسەرى بەردەستى خۆى و ئەبویە کرى صدیقیش لە دواى ئەو کردویەتى بە سەرپەرشتیارو کەس رەخنەى نەبوو لە توانا و لیھاتوویى موعاویە.

۴- دەست لە کار کێشانەو پێویستە بە ھۆى ئەو ھۆکارانەو بێت کە پێویستى بە لابردن بکات، ئیتر ئەو فیتنەبازانە ئەو جارچییانە بەلگەیان چى بوو کە بێخەنە روو بۆ لابردن و دەستھەلگرتنى مەعاویە.

۵- ئەو ھىيى كە بېرىار دەدات ئەمىرەكان لەسەر كار لاچن، يان بېننەو ھەم دىعاىە چىيانە نىيەو ھەقى ئەمانە نىيە، بەلكو مافى ئەمىرى ئىماندارانەو ھەقى نىمامى عوسمانە والى لابیات و دامەزىنەت.

۶- ئەمىرى ئىمانداران عوسمان ھەر رۆژى بېرىارى لا بردنى مەعاوئە بدات، بېرىارەكەى جىنگەى جىبەجى كەرنە، چونكە ئەمىرىكى گوى بۆگىراو ھەلىفەى موسلمانانە.

ئابەم شىۋە كۆتايى بە كۆبونەو ھەكان ھات، مەخابن زۆر بەداخو ھە ناسۆرى و ئازار كۆتايى ھات و ئاگادارى كەرن كە بەلاو غەزەب و ھەشى خودا نەزىكە و رىيائى كەرنەو ھە ئەلەكەكانى شەيتان و خەلىسكانەكانى و ترساندىنى لە تەفرەقەنەو ھە لە دروشمى موسلمانان و سەرىتچى كەرنى ئىماندار و ترساندىنى لە گوتىراپەلى كەرنى ھەو ھەس و فرىبەكان و ئەوان لە موقابىلدا چىيان كەرن پەلامارىان داو رىش و سەرىان راکىشاو ئەوئىش دەستى فرىدان و تەزىزى لىكەرن و دووركەوتەو ھە لىيان و قەسەكەى رەق و پە لە ھەپەشەى ئاراستە كەرن و تىگەئىشت كە ئەمانە مۇستەھىلە مل بەدن بۆ ھەق، زۆر پەتۋىست بوو دەنگوباسيان بەگەئەئىت بە ئەمىرى ئىمانداران و ناسنامەيان كەشف بەكات و مەترىسيان رابگەئەئىت بۆ ئەو ھەلىفە رايەكەى تر دەربەت و چارەسەرىك بەدۆزىتەو^(۱).

مەعاوئە نوسراوئىكى نووسى بۆ عوسمان لە بارەى فەتتەبازەكانى كوفەو

مەعاوئە نوسراوئىكى ئاردا بۆ عوسمان و تەبوى: (بەناوى خوداى گەورەو دلوخان، بۆ بەندەى خوا عوسمانى ئەمىرى ئىمانداران لە مەعاوئەى ئەبى سۇفیانەو، پاش سۇپاس و ستائىشى خوداى گەورە، ئەى ئەمىرى ئىمانداران تۆ تاقىمىكت رەوانە كەردو ھە بۆ لایى من، ئەوانە بە زمانى شەيتانەكان قەسە دەكەن و كۆل ئادەن لە شەيتانگەرى و ھەلەكەش دىنە لايان و وا دەزانن ئەمانە لە روانگەى قورئانەو قەسە دەكەن و سەر لە ھەلەكى تەككەدەن و ھەموو كەسەك تەنناگات ئەمانە چ مەرامىكىيان ھەيەو بە تەماى چىن، ئەمانە مەبەستىانە تەفرەقە دەئەئەو گىچەل ھەلدەخەئەن و نىسلامەتى قورسە لەسەرىان و ھەناسەى چىن و شەيتان ھىلانەى كەردو ھە دلىانداو كارە شەيتانەكانىانم

^۱ معاوية أبي سفيان، صحابي كبير وملك مجاهد، ص (۱۱۴ - ۱۱۷).

دەرك پى كىردووه، زۆر كەسيان سەر لى شىئاوو گومرا كىردووه، لە خەلكى كوفە، من ئۆقرە ناگرم ئەمانە بهيئەمەوه لە ناو جەرگەى شامدا، چونكە بە جادو خراپەكارى خەلك دەخەلەتتىن سا بيان گىپەوه بۆ شارەكەى خۆيان، چونكە مالىەكانيان لەو شارەدايە، كە نىفاقى ئەمانەى سەوز كىردووه^(١).

پىنچەم: گىپانەوهى فیتنەبازەكان بۆ كوفە و پاشان دوورخرانەوه بۆ دوورگە (الجزيرة)

عوسمان نوسراوێكى نووسى بۆ سەعیدى كورپى عاص لە كوفە و ئەم تاقمەى گەپانەوه بۆ لای هەر وازيان نەهیناو زمانە بلیسەيان بوو، كە گەپانەوه بۆ كوفە و سەعید هەراسان و وەرەس بوو بە دەستیانەوه، نامەيەكى نارد بۆ عوسمان، عوسمانیش نوسراوێكى نووسى بۆ سەعید، كە بیاننیریت بۆ لای عەبدولپەجمانى كورپى خالیدی وەلید، ئەوكاتە ئەمیری شاری (حمص)^(٢) بوو، كاتی گەشتنە لای عەبدولپەجمان دەعوەى كردن و بە گوتهى زېرو تێژ گەفتوگۆى لەگەڵ كردن، وتی: (ئەى نامیرەكانى شەیتان، بە خێرنەینە و باش نەبن، شەیتان بە داماو و پەنجەرۆیی لیمان گەراوەتەوه، كەچی ئێوه هەر بەردەوامن و بە پلۆسن، كە لە باتلیدا بپیننەوه، عەبدولپەجمان پەنجەرۆ بیت، ئەگەر تەمبێتان نەكات، ئەگەر سەرتان پى دانەخات ئەى ئەو تاقمەى كە كەس نازانى ئێوه عەرەبن یان عەجەمن ئەو قسانە نەكەن كە لەلای سەعید و مەعاویە كىردوتانە، وەكو شىوازە كەبیشى نەدوین، من كورپى خالیدی وەلیدم، من كورپى ئەو كەسەم كە هەموو سوپا سالارەكان سەرسام بوون پیتی، من كورپى كەمەرشىكەنى ئەهلى ریددەم، وەللاهی رسواتان دەكەم.

عەبدولپەجمان ماوهى مانگیكى تەواو لای خۆى هیشتنیهوه بەو پەرى توندوى زېرى و توپەبى مامەلەى لەگەڵ دەكردن و هیچ نەرمییەكى نەنواند لە گەلیان، بەپێچەوانەى سەعید و مەعاویە بە نەرمى هەلس و كەوتیان لەگەڵ كرد، ئەگەر برۆشتایە بۆ هەركوێ دەپۆشتن لەگەلیا، ئەگەر سوار ببایە ئەوانیش سوار دەبوون، ئەگەر غەزای بكردایە

^١ معاوية أبى سفيان، ص(١١٧ - ١١٨).

^٢ تاريخ الطبري (٣٣١/٥).

غەزايان دەکرد لە گەلئى، لە هيچ بۆنەيە کدا نەيدەهيشت سەر لە گوێز بهيئەنە دەر، زەليلی دەکرد، کاتى ديمانى بگرتايە لە گەل صەعصەعدى سەرکردەياندا پيى دەوت: (ئەى کورپى هەلەچى نایا دەزانیت هەرکەسيەک نەرم و نيانى چاکى نەکات توندوتیژى چاکى دەکات)، هەر وەها پيى دەوتن: بۆچى وەلام نەدەنەو وەکو چۆن وەلامى سەعدتان دەدايەو لە کوفە، وەلامى مەعاويەتان دەدايەو لە شام؟! بۆچى لە گەل من ناناخافن وەکو چۆن لە گەل ئەوان دەناخوتن؟ ئوسلوبەکەى عەبدورپەرەحماني خالیدی کورپى وەلید سوودی هەبوو، تاوړى و تیژى و رەق و زېربەهەى، کەرولائى کردن و بە ناشکرا تەوبەو پەشيمانينيان راگەياند، وتیان: بە عەبدورپەرەحمان تەوبە دەکەين و پەشيمان دەبينەو، قسەى دۆستانەحمان لە گەل بکە، خودای گەرە باش قسەت لە گەل بکات، بوارمان بدە خودای گەرە بوارتان پى بدا، ئەم تاقمە لە لای عەبدورپەرەحمان مانەو لە جەزيرە، عەبدورپەرەحمان يەکى لە گەرەکانيانى نارد، کە ئەشتەرى نەخەعى بوو، بۆ لای عوسمان بۆ ئەوێ هەوالئى تەوبەو چاکبوونى خۆيانى بداتى و هەوالئى پاشەکشەيان لە فیتنەبازى بدات بە خەليفە، عوسمانيش وتى بە ئەشتەر، خۆت و برادرە کانت کویتان پى خۆشە لىي دابنیشن، لەمەولا من لیتان دەبوورم، ئەشتەر وتى: ئیمە لای عەبدورپەرەحمان حەزدەکەين بيمینەو وە باسى فەزڵ و حەزمى عەبدورپەرەحماني کرد، ماوہیەک لە جەزيرە لای عەبدورپەرەحمان مانەو، تەوبەو چاکبوون و دامەزراويان راگەياند^(١) و فیتنەبازەکانى کوفەش ماوہیەک بەبیدەنگى مات بوون، ئەمەش لە مانگەکانى سالى (٣٣)ى کۆچيدا بوو، دواى ئەوێ سەرانی فیتنەباز دوورخراوە بۆ شام، بۆ لای مەعاويەو پاشان بۆ لای عەبدورپەرەحماني خالیدی کورپى وەلید، تاقمى فیتنەبازان گيچەل گيچرانی کوفە وایان بە باشزانی کە بیدەنگ بن و بەرژەوئەندى وا دەخوازى تا ماوہیەک کر بن^(٢).

١- فیتنەبازەکان لە بەسرە درۆيان هەلبەست بۆ ئەشجى عەبدول قەيس.

٢- فیتنەبازەکان لە بەسرە بە سەرۆکايەتى حەکیمی کورپى جەبلە بوون بە نيارو دژى خاوەن ریزو حورمەتەکان و مونا مەرەيان دەکرد لتيان و درۆيان بە دەمەو دەکرد،

^١ تاريخ الطبري (٣٢٧/٥).

^٢ الخلفاء الراشدون، للخالدي، ص (١٣٤).

تهنانهت به ریزترین و به ته قواترین کهسی به سرهش، که نه شجهعی عه بدول قهیس بوو ناوی عامری کوری قهیس بوو، ده مپراستی هۆزه کهی خۆی بوو، کاتی خۆی به نوینه ری هاتبووه خزمهتی پیغه مبه ر عَلَيْهِ السَّلَام نیسلامی فیتر کردبوو، بهم فرموده یهش وه سفی کردبوو فرمودبووی: (تۆ دوو ره وشتت تیدایه خودای گه وره و پیغه مبه ر عَلَيْهِ السَّلَام خوشیان ده ویت نه ویش له سهر خۆیی و تاقه تدرییه) ^(۱).

عامری کوری قهیس فرماندهی جیهاد بوو له شهرێ قادسیه داو شهره کانی تردا، له به سره نیشته جی بوو بوو پشکینکی گه وره ی بهرکه و تبوو له چاکه خوازی و ته قواو نه یارو ناحهزه کانی درۆیان به ده مه وه هه لده به ستو به شتی پرو پوچ تۆمه تباریان ده کرد.

عوسمانیش ناردی بۆ لای مه عاویه بۆ شام کاتی مه عاویه و تووژی له گه ل کردو مامه له ی له گه لدا کرد، تیگه یشت راستگۆیه و نه ستۆی پاکه و خوارچه کان درۆو ده له سه ی بۆ ده تاشن، نه وکه سه ش سه رده سه تی نه م درۆزانه بوو له سهر عامری کوری قهیس (حمران کوری آیان) حیمرا نی کوری نه بان بوو، که کابرایه کی یاخی و بی دین بوو هه تا نافره تیکی ماره کردبوو له کاتی عیده دا، کاتی عوسمان به م کاره ی زانی بوو (به و هاوسه رییه) هه ردوکیانی له یه که جیا کرده وه داریدا له حیمران و سزای تاوانه که ی لی سهندو دووری خسته وه بۆ به سه ره و له ویش هه لته قی به سه رکرده ی سه به نییه کاندای عه بدوللای سه به و و حکیمی کوری جه بله ی چه ته دا ^(۲).

۲- عه بدوللای سه به و سالی (۳۴) ی کۆچی دیاری کرد بۆ جموجول کردن.

له سالی (۳۴) ی کۆچی یازده هه می خه لافه تی نیمامی عوسمان عه بدوللای سه به نی جووله که بریاری جیبه جی کردنی پیلانه کانی داو نه خشه ی مونامه ره که ی کیشاو له گه ل کۆمه له کهیدا که سه به نییه کان بوون ده رچوون له فرمائی خه لیفه و والیه کانیا ن ته رتیب کرد، عه بدوللای سه به نی یه هودی له هیلانی مونامه ره که ی له میسر دا به شه تانه کانی حزه که یه وه له به سه ره و کوفه و مه دینه ریککه و تن له سه ر ورده کارییه کانی

^۱ رواه مسلم في صحيحه، كتاب الايمان، رقم (۲۵)، وقال النووي من شرح، أما الحلم فهو العقل وأما الاناة فهي التثبیت وترك العجله.

^۲ تاريخ الطبري (۳۳۳/۵، ۳۳۴).

کوده تاکه یان و نامه ی بۆ نووسین و نامه یان بۆ نووسییه وه، کهین و بهینیان گۆریوه و نوینه ریان گه یانده یه کتری، شه وه ی که له سه ره تاوه نامه ی نارد و جفه ی لیدا سه به ئییه کانی کوفه بوون و ده پانزه پیاوی نه ندامیان دوور خرابووه و بۆ شام، پاشان بۆ لای عه بدو پر هه مان له حیمص و دوا ی دوور خسته وه ی نه م سه ری پچی کارانه و ناحه زانه سه رکرده ی سه به ئییه کینه بازه کانی کوفه، که یه زیدی کوپی قه یس بو^(۱)، شه پیوری لیدا نه و ده مه کوفه چۆل بوو بو له پیاوی ناسراو و ماقول و به رتیز، سالتیش ۳۴ ی کۆچی بو، نه م که له پیاوانه روویان نابو له جیهاد کردن له پیتنا و ره زامه ندیی خودای گه وره داو هه رچی و په رچی و گاوان و ره شوکی مابو نه وه، سه به ئییه کان و موخه ریفه کان کاریان تیکرد بوون و به بۆ جوونه گلاوه کانی خۆیان ناخنبو هه لیان چاند بوون، دژی والیه که ی عوسمان له کوفه، که سه عیدی کوپی عاصه^(۲).

۳- بارودۆخی خه لکی کوفه له کاتی هه جوو لئی فیتنه بازه کاند.

ته به ری له باره ی یارودۆخی شاری کوفه وه، له سالتی (۳۴) ی کۆچی ده ئی: سه عید به سه ردان و نوینه ری چو بۆ لای ئیمامی عوسمان و سالتی یازده هه می فه رمان په وایه تی عوسمان بو سه عید به ره له وه ی خۆی بروت و له شار ده رچیت نه شه عسی کوپی قه یسی نارد بۆ نازربيجان، سه عیدی کوری قه یسی نارد بۆ ره ی و نوسه یری عه جلی نارد بۆ هه مه دان و ساتیبی کوری نه قه ره عی نارد بۆ نه سفه هان، مالیکی کوپی حه بیبی نارد بۆ ما هو حه کیمی کوری سه لامه ی نارد بۆ موسل و جه ریری کوری عه بدوللای نارد بۆ قه رقیسیا و سه لمانی کوری ربیعه ی نارد بۆ باب و عوته یبه ی کوپی نه هاسی ناره حه لوان، قه عقاعی کوپی عه مری ته میمی کرده سه ره له شکری شه رو جیهاد، عه مری کوپی حوره یسی کرده جیگره وه ی خۆی، به مشیویه کوفه خالی بو له سه رۆک و که له پیاو و ناسراو، سه رلی شتیاو و که لله ره ق^(۳) نه بیّت که سی تیا نه مابو وه، ئا له م بارودۆخه دا سه رکرده ی سه به ئییه کان له کوفه (یه زیدی کوپی قه یس دوا ی ریککه وتن

^۱ الخلفاء الراشدون، للخالدي، ص (۱۳۵).

^۲ الخلفاء الراشدون، للخالدي، ص (۱۳۵).

^۳ تاریخ الطبری (۳۳۷/۵).

له گهڻ شەيتانى گەورەياندا عەبدوللاى كورپ سەبەء لە ميسر دەرچوو خۆپيشاندانى کردو فیتنه بازە کانیس ئەوانەى چو بوونە باوەشى جەماعەتە کەى ئیبن و سەبەء کە بە نهیئى دايمە زاندىبوو، له گهڻيان تیهه لچوون و له قەياندا، هەروەها هەرچى و پەرچىيە کانیس کەوتنە پێریان و چوونە پالان^(١).

٤- قەعقاعى كورپ عەمرى تەمىمى دەستى گرت بەسەر جەوجوئى يەكەمدا.
يەزىدى كورپ قەيس لە كوفە دەرچوو بە مەبەستى رووخانى ئىمامى عوسمان، چوو بۆ مزگەوت، لەوێ دانىشت و ئەو سەبەئىيانەش لێى كۆبوونەو لە مزگەوتەكە، کە عەبدوللاى سەبەء ئیبن و سەودا نامەى بۆ ناردبوون لە ميسرەو کاتى ئەم ياخي بووانە كۆبوونەو لە مزگەوت قەعقاعى تەمىمى کە ئەمىرى حەرب بوو پێى زانین و فەرمانى گرتنى دەکردن و يەزىدى كورپ قەيسى سەرکەدەشیانى گرت، کاتى يەزىد زانى قەعقاق زۆر توندو بیدارو شارەزايە بەرامبەریان ئامانج و نەخشە کەى خۆى دەرەخست و ئیعترافى نەکرد، کە بەتەمەى دامالێنى خەلیفەى لە خەلافەت، ئەوێ دەرەخست کە خۆى و جەماعەتە کەى دەیانەوێت سەعیدى كورپ عاص والیان لابەن و داواى والییەكى تر بکەن و بەشکو بێت بە دەم داواکەیانەو، قەعقاعیش لەسەر ئەم ئیعترافەو لەسەر قسەکانى يەزىد جەماعەتە کەى بەردا، پاشان وتى بە يەزىد بۆ ئەم ئامانجانە لە مزگەوت كۆبوونەو نەكەیت، کەس لە دەورت كۆنەبێتەو لە مالهە کەى خۆت دانیشەو هەرچیت دەوێت لە خەلیفە داوا بکەو دێت بە دەم داواکانتەو^(٢).

٥- يەزىدى كورپ قەيس نامە دەنووسى بۆ فیتنه بازە کانی لای عەبدو پرەحمانى خالیدی كورپ وەلید

يەزىدى كورپ قەيس لە مالهە کەى خۆیدا دادەنیشی و ناچار دەبێت پیلانەکان بجات بە بارێكى تردا، ئەم کابرا سەبەئییە (يەزىدى كورپ قەيس) پیاویك بە گری و دەگری و چەندى پارە و هیستریكى دەدات و فەرمانى پێدەکات بە گورجى و بە پەنهانی بچیت بۆ لای ئەو سەبەئییە کوفەییانەى، کە ئىمامى عوسمان دوورى خستوونەتەو بۆ شام، پاشان

^١ الخلفاء الراشدون، للخالدي، ص(١٣٦).

^٢ تاريخ الطبري (٣٣٧/٥).

بۆ جەزیرەو ئیستا لای عەبدورپەرەمانی خالید ماونەتەووە تەو بەو پەشیمانیان
 راگەیانندوو، یەزید لە نوسراوە کەیدا نووسیبوو یۆ برا شەیتانییەکانی: (ئەگەر ئەم
 نامەییە من گەشتە دەستان لە دەستی دامەنن هەتا دەگەنە لای من و نامەشمان
 ناردوو بۆ براکامان لە میسر، واتە سەبەئییەکانی میسر، ریککەوتووین لە گەلیان کە
 یاخی بین و کودەتاکە بکەین)، کاتی ئەشتەر نوسراوە کە یەزیدی خویندەو کتوپر
 دەرچوو بەرەو کوفەو برا سەرپێچیکەرەکانیشی خۆیان پێگەیاندا، لە پێکدا ون بوون، لە
 عەبدورپەرەمان و نەیدەزانی بۆ کۆی چوون، کۆمەڵیکی نارد بە شوێنیاندا، بەلام
 سۆراغیان نەبوو، بۆ جاری دووەم یەزید گەشتەو بە جەماعەتە کە ی و جەماعەتە کەشی
 گەشتەو بە هەرچی پەرچی و نەفام و بیسەر و بەرەکان لە کوفەو لە مزگەوت
 کۆبوونەو، ئەشتەری نەخەعی لە مزگەوتە کە چوو ناویان و دەستی کرد بە خێزەدان و
 ورزاندنیان و پالێ نان بۆ کودەتاو شۆرشکردن، یەکی لەو قسانە ی کە بۆ ورزاندنیان
 کردی، وتی: (من لای عوسمانی خەلیفەو هاتوومەتەو، سەعیدی والیشتانم لەوی
 بینو، عوسمان و سەعید ریککەوتوون و بریارنداو موچەو بژیوتان داشکێتن و
 سامانە کانتان کە مەکنەو بۆ ئەندازە ی دووسە درەهم)، ئەم قسانە ی ئەشتەر درۆی
 خۆی بوو، عوسمان و سەعید قسە ی وایان نەکردبوو، بەلکو فیلی سەبەئییەکان بوو لە
 بلاوکردنەو ی درۆو ئیفترا بۆ هەلچونی خەلکی، ئەشتەر ئەو قسانە ی دەکرد، کە
 خەلکە کە بترسیننیت لە زولم و ناحەقی و کاری کردە سە دلو دەررونی هەرچی و پەرچی و
 نەفام و گاوانەکان و شیتی کردن و بوو بە هەراو هوریا یەکی گەورە لە مزگەوتدا و پیاو
 ماقول و ژێرو راسالە لە خوا ترسەکان و پیاو چاکەکان نامۆ گارییان کردن و گفتوگۆیان
 لە گەڵ کردن وەکو ئەبو موسای ئەشعەری و عەبدوللای کورپی مەسعود و قەعقاعی
 تەمیمی، بەلام گوئیان نەگرت و بە پیریانەو نەچوون^۱، یەزیدی کوری قەیس دە ی
 شیراند لەناو هەرچی پەرچی و گاوانەکاندا لە دەرەو و ناوەو ی مزگەوتە کە دەیوت: من
 دەرەچم بۆ رینگەکانی مەدینە بۆ ئەو ی رینگە بگرم لە سەعید نە یەتەو ناو کوفە، هەر
 کەسی حەزە کات بیت لە گەلم تا رینگە ی لی بپرین، با بیت بچین داوای والییەکی تر

^۱ تاریخ الطبری (۳۳۸/۵)، الخلفاء الراشدون للخالدی، ص (۱۳۸).

بكهين له جیځه ی نهو، ههستان به دهم نه عره ته كه یه وه سه به ئییه كانو شوانه نا حالیه كان وه لامیان دایه وه نزیكه ی ههزار كهس ده رچوو له گه لیدا^(۱).

۶- قه عقاعی ته میمی قایدی فیتنه بازه كانی كوشت

كاتی سه به ئی وه هه رچی په رچییه كانو نا حالیه كان ده رچوون به مه رامی فیتنه نانه وه وه هه لگه رانه وه وه یاخیبوون دوو به ره کی روویدا، پیاوه به ریزو له سه رخزو ژیره كان له مزگهوت مانه وه جیځه وه ی والیش عه مری كوری حوره یس چوه سدر مینه به ره كهو داوای كرد له موسلمان ه كان كه براهه تی وه یه كیتی بیاریزو ترساندن له ته فره قه و ناكوکی و فیتنه گه ری وه ده رچوون له فه رماني خه لیفه و بانگی كردن، كه نه چن به دهم بانگه وازی نه م یاخی بوو سه رپیچی كارو سنوور به زینانه وه^(۲)، جا قه عقاعی ته میمی وتی: ئایا لافاو ده گه رپته وه له شیوی خوی؟ ئاده ی فورات بگه رپته وه له رپه وه ی خوی! شتی وا زور دووره نه خیر وه للاهی نه م هه رچی وه په رچیانه دانا مریكته وه به شریخه ی شمشیر نه بیت، وا خه ریکه خیرو خو شیمان بار ده كات، پاشان نه مانه ئاوا ته خوازی كاری خو یانن هه رگیز لی ئی ناگه رپته وه ئارام بگرن، عه مریش وتی: ئارام بگرن، گه راپه وه بو مالی خوی^(۳).

۷- فیتنه بازه كان نه یان هپشت سه عیدی كوری عاص بیته وه ناو كوفه

یه زیدی كوری قه یس له گه ل نه شته ری نه خه عی كه ههزار سه ربازی ریگری له گه ل بوو، چوونه ته سه ر ریځای مه دینه - كوفه، ریځه كهش پیی ده وترا (الجرعه)، نه مانه به پرچه كییه وه له جورعه وه ستابوونو سه عیدیان لی ده ركهوت، كه لای عوسمان ده گه راپه وه، وتیان پیی له كو یوه هاتوویت بگه رپه وه بو نه وی، ئیمه پیویستمان به تو نییه و نایه لئین بچیته وه ناو كوفه، هه والیان دا به عوسمان كه ئیمه كه سمان ناو یت بیتته والیمان له شوینی سه عید، سه عیدیش وتی: بوچی ههزار كهستان هیئاوه بو نه م قسه یه؟ یه كه كهستان بهس بوو، كه بینیرن بو لای خه لیفه و داواكه تان بگه یه نن یان یه ك پیاوتان

^۱ المصدر نفسه.

^۲ الخلفاء الراشدون للخالدي، ص (۱۳۹).

^۳ تاريخ الطبري (۳۳۸/۵).

بها تايه ته ريگه‌ی من و ئەم هەواله‌ی پێ بدامايه ؟ نایا هەزار پیاوی ئاقل دەر دەر ده‌چیت بۆ رووبه‌روونه‌وه‌ی يه‌ك پیاو؟^(١) سه‌عیدی کوری عاص وای به‌باشزانی ده‌سته‌ويه‌خه‌يان نه‌بیته‌وه‌و ناگری فیتنه‌ تاو نه‌دات و نه‌وتی پیا نه‌کات، به‌لکو هەولێ کۆژانه‌وه‌ی بدات، یان به‌لای که‌مه‌وه‌ ناگرو بلیسه‌ی فیتنه‌ که‌ داو بخات، نه‌بو موسای نه‌شعه‌ریش پای وابوو عه‌مری حوره‌یس و قه‌عقاعی ته‌میمی له‌ کوفه‌^(٢) رایان وابوو واته‌ هاو پای سه‌عید بوون، سه‌عید گه‌رايه‌وه‌ بۆ لای عوسمان، هەوالێ تاقمه‌ خه‌وارچه‌کانی پێدا، عوسمان وتی: چییان ده‌ویت؟ نایا ده‌ست له‌ گوێرايه‌لێ ده‌کێشنه‌وه‌؟ نایا هه‌لده‌گه‌رپنه‌وه‌ له‌ خه‌لیفه‌و نا فه‌رمانی ده‌که‌ن؟ نایا بێگویی و لاساری گوێرايه‌لێ خه‌لیفه‌ ده‌که‌ن؟ سه‌عید وتی: نه‌خێر نه‌وه‌یان دهرخست که‌ نایا نه‌ویت من والییان بم و والیه‌کی تریان ده‌ویت له‌ شوێنی مندا، وتی: کێیان ده‌ویت بیه‌ته‌ والییان؟ سه‌عید وتی: نه‌بو موسای نه‌شعه‌رییان ده‌ویت. عوسمان وتی: نه‌وا نه‌بو موسامان کرده‌ والی و جیگرمان کردو دیاریمان کرد، وه‌للاهی بیانوو بۆ که‌س ناهێلمه‌وه‌ نایه‌لم که‌س به‌لگه‌ی به‌ ده‌سته‌وه‌ بیه‌نیت و نارام ده‌گرم له‌ به‌ریان هه‌رچۆن داوام لێ ده‌که‌ن، هه‌تا راستی مه‌رامه‌کانیان بزاتم، عوسمان نه‌بو موسای دیاری کر بۆ والی کوفه‌^(٣)، به‌رله‌وه‌ی نو سراوی عوسمان بگاته‌ نه‌بو موسا و بیه‌کات به‌ والی هه‌ندی له‌ هاوه‌لانی پێغه‌مبه‌ر ﷺ له‌ مزگه‌وتی کوفه‌ دانیشتیبوون، بۆ چاره‌سه‌رکردن و زه‌بتي کاروباره‌کان و هێورکردنه‌وه‌ی هه‌مووان، به‌لام ده‌ستی نه‌دا بۆیان سه‌ری نه‌گرت، له‌ به‌ر نه‌وه‌ سه‌به‌ئێ و داخ له‌ دله‌کان و کینه‌بازه‌کان زالبوو بوون به‌ سه‌ر ناخالێ و هه‌رچی و په‌رچییه‌و گاوانه‌کاندا و ورژاندنیان، ناوڕێکیان نه‌دايه‌وه‌ گوێ بگرن له‌ ده‌نگی نه‌قل و مه‌نتیق، له‌ کاتی ئەم یاخیبوون و فیتنه‌ نانه‌وه‌یه‌دا دوو هاوه‌لێ پێغه‌مبه‌ر ﷺ له‌ مزگه‌وتی کوفه‌ بوون، ئەو دووانه‌ش حوزه‌یغه‌ی یه‌مانی و نه‌بو مه‌سه‌ودی عه‌قه‌به‌ی کۆری عه‌مری نه‌نصاری به‌دري بوو، نه‌بو مه‌سه‌ود توپه‌بوو له‌ یاخیبوون و شوێشی نه‌فامه‌کان.

^١ تاریخ الطبري (٣٣٨/٥).

^٢ الخلفاء الراشدون للخالدی، ص (١٤٠).

^٣ تاریخ الطبري (٣٣٩/٥).

له شارده رچونيان به رهو ريگاي جورعه و لبردني سه عيدي واليان و سه ريپچي کردني ثم هر چي پرچيانه، نه مهيه يه کم خوپيشاندان بوو که چي حوزه يفه يه ماني دوور بينتر بوو له گه^۱ ثم رووداوانه به مهزوعي ترو بيري ورده وه مامه له ي ده کرد^(۱)، نه بو مه سعود وتي به حوزه يفه له ريگاي (جورعه) به سه لامه تي ناگه پرينه وه، بيگومان خليفه سوپايه ک ده نيژته سهريان ته مييان ده کات و خويني زور ده رژيت، حوزه يفه وه لامی دايه وه وتي: وه للاهی نيستا ده گه پرينه وه بو کوفه، نه پيک هه لپزان و نه شهر روونادات و تاقه خوينيک نارژيت هيچ شتيکم له م فیتنه نه زانيوه هه موويم له پيغه مبهروه عليه السلام بيستوه له کاتي ژياني نه ودا، پيغه مبهر عليه السلام هه والي ثم فیتنه يه پيدايين، که نه مړو ده بييين بهر له وه ي وه فات بکات، پيغه مبهر عليه السلام بو ي باسکردين، که پياوي وا هديه به موسلمان ي رژ ده کاته وه، پاشان که نيواره ي به سردها هات، هيچ شتيکي نيسلامي پيو نه ماوه، پاشان موسلمانان ده کوژن و ورده گه پرين له دين و دلبيان ده چهر خيت خوداي گه ورهش بو سبه ي ته وان ده کوژيت، ثم به زمانه روو ده دات^(۲)، حوزه يفه يه ماني پسپور بوو له زانستي فیتنه داو مامه له ي کرد له گه^۳ فیتنه ي سبه نييه کاندا له کوفه و شوينه کاني تر به پيي ته و زانين و بيستنه ي که له پيغه مبهروه عليه السلام وهري گرتبوو، ته و فرمودانه ي له بهر کردبوو که فیتنه کاني ناوزه ده کرد به باشي له حقيقه تي ته و کارو کرده وانه تي ده گه شت که به ريا ده بوو به دووري نه ده زاني و نامو نه بوو له لاي و به پيي توانا هه وئي چاکسازي ده د^(۳).

۸- نه بو موساي نه شعري بارودوخي هيور کرده وه ريگري کرد له سه ريپچي کردن و لاساري کردن

نه بو موساي نه شعري هه ستا به هيور کرده وه ي بارودوخي که و ريگري کرد له خه لکي سه ريپچي بکن، وتي پيان ته ي خه لکينه بو ثم جور سه ريپچي و موخاله فانه درمه چن و هرگيز مه گه پرينه وه بو هه لگه رانه وه و خوپيشانداني ثم جور، پابه ندي

^۱ الخلفاء الراشدون، ص (۱۴۱).

^۲ تاريخ الطبري (۳۴۲/۵).

^۳ حذيف بن اليمان، ابراهيم العلي، ص (۸۶)، الخلفاء الراشدون للخالدي، ص (۱۴۱).

جەماعەتى موسلمانان بن و گوپرايەل بن، دەخيلتان بىم پەلەپروزە مەكەن خۆتان بگرن بە نارام بن ئىستا ئىوہ ئەمىرتان ھەيدەو خاوەنى سەرگەورەن، وتیان نوڤومان بۆ بکە، وتى: نايكەم، ھەتا گوپرايەل و ملکہچى بۆ عوسمان دەرەخەن، وتیان ئەوا ملکہچى و گوپرايەل ئىمامى عوسمانين^(۱)، بەلام لەم بەلئىنەدا راستيان نەکردو مەرەمەکانيان پەردەپۆشکرد، لە خەلکانى تر، ئەبو موسا ھەستاو نوڤى کرد بۆيان، لەو رۆژەوہى کە لەلايەن عوسمانەوہ ھەلبۆردرا بۆ واليەتى بارودۆخەکە ھىور بوويەوہ، تا ماوہيەک لە سالى (۳۴)ى کۆچى حوزەيفەى يەمانى گەپرايەوہ بۆ ئازربيجان و بابو سەرلەشکرى سوپاي جيهادى دەکرد لەوئى و کارگيرى واليەکان گەرانەوہ بۆ سەر کارەکانيان لە دەفەرى فارس^(۲).

۹- ئىمامى عوسمان نوسراوئىكى نووسى بۆ ياخيبيوہەکانى کوفە

عوسمان نوسراوئىكى نووسى بۆ سەرکەشەکانى ئەھلى کوفەو حیکمەتى لابرەنى سەعیدی بۆ روونکردنەوہ، کە لەسەر خواستى ئەوان کردى و ئەبو موسای کردە جىگەرەوہى، ئەو نامەيە کۆمەلئى پەھەندو بەلگەى گرنگى تیدا بوو، پووبەرپووبونەوہى فیتنەشى روونکردەوہ، کە عوسمان چۆن بەرھەلستى فیتنە دەکات و ھەولئى داوختنى گپى ئازاوە دەدات ھەتا بتوانئىت، وپراى ئەوہى بە زانستىكى يەقىنى دەزانئىت کە دیتە پيش و بەرپا دەبيت و ئەم ناتوانئى ريگە لە بەرپابوونى بگريت، ئەمەشى لە پيغەمبەرەوہ ﷺ وەرگرتوہ، عوسمان لە نامەکەيدا وتبووى، پاش سوپاسى خودای کەرە من ئەو کەسەم کردە ئەمىرتان کە خۆتان ھەلئان بۆاردوو لیتان خۆش دەبم کە چیتان کرد بە سەعید وەللّٰھى ھەرچى سامانم ھەيە رايدەخەم بۆتان و ئەيغەمە بەرپیتان، وەللّٰھى ھەرچى سەبرم ھەيە سەرفى دەکەم بۆتان و بە کوشتنى خۆم چاکتان دەکەم، دەتان سازئىم ھەرچیتان پى خۆشە داوام لى بکەن، بە مەرجى گوناھو سەپيچى خودای گەرە نەبيت، ھەر ئىستا پیتان دەبەخشىم، ھەر شتىکتان پى تاخۆش بيت ئەگەر گوناھ نەبيت دەستى لى ھەلدەگرم و لیتان دەبورم، ھەرچیتان پى خۆشە بیکەن و پىم بلين بۆ ئەوہى بيانو و گلەپیتان بەسەر منەوہ نەبيت).

^۱ تاريخ الطبري (۳۳/۵).

^۲ الخلفاء الراشدون للخالدي، ص (۱۴۳).

بۆ شارەکانی تریش ئەم چەشنە نامەییە نووسی ^(١) رەزای خودای گەورە لە ئەمیری
نیمانداران چەند چاکسازبوو، چەند سنگی فراوان بوو، لە بەرامبەردا سەبەئیی و داخ
لەدۆ و یاخیبوو، کان سنورشکێنە کان چەندی زوڵمیان لێکردوو و درۆیان بۆ هەلبەستوو و
دەستی هەلبەستیان بۆ تاشیو ^(٢).

---

^١ تاریخ الطبری (٣٤٣/٥).

^٢ الخلفاء الراشدون للخالدی، ص (١٤٣).

باسی دووهم: نیمامی عوسمان بهم سیاسه ته مامه لای ده کرد له گه ن فیتنه بازه کاند

له دوو توئی ده قه میژوو ییه کاند او له ژماره یه ک له سدر چاوه کاند او نه وه رۆشن
کراوه ته وه که عوسمان به چن دین شیواز به رابه ری و به رهن گاری فیتنه که ی کرد وه و کو:
یه که م: هه ندی له هاوه لآن پنیان باشوو عوسمان لیژنه ی پشکنین و لیکنولینه وه
ره وانه بکات بؤشاره کان

موحه ممدی کورپی مه سلهمه و ته لحه ی کورپی عوبه یدوللا کاتی نه وه هه موو
پر و پاگهنده یانه ی بیست که عه بدوللای سه به له شاره کاند او بلاوی ده کرده وه، هه ژانو
هاتنه کول و چوونه خزمه تی نه میری نیمانداران، نیمامی عوسمان به په له وتیان: نه ی
نه میری نیمانداران، نایا نه و شتانه ت بیستوه له خه لکی، که نیمه بیستومانه؟ وتی:
نه خیر، وه للاهی جگه له بیوه یی و خوشی هیچی ترم پی نه گه شتوه، وتیان: نیمه
هاتووین بؤ لای تو پیت بلیتین هه ردوکیان نه وه هاوه لآن نه یان بؤ باسکرد که گوئی نه وانی
جه نجال کردبوه، ده رباره ی نه و ناژاوه و فیتنه یه ی که له شاره کاند او شه پۆل ده دات،
ده رباره ی نه و هیرشه نه گریسه ی که ده کریته سهر والیه کانی له کوخچیکا، نه ویش وتی:
نیوه رابه شی من و ناودارانی نیمانداران، راویژیککی باشم بؤ بکه ن و ریگه چاره یه کم
نیشان بدن، وتیان ناماژهی نه و ت بؤ ده که ی که کۆمه لپی پایوی متمانه دار بنیره بؤ
شاره کان و سوراغی ده نگویاس بکه ن و هه والمان بؤ به یینه وه^(۱)، نیمامی عوسمان هه ستا
به لیپیچینه وه یه کی قایم و مه زن و بری له هاوه لانی هه لبارد له و هاوه لانه ی، که که س
گومانی نه بوو، له ته قواو راستگویی و خپاریزی و ناموژگاریان، نه و موحه ممدی کورپی
مه سلهمه یه ی هه لبارد که نیمامی عومهر کردبوی به نه مینداری لیپرسینه وه ی
والیه کانی و کردبوی به سه ره رشتیاری والیه کان له هه ریحه کاند او، هه روه ها
نه وئوسامه ی کورپی زهیده ی هه لبارد که خوشه ویستی پیغه مبه ره ﷺ و باوکیشی به
هه مان شیوه خوشه ویستی بووه، نه و ئوسامه یه ی نه میری نه و سوپایه بوو، که
پیغه مبه ره ﷺ و هسیه تی کردبوو له دوا دوا یی ته مهنی دونیا ییدا که بکریته قایدی نه و

^۱ تاریخ الطبری (۳۴۸/۵).

سوپایه، فەرمووی (لەشکری ئوسامە بێخەنە پێ)، ھەروەھا ئەو عەماری یاسری ھەلبژارد، کە لە موسڵمانە پێشینەکانەو تێکۆشەرێکی گەورە، ھەروەھا عەبدوللای کورێ عومەری ھەلبژارد، کە شەرەزان و خۆپارێزو مۆتەقی بوو، موحەممەدی کورێ مەسلەمەدی نارد بۆ کوفە، ئوسامەمی نارد بۆ بەسرە، عەماری نارد بۆ میسر، عەبدوللای کورێ عومەری نارد بۆ شام، ھەریەک لەم کەلەپیاوانە سەرپەرشتیاری ئەو جەماعەتە بوو کە لەگەڵیان بوون و ناردنی بۆ ئەم شارە گەورانە، ھەرھەموویان روشتن بۆ ئەم کارە گرانی پێ مەترسییانە، پاشان ھەموویان گەرانەو جگە لە عەمار، کە دواکەوت لە گەرانەوێ لە میسر، پاشان گەراپەو ھەرچییان بیستبوو، بینیبوویان و پرسیاریان کردبوو، گشتیان خستە پێشچاوی ئەمیری ئیمانداران^(۱)، ئەو باسەمی کە ھەریەک لەمانە ھێناپەو لە شارەکان، وتبوویان: (ئەو خەلکینە ئێمە نکولی ھیچ شتیکتان لێ ناکەین، رەخنەمان لێتان نییە، بە ھەمان شێوە موسڵمانەکانیش ھیچ رەخنەو گلەبیان نەبوو، ئەمیرەکانیان دادگەر بوو لە نێوانیانداو خەمخۆر بوو بۆیان)^(۲)، بەلام ئەو ریوایەتەمی کە گواپە عەماری کورێ یاسر عوسمانی بە دڵناسک و عاتفی تۆمەتبار کردوو، سەندەدەکانی ئەم ریوایەتانەمی کە ھەلگری ئەم تۆمەتانەییە زەعیف و لە عیللەت خالی نین، ھەروەھا لە دەقەکانیشیدا بزری ھەیە^(۳)، سەرپەرشتیارەکان لە شارەکان گەرانەو و روونیان کردووە، کە ھیچ شتیکی وا لە ئارادا نییە، کە خەلیفە والییەکان لە والییەتی لابات و دەستی پێ ھەلگری لە کارو خەلکی بە گشتیی و ان لە دادپەرورویی و رەحمت و خێرو سەلامەتی و دڵنارامیداو ئەرخیان و ئەمیری ئیماندارانیش لە کێشەکاندا دادگەر و لە بەخشینەکاندا یەکسان و رێک و چاوداشتی مافەکانی خودای گەورەو مافەکانی گەلەکەمی دەکات و ئەو واتە واتەش بەرپا بوو ھەموو گومان و شلەقاندن و درۆیەو کێنەبازو داخ لەدڵەکان بەلای دەکەنەو و ان لە تاریکییدا، بۆ

^۱ عثمان بن عفان الخليفة الشاكر الصابر، ص (۲۱۰).

^۲ تاريخ الطبري (۳۴۸/۵).

^۳ فتنة مقتل عثمان (۱۷۱/۱).

ئەوئى كەس سەرچاۋە كەيان نەزانىت، بەلام ئەم خەلىفە كارزانە بارە چاكسازە مەزنە بەم لىكۆلىنەۋە سۆراغكردنە وازى نەھىتەنە بەلكو نوسراوى نووسى بۆ خەلكى شارەكان^(۱).

دوۋەم: عوسمان نوسراوى نووسى بۆ خەلكى شارەكان

لە باتى راگەياندىنى گشتىنى بۆ ھەر ھەموو موسلمانان پاش سوپاس و ستايشى خوداى گەورە نووسىبى: (من كارگىرەكان بە بريكارو بەلىندەرى خۆم دەگرم، لە ھەموو ۋەرزىكى ھەجدا، ئەم ئوممەتە زالۋ سەرگەوتوۋە لەۋەتى بوۋەتە سەركارى فەرمان بە چاكەو رىگرى لە خراپە، ئوممەت دەركى بە ھەر خراپەيەك كرىدىت يان رەخەنى لە ھەر كارگىرپىك گرتىت ھەقم پىداۋە ۋەلامم داۋەتەۋە، نە خۆم نە خاۋخىزانم ھىچ ھەقىكەت نەكەوتوۋەتە سەر لە لايەن گەلر جەماۋەر، ھەرچىشمان ھەيە بەسەريانەۋە بۆ خويان، خەلكى مەدىنە ھەۋالىيان پىداۋم كەسانىك ھەن داشۋراون، كەسانىكى تر ھەن لىيان دراۋە، ئەى ئەو كەسەى لىت دراۋە، يان سوكايەتت پى كراۋە بە نەھىتى، نەگەر شتى وات پىكراۋە لە ۋەرزى ھەجدا خۆت بگەيەنە پىم ھەقى خۆت ۋەرگروە بە كەيفى خۆت، لە من يان لە كارگىرەكەم، يان بىكە بەسەدەقە بۆ خۆت خوداى گەورە پاداشتى خىرۆمەندان دەداتەۋە)، كاتى خەلكى شارەكان خويىندىانەۋە دەستيان كىر بە گريان و دوۋەى خىريان كىر بۆ عوسمان و تىيان: ئەم ئوممەتە ھەلۋانەۋە بەشەردا^(۲)، ئايا ئەم ئىمانە مەزنى ئىمامى عوسمان دونىاي دەۋىت؟ كە بە ھەزم ۋە جەزمەۋە گوى بۆ خەلكى دەرگىت، لەم ھەزم ۋە جەزمەۋە بەرزتر ۋەستور شك دەبەيت كە پىياۋىك ۋەتوئەتى تەمەنى لە ھەشتاۋ دوو سال زىاتر بوۋە، ئەو كەلە پىاۋە لە بەھىزى ۋە خىرايىيەۋە ئەمەى ۋەتوۋە، كە بە دۋاداپوۋن و سۆراغى زولملىكراۋەكانى كىرۋەۋە شوئىن دۆزى بەشخوراۋەكانى كىرۋەۋە، يان خەلكى دەۋىت ۋە مەۋقەكانى لا مەبەستە دادۋەرى و وىژدانىكەم نىشان دەن بەرزو بەناۋىانگىر بىت لە دادگەرى ئىمامى عوسمان، لەم وىژدانكارىيە ھەتا مافى شەخسى ئەمىرى ئىمانداران دراۋە بە جەماۋەر تەنيا لەبەر خاترى ئەۋەى مافەكانى خوداى گەورە نەشكىت ۋە سنوۋرەكانى پارىزگارى بكرىت.

^۱ تاريخ الطبري (۳۴۹/۱).

^۲ المصدر نفسه، تاريخ الطبري (۳۴۹/۱).

بهائی ئەمە دادگەری ئیمامی عوسمان بوو، کە لەم بابەتەدا نە دەوێستە هەڵوێستە نە دەکرد بە ناردنی ئەمەندارەکان بۆ پشکینی بارودۆخی خەڵک و نووسینی نوسراو بۆ خەڵکی شارەکان وازی نەهێنا، وتی: وەرزێ حەجکردن وەرن سکاڵاکانتان بگەیهننە دەستم، گەر چی لەبەردەم کۆماری حاجیانیشدا بیت، عوسمان بەمانەش وازی نەهێنا، بەلکو کارگێڕەکانی ناگادارکردووە، کە خۆیان بچنە ناو خەڵک زوڵمەکانیان بۆ بگەڕێننەو گەر هەبوو، پاشان عوسمان پرسیاری کرد لە کارگێڕەکان دەربارەی ئەو واتە واتە کە خەڵکی دەماو دەم دەیلێنەو ئەوانیش بە بۆچوونیکی جوان و توندو قایم راویژیان بۆ دەکردو رینگەچارەیان نیشان دەدا^(۱).

سێهەم: ئیمامی عوسمان راویژی کرد بە والی شارەکان

ئیمامی عوسمان بەخێرای ناردی بە شوێن والیی شارەکانداو بە پەلە بانگی کردن، والییەکانیش عەبدوللای کوری عامرو مەعاویە ئەبوسوفیان و عەبدوللای سەعد بوو، لەگەڵ ئەمانیشدا سەعیدی کوری عاص و عەمری کوری عاصی هێنایە ناو راویژکردنە، چونکە ئەم داوێ والی پیشوون، ئەم راویژکردنە دانشتنیکی پر مەترسی و داخراو بوو ئەو مەسەلەنە تێدا تاووتوێ کرا کە بریاریان دا پلانی کاری نوێ دابڕێژن و بە مساریکی تر بچوێنەو لە ژێر رۆشنایی ئەو هەوالە ناوۆلایانە کە گەشتوونەتە شاری مەدینە پایتەختی ولاتی ئیسلامیی^(۲)، ئیمامی عوسمان وتی: (قورپەسەرتان ئەم سکاڵو گازندەیانە چییە؟ ئەم هات و هۆتە چییە؟ من زۆر دەترسم ئەم قسانە بە راستی دەربچیت لەسەرتان، هەمووشی ماله بەسەر منەووە بەسەر مندا دەشکێتەو)، ئەوانیش وتیان: وەللاهی راست ناکەن و نایسەلمێنن و ئەم هاش و هوشانە هیچ بنەمایەکیان نییەو لێی بیناگاین، تاقە کەسێکت دەست ناکەوێت بچیتە ژێر باری ئەم تۆمەتانەو هیچیان تیا بەسەر نییە، هەر پروپاگەندەییەو دروست نییە حوکمی پێ بکریت، عوسمان وتی: ئەم چارەسەرمان چییە؟ سەعید کوری عاص وتی: ئەمە فیل و فڕیکەو لە تاریکی و پەنھاندا دروست کراوەو بە ناحەق هەلبەستراوەو هەر لە خۆرا

^۱ عثمان بن عفان الخليفة الشاکر الصابر، ص (۲۱۲).

^۲ معاوية من أبي سفيان، ص (۱۲۶).

داویانه به گوئی خه‌لداو نه‌مانیش گپ‌راویانه‌ته‌وه بۆ که‌سانی ترو له‌ناو کۆپو دانیشتنه‌کانی‌ندا ریس‌اویانه، عوسمان وتی: باشه چۆن تیماری بکه‌ین؟ وتی: نهم تاقمه بانگبکه‌و پاشان نه‌وانه بکۆژه که یه‌که‌مجار نهم قسانه‌یان لی‌ده‌رچوه، عه‌بدوللای کۆپی سه‌عد وتی: نه‌و سزایانه له‌ خه‌لکی بسه‌نه‌روه که که‌وتوه‌ته نه‌ستۆیان، ماده‌م مافه‌کانی خۆیانته‌ پیداون زۆر له‌وه باشتره‌ وازیان لی‌بینیت و گۆزه‌شته‌یان لی‌بکه‌یت. مه‌عاویه وتی: منت کردوه به‌ والی و بوومه‌ته والی گه‌لێک، جگه‌ له‌ هه‌والی خێرو چاک خراپه‌ته لی‌نه‌بیستون، نه‌و دوو پیاوه‌ش شاره‌زای هه‌لوێستی راستیانن وتی: رات چۆنه‌ واته (چی بکه‌ین)؟ مه‌عاویه با به‌ جوانی هه‌لسوکه‌وتیان له‌ گه‌ل بکه‌ین، وتی: نه‌ی عه‌مر تۆ رات چیه‌؟ وتی: من واده‌زائم تۆ نه‌رمی له‌ گه‌لیان و رازیت لی‌یان و به‌شیان زیاد ده‌که‌یت و چارپۆشییان لیده‌که‌یت، به‌ پیچه‌وانه‌ی ره‌فتاری عومه‌ر له‌ گه‌لیان ده‌جولێته‌وه، پیموایه‌ بجیته‌ سه‌ر ری‌بازی خه‌لیفه‌که‌ی پیشووت له‌ شوینی توندیدا توند بیت، له‌ شوینی نه‌رمیدا نه‌رم بیت، به‌پێی پێوست، چونکه‌ توندوتیژی پێوسته‌ بۆ نه‌و که‌سانه‌ی که‌ زیانی خه‌لک به‌ گرنگ نازانن، نه‌رمیش بۆ نه‌و که‌سانه‌ی، که‌ به‌ نامۆزگاریی ئاکاریان جوان ده‌بیته‌، به‌لام تۆ بۆ هه‌ردوولایان نه‌رمیت پراخستوه‌.

عوسمان هه‌ستاو سوپاس و ستایشی خودای گه‌وره‌ی کردو وتی: نه‌و ناماژانه‌ی کردتان هه‌موویم ژنه‌وت و هه‌موو کارێکی‌ش ده‌رگای خۆی هه‌یه‌ له‌ویوه‌ ده‌چینه‌ ژووره‌وه‌ نه‌و ناسۆریه‌ی که‌ مه‌ترسی هاتنی ده‌کرا نه‌وا به‌رپا بووه‌، نهم ده‌رگایه‌ به‌ نه‌رم و نیانی و له‌خۆبردۆیی و به‌دوداچوون داده‌خرێن ته‌نیا له‌و سنوورانه‌دا نه‌بیته‌ که‌ باسکراوه‌و که‌س بۆی نییه‌ ره‌خنه‌ی لی‌بگریت، نه‌و شته‌ی به‌ر به‌ستی نهم هه‌رایه‌ بکات نه‌رمی و هیواشییه‌، وه‌لاهی نهم ده‌رگایه‌ تازه‌ لادراوه‌و که‌سیکی‌ش نییه‌ له‌مان به‌لگه‌یه‌کی راستی پی‌بی‌ خوداش باش ده‌زانیت ئارا مگربی یه‌که‌م بۆ پێخۆشحالی نییه‌و ده‌ره‌فتدان نییه‌، وه‌لاهی ناشی فیتنه‌و ئاژاوه‌ که‌وتوه‌ته‌ گه‌ر، خۆشه‌ختی بۆ عوسمان نه‌گه‌ر به‌ریت و ده‌ستی تی‌رانه‌دات، ریگری بکات له‌ خه‌لکی و مافه‌کانی خۆیانیان پی‌به‌خشن و چارپۆشییان لی‌بکه‌ن، نه‌گه‌ر مافه‌کانی خودایان پێشیل کردو سونه‌تیان فه‌رامۆشکردوه‌و شلگیریان بۆ مه‌که‌ن و ماستاویان له‌به‌ر مه‌که‌ن^(۱)، عوسمان پیچه‌وانه‌ی

^۱ تاریخ الطبری (۳۵۱/۵).

عومهری برای بۆ له ریبازی توندوتۆلیدا، به لām له شۆینکه وتنی سوننه تی ههردوو خهلیفه که ی پیش خۆیدا پیچهوانه نه بووه ناشی فیتنه کهوته گهرو به توندوتیژی چاره سهر ناکریت، چونکه توندوتیژی ده بیته ناوی نهم ناشه و باشر کرهی پۆ ده کات و نه میری نیمانداران رازی نه بوو بیته هاوده می نهم فهرته نهیه، وه کو ده لّین (خۆشحالی بۆ عوسمان بریت و دهستی تی وه رنه دات)، به رۆشنی و راشکاوی نیمامی عوسمان مهیلی له م گه ره لاوژیه نه بوو له سنورو مافه کانی خودای گه ورده دا هیچ شلگیریی و چارپۆشییه کی تیا نه بوو، به لām بۆشته کانی تر ناسانکاربوو، چونکه نهرم و نیانی نه به رتره، لیخۆشبوون به ریزتره، ده بیته مافه کانی پاریزراوین و وه کو پتیویست جیه جۆ بکرین^(۱)، چهن دین ریوایه ت هاتوو به سه نه دی لاواز و نبوو، که په یوه ندیی نیوان عه مری کوری عاص و عوسمان ده شیوینیت و ده شله قینیت، کۆمه لّی ریوایه تی تری دزیو ده ستیان هیه له چلکن کردنی وینه ی عه مری کوری عاصدا و په یوه ندیی نیوان عه مری عاص و عوسمان به په یوه ندیه کی رزیو ده گۆرن که گوایه عه مر نه خشه ی کی شاه و بۆ کوشتنی نه میری نیمانداران، پاشان دهستی داوه ته هه له رستی و به ته مای نه وه بوو خوینی عوسمان برژیت^(۲).

نهم ریوایه تانه لاواز و ره تکرار لای نه هلی حه دیس و میژوونو سه کان^(۳)، وه ریوایه تیکی تر هاتوو به سه نه دیک، که خه لکی لاواز و نه ناسراوی تیدایه که گوایه عه مری کوری عاص و تویه تی، نه ی عوسمان له بهر خاتری به نی ئومه یه مافی خه لکت پیشیل کردوو، خزمایه تی ده کهیت تۆ لاتداوه و خه لکیش لای داوه یان دادپه روه به یا خۆت بهر که نارکه و واز بهینه گه رده می نیته وه یه کسان و گشتگیر به و به چاکی به ره و پیش برۆ^(۴).

ههر له هه مان ریوایه تدا هاتوو، که عه بدوللای کوری عامر و تویه تی: من وا ده زانم تۆ نه وه چاغه ت هه لگیر ساندوه نه وه نه ده پیاویک نه سپییه ک که و تبیته سه ری یان گه نه یه ک

^۱ عمر بن العاص الامیر المجاهد للغضبان، ص (۴۴۷).

^۲ المصدر نفسه (۴۴۸).

^۳ عمر بن العاص، الامیر المجاهد للغضبان.

^۴ تاریخ الطبری (۳۴۰/۵).

چو بیته مووی و لاخه کی، تۆ ئه وهنده بایه خ به خه لکی ده دهیت و ئه وهنده سه رقالی گله ییه کانیانی^(۱)، عوسمان والیه کانی قه ده غه کرد له وهی ئاژاوه هه لگه یسه نه کان سزا به دن یان زیندان یان بکه ن، یان بیان کوژن، به یاریدا که به چاکی و نه رمی مامه له یان له گه ل بکه ن^(۲)، داوای کرد له کارگه یه کانی که بگه ی نه وه سه ر کاره کانیان و ره یکه وه تن له سه ر ئه و ره نه میانه ی که نه میامی عوسمان په یی راگه یان دن، که به چ شه یواز نه که رو به رو ی فه یته به نه وه ئه و فه یته یه ی که هه موو چاوه وانه ی که ده یزانی ها تو وه ده یه یته هه ر به یته^(۳).

۱- مه‌عاویه دوو پیشنیاری کردو عوسمانیش ره‌فزی کرده‌وه.

پیش نهو هی معاویہی نهی سوفیان بجیتتهو بهرو شام هات بۆ لای نیمامی
عوسمانو وتی: نهی نه میری نیمانداران، له گهڵ مندا وهره بۆ شام، بهر لهو هی
رووداو ههکان و به سه رهاته کان هیرش بهیننه سهرت و تۆ له ئۆگه یان نه یهیت، عوسمان وتی:
من دراوسییه تی پیغه مبه ر وَعَلَّاهُ به هیچ شتیک ناگۆرمه وه، نه گهر ده زوی گهر دهم
بقرتیت، معاویه وتی: دهی سوپایه کت له شامه وه بۆ رهوانه بکه م له مه دینه
بمیتته وه و به ره له ستی نه و مه ترسییه چاوه روان کراوانه بکه ن و به رفانی له تۆو خه لکی
شاری مه دینه بکه ن، نیمامی عوسمان وتی: نه خیر گرانی و نانه خوۆری ناخه مه سه ر
دراوسییه کانی پیغه مبه ر وَعَلَّاهُ که م خوۆراکیان نا که م له بهر خاتری سه ربازانی که
بمیتته وه له ناویان، ته نگی و سه خه له تی ناخه مه سه ر که سانی که که کۆچه ری و نه نسا رنو
له مه دینه نیشته جیبوون معاویه پتی وت: نهی نه میری نیمانداران وه لّلاهی تیرورت
ده که ن، یان له ناوت ده بن، عوسمان وتی: خودام به سه و با شترین پشتیوانه ⁽⁴⁾ وه کو بلیی
معاویه ده یزانی که له و دیو نه م فیته و پر ویا گه ندانه وه شتیکی پیس هیه و نه خشه ی بۆ
ناما جیکی ترسنا ک کیشا وه ته نها نه و هشیان ده ویت بده ن به سه ر خه لیفه و حوکم
رانی به که بدا.

١ المصدر نفس.

^٢ خلافة عثمان، د. السملی، ص (٧٧).

^٣ الخلفاء الراشدين للخالدي، ص (١٥١).

٤ تاريخ الطبری (٣٥٣/٥).

به لّام عوسمانی خه لیفه ی کارزان رایه کی تری هه بووه دهیویست به ریگایه کی تر له گه لیان بچوئیتته وه هه تا به لگه یان به دهسته وه نه میئیی لای خودای گه وره وه لّامی خه لکیش له دوو دنیاو دوارژدا سهر شوپریان بکات ته م سه بره گه وره یه ته نها له و نیامه دادپهروه ره گه وره یه ده وه شیتته وه^(۱).

۲- عوسمان ریزی موئامهره چیه کانی بری، دوا ی ته وه ی که هاتبونه ناو شاری مه دینه:

ئه میری نیمانداران وریاو بیدار بوو به گۆزیه ی نووسینی هه والگره کانی که له بارو دۆخ ئاگاداریان ده کرده وه سه باره ت به موئامهره چیه کان، عوسمان دوو پیای له موسلمانان که کاتی خۆی سزا درابوون، له لایهن خه لیفه وه خسته ناو ریزی یان توپری موئامهره چیه کان، چونکه ته مانه له م دوو پیاهه ئه رخه یان بوون دوو پیاهه که یه کیان مه خزمی و ته ویت زوهری بوو، پیی وتن برۆن بزائن چیان ده ویت و به ته مای چین، ته م دوو پیاهه له لایهن عوسمانه وه ته می کرابوون، به لّام خو گریوون له ژیر باری راستیدا هیچ کینه یه کیان له دلدا نه بوو، به رامبه ر عوسمان، کاتی موئامهره چیه کان ته م دوو پیاهه یان بینی مه رامه کانی خو یان وتوو نه خشه که یان باس کرد، دوو پیاهه که وتیان کیتان له گه لدا یه له خه لکی مه دینه، که هاوده نگتان بیئت، وتیان سی که س، وتیان جگه له مانه، وتیان که سی تر، وتیان ئیوه ده تانه وی چۆن بکه ن ته وانیش ره هه ندی موئامهره تیرو پره که وه نه خشه دارپژاوه که یان راقه کرد بو دوو پیاهه که، وتیان ده مانه وی هه ندی قسه بکه ین له گه ل خه لیفه دا ده رباره ی ته و شتانه ی که له دلی خه لکدا چاندومه مانه، پاشان بگه رپینه وه بو لایان دلنیا یان بکه ین که ئیمه بریارمان له سهر داوه و تاوتویمان کردوه.

ئاگه رپینه وه وه په شیمان نابینه وه، پاشان ته چینو وه کو گه له کۆمه چواره وری ده گرینو له خه لیفه یه تی لای ده بین، ته گه ر به قسه مان نه کات واته عوسمان، ده یکوژین، ته م قسانه یان بیست و گه رانه وه بو لای عوسمان، عوسمان پیکه نی و وتی: خودایه ته مانه سه لامه ت بکه ی ته گه ر سه لامه تیان نه که ی به ده بخت ده بن، ناردی به

^۱ عثمان بن عفان الخلیفه الشاکر الصابر ص (۲۱۴).

شوین ئەو کوفەیی و بەسره‌ییانەیی که هاتبوونە مەدینە، پاشان بانگەواز کرا، وتیان کۆببنەو بە نوێژ، ئیمامی عوسمان چووە سەر مینبەر و هاوێڵانی پێغەمبەر ﷺ چوارەوریان گرت، عوسمان سوپاس و ستایشی خۆدای کرد و هەوێڵی ئەم تاقمەیی دا بە موسڵمانان، که هاتوونە مەدینە، راستی مەرامەکانیانی باس کرد، که تووشی دێدۆنی بوون، هەر لە ئێستاهە هەلگەراوونەتەووە دەیانەیی عوسمان لە خەلیفەییەتی لابدەن، یان بیکۆژن، ئەو دوو پیاوێی که گفتوگۆیان کرد لەگەڵ ئەم سەبەئییانەدا هەستان و بوون بە شاهیدی هەوێڵەکی عوسمان، هەموو موسڵمانان وتیان: ئەم ئێمە میری ئیمانداران بیانکوژە، چونکه ئەیانەوێی لە خۆمەتی تۆ دەرێچن هەلگەرینەو بە رووتاو دروشمی موسڵمانان لەت و پەت بکەن، عوسمان داواکەیی هاوێڵانی رەتکردەو کوشتنیانی پەسەند نەکرد، چونکه ئەمانە بەناو موسڵمان بوون، ئیمامی عوسمان رازی نەبوو دواویی پێی بلێن ئیمامی عوسمان ئەو موسڵمانانەیی کوشت، که پێچەوانەیی بوون، عوسمان بەم شیوێە ئەو بۆچوونەیی رەد کردەو وەتی: نایان کوژم، بەلکو لییان دەبورم و چاوپۆشییان لی دەکەم، هەتا بتوانم چاوەروانییان دەکەم، هیچ تاقە موسڵمانێی ناکوژم، مەگەر تاوانێکی وای کردبێ پێویست بە کوشتن بکات، یان لەدین وەرگەرابێ و کافر ببێت^(۱).

راستکردنەوێ بەلگە لەسەر یاخیبووەکان

عوسمان بانگی تاقمە سەبەئییەکانی کرد، بۆ ئەوێ هەرچی دوو دێ و گومانیکیان هەیه، بیخەنە روو، ئەو زیاده رویانەیی بەدییان کردووە بە ناشکرا بیلێن، هەر هەلگەییەکیان لە خەلیفە گرتووە ناشکرای بکەن، ئەمە دانیشتنێکی راشکاوانە و روژن بوو لە مزگەوتدا بە دیار چاوی هاوێڵان و موسڵمانانەو بەسترا، سەبەئییەکان قسەیان کردو ئەو هەلگەیی که عوسمان کردبووی بە گومانی ئەوان خستیانە روو، عوسمانیش هەستا بە بەیانکردن و روونکردنەویان و بەلگەو دەلیلەکانی خۆی بۆ باسکردن، موسڵمانە بە ویژدانەکان ئەم راشکاویی و لی پرسینەووە دەرختنەیان بیست و ئیمامی عوسمان وەلامی ئەو رەخنانەیی دایەو که لییان دەگرت، پاشان راستی کارەکانی روون

^۱ تاریخ الطبری (۳۵۴/۵، ۳۵۵).

کرده‌وو به‌رگری کرد له کاره‌کانی و پاکیتی کاره‌کانی ده‌رخست و هاوه‌له دانیشتووه‌کانی ناو مزگه‌وت شاهیدیان بۆدا^(۱).

۱- وتی من له سه‌فهردا نوێژم به چوار رکاتی ته‌واو کردوو، پیش من پیغه‌مبه‌رو نه‌بویه‌کرو عومه‌ر له سه‌فهردا چوار رکاتیان نه‌کردوو، من چوار رکات نوێژم کرد، کاتی له‌مه‌دینه‌وه سه‌فهرم کرد بۆ مه‌ککه، مه‌ککه شارێکه که‌سوکارمی تیا‌دایه، نه‌و کاته من نیشته‌جی بوم له‌ناو که‌سوکارمدا و خۆم به موسافیر نه‌نه‌زانی، نایا وانییه، هاوه‌لان وتیان به‌لێ به‌خودا وایه.

۲- وتی: من پاوه‌نیکم پاراستوو و ته‌نگم به موسلمانان هه‌لچنیوه زه‌ویه‌کی فراوانم تاییه‌ت کردوو بۆ له‌وه‌ری و شتره‌کانم له پیش منه‌وه پاوه‌ن هه‌بووه بۆ و شتری سه‌ده‌قه‌و جیهاد، پیغه‌مبه‌رو نه‌بویه‌کرو عومه‌ر پاوه‌نیان هه‌بووه، منیش وه‌کو نه‌وان به‌لام من فراوانترم کردوو له‌بهر زۆری و شتری سه‌ده‌قه‌و جیهاد، پاشان نا‌ژه‌لی موسلمانانه‌کانشم مه‌نع نه‌کردوو، که له‌م پاوه‌نه‌هه‌وه‌پێن، بۆ نا‌ژه‌لی خۆم پاوه‌نم نه‌کردوو، کاتی من خه‌لیفه نه‌بووم له هه‌موو موسلمانان زیاتر و شتر و مه‌رم هه‌بووه و هه‌مویشم کرد به خێر، ئیستاش ساغییه‌و راغییه نه‌بی و لاغم نییه، ته‌نیا دوو و شترم هه‌یه دام نا‌ون بۆ حه‌ج کردن، نایا وانییه؟ هاوه‌لان وتیان به‌ری به‌خودا وایه.

۳- ئیوه ده‌لێن من یه‌ک نوسخه‌ قورآنم هێشتوو ته‌وه‌وه نوسخه‌کانی ترم سوتاندوو، خه‌لکیم له‌سه‌ر یه‌ک په‌راوی قورآن کۆکردوو ته‌وه، نایا قورآن فه‌رموده‌ی خودا نییه لای خوداوه نه‌هاتوو، ده‌بی ماده‌م لای یه‌ک که‌سه‌وه هاتوو ده‌بی یه‌ک جو‌ز بی‌ت، هیچم نه‌کردوو، نه‌وه نه‌بی موسلمانانم له‌سه‌ر یه‌ک شیوه‌ قورآن کۆکردوو ته‌وه، ریگه‌م لی گرتوون که نا‌کۆکی و دوویه‌ره‌کی به‌کو‌یتته‌ نیوانیان، له‌م کاره‌شدا چاوم له‌ کاره‌که‌ی نه‌بویه‌کر کردوو، که هه‌ستا قورآنی کۆکرده‌وه، نایا وانییه، هه‌موو هاوه‌لان وتیان: به‌ری به‌خودا.

۴- ئیوه ده‌لێن من حه‌که‌می کو‌پی نه‌بی عاصم گه‌راندوو ته‌وه‌وه بۆ مه‌دینه‌ کاتی خۆی پیغه‌مبه‌ر نه‌فی کردوو بۆ (تائیف) له راستیدا حه‌که‌می کو‌پی عاص خه‌لکی

^۱ الخلفاء الراشدون للخالدي، ص (۱۵۴، ۱۵۵).

مهككهيهو خهلكى مهدينه نيه، پيغه مبهري ﷺ له مهككهوه دهري كرد بو تائيف، كاتي رازى بوو لى گهرانيهوه بو مهككه، پاشان هم ديسان دهري كردهوه بو تائيف، پيغه مبهري ﷺ خوى دهري دهكردو دهشى هيتاينهوه، نايا وانينه؟ هاوه لان وتيان: بهري بهخودا.

۵- نيوه دهلئين من تازه پيگه يشتو ده كم به كار به دست گه نجه ته من مندا له كان ده كم به والى، من هيچ پياوي كم نه كردهوه به والى بهريزو باره لگرو شياو نه بيت، له ريگهيدا نه بى، هم كه سانه شايسته ي كاره كانيان، كه پيم داو، خوشيان پرسياريان لى بكن، خهليفه كانى پيش من له واليه كانى من كم ته من ترو تازه لاويان ده كرد به والى، بو نمونه پيغه مبهري ﷺ نوسامه ي كورى زهيدى كرده نه مير، ته منى له رى نه مير يتيدا نه بوو، له گل هيبانه خراپ تريان وت به پيغه مبهري ﷺ، نايا وا نه بوو؟ وتيان: بهري به خودا، نه مانه توانج نه گر نه خه لك به بى نه وهى شروقه ي بكن و لى ورد ببنه وه.

۶- نيوه دهلئين من ده سكه وتم داوه به عه بدو دولاى كورى سه عد، من له پينجى ده سكه وتم پيداوه، كه (۱۰۰) هزاره له حقهى نهو جيهاده ي كه نه فريقاى رزگار كرد، بهلئينم پى دابوو، نه گهر خوداى گه وره له سهر ده ستي تو نه فريقاى رزگار كرد پينج له سهدى ده سكه وته كه ي خه لات بى بو تو پيشم ته بريه كردهوه سهركارى واين كردهوه، وپراى نه ممش سهر بازه موجهيده كان پيان وتم: نيمه پيمان ناره حته پينج له پينجى بده ي به نه بى سهرج، هه رچهنده وان مافى قبول كردن و رهز گردنيان نه بوو، من پينج له پينجه كم له نه بى سهرج وه رگرتو دام به سهر بازه كانى، بهم شيويه نه بى سهرج هيچى بهر نه كه وت نايا وان نه بوو؟ هاوه لان وتيان بهري به خودا.

۷- نيوه دهلئين من كه سوكاره كم خوشده وى و به شيان ددهم، بزائن خوشه ويستي من بو خزمه كانم قه د وام لى ناكا مهيلم بچى بو زولم و ناحقه ي كردن به خه لكى تر، بهلكو مافه كانى خويانيان ددهمى و توله شيان بكه ويته سهر لييان ده سيتم، نهو به شاناش پييداون له مالى تايبه تى خوم پيمداون، سامانى هيچ موسلمانيك نيه، چونكه مالى موسلمانان بو كه س رهوا نيهوه به خه لالى نازانم بو هيچ كه سينك خه لال نيه، من خه لالى گه وره و به نرخم داوه به خزمه كانم له برپره ي پشتى مالى خوم له زه مانى پيغه مبهري

ئەبۇبەكرو غومەردا، ئەمىرۇ لە چاۋ زودا چاۋچىنۆك و مالّ خۆشەويىستىم، ھىشتا رەزىلى دەكەم، ئەو بەس نىيە ئەدەم بە لای پىرەكانى خىزمى خۆمداۋ تەمەنم لە تەۋاۋىدايەو ئەو مالەى كە ھى خۆم خىزائە خىزمەكانم ھىچ يان بەر ناكەۋى، كەچى مولخىدەكان ئاۋا دەلّىن، ۋەللّاهى من ھىچ سامان ۋە خىشىكىم ۋەرنەگرتوۋە لە شارى لە شارەكانى موسلمانان ئىللا گەراندومەتەو بۆ خودى ئەو شارانە ھىچ مال ۋە سامانىكىم نەھىناۋە بۆ مەدىنە پىنجىيەكى دەسكەوت نەبى، موسلمانانىش ھەستاون بە دابەشكردنى ۋە داۋيانە بە موستەھقەكان، ۋەللّاهى لەم پىنج يەكە من فلسىكىم ھەلنەگرتوۋە بۆ خۆم ھەتاكو ئىستىجا جگە لە مالى خۆم ھىچى كەسم نەخواردوۋە ھىچىش نەداۋە بە خىزمەكانم لە مالى خۆم نەبى.

۸ نىۋە دەلّىن، من زەۋىيە رىزگاركرارەكانم بە خىشۋە بە چەند پىاۋىكى ديار، ئەم زەۋىيە رىزگاركرارەكان ۋە نەسارەكان ۋە مۇجاھىدەكان بەشدارىيان كىردوۋە لە رىزگاركرىدىدا، كاتى ئەم زەۋىيانەم دابەش كىرد بەسەر مۇجاھىدە رىزگاركرەكاندا ھەندىكىيان مانەۋە نىشتەجى بوون تىپدا، ھەندىكىشىيان گەراندەۋە ئاۋ كەسوكارىيان لە ئاۋ مەدىنەۋە شۆيئەكانى تر، ئەم زەۋىيە بوو بە مولكىيان ۋە ھەندىكىيان فروشتىيان ۋە نىرخەكەى لەگىرفانى خۆياندايە.

بەم شىۋەيە عوسمان ۋەللامى ئەو ھەموو گازىندانەى دايەۋە، كە كىردبوۋىيانە ھەلاۋ ھاتوۋەت بەسەرىيەۋە، روۋنى كىردەۋە روۋى راستى گلەيىيەكانى دەرخت^(۱)، ئەم بەرگرىيە مېژوۋىيە عوسمان كىردى بەرەقانى بۆ خۆى، ھاۋەلان شاھىدىيان بۆ دەداۋ ۋىئەى دروستى كارەكانى دەرختە بىريان ئەو رەخنە تال ۋە تىقتانەى كە سەبەئىيەكان پىرشوۋلاۋىيان دەرەۋە لە قىسەى ئاقۇلاۋ پىروپاگەندە خىستىيە بە بارى راستىد، سەبە ئىيەكان كارىيان دەرەۋە بۆ رەۋاج پىيدانى قىسە پوۋچ ۋە بىكەلكەكانىيان، عوسمان باسى ئەو بەلگەنەى كىرد كە كىردبوۋىيانە رەخنە بەسەرىيەۋە كرۆكى كارەكانى بۆ دەرختىن، كە بە چاۋرۆشنى كىردوۋەتى ۋە بەلگەى ئىسلامىي بەدەستەۋەيە ھىچى لە خۇرا نەكىردوۋە،

^۱ العواصم من القواصم، ص (۶۱ - ۱۱۱)، تاريخ الطبري (۳۵۵/۵، ۳۵۶)، الخلفاء الراشدين للمخالد، ص (۱۵۸)، الفتنة أحمد عمر موش، ص (۱۰ - ۱۴).

به لّام نه مانه مه راميان هه بوو كه ره گى تىگه يشتنيان نه بوو نه يان ده ويست نه م كارانه
بنه ست بكهن، عوسمانيش وه كو پياوئىكى خاكه سارو نيازپاك مشتومرى له گه لّ كردن،
چونكه ده يزاني نه گبه تى گرتويه تى قسه ي هيچ و پوچيان له دهم ده كهوت بۆ نه وه ي
مه رامه كانيان بهر بگرئو و دهروونى خه لّكى پر بكهن له بيانوو ههركه سيكيش پرى
هه لّمالىيى به لّگه قه ناعه تى پى ناكاو ده ليل رينمايى ناك، چونكه ههركه سى خودا
سه رى لى بشيوتئى كه س ناتوانئ رينمايى بكات^(١)، سه رانى فيتنه چيه كان كه له
ته نيشت مينبه ره كه وه بوون قسه و روونكر دنه كانى عوسمانيان بيست، ههروه ها هاوه لّ
به ريزه كان و موسلمانان راسته كانيش بيستيان و به قسه كانى عوسمان و روونكر دنه كانى
باوه ريان كردو خۆشه ويستى عوسمان زيادى كرد له دليان، به لّام سه به ئيه كان، كه
چارچى فيتنه و جياوازي بوون باوه ريان نه كردو نه شگه رانه وه، چونكه نه وان عه ودالّى
حق نه بوون هه ريان له چاكه نه بوو، ئامانغيان ئازاوه نانه وه بوو چاوو راويان ده كرد له
موسلمانان و ئيسلام، هاوه لّان و موسلمانان ئامازه يان كرد بۆ ئيمامى عوسمان كه
سه رانى نه م سه به ئيه فيتنه چيانه بكوژئ، له تۆله ي نه م هه مووه درۆو ساخته كارى و
فيتنه دا، كه ده رپرسيان كردوو، ئيمامى عوسمان زۆر پيدا گريوو بۆ نه كوشتنيان بۆ
نه وه ي موسلمانان قوتاريان بى له شه ريان، ولّاتى موسلمانان نۆقره بگرئو، و نه م
فيتنه ده ي كه هه لّيان خزانده وه په ر بگرئو، به لّام ئيمامى عوسمان رايه كى ترى هه بوو،
شيكردنه وه يه كى گۆرپانكارى هه بوو پى و ابو وازيان لى بيتنى نه يان كوژئ، چونكه
هه ولّى نه وه ي نه دا به رپابوونى نه م فيتنه گه ريه دوا بخريئ و عوسمان له دژى نه م
سه به ئيه يانه كه له ميسرو كوفه و به صره وه هاتبوونه مه دينه، هيچ ليپيچينه وه يه كى
نه كرد، سه ره راي نه وه ي كه ده يزاني پيلانيان دارپشتوو و دژايه تيان بريارداه وازى لى
هينان و ريگه ي بۆ چۆل كردن، مه دينه چۆل بكهن و برۆنه وه شه ره كانى خۆيان^(٢).

^١ تاريخ الجدل لمحمد أبو زهرة، ص (٩٨، ٩٩).

^٢ الخلفاء الراشدين للخالد، ص (١٥٨، ١٥٩).

پینجهم: وه لآمی هه ندی له خواسته کانی دانه وه

نیمامی عوسمان وه لآمی هه ندی له داواکارییه کانی دانه وه، هه ندی والی له سهر کار لابردو نهو والییانهی ده کرده والی که نهوان هه لیان ده بژارد، نهو شیوازه به سه بۆ چاره سهرکردن و پیاده کردنی راستی و دادپهروهی نه گهر کاروباره کان له شوینی سروشتی خۆیاندا بهرپۆه بچوونایه بارودۆخه که وای لی ده هات، گلهیی و گازنده کان بنه بر ببوایه به لآم نه گبه تی په نهان و کینهی نه قامی دامه نگیریان بوو بۆ بهرپاکردنی فیتنه له نیوان موسلمانانداو برینی یه کیتیئی ئوممهت، هه واله کانی پیغه مبه ر ﷺ له باره ی شه هیدبوونی نیمامی عوسمان ده بو بهاتایه ته ناراه^(۱).

شه شه م: بنه ماکانی مامه له کردن له گه ل فیتنه که دا لای عوسمان

نه وهی جیگه ی هیوا بوو له رینماییه کانی عوسمان بۆ مامه له کردن له گه ل نه م فیتنه یه دا، که که و ته سه رده می نهو توانی نهو بنه مایانه هه له ینجی، که یارمه تی موسلمانان ده دات بۆ بهر هه لستیکردنی فیتنه گه ری نه م بنه مایانه ش:

۱- خۆگرتن و چه سپاوی:

عوسمان لیژنه ی پشکینیی نارد بۆ هه موو شاره کان و بۆ نه وهی گو بیستی خه لکه که بن، توانی کۆمه لئی سه به ئییه کان به ری و که ی و به یینیان وه رگرتی به جیته ناویان، له سهر حه قیقه تی کاره کانیان هه لوه سه ته بکات و په له نه کات له ده رکردنی حوکم به سه ریاندا.

۲- پابه ندبوون به ویزادن و داد گه رییه وه:

نه م بنه مایه له و نامه دا که ناردی بۆ شاره کان به روونی دیاره داوای کرد له وانه ی که جینیویان پیدراوه یان لییان دراوه، له لایه ن والیییه کانه وه با وه رزی حه ج کردن بی و خه لیفه بیین و داوای حه قی خۆیان بکه ن، له خۆی یان له کارگیره کانی^(۲).

۳- له سهر خۆی و هیمنی:

نه م بنه مایه له و نامه دا، که ناردی بۆ خه لکی کوفه به رۆشنی دیاره که کاتی نهوان داوایان کرد سه عیدی کوری عاص له والیتیئی لابات و نه بو موسای نه شعهری بخاته شوینی، له م نامه دا هاتوه، عوسمان ده لئی: وه لآهی مال و سامانی خۆمتان بۆ را ده خه م

^۱ الخلافة عثمان للشملی، ص (۷۸).

^۲ تاریخ الطبری (۳۴۹/۵).

هەرچی سەبرم ھەبە بۆتان سەرف دەکەم، بە کۆششی خۆم دەتاسازینم ھەر شتی ئێوہ
پیتان ناخۆشبێ ئەگەر سەرپێچی خودای تیا نەبێ من لیتان دەبورم، ھەر شتی ئێوہ
پیتان خۆشبێ سەرپێچی خودای تیا نەبێ داوام لێ بکەن ئەتاندەم^(۱).

۴- پەرۆشی بۆ ئەو شتانەى کە موسلمانان کۆدەکاتەوہ فریدانی ئەو شتانەى کە
دوبەرەکی دەنیتەوہ:

بۆ ئەم مەبەستە عوسمان خەلکی کۆکردەوہ لەسەر یەک جۆر قورئان، وەکو پێشتر
باسمان کرد کاتێ ئەشتەری نەخەعی سێ پێشنیاری خستە بەردەم عوسمان لەمەولا بە
دوورودریژی باسی دەکەین، عوسمان وتی: ئەگەر بکۆژن گوناھێکم نەکردوہ پێویست بە
کوشتن بکات، وەللاھی ئەگەر من بکۆژن لە دواى من خۆشەویستی و ریز لە نیوانتاندا
نامینن، دواى من نوێژی بە جەماعەت ناکەن پێکەوہ، پاشان دواى یەک دەنگ نابن بۆ
کوشتنی دوژمن^(۲).

۵- خوی گرتبو بە بێدەنگی و سلی دەکردەوہ لە زۆریژی:

لە دریژی ژیاى عوسماندا ئەو سیفەتە ناشکرایە کە کەم دوو بوو، تەنھا لەو شتانەدا
نەبێ کە بە کەلکەن، وەکو زانست و نامۆزگاریی و تەوجیھات و پەتکردنەوہی تۆمەتی
پروپوچ، عوسمان کەم قەسەى کردووەو زۆر بێدەنگ بوو.

۶- راویژی دەکرد بەزنان و خوا پەرستەکان:

عوسمان راویژی دەکرد بە ھاوھەڵ زاناکان، وەکو عەلی و تەلحەو زوبیرو موحەممەدی
کۆپی مەلسەم عەبدوللای عومەر عەبدوللای سەلام (رەزای خایان لێ بیت)، زانایان
سەرقاپی سەلامەتین، لە نەھامەتی و فیتنەى پەش و تاریکدا ئەوان دالەن، چونکە لە
ھەموو کەس باشتر لەو باروڤۆخانە تیدەگەن و دەزانن سەر بە کوێوہ دەنیت، ھەرکەسێ
پەنا ببات بۆ زانایان، چەمکی دروست و دیدی راست و ھەلۆیستی شەری روونی دەست
دەکەوێت^(۳).

^۱ تاریخ الطبری (۳۴۳/۵).

^۲ البداية والنهاية (۱۸۴/۷).

^۳ احداث وأحاديث فتنة المرح، ص (۷۲۸).

۷- فرموده کانی پیغه مبهری ﷺ ده کرده ریبر له بابتهی فیتنه گهریدا:

ریبازی عوسمان له کاتی فیتنهو ریچکه کانی له گهل شو یاخیبووانه‌ی که هاتبوونه سهری نه پیره‌وی رووداوه‌کانو نه فشاری واقع هیچیان به سهردا نه سه پاند، به لکو ریبازیکی هلقولای له پایه‌ی پیغه مبهرایه تییه وه دارشت و بهو چه‌شنه‌ی کرد، که پیغه مبهر ﷺ فرمانی پینکردبوو نارام بگریو به ته‌مای پاداشت بیو کوشتار نه‌نیته وه هتا تم قه‌ده‌ری خودای گه‌وره بریاری داوه جیبه‌جی ده‌بی، چونکه ریناگریو له بریاره‌کانی خودای گه‌وره، عوسمان شو گفتوگوو به‌لینه‌ی دابووی به پیغه مبهر ﷺ به درئیایی روژانی خه‌لافه‌تی نه‌یشکاندو بی وه‌فایی نه‌کرد، هتا شه‌هید بوو، به ناحقه‌ی و ناره‌وایی درا بهو خوینه پاک و بیخه‌وشه‌ی خویه‌وه^(۱)، موحیبه‌دینی خه‌تیب ده‌لی: سهرجه‌م شو وه‌والانه‌ی که باسی هلقویستی عوسمان ده‌کهن ده‌باره‌ی به‌رگری کردن له خوی یان ته‌سلیم بوون بو قه‌ده‌ری خودا نه‌مه‌یه، که قه‌لس و بیتاقت بووه به فیتنه‌نانه‌وه ترساوه له خودا که خوینی موسلمانان برئیو، له کوتایی کاره‌کدا پیی خوشبووه هیژکی پته‌وی هه‌بیو سهرکه‌شه‌کانی پی برسینیو به‌ربه‌ستیان بکا له ده‌ستدریژی و تاوان، به‌لام چه‌ک به‌کار نه‌هینی بو گه‌یشتن به ثامانج به‌ر له‌وه‌ی کار بگاته تم رادده‌یه موعاویه پیشنیاری کرد بو عوسمان که هیژیک له سهربازی شامی بو ره‌وانه بکات که بینه بارمه‌ته‌ی بچوونه‌کانی و چه‌کی ده‌ستی به‌لام قبولی نه‌کرد که ته‌نگی و ناره‌ته‌ی بخاته سهر شاری مه‌دینه به هو‌ی شو سهربازانه‌ی که دینه ناویان، گومانی نه‌بوو که‌وا هه‌موو ده‌سته‌یه له برا موسلمانانه‌کانی نه‌وه‌نده بویریان تیدایه، که پاریزگاری بکه‌ن له خوینی یه‌که‌مین کوچه‌ری که له پیناوی دیندا کوچی کرد، بو لای خودای گه‌وره، کاتی سهرکه‌شو یاخیبووه‌کان ته‌نگییان پی هلقنیبوو لی هاتنه پیشه‌وه باوه‌ریشی وابوو به‌رگری کردن له خوی ده‌بیته هو‌ی لافاوی خوینپرشتو و جه‌سووری زوری کرد لهو که‌سانه‌ی که گوئی بو ده‌گرنو به قسه‌ی ده‌کهن، که ده‌ستو چه‌کیان هه‌لگرن له توزگه‌کانی توندوتیژی، له‌م باره‌یه‌وه هه‌والی زورو بی‌شومار هه‌یه له سهرچاوه‌ی دۆسته‌کانی و دوژمنه‌کانی، نه‌گه‌ر لهو گۆره‌پانه‌دا هیژکی ریچکه‌خراوی به

^۱ استشهاد عثمان ووقعه الجمل، ص (۱۱۶).

هه‌یه‌ت ده‌ربکه‌وتایه‌و رووبه‌پرووی ئەم شو‌پ‌ش‌گێ‌پ‌رانه‌ بو‌ه‌ستایه‌و سنو‌و‌رێ‌کیان‌ دا‌بنایه‌ بۆ
ئە‌و‌ نه‌فامی‌و‌ مله‌و‌رپ‌انه‌یان‌ ئە‌مانه‌ ئە‌و‌کاته‌ عوسمان‌ ده‌رباز‌ ده‌بوو، خۆ‌ش‌حال‌ ده‌بوو،
سه‌ره‌پای‌ ئە‌وه‌ی‌ که‌ ئه‌رخه‌یان‌ بوو‌ که‌ نام‌رێ‌ت‌ به‌ شه‌هید‌ی‌ نه‌بی، به‌لام‌ ئە‌م‌ هێ‌زه‌ی‌
پێ‌که‌وه‌ نه‌نا، چون‌که‌ شه‌ر‌خواز‌ نه‌بوو^(۱).

---

^۱ العواصم من القواصم، ص (۱۳۸).

باسى سېيەم: فېتنە بازەكان دەستيان گرت بەسەر مەدېنەدا يەكەم: ھاتنى فېتنە بازەكان لە شارەكانەو

ھەموو فېتنە بازەكان رێككەوتن لە نێوان خۆياندا كە ھەستى بە ھەنگاویكى
عەمەلى و كودەتايەك بۆ ھێرش بردنە سەر عوسمان لە مەدېنەدا، واى لى بكنە كە
دەست ھەلگرتى لە خەلافەت يان بېكوژن، بېارياندا لە ھەرسى مەكۆكەيانەو بێن واتە
لە ميسرو كوفەو بەسرە، لە وەرزى ھەجكردندا لە گەڤ حاجىيەكاندا بێن و شارى خۆيان
بە جى بھێلن بە ناوى ھەج كردنەو ھەنگاو بێن و خەلكى واتىگەيەنن كە بۆ ھەج
ھاتون، كە گەشتنە گەمارۆى مەدېنە حاجىيەكان بە جى بھێلن و ئەو كاتە مەدېنە چۆل
دەبێت و زۆربەى دەچى بۆ ھەج و سەرقالتي ھەجكردن، ئەو بۆشايى بۆقۆزنەو ھەمارۆى
عوسمان بەن، دەست پێكەكەيان ئەو ھەيە عوسمان واز بھێنى يان بېكوژن^(١)، لە شەشەلانى
ساى ٣٥ كۆچى فېتنە بازەكان چوونە سەر بەرزايى كانى مەدېنە^(٢) و ياخيپووەكانى
ميسرى بە چوار تىپ ھاتن، ھەر تىپىكيان ئەمىرىكيان ھەبوو ئەم ئەمىرانەش يەك
سەرگەرەريان ھەبوو كە لە ھەمويان شەيتان تر بوو، عەبدوللەي سەبەء بوو، ئەمىرى
ئەم چوار تىپە ئازاوە چىيە عەبدورپە ھمانى كورى عەدىي بەلوسى، كە نانەى كورى بوشرا
ئەمىنى، سقودانى كورى ھىرانى سكوتى، قەتيرەى كورى فلانى سكونى، ئەمىرى گشتى
ئەمانەش (خافى كورى ھەربى عەكى) بوو، ئەم چوار تىپە ھەزار پياوو بوو، ھەزار
پياوى ياخى سەركەشى كوفەش ھاتن بە چوار تىپ ئەمىرەكانىشيان ئەمانە بوو: زەيدى
كورى سومانى، عەيدى ئەشتەرى، ئەخەى زيادى كورى نەخى ماسى، عەبدوللەي
كورى ئەھم، ئەمىرى گشتى ياخيپووەكانى كوفە عەمىر شەلەصەم بوو، ھەزار پياوى
ياخى و سەركەش لە بەسرەو ھاتن بە چوار تىپ، ئەمىرى ئەم تىپانەش ئەمانە بوو:
ھەكىمى كورى جەبلەى عەبدى، وەريعى كورى عەبادى عەبدى، بۆشرى كورى شورەيى
قەيسى ئىبنو موحەمەدى كورى عەبدول مەنفىن ئەمىرى گشتى ياخيپووەكانى بەسرە
مەرقوسى كورى زەھرى سەعدى، عەبدوللەي كورى سەبەء لە گەڤ ئەم تاقمانەدا

^١ الخلفاء الراشدون للخالدي، ص (١٥٩).

^٢ المصدر نفسه.

به دلشادی و کامهرانی ده هات و زۆر خوشحالبوو، كه پ يلانه جووله كه يی شه يتانييه كه ی سهری گرتوو، فیتنه بازه کانی خه لکی میسر ده یانویست عه لی بیته خه لیفه، فیتانه بازه کانی خه لکی کوهفه ده یانویست زویتری کوری عه وام بیته خه لیفه، فیتنه بازه کانی خه لکی به سرهش ده یانویست ته له ی کوری عوبه یدوللا بیته خه لیفه^(۱)، له م داوا نه گریسه یان ئامانجیان نه وه بوو نادر دی بجه نه نیوان هاوه لانه وه وه ک ئیمامی ناجوری باسی ده کات ده ئیت: خوی گه وه (عه لی کوری نه بی تالبو ته له ی کوری زویتری) پاراست له و ته فره قه یه، ئه م تاقمانه ئه م کارانه یان بۆ نه وه ده کرد، که ئالۆزی و ناکوکی بجه نه نیوان هاوه لانه وه خودای گه وهش هاوه لانی پاراست له م ئاشووبه^(۲) به ر له وه ی بگه نه شاری (مدینه) هه والی هاتنیان گه یشته به ئیمامی عوسمان، نه وکاته له گونجیکی ده ره وه ی مه دینه بوو، که بیستی هاتوون، ورده ورده به ره وروی عوسمان، هاتن و نه ویش پیشوازی لیکردن، ریوايه ته کان ناوی ئه م گونده یان باس نه کردوو، مدائینی به روازی هاتنه که یانیانی دیاری کردوو، که شه وی چواره می مانگی (ژی القعه) بو^(۳)، یه که مه ی تا قم میسرییه کان گه یشته، وتیان به عوسمان بانگ بکه با قورناتی بیتن نه ویش قورناتیکی هینا، وتیان: ئاده ی سوره تی هه وته م بکه ره وه واته (سوره تی یونس)، دهستی کرد به خویندنه وه ی هه تا گه شته ئایه تی ().

وتیان: به سه ئیتر ئایا ده زانی چه نده له وه رگات پاوه ند کردوو؟ ئایا خودای گه وه ریگه ی پیدای یان درۆت به ده م خودای گه وه ره کردوو؟ عوسمان وتی: ئیوه هه یچ له م ئایه تانه نازانن، ده رباره ی شتیکی تر دابه زیوه، ئه م پاوه نانه پیش من، عومه ر پاوه نی کردوو بۆ وشتره صه ده قه کانی، کاتیک من بوومه خه لیفه وشتری صه ده قه زیادی کرد، منه یش ناچار بووم له وه رگا کانی زیاد بکه م، جا ئیوه واز له م ئایه ته بیتن، وتی: نه وان به م ئایه ته ره خه یان لی ده گرن نه ویش وتی: ئیوه واز له و ئایه ته بیتن بۆ مه به ستیکی تر دابه زیوه، هه یچی تر تان پی نییه .

^۱ تاریخ الطبری (۳۵۷/۵).

^۲ استشهاد عثمان ووقعه الجمیل، خالد الغیث، ص (۱۴۸).

^۳ فتنة مقتل عثمان، د. محمد الغبان (۱۲۷/۱).

نهم چه ماعدته هاتنه وه سهر په يانی خوځيان و مهرچيکيان له سهر دانا، واته له سهر
عوسمان، نو ویش به لټنی لټوهرگرتن که گوزچانی موسلمانان نه شکین و له چه ماعدت جيا
نه بنه وه هه تا نيمامي عوسمان مهرجه که يان جيبه جي بکات، پاشان به ره زامه نندی
گهرانه وه^(۱).

عەلى كۆپى ئەبى تالب لە لاين ئىمامى عوسمانەو نۆردرا بۆ دانوستان لە گەل فیتنە بازە كاندا لە شارە كان.

نەم تاقمانە لە (زلیلمروە) لایاندا نزیکە ی مانگ و نیوێک پێش کوشتنی ئیمامی عوسمان، عوسمان عەلی و پیاویکی تر کە رێبایەتەکان ناویان نەبردووە ناردنی بۆ ناویان، عەلی توشیان هات و پێی و تن گوێرپایەلی پەراوە کە ی خۆدا دەکەن و هەرچییان لە لا قورس بێت گلەیی دەکەن^(۲)، لە رێبایەتیکی تردا نوسراوە، ئەوانە (عەلی)یان بەزاند، (عەلی)یش دوو جار یان سیجار ئەوانی بەزاند، پاشان وتیان کۆرە مامە کە ی پێغەمبەر ﷺ نوێنەری ئەمیری ئیمامداران داوا دەکات قورئان بکەوێتە نێوانان، ئەوانیش قبوڵیان کرد^(۳)، لە سەر پێنج شت سۆلحیان کرد، کە هەرچی دوورخراوەتەو بەگەرپێتەو هە شاری خۆی، هەرچی بەشخوراوە بەشی بدری، بەخشیش و موچە زیاد بکری لە دابەشکردندا دادگەر بن، ئەو کەسانە بکەن بە کاربەدەست کە بەهێز و ئەمانەت پارێزن، لەم بارەیهو نوسراوێکیان نووسی و بریاریاندا عەبدوللای کوری عامر بەگەرپێتەو بۆ بەسەر، ئەبو موساش بە والی کوفە بێنیتەو^(۴) بەم چەشنە عوسمان سۆلحی کرد لە گەڵ هەموو نوێنەرەکاندا، بە توندوتۆڵی، پاشان نوێنەرەکان گەرانەو بۆ شاری خۆیان^(۵).

دوای نهم صولحو گه پانه وی خه لکی شاره کان به ره زامه ندی دهرکوت، کی نهم فیتنه یی هه لگیرساندوه و دنیابوو، که پیلانه کی هه لوه شاه و ته وه مه رانه گلاوه کانی به دی نایه، بویه ههستان نه خشه کی تریان کیشا که نهم فیتنه گورجو

^١ فتنة مقتل عثمان، د. محمد الغيبان (١/١٢٨).

^٢ تاريخ دمشق ترجمة عثمان، ص (٣٢٨)، تاريخ خليفة، ص (١٦٩، ١٧٠).

^۲ فتنة مقتل عثمان (۱/۱۲۹).

^٤ فتنة مقتل عثمان (١/١٢٩).

^٥ فتنة مقتل عثمان (١/١٢٩).

گۆل بکات و بیژینیتهوه، بریارندا ئەو سولحەى لە نێوان خەلکی شارەکاندا کرا بێتەپێن و تێکی بەن، لەمەودوا بە روشنی ئەم راستیەمان بۆ دەردەکهوێت.

لە کاتی گەڕانەوهی خەلکی میسر، کابرایەکیان بینی سواری وشتێک بوو، لێیان نزیک دەبووێهه و دوورده کهوتەوه وا دەردەکهوت که ئەو سواره لەم خەلکانە دەرستیت کارەکهی ئەوهی دەگەیانده وەرن بچم گرن، ئەوانیش گریان و پێیان وت چیت دەوێت؟ وتی: من نوێنەری ئەمیری ئیماندارانم ئەچم بۆ مسر بۆ لای کارگیرەکهی واتە (ئەمیر)، ئەوان پشکنییان سەیر دەکەن که نوسراویکی پێیه بە ناوی عوسمانەوه نوسراوه و مۆری ئەویشی لێ دراوه، کاتێک نوسراوهکیان خوێندەوه فەرمان کرابوو بۆ کارگیرەکهی میسر که ئەم خەلکانە هەلواسی یان بیانکوژی، یان دەست و قاچیان بپەرێنێت.

خەلکەکهش گەرانەوه بۆ مەدینه و چوون بۆ لای عوسمان^(١)، عوسمانیش حاشای کرد لەم نوسراوه و نوسراوی من نییه! پێی و تن دوو شت هەیه بۆ ساغ کردنەوهی ئەم نووسینە، یان دوو پیاوی موسلمان بکەن بە شاھید بەسەر مەوه، یان سوێند دەخۆم بەو خودایەى که هیچ خواھەکی تر نییه ئەو نەبێت ئەم نوسراوه من نەمنوو سیوه، حەزم پێ نەکردوه و پێشم نەزانیه، ئەم نووسراوه لەسەر زمانی پیاویک نوسراوه نەقشی مسیلەکهی منیشی هەلکۆلیوه، بەلام باوەریان پێ نەکرد^(٢)، ئەم نوسراوهی که یاخییه سەرکەشەکان گومانیان دەبرد، که عوسمان نوسی بێتی، مۆری ئەمیری لێ دراوه و داوێتەى بە خزمەتکارێکی خۆی که بیبات بۆ عەبدوللای کوری مەسعود، که والییه لە میسر، فەرمانی کردوه تیایدا که ئەم لارێیانە ئەم سنور شکیانە بکوژی، ئەو نوسراوه تەزویر بوو درۆ بوو بە دەم ئیمامی عوسمانەوه نوسرابوو، بەم خالانە روشنی دەکەینەوه:

١- ئەو کەسەى ئەم نوسراوه تەزویرهی پێبوو خۆی پیشانی خەلکی میسریهکان دەدا، پاشان دوورده کهوتەوه چەند جارێک ئەم کارەى کرد بۆیه وای دەکرد سەرغەى خەلکەکه رابکێشی بەرەولای خۆی و بیاغەتە گومانەوه، وەکو چۆن بلیتی شتیکی خەتەرناکم پێیه لە بارەى ئێوه، چونکه ئەگەر لە عوسمانەوه بپهێنایە، ئەم نامەبەرە

^١ تاریخ الطبری (٣٧٩/٥).

^٢ فتنة مقتل عثمان (١٣٢/٥)، البداية والنهاية (١٩١/٧).

دەترساو خۆی نیشانی ئەوان نەئەداو دوور دەکوئەو بە خێرایى دەچوو بۆ لای والى مىسر بۆ ئەوێ فەرمانەكەى پێى بگەيەنیت، ئەویش جێبەجێى بكات.

۲- باشە چۆن عێراقىيەكان بەم كارەيان زانى كە بەرەو شارى خۆيان دەچون، روويان كردبوو و لاى خۆيان و جياپوونەو لەو مىسرىانەى كە ئەم نوسراو دەست هەلبەستەيان دەسكەوت ماوێهەكى زۆر دوور لە يەك جياپوونەو عێراقىيەكان وان لە خۆرەلاى و مىسرىيەكان وان لە خۆرئاوا كە چى هەردوكيان لەيەك كاتدا گەرانەو بۆ مەدينە، وەكو بلیتى مەوعىديان هەبوو، ئەمە عەقڵ ناپېرئ ئەوانەى ئەم نوسراو تەزويەيان ناردو كەسێكىيان بۆ كرى گرت بە سواری بيباو بەو شێوێه دەور ببینئ لە بەرچاوى مىسرىيەكان هەر ئەوانە سواریكى تریان بەكرئ گرت و ناردیويانە بۆ عێراقىيەكان بۆ ئەوێ هەوالیان بداتئ كە مىسرىيەكان نوسراویكى ئىمامى عوسمانيان كەشف كردوو، كە تێیدا داوا دەكات لە رێى دەرجووێهكانى مىسر بكوژن، عەلى كورى ئەبى تالب ئەم بۆچوونەى كردە بەلگەو وتى: ئەى خەلكى كوفەو بەسەر، چۆنتان زانى كە خەلكى مىسر نوسراویكى وایان پێى گەشتوو خۆ ئێو چەند ملەتان برى چۆن گەرانەو بەرەو رووى ئیمە^(۱)، بەلكو ئىمامى عەلى جەختى كردەو ئەم گەرانەوێه تەلەكەيو لە مەدينە بەسراو^(۲).

۳- چۆن عوسمان نوسراو ئەنووسئ بۆ عەبدوڵلای كورى سەعد كە خەلكى مىسر بكوژئ، عەبدوڵلای كورێ سەعد داوى دەرجوونى ياخیبووێهكان لە مىسر، كە هاتن بەرەو مەدينە نوسراویكى نووسى بۆ خەلیفەو داوى مۆلەتى گەرانەوێه كرد بۆ لای خەلیفەو ئەو كاتە موخەمەدى كورێ ئەبى حوزەیفە هەيمەنەى هەبوو بەسەر مىسرداو بە دلتیایى عەبدوڵلای كورى سەعد لە مىسر دەرجوو بەرەو عەريشو فەلەستین، ئیتەر چۆن عوسمان نوسراوى بۆ دەنیرئ كە ئەم خەلكانە بكوژئ، كە عەبدوڵلای لەوێ نەماو؟ ئەو نامەشى لەلایە، كە عەبدوڵلای داوى گەرانەوێه دەكات لە مىسر.

۴- عوسمان نەهێشت كەسئ ياخیبووێهكان بكوژئ، كاتێك گەمارۆيان داوو، رێگەى نەدا بە هاوێلان بەرگرى لئ بكن، فەرمانى نەدا ئەم لە هەق دەرجووانە

^۱ تاريخ الطبري (۳۵۹/۵).

^۲ المصدر نفسه.

بکوژرین، بۆ بهرگریکردن له خودی خۆی، له مهودوا به دوورودریژی باسی ده کهین، نیتێر چۆن نوسراوی وا ده نووسیته له میسر بیانکوژن له کاتی کدا نهوان له مه دینه گه پانهوه و په شیمانی خۆیان ناشکرا کردووه.

5- هه کیمی کۆری جهبله و نهشتهری نه خه عی دوا ی نهوه ی یاخیبووه کان ده رچوون له مه دینه ته م دوانه مانه وه ته مه ناماژه یه کی رۆشنه که ته م دوانه بوون ته م نوسراوه ته زویره یان هه لبه ست، چونکه کار یکی وایان نه بوو تا له مه دینه بیهننه وه دوا بکه ون ته نها بۆ ته م مه رامه مانه وه، چونکه ته م دوانه به رژه وه ندییان له و کاره دا بوو⁽¹⁾، نیتێر به فره مان ی عه بدو لای کۆری سه به ع بیته، یان خواستی ده روونی پیسی خۆیان بیته.

عوسمان له م کاره دا هیه چ به رژه وه ندیه کی نه بوو تا بیکات، هه روه ها مه روانی کۆری هه کم هیه چ به رژه وه ندیه ی نه بوو هه تا وا بکات، نه وانه ی مه روان ته مه تبار ده که ن له م نوسراوه دا نه وه بیه نا گایی و غه فله ت ده ده نه پال خه لیفه له ته رکه کانیدا، نه وه ده ده نه پال دیوانی خه لافه ت که که سانیک کارو یاریان به رپژه به ردووه، له خۆیا نه وه به رپاریان داوه به بی نه وه خه لیفه بزانیته، به مشیوه یه مه دانی ته م تاوانباره نه گبه ته سه ر هه لگرتوانه پاساو ده در ی و پاشان ته گه ر مه روان ته م نوسراوه ته زویره ی نار دبی نه وکاته به نامه به ره که شی ده وت، که دور بکه ویتته وه له م موغه ریفانه و له ریگه خۆی نیشانیان نه دات، بۆ نه وه ی نه یگر ن ته گه ر وابی نه وکاته مه روان ده بیته مو نامه ره چییه ک دژی نیامی عوسمان، که ته مه ش باوه ری پی نا کریت.

6- ته م نوسراوه شومه، یه کم کتاب نییه که ته م تاوانبارانه ساخته کاری بکه ن، به لکو چه ند کیتا بیکیان ته زویر کردووه به ده م دایکی نیماندارانه وه، هه روه ها به ده م نیامی عه لی ته له و زویره وه، بۆ نمونه، عانی شه ته مه تبار ده که ن که گوایه نوسراوی نوسیوه بۆ خه لکی فره مان ی پی تکر دوون هه لگه رینه وه له عوسمان و دووری بجه نه وه، عانی شه ده لی نه خیر شتی وام نه وتووه، قه سه م به و خوا به ی که نیماندار باوه ری پی ته هه دیه و کافر به وای پی نییه، قه له مم نه خسته ته سه ر کاغه زو کاغه زی سپیم ره ش نه کردووه ته وه هه تا ته م دانی شته نه ی که دانی شتووم لی ره⁽²⁾.

¹ عثمان بن عفان الخليفة الشاكر الصابر، ص (277).

² تحقيق مواقف الصحابة (1/334).

نعمه‌ش نهم نوسراوه روژن ده‌کاته‌وه ده‌لئی: خه‌لکی میسر پییان وابوو، که نهم نوسراوه له‌سهر زمانی عوسمان نوسراوه^(۱) نوینده‌کان عه‌لییان تۆمه‌تبار کرد، که نوسراوی ناردبووه به شوینیاندا که بین بۆ مه‌دینه بۆ لای ئیمامی عوسمان، عه‌لیش حاشای کردو سویندی خوارد، وتی: وه‌للاهی هیچ نوسراوینکم بۆ نه‌نوسوو^(۲)، هه‌روه‌ها هه‌ندی نامهی تریان دایه پال هاهه‌لان، که نه‌وان فه‌رمانیان پیکردوین بین بۆ مه‌دینه له‌به‌ر نه‌وه‌ی دینی پیغه‌مبه‌ر ﷺ شیواوه فه‌رامۆش کراوه، وای پیه‌تاوه جیهاد کردن له‌مه‌دینه له‌پاسه‌وانی کردن که له‌به‌ره‌کانی دوژمن چاکتره، له‌مه‌دینه جیهاد بکه‌ین باشته تا نه‌وه‌ی بچین له‌شوینه دووره‌کان غه‌زا بکه‌ین^(۳)، ئین که‌سیر توابعی ده‌گریته نهم هه‌واله‌وه ده‌لئی: نهم قسانه دۆریه به دهم هاهه‌لانه‌وه کراوه، نوسراوی ته‌زویر به ناوی نه‌وانه‌وه کراوه، که گوايه عه‌لی و ته‌لحه‌و زوییر نوسراویان نویسه بۆ خه‌وارچه‌کان، که عوسمان بکوژن، نهم نوسراوانه هه‌مووی ته‌زویره‌و خاوه‌نه‌کانیان حه‌شایان لی‌کردووه، هه‌روه‌ها له‌م نوسراوانیشه به ناوی عوسمانه‌وه ته‌زویر کراوه، نه‌ عوسمان کاری وای کردووه نه‌ ناگایشی لی‌بووه، واته‌ چه‌ندین نامهی ساخته‌کاری نی‌ردراوه به ناوی نهم که‌له‌پیاوانه‌وه بۆ جیهادکردن له‌مه‌دینه‌و کوشتنی ئیمامی عوسمان، که هیه‌چیان راست نین^(۴)، ئین که‌سیر جه‌خت ده‌کات له‌سهر نهم قسه‌یه، وه‌کو ته‌به‌ری ریویه‌تی کردووه، که هاهه‌له‌ گه‌وره‌کان حاشایان کردووه له‌م نوسراوه ساختانه، وه‌کو عه‌لی و عایشه‌و زوییر^(۵)، نه‌و ده‌سته نه‌گریسانه‌ی که نهم نامه ساخته‌کاریانه‌یان ته‌زویر ده‌کرد به ده‌می نهم هاهه‌لانه‌وه بوو به مایه‌ی هه‌ل‌گیرسانی ناگری ناشووب و ناژاوه له‌سهره‌تاوه بۆ کۆتایی، نهم هه‌مووه گه‌نده‌لییه که‌له‌که بووه‌ی لی‌که‌وته‌وه، هه‌ر نهم نامه ره‌واجیان دا به‌و قسه‌ پرپوچانه‌ی که ده‌خانه پال ئیمامی عوسمان، وای کردووه وای وتووه،

^۱ تاریخ خلیفه بن خیاط، ص (۱۶۹).

^۲ تحقیق مواقف الصحابة (۳۳۵/۱).

^۳ المصدر نفسه.

^۴ البداية والنهاية (۱۷۵/۷).

^۵ تحقیق مواقف الصحابة (۳۳۵/۱).

دهياندا به گوتی خه لکداو گه مژوه ناحالیه کانش باوه پریان ده کرد، پاشان نهم نامه ساختانه که به ده می عوسمانه وه ده کرا وای کرد عوسمان بیته قوریانی و به شهیدی و به کامهرانی بگه پیتته وه بۆ لای په روه ردگار.

ته نیا عوسمان شه هید نه بوو، به مونامه دهی سه به نییه جوله که کان ته نها نه و ناحه قی پی نه کرا، به لکو خودی نیسلام ناحه قی پی کرا، پاشان ناحه قی کرا به میژوویش که میژوویه کی شیواو له حق ده رچوویان تۆمار کرد، رۆله کانی نیسلام میژووو ناشیرینکراوه که یان ده خویننه وه که پرپه تی له په لوه له که نه وه ش به هه مان شیوه ناهه قیه کی تره له لایه ن جووله که وه لقه له گوئی کانی، که هه وه سبازو ته ماعکار دل بوغزین بوون، په نگخواردوو بوون.

نیستا کاتی نه وه هاتوه رۆله کانی نیسلام میژوو ریاسته قینه ی خویان بزانه و ژیا نی پیاوه مه زنه کانیان تی بگهن، نایا کاتی نه وه نه هاتوه نو سه ده کانی نهم سه رده مه له خودا بترسن و بگه پیتته وه له بریندار کردنی که سه به ریته کان، پیش هه موشتی وردبینه وه و بکۆلته وه له راستیی بۆ نه وه ی نه که ونه نه وه هه لانه ی که خه لکانی تر تییکه وتوون^(۱).

دووه م: ده ستپیکردنی گه ماروو رای عوسمان له سه ر نو یژکردن له پشتسه ری نیما مه فیتنه بازه کانه وه

ریوایه ته دروسته کان روونیان نه کردوو وه ته وه، چۆن چۆنی گه مارۆ که ده ستی پیکردو هاته کایه وه، له وانه یه نه و روودا وانه ی که پیشتر وتمان، بتوانی تیشکی بخاته سه ر چۆنی ته ده ستپیکردنی گه مارۆ که، رۆژیکیان عوسمان وتاری ده دا بۆ خه لکی کابرایه ک که ناوی (نه عیونی کوری قبیله ی کوری ناجیه ی ته میمی) بوو^(۲)، قسه کانی پی بری و وتی به عوسمان (بالمثل)، نه و وشه یه له قه بیته که و یاخیبو وه کان لکاند بوویان به عوسمانه وه، بۆ سوکایه تی پیکردنی، تۆ گۆراوی واته (خراپ بویت)، عوسمان وتی: نه مه کییه وتیان: نه عیونه، عوسمان وتی: نه خیر کابرا تۆ گۆراوی، خه لکه که په لاماری

^۱ عثمان بن عفان، الخلیفة الشاکر الصابر، ص (۲۲۸، ۲۲۹).

^۲ أعین بن ضبعیه بن ناجیه بن غفاله التیمی الحنظلی الذرمی.

نەعیونیاندا پیاویکی خێلی لەیس، خەلکەکە ی گەراندهوه دواوه، بردیهوه بۆ مائی خۆیان^(۱)، گەراندهوهی دووهم جاری یاخیبووهکان و پێش دابهستنی گەمارۆ، نیمامی عوسمان دەیتوانی بچیت بۆ نوێژو هەرکەشیش بیویستایه دهچووه لای، پاشان رینگهیان گرت له نیمامی عوسمان نهیان هیشت له ماله‌کە ی ده‌ربچیت بۆ نوێژه‌ فەرزه‌کان^(۲)، نه‌و کاته‌ یه‌ کێک له‌و پیاوانه‌ی که‌ عوسمانی گەمارۆ دابوو، نیمامیکی فیتنه‌باز بوو خۆی کرده‌ پیشنوێژی خەلک ته‌نانه‌ت عوبه‌یدوللای کورپی عه‌دی کورپی خه‌یار په‌ست بوو، که‌ نوێژ له‌ پشتی سه‌ریه‌وه‌ بکات، چو‌و پرسپاری کرد له‌ عوسمان که‌ نایا نوێژ بکه‌م یان نا؟ نیمامی عوسمانیش وتی: (نوێژ بکه‌ له‌ پشتیه‌وه‌)، پاشان پیتی وت: (نوێژ چاکترین نیشه‌ که‌ خەلکی بیکات که‌ خەلکی چاکه‌ ده‌که‌ن تۆش چاکه‌ له‌ گەلێان، نه‌گەر خەلکی خراپه‌یان کرد دوورکه‌وه‌ره‌وه‌ له‌ خراپه‌یان)^(۳).

له‌ هه‌ندێ ریوايه‌تی لاوازا هاتوه‌، که‌ نه‌و که‌سه‌ ی پیشنوێژی ده‌کرد غافقی بوو^(۴)، که‌ سه‌رگه‌وره‌ ی یاخیبووه‌کان بوو، نه‌و ریوايه‌ته‌ی واقدی ریوايه‌تی کردوه‌، گوایه‌ عه‌لی فه‌رمانی کردوه‌ به‌ نه‌بو نه‌یویی نه‌نساری، که‌ نوێژی خەلکی بکات، نه‌ویش له‌ سه‌ره‌تای گەمارۆکه‌دا به‌رنوێژی بۆ کردوون، پاشان عه‌لی خۆی به‌رنوێژی بۆ ده‌کردن، نه‌م ریوايه‌ته‌ سه‌نده‌که‌ی زۆر لاوازه‌، چونکه‌ نه‌گەر نه‌بوئه‌یوبو عه‌لی به‌رنوێژیان بکرايه‌ عوبه‌یدوللای کورپی عه‌دی بێزارو په‌ست نه‌ده‌بوو که‌ له‌ پشت سه‌ریان نوێژ بکات^(۵). سێیه‌م: دانوستان له‌ نیوان عوسمان و گەمارۆیه‌یه‌کاندا.

دوای نه‌وه‌ی به‌ ته‌واوی گەمارۆیان داو چواره‌وری مائی عوسمانیان گرت، داوایان لی کرد یان ده‌ست له‌ خه‌لافه‌ت هه‌لگرێ، یان کوشتنی خۆی^(۶)، نیمامی عوسمان ده‌سته‌هه‌لگرتنی ره‌تکرده‌وه‌و وتی: نه‌و کراسه‌ داناکه‌م که‌ خودای گه‌وره‌ کردویه‌تییه‌

^۱ تاریخ دمشق، ترجمه عثمان، ص(۳۴۱، ۳۴۲) اسناد حسن.

^۲ البخاری، کتاب الصلاة، رقم (۱۹۲).

^۳ فتنة مقتل عثمان (۱/۱۴۵).

^۴ تاریخ الطبری (۵/۴۴۴).

^۵ فتنة مقتل عثمان (۱/۱۴۵).

^۶ الطبقات لابن سعید (۳/۶۶)، وتاریخ خلیفه بن خیاط، ص(۱۷۱).

بهرمن^(۱) ناماژهی کرد بۆ ئەو وەسیەتەى که پێغەمبەر ﷺ پێیکردبوو، هەرچەند هەندى له هاوێلان وایان بەباشدەزانى ئەو پێشنيیازە قبۆل بکات و دەست له خەلافەت هەلگرى، بۆ ئەوێ خۆین نەپژى، بۆ نموونە موغیرەى کورى ئەخنەس، بەلام عوسمان رەتیکردەو^(۲).

۱- عەبدوللای کورێ عومەر هانى ئیمامى عوسمانى دەدا، که تەنازول نەکات له پهلەى خەلافەتى، عەبدوللای عومەر له کاتى گەمارۆکەدا چوو خزمەت عوسمان و پێى وت: (بزانە ئەم سەرکەشانه چییان دەوێت؟)، وتى: دەلێن دەست له حوکم بکێشەرەو، با نەتکوژین، یان خۆت مەدە بە کوشتن! عەبدوللای کورێ عومەر وتى: ئەگەر دەستەهەلگرى له خەلیفەى تەى ئایا هەتا هەتایە له دنیا دەمێنیتەو؟ ئیمامى عوسمان وتى: نەخێر، عەبدوللای وتى: ئەگەر دەست هەلنەگرى له کوشتن زیاتر هیچی تر هەیه، وتى: نەخێر، عەبدوللای وتى: ئایا دەتوانن بتهخنە ناو دۆزەخ، یان بەهەشت؟ وتى: نەخێر، عەبدوللای وتى: من بە باشى نازانم کراسى لەبەر خۆت داکنى که خودا کردوویەتە بەرت، ئەمە بێیتە دابو دەستور، هەر تاقمى نارازى بێت له خەلیفەکەى یان له ئیمامەکەى بێگومان دەیکوژن^(۳)، رەزای خودا له عەبدوللای کورى عومەر، چەند دوورین بوو، نەبویستوو، نەیهیشتوو عوسمان سونەتیکى نابەجى دابهینیت بۆ خەلیفەکانى پاش خۆى، ئیمامى عوسمان قەت کارى واناكات، ئەگەر عوسمان تەنازولى بکەدایە بۆ ئەم خەوارى سەبەئییانە وازى له خەلیفایەتى بهینایە، بۆ لەمەولا خەلیفەکان دەبوونە تۆپو نامیر بە دەستى چاوچنۆک و مەرامدارەکانەو، بەم چەشنە تابلۆى خەلیفەى تەى لەق دەبوو، لای خەلکى هەبیبەتى نەدەما، بەلام عوسمان سونەتیکى چاکى داهینا بۆ خەلیفەکانى پاش خۆى بە راوێژى عەبدوللای عومەر و هاوێلانى تر، خۆى گرتو چاوەروانى پاداشتى کرد له خەلافەت وازى نەهینا و خۆینى موسلمانانى نەپشت^(۴)، وەلامى داواى یاخیبوو سەرکەشەکان، که تاقمیکى کەمى ئومەت بوون، ئەنجومەنى

^۱ التمهید، ص (۴۶، ۴۷).

^۲ فتنة مقتل عثمان (۱/۱۴۷).

^۳ فضائل الصحابة (۱/۴۷۳)، اسنادە صحیح.

^۴ الخلفاء الراشدون للخالدی، ص (۱۷۹).

حەل و عەقد نەبوون و شەرعزان و پیاوێ دياره کانی ئیسلام نەبوون، کۆمەڵێ شۆینەواری
 مەترسیداری دەخستە سەر پەوتی ئومەت و ھەبیبەتی خەلافەتی ئیسلام و پەییوەندیی
 نێوان خەلیفە و میللەتە کە لە پێناو لادانی ئەم شۆینەوارە خراپانە خەلیفە ژیاڵی خۆی
 دەست لێھەلگرت و کردی بە باجی گەلە کە، عوسمان چارەنووسی خۆی دەزانی کە
 دەیکوژن، خۆیدا بە دەستەووە ئەمەش بریارێکی قورسە لە سەر دۆ و دەروون، بەلام
 بەرژەو ەندییە کانی ئومەتی خستە پێش بەرژەو ەندییە کانی خۆی، وەکو دەرکەوتوو، کە
 ھێزو لێبەران و پالەوانییتی و دنیا دیدەیی ھەبوو، بۆ وەلامدانەوی ئەو تۆمەتانە کە
 گوایە عوسمان لە لاوازی خۆیدا نەیتوانیوە بەرگری بکات و بیان شکێنێ، بە پێچەوانەو
 بە نیزی خودا دەیتوانی ئەو فیتنەییە را بمالێت، بەلام پێی وابوو نا شوبێکی وای لێ
 دەکەوێتەو کە لە بەرژەو ەندییە کە زیاتر بێت، بۆیە پشتی کرد، بەرھەڵستی بۆ ئەو
 خراپەیی کە گەورە لێ بەرپا نەبێت، بەم شێوەیە بۆمان دەر دەکەوێت، کە قەعقاع بە
 ھەلەدا چوو، کە دەلێ کوشتنی عوسمان بە ئازاوە و پەشە کوژی وەسف ناکرێت، چونکە
 کەسێ نەبوو رێی لێبگری و بەر بەستی بکات^(۱)، ئەمەش تانە کە لە کەسایەتی و
 دلیری ئیمامی عوسمان، چونکە لە راستیدا خۆی کردە قوربانی لە پێناوی خودادا بە
 ھیوای ئەو بەرژەو ەندیی ئومەت بەرھەم بێنێت و کاری بە وەسیەتە کە پێغەمبەر
 ﷺ کرد^(۲).

۲- گەمارۆچیەکان ھەر پەشە کوشتنیان لە عوسمان کرد

لەو کاتە کە عوسمان لە مائە کە خۆیدا بو، یاخیبوو ەکان چوار دەوریان گرتبوو،
 رۆژێکیان ھاتە بەردەرگای خانووە کە گۆیی لێبوو گەمارۆچیەکان ھەر پەشە کوشتنی
 لێدەکەن، لە دەرگا کە ھاتە دەرەو و چوو ناو ئەو کەسانە کە ھاتبوونە ژووری
 خانووە کە لە گەلیدا بوون پەنگی عوسمان دەرەو شایەو، وتی: ئەوانە ھەر پەشە
 لێدەکەن کە ئێستا دەمکوژن، پێیان وت: خودای گەورە بەسە یارمەتیت بدات ئەو
 ئەمیری ئیمانداران.

^۱ ذو النورین، عثمان بن عفان، ص (۱۲۲).

^۲ فتنة مقتل عثمان (۱/۱۴۹).

عوسمان وتی: بۆچی ده مکوزن؟ بیستومه له پتغه مبهروه و ﷺ فرمویه تی: (خوینی هیچ موسلمانیک حه لال نییه برۆیت له سی تاواندا نه بیته، پیاویک دواى ئیمان کافر بو بیته یان که سیک دواى هاوسه رگری زینا بکات، یان که سیک مرۆفیک به بیتاوان بکوژیت)، وه لاهی هه رگیز داوین پیسیم نه کردوه نه له سه رده می نه فامی و نه له سه رده می نیسلا میشدا، ئاواته خوازیش نه بووم نه م دینه بگۆرمه وه له و رۆژه وه ی خودا هیدایه تی داوم، هیچ که سیشم به ناهه ق نه کوشتوه، نیت بۆچی ده مکوزن؟! ^(۱)، پاشان چوه لای گه مارۆچییه کان و هه لئیدا هه لچونیان دامرکینیته وه و هتوریان بکاته وه، له نافه رمانی ئیمام، ناوه رۆکی نه م قسانه به رپه رچ دانه وه یه ک بوو بۆ نه و ره خنانه ی که لییان ده گرت، ده رخستنی نه و راستیا نه بوو، که نه م یاخیبووانه لییان ئالسکابو به شکو خه له تاندنه که یان چاره سه ر بکریته و بگه رپته وه سه ر ریتماییه کانی نیسلا مه تی داواى لیکردن که پیاویکیان بیته ژووره وه و تووێزی له گه لدا بکات، نه وانیش گه نجیکیان نارد، که ناوی صه عسه عه ی کوری سوخان بوو، ئیمامی عوسمان داواى لیکرد نه و گازندانه روون بکاته وه، که هه یانه لی ^(۲).

۳- عوسمان به لگه راسته کانی دا به رووی ده لیله و یله کانی صه عسه عه دا.

صه عسه عه وتی: ئیمه له شاری خۆمانه وه به ناحه قی ده رکرابین له بهر نه وه ی وتومانه خودا پهروه ردا گارمانه، عوسمان وتی: به لگه ی قورئانم بۆ بهیتنه وه، نه ویش نایه تی (أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ) (الحج: ۳۹)، عوسمان وتی: نه و کاره نه دراوه ته ده ست تۆو یاره کانت، به لکو بۆ من و هاوه له کانی منه، نه عجا عوسمان نه و نایه ته ی خوینده وه، که صه عسه عه خویندیه وه و شروقه ی کردو روونی کرده وه، که نه م ده لیلی صه عسه عه یه نابه جیبه و نایه ته که ش نه وه یه (أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ* الَّذِينَ أَخْرَجُوا مِن دِيَارِهِم بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَّهُدَمَتِ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدٌ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ) (الحج: ۳۹ - ۴۰).

^۱ المسند (۶۳/۱)، وقال أحمد شاكر (۴۵۲) اسناده صحيح.

^۲ فتنة مقتل عثمان (۱۵۰/۱).

عوسمان له هه موو خه لکی باشر له نایه ته کان تیده گه یشت و به چه مکیکی دروست تهفسیری ده کرد، که چۆن دابه زیوه به هو ی چیه وه دابه زیوه، له باره ی کتیه دابه زیوه، به چ به لگه یه کیش لی ده ناخریته وه، بۆ نه وه ی به هه له له مانای قورنان نه گه ن بۆی روون کرده وه^(۱)، صه عه صه ماناکه ی نه ده زانی، به لام ده بوو به لگه بۆ دژایه تی مه به سته کانی واته نایه ته که ده شکایه وه به سهر خویدا، چونکه عوسمان هه رکه سی ک نه فی کردیته کاری به م نایه ته کردوه، که له دوا ی نه و نایه ته وه دیت که صه عه صه هینه یه وه، چونکه نه و نایه ته فرمان ده کات به و که سانه ی که خودای گه وه ده یانکاته هو کمران له سهر زه ویدا که فرمان بکه ن به چاکه و ریگری بکه ن له خراپه، عوسمانیش خه لیفه یه نه م که سانه ی بۆیه نه فی کرد، چونکه به شی که له فرمان به چاکه و ریگری به خراپه، وه بوو بونه ده ستر یو یکار له سهر هه ندی له موسلمانان وه هو لی فیتنه نانه وه یان ده دا^(۲).

۴- عوسمان چاکه کانی خو ی ده خسته وه یادی خه لکه که.

دوا ی نه وه ی عوسمان به ره ره چی نه مانه ی دایه وه هه ندی له فه زله دیار و پله و پایه پیرۆزه کانی خو ی خسته وه یادی خه لکه که کاتی خو ی خو شیان بیستبوویان له پیغه مبه ر ﷺ ده یویست زیاتر روونی بکاته وه، وتی: سویندتان ده ده م به خودا کی شایه تی ده دات که نه و رۆزه ی چوینه (حه راو) له گه ل پیغه مبه ردا ﷺ کتوی حه رپا هاته له رزین و پیغه مبه ر پتی کیشا به شاخه که دا، پاشان فره مووی: (نه ی حه رپا هیوره که س له سهر تۆ نه وه ستاوه پیغه مبه ر و راستگۆ شه هیدیک نه بی).

واته نه وانه ی له سهر تۆن یان پیغه مبه ره ﷺ، یان راستگۆیه، یان شه هیدن نه وکاته منیش له گه لی بووم، کۆمه لی پیاو شایه تی یان بۆ داو قسه که یان سه لماند، پاشان وتی: سویندتان ده ده م به خودا کی له رۆزی په یمانی ریزواندا له گه ل پیغه مبه ردا ﷺ بوو، که منی نارد بۆ لای موشریکینی خه لکی مه که که، پیغه مبه ر ﷺ فره مووی به ده سته ی خو ی (نه مه ده سته ی عوسمانه نه مه دش ده سته ی منه)، هه ردوو ده سته که ی خسته ناو یه که و به یعه تی بۆ دام، کۆمه لی پیاو شایه تی یان بۆ داو قسه که یان سه لماند.

^۱ فتنه مقتل عثمان (۱/۱۵۱).

^۲ المصدر نفسه (۱/۱۵۲).

پاشان وتی: سویتنتان ددهم به خودای گهوره، کی ناگای لیبوو، که پیغه مبهردا ﷺ فرموی: (کی نهم مزگوتهمان به خانویهك بۆ فراوان دهکات، خوی گهوره له بههشتدا خانویهکی دهاتن)، منیش به مالی خۆم خانویهکم کپی و مزگوتهمکم پی فراوان کرد، چهند پیاویك شایه تییان داو قسه که یان سهلماند.

پاشان وتی: سویتنتان ددهم به خودا کی له رۆژی لهشکری تهنگانهدا له گهل پیغه مبهردا ﷺ بوو، که فرموی: (هه رکه سی نه مپۆ دهست بدریتتهوه لهم لهشکری خیری قبوله)، منیش نیوهی نهم لهشکرم به سامانی خۆم خسته ری، کۆمه لیک پیاو قسه که یان سهلماند.

پاشان وتی: سویتنتان ددهم به خودان کی ناگای لیبوو که بیری رۆمییه که ناوه کهی دهفرۆشرا، من به سامانی خۆم کریم و کردم به خیر بۆ ریبواران و موسلمانان؟ چهند پیاوی شایه تییان بۆ داو قسه که یان سهلماند^(۱).

له نهی سهوری فههییه وه هاتوه، ده لیت: چومه لای عوسمان و مامه وه لای، له پاشدا رۆشتم نوینه رهکانی نه هلی میسریش گه رانه وه، پاشان چومه لای عوسمان، پیم وت میسر ییه کان گه رانه وه، عوسمان وتی: چیت به دی ده کرد له نیوچاویاندا؟ منیش وتم: شهرم به دی کرد له نیوچاویاندا، ئین عه دیس به لوی سه رگه وه ریان بوو، ئین عه دی چوه سه ر مینه ره که ی پیغه مبهردا ﷺ وتاری هینی خۆیندو ره خنه ی له عوسمان ده گرت، پاشان نویژی هینی کرد بۆیان، نهم هه والانه م گپرایه وه بۆ عوسمان، نه ویش وتی: وه لاهی ئین عه دیس درۆ ده کات، نه گه ر باسی منی نه کردایه باسم نه ده کرد، من چواره مین که سم که موسلمان بووم پیغه مبهردا ﷺ کچه که ی خۆی لی ماره کردووم، پاش مردنی نه و کچه کی تری لی ماره کردووم، هه رگیز زیناو دزیم نه کردوه نه له نه فامیداو نه له ئیسلامی، گۆرانیم نه وتوه، عیشق بازیم نه کردوه له وه ته ی موسلمان بووم، به و دهسته ی که به یعه تم دا به پیغه مبهردا ﷺ له دوی نه و به یعه ته نه و دهستم نه داوه له زه که رم، قورئان له سه رده می پیغه مبهردا ﷺ کۆکرایه وه من کۆم کرده وه، هه موو هه یینییه ک کۆیله یه کم کپیوه نازادم کردوه له وه ته ی موسلمان بووم، ته نها نهم هه یینییه

^۱ المسند (۵۹/۱)، وقال أحمد شاکر (۴۲۰)، اسناده صحیح.

نەبىي كە دەستم نەكەوتووه، بەلّام هەينى داهااتوو دوان ئازاد دەكەم^(١)، كاتى عوسمان بۆى دەرکەوت كە ياخيىبووه كان سوورن لەسەر كوشتو ترساندى لەم كارەوه لە زيانەكانى عوسمان چوو ناويان و پىي وتن، ئەى خەلگىنە مەم كوژن، وەللاھى ئەگەر من بكوژن، قەت پىكەوه كۆنابنەوه بۆ كوشتنى دوزمن، قەد پىەكناگرن بۆ جىهاد كردن، وا لە يەك دوورو دەكەونەوهو جيا دەبنەوه هەريەك بۆ لاىەك دەچى لەم كاتەدا پەنجەكانى دەستى بلّاو كردەوه^(٢)، لە رىوايەتێكى تردا عوسمان وتوويەتى ئەى خەلگىنە مەم كوژن من والى و براى موسلمانانى ئىووم وەللاھى هەتا توانام هەبى چاكسازى نەبى هىچى ترم ناوى، هەلە دەكەم و هەقىش جىيەجى دەكەم، ئەگەر ئىو نەبى بكوژن، قەت كۆنابنەوه نوێژ بە جەماعەت بکەن وە كۆ نابنە غەزا بکەن، دەستكەوتى غەزائش بەشناكرى لە نىوتاندا^(٣)، دووبارە وتى: (وەللاھى ئەگەر من بكوژن خۆشەويستى لە نىوتاندا نامىنى، كۆ نابنەوه بۆ لىدانى دوزمن)^(٤)، ئەم ئاگادارى و ترسەى كە عوسمان وتى پىيان دواى گوشتنەكەى هەمووى بەدى هات، قسەكانى بەراست دەرچوون لەم بارەيەوه حەسەنى بەصرى دەلى: وەللاھى ئەم ئاقمانە ئەگەر نوێژىش بکەن پىكەوه، دلىان هەر دوورە لەيەكەوه^(٥).

چوارەم: هاوەلان بەرگرييان لە عوسمان دەکردو ئەويش قايىل نەدەبوو بەرگرى ئى بکەن

عوسمان ناردى بەشوێن هاوەلاندا بۆ راوێژکردن لە بارەى گەمارۆچىيەكان و هەپەشەكانيانەوه، كە دەيانەوێت عوسمان بكوژن، ئەوانىش هەلوێستيان بەمشىوێه بوو:

^١ المعرفة والتاريخ (٤٨٨/٢)، خلافة عثمان بن عفان للشلمي، ص (٩١).

^٢ الطبقات (٧١/٣)، تاريخ ابن خياط، ص (١٧١) اسناد صحيح.

^٣ الطبقات (٦٧/٣، ٦٨)، فتنة مقتل عثمان (١٥٦/١).

^٤ تاريخ ابن خياط، ص (١٧١)، فتنة مقتل عثمان (١٥٧/١) اسناد صحيح.

^٥ فتنة مقتل عثمان (١٥٧/١).

۱- عدلی کوری نهبی تالیب

ئین عەساکیڕ لە جابری کوری عەبدوللّاه ئەم قەسەیی تەخریج کردووە کە عدلی جوابی بۆ ئیمامی عوسمان ناردوووە وتووەتی: پێنج سەد قەلغان لە پێشتم لە گەلداوە مۆلەتم بەدە با بەرگری لێ بگەم، ئەم تاقمانە بشکێنم، چونکە تۆ خراپە یەکت نە کردوو، کە خوێن ڕشتن لە لای بێت. ئیمامی عوسمان وتی: خۆی گەورە پاداشتی خێرت بداتەو، من پێم خۆش نییە تاقە خوێنی ڕژێ بە هۆی منەو^(۱).

۲- زوییری کوری عەوام.

لە (نەبی حەبیب) هەو هاتوووە دەلی: زوییر ناردومی بۆ لای عوسمان، ئەوکاتە گەمارۆ درابوو چوووە لای رۆژێکی سایە قە بوو لە سەر کورسییەك دانیشیبوو، حەسەنی کوری عدلی و ئەبوهورەیرە عەبدوللّای کوری عومەر و عەبدوللّای کوری زوییری لابوو، وتم: زوییری کوری عەوام ناردووومی بۆ لای تۆ سەلامت لێ دەکات، دەلیت: من لە سەر گوێراپەلێ خۆم هیچ نەگۆراوم و پەیامم نەشکاندوو، ئەگەر پێت خۆشە با منیش بێمە ناو خانوو کەو لە لای تۆدا بم، منیش بێم بە یەکیک لەوانە ی لە گەل تۆدا ی، خۆ ئەگەر حەزیش دەکە ی دەمێنمەو، خێلی عەمری کوری عەوف بە ئێنیان پێداوم کە لە بەردەرگای من رۆژ بکەنەو، پاشان رۆشتوون و رینگەم پێ نەداون، کاتی عوسمان ئەم نامەیی بیست، وتی: (الله اکبر، الحمد لله)، کە خۆی گەورە زوییری برامی پاراستوو و سەلامی لێ بکەو پێی بلێ: من پێم خۆشە لەوانە پێت، کە خودای گەورە بە بۆنە ی منەو دەپیارێت کاتی ئەبوهورەیرە ئەم قەسەیی گوێ لێبوو هەستا و تی: بۆچی هەوالتان نەدەمی کە بە گوێی خۆم لە پیغەمبەر ﷺ بیستوو، وتیان: پێمان بلێ، وتی: من شاھیدم بیستوو لە پیغەمبەر ﷺ فرمویوەتی: (دوایی نازاوە و فیتنە دەکەوێتەو)، ئێمەش وتان ئە ی چارمان چیبە ئە ی پیغەمبەر ﷺ، ئەویش فرموی: (خۆتان بخەنە پال خەلیفو حزی کە ی)، ئالەو کاتەدا ناماژە ی بۆ عوسمانی کوری عەفان کرد، دوا ی ئەم فرمودە یە خەلکە کە هەستان لە دەوری عوسمان و وتیان: ئێمە لە

^۱ تاریخ دمشق، ص (۴۰۳).

بارودڅخه که ټيگه‌يشتين نه‌ی عوسمان، مژله‌مان بده با جيهاد بکه‌ين، نه‌وېش وتی: ښه په‌يانتان داوه گوږپايه‌لی من بن، نه‌گهر گوږپايه‌لی منن شهر مه‌کن^(۱).

۳- موغديره‌ی کوری شوعبه

ريوايت کراوه، که موغديره‌ی کوری شوعبه کاتی گه‌مارؤ که چووه‌ته لای عوسمان و تويه‌تی: تو ښامی گشتمانی نهم به‌لايه‌ش که ده‌ييينيت هاتوه به‌سهرتا من سئ پيشنيارم هديه بو تو، يه‌کيکيان هه‌لېژيره، با ده‌رچين و شهرپان له‌گه‌لدا بکه‌ين، تو هيزو ژماره‌يه‌کی باش سهربازت له‌گه‌لدايه‌و تو له‌سهر حقه‌ی، نه‌وان له‌سهر باتل يان ده‌رگايه‌کی تر بکه نهم خانووه و ده‌رچووه له‌خانووه‌که و سوارۍ ولاختک ببه و خوت بگه‌يه‌نه مه‌ککه، نه‌وکاته به سه‌لامه‌تی ده‌رده‌چيت، يان خوت بگه‌يه‌نه شام، چونکه نه‌مانه شامييان تيا نييه و موعاويه‌ش له‌وييه، ښامی عوسمان وتی: من ده‌رناچم بو شهر و کوشتار، با نه‌به يه‌که‌مين خه‌ليفه‌ی پيغه‌مبهر ﷺ بو خوښښتن له‌ناو نوممه‌تدا، وه ده‌رچوونم بو مه‌ککه، نه‌وان ده‌ستيان پيم ناگات بمکوژن، به‌لام بيستوومه له پيغه‌مبهره‌وه ﷺ، که فهرمويه‌تی: (پياوښکی قوره‌يشی له مه‌ککه ده‌نيژريت نيوه‌ی عه‌زابی عالمی به‌سهره‌ويه)، نه‌وه‌ک نه‌وه من بم، چونم بو شام، که موعاويه له‌وييه مه‌دينه به‌جی ناهيلم کاتی خوی کوچم بو کردووه و ښستاش دراوسيتی پيغه‌مبهرم ﷺ^(۲).

۴- عه‌بدوللای کوری زويير

هاوه‌لان زور سوربوون له‌سهر به‌رگریی کردن له عوسمان و هندی کیان چوونه ناو ماله‌که‌ی، به‌لام عوسمان زور به توندی پتی داگرت، له‌سهر نه‌وه‌ی که ده‌ست بگرته‌وه له کوشتن و به‌رگریی کردن له میانه‌ی نه‌و ناره‌زووه راسته‌قینه‌ی که هاوه‌لان هه‌يانبوو بو به‌رگریی کردن له عوسمان به کرده‌ویش بیسه‌لمېتن يه‌کی له‌وانه عه‌بدوللای کوری زوييربوو، که وتی به ښامی عوسمان با بيانکوژين، وه‌للاهی کوشتنی نه‌مانه ده‌لاله، عوسمان وتی، ناوه‌للا هه‌رگيز نايانکوژم، شهرپان له‌گه‌ل ناکه‌م^(۳)، له ريوايه‌تيکی تردا

^۱ فضائل الصحابة (۵۱۱/۱، ۵۱۲)، اسناد صحیح.

^۲ البداية والنهاية (۲۱۱/۷).

^۳ طبقات ابن سعد (۷۰/۳)، اسناد صحیح.

عهبدوللای کوری زوبیر وتی: نهی نه میری ئیمانداران ئیمه کۆمه لێکی بهرچاوپرۆین، واین لهم خانووه دا، له گه لێتاین خودای گه و ره له ئیمه ژماره ی که متریشی سه رخستوه، مۆله تمان بده، عوسمان وتی: بیکه ن به خاتری خوا با پیاویک له سه ر من خوینی نه پڕژی^(۱)، پاشان فه رمانی پێکردن که له خانووه که دا بمی نیتوه، عوسمان وتی: هه رکه سی گوی پرایه لێ منی له نه ستۆدایه با گوی پرایه لێ عه بدوللای کوری زوبیر بکات^(۲).

۵- که عبی کوری مالیک و زهیدی کوری سابیتی نه نساری

که عبی کوری مالیک و زهیدی کوری سابیت په رۆشبوون، بۆ سه رخستنی عوسمان، وتیان نه ری گرو ی نه نصاره کان، جاریکی تر خۆتان بکه ن به نه نساری خوداو وه کو پیغه مبه رتان سه رخست عوسمانیش سه ر بجه ن، به جاری نه نصاره کان هاتن و له به رده گای عوسماندا وه ستان، زهیدی کوری سابیت چوه ژووره وه به عوسمانی وت: نه نصاره کان له به رده گا وه ستاون نه گه ر هه زده کهیت بۆ جاری دووه م ده بی نه نه نصاری خودا^(۳)، عوسمان شه ری ره تکردوه وتی: پتویستم به هیچ دا لده یه ک نییه^(۴).

۶- هه سه نی کوری عه لی کوری نه بی تالیب

هه سه نی کوری عه لی هات و وتی: به عوسمان شمشیره که م هه لکیشاوه، عوسمان وتی: نه خیر په نا ده گرم به خودا، که خوینی تۆ له سه ر من پرژی ت شمشیره که ت بکه به کیلان ه که داو بگه ری توه بۆ لای باوکت^(۵).

۷- عه بدوللای کوری عومه ری خه تتاب

کاتی هاوه لāن بینیان بارودۆخه که گه یوه لافاوه که گه یشتوه ته لوتکه، هه ندیکیان بریاریاندا به بی راویژ پێکردن به رگری لێ بکه ن و چوونه ناو خانووه که و خۆیان ناماده کرد بۆ شه ر، عه بدوللای کوری عومه ر له خانووه که دا بوو، قه لغانی شه ری له به ر کردبوو، شمشیره که ی هه لده جه راند بۆ به رگری کردن له عوسمان، به لām عوسمان زۆری لێکرد که له

^۱ المصدر نفسه (۷۰/۳)، تاریخ ابن خیاط، ص (۱۷۳).

^۲ المصدر نفسه (۷۰/۳)، اسناد صحیح ابی عبدالله بن الربیع..

^۳ طبقات ابن سعد (۷۰/۳)، فتنة مقتل عثمان (۱/۱۶۲).

^۴ فتنة مقتل عثمان (۱/۱۶۲).

^۵ فتنة مقتل عثمان (۱/۱۶۲)، المصنف لأبن أبي شيبة (۱۵/۲۲۴).

خانووہ کہ بیٹہ دەرہوہ نہوہک دہست بکات بہ شہر کردن کاتیک یاخیبووہکان دین عوسمان دہکوژن، جاریکی تر عہدوللّٰی خوئی پیچایہوہ بۆ شہر و ہدر ریگہی نہدا^(۱).

۸- نہبو ہورہیرہ

نہبو ہورہیرہ چووہ خانووہ کہ بۆ لای عوسمان و وتی: نہی نہمیری ئیمانداران زۆر باشہ با لییاندہین، عوسمان وتی: نہی نہبی ہورہیرہ بیٹ خوّشہ ہمموو خەلکی لہ گەلّ مندا بکوژرین؟ وتی: نہخیر، وتی: وەللاّھی ئەگەر یدک کەس بکوژریت یان کەسی بەدین بہ کوشتن وەکو ئەوہ وایہ ہمموو مەروّفەکانت کوشتبیت ئەبوہورہیرہ گەپرایہوہو شہری نہکرد، لہ ریوایہ تیکی تردا ہاتووہ کہ نہبو ہورہیرہ شمشیرہ کە ی لہ خوئی داوہو عوسمان نہیہیشتووہ بہ کار بہیئنی^(۲).

۹- سەلیتی کوری سەلّیت دہلّی: عوسمان ریگہی نہداین شہر بکەین، ئەگەر ریگہی بداباین، ئەوہندەمان لیئەدان ہەتا دہمانکردن بہ شارەکانی خویندا^(۳).

ئین و سیرین دہلّی: (۷۰۰) پیاو لہ خانووہ کەدا لہ گەلّ عوسمان بوون، ئەگەر ریگہی بدایہ، لییان دہدان، لہ سنووری مەدینە دیانتاراندن، پیاوہکانیش ئەمانەبوون: (عہدوللّٰی کوری عومەر، حەسەنی کوری عەلی، عہدوللّٰی کوری زوییر)، ہەرہوہا ئین و سیرین دہلّی: ئەو رۆژہی، کە ئیمامی عوسمان کوژرا، خانووہ کە ی جەدی دہات لہ پیاوی باش، وەکو عہدوللّٰی کوری عومەر و حەسەنی کوری عەلی، کە شمشیرہ کە ی لہ ملدابوو، بەلام عوسمان زۆر پیداغری کرد کە شہر نہکەن^(۴).

بەم شیوہیہ ہیچ و پوچی ئەو تۆمەتەمان بۆ دەرہەموت کە ھاوہلّە کوچەریی و ئەنصارەکانی پیتی تاوانبار دەرکیت، کە گواہی نہیانئوانیوہ ئیمامی عوسمان سەر بخەن و زەبوون بوون، ہەرچی ریوایەت ہدیہ لہم بارہیہوہ عیللەتی تیدایہو سەلامەت نییہ نہ لہ رووی سەنەدەوہو نہ لہ رووی دہقەوہ^(۵).

^۱ فتنة مقتل عثمان (۱/۱۶۳).

^۲ تاریخ خلیفۃ ابن خیاط، ص (۱۶۴).

^۳ فتنة مقتل عثمان (۱/۱۶۵)

^۴ تاریخ دمشق لابن عساکر، ترجمة عثمان، ص(۳۹۵).

^۵ فتنة مقتل عثمان (۱/۱۶۶).

۱۰- هەندى لە ھاوولان پيشنياريان کرد، بۆ نموونه وتيان ھاوکاريت دەکەين بۆ مەککە کاتى ھاوولان زانیيان عوسمان زۆر پێدا دەگرى لەسەر پەزکردنى شەر لەگەڵ گەمارۆچییەکاندا دەکات، گەمارۆچییەکانیش سوورن لەسەر کوشتنى، هیچ چارەسەرى نەما بۆ پاراستنى عوسمان جگە لەوێ ھاوکاری بەکەن را بکات لە دەستیان و بچیت بۆ مەککە، رىوايت کراوە عەبدوللای کورى زویى موعەیرەى کورى شوعبە و ئوسامەى کورى زەیدى ئەم پيشنياريان بۆ کردووە بە جیا جیا، هەر یەکەشیان بە گەرمى و بە شىوازى پيشنياريان کرد، بەلام عوسمان پەزى هەموو پيشنيارەکانى کرد^(۱).

ئەو ھۆکارانە چىن کە وایان کرد لە عوسمان رینگە نەدات ھاوولان شەر بەکەن؟ لە میانەى رىوايتەکانى فیتنە گەری دەرکەوتوو بۆ توێژەرەوکان کە پینچ ھۆکار ھەبوو بۆ رینگە نەدان بۆ شەر کردن:

۱- کارى بە وەسیتە کە پێغەمبەر کردووە، کە کاتى خۆى پەیمانى دا بو بە ئىمامى عوسمان پیتی خۆشبوو جیبە جیبى بکات، لە رۆژى گەمارۆى مالا کەیدا رۆشنى کردووە، کە بەلێنیکەو پەیمانیداوە نەیشکێنى و ئارام بگرى لەسەرى^(۲).

۲- وەکو لە قسە کەیدا ھاتوو وتوێتە خۆم ناکەم بە یەکەمین خەلیفەى پێغەمبەر ﷺ بۆ خۆتێرێتى لەناو ئومەددا، واتە: پیتی ناخۆشبوو یەکەمین خەلیفەى ئومەت بى بۆ خۆتێرشتنى موسلمانان^(۳).

۳- چاک دەیزانى ئەم سەرکەشانە ھىچیان ناوى کوشتنى عوسمان نەبى، بۆیە پیتی نارەحەت بوو، موسلمانان بکاتە پەرژىنى خۆى، بەلکو خۆى کردە پەرژىنى موسلمانان^(۴).

۴- چاک دەیزانى ئەم فیتنە گەریە کوشتنى ئەوى پێو، چونکە پێشتر پێغەمبەر ﷺ ھەوالى پێدا بوو کاتى مژدەى بەھەشتى پێدا لەسەر ئەو بەلایدی، کە دیتە پتی بەم

^۱ المصدر نفسه.

^۲ فضائل الصحابة (۱/ ۶۰۵)، اسنادہ الصحيح.

^۳ فتنۃ مقتل عثمان (۱/ ۱۶۷)، المسند (۱/ ۳۶۹) أحمد الشاکر.

^۴ فتنۃ مقتل عثمان (۱/ ۷۱)، اسنادہ الروایۃ فیہ ضعیف.

زوانه، که به نارامگری و ناحقی ده کوژری لَم ناژاوه یه دا هه موو نیشانه کان نه ویهان ده گه یاند کاتی شه هید کردنی هاتوو، به تاییه تی نه و خه وهی، که بینو پیغه مبه ر عَلَيْهِ السَّلَام پئی فرموو: "به یانی لای نیچه به ربانگ ده که یته وه"، عوسمان تیگه یشته، که کاتی شه هید کردنی نزیک که وتوو ته وه.

۵- کاری به راویژه که ی عه بدوللای کوری سه لام ده کرد، که پئی وتبوو واز له شه پر کردن بهینه، واز له شه پر کردن بهینه، شه پر نه کردنت به لگه یه کی به هیژه تا شه پر کردن^(۱)، هه واله کانی پیغه مبه ر عَلَيْهِ السَّلَام به دی هاتن، که نیمامی عوسمان به م زوانه ده کوژریت، چونکه وه کو عه بدوللای کوری حه واله^(۲) ربوایه تی کردوو پیغه مبه ر عَلَيْهِ السَّلَام فرمویه تی: (هه رکه سی له سی شت رزگاری ببی نه و له ناگری دۆزه خ رزگاری بووه، مردنی من، هاتنی ده جال، کوشتنی نه و خلیفه به نارامدی، که له سر حق رۆشتووو حه قانییه)^(۳)، له وهی پیشوو که وتان ده رده که وی عوسمان له بیر کردنه وه دا هیور بووه، نارپه حه تی به لاکه بیرو بۆچوونه دروسته کانی هه لئه وه شانده وه، بۆچوونه ساغه کانی نه شیواندووو ده رکی کردوو به و هۆکارانه ی که هه لۆیستیکی هیمنانه هه لۆیتری له کوشتنی یاخیبووه کاندای بێگومان عوسمان له و هه لۆیسته یدا له سر حق بووه، چونکه به فرموده ی صه حیج هاتوو، پیغه مبه ر عَلَيْهِ السَّلَام ناماژه ی کردوو بۆ به ربابوونی نه و فیتنه یه و شه هید بوونی عوسمان، نه و فیتنه یه پیویسته و شاهیده، که عوسمان و هاوه لانی له سر حه قن^(۴)، نیبن ته یمیه ده لئی: به فرموده ی موته واتهر ده رکه وتوو که عوسمان زۆر خۆی پاراستوو له خوینپرشتن، به نارامترین که س بووه له سر نه و شتانه ی که عه زیتیی ده دات، زۆر خۆگربوو به رامبه ر نه و که سانه ی که گه مارۆیان داوه و په لاماری کوشتنیان داوه، چاکیش ده یزانی که برپاریان داوه بیکوژن، موسلمانانیش هاتبوون بۆ سه رخستنی و راویژیان پیکرد، که شه پران له گه ل بکه ن، نه ویش فرمانی کرد به خه لکه که ده ست هه لگرن له کوشتن و فرمانی کرد به وانه ی که گویرایه لئی ده که ن که س

^۱ الطبقات (۷۱/۳)، اسناده حسن.

^۲ فتنة مقتل عثمان (۷۱/۱)، اسناده حسن او صحیح

^۳ مسند احمد (۱۰۶/۴).

^۴ فتنة مقتل عثمان (۱۶۸/۱).

نه كوزن پيتيان وت برؤ بؤ مهككه، وتى: ناچم له مهككه بمنيزن، با لهوى نهنيژرتم، وتيان برؤ بؤ شام، وتى: نمو شوينهش كۆچم بؤ كردوو له لى جيا نابعوه، وتيان دهى شهر بكهين له گهلان؟ وتى: خۆم ناكم به يه كه مين خهليفه پيغه مبهرد عليه السلام كه شمشير هه لكيشم له نوممه ته كهى، عوسمان سهبرى گرت هه تا كوژرا، نه مه گه وهره ترين ريژه بؤ نيمامى له لاي موسلمانان كه خوئينى خۆى رشت و خوئينى موسلمانانى نه پشت ^(۱).

پينجهه: هه لويستى داىكانى نيمانداران و هه نديك له هاوه لان

۱- حه بيبه كچى نه بوسوفيان

هه لويستى داىكى نيمانداران نوم حه بيبه يه كيك له هه لويسته زۆر ترسناكه كان له م رووداوه دا، مه ترسى نمو هه لويسته له وه دابوو خهريكبوو دهست بكات به شهر كردن، كاتيک بينى عوسمان گه مارؤ دراوه نايه لن ئاو بخواته وه، عوسمان بانگى دوو كوره كهى عه مرى كورپى حه زمى نه نسارى كرد، كه هاوسپى بوون، بچن به عه لى بلين كه نمو ياخي بووانه ئاويان لى گرتوه ته وه، نه گهر بۆتان ده كرى هه ندى ئاوم بؤ بهينن، چوونه لاي ته له وه زوييرو عايشه وه خيزانه كانى پيغه مبهرد عليه السلام، يه كه مين كه سى كه چوو به ده م عوسمانه وه عه لى و نوم حه بيبه بوو ^(۲).

نوم حه بيبه زۆر گرنگى ده دا به عوسمان، وه كو نين عه ساكير ده ئيت: نمو گرنگى پيدانهش شتيكى سروشتيه، چونكه هه ردووكيان له پيشدا نه مه وين، نوم حه بيبه هات و كيشاي به ناو چاوى هيژه كهيدا، نوم حه بيبه وتى: وه صيه تى بنه مالهى نه مه وى وا له لاي نمو پياوه، واته عوسمان، حه زده كه م بييينم و پرسيارى لى بكهم، بؤ نه وهى مالى هه تيوو بيوه ژنه كان تيا نه چى، وتيان درؤ ده كه يت، په تى هيستره كهيان به شمشير برى و په لاماريان دا، هيستره كه ياخي بوو به نوم حه بيبه وه، خه لكى بينينان و ولاغه كهيان هيور كرده وه، هاته وه وه خهريك بوو بيكات به شهر له گه ل ياخي بووه كاندا له وى خه لكه كه نوم حه بيبه يان برده وه بؤ مالى خۆى ^(۳).

^۱ منهاج السنة (۲۰۲، ۲۰۳).

^۲ دور المرأة السياسي، أسماء محمد، ص (۴۰).

^۳ تاريخ الطبري (۴۰۱/۵)، نقلا عن دور المرأة السياسي، ص (۴۳۰).

دەرکه وتوو، که نوم حبیبه فەرمانی کردووه به ئیبن جهراحی خزمه تکاری که له عوسمان دوور نه که ویتته وه، نه و کاته ی عوسمان کوژرا، ئیبن جهراح له وی بوو^(۱).

۲- صفیه ی خیزانی پتغه مبه ر ﷺ

صفیه ی خیزانی پتغه مبه ر هه مان کاری نوم حبیبه ی به ریزی کرد، له که نانه وه ریوایدت کراوه، ده لئ: من جله وگیری ولاغه که ی صفیه بووم، ده چو به رگری له عوسمان بکات، نه شته ری نه خه عی پییگه یشت^(۲) کیشای به چاوی هه ستره کهیدا، هه تا سه میه وه، صفیه وتی: وازم لی بهینه با نه مه بیزارم نه کات، واته: سه رشوړم نه کات، پاشان داریکی دانا له مائی خو یانه وه بو مائی عوسمان بو نه وه ی به سه ر نه و داره وه ناو خواردن بگه یه نیتته عوسمان^(۳).

۳- عائیشه ی دایکی ئیمانداران نه و به سه رهاته ی که به سه ر نومو حبیبه دا هات خه لکی به رووداویکی نا هه مواریان زانی بو یه عائیشه له مه دینه ده رچو به دلی پر له قینه وه دژ به یاخیبووه کان هات بو لای مه روانی کوړی هه که م مه روان وتی: نه ی دایکی ئیمانداران نه گه ر له مه دینه به نیتته وه و چاودیری عوسمان بکه ی له ده رچوونت باشتره له مه دینه، عائیشه وتی: نه ته وی نه و کاره م به سه ربی که به سه ر نومو حبیبه هات، که سیش نییه به رگریم لی بکاو بم پاریزی نه خیر نامینه وه، وه لاهی خویشم عه بیدار ناکه م، ناشانم کارو راهاتی نه م یاخیبووانه بو کو ی ده چی^(۴)، عائیشه پتی وابوو ده رچوونی له مه دینه ده بیته قه لغانی له ده م شری نه م تا قمانه وه کو له و ریوایه ته ی دوایدا بو مان ده رده که ویت دایکی ئیمانداران خو ی پیچایه وه بو هه جکردن و هه ل هات له ده ست نه م فیتنه یه ده رچوونی دایکی ئیمانداران ته نیا بو خو پاریزی نه بو، له پرشی فیتنه و ناشفته کانی وه را کردن و سه ره له گرتن نه بو، به لکو هه لئ بو له لایه ن دایکی ئیماندارانه وه بو قوتار بوونی عوسمان له ده ستی نه م خه لکه سه رلیشووانه، چونکه نه وانه ی که موحه مده ی کوړی نه بو یه کریان تیدابوو که برای عائیشه خاتوونه، عائیشه

^۱ تاریخ المدینه (۲/۲۹۸).

^۲ دور المرأة السياسي، ص (۴۳۰).

^۳ سیر اعلام النبلاء (۲/۲۳۷).

^۴ تاریخ الطبری (۵/۴۰۱).

ههولیدا که موحه مەدی برای له گەڵ خۆیدا ببا بۆ حج بەلام بە قسەى نە کرد ئەم ههولە که عائیشە دای که براکەى له گەڵیدا بچى نەویش رازى نەبوو بچیت جیگای وردبوونەوه و تێپارمانە هەتا هەزەلەى نووسەر ڕەفر کردنەکەى (موحه مەد) دایچلەکاندو کەس شوینى دایکى ئیمانداران نەکەوت بەراوردیکى کرد له نێوان رەفرکردن و شۆینکەوتندا، وتى: ئەى موحه مەد دایکى ئیمانداران بانگت دەکات کەچى ناچى له گەڵیدا، بەلام گورگەکانى عەرەب^(۱) بانگت ئەکەن بۆ شتیک که حەلال نییه دویان دەکەویت، موحه مەد گوئى نەدایە، پاشان خاتوو عائیشە وتى: وه للاهی ئەگەر بمتوانیایە هەلسوکەوتیان قەدەغە کەم بە دلتیاییه وه دەمکرد^(۲)، ئەم قسەیهى دواى ئەو ههولەبوو، که له گەڵ براکەیدا ئەنجامیدا ئەمە بەلگەیه لەسەر ئەوهى که عائیشە ههولیداوه بۆ تارنانى سەرکەشەکان له عوسمان، کاتى بیری کردەوه که بچى بۆ حج کردن بۆ مەککە بۆ وروژاندنى رای جەماوەر بوو، وه کو ئیمامى ئیبنولعەرەبى جەخت دەکات و دەلێ: دیارنەمانى دایکى ئیمانداران و کۆمەلێ له هاوهلەکان که شاریان بەجێهێشت بۆ کەرتکردنى ئەو ئاژاوهیه بوو که کەوتبووه ناو خەلک بەو هیوایهى خەلکى بەشکو بگەڕێنەوه بۆ لای دایکانى ئیمانداران و ریزی پیغەمبەر ﷺ بپارێژن^(۳)، بەشکو گوێبەنە قسەکانیان و که بەدریژایى ژانیان له هەموو ئاسۆکاندا بلایان دەکرده وه^(۴)، واتە دەرچوونى ئەم جەماعەتە جۆریکیبوو له بلأوه پیکردنى ئەو حەشاماتە، ئەم جەماعەتە لای خەلک بەرپێزیبون و پابەندى فتاوا بۆچوونەکانیان بوون، رەزای خوا له دایکانى ئیمانداران پشینیان نەدەکرد، که کار بگاتە ئەوهى ئەم تاقمانە دەستیان بچیتە خوێنى خەلیفه^(۵).

۴- هەلۆیستی ئافرەتە صەحابییه کانی تر

۱- ئەسمای کچی عومەیس هەمان ئەو ههولەیدا که عائیشەى دایکى ئیمانداران ههولێ بۆ دا، ناردى به شۆین هەردوو کۆرەکەیدا، موحه مەدى کۆری ئەبو موحه مەدى

^۱ تاریخ الطبري (۴۰۱/۵).

^۲ تاریخ الطبري (۴۰۱/۵).

^۳ العواصم من القواصم، ص (۱۵۶).

^۴ دور المرأة السياسي، ص (۳۴۲).

^۵ المصدر نفسه ص (۳۴۳).

کۆری جەعفەر، وتی: مۆم خۆی ئەسوتینی و رۆشنایی دەدات بە خەلکی، خۆتان گوناحبار مەکن بۆ کارێک کە ئێوەی بۆ کل کراوە، لە دژی کەسی کە هیچ خراپەیهکی بۆتان نییه، ئەو ئێشەکی ئەمڕۆ هەولێ بۆ دەدەن سبەینی کەسی تێر دەبی، لە خودا بترسن با ئێشەکی ئەمڕۆتان نەبێتە داخ و حەسرەت بەسەر تانەوه هەر دووکیان بە تین و تاو رۆشتن و بە توورەییەوه وتیان ئێمە لە بیرمان ناچێت کە عوسمان چی پێکردین، ئەویش وتی: چی پێکردوون؟ ئێوەی لە گوناح گەرانندوو ئەوەی بۆ لای خودا^(۱)، دەلێن ئەم گفتوگۆیه لە نێوان لەیلای کچی ئەسما و دووبراکیدا روویدا^(۲)، لێره دا ئاماژە بۆ ئەوه دەکرێت کاتێک خەلکی شارەکان هات دووبارە گەرانەوه بۆ مەدینه، پاشان عوسمان گفتوگۆی لەگەڵدا کرد و دیمانەیان بەست و بەلگەکی دا بە روویاندا ئەو تاقمانە بە ئاشکرا گەرانەوه بۆ شاری خۆیان، پاشان زۆری پێنەچوو گەرانەوه بە دەعوایەک کە عوسمان نامەی ناردوووە بۆ کوشتنی خەلکانێک یەکی لەو خەلکانە بە پێی دەعوایەکە ئەوان موحەممەدی کۆری ئەبوبەکرە^(۳)، لەوانەیه ئەو قسەیهی کە موحەممەدی کۆری ئەبوبەکر کردی ئاماژە پێکرد لە قسەکانیدا وتی: لەبیرمان ناچێت عوسمان چی پێکردین، بەلام عوسمان حاشای کرد لەو نامەیهو نەیدایە پال خۆی، وتی: یان دوو شاهید بهێنن کە هێ منە یان سوێندیان بۆ دەخۆم کە من ئەم نووسیوه و فەرمانیشم پێنەکردوو، کابرایەک نووسیویهتی و لاسایی خەتی عوسمانی کردوو ئەوه و لەسەر مستیلهکە نهقشی منی لی هەلکۆلیوه^(۴)، ئەسما هاتوو ئاگادار بوو، کە تۆزێکی پەنھانی داخراوه بۆ شەژاندنی بارودۆخی موسلمانان و دەیانەوی عوسمان لە خەلافەت داپرن، بەم چەشنە هەلۆیستی ئەسما بەرامبەر هەردوو کۆرەکی رۆشنبوو، ئەم موئامەریه، کە بەم شێوهیه داڕێژراوه کاریان نەکرده سەر پایەیی دایکایهتییهکەیی سۆزی بۆ کۆرەکانی دەرپرێ ئەوهی لێدەردەگەوت لەم هەلۆیستە رۆشنەدا دەیویست

^۱ تاریخ الطبری (۲۰۲/۵).

^۲ المصدر نفسه

^۳ دور المرأة السياسي، ص (۳۴۳).

^۴ المعاصم من القواصم، (ص ۱۲۰).

حق به جی بگات و ناحق لابریت ئەم هەلۆیستە گالتە پێناکری و گومانیشی لێناکری ئەمە بە بناغە یەکی پرشنگدار دەژمێردری بۆ دادوێستی ئەم هاوێلە بەرێزانە^(۱).

۲- صەعبە ی کچی خەزەمی

کاتێک گەمارۆکە ی سەر عوسمان قایم کرا صەعبە ی کچی خەزەمی داوای کرد لە تەلخە ی کۆری خۆی کە قسە بکات لە گەڵ عوسماندا کە وازبەھێنێت لە پێداگری نەفسی سەلامەت دەبێت ئەگەر هاوێلان بەرگری لێبکەن، سەر دەکەون بەسەر یاخیبووەکانی شارەکاندا.

صەعبە ی کچی خەزەمی روشت و وتی: بە تەلخە ی کۆری کەمار کە لەسەر عوسمان توندکراوە، ئەگەر بجووتایە قسەت لە گەڵدا بکرایە بۆ ئەوەی لە رایەکە ی وازبەھێنێت^(۲) لەم رێوایەتەو دەردەکەوێت صەعبە دڵسۆزو دڵھاویری عوسمان بوو، هەروەھا دەرکەوتوو ئەم عەبدوللای کچی رافێع گرنگی بەم رووداوێ داوێ موتابەعە ی رووداوێ کانێ ئەم فیتنە یەکی کردوو^(۳)، ئەم ئوم عەبدوللایە بوو کە ئەم رووداوانە ی لە صەعبە ی کچی خەزەمی یەو رێوایەت کردوو^(۴).

ئەمانە بە گشتیی هەلۆیستی ئافرەتە موسلمانەکان بوو کە هەلۆیستییکی راست و دروست بو، سەرەرای ئەو هەموو لێلێییە کە پێوە ی نووسرابوو بە توانابوون کە بە دیدیکی ساغ پڕوانە مەسەلەکو، بە هەر حال ئەمە هەلۆیستی هاوێلان بوو (خوایان لێ رازی بێت)^(۵).

شەشەم: ئەم سالی کێ حەج دەکات بۆ خەلکیی؟

ئایا عوسمان داوای کرد لە والییەکان سەری بخەن؟

۱- ئەم سالی کێ حەج دەکات بۆ موسلمانان؟ (۳۵) ی کۆچی.

^۱ دور المرأة السياسي، ص(۳۴۴).

^۲ المصدر نفسه (۳۴۵).

^۳ المصدر نفسه.

^۴ المصدر نفسه.

^۵ المصدر نفسه (۳۴۵، ۳۴۶).

عوسمان بانگی عەبدوللای کۆری عەباسی کردو حج کردنی ئەم سالتی پێ سپارد، عەبدوللای کۆری عەباسیش وتی: وازم لێ بهێنە، با لە گەڵ تۆ بمێنەو و لە شانی تۆدا بم، ئەم ئەمیری ئێمانداران، بۆ ڕووبەر و بوونەوی ئەمانە، وەللاهی جیهاد کردنی ئەم خەوارجانە لە حج کردن باشتەر لە لای من، عوسمان پێی وت: من داوات لێدەکەم حج بکەیت بۆ موسلمانان، عەبدوللای هیچی بە دەستەووە نەما گوێڕایەڵی کردنی خەلیفە نەبێت، عوسمان نوسراویکی نووسی دای بە عەبدوللای بۆ ئەوێ لە کاتی حجدا بیخوینێتەو بۆ موسلمانان، لەو نوسراوەدا چیرۆکی خۆی لە گەڵ خەوارجەکاندا ڕۆشن کردبوو، هەلۆیستی خۆی و داواکانی ئەوانی تێدا نووسیبوو^(۱)، ئەمە دەقی وتارەکی عوسمانە، کە لە وەرزی حج کردندا سالتی (۳۵)ی کۆچی خویندراوە بۆ موسلمانان: (بە ناوی خۆی بەخشنەو میهرەبان، لە بەندەیی خۆداوە، عوسمانی ئەمیری ئێمانداران بۆ موسلمانان و ئێمانداران، السلام علیکم، من سوپاسی ئەو خۆدایە دەکەم کە هیچ پەرستراویکی دی نییە ئەو نەبێت، پاشان من ئەو خۆدایە دەخەمەو یادتان کە نییەتی بەسەردا رشتوون و فیری ئیسلامیی کردوون، پێنمایی کردوون لە گومپایی و لە کافرێتی دەریهێنان، ئەو هەموو بەلگانی داوەتە دەستان و رۆزی بۆ فراوان کردوون، سەری خستوون بە سەر دوژمنداو نیعمەتەکانی خۆی رشتوو بە سەرتاندا، خۆدای گەورە فەرمایشتەکانیشی حەقە کۆمەڵی نایەتی زۆری تێدا نووسیوو، پاشان نووسیوی خۆدای گەورە بە ملکەچی و گوێڕایەڵی و کۆمەڵپاریزی لێتان رازی دەبێت، دەتانپاریزم لە گوناح و دووبەرەکی و ناکۆکی و ناگاداری کردوون کە میللەتانی پێش ئێوە چیان کردوو بۆی باس کردوون بۆ ئەوێ بێت بەلگە بەسەرتانەو، ئەگەر سەرپێچی خۆدا بکەن، پێتان دەلێم نامۆزگارییەکانی خۆدا وەرگیرن و خۆتان بپاریزن لە سزاکانی هیچ ئومەتێک نییە تیاچوێت هەتا جایی و ناکۆکی تی نەکەوتبێ، واتە هەتا سەرۆکیان هەبێ و کۆیان بکاتەو ناکۆکییان تی ناکەوێت هەرکاتی سەرۆکی خۆیان لەناودا ئێتر کۆنابنەو بە کۆمەڵ نوێ بکەن و دوژمنەکانیان زāl دەبێت بەسەریانداو مāl و ناموسی یەکتەری بە

^۱ الخلفاء الراشدين للخالدي، (ص ۱۶۷، ۱۶۸).

حەلال دەزانو و هەموو کاتیکیش ئەم کارانە بکەن، خۆی گەورەش دینەکیان
 سەقامگیر ناکات و نابنە هیچ، خۆدای گەورە دەفەر مووت: (إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا
 شِيَعًا لَسْتُ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ) (الأنعام: ۱۵۹)،
 من ئەو وەسیەتەتان پێ دەکەم کە خۆدای گەورە وەسیەتی پێ کردوو و ترسی
 عەزەبەکانی داوێ شرعەیب فەرمووی بە گەلەکی (وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَنْ
 يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ)*
 أَسْتَغْفِرُكُمْ رَبُّكُمْ ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ (هود: ۸۹ - ۹۰)، لەدوای ئەمە
 خەڵکەکێک لەوانەی کە لەم باسەدا خۆیان وانیشانداو، کە بانگەشە بۆ کتییی خۆداو
 هەق دەکەن و دونیاو گرتەکانی دونیایان مەبەست نە، کاتێک هەق خرایە بەردەستیان،
 خەڵکان لەمبارەییەو بوونە چەند بەشیك، هەندیکیان هەقیان وەرگرت و پارێزگاریان
 لێکرد، کاتێک پێیاندر، هەندیکێ تر پشتیان تێکرد و دەستبەرداری بوون، ئەم خەڵکە
 پێیان وایە تەمەنم بەلایانەو درێژو و فەرمانپەر واییم خاوە بوو و لەکاری قەدەر
 بەپەڵەبوون، وایان بۆ نووسیبوون کە ئەوان بەوێ کە پێمداوون، گەڕانەو و انازانم کە
 وازم لەهیچ لەو پەیمانانە هینابێت کە پێم داوون. گواوە ئەوان داوای جێبەجێکردنی
 سزای خۆدایی دەکەن و تەم: جێبەجێی بکەن، بەسەر ئەو کەسێ کە ئەزانن سنووری خۆی
 بەزاندوو، بەرامبەر کەسێک جێبەجێی بکەن کە ستمی لێکردوون. نزیک بیت یان
 دوور، ناسراو بیت یان نەناسراو. وتیان قورئان باجۆئێرێت و تەم کێ دەبۆئێرێت با
 ببۆئێرێت، زیادەپەوی تێدا نەکات و لەفەرموودەکانی خۆدا دەرنەچێت. وتیان بەشی
 کەم کەسێک دەدرێت و پارە دەخرێتە بەردەستی کەسانێک تا نیشی باشی پێ بکریت،
 منیش و تەم دەستدرێژی ناکریتە سەر پێنج یەک و خێر و سەدەقە. کەسێ بەتوانا و دەست
 پاک دەکریتە فەرمانپەر و، هەر شتێک بەستەم براوە دەدرێتەو بەخواوەکانیان، من بەمە
 رازی بووم و دایم بەخۆمدا گرت، من و ئەو هاوێلانەشم کە باسیان لەوکارە کردوو،
 پەڵەبوون لەکاری قەدەر داو و رێگەیی نوێیان لێ قەدەر کردم و رێگەیی نوێیان لێ گرتم،
 لەمەدینە بەناھەق دەستیان گرت بەسەر هەموو شتێک کە توانیان، ئەم نووسراوەم بۆ
 نووسین و ئەوان سەرپشکیان کردم لەسەر یەکیك لەم سێ رێگایە، یان ئەمەبەستەو

له بږی هم موو پیاوړیک که به هه له یان له سر هه ق سزام داییت، هیچی لی کهم ناکه، یان دهست هه لگرمو یه کیکی تر بکه نه فرمانه روا یان دهنیرن به شوین تهواندی که نه لقه له گوینی تهوانه، له سهریازه کانو له خه لکی مه دینه بو تهوهی خوین بیبهری بکه نه له گوپرایه لی تهو فرمانداره ی که پابه ندبوونی فرهزه، پیتم وتن بو خو به ستنه وه، له پییش من خه لیفه ی تر بووه به هه له یان به راست سزای تاوانباری داوه، هیچیان لی نه سه نراوه تهوه. زانیم که خو میان دهویت که دهست هه لگرم له حوکمرانی، نه گهر کوژتو پیون بکه نه دهستو پیتم پیتم خو شتره لهوهی که دهست هه لگرم له خه لافهت و درچم له فرمانی خدا. تهوهی که ده لین دهنیرن به دوی سهریازو خه لکی مه دینه دا بیبهری ده بن له گوپرایه لی لهو کاته دا من بهرپرسیارنیم، له مهو پییش زورم لینه کردوون بو گوپرایه لی و فرمان بهرداری به لام خوین به ویستی خوین هاتوون، ره زامندی خداو چاکه یان مه به ست بووه، ههرکس له نیوه دونیای مه به سته هیچی لی دهست ناکه ویت، تهو بره نه بیت که خدا بو نویسه، ههرکس سیک که تنه نا مه به سستی خداو روژی دوی بیت و عه دالی چاکبوونی نومعت و شوینکه وتنی سوننه تی پیغه مبر ﷺ شوینکه وتهی دوو خه لیفه که ی دوی تهو بیت تهوا خدا پاداشتی ده داتهوه، پاداشتی نیوه به دهست من نییه، نه گهر هم موو دونیاتان بده می ناگاته به های دینه که تان و به که لکتان نایهت له خدا بترسنو حساب بو سزاکه ی بکه نه، ههرکس له نیوه په یان شکینی ده کات، من رازی نیم خداش رازی نییه به په یان شکینی، بو تهوهی که هه لباردنیان دایه وه دهست خویم، هم مووی ناژاوه و پیلانه، من خاوه نی خویم شوینکه وته کامم، سهیری کاری خداو گوپانی نیعمه ته کانی تهوم کرد، رقم له کاری خرابو نا کوکی و خوینپرشتن بووه، من سویندتان نه دم به خدا له ریگای نیسلامه وه حه قم لی وهرگرنو حه قه کانی خوشم بده نه وه، واز له ستم بیتن بو ستمکاران، دادپه روه رین له نیوانماندا بهو شپوهیه ی که خدا فرمانی پیکردووه، سویندتان نه دم بهو خودایه ی که په یان و سهرخستنی یه کتری له سهرتان فرهز کردووه، خودای گه وره فره موویه تی "ولاتقربوا مال الیتیم الا بالتي هي احسن حتی یبلغ اشدّه وأوفوا بالعهد أن العهد کان مسؤولاً"، نه مه به هانه یه با له یرتان بیت، من پاکانه بو خویم ناکه .....

نه گهر سزای خه لکانیکم دابیټ، ته نه چاکم مه به ست بووه، من همیشه په شیمانم و ده گهر پیموه بولای خودا له کاریک که نافرمانی بیټ، داوای لیخو شیبون ده کم، خودا لیخو شیبوه و به زیه و به زیه خودا هموو شتیك ده گریته وه.

ناثومید مهبین له ره همتی خودا، نه ونده ناثومید بیټ نه ندامیک له گرو سته مکاران، خودا په شیمانی له بنده کانی قبول ده کات و له خراپه کانیان ده بووریت و ده شزانیټ نیوه چی ده کهن "من له خودا ده پار پیموه له منیش و له نیوش خوش بیټ و دلئ نهم نوممه ته یه کبخات له سره خیر و خراپ و ناله باریمان لا قیزه ون بکات، تیر به خوداتان ده سپیرو ره همت و به ره کمتی خودا بریټ به سهرتاندا نهی موسولمانان و نیمانداران، تین و عه باس ده لیت "روژیک بهر له ته رویه کردن بوم خوینده وه^(۱).

۲- نایا عوسمان داوای کرد له والیه کان سهری بخه و پشتیوانی لی بکه ن؟

عومهری کوری سهری له ریوایه تی کدا که ته بهری هیناویه تی گومانی وایه، که عوسمان له کاتی گه مارو که دا نامه ی ناردوه بوالیه کانی له شاره کانه وه بیته هاوکاری، مه عاویشه حبیبی کوری مه سله مهی نه هری به سوپایه که وه نارد بوالیه سهر خستنی عوسمان، هره وه عه بوللای کوری سهر عیدیش له میصره وه هه مان کاری کرد، مه عاویهی کوری حوده یچ به سهرله شگری قه عاقعی کوری عه مری ته میمی کومه لی خه لکی نه هلی کوفی نارد^(۲)، نهم گومانه له گهل ریبازی عوسماندا یه کناگریته وه، له بهر هنگاری فیتنه دا له لایه ک عوسمان عه ودالی سهرلامه تی و خوین نه رشتن بیټ، له لایه کی تر بنیری به داوی له شکر دا، هره وه نهم گومانه له گهل نه و یه قینه دا ریک ناکه وی، که عوسمان دلنیا بو که ده یکوژن، یه کناگریته وه، له گهل نه و کاره ی که عوسمان هموو دا کوکی کاره کانی گه رانده وه نه یه یشت صه حابه گه وره کان و کوره کانیان به ره فانی لی بکه ن، ته نانه ت ریگی نه دا به کوپله و خرمه تکاره کانیش زور به توندی نه هی شهرو کوشتاری لی کردن، به لکو نه و کوپلانه ی نازاد کرد، که دهستی خوی پاراست له شهرو کوشتاری نه کردن، به هیچ شیوه یه ک شهرو نه خواست وه کو باس مان

^۱ تاریخ الطبری (۴۲۵/۵).

^۲ تاریخ الطبری (۳۷۹/۵ - ۳۸۰).

کرد، ئەوێی کە تیئینی دەکری ئەوێیە وەکو چۆن کۆمەڵی لە هاوێلان دەست
پیشخەرییان کرد بۆ بەرگری کردن لە عوسمان بە بێ ئەوێی عوسمان داوایان لێ بکات،
هەولێ زۆریشی دا کە بیان نیریتەوێ دەستیان کۆتا بکا لێی بە هەمان شیوە کۆمەڵێکی
چڕو پر لە سەربازانی موسلمانان لە شارەکانەوێ دەست پیشخەرییان کرد بۆ بەرگری
کردن لەم خەلیفە مەزڵوومە، بە راو بۆچوونی نوێیان و تەوچیەاتی ئەمیرەکانیان ئەوێ
راست نییە کەوا گومان ببەین پیاویکی وەکو مەعاویە لەبەر خزمایەتیە کە لە گەڵ
عوسماندا هاتووێ و پەلاماری داوێ خۆ ئەگەر بیویستایە سەرباز بنیریتە سەریان تەفرو
تونای دەکردن، ناگوجی ئەو گریمانە دابنێن کە خەڵکانێک لە میسرەوێ بە سەرۆکایەتی
مەعاویە کۆری حودەبج و مەسلەمە کۆری مەنامە هاتوون بۆ سەرخستنی عوسمان
یان قارەمانەکانی تر هاتبیت، دەسەتەوسان وەستابن و خۆیان مات دابیت هەتا خەلیفە
دەکوژیت و پاشان خۆیان تاو داوێ بۆ تۆڵەسەندنەوێ گەردنی خۆیان داوێ تە بەر شمشیر لە
پێناوی عوسماندا، بەلکو دەبێ وا دابنێن، کە کۆمەڵی سەرباز لە شارەکانەوێ بە کردەوێ
هەنگاویان ناوێ بەرەو مەدینە بۆ فریاکەوتنی خەلیفە بەبێ ئەوێی خەلیفە داوایان
لێبکات شتی وا دەبیت؟^(۱)

۳- دواوەمین وتاری کە عوسمان فەرموی

دواوەمین دیداری گشتیی عوسمان لە گەڵ موسلماناندا دواي چەند رۆژی لە گەمارۆ
بانگی خەڵکی کردو هەرەهەموویان کۆبوونەوێ شەرەنگیزەکان و سەبەئیەکان و موسلمانە
نیشتەجێکانی خەڵکی مەدینە لە پشتی هەموو خەڵکەوێ و عەلی و تەلحە و زوییر
دانیشتبوون لەبەر دەمی عوسماندا بوون عوسمان پێی وت: خودای گەورە بۆیە دونیای داوێ
بە ئێوێ تا قیامەتی پێ بە دەست بهێنن دونیای بۆ ئەوێ نە داوێ پێتان باوێشی پیا بکەن
دنیا دەر واو پێچ دەکاتەوێ قیامەت دەمیئێتەوێ دویا و ن بووێ با توشی بە لاتان نە کات
لە قیامەتی هەمیشەیی سەر قالتان نە کات، گرنگی بەدەن بەو دونیایە کە سەر تاسەرییە
لە چا و ئەو دونیایە کە سەر سەرییە، دویا دەبێتەوێ چارەنووسمان گەڕانەوێ بۆ لای
خودا، لە خوا بترسن لە خودا ترسان قەلغان و پەرژینە بۆ سزا و مۆتەکەکانی، پابەندی

^۱ الدولة الإسلامية في عصر الخلفاء الراشدين، ص (۲۷۸ - ۲۷۹).

کۆمەلئی موسلمانان بدن خۆتان بەش بەش و حزب حزب مەکەن خودای گەوره
 دەفەرموی: (وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ
 أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ
 مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ) (آل عمران: ۱۰۳).

پاشان وتی بە موسلمانان ئەو خەلکی مەدینە من دەتانسپیێرم بە خودا وەلیی
 دەپاریتمەوه دواى من کەسێکی چاک بکاتە خەلیفەتان، وەللاهی من لەمڕۆ بە دواوه هیچ
 کەسێک نایەتە لای من هەتا ئەو بریارەى خودای گەوره جێبەجێ ئەبێ لەسەرم کە
 بریاریداوه، واتە نێتر من لە دنیا دەردەچم، ئەم خەواریمانە لەودیو دەرگاکەى خۆمەوه
 بەجێ دەهێلێم هێچیان پێناوەخشم، کە دواى بێنە ملهوپر بەسەرتانەوه نە کاروباری
 دنیاو نە دینتان نادەمە دەسیان هەتا خودای گەوره رازی نەبێو پێی خۆش نەبێ، خۆی
 ئەم بەرنامەى دەرشتوو، فەرمانی کرد بە بە خەلکی مەدینە بگەرێنەوه و سوێندی لێ
 خواردن کە بچنەوه، هەموویان گەرانەوه و موخەمەد و نێن و زوبێر هاوێنەکانیان پێش
 بە فەرمانی باوکیان لەبەردەگاکەى عوسمان دانێشتن خەلکانێکی زۆر هاتەوه بۆ لای ئەم
 سیانەو لەگەڵ عوسماندا مانەوه لە خانوو کەدا هەتا ناکامی عوسمان هات^(۱).

هەوتەم: شەهیدبوونی ئیمامی عوسمان

سەرەرای جموجولێ سەربازیی شارەکان بۆ فریادپەسی عوسمان، رۆژانی حەج کردن بە
 خێرای تەواو بوو، کۆمەلێ لە حاجییەکان وایان بەباشزانی بە پەلە پروزی بگەرێنەوه بۆ
 مەدینە فریای عوسمان بکەون، بە تاییبەت عەبدوللای کورێ عەباس و عائیشەیان
 لەگەڵدا بوو، کە بەرگری کاربوون لە عوسمان هەواڵ گەشت بە یاخیبووەکان کە
 حاجییەکان گەرانەتەوه دەیانەوێت عوسمان سەر بخەن، کاتێ ئەم هەواڵەیان پێ گەشت
 وێرای ئەوهی کە بیستبوویان خەلکی شارەکان هەلەمتیان هێناوه بۆ پشتیوانی عوسمان
 شەیتان کاری یاخیبووەکانی جوان کردو وتیان لەم واقعە دەرناچین بە کوشتنی ئەم پیاوه
 نەبێت، ئەم پیاوه بکوژین ئێمەیان لەبیر دەچێت سەرقالی ئەوه دەبن^(۲).

^۱ تاریخ الطبری (۳۹۹/۵).

^۲ تاریخ الطبری (۴۰۲/۵).

۱- له دواهمین رۆژی گه مارۆکه دا خه نوێکی بینی

له رۆژانی کۆتایی گه مارۆکه دا لهو رۆژهی کهوا تێیدا بکوژریت عوسمان خه وتبوو به خه بهر هات گوێی لیبوو خه لکی باسی کوشتنی ده کهن له لایه نهم تا قمانه وه^(۱)، پاشان وتی: له خه ومدا پیغه مبه رم ﷺ بینی له گه ل نه بوه کرو عومه ردا، پیغه مبه ر ﷺ فهرموویه تی: "ئه ی عوسمان له لای نیمه به ربانگ بکه ره وه"، نه و به یانییه ی له خه وه ستا به رۆزوو بووه لهو رۆژه دا کوژراو ئیواره لای پیغه مبه ر ﷺ به ربانگی کرده وه^(۲).

۲- شیوازی کوشتنه که ی

یاخیبووه سه رکه شه کان هێرشیان برده ناو خانوه که و هسه نی کوپی عه لی و عه بدو لای کوری زوپیرو موچه مده ی کوری ته له و مه روانی کوپی حه که م و سه عیدی کوری عاص و هه ندی له کوپانی هاوه لان ده سه ویه خه یان بوونه وه شه ر دا که وت له نیوانیاندا، عوسمان هاواری کرد ده ستی کرد به (الله الله)، وتی ئیه ده ست کۆتا بکه ن له سه رخسته نی من، به لām نه وان ده ستیان کۆتا نه کردو خزمه تکاره کانی عوسمان چونه ژووره وه بۆ سه رخسته نی، عوسمان فهرمانی پیکردن که هیچ نه که ن به لکو وتی: هه رکه سی ده ست کۆتا بکات له شه ر با ئازاد بی^(۳) و له کۆیله یه تی ده ریچی، عوسمان به ئاشکرا و پیگریه و به نه بری سوربوو له سه ر نه و رایه ی که ده ست و چه کی خۆی کۆتا بکا و نه و که سانه ش که ملکه چی گوێراپه لئی خه لیفه یان له نه ستۆدایه با شه ر نه که ن و واز به یئنن بیگومان گوێراپه لئی خه لیفه ش واجه^(۴)، نهم رایه ی عوسمان به هیچ شتی پیئاگریت به نه وه نه بی که عوسمان دلیابوو که شه هید ده کریت، وه کو پیغه مبه ر ﷺ شاهیدی بۆ دابوو، ده یویست له م و نه و خوین نه پژی نه بیته مایه ی فیتنه و ئازاوه له نیوان موسلماناندا^(۵) موغه یه ی کوپی نه خنه س یه کی بوو له وانیه ی که حه جی کردو به

^۱ الطبقات لابن سعد (۷۵/۳)، فتنه مقتل عثمان (۱۷۲/۱).

^۲ الطبقات (۷۵/۳)، فتنه مقتل عثمان (۱۷۵/۱).

^۳ الدولة الاممية في عصر الخلفاء الراشدين، ص (۲۸۲)، البداية والنهاية (۱۹۰/۷).

^۴ العواصم من القواصم، ص (۱۳۳).

^۵ الدولة الاممية في عصر الخلفاء الراشدين، ص (۲۸۳).

چەند كەس يەكەو گەرايەو بۆ فرياكەوتنى عوسمان، بەر لەوہى عوسمان بكوژرى چووہ لای بۆ ئەوہى حيمايەتى بکات، وتى ئەى عوسمان ئيمە بيانوومان چييه بەلای خودای گەورەو سەرەرای ئەوہى توانامان ھەيە تۆ بە جى بهيلىن بۆ دوريان نەخەينەو ھەتا دەمرين ياخيبيووەکان ئاگريان نا بە دەرگاو سەقفى خانووەکەو، ئەوانەى كە لە خانووەکەدا بوون ھەلچوون، عوسمانيش دەستیکرد بە نوێژکردن بۆ ئەوہى ريگەى شەريان لى بگريت، موغەيرەى کورپى ئەخنەس و ھەسەنى کورپى ەلى و موخەمەدى کورپى تەلخەو سەعیدی کورپى عاس و مەروانى کورپى ھەکەم و ئەبوھورەيرە بە باشترین بەلا تاقیکرانەووە دەستيان کرد بە شەپکردن، عوسمان تکای لیکردن بگەريئەووە شەپ نەکن، پاشان عوسمان چووہو بۆ نوێژکردن دەستی کرد بە خویندنى سورەتى (کەف) بە باشى قورئانەکەى دەخويند دەنگە دەنگ بيزارى نەکرد، ھەر بەردەوام بوو، نە ھەلەى دەکرد نە پچر پچرى دەکرد، ھەتا گەشتە کۆتايى سورەتەکە بەر لەوہى دەستيان پييبگات، پاشان دانیشت و دەستی کرد بە خویندنى سورەتى (ال عمران) ئەو رۆژە چوار گەنجى قورەيشى پيکران کە موخەمەدى کورپى ەلى و عەبدوللای زوييرو موخەمەدى کورپى تەلخەو مەروانى کورپى ھەکەم بوون^(۱)، موغەيرەى کورپى ئەخنەس و نەياری کورپى عەبدوللای ئەسلەمى و زيادی فەھرى کوژران^(۲)، عوسمان توانى قەناعەت بکا بە بەرگريکارەکان، ناچاريان بکا لە مائەکەى دەرچن، تەنيا عوسمان و گەمارۆچيەکان مانەوہ جگە لە عوسمان و خيژانەکەى لە خانووەکە ئەمانەوہ ھيچ بەرگريکارى نەماو خەلکە جەنجالەکە بلایان کرد، عوسمان دەرگای مائەکەى خۆى لادا^(۳)، دواى ئەوہى بەرگري کارەکانى دەرکرد، قورئانەکەى کردەوہو لە باوہشيا دەستی کرد بە قورئان خویندن و ئەو رۆژە بەرۆژوو بوو پياوى لە گەمارۆچيەکان کە ريوايەتەکان ناويان نەھيئاوہ چووہ ژورەوہ بۆ لای کاتى عوسمان کابراى بينى پيى و ت با ئەم قورئانە لە نيوان من و تۆدایى^(۴)، پياوہکە ھاتە دەرەوہو وازى لى ھيئا، زۆرى پى نەچوو يەکيکیان چووہ

^۱ فتنة مقتل عثمان (۱/۱۶۹)، تاريخ الطبري (۵/۴۰۴)، رواه صحيحه.

^۲ الخلفاء الراشدين للخالدی، ص (۱۸۴، ۱۸۵)، البداية والنهاية (۷/۱۹۶).

^۳ فتنة مقتل عثمان (۱/۱۸۸)

^۴ تاريخ الطبري (۵/۴۰۵، ۴۰۶).

ژووره و پیاو بوو له خپلی سدوس پټیان د هوت مهرگی رهش، بهرله وې به شمشیر بدات له عوسمان دهستی نایه بینې و دهی خنکاند، مهرگی رهش ده لئ، وه لّاهې هیچ شتی کم نه دیوه له خنکاندنی عوسمان ناسانتر بی کاتی دهم خنکاند ده مبینی گیانی وه ک چړویه ک شین بیت، دهرده چوو گیانه که له جهسته دا همر مابوو نهم سهره وسهری ده کرد^(۱).

پاشان به شمشیر که وته سهر عوسمان عوسمانیش به دهست خوی ده پاراست، دهستی قرتاند لهو کاته دا عوسمان وتی: وه لّاهې نهو دهستم که قرتاندت یه که مین دهسته که قورثانی پی نوسرا^(۲)، چونکه عوسمان یه کئی بوو له وانه ی که وا وه چی ده نووسییه وه، یه که مین که سه که قورثانی نووسییه ته وه به نیملاکردن، پیغه مېهر وَصَلَّى نهو کاته ی عوسمان کورزا قورثانه که ی له بهر ده ستدا بوو خوینی دهسته پراوه که ی که وته سهر نهو قورثانه ی که له بهر ده میدا بوو ده یخویند، وه خوینه که که وته سهر نهو فهرموده یی که خودای گه وره ده فهرمویت: (فَسَيَكْفِيكُمْ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ)^(۳)، له ریوایه تی کدا هاتوه یه که مین پیاو ی که دای له عوسمان پیاو ی که پیی ده لّین، رۆمانی یه مان ی به گوثان لییدوه، کاتی چوونه ژووره وه بو کوشتنی نهم سروده ی د هوت:

اری الموت لایبقی عزیزا ولم يدع لعاد ملاذا في البلاد ومرتقی

بیت اهل الحض والحصن فعلق ویاتی الجبال فی شمارینحها العلی^(۴)

کاتی حاته یان دابوو نائیله ی کچی فهرافیه ی خیزانی وتی: یان بیکوژن یان وازی

لی بهینن، وه لّاهې جاری وا هه بووه یه ک رکات شهونویژی کردوه هه موو قورثانی تیا خویندوه^(۵)، بهم چه شنه نائیله بهرگری ده کرد له نیمامی عوسمانی میړدی و خوی ده دا به سهریداو شمشیر یکی گرتبوو به دهسته وه سه ودانی کور ی حمران په لاماری نائیله ی داو په نجه کانی قرتاندو رایکردو دهستی کرد به جنیودان و ته شهردان له نائیله^(۶)، یه کیتک له

^۱ تاریخ ابن حیاط، ص (۱۷۴، ۱۷۵)، اسنادہ صحیح و حسن.

^۲ تاریخ الطبری (۳۹۸/۵).

^۳ تاریخ الطبری (۳۹۸/۵)، الخبر له طرق عدد بمجموعها برتقی الی درجه حن لغیره..

^۴ فتنه مقتل عثمان (۱۹۱/۱)، البداية والنهاية (۱۹۲/۷).

^۵ الطبقات (۷۶/۳)، فتنه مقتل عثمان (۱۹۱/۱).

^۶ تاریخ الطبری (۴۰۶/۵، ۴۰۷).

خزمه تکاره کانی عوسمان نهم حالته ی بینی وه کوشتنی عوسمان هه ژاندی که پٚیان دهوت (نه جیح) نهم نه جیحه هیژشی برده سهر سهودانی کوری حیرانو کوشتی، کاتی قه تیره ی کوری فه لانی سکونی بینی نه جیح سهودانی کوشت هیژشی برده سهر نه جیح و کوشتی خزمه تکاریکی تری عوسمان که ناوی صهبیح بوو قه تیره ی کوشت لهو خانووه دا چوار کهس کوژران، دوانیان شه هیدو دوانه که ی تریان تاوانبار بوون، دوو شه هیده که نیمامی عوسمان و نه جیحی خزمه تکاری بوو، دوو تاوانبار کهش سهودانو قه تیره ی سکونی بوون، کاتیک کوشتنی نیمامی عوسمان تهواو بوو جارچییه کی تاقمه سه به نییه کان هاواری کردو وتی: ناکرئ خوینرشتنی پیاوئ هه لال بیت و سامانو ماله که ی حه رام بیت، نایا نازانن ماله که شی هه لاله دهستیان کرد به فرهود کردنی ماله که شی، گه مژهو ناحالییه سه به نییه کان لهو خانووه دا دهستیان کرد به کاولکاری و تالان و برؤ هه رچی تیدا بوو ماشیانه وه هه تا پوژاکی بهری خیزانه کانیشیان تالان ده کرد، یه کیک له سه به نییه کان که پٚی دهوتریت که لسومی تجیبی په لاماری نائیله ی خیزانی عوسمانی داو که واکه ی بهری برد، پاشان سیخورمه ی لیده داو جوینی پی ده دا، پٚی دهوت دایکت له عه جیزیه توی به پاکی نه هیئاوه، که صهبیحی خزمه تکاری نیمامی عوسمان نهم حالته ی بینی و بیستی که نهم قسه ناشیرین و ناقولانه یه دهوتریت به نائیله به شمشیر هه لی کوتایه سهر که لسوم و کوشتی^(۱)، یه کیک له سه به نییه کان صهبیحی کوشت، دوا ی نه وه ی سه به نییه کان مالی عوسمانیان چه پاو کرد جاریانداو وتیان خیرا برؤن به یتومال تالان بکه ن، ده خیلتان بم نه وه ل پیش نیوه ی که سیکی تر بجی هه ر چی تیدایه بیهینن پاسه وانه کانی به یتومال نهم جار هیان بیستن به یتومال هیچی تیدا نه بوو دوو هوژ خواردن نه بیت، وتیان: خوتان بده نه لا نهم تاقمانه دنیاویست، واته (سه به نییه کان) به یتومالیان شکاندو دهستیان کرد به تالان کردنی^(۲) خهوی سه به نییه خهوار یچه کان به دیهات و نه میری نیماندارانیان کوشت و زوژیک له نه لقه له گوژیکانیان که هه رچی په رچی و ناحالییه کان پیکهاتبوون، دوا ی کوشتنی عوسمان هه لوه سته یان

^۱ تاریخ الطبری (۴۰۷/۵).

^۲ المصدر نفسه (۴۰۷/۵).

کردو بیریان کرده‌وه که هیچ گومانی تیدا نییه کاری نه‌مانه ته‌واو بووه و هر بۆ کوشتنی عوسمان بووه، شه‌یتانه سه‌به‌نییه‌کان پیناگیان کردوونو به هه‌له‌داچوون، به‌کاریان هیتاوان بۆ نازاوه‌نانه‌وه له دژی عوسمان بۆ نه‌وه‌ی بیکوژن یان ده‌مدریژی بکه‌نه سه‌ری و ره‌وتی بشیوینن، که‌وته به‌رده‌ستی نه‌م هه‌رچی و په‌رچیانه‌و که‌وتنه نه‌و په‌شیمانیه‌ی که به‌سه‌ر به‌نی نیسراشیلدا هات کاتیک که ده‌ستیان کرد به گویره‌که په‌رستی له دوایدا هه‌ندیکیان په‌شیمان بوونه‌وه^(۱)، هه‌موو پیاوه راساله‌کانی مه‌دینه بۆ کوشتنی خه‌لیفه‌که‌یان دلته‌نگ بوون، ده‌ستیان کرد به خویندنی زیکری موحیبه‌ت و گریان به‌لام تازه چی بکه‌ن! سوپای خه‌وارچه سه‌به‌نییه‌کانی مه‌دینه‌یان داگیر کرد، به‌هه‌ر چوارلادا ویرانیان کرد خه‌لکه‌که‌یان قه‌تیس کردو نه‌یانهیشت هیچ شتیک بکه‌ن، حاکمی فیعلی مه‌دینه نه‌میری خه‌وارچه‌کان بوو، که خه‌لکی میصره و ناوی غافقی کوری هه‌رجی عه‌کیه، شه‌یتانه پیلان گیره‌که‌شیان له‌گه‌لدا بوو، که عه‌بدوللای کوری سه‌به‌نه، زۆر شادومانو کامه‌ران بوو، که گه‌شتووه‌ته نامانج و مه‌رامه جوله‌که‌یه شه‌یتانییه‌کانی. هاوه‌له گه‌وره‌کان به‌م شیوه‌یه‌م هه‌لو‌یستیان نواند بۆ شه‌هیدبوونی نیمامی عوسمان^(۲).

۱- زویتری کوری عه‌وام کاتئ بیستی نیمامی عوسمان شه‌هید کراوه وتی: ره‌حه‌تی خودا له عوسمان و ده‌ستی کرد به ویردی موسیبه‌ت خویندن، پینان وت: تا‌قمه‌کان په‌شیمان، وتی: نیشی خو‌یان بوو پشتیان کرده یه‌کیش وه‌کو نه‌وانه‌یان لی هاتووه که خودای گه‌وره ده‌فه‌رمو‌یت: (وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِمْ مِّن قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا فِي شَكٍّ مُّبِينٍ) (سبا: ۵۴).

۲- ته‌له‌ی کوری عوبه‌یدوللا کاتئ بیستی نیمامی عوسمان شه‌هید کراوه، وتی: ره‌حه‌تی خودا له عوسمان ده‌ستی کرد به خویندنی زیکری موسیبه‌ت، پینان وت نه‌و تا‌قمانه په‌شیمان وتی: رووره‌ش بن له‌ناو‌یچن نه‌م نایه‌ته‌ی خوینده‌وه: (مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ* فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ) (یس: ۴۹ - ۵۰).

^۱ البداية والنهاية (۱۹۷/۷، ۱۹۸).

^۲ الخلفاء الراشدون للخالدي، (۱۹۰)، البداية والنهاية (۱۹۷/۷).

۳- عه‌لی کورپی نه‌بی تالیب کاتی بیستی نیمامی عوسمان شه‌هید کراوه، وتی: ره‌جه‌تی خوا له عوسمان و ده‌ستی کرد به خویندنی زی‌کری موسی‌به‌ت، ثم نایه‌ته‌ی خویند: (كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ* فَكَانَ عَاقِبَتُهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ) (الحشر: ۱۶ - ۱۷).

۴- سه‌عدی کورپی نه‌بی وه‌قاص کاتی ثم هه‌واله‌ی بیست وتی: ره‌جه‌تی خودا له عوسمان، ده‌ستی کرد به خویندنی ثم نایه‌ته: (قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا* الَّذِينَ ضَلَّ سَعِيَّهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا* أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا* ذَلِكَ جَزَاؤُهُمْ جَهَنَّمَ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَرُسُلِي هُزُوًا) (الكهف: ۱۰۳ - ۱۰۶).

پاشان سه‌عد وتی: نه‌ی خودایه بیان‌گریت سه‌رشو‌ریان که‌یت، په‌نجه‌ی په‌شیمان‌یان پی‌ بگه‌زی^(۱)، خودای گه‌وره پارانه‌وه‌که‌ی سه‌عدی قبول کرد، چونکه دوعا گۆ‌بوو، نه‌و که‌سانه‌ی به‌شداری کوشتنی عوسمان‌یان کرد وه‌کو عه‌بدو‌ل‌لای سه‌به‌ئی و غافقی و نه‌شته‌رو حد‌کیمی جه‌بله‌و که‌نانه‌ی تجیبی له‌وه‌و دوا کو‌ژران^(۲).

هه‌شته‌م: می‌ژووی کوشتنه‌که‌ی ته‌مه‌نی شه‌هید‌بوونی و ته‌ره‌که‌یی و نو‌یژ له‌سه‌ر‌کردن و ناشتنی

۱- می‌ژووی کوشتنه‌که‌ی

دیاری کردنی نه‌و ساله‌ی که‌ تییدا کو‌ژرا، کو‌ ده‌نگیه‌که‌ی له‌سه‌ر هه‌یه له‌ لایه‌ن می‌ژوونو‌وسانه‌وه جیا‌وازیان نییه، که‌ سالی (۳۵) ی کو‌چی شه‌هید کراوه، ته‌نیا له‌ ری‌وایه‌تیکی مو‌صعه‌بی کوری عه‌بدو‌ل‌لادا هاتووه که‌ له‌ سالی (۳۶) شه‌هید کراوه^(۳)، ته‌مه‌ش قسه‌یه‌کی نا‌وازه‌یه‌و پی‌چه‌وانه‌ی ئی‌جماعه، پای یه‌که‌م که‌ سالی (۳۵) یان دیاری کردووه رای کو‌مه‌لێک زانایه، وه‌کو عه‌بدو‌ل‌لای کوری عه‌م‌ری کورپی عوسمان و عام‌ری

^۱ تاریخ الطبری (۴۰۷/۵، ۴۰۸)، البداية والنهاية (۱۸۹/۷).

^۲ الخلفاء الراشدون للخالدی، ص (۱۹۲).

^۳ تاریخ الطبری (۴۳۵/۵، ۴۳۶).

کۆری شه رحبیل و شه عبی و نافعی مهولای ئیبنو عومرو مهخره مهی کۆری سوله یان و زۆریکی تریش^(۱)، میژوونووسه کان جیاوازیان نییه له و مانگهی که تیایدا کوژراوه، که مانگی (زوالحجه)یه، به لām جیاوازیان ههیه له رۆژو سهعاته کهیدا، به پای زۆریک له زانایان ئهم شههیدبوونهیان به رۆژی ۳۵/۱۲/۱۸ ی کۆچی پارسهنگ داوه تهوه و جهختیان کردوه^(۲)، به لām دیاری کردنی ئهو رۆژهی که تییدا کوژراوه، واته چهند شه مه بو له رۆژانی ههفته سی بۆچوون هاتوه، جمهوریش له هه موو قسه کاندای ئهم قسه یه یان پارسهنگ داوه تهوه، که رۆژی ههینی بووه، به قسه ی جمهور^(۳)، قسه یه کی به هیژیش نییه به رپه رچی بداته وه کاتی کوشتنه که شی به به یانی رۆژی ههینی بوو، که جمهور ده لێن تاقی به یانی بووه و قسه یه کی به هیژیش نییه به رپه رچی بداته وه^(۴).

۲- ته مه نی شه هیدبوونی

ریوایه ته کان جیاوازیان ههیه له سالی شه هیدبوونی ئیمامی عوسماندا، هه ر له کۆنه وه ئهم راو جیاوازییه ههیه له سه ری ته نانه ت ته به ری ده لێت: پێشینان جیاوازیان ههیه له نه ندازه ی ته مه نی عوسماندا^(۵)، به لām وای بۆ ده چێت که عوسمان له ته مه نی (۸۲) سالییدا شه هید کرابێت، ئهم قسه یه پای جمهوره، ئهم قسه یه ده سه لێت له سه ر چهند هوکارێک.

أ - له نه نجامی به راوردی نیوان سالی له دایکبوون و سالی شه هیدبوونی، راستی ئهم قسه یه مان بۆ ده رده که وێت، که ته مه نی (۸۲) سال بووه، شه هید کراوه، چونکه له سالی شه شه می دوا ی سالی (فیل) له دایک بووه، له سالی (۳۵) ی کۆچی شه هید کراوه، نه گه ر سالی له دایکبوونی ده ربکه یین له سالی شه هیدبوونی بۆمان روون ده بیته وه، که له ته مه نی چهند سالییدا شه هید کراوه.

^۱ فتنه مقتل عثمان (۱/۱۹۳، ۱۹۴).

^۲ تاریخ الطبری (۵/۴۳۵).

^۳ المصدر نفسه (۵/۴۳۶).

^۴ تاریخ الطبری (۵/۴۳۷).

^۵ تاریخ الطبری (۵/۴۳۷).

ب- رای جمهوری زانایان وایه، که له تهمەنی (۸۲) سالیڤا شهید کراوه، لەم وتیه بههێزترمان نییه^(۱).

۳- تهرمه‌که‌ی و نوێژکردن له‌سه‌ری و ناشتنی

کۆمه‌ڵێک له‌ هاوه‌ڵان هه‌ر له‌و رۆژه‌ی که‌ شه‌هید کرا هه‌ستان به‌ شۆردن و کفنکردنی، وه‌ خستیانه‌ سه‌ر دارمه‌یت و بردیان بۆ گۆرستان، نه‌و هاوه‌ڵانه‌ش نه‌مانه‌ بوون: (حه‌کیمی کورێ حیزام، حوه‌یه‌به‌ی کورێ عه‌بدوله‌عزا، نه‌بو جه‌مه‌ی کورێ حوزه‌یفه‌، نه‌یاری کورێ مه‌که‌رمی نه‌سه‌لمی، جوبه‌یری کورێ مه‌ته‌عیم، زوبه‌یری کورێ عه‌وام، عه‌لی کورێ نه‌بی تالیب)، کۆمه‌ڵێ له‌ هاوه‌ڵانی تر، خێزانه‌کانی وه‌ک (ناثیه‌و تومو بنین کچی عوبه‌) که‌ خێزانی بوون، ده‌لێن جوبه‌یری کورێ مه‌ته‌عیم نوێژی له‌سه‌ر کرد ده‌لێت: (زوبه‌یری کورێ عه‌وام) نوێژی له‌سه‌ر کرد ده‌لێن (حه‌کیمی کورێ حیزام) بوو، ده‌لێن: (مه‌روانی کورێ حه‌که‌م) بوو، ده‌لێن: میسوری کورێ مه‌خزومی بوو^(۲)، به‌لام نه‌وه‌ی که‌ لای من به‌هێزه‌ نه‌وه‌یه‌ که‌ (زوبه‌یری کورێ عه‌وام) نوێژی له‌سه‌ر کردوه‌، چونکه‌ ئیمامی نه‌حمه‌د له‌ (مسند)ه‌که‌یدا ریوایه‌تی کردوه‌، نه‌م ریوایه‌ته‌ روونی ده‌کاته‌وه‌، که‌ زوبه‌یری کورێ عه‌وام، نوێژی له‌سه‌ر کردوه‌و دایشی هێلاوه‌ بۆ ناو گۆره‌که‌ی، چونکه‌ وه‌سیتی پی‌ کرابوو^(۳)، به‌شه‌و ناشتیان وه‌کو (ئین سه‌عدو زه‌ه‌به‌ی) ریوایه‌تیان کردوه‌و جه‌خت ده‌که‌نه‌وه‌ که‌ عوسمان له‌ نیتوان مه‌غریب و عیشادا نی‌ژراوه‌ (ره‌زای خوی لیبت^(۴))، به‌لام نه‌و قسانه‌ی که‌ ته‌به‌رانی له‌ رێگه‌ی (عه‌بدوله‌لیکی کورێ ماجشون)ه‌وه‌ ریوایه‌تی کردوه‌ ده‌لێ: بیستومه‌ له‌ ئیمامی مالیک وتویه‌تی عوسمان کوژراو فرێدرایه‌ سه‌ر سه‌رکه‌وانی خێلی فلان هه‌تا سی رۆژ^(۵)، نه‌م ریوایه‌ته‌ زه‌عیفه‌و ده‌قه‌که‌شی پوچه‌له‌ سه‌نه‌ده‌که‌ی دوو عیله‌ته‌ تێدایه‌.

^۱ فتنه‌ مقتل عثمان (۲۰۴/۱).

^۲ البداية والنهاية (۱۹۹/۷).

^۳ الموسوعة الحديثية مسند الامام أحمد (۵۵۵/۱)، رجال الاسناد ثقات الا انه منقطع.

^۴ الطبقات (۷۸/۳)، تاريخ الامام (عهد الخلفاء)، ص (۴۸۱).

^۵ المعجم الكبير (۷۸/۱)، استشهاد عثمان، ص (۱۹۴).

أ - عەبدولمەلیکی کورپی ماجشون کابرایەکی زەعیفە لە ریوایەتداو هەرچی شتی خراپە داویەتی پال ئیمامی (مالیک).

ب - ئەم ریوایەتە (مرسلە)، چونکە ئیمامی (مالیک) لە کاتی کوشتنی عوسماندا لەوێ نەبوو، وە لە سالی (٩٣)ی کۆچی لەدایکبوو^(١)، هەروەها دەقی ئەم ریوایەتە پوچەلە (ابن حزم) دەلیت: هەرکەسێ بلی ئیمامی عوسمان فریدراوەتە سەر زبڵدان ماوەی سێ رۆژ ئەمە، درۆیەکی شاخدارەو دەست هەلبەستییکی داتاشراوەو لەو کەسانە دەوەشیتەو کە شەرم نییە لەناو چاوانیاندا.

پێغەمبەر ﷺ فەرمانی کردوو، کە لاشە ی کوژراوەکانی قورەیشییە کافرەکان لە رۆژی بەدردا فری بدەنە ناو چالۆهەکانی بەدرو خۆلی دا بەسەریاندا کە ئەمانە (کوژراوەکان) خراپترین دروستکراوی خودابوون، هەروەها پێغەمبەر ﷺ فەرمانی کرد کە چال هەلبکەن بۆ کوژراوەکانی جولەکەکانی (قورەیزە) کە خراپترین میراتگری سەرزەوین، ناشتنی، کەواتە شاردنەوێ کافرو ئیماندار فەرزە لەسەر موسلمانان، ئیتر چۆن رەوایە بۆ کەسێ، کە شەرمی لەناو چاودا بێ بلیت: (عەلی و هاوێلانی شاری مەدینە) پیاویکی مردویان فریداییتە سەر زبڵدانیک ماوەی (٣) رۆژ، نەیان شاردۆتەو نەگەر کەسێ شەرمی لەناوچاودا بێ تۆمەتی و ناخاتە پال موسلمانان، کە عوسمان فریدرابی و سوکایەتی بە لاشەکی کرابی^(٢)، ناچیتە عەقڵی هیچ مرۆفیکێ چاکەو نەگەر نەفام نەبییت، کە هاوێلان ئیمامەکی خۆیان فریدابی، هەرچەند یاخیبوو سەرکەشەکان هاتبوون بۆ گەمارۆو کوشتنی، هاوێلان وەکو خۆی گەورە باسیان دەکات بۆ رەزای خودا نەترساون لە لۆمە ی لۆمەکەران، ئەم ریوایەتە شیواو ناشیرینانە کە میژویان پیس کردوو چلک و چەپەلی (رافزییەکان)^(٣).

٤- موحەممەد کورپی ئەبویە کری صدیق ئەستۆی پاکە لە خۆنی عوسمان بکوژی ئیمامی عوسمان پیاویکی میسری بوو، بەلام ریوایەتەکان بە رۆشنی ناویان نەهیناوە، بەلام ئەو ناشکرایە کە تیرە ی (سروسی)یەو پێیان وتوو (جبلە) واتە (زۆر

^١ التهذيب، ابن حجر (٤٠٨/٦).

^٢ الفصل (٤/٢٣٩ - ٢٤٠).

^٣ عقيدة أهل السنة (١٠٩١/٣).

پښت رهش) له بهر رهش پښتۍ پټۍ و تراوه (جبله) ههروه ها پښيان وتووه (مهرگۍ رهش).

موحيبه دينۍ خه تيب پټۍ وايه كه بكوژۍ عوسمان عهبدو للاۍ كورۍ سه به نه، بهم چه شنه ده لئ: نهوه سه لماوه كه (عهبدو للاۍ كورۍ سبا) له هه موويان هه سوود تر بووه كه لهو ديوه په رده وه ئيشۍ كردووه، واته: له هه موويان سه سه ختر بووه، به ژير كه پنه كي، له وانه يه مهرگۍ رهش ناوۍ كي خوازاو بيت هيم ا بيت بو (عبدالله كورۍ سبا) بو نه وهۍ بتواۍ بگاته ده ست كيسه كاني بو روخاني خه لافه تي ئيسلام^(۱) و شايه تي ده دات كه (عبدالله سبا) رهش پښت بووه به ريوايه تي صه حيح هاتووه، كه ئيمامي عدلي (عبدالله سبا) ي به پيسو نه گريسو رهش پښت و سهف كردووه، له قسه يه كيدا ده لئ: (رهش پښسته كه)^(۲)، به لام نهوه كه په يوه ندي بهو تومه تانه وه هه يه، كه ده كرښت بو (موحه مدهۍ كورۍ نه بو به كر) كه عوسماني كوشتووه، به مه شاقيص واته گوچانه كه، نهوه باتله، چه ندين ريوايه تي لاواز له م باره يوه هاتووه ده قه كانيشۍ شاهه، چونكه پيچه وانهۍ نهو ريوايه ته صه حيحانه يه كه روښنيان كردو ته وه، كه بكوژۍ عوسمان پياوۍ كي ميسري بوو^(۳).

دكتور يه حيا نه ليه حيا، چند هوكاريۍ كي باس كردووه، كه هه مووي نه ستو پاكي موحه مدهۍ كورۍ نه بو به كرو ده سه لمي نيت، له خوښۍ عوسمان.

۱- عائشه روښت بو به سره، بو سه ندين خوښۍ عوسمان، نه گهر براكهۍ خوي كوشتي تي نه و نه ده دلگران نه ده بوو بو كوشتني عوسمان و خوشحاله ده بوو، دريژهۍ نه م باسه له ژياني ئيمامي عدليده باس ده كه ين.

۲- ئيمامي عدلي نه فره تي كردووه له بكوژاني عوسمان، ته به راۍ كردووه ليان و برياري داوه نزيكيان نه بيته وه و هيج كاريكيان پي نه سپري، به لام موحه مدهۍ كورۍ نه بو به كري كرده والي ميسرو نه گهر له بكوژان بوايه نه يده كرده والي.

^۱ العواصم من القواصم، نقلًا من فتنة عثمان (۲۰۷/۱).

^۲ لسان الميزان (۲۹۰/۳).

^۳ فتنة مقتل عثمان (۲۹۰/۳).

۳- ئىبن و عەصاكىر بە سەنەدەكانى خۆى لە موخەمەدى كۆرى تەلخەى كۆرى مەسرهفەو ھىناوئەتى دەلئىت: بىستەم لە كنانەى خزمەتكارى سەفەى كچى حوئەى وتى: كاتى ئىمامى عوسمان كوژرا من كۆرئىكى چواردەسال بووم، وتم ئايا موخەمەدى كۆرى ئەبوبەكر ھىچ جوڑى دەستى ھەبوو لە خوئىنى ئىمامى عوسماندا؟ وتى: پەنا دەگرم بە خودا شتى وا نەبوو، موخەمەد چوو لەى عوسمان، عوسمان وتى: ئەى برازاكەم تۆ سەحابە نىت موخەمەدئىش ھاتە دەرەو بە ھىچ شىوئەىك دەستى لە خوئىنى عوسماندا نەبوو^(۱) ئەو كەسانەى كەشاھىدىيان داو ھە بو ئەم باسەى موخەمەد بەشدارىي كردوو ئەوئەى، كە خەلىفەى كۆرى خەيات، تەبەرى بە سەنەدى پىاو سىقەدارەكمانى لە ھەسەنى بەصرىيە ئەم رىوايەتەيان ھىناو، كە موخەمەدى كۆرى ئەبوبەكر يەكئى بوو لەوانەى لە رۆژى گەمارۆى خانوو كەدا لەوى بوو^(۲)، رىشى عوسمانى گرتوو، عوسمانئىش وتى: شتئىكت گرتوو ياخود بە شىوئەىك دەجولئىتەو باوكت قەد وا نەدەجولئىتەو، موخەمەدئىش ھاتە دەر وازى لئى ھىنا^(۳)، بەم شىوئەى بۆمان روون دەبئىتەو كە موخەمەدى كۆرى ئەبوبەكرى سدىق ئەستۆى پاكە لە خوئىنى عوسمان، وەكو چۆن گورگەكە ئەستۆى پاكە لە خوئىنى يوسف، دەر كەوتوو ھۆكارى ئەم تۆمەتەى كە خراوەتە ئەستۆى موخەمەد ئەوئەى بەر لە كوشتنى عوسمان چووئە سەرى^(۴)، ئىبن كەسىر باسى كردوو، كە كاتى عوسمان قسەى لەگەل ئادا كرد، موخەمەد شەرمى كردو گەرايەو پەشىمان بووئەو دەموچاوى خۆى داپۆشىو لە مائەو خۆى قەتئىس كردو خۆى نەخستە رىزى گەمارۆچىيەكان^(۵).

^۱ مرويات أبى مخنف في تاريخ الطبري (ص ۲۴۳).

^۲ مرويات أبى مخنف في تاريخ الطبري (ص ۲۴۴)، تهذيب الكمال (۹۶/۶) ..

^۳ المصدر نفسه (ص ۲۴۴).

^۴ فتنة مقتل عثمان (۲۰۹/۱).

^۵ البداية والنهاية (۱۹۳/۷).

باسی چوارهم: هه‌لۆیستی هاوه‌لانی دهرباره‌ی کوشتنی عوسمان

له هه‌ندی پەراوه میژوویه‌کان هه‌لۆیستی هاوه‌لانیان شیواندووه و ناشیرین کردووه، له‌مه‌ر فیتنه‌ی کوشتنی عوسمان، ئەمەش به هۆی ئەو ریوایه‌ته‌رافزیانه‌وه بووه، که زۆربه‌ی میژوونوسان پشتیان پێ به‌ستووه، که‌وتوونه‌ته شوێن رووداوه‌کانی فیتنه‌گه‌رییه‌وه که له پەراوی میژووی ئیمامی ته‌به‌ری و پەراوه میژوویه‌کانی تر، که له میانە‌ی ریوایه‌ته‌کانی ئەبی میخه‌نق و واقیدی و ئیبن و ئەعصه‌م و هه‌والگێره‌کانی تره‌وه و هه‌گیراون کاتی ده‌یان خوێنییه‌وه و اه‌ست ده‌که‌یت که هاوه‌لانی بوون ئەم موئامه‌ره‌یان جولا‌ندووه و فیتنه‌یان هه‌لگێرساندووه، ئەبو میخه‌نق مه‌یلی به‌لای شیعە‌گه‌رییه‌وه بووه و خۆی نه‌پاراستووه له له‌که‌دار کردنی عوسمان، چونکه به‌لای ئەوه‌وه خه‌لیفه‌یه‌ک بووه هه‌له‌و په‌له‌ی زۆربووه شایه‌نی ئەوه‌بوو وای به‌سه‌ر بێت، ته‌له‌ له ریوایه‌ته‌کانیدا و ه‌کو یه‌کی له شه‌رفروشه‌کان به ئیمامی عوسمان و لایه‌نگری دژه‌کانی ده‌رده‌خات، ته‌له به‌ دوژمنی عوسمان داده‌نی‌ت ریوایه‌ته‌کانی واقیدی جیاوازی نییه‌.

له ریوایه‌ته‌کانی ئەبی میخه‌نق، عه‌مری کو‌ری عاص هاتووه‌ته مه‌دینه و ده‌ستی کردووه به‌ توانج‌گرتنه ئیمامی عوسمان له ریوایه‌تی واقیدی ئەبی میخه‌نقدا، ریوایه‌تی رافزیی‌کان زۆرن که هاوه‌لانی تۆمه‌تبار ده‌که‌ن به‌وه‌ی گوايه موئامه‌ره‌یان کردووه دژی ئیمامی عوسمان، هاوه‌لانی فیتنه‌که‌یان ده‌جولا‌ندووه و خه‌لکییان دنه‌ ده‌دا، ئەم قسانه هه‌مووی درۆیه‌و ده‌ست هه‌له‌به‌سته^(١)، به‌لکو پێچه‌وانه‌ی ئەم ریوایه‌ته‌رافزی و زه‌عیف و داتاشراوانه راوییه‌کانی فه‌رمووده ریوایه‌ته‌سه‌حیحه‌کانیان بۆ پاراستوین له ریوایه‌ته‌سه‌حیحه‌کاندا هاتووه، که هاوه‌لانی پشتیوانی موسلمانان بوون، عوسمانیان سه‌ریان خستووه و پاسیان کردووه و ئەستۆیان پاکه له کوشتنی، له دوا‌ی کوشتنی خوێنه‌که‌یان وویستووه به‌م چه‌شنه هاوه‌لانی بچووک‌ترین هاوبه‌شییان نه‌بووه له هه‌لگێرساندنی فیتنه‌و جولا‌ندنیدا^(٢)، هاوه‌لانی هه‌ر هه‌موویان ئەستۆیان پاکه له خوێنی عوسمان هه‌رکه‌سی پێچه‌وانه‌ی ئەم بۆچوونه بیر بکاته‌وه قسه‌کانی پرۆپوچه‌و ناتوانی بچووک‌ترین به‌لگه به‌یینی، که بگاته‌ پله‌ی راستی بۆ پشتگیری قسه‌کانی.

^١ تحقیق مواقف الصحابة (٢/ ١٤ - ١٨).

^٢ تحقیق مواقف الصحابة (٢/ ١٨).

بەم شێوەیە خەلیفە لە کتێبە میژووییە کەیدا لە (عەبدول ئەعلاى کورێ هەیسەم) هەو ئەویش لە باوکیەو دەڵێ: و تەم بە عوسمان نایا بکوژانی عوسمان یە کێ لە کۆچەریان یان ئەنسارەکانی تێدا بوو؟ وتی: نەخێر هیچ کامیانی تێدا نەبوو، بکوژەکان هەموویان کەللە رەق بوون، لە خەلکی شارەکان.

ئیمامی ئەوێ دەڵێ: هیچ سەحابە یەک بەشداریی کوشتنی ئیمامی عوسمانی نەکرد، بەلکە خەلکی ناحالێ و هەرچی پەرچی و سەرسەرییەکان کوشتیان، کە ناخ و بێ سەروەری ئەملاو ئەولا بوون، بەرنامەیان داڕشت لە شارەکانەو لە میرەو هاتن و سەحابەکانی خەلکی مەدینەش بۆیان نەپەخسا راویان بنێن گەمارۆی عوسمانیاندا و کوشتیان^(١)، زوێری کورێ عەوام بکوژەکان بە هەرچی پەرچی شارەکان وەسف دەکات، عانیشە خاتوون بە کەللە پوتی تایفەکان وەسفیان دەکات^(٢) و ئیبن تەیمیە بە خەوارێج و گومراو کاولکارو دەستدرێژیکەر و سەرکەش وەسفیان دەکات^(٣)، ئیمامی زەهەبی بە سەرانی شەپەرەنگیزو کەللە رەق وەسفیان دەکات^(٤).

ئیبن عیباد کە لە کتێبی شەپەرەنگیزەکاندا دەڵێت: ئەمانە خوێری و ناو بەرمەزەکانی خێلەکان بوون^(٥) هەلسوکەتی ئەم تاقمە تا ناحالێ هەرچی و و پەرچییانە شاھیدی یان سەلمینەری ئەم وەسفە یە کە لە کاتی گەمارۆکەدا دەیانکردو عوسمانی خەلیفەیان بە دوژمنکاری کوشت و ناوو خواردنیان لێ مەنع کرد، ئەو عوسمانی کەوا هەرچی مالتی خۆی هەبوو سەرفی دەکرد بۆ ئەوێ تینوەکان تێرناو بن، بەخۆرای^(٦)، ئەو عوسمانی کەوا سامانیکی زۆری بەخشی کاتی کە خەلکی نازاری برسیستی زۆری بۆ هیناوی ئەو عوسمانە هەمیشە بەخشنە بوو تاییبەت کاتی خەلکی بکەوتنایە تەنگی و ناپەرەحتی^(٧) هەتا ئیمامی عدلی وەسفی ئەم حالە دەکات و سەرزەنشتی

^١ الشہید الدار عثمان بن عفان، أحمد الخروف، (ص ١٤٨).

^٢ شرح النووي علی صحیح مسلم (١٤٨/٥)، کتاب فضائل الصحابة.

^٣ منهاج السنة (١٨٩/٣ - ٢٠٦).

^٤ دول الاسلام الذہبی (١٢/١).

^٥ تحقیق مواقف الصحابة (٤٨١/١)، سذارت (٤٠/١).

^٦ المصدر نفسه (٤٨٢/١)، بخاری، کتاب مناقب عثمان (٢٠٢/٤).

^٧ التمهيد والبيان، (ص ٢٤٢).

گه ماروچیه کان ده کات، بهم قسه یه، ده ئیت: (تهی خه لکینه نهو کارهی ئیوه ده بیکه نه له کاری کافر ده چی نه له کاری موسلمان، ریگای ناوو ناغواردنی لی مه گرن، رۆم و فارسه کان نه سیر ده گرن و نان و ناویشی ده ده نی^(۱))، هه واته راسته کان و را په سنده کان و رۆداوه کانی میژوو جهخت له نه ستۆ پاکی هاوه لآن ده که نه وه که نه هاندهر بیون نه به شداریشیان هه بووه له فیتنه ی کوشتنی ئیمامی عوسماندا^(۲))، ئیستا کۆمه لی قسه ی هاوه لآن ده هیننه وه که نه ستۆیان پاکه له خوینی عوسمان.

یه کهم: ناویهیت ستایشی عوسمان ده که نه و نه ستۆ پاکی خویمان ده رده خه نه له خوینه که ی

۱- هه لۆیستی خاتو عایشه ی دایکی ئیمانداران

أ - له فاته ی کچی عه بدور په همانه وه نهویش له دایکیه وه، که پرساری کردوه له عایشه و ناردوه بۆ لای وتویه تی یه کی له کور په کانت سه لامت لیده کاو ده رباره ی عوسمان پرسبارت لیده کات که خه لکی زۆر شت ده ئین له باره یه وه عایشه وتی: نه فره تی خدا له وه ی نه فره ت ده کا له ئیمامی عوسمان، وه لاهی عوسمان له لای پیغه مبه ر عليه السلام دانیشوه، جارێک پیغه مبه ریش عليه السلام پیتی نابوو به منه وه جبه ئیل قورنانی بۆ هیئا نهویش فره مووی ئاده ی ئیمامی عوسمان بینوسه، هیچ که سی ناگاته نهو پایه یه ی وهی بنوسیته وه، نه گهر له لای خدا و پیغه مبه ره که ی به ریز نه بیته^(۳).

ب - له (مسروق) وه هاتوه که عایشه وتویه تی نهو کاته ی، که عوسمان کوژرا، یاخیبووه کان عوسمانیان به کوژرای جی هیشت، ئیمامی عوسمان وه کو قوماشیکی خاوینی بیله که وابوو، پاشان لیی نزی بوونه وه وه کو به رخ سه رتان بری، مه سروقیش وتی: نه مه کاری تۆبوو، تۆ نامه ت نووسی بۆ خه لکی فره مان پتی کردن هه لگه رینه وه له عوسمان، عایشه وتی: نه خیر، سویند به و خودایه ی، که ئیماندار باوه ری پیتی هیه و کافریش باوه ری پی نییه، من هیچ نامه یه کم بۆ نه نووسیوه، په شم نه خستۆته سه ر سپی هه تا نه م دانیشته ی که دانیشتوم لی ره^(۴).

^۱ تاریخ الطبری (۴۰۰/۵).

^۲ تحقیق موافق الصحابة (۱۸/۲).

^۳ تحقیق موافق الصحابة (۳۷۸/۱)، المسند (۲۵۰/۶ - ۲۶۱)، البداية والنهاية (۲۱۹/۷).

^۴ فتنة مقتل عثمان (۳۹۱/۱)، تاریخ الخلیفه، (ص ۱۷۶)، اسناده الصحيح الی عایشه.

پیشتر باسماں کرد کہ سہبہ نییہ کان نامہ بیان دہنوسی بۆ خەلگی شارەکان بە درۆ
هەلبەست و بە ناوی خاتوو عایشەوہ.

ج - کاتی عایشە لە مەککەوہ دەگەڕایەوہ بۆ مەدینەو مەرگی ئیمامی عوسمانی
بیست گەڕایەوہ بۆ مەککەوہ چووہ ناو مزگەوتی حەرام و ویستی لەوێ بمینیتەوہ و خۆی
حەشار بەدات لەو فیتنەیی خەلگی کۆبوونەوہ لە لای، عایشە وتی: خەلکینە ھەرچی و
پەرچی شارەکان و خەلگی دیجەلو فورات و کۆیلەکانی مەدینە دەستیان کردوہ بە یەکدا
(ان عاب الغوغاء علی هذا المقتول بالامس الارب و استعمال من حدثت سنه وقد
استعمل اسنانهم قبله و مواضع من الحمى حما هالهم وهي امور قد سبق بها لا
يصلح غيرها فتابعهم ونزع لهم عنها استصلاحا لهم فلما لم يجدوا حجة ولا غدرا
اخرجوا وبادروا بالعدوان وينا فعلهم عن قولهم) خۆینێکی حەرامیان رشتووہ و شارێکی
حەرامکراویان ھەڵاڵ کردوہ و سامان و مالاھەکیان بە حەرامی بردوہ و مانگیکی
حەرامیان ھەڵاڵ کردوہ، وەللاھی پەنجەییکی ئیمامی عوسمان لە پراوپری ئەم جۆرە
کەسانە باشترە رزگار یوونی ئێوہ لەوہ دایە بچن لە دەوری عوسمان کۆببنەوہ ھەتا ئەو
بکوژانە راوینن، کە لە کۆمەیان پەرتەوازە بکەن، ئەو گلەییانە ی کردوو یانەتە دەستی
پێنج بۆ ئیمامی عوسمان ئەگەر گوناھبێت ئەوہ عوسمان پاک بوو تەوہ، وەکو ئاسنیک لە
ژەنگ پاک بێتەوہ یاخود وەکو پۆشاکێک لە چلک پاک بێتەوہ وەکو جلویە رگی بشۆرێت
بە پاکێ، عوسمان ئاوەھا شۆراوە بە زوڵمی ئەوانە خاوین تر بوو تەوہ^(١).

بە پێچەوانە ی ئەو قسە بێگەردەوہ کە ئێمە تێی گەشتووین لە رێوایەتە
متمانەدارەکانی پیشوو لە بارە ی پەییوەندیی نێوان عایشە ی دایکی ئیمانداران و
عوسمانەوہ لای تەبەری و غەیری ئەویش ھەندی رێوایەتی تر ماوہ کە پەییوەندیی نێوان
عایشە و عوسمانە ی وینەییکی ناتەواوو شێواو وینا دەکات بە تەواوی پێچەوانە ی ئەو
وینەیی کە ئێمە پێی گەشتووین، چونکە ئەو رۆلە جوانە پرشنگذارە ھەستیاری
دەشیوینێت کە عایشە پێی ھەستاوہ بەرەنگاری لە حەرامکراوەکان کردوہ بەرگری
لە عوسمان کردوہ و لە گەمە و تەلە کە ی سەبە نییە کان تێ گەشتبوو^(٢)، ئەو رێوایەتە ی

^١ تاریخ الطبری (٤٧٣/٥، ٤٧٤).

^٢ دور المرأة السياسي في عهد النبي والخلفاء الراشدين (ص ٣٥٢).

که له کتیبی (العقد الفرید) (الأغانی) میژوو یه عقوبی و میژوو مه سعودی و نه نصابی نه شرافه کاندایا هاتوو له چاوو نهو به لگانه کی که من سؤراغم کردوو له باره کی رۆلی سیاسی خاتوو عانیشه وه ده باره کی ژبانی عوسمان هه موو نهو ریوایه تانه سه ر بۆ نهو ده کیشن که هه لۆیستی سیاسی خاتوو عانیشه له که دار ده که نهو ئیدانه کی ده که نهو، نهو ریوایه تانه هه ژمار ناکریت، چونکه پیچه وانه کی ریوایه ته راسته کانه، له سه ر ریوایه تی بو ده له به ده ست هینراون، زۆربه یان ریوایه تی بۆ خاوه نه، سه نه دیان نییه، یان سه نه ده کانیان له که دارو برینداره ناکرینه به لگه وه ده لیل که سه کانی به پراوی هه ژمار ناکرین و پراوی نه وه کی ده که کانیان ویرانه نه که نهو نه خرینه پال ریوایه ته کانی ترو نه مانه ناخرینه جومله کی ریوایه ته زۆر راسته کانه له نزیک ریوایه ته حقه کانه وه دانانریت^(۱).

نه سما موحه ممد نه حمده هه ستاوه به لیكۆلینه وه یه کی زیاتر بۆ نهو سه نه دو ده قانه کی که ریوایه تی رۆلی سیاسی خاتوو عانیشه ده که نهو له مه ر رووداوه کانی فیتنه که وه ره خنه کی گرتوو لهو ریوایه تانه کی که ده لێن ناکۆکی سیاسی له نیوان عانیشه و عوسماندا هه بووه، وه ک لای ته به ری و خه لکی تر هاتوو درۆ و وێلی نهو ریوایه تانه کی رۆشن کردۆته وه، پاشان ده لێ: باشترین ئیش نه وه یه که واز بێننه و پشت بکهینه باسکردنی هه موو نهو ریوایه تانه که ناکۆکی و دووبه ره کی ده که یه نهو له نیوان عانیشه و عوسماندا، چونکه له ریگه یه کی باوه پیکراوه وه نه هاتوون، به لکو له ریگه کی نهو که سانه وه پیمان گه شتوو که راوییه کانیان به شیعه و درۆزن و رافزی وه سف ده کرین به لām ئیمه خستمانه روو له به ره نه وه کی زۆر بلاوه کی کردوو له زۆربه کی لیكۆلینه وه کانی نهو سه رده مه داو به لگه شمان بۆ له کارخستنی نهو ریوایه تانه وه کو بۆمان روون بۆته وه هه یه، نهو هه وālāنه دا تا شراو هه لبه ستراون، که نه صلّه بوونی نییه له نیوان عوسمان و عانیشه و سه رجه م هاوه لāندا^(۲) هیچ نه یاری و ناکۆکییه ک بوونی هه بوو، نه که نهو به دروستی میژوو بخوینینه وه نه که نهو راست بۆ عانیشه له که ل یاخیبووه کانه ریکه و تبتیت و خه لکی هاندابی له عوسمان، نه وه ش فام ده کریت، که عانیشه جوړی په یوه نهو ژیری ژیری هه بوو، له که ل یاخیبووه کانه، به لām شتی وا راست نییه، نه که نهو شتی له م ریوایه تانه

^۱ دور المرأة السياسي (ص ۳۷۰).

^۲ المصدر نفسه.

راست بڼې که وه صفی هه لویستی خاتوو عائیشه ده کهن، له کوشتنی عوسماندا به پټی نهم ریوایه تانه عائیشه دادگری پټوه نه ماوه و نهو هاوه لانهش که به شداریان کردووه له گه لیا بیویژدانو دور له عه داله تن، نهو ریوایه تانهش قبول ناکړت، چونکه پټچه وانه ی نهو هه وال له راست و دروسته یه که خدای گوره و پټغه ممبر ﷺ فهرمو یانه له باره ی عه داله تی هاوه لانه وه نهم شاهیدیه به سه بژ توانه وه ی نهم ریوایه تانه، به لام نیمه روویه پرووی نهم ریوایه تانه ده وستین، چونکه دلنیا یین له کارکه وتوون سهره پای نه وه ی به لگه شمان زوره، که پشتگیریان لی ده کهن، به تاییه ت له عائیشه نه گره به لگه دینی و زانستی و میژووییه کان له یه دکه سه کؤدا کؤیکه یینه وه هندیکیان ده بڼه پشتیوانی نه وانی تریان بژ نه ستو پاکي عائیشه و هاوه لان^(۱).

۲- عدلی کوری نه بی تالیب

عدلی و نالوبه یت ریژیان گرتووه له (نیمامی عوسمان) و دانیان ناوه به مافه کانیدا به حقیان زانیوه، عدلی نهم کارانه ی کردووه:

أ - یه که مین که سی، که به یعه تی دا به عوسمان دوی عه بدوپره جمانی کوری عه وف، عدلی کوری نه بوتالیب بوو^(۲)، له قه یسی کوری عوباده، هاتووه ده لټین: بیستم له عدلی باسی نیمامی عوسمانی ده کرد، وتی: عوسمان نهو پیاوویه که پټغه ممبر ﷺ فهرموی: (چون شهرم نه که م له که سی که که فریشته کان شهرمی لیډه کهن)^(۳).

ب - عدلی شایه تی به هه شتیداوه به عوسمان له (نیزاله ی کوری سه بره) وه هاتووه ده لټت: پرسیمارم کرد له عدلی ده رباره ی عوسمان، وتی: پیاوویه که له ناو فریشته به رزه کان به (النورین) ناوی ده بڼو و پټغه ممبر ﷺ کردوویه تی به میړدی دوو کچی خوی، زه مانه تی پټداوه که خانویه کی هیه له به هه شتدا^(۴).

^۱ دور المسداة السياسي، (ص ۳۱۷).

^۲ البخاري، كتاب فضائل الصحابة، رقم (۳۷۰۰).

^۳ مسلم، كتاب فضائل الصحابة، رقم (۲۴۰۱).

^۴ العقيدة في أهل البيت بين ادفر أهل والتفريط، (ص ۲۲۷)، المختصر من كتاب الموافقه بين أهل البيت والصحابة للذمشرى مخطوط بمكتبة المخطوطات بالجامع الاسلامية وقد طبع هذا الكتاب عن صديق دار الحديث.

ج - عوسمان گویؑ بۆ گيراو بووهو ئيعتراف به ئيمامهت و خهلافهتي كراوه، له هيج كارى كداسه رىيچى نه كراوه نيين نه بى شهيه به موسنه ده كهى له نه بى حه نه فييه وه نه ويش له (عهلى) وه رىوايه تى كردوه، عهلى وتويه تى نه گهر عوسمان بى نيرى بۆ (صرار) كردن گوتى بۆ ده گرم و به قسهى ده كه م^(١)، (صرار) برىتييه له و په تهى كه ده مى به چكه وشترى پى ده به سترىت، بۆ نه وهى داى كه كهى نه مژىت، واته: (له غا و كردن) يا خود بۆ هه لبه ستنى گوانى وشتره كان له بيچووه كانيان^(٢)، نه مهش به لگهيه له سهر مه وداى گوي رايه لى و شوينكه وته بى عهلى بۆ عوسمان^(٣).

د - كاتيك عوسمان خه لكى كۆكرده وه له سهر خوئندنه وهى يه كجۆر قورنان، دواى راويژ به هاوه لان و ئيجماع به ستنيان، عهلى وتى: نه گهر منيش نهو حوكمه م به ده ست بوايه كه عوسمان هديه تى ههر نهو كارهم ده كرد، كه نهو كردويه تى^(٤).

ه - عهلى ئينكارى كوشتنى عوسمانى كردوه و دوورى گرتوه له خوئنه كهى، له وتاره كان و شوينه كانى تر دا سوئندى خواردوه، كه من نه م كوشتووه و فهرمانم به كوشتنى نه كردوه، حه زم پى نه كردوه رازى نه بووم، نه م وتانهى ئيمامى عهلى به چهند ريگهيه كى گومان بر سه لماون^(٥) به پيچه وانهى نهو گومان و گۆتره كارييهى كه (رافزيه كان) ده پيژسن، گوايه عهلى رازى بووه به كوشتنى عوسمان^(٦)، حاكم دواى باسكردنى نهو هه و آلانهى كه هاتوون له مه ر كوشتنى عوسمان، ده ئىت: نهو قسهيهى كه بيدعه چيه كان گالهى بۆ ده كه ن، كه عهلى كوپى نه بى تاليب يارمه تى بكوژانى عوسمانى داوه، دۆريه و ده ست هه لبه سته، چونكه چهندين هه و آلئى يه ك له دوا يه ك هاتوون پيچه وانهى نه م قه سه يه ن^(٧).

^١ السنة للخلال (٣٥٢/١)، رقم (٤١٦)، اسناد صحیح.

^٢ لسان العرب (٤٥١/٤).

^٣ العقيدة في أهل البيت بين الافراط والتفريط (ص ٢٢٧).

^٤ السنن للبيهقي (٤٢/٢).

^٥ البداية والنهاية (٢٠٢/٧).

^٦ العقيدة في أهل البيت الافراط والتفريط (ص ٢٢٩)، حق اليقين العبدالله (ص ١٨٩).

^٧ المستدرک (١٠٣/٣).

ئىبن تەيمىيە دەلىت: (ئەم شتانه ھەمووی درۆيە بۆ عدلی، ھەلبەستراو، عدلی بەشداریی نەکردوو ھە خۆینی عوسماندا، دەستی نەبوو ھەتتا داو ھەرمانی نەکردوو ھە رازی نەبوو)، رییایەت کراو ھە عدلی راستگۆو ئەستۆ پاکە لەم کارە، بە پاکى ماو ھەموە^(۱)، عدلی خۆی دەلیت: ئەى خودایە من دوورە پەریزەم لە خۆینی ئیمامی عوسمان^(۲) حاکم بە سەندەکانی خۆی لە قەیسى کوری عیبادهو رییایەتی کردوو دەلیت: لە رۆژی جەمەل بیستم لە عدلی دەپوت: خوايە من پەنا دەگرم لە خۆینی عوسمان و لیتی دوورم)، ئەقلم لە رۆژی کوشتنی عوسماندا جام بوو بوو، خەلکی ھاتبوون بەیعدەت بە من بەدەن دواى عوسمان، منیش سەرزەنشتی نەفسی خۆم کردو وتم: وەللاھى من شەرم دەکەم لەخودا بەیعدەت وەرگرم لە خەلکانی پیاویکیان کوشتوو پێغەمبەر ﷺ لە بارەبوو ھەرمویدەتی: (من چۆن شەرم نەکەم لە کەسێ کە فریشتەکان شەرمى لى دەکەن).

من شەرم دەکەم لە خودای گەورە بەیعدەت وەرگرم و عوسمانیش کەوتوو ھە کوژراو ھە نەئیزراو ھە پاش ئەو ھە کە عوسمان نێژرا خەلکی داوای بەیعدەتیان لى کردم، وتم ئەى خودایە من زۆر گیانم دادەگیری بۆ ئەوکارەى دەیخەنە ئەستۆم، پاشان ئاسودەیم بۆ ھاتوو بەیعدەتم وەرگرت کاتى وتیان: ئەى ئەمیری ئیمانداران دلّم تەوسمی دەکرد موچورکە بە گیاندا دەھات وتم ئەى خودایە سەلام و ھەفایی من بگەینە بە عوسمان ھەتا رازی دەبیّت^(۳)، (ئیمامی ئەحمەد) بە سەندەکانی خۆی لە (موحەممەدی ئەبى حەنەفی)یەو رییایەتی کردوو ھە وتوویەتی: (ھەوال گەیشت بە عدلی کە عانیشتە لەمەر بەد (شۆینکە لە بەصرە) نەفرەت لە بکوژانی عوسمان دەکات)، دەلیت: (عدلی ھەردوو دەستی بەرز کردو ھە بۆ سەر ووی دەموچاوی و وتی: منیش نەفرەت لە بکوژانی عوسمان دەکەم خودای گەورە لە دەشت و چیا نەعلەتیان لى بکات دوو جار یان سى جار^(۴) ئەمەى وتوو (ابن

^۱ منهاج السنة (۴/۶۰۶).

^۲ العقيدة في أهل البيت، (ص ۲۳۰)، اسنادە حسن.

^۳ المستدرک (۳/۹۵)، حدیث صحیح علی شرط الشیخین ولم یخرجاه ووافقه الذھبی.

^۴ فضائل الصحابة (۱/۵۵۵)، رقم (۷۳۳)، انادە صحیح.

سعید) به سەنەدی خۆی لە (ابن عباس) هەو رێوایەتی کردووە، کە عەلی وتووێتی وەللاهی من عوسمانم نەکوشتوووە و فەرمانم بە کوشتنی نەکردووە، بەلام رێگری و قەدەغەم کردووە، وەللاهی عوسمانم نەکوشتوووە و فەرمانم بە کوشتنی نەکردووە بەلکو من هۆشم لە دەستدا سیّ جار ئەمە ی وت^(۱)، دیسان ئێین سەعید هیّناویەتی، کە عەلی دەلیّت: (هەرکە سیّ دووربگریّ لە دینی عوسمان ئەو لە ئیمان خۆی دوور گرتوووە وەللاهی هاوکاری کەسم نەکردوووە بۆ کوشتنی فەرمانیشم نەکردوووە و رازیش نەبووم)^(۲). و - عەلی لە بارە ی عوسمانەو دەلیّت: لە هەموومان زیاتر شیرازە ی خزمایەتی گە یاندوووە لە هەموومان زیاتر لە پەرورەدگاری جیهان ترساو^(۳).

ز - لە (ئەبی عون) هەو هاتوو دەلیّت: بیستومە لە موحمەدی کوری حانەبەو دەلیّت: پرسیارم کرد لە عەلی دەریارە ی عوسمان، وتی: (عوسمان یەکیّکە لەوانە ی کە ئیمانی هیّناو لە خوا دەترسا، پاشان ئیمانی هیّناویەو لە خوا دەترسا، واتە بەر ئەو نایەتە دەکەوێت، کە دوو جار ئیمان و تەقوای تیا هاتوو^(۴)).

ه - لە (عمیری کوری سەعد) هەو هاتوو، دەلیّت: ئیمە لە گەلّ عەلی دا بووین، لە کەناری فورات کە شتییه ک دای بەلاماندا لیّوارەکانی بەرز بوو، عەلی وتی: سویند بەو خواوە ی کەشتی خستوو تە ناو دەریاکان من عوسمانم نەکوشتوووە دەستم لە کوشتنیدا نەبوو^(۵).

گ - (ئیمامی ئەحمەد) لە موسندە کەیدا لە (موحمەدی کوری حاتەب) هەو رێوایەتی کردوو دەلیّت: بیستم لە عەلی دەیوت: (إِنَّ الَّذِيْنَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِّنَّا الْحُسْنَى أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ) (الأنبياء: ۱۰۱)، یەکیّ لەو کەسانە عوسمانە، عەلی وتی: لە رۆژی کوشتنی عوسماندا تەواو دلگران بووم (حافظی ابن کثیر)^(۶).

^۱ الطبقات (۸۲/۳)، البداية والنهاية (۲۰۲/۷).

^۲ رياض النضرة، (ص ۵۴۳).

^۳ صفة الصفوة، (ص ۳۰۶/۱).

^۴ فضائل الصحابة (۵۸۰/۱)، اسناد صحیح.

^۵ فضائل الصحابة (۵۵۹/۱ - ۵۶۰)، اسناد لغیره، رقم (۳۷۹).

^۶ المنظم في التاريخ الملوك والامم (۶۱/۵).

هه موو نهو ریگیانیهی کۆکردوو هه تهوه که له بارهی هه لۆیستی عدلی-یهوه هاتوون که عدلی نهستۆی پاکه له خوێنی عوسمان، عدلی له وتاره کانییدا سویندی خواردوو که نهو عوسمانی نهکوشتوو و رازیش نهبوو به کوشتنی له چهند ریگیهیه کهوه، که گومان بپن لای زۆریهی نیمامهکانی فرموده، نهه قسهیهی نیمامی عدلی سهلماوه^(۱).

۳- عهبدوڵلای کوری عهباس

نیمامی نهحمده به سهندهدکانی له نیبو عهباسهوه ریوایهتی کردوو، که وتویهتی نهگهر هه موو خه لکی کۆبینهوه له سههر کوشتنی عوسمان هه موویان بهرده باران ده کرین، وهکو بهرده بارانه کهی قهومی (لوط)^(۲)، واته نهوهنده بهریزه، دیسانهوه له وهسفی عوسمان و زهمی رهخه گره کانییدا ده لیت: (رهحهتی خودا له باوکی عهدهرو واته عوسمان بهریزترین نهوهیهوه نهفهزلهترین قورنان خوینه پارشیوان له عیبادهت ده کوشاو فرمیسیکی زۆری ده رشت له باسی ناگرده، له کاتی بهخشیندا مهردانه ده رده په ری و له پیش پیشاندا بوو بۆیه خشندهی، خۆشه و یست و پاک و به نه مهك بوو، خاوهنی له شگری تهنگانه بوو زاوای پیغه مبهه ﷺ بوو خودای گه وه هه تا رۆژی قیامهت نه فره تی کردوو لهو که سانهی که نه فره تی لیده کهن، بهو نه فره تی نه فره تکاران تۆلهی داوه^(۳).

۴- زهیدی کوری عدلی

نیبو عهساکی به سهندهدکانی له (السدی)یهوه ریوایهتی کردوو ده لیت: چومه لای زهید له کۆلانیکی قه ره بالغه دا بوو له گه ره که کانی کوفه پیم وت نیوهی گه وهی نیمه نیوهی فرمانداری نیمه، ده ربارهی نه بویه کوه عومه ر چی ده لیت؟ وتی: هه ردوو کیانمان خۆش ده ویت و خه لیفه مانن، هه روه ها ده یوت دوره په ریزی له نه بویه کوه عومه رو عوسمان نهوه دوره په ریزه له عدلی دوره په ریژی له عدلی دوره په ریزی له نه بویه کوه عومه رو عوسمان^(۴).

^۱ البداية والنهاية (۱۹۳/۷).

^۲ فضائل الصحابة (۵۶۳/۱)، رقم ۷۴۶.

^۳ العقيدة في أهل البيت، (ص ۲۳۴)، مروج.

^۴ العقيدة في أهل البيت، (ص ۳۳۵)، تهذيب تاريخ دمشق (۱۲/۶).

۵- عدلی کورپی حوسهین

ئوه سابته که عدلی کورپی حوسهین بهراشه تی ده‌رپیوه، له قسه‌ی رافزیه‌کان ده‌باره‌ی ئه‌بویه‌کرو عومهر و عوسمان، ئه‌بو نوعیم به‌سه‌نده‌کانی له‌موحه‌مه‌دی کورپی عدلی ئه‌ویش له‌باوکیه‌وه له‌عدلی حوسهینه‌وه ریوایه‌تی کردووه، که موحه‌مه‌د وتویه‌تی گۆیه‌کی خه‌لکی عێراقی دانیشتبوون باسی ئه‌بویه‌کرو عومهریان ده‌کردو لییان ده‌خویندن، پاشان هاتنه‌ سه‌ر عوسمان لییان ده‌خویند، ئه‌ویش وتی: راستم پی‌بلین ئیوه له‌کوچه‌ریه‌یه‌که‌مینه‌کانن (الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصَرُّونَ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ)، وتیان نه‌خیر، وتی: ئیوه له‌و ئه‌نسانه‌ن که (تَبَوُّوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ)، وتیان نه‌خیر، وتی: ئیوه خۆتان شایه‌تیتان داو دانتان پیا نا، که ئیوه نه‌له‌مانه‌ن، نه‌له‌وانه‌ن منیش شایه‌تم ئیوه له‌ده‌سته‌ی سییه‌میش نین، که خودای گه‌وره له‌باره‌یانه‌وه ده‌فرمویت: (وَالَّذِينَ جَاؤُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ) (الحشر: ۱۰)، هه‌ستن له‌لای من خودای گه‌وره دوا بپراوتان کات و ده‌ورتان قه‌ره‌باغ نه‌کات، ئیوه گالته به‌نیسلام ده‌که‌نو ئه‌هلی نیسلام نین^(۱).

دووهم: هه‌لویستی عه‌مماری کوری یاسر

له‌ریوایه‌ته‌میژویه‌کاندا هاتووه، له‌ناواخنیدا لاوازو به‌هێزی هه‌لگرتووه باسی ناکۆکی نیوان عه‌ممارو عوسمان ده‌کات، هه‌ندی له‌و ریوایه‌تانه به‌سه‌نده‌کان و ریشمه‌کراون هه‌ندیکی تریان نه‌ریشمه‌و نه‌جله‌ویان نییه، هه‌یج که‌سیکیان به‌تێرو ته‌سه‌لی شیکارو توژیینه‌وه‌یان نه‌کردووه له‌سه‌ری هه‌ر چنیویه‌نه‌ته‌وه، نمایشکردنی ئه‌و جوژه‌بابه‌تانه‌ی که‌پێزو حومه‌تی پاکترین دروستکراوی خوداو خۆشه‌ویستین که‌س به‌لای پێغه‌مبه‌ره‌وه ﷺ له‌که‌دارو ناشیرین ده‌کات، نابیت بایه‌خ بجه‌ینه‌سه‌ری و گوی به‌ریوایه‌تی و وه‌ها بده‌ین، که‌ده‌که‌وێته‌وێزه‌و شان و شکۆی هاوه‌لان به‌که‌یفی خۆی و به‌بی

^۱ العقيدة في أهل البيت (ص ۲۳۶)، البداية والنهاية (۱۲/۹).

ریشموو جلّو ملده نیت^(۱)، ئەو تۆمەتە نالەبارانی که ریوایەتە زەعیفەکان روانەیی کردوو.

۱- لێدانی عەماری کوپی یاسر

ئەو ریوایەتانەیی که گوزارشت لەو دەنگویاسە دەکەن که گواهی عوسمان داویەتی لە عەمار باسی ئەم لێدانە لەم ریوایەتانەدا زۆر بەدووردیژی باس کراوە بە بابەتیکی ناوزەد لێی دواون ئەوانەیی که هۆندویانەتەو هونەرمەندانە باسی ئەو شێوازانەیان کردوو یان باسی ئەو نامرازانەیان کردوو که عوسمان بە کاری هێناوە بۆ لێدانی عەمار دەرئەنجامی ئەم باسە وێرایی ئەوەی سەندەکانی وێرانە نکولییهکی توندو تۆلێش ئاراستەیی دەقەکانی دەکرێت^(۲)، ئەبویە کری کوپی ئەلەحرەبی، لە کتێبی (عەواصم) دا سەرەپای ئەووەی دەست دەنیت بەو تۆمەتەیی که دراوەتە پال عوسمان پاساوی دەدات لەو ناهەقیانەیی دراوەتە پالێ دەنیت، لێدانی عوسمان بۆ ئیبن مەسعود دوو بەش بریتی قسەییەکی درۆیە، لێدانیشی بۆ عەمار هەلبەشتراویکی درۆیە ئەگەر عوسمان رنجۆلێ عەماری بپچرایی هەرگیز نەدەژیا، زانایان بە چەند روویەک پەلپیان هێناوەتەو که نابێ مەشغول بێن، بەم جۆرە ریوایەتانە، چونکە لەسەر باتل بنیاد نراوە، حەقیش لەسەر باتل بنیات ناوێ و ئێمەش نابێ سەردەمەکان بە پەوتی نەفامەکان بەرێ بکەین، جگە لە درۆو هەلبەشتراو ئەم ریوایەتانە هیچی تر نین^(۳)، رەوشتی عوسمان لە نەریت و ئیمان و شەرم و دل ناسکی و سروشتی تەنگی و پەلەبەرزێ پیشینەیی لە ئیسلامدا زۆر لەو بەرزترە خۆیدا بەزینێ بۆ ناستی که بەو شێوەیە هەلسوکەوت بکا لەگەڵ پیاویکی بەرزێ شکۆداری هاوێلی پیغەمبەر ﷺ، عوسمان ریزو پیشینەیی عەماری زانیو هەرچەند رای جیاواز هەبووبی لە نێوانیاندا، ئایا عوسمان که رازی بێ خەلکی بیکوژن و نەهێلێ کەس شەری لەسەر بکات، بە خۆگری و بە چاوەروانی پاداشت، بە مردن رازی بیت بۆ ئەوەی خۆینی موسلمانان نەرژیت و لە فیتنەیی ناگەهان بپاریزیت، ئایا چۆن رینگە بە خۆی

^۱ الجامع الاحکام القرآن (۳۱/۱۸، ۳۲).

^۲ المصدر نفسه.

^۳ العواصم من القواصم، (ص ۸۲ - ۸۴).

دهدات کاری وا بکات له گهڼ عه‌مار، نه‌و ریوایه‌ته ساخته‌کاریبانه‌ی گوايه عوسمان
 فه‌رماني کردووه به به‌رده‌سته‌کاني نه‌ونده بدن له عه‌مار هه‌تا ده‌بوریته‌وه، پاشان
 عوسمان هه‌ستاوه له‌و حاله‌ته‌دا داویه‌تی له‌ناو سکی و ریخۆله‌ی برپوه، نایا ناکاری
 عوسمان و شهرمه‌که‌ی ریگه‌ی دهدات که به‌ناوی سهرده‌می نه‌فامی بانگی عه‌مار بکات و
 عه‌مار عه‌ییدار بکا به سومه‌یه‌ی دایکی و تانه‌ی لیبدات، که سومه‌یه یه‌کیکه له
 پیشینه به‌ریزه‌کان، عوسمان چاک ده‌زانیت شه‌رفه به‌و عه‌مار که بدریته پال دایکی و
 به‌دایکیه‌وه ناو بنریت، چونکه دایکی یه‌که‌مین ژنه شه‌هید بووبی له ئیسلامدا، نه‌خیر
 هه‌رگیز وانیه هه‌واله راست و باوه‌ر پیکراوه‌کان شتی وای تیا نییه، که عوسمان
 دابه‌زیبی به‌و شتوازیکی نه‌ونده نزم و خوار له ته‌می کردن و سهرزه‌نشتکردن دا له‌سه‌روی
 نه‌مانه‌وه ره‌وشت و سروشت و ره‌وتی عوسمان زور دووره له‌م شتیه مامه‌له‌یه، گومانی تیا
 نییه خستنه رووی نمونه‌ی نه‌م ریوایه‌ته ده‌ست هه‌لبه‌ستانه‌ی که باسمان کرد له
 هه‌لویت و ره‌وشی نه‌و نیمامه هه‌لکه‌وتوانه، ده‌بیت ده‌ست به‌و ریوایه‌ته‌وه بگرین، که
 شایسته‌و بایه‌خداره به پتودانگی نه‌و سهرده‌مه‌و پتوره‌یکی شیاو که نیمامه‌کاني تیا
 ژیاوه، چونکه ترازووی ریکو راست له ره‌خنه‌گرتن به‌و ده‌رخستنی پۆخله‌واتی درۆزنه‌کان و
 بوختانچیه‌کان و له‌خۆرا دانهره‌کان باشت‌ترین ته‌رازووه.^(۱)

۲- تۆمه‌تبارکردنی عه‌مار که ده‌ستی هه‌بووه له فیتنه‌که‌داو ناژاوه‌ی به‌ریا کردووه
 دژی عوسمان

میژوونوسه‌کان هه‌ندی درۆ ده‌له‌سه‌یان داوه‌ته پال عه‌مارو به گویره‌ی هه‌ندی
 ریوایه‌ت که هیچ کامیان راستی سه‌نه‌ده‌کانیان سه‌لامه‌ت نییه له توانج و ره‌خنه‌و
 ده‌قه‌کانیشیان به دروستی راست نابیته‌وه، نه‌م تۆمه‌ته‌ی که ده‌دریته پال عه‌مار به‌چهند
 شتیه‌یه‌ک باسکراوه، که ده‌ستی هه‌بوو له جولاندنی کاری فیتنه‌که‌دا خه‌لکی هانداه له
 عوسمان له نیتوان یاخیبوه‌کاندا، نه‌م سه‌رو سه‌ری کردووه، نه‌م کارانه‌شی که ده‌خریته
 سه‌ر له‌وتیه سه‌رچاوه‌ی گرتوه، کاتی نیمامی عوسمان عه‌ماری نارد به‌و میسر به‌و نه‌وه‌ی
 له نزیکه‌وه حالێ بیی له‌و گله‌ی و گازندانه‌ی که به‌رگوئی که‌وتوه له لایه‌ن یاخیبوه‌وه

^۱ الخلیفة المقتري عثمان بن عفان، (ص ۱۴ - ۴۱)، عمار بن یاسر (ص ۱۳۷).

سەرکەشەکانەوه لەو کاتەدا سەبەئییەکان توانیویانە عەمار رێک بکەن و بیخەنە ژێر کاریگەرییەوه، ئەم هەوالە کە تەبەری رێوایەتی دەکات^(١)، شوعدیی کوری ئیبراھیمی تەمیمی کوفی تییدایە، کە لە کتیی عەمری کورپی سەیفەوه رێوایەتی کردووه، ئەم کەسە جەھالەتی هەیە راوی لە بارەییەوه دەلێت: شوعدیب کابرایەکی نەناسراوه، قسەو هەوالی زۆرەو هەندێ لار و وێری هەیە.

کۆمەڵی ناحەقی و گلهیی هەیە لەسەر پێشینانی ئیسلام^(٢)، ئەم رێوایەتە عومەری کورپی شوعبە لە کتیی میژووی مەدینەدا رێوایەتی کردووه، بەلام لە سەنەدەکانیدا عەلی کوری عاصم هەیە کە ئبوحەدیس لە بارەییەوه دەلێت: عەلی کورپی عاصم هەلە ی زۆرە ئەگەر قسەت پێ دووبارە بکردایەتەوه نەیدەتوانی بیگێڕیتەوه لە بارە ی زانستی موحەدیسیشەوه عەلی کورپی عاصم ناسراوه، کە گێڕەرەوهکان مونکەرن^(٣)، یەحیای کورپی مەعیش دەلێت: عەلی کورپی عاصم هیچ نییە یان هیچی پێ نییە^(٤)، (مودە) دەلێت: درۆزنەو هیچی تیا بەسەر نییە^(٥)، (نەسائی) دەلێت: حەدیسێ لێ وەرناگیریت^(٦)، (بوخاری) دەلێت: پیاویکی بەقوت نییە قسە ی زۆری لەسەرە^(٧)، هەرچەندە بە قسە ی نەرمونیان هەلسەنگینراوه، (ئێبن حەجەر) لە بارەییەوه دەلێت راستگۆیە هەلە دەکات و دەشپێکێت، بە شیعە ناودەبرێت^(٨)، ئەمە وەزعی سەنەدی ئەم رێوایەتەیه، کەواتە با لێی دڵنیا بین و چاک بزاین کە عەمار دەستی نەبووه لەم فیتنەیدا، تەنانەت کە عەمار بە هاوێڵیکی خۆ پارێز ناسراوه و زۆر چاوەروان نەکراوه، کە خۆی بەهاوێتە بارودۆخی لەو جۆرە، چونکە هیچ کەس نەچوووە ناو ئەو تاقمانەوه مەگەر

^١ تاریخ الطبری (٣٤٨/٥).

^٢ استشهاد عثمان ووقعه الجمل (ص ٣٠).

^٣ سیر اعلام النبلاء (٢٥٣/٩).

^٤ سیر اعلام النبلاء (٢٥٥/٩).

^٥ سیر اعلام النبلاء (٢٥٧/٩).

^٦ المصدر نفسه.

^٧ المصدر نفسه (١).

^٨ تقرب التهذيب، (ص ٤٠٣).

سەبەئی و جوولەکو داخ لەدڵ بوايە، پەنا دەگرم بەخوا کە هاوێڵی لە هاوێڵانی پیغەمبەر ﷺ خۆی کە یاندیبێتە ناستیک کە فیتنەگەری و تەمو مژی تێدا بیت.

(خالد العیش) دەلێت: ئەم هەوێڵە پێچەوانەی دادگەری هاوێڵانە، چونکە بە دنیایی هاوێڵان ئەوەندە دادخوازن هەوێڵی وایان نایانگرتتووە سەرەپای ئەوەی ئەم هەوێڵە لە ڕینگێهەکی راستووە نەهاتوو^(١)، ئەو ڕیوایەتە بوودەلانی کە لەم بارەیهوه هاتوون و ئەو کارانەی دراوێتە پال سەعیدی کۆری موسەیب لەو ڕیوایەتانەدا سەرچەم هاوێڵان تۆڵە و گلەییان هەبوو لە عوسمان، چوونەتە پال ئەوانەی کە گازندەیان هەبوو و هوترەیان کۆژدەتە سەری بەتایبەتی ئەبوزەر و ئیبن و مەسعود و عەماری کۆری یاسر^(٢)، نەگەتە ئەم ڕیوایەتە لەو دایە کە تەدلیسی تێدا یە، کە تەدلیسە کەش لەو جۆرە نییە کە چاوی لی بپۆشێ و قەناعەتی پێ بکری، چونکە ڕاویەکی تێکەوتوو، کە بەدروژن دەست هەلبەست ناسراو، ئەویش ئیسماعیلی کۆری یەحیای کۆری عوبەیدوللایە، لەبەر ئەوە هەموو زانیانی موحەدیسیش ئەم ڕیوایەتەیان زەعیف کردوو و بوو ئەو ئەم ڕیوایەتەیان دەرخیستوو، کاتێ باسی کەسیتی موحەمەدی کۆری عیسای کۆری سەمیع دەکەن کە ئەم هەوێڵە (ابن ابی ذئب) هەوێڵانە ئیمامی بوخاری لە بارە ئیبن سەمیعهوه دەلێت: ئیبن سەمیع ئەم قسەیهی لە ئیبن و ئەبی (ذئب) نەبیستوو، واتە ئەو قسەیهی کە زوهری دەیکات لە بارە کوشنی عوسمانهوه، ئیبن و حیبان دەلێت: ئیبن سەمیع ڕیوایەتەکانی لە ئیبن و ئەبی (ذئب) هەوێڵانە نەبیستوو، بەلکو ئیسماعیلی کۆری یەحیاوه بیستووێتە لی تێکچوو، کە دەلێت: لە (ابن ذئب) هەوێڵانە بیستوو، حاکم دەلێت: ئیبن سەمیع لە ئیبن و ئەبی (ذئب) هەوێڵانە قسەیهی لارو ویری (منکر) ڕیوایەت کردوو ئەمیش قسەو باسی کوشنی عوسمانە حاکم لە کتێبه کەیدا دەلێت: ئیسماعیلی کۆری یەحیای لە کتێبه کە ئیبن و ئەبی (ذئب) دا ڕاویەکی لە کارکەوتوو، چونکە ئیسماعیل قسەکانی دەمین^(٣)، دکتۆر یوسف ئەلەش دەلێت: ئەو ڕیوایەتە دراوێتە پال

^١ استشهاد عثمان روعة الجمل، (ص ٨٦).

^٢ تاریخ دمشق (٤١٥/٣٩)، عمار بن یاسر، (ص ١٤٤).

^٣ تحقیق مواقف الصحابة (١٦/٢ - ١٨)، التاریخ الکبیر للبخاری (٢٠٣/١)، التهذیب (٣٩١/٩)، تهذیب تهذیب (٣٩٢/٩).

سه عیدی کوری موسه یه ب واجبه دوور که وینه وه لی، چونکه دواي گهران و پشکنین ده رکهوت که هه لبه ستراره، حاکمی نه یسابووری به دهق هیناویه تی که یه کی له پیاوانی سه به نی نهم ریوایه ته ی هیناوه، که متمانه ی پی ناکری و له کارکه وتوه، چونکه پیاویکی خه یالاوییه دهقه کیش لارو ویره (منکره)، چونکه له راستیدا نه و ریزو حورمه ته ده رناکه وی که سه عیدی کوری موسه یه ب هه یبووه، بۆ هاوه لآن، له ریوایه تی لهم شیوه دا له قسه هیچه کانی تر دا نه بیئت^(۱).

۳- نه ستۆیاکی عه مار له خوینی عوسمان

نه وه ی که ریوایه ت کراوه لهم باره یه وه تۆمه تبارکردنی مه سروقی نه بی موسایه ده رباره ی عه مار به م پییه عه مار له گه ل حه سه ندا هاتوه بۆ راپه راندنی خه لکی کوفه، نهم ریوایه ته سه نه ده کانی لاوازه، چونکه شیعیه کی نه ناسراو سه یفی عیله تباری تیدا یه، ههروه ها نه و ریوایه ته ی له سه حیحی بوخاریدا هاتوه شتی وه های باس نه کردوه، نه و زیاده ی پیوه نراوه بۆ وه رگرتن ناشیت به تاییه تی نه گهر توانج بگریته هاوه لئیکی وه کو عه ماری کوری یاسر که پیغه مبه ر ﷺ فره رمویه تی: (عه مار په نادراوه له شه ی تان^(۲) و نیمان لیپان لیپی دلئ بووه)^(۳)، زانایان هیچو پوچی نه و تۆمه تانه یان روون کردۆتوه که لکاوه به کۆمه لئ له هاوه له به ریزه کانو به تاییه ت عه مارو هاوشیوه کانی نیین و که سیر ده لئیت نه و قسانه ی که خه لکی باسی ده که ن وانیه، گوایه هه ندئ له هاوه لآن عوسمانیان ته سلیم کردوه و رازی بوون به کوشتنی نهم قسانه راست نییه و تا قه هاوه لئیک وای نه کردوه، به لکو هه ر هه موویان نا په حه ت و بی تاقه ت بوون، به کوشتنی و له عه نه تیان کردوه له بکوژانی^(۴)، ههروه ها (.. أبوبکری کوری العربی) ده لئیت: نهمه گوماناویرتین ریوایه ته لهم باسه دا، که هاوه لآن ده ستیان هه بووی یان رازی بوون به کوشتنی، هیچ هاوه لئ کفه ی لی نه کردوو خۆی تاو نه داوه بۆ شوینه که ی

^۱ الدولة الامویة (۳۹).

^۲ البخاری، رقم (۳۷۴۳).

^۳ عمار بن یاسر، (ص ۱۴۷).

^۴ البداية والنهاية (۲۰۷/۷).

ته گهر بیانویستایه سهری بخن چوار هزار که سی نامۆ ناهالی دهستیان نه ده گرت به سهر بیست هزار خه لکی شاری مه دینه دا، به لام به دهستی خۆی خۆی خسته نه و تهنگوچه له مه یه و بۆ سه لامه تی خوینی موسلمانان^(۱)، ههروه ها ده لیت: هه رچی نه فام ناژاوه گیره دهسته مۆ کراون، که بلین که هه رچی هاوه لی به ریزه نه یارو گیره شیوینی نیمامی عوسمان بووه و رازی بوون به و نا په ده تییه ها تووه به سه ریدا و کتیبی زمان ته پرو پر له نمونه یان هۆنیوه ته وه، که گوايه به ناشکرا و بانگه وه پۆ نووسیویانه له سهر نیمامی عوسمان، هه موو نه م کتیب و قسانه چنراو و تاشراون بۆ نه وه ی دلی موسلمانان گه ردین بیت، له سه ره پشینانی رابردو و خوله فای راشیدین، نه وه ی، که راست و دروست بیت له م باره یه وه، نیمامی عوسمان مه زلۆم بووه به بی بیانو و زولمی لی کراوه و هه موو هاوه لان به گشتی ته ستویان پا که له خوینی نیمامی عوسمان، چونکه نه وان له ژیر ویستی عوسماندا بوون و ته سلیمی نه و رایه نه بوون که نیمامی عوسمان وتی: نه فسی خۆم ته سلیم ده که م^(۲).

سینه م: نه ستوپاکی عه مری کوری عاص له خوینی عوسماندا

کاتی گه مارۆی عوسمان درا، عه مری کوری عاص له مه دینه ده رچوو به ره و ولاتی شام، وتی: وه للاهی نه ی خه لکی مه دینه هه رکه سی لی ره بیتیته وه و کوشتنی نه م پیاوه بیستی خوی گه و ره سه رشۆپی ده کات، هه رکه سی ناتوانی سه ری بخا با را بکات پروا، عه مری خۆی رۆشتوو عه بدوللای و موحه مه دی کوری له گه لیا چون^(۳)، دوا ی نه وان هه سانی کوری سابتیش چوو، خه لکانی تریش چون، کاتی هه والی کوشتنی عومانی بیست، خه لکیش به یعه تیان داوه به عه لی، عه مری وتی: من باوکی عه بدوللام و هه رکه سی نوکه برینیکی خسته بیت له عوسمان نه وه دلی منی هه لکه ندوو، ره همه تی خودا له عوسمان و لیتی رازی بیت، لیتی خۆش بیت، سه لامه ی کوری زباجی جوزامی ده لیت: نه ی گرو ی عه ره ب، عوسمان له نیوان نیوه و عه ره به کاندایه رگایه ک بوون نه و

^۱ الفواصم من القواصم، (۱۲۹).

^۲ العواصم من القولصم (ص ۱۳۲).

^۳ تاریخ الطبری، نقلًا عن عمر بن العاص للفضبان (ص ۴۶۴).

دهرگایه شکاوه، دهرگایه کی تر بهیښنه شوینی، عه مریش وتی: ټیمه نهو مهبسته مان دهوئ نهو دهرگایه ساز نابیت ههتا راستی له درزی ساجه کهیدا دهرنه کهویتو هه موو خه لکی له داد گهریدا یه کسان نه بن، پاشان هم شیعره ی وت:.

فيا لهف نفسي على مالك   وهل يصرف مالك حفظ للقدر
انزع من الحر اودي بهم   فاعذر هك ام بقومي سكر

پاشان به سوار روشتی به دهم گریانوه دهیوت: نهی هاوار سه رخوشتی له شهرم و دینداریی ده کهم خاوه نیان چوڼ به مش یوهیه بوو ههتا چووه شاری دیمه شق^(۱).

هم وینه راسته قینه یه ی که له عه مری کوری عاصه وه وه رگراوه له گه ل که سایه تی و ریبازی ژیان و نزیکیه که ی له گه ل عوسماندا هاوشانه، به لام نهو وینه یه ی، که شیواو نالوزکاوه له باره ی عه مره وه وینه ی پیاوینکی هه لپه رست و قاعکارو دنیا ویسته، ریوایه ټیکی زه عیف و تهرک کراوه ریوایه تی واقیدیه له موسای کوری یه عقوبه وه^(۲)، بری له نووسه رو میژووزانه کان که وتوونه ژیر کاریگری ریوایه ته زه عیف و نه خو شه کان، قه ناعه تیان کردوه به وه ی که عه مر نه یارو به شخو ر بووه، وه کو نهو ریوایه تانه ی که مه حمودی شیت خه تاب^(۳) و عه بدو لخالق سید نه بو رابییه^(۴) و عه باس مه حمود نه لعه قاد نووسیویانه، نهو عه قاده ی که فیزی کردوه پروانیه ته سنده ده کان و گالته ی به خو ینه ره کانی کردوه، مو عاویه و عه مری وا نیشانداوه که دوو پیاوی هه لپه رست و به رژه وه ندچی بوون، نه گهر هه موو ره خنه گره میژوویه کان کو ښنه وه له سه ر پوچه لئ نه م ریوایه تانه ی که لییه وه وه ریگرتووه و باسی تیا کردوه نهو کاته دهرده که ویت که (العقاد) هیچی به ددهسته وه نامینی، چونکه ته نها باسی ریوایه ته زه عیف و بی سهر و به ره کان ده کات، که نا کرینه به لگه، ره خنه گره میژوویه کان نه گهر بکو لنه وه له راستی نهو گفتوگو یانه و راستی وشه کانی به ده ک ده نگ کو ښنه وه له سه ر

^۱ تاریخ الطبری، نقلًا عن عمر بن العاص للغضبان (ص ۴۸۱).

^۲ عمر بن العاص للغضبان (ص ۴۸۱).

^۳ سفراء النبی، عمود شیت خطیبی، (۵۰۸).

^۴ عمرو بن العاص، عبدالحق سید أبو رایة، (ص ۳۱۶).

هه‌لوه‌شانده‌وه‌ی بۆیان ده‌رئه‌که‌وێت په‌یوه‌ندیی نێوان ئه‌و دووبیاوه‌ واته‌ عه‌مرو موعایوه‌ په‌یوه‌ندییه‌کی هاوکاری و له‌خۆ بردوویی بووه‌ بۆ والیه‌تی و فەرمانرداریی، وه‌ گرتیی نێوانیان له‌سه‌ر ئه‌وپه‌شکه‌ بووه‌ که‌ به‌ر هه‌ردووکیان که‌وتووه‌، ئه‌گه‌ر ته‌باو هاوکاری یه‌ک نه‌بونه‌یه‌ هه‌رگیز رێکنه‌ده‌که‌وتن^(١)، که‌سایه‌تی عه‌مري کورپی عاص به‌ راستی ئه‌وه‌یه‌، که‌ پیاویکی مه‌ده‌ئیی بووه‌، کاتێ ده‌رفه‌تی نه‌بووه‌ عوسمان سه‌رخات مه‌دینه‌ی به‌جێ هێشتوووه‌ به‌ گریانیکێ کۆته‌لێ بۆی گریاوه‌، کاتێ عوسمان کورژرا، عه‌مري نزیکه‌ترین هاوڕێ و هاوده‌م و راویژکاری عوسمان بوو، له‌ سه‌رده‌می عوسمان ده‌هاته‌ ناو راویژکردنه‌وه‌ به‌بێ ئه‌وه‌ی والی بیت، پاشان چوو بۆ لای موعایه‌و بۆ ئه‌وه‌ی هه‌روه‌زی یه‌که‌تر بن، بۆ شه‌پرکردن له‌گه‌ڵ بکوژانی عوسماندا، تۆله‌ی ئه‌م خه‌لیفه‌ شه‌هیده‌ بسینن^(٢) بۆ کوشتنی ئیمامی عوسمان هه‌رچی توهرپی و قینی هه‌بوو پژاندی له‌ دژی ئه‌و تاوانباره‌ خوینپێژانه‌، ناچار بوو جگه‌ له‌ مه‌دینه‌ شوینیکێ تر هه‌لبژێری بۆ تۆله‌سه‌ندنه‌وه‌ له‌و یاخیانه‌ی که‌ وێریان بینه‌ شاری پیغه‌مبه‌ر ﷺ و به‌دیار چاوی خه‌لکه‌وه‌ خه‌لیفه‌که‌ی شه‌هید که‌ن، که‌ی کاریکی نامۆیه‌ ئه‌گه‌ر عه‌مري رقی هه‌لسی بۆ خاتری عوسمان لێره‌دا که‌سانیک له‌م بابته‌ واه‌ گومان ده‌به‌ن که‌ عه‌مري دژ گران نابێ بۆ ئیمامی عوسمان ئه‌م جوهره‌ که‌سانه‌ له‌ سه‌ر ئه‌و ریاویه‌ته‌ درۆزانه‌ گۆش کراون، که‌ بۆچوونیان وایه‌ که‌ عه‌مري له‌ غه‌م و په‌ژاره‌ی ده‌سه‌لات و حکومه‌دا بووه‌^(٣).

٤- هه‌ندێ له‌ قسه‌ی هاوه‌لان ده‌رباره‌ی فیتنه‌که‌:

١- ئه‌نه‌سی کورپی مالیک

وترا به‌ ئه‌نه‌سی کورپی مالیک خۆشه‌ویستی عه‌لی و عوسمان له‌ دلیکا کۆنابیتته‌و، ئه‌نه‌س وتی: درۆ ئه‌که‌ن، ئیمه‌ خۆشه‌ویستی هه‌ردوکیانمان کۆکردۆته‌وه‌ له‌ دلاماندا^(٤).

٢- حوزه‌یغه‌ی کورپی یه‌مانی

^١ عمرو بن العاص للعقاد، (ص ٣٣١، ٣٣٢).

^٢ عمرو بن العاص للفضیان، (ص ٤٨٩ - ، ٤٩٠).

^٣ المصدر نفسه (ص ٤٩٢).

^٤ تحقیق مواقف الصحابة (٢٥/٢)، التهذيب ابن حجر (١٤١/٧).

له خالیدی کوری ره بیهوه هاتوه، ده‌لئی بیستان حوزه یفه تووشی نازار بووه، نه‌بو مه‌سعودی نه‌نصاری له‌گه‌ل چهند که‌سیکدا چون بۆ مه‌دائین بۆ سەردانی، ده‌لئی له‌وئ باسی کوشتنی عوسمان کرا، حوزه یفه وتی: ئەی خودایه من له‌وئ نه‌بووم، منیش نه‌مکوشتوه، وه‌ پازیش نیم به‌ کوشتنی^(۱)، نه‌حمەدی کوپی حەنبەل له‌ ئین و سیرینه‌وه نه‌ویش له‌ حوزه یفه‌وه هیناویه‌تی وتویه‌تی کاتئ ه‌والئ کوشتنی عوسمانی پینگه‌یشت، وتی: ئەی خودایه تۆ نه‌زانی من ده‌ستم نییه له‌ خوینی عوسماندا گەردم پاکه لیی، نه‌گەر نه‌وانه‌ی کوشتوویه‌نه خویان به‌ حق ده‌زانن من هەر لییان به‌ریم، نه‌گەر به‌ هه‌له‌یش کوشتوویه‌نه خۆت باشده‌زانی من نه‌ستۆم پاکه له‌ خوینه‌که‌ی، له‌مه‌ولا عه‌ره‌ب ده‌زانن بۆیان ده‌رده‌که‌وئت نه‌گەر کوشتنی حق بئ له‌ کوشتنه‌که‌ی شیر ده‌دۆشین نه‌گەر به‌ناحه‌قی و هه‌له‌ کوشتبیتیان نه‌وه له‌ کوشتنه‌که‌ی خوین ده‌دۆشین، دوا‌ی کوشتنی عوسمان عه‌ره‌به‌کان خوینیان ده‌دۆشی، شمشیر و کوشتن و برین دا‌پرا به‌سه‌ریاندا^(۲)، (بین عه‌ساکیه‌) له‌ چۆندوبی کوپی عه‌بدوللاوه‌ ریوایه‌تی کردوه که سه‌حابه‌یه‌که گه‌شت به‌ حوزه یفه‌و باسی کوشتنی نیمامی عوسمانی کرد، حوزه یفه وتی: نه‌وانه به‌ زو‌لم کوشتیان، منیش وتم: عوسمان ئیستا له‌ کوینه‌؟ وتی: له‌ به‌هه‌شته، وتم: ئەی بکوژه‌کانی له‌ کوین؟ وتی: له‌ناو ناگری دۆزه‌خدا^(۳).

۳- ئوم سوله‌یی نه‌نصاری

ئوم سوله‌یی نه‌نصاری ده‌لئین: کاتئ بیستی عوسمان کوژراوه، وتی: ئیمه دوا‌ی نه‌و ده‌بئ خوین بنۆشین.

۴- نه‌بو هوره‌یره^(۴)

نه‌بی قریتم ده‌لئیت: له‌ رۆژی کوشتنی عوسماندا نه‌بو هوره‌یره‌م بینی ده‌ستی به‌ په‌لکه‌کانیه‌وه بوو، ده‌ی وت: وه‌للا‌هی عوسمان به‌ناحه‌قی کوژرا^(۵).

^۱ المصدر نفسه (۲/۲۷).

^۲ تحقیق موافق الصحابة (۲/۲۸)، تاریخ دمشق (۳۸۸).

^۳ تحقیق موافق الصحابة (۲/۲۸)، تاریخ دمشق (۳۸۸).

^۴ البداية والنهاية (۷/۱۹۵).

۵- ئەبى بەكر

ئىبنو كەسىر لى (البداية والنهاية) لى ئەبى بەكرەۋە رىۋايەتى كىردۈۋە وتىيەتى، ئەگەر لى ئاسمان بىخەنە خوارەۋە بۆسەر زەۋى لەۋە پىم باشترە بەشدارى بىكەم لى كوشتنى عوسماندا^(۳).

۶- ئەبو موسائى ئەشعەرى

لى ئەبى عوسمانى نەھدىيەۋە ھاتوۋە، ئەبو موسائى ئەشعەرى وتىيەتى ئەگەر كوشتنى عوسمان لەسەر ھەق ۋە ھىدايەت بىت ئەۋە لەمەۋلا شىر دەۋشېن، خۇ ئەگەر لەسەر ناھەقى ۋە گومرايى بىت لەمەۋلا خويىن دەۋشېن^(۴).

۷- سومورەت بن جندب

ئىبنو عەساکىر بە سەنەدەكانى لى سومورەى كوپى جوندوبەۋە رىۋايەتى كىردۈۋ، وتىيەتى ئىسلام لەناۋ قەلەيەكى پۇلايىندا بوۋ، ئەۋانە بە كوشتنى عوسمان كونيان كىردە ئىسلام، ئەۋانە درزىكى وايان تىكرەد ئىتر ناتوانن ھەتا رۆزى قىامەت ئەۋ كۈنە بىگرن، يان پىرىكەنەۋە خەلكى مەدىنە خەلافەتيان تىدا بوۋ، بەلام ئەۋانە دەريان كىردۈۋ ئىتر ناگەرپىتەۋە ناويان^(۵).

۸- عەبدوللانى كوپى عەمرى كوپى عاص

ئەبو نەئىم لى كىتبى ناسىنى ھاۋەلاندا بەسەندە لى عەبدوللانى كوپى عەمرى كوپى عاصەۋە ھىناۋىيەتى كە وتىيەتى عوسمانى كوپى عەفان بە مەزلۇمى كوزرا، دوو ئەۋەندەى ئىمە پاداشتى ھەيە^(۶).

۹- عەبدوللانى كوپى سەلام

---

^۱ تحقيق موافق الصحابة (۳۱/۲)، تاريخ دمشق (۴۹۳).

^۲ المصدر نفسه.

^۳ تاريخ المدينة (۱۲۴/۴).

^۴ تحقيق موافق الصحابة (۳۱/۲)، تاريخ دمشق (۴۹۳).

^۵ معرفة الصحابة (۲۴۵/۱)، المعجم الكبير (۴۶/۱).

عەبدوللّا وتوێهتی عوسمان مەکوژن، ئەگەر بیکوژن نیتەر هەرگیز پێکەوه جەنگ ناکەن^(۱)، لە رێوایەتییکی تردا وتوێهتی وەللّا هی ئەگەر کەلەشاخی خۆین لە عوسمان برێژن زیاتر زیاتر لەخودا دوور ئەکەونەوه^(۲).

۱۰- حەسەنی کۆری عەلی

لە تەلقی کۆری خەشافەوه هاتوو دەلیت: چوین بۆ مەدینەو قورتی کۆری خەشەمان لەگەڵدا بوو، گەشتینە حەسەنی کۆری عەلی، قورت وتی بە حەسەن، نێمامی عوسمان چۆن کوژرا، حەسەن وتی: بە زوڵم کوژرا^(۳).

۱۱- سەلەمی کۆری ئەکوەح

لە یەزیدی کۆری ئەبی عوبەیدەوه هاتوو، دەلی: کاتێ عوسمان کوژرا سەلەمی کۆری ئەکوەح کە بەدریبه لە مەدینە دەرچوو بەرەو رەبزه، هەر لەوێ مایەوه هەتا ماوهیکی کەم پێش مردنی^(۴).

۱۲- عەبدوللای کۆری عومەر

لە ئەبی حازمەوه هاتوو دەلی: من لای عەبدوللای کۆری عومەر بووم، باسی عوسمان کرا، باسی رێزو پلهو پایەو نزیککی عوسمانی کرد، ئەوەندە باسی کردو روشت لە سەری هەتا لە شووشە پاکتر بوویەوه، پاشان باسی عەلی کرد، باسی رێزو نزیککی و پێشینەیی ئەوەندە کرد هەتا لە شووشە پاکتر بوویەوه، پاشان وتی: هەرکەسێ وستی باسی ئەم دوانە بکات، با بەم شیۆهیه باسیان بکات، یان وازیان لی بێنیت^(۵)، عەبدوللای کۆری عومەر دەلی: کەس قسە نەلی بە عوسمان، چونکە پێشەواو پیاوماقوڵی نێمە بووه^(۶).

^۱ تحقیق موافق الصحابة (۳/۲)، فضائل الصحابة اسنادہ صحیح.

^۲ الطبقات (۸۱/۳).

^۳ تاریخ المدينة (۱۴۵/۴).

^۴ تاریخ المدينة (۱۴۲/۴).

^۵ تحقیق موافق الصحابة (۳۷۹/۱).

^۶ تحقیق موافق الصحابة (۳۷۹/۱)، فضائل الصحابة اناده صحیح.

پینجهم: شوینه‌واری کوشتنی عوسمان له روودانی ئاژاوه‌کانی تردا

فیتنه‌ی کوشتنی عوسمان بوو به هۆکاری بۆ داکهوتنی کۆمه‌لێ ئاژاوه‌ی تر بوو به سهره‌تایه‌ک بۆ روودانی فیتنه‌کانی دوا‌ی خۆی، چونکه دلی خه‌لک گۆراو درۆ بلاوه‌ی کردوو هیلکی ئاسۆیی به‌دیار که‌وت، بۆ لادان و خۆ دزینه‌وه له عه‌قیده‌و شه‌ریعه‌تی ئیسلام^(١)، کوشتنی عوسمان گه‌وره‌ترین هۆکاری بۆ بۆ به‌ریابوونی فیتنه له نیوان خه‌لکیدا هه‌ر به‌و بۆنه‌یه‌وه ئوممه‌ت هه‌تاکو نه‌مپۆ ته‌فره‌قه‌ی تی‌که‌وتوه^(٢)، دله‌کان لێک ترازان و نا‌په‌حه‌تییه‌کان گه‌وره‌تر بوون و خه‌لکی خراپه‌کار و خۆپێ‌ی ده‌رکه‌وتن و به‌پێ‌زو قوربداره‌کان زه‌لیل بوون، نه‌و که‌سانه‌ی که به‌ریه کرابوون شانیان کرد به ئاژاوه‌دا و نه‌وانه‌ی که فهرمانبه‌ری چاکه‌و ناشتی بوون په‌کیان خرا، پاشان به‌یعه‌ت درا به‌ عه‌لی کورپی نه‌بی تالیب که له هه‌موو خه‌لکی شایه‌ن‌تر بوو بۆ خه‌لیفه‌یه‌تی و له زیندوووه‌کان به‌ری‌زتر بوو، به‌لام دله‌کان ترازابوون، ناگری فیتنه خۆش کرابوو، نه‌دروشیان یه‌کی ده‌گرت نه‌ جه‌ماعه‌تی‌شیان رێک ده‌که‌وت نه‌ بۆ خه‌لیفه‌و نه‌ بۆ پیاوه‌ باشه‌کان، نه‌و خێرو خۆشییه‌ به‌ده‌ست نه‌نه‌هات که چه‌ند گرتوویه‌ک ده‌یانویست، چونکه ناو ئاژاوه‌گیر و فیتنه‌ داکه‌وت^(٣)، ورده ورده فتوحات لاواز بوو له میانه‌ی ساڵه کۆتاییه‌کانی خه‌لافه‌تی عوسمانه‌وه ده‌ستی پێ‌کرد، کاتی فیتنه‌و ئاژاوه ده‌ستی پێ‌کرد دای له شاره‌کانی ئیسلام و چه‌قی خه‌لافه‌ت، پاشان له کاتی کوشتنی عوسمان فتوحات راگیرا و قه‌تیس کرا، به‌لکو له هه‌ندێ شوینه‌وه پاشه‌کشه ده‌کران هه‌تا سهره‌تای سهرده‌می مه‌عاویه‌ی به‌م چه‌شنه بارودۆخی موس‌لمانان سه‌قامگیر نه‌بوو، پاشان فتوحات به‌خۆره‌لات و خۆرئاوا و باکووردا ده‌ستی پێ‌کرد و ره‌ها بوو^(٤).

^١ المصدر نفسه (ص ٥٩٠).

^٢ مجموع فتاوی (١٦٢/٢٥).

^٣ مجموع فتاوی (١٦٣/٢٥).

^٤ احداث وأحاديث فتنة اخرج (ص ٥١٩).

شه شه؛ زولمکردن و دهستدریژی کردن سهر خه لکان ده بیته هوی هیلاکیی له دنیاو

قیامه تدا

زولم و دهستدریژی کردنه سهر خه لکان به ناحه قی و تاوان هۆکاریکه بۆ به هیلاکچوونی دنیاو قیامهت ههروهک خودای گهوره دهفه رموی: (وَتِلْكَ الْقُرَىٰ اَمْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِم مَّوْعِدًا) (الکھف: ۵۹). نه گهر به دوا داچوونیک به کهین بۆ حال و بارودۆخی نهو که سانهی هه لگهرانه وه له عوسمان و دهستدریژیان کرده سهری و زولمیان کرد بۆمان ده ده که ویت خودای گهوره مۆله تی نه داون، به لکو زه بون و سهر شوژی کردن و تۆله ی لی کردنه وه، تاقه که سیکیان قوتار نه بوو^(۱)، خه لیفه ی کوری خه یات له میژووه کهیدا به سه نه دی سه حیح ریوایه تی کردووه، هه تا گه شتووه ته عیمرا نی کوری نه لحوه یر، وتی: عه بدوللای کوری شه فیق بۆی باسکردم که یه که مین دلۆپی خوینی عوسمان نه یینیوه، چون قورثانه که یان بۆ هینام سه یره کهم دلۆبه خوینه که تکاوه ته سهر (فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللّٰهُ) له سهر قورثانه که بوو لی م نه کرده وه هه لم نه که ند.

له میژووی ئیبنو عه ساکیدا هاتووه له موحه ممدی کوری سیرینه وه وتویه تی، من ته وافی که عبه م ده کرد پیاویکم بی نی ده یوت نه ی خودا لی م خۆش ببه به لام گومان نابهم لی م خۆش ببی، منیش وتم: نه ی به نه دی خودا نه م بیارانه وه ی تۆ ده که یت له که سم نه بیستووه! وتی: من به لی م دا به خودای گهوره نه گهر بتوانم زلله یه ک بکی شم به روخساری عوسماندا، کاتی کوژراو له سهر به ره ی ماله که ی که وتبوو، خه لکی هاتن پۆل پۆل نوژی له سهر به کهن، منیش وه کو نه وه ی نوژی له سهر به کهم چوومه ژووره و سه یره کهم به ته نیایه په رده کهم له سهر روخساری به رز کرده وه کی شام به ده م و چاویدا کتوپر دهستی راستم وشک بوو، موحه ممدی کوری سبیش ده لی دهستی نه و کابرایه م بی نی وه ک دار ره ق و وشک بوو^(۲)، نه گهر بۆ نیشانه ی زولمی نه م کینه بازانه نه وه نه ده به سه موسلمانان شم شیریان لی هه لکشاون، هه تا رۆژی قیامهت قه ل و پاچیان ده کهن، نه و

^۱ تحقیق موافق الصحابة في الفتنة (۱/۴۸۳).

^۲ سير شهداء حروس وعبر للمسيحيين، (ص ۶۷)، تاريخ دمشق ص (۴۵۸)، تحقیق موافق الصحابة

(۱/۴۵۸).

کهسانهش کهوا له بازنه‌ی شه‌وا ده‌خولینه‌وه قاسمی کورپی موحه‌مه‌ده ده‌لێ: عدلی دای به‌لای دوو پیاو‌دا له مه‌دینه، دوا‌ی کوشتنی عوسمان و پیش به‌یعه‌ت‌دان به‌ خۆ‌ی، هه‌ردووکیان ده‌یان وت: پیاوه‌ سپی و ساده‌که‌ کوژرا، وه‌للاهی له‌ناو ئیسلام و عه‌ره‌به‌دا جینگه‌ی چۆله، وه‌للاهی که‌سی به‌پێژ شالاوی بۆ نه‌بردوه، عدلی وتی: چیتان وت؟ بۆیان دووباره‌ کرده‌وه، نه‌ویش وتی: وه‌للاهی پیاو دوا‌ی پیاو پۆل دوا‌ی پۆل ئیمه‌ش ئاوا ده‌چین هه‌تا عه‌بباسی کورپی مه‌ریه‌م ده‌رده‌که‌وێت^(١).

حه‌وته‌م: دلگه‌رانی موسته‌مانان بۆ کوشتنی عوسمان و شه‌و شیعه‌رانه‌ی که‌ ده‌یلاویننه‌وه. شه‌م نا‌په‌حه‌تی و موسیبه‌ته‌ زۆر به‌ سه‌ختی که‌وته سه‌ر ده‌روونی موسته‌مانان، فرمیسته‌کیان هه‌لپه‌شت و روومه‌تیان به‌ شه‌شک ئاودا، وه‌ زمانیان هه‌ساندا بۆ لاوانه‌وه‌ی ئیمامی عوسمان و به‌زه‌ی پیا هاته‌نه‌وه‌ی هه‌سانی کورپی سابه‌ت، ئیمامی عوسمان ده‌لاوینیتته‌وه‌ دلگه‌ران ده‌بی بۆ کوشتنی و بکوژه‌کانی داده‌شۆڕی و سه‌رکوژنه‌یان ده‌کات، بۆ شه‌و تاوانه‌ی له‌ ده‌ستیان که‌وته‌وه^(٢).

هه‌سان

اتركام غز والدورب وراءكم	وغز وتمونا عند قبر محمد
فلبنس هدى المسلمين هيتم	ولبنس امر الفاجر المتعمد
ان تقدموا بجعل قري اسرواتكم	حول المدينة كل لبن مذوذ
او قد بروا فلبنس قاسا فرتم	ولمثل امر اميركم لم يرشد
وكأن اصحاب النبي عشبة	بدن تذبح عند باب المسجد
ابكى ابا عمر لنحسن بلائه	امسى مقبما في بقيع الغرقد

هه‌سان

ماذا اردتم من اخي الدين باركت	يدالله في ذلك الا ديم المقدد
قتلتهم ولى الله في جوف داره	وجنتهم بأمر جائر غير مهتد
مهلا رعيتم ذمة الله بينكم	واوفيتم بالعهد عند محمد
الم يك منكم ذا بلاء ومصدق	وأوفاكم عهدا لدى كل مشهد

^١ تحقيق موافق الصحابة (١/٤٥٨)، التمهيد والبيان (ص ٢٣٣).

^٢ سير شهداء دروس وعبر للسحبيبارنى، (ص ٦٢)

فلا ظفرت ايمان قوم تبايعوا

حسان

من سره الموت صرفا لافراج فيه
مستشعري حلق الماذى قد شفعت
صبرا فدى لكم امي وما ولدت
اني لمنهم وان غابو وان شهدوا
لتمعن وشيكا في ديارهم

حسان

ان تمس دالر ابن اروى منه خاوية
فقد يصادق باغني الخبر حاجته
يا ايها الناس ابدوا اذات انفسكم
قوموا بحق ملك الناس تعترفوا
فيهم حبيب شها بالموت يقدمهم
كعبي كورى ماليك

ويح لامر قد اتاني رائع

قتل الامام له النجوم خواضع
يالهل نفسي اذ تولوا عدوة
ولوا ودلوا في الضريع اخاهم
من نائل او سودو وحماله

كم من يتيم كان يجبر عظمه
فرجتها عنه يرحمك بعدما

فازال يقبلهم ويرأب خلمهم
امسى مقيما بالنقنح واصبحوا
النار موعدم بقتل امامهم

جمع الجمالة بعد حلم راجع
يا كعب لا تنفك تبكى هالكا

كهعبي كورى ماليك

على قتل عثمان الرشيد المدد

فليأت فادة في دار عثمان

قبل المغاطم بيض زان ابدانا

وبالامير ويا لاخوان اخوانا

ما دمت حيا وما سميت حسانا

الله اكبر يا ثارات عثمانا

باب صريع وباب محرق خرب

فيها ويهوى اليها الذكر والحسبي

لا يستوى الصدق عندالله والكذب

بعزة غضب من خلفها عصب

مستلثما قد بدا في وجهة الغضب

هد الجبال فانغضت برجوف

والشمس بازعة له نكسوف

بالنعش فوق عواتف وكتوف

ماذا اجن ضريحة المسقوف

سبقت له في الناس او معروف

امسى بمنزلة الضياع يطوف

كادت وايقن بعدها يمثوف يحتوف

حتى سمعت برنة التلهيف

متفرقين قد اجمعوا بحفوف

عثمان صهر في البلاد عفيف

والخير فيه مبين معروف

مادمت حيا في البلاد تطوف

فکیف یدیہ ثم اغلب بغافل	وایقن ان الله لیس بغافل
وقال لاهل الدار تقتلوهم	عفا الله کل امرء لم یقاتل
فکیف رأیت الله حب علیهم	العداوة والبغضاء بعد التواصل
وکیف رأیت الخیر دبر بعده	عن الناس ادبار النعام الجوافل
راعی الابل التمری فی ذلك	
عشیة یدخلون بغیر اذن	علی متوکل او فی وطابا
خلیل محمد وزیر خدق	ورایع خیر من وطئ الترابا
به کورتی و به پوختی	

۱- نیمامی عوسمان له سهرده می نه فامییدا له ناو تیره که می خویدا به پرتزترین که س بووه و ناوبانگیکی مه زن و دهوله مهن دی هه بووه، زور شهرمن و قسه شیرین بووه، هوزه که می زور خویشان ویستوووه به نتمی سهیریان کردوووه، له سهرده می نه فامیه تیدا کپنووشی بو بت نه بردوووه له داوین پیسی نزیک نه بووه تهوه، به هیچ شیویه نارهقی نه خواردوووه.

۲- نیمامی عوسمان ته مهنی گهشته (۳۴) سالان نه بو به کری صدیق بانگهیشتی کرد بو نیسلام رکی و سالاری تیا نه کرد، به لکو به کتوپری چوو به پیرییه وه و کتپر کیی ده کرد بوو به پیشینه یه که مینه کان.

۳- موسلمانان زور شادومان بوون به موسولمان بوونی عوسمان وه گرتی خوشه ویستی و برایه تییان له گه لدا به ست و خودای گه وه به کچی پیغه مبه ر ﷺ که بوو به هاوسه ری پرتزی لی گرت.

۴- سوننه تی نار هه تی تاقیرکرنه وه به ناو هه موو گه لو جه ماعه ت و میلله ت و ولاتی کدا ته نانه ت به ژیا نی تاکه که سیشدا گوزه ری کردوووه، نه م سوننه ته به ژیا نی هاوه له به پرتزه کانیشدا تیپه ریوه، تووشی نار هه تی وه ها بوون چیا سه رکه شه کان پییان هه لئا گیری.

مال و خوینی خویان به خشی له ریگای خودادا، ماندوو بوون و زه همه تی زوریان چهشت، موسلمان به رزو ناوداره کانیش له م نار هه تیانه بیبهش نه بوون، بو غموونه عوسمان نازاری چهشت و له سه ر نیسلامه تی نه شه که نه درا به دهستی مامه که می که ناوی هه که می کوری نه بی عاصه.

۵- لەو رۆژەوی عوسمان موسلمان بوو، پەيوەست بوو بە پيڭەمبەرەو ﷺ، لێي جيا نەبوو، پەيوەست بوو کۆچکردن و ئەو کارە گرنگانە نەبوایە، کە پيڭەمبەر ﷺ دەينارد. کەسێ نەبوو ئاتاجی دەولە مەندىيە کەي نەبييت، ژيانى لە هۆگرى پيڭەمبەردا ﷺ وەکو ژيانى خەليفە راشيدىنەکان وابوو، وەکو بليى کەسيكى تاييەتي پيڭەمبەرەو ﷺ هاوشانى خەليفەکانەو پاليئوراويکە بۆ دوو خەليفە کەي پيش خۆي.

۶- عوسمان شيرازەيە کي قامي بەستبوو، لە گەڵ بانگەوازي گەورەي ئيسلامداو هيچ هەواييکي پيڭەمبەرايەتي تاييەتي و گشتيى لە کيس نەداو، لە ژيانى پيڭەمبەردا ﷺ هيچ قسەو هەواييکي خەليفەکانى لە کيس نەداو، لە ژيانى دوو خەليفە گەورە کەدا بە زمانى نەمرو هيج شتيك لە کارەکانى بنياتنانى دەولەتي ئيسلامى لە دەست نەداو.

۷- ئەو رييازە پەرور دەيەيى کە عوسمان و هاوێلە بەريزەکانى لەسەر پەرورەردە کرا، قورئانى پيروز بوو، کە لە لايەن پەرورەدگارى جيهانەو دەبەزيو.

۸- ئەو فاکتەرە بەهيزەي کە کارىگەري هەبوو لەسەر کەسايەتي عوسمان و دەرگا کردنەو، بەهەرەکانى و تەقاندنەو، وزەکانى خاوينکردنى دەررونى هاوړيەتي پيڭەمبەر ﷺ شاگردى قوتابخانەي پيڭەمبەرايەتي بوو، چونکە عوسمان دواي موسلمانبوونى لە مەککە هۆگرى پيڭەمبەر ﷺ بوو، هەر وەکو لە مەدينە دواي کۆچکردن هۆگرى بوو، عوسمان دەررونى خۆي ريکخستبوو، زۆر سووربوو لەسەر شاگرديتيى لە بازنى قوتابخانەي پيڭەمبەرايەتي، لە گشت لقهکانى زانست و زانياريدا لەسەر دەستي مامۆستاي مەروفايەتي و رينمايەيەکانى ئەو مامۆستايەي کە پەرورەدگار بە باشترين ئەدەب ناوى هينابوو.

۹- عوسمان لەو کەسانە نەبوو، کە لە شەري بەدر دوابکەويٹ، لەبەر تەمەلئى سستى يان لەبەر ترسو و بيم وەکو هەوەسبازەکان تانەي لى دەدەن و دەلئين لەبەر دواکەوتوو، ئيمامى عوسمان نەيوستوو سەريپچى بکات، ئەو ريزو شکۆيەي کە ئەهلى بەدر دەستيان کەوت لە شەري بەدردا، لەبەر گوڤرايەلئى شوڤن کەوتنى پيڭەمبەر ﷺ بوو، عوسمانيش يەکى بوو لەوانەي کە لە گەڵ پيڭەمبەر ﷺ دەرچوو، بەلام پيڭەمبەر ﷺ گەرندييەو بۆ ئەو، بەديار کچە کەيەو، بيت، لەبەر ئەو، بۆ گوڤرايەلئى پيڭەمبەر

ﷺ گه پرایه و به جیمن پینغه مبهري ﷺ له ده سكه وتی غه نیمه و پاداشتی شهر به شی
عوسمانی جیا کرده وه، واته عوسمان شهر پیکي ده سكه وتوو پاداشت و ریزي نه هلی به در
بوو، چونکه گو پرایه لی پینغه مبهري ﷺ کردو ملی بۆ که چ کرد.

۱۰- له حوده بییه دا وه کو ته به ری باسی کردوه، به چهند کاریکی تایبته عوسمان
ریزي لینرا، یه کئی له تایبته مندیه کانی نه وه بوو پینغه مبهري ﷺ دهستی خوی دانا له
جیگه ی دهستی عوسمان، کاتی هاوه لآن به یعه تیان پیداو عوسمان له وی نه بوو.

تایبته مندیه کی تر نه وه بوو نامه ی پینغه مبهري ﷺ گه یانده موسلمان
ده سته سهره کانی مه ککه، ههروه ها پینغه مبهري شایه تی دا که عوسمان له خویه وه ته وافی
که عبه ناکا، ههرواش بوو به بی پینغه مبهري ﷺ ته وافی نه کرد.

۱۱- پینغه مبهري ﷺ تکای عوسمانی وه رگرت، که کردی بۆ عه بدوللای کوری نه بی
شرح له فه تی مه ککه دا.

۱۲- زیانی کۆمه لایه تی عوسمان له مه دینه دا نه وه بوو دوی مردنی روقیه ی کچی
پینغه مبهري ﷺ، نوم که لوموی کچی پینغه مبهري ﷺ لی ماره کرا، عه بدوللای کوری
عوسمان مردو پاشان نوم که لومیش مرد.

۱۳- به شداریه نابوریه کانی له بنیاتنانی دهوله تدا نه وه بوو، بیری رۆمیه ی به
بیست ههزار دره م کړی و کردی بهو خیر بۆ هه ژارو دهوله مه ندو ریبار، مزگه وتی
پینغه مبهري ﷺ فراوان کردو سامانیکی زۆری به خشی به له شکری ته نگانه.

۱۴- ژماره یه که فرموده ی زۆر هاتوه له مهر ریزي نیامی عوسمان، هه ندیکیان
له باره ی ریزي نیامی عوسمانه وه به ته نیا هاتوه، هه ندیکیشیان له باره ی نیامی
عوسمان و هاوه لانی تره وه هاتوه، پینغه مبهري ﷺ هه وائی نه و ناژاوه یه ی پیدابوو که
تییدا ده کوژریت به مه زلومی.

۱۵- عوسمان یه کیک بوو له و هاوه لانه ی که نه هلی شورا بووه یه کیک له وانه ی که له
بابه ته هه ره گرنه گه کاند له سه رده می نه بویه کردا رایه کانی وه رگیراوه، دووه مین
که سبوه له به ها داریدا لای نه بویه کړو عومه ری کوری خه تاب رۆلی گه رم و گورو
توندوتۆلی دیوه، له هه مان کاتدا عوسمانیش نه رمونیایی و سوکو سۆلی بووه، عوسمان
نه مینداریی گشتیی و برپه ی نه ستورو نو سه ری مه زنیی بووه.

۱۶- عوسمان مەكانەتى ھەبوو ھە لای عومەر، ئەگەر پرسیار بکرایە لە عومەر لەمەر شتێک دەیناردن بۆ لای عوسمان و عەبدوڕپەحمانی کۆری عەوف، ئەوکاتە بە عوسمانیان وتوو ھاشکۆ، پاکشۆ لە زمانی عەرەبی ئەو کەسە یە کە لە دواى پیاویکەوہ دانیشتوو، عەرەبەکان بەوکەسانە دەئێن ھاشکۆ، کە دەیانەوێت بێتە سەرۆک، ئەگەر عومەر و عوسمان نەیانئوانیبایە کاریک بکەن، بە عەباسی مامی پیغەمبەرەوہ خۆیان دەکردە سیان.

۱۷- چاکترین ئیشەکانی عەبدوڕپەحمانی کۆری عەوف ئەوہ بوو خۆی دارپنی لە کاری خەلیفە دیاتری کردن لە کاتی راویژ بەستەنەکەداو ھەلبژاردنی دایە دەستی ئومەت و ناماژەى ئەھلى حەلو و عەقد لەم پیناوەدا مەردانە راپەڕی و دەنگی ئومەتی لەسەر عوسمان کۆکردەوہ.

۱۸- لەمبارەوہ پۆخلەواتی شیعو درۆدەلەسەى رافزییەکان میژووی ئیسلامیان لە چیرۆکی راویژکردن و ھوکمران کردنی عوسمانیان چلکن کردووہ و رۆژھەلاتناسەکان قۆستبوویانەوہ و پرشو بلاویان کردووہ و زۆریەى میژوونووس و بیرمەندە ھاوچەرخەکان پێی کاریگەر بوون، لیکۆلینەوہ ھەلەسەنگاندنیان نەکردووہ بۆ سەندەو دەقی ئەم ریوایەتانە لە نێو موسلماناندا بلاویان کردووہتەوہ.

۱۹- چەندین بەلگەى زۆرو زەوہند ھاتووہ ناماژە دەکات بۆ شایستەى ئیمامی عوسمان بۆ خەلیفەى ھیچ مشتومڕیک نییە لە لای ئەوانەى دەستیان گرتووہ بە قورئان و سوننەتەوہ لەم رەوشەدان ھەموو ھاوہلان ئەوانەش کە شوێنکەوتەى ھاوہلان لە ئەھلى سوننەت و جەماعەت ئیجماعیان ھەیە لەسەر عوسمان کە شیاوترین کەسبووہ بۆ خەلافەتى پیغەمبەر ﷺ دواى عومەرى کۆری خەتاب.

۲۰- کاتی پەیمانی خەلافەت درا بە عوسمان ھەستا لە ناو خەلکدا وتاریکی داو ریبازە سیاسییەکەى خۆى راگەیاندا بە رۆشنی کە پابەند دەبێت بە قورئان و سوننەتى پیغەمبەر ﷺ و ئاکاری دوو خەلیفەکەى پێش خۆى، ھەروەھا لە وتارەکەیدا ناماژەى کرد کە رابەراییەتى خەلکی دەکات بە دانایی و ھیمنی لەو شتانەدا نەبێ کەوا (دارى خەددى) تێداى، پاشان بە ئاگای ھێنانەوہ کە باوہش نەکەن بە دونیاداو بە پوش و

په لاشه کهي گيرځوده نه بن، بڼ نه وهی پارټيزاوبوون له ټبره یی بردن و رقه به رایه تی و
مونا فسه کردن، چونکه نوممت ده بات بهرو دوبره ییکی و ناکوکی.

۲۱- که سایه تی عوسمان که سایه تییه کی قیادی بوو هم موو سیفته ته کانی رابه ریکی
خواناسی تیدابوو، له رووی زانست و فیژ کردن و به توانایی و له سه رخوی و دلغراوانی و
چاوسیږنی و نهرمی و لیږورده یی و خاکه ساری و شهرمنی و داویت پاکي و به خشنده یی و
بویری و نارامگری و دادوهری و خودا په رستی و له خودا ترسان و گریان و لیږتیچینه وهی
دهرون و قنیات و سوپاسگوزاری و لیږپراوی و سوراغ کردنی رهوشتی خه لک و دیاری کردنی
پسپوړی و سوودوهرگرتن له خه لکی شایسته و لیږهاتوو.

۲۲- شاره زایی ناکاری خلیفه راشیدینه کان بووه هه ولیداو هه لاسایان بکاته وه
هه نگوایی کی دروستی هه لگرتبوو بڼ جیبه جی کردنی ناکارو رابه ره خودا ناسه کان نه و
رابه رانه ی که ده توانن گه ل بیهن بهرو نامانجه وینه کراوه کانیا ن به هه نگوای چه سپاو.

۲۳- عوسمان له رووی سیاسه تی داراییه وه له سهر هم به رته تانه ده چوو، ساسه تی
گشتی دارایی نیسلا میی جیبه جی ده کرد، کاری باجگرو کار به دهستی تیکه لاو نه ده کرد
هه ر ثابونه یه بکه وتایه سهر موسلمانان وهی ده گرت بڼ به یتومال، هه ر چیه کیش پیان
بشایه پیی ده داو سته می له که س نه ده کرد پولیسه کانی زه کات و سهرانه ی راهینابوو
له سهر نه مانه تپارټی و وه فا.

۲۴- له سهرده می عوسماندا خه ر جکردنه کان به م پیودانگه بوو:

خه ر جکردنی موچه ی والیه کان وه موچه ی سهر بازه کان پاشان گه له کهشی
به ده ر یاریه کان گورینی که ناریک له (شوعیبه وه) بڼ (جده) هه لکه ندنی بیره کان خه ر ج
کردن، بڼ بانگویتزه کان، هه روه ها کاروباره کانی تریش.

۲۵- له لایه ن هه رچی و په رچی و خه وار یجه کانه وه عوسمان به وه تومه تبار کرا که
به یتومال سهر ف ده کات و ده ییه خشیت به خزمه کانی خوی، سنده دی هم تومه ته
هه لمه تیکی پروپانگه ندو پالا و تنبوو، که (سبه نییه کان) گازهر یان ده کیشا بوی و
شیعه رافزییه کان هه تا نه مرږ ده ییه جونه وه، دزه ی که ده ناو کتیبه میژوییه کان و میژوو
نووس و بیرمه ندو کان وه کو هه والیکی راست مامده یان له گه ل کرد، به لام هم هه والانه
نه سه لماوه و باتله.

۲۶- سهردهمی عوسمان به دريژوپندهري سهردهمی راشيدین گوزارشت دهکريت، چونکه زور بايهخی داوه به سهردهمی پيغه مبهرايهتی و زنجيره يهک بووه لهو سهردهمهو هاوده می سهردهمی راشيدین بووه، بهتاييهت له روی دادو قهزاوه، چونکه دريژوپندهري دادوهري سهردهمی پيغه مبهرايهتی بووه، وپرای نهوی پاريزکار ييهکی تير و تهسلی کردوه له گشت نهو بهندانهی که سايته به هممو رههاندو چه مکيکهوه دهقاودهق جيبه جي کردوه.

۲۷- نهخشی عوسمان له فتوحاتدا بهعزم و جهزم ناوزه ند دهکيت، واته ليپرانو دهريه پيني پتوه دياره، لهم کارانه دا بهرجهسته دهبي سهری دانه واند به ياخي بووه کانی فارس و روم و دهسه لاتی نيسلامی برده نهو ولاتانه دريژويدا به جيهاد و فتوحات لهو ديو نهم ولاتانه وه بو نهوی کومه کيان لي بيريت، بنکهی چه سپاوی تيا دامه زراند بو نهوی موسلمانان بهرگري له شاره کانی نيسلام بکن و هيژيکی سهربازی دهريایی پيکهوه نا، چونکه سوپای نيسلام پيويستی بو.

۲۸- بنکه سهرباز ييه کانی نيسلام، که له بهر ده کاتی له سهردهمی عوسماندا که وتبوو پيتهختی شاره مهز نهکان مهعه سکهری عيراق له کوفه و به صره بوو، مهعه سکهری شام له ديمه شق بوو دواي نهوی که شام هموی يهک لايوويه وه بو مهعاويه و بهس نهو سوفيان، مهعه سکهری ميسر له (فسطاط) بوو، نهم مهعه سکهرانه هه لدهستان به پاريزگاری و لاتی نيسلام و دريژو دان به فتوحات و بلا و کردنهوی نيسلام.

۲۹- به ناوبانگرتين رابه ره کانی فتوحات له سهردهمی عوسماندا نه حنه فی کوری قهيس و سوله يانی کوری ره بيعه و عه بدور په حمانی کوری ره بيعه، حه بيبي کوری مه سلهمه بوون.

۳۰- شهر ي (ذات صواري) وینه يهک بوو له سهرکه وتنی بيروباورهی راست و قايم به سهر فيترهی سهربازی و ژمارهی چهک و سهربازدا، چونغکه رومکان ههر له کونه وه شاره زایی دهريار بوو، به چه ندين نه زمونی دژواردا له شهر ي دهريادا تپه پريبوون، که چی موسلمانان تازه به تازه چوبونه دهرياو شهر ي دهريايان ده کرد.

۳۱- گرنگرتين په ندو وانه و سوود له فتوحاتی عوسماندا نه وه بوو به لینه کانی خودای گه وه له سهرکه وتن و جيگه خوشکردن بو نيمانداران به دی هات، له هونه ري جهنگ و

سیاسەتدا پەرەیان سەندو چوونە ناو دەریاو زانیارییان لەسەر دوژمن کۆکردەو، پەرۆشبوون بۆ یەكدهنگی بۆ رووبەرپوونەوێ دوژمن.

۳۲- لە ژیرۆکی کۆکردنەوێ قورشان لە سەردەمی عوسمان پانتایی چەمکی هاوێلان بۆ ئەو ئایەتانی کە رێگری لە ناکۆکی دەکات دەرکەوت چۆن خودای گەورە رێگری دەکات لە ناکۆکی بەو شیوەیە خۆیان پاراست قولاویی تیگەیشتیان بۆ ئەم ئایەتانی وای کرد لە حوزەیفە کاتێ بیستی سەروپەندی ناکۆکی لە خۆیندەوێ قورشاندا دەرکەوتوو کۆتێر چو بۆ (مەدینە) و هەوالتی دا بە عوسمان کە شتیکی وای بینوو و بیستووێتی لە ماوەیەکی کەمدا عوسمان کارەکی یەك لایی کردەو و دەرگای ناکۆکی داخست.

۳۳- دەستگرتن بەو هۆکارانە کە موسلمانان یەك وەفات و ریزیان پێکەو و دەبەستیت گەورەترین جیهادە ئەم هەنگاوە گرنگە بۆ روسورکردنی موسلمانان و بەرپۆەبردنی ولاتیان و دامەزراندنی دینی پەرورەدگاریان ئەمە تیگەیشتنی خەلیفە راشیدینەکان بوو لە زەریفترین وێنەدا رەنگی دایەو کاتێ عوسمان ئومەتی لەسەر یەك جۆر قورشان کۆکردەو.

۳۴- هەرێمەکانی ولاتی ئیسلامی لە سەردەمی عوسماندا، ئەمانە بوون: (مەککە، مەدینە، بەحرەین، یەمامە، یەمەن، حەزەرەمەوت، شام، ئەمینیه، میسر، بەصرە، کوفە).

۳۵- عوسمان چەندین نامرازی جۆرەجۆری گرتبوو بەر چاودێری کارگێڕو کرێکارەکانی و بە ئاگابوو بەسەر هەوالەوکانیاندا بەمشێوێ لە وەرزێ حەجکردندا ئامادە دەبوو، پرسیاری دەکرد لەوانە کە لە شارو ویلايەتەکانو دەهاتنن لیژنە ی پشکیننی دەنارد بۆ ویلايەتەکانو والییەکانی بانگ دەکردو پرسیاری لی دەکردو شیوازی تری بەکار دەهێنا.

۳۶- مافەکانی والییەکان لە سەردەمی راشیدینەکاندا ئەمانەبوو، گوێ بۆ گیراوبن لەسەر پێچی خودادا نەبیت و نامۆژگاریی بکری بە باشی و هەوالتی راست و دروستیان پێ بگەنریت، پاش لەکارلابردنیان ریزیان لی بگریت، موچەو دەرمالەیان پێ بدریت.

۳۷- ئەرکی والییەکانی سەردەمی راشیدین ئەمانەبوو کارو باری دینداریی پیاده بکەو ئاسایشی خەلکی دەستەبەر بکەو لە رێگای خودادا غەزا بکەو ئەوپەری

ههول بدهن بۆ دابینکردنی بژیوی خه‌لک و فه‌رمانبه‌ره‌و کارزانه‌کان دا مه‌زرتن و چاوداشتی شه‌لی زیمه‌ بکه‌ن و راویژ به‌ که‌سایه‌تی خاوه‌ن بۆچون بکه‌ن و ئاوێ بده‌نه‌وه‌ له‌ ناوه‌دانی ویلايه‌ته‌کان له‌ رووی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌ چاودێریی بارودۆخی دانیشتوانی ویلايه‌تیا‌ن بکه‌ن.

٣٨- عوسمان خه‌لیفه‌یه‌کی راشیدییه‌و چاوی لی ده‌کریت، کرده‌وه‌کانی ده‌ستورێکی میژوویی به‌رجه‌سته‌ ده‌کات، بۆ ئوممه‌ت هه‌روه‌ک چۆن عومه‌ر پێشه‌نگ بوو دوا‌ی خۆی، چونکه‌ نزیکه‌ له‌ پێشینه‌کانی به‌ هه‌مان شێوه‌ عوسمانیش پێشه‌نگ بوو دوا‌ی خۆی، چونکه‌ شه‌میش نزیکه‌ له‌ نزیکه‌کان وێپرای شه‌وه‌ی لیته‌اتوو شایسته‌بووه‌ له‌ به‌رپوه‌بردندا شه‌و شتانه‌ی که‌ کرابوه‌ گله‌یی له‌سه‌ر عوسمان هه‌موویان له‌ بازنه‌ی (موباح) ده‌رناچن، ٣٩- شه‌و والیبانه‌ی که‌ عوسمان کردنی به‌ والی و خزمی خۆی بوون، توانا‌و لیته‌اتوویی و شایسته‌بیا‌ن به‌ به‌رچاوه‌وه‌ بوو، له‌ به‌رپوه‌بردنی کاروباری ویلايه‌ته‌کانیا‌ندا‌و خودای گه‌وره‌ زۆربه‌ی شاره‌کانی له‌سه‌ر ده‌می شه‌وان رزگارکگردد و ره‌وتیکی دادپه‌روه‌رانه‌یان هه‌بوو له‌ ناو جه‌ماوه‌ره‌کاندا، هه‌یا‌نبوو له‌ سه‌رده‌می شه‌بویه‌که‌و عومه‌ریشدا کاری والییه‌تی پێ سپێردرابوو.

٤٠- هه‌ر که‌سێ بگه‌رپێته‌وه‌ بۆ شه‌و روودا‌و میژووییانه‌ی که‌ له‌ سه‌رچاوه‌یه‌کی راست و راسته‌قینه‌وه‌ ها‌توو، به‌ دوا‌دا‌چوون بکات بۆ ژیا‌ننامه‌ی شه‌و پیا‌وانه‌ی که‌ عوسمان پشته‌ی پێ هه‌ستوون ته‌نیا له‌ جیه‌ادا‌د شوپنه‌واری جوانیا‌ن تۆمار کردوو له‌ میژووی نیسه‌لامدا، به‌لکه‌و له‌به‌ر جوانی به‌رپوه‌بردنیا‌ن که‌ گه‌وره‌ترین ده‌رئه‌نجامی هه‌بووه‌ له‌ ناوجه‌رگه‌ی ئومه‌تدا‌و به‌خته‌وه‌ری کردوون شه‌وکاته‌ ناتوانیت خۆی بگه‌ریت له‌سه‌رسامی و شانازی ده‌ربه‌رین له‌ هه‌رکوێی میژووی نیسه‌لامه‌وه‌ شه‌م رۆلانه‌ بخویننه‌وه‌.

٤١- عوسمان سه‌لامه‌ت نه‌بووه‌ له‌ زۆربه‌ی توێژه‌ره‌وان له‌ په‌راوه‌ بێ وێژدان و بێ سۆراغه‌کانیا‌ندا‌و سه‌رده‌مه‌که‌شیا‌ن له‌که‌دار کردوو، زۆربه‌ی زۆریان هه‌لخزانه‌ته‌ ناو ریا‌یه‌ته‌زه‌عیفه‌کان و رافزیه‌کان حوکی باتلیان له‌سه‌ر بنیا‌ت ناوه‌و زو‌لمیا‌ن کردوو له‌ حه‌قی عوسمان، وه‌کو ته‌ها حسین له‌ کتێبی (الفتنه‌ الکبری) رازی عه‌بدولپه‌حیم له‌ کتێبی (النظم الاسلامی) موحه‌مه‌د شه‌له‌ریس له‌ کتێبی (النظریات الکبری) عه‌لی حسین

۴۷- ئەگەر وردىنەۋە لە رىنمايىھە كانى عوسمان لە كاتى مامەلە كردن لەگەڵ ئەو فیتنەيەى كە داکەوت لە سەردەمىدا دەكریّت هەندى بنەما هەلھێنجین بۆ ئەوێ موسلمانان بەرەنگارىيى فیتنەى پى بکەن ئەو بنەمايانەش وەكو جىگە بەخۆگرتن و پابەندبوون بە دادو وىژدانەۋە، لەسەرخۆيى و ھىۋى، سوربوون لەسەر ئەو شتانەى كە سوودى جەماوەرى تىڤدايەو فریڤدانى زيانەكانيان خۆگرتن بەبى دەنگى و سلەمىنەۋە لە زۆر بىژى و راوژكردن بە زانا خوداناسەكانن رىنمايى وەرگرتن لە فەرمودەكانى پىغەمبەر ﷺ لە فیتنەدا.

۴۸- دەرەكەوتوۋە بۆ لىكۆلەرەۋان كە كۆمەلەى ھۆكار ھەبوو واى كردوۋە لە عوسمان نەھىلەت ھاۋەلان شەر بکەن وەكو ئەوێ كاری بە ۋەسىيەتەكەى پىغەمبەر ﷺ كردوۋە، كە رۆژى گەمارۆى مالىكەى شادومان بوو، چونكە بەلەينىك بوو پەيمانى دابوو خۆى رابگریت لەسەرى و ئارامگرىت، ۋەپىي ناخۆشبوو بىتە يەكەمىن خەلىفەى خۆتەرپىژى ئومەت لە خەلىفەكانى پىغەمبەر ﷺ، چاك دەيزانى سەرکەشەكان ھىچيان ناوێت كوشتنى ئەو نەبىت، بۆيە پىي ناخۆشبوو موسلمانان بكاتە پەرژىنى خۆى.

پىي خۆشبوو خۆى بكاتە پەرژىنى ئەوان، چاك دەيزانى ئەم فیتنە كوشتنى خۆى پىۋەيە، چونكە پىغەمبەر ﷺ ھەۋالى پىدابوو لەو كاتەى مژدەى بەھەشتى پىدا، كە تووشى بەلايەك دەبىت و بە ئارامگرى و لەسەرحەق بەخشى بەم زوانە لە فیتنەدا دەكوژىت، كاری بە راوژەكەى عەبدوللەي سەلام دەكرد، كە پىي ۋت دەست مەۋەشىنە دەست مەۋەشىنە ئەم بەلگەيە بەھىزترە تا شەركدن.

۴۹- بكوژى عوسمان پىياۋىكى مىسىرى بوو، رىۋايەتەكان بە راشكاۋى ناويان نەھىناۋە، بەلام ئەوێ پەيوەندى بەو تۆمەتەۋە ھەيە كە دەكرىت بۆ موحەممەدى كورپى نەبەبەكر گوايە بە گۆچان كوشتويەتى قەسەيەكى پىروپوچەو رىۋايەتەكانى زەعيفن، ھەۋەھا دەقەكانىشى شارەزاو پىچەۋانەى ئەو رىۋايەتانەيە كە دەلەين بكوژى عوسمان پىياۋىكى مىسىرى بوو.

۵۰- ھاۋەلان ھەرھەمويان نەستۆيان پاكە لە خۆيى عوسمان ھەۋالە راستەكان و رووداۋەكانى مېژوو جەخت دەكەنەۋە كە ھاۋەلان نەستۆيان پاكە لە خۆيى عوسمان و

هاندانی خەلک لیتی، یان بەشدارییی کردن لەو فیتنەیدا دژی عوسمان چەندین رێوایەتی
صەحیحمان لەلایە.

۵۱- عوسمان بێداربوو مۆنامەرەو نامانجەکانی غافلگیریان نەکرد، بەلکو توانی
ریزی یاخیبووەکان بپریت و پیلانەکانیان بە تەواوی دەرڤخات بە دلیریەکی سەرکەوتوو
رووبەرۆوی روداوێکی بوو، بەلام پیتی ناپەرەحت بوو بپیتە یەكەمین کەسێک کە
شمشیر لە موسلمانان هەڵکێشیت، واتە براکوژی بکات، بۆیە گیانی خۆی کردە قوربانی
خوێنی ئومەت ئەمە سەرلوتکە ی قوربانیدان و لەخۆبردنە.

۵۲- فیتنە ی کوشتنی عوسمان بوو بە ھۆکاری فیتنەگەلی بوو بە سەرەتای
فیتنەکانی ترو دلی خەلکی گۆراو ترازو درۆکردن ناشکرا بوو، هێلێکی لاریی دروست
بوو بۆ لادان لە عەقیدەو شەریعەتی ئیسلام.

۵۳- زولم و دەستدریژی کردن بە ناھەقی بۆ سەر خەلکان دەپیتە ھۆکاری لەناوچوون و
ھیلاکبوون لە دنیاو قیامەتدا، وەکو خۆی گەرە دەفەرمویت: (وَتِلْكَ الْقُرَىٰ اَمْلَكْتَاھُمْ
لَمَّا ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِم مَّوْعِدًا) (الکھف: ۵۹).

ئەگەر سۆراغی دەستدریژیکەرانی سەر عوسمان بکەین، بۆمان دەردەکەوێت کە
خودای گەرە مۆلەتی نەداوە، بەلکو سەرشۆڕو زەبوونی کردوون و تۆلە ی لێ کر
دوونەتەووە کەسیان قوتار نەبووە.

۵۴- ئەو موسیبەتە ی کەوتە سەر موسلمانان ھۆش و بیر جام کردن و غەمی گەرە
کردن و فرمێسکیان باراندو زمانیان ساودا بۆ لاواندەوێ عوسمان و بەزەیی نواندن،
حەسانی کۆری سابت ئەمیری ئیماندارانی لاواندەوێ ناسزایی دەرپری بۆ بکوژانی و
بکوژانی داشۆری بە سرودە غەمناکە گریاناوپیەکانی میژووی بۆ پاراستوین و نە
شەوان و نە درێژایی رۆژگارو نە شورە ی سەدەکان نەیانتوانیوە لەناویان دەن.

۵۵- لە پاش ئەمانە خودای گەرە بۆمی ئاسان کرد، کە بتوانم ئەم کتیبە
کۆبکەمەووە رێکی بچەم و شیکاری بکەم و لەم بەشەندا پۆلێنی بکەم.

ئەم کتیبە کە ناوی (عوسمانی کۆری عەفان و کەسایەتی و سەردەمە کە یەتی) ھەرچی
پاداشتی تێدا یە فەزلیکی رۆشنی خودای گەرە یە بەسەر منەو، سوپاس منەت ھەر بۆ
ئەو، ھەر ھەلە یە کیشی تێدا یە داوای لێبووردن و لێخۆشبوون لە خودا دەکەم و خودا و

پیغمبره که ی وَعَلَيْهِ السَّلَامُ لیتی بهرین، ههله ی منه، نه وهنده بهسه بۆمن که پهروشم
 ده برپوه بۆ روشنکردنه وهو به لگه هینانه وهو بۆ بهیانکردنی حهقیقه ته کانی نهو خهلیفه
 راشیده ی که عوسمانی کور ی عهفانه، له خودا ده پاریمه وه نه م کتیبه سوود بگهیه نیت به
 موسلمانان و خوینده رانی له کاتی خویندنه وه ی بیبه شم نه کهن له دوای خیر، چونکه
 پارانه وه ی برا بۆ برا به بی ناگاداری نهو قبوله، نه م کتیبه به م فرمایسته ی خودای گه وره
 ته واو ده که م (وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا
 بِالْإِيمَانِ وَلَمْ تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ) (الحشر: ۱۰).
 شاعیر ده لیت:

ان تجد عيبا فسد الخلاجل من لاييب فيه وعلا

شاعیر یکی تر ده لیت:

اطلب العلم ولا تكسل فما	ابعد الخير على أهل الكسل
احتفل للفقه في الدين ولا	تشغل عنه بمال وحول
واهجر النوم وحصله فمن	يعرف المطلوب يحقر ما بذل
لا تقل قد ذهب اربابه	كل من سار على الدرب وصل

پېنځمه هېندى له و ناوچانهى كه له م توپژينه وه په دا هاتووه:

۱- طبرستان: ناوچه په كه ده كه وپته باشوورى دهرياي قهزوين و پايته خته كهى شارى هممه دانه، ناوه كه شى له وشهى (طبر) كه ماناى تهوړ ده دات به فارسى، له گه ل (زنان) كه مالاناي ژنان ده دات واته (تهوړ ژنان).

۲- نازربيجان: بنه پرتهى وشه كه (اتروياتن) بووه، واته: زهوى ناگرين، ده كه وپته ناوچهى خورثاواى دهرياي قهزوين، پايته خته كهى شارى نه رده بيله.

۳- نهرمينيا: ده قهرى كى فراوانه ده كه وپته خوره لاتی ناسيای بچوك له باشوورى دهرياي رهش، ناوه كه شى له ناوى نه مننه كانه وه هاتووه، كه هوزه هيندو نه وروپييه كانن له سهره تاي سدهى چوارى زايينييه وه، مليان چو به گاوريه تيدا دواى نه وه گورپان به ره و ريبازى مهنوفيسنى، واته: يارانى يه ك سروشتى، بو مه سيح، دانىشتوانه كهى به ربه ستى فتوحاتى نيسلاميان كرد له شاره كه يان و له سهرديانه تى گاورى مانه وه.

۴- گغارستان: هه ريمه ده كه وپته باشوورى روژثاواى ولاتى نه وديو رويار، پايته خته كهى به لڅه زوربهى زهويه كانى ئيستا ده كه وپته نه فغانستان، گه وره ترين مهر كه زى ئيستاى له قنزرو خوسته.

۵- خوراسان: واته روژه لاتی خوړ، ده كه وپت روژه لاتی به رزاييه كانى نيران، پايته خته كهى مروه.

۶- سجستان: ناوچه په كه ده كه وپته باشوورى هه ريمى خوراسان، پايته خته كهى بسته ناوه كه شى له وه وه هاتووه، كه گه ليك تيدا نيشته جى بوون ناويان (الاكيتن) بووه، به لام ماناى وشه كه واته: زهوى سه گه ل، چونكه سك سبح له زمانى فارسيدا واته (سه گ)، ستان، واته: ناوچه ئيستاى پيپى ده ورتى (سيستان).

۷- بلاد ما وراء النهر: نه و زهويانه ده گريته وه كه ده كه وپته نيوان روياي سه يچون و حه يچون، شاره كانى نه مانه ن، بوخارا، سه مه رد قهند، ته شقه ند، ئيستا ده كه وپته كوزمارى توركمانستان و نوزبه كستان و تاجيكستان.

۸- جرجان: هه ريميكه ده كه وپته روژه لاتی دهرياي قهزوين، ناوه كهى پيشتر پيپى ده و ترا هه ريمى باكترياو، زه رده شت بانگه وازى تيا بلاو كړد ووه ته وه.

۹- خۆزستان: هەرمیکە دەکەوتتە باشووری رۆژهەلاتی بەرزاییەکانی ئێران و
کەناری عێراقی عەرەبی، یەکێ لە بەرزاییەکانی ئەهواز، پێشی دەورتی عەرەبستان،
موحەممەد رەزای شای پەهلەوی لە ساڵی ۱۹۲۵ دەستی گرت بەسەریدا دواى ئەوەی
شیخ (خزعل الکعبی) عەرەبی حاکمی بوو، دەستگیر کرا، بەناویانگە بۆ ئەوت.

ناوهرۇك

- بەشى يەكەم: **عوسمانى كوپى عەففان (ذي النورين) لە ژيانى مەككەو تە مەدىنى**
 ۳ ..... **منەورە**
- باسى يەكەم: **ناوو شۆرەت و نەژادو نازناوو ئاكارو خىزان و پلە و پاىەى عوسمان لە**
 ۵ ..... **سەردەمى نەقاميدا**
- باسى دووھەم: **ژيانى عوسمان - پەزەى خواى لىيىت - لەگەل قورئاندا** ۲۰
- باسى سىيەم: **ئالودەىى ئىمامى عوسمان بە پىڭەمبەرەوھ ﷺ لە مەدىنەدا** ۲۵
- باسى چوارەم: **فەرمودەكانى پىڭەمبەر ﷺ دەرپارەى عوسمانى كوپى عەففان** ۴۵
- باسى پىنچەم: **عوسمان، لە سەردەمى ئەبۇبەكرى صدیق و عومەرى فاروقدا** ۵۳
- بەشى دووھەم: جىنشىنكرىنى عوسمان و رىيانى حوكمكرىنى و گرنكرىنى ئاكارە**
 ۵۹ ..... **كەسىيەكانى**
- باسى يەكەم: **جىنشىنكرىنى عوسمان** ۶۱
- باسى دووھەم: **دەستورى عوسمانى كوپى عەففان لە حوكمپرانيدا** ۹۶
- باسى سىيەم: **گرنكرىنى ئاكارەكانى (سىقاتى)** ۱۱۴
- بەشى سىيەم: دامودەزگای دارایی و قەزایی لە سەردەمى ئىمامى عوسماندا** .. ۱۳۷
- باسى يەكەم: **دەزگای دارایی** ۱۳۹
- باسى دووھەم: **دەزگای داوهرى و ھەندى ھەلپىنجانى فېقى** ۱۷۷
- بەشى چوارەم: فتوحاتەكانى سەردەمى ئىمامى عوسمان** ۲۰۵
- باسى يەكەم: **فتوحاتەكانى ئىمامى عوسمان لە روى خۆرھەلاتەوھ** ۲۰۹
- باسى دووھەم: **فتوحاتەكانى شام** ۲۳۵
- باسى سىيەم: **فتوحاتى لەشكرەكان لە پەروى مىسرەوھ** ۲۴۵
- باسى چوارەم: **گەوهرترىن شانازى بۆ ئىمامى عوسمان ئەوھىە ئوممەتى**
 كۆكرەوھ لەسەر يەك پەرتووك (قورئان) ۲۷۴
- بەشى پىنچەم: دامودەزگای ویلايەتەكان لە سەردەمى عوسماندا** ۲۹۵
- باسى يەكەم: **ھەرىمەكانى ولات لە سەردەمى عوسمانداو سىياسەتى لەگەل**
 والىيەكاندا ۲۹۷

باسی دووهم: سیاسه‌تی عوسمان له گه‌ل والیه‌کاندا بۆ دیاریکردنی مافه‌کانیان و	۳۱۷
ئه‌رکه‌کانیان	
باسی سییه‌م: حه‌قیقه‌تی والیه‌کانی عوسمان	۳۳۵
باسی چواره‌م: حه‌قیقه‌تی په‌یوه‌ندیی نێوان ئه‌بو زه‌پی غیفاری و عوسمان	۳۷۱
به‌شی شه‌شه‌م: هه‌ژگاری فیتنه‌ی کوشتنی عوسمان	۳۸۵
باسی یه‌که‌م: گرنگیدان به‌تاوتوێکردنی رووداوه‌کانی فیتنه‌ی کوشتنی عوسمان و	
ئه‌و کاره‌ساتانه‌ی که به‌ دوایداهاات و حیکمه‌ت له‌ هه‌والدانی پێغه‌مبه‌ر ﷺ بۆ	
به‌دواداچوونی	۳۸۷
باسی دووهم: هه‌ژگاره‌کانی فیتنه‌ی کوشتنی ئیمامی عوسمان	۴۰۱
به‌شی هه‌وته‌م: کوشتنی عوسمانی کورپی عه‌فان	۴۴۵
باسی یه‌که‌م: هه‌لگیرسانی فیتنه	۴۴۷
باسی دووهم: ئیمامی عوسمان به‌م سیاسه‌ته‌ مامه‌له‌ی ده‌کرد له‌گه‌ل فیتنه‌بازه‌کاندا. ۴۷۴	
باسی سییه‌م: فیتنه‌بازه‌کان ده‌ستیان گرت به‌سه‌ر مه‌دینه‌دا	۴۹۱
باسی چواره‌م: هه‌لوێستی هاوه‌لان ده‌ریاره‌ی کوشتنی عوسمان	۵۳۴
پێناسه‌ی هه‌ندی له‌ و ناوچانه‌ی که له‌م توێژینه‌وه‌یه‌دا هاتووه	۵۷۲
ناوه‌ڕۆک	۵۷۴

بلاوڪراوه ڪاڻي پرڙهي (تیشڪ)

زنجيره	ناوي ڪٽيٽ	نوسر
۱	به ئيسلامڪردني ڪورد، ماسته رنامه يان هه له نامه؟	ن: فازل قهره داغي
۲	نه زانبي و بيڙهه رمبي، به شيڪ له چواشه ڪاريه ڪاڻي مهريوان هه له بجهي له ڪٽيٽي (سيڪس و شرع و ڙن) دا	ن: عومر ڪه مال ده رويش
۳	ناشتينامه، وه لاميڪ بڙ (خويننامه) ي زهرده شتي	ن: ٿامينه صديق
۴	فتهواڪي مه لاي خه تي، نه فسانه ي ميڙوونوسيڪ	ن: حه سن مه حمود حه مه ڪريم
۵	صه لاحه دديني نه ييوي، گهره تر له ره خنه گراني، گفتوگو له گه ل پروفيسور دكتور موحسين موحه ممد حسين	ٿا: ٿارام عه لي سه عيد
۶	به ره و به ختيازي ٿافره ت "به رگي يه ڪم"	جه مال حه ييوللا "بيدار"
۷	ٿازادبي راده ريرين له رڙٿاوا، له سه لمان روشدييه وه بڙ روجيه ڪارودي	ن: د. شريف عه بدولعه زميم و: وه رڙير حه مه سه ليم
۸	به جيها نيكردن، ديدڪي ئيسلامي	ن: د. موحسين عه بدولحه ميد و: حه مه ڪريم عه بدوللا
۹	ڪوردستان له به رده م فتوحاتي ئيسلامي دا	ن: حه سن مه حمود حه مه ڪريم

١٠	بەرەو بەختیاری ئافەرەت "بەرگی دووهم"	ن: جەمال حەبیبوللا "بێدار"
١١	میژووی دێرینی کوردستان "بەرگی دووهم"	ن: فازل قەرەداغی
١٢	سەدەیه ک تەمەنی نوورین، مامۆستا عەبدولکەریمی مودەرپس بە پێنۆوسی خۆی بناسە	ئا: عەبدولداثیم مەعروف هەورامانی
١٣	دەولەتی خیاڵەت، بوژاندنەوی کۆمەلگەو گەشەسەندنی شارستانییهت	ن: ئیکرام کەریم
١٤	لە سەرگۆزشتەکانی ژیان، ئەدەبی گالته وگەپ، روداوی میژووی، بیرەوهری	ن: شیخ موحمەد خال
١٥	پروژەیی دەستووری هەریمی کوردستان رامان و سەرنج و پێشنیار	ئا: پروژەیی تیشک
١٦	بیست و سی سال سەرۆهری	ن: ئەحمەد حاجی پەشید دکتۆر صەباح بەرزنجی پێشەکی بۆ نووسێوه
١٧	قورئان وەحی ئاسمانە، ئەک پەنگدانەوی سەرەدەمی خۆی	ن: بەکر حەمەد صدیق
١٨	ئیسلاو سیاسەت، لیکۆلێنەوێهەک لەمەپ پەیوەندی نێوان ئیسلاو سیاسەت	ن: ئارام قادر
١٩	سوپای ئەیبوبیان لە سەرۆدەمی سەلاحەددیندا پیکهاتنی، پیکهستنێ، چەکەکانی، هیژی دەریایی و شەپو جەنگە گرنگەکانی	ن: پروفیسۆر دکتۆر موحسین موحمەد حسین و: عوسمان عەلی قادر

۲۰	پوخته يه ك دهر باره ی پۆږو	ن: عه بـ د و پ پ ه ح مان نه جمه دين
۲۱	رۆلى پرشنگدارى زانا موسولمانه كان له پيشكه و تنه زانستيه كاندا	ن: د. كاوه فهرج سه عدون
۲۲	يه كه مين ده ستورى نووسراو له جيهاندا، به لگه نامه يه كى گرنگى سه رده مى پيغه مبه ر 	ن: موحه م مه د حه ميدوللا و: شوان هه ورامى
۲۳	ئيسلامناسى يان ئيسلامنه ناسى، وه لامي ك بۆ كتيبى (ئيسلامناسى) عه لى مير فطروس	ن: ئيكرام كه ريم
۲۴	به ره و به ختيا رى ئافره ت "به رگى ستيه م"	ن: جه مال حه بيبوللا "بيدار"
۲۵	ئيشكر دن نه ك ته مه لى	عه بدولعه زيز پاپه زانى
۲۶	دوورگه ي بيناسازان، چيرۆكي كى په روه رده ييه بۆ گه وره و بچووكى نه م نه وه نوپيه	نووسينى: د. عه بدولعه ميد ئه حمه د ئه بو سليمان وه رگي پرا نى: ئامينه صديق عه بدولعه زيز
۲۷	زمانى گه رده لول، خه ونى شنه با كۆمه له ديداري كه له سه ر شيعر، فهره نگ، زمان، ته سه ووف، پۆژه لاتناسى، ژن، په خنه ي ئه ده بى، پووناكي ير و ده سه لات	فهره اد شاكه لى
۲۸	هه له بجه ۱۸۸۹ - ۱۹۳۰، ليكۆلينه وه يه كى ميژووى سياسيه	ن: عادل صديق

۲۹	به رگری له قورئان دژی په خنه گرانی	ن: عه بدوپړه حمان به ده وی و: وه رژیتر حه مه سه لیم
۳۰	فهرمووده هاویه شه کانی بوخاری و موسلیم	ناماده کردن و وه رگپړانی: حه مه که ریم عه بدوللا
۳۱	مه لا نیدریسی به دلیسی، رۆلی له یه کخستنی میرنشینه کوردییه کاندا	ن: حه سه ن مه حمود حه مه که ریم
۳۲	شیخ مه حمودی حه فید (۱۹۲۲ - ۱۹۲۵)	ن: ئومید حه مه نه مین
۳۳	ئیسلام له به رده م دوپړاندا	ن: لیوبو لدقایس و: عه بدول حسین
۳۴	پامیاری له ئیسلامدا	ن: نه حمه د کاکه مه حمود
۳۵	وه لامی پرسیاره کان، په واندنه وه ی کۆمه لیک گومان سه باره ت به پاستییه کانی ئیسلام	ن: دکتور که ریم نه حمه د
۳۶	مروؤ و په یامداری	ن: قانع خورشید

